

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

Prostor v literaturi in literatura v prostoru/Space in Literature and Literature in Space
Ur. Urška Perenič/Ed. Urška Perenič

SRL 2012
3

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 60	ŠT. 3	STR. 259–582	LJUBLJANA	JULIJ–SEPTEMBER 2012
-----	-----------	-------	--------------	-----------	-------------------------

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport

© 2012. Slavistična revija (SRL)
<http://www.srl.si>

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Urška Perenič, Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkovska (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišič, Franc Zadravec (SAZU, Ljubljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za institucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €; members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana

Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona)

VSEBINA / CONTENTS

<i>Urška Perenič</i> : Prostor v literaturi in literatura v prostoru	259
<i>Urška Perenič</i> : Space in Literature and Literature in Space	265

RAZPRAVE / ARTICLES

<i>Miran Hladnik</i> : Prostor v slovenskih literarnovednih študijah: Kritične izdaje klasikov	271
<i>Miran Hladnik</i> : Space in Slovene Literary Studies: Critical Editions of the Classics	283
<i>Mimi Urbanc, Marko Juvan</i> : Na stičišču literature in geografije: Literatura kot predmet geografskega preučevanja na primeru Slovenske Istre	297
<i>Mimi Urbanc, Marko Juvan</i> : At the Juncture of Literature and Geography: Literature as a Subject of Geographic Inquiry in the Case of Slovene Istria	317
<i>Marijan Dovič</i> : Mreža spomenikov slovenske literarne kulture kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora	339
<i>Marijan Dovič</i> : The Network of Memorials of Slovene Literary Culture as Semiotic Appropriation of (National) Space	351
<i>Urška Perenič</i> : Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov	365
<i>Urška Perenič</i> : The Reading Societies Network and Socio-Geographic Dynamics	383
<i>Marjan Dolgan</i> : Prestolnica in središča slovenske književnosti	401
<i>Marjan Dolgan</i> : The Capital and Centers of Slovene Literature	415
<i>Miran Hladnik, Jerneja Fridl</i> : Prostor v slovenski zgodovinski povesti in njegova geografska prezentacija	431
<i>Miran Hladnik, Jerneja Fridl</i> : Space and its Geographical Presentation in Slovene Historical Narrative	443
<i>Matija Ogrin</i> : Anton Martin Slomšek in vprašanje enotnosti slovenskega kulturnega prostora	457
<i>Matija Ogrin</i> : Anton Martin Slomšek and the Question of the Unity of the Slovene Cultural Space ..	469
<i>Marjeta Pisk</i> : Nacionalizacija ljudske pesemske tradicije Goriških brd	483
<i>Marjeta Pisk</i> : Nationalizing the Folksong Tradition of Goriška brda	499
<i>Jerneja Vrabič</i> : Kraji zapisov in mesta v izbranih slovenskih ljudskih pesmih	517
<i>Jerneja Vrabič</i> : Recording Sites and Places Named in Select Slovene Folksongs	527
<i>Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja</i> : Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi	537
<i>Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja</i> : The Šavrinka, Šavrin and Šavrinija in Ethnography and Literature	549

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO / REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

<i>Alenka Koron</i> : Prostorski obrat v naratologiji	561
<i>Urška Perenič</i> : Barbara Piatti: <i>Die Geographie der Literatur</i>	568
<i>Marjeta Pisk</i> : Barney Warf in Santa Arias (Ur.): <i>The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives</i> ...	574
<i>Andraž Jež</i> : David Bodenhamer, John Corrigan, Trevor Harris (Ur.): <i>The Spatial Humanities</i>	577
<i>Urška Perenič</i> : Kartiranje prostorskih odnosov, njihovega dojemanja in dinamik	580

PROSTOR V LITERATURI IN LITERATURA V PROSTORU

Tematska številka *Slavistične revije* želi zlasti postaviti v središče zanimanja vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med (družbeno)geografskim prostorom in slovensko literaturo oz. literarno kulturo. Pri temeljnem raziskovalnem projektu Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom: Pri temeljnem raziskovalnem projektu (J6-4245 (A)),¹ v okviru katerega je nastala večina razprav iz te številke, namreč literaturo pojmuje v duhu empiričnih in sistemskih metod, kar na kratko pomeni, da poleg korpusa literarnih besedil zajema literarne dejavnosti produkcije, distribucije, recepcije in obdelave, ki so interaktivno usmerjene na besedila, ter ustanove, institucije in medije, ki so skrbeli za posredovanje in sprejemanje literature in so sčasoma omogočili polno razvitost literarnega polja. To pojmovanje bo razvidno iz posameznih prispevkov, ki že deloma uresničujejo zastavljene cilje. Vsaj minimalen konsenz je potrebno skleniti tudi, ko v zvezi z literaturo govorimo o prostoru, ki je bil od nekdaj predmet zanimanja najrazličnejših disciplin (od matematike, fizike in filozofije do sodobnih družboslovnih in humanističnih znanosti) in ga ni mogoče zvesti na eno(vito) definicijo. V pričujočem kontekstu, ki interdisciplinarno povezuje literarno vedo in geografijo, ga bomo razumeli pretežno v danostih njegove fizično-naravne, gospodarsko-ekonomske, politično-upravne in demografske strukture, in sicer z ozirom na njegov vpliv pri razvoju in dinamiki slovenske literarne kulture. To ne pomeni, da imamo opraviti s kakšnim determinističnim in ozkogledim pojmovanjem geografskega prostora, čeprav predpostavljamo, da je prostor vsekakor eden od pomembnejših dejavnikov pri razmestitvi in dinamiki literarne kulture. Ko obravnavamo odnos med prostorom in literaturo, pa ravno tako ni mogoče spregledati niti vplivov v obratni smeri, ki se nanašajo na vlogo in vpliv literarnih diskurzivnih praks na (družbeno)geografski prostor, kar je mogoče strniti pod vprašanjem, kako je literatura preko besedil, simbolnih reprezentacij in imaginacij ter preko literarnih praks vplivala na doživetje, doživljanje, spoznavanje in modeliranje (regij, pokrajin, obrobij, središč) slovenskega etničnega prostora.

Izrazu *literarna geografija* se tu namenoma izmikamo, čeprav sta na nemškem in angleškem jezikovnem področju oz. v bližnjih literarnih vedah izraza, kot sta *Literaturgeographie* ali *literary geography*, v rabi od samih začetkov literarnega kartiranja, ki sega na prag 20. stoletja.² Vendar to poimenovanje disciplinarne usmeritve ni čisto neproblematično, saj bi šlo lahko bodisi za eno od literarnovednih usmeritev, ki se osredinja na prostorske vidike literature, torej prvenstveno za literarnovedno usmeritev, bodisi za geografsko disciplino, ki kot glavni vir raziskovanja uporablja literaturo oz. literarna besedila. Po drugi plati pa ni večjih težav in se zdi smiselno upoštevati pionirske dosežke področja, ko se je pojem začel utrjevati. V prvem planu je bilo raziskovanje rojstnih krajev in prebivališč pomembnejših ustvarjalcev nacio-

¹ Okvire in cilje raziskovalnega projekta sta širši strokovni javnosti prvič predstavila vodja projekta Marko Juvan in Urška Perenič novembra 2011.

² Med pionirji in nekoliko mlajšimi imeni z obravnavanega področja, ki segajo globoko v 20. stoletje, so R. Nagel (1907), J. Nadler (1912–) – ideološki aspekti njune obravnave literature tudi niso povsem neproblematični –, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti in nekateri drugi.

nalnih literarnih kultur, kar je mogoče povezati z uveljavljanjem pozitivistične paradigme, medtem ko je raziskovanje prostora na ravni besedilnosti nekoliko mlajše datacije. Naslov *Literatura v prostoru in prostor v literaturi* v tem smislu združuje obe usmeritvi prostorsko usmerjene literarne vede in se nanaša na obe vrsti prispevkov v številki. Kar se tiče izraza *literarna kartografija*, je ta morda res nekoliko preozek, čeprav dobro zajame enega glavnih namenov projekta, ki je preizkus uporabnosti kart oz. zemljevidov ter njihove analitične in spoznavne vrednosti pri pojasnjevanju prostorskega razvoja literarne kulture.

Obravnava prostora v slovenski literarni vedi ni nekaj povsem novega, če upoštevamo ukvarjanje z biografijami v okviru pozitivistične usmeritve in zanimanje za prostorske podatke iz biografij avtorjev v povezanosti z literarnimi prostori v njihovih delih. Dogajalni prostor je poleg dogajalnega časa, pripovedovalca, književnih oseb, literarnih dogodkov temeljna sestavina pripovedi in zato od vselej predmet naratoloških študij (na Slovenskem npr. Marjan Dolgan 1983). Vendar tudi drži, da literarni prostor ni bil doslej ne tako prednostno ne tako večrazsežno problematiziran. Bralca na kontinuirano zanimanje literarne vede za prostorske razsežnosti literature spomni prispevek Mirana Hladnika na začetku revije. Avtor je prostor doslej obravnaval v svojih raziskavah kmečke povesti in zgodovinskega romana, v prispevku pa seže še bolj nazaj, in sicer k verjetno najzajetnejšemu slovenskemu literarnovednemu projektu po 2. svetovni vojni, tj. Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev. Kritične opombe v posameznih knjigah zbirke vsebujejo mnogoštevilne podatke o literarnem prostoru v delih slovenskih klasikov, kjer gre posebna pozornost literarni zgodovinariki in urednici Aškerčevih in Tavčarjevih zbranih del Marji Boršnik. V luči projekta, ki si je kot vzporedni cilj zastavil preučitev medsebojnih vplivov med stvarnim geografskim prostorom in literarno konstruiranimi prostori, se tudi avtor dotakne odnosa med izpričanimi prostori, prostori avtorjevega bivanja in njihovimi literarnimi reprezentacijami. Na splošno je mnenja, da je takó smiselno obravnavati tekste oz. avtorje, ki sami izpostavljajo prostorsko dimenzijo, in da je – podobno kot je to trdila Boršnikova – pri povezovanju geografskih realij in literarno preoblikovanih prostorov potrebna previdnost, saj je med njima dovolj prostora za ustvarjalno domišljijo.

Svojevrstno nadaljevanje iste problematike predstavlja razprava o prostoru v slovenski zgodovinski povesti s posebnim ozirom na (z)možnosti njenega geografskega predstavljanja izpod peresa Jerneje Fridl in Mirana Hladnika. Za uvod pregleda dogajališča v slovenski pokrajinski povesti, kjer se je tako glede na rojstne kraje avtorjev kot pojavljanje literarnih dogajališč za najbolj produktivno izkazala Gorenjska, ki ji sledi Primorska. Za razliko od pokrajinske kmečke povesti je realne kraje v največji meri mogoče identificirati v zgodovinski povesti/romanu, kjer izstopa žanrski podtip lokalnozgodovinske povesti. V razpravi so nato ob izbranih odlomkih besedil predstavljeni načini kartiranja literarnih prostorov, ki so označevanje s ploskvijo, ko gre za širša ali težje določljiva področja, linijski prikaz, ki je uporaben za trasiranje poti književnih oseb, in točkovni prikaz. Ta je še najenostavnejši, saj gre za sorazmerno prekrivnost fiktivnih dogajališč in dejansko obstoječih krajev/naselij. Napram temu se metodološke zagate s sodobnimi GIS-programi za kartiranje pojavijo, če so bili kraji skozi čas preimenovani, če se njihovi zapisi razlikujejo ipd.

Na stičišču literature, literarne vede in geografije se giba razprava Mimi Urbanc in Marka Juvana. Avtorja skušata premostiti prevladujočo predstavo o oddaljenosti obeh disciplinarnih področij, med katerima že nekaj časa poteka obojesmerna izmenjava, in sicer tako na konceptualni – če omenimo samo literarnoteoretska pojma medbesedilnosti in diskurza – kot na metodološki ravni. Z gledišča literarne vede je spodbudno to, da literatura poleg arhivskih, statističnih ipd. virov predstavlja resen predmet geografskega preučevanja, čeprav naj bi bilo to v interdisciplinarni komunikaciji, ki naj bi upoštevala različne znanstvene razlage, samoumevno. Ob primeru prisvajanja koncepcije pokrajine kot besedila v (humanistični) geografiji vse bolj postaja jasno, kako se pri razlaganju odnosa med človekom in življenjskim okoljem, pokrajino in populacijami poudarek prenaša na percepcije in subjektivno izkušanje prostora. Geografska in literarnovedna disciplina se najbolj povežeta preko obravnave literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, saj so analizirana skozi osrednje termine humanistične geografije, ki so občutek kraja, topofilija, identitetna razlika jaz/drugi in brezkravje.

V namene preverjanja zastavljenih hipotez o medsebojnih vplivih med literaturo in prostorom si je projekt kot enega od glavnih ciljev zadal kartirati literarnozgodovinsko relevantne biografske podatke o življenjskih poteh pomembnejših akterjev slovenske literarne kulture do leta 1940. Akterje slovenske literarne kulture predstavljajo pisatelji, prevajalci, književni kritiki, uredniki, založniki, tiskarji, bibliotekarji in literarni znanstveniki, ki so objavili glavnino svojega opusa oz. so se do tedaj uveljavili na literarnem polju,³ postaje na življenjskih poteh pa se nanašajo na vse različne lokacije; od rojstnih krajev do krajev smrti, srednjega ter višje-oz. visokošolskega izobraževanja, službovanja, literarnega objavljanja (prostorska razmestitev periodičnega tiska) in knjižnega izdajanja literarnih del (založbe). K prostorskim podatkom iz biografij spadajo tudi (ne)literarne povezave oz. osebni stiki književnikov, saj gre dejansko za njihovo prostorsko mreženje, in spominski dogodki (spominski dan, praznik, spominski pohod, literarna društva, literarne nagrade). Spomenikom je poleg tega namenjena čisto samostojna in natančneje razdelana vnosna tabela. Zbiranje podatkov za biografije in spomenike, ki je potekalo pod mentorstvom Urške Perenič pri predmetu Uvod v študij slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani od študijskega leta 2011/12 in z njim od polnih mesecev tega leta nadaljuje manjša skupina študentov (med najbolj vztrajnimi kar abecedno omenimo Anžeta Slano, Majo Vehar in Terezo Zorenč),⁴ je že dalo prve delne rezultate. Delni rezultati, ki jih bo mogoče verificirati po zajemu vseh 330 predvidenih biografij, so bili predstavljeni na 10. vileniškem kolokviju (Lipica, 2012), ki se ga je udeležilo več raziskovalcev iz projektne skupine. Urška Perenič in Marijan Dovič sta prvič predstavila tematske karte slovenske literature, izdelane na Geografskem inštitutu Antona Melika (Jerneja Fridl) in ki so zajele približno dese-

³ To je svojevrstna posebnost slovenskega projekta. Medtem ko se primerljivi in starejši poskusi kartiranja literature osredotočajo skoraj izključno na produkcijski pol literarne komunikacije oz. na avtorske osebnosti, v slovenskem projektu približno dve tretjini biografij pokrivajo literati, ena tretjina pa je predvidena za druge našete akterje, ki so skrbeli za izdajanje, razširjanje, tiskanje, ocenjevanje, hranjenje in obdelovanje literature.

⁴ Za redakcijo vnosov skrbijo člani raziskovalne skupine.

tino biografij.⁵ V tej številki je objavljena razprava Marijana Dovića, ki obravnava spomenike slovenske literarne kulture z ozirom na njihovo vlogo pri oblikovanju in prilaščanju kulturnega oz. nacionalnega prostora. Po predstavitvi dejavnikov za nastajanje omrežja spominskih obeležij avtor kritično spregovori o delnih rezultatih njihovega kartiranja. Pri tem opozarja, da pri obravnavi spominskih obeležij ni smiselno opazovati samo geografske razmestitve, ampak je potrebno upoštevati tudi časovnico njihovega nastajanja. Celostnejši vpogled v proces mreženja spominskih obeležij literarne kulture po njegovem lahko dá samo upoštevanje kanoničnih in manj poznanih akterjev literarne kulture.

Na vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med družbenogeografskimi dejavniki in slovensko literarno kulturo skuša Urška Perenič odgovoriti na primeru čitalništva s poudarkom na 60. letih 19. stoletja. V projektni skupini je bila poleg maske za biografije oblikovana tudi maska za vnašanje podatkov o medijski infrastrukturi, ustanovah in institucijah. Zbiranje podatkov se tu še ni začelo, vendar je avtorica temeljne podatke o narodnopolitičnih društvih že imela zbrane iz svojih prejšnjih raziskav. V okviru projekta pa jo je tokrat zanimalo, kako so poleg narodnopolitičnih spodbud vplivali na razvoj mreže čitalnic in njihovo prostorsko distribucijo drugi dejavniki, kot so demografska struktura, kjer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske (1869), politična, sodna organiziranost, občinsko-upravna razdelitev območij s čitalnicami in razvitost šolske infrastrukture, tako da pojasnjuje tudi povezave med njimi.

Kulturne in literarne ustanove in tiskani mediji so igrali veliko vlogo tudi pri formiranju literarne prestolnice in središč, o čemer piše Marjan Dolgan. Avtor uvede terminološko razlikovanje med glavnim mestom, prestolnico in literarnim središčem, kar poveže z različnimi primeri iz slovenske književnosti. Začne z besedili začetne slovstvene faze, ki so nastajala v manjših naseljih oz. krajih, in se med drugim sprašuje, kaj bi bilo, če bi Celje v času Celjskih grofov postalo kulturno središče in kako bi to vplivalo na uveljavljanje Ljubljane. Med pomembnimi mesti za razvoj slovenske književnosti je Dunaj, ki je bil glavno mesto Slovencev do 1918. Ljubljana se je uveljavljala postopno s pridobivanjem posvetnih in cerkvenih funkcij od 13. stoletja in je literarna prestolnica postala z izdajo *Pisanic*, čeprav spet ne smemo pozabiti na zgledovanje pri dunajskih almanahih. Poleg odnosov med Dunajem in Ljubljano, ki so se ohranili v 20. stoletje, je bil med literarnimi središči pomemben Celovec, če omenimo samo založniški fenomen Mohorjeve družbe. Na Dunaju je izhajal Stritarjev *Zvon*, od koder je kranjsko prestolnico motril tudi Cankar. Na začetku 20. stoletja je eno od slovenskih središč postajal Trst. Ljubljano avtor na vseh teh podlagah uvrsti vmes med nacionalna središča zelo in malo razvitih držav. V obravnavi odnosov med posameznimi literarnimi središči, kakršno je npr. buenosaireško, in slovensko literarno prestolnico, ki niso bila harmonična, avtor zagovarja stališče, da je politični sistem literarne prestolnice, ki ga kritično in z odporom opisuje kot komunistično diktaturo, oviral literarno dejavnost antikomu-

⁵ Pri predstavitvi GIS-kartiranja življenjskih poti slovenskih književnikov, ujetih med lokacije rojstva in smrti, je spregovorila o značilnosti prostorske mobilnosti slovenskih avtorjev in pokazala na centripetalno delujočo silo v slovenski literarni kulturi, saj so se mnogi (obdelani) avtorji ob koncu življenjskih poti vračali v središče etničnega prostora.

nističnega domobranskega središča v diaspori, ki mu pripisuje celo višje umetniške dosežke.

K literarnemu besedilu se po razpravi o prostoru v slovenskem zgodovinskem romanu vrnemo z razpravo Matije Ogrina, ki ga je zanimalo, kako sta pri Slomšku prisotna slovenski zemljepisni in kulturni prostor. Med viri za preučevanje so (pol) literarna dela in pisma, ki odražajo Slomškovo zavest o prostoru in iz katerih se vidijo prostorske razsežnosti njegovega delovanja, saj je bil v stiku z več kulturnimi delavci (npr. Metelko, Čop, Bleiweis). Pozornost je namenjena Slomškovim popotovanjem, na katerih je neposredno spoznaval ljudi in cerkvene institucije, med ključnimi dogodki pa so z vidika narodnega in geografskega prostora omenjena njegova »pogajanja« okrog lavantinske škofije. Pri obravnavi Slomškovega literarnega dela avtor članka izpostavi topos slovenskih rek, ki simbolizirajo narodno zbliževanje različnih dežel.

Razpravni lok v reviji nadaljuje članek Marjete Pisk, ki se je raziskovalni skupini pridružila spomladi in razmišlja o vlogi slovenske ljudske pesmi Goriških brd pri oblikovanju naroda. Poleg raznih oblik ljudske duhovne kulture med dejavniki, ki so vplivali na tradicije obravnavanega prostora, izpostavi obmejno lego Brd, ki pomeni posebno dinamiko v procesih nacionalizacije, in družbenopolitične strategije. Razpravni del revije zaokrožata razpravi kolegic z Glasbenonarodopisnega inštituta, Inštituta za slovensko narodopisje in Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije, ki niso sodelavke projekta, vendar sočasno obravnavajo prostorske teme in kot vir svojega raziskovanja uporabljajo literarna besedila in GIS-aplikacije. Jerneja Vrabič, za katero je to prva tovrstna razprava, se ukvarja z zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki so se zbirale od konca 19. in na začetku 20. stoletja. Slovenski prostor jo zanima z dveh vidikov, in sicer kot prostor ustvarjanja in kot dogajališče v obravnavanih besedilih. Prispevek je opremljen s kartami, ki prikazujejo kraje, kjer so bile zapisane pesmi oz. njihove variante. Razprava Nataše Rogelja in Špele Ledinek Lozej pa na podlagi raziskav delovnih migracij v Istri in ob literarnih besedilih obravnava šavrinizacijo severnoistrskega podeželja. Prikazana so razmerja med stvarnimi preprodajalkami z jajci in njihovimi (literarnimi) upodobitvami, ki so sodelovale pri oblikovanju severnoistrske identitete, vendar napram splošno uveljavljenemu mnenju beremo, da sta bili pri oblikovanju podobe Šavrinke bolj kot literarizacija odločilni mobilnost žensk in njihova srečevanja s strankami v osrednji Istri.

V drugem delu revije so štiri recenzije knjig oz. zbornikov izpod peres Alenke Koron, Marjete Pisk, Urške Perenič, ki je napisala tudi poročilo z mednarodne delavnice o kartiranju prostorskih odnosov (Erfurt 2012), in Andraža Ježa, ki so za slovenski projekt pomembne tako z vidika teorije in metodologije prostorsko usmerjene literarne vede kot z vidika načinov literarnega kartiranja, medtem ko bo bralec revije lahko dobil vpogled v prostorske obravnave literature zunaj slovenskih okvirov. Dvojezične tematske številke o slovenski literaturi in prostoru si ne bi bilo mogoče predstavljati niti brez kolega in ameriškega slavista Timothyja Pogačarja, ki je veliko člankov skrbno prevedel v angleščino in poskrbel za angleško redakcijo.

Slovenski projekt, ki prvič na Slovenskem povezuje literarno vedo, geografijo in kartografijo in je zdaj približno na tretjini svoje poti, se s tem vključuje v širše,

mednarodne znanstvene okvire in samo želimo si lahko, da bi vzbudil zanimanje na bližnjih ali bolj oddaljenih disciplinarnih področjih.

Na Dunaju, oktobra 2012

Urška Perenič

SPACE IN LITERATURE AND LITERATURE IN SPACE

This thematic issue of *Slavistična revija* is dedicated to the aim of centering interest on questions related to the development of mutual influences between (socio-) geographical space and Slovene literature, or literary culture. The majority of the articles in the issue were generated by the project The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and Spatial Analysis using the Geographic Information System: A Fundamental Research Project (J6-4245 [A]).¹ The articles examine literature based on empirical and systemic methodological models, which means that, in addition to a corpus of literary texts, they consider literary production, distribution, reception and processing that interact directly with the texts, as well as the institutions and media that have been conduits for the literature and its reception and that gradually made possible the full development of the literary field. This approach will be evident in individual articles, which contribute to realizing the stated goals. It is necessary to reach a basic consensus in our discussion of literature and space. The latter has long been of interest to various disciplines (from mathematics, physics, and philosophy to the contemporary social sciences and humanities), and it cannot be encompassed by a single definition. In the present context, which links literature and geography in an interdisciplinary research, space will be understood primarily as a complex of natural, physical, economic, political, administrative, and demographic structures. This does not imply that we are dealing with a deterministic and narrow understanding of geographic space, although we assume that space is one of chief factors in literary culture's distribution and dynamics. When considering the relation between space and literature, it is likewise impossible to overlook the reverse influences that affect the role of literature's discursive practices and its influence on (social) geographic space, which can be summed up with the question of how literature has—through texts, symbolic representations, imaging, and practices—influenced the apprehension, experience, study, and modeling (of regions, landscapes, peripheries, and centers) of the ethnically Slovene space.

We are deliberately avoiding the term *literary geography*, despite the fact that in the closest, German- and English-language literary scholarship, the terms *Literaturgeographie* and *literary geography* have been in use from the beginnings of literary mapping at the turn of the twentieth century.² This disciplinary nomenclature presents problems because it can refer to certain schools of scholarly thought that focus on spatial models of literature—that is, are properly literary scholarship—or to the discipline of geography when as its main research material it takes literary texts. On the other hand, the difficulties are not major and it is only prudent to recognize the pioneering achievements from the time when the concept began to take hold. The first research area was birthplaces and residences of the most prominent creators of

¹ Marko Juvan, the project leader, and Urška Perenič first presented the framework and goals of the project to a wide scholarly audience in November 2011.

² The pioneers and more recent names in this field, from the beginning of the twentieth century, include R. Nagel (1907) and J. Nadler (1912–), the ideological aspects of whose works are not without problems, J.G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti, and several others.

national literary cultures, which can be connected to the prevalence of a positivist paradigm, while research into space on the level of text is somewhat more recent. In this sense, the title *Space in literature and literature in space* unites both tendencies of spatially-oriented literary scholarship and refers to both kinds of contributions to this issue. As to the term *literary cartography*, it is probably in fact too narrow, although it implies one of the main goals of the project, testing the usefulness of maps and their analytic and investigative value in explaining the spatial development of literary culture.

The consideration of space in Slovene literary scholarship is not completely new if we take into account biographical work in the context of a positivist tendency and interest in spatial facts in authors' biographies as they are linked to literary spaces in their works. Spatial setting is—in addition to temporal setting, narrator, literary characters, and literary events—a fundamental component of narration and therefore has always been a subject of narratological studies (e.g., by Marjan Dolgan, 1983, in Slovenia). However, it is also true that literary space has until now not been specifically and comprehensively problematized to this degree. Miran Hladnik's article, which opens the issue, reminds the reader of literary scholarship's persistent interest in literature's spatial dimension. Hladnik has treated space in his research on the rural tale and historical novel, but in this article he reaches further back, to what is probably the most all-encompassing, post-WW II project of Slovene literary scholarship, the *Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* (*»Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev«*). The critical notes in the collections' individual volumes contain numerous facts of literary space in the works of the Slovene classics. Hladnik devotes particular attention to Marja Boršnik, a literary historian who edited Anton Aškerc and Ivan Tavčar's works. In the context of the project, a parallel goal of which is to analyze the mutual influences of physical geographical space and literarily constructed spaces, the author also touches on the relations between attested spaces and places authors lived and their literary representations. Hladnik posits that this is a sensible way of treating texts and authors that themselves highlight spatial aspects, and that—as Boršnik affirmed—it is necessary to be cautious in drawing connections between geographic *realia* and literarily depicted spaces, because there is a good deal of space between them for creative imagining.

Jerneja Fridl and Hladnik's article on space in the Slovene historical novel, with special emphasis on its potential for geographic representation, in ways continues this line of inquiry. In the introduction, the authors review the settings of Slovene rural tales, for which Gorenjska led in regard to both authorial birthplace and literary setting, followed by Primorska. Unlike in regional rural tales, actual places are for the most part identifiable in the historical tale and novel, in which the sub-genre of the local historical tale stands out. The article then presents select excerpts from texts to show kinds of spatial cartography: polygons designate wide or difficult to determine areas; lineal signs for tracing literary characters' movements; and point markers. The latter is simplest because it is a matter of the relative distribution of fictional settings and places and towns that actually exist. Despite this, methodological challenges arise with contemporary GIS programs if the places were renamed or the records entered for them differ.

Mimi Urbanc and Marko Juvan's article resides at the juncture of literature, literary criticism, and geography. The authors attempt to bridge the reigning view of the distance between the two disciplines, which have enjoyed bilateral exchanges for some time already, both on the conceptual—we have only to mention the concepts of intertextuality and discourse from literary theory—and methodological levels. From the standpoint of literary criticism, it is encouraging that besides archival, statistical, and other sources, literature has become a serious object of geographic inquiry, if only in interdisciplinary collaboration that respects, it goes without saying, differing scholarly interpretations. In the case of (humanistic) geography's assimilating the concept of landscapes as texts, it is becoming ever clearer how in explaining the relation between humans and the living environment, landscape, and populations the emphasis has shifted to perceptions and subjective experience of the landscape. The disciplines of geography and literary studies best connect in treating literary works devoted to Slovene Istria because the works are analyzed using terms central to humanistic geography, such as sense of place, topophilia, the I-others identity difference, and placelessness.

In order to test the hypotheses about literature and space mutually influencing one another, the project posed as one of its main goals the mapping the pre-1940 biographical data of literary historical relevance on the most important Slovene writers' lives. The actors of Slovene literary culture are writers, translators, book critics, editors, publishers, printers, librarians, and literary scholars who published the core part of their opuses and achieved prominence in the literary field before 1940.³ The points of their lives relate to the most varied locations, from birthplace to place of death, middle and high school or higher education, workplace, publication of literary works (the spatial distribution of periodicals), and book publications (publishing houses). Non-literary ties—writers' personal connections—and memorial events (memorial days, holidays, memorial pilgrimages, literary societies, and literary prizes) are also part of spatial biographical data, because they constitute writers' spatial networking. What is more, material memorials are reserved a completely independent and precisely detailed entry mask. Biographical and memorials' data collection, which took place under Urška Perenič's mentorship in the course Introduction to the study of Slovene Literature at Ljubljana University's Filozofska fakulteta in 2011–2012, and which, since summer 2012, a smaller group of dedicated students⁴ has continued, has already yielded partial results. These results, which can be verified after all 330 planned biographies are covered, were presented at the tenth Vilenica colloquium (Lipica 2012), in which many researchers from the project group took part. For the first time, Urška Perenič and Marijan Dovič presented the thematic maps of Slovene literature produced at the Anton Melik Institute of Geography (prepared by Jerneja Fridl). The maps covered approximately one-tenth

³ This is a unique feature of the Slovene project. Comparable and older attempts at literary mapping focus almost exclusively on the production of literary communication—that is, on authors' persons—while approximately two-thirds of the authors in the Slovene project are literati and one-third, it is estimated, are the other types of actors, who provided for the publication, printing, distribution, evaluation, preservation, and processing of literature.

⁴ Research group members edit the entries.

of the biographies.⁵ This issue contains an article by Marijan Dovič on memorials of Slovene literary culture and their role in shaping and acquiring the cultural or national space. After introducing factors related to the appearance of the network of memorial landmarks, the author remarks critically on the partial results of their mapping. He notes that when examining memorial landmarks it is imprudent simply to observe their geographic distribution; it is necessary to take into account the temporal aspect of their appearance. In his opinion, a more unified insight into literary culture's process of memorial landmark network formation can only be achieved by including both canonical and less known actors in literary culture.

Urška Perenič attempts to address the question of the development of mutual influences between socio-geographic factors and Slovene literary culture using the example of the reading society movement and focusing on the 1860s. The project includes a database mask for media infrastructure and institutions in addition to the biographical mask. While data collection has not yet begun, the author had available fundamental facts on politico-cultural societies from her previous research. In the framework of the project, she is interested in how, aside from ethnic political motivators, other factors influenced the development of a network of reading centers and their spatial distribution. Among the factors she posits and relates to one another are demographic structure, for which she relies on the first comprehensive Austro-Hungarian census (1869), political and judicial organization, the administrative divisions of communes with reading centers, and the development of the educational infrastructure.

Cultural and literary institutions and the print media played a large role as well in the formation of a literary capital and centers, as Marjan Dolgan writes. He introduces a terminological differentiation between the chief city, the capital, and the literary center, which he substantiates with examples from Slovene literature. He begins with texts from the initial phase of literature, which arose in small population centers, posing questions like what would have happened had Celje under the Celje dukes become the cultural center, and how would that have impacted Ljubljana's prominence. Among the cities important to the development of Slovene literature was Vienna, which was for Slovenes the capital until 1918. Ljubljana gradually gained prominence as it acquired secular and ecclesiastic functions starting in the thirteenth century. It became the literary capital with the publication of almanac *Pisanice* (1779–1881), though, once again, we cannot ignore the fact that Viennese almanacs were models. In addition to Ljubljana-Vienna relations, which persisted into the twentieth century, Celovec (Klagenfurt) was an important literary center—let us but recall the Mohorjeva družba publishing phenomenon. Josip Stritar's journal *Zvon* was published in Vienna, from where Ivan Cankar as well observed the Carniolan capital, Ljubljana. At the turn of the twentieth century Trst (Trieste) was becoming one of the Slovene centers. For all of these reasons the author places Ljubljana among the national centers of well and less developed countries. In reviewing relations between individual

⁵ In presented the GIS mapping of the Slovene writers' lives from birthplace to place of death, Perenič commented on the significance of Slovene writers mobility and indicated the centripetal force in Slovene literary culture, given that many of the authors (treated) returned to the center of the ethnic space at the ends of their lives.

literary centers, such as between Buenos Aires and the Slovene literary capital, which were not harmonious, the author holds that the literary capital's political system, which he critically and persistently describes as a communist dictatorship, hindered the literary life of the anti-communist, Home Guard centers in diaspora, to which he even ascribes superior artistic accomplishments.

Following the Hladnik and Fridl's article on space in the historical novel, Matija Ogrin returns us to the literary text. She describes how Slovene geographic and cultural space figured in Anton Slomšek's works. Among her sources are Slomšek's (semi-)literary works and letters, which reflect his apprehension of the space and evidence the breadth of his activities, since he was in contact with many cultural activists (e.g., Matija Čop, Franc Metelko, and Janez Bleiweis). She devotes attention to Slomšek's travels, during which he learned directly about the people and church institutions. Among the events that were key from the standpoint of ethnic and national space are his »negotiations« on the Lavantinska (Maribor) diocese's borders. In reviewing Anton Slomšek's literary works, Ogrin highlights the topos of Slovene rivers, which symbolize the national rapprochement of the different Slovene lands.

Marjeta Pisk's article extends the research arc of this issue. Pisk joined the research group in spring 2012 and here reflects on the role of Slovene folksong in Goriška brda in the forming of the nation. Aside from the different forms of spiritual folk culture, factors that influenced traditions in this area were its border location, which led to a special dynamic in nationalization processes, and certain socio-political strategies. Colleagues from the Institute of Ethnomusicology, the Institute of Slovene Ethnology, and the Slovene Migration Institute provide the concluding articles. Although not project members, their current research into spatial themes has employed literary texts and GIS applications. Jerneja Vrabčič, for whom this is the first such article, is involved with the collection *Slovenske narodne pesmi* [*Slovene Folksongs*, 1895–1923], which was compiled at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries. Slovene space interests her in two regards—as a creative space and as a setting in the texts she is describing. The article contains maps that show places where the songs or their variants were recorded. Nataša Rogelja and Špela Ledinek Lozej's article draws on research on labor migrations in Istria and literary texts to describe how the image of the Šavrinija took hold in the north Istrian countryside. They show how the actual egg pedlars and their (literary) representations are related. These women contributed to the formation of a north Istria identity, yet contrary to generally accepted opinion, we read that their exceptional mobility and meetings with buyers in central Istria contributed more than literature to shaping the Šavrinika image.

The second part of the issue contains three book (collection) reviews by Alenka Koron, Marjeta Pisk, Andraž Jež, and Urška Perenič, who also wrote the report on the international workshop on mapping spatial relations (Erfurt 2012). The reviews are important to the Slovene project from the standpoints of theory and spatially oriented methodologies for literary studies, as well as kinds of literary mapping. They also give the reader insights into spatial treatments of literature outside the Slovene context. This bilingual issue on Slovene literature and space was facilitated

by the translating support of colleagues in Bowling Green State University's (U.S.) Language Services Group.

The Slovene project, which for the first time in Slovenia joins literary studies, geography, and cartography, and which is one-third of the way towards completion, is now entering into broader international scholarly contexts. We can only hope that the project provokes interests in cousin or even more distant disciplines.

Vienna, October 2012

Urška Perenič

UDK 821.163.6.09

Miran Hladnik

Oddelek za slovenistiko FF UL

PROSTOR V SLOVENSKIH LITERARNOVEDNIH ŠTUDIJAH: KRITIČNE IZDAJE KLASIKOV

Tematizacija prostora se je v slovenski literarni vedi dogajala v okviru naratologije, žanrskih raziskav kmečke in pokrajinske povesti ter zgodovinskega romana, tematoloških in interkulturnih literarnozgodovinskih študij. Obilico podatkov o literarnem prostoru je najti v opombah k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev, zlasti v kritični izdaji opusa Ivana Tavčarja v uredništvu Marje Boršnik. Opombe so tešile radovednost glede realnih predlog za literarna dogajališča in za prostore avtorjevega bivanja, v neskladjih med literarnim in zgodovinsko izpričanim geografskim prostorom pa so odkrивale delovanje avtorjeve kreativne domišljije.

Ključne besede: tekstologija, kritična izdaja, geneza literarnega dela, geografski prostor, prostor literarnega dogajanja

1 Historiat slovenske literarnozgodovinske tematizacije prostora

Iskanje po Cobissu s ključnimi besedami *prostor** ipd. (*dogajališče, setting, lokacija, kraj, pokrajina, gore, bela krajina, prekmurje, gorenjska, mesto, space, morje, kras, istra ...*), z omejitvijo na študije iz slovenske književnosti (*dc=821.163.6.09*) oz. ustreznimi starejšimi UDK-oznaki, je dalo preko sto relevantnih zadetkov. Seznam zadetkov pod naslovom Slovenske razprave o prostoru v literaturi je dostopen in se s paberkanjem dopolnjuje v okviru projektne strani Literatura in prostor na Wikiverzi. Čeprav bibliografija ni popolna – zapisi v Cobissu za nazaj namreč ne vsebujejo ključnih besed in so zato težko izsledljivi, manjkajo pa tudi poglavja o prostoru v literarnozgodovinskih monografijah –, ponuja uporaben historiat problematike. V naslovih razprav se prostor pojavlja tudi v sintagmah *kulturni prostor, prostor literature, literatura kot simbiotični prostor, umetniški prostor ...*, vendar so študije s prostorom v takih metaforičnih pomenih iz pregleda izpuščene. Zadetki na časovni lestvici kažejo na kontinuirano zanimanje za prostorsko problematiko v književnosti, največ pa je bilo objav v letih 2006 (v veliki meri po zaslugi zbornika SSJLK, ki je bil posvečen temi mesta, in zbornika SDS na temo regionalizma) in 2008, sicer pa je treba naraščajoče število zadetkov pripisati tudi vedno natančnejšim bibliografskim opisom publikacij.

Prostor je kot ena izmed temeljnih ravnin v literaturi zanimal različne metodološke usmeritve. Pozitivizem se je v okviru pesniških biografij posvečal rojstnim krajem, prebivališčem in lokacijam, ki so jih obiskovali pesniki. Dediščino tega interesa s pridom uporabljajo pisci literarno- in kulturnozgodovinskih vodnikov, bodisi v serijah (Slovstveni in kulturnozgodovinski vodniki, 1991–98, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 1965-) ali posamič, in uredniki Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev (1946-) oz. uredniki drugih komentiranih kritičnih izdaj slovenskih

klasikov. Med najbolj izčrpnimi popisovalci krajev, po katerih so hodili pisatelji, in krajev, ki so jim bili predloga za tekste, je bila Marja Boršnik.

Čeprav je prostor pomembna literarna prvina, je do njene refleksije v slovenski literarni teoriji prišlo relativno pozno. Silva TRDINA (1958) nima o prostoru v literaturi nič, Matjaž KMECL (1976: 216–22) pa je »književni prostor« obravnaval v poglavju Predjezikovne prvine, podpoglavje Kompozicija, skupaj s časom. Tam piše, da v liriki prostor ni izpostavljen, pač pa v dramatiki in pripovedništvu, kjer se ločita zunanji realni (avtorjev in bralčev) in notranji oz. fiktivni čas (čas dogajanja). Kakšne izseke prostora dobi bralec pred oči, je odvisno od pripovedne perspektive, ki je po Percyju Lubbocku (*The Craft of Fiction*, 1921) bodisi panoramična bodisi scenska.

Interes za dogajališče (*setting*) se je poudarjeno artikuliral v naratologiji, ki je spodbudila vrsto diplomskih del o kronotopu v avtorskih opusih od 1981 dalje; mentorji so bili Franc Zadavec, Helga Glušič, Miran Hladnik, Jožica Čeh, Gregor Kocijan, Majda Potrata, Igor Grdina, Alojzija Zupan Sosič, Aleksander Bjelčevič, Tomo Virk in Janez Vrečko. Tipičen naslov takih študij je *Prostor in čas v ...* (npr. Alenka Glazer, *Prostor in čas v poeziji Janka Glazerja, Jezik in slovstvo* 1982). Marjan Dolgan (1983) je posvetil prostoru v Pregljevem opusu 63 strani dolgo poglavje Pripovedovani prostor, ki je po obsegu uravnoteženo s poglavjem o času (59 str.) in uveljavil tipologijo treh vrst prostora, pripovedovalčevega, naslovljenčevega in dogodkovnega. V zadnjem desetletju, po letu 2002, se je interes za prostor preselil v območje tematologije oz. motivologije (Simonek 2004, Smolej 2008). Diplomске naloge te provenience imajo naslove tipa [*Lokacija ...*] v *slovenski književnosti*.

Mirana Hladnika je prostor zanimal sprva kot abstraktna, shematična kategorija pri iskanju globinske strukture žanra. V tem smislu je na Vandotovo planinsko pripovedko apliciral Lotmanov model treh pomenskih polj: junaka, doma in nevarnega zunanjega prostora (gozda, gora) (1980). Potem se je lotil dogajališč kmečke povesti, ki jih je analiziral po pokrajinah, in dogajališč zgodovinskega romana, ki jih je popisal po krajih. Znotraj kmečke povesti je bila posebne pozornosti deležna pokrajinska ali regionalna povest s pokrajinsko prepoznavnim in poudarjenim dogajališčem, ki določa značaj in delovanje literarnih oseb (HLADNIK 1991; 1998); posebej se je posvetil podobam Kranja in Gorenjske v slovenskem pripovedništvu (HLADNIK 2012). Prostor kot literarno dogajališče je v teh objavah dopolnil s sociološkim konceptom kulturno kreativnega geografskega prostora. Sem spada spoznanje, ki še ni utegnilo doživeti pojasnila, da so se štajerski pisci dvakrat raje odločali za pisanje zgodovinskega romana kot gorenjski, ki so si nasprotno raje izbrali kmečko povest.

Čeprav so bile povesti prostorsko določljive že od samega začetka, pojem pokrajinske povesti v 19. stoletju še ni obstajal. Za Jurčičevega Sosedovega sina (1868) je npr. mogoče trditi, da se dogaja nekje na Dolenjskem, vendar si je čisto mogoče predstavljati, da bi bil lociran tudi kam drugam na Slovensko; pri pokrajinski povesti take zamenjave ne bi bile mogoče. Regionalna zavest se je najprej pojavila v poeziji (lepo jo ilustrira Jenkov vzdevek »pesnik Sorškega polja«), potem v kratki pripovedni prozi, ki je bila formalno inovativnejša od daljše (npr. Tavčarjeve Slike iz loškega pogorja, planinska povest Antona Kodra ali »pripoved iz hribov« Mateja Tonejca Samostala) in nazadnje v srednje dolgi in daljši kmečki povesti Frana Jakliča iz Suhe krajine, ki kraja dogajanja ni več skrival za kratice (npr. »neko mesto na

Slovenskem« ali »v kraju L.«), ampak ga je prostodušno poimenoval z realnim geografskim imenom. Kritika je pokrajinske poudarke vedno hitro in z veseljem opažala in jih povzemala v fraze, da so liki, kot da bi jih iz zemlje prestavil v knjigo, tipični, pristni, izklesani, plastični ...

Pokrajinska povest je časovno zamejena žanrska oznaka, saj se nanaša v glavnem na mendarodno primerljivo pokrajinsko prepoznavno pripovedništvo 20. in 30. let 20. stoletja, ko je cvetela tudi refleksija pokrajinske literature. Žanrsko zavest o pokrajinski povesti so utrjevali zlasti Miško Kranjec za Prekmurje, Primorska je stopila na slovenski literarni zemljevid najprej z Ivanom Albrehtom, potem pa s Francetom Bevkom, Andrejem Budalom, Nartejem Velikonjo in Cirilom Kosmačem, Koroško je predstavljal Prežihov Voranc, Štajersko Anton Ingolič in Janko Kač. Janez Jalen in Jan Plestenjak sta v tridesetih letih obnavljala tradicijo Finžgarjeve gorenjske povesti, slednji izključno v okolici Škofje Loke; Lojze Zupanc in Jože Dular sta skoraj sto let po Jurčiču prikazovala značaj dolenske pokrajine in človeka.

Do natančne statistične obdelave dogajališč kmečke povesti, ki bi upoštevala razliko med ravninskim in hribovskim dogajališčem, deležem dogajanja v notranjščini (gostilna, kmečka hiša) in zunaj (razmerje med poljem, gozdom, pašnikom) ipd., doslej še ni prišlo; korpus kmečke povesti je bil za ta namen namreč premalo natančno označen. Opazno veliko naslovov kmečkih povesti je iz kombinacije imena junaka in njegove lokacije (Aleš iz Razora, Fant s Kresinja, Nevesta s Korinja, Zarečani ...) ali besede dom in geografske lokacije (Dom na Slemenu, Dom med goricami, Dom v samoti, Domačija ob Temenici).

Avtorji pokrajinske povesti so v 20. in 30. letih 20. stoletja programsko upodabljali manj poznane, tj. obrobne slovenske pokrajine, da bi tako vsaj na ravni literarne fikcije izravnali različno kulturno težo pokrajin in pokazali na enotnost slovenskega kulturnega prostora. Pokrajinska zavest je bila zato daleč večja in bolj obremenjena pri redkejših pisateljih iz obrobni pokrajin kot pri avtorjih iz osrednje Kranjske, kjer je produkcija najbolj cvetela.

Prostorsko so bili v slovenski literarni zgodovini natančneje določeni še žanri planinske povesti (Hladnik 1987), potopisa oz. potopisnega romana (Zupan Sosič, Andrijan Lah), do neke mere tudi zgodovinski, biografski, vojni roman. Klasični potopisi so Mencingerjeva Moja hoja na Triglav, Levstikovo Popotovanje iz Litije do Čateža, Prežihov potopis Od Kotelj do Belih vod, Erjavčeva Pot iz Ljubljane v Šiško in Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo, mogoče tudi Izidorja Cankarja *S poti*.

Prostorsko problematiko je leta 1998 odprl zbornik SSJLK s temo Dežele in mesta, v letih 2006–2010 pa serija Zbornikov Slavističnega društva Slovenije: *Vloga meje, Preseganje meje, Živeti mejo, Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi, Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Seznam slovenskih prostorskih literarnovednih študij kaže, da so bili v povezavi s kraji najbolj raziskani avtorji France Prešeren (7 razprav), Ivan Cankar (5, Vrhnika), Ivan Pregelj (5, Tolminsko), Oton Župančič (4, Bela krajina) in, malo za temi, Josip Jurčič, Srečko Kosovel (pesnik Krasa), Drago Jančar in Ciril Kosmač. Najbolj zanimiva prostora sta bila morje in Bela krajina, sledijo Gorenjska, Kranj, Ljubljana, gore, Istra, mesto, Dunaj, Vrhnika.

Ker sem posebej zavzet za empirične literarnovedne raziskave, naj povzamem svoje razmišljanje o še nerealiziranih možnostih takega pristopa k literarnemu prostoru.

V analizo se ponuja vsaj dvoje prostorov: prostor v tekstu, tj. dogajališča oz. dogajalni prostor, in prostor zunaj teksta (rojstni kraji, prebivališča avtorjev), seveda pa tudi povezave med njima. Prostorske opredelitve so lahko zelo široke (lokalno, provincialno, globalno, evropsko ...), ožje, vendar še vedno splošne (nacionalni prostor, mesto : podeželje, vas, gozd, pot, gore, morje, reke, voda) in zelo konkretne mikrolokacije (jama, prepad, jasa, otok, most). Lahko so poimenovane (Avstro-Ogrska, Gorenjska ... Ljubljana, Gorica ... Šumi, Prešernov gaj) ali pa tudi ne, lahko gre za realna geografska imena (samo taka je mogoče označiti na zemljevidu) ali za fiktivna imena krajev.

S prostorom se je smiselno ukvarjati samo pri tistih tekstih in avtorjih, ki to dimenzijo sami izpostavljajo in jih bomo našli v antologijah krajevno prepoznavnega leposlovja, kot so *Mariborska, Ljubljanska, Kranjska, Tržaška, Goriška ... knjiga*, in v pesniških opusih avtorjev, ki so prepoznavni po pokrajini, poleg že prej naštetih še Alojza Gradnika (Istra, Goriška brda), Simona Gregorčiča (Gorica, Soča), Cvetka Golarja (Sorško polje), Janka Glazerja (Pohorje) ipd. Podatke o literarnih lokacijah in pisateljskih prebivališčih, popisane iz domoznanskega interesa, je mogoče najti tudi v krajevnih zbornikih: Kranjskem, Celjskem, Kamniškem, Loškem itd. Med bolj pobožne raziskovalne želje sodi ekscerpiranje, mapiranje in kvantitativna analiza pisateljskih korespondenčnih stikov, potovanj in selitev, kolikor jih lahko razberemo iz Zbranih del in iz zbirke Korespondence pomembnih Slovencev pri SAZU.

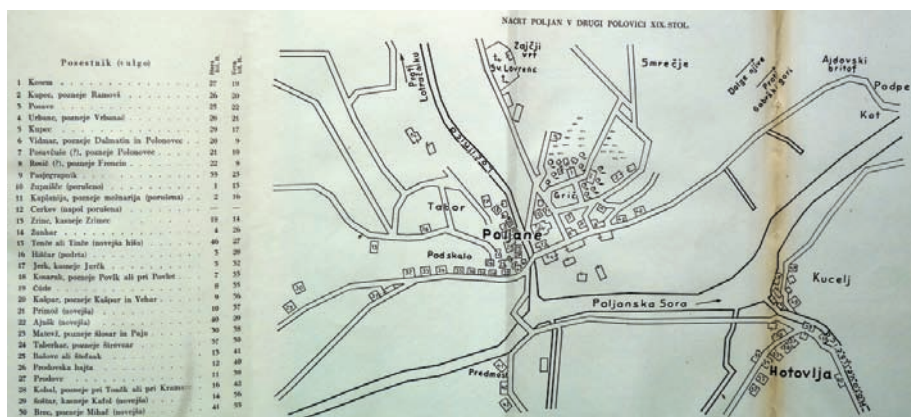
Preverjanje v Digitalni knjižnici Slovenije je pokazalo pogostnostno primerljivost konkurenčnih izrazov za prostor v književnosti, specifične pa so naslednje: *pripovedni prostor* je v strokovnem tisku v uporabi od 1969 (Kmecl, Glušič, Kocijan, Dolgan, Juvan, Katarina Bogataj Gradišnik, Gorazd Beranič, Irena Grčar, Aleksander Kustec, Julija Sozina, Barbara Zorman, Alenka Jensterle), *dogajališče* od 1972 dalje (Matjaž Kmecl, Franc Zadravec, Robert Hodel, Marko Juvan, Miran Hladnik, Aleksandra Belšak, Silvija Borovnik ...) in Bahtinov tîrmin *kronotop* od 1983 dalje, začenši z Markom Juvanom, sicer pa pod rusističnim vplivom (Miha Javornik, Ivan Verč, Aleksander Skaza, Nadežda Starikova, Galin Tihanov). Petkrat pogostejše kot naštetí je bil zapisan izraz *dogajalni prostor*, ki ga je uvedel Franc Zadravec 1974. Frekvenca gre na račun pogostejše rabe v kritiki (Marijan Zlobec, Marjan Dolgan, Igor Gedrih, Franček Bohanec). Zaradi izstopajoče frekvence bi si za enciklopedično geslo izmed naštetih izbrali prav tega. Strokovne revije se glede rabe med izrazi bistveno ne razlikujejo. Pri vseh prednjači *Jezik in slovstvo*, sledi *Slavistična revija*, *Primerjalna književnost* in *Sodobnost* pa sta jih uporabljali sporadično. Izjema je izraz *kronotop*, ki ga preferira *Primerjalna književnost*, in izraz *dogajalni prostor*, ki ga je forsirala revija *Sodobnost*. Retorični tîrmin *topos* se večinoma ne nanaša na prostor niti ne na književnost in za tole primerjavo ni uporaben.

2 Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev

Zbirko, ki izhaja od leta 1946, sestavlja okrog 250 knjig 37 slovenskih klasikov v kritični ali znanstveni redakciji. Opombe k prvim zvezkom (Mirka Rupla k Josipu Jurčiču, Janeza Logarja k Janezu Trdini, Franceta Koblarja k Dragotinu Ketteju, Antona Ocvirka k Srečku Kosovelu in Janku Kersniku, Antona Slodnjaka k Franu Levstiku) izpričujejo, da je bil interes za prostorske podatke ob klasikih standarden

in neproblematičen. Izhajal je iz podmene o avtobiografski, izkušnjski osnovano-sti leposlovja, kar je realističnemu jedru slovenskih klasikov v glavnem ustrezalo. Poznano je, da se je kot urednica dveh opusov, Antona Aškerc in Ivana Tavčarja, prostorskim informacijam najbolj predano posvečala Marja Boršnik, zato bom za ti-pologijo izjav o prostoru ekscerpiral njene komentarje. Ker pa so nezanemarljivi tudi uredniški geografski podatki v opombah k drugim klasikom, bodo selektivno dodani še nekateri drugi zgledi. Načrtovana primerjava gostote in tipa prostorskih opomb v Zbranih delih ostaja za drugo priložnost.

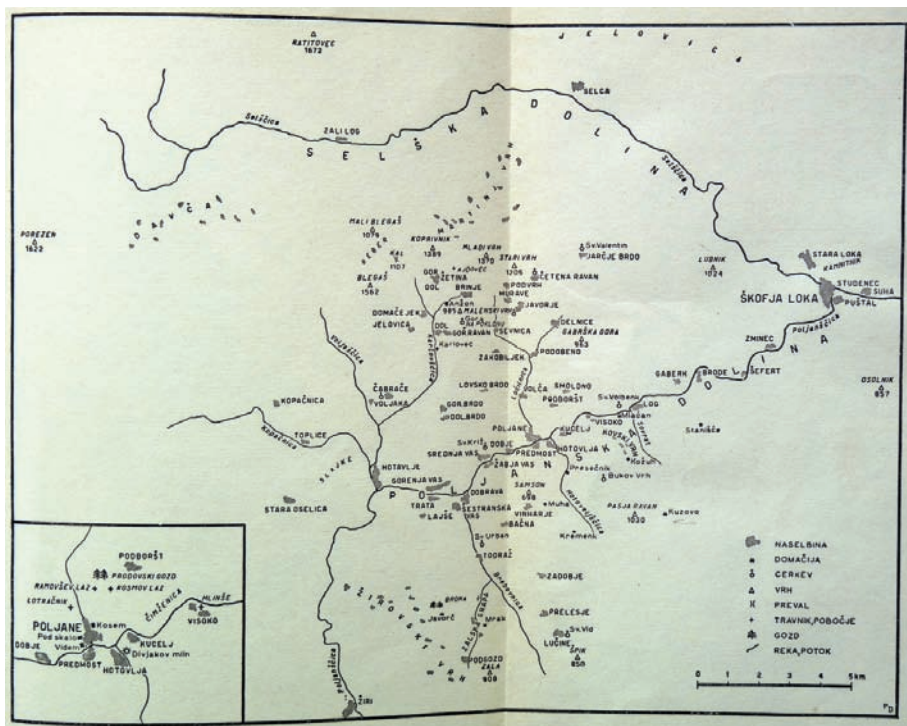
Marja Boršnik je v prvi knjigi Tavčarjevega *Zbranega dela* (1952) pokazala na pomembnost prostora z uvezanim zgibnim Načrtom Poljan v drugi polovici XIX. stol. in leto pozneje v tretji knjigi z zemljevidom Poljanske doline in Loškega pogor-ja. Na prvem je 60 domačij, »katerih prebivalci se [...] omenjajo v zvezi s Tavčarjevim delom« (BORŠNIK v Tavčarjevo *ZD 1*: 376), z nekdanjimi in novimi hišnimi številka-mi. Narisal ga je po katastrskih mapah, matičnih knjigah in podatkih s terena geome-ter Karel Kavšek, preverjali pa so ga študentje Branko Berčič,¹ France Bernik, Boris Paternu, Olga Ratej, Minca Stanovnik, Meta Valič idr. Drugi zemljevid z imeni vseh krajev, omenjenih v Tavčarjevem leposlovnem opusu, je delo Franceta Planine.



Slika 1: Načrt Poljan v drugi polovici XIX. stol (Tavčarjevo *ZD 1*).

¹ Branko BERČIČ (1955: 281–82) je o tem natančneje poročal: »Prav tesna povezanost pisatelja z rodno pokrajino je urednici in komentatorici *Zbranega dela* narekovala zamudni in težaki sistem znanstvenega raziskovanja. Kako tolmačiti številne dogodke in osebnosti v Tavčarjevih povestih, ko veš, da je pisatelj gradil na resničnih zgodbah in likih, pa jih v svoji bujni pisateljski domišljiji svobodno predeloval, in ko spoznaš, da je v ljudeh iz loških hribov poznavanje Tavčarjevih spisov tolikšno, da težko ločiš, kje se konča ljudsko izročilo ali spomin na resnične dogodke in kje se začenja iz spisov prevzeti razplet? Urednica je pravilno spoznala, da bi se en sam človek v delu izgubil, zato je za terensko delo zainteresirala krog svojih slušateljev slavistov ljubljanske univerze ter z njimi po dolgem in počez načrtno preromala okolico Rake na Dolenjskem in svet pod Blegašem. Iz zbranega gradiva so zrasle izčrpne opombe, ki so včasih že tako obilne in mnoge podrobnosti opisujoče, da se zde preveč pikolovske, čeprav so za raziskovanje ustvarjanja in sloga pisatelja Tavčarjevega kova nujno potrebne. Le tako so mogle ob pomanjkanju rokopisnega gradiva in pisateljeve literarne zapuščine zrasti geneze posameznih spisov ali vsaj dokumentirane teze o nastanku te ali one novele. Kot pomoč pri uživanju in preučevanju spisov so bili prvič v redakcijski praksi zbranih del uporabljeni tudi zemljevidi, skice naselij in rodovniki.

Pisatelj izvirni tekst in v opombah nagrađeno gradivo moreta pazljivemu bralcu že sedaj predočiti razvojno sliko ne samo Tavčarja pisatelja, marveč tudi čas in okolje, v katerem je deloval.«



Slika 2: Poljanska dolina in Loško pogorje (Tavčarjevo ZD 3).

Boršnikova je nadaljevala tip opomb, kakor jih je za prve Tavčarjeve *Zbrane spise*, 1–6 (1921–1932) sestavil že Ivan Prijatelj, ki se je v pomanjkanju gradiva za genezo dela »osredotočil na študij modelov, to je oseb in krajev, od koder je Tavčar zajemal snov«. Pri tem so mu informatorji na Visokem, zlasti vdova in sorodnik Lovro Perko, rešili pozabe mnogo spominskega gradiva, »ki ga pa kritično ni preverjal po matičnih arhivih in drugod«. (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 370)

Prostorski podatki v opombah so dveh vrst: gre za samostojna pojasnila v zvezi z omenjenimi lokacijami ali pa spremljajo podatke o osebah, ki bi bile lahko pisatelju za model, in so njihov sestavni del. Boršnikova je šla s študenti po njihovi sledi, o čemer v Tavčarjevem ZD I poroča takole: »Omalovaževati pa tudi ni terenskega dela, zlasti v zvezi s preučevanjem krajev [...] pri katerih pa mora biti človek skrajno previden, ker se v njih že meša ljudska domišljija s Tavčarjevimi izjavami in izjavami njegovih komentatorjev. Napor takšnega preciznega dela ni pozitivistično pikolo-vstvo, če služi študiju pisateljevega ustvarjanja in sloga.« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 372) Podatki o lokacijah so mestoma tako zelo povezani z ljudmi, da je oboje težko razločiti. Prostor je bil pač samo ena od komponent realnosti, do katere so se želele opredeliti besedilne opombe.

Opombe h konkretnim besedilom ne pojasnjujejo vseh splošno poznanih realnih lokacij ali omenjenih krajev, npr. Pariz, Granada, Madrid, Amerika, Evropa v no-

veli Dona Klara. Prostorsko informacijo posredujejo šele takrat, kadar jo je mogoče najti na zemljevidu v prilogi: »posestvo Gregorja Ingliča, po domače 'pri Vidmarju' (prim. načrt Poljan, št. 44)« (TAVČARJEVO *ZD 1*: 379). Pomembno je pripomniti, da je Boršnikova od vseh krajev, ki so bili predloga za dogajališča Tavčarjevih pripovedi, priložila zemljevid samo za njegovo rodno Poljansko dolino, ne pa npr. za Ljubljano, kjer je preživel večino svojega življenja in kamor so umeščeni njegovi zgodovinski romani. To izvira iz mitizacije podeželja, ki naj bi bilo nacionalni genetski rezervoar in zatočišče.

Sicer pa tudi pripovedovalec v noveleti *Mlada leta* naravnost nagovarja k takemu razumevanju rodnega kraja: »Bodi ponosen na svoje rodišče! A veruj mi, ako dajem hvalo večni usodi, sem ji gotovo najbolj hvaležen za to, da sem se rodil na slovenski zemlji — sredi malega, a čilega naroda.« (TAVČARJEVO *ZD 1*: 53) Pisateljev rojstni kraj se skratka odlikuje od drugih.

Opombe z geografskimi imeni opremijo lokacije, ki v pripovedi imena nimajo, npr. izjavo »ko sem stopal po ozki rojstni dolinici, po beli cesti mimo kipeče vode« urednica komentira takole: »T. obuja spomine na lastno vračanje v Poljansko dolino po cesti ob Poljanski Sori«. In takoj za tem »Tam v kotu ... kjer se nad cesto strmi rob dviguje, tam sem obstal in gledal ginjen na očetno vas: Tako imenovani Kot tvori strmi rob na severni strani ceste v smeri Visoko-Poljane s strugo reke Poljanščice. Ta strmi rob se dvigne ob drugem ovinku, ki ga napravi cesta, ko ostro zavije proti severozapadu, in se imenuje tudi Videmski kot. [...] (Prim. načrt Poljan v prilogi.)« (TAVČARJEVO *ZD 1*: 381) Zgled potrjuje, da je neredko identifikacija prostora dopolnjena z dodatnimi informacijami iz drugih virov.

Poseben izziv so urednikom poskusi prikritja geografskega prostora, kar so pisatelji 19. stoletja počeli z zvezdicami: »Sredi senčnatih smrek se dviguje kvišku ličen gradič, posestvo ** grofov.« (TAVČARJEVO *ZD 1*: 53) Boršnikova je zapisala, da je z zvezdicama v noveleti *Mlada leta* Tavčar »hote zabrisal tudi sled, ki bi potrjevala zamišljeni kraj dogajanja v noveleti«. Dešifrirala ga je kot *Rako*, kjer je »Tavčar v študijskih letih vsaj deloma preživel počitnice pri svojem stricu župniku Antonu Tavčarju«, in graščini na jugovzhodnem robu kraja posvetila celo stran opisa (BORŠNIK v Tavčarjevo *ZD 1*: 391). Nekateri kraji so slabo zakrinkani in njihove razrešitve so trivialne (»bil sem v mestu, katerega ime naj nepovedano ostane: T. misli Ljubljano.«, BORŠNIK, TAVČARJEVO *ZD 1*: 407), drugod gre za obsežno in naravnost detektivsko ekspertizo, npr. ob »studencu za Dolinčevo hišo« (TAVČARJEVO *ZD 1*: 383–384).

Identifikacija literarne lokacije z geografsko predlogo je samo prvi korak, naslednji je dopolnilo skopih podatkov o prostoru v pripovedi z dodatnimi informacijami, tudi takimi, ki segajo v današnji čas in torej ne pojasnjujejo le besedila, ampak hočejo vzbuditi interes za lokacijo samo. Izjave so prepoznavne po besedi *danes*, npr. »Na levem bregu Save še danes stoji nekdanja brodnikova koč« , »Pri Podbrezju ljudje še danes pomnijo mogočne kstanje [...] Danes je tam kstanj bolj redek« (TAVČARJEVO *ZD 2*: 430). Izstopajoč primer je deset strani obsežna zgodba *Povest v kleti*, ki je pospremljena s šestimi stranmi opomb; od česar se skoraj tretjina opomb nanaša na prostor. Med njimi je cela stran z izpisanimi parcelnimi številkami, površino in dokupljenimi parcelami, ki naj ilustrirajo premoženjsko

stanje in status domnevnega modela literarni osebi.² Ob vsej natančnosti, ki se danes zdi odveč, se je Boršnikova zavedala relativne vrednosti zbranih podatkov, saj Tavčar »ni bil nikoli deskriptivni realist, marveč je elemente, ki jih je zajemal iz resničnosti, v svoji bogati in plodni domišljiji zmerom po svoje preobračal in prestavljal«, in je svarila, da jih je treba jemati previdno in kritično. (BORŠNIK v TAVČARJEVO ZD I: 372–373)

Opombe te vrste omogoča prepričanje, da so fiktivni prostor in osebe v tesni zvezi z realnim prostorom, njihova naloga pa je to pokazati, zlasti pa opozoriti na odstopanja. Konstatacija ustreznosti fiktivnega prostora realnemu – opombe te vrste so prepoznavne po besedici *res*: »Popotnik, ki pride iz Škofje Loke, res na tem mestu prvič zagleda Poljane. (Prim. načrt Poljan v prilogi.)« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 381) – je pravzaprav nujno izhodišče za naštevane razlik med njima. Kadar gre za prvoosebnega pripovedovalca, se zdi urednici skoraj samoumevno, da ga je treba identificirati z avtorjem. Ker pa je o avtorju Tavčarju marsikaj znano, se razkrijejo tudi pomenljive razlike med njima. V pripovedi Bolna ljubezen stoji npr. izjava »Sedaj poslušam anatomijo«, ki jo je komentirala takole: »V resnici je T. v času, ko je pisal to 'noveleto', poslušal pravo na Dunaju.« (TAVČARJEVO ZD I: 385) Pedantnega preverjanja so bili deležni celo drobni prostorski podatki, npr. »krog in krog obdana s cvetočimi, puhtečimi gozdi veličastnih kostanjev: Ni znano, da bi bili v tistih časih v Tavčarjevih krajih rastle divji kostanji z belimi cvetovi, na katere misli tu T. [...] pač pa so tudi takrat rastle tam domači kostanji, toda le pomešani med drugo drevje.« (BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 387)

Boršnikova je bila pri enačenju pripovedovalca oz. junaka z realnim avtorjem vendarle veliko previdnejša od Prijatelja, ki ga je sem in tja polemično popravljala, in ni na silo podrejala literature realijam iz pisateljevega življenja. Ko se je med pripovedovalcem in avtorjem pokazalo le preveč razlik, se je njuni identifikaciji odpovedala, npr. v pripovedi Povest v kleti: »Kakor hitro namreč postavimo za izhodišče razumevanja tega dela ugotovitev, da ni nujno, da misli Tavčar pri ljudeh, o katerih govori v prvi osebi, prvenstveno nase, se nam vse dokaj lepo ujema.« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 379) Pripovedovalčevo izjavo »Na vseučilišču ... poslušal sem edinole modroslovje« v pripovedi Čez osem let je ob splošni vednosti, da je Tavčar študiral pravo, pospremila s komentarjem: »To kakor vse drugo dokazuje, da kot junak te novele ni mišljen avtor sam, čeprav govori v prvi osebi.« (BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 408)

Razlike med domnevnimi realnimi predlogami dogajališč in njihovo literarno prezentacijo urednica lahko samo dokumentira (»spominek, edini na pokopališču: Tega »spominka« na poljanskem pokopališču ni in ga nikoli ni bilo«, BORŠNIK v Tavčarjevo ZD 2: 421) ali pa so ji gradivo za napovedani »študij pisateljevega ustvarjanja«, tj. za interpretacijo njegove *licentie poetice*. Ilustrativen primer je Tavčarjeva noveleta Otok in Struga, ki že v naslovu izpostavlja dve grajski dogajališči, ki pa imata glede na dejansko stanje na zemljevidu v opisu zamenjani mesti. Boršnikova je vsakemu posvetila celo stran komentarja:

² V drugi izdaji je v oklepaju dodano pojasnilo, da je mukotržno pozitivistično raziskavo zemljiške knjige opravil študent Boris Paternu (TAVČARJEVO ZD I: 465).

Struga: T. razgrinja bolj ali manj verno panoramo pokrajine ob toku Krke od Novega mesta navdol. Pri tem pa je zamenjal lego Otoka z lego Struge, ki v resnici stoji nekaj kilometrov dalj od Novega mesta, ne pa bliže kakor Otok. To je storil verjetno res le zato, da je mogel s tem doseči efektni prizor, kako naplavi Krka mrtvo baronico s Struge k Otoku, kar bi se v resnici ne moglo zgoditi, ker teče Krka v nasprotno smer (opozoril PRIJATELJ, Zbrani spisi III: 422). (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD 2: 408)

Izmišljeno v principu ni manj verodostojno od geografsko ali zgodovinsko izpričanega, celo nasprotno naj bi bilo res. V uredniški argumentaciji pa vendarle bôde na plan vrednostni postulat ideala realistične literature, ki naj bo verna podoba življenja. Kadar se pisatelj oddalji od realnih predlog, namreč pride do napak. Izmišljeno je torej manj verodostojno: »Da si je Jurčič obliko Rojinje izmisli,³ kaže tudi to, da rabi to ime zdaj kot edninski, zdaj kot množinski samostalni, potem s predlogom *na* ali pa *v*«. In še: »Sicer bralca, ki to pokrajino dobro pozna, nekoliko moti, kako pisatelj premika svoje osebe po njej.« (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 357, 360)

Medtem ko so prostorske opombe Marje Boršnik praviloma s pomočjo preverjanja na terenu dopolnjevale skope Tavčarjeve opise dogajališča, si je Mirko Rupel ob podobno prostorsko neoprijemljivih Jurčičevih besedilih privoščil več ugibanja. Ob romanu *Cvet in sad* (RUPEL v Jurčičevo ZD 6: 367) takole:

Pokrajinsko ozadje, kamor je Jurčič postavil dejanje *Cveta in sadu*, je Dolenjska. Nekoliko bi utegnili misliti na muljasko okolico, ker so nekatere osebe odondod, n. pr. Šepec (gl. niže). Vinogradi pa nas vodijo bolj na vzhod, morda do Kostanjevice. »Grad« Zabrezje je pisatelj gotovo naslikal po kakem resničnem poslopju; manj verjetno je, da bi šlo za isti grad, ki ga je v Desetem bratu upodobil pod imenom Slemenice, kakor je trdil anonimni podlistkar v članku »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« (S. 30. januarja 1942): opis Zabrezja (gl. str. 182) in Slemenic (gl. Jurčič ZD 3: 147–148) je kaj različen. Pri poštnem poslopju se spomnimo na Hudo, vasico med Stično in Višnjo goro, kjer so Foedrnsbergi (Fedrmani) imeli pošto. Njih žago je imel v najemu neki Kabac, Jurčičev Šepec. Tudi razmerje žagarja Kabaca z žensko, ki ni bila posebno na dobrem glasu, je Jurčič porabil v svojem romanu. Gostilna, ki tako privlačuje žagarja, je Bolkova krčma na Muljavi, znana že iz Desetega brata kot Obrščakova (o Kabacu-Šepcu gl. več v op. k str. 191).

Občudovalno stališče mu je narekovalo pohvalo pisateljevega ustvarjalnega genija, ki je znal nadgraditi skromne zgodovinopisne vire, v težavah pa se je znašel, ko to nadgrajevanje ni bilo v skladu z Valvasorjem, ki ga je prav tako intenzivno preučeval, urejal za izdaje in občudoval:

Že ob skromnem zgodovinskem spomeniku, kakršen se mu je kazal v grajski razvalini [...], je znal splesti zgodovinsko povest. Tudi za našo povest [Grad Rojinje] je izkazano iz ljudske pripovedi zgolj to, da je severozahodno od Muljave nad Kravjakom stal nekoč grad Roje. Čeprav pozna Valvasor pri Muljavi samo grad Kravjak (Slava XI, 631), grad Roje pa čisto nekje drugje (pri Šmartnem pri Litiji, Slava XI, 225), vendar ni neverjetno,⁴ da ne

³ V drugi izdaji (1965: 375) je novi urednik Janez LOGAR nekoliko ublažil Ruplovo izjavo o Jurčičevem izmišljanju: »Da je Jurčič obliko Rojinje priredil« (hvala Igorju Krambergerju za opozorila na spremembe med prvo in drugo izdajo Zbranih del).

⁴ Janez LOGAR je v 2. izdaji (1965: 375) izraz »ni neverjetno, da ne bi« zamenjal z odločnejšim »je

bi bil nekoč nad Kravjakom res grad, kakor trdijo domačini (prim. Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj (S 30. I. 1942), saj je tudi drugje, v Desetem bratu, Jurčič trikrat pokazal na njegove razvaline (gl. str. 148, 227, 253). (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 357)

Lepljenje pripovedi na realne kraje in dogodke je v posameznih primerih zašlo v špekulativno smer. France Koblar, urednik Kettejevega *Zbranega dela*, navaja npr. povzetek časopisnega poročila o prihodu Čehov na Št. Peter na Krasu leta 1887, kjer piše, da »je prišlo veliko ljudstva iz pivške, košanske in bistriške doline in da je bila navdušenost velikanska«, ker se mu zdi verjetno, da je moral biti zraven tudi Kette. Podobno nedokazano je tudi pripisovanje domnevnega Kettejevega avtorstva pesmi o potresu v *Zgodnji Danici* 1897 samo zato, ker je kot avtor podpisan neki »Notranjec«. (KOBALAR v Kettejevo ZD 2: 295–96)

Pojasnjevalni komentar v Zbranih delih vsebuje tudi imena krajev, ki so pisatelja domnevno spodbudila k snovanju ali je v času nastanka besedil v njih živel. Uredniki skušajo datirati nastanek besedil s pisateljevimi biografskimi podatki. Jurčičevega Kloštrskega žolnirja spremlja npr. takale razlaga:

Prvo pobudo za to povest, se zdi, je dobil Jurčič, ko je v velikih počitnicah 1865 z očetom obiskal strica v Jablanicah nad Kostanjevico (P III, str. 1). Dasi si ne bi upal trditi kakor Prijatelj, da je Jurčič tedaj prvič videl očetov rojstni dom (prim. PRIJATELJ v Jurčičevo ZD 2: 306, 314), vendar priznam, da je ta obisk napravil na odraslega fanta globlji vtis mimo kakega prejšnjega v mlajših letih. Posebno pa ga je zamikala nenavadna lega Kostanjevice, da je tjakaj postavil prizorišče svoje zgodbe, kakor smemo sklepati iz uvodnih odstavkov v povesti. (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 360)

Ker se funkcije prostorskih podatkov prepletajo, jim je težko enoumno določiti značaj in jih opremiti z ustrezno nalepko, kar empirično obravnavo otežuje oz. jo onemogoča, tako da je kvantitativna razmerja med njimi, kakor so povzeta v sklepu, treba jemati z ustrezno previdnostjo.

3 Sklep

Historiat slovenske literarnozgodovinske tematizacije prostora temelji na bibliografiji razprav, ki je nastala za potrebe raziskovalnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, izkazuje trajno pozornost za vprašanja prostora. Prostorske obravnave je najti v naratologiji (Dolgan 1983), žanrskih raziskavah pokrajinske kmečke povesti in zgodovinskega romana (Hladnik 1990, 2009) ter potopisnega romana, v tematoloških razpravah in v študijah o meji v okviru interkulture literarne zgodovine.

Že pred tem so bile obravnave prostora standarden del uredniških opomb k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev (1946–). Prostorske opombe so tešile razdovednost glede realnih predlog za literarna dogajališča in glede krajev avtorjevega

vendarle gotovo, da je« in spremembo utemeljil: »to potrjujejo še danes ohranjene razvaline debelih zidov. Grad je pod imenom Weineck, tj. Vinjek, zgodovinsko izpričan od srede 13. stoletja; tedaj je bil deželno-knežja trdnjava.« Spremembi botrujeta morebitni urednikov ogled lokacije in kritika oz. dopolnila Ruplovih opomb izpod peresa Jožeta GREGORIČA (1959: 19–20).

bivanja. Zgledno jih je oblikovala zlasti Marja Boršnik ob Ivanu Tavčarju; merjeno po prvi knjigi Tavčarjevega *Zbranega dela*, podatki o prostoru ali v zvezi s prostorom zasedajo približno eno petino obsega njenih opomb.

1. Največ prostora zavzemajo dopolnilni podatki o domnevni realni geografski lokaciji, zbrani iz različnih virov (terenskega ogleda, ustnih in objavljenih pričevanj, splošne vednosti), kar govori za to, da so bili v nasprotju z izjavo Boršnikove, ki je trdila, kako so ti podatki v službi študija pisateljeve ustvarjalnosti, urednikom in literarni zgodovini samostojen cilj. Veliko bolj kot nastanek leposlovnih besedil in njihovo strukturo so pomagali razumeti življenje pesnikov in pisateljev, njihovo povezanost z okoljem, iz katerega so izšli, zavezanost temu prostoru, in pomagali utrditi njihovo mesto v kanonu. 2. Petina prostorskih opomb primerja dogajalni prostor in njegovo domnevno geografsko predlogo tako, da se potrdi njuna medsebojna povezanost in skladnost, 3. osmina pa tako, da izpostavlja neskladje med njima kot posledico avtorjeve kreativne domišljije. 4. Nadaljnja osmina prostorskih opomb pojasnjuje genezo besedil s podatkom o tem, kje je pisatelj besedilo zasnoval oz. v katerem kraju se mu je rodila ideja zanj. 5. Posamezne opombe polemizirajo z domnevami predhodnikov glede realne prostorske predloge, se ukvarjajo s pravopisno ali etimološko problematiko zapisanih krajevnih imen, razkrivajo identiteto namenoma zamolčanih lokacij ali priznavajo nezmožnost najti ustrezno realno predlogo. Posebno težo med prostori ima umetnikov rojstni kraj oz. pokrajina.

Prostorske opombe v Zbranih delih so dragocene za kulturno identifikacijo in osmišljanje krajev, na katere se nanašajo. Prav pridejo sestavljalcem literarno- in kulturnozgodovinskih vodnikov, organizatorjem in obiskovalcem literarnih ekskurzij, pisateljskih poti in rojstnih hiš. Ponujajo se za vpis v podatkovno zbirko, na spletne zemljevide in v besedila klasikov na spletu.

Metodološko je dodana vrednost ukvarjanja z literarnim prostorom, kakor se je dogajalo v temle članku, v korekturi poenostavljenih programskih predstav o avtonomnosti literarnega besedila. Nadomešča ga s kompleksnejšo, manj ekskluzivno podobo literature, ki je vpeta v različne kontekste, od avtorjevega življenja do nacionalnih strategij preživetja. Izkušnje pedantnega prizadevanja urednikov, da bi določili razmerje med zgodovinsko in geografsko izpričanim na eni strani in avtorjevo invencijo na drugi strani, navajajo k spoznanju, da umetniške prepričljivosti ni pametno določati s stopnjo oddaljenosti od realnih predlog in da torej ni identična s fiktivnostjo, ampak da literarni efekt izhaja iz stalne igre med realnostjo, iz katere dobiva spodbude in kateri je namenjen, in kreativno domišljijo, torej v izmuzljivosti tega razmerja.

VIRI IN LITERATURA

Branko BERČIČ, 1955/56: Po petih knjigah nove izdaje Tavčarja. *Jezik in slovstvo* 1. 278–282. Tudi na spletu.

Marjan DOLGAN, 1983: *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*. Koper: Lipa.

Jože GREGORIČ, 1959: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1. 18–22.

- Miran HLADNIK, 1987: Planinska povest. 23. *SSJLK*. Ur. Alenka Šivic Dular. Ljubljana: FF. 95–102. Tudi na spletu.
- , 1998: Regionalizem in slovenska književnost. 34. *SSJLK*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 103–14. Tudi na spletu.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba. 45–48. Tudi na spletu.
- , 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: FF. 218–24. Tudi na spletu.
- , 2012: Gorenjska v slovenski književnosti. 48. *SSJLK*. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.
- Josip JURČIČ, 1965: *Zbrano delo, 1–9*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1946–69. Druga izdaja, 3, ur. Janez Logar.
- Dragotin KETTE, 1949: *Zbrano delo, 1–2*. Ur. France Koblar. Ljubljana: DZS.
- Matjaž KMECL, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- Andrijan LAH, 1999: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni*. Ljubljana: Rokus.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviću. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- Slovenske razprave o prostoru v literaturi. Literatura in prostor. Wikiverza. Od 19. 3. 2011 dalje.
- Tone SMOLEJ, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.
- Ivan TAVČAR, 1951–1959: *Zbrano delo, 1–8*. Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS. Druga izdaja, 1, 3, 1966.
- Silva TRDINA, 1958: *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman. *Slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 265–274.

UDK 821.163.6.09

Miran Hladnik

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana

SPACE IN SLOVENE LITERARY STUDIES: CRITICAL EDITIONS OF THE CLASSICS

The thematization of space in Slovene literary scholarship took place in the context of narratology, genre analyses of rural and regional prose and the historical novel, thematic and intercultural literary historical research. There is a wealth of data on literary space in the notes to Slovene poets and prose writers' collected works, in particular in the critical edition of Ivan Tavčar's works that Marja Boršnik edited. The notes satisfied curiosity about the actual motivations for literary settings and about the spaces in which writers lived. Authorial creativity was discovered in the disjuncture between the literary and historically attested geographical spaces.

Key words: textology, critical edition, genesis of literary works, geographical space, space of a literary setting

1 A Historical Overview of the Literary-Historical Thematization of Space

A Cobiss search with the key words *prostor** 'space' and related words (*dogajališče* 'setting', *lokacija* 'location', *kraj* 'place', *pokrajina* 'region', 'country', *gore* 'mountains', *Bela krajina*, *Prekmurje*, *Gorenjska*, *mesto* 'city', *morje* 'sea', *kras* 'karst', *Istra*, and so forth), restricted to studies of Slovene letters yielded over a hundred relevant hits. The listing of hits for the subject Slovene studies of space in literature is accessible and after sorting is being expanded on the Wikiversity project page Literature and Space. Although the bibliography is not complete—Cobiss entries going back do not contain key words and are therefore difficult to track down; and chapters on space in literary histories are not entered—it does offer a historical outline of the topic. Space also appears in publication titles in the syntagmas *kulturni prostor* 'cultural space', *prostor literature* 'the space of literature', *literatura kot simbiotični prostor* 'literature as symbiotic space', and *umetniški prostor* 'artistic space'; however, studies with space in such metaphorical meanings are omitted from the overview. Chronologically viewed, the hits show continual interest in the topic of space in letters. The most publications were in 2006 (to a great extent because of the publication of the Seminar on Slovene Language, Literature, and Culture proceedings, devoted to the theme of the town, and the Slovene Slavic Society collection of studies on the theme of regionalism) and 2008, but the growing number of hits must also be attributed to increasingly exact bibliographical descriptions.

Different methodological approaches have engaged with space as one of the basic elements in literature. In the context of poets' biographies, positivism devoted itself to the birthplaces, residences, and locales poets visited. Authors of literary- and cultural-historical guides make good use of this heritage—some in series (Slovstveni

in kulturnozgodovinski vodniki [Literary and Cultural-Historical Guides], 1991–98; Kulturni in naravni spomeniki Slovenije [The Cultural and Natural Landmarks of Slovenia], 1965–), others individually, as do the editors of the series Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev [The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers 1946–] and the editors of critical editions of the Slovene classics. Marja Boršnik was among the most copious describers of places associated with writers and places that motivated their texts.

Although space is an important literary component, it was reflected in Slovene literary theory relatively late. Silva TRDINA (1958) has nothing on space in literature. Matjaž KMECL (1976: 216–22) treated »literary space« together with time in the chapter Prelinguistic Components, subchapter Composition. He writes that space is not emphasized in lyrics but in drama and storytelling, where real, external (the author's and reader's) and internal or fictional time (of occurrence) are distinct. The segments of space the reader witnesses depends on the narrative point of view, which is, according to Percy Lubbock (1921), either panoramic or scenic.

Interest in setting was emphatically articulated in narratology, which led after 1981 to a series of theses on chronotopes in authors' works. The mentors were Franc Zadravec, Helga Glušič, Miran Hladnik, Jožica Čeh, Gregor Kocijan, Majda Potrata, Igor Grdina, Alojzija Zupan Sosič, Aleksander Bjelčevič, Tomo Virk, and Janez Vrečko. A typical title for such studies was »Time and Place in ...« (e.g., Alenka Glazer, Time and Place in Janko Glazer's Poetry, *Jezik in slovstvo* 1982). Marjan Dolgan (1983) devoted a sixty-three-page chapter, Narrated Space, to space in Ivan Pregelj's works. It is as long as the chapter on time (fifty-nine pages). He put forth a typology of three kinds of space—the narrator's, the addressee's, and episodic. In the last decade, after 2002, interest in space migrated to thematology, or the study of motivation (Simonek 2004, Smolej 2008). Theses in this field have titles like [*The Location of...*] in Slovene Letters.

Miran Hladnik has been interested in space as an abstract, schematic category in his research of the deep structure of genre. Accordingly, he applied Lotman's (1980) model of three semiotic fields—protagonist, home, and dangerous external space (forest, mountain)—to Josip Vandot's Alpine tale. Then he took up setting in rural tales, analyzing them by region, and setting in the historical novel, which he described by places. Among rural tales, regional tales with recognizable areas and emphasis on a setting that determines the character and actions of literary protagonists received special attention (HLADNIK 1991; 1998). He focused on the images of Kranj and Gorenjska in Slovene narratives (HLADNIK 2012). He expanded space as a literary setting in these studies with the sociological concept of a culturally creative geographic space. Herein falls the discovery, as yet unexplained, that Styrian writers have been twice as likely to write historical novels than writers from Gorenjska, who, in contrast, favored the rural tale.

Although tales were spatially marked from the beginning, the concept of a regional tale did not yet exist in the nineteenth century. For instance, we can say about Josip Jurčič's »Sosedov sin« (1868) that it takes place somewhere in Dolenjsko; however, it is quite possible to imagine that it could have been located in another place in Slovenia. Such substitutions were not possible in the regional tale. Regional consciousness first appeared in poetry (Simon Jenko's epithet, »the poet of the Sorško

polje« nicely illustrates this), then in short prose, which was formally more innovative than long prose works (e.g., Ivan Tavčar's »Pictures from the Loka Highlands«, Anton Koder's »mountain tales«, or Matej Tonejec Samostal's »tale from the hills«), and finally in the mid-length and longer rural tales of Fran Jaklič, from Suha Krajina, who no longer used paraphrase to hide the places he set his works (e.g., »a certain town in Slovenia« or »in the district of L.«), but simply gave them real geographical names. Critics always quickly and happily noted the regional emphasis and captured it in phrases to the effect that the typical, pure, sculpted, plastic portraits were as if transported from the land into the book.

The regional tale is a temporally limited genre definition, because it mainly applies to internationally comparable, regionally discernable narratives in the 1920s and 1930s, when critical reflection on regional literature also flourished. Miško Kranjec in particular established awareness of the regional tale for Prekmurje; Ivan Albreht first put Primorsko on the Slovene literary map, followed by France Bevk, Andrej Budal, Narte Velikonja, and Ciril Kosmač. Prežihov Voranc presented Carinthia; Anton Ingolič and Janko Kač Styria; in the 1930s, Janez Jalen and Jan Plestenjak renewed Finžgar's tradition of the Gorenjska tale, the latter exclusively in the Škofja Loka surroundings; Lojze Zupanc and Jože Dular put on display the character of the Dolenjsko region and people almost one hundred years after Josip Jurčič.

An exact statistical analysis of the rural tale's setting, taking into account the difference between the lowlands and mountains, the role of interiors (tavern, peasant house) and exteriors (relations between the fields, forest, and pasture) has not yet been done, because the corpus of rural tales has been insufficiently marked for this purpose. It is evident that many titles of rural tales are a combination of the protagonist's name and his location (e.g., »Aleš iz Razora«, »Fant s Kresinja«, »Nevesta s Korinja«, »Zarečani«), or the word *dom* 'home' and geographical location (e.g., »Dom na Slemenuk«, »Dom med goricami«, »Dom v samoti«, and »Domačija ob Temenici«).

The authors of regional tales in the 1920s and 1930s programmatically portrayed less well known, peripheral Slovene regions in order, at least in fiction, to level the cultural balance between the different regions and show the unity of the Slovene cultural space. Regional consciousness was thus much greater and more loaded among the less numerous writers from peripheral regions than among writers from Carniola, in the center, where literary production was more prolific.

In Slovene literary history, the genres of Alpine tales (Hladnik 1987), travel accounts (Zupan Sosič, Andrijan Lah), and to some extent also historical, biographical, and war novels were more precisely defined, concerning the episodic space. Examples of classical travel accounts are Janez Mencinger's »Moja hoja na Triglav«, Fran Levstik's »Popotovanje iz Litije do Čateža«, Prežihov Voranc's »Od Kotelj do Belih vod«, Fran Erjavec's »Pot iz Ljubljane v Šiško« and »Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo«, and perhaps also Izidor Cankar's *S poti*.

The Seminar on Slovene Language, Literature, and Culture proceedings on the theme Countries and Towns opened up the topic of space in 1998, followed by the 2006–10 series Proceedings of the Slovene Slavic Society: *The Role of Borders, Crossing Borders, Living with Borders, Slovene Microcosms—Interethnic and Intercultural Relations*, and *The Role of the Center: The Convergence of Regions and*

Cultures. The list of Slovene studies on literature and space shows that the most researched authors and places were France Prešeren (seven studies), Ivan Cankar (five, Vrhnika), Ivan Pregelj (five, Tolminsko), Oton Župančič (four, Bela krajina) and, with somewhat fewer, Josip Jurčič, Srečko Kosovel the »poet of the Karst«, Drago Jančar, and Ciril Kosmač. The most interesting spaces were the sea and Bela Krajina, followed by Gorenjska, Kranj, Ljubljana, and the mountains; then Istra, the city, Vienna, and Vrhnika.

Because I am particularly interested in empirical literary research, I will summarize my thinking on the yet to be realized possibilities of this approach to literary space. At least two spaces ought to be added to the analysis: space in the text—that is, settings or the place of actions—and space external to the text (e.g., birthplaces, authors' residences), as well as the connections between them. Spatial determinants may be very wide (e.g., local, provincial, global, or European) or narrower, yet still general (e.g., national space, the city or countryside, village, forest, road, mountains, sea, rivers, or water), or very specific microcosms (e.g., cave, cliff, clearing, bridge). Spaces can be named (e.g., Austria-Hungary, Gorenjska ... Ljubljana, Gorica ... Šumi bar, or Prešernov gaj) or not, and there can be real geographical names (that can be marked on a map) or fictive place names.

It only makes sense to deal with space in the texts of authors who themselves front the spatial dimension. We find them in anthologies of fiction about towns with such titles as *Mariborska knjiga*, *Ljubljanska knjiga*, *Kranjska knjiga*, *Tržaška knjiga*, and *Goriška knjiga*, as well as in the works of poets who are known by their regions, such as Alojz Gradnik (Istra, Goriška brda), Simon Gregorčič (Gorica, Soča), Cvetka Golarja (Sorško polje), Janko Glazer (Pohorje), and others. Facts about literary sites and writers' residences, collected out of local interest, can also be found in multiauthor collections devoted to regions—about Kranj, Celje, Kamniško, Škofja Loka, and other places. Some of the most careful research is devoted to excerpting, mapping, and analyzing writers' correspondence, travels, and movements, as we can see from their collected works and the series *Correspondence of Prominent Slovenes* (*Korespondence pomembnih Slovencev*) that Slovene Academy of Sciences and Arts publishes.

A check of the Digital Library of Slovenia shows the frequencies of competing terms for space in literature, with the following specificities: *pripovedni prostor* 'narrative space' has existed in scholarly parlance since 1969 (Kmecl, Glušič, Kocijan, Dolgan, Juvan, Katarina Bogataj Gradišnik, Gorazd Beranič, Irena Grčar, Aleksander Kustec, Julija Sozina, Barbara Zorman, Alenka Jensterle), *dogajališče* 'setting' since 1972 (Matjaž Kmecl, Franc Zdravec, Robert Hodel, Marko Juvan, Miran Hladnik, Aleksandra Belšak, Silvija Borovnik, and others), and the Bakhtinian *kronotop* 'chronotope' since 1983, beginning with Marko Juvan and under a Russian studies influence (of Miha Javornik, Ivan Verč, Aleksander Skaza, Nadežda Starikova, Galin Tihanov). The expression *dogajalni prostor* 'setting of the action', which Franc Zdravec introduced (1974), occurs five times more often than the former terms. Its frequency is attributable to its use in criticism (for example, by Marijan Zlobec, Marjan Dolgan, Igor Gedrih, and Franček Bohanec). Because of its marked frequency, we might select it as an blanket term. Scholarly journals differ little on the use of these terms, which occur most often in *Jezik in slovstvo*, followed by *Slavistična*

revija; they occur sporadically in *Primerjalna književnost* and *Sodobnost*. The term 'chronotope' is an exception, receiving preference in *Primerjalna književnost*, while 'setting' is favored in *Sodobnost*. The rhetorical term 'topos' seldom refers to space or even to literature and so is not included in the comparison.

2 The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers

The series, which has been in publication since 1946, comprises approximately 250 books by thirty-seven Slovene classics in critical or scholarly editions. The notes to the first books (by Mirko Rupel on Josip Jurčič, Janez Logar on Janez Trdina, France Koblar on Dragotin Kette, Anton Ocvirk on Srečko Kosovel and Janko Keršnik, and Anton Slodnjak on Fran Levstik) evidence the fact that the interest in spatial data in the classics was standard and unproblematic. It derived from the assumption of the biographical and experiential bases of fiction, which was generally suited to the realistic core of the Slovene classics. It is well known that as the editor of Anton Aškerc's and Ivan Tavčar's collected works, Marja Boršnik was exceptionally keen on spacial information; therefore, I will excerpt her commentaries for a typology of comments on space. But because editors of other classics were attentive to spacial data as well, I will selectively add some other examples. A planned comparison of the frequency and kind of spatial notes in The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers will remain for another article.

In the first volume of Ivan Tavčar's *Collected Works* (1952), Marja BORŠNIK indicated the importance of space with a foldout plan of the village of Poljane in the second half of the nineteenth century, which was sewn into the book (Figure 1). A year later, she included a map of the Poljanska Valley and the uplands around Škofja Loka in volume 3. There are sixty houses on the plan, »the residents of which [...] are named in connection with Tavčar's works« (Tavčar *I*, 1952: 376) with past and new house numbers. The surveyor Karel Kavšek drew the plan from cadastral registries, civil records, and firsthand observations. The students Branko Berčič,¹ France Bernik, Boris Paternu, Olga Ratej,

¹ Branko BERČIČ (1955: 281–82) reported on this in detail: »The writer's very close connection with his native region recommended to the editor and commentator of the collected works a copious and careful system of scholarly research. It was a question of how to interpret the numerous events and characters in Tavčar's works when you know that the writer built on actual stories and personages, freely adapting them in his lively creative fantasy, and when you know that among the people in the Loška highlands the knowledge of Tavčar's works is such that you cannot tell where the oral tradition ends and the recall of actual events begins, and how to sort it out in the writings. The editor correctly recognized that one person would be lost in the work and so she interested a circle of her students in Slavic studies at Ljubljana University in the work and walked with them in a planned fashion all over the area of Raka na Dolenjskem and the land below Blegaš. From the collected materials there grew thorough notes that were sometimes so rich and full of descriptive detail that they seemed overly pedantic, although they are absolutely necessary for researching the imagination and style of a writer of Tavčar's profile. Only in this way, given the lack of manuscript materials and the writer's literary archive, could the genesis of individual works be coaxed out, or at least theses about the origins of this or that story be documented. For the first time in editorial practice on collected works, maps, sketches of communities, and family trees were used to aid enjoyment and close study.

Even today, a careful reader should descry in the original text and the abundance of material in the notes an evolutionary picture not only of Tavčar the writer, but of the time and environs in which he worked.«

Boršnik was continuing the kind of notes that Ivan PRIJATELJ had assembled for TAVČAR's first *Collected Works*, in six volumes (1921–1932). In the absence of materials on the genesis of a work, »he focused on the study of models, of characters and places, that Tavčar drew upon«. In the process, his informants at Visoko, especially Tavčar's widow and his relative Lovro Perko, saved a good many reminiscences from oblivion, »which, however, he did not critically examine against civil archives and elsewhere«. (Tavčar *I*, 1952: 370)

There are two kinds of spatial data in Boršnik's notes: independent explanations of locations that are named or comments on persons who may have been constitutive models for the writer. Boršnik and the students tracked the persons, as she explains: »Field work cannot be disdained, especially when studying places [...] where a person must be extremely cautious, because they mix people's imaginations with what Tavčar says and what his commentators say. The import of such precise work is not positivist pedantry if it serves the study of the writer's creativity and style« (TAVČAR *I*, 1952: 372). Facts about locations are sometimes so closely tied with people that they are difficult to separate. Space was thus just one component of the reality that the notes to the texts were meant to define.

The notes to particular texts do not elucidate all of the recognizable actual locations or places that are mentioned; for example, Paris, Granada, Madrid, America, and Europe in the novella »Dona Klara«. Spatial information is given only when it can be found on the map that is appended: »Gregor Inglič's farmstead, locally known as 'Vidmar's' (see the plan of Poljane, number 44)« (TAVČAR *I*, 1952: 379). It is important to recall that of all the places that figured as settings in Tavčar's narratives, Boršnik appended a map only for his native Poljanska Valley, and not, for example, for Ljubljana, where he lived most of his life and where his historical novels are set. This derives from mythologizing the countryside, which was supposed to be the national genetic reservoir and refuge.

The narrator in the the novella »Mlada leta« directly urges such an understanding of native land: »Be proud of your birthplace! And believe me, when I give praise to eternal fate, I am most grateful that I was born in the Slovene land—among a small, vital people.« (TAVČAR *I*, 1952: 53) In brief, the writer's native land is differentiated from others.

The notes with geographical names are supplied for locations that are unnamed in the narrative; for example, the statement, »when I walked through my narrow, native valley, along the white road next to the rushing water«, the editor comments, »Tavčar calls up memories of his own return to the Poljanska Valley along the road by the Poljanska Sora«. And immediately thereafter: »There at the corner ... where a steep hillside rises, there I stopped and, moved, looked at my father's village: The so-called Corner is formed by a steep hillside on the north side of the road in the direction from Visoko to Poljane and the Poljanščica River channel. The steep hillside rises at the next turn the road makes, when it leads sharply northwest, and it is also called Videmski Corner. [...] (See the plan of Poljane in the appendix.)« (TAVČAR *I*, 1952: 381). This example shows that additional information from other sources often supplements spatial identification.

A special challenge for editors are attempts to conceal geographic space, which nineteenth-century writers did with asterisks: »Among the firs' shadows rises up a

fine, small castle, the dukes' ** estate« (TAVČAR *I*, 1952: 53). BORŠNIK noted that in the novella »Mlada leta« Tavčar used asterisks to »try to erase the trace that would confirm the imagined setting of the action in the novella«. She deciphered it as Raka, where »in his student years Tavčar spent at least some of his vacation at his uncle's, the pastor Anton Tavčar«, and she devoted an entire page to describing the manor house on the southwest side (TAVČAR *I*, 1952: 391). Some places are poorly hidden and their identifications are trivial—for instance, »I was in a city that can remain unnamed: T. intends Ljubljana« (BORŠNIK, TAVČAR *I*, 1952: 407). Elsewhere, extended, veritable detective expertise is applied; for example, to the »spring behind the Dolinčeva house« (TAVČAR *I*, 1952: 383–84).

Identifying a literary location with a geographic basis is only the first step. The next is adumbrating sparse data on the space in the narrative with additional information, including that which pertains to the present and thus not only elucidates the text but engenders interest in the location itself. Such statements are recognizable by the word »today«; for instance, »Even today, on the left bank of the Sava there stands the ferryman's hut«; »Even today, people remember the mighty chestnuts at Podbrezje [...] Nowadays the chestnuts are sparser there« (TAVČAR *2*, 1952: 430). A prominent example is the ten-page »Povest v kleti«, which is outfitted with six pages of notes, of which one-third pertain to space. Among them is an entire page on which lot numbers are recorded, their area, and joined lots, which is to illustrate the wealth and status of a given model for a literary character.² Even with all this exactness, which today seems excessive, BORŠNIK was aware of the relative value of the data that was collected, because after all Tavčar »was never a descriptive realist, yet there were elements that he took from reality, always turning and rearranging them in his rich and productive imagination.« She would warn that it is necessary to take them cautiously and critically (TAVČAR *I*, 1952: 372–373).

Notes of this kind support the conviction that fictional space and characters are in close contact with real space, and their purpose is to show that, and especially to point out deviations. Stating the fit of a fictional space to a real one—these kinds of notes are recognizable by the word »right«: »A traveler coming from Škofja Loka first glimpses Poljane right at this place. (See the plan of Poljane in the appendix.)« (BORŠNIK, Tavčar *I*, 1952: 381)—is in fact the necessary point of departure for listing the differences between them. When it is a case of a first-person narrator, it seems almost a given to the editor that it should be identified with the author. Since a good deal is known about Tavčar the author, significant differences arise between the two. In the narrative »Bolna ljubezen«, for example, there is the statement, »Now I am studying anatomy«, which the editor explained in this way: »In fact, at the time T. was writing this 'novella,' he was studying law in Vienna« (TAVČAR *I*, 1952: 385). Even minute spatial data were subject to pedantic checking; for instance, »surrounded all about with flowering, fragrant forests of mighty chestnuts: it is not documented that in those times in Tavčar's area there were the wild chestnuts with white flowers that T. refers to here [...] although native chestnuts grew there, only they were mixed in with other tree.« (TAVČAR *I*, 1952: 387)

² A clarification is given in the second edition that the student Boris Paternu did the tortuously positivist research of the real estate records.

However, BORŠNIK was much more cautious than Prijatelj, whom occasionally she polemically corrects, in identifying the narrator or protagonist with the author. She did not excessively subordinate literature to the realia of the writer's life. She refused to identify the narrator and author when there were too many differences between them; for example, in the narrative »Povest v kleti«: »As soon as we conclude that the point of departure for understanding this work is that Tavčar does not necessarily have himself in mind when the characters speak in the first person, everything fits fairly.« (Tavčar 1, 1952: 379). To the narrator's statement in the story »Čez osem let« that »at the university... I studied only philosophy«, which contrasts with the generally known fact that Tavčar studied law, BORŠNIK attaches the comment that »like everything else, this shows that the protagonist of the novella is not intended to be the author himself, even though he speaks in the first person.« (TAVČAR 1, 1952: 408)

The editor BORŠNIK can only document differences between supposedly real bases for settings and their literary representations: »a marker, the only one in the cemetery: This 'marker' in the Poljane cemetery does not exist and never did« (Tavčar 2, 1952: 421). Or the differences are material to her espoused »study of the writer's creativity«—that is, for interpreting his 'poetic license'. An illustrative example is Tavčar's novella »Otok in Struga«, which contains in its title the names of the two castle settings that in reality, on the map, have reversed locations. BORŠNIK devoted an entire page of commentary to each:

Struga: T. reveals a more or less reliable panorama of the area along the flow of the Krka from Novo mesto downstream. At the same time, he substituted the location of Otok with that of Struga, which in fact is several kilometers farther from Novo mesto, not closer than Otok. He probably did this only in order to be able to achieve an effective picture of how the Krka washes up the baroness's corpse from Struga at Otok, which in fact could not happen, because the Krka flows in the opposite direction (PRIJATELJ 3, 1929: 422). (Tavčar 2, 1952: 408)

That which is imagined is in principle no less reliable than the geographically or historically attested; in fact it could be even more true. Yet in the editor's (RUPEL) argumentation, the postulate that realistic literature, a reliable representation of life, is the ideal has high value. When the writer departs from real bases, he makes mistakes. The invented is therefore less worthy: »That Jurčič contrived the figure of Rojinje³ is also evident from the fact that he uses the name in the singular and then as a plural noun, and with the preposition *na* 'on' or *v* 'in'. Further: »For the reader who knows this area well is disturbed at how the writer moves his characters around it.« (Jurčič 3, 1949: 357, 360).

While Boršnik's spatial notes, generally supported by fieldwork, elucidated Tavčar's terse descriptions of settings, Mirko RUPEL permitted himself more latitude with Jurčič's similary spatially fluid texts. He wrote about the novel »Cvet in sad« (Jurčič 6, 1953: 367):

³ In the second edition (1965: 375), the new editor, Janez LOGAR, somewhat softened Rupel's statement about Jurčič's imagination: »That Jurčič adapted the figure of Rojinje« (Thanks to Igor Kramberger for pointing out the change between the first and second editions).

The regional backdrop for the action of Jurčič's »Cvet in sad« is Dolenjska. One is tempted to think of the Muljava area because some of the characters are from there; for example, Šepec (see below). The vineyards take us further east, perhaps to Kostanjevica. The writer surely drew »the castle« Zabrezje according to some real building; it is less probable that it could be the same castle that he depicted under the name Slemenice in *Deseti brat*, as an anonymous feuilleton writer insisted in the article »Jurčič's Slemenice and Polesek in the Past and Today« (S. 30 January 1942): the descriptions of Zabrezje (see p. 182) and Slemenice (see Jurčič 3, 1949: 147–148) are quite different. Because of the post office building we are reminded of Hudo, a hamlet between Stična and Višnja gora, where the Foedrnsbergs (Fedrmans) had a post office. A certain Kabac, Jurčič's Šepec, rented their sawmill. Jurčič also used the relations between the sawyer Kabac and his wife, which were not very good, in his novel. The tavern that so attracts the sawyer is Bolko's in Muljava, well known from *Deseti brat* as Obrščakova's. (about Kabac-Šepec, see the note to p. 191)

This curious position caused him to praise the writer's creative genius, which could improve upon modest historical sources; however, RUPEL found himself in difficult straights when these improvements did not agree with Valvasor, whom he equally intensively studied, marveled at, and edited for publication:

He could weave a historical tale from even the modest historical monument that the castle ruins [...] appeared to him to be. For our tale (»Grad Rojinje«) as well it is said in a folktale only that northwest of Muljava beyond Kravjak there was once a castle called Roje. Although Valvasor only mentions the castle Kravjak near Muljava (Slava XI, 631), and has the castle Roje somewhere else entirely (near Šmartno by Litija, Slava XI, 225), yet it is unlikely⁴ that there was not once a castle beyond Kravjak, as the locals insist (see »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« [S 30. I. 1942]). After all, Jurčič referred to its ruins elsewhere, three times in *Deseti brat* (see p. 148, 227, 253). (Jurčič 3, 1949: 357)

Pasting narrative onto real places and events in some cases lead to speculation. France KOBLAR, the editor of Dragotin Kette's *Zbrano delo*, gives, for example, a summary of a newspaper report about the Czechs' arrival at Št. Peter na Krasu in 1887. He writes that »many people came from the Pivka, Košana, and Bistrica valleys, and there was enormous enthusiasm«, because it seemed probable to him that Kette must have been among them. Similarly unproven is the attribution to Kette of a poem about an earthquake in *Zgodnja Danica* in 1897 simply because the author signed as »Notranjec«, a resident of the Notranjsko region (Kette 2, 1949: 295–96).

The explanatory comments in writers' collected works also contain the names of places that supposedly motivated content or where writers lived when they began their texts. Editors attempt to date the origin of texts with biographical data. Jurčič's »Kloštrski žolnir«, for example, comes with the following explanation:

4 In the second edition (1965: 375), Janez LOGAR changed the expression »it is unlikely that there was not« with the more assertive »it is however certain that there was«, and justified the change: »the preserved ruins of thick walls confirm this. The castle is historically attested under the name Weineck—that is, Vinjek—from the middle of the thirteenth century; at that time it was the fort of the prince of the land.« The change goes along with the editor's possible viewing of the location and the criticism or correction of Rupel's notes written by Jože GREGORIČ (1959: 19–20).

It seems that Jurčič's first impulse for this tale was during summer vacation in 1865, when with his uncle he visited Jablanice nad Kostanjevica (chapter III, p. 1). While I would not assert, as does PRIJATELJ, that that was the first time Jurčič saw the house where his father was born (see Jurčič 2.:1948: 306, 314), yet I admit that that visit made a deeper impression on the grown boy than any previous one in his younger years. The unusual location of Kostanjevica especially moved him, so that he made it the setting of his story, as we can conclude from the introductory sentences of the tale. (Jurčič 3, 1949: 360)

Since the functions of spatial data are interwoven, it is difficult to assign them a uniform definition and describe them with a suitable term, making an empirical treatment difficult if not impossible. Thus the quantitative relations between them that are summarized in the conclusion must be viewed with proper caution.

3 Conclusion

This outline of the Slovene literary-historical thematization of space rests on a bibliography of studies that originate for use in the research project *The Space of Slovene Literary Culture* and shows continuing attention to questions of space. Spatial approaches can be found in narratology (Dolgan 1983); genre research on the regional and rural tale and historical novel (Hladnik 1990; 2009), as well as the travel novel; in thematic studies and studies of boundaries in the context of intercultural literary history.

Even before, the treatments of space were a standard part of editorial notes to the *Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* (1946–). Notes on space satisfied curiosity about the real bases of literary settings and the places authors lived. Marja Boršnik provided a model for doing them with Ivan Tavčar; as measured by the first volume of Tavčar's collected works, the data on space or linked to space take up approximately one-fifth of all of her notes.

1. Additional data on supposed, real geographic locations, derived from different sources (fieldwork, oral and published accounts, general knowledge) are the major part. This contradicts Boršnik's assertion that the data were to serve the study of the author's creativity, the sole goal of editors and literary historians. The data helped understand poets' and prose writers' lives, the surroundings they came from, and their bonds to those spaces; it helped fix their places in the canon much more than it helped understand the origin of fictional works and their structures. 2. A fifth of the spatial notes compare the setting of the action with its supposed geographic basis, affirming their mutual connection and matching. 3. An eighth compare them, highlighting disjunction as a result of the author's creative fantasy. 4. Another eighth of the spatial notes explain the genesis of texts with a fact about where the author commenced the text or where he conceived of it. 5. Some notes are polemics with antecedents about real spatial bases, have to do with spelling or etymological problems with place names, reveal the identity of intentionally hidden locations, or admit the impossibility of finding a corresponding real basis. Artists' birthplaces or regions carry special weight among all spaces.

The spatial notes in *The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* are valuable for cultural identification and the conceptualization of places. The notes are useful to compilers of literary, historical, and cultural guides; the organizers and participants of literary excursions; for hikes along writers' paths; and visits to houses where they were born. The facts can be entered into databases, Internet maps, and the on-line texts of the classics.

Methodologically, an additional value of treating literary space as has been done in this article is the corrective to simple, programmatic conceptions of literary texts' autonomy. A more complex, less exclusive image of literature is offered, which is integral to different contexts, from an author's life to national strategies of survival. The experience of editors' copious efforts to determine the relations between the historically and the geographically attested on the one hand and authorial invention on the other lead to the realization that artistic credibility ought not be defined by the degree of distance from real bases, and that it is not identical to fictiveness, but that literary affect derives from constant interplay between reality, from which it receives its impulses and for which it is intended, and imagination, or the slipperiness of that relation.

WORKS CITED

- Branko BERČIČ, 1955/56: Po petih knjigah nove izdaje Tavčarja [On the new, five-volume edition of Tavčar]. *Jezik in slovstvo* 1. 278–282. Web.
- Marjan DOLGAN, 1983: *Kompozicija Pregljevega pripovedništva* [*The composition of Pregelj's narrative style*]. Koper: Lipa.
- Jože GREGORIČ, 1959: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1 [Notes on Jurčič, vols. 2–3]. 18–22.
- Miran HLADNIK, 1987: Planinska povest [The mountaineering tale]. *23rd seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Alenka Šivic Dular. Ljubljana: FF. 95–102. Web.
- , 1998: Regionalizem in slovenska književnost [Regionalism in Slovene literature]. *34th seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 103–14. Web.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest* [*The Slovene rural tale*]. Ljubljana: Prešernova družba. 45–48. Web.
- , 2009: *Slovenski zgodovinski roman* [*The Slovene historical novel*]. Ljubljana: FF. 218–24. Web.
- , 2012: Gorenjska v slovenski književnosti [Gorenjska in Slovene literature]. *48th seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Wikisource.
- Josip JURČIČ, 1965: *Zbrano delo, 1–9* [*Collected works, vols. 1–9*]. Ed. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1946–69. 2nd edition, 3, Ed. Janez Logar.
- Dragotin KETTE, 1949: *Zbrano delo, 1–2* [*Collected works, vols. 1–2*]. Ed. France Koblar. Ljubljana: DZS.

- Matjaž KMECL, 1976: *Mala literarna teorija* [*An introduction to literary theory*]. Ljubljana: Borec.
- Andrijan LAH, 1999: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni* [*All ends of the earth: Slovene travel literature from Knoblehar to the present*]. Ljubljana: Rokus.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviču [The world of Vienna's parks in Ivan Cankar and Ivo Vojnovič]. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- Slovenske razprave o prostoru v literaturi. Literatura in prostor [Slovene studies on space in literature. Literature and space]. Wikiversity.
- Tone SMOLEJ, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti [The image of Vienna in Slovene literature]. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.
- Ivan TAVČAR, 1951–1959: *Zbrano delo, 1–8* [*Collected works, vols. 1–8*]. Ed. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS. 2nd edition, 1, 3, 1966.
- Silva TRDINA, 1958: *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija* [*The art of literature, vol. 2: Literary theory*]. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman [Travel! Travel! The recent Slovene travel novel]. *Slovenski roman*. Ed. Miran Hladnik and Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 265–274.

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

NA STIČIŠČU LITERATURE IN GEOGRAFIJE: LITERATURA KOT PREDMET GEOGRAFSKEGA PREUČEVANJA NA PRIMERU SLOVENSKE ISTRE

Literarna dela kot diskurzivna artikulacija bivanjskega izkustva življenjskega prostora postajajo legitimen predmet geografskega preučevanja. Postmoderna geografija si je za svoje potrebe prilagodila tudi nekatere koncepcije literarne vede, kot so intertekstualnost, pokrajina kot besedilo ali geografsko zamišljanje. Kvalitativna analiza izbranih primerov literarnih besedil, ki tematizirajo prostor slovenske Istre, pokaže, kako se v njih oblikujejo topofilija, identitetna razlika jaz/drugi ter občutja kraja in brezkrayevnosti. Gre za sodobne pojme humanistične geografije, ki pretežno objektivistično, naravoslovno-družboslovno tradicijo stroke nadgrajujejo z upoštevanjem posameznikovega in skupnostnega dojemanja, zamišljanja in oblikovanja prostora. Literarna dela geografiji omogočajo preučevanje našega odnosa do življenjskega okolja in pomenov, ki jih prostoru pripisujemo ali pa se z njimi identificiramo. Naša razmerja do prostora so tudi temeljni pogoj za oblikovanje identitet in družbene odgovornosti.

Ključne besede: slovenska Istra, kvalitativna analiza besedil, literarizacija pokrajine, geografsko zamišljanje, kulturne reprezentacije

1 Uvod

Sčasoma je postala vodna gladina čudovita knjiga – knjiga, ki je bila nerazumljiva za neposvečenega potnika, ki pa je meni odpirala svojo dušo brez pridržkov in mi izročala svoje najbolj dragocene skrivnosti tako jasno, kakor bi jih pripovedovala na glas. In to ni bila knjiga, ki jo prebereš in potem vržeš proč, zakaj vsak dan je pripovedovala novo zgodbo. Vseh dolgih dvanajst tisoč milj ni bilo nikoli ene same strani, ki bi bila prazna, nobene strani, ki bi jo želel preskočiti, misleč, da boš na prihodnji strani našel kaj bolj zabavnega ali drugačnega. (TWIN 1961: 55)

Literarna veda in geografija. Na prvi pogled se zdi, da nimata veliko skupnega. Prva se ukvarja z dosežki besedne umetnosti, družbenim življenjem in zgodovinskim razvojem književnosti, druga je vseobsegajoča, eklektična veda o prostoru in proučuje naravne pojave in družbena dogajanja v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Ne glede na prevladujočo predstavo o razkoraku med obema disciplinama pa je med njima veliko skupnih točk tako na ravni raziskovalnih postopkov in konceptualnih izhodišč kot tudi na ravni predmeta proučevanja. Čeprav je zaradi odmevnih debat o tako imenovanem »prostorskem obratu« v humanističnih in družboslovnih strokah, ki se množijo nekako od zgodnjih devetdesetih let 20. stoletja, pozornosti deležno predvsem zgledovanje literarne vede pri geografiji in kartografiji (prim. DÖRING in THIELMANN 2009), pa je izmenjava med strokama potekala tudi v obratni

smeri. Zanimanje za literaturo je sicer očitno že v zapisih Alexandra von Humboldta (1769–1859), enega od utemeljiteljev sodobne geografije, občasno pa tudi pri drugih geografi vse do sredine 20. stoletja (HENDERSON in GREGORY 2009: 420). Toda literarna veda in geografija sta se začeli zblíževati in povezovati šele nedavno, ko je geografija prerasla svoje tradicionalne okvire in se – zlasti na področju družbene geografije (*human geography*, *géographie humaine*, *Humangeographie*, *Kultur-/Sozialgeographie*) – na široko odprla novim tokovom in filozofskim koncepcijam ter se postopno preoblikovala v tako imenovano novo kulturno geografijo.¹

2 Stišišče ved: Geografija postaja tudi humanistična disciplina

Pomemben korak k zblíževanju literature in geografije je v svojem razvoju naredila tako imenovana humanistična geografija, ki poudarja, kako se odnos ljudi do njihovega življenjskega okolja oblikuje prek percepcij, ustvarjalnosti, prepričanj in izkušenj. Humanistični pristop, ki se je odzval na reifikacijo človeškega dejavnika v družboslovju, je postavil subjektivne percepcije ljudi in njihovo zavest v središče družbenih analiz. Zavest nas kot družbene člene pooseblja in nam omogoča, da v svetu prevzemamo dejavno vlogo, uveljavljamo svojo voljo in hotenje. Zavest ni samo nekaj pojmovno racionalnega, saj obsega tudi čustva, spomine, upanja, strahove, zadovoljstva, želje itn. (WARF 2009). Humanistična geografija se navdihuje pri fenomenologiji, eksistencializmu in idealizmu (mdr. pri Husserlu in Heideggerju), ko zagovarja stališče, da je svet v resnici družbeni konstrukt (HUBBARD idr. 2002) oz. da je intencionalno razmerje do predmeta za slednjega konstitutivno (prim. HUBBARD idr. 2002; PICKLES 2009). Čeprav je humanistična geografija razmeroma nova smer v družbeni geografiji, pa je humanistična misel v stroki že dolgo navzoča. Že veliki francoski geograf Vidal de la Blache (1845–1918) je na začetku 20. stoletja s preučevanjem življenjskih stilov (*genres de vie*) – kot za posamezno regijo značilnih odtisov kulturnih identitet in praks v pokrajini – dokazoval, kako tesno sta povezana zavest ljudi in njihovo življenjsko okolje. Pravi začetki humanistične geografije pa sodijo v šestdeseta in sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so jo uveljavili Edward Relph (1976) s študijami kulturnega vpliva množične proizvodnje in potrošnje, homogenizacije kapitalističnih pokrajin in posledične odtujenosti, Ann Buttimer (1976) s fenomenološko koncepcijo življenjskih svetov (*lifeworlds*), v katerih se dejanskost prepleta s človeškimi izkušnjami, in David Lowenthal, ki je pisal o pokrajinskih okusih, dojemanjih in odnosu med zgodovino in kulturno dediščino (WARF 2009). Yi-Fu Tuan, ki je skoval tîrmin »humanistična geografija«, je uvedel tudi zelo priljubljen in široko rabljen izraz *sense of place*, ki meri na subjektiven nabor občutkov in vtisov, ki jih posamezniki povezujejo z določenim krajem (TUAN 1974a). Zaradi občutka kraja na primer hiša postane dom. Isti avtor je v geografijo vpeljal še pojem »topofilija« (TUAN 1974b), ki je nadpomenka za vrsto subjektivnih občutij in pojmov, ki posameznike vežejo na določen kraj. Na splošno je humanistične geografe zanimalo, kaj daje

¹ Nova kulturna geografija kulture ne razume statično, ampak kot proces. Temelji na različnih teoretskih izhodiščih (marksistični politični ekonomiji, feministični teoriji, postkolonialni teoriji, poststrukturalizmu in psihoanalizi) in z vidika Foucaultove kritike v kulturi razkriva razmerja moči, preučuje konstruiranja identitet ipd. (HUBBARD idr. 2002).

krajem edinstveno noto, kako kraji vstopajo v človekovo zavest in kako zavest s svojo interpretacijo prostora posledično vpliva na oblikovanje krajev. To je geografijo povezovalo s krajinsko arhitekturo, kulturno antropologijo, sociologijo, umetnostno vedo in drugimi humanističnimi disciplinami (WARF 2009).

Naslednji velik korak k zblizanju geografije in literarne vede pomeni preučevanje geografskega zamišljanja, temelječe na kulturnih reprezentacijah, ki imajo tako čustveno kot tudi ideološko težo. Takšno zamišljanje sooblikuje identiteto ljudi, njihovo razumevanje sveta, pa tudi svet sam (HOELSCHER 2009a). Geografsko zamišljanje je v slovenski geografiji nov tîrmin in slovenske ustreznice za *geographical imagination* in *imagined* (tudi *imaginative*) *geographies* še niso utrjene. V tujini pa so se ti izrazi, ki se nanašajo na dojemanje prostora prek podob, besedil in diskurzov, začeli uveljavljati s postmodernimi družboslovnimi pristopi, ki so v veliki meri vplivali tudi na geografijo. V ozadju je ideja, da prostor ni stvaren, fizičen, temveč metaforičen, vzpostavljen prek kulturno in ideološko pogojenih reprezentacij. Ključen je bil prispevek literarnega teoretika Saida, ki je v svoji kritiki orientalizma *imagined geographies* razumel kot orodje moči, način za nadzorovanje in podrejanje območij (SAID 1995). Ustvarjanje podob in njihovo širjenje večinoma poteka prek tekstovnih in vizualnih gradiv, kar literaturo privede v samo jedro geografskega preučevanja.

3 Stičišče na ravni pisanja in branja

Na ravni zveze med pisanjem in branjem, ki se vzpostavlja v diskurzivnih praksah, literatura in geografija že dolgo sobivata. Če obravnavamo geografijo kot eno izmed diskurzivnih praks in je ne presoјamo v luči njene znanstvene paradigme, izoblikovane v porazsvetljenski sistematiki modernih znanosti, je geografija v najširšem pomenu besede od prvih začetkov pisanje, opisovanje in predstavljanje zemeljskih prostorov, s tem pa se stika z žanri besedne ustvarjalnosti, ki so jih v glavnem od 18. stoletja naprej začeli dojemati v luči občega pojma umetnosti, kot literaturo, leposlovje. Geografija se je vseskozi ukvarjala z vprašanji, povezanimi s prostorom, s tem, kje, kako in kdo si. Takšna vprašanja pa se obenem zastavljajo v procesu pisanja in branja. Kot je s pojmom kronotop poudaril Bahtin, je prostor oz. lokacija, prežeta z momentom časovnosti, temeljni element zgodbe, ki opredeljuje tako zgodbene akterje kot tudi strukturo, dinamiko, modaliteto in žanrski profil same zgodbe (BAHTIN 1982: 217–220). V procesu pisanja se v razmerju do geografskega izkustva in imaginacije zamišlja besedilni prostor, ki se stvarnim geografskim prostorom lahko prilikuje, se nanje referenčno nanaša, jih poljubno spaja, ustvarjalno kombinira, abstrahira in posplošuje, lahko pa od njih odstopa oz. prek njih razpira alternativne, možne, drugačne prostore, ki jih je Foucault imenoval »heterotopije« (FOUCAULT 2007). Lahko bi rekli, da je geografija neposredno ali posredno vpletena v pisanje, oblikovanje zgodbe, obenem pa je vanjo vgrajena: »Geografija deluje kot shramba za zgodbo.« (DENNIS in HOWELLS 1996: 1). Struktura fikcijskega prostora ne določa samo pomensko-vrednostne strukture besedila in njenih zunajbesedilnih vezi s kulturnim kontekstom (LOTMAN 1977: 219–234), ampak je zlasti v bolj mimetično usmerjeni literaturi tudi referencialni ključ za prepoznavanje dejanskih lokacij, s kakršnimi se sicer ukvarja tudi geografija. Da je v procesu branja literarnih del za mnoge na-

slovnike pomembno referiranje besedilnih prostorov na geografske lokacije, kažejo posledice tovrstne recepcije – obiskovanje krajev in prostorov, opisanih in interpretiranih v literarnih delih, na primer poti Byronovega grofiča Harolda, Dickensovega Londona, Prešernovega slapa Savica ali Kosovelovega Krasa. Želje mnogih bralcev po podoživljanju zgodbe *in situ* spretno izkorišča turistična industrija, to pa počnejo tudi državne ali krajevne oblasti, ki s spominskimi ploščami, spomeniki, toponimi, šolskimi ekskurzijami, imeni lokalov in podobnimi evokacijami zgodbenih lokacij s pomočjo literarnih konotacij utrjujejo prepoznavnost svojega ozemlja, ovekovečene-ga v kanoniziranih ali priljubljenih leposlovnih delih.²

Najbolj neposredna vez med geografijo in literaturo nastaja seveda v potopisni literaturi, ki združuje glavna vidika obeh diskurzov: je stvarno razlagalna, opisno informativna, obenem pa estetska, subjektivna in pripovedna. Potopisje je skozi svojo zgodovino po eni strani vir geografskega proučevanja, po drugi strani pa rezultat geografskega (profesionalnega ali laičnega) razmišljanja. Toda obravnava pomena potopisja za literaturo in geografijo bi preseгла začrtane okvire tega pri-spevka.³

Za sodobno humanistiko je značilno, da poudarja vlogo jezika kot sistema znakov, ki omogoča ne le komuniciranje, razpravljanje, izražanje mnenj, temveč prekrab, aktualizacij tega sistema vzpostavlja družbene vezi, pripadnosti, identitete, oblikuje modele za pojmovanje sveta, prostora. Postrukturalistični⁴ »jezikovni obrat«, ki je v humanistiki izpostavil ontološko prvenstvo teksta in diskurza ter ju povezal z razmerji moči in strukturami vednosti, se v geografiji najjasneje kaže v metafori *pokrajina je besedilo* (HOELSCHER 2009b). Razumevanje pokrajine kot besedila sicer samo na sebi ni iznajdba postmoderne geografije, saj je zaznamovalo že nemško *Landschaftsgeographie* in njeno hermenevtično razbiranje antropogenih sledi in objektivizacij družbenosti v fizičnosti pokrajine, koreninilo pa je še v starejšem izročilu krščansko-humanističnega tolmačenja prostora v stari geografiji 19. stoletja (HARD 2008: 271–272, 279–284). Toda prvotno zgolj metaforična analogija med tekstom in prostorom se je zdaj tako rekoč leksikalizirala in terminologizirala, s tem da je bila vpeljana v okviru razčlenjenega lingvo-semiotičnega pojmovnega instrumentarija, ki je preplaval postmoderno humanistiko. Na splošno lahko besedilo opredelimo kot komunikacijski pojav, ki nastane z uporabo jezikovnih znakov za predstavitev (reprezentacijo) neke vednosti, stališča in/ali uresničevanje nekega namena, cilja (JUVAN 2006: 120). Besedilo sestavljajo povedi in druge jezikovne pravine, ki so oblikovno in vsebinsko povezane ter soodvisne, tako da je besedilo zao-krožena celota. Ta celota predstavlja posebno raven pomena, to je smisel, ki ima med drugim posebno komunikacijsko vlogo. Tako besedilni smisel kakor omenjena vloga

² Dober primer je Dublin, kjer je eden pomembnih turističnih atrakcij *Dublin literary pub crawl*, lokal, v katerem recitirajo in igrajo irske avtorje (Joycea, Yeatsa, Becketta itn.). Nasprotno pa se cerkev Saint-Sulpice z napisom distancira od zgodbe Brownovega romana *Angeli in demoni*, ki naj bi se dogajala tudi v njej.

³ Tudi ekokritika, ki se je razvila znotraj literarne vede, tematizira področja, ki so delno predmet geografskega proučevanja. Pregledno je o ekokritiki pri nas pisala Jožica Čeh Steger (2012).

⁴ Poststrukturalizem kot intelektualno gibanje, ki je spodnašalo strukturalistično rigidnost in težnje po zanesljivosti, je s preseganjem tradicionalnih binarnosti vplival tudi na geografijo, npr. z reinterpretacijo parov objektivnost/subjektivnost, prostor/kraj, narava/kultura (WOODARD in JONES III 2009)

sta odvisna tudi od situacije oz. konteksta, v katerem besedilo nastane, položaja, v katerem ga naslovnik sprejema, in intenc akterjev, ki elemente materialnega sveta – z njihovim razumevanjem od okolja in vzpostavljanjem pomenotvornih razmerij med njimi – kot besedilo vzpostavijo ali dojamajo (JUVAN 2006: 120–121). Besedilo je »pojav, ki je vseskozi vpet v proces pisanja, razumevanja, interpretiranja in reinterpretiranja konvencionalnih znakov« (JUVAN 2006: 133), zato ni le kulturni izdelek, ampak tudi simbolni prostor, kjer sočasno potekata dva procesa: predstavljanje sveta in družbena interakcija. Besedilo je ne samo temeljna enota literature, ampak je, kot je opozoril Bahtin, »temeljna danost [...] vsega humanistično-filološkega mišljenja« (BAHTIN 1999: 285), kar pomeni, da je humanističnim znanstvenikom sodobna in pretekla kultura s svojimi praksami vred dostopna in pomenljiva samo prek tekstov (izjav), materializiranih v najrazličnejših oblikah; teksti kot izhodišče in glavni predmet humanistike pa so ne samo pisni ali ustni, temveč tudi nebesedni, denimo vedenje neke skupine v ritualih ali simbolna govorica arhitekture in urbanizma (prim. JUVAN 2000: 7–14). Pojem tekst, razumljen v širšem semiotičnem pomenu, je mogoče prenesti na življenjski prostor in pokrajino, kolikor v njuni fizičnosti opazovalec prepozna znakovnost (znake, indekse, sledi, simptome itn.), prek katere lahko prostoru prisodi neki pomen, sporočilnost. Geografija je pri preučevanju prostora segla še po dveh literarnoteoretskih koncepcijah, povezanih s pojmom tekst. Konstitutivna lastnost tekstov je medbesedilnost, saj vsako besedilo vsebuje sledi drugih besedil in znakovnih sistemov kulture oz. se nanje nanaša, sklicuje, te predloge pa spet predpostavljajo, evocirajo in predelujejo nove in nove tekstualne plasti sodobnega in preteklega kulturnega prostora (prim. JUVAN 2008). V luči pojma medbesedilnost lahko preučujemo slojevitost pejsaža ali mestnega tkiva, ki v sleherni sedanosti nosi v sebi sporočila ostalin iz minulih dob naravne in kulturne zgodovine, pa tudi človekovo orientacijo v prostoru ter njegovo kognitivno urejanje, členjenje in opomenjanje neposrednega življenjskega okolja prek mentalnih podob in shem, spominsko akumuliranih z recepcijo mnogovrstnih, zlasti žanrsko ponovljivih besedilnih imaginacij prostora (JUVAN 2006: 255–258). Drugi izraz, ki je pritegnil geografe, je diskurz, tj. raba jezika v konkretnih situacijah, v katere izjavljanje umešča svoje subjekte in vzpostavlja vezi z aktanti, ki so naslovniki izjave ali pa so z njo predstavljeni, predpostavljani, zlasti kot nosilci predhodnih, naknadnih ali možnih izjav (prim. JUVAN 2006: 47–51; KORON 2004/2005). V geografiji je diskurz razumljen kot niz reprezentacij, praks in predstav, ki oblikujejo pomene, jih povezujejo v omrežja in jih osmišljajo.

Metafora *pokrajina je besedilo* je na takšnih podlagah začrtala nove poti geografskega proučevanja. Pokrajina je sicer ključni geografski koncept,⁵ ki kljub navidezni enoznačnosti in jasnosti po svoji dejanski kompleksnosti, dvoumnosti, ideološko-metodološki raznorodnosti prekaša vse ostale koncepcije v geografiji. Od Carla Sauerja, ki je 1925 utemeljil pojem kulturna pokrajina (po njegovem jo iz naravnega območja kot medija svoje dejavnosti izoblikuje tam živeča kulturna skupina; SAUER 1963: 343),⁶ je târmin vseskozi spreminjal svojo pomensko vsebino

⁵ O pestrosti in raznovrstnosti geografskih konceptov, pristopov in izhodišč pri opredeljevanju pokrajine glej članek O pomenih pokrajine (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the

in dobival nove razsežnosti. Začetno sliko ali *image* pokrajine so v njej sami dopolnili procesi in funkcije, ki so takšno sliko ustvarili. Za nove, postmodernistične smeri proučevanja pokrajina ni več samo materialna, fizična stvarnost, ampak družbeni in kulturni tekst, katerega branje omogoča razkritje tistih pomenskih slojev in praks antropogenega preoblikovanja naravnih podlag, ki so pokrajino kot dokument ustvarili. Naše razumevanje pokrajine temelji na odnosu med dvema ravnema: kako je pokrajina sestavljena in oblikovana in kateri pomeni so ji bili pripisani ter kakšne izkušnje je generirala. Pokrajina zato ni nevtralna in pasivna, ni zgolj dani rezultat prežemanja naravnih in družbeno-kulturnih dejavnikov, ampak je neprestano proizvajana prek spremenljivih družbeno-prostorskih razmerij (URBANC 2012: 207).

Pokrajina je besedilo, ki ga je napisala (oblikovala) družba in ga berejo ter interpretirajo tako strokovnjaki (znanstveniki) kot tisti, ki v pokrajini živijo in jo vsakodnevno uporabljajo. Ideja v ozadju omenjene metafore je, da ljudje v pokrajino vtiskujejo tudi svoje mišljenje, predstave, ideologije in vrednote, kot da bi svoja čustva, stališča in misli prelivali na papir. Posledično je pokrajino mogoče brati podobno kot knjigo. Nova kulturna geografija tako oživlja in medbesedilno reinterpretira staro prisposodbo »knjige sveta« oz. »knjige narave«, ki je bila nekdaj priljubljeno obče mesto evropske literarne tradicije; ta metaforični topos izvira iz latinskega srednjega veka, njegove konotacije pa so bile pretežno teocentrične (CURTIUS 2002: 290–296). Dešifriranje pokrajinske simbolike pokaže, da so v pokrajino vtisnjena ideološka in politična sporočila ali pa je ta mogoče vsaj posredno razbrati iz njenih elementov (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). Bistvo tovrstnega dojemanja je, da pokrajina izgublja značaj vidne konkretnosti in postaja vse bolj subjektivna, saj se fizični in strukturni vidiki umikajo simbolnim vrednotam, percepcijam, izkustvom. Njeno branje nam odkriva številne zgodbe – podobno kakor piše Twain v našem uvodnem citatu o Misisipiju (URBANC 2011: 11).

Povezava med geografskim znanjem in literarnimi študijami se ne neha pri branju, ampak se nadgrajuje z analizo pisanja (BARNES in DUNCAN 1992), kar nakazuje etimologija izraza, ki poimenuje zemljepisno stroko. Izraz »geografija« v antični grščini (*geōgraphía*) namreč izvirno pomeni 'opisovanje zemlje', 'zemlje-pis' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literarne stvaritve in pokrajinske analize so torej medsebojno povezane še na ravni pisanja, opisovanja, o čemer je bil govor že na začetku tega poglavja: stičišče med obema diskurzivnima praksama je v njunem popisovanju razmerij med človekom in (naravnim oz. družbeno-kulturnim) prostorom, čeprav to počneta vsaka na svoj način. Tako geografija kot literatura pišeta o krajih in prostorih in jim pripisujeta pomen v določenem družbenem kontekstu; literarne pripovedi zato geografom lahko odkrijejo, kako je (je bil) neki prostor urejen in kako subjektivni odnos do prostora oblikuje družbeno delovanje (CRANG 1998:44).

agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ *Slovenski etimološki slovar* to zloženko razlaga iz gr. *gē* 'zemlja' in izpeljanke iz glagola *gráphō* 'pišem, rišem, slikam, vklešem'. Prvotni pomen *geografije* je torej 'opisovanje, risanje zemlje', tj. 'zemljepis' (SNOJ 1997: 140).

4 Stičišče preučevanja: Literatura kot geografski vir

Z rabo besedila kot vira za geografsko preučevanje so nekatere v stroki uveljavljene metode dobile nove razsežnosti. Geografska analiza besedil je že nekaj časa upoštevala stvarna, domnevno povsem faktična besedila, kot so arhivski in statistični viri. Zaradi njihove narave so jim pripisovali mimetičnost, stvarnost in s tem neposredno odslikavanje obstoječega sveta. Zdaj pa se zanimanje geografov širi tudi na tekstualno analizo leposlovja oz. fikcije, pri čemer se je meja med fikcijskimi in »faktualnimi« besedili močno zabrisala. To se ujema s težnjami sodobne literarne teorije, ki je opozicijo med fiktivnim in faktičnim že pred leti dekonstruirala in pokazala, da je v slehernem faktičnem tekstu vedno pri delu nekaj fikcijskega (na primer zgodbeni struktura) in da se tudi fikcijski teksti nanašajo na dejanskost (četudi le na dejanskost ideologije) oz. da v dejanskost kot govorni dogodki stvarno posegajo; teorija poleg tega opozarja, da premično kognitivno mejo med območjema realnega in imaginarnega določajo kulturno in zgodovinsko spremenljive družbene konvencije ter da je metodološko razlikovanje med fikcijo in dejstvenostjo razveljavljeno z logiko možnih svetov (prim. JUVAN 2006: 218–230). Ne glede na to, ali je besedilom pripisana fikcijskost ali faktičnost, ta proizvajajo pomene, ki jih ljudje uporabljajo pri svoji kognitivni navigaciji v sodobnem svetu (prim. CRANG 1998: 44). Analiza besedil je v geografiji pridobila pomen še zaradi vodilnih koncepcij postmoderne kulture, ki poudarjajo realno moč in prevlado podob, predstav, simulakrov; teoretikom postmoderne se sodobna kultura in njen prostor kažeta kot kolaž, sestavljen iz besedil v različnih medijih (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

Za geografa je besedilo medij, s katerim lahko osvetljuje sovisnosti med družbo in prostorom, ali, povedano drugače, besedilo mu razkriva zagonetnost človekove povezanosti z okoljem. Humanistično usmerjeni geografi Meinig (1979), Ann Buttimer (1976) in Tuan (1974a; 1974b), če naštejemo le nekatere, izhajajo iz predpostavke, da je svet mozaik specifičnih krajev, katerih izjemnost lahko razumemo samo iz perspektive posameznika in skupin, ki jim pripisujejo takšen pomen (URBANC 2012: 202). Pomen ni iznajdba posameznika, ampak družbeni proizvod (AITKEN 1997: 211). Če razumemo besedilo kot singularno stvaritev, izpeljano iz družbeno kodiranih pomenov in form, kulturo pa tolmačimo kot posrednika, lahko s postmoderno geografsko analizo besedil iz implicitne (prikrite) družbene produkcije vednosti ustvarjamo eksplisitno (jasno izraženo) vednost. V središče zanimanja geografov torej stopa vprašanje, kako je bil prostor opisan v literarnih delih in kako so pisatelji opredelili svojo evokativno povezanost z naravno- in družbenogeografskimi pojavi (DELYSER 2009). Leposlovje je s tem dobilo veliko pripovedno moč kot medij, ki v sebi lastnih konvencijah razpira globino dojemanja pokrajin, raznolikosti regij in tam živečih ljudi kot tudi percepcije fizičnih procesov na zemeljskem površju. Še posebej pomembno je leposlovje postalo v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je humanistična geografija usmerila pozornost v subjektivne izkušnje in pomene prostora. Leposlovje je postalo eden od ključev do ugotavljanja, kako posamezniki in družba dojemajo pokrajino in prostor, še posebej v povezavi s čustvi, vrednotami, družbenimi odnosi in pomeni (DELYSER 2009).

V najnovejših geografskih trendih se je pomen leposlovja kot kulturnega besedila spremenil. Težišče se je z razumevanja posebnosti oz. izjemnosti lokalne pokrajine (kraja) premaknilo na normativno raven, k vprašanju, kakšna naj bi pokrajina oz. prostor bila. Omenjeni premik je uporaben denimo v prostorskem načrtovanju, katerega temeljni cilj je ustvarjati ljudem prijazno, a učinkovito izraženo življenjsko okolje. To je mogoče le, če se ljudje identificirajo s prvinami, ki jih načrtovanje skuša na novo umestiti v prostor, in z njimi povezano preobrazbo pomenov pokrajine. Leposlovno govorico, ki s svojimi evokacijami krajev dobiva normativno moč, s pridom izkorišča (in včasih tudi zlorablja) literarni turizem, posebej če skuša resnično stopiti s ponarejenim (DELYSER 2009), ali kot pravi Pocock: »Resnica fikcije je resnica onkraj golih dejstev. »Fikcijska resnica lahko presega ali vsebuje več resničnosti kot vsakdanja realnost.« (POCOCK 1981: 11) Tudi Moretti meni, da je edinstvenost literature ravno v njeni neizjemni vsakdanjosti (MORETTI 2006). Ideja v ozadju teh na videz nesmiselnih trditev je, da fikcija razkriva in sporoča »občutek kraja« oz. *genius loci*, vrojen v kraj (HUBBARD ET AL. 2002: 128).

To smer geografskega razmišljanja je z vidika literarne vede vendarle treba poudariti pred nevarnostjo, da literarnih predstavitev oz. evokacij krajev, pokrajin ne bi razumeli naivno mimetično – seveda ne v pomenu faktično zveste odslikave dejanskih zemeljskih prostorov, česar se geografi dobro zavedajo, temveč v pomenu zveste reprezentacije dejanske (avtorjeve) izkušnje prostora. Literarni diskurz namreč ni prosojen medij, prek katerega bi pred opazovalce (v tem primeru geografé) stopala avtentična percepcija pokrajine, kraja ali vsaj njena pristna spominska podoba, ki jo je zavest ustvarjalca že tako ali tako vrednostno (re)interpretirala. Žanrske, stilne in druge konvencije, ki prečijo literarni diskurz – ne glede na to, kdo, kdaj, kje in o čem z njegovimi sredstvi piše – namreč vplivajo na artikulacijo samega subjekta leposlovnega besedila, njegovega pogleda in vsega, kar nam ta besedilno predstavlja. Kraji in pokrajine pri tem niso izjema: žanr idile je na primer ustvaril podobnost med časovno in jezikovno oddaljenima ubeseditvama doživetij tako različnih pokrajin, kot sta otok Kos pri Teokritu ali švicarske Alpe pri Hallerju, predromantična imaginacija pa je s podobnim dramatično-viharniškim zamahom predstavila pesniški doživetji Harza (Goethe, Pot na Harz pozimi) ali škotskih višavij (Macpherson, *Ossian*).

5 Literatura kot skladišče geografskega zamišljanja in reprezentacij: primer slovenske Istre

V tem poglavju bomo ob analizi izbranih zgledov literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, poskušali opredeliti in predstaviti nekatere pojme, ki so v geografiji postali znani in aktualni šele z uvajanjem humanističnih prvin in ob zaslombi sodobnih filozofsko-teoretskih izhodišč. Te koncepcije se tudi največkrat pojavljajo v prepletih med geografijo in literaturo. Slovenska Istra je odličen primer za prikaz, kako s tekstualno analizo ugotavljamo živeti/doživeti odnos med človekom in njegovim življenjskim okoljem. Zlasti v zadnjih treh desetletjih je omenjeno območje doživelo

izjemen razcvet v svojih literarnih upodobitvah izpod peres pisateljev, uveljavljenih v osrednjih medijih in institucijah sodobne slovenske književnosti, kot tudi izpod peres laičnih piscev, katerih pomen ostaja pogosto lokalni ali regionalni. Med razlogi za nekakšen istrski *boom* (ki nekoliko spominja na latinskoameriškega) velja omeniti vplivno delo Marjana Tomšiča *Šavrinke* (1986), ki je nastalo iz pisateljevih stikov s pripovedmi in pričevanji istrskih prodajalk. K razmahu literarnih upodobitev Istre je odločilno prispeval tudi študijski krožek *Beseda slovenske Istre* (in njegovo glasilo *Brazde s trmuna*), ki »je vseskozi z ljubeznijo raziskoval ljudske običaje, narečne govorice, besedno ustvarjalnost in zgodbe iz vsakdanjega življenja istrskega Slovenca« (*Brazde s Trmuna*). Literarno ustvarjanje je bilo eden od načinov umeščanja Istre kot izjemne regije v slovenski kontekst (TUCOVIČ 2012: 54) in pomembno sredstvo oblikovanja regionalne, istrske identitete; izpostaviti velja zlasti literarizacijo lika Šavrinke (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), ki je postala simbol istrske samosvojsosti in izjemnosti.

5.1 Občutek kraja

Izraz »občutek kraja« označuje subjektivno izkušnjo kraja, ta pa zajema kompleksen sklop čustev in občutij, ki jih zbuja določen kraj/prostor. Pogosto se pojavlja kot občutek povezanosti in pripadnosti (CRESSWELL 2009). Občutek kraja je ena od podlag za oblikovanje identitet, saj omogoča poistovetenje sebstva s krajem in pokrajino. V Istri občutek kraja vzpostavljajo različne prvine.

Prvo lahko imenujemo *biografski odnos* oz. *osebna zgodovina*, ki se dojema kot neločljivi del krajevne zgodovine. V tem odnosu, običajno dolgotrajnem, se prepletata kognitivno-čustvena in fizična navezanost posameznika na kraj. Gradijo ga spomini, delo in ustvarjalnost, lastništvo nepremičnin, povezanost z življenjskim okoljem, skupnostjo, krajevnimi dogodki in izkušnjami: »Istrska zemlja, spomini na terasaste barede, na škrilaste škrle, na petkilske motike, na pregrete macole avgusta, na norenje škržatov, na modrase in gade, na ruško zapuščenih kažet, na šoje v mavrici nevihte, na reko v dolini, ki je odnesla mostove in mline!« (JURINČIČ 1996: 649) Spomini na prednike, ki so ključna sestavina kolektivnega spomina neke skupnosti (rodu, družine, krajevne srenje), s tem pa tudi posameznikove pripovedne identitete, lahko izstopajo iz zgodovinske logike linearne časovnosti in izpostavijo komponento cikličnosti. Ta ustvarja vtis večnosti življenja in dela v določeni pokrajini. Generacije se sicer menjavajo, vendar se prakse, pripadnost, posest, znanje in vedenje prenašajo iz roda v rod, kar z večnim vračanjem enakega zagotavlja kontinuiteto in stabilnost:

Nono,
je tu oral
tudi tvoj nono,
pranono?
Ja,
tudi moj nono
je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)

Veriga spominov na prednike, ki pripovedno oblikuje identiteto posameznika, je neločljivo vraščena v identiteto (skrito bistvo, duh) kraja, kar s svojimi anaforičnimi paralelizmi nakazuje pesem Alferije Bržan:

Reke korakov moje mame,
reke korakov naših non,
reke korakov do tvojega srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)

V osebni zgodovini (biografskem odnosu) igra pomembno vlogo lastništvo zemlje in drugih nepremičnin, ponos na posest. Lastnina opredeljuje socialno-razredni položaj posameznika v družbeno-gospodarski strukturi, zato odločilno sooblikuje njegov odnos do kraja – lastništvo krepi pozitivno modalnost v dojemanju domačega kraja, s tem pa tudi občutje pripadnosti. Istrana je lastništvo prav tako odvrčalo od izseljevanja (prostovoljnega ali napol prisilnega po drugi svetovni vojni): »In naj bi jaz potem bežal v Italijo! Doma sem imel majhno kmetijo, nekaj glav živine in mi ni bilo treba iti po svetu ter biti drugim hlapec.« (KOCJANČIČ in ROJAC 2003: 113)

Povezanost z naravnim življenjskim okoljem se kaže v upodabljanju sredozemske pokrajine z značilnim rastlinjem, rekami, vijugajočimi se med gričevji, milim podnebjem in morjem v daljavi. Ta pokrajina je prikazana (v etoloških registrih idile ali njihovi bližini) kot rodovitna, prijazna do ljudi in živali, takšna, ki omogoča srečno življenje. Med njo in človekom se je razvila tesna čustvena vez, izrazljiva v kodu družinsko-sorodstvenih razmerij. Kocjančič na primer istrsko deželo personificira kot mater, ki ga je rodila, hranila in vzgojila, pa tudi kot življenjsko družico: »Privila si me sina na srce že v prvi zarji mojega življenja.« (KOCJANČIČ 2001: 61) Ta metafora, ki skuša izraziti avtorjevo avtentično občutje krajevnosti in vzpostavlja posebno občutje kraja, značilno za Istro, pa po drugi strani sodi v železni repertoar retorike patriotizma; gre za primer, kako se neko obče mesto (domovina ali rodni kraj kot mati) seli iz jezika v jezik, iz literature v literaturo, iz obdobja v obdobje, iz kraja v kraj, pa vsakič in povsod zmore interpelirati individue v subjekte lokalno delujočih ideologij (če si privoščimo parafrazo Althusserjevega teorema).

Pripovedni odnos do pokrajine vzpostavlja zgodbe, ki jih domačini znajo povedati o svojem kraju: mitološke povedke o njegovem nastanku, pripovedi o družinskih zgodovinah ter razna druga lokalna izročila, anekdote in moralno poučni eksempli. Stalnica teh zgodb je v Istri njena tisočletna zgodovina, v kateri so se menjavali oblastniki in premikale politično-upravne in državne meje: »[Je] privlekel na dan tisočletno zgodovino dežele, vse osvajalce, teptalce in zavojevalce, navajal Rimljane, Franke, Oglej, Benečane. Dalje horde obeh svetovnih vojn.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

Normativni odnos temelji na zavestnih vrednotah in prepričanjih, kakšen odnos bi ljudje morali imeti do domačega kraja. Povezuje se z izkušnjo odvisnosti, je odgovor nanjo. Izoblikoval se je namreč iz kolektivnega spomina⁸ na zgodovinske dogodke in procese, zaznamuje pa ga vztrajen strah pred vsemi (zlasti tujci), ki bi domači skupnosti pokrajino lahko odtujili z zavojevanjem ali nakupom:

⁸ KOMAC (2009: 219) pravi, da je ohranjanje spomina oz. zavedanje o pomenu preteklih procesov oz. pojavov za sedanje razmere nujno za razumevanje sodobne pokrajine.

Vidiš
te hribčke,
te doline,
ta svet?
Otrok moj,
da bi kupil te kraje,
to zemljo
ne bi smel imeti
nihče
in nikoli
dovolj denarja,
za nobeno njivo,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)

5.2 Topofilija

Izraz topofilija označuje naklonjen, ljubeč odnos človeka do okolja, v katerem se združujeta lepota in edinstvenost. V leposlovnih besedilih se pogosto oblikuje kot označevanje lepote nekega kraja ali pokrajine, kar kaže, da je estetsko razmerje, sicer lastno dojojanju besedne umetnosti, ključno tudi v percepcijah življenjskega okolja. Vendar je estetsko le eden od načinov povezave. Tuan razume estetsko povezavo kot hipno, posameznik jo doživi naključno ob pogledu na izjemno, doslej neznano lepoto. Njena protiutež je dolgotrajna vez, ki postopno ustvarja topel občutek (lepote) poznanega kraja (TUAN 1974b: 94). Estetski občutek vznika tudi iz posameznikovih spominov na kraj in izkušenj z njim. Tudi Istrani dojemajo domačo pokrajino kot lepo, kar poleg estetizacije literariziranih pejsažev razkriva pogosta uporaba narečnega izraza *deštra* 'lepa', ki se pojavlja v zvezi z Istro ali njenimi kraji.

Ker je topofilija odnos med pokrajino in človekom, nanjo vplivajo ne le poteze pokrajine, ampak tudi osebnostne lastnosti ljudi. Posebnosti istrske pokrajine morajo ustrezati tudi posebnosti Istrana, saj sta živela v medsebojni soodvisnosti in si vzajemno oblikovala regionalno identiteto. Katere so glavne lastnosti Istranov? O tem bi bila potrebna primerjalna in statistično obdelana raziskava demografije, življenjskega sloga, mnenj in vrednot, ki bi zajela reprezentativni vzorec istrske populacije. Toda predstave o sebi, »teorije« o svojem regionalnem značaju imajo tudi predstavniki te populacije, ki v tem primeru niso domorodni informatorji, postvarili viri preštevnih podatkov za odtujenega, objektivističnega raziskovalca, temveč avtonomni subjekti (laičnega) »raziskovanja«, ki opazujejo svoje rojake in sebe ter o tem pišejo, med drugim v literarnih delih. Takšna je »teorija« o značaju Istrana oz. Istranke izpod peresa ene izmed njih: »Skromen je, neopazen in potrpežljiv, a trden. Tak, kakršnega je oblikovala zemlja, ki jo obdeluje, krega in blagruje, kakršnega so izbrusila sušna poletja, blage sape in neurja, leta zatajevanja in lakote, pa tudi sreče in blaginje. Tak, kakršna je njegova dežela, njegova deštra Istra.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Iz analize zbranih besedil se je izluščila še ena poteza topofilije, to je idealiziranje preteklosti: »Ampak zame je bilo takrat lepše, čeprav so vasi smrdele po hlevskem

gnoju, a dišale so po senu ali vinu in polenti« (PRIBAC 2001a: 116). Preteklost je prikazana kot čista in neomadeževana, vredna hrepenenja, spomin na minule čase pa je estetiziran, včasih prežet tudi s folklorizmom pripovedne razsežnosti topofilije:

Med škrlami
si sam s seboj.
Iščeš
včerajšnje stopinje,
poslušáš hrepenenje trav
in sanjaš,
da bo pozabljeni mlin
spet oživel.

Da bodo iz vode
vstajale vile.
Čiste,
prelepe
se bodo smehljale
tebi,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)

Topofilija je dejavnik, ki ustvarja psihološko okolje, v katerem se človek počuti dobro in ugodno. Gre za odnos, ko človek postane del pokrajine in pokrajina del njega. Ugodje okolja se kaže v občutku lepote, bogastva in mnogoterih možnosti. Možnosti, ki jih nudi okolje, so tako oprijemljivo fizične kakor tudi neoprijemljivo bivanjske:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš,
ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš,
kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš,
s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)

Občutek lepote se navezuje na omenjeno estetiko pokrajine. Človek lažje naveže stik s pokrajino, če se mu ta zdi lepa in privlačna – kot da bi skozenjo gledal prastari topos (izgubljenega) rajskega vrta:

Od morja sem pa vsa si vrt,
vinograd si prežlahtnih trt,
in vsa si nežen oljkov gaj,
drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)

Kako dobro se Istrani počutijo v okolju svoje pokrajine, je prek registra ljubezensko-erotične lirske govornice (z metaforo *pokrajina je čutna in čuteča ženska*) opisal istrski pisatelj Franjo Frančič:

V tej pokrajini,
ki ima tople oči,
svilnato kožo,
in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)

5.3 Drugi/drugačnost

Drugi označuje tisto, kar je v procesu vzpostavljanja identitete – kot zunanja norma, zakon ali pa neželeni tujek, potlačeni izvržek – mentalno izločeno iz jaza oz. sebstva; v razmerju s pozunanjenjem drugega se konstituirajo meje jaza. Dvojica jaz/drugi je našla svoje mesto tudi v geografiji, in sicer v tistih njenih panogah, ki se ukvarjajo s postkolonialnimi in feminističnimi študiji ter z geografijo podeželja (SECOR 2009: 515). Kdo je bil (so bili) drugi za Istrane na istrskem podeželju? V tej vlogi so leposlovna besedila videla predstavnike oblasti in Italijane v obdobju med obema svetovnjima vojnama, po drugi svetovni vojni pa različne prišleke iz osrednje Slovenije (na primer vikendaše), Neslovence ali predstavnike državnega aparata, na primer carinike in policiste. Takole so na primer označeni karabinjerji kot zastopniki italijanske oblasti:

Opoldne so se pod njim [drevesom, op. avt.] ustavili karabinjerji. Tujci iz neznanih dežel. Nanj so odložili mrzle karabinke, sedli na kamne, si prižgali cigarete in se razgledovali po okolici. Žlobudrali so nerazumljive besede, se prešerno smejali, si kazali strgane in porjavele fotografije ter včasih zapeli otožno in milo pesem ... Ko jim je postalo dolgčas, so vstali, si oprtali karabinke in jo mahnili naprej po svoji poti. Drevo, drevo pa je zatrepetal v vetru, kajti slutilo je, da ti možje prinašajo nesrečo. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

Zgornji navedek razkriva razloge za socialno izključenost karabinjerjev (kot »drugih«) iz skupnosti domačinov: karabinjerji so bili tujci s tujimi navadami in jezikom (hrupno in nerazumljivo žlobudranje), pripadniki represivnega aparata vladajočega naroda, služba jim je dajala premoč nad domačini, zato so izstopali iz podeželske idile, pridržane zgolj za domačine Slovence. Karabinjerji so prikazani kot znanilci črne prihodnosti. S podobami tujcev so Istrani tudi sicer radi povezovali svojo nesrečo:

Jim tujec trnja trosil je, ne cvetja:
kot skale trdni niso se uklonili,
veliki v svoji trpki bolečini. (KOCJANČIČ 2001: 45)

Podobne lastnosti kot karabinjerjem so Istrani pozneje pripisovali jugoslovanskim oz. slovenskim carinikom in policistom: bili so večinoma prišleki, pripadniki narodov iz drugih jugoslovanskih republik, poleg tega pa so utelešali državno moč meje. Ta je cepila istrsko pokrajino, s tem pa tudi samodojeti kolektivni jaz Istranov, zato so jo domačini mrzili (ne nazadnje zaradi ponižujočih izkušenj z biopolitiko na mejnih prehodih):

Včasih
je treba
v kabino...
Tuja roka
otipava moža,
ženo,
tudi otroka ...
Kot nag je človek,

ko blok zapusti,
korake zdrobijo mu
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)

Vikendaši in prišleki iz osrednje Slovenije so sicer Slovenci, vendar niso Istrani, zato so prav tako drugi. Pravi Istrani jih zavračajo, saj so zanje tujek v okolju. Po mnenju istrskega pesnika Edelmana Jurinčiča so ti slovenski prišleki ogrožajoči, nadmočni tujci, tako kot drugi nedomačini: »Z vseh strani neba, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih vdirali v Istro, si jo podjarmljali, jo izkoriščali in hujskali Istrane ene proti drugim« (nav. po BASKAR 2002b: 191). Ali kot je slišala in zapisala Marta Verginella: »So prej bili Siciljani in sedaj so pa Kraševci. Ki nas hodijo komandirati.« (VERGINELLA 1998: 207) Oba navedka kažeta na oblikovanje močnega nasprotja med kolektivnim sebstvom domačinov in drugimi. Drugi so vsi, ki nimajo istrskih korenin in so imenovani z isto besedo: *forešti* 'tujci'. Jurinčič meni, da obstajajo nevidne meje Istre, in dodaja: »Med Istrijani in priseljenci je [meja. op. avt.] bila in je še vedno aktualna.« (JURINČIČ 1994: 622) Po njegovem so meje rezultat ideološko spodbujenega priseljevanja ljudi, ki se niso mogli vključiti v istrsko življenje.

5.4 Brezkrajevnost

Po temeljni definiciji je kraj zlitje fizičnega in človeškega sveta, ki postane središče naše neposredne izkušnje in nam omogoča, da živimo avtentično in izvirno življenje, napolnjeno s pomeni. Brezkrajevnost je nasprotje tega (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) in se nanaša tako na okolje brez značilnih krajev kot tudi na odnos do okolja, ki kraju/krajem ne prizna njihovih pomenov (RELPH 1976: 143). Brezkrajevnost je v prvi vrsti povezana z uniformiranostjo in izgubo krajevnosti zaradi procesov državne integracije in globalizacije. V Istri se je ta proces v omejenem obsegu začel že s priključitvijo Jugoslaviji in se pozneje nadaljeval v osamosvojeni Sloveniji, posebej ko se je ta na vseh točkah integrirala v združeno Evropo, NATO in globalni tržno-finančni kapitalizem. Sile, ki so v Istri povzročale brezkrajevnost, so bile politične in družbenoekonomske spremembe, zaradi katerih se je regija soočila z odseljevanjem, depopulacijo in deagrarizacijo. To je vodilo v propadanje kulturne pokrajine oz. nekaterih njenih prvin, tudi tistih, ki so bile na izkustveni in pomenski ravni vtakane v življenje ljudi in so metonimično zgoščale tamkajšnji *genre de vie*:

Pergole, oreha
ne vidijo z balkona.
Kamne mojih nonotov
pokriva
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)

Nivelizacija in brisanje krajevnosti ni samo posledica globalne modernizacije (beton), ampak tudi vdora osrednjeslovenskih regionalnih tipik: »Ali če namesto baladurja zgradi pač gorenjski balkon.« (DOBRINJA 1996: 285)

Če je kraj proizveden prek izjemnosti, prepoznane v človekovih izkušnjah in interakcijah z bivanjskim okoljem, potem je brezkravevnost tako obratno usmerjen proces kot tudi rezultat tega procesa. V slovenski Istri sodi vanjo zaraščanje obdelovalnih površin, propadanje teras in suhih zidov. S tem je namreč izginjal poznan in domač svet, nastal iz sožitja med človekom in okoljem, iz človekove sposobnosti prilagajanja, njegove iznajdljivosti in trdega dela.

Istrska edinstvenost temelji na sredozemski kulturni pokrajini, življenjskem stilu, ki iz nje izhaja, na narečju, prepletanju različnih jezikov in kulturnih izročil ter s tem povezani burni zgodovini. Istrska pokrajina je pokrajina oljk, smokev, grozdja in druge flore, posebej sredozemske. Pokrajini daje svojski značaj še njena prst, relief, bližina morja, podnebje (zlasti burja), pa tudi lokalne prakse, orodja, navade – velike motike, ki so prekopale to zemljo, pridne roke, ki so znosile kamenje z njiv in travnikov v suhe zidove, generacije, ki so zravnale strma pobočja. Zato mnoge boli, da se Istra zarašča, da propada delo prednikov in da izgublja svojo edinstvenost:

In vse je obraščeno in zaraščeno. Ni več stezic doli ob Drnici ali Derešnjaku. Sama robida in srobot in kvečjemu akacije. Čez nekaj let, če ne bomo posadili vseh teh hribov in bregov vsaj z oljkami, bo Istra podobna Notranjski. Gozdovi bodo polni srn in divjih svinj in še medvedov povrh. No, to ni tako slabo. Taka je baje bila Istra tudi v srednjem veku, zaraščena in divja. (PRIBAC 2001: 117)

6 Zaključek

Iskanje stičišč med literarno vedo in geografijo oz. preučevanjem literature in zemlje je pokazalo, da je navkljub navideznemu razkoraku med področjema obeh strok mogoče prepoznati veliko vzporednic in povezav tako na ravni konceptualnega okvira in predmeta preučevanja kakor tudi na ravni produkcije in recepcije besedilnosti. Na splošno lahko rečemo, da je zbližanje med strokama posledica vsebinskega, konceptualnega in metodološkega razvoja geografije. Od profila klasične discipline, ki je v konceptiji prostora sinkretično združevala naravoslovje in družboslovje, se je geografija v zadnjem času oddaljila in krenila v smer postmoderne humanistike. Ko razpravljamo o stičiščih med literaturo, literarno vedo in geografijo, bi nas utegnilo zamikati, da bi presek področij poimenovali z izrazom »literarna geografija«. Čeprav ta izraz sega vsaj v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja ali celo na njegov začetek,⁹ pa so z njim še vedno težave, saj ni povsem jasno, ali se v omenjeni sintagmi »geografija« nanaša na disciplino ali na predmet preučevanja; geografija (mnogokrat rabljena tudi v množinski obliki) je namreč tudi oznaka za prostor, kraj in druge fenomene fizičnega sveta. Po drugi strani tudi pridevnik »literarni« lahko meri na (literarnovedno) disciplino ali na literaturo kot primarni vir (HONES 2008: 1303). Kakor koli že, na primeru slovenske Istre in njene tematizacije v leposlovju smo poskušali pokazati sporočilno vrednost literature kot vira speci-

⁹ Izraz »literarna geografija« sta uporabila Christopher Salter in William Lloyd v delu *Landscape in literature* (1977), pred njima pa ga je že v naslov svoje knjige *Literary geography* (1904) postavil škotski pisatelj biografij William Sharp.

fičnih podatkov za geografske raziskave, posebej na področju razmerij med pokrajino in njenimi populacijami. Saunders se je ob teh virih spraševal, kaj literatura ve (SAUNDERS 2009: 439). Vednost, vpisano v literaturo, smo analizirali v luči nekaterih ključnih tîrminov sodobne humanistične geografije: občutka kraja, topofilije, identitetne razlike jaz/drugi in brezkrayevnosti.

Analiza prvih dveh fenomenov je izluščila njun skupni vidik, to je »romantično« gledanje na Istro in ustvarjanje pokrajinskega mita. »Romantično« dojemanje Istre je identično »romantičnemu« gledanju na katero koli drugo kulturno pokrajino, ki se ponaša z obdelovalno zemljo: lepoto pokrajine konstituira obdelana plodna zemlja (s svojo morfologijo, proporci, teksturo). Mit idealizira preteklo pokrajino in vanjo projicira mladost, družino, spomine na dom in druge točke v itinerariju pokrajinske pripadnosti. Preteklost se reproducira prek številnih spominov, individualnih in kolektivnih, prek avtobiografij, spominskih pripovedi, povedk, literarnih tekstov. Iz vseh veje hrepenenje po minulih časih in pokrajinah. S tem je povezan tudi odnos ljudi, ki kot svojo intimno pokrajino še vedno dojemajo zamišljeno pokrajino preteklosti. Dejanska pokrajina sodobnosti pa samo še krepi potrebo po vzdrževanju pokrajinskega mita kot zamišljenega ideala, v luči katerega je mogoče razpoznati, kaj je v sodobnosti neželeno, neestetsko, kaj ustvarja občutja odtujenosti in brezkrayevnosti.

V pričujočem prispevku smo prikazali, kako je tisto, »kar literatura ve«, mogoče prenesti v zakladnico geografskega znanja. Povezovanje obeh disciplin in predmetov preučevanja odpira področje, ki postaja vse pomembnejše ne samo s teoretičnega vidika, ampak tudi z uporabnega. Nudi možnost za preučevanje odnosa do življenjskega okolja in identificiranja s pomeni pokrajine, kar je temeljni pogoj za oblikovanje odgovornega odnosa do nje. Čut pripadnosti pokrajini, ki ji ljudje pripisujejo kulturno in zgodovinsko vrednost ter jo razumejo kot življenjski prostor svoje družine in lokalne skupnosti, je zagotovilo, da se bo skrbi za lastno dobro pridružila skrb za okolje. Preučevanje odnosa do pokrajine, katerega izsledke bi upoštevalo tudi prostorsko načrtovanje, bi lahko omogočilo uravnotežen razvoj posameznih regij in zagotovilo trajnost in stabilnost njihovih identitet. Na tem področju je v slovenski geografiji še veliko maneverskega prostora, saj se je spoznanje, da je mnenje ljudi pomembno, šele dobro začelo uveljavljati.

VIRI IN LITERATURA

- Stuart AITKEN, 1997: *Analysis of text: armchair theory and couch-potato geography. Methods in human geography: a guide for students doing research projects*. Ur. Robin Flowerdew idr. London: Sage. 197–213.
- Mihail Mihajlovič BAHTIN, 1982: *Teorija romana: izbrane razprave*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: CZ.
- , 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Helena Biffio idr. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Trevor BARNES in James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.

- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodno-jadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Brazde s trmuna*. Tudi na spletu.
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda*. Triban: Samozaložba.
- Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja*. Koper: Libris.
- Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.
- Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.
- , 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.
- , 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.
- Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.
- Tim CRESSWELL, 2009: Sense of Place. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).
- Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine. *Dela* 29. 5–19.
- Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Richard DENNIS in Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London journal of Canadian studies* 12. 1–5.
- Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo. *Primorska srečanja* 20/180. 285.
- Jörg DÖRING in Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.
- James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.
- , 2005: *The City as text: the politics of landscape interpretation in the Kandyian kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN in Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and planning: Society and space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 2007: O drugih prostorih (predavanje). Prev. Vojislav Likar. M. Foucault: *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Ur. Jelica Šumič-Riha. Prev. Jelka Kernev Štrajn idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 214–223.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON in Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prispodoba trenutka. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ in Leon BERNETIČ, 1996: Drevo. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi*. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ in Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst. *Brazde s trmuna* 8. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Prev. Gail Lenhoff in Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ur. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCKOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ur. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER in William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ur. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice*. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih*. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC.
- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in geography* 6. 266–76.

--, 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.

Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur*. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.

Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. *Acta Histriae* 6. 203–214.

Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.

Keith WOODARD in John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

ZRC SAZU Anton Melik Geographical Institute, ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

AT THE JUNCTURE OF LITERATURE AND GEOGRAPHY: LITERATURE AS A SUBJECT OF GEOGRAPHIC INQUIRY IN THE CASE OF SLOVENE ISTRIA

Literary works as discursive articulation of the experience of residing in a space are becoming a legitimate subject of geographic inquiry. Postmodern geography also has adopted for its purposes some concepts from literary studies, such as intertextuality and landscape as text or geographic imagination. A qualitative analysis of selected examples of literary texts that thematize the space of Slovene Istria shows how topophilia, the Self/other identity distinction, and feelings of place and placelessness take shape in them. These are contemporary concepts of humanistic geography, which build on the predominantly objectivist, natural and social science tradition by taking into account individual and group apprehension, imagination, and formation of space. Literary works enable geography to analyze our relation to our living environs and the meanings that we attribute to the space or identify ourselves with. Our relations to space are also a fundamental condition for forming identities and societal responsibility.

Key words: Slovene Istria, qualitative textual analysis, literary representations of place, geographic imagination, cultural representations

1 Introduction

The face of the water, in time, became a wonderful book--a book that was a dead language to the uneducated passenger, but which told its mind to me without reserve, delivering its most cherished secrets as clearly as if it uttered them with a voice. And it was not a book to be read once and thrown aside, for it had a new story to tell every day. Throughout the long twelve hundred miles there was never a page that was void of interest, never one that you could leave unread without loss, never one that you would want to skip, thinking you could find higher enjoyment in some other thing. (TWAINE 1961: 55)

Literary studies and geography. At first glance it seems that the two have nothing in common. The first treats the achievements of verbal art, societal life, and the historical evolution of letters; the other is an all-encompassing, eclectic field devoted to space, which studies natural phenomena and social events in their connectedness and mutual dependency. Despite the prevalent view of disjuncture between the two disciplines, there are many shared points in the sphere of research approaches and conceptual points of departure, as well as in the sphere of objects of study. Debates about the so-called spatial turn in the humanities and social sciences, which expanded from about the early 1990s and were met with a wide response, focused attention on how literary studies could follow models of geography and cartography (DÖRING

and THIELMANN 2009); nevertheless, exchanges between the disciplines also flowed in the other direction, from literary models to geography. An interest in literature is already apparent in writings of one of the founders of modern geography, Alexander von Humboldt (1769–1859), and at times in those of other geographers, up to the middle of the twentieth century (HENDERSON and GREGORY 2009: 420). However, literary studies and geography began to draw close and develop linkages only recently, when geography outgrew its traditional boundaries—in particular social geography (human geography, *géographie humaine*, *Humangeographie*, *Kultur-/Sozialgeographie*)—and opened itself to new trends and philosophical conceptions, gradually transforming itself into the so-called new cultural geography.¹

2 A Disciplinary Juncture: Geography becomes Part of the Humanities

In the course of its development, so-called humanistic geography, which focuses on how people's relations to where they live are formed by their perceptions, creativity, convictions, and experiences, took an important step in connecting literature and geography. The humanistic approach, which was a response to the reification of the human factor in social studies, put people's perceptions and consciousness at the center of social analyses. Our consciousness makes us unique as social beings and enables us to take an active role in the world, to realize our will and desires. Consciousness is not only something conceptually rational because it also includes feelings, recollections, hopes, fears, satisfactions, and aspirations (WARF 2009). Humanistic geography is inspired by phenomenology, existentialism, and idealism (e.g., from Husserl and Heidegger) when it espouses the position that the world is actually a social construct and that any object is constituted through intentionality (HUBBARD et al. 2002; PICKLES 2009). Although humanistic geography is a comparatively new direction in social geography, humanistic thought has long been present in the field. Already at the beginning of the twentieth century, the great French geographer Vidal de la Blache (1845–1918) showed with his inquiry into *genres de vie*—an individual region's significant markers of cultural identity and practices engraved in landscape—how closely bound are people's consciousness and their physical surroundings. Yet the real beginnings of humanistic geography are in the 1970s, when Edward Relph (1976) brought it to prominence with his studies of the cultural influence of mass production and consumption, the homogenization of capitalist landscapes, and the resulting alienation; then came Ann Buttimer (1976), with the phenomenological conception of lifeworlds, in which reality is interwoven into human experiences; and David Lowenthal, who wrote on regional tastes and perceptions and the relation between history and cultural heritage (WARF 2000). Yi-Fu Tuan, who coined the term »humanistic geography«, also introduced the very popular and widely used expression »sense of place«, which pertains to the subjective batch of feelings and impressions individuals associate with a certain area (TUAN 1974a); for example, a house

¹ For new cultural geography is a process, not a static term. Cultural geography is based on various theoretical standpoints (Marxist political economy, feminist theory, postcolonial theory, post-structuralism, and psychoanalysis) and uncovers power relations and explores the construction of identity on the model of Foucauldian criticism.

becomes a home because of sense of place. The same author introduced the term »topophilia« into geography (TUAN 1974b), which is an umbrella term for a series of subjective emotions and ideas that tie individuals to a certain place. In general, humanistic geography was concerned with what gives places a peculiar colour, how places enter human consciousness, and how the way consciousness interprets space then influences the formation of places. This connected geography with landscape architecture, cultural anthropology, sociology, art history, and other humanities disciplines (WARF 2009).

The next big step in the joining of geography and literary studies was inquiry into geographic imagination, which is founded on cultural representations that have both emotional and ideological import. Such imagination helps form people's identities, their understanding of the world, and the world itself (HOELSCHER 2009a). Geographic imagination is a new term and the Slovene equivalents for *geographical imagination* and *imagined* (or *imaginative*) *geographies* are not yet fixed. However, elsewhere these expressions, which refer to the apprehension of space through images, texts, and discourses, began to gain currency with postmodern social science approaches that influenced geography to a great extent. In the background is the idea that space is not material and physical but metaphorical and manifested through culturally and ideologically negotiated representations. The literary critic Edward Said's contribution was key here. In his criticism of orientalism, he understood imagined geographies as a weapon of power, a way of controlling and subjugating territories (SAID 1995). The creation and diffusion of images takes places mainly through textual and visual materials, which brings literature into the very heart of geographic inquiry.

3 The Juncture at the Level of Writing and Reading

Literature and geography have long cohabited in their quality of discursive practices that connect writing and reading. If we treat geography as one of a number of discursive practices and bracket its scholarly paradigm, which took shape in the post-Enlightenment system of modern scholarship, then in the broadest sense geography has been from the beginning the writing, describing, and presentation of Earth's spaces, and in this way it connects with creative textual genres that since the eighteenth century have been understood in light of the general idea of art, or literature (*belles-lettres*). Throughout, geography concerned itself with questions connected with space, with where, how, and who we are. At the same time, such questions are embedded in the process of writing and reading. As Bakhtin underscored with the idea of chronotope, space or location, infused with the element of time, is the foundational element of a story, defining the actors and the structure, dynamics, modality, and genre profile of a story (BAKHTIN 1981: 217–220). Textual space is imagined in the process of writing, with reference to geographic experience and imagining. Writing can assimilate to factual geographic spaces or relate to them referentially; variously weld, creatively combine, and abstract and generalize them. It can also distance itself from them, opening alternative, possible, and other spaces that Foucault called

»heterotopias« (FOUCAULT 1986). We might say that geography is directly or indirectly woven into writing—the shaping of a story—and at the same time is built into it: »Geography functions as a container for plot« (DENNIS and HOWELLS 1996: 1). The structure of a fictional space not only determines the semantic and value structures of a text and its extra-textual bonds with the cultural context (LOTMAN 1977: 219–234), but serves, especially in literature of a mimetic orientation, as a referential key to discerning real locations, which are otherwise geography's domain. The fact that in the process of reading literature referencing textual spaces to geographic locations is important for much of the audience is evident in the results of such reception—visits to places and spaces described and interpreted in literary works; for example, the journey of Byron's Child Harold, Charles Dickens's London, France Prešeren's the Savica waterfall, or Srečko Kosovel's Karst. The tourist industry nimbly exploits many readers' desire for reexperiencing the story *in situ*. State and local governments do this as well with memorial tablets, monuments, toponyms, school excursions, pub names, and similar evocations of locations in a story, affirming the fame of their locale that has been immortalized in canonical or favorite works of literature with the help of literary connotations.²

The most direct link between geography and literature is made, of course, in travel literature, which joins the main models of both discourses: It is a material explanation, descriptively informative, and at the same time aesthetic, subjective, and narrative. Throughout its history travel writing has been a source of geographic examining as well as a result of geographic (professional or lay) reflection. However, a treatment of the meaning of travel writing for literature and geography would extend beyond the bounds of this article.³

The contemporary humanities characteristically stress the importance of the role of language as a system of signs that enables not only communications, discourse, and expressing opinions, but through the use and application of the system establishes social bonds, belonging, and identities, and forms models for apprehending the world and space. The poststructuralist⁴ »linguistic turn«, which in the humanities foregrounded the ontological supremacy of the text and discourse and linked them to power relations and structures of knowing, in geography is most clearly seen in the metaphor *landscape as text* (HOELSCHER 2009b). Understanding landscape as text is not in and of itself a discovery of postmodern geography. It characterized German *Landschaftsgeographie* and its hermeneutic parsing of anthropogenic traces and objectivization of the social in the physical of a region. The metaphor has even deeper roots in the ancient tradition of Christian and humanistic interpretation of space in old nineteenth-century geography. (HARD 2008:

² Dublin is a good example, where one of the most important tourist attractions is the Dublin Literary Pub Crawl, where they recite and play Irish authors (e.g., Joyce, Yeats, Beckett). On the contrary, in the church of Saint-Sulpice there is an inscription disclaiming any connection to Brown's novel *Angels and Demons*, which was supposed to have taken place in it.

³ Ecocriticism, which arose within literary criticism, also thematizes fields that are in part the subject of geographical study. In Slovenia, Jožica Čeh Steger (2012) has surveyed ecocriticism.

⁴ Poststructuralism as an intellectual movement that undermined structuralist rigidity and the drive for reliability also influenced geography by overcoming traditional binaries—for example, by reinterpreting the pairs objectivity-subjectivity, space-place, and nature-culture (WOODARD and JONES III 2009).

271–272, 279–284) However, the originally more metaphorical analogy between text and space has now, as it were, become part of the lexicon and terminology, being introduced in the framework of the complex linguo-semantic conceptuality that has flooded the postmodern humanities. In general, we can define text as a communicational phenomenon that stems from the use of linguistic signs for representing some knowledge, viewpoints, and/or carrying out a communication purpose or goal (JUVAN 2011: 105). Sentences and other linguistic elements that are formally and in terms of content connected and interdependent make up a text, making it a circumscribed whole. This whole presents a unique level of understanding, its significance, which has among other things a special communicative role. Both the textual significance and its communicative role depend in turn on the situation or context in which the text arises, the conditions in which the audience receives it, and the actors' intentions. A text is a »embedded in the events of juxtaposing and understanding conventional signs« (JUVAN 2011: 114), and therefore it is not only a cultural product, but also a symbolic space, where two processes take place simultaneously: the presentation of the world and social interaction. The text is not only the fundamental unit of literature, but, as Bakhtin noted, »the fundamental given [...] of all humanistic, philological thinking« (BAKHTIN 1986: 103), which means that contemporary and past culture with their practices are accessible and understandable to humanists only through texts (utterances) that are materialized in very different forms. Texts as the starting point and main subject of the humanities are not only written or oral, but also non-verbal, as, for example, the ritualistic behavior of groups or the symbolic language of architecture and urbanism (JUVAN 2000: 7–14). It is possible to apply the concept of text, understood in its broad, semiotic sense, to living space and landscape, insofar as the observer recognizes signifiers (e.g., symbols, indices, traces, and symptoms) in their physicality, signifiers by which a certain meaning and message can be attributed to space. In inquiring into space, geography touched on two other concepts from literary theory that are tied to the concept of text. A constitutive quality of texts is intertextuality, because every text contains the traces of other texts and cultural sign systems or refers to them, while these pre-texts in turn presuppose, evoke, and rewrite further textual layers of contemporary and past cultural space (JUVAN 2008). In light of the concept of intertextuality, we can inquire into the layering of a landscape or an urban tissue, which in every present bears in itself remnant messages of past ages of natural and cultural history. Further, the notion of intertextuality allows for exploring our orientation in space and cognitive ordering and semantic divisions of the actual living conditions through our mental images and memory schemas, accumulated from reading a variety of space-imagining genres (JUVAN 2011: 214–216). Another term that attracted geographers is discourse—that is, language use in a concrete situation in which the act of uttering situates its subject and establishes connections with other actors who are the addressees of the utterance or presupposed by it, in particular as speaking subjects of other (past, present, or possible) utterances (JUVAN 2011: 39–41; KORON 2004/2005). In geography, discourse is understood as a series of representations, practices, and ideas that form and connect meanings in networks, giving them significance.

On these bases, the metaphor »landscape is text« blazed new trails of inquiry. Landscape is a key geographic concept⁵ that despite its apparent simplicity and clarity surpasses all other geographical concepts in terms of actual complexity, ambiguity, and ideological and methodological variety. Since Carl Sauer, who in 1925 introduced the concept of cultural landscape (that the local group forms from the natural surroundings as a medium of its activity; SAUER 1963: 343),⁶ the term completely changed its conceptual content and obtained new applications. The original picture or image of the landscape was complemented by the very processes and functions that produced it. For new, postmodernist directions of inquiry, landscape is no longer just the material, physical reality, but the social and cultural text, the reading of which facilitates the discovery of the conceptual layers and practices of anthropogenic reshaping of the natural bases that created the landscape as text. Our understanding of landscape is based on the relation between the two levels: how a landscape is constituted and formed and which meaning were attributed to it and what experiences it generated. Landscape is thus not neutral and passive, not simply the result of the interpenetration of natural and socio-cultural factors, but of constant production throughout changing socio-spatial conditions (URBANC 2012: 2017).

Landscape is a text that a society wrote or formed and scholars, as well as those who live in the landscape and use it daily, read and interpret. The idea behind the metaphor is that people impress their way of thought, ideas, ideologies, and values upon a landscape as if spilling their feelings and viewpoints onto paper. As a result, it is possible to read a landscape like a book. The new cultural geography thus brings to life and intertextually reinterprets the old comparison with the »book of the world« or »book of nature«, a once beloved commonplace of the European literary tradition. This metaphorical topos has its origins in the Latin Middle Ages and its connotations were predominantly theocentric (CURTIUS 2002: 290–296). Deciphering landscape symbols shows that ideological and political messages are impressed into the landscape as well, or at least they can be indirectly read from its elements (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). The essence of such an understanding is that landscape loses its visual, concrete character and becomes every more subjective as physical and structural models recede before symbolic values, perceptions, and experiences. Reading it reveals numerous stories to use, just as Twain writes about the Mississippi in our introductory quotation. (URBANC 2011: 11)

The link between geographic knowledge and literary studies does not stop with reading, but grows with the analysis of writing (BARNES and DUNCAN 1992), which is indicated by the etymology of the term »geography« in ancient Greek (*geōgraphía*) originally meant 'earth description', 'earth writing' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literary crea-

⁵ On the array and variety of geographical concepts, approaches, and postulates in defining landscape, see »O pomenih pokrajine« (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ The *Slovenski etimološki slovar* explains this compound from the Greek *gē* 'earth' and a derivative of the verb *gráphō* 'I write', 'I draw', 'I paint', 'I carve'. The original meaning of »geography« was thus 'descri-

tions and landscape analyses are thus interconnected on the level of writing and describing as well, as stated at the start of this section: the juncture between the two discursive practices is in their describing of the relations between humans and (natural or socio-cultural) space, although each effects this in its own manner. Both geography and literature write about places and spaces and attribute meaning to them in a given social context. Literary narratives can therefore reveal to geographers how a certain space is or was ordered and how the subjective attitude towards the space shapes social action (CRANG 1998: 44).

4 The Juncture of Inquiry: Literature as a Source for Geography

Certain methods employed in geography gained new currency by using texts as sources of inquiry. Geographic analysis of texts has for some time taken into account evidential texts generally assumed to be factual, such as archival and statistical sources. They were ascribed mimetic, evidential qualities because of their nature—a direct picturing of the world as it exists. Now geographers' interest is spreading to textual analysis of *belles-lettres* or fiction as well, and the boundaries between fictional and »factual« texts have substantially blurred. This mirrors directions in contemporary literary theory, which for years has deconstructed the fictional-factual opposition and shown that there is fictional (e.g., story structure) in any factual text, and that fictional texts also refer to reality (if only to ideological reality)—that is, they in fact evidentially touch upon reality as speech events. In addition, theory observes that culturally and historically changing social conventions determine the shifting cognitive border between the territories of the real and imagined, and that a methodological differentiation between fiction and actuality is annulled by the logic of possible worlds (JUVAN 2006: 218–230). Whether a text is thought to be fictional or factual, it produces meanings that people use in cognitively navigating the contemporary world (CRANG 1998: 44). Textual analysis in geography has also achieved greater significance thanks to steering concepts of postmodern culture that emphasize the real power and supremacy of images, representations, and simulacra. Contemporary culture and its space seem to theorists of the postmodern a collage of texts in different media (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

To the geographer, a text is a medium that can illuminate the interdependence of society and space or, in other words, a text reveals the mystery of human connectedness to the environment. The humanistic geographers Meinig (1979), Ann Buttimer (1976), and Tuan (1974a; 1974b), to name just several, proceed from the assumption that the world is a mosaic of specific places whose uniqueness can only be understood from the perspective of the individual and groups that attributes such meaning to them (URBANC 2012: 202). Meaning is not the find of an individual, but a group product (AITKEN 1997: 211). If we understand text as a singular creation derived from socially coded meanings and forms, and interpret culture as the intermediary, then with postmodernist geographic textual analysis we can create explicit (clearly expressed) knowledge from the implicit (hidden) social production of knowledge. At

the center of geographers' attention is the question of how space was described in literary works and how writers defined their evocative ties to natural and socio-geographical phenomena (DELYSER 2009). *Belles-lettres* thus attained great narrative power as a medium that by its inherent conventions discloses a deep apprehension of landscape and peoples in their variety, as well as perceptions of physical processes on the Earth's surface. *Belles-lettres* became further important in the 1970s when humanistic geography turned its attention to subjective experiences and the meanings of space. *Belles-lettres* became one of the keys to deciding how individuals and society apprehend landscape and space, especially in connection with feelings, values, and social relations and meanings (DELYSER 2009).

The meaning of *belles-lettres* as cultural text has changed in the most recent trends in geography. The focus shifts from understanding the peculiarity or uniqueness of a given region (place) to a normative level and the question of what a landscape or space ought to be like. This shift is used, for instance, in space planning, the basic goal of which is to create a pleasant living environment for people, and one that can be exploited effectively. This is only possible if people identify with the principles that planning attempts to apply to a space afresh and the attendant transformation of the landscape meanings. Literary tourism operatively employs (and sometimes misuses) fictional speech with normative power from evoking place. This is especially true when they try to mingle the authentic with a counterfeit (DELYSER 2009), or as Pocock puts it: »The truth of fiction is a truth beyond bare facts. Fictive reality may transcend or contain more truth than the physical or everyday reality.« (POCOCK 1981: 11) Moretti also thinks that literature's singularity is precisely because it is ordinary, mundane (2006). The idea behind these apparently senseless statements is that fiction reveals and reports a »sense of place« or *genius loci*, with which the place is imbued (HUBBARD et al. 2002: 128).

However, this direction of geographic thinking must, from the standpoint of literary studies, be treated with caution lest literary images or the evocation of places and landscapes be naively, mimetically understood—of course, not in the sense of factually faithful depictions of actual spaces, which geographers are well aware of, but in the sense of faithful representations of actual (authorial) experiences of a space. That is to say, literary discourse is not a transparent medium through which an authentic perception or at minimum a pure, recollected image of a landscape or place would present itself to the observer (in this case, the geographer). One way or the other, the creator's consciousness evaluated and reinterpreted the image. Genre, stylistic, and other conventions that cross literary discourse—its means are applied in writing, regardless of who, when, where, and about what—influence the articulation of the literary text's subject, its view, and everything that it presents to us in the text. Places and landscapes are no exception: for example, the genre of the idyll created a similarity between temporally and linguistically distant textualized experiences of different regions, such as the island of Kos in Theocritus or the Swiss Alps in Haller; and the pre-Romantic imagination presented the poetic experiences of Harz (Goethe, *Harzreise im Winter*) and the Scottish Highlands (Macpherson, *Ossian*) with like stormy, dramatic flair.

5 Literature as a Storehouse of Geographic Imagination and Representation: The Case of Slovene Istria

In this section we will attempt to define certain ideas that in geography became known and topical only with the introduction of humanistic elements and with the backing of contemporary theoretical philosophical premises; we will demonstrate these notions by the analysis of select examples of literary works on Slovene Istria. These concepts most frequently appear at the interstices of geography and literature. Slovene Istria is an excellent case for showing how we use textual analysis to determine the lived, experiential relation between humans and their environment. Especially in the last three decades this territory saw an exceptional flowering of literary representations by writers who gained prominence in the central media and institutions of Slovene literature, as well as by non-professional writers of often local or regional importance. Among the reasons for this Istria boom (somewhat recalling the Latin American one) it is worth noting Marjan Tomšič's influential work, *Šavrinke* (1986), which grew out of the writer's acquaintance with female Istrian vendors' tales and accounts. The Beseda slovenske Istre study group (and its bulletin *Brazde s trmuna*) also contributed to the explosion of literary depictions of Istria. The group »thoroughly and lovingly researched customs, dialectal speech, creative writing, and stories about the everyday lives of Istrian Slovenes« (*Brazde s Trmuna*). Literary creativity was one of the ways of positing Istria as an exceptional region in the Slovene context (TUCOVIČ 2012: 54) and an important means of forming a regional, Istrian identity. It is especially worth highlighting how the figure of the Šavrinke was made literary (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), becoming a symbol of Istrian distinctiveness and exceptionality.

5.1 Sense of place

The expression »sense of place« denotes the subjective experience of place that, however, covers a complex bundle of feelings and emotions a place or space prompts. Frequently it appears as a feeling of connectedness and belonging (Cresswell 2009). A sense of place is one of the bases for identity formation, for it enables identification of self with place and landscape. In Istria, different essentials underscore the feeling of place.

The first we can call the *biographical relation* or personal history, which is understood as an indispensable part of local history. In this typically long relation are intertwined the individual's cognitive-emotional and physical attachment to the place. It is built of memories, work and creativity, ownership of real estate, connectedness to the environment, group participation, local community, events and experiences: »The Istrian land, memories of terraced wasteland [bared], slate tiles, five-kilo hoes, hot August sledge hammers, the craziness of the cicadas, adders and vipers, abandoned marl cottages, jays in the rainbow of a storm, the river in the valley that carried away the bridges and mills!« (JURINČIČ 1996: 649). Recollections of ancestors, which are a key aspect of a community's collective memory (clan,

family, local commune), along with individual narrative identities, can depart from the historical logic of linear time and highlight the cyclical component. Cyclicalness creates the impression of eternal life and work in a given landscape. Generations may pass, but customs, belonging, land holding, knowledge, and behaviors are transferred from one to the next, which given the eternal return of the same assures continuity and stability:

Nono, je tu oral tudi tvoj nono, pranono? Ja, tudi moj nono je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)	Grandpa, plowed here your grandpa, too, greatgranda? Yes, my grandpa, too plowed and dug there
--	---

The chain of memories of ancestors that narratively forms an individual's identity is inseparably bound up with a place's identity (hidden essence, spirit), as Alferija Bržan's poem with anaphoric parallels shows:

Reke korakov moje mame, reke korakov naših non, reke korakov do tvoje srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)	Rivers of steps, my mom's, rivers of steps, our grandma's, rivers of steps to your heart, the land.
---	--

Land and other real estate ownership and pride in a landholding play and important role in personal history (biographical relation). Property determines and individual's social and class standing in the socio-economic structure and so decisively helps form the individual's relation to place. Ownership strengthens a positive modality in understanding a homeland, as well as a feeling of belonging. In the same way, ownership dissuaded an Istrian from emigrating (voluntary or semi-forced after WW II): »And then I was going to run away to Italy! I had a small farm at home, a few head of cattle, and I didn't need to go out into the world and be a servant to others.« (KOCJANČIČ and ROJAC 2003: 113).

Connectedness to the natural environment in which people lived is seen in the depiction of the Mediterranean landscape with its characteristic flora and rivers winding through the hills, mild climate and sea in the distance. This landscape is shown (in the registers of an idyll or close to it) as bountiful, pleasant for people and animals, and providing a happy life. A close emotional tie developed between it and the people, one that can be expressed in a code of family relations. For instance, Kocjančič personifies the Istrian land as mother who birthed, fed, and raised it, and also as a lifelong friend: »You snuggled up to me as your son at the very dawn of my life.« (KOCJANČIČ 2001: 61). This metaphor, which attempts to express the author's authentic feeling of regional belonging and manifests a special sense of place significant for Istria, on the other hand belongs to the fixed repertoire of patriotic rhetoric; it is an example of how some commonplace (homeland or place of birth as mother) travels from language to language, from literature to literature, age to age, and place to place, every time and everywhere having to interpellate individuals into subjects

of locally relevant ideologies (if we allow ourselves to paraphrase Althusser's theorem).

Stories that locals are able to tell about their area reveal *the narrative relation* to the region. These are mythological narratives about its origin, tales of family histories and various other local traditions, and anecdotes and morally instructive examples. A constant of these stories in Istria is its thousand-year history during which rulers changed and political, administrative, and state borders moved: »He recounted the thousand-year history of the country, all the occupiers, warriors, and conquerors, cited the Romans, Franks, Aquileians, and Venetians. Further, the hordes of both World Wars.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

A *normative relation* is based on conscious values and convictions about what relation people should have to their homeland. It is bound up with the experience of dependency and is a response to it. It was formed from collective memory⁸ of historical events and processes, and it is marked by a persistent fear of others (especially foreigners) who might deprive the native group of its territory by conquest or purchase:

Vidiš	You see
te hribčke,	those low hills,
te doline,	those valleys,
ta svet?	that world?
Otrok moj,	My child,
da bi kupil te kraje,	to buy those places,
to zemljo	that land
ne bi smel imeti	no one
nihče	should have
in nikoli	never ever
dovolj denarja,	enough money
za nobeno njivo,	not for one field,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)	not for one wasteland.

5.2 Topophilia

The term topophilia denotes a persons positive, fond disposition to the environment, in which beauty and singularity are joined. In belles-letters, it is frequently formed as a denotation of a certain place or region's beauty, which shows that it is an aesthetic condition, one proper to understanding verbal art, and key to perceiving of the living environment as well. However, the aesthetic is just one of the ways of binding. Tuan understands aesthetic binding as momentary; the individual experiences it accidentally when seeing exceptional, previously unfamiliar beauty. Its counterbalance is the persistent tie that gradually creates a warm feeling (of beauty) about a familiar place (TUAN 1974b: 94). The aesthetic sense also arises from individuals' memories of a place and experiences in it. Istrians, too, apprehend their native area as

⁸ KOMAC (2209: 219) says that preserving the memory or awareness of the meaning of past processes or occurrences in present conditions is necessary for understanding the region today.

beautiful, as shown by the use of the word *deštra* 'beautiful' (standard Slovene *lepa*) in connection with Istria and places there—in addition to aestheticized landscapes in literature.

Since topophilia is a relation between landscape and humans, not only landscape features come to bear on it, but people's personal characteristics as well. The characteristics of the Istria landscape must correspond to the Istrian's characteristics, because they have lived interdependently and mutually formed the regional identity. What are the Istrians' chief qualities? Comparative, statistically based demographic, lifestyle, opinion, and values research would be needed to capture a representative model of the Istrian population. However, representatives of the population have ideas about self and »theories« of the regional character. They are not native informants, reified sources of data compiled for a detached, objective researcher, but autonomous subjects for (amateur) »research«. They observe their relatives and themselves and write about them, including in literary works. Here is a »theory« about the Istrians' character that one of them penned: »He is modest, unremarkable, and patient, but tough. He is as the earth formed him, one who works the earth, quarrels and praises, carved out by dry summers, warm breezes and bad weather, years of want and hunger, but also happiness and prosperity. He is like his land, his beautiful (»deštra«) Istria.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Yet another feature of topophilia jumped out during the analysis of collected texts, and that is the idealization of the past: »But for me it was more beautiful then, even though the villages stank of manure in the barns, and hay or wine and polenta was in the air« (PRIBAC 2001a: 116). The past is shown as a pure and unsullied, worthy of longing, and memory of times past is aestheticized, sometimes infused with topophilia's folkloric narrative expansiveness:

Med škrlami	Amid the tiled roof huts
si sam s seboj.	you are by yourself.
Iščeš	You search for
včerašnje stopinje,	yesterday's steps,
poslušaj hrepenenje trav	you listen to the grasses' yearning
in sanjaš,	and dream
da bo pozabljeni mlin	that the abandoned mill
spet oživel.	will come to life again.
Da bodo iz vode	That from the water
vstajale vile.	fairies will rise.
Čiste,	Pure,
prelepe	gorgeous
se bodo smehljale	they will laugh
tebi,	at you,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)	waiting like that.

Topophilia is what creates the psychological context in which a person feels good and satisfied. It is the kind of relation in which a person becomes a part of the landscape and the landscape part of the person. The pleasurable surroundings are evident in the feeling of beauty, riches, and plentiful possibilities. The possibilities

that the surroundings offer are both quantifiably physical and unquantifiably existential:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš, ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš, kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš, s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)	And yet I look at you: you blend with the earth, when you plow, sow, wipe your brow, mow and harvest, pick, clear the garden, you become young again with the spring.
---	--

The feeling of beauty is a function of the landscape's aesthetics. A person more easily makes contact with the landscape if it appears to be beautiful and attractive—as if viewing the prehistoric topos of a (lost) garden of paradise:

Od morja sem pa vsa si vrt, vinograd si prežlahtnih trt, in vsa si nežen oljkov gaj, drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)	From the sea to here you are all a garden, a vineyard of most noble vineyards, one lovely grove of olives, in full flower in green May.
--	--

The Istrian writer Franjo Frančič used an erotic lyrical speech register to describe how good the people feel in the surroundings of their landscape:

V tej pokrajini, ki ima tople oči, svilnato kožo, in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)	In this landscape, with its warm eyes, velvety skin, and open heart [...]
---	--

5.3 Others and Otherness

The other denotes that which in the process of establishing identity—as an exterior norm or law, or undesirable foreign body, a suppressed and rejected image—is mentally separate from I or self. The borders of self are constituted in relation to the externalization of the other. The pair self-other found a place in geography as well, in the branches that deal with postcolonial and feminist studies, as well as with rural geography (SECOR 2009: 515). Who were the others to Istrians in the Istrian countryside? Belles-lettres saw the representatives of Italian authority in this role during the inter-war period, and after WW II they were the various newcomers from central Slovenia (e.g., weekend residents), non-Slovenes, or members of the state apparatus, such as customs agents and police. Carabinieri, representing Italian power, were characterized in this way:

In the afternoon, the *carabinieri* stopped beneath it [a tree]. Foreigners from unfamiliar lands. They leaned their cold carbines against it, sat on the rocks, lit cigarettes, and looked about the surroundings. They yowled incomprehensible words, laughed raucously, showed torn and yellowed photographs, and from time to time sang a sad, sweet song... When they became bored, they stood up, hoisted on their carbines, and set off on their way. And the tree, the tree quivered in the wind because it suspected that these men were bringing woe. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

The quotation displays the reasons for the social exclusion of the *carabinieri* (as »others«) from the natives' community: the *carabinieri* were foreigners with foreign customs and language (loud and incomprehensible yowling) and members of the repressive apparatus of the ruling nation. Their service gave them power over the natives, and therefore they stood out from the rural idyll reserved only for the local Slovenes. The *carabinieri* are shown as harbingers of a dark future. The Istrians often connected their misfortunes with images of foreigners:

Jim tujec trnja trosil je,	The foreigner strew brambles before them,
ne cvetja:	not flowers:
kot skale trdni niso se uklonili,	like hard rocks they did not yield,
veliki v svoji trpki bolečini.	great in their bitter pain.

(KOCJANČIČ 2001: 45)

Later the Istrians attributed qualities similar to those of the *carabinieri* to Yugoslav or Slovene customs agents and policemen: they were predominantly newcomers and members of nations of the other Yugoslav republics. Further, they personified state power on the border, which cut the Istrian countryside and likewise the Istrians' collective I, as they understood it. Therefore they hated the border, and not least of all because of demeaning experiences with bio-politics at border crossings:

Včasih	Sometimes
je treba	it's required
v kabino...	to enter the booth...
Tuja roka	A stranger's hand
otipava moža,	feels man,
ženo,	wife,
tudi otroka ...	children, too ...
Kot nag je človek,	How naked is a person,
ko blok zapusti,	when leaving the building,
korake zdrobijo mu	footfalls puncture his
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)	back at night.

Weekend vacationers and newcomers from central Slovenia were, of course, Slovenes, but not Istrians, and therefore were just as much others. True Istrians rejected them like an infestation. In the opinion of the Istrian poet Edelman Jurinčič, these Slovene newcomers were threatening, hegemonic foreigners, just like other aliens: »From all ends of the earth in different periods of history they stormed into Istria, yoked it, exploited it, and set the Istrians one against the other« (BASKAR 2002b: 191). Or as Marta Verginella heard and recorded: »Before it was Sicilians, now it's people from the Karst. They come and command us« (VERGINELLA 1998: 207). Both citations indicate the formation of a strong opposition between the collective self of the natives and others. Others are all those who do not have Istrian roots and are called by the same name, *forešti* 'foreigners' (standard Slovene »tujci«). Jurinčič thinks that Istria has invisible borders, adding that a border »existed between Istrians and immigrants and it is still there« (JURIČNIČ 1994: 622). In his opinion, the borders

resulted from the ideologically motivated immigration of people who could not integrate into Istrian life.

5.4 Placelessness

A place is basically defined as a melding of the physical and human worlds that becomes the center of our direct experiences and enables us to live authentic and original lives full of meaning. Placelessness is the opposite (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) and applies both to environs without meaningful places and the attitude towards environs that do not admit places' meanings (RELPH 1976: 134). Placelessness is first of all connected with uniformity and the loss of a place's uniqueness due to processes of state integration and globalization. This process began in a limited fashion in Istria already with its inclusion into Yugoslavia, and later continued with Slovene independence, especially when Slovenia became fully integrated into a united Europe, NATO, and global financial markets. The forces that caused placelessness in Istria were the political and socio-economic changes that confronted the region with emigration, depopulation, and loss of agriculture. That led to the breakdown of the cultural landscape or certain of its elements, including ones that in the experiential and semiotic spheres were woven into people's lives and metonymically encapsulated their *genre de vie*:

Pergole, oreha ne vidijo z balkona.	The arbor, the walnut are unseen from the balcony.
Kamne mojih nonotov pokriva	My grandfathers' stones are covered
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)	with shards of concrete.

The leveling and erasing of regional identity is not only a result of global modernization (concrete) but also of the invasion of central Slovene regional elements: »Or if instead of an entry arbor they build a Gorenjska-style balcony. « (DOBRIŃJA 1996: 285)

If a place is the product of uniqueness recognizable in human experiences and interactions with the living environment, then placelessness is the opposite process as well as the result of the process. In Slovene Istria, this means farmland grows over, terraces and old walls tumble down, and a familiar, native world disappears, which grew out of human life in the environment, human's ability to adapt, their inventiveness, and hard work.

Istrian singularity is based on the Mediterranean cultural landscape and lifestyle that derives from it, on the dialect, and weaving of different languages and cultural traditions, with their attendant, violent histories. The Istrian landscape is one of olive trees, figs, grapes, and other flora, especially Mediterranean. The landscape's soil, relief, proximity to the sea, and climate (in particular the winds) give it its own character, as do local practices, tools, and customs—the huge hoes for working the land, busy hands that cleared rocks from the fields and pastures to make walls, the generations that evened out the steep hillsides. That is why many are pained that

Istria is growing over, their ancestors work is going to waste, and the region is losing its singularity:

And everything is grown up and grown over. There are no longer trails along the Drnica and Derešnjak rivers. Only brambles, clematis, at best acacia. In a few years, if we don't plant all these hilltops and hillsides with olives at least, Istria will look like Notronjska. The forests will be full of deer and wild boars and even bears. Well, that's not so bad. That's how Istria was supposed to have been in the Middle Ages, overgrown and wild. (PRIBAC 2001: 117)

6 Conclusion

The search for junctures between literary studies and geography, an inquiry into literature and the land, has shown that despite the apparent disjuncture between these scholarly fields, it is possible to identify many parallels and ties both in the conceptual frameworks and objects of study and in the spheres of textual production and reception. In general we can say that the two disciplines' growing closer is the result of content, conceptual, and methodological developments in geography. Geography has recently distanced itself from the classical profile of a discipline that syncretically combined the natural and social sciences in its conception of space and turned in the direction of the postmodernist humanities. When we consider the junctures between literature, literary studies, and geography, we might be tempted to name the intersection between the fields »literary geography«. Although this term goes back at least to the 1970s or even the beginning of the century,⁹ difficulties with it persist because it is not completely clear whether »geography« in the phrase refers to the discipline or to the object of analysis. Geography (often used in the plural) is, after all, also a word for space, place, and other phenomena of the physical world. On the other hand, the adjective »literary« also pertains to the discipline (literary studies) and literature as its primary source (HONES 2008: 1303). In any event, using the case of Slovene Istria and its thematization in literature, we have attempted to show the informative value of literature as a source of specific data for geographic research, especially in the area of relations between landscape and the population that lives in it. Saunders posed the question of what literature knows from these sources (SAUNDERS 2009: 439). We analyzed the knowledge embedded in literature in light of several key terms of contemporary humanistic geography: sense of place, topophilia, I-other identity differences, and placelessness.

Inquiry into the first two phenomena revealed their common outlook—that is, a »Romantic« perception of Istria and creation of a regional myth. Romantic view of Istria follows the pattern of romanticizing any other cultural landscape that is proud of the farmland: the fertile farmland defines the beauty of the landscape (through its morphology, proportions, texture). The myth idealizes the past landscape and

⁹ Christopher Salter and William Lloyd used the term »literary geography« in the work *Landscape and Literature* (1977). Before them, the Scottish biographer William Sharp used it in the title of his book *Literary Geography* (1904).

projects youth, family, memories of home, and other moments from the catalog of regional belonging onto it. The past is reproduced through numerous recollections, individual and collective, through autobiographies, tales told from memory, fairy tales, and literary texts. Yearning for times past and the landscapes wafts from all of the texts. Bound up with this is the attitude of the people, who still apprehend an imagined landscape of the past as their own, intimate landscape. The actual landscape of today only strengthens the need for perpetuating the regional myth of an imagined ideal in light of which it is possible to sort out what of the contemporary is undesirable, unaesthetic, and creates feelings of alienation and placelessness.

In this article we have given evidence of how this "what literature knows" may be transferred to the treasury of geographic knowledge. Connecting the two disciplines and objects of analysis opens up an area that is becoming ever more important not only from a theoretical standpoint, but also an applied one. There is the opportunity to analyze the relation with the living environment and identity formation together with landscape meanings, which is the fundamental condition for forming a responsible relation with the landscape. The feeling of belonging to a landscape, to which people attribute cultural and historical value and understand as their family and local group's living space, gives assurance that caring for one's own good is joined to caring for the environment. Analysis of the relation to landscape, the results of which space planners could take into account, could make possible balanced development of individual regions and ensure the continuity and stability of their identities. There is yet a good deal of room in Slovene geography to maneuver in this field. The realization that people's opinions are important has only just begun to be respected.

WORKS CITED

- Stuart AITKEN, 1997: Analysis of text: Armchair theory and couch-potato geography. *Methods in human geography: A guide for students doing research projects*. Ed. Robin Flowerdew et. al. London: Sage. 197–213.
- Mihail M. BAKHTIN, 1981: *The dialogic imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas P.
- , 1986: *Speech Genres and Other Late Essays*. Ed. Caryl Emerson and Michael Holquist. Trans. Vern W. McGee. Austin: University of Texas P.
- Trevor BARNES and James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: Discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete [Between regionalism and nationalization: The invention of the Šavrin-ka identity]. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvourni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju* [The ambiguous Mediterranean: Studies on regional intersections on the eastern Adriatic shore]. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Brazde s trmuna. Web.

Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter* [St. Peter and its times: Social memory, times, and identities in the Istrian village of St. Peter]. Ljubljana: Založba /*cf.

Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda* [Pure water]. Triban: Samozaložba.

Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja* [From a drop to the sea]. Koper: Libris.

Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.

Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.

--, 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.

--, 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.

Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.

Tim CRESSWELL, 2009: Sense of place. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.

Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek* [European literature in the Latin Middle Ages]. Trans. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).

Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika [The ecologicalization of literary scholarship and eco-criticism]. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.

Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine [On the meanings of landscape]. *Dela* 29. 5–19.

Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.

Richard DENNIS and Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London Journal of Canadian studies* 12. 1–5.

Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo [From Istra with love]. *Primorska srečanja* 20/180. 285.

Jörg DÖRING and Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ed. Jörg Döring and Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.

James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): Cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.

--, 2005: *The City as text: The politics of landscape interpretation in the Kandyen kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN and Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and Planning: Society and Space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 1986: Of Other Spaces. *Diacritics* 16/1. 22–27.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro [Poems for Istra]. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ed. Jörg Döring and Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ed. Ronald John et. al. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON and Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ed. Ronald John et. al. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre [Istra's invisible borders]. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prispodoba trenutka [Symbolic imaging of the moment]. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ and Leon BERNETIČ, 1996: Drevo [A tree]. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila* [Textual ties]. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2011: *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt: Peter Lang.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin [Stone, thorn, and juniper]. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva Družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi* [Poems]. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ and Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst [Across two borders to Trst]. *Brazde s trmuna* 8 [Bulletin]. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda [Theory/theories of discourse and literary scholarship]. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Trans. Gail Lenhoff and Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: Geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ed. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCKOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ed. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas [A return to the land of the Šavrin: A comparative reportage back in time]. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER and William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ed. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar* [Slovene etymological dictionary]. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice* [The Antónci in Pridvor, Istrjani on the coast: Stories and Humoresques]. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih* [My beautiful Istra: About its people, beauties, and attractions]. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [Images of the landscape of Slovene Istria]. Ljubljana: Založba ZRC.

- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri [Representations of the cultural landscape in texts about Slovene Istria]. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke* [Novel]. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in Geography* 6. 266–76.
- , 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.
- Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu [Slovene Istria – the landscape on the Slovene literary map]. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur* [Slavic studies in the regions – Koper: Koper Slovene studies at the juncture of cultures]. Ed. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.
- Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije [The Istrian countryside in the whirlwind of revolution]. *Acta Histriae* 6. 203–214.
- Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- Keith WOODARD, John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dovič

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MREŽA SPOMENIKOV SLOVENSKE LITERARNE KULTURE KOT SEMIOTIČNO PRILAŠČANJE (NACIONALNEGA) PROSTORA

Razprava obravnava omrežje spomenikov oz. spominskih obeležij slovenske literarne kulture, ki se je začelo oblikovati sredi 19. stoletja in je do danes močno zaznamovalo kulturno pokrajino slovenskih ozemelj. V prvem delu so nakazani zgodovinski vidiki nastajanja takšnih mrež, ki jih je mogoče razumeti kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora, povezano s kanonizacijo peščice vélikih »kulturnih svetnikov« in množice manjših slovstvenih veljakov. V nadaljevanju so komentirani delni rezultati projekta GIS kartiranja slovenskih literarnih spomenikov, njegove metodološke zagate ter možni prispevki k boljšemu razumevanju prostorov slovenskega slovstva.

Ključne besede: slovenska književnost, literarna kultura, kulturni nacionalizem, kulturni svetniki, spomeniki, mnemotopi, prostor

1 Uvod

Semiotične intervencije literature v geografski prostor se ne izčrpajo zgolj na ravni besedil. Literarne kulture namreč prostor preoblikujejo tudi povsem konkretno, s pomočjo mreže spominskih obeležij (mnemotopov oz. *lieux de mémoire*). Takšne mreže so vidno zaznamovale geografski prostor evropskih kultur predvsem od konca 18. stoletja naprej, ko se je po celini naglo širil kulturni nacionalizem. Njihova obravnava v tem prispevku je motivirana z dveh razmeroma različnih plati. Po eni strani izhaja iz preučevanja kanonizacije nacionalnih pesnikov in drugih »kulturnih svetnikov« v 19. in 20. stoletju, kjer se je prostor izkazal za pomemben element. Prostorska mreža spominsko zaznamovanih lokacij namreč šele oblikuje primeren kontekst za češčenje kulturnih svetnikov, kar se simptomatično kaže na primer v komemorativnih kultih nacionalnih pesnikov (Mickiewicz, Botev, Prešeren, Petőfi, Mácha, Puškin idr.), ki so v ritualni vrtnec mobilizirali osupljive množice ljudi.¹ Prostorski dejavniki kanonizacije kulturnih svetnikov (na primer prezervacija in muzealizacija rojstnih hiš in drugih objektov, načrtovanje javnih spomenikov, plošč in nagrobnikov ter krščevanje lokacij ali institucij) so se izkazali za ključne ne le z vidika »upravljanja« kolektivnega spomina in oblikovanja (nove) skupnosti in njenega skupnega imaginarija, temveč tudi z vidika (nacionalističnega) simbolnega osvajanja in prilaščanja oz. apropiacije ozemlja.

Po drugi strani je GIS kartiranje literarnih spomenikov v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture jasno pokazalo, da osredotočenost na avtorje kanoničnega trdega jedra ne ponuja dovolj široke slike. Šele v seštevku dolgega niza

¹ Prim. razprave o nacionalnih pesnikih v 4. zvezku *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIČ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

obrobnih, pogosto le lokalno zanimivih, ter peščice »vélikih« kanoničnih avtorjev, katerih »spomin« se širi iz periferije v center in od tod v širši (nacionalni ali celo mednarodni) prostor, se oblikuje primerno gosta mreža mnemotopov, ki preprede poprej »nedolžno« pokrajino z mrežo (literarnih) asociacij in konotacij ter jo podvrže (semiotični) nacionalizaciji. V tem smislu je mogoče začrtati številne analogije med gostim omrežjem srednjeveških svetniških središč, okrog katerih se je konstituiral (enotni) prostor »krščanske Evrope« (BROWN 1982: 6), in omrežji spominskih obeležij kulturnih svetnikov, ki so redefinirala (heterogene) prostore »Evrope narodov«.

2 Prostorski vidiki kanonizacije »kulturnih svetnikov«

Koncept kulturnih svetnikov, kot ga razumemo v okviru projekta *Kulturni svetniki evropskih nacionalnih držav* (CSENS), je vezan predvsem na raziskave kulturnih nacionalizmov na evropski celini v obdobju »dolgega« devetnajstega stoletja, tj. nekje od konca 18. stoletja pa do prve svetovne vojne.² Primerjalno preučevanje kulturnih nacionalizmov je med drugim pokazalo, da so si vzorci in modeli, po katerih so se oblikovale nacionalne kulture, presenetljivo podobni. Kljub poudarjeni samopercepciji lastne singularnosti so tako rekoč vse literarne kulture, tako tiste z dolgo tradicijo kot tiste, ki so bile praktično šele v nastajanju, v tem času operirale z identičnimi razvojnimi matricami »kultiviranja nacionalne kulture«: od jezikovnega kodificiranja (pisanja slovníc in slovarjev), zbiranja ljudskih gradiv, obujanja zgodovinskih tradicij, kostumov in ljudskih festivalov, do spodbujanja nove ustvarjalnosti in živahnih dejavnosti športnih društev (LEERSSEN 2006: 570–573). Temelj takšnih dejavnosti, za katerimi so stala prizadevanja intelektualnih elit, ki so sčasoma širile svoje zaledje, je bilo v resnici razsvetljsko kultiviranje, sistematično »preroditeljsko« delo. Toda takšno racionalno jedro je imelo tudi svoj nekoliko manj racionalni, zato pa toliko bolj čustveno nabiti protipol, ki je bržkone odločilno prispeval k temu, da so nacionalna gibanja mogla prestopiti v tisto fazo, kjer so se intelektualnim elitam pridružile širše množice (HROCH 1993: 6–8). Ta protipol predstavljajo »kulturni svetniki«, narodni izbranci iz umetniških vrst, ki so postali predmet intenzivnega češčenja, kulta in kanonizacije.³

Ni težko razumeti, da so v kontekstu splošnega fokusa na jezikovno področje (kot bistveno določilnico etnične pripadnosti) vlogo kulturnih svetnikov najlažje odigrali *možje besede*: pisatelji, tu in tam jezikoslovci, v prvi vrsti pa pesniki.⁴ Paradigmatične kulturne svetnike predstavljajo ravno »nacionalni pesniki«, izbranci, ki so v nekaterih tradicijah dosegli in ohranili nedosegljiv simbolni primat ter postali produktivna referenčna in medbesedilna žarišča matičnih kultur (prim. NEUBAUER 2010a;

² Prim. tudi spletno stran projekta.

³ Omenjena pola sta pomembno presečišče našla v dejavnostih kulturnih društev in čitalnic. Kot ugotavlja Urška Perenič, je v slovenskem drušvenem kontekstu literatura predvsem sodelovala »pri prezentaciji in oblikovanju narodne zavesti, ideje narodne osvoboditve in zedinjenja« (PERENIČ 2009: 518–519). Prim. tudi PERENIČ 2010 in prispevek iste avtorice v tej številki.

⁴ Izraz »možje« je povsem korekten, saj med vélikimi izbranci žensk skorajda ni. Če so bili srednjeveški kulti svetnikov vsaj na začetku izrazito mizogini, kot ugotavlja Thomas HEAD (2001), podobno velja tudi za kulte kulturnih svetnikov v 19. stoletju.

DOVIČ 2011; JUVAN 2011a). Njihov status, pa tudi kanonizacijo, postopek pripoznanja in uveljavitve, je mogoče v marsičem primerjati s kanonizacijo in statusom verskih svetnikov.⁵ V tem prispevku seveda ne bo mogoče obravnavati načelne problematike kulturnih svetnikov (prim. HELGASON 2011b), ravno tako bo treba pustiti ob strani številne pomembne vidike njihove kanonizacije, kot so denimo skrb za opus, nenehna interpretacija in »prilaščanje« umetniških del (besedil), ali indoktrinacija, temeljni dejavnik uspešne reprodukcije kanoničnosti (prim. preglednico v DOVIČ 2012). Pač pa bodo v središču pozornosti tisti dejavniki, ki so relevantni s prostorskega vidika, oz. natančneje, tisti, ki so povezani z nastajanjem prostorske mreže spominskih obeležij literarne kulture.

Prvi prostorski dejavnik, ki je neposredno povezan z likom in delom avtorja, je seveda trasa njegove življenjske poti (*vita*) – s posebnim poudarkom na ključnih točkah, kot so rojstvo, smrt, življenjske prelomnice, ali stvarjenje velikih umetnin.⁶ Ob takšni »realni« trasi je treba upoštevati tudi »imaginarne« koordinate, ki jih poseljujejo junaki del, kadar se ta seveda poigravajo z referiranjem na konkretne fizične prostore. Tako dobljena mreža lokacij je bistvena za to, kar se dogaja pozneje v različnih fazah kanonizacije, večidel seveda po avtorjevi smrti.⁷ Izmed prostorskih kategorij, ki so ključne za utemeljitev kanoničnega statusa (*inventio*), so gotovo zanimivi že avtorjevi relikti, ki so pogosto vezani na nastajanje določenih tipov spominskih obeležij (npr. velikih nagrobnih spomenikov). Nasploh je nastajanje spomenikov na začetku praviloma povezano s prostori, ki imajo povsem otipljivo, konkretno povezavo s posameznikom. Pri vzorčnih kulturnih svetnikih tako rekoč vsi omembe vredni »dogodki« – ob tem pa še dogajališča referenčnih umetniških del – dobijo svoj prostorski korelat vsaj v obliki spominske plošče.

Po drugi strani praksa »krščevanja«, tj. poimenovanja javnih prostorov oz. njihovega posvečevanja »patronom«, ni več nujno vezana na tiste lokacije, ki imajo svojo biografsko ustreznicom. Posebno skupino torej tvorijo tista spomska obeležja, ki niso konkretno povezana s posameznikovo biografijo ali opusom: ne trobentajo »hic locus est«. Medtem ko se nacionalni pesniki z velikanskimi reprezentativnimi kipi selijo na posebej izbrane, prestižne lokacije v metropolah in večjih kulturnih središčih,⁸ se postopno njihovo ime kot ime zavetnika širi po obsežnejšem geografskem ozemlju, da bi na koncu na primer Prešeren ali Cankar imela svojo ulico skoraj

⁵ Razumevanje kulturnega nacionalizma kot nove »civilne religije« 19. stoletja (obstajajoče vzporedno s tradicionalnimi religijami), ki ga nekako implicira projekt kulturnih svetnikov, je seveda treba razumeti v nekoliko prenesenem pomenu. Kot je opozorila Mona Ozouf v odlični knjigi o francoski revoluciji, od sekularnih svetnikov v principu ne pričakujemo posmrtnih čudežnih moči (OZOUF 1991: 266–267). Toda nekatere podrobnosti v zvezi s kultu kulturnih svetnikov nakazujejo, da mimezis sakralnega ni vedno povsem metaforičen (prim. HELGASON 2011a).

⁶ Opozoriti velja, da »prelomne točke« niso nujno nekaj imanentnega; pogosto jih je v takšne povzdignil šele hagiografski diskurz.

⁷ Včasih se kanonizacija začne že v času življenja avtorja. Klasičen primer zgodnje kanonizacije predstavlja flamski pisatelj Hendrik Conscience (1812–1883), ki so mu v Antwerpnu še za življenja odkrili veličasten spomenik in pripravljali evforične množične slovesnosti. Toda tako kot v primeru nizozemskega pesnika Hendrika Tollensa (1780–1856) ali konec koncev Koseskega se je izkazalo, da zgodnji začetek kanonizacije še ni zagotovilo za njen trajni uspeh.

⁸ Mogočni Mickiewicz Cypriana Godebskega je leta 1898 tako med drugim zrasel v Varšavi, ki z življenjem poljskega nacionalnega pesnika ni imela posebne zveze. Prim. KOROPECKYJ 2010.

v vsakem slovenskem mestu in vasi, ime bolgarskega nacionalnega pesnika-heroja Hrista Boteva pa nosi »na tisoče« lokacij in ustanov, med katerimi so celo nogometna igrišča in klubi (PENČEV 2010: 117).

Opozoriti seveda velja, da golo preštevanje obeležij utegne voditi v nekatere metodološke stranpoti ali celo napake, ki bi se jim bilo treba na vsak način izogniti. Prva takšna napaka je ignoriranje časovnice nastajanja spomenikov. Če namreč opazujemo le aktualno (geografsko) razpostavitev spomenikov, iz nje ni razviden zgodovinski potek nastajanja mreže, ki je pravzaprav ključ do vsake smiselne interpretacije. Druga napaka, deloma povezana s prvo, bi utegnili biti »uravnilovka«. Poudariti je treba, da niso vsa obeležja enako pomembna. Kot ena izmed možnosti za njihovo rangiranje se kaže ocena vloge, ki so jo odigrali v komemorativnem kultu. Med kategorijami, pomembnimi z vidika reprodukcije kanoničnega statusa in njegove transmisije v prostoru in času (*cultus*), so s prostorskega vidika nedvomno najbolj zanimivi rituali.⁹ Predvsem v drugi polovici 19. stoletja se je po Evropi v zvezi s kulturnimi svetniki razvila izredno pestra paleta ritualnih dejavnosti. Podobno kot v krščanskih kultih svetnikov so bili rituali pogosto povezani z dnevom smrti, ki je seveda hkrati tudi *dies natalis*, dan prerodenja v nebeško občestvo svetnikov; še posebej množične slovesnosti pa so predvsem po letu 1850 nastajale v zvezi s »kultom stoltnice« (QUINAULT 1998). Že površen pogled pokaže, da so središča največjih ritualov ostajali grobovi oz. nagrobni spomeniki, rojstne hiše ter novi veliki spomeniki na odprtih prostorih (na trgih, parkih) v metropolah. Poleg teh osrednjih žariščnih točk so bile tudi tiste manj pomembne pogosto integrirane v kakšen širši sklop, na primer ritualno romanje »po sledeh« – pogosto tudi kot del obvezne šolske indoktrinacije v obliki komentiranih ekskurzij –, vsekakor pa kot dejavnik semantičnega kultiviranja (lokalnih) prostorov, njihove soudeležbe pri nacionalnem korpusu simbolnega kapitala, in na koncu seveda tudi turizma.¹⁰

Iz doslej povedanega je očitno, da ima spominska mreža obeležij literarne kulture precej raznovrstne širše družbene razsežnosti. Njena geneza je povezana s kopico različnih protagonistov: od lokalnih skupnosti, ki z naslanjanjem na kulturni kapital rojakov kujejo vsakršen dobiček za svoj kraj, do intelektualnih elit, ki skušajo pridobiti množično patriotsko podporo za svoje projekte, začasno pa lahko zavzamejo tudi centre politične moči. V tem smislu je treba vedno upoštevati tudi razmerje med »uradno« (*top-down*) in »spontano« (*bottom-up*) dinamiko nastajanja spomenikov: zavedati se je treba, da je urbanistično umeščanje velikih spomenikov in preimеноvanje ulic, krajev ali celo pokrajin izredno občutljiv proces, ki v prvi vrsti zadeva politično (ali tudi vojaško) obvladovanje teritorija.¹¹ *Prostorsko označevanje* namreč predstavlja enega ključnih dejavnikov apropiacije, prilaščanja geografskega prostora

⁹ Jan in Aleida Assmann, ki sodita med pionirje študija kulturnega spomina, sta med prvimi izpostavila pomen učinkovitih mehanizmov transmisije (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Pozornost do ritualne plasti komemorativnih kultov je postala še izrazitejša z nastopom »performativnega obrata« v študijah spominjanja (RIGNEY 2011: 76–79).

¹⁰ V tem smislu je mogoče interpretirati na primer »Máchovo pokrajino« na Češkem (severno od Prahe). Celoten okraj je danes na gosto posejan z referencami na Mácho: od spominskih obeležij na grajskih ruševinah do ustanov, hotelov ob Máčovem jezeru in lokalnega kina.

¹¹ Na primeru imen naselij sta večplastnost (pre)imenovanja naselij predstavila URBANČEVA in GABROVEC (2005).

ra in njegove transformacije v »nacionalni« prostor; sodi torej v domeno *političnega* v resnično konstitutivnem smislu.

3 Literarni spomeniki in »prostor slovenske literarne kulture«

Kot je bilo nakazano že uvodoma, pogled na celoto spominskih obeležij neke literarne kulture pokaže precej raznovrstnejšo sliko, kot bi jo dobili, če bi se osredotočili le na tiste njene predstavnike, ki veljajo za kanonične oz. najbolj reprezentativne. Nedvomno »kulturni svetniki« prednjačijo pri gostoti obeležij, pa vendar se jim pridružuje tudi množica manj uveljavljenih zastopnikov literarne kulture, ki imajo svoje spomenike, svoje lokacije in svoje ustanove. To velja tudi za slovensko literarno kulturo. Mogoče je torej sklepati, da bi sistematičen popis in geografsko kartiranje mreže spominskih obeležij – nekaj podobnega trenutno že poteka na Geopediji¹² – ponudila možnosti novih uvidov v nastajanje slovenske literarne kulture, njeno širjenje po geografskem prostoru pa tudi njen družbeni pomen. Zato se je med snovanjem interdisciplinarnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, ki je že predvidel GIS kartiranje biografij izbranih 330 ustvarjalcev in drugih veljakov literarnega polja (prim. JUVAN 2012; PERENIČ 2012) uveljavila zamisel, da se ob kartiranju biografij popiše tudi mreža spominskih obeležij, povezanih s temi avtorji.¹³

V zvezi z omenjenim segmentom projekta je treba nanizati nekaj metodoloških pojasnil. Trenutno je analiza spomenikov še v fazi popisa, ki ga izvajajo študentke in študenti slovenistike na ljubljanski Filozofski fakulteti, medtem ko strokovni nadzor in korekcije opravljajo raziskovalci pri projektu. Seznam avtorjev, za katere se spomeniki popisujejo, je identičen s seznamom 330 avtorjev, ki so izbrani za biografije. Opomniti velja, da se pri vsakem izmed izbranih avtorjev upoštevajo tudi spomeniki, ki so nastajali po letu 1940, in tisti, ki se nahajajo izven geografskih meja Republike Slovenije. Matrica za vnos podatkov v bazo za kartiranje je sledeča (vsak spomenik je obdelan posebej, pri čemer so poševne kategorije obvezne):

Vrsta spomenika

Ime spomenika

Priimek referenčne osebnosti

Ime referenčne osebnosti

Referenčni junak

Besedilo na spomeniku

Lokacija v geografskih koordinatah (Fi/Lambda)

Lokacija v Gauß-Krügerjevih koordinatah (Y/X)

¹² Gl. sloj Literarni spomeniki na <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. O Geopediji prim. tudi razpravo Hladnika in Fridlove v tej številki.

¹³ Reprezentativnost izbora je seveda neizogibna šibka točka raziskave. Načeloma gre za predstavnike slovenske literarne kulture, ki so pomemben del svojega opusa ustvarili v obdobju 1780–1940 in ki jih kot »reprezentativne« štejejo člani projektne skupine. Razumljivo je, da je tak izbor že tudi nekako »predizbran«, saj je nasledek kompleksnih, dolgoletnih aksioloških in kanonizacijskih procesov v slovenski literarni in kulturni zgodovini. Medtem ko iz jedra kanona med 330 izbranci verjetno ne bi pogrešili nikogar, obrobje nujno ostaja nekoliko bolj problematično.

Lokacija (opisno)

Pobudniki

Leto nastanka

Avtor(ji)

Referenčna literatura

Spletne povezave

Slikovno gradivo

Ime in priimek vnašalca podatkov

Datum vnosa

Do jeseni 2012 je bila zaključena prva faza vnosov za spomenike približno tretjine izbranih osebnosti, med katerimi najdemo tudi večino osrednjih kanoničnih avtorjev slovenskega slovstva. Ravno zato podatki – čeravno še delni in neverificirani (v preglednicah so nekatere napake) – že omogočajo preliminarne sklepe. Kot je bilo mogoče pričakovati, nekateri izbrani avtorji sploh nimajo obeležij, medtem ko število vnosov pri nekaterih raste v desetine ali celo čez sto (npr. pri Prešernu).

Praksa popisovanja je, kot vedno, razkrila številne zadrege. Medtem ko z georeferenciranjem, ki omogoča izdelavo tematskih zemljevidov, načeloma ni bilo zapletov, so podatki o pobudnikih, avtorjih ali letu nastanka pogosto težko dosegljivi in bi terjali prave male kulturnozgodovinske raziskave. Velik praktično metodološki izziv predstavlja tudi klasifikacija spomenikov. To je področje, ki ga bo bržkone treba še dodatno premisliti in na podlagi dosedanjih rezultatov dopolniti. Trenutno so na voljo naslednje kategorije:

javni kip avtorja na odprtem prostoru (celopostavni)

javni kip avtorja na odprtem prostoru (doprni)

javni kip na literarno temo na odprtem prostoru

spominski objekt (soba, hiša, muzej ...)

poimenovanje ustanove (šola, društvo, knjižnica, muzej ...)

poimenovanje lokacije (ulica, cesta, trg, gaj, park ...)

Zgornja klasifikacija terja nekaj pojasnil. Iz nje so izpuščeni spomeniki v zaprtih prostorih (četudi javnih) in navadne spominske plošče. Razlog za to je preprost: medtem ko so podatki o notranjih spomenikih – po vežah in hodnikih inštitucijah jih je precej, večinoma v obliki doprskih kipov – težje dosegljivi, so spominske plošče na slovenskem ozemlju kar preveč številne, da bi jih bilo mogoče obvladati v danem raziskovalnem okviru. Pač pa je ohranjeno razlikovanje med celopostavnimi in doprskimi spomeniki – očitno je namreč, da veliki celopostavni kip avtorja na odprtem (javnem) prostoru predstavlja prestižno obliko literarnega spomenika.

Že pri tej kategoriji se izkaže, da preštevanje nekoliko zavaja: utegnili bi namreč sklepati, da sta prava junaka slovenske literarne kulture Maister in Slomšek s po štirimi in Kajuh s tremi »velikimi« spomeniki; torej pred Prešernom, Cankarjem in (pogojno) Vodnikom, ki se lahko pohvalijo s po dvema, in pred kako deseterico tistih s po enim. Tu je seveda treba poudariti, da slava Maistra ali Slomška ni primarno literarne narave, temveč prej vojaško-politične in verske. Poleg tega je treba upoštevati tudi širši kontekst: kje stoji spomenik (prestižnost lokacije), kdaj je nastal in kako je

bil postavljen oz. financiran.¹⁴ S teh plati se kot paradigmatična spomenika slovenske literarne kulture izkažeta predvsem Vodnikov (1889) in Prešernov (1905) spomenik, ki sta simbolno zavojevala mestno središče Ljubljane v občutljivih okoliščinah slovensko-nemških oz. deželno-imperialnih trenj svojega časa. Prva velika slovenska literarna spomenika, ki sta s seboj potegnili množično podporo (tudi financirana sta bila pretežno s tipično nacionalno nabirko), sta namreč odločilno prispevala k transformaciji Ljubljane iz deželne prestolnice v duhovno metropolo »slovenstva«.¹⁵

Zanimivo sliko nudi tudi pogled na doslej zbrane podatke o nekoliko manj prestižnih doprskih kipih na odprtem javnem prostoru.¹⁶ Poleg Prešerna imata po štiri takšne kipe še Jurčič in Gregorčič, medtem ko imajo po tri poleg Ketteja nekoliko presenetljivo tudi Glazer, Novačan, Čufar in Trinko, sledijo pa Cankar, Aškerc, Balantič, Murn, Prijatelj, Vandot, Vilhar in Župančič s po dvema ter nekaj deset literatov s po enim takšnim spomenikom. Tako kot pri celopostavnih kipih, med katerimi se je šele pred kratkim pojavil prvi spomenik avtorici (Alma Karlin, Celje, 2010), je delež žensk tudi tu zanemarljiv: poleg presenetljivo zgodnjega obeliska Josipini Turnograjski na gradu Turn pri Preddvoru (1870), ki je bil pozneje dopolnjen še z doprskim kipom, so zaenkrat evidentirani le novejši doprsni kipi pesnic Lily Novy (1985) in Mire Mihelič (2005) v Ljubljani ter Ljubke Šorli v Tolminu (1995) – vsi omenjeni so vgrajeni v fasado – ter samostojni doprsni kip (nemške) pisateljice Ane Wambrechtsamer v Planini pri Sevnici, ki je dopolnil spominsko ploščo z reliefnim portretom, vzdano na rojstno hišo leta 1935. Pri vseh teh spomenikih je za smiselno interpretacijo treba poznati čas postavitve in njen (ideološki) kontekst.

Presenetljivo malo je doslej evidentiranih spomenikov na literarno temo, le peščica, na primer kranjskogorski Vandotov Kekec, cerkniški Krpan ali škofjeloška Agata in Jurij iz Visoške kronike; nimamo pa na primer večjih javnih kipov Bogomil ali Črtomirov, Krjavljev ali Tugomerjev, četudi sicer obstaja bogata tradicija slikarskih in kiparskih upodobitev literarnih predlog.¹⁷ Pač pa se je pri urejanju vnosov izkazala zadrega pri klasifikaciji tistih spomenikov, ki so sicer markantno pozicionirani v javni prostor, a niso figuralni. Vzorčni primeri takšnih spomenikov so Prešernova piramida-obelisk na Bledu (1883), ki pomeni prvo resno urbanistično »intervencijo« slovenske literarne kulture, Levstikov spomenik v Velikih Laščah (1889), Zoisova piramida v Ljubljani (1927) ter ljubljanski spomenik Ilirskim provincam (1929), katerega zapletena simbolika med drugim meri na Vodnika. Ti spomeniki so zaenkrat evidentirani kot »spominski objekti«, vendar takšna klasifikacija ni optimalna in bi jih bilo morda bolj smiselno zajeti s kategorijo »nefiguralni spomenik na odprtem prostoru«. Tudi sicer se je kategorija »spominski objekt« izkazala za nekoliko preveč

¹⁴ Kajuhovi spomeniki so nastajali kmalu po drugi svetovni vojni; dva stojita pred šolama, vsi trije pa ostajajo vezani na domačo regijo. Tudi Slomšek, ki tako ali tako ni tipičen junak literarne kulture, ima vse štiri spomenike na Štajerskem; spomenika v Celju in Slovenski Bistrici sta iz tridesetih let, spomenika v Mariboru in Lendavi pa iz časov po osamosvojitvi, ko je Slomšek dočakal tudi uradno beatifikacijo.

¹⁵ O postavitvi Vodnikovega spomenika prim. WIESTHALER 1889 in JEZERNIK 2010, o Prešernu pa ZBAŠNIK 1905, Kos 1997 in Dovič 2010. Pred tiskom je tudi obsežnejši angleški članek avtorja o genezi obeh spomenikov.

¹⁶ Tu se utegne slika po obravnavi vseh 330 avtorjev še nekoliko spremeniti.

¹⁷ Spomeniki, kakršen je npr. Peter Klepec ob Kolpi pri Bosljivi loki, sodijo seveda v ljudsko tradicijo oz. niso povezljivi s konkretnimi avtorji, zato jih projekt ne zajame.

ohlapno. Ni namreč vseeno, ali je npr. rojstna hiša, hiša prebivanja, ali hiša smrti, zgolj označena s ploščo ali pa je muzealizirana (v celoti ali pa le posamezne »spominske sobe«). V praksi naj bi skušali zajeti vse takšne objekte, ki so označeni s tablami, tudi če niso spremenjeni v muzeje; smiselno pa bi bilo na neki način ohraniti omenjeno razlikovanje.¹⁸

Posebno zadrego spet predstavljajo nagrobni spomeniki. Načeloma popis obeležij literarne kulture seveda ne zajema pokopaliških nagrobnikov; pa vendar bi bilo vsaj nekatere morebiti treba vključiti. Ne gre le za to, da so bili grobovi literarnih velmož pogosto cilj romarskih pohodov in prizorišče komemorativnih ritualov.¹⁹ Pogosto so bili namreč novi nagrobniki postavljeni naknadno, celo v sklopu s prekopom posmrtnih ostankov na uglednejšo pozicijo.²⁰ Pri tem so bila sredstva za takšne nagrobnike običajno zbrana z javno nabirko, ki je vključevala preplet ritualnih komemoracij ter medijsko in institucionalno zaslombo. Prvi razmeroma uspešen primer takšne nabirke pri nas je predstavljala Bleiweisova triletna kampanja za nov Prešernov nagrobnik v Kranju (1849–1852). Do konca stoletja se je ta način dela spremenil v učinkovito rutinsko produkcijo spominskih plošč, nagrobnikov in drugih spomenikov; topografsko označevanje pa je v tem času – simptomatično – postalo tako rekoč temeljna skrb Pisateljskega podpornega društva.²¹ Vsekakor bi bilo torej smiselno kot posebno kategorijo popisati pomembnejše nagrobnike, ki so nastali na tak način. V tem kontekstu velja seveda upoštevati tudi preurejanje pokopališč v spominske parke, predvsem Plečnikovo oz. Spinčičevo rekonstrukcijo ljubljanskega Navja (1937–1940) – toliko bolj zato, ker se ravno na nekdanjem pokopališču sv. Krištofa »nacionalizacija« slovenske spomeniške kulture v letih 1839–1840 pravzaprav šele zares začela.²²

Manj težav kot pri spomenikih se na splošno pojavlja pri »krščevanju«, tj. poimenovanju ustanov in lokacij.²³ Pri ustanovah seveda prednjačijo kulturne in izo-

¹⁸ Paradigmatična spominska plošča slovenske literarne kulture je seveda tista na Vodnikov rojstni hiši iz leta 1858, s katero se pri nas začneja sistematično prostorsko označevanje, obenem pa tudi množični kult komemoracije. Prim. MALAVAŠIČEVO zaneseno poročilo (1859) in MOČNIKOVE ironične komentarje (1983: 210–231).

¹⁹ To velja za večino nacionalnih pesnikov, pri čemer je primer češkega pesnika Máche še posebej zanimiv (prim. BORKO 1936: 4).

²⁰ Prekopavanje posmrtnih ostankov, ki sodi med konstitutivne poteze srednjeveških svetniških kultov, je značilno tudi za »kulturne svetnike«. Še bolj kot zgodnji Prešernov prekop leta 1852 (gl. GSPAN 1949) je značilen češki primer, ko so Máchove posmrtno ostanke leta 1939 ceremonialno preselili iz Litoměřic na praški Vyšehrad (prim. BORKO 1939: 7). »Translacija« reliktov seveda ostaja še kako živa praksa tudi v katolicizmu: tako so npr. Slomškovi ostanki leta 1941 potovali z mariborskega mestnega pokopališča v kripto frančiškanske cerkve, leta 1978 je krsta romala v grobnico stolnice, leta 1991 pa je bila prenesena v stolnično kapelo Sv. Križa.

²¹ Tudi začetki cehovskega združevanja slovenskih pisateljev so povezani s komemorativno kulturo, spomeniki in ceremonialnim romanjem k Prešernovi rojstni hiši, ki je leta 1872 dobila spominsko ploščo (prim. VOŠNJAK 1982: 398).

²² Gre seveda za nove oz. prenovljene nagrobnike Linhartu, Čopu, Vodniku in Korytku. V proces je bil vpleten tudi Prešeren. Prim. JEZERNIK 2010 in CEVC 1977.

²³ Razumljivo je, da v okviru projekta ni mogoče zajeti tistih poimenovanj, ki nimajo enoznačne geografske reference. Vrtinca Prešeren, Prešernova nagrada, plakete Mestne občine Kranj in Prešernove kroglice tako niso upoštevane, čeprav seveda poimenovanje blagovnih znamk in proizvodnja materialnih dobrin (na primer ikon ali kipcev) še zdaleč nista nepomembna vidika kanonizacije.

braževalne ustanove: kulturna društva in umetniške skupine, knjižnice, muzeji in šole; najti pa je mogoče tudi gostinske obrate ter turistične in športne organizacije. Tu izrazito izstopa Prešeren, ki svoje ime posoja prek 40 ustanovam, medtem ko prvi zasledovalci na seznamu močno zaostajajo, saj ne presežejo desetih ustanov. Med ustanovami, posvečenimi Prešernu, niso le društva in šole, temveč tudi vrtec, gospodarske družbe in gorska koča; poleg tega pa tudi največ kulturnih ustanov v tujini.²⁴ Pri poimenovanju lokacij pa se Prešernu pri izredno visokem vodstvu pridružuje Cankar (70 oz. 68 lokacij), medtem ko naslednja na lestvici, Vodnik in Jurčič, ne dosežeta 30 poimenovanj. Pri lokacijah seveda prednjačijo ulice, ceste in trgi, najdemo pa tudi gaje, parke, nabrežja in celo gorske vrhove (Trdinov vrh); razmeroma veliko pa je tudi spominskih poti.²⁵

4 Sklep

Podatki o spominskih obeležjih slovenske literarne kulture, ki so doslej zbrani v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture, jasno kažejo, da je slovensko ozemlje na *gosto* preprejeno s spomeniki literarne kulture. Dejstvo, da ima velika večina izmed izbranih 330 posameznikov vsaj kakšno spominsko obeležje, potrjuje tudi hipotezo, da literarna memorialna kultura nikakor ni omejena zgolj na avtorje trdega kanoničnega jedra, temveč zajema precej bolj na *široko*. Če ob tem upoštevamo še izrazit nacionalistični naboj, ki je zaznamoval genezo omrežja literarnih spomenikov, in ideološke pretrese, ki so spremljali njegov nadaljnji razvoj, je vsekakor mogoče ugotoviti, da slovensko etnično ozemlje s te plati predstavlja pomenljiv in kompleksen *spominski tekst*, ki zahteva skrbno in previdno dekodiranje.

Niz tematskih kart, ki bo izdelan v nadaljevanju projekta, bo nazorno vizualiziral prostorsko distribucijo različnih tipov spominskih obeležij, morebitne zgostitve ali razredčitve ter razmerja med periferijami in središči. Upošteva je časovno perspektivo nastajanja spomenikov (historične tematske karte) bo skušal prikazati, kako se je trend semantičnega kultiviranja in prilaščanja pokrajine razvijal od začetkov sredi 19. stoletja tja do današnjih dni. Videti bo mogoče, kje se kažejo morebitne prelomnice v vrednotenju in kanonizaciji posameznih avtorjev, ter vsaj deloma sklepati, na katere ideologije se je v različnih okoliščinah opiralo načrtovanje spominske mreže. Nadaljnje možnosti za interpretiranje si je mogoče obetati pri povezovanju spomeniške baze z drugih podatkovnimi bazami, najbolj neposredno seveda z bazo biografij. Tu se utegne na primer pokazati, kolikšen je širitveni potencial spomeniške mreže: predvidevamo lahko, da je to aktualno le pri velikih imenih kanona, medtem ko mali avtorji večidel ostajajo na lokalni ravni.

Ob tem se je vendarle treba zavedati, da vseh problemov ne bo mogoče rešiti s pomočjo »branja« tematskih zemljevidov. Ti namreč ne nudijo zadostnega vpogleda

²⁴ Ostali priljubljeni »patroni« so še Ivan Cankar, Lipa in Triglav.

²⁵ Praksa romarskega literarnega turizma je pri nas že dolgo prisotna. Lovro Toman, prvi ideolog slovenske komemorativne kulture, je že sredi 19. stoletja pozival rojake, naj obiščejo Vodnikov Koprivnik (TOMAN 1859: 229). Vzorčen primer sodobnega literarno-turističnega priročnika, ki prepleta interes za aktivni oddih, odkrivanje pokrajine, splošno zgodovino in književnost, predstavljajo npr. Padevčeva *Potovanja s Karlom Hynkom Mácho* (2010).

v družbena (omrežje pobudnikov, politična trenja, nadzor, financiranje, komemorativni rituali itn.) in diskurzivna (ideološka) ozadja nastajanja spomenikov, brez upoštevanja katerih interpretacija odprtih vprašanj ni mogoča. Zanimivi problemi se odpirajo tudi v primerjalnem kontekstu, kjer bi bilo smiselno raziskati, v kolikšni meri je slovenski razvoj morebiti specifičen. Vtis je, da so spomeniki literarne kulture izrazito pomemben, celo *temeljni* element slovenske spominske kulture – kar bi bilo seveda v skladu s splošno uveljavljeno samopercepcijo literarne naddoločenosti »slovenstva«. ²⁶ Vprašanje je, ali imajo spomeniki literarne kulture tudi drugod primerljivo vlogo in delež pri kultiviranju nacionalnega prostora, ali pa si morda takšno vlogo – bolj kot v slovenskem primeru – delijo z drugimi načini simbolne apropiacije ozemlja (na primer z obeležji, ki poudarjajo zgodovinsko kontinuiteto, politične in vojaške dogodke ter različne herojske in uporniške tradicije), medtem ko nesmrtno slavo »mož besede« morebiti nekoliko zasenčijo bronasti in marmorni veljaki iz vrst aristokracije in visoke politike. ²⁷

VIRI IN LITERATURA

- Aleida in Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ur. Aleida in Jan Assmann. München: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Emilijan CEVC, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik. *Kronika* 25/1. 29–37.
- Marijan DOVIČ, 2010: France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.
- , 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.
- , 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom«. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ur. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.
- , 2012: *The Canonization of Cultural Saints: An Introduction*. Skopje: V tisku.
- Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

²⁶ Novejše kritične obravnave »slovenskega kulturnega sindroma« gl. pri JUVAN 2008 in DOVIČ 2011b.

²⁷ V tem smislu je simptomatična ignoranca slovenske spomeniške kulture do političnih veljakov, zaslužnih za njeno dejansko uveljavljanje – predvsem Tomana in Bleiweisa, prva ideologa spomeniške apropiacije slovenskega ozemlja. Kot da bi ju njuna lastna ideologija »kulturnega sindroma«, ki povzdiguje literaturo v razmerah *nemožnosti* politike, za nazaj kaznovala s pozabo; komunistični *ne* »očetu slovenskega naroda« pa bi sodbo le še zapečatil.

- Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval Hagiography. An Anthology*. Ur. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii-xlii.
- Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and Rituals: The Canonization of Cultural 'Saints' from a Social Perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.
- , 2011b: The Role of Cultural Saints in European Nation States. *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Ur. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.
- Miroslav HROCH, 1993: From National Movement to the Fully-Formed Nation. The Nation-Building Process in Europe. *New Left Review* I/198. 3–20.
- Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The First Slovenian Poet«: The Politics of Interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.
- Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.
- , 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.
- , 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ur. Josef Dohnal in Miloš Zelenka. Brno : Masarykova univerzita. 115–118.
- Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish National Icon. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Zv. 4. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.
- Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Ljubljana: Kiki Keram.
- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of National Poets. Introduction. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petőfi: Self-Fashioning, Consecration, Dismantling. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou*. Praha: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the Necessity of National Icons. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.

- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane sistemske teorije. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech National Poet. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The Cult of the Centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.
- Ann RIGNEY, 2011: Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- Lovro TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANČ in Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30. junija 1889. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dović

ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

THE NETWORK OF MEMORIALS OF SLOVENE LITERARY CULTURE AS SEMIOTIC APPROPRIATION OF (NATIONAL) SPACE

This article treats the network of memorials or memorial landmarks of Slovene literary culture, which began forming in the middle of the nineteenth century and yet today powerfully marks the Slovene territories' cultural landscape. The first part of the article reviews historical models for the formation of such networks, which can be understood as the semiotic appropriation of (national) space connected with the canonization of a handful of prominent »cultural saints« and numerous men of letters of lesser stature. Then the partial results of a GIS project to map Slovene literary memorials are appraised, along with its methodological challenges and possible contributions to a better understanding of the spaces of Slovene literary culture.

Key words: Slovene literature, literary culture, cultural nationalism, cultural saints, memorials, mnemotopes, space

1 Introduction

Literature's semiotic interventions into geographic space are not limited to the textual sphere. Literary cultures reshape physical spaces by means of the network of memorial sites (mnemotopes, *lieux de mémoire*) as well. Such networks have visibly marked the geographic spaces of European cultures, especially since the late eighteenth century, when cultural nationalism started spreading rapidly over the continent. Their treatment in this article has a twofold motivation. On the one hand, it is prompted by study of canonization of national poets and other »cultural saints« that has exposed space as an important element. For the wide network of remembrance sites only enables proper veneration of cultural saints—as can be demonstrated, for example, by the commemorative cults of national poets (such as Aleksandr Pushkin, Adam Mickiewicz, Hristo Botev, France Prešeren, Sándor Petőfi, Karel Hynek Mácha, and others), which often managed to catch up immense masses in whirlwinds of ritual adoration.¹ Spatial dimensions of the canonization of cultural saints (such as preservation and museumification of houses-of-birth and other objects, the designing of public monuments, plaques, and tombstones, and the christening of locations or institutions) turned out to be crucial not only from the standpoint of the »management« of collective memory and the shaping of a (new) community and its common imaginary, but also from the perspective of the (nationalist) symbolic conquest and appropriation of the actual territory.

On the other hand, the GIS-mapping of literary monuments in the project *The Space of Slovene Literary Culture* has clearly shown that the focus on the core canon-

¹ See the section on national poets in the fourth volume of *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIĆ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

ic authors is too narrow. Only in combination with a large number of marginal, often only locally interesting authors, and a handful of canonized »greats« whose »memory«, appropriated by the center, radiates into the wider (national, and rarely international) space, a proper network of mnemotopes is formed, one that impregnates the formerly »virgin« geographic space with a dense grid of (literary) associations and connotations, subjecting it to (semiotic) nationalization. In many respects, it is possible to draw analogies between the network of medieval saintly shrines, around which the (unified) space of »Christian Europe« was constituted (BROWN 1982: 6), and the memorials to cultural saints that redefined the (heterogeneous) semiotic spaces of the »Europe of nations«.

2 Spatial Models of Canonization of »Cultural Saints«

The concept of cultural saints, as understood in the framework of the project Cultural Saints of European Nation States (CSENS), is primarily connected with research on cultural nationalisms in continental Europe during the period of the »long« nineteenth century—that is, from about the end of the eighteenth century to the beginning of WW I.² Among other things, comparative inquiry into cultural nationalisms has shown that the patterns and models on which national cultures were formed are surprisingly similar. Despite adamant self-perceptions of their proper singularity, all literary cultures—both those with long traditions and those that were practically only forming during this time—operated with identical developmental matrices for »cultivating national culture«: from language codification (dictionary and grammar writing), collecting folk materials, reinstituting historical traditions, folk costume, and festivals to engendering new creativity and exciting athletic society activities (LEERSSEN 2006: 570–573). The basis of these kinds of activities that the intellectual elites pushed (while gradually extending their sway) was in fact Enlightenment cultivation, the systematic »awakening« work. However, this rational core also had its somewhat less rational and correspondingly more emotional antipode, which no doubt led to national movements being able to pass into a phase where the broader masses joined the intellectual elites (HROCH 1993: 6–8). The »cultural saints«, the nationally anointed ones from the ranks of artists who became objects of intensive adoration, cult worship, and canonization represented this antipode.³

It is easy to understand how in the context of a general focus on language matters (as the essential determiner of ethnic affiliation) »men of letters« were best able to fill the role of cultural saints: writers, occasionally linguists, and above all poets.⁴ »National poets«, the chosen ones who in some traditions attained and held unassailable

² See the project website: <https://vefir.hi.is/culturalsaints/>.

³ The two poles found an important intersection in the activities of cultural groups and reading centers. As Urška Perenič concludes, in the context of Slovene society, literature primarily supported the »presentation and formation of national consciousness, the idea of national liberation and unification« (PERENIČ 2009: 518–519). Also see PERENIČ (2010) and her contribution in this volume.

⁴ The term »men« is entirely correct because there are almost no women among the great anointed ones. If medieval cults of saints were at least at the outset pronouncedly misogynist, as Thomas HEAD (2001) concludes, we can say the same for the nineteenth-century cults of cultural saints.

symbolic primacy and became the mother cultures' rich referential and intertextual foci, were the paradigmatic cultural saints (NEUBAUER 2010a; DOVIĆ 2011a; JUVAN 2011). It is possible in some respects to compare their status and canonization, a move of recognition and confirmation, with the canonization and status of religious saints.⁵ In this article it will not, of course, be possible to treat the principle issues related to cultural saints (HELGASON 2011b), and it will likewise be necessary to leave aside numerous important aspects of their canonization, as, for example, care for their opuses, continual interpretation and appropriation of their artistic works (texts), or indoctrination, the fundamental factor in successful reproduction of the canonical status (see the table in DOVIĆ 2012). The focus of our attention will be the factors that are relevant from a spatial standpoint or, more exactly, those that are connected with the appearance of a spatial network of memorial landmarks of literary culture.

The first spatial factor that is directly connected with the figure and work of an author is, of course, the trajectory of his life (*vita*), with special emphasis on key points, such as birth, death, critical stages of life, or the creation of great works of art.⁶ Apart from this, the »imaginary« coordinates populated by literary characters must be taken into account as well, especially when (fictional) texts refer to concrete, physical spaces. A network so derived is essential to what takes place later, in the various phases of canonization, for the most part after the author's death, of course.⁷ Among the spatial categories that are key to constituting canonical status (*inventio*), the author's relics are assuredly of interest; they are often tied to the appearance of certain kinds of memorial landmarks (e.g., large tombstones). In general, the appearance of memorials is at first, as a rule, connected with spaces that have a tangible, concrete link with the individual. With model cultural saints, all of the notable »events«—including the settings of prominent works of art—acquire as their spatial correlative at least a memorial plaque.

On the other hand, the practice of »christening«—i.e., the naming of public spaces or their dedication to »patrons«—is no longer necessarily tied to locations of biographic relevance. The memorial landmarks that are not specifically connected with a person's biography form a special group: they do not trumpet *hic locus est*. While national poets with huge representational statues occupy specially chosen, prestigious locations in large cities and sizeable cultural centers,⁸ their names gradu-

⁵ The apprehension of cultural nationalism as a new, nineteenth-century »civil religion« (existing alongside traditional religions), which the project Cultural Saints implies, must, of course, be understood in a figurative sense. As Mona Ozouf observed in her excellent book on the French revolution, we do not in principle expect miraculous works from secular saints after their deaths (OZOUF 1991: 266–267). However, certain details connected with the cults of cultural saints indicate that mimesis of the sacred is not always metaphorical (HELGASON 2011a).

⁶ It is worth stating that »critical points« are not necessarily of great note; it has often been only hagiographic discourse that made them so.

⁷ Sometimes canonization begins during the author's lifetime. A classic example of early canonization is that of the Flemish writer Hendrik Conscience (1812–1883), to whom a grand monument and euphoric mass celebrations were dedicated in Antwerp while he was yet alive. However, like the examples of the Dutch poet Hendrik Tollens (1780–1856) and the Prešeren's Slovene contemporary Jovan Koseski (1798–1884), this one also testifies that an early start to canonization does not ensure its long-term success.

⁸ Cyprian Godebski's formidable Mickiewicz was erected in Warsaw in 1898, a city that had no special connection with the life of the Polish national poet (KOROPECKYJ 2010).

ally spread over a wide geographic area. In the end, Ivan Cankar and Prešeren have a street of their own in nearly every Slovene town and village, while the name of the Bulgarian national poet and hero Hristo Botev designates »thousands« of locations and institutions, including even soccer fields and clubs (PENČEV 2010: 117).

Of course, it is worth noting that simple enumeration of landmarks might lead to methodological digressions or even mistakes that ought at all costs to be avoided. The first such mistake is ignoring the timeframe of memorials' appearances. If we take into account only the actual (geographic) distribution of memorials, we do not see the historical course of the network's formation, which is really the key to any plausible interpretation. Another mistake, partly connected with the first, is that of »leveling«. It must be emphasized that not all landmarks are equally important. One of the possible ways to rank them would seem to be by the value of the function they have played in the commemorative cult. From a spatial standpoint, among the important categories for the reproduction of canonical status and its transmission in time and space (*cultus*), the most interesting are rituals.⁹ An exceptionally colorful array of ritual activities developed across Europe in connection with cultural saints, primarily during the second half of the nineteenth century. As with Christian cults of saints, the rituals were frequently tied to the day of death, which is of course the *dies natalis* as well, the day of rebirth into the heavenly community of saints. In particular after 1850, impressive mass celebrations arose in connection with the »cult of the centenary« (QUINAULT 1998). Even a superficial glance reveals that the centers of the largest rituals remained graves or gravesite memorials, houses of birth, and the new grand memorials in open spaces (on squares, in parks) in large cities. Besides these central focal points, the less significant ones were frequently integrated into a kind of larger basket; for example, ritual pilgrimages »in the footsteps« —often, too, in the form of commentated excursions as a part of obligatory school indoctrination—but always as factors of semantic cultivation (of local) spaces, their participation in the national corpus of symbolic capital, and finally of course, tourism.¹⁰

From the foregoing it is clear that the memorial network of landmarks of literary culture has quite diverse and broad social reach. Its genesis is linked to a set of different protagonists—from local groups that make all kinds of income for their area by reliance on their countrymen's cultural capital, to intellectual elites that strive for mass patriotic support for their projects and can temporarily take over centers of political power. In this sense it is always necessary to reckon with the relations between the »official« (top-down) and »spontaneous« (bottom-up) dynamics of the appearance of memorials: it must be born in mind that the urban placement of large memorials and renaming of streets, places, and even districts is an exceptionally delicate process that in the first place effects the political (or even military) control

⁹ Jan and Aleida Assmann, who were among the pioneers in the study of cultural memory, underscored the significance of effective mechanism of transmission (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Attention to the ritual layers of commemorative cults became even more pronounced with the advent of the »performative turn« in memory studies (RIGNEY 2011: 76–70).

¹⁰ In this sense it is, for example, possible to interpret »Mácha's land« in the Czech Republic (north of Prague). An entire district is today thickly sown with references to Mácha: from memorial landmarks on castle ruins to institutions, hotels on Mácha Lake, and the local movie theater.

of a territory.¹¹ Spatial designations are one of the key factors in the acquisition and appropriation of geographic space and its transformation into »national« space; it belongs to the political domain in a truly constitutive sense.

3 Literary Memorials and »The Space of Slovene Literary Culture«

As was indicated at the outset, a look at the entirety of memorial landmarks of a literary culture reveals a considerably more diverse picture than would be obtained from focusing only on those canonized individuals who usually count as most representative. Undoubtedly the cultural saints lead in density of landmarks, yet they are joined by a large group of less known members of literary culture with their own memorials, dedicated places, and institutions. This applies to Slovene literary culture as well. Thus it is possible to conclude that systematic cataloguing and geographic mapping of the network of memorial landmarks—something like this is currently taking place on Geopedia¹²—would yield the possibility of new insights into the formation of Slovene literary culture, its spread in geographic space, and its social significance as well. Therefore, during the conceptualization of the interdisciplinary project The Space of Slovene Literary Culture, which anticipated GIS mapping of 330 creative writers and other literati's biographies, a proposal came forth to map the network of memorial landmarks connected with these writers as well.¹³

It is necessary to give certain methodological clarifications in connection with this part of the project. At present, analysis of memorials is at a descriptive stage. Students in the Slovene program at the Filozofska fakulteta in Ljubljana are carrying it out; project members are supervising and correcting the work. The list of memorials to authors that are being described is identical to the list of 330 authors selected for biographies. It is worth noting that in the case of each of the selected authors, memorials from after 1940 and ones located outside the geographic borders of the Republic of Slovenia are counted. The database matrix for mapping is presented below (each memorial is treated separately; italicized categories are obligatory):

Type of memorial

Memorial name

Surname of the person referenced

First name of the person referenced

Author referenced

Text on the memorial

Location by geographic coordinates (Phi/Lambda)

¹¹ URBANC and GABROVEC (2005) showed multilayered (re) naming of population centers.

¹² See »Literarni spomeniki« at <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. Regarding Geopedia, see HLADNIK and FRIDL in this volume.

¹³ The selection's representativeness is, of course, a questionable point of the research. Foremost these are representatives of Slovene literary culture who produced a significant portion of their works in the period 1780–1940 and whom the project members consider »representative«. It is understandable that such a selection is already a »pre-selection«, because it results from complex, longstanding axiological and canonization processes in Slovene literature and cultural history. While no authors of the core canon are likely missing among the 330, the outliers are somewhat more problematic.

Location by Gauß-Krüger coordinates (Y/X)

Location (descriptive)

Initiators

Year of installation

Creator(s)

Reference literature

Internet sources

Illustrated materials

Name and surname of the data recorder

Date of entry

By the fall of 2012, the first phase of memorial entries, for about one-third of the selected individuals, had been completed. Among them are the majority of the central, canonical authors of Slovene literature. For this reason, the data—albeit partial and unverified—already make possible some preliminary conclusions. As might be expected, some of the writers selected have no landmarks at all, while the number of entries for others reaches into the dozens or even over one hundred (e.g., for Prešeren).

As is always the case, the actual cataloguing work revealed numerous obstacles. While there were no major complications with geographic referencing of the memorials, which enables composition of thematic maps, on the other hand the data on the initiators, creators, and year of installation are frequently difficult to obtain: it would demand serious cultural-historical research work, which of course is impossible within the given framework. Another large, practical methodological challenge was the classification of memorials. This is an area that probably must be further pondered and expanded on the basis of existing results. Currently the following categories are available:

Public, exterior statue of the author (full height)

Public, exterior statue of the author (bust)

Memorial edifice (room, house, museum)

Name of an institution (school, society, library, museum etc.)

Name of a location (street, road, square etc.)

This classification requires some explanation. It leaves out interior (though public) memorials and common memorial plaques. The reason for this is simple: While data on interior memorials—there are quite a few, mostly busts, in institutions' halls and corridors—are more difficult to obtain, memorial plaques on Slovene territory are too numerous to cover in this research framework. Of course, the differentiation between statues and busts is maintained, because it is evident that a large statue of an author in a public place is a prestigious form of literary memorial.

This category already shows that numerical indicators are somewhat misleading: we might conclude that the most prominent figures of Slovene literary culture are Rudolf Maister and Anton Martin Slomšek, with four, and Karel Destovnik Kajuh with three »grand« memorials, in comparison with Prešeren, Cankar, and Valentin Vodnik, who boast two, and another dozen with one memorial. Here, of course, it must be stated that Maister and Slomšek's fame is not exactly of a literary nature,

but primarily military-political and religious, respectively. Moreover, the broader context must be taken into account: a memorial's location (its prestige), when it was installed, and how it was financed.¹⁴ From this perspective, the memorials to Vodnik (1889) and Prešeren (1905) turn out to be paradigmatic for Slovene literary culture, having symbolically conquered the Ljubljana city center in the delicate context of Slovene-German and provincial-imperial tensions of their time. These first two large Slovene literary memorials, which gained mass support (and were predominantly financed with typical nationwide collections), decisively contributed to Ljubljana's transformation from a provincial capital to the spiritual seat of »Slovenedom«.¹⁵

A look at the information thus far collected on somewhat less prestigious busts in exterior public spaces provides an interesting picture as well.¹⁶ Aside from Prešeren, Josip Jurčič and Simon Gregorčič have four such statues, while, in addition to Dragotin Kette, Karol Glazer, Anton Novačan, Tone Čufar, and Ivan Trinko have, somewhat surprisingly, three. Next, with two, come Cankar, Anton Aškerc, France Balantič, Josip Murn, Ivan Prijatelj, Josip Vandot, Miroslav Vilhar, and Oton Župančič, and about a dozen literati with one such memorial. As with statues, the first of which to a female writer (Alma Karlin, Celje, 2010) was installed only recently, the portion of these kinds of sculptures of female writers is negligible: aside from the surprisingly old (1870) obelisk dedicated to Josipina Turnograjska at Turn Castle near Preddvor, for now the only ones attested are the busts of Lily Novy (1985) and Mira Mihelič (2005) in Ljubljana and of Ljubka Šorli in Tolmin (1995)—all three are parts of facades. There is also a bust of the (German) writer Ana Wambrechtsamer in Planina pri Sevnici, which was added to the portrait in relief mounted on her house of birth in 1935. To interpret and assess the relevance of all these monuments prudently, it is absolutely necessary to consider the time of installation and its ideological context.

Surprisingly few attested memorials to literary topics and characters have been registered so far—only a handful, like to the writer Vandot's protagonist, Kekec in Kranjska Gora; Levstik's Krpan in Cerknica; and Agata and Jurij from Ivan Tavčar's novel *Visoška kronika* in Škofja Loka. There are, for example, no large public statues of Prešeren's Bogomila or Črtomir, Jurčič's Krjavelj, or Jurčič's Tugomer, even though there is a rich tradition of literary models in painting and sculpture.¹⁷ In preparing entries, a problem arose with classifying memorials that are obtrusively positioned in a public space but do not represent a human figure. Typical of such memorials are the Prešeren pyramid-obelisk in Bled (1883), which was the first real urbanistic »intervention« of Slovene literary culture; the Levstik memorial in Velike Lašče (1889), the Žiga Zois pyramid in Ljubljana (1927), and the Ljubljana memorial to the Illyrian Provinces (1929), whose complex symbolism

¹⁴ Memorials to Kajuh were installed shortly after WW II. Two stand in front of schools, and all three are connected with his home region. Likewise, all four memorials to Slomšek, an atypical figure in literary culture, are in Styria. The two memorials in Celje and Slovenska Bistrica date to the 1930s, and the two in Maribor and Lendava from after Slovene independence, when Slomšek was a candidate for beatification.

¹⁵ On the erection of the Vodnik memorial, see WIESTHALER (1889) and JEZERNIK (2010); on the Prešeren memorial see ZBAŠNIK (1905), KOS (1997), in DOVIČ (2010).

¹⁶ After all 330 writers are treated, the picture might change slightly.

¹⁷ Memorials like the one of Peter Klepec on the Kolpa River near Bosjiva loka, of course belong to folk tradition and cannot be linked to actual authors. For this reason the project does not include them.

pertains, among other things, to Vodnik. These memorials are for now recorded as »memorial edifices«, however, this classification is not optimal, and it would probably be more suitable to categorize them as »non-figural exterior memorials«. Further, the category »memorial object«, proved somewhat unwieldy—that is, it is of import whether a birth house, place of residence, or place of death is only marked with a plaque or perhaps turned into a proper museum. In practice, all of these objects marked with plaques ought to be counted, even if they have not been made into museums.¹⁸

Yet another special challenge is grave memorials. Initially, the catalog of landmarks of literary culture was not supposed to include grave markers in cemeteries; however, it may be necessary to include at least some. It is not only a matter of the graves of literary greats frequently being the object of pilgrimages and sites of commemorative rituals.¹⁹ Frequently new, monumental tombstones were installed later, when, for example, the corporeal remains were exhumed and reburied in a more prominent place.²⁰ Money for such grave markers was usually collected in a public campaign consisting of a set of ritual commemorations, supported by the media and institutions. In Slovenia, the first successful campaign of this kind was conducted by Janez Bleiweis for a new tombstone memorial for Prešeren in Kranj (1849–1852). By the end of the century this way of doing things had turned into effective, routine production of memorial plaques, grave markers, and other memorials. Symptomatically, topographic designation at the time became a fundamental concern of the Writers' Benefit Society, the predecessor of Slovene Writers' Association.²¹ It would, in any case, make sense to register the most important grave markers that were installed in this way as a separate category. In this context, it is, of course, also worth noting the remaking of cemeteries into memorial parks, especially Jože Plečnik's (Ivo Spinčič's) reconstruction of the Ljubljana Navje Cemetery (1937–1940)—the more so because it was only at the former St. Christopher (sv. Krištof) Cemetery that the »nationalization« of Slovene memorial culture really began (in 1839–1840).²²

¹⁸ The paradigmatic memorial plaque in Slovene literary culture is, of course, the one on Vodnik's birth house (1858), which at the same time introduced the systematic marking of space in Slovenia and mass commemorative cult. See Malavašič's enthusiastic report (MALAVAŠIČ 1859) and Močnik's ironic commentary (MOČNIK 1983: 210–31).

¹⁹ This is true of the majority of national poets, of which the case of the Czech poet Máchas is especially interesting (BORKO 1936: 4).

²⁰ The reburial of remains, which belongs to the constitutive features of Medieval cults of saints, is also typical of »cultural saints«. Even more indicative than the early reburial of Prešeren's remains in 1852 (GSPAN 1949) was the Czech example of when Máchas's remains were transferred from Litoměřice to Prague's Vyšehrad (BORKO 1939: 7). The »translation« of relics remains, of course, quite alive in Catholicism: Thus, for instance, in 1941 Slomšek's remains traveled from the Maribor city cemetery to a crypt in the Franciscan church; in 1978, the casket was moved to the cathedral sepulcher; in 1991, to the cathedral's Chapel of the Holy Cross.

²¹ The beginnings of the professional association of Slovene writers is also connected with commemorative culture, memorials, and a remarkable ceremonial pilgrimage to Prešeren's birth house, where a memorial plaque was placed in 1872 (VOŠNJAK 1982: 398).

²² Here I refer to the new or renovated tombstones of Linhart, Čop, Vodnik, and Korytko. Prešeren was also enmeshed in the process (JEZERNIK 2010; ČEVČ 1977).

In general, there have been fewer difficulties with »christenings«—that is, naming institutions and places—than with memorials.²³ Not surprisingly, cultural and educational institutions lead: cultural societies and artistic groups, libraries, museums, and schools; inns, pubs, and tourist and sporting organizations are to be found among them, too. Prešeren is exceptionally prominent in this regard, lending his name to over forty institutions; the next in number are far behind, with no more than ten institutions. The institutions dedicated to Prešeren number not only societies and schools, but also a kindergarten, business companies, a mountain lodge, and the greatest number of cultural institutions abroad.²⁴ In the category of christened places, Cankar, with sixty-eight places, draws very near Prešeren, with seventy, while the next two on the list, Vodnik and Jurčič, do not reach thirty. The leading types of locations are, of course, streets, roads, and squares, but we also find woods, parks, river embankments, and even mountaintops (e.g., Trdinov vrh); memorial paths are also quite numerous.²⁵

4 Conclusion

Data on the memorial landmarks of Slovene literary culture that have been collected so far in the context of the project The Space of Slovene Literary Culture clearly evidence that the Slovene territory is densely dotted with memorials of literary culture. The fact that the great majority of the 330 individual writers selected have at least some kind of memorial landmark confirms the hypothesis that memorial literary culture is not in the least limited to authors of the established core of the canon, but is quite a bit more inclusive. If in addition we take into account the pronounced nationalistic charge that marked the genesis of the network of literary memorials, and the ideological tremors that accompanied its further development, we can confidently conclude that the ethnic Slovene territory is a meaningful and complex memorial text that requires thoroughgoing and careful decoding.

The series of thematic maps that will be produced as the project continues will visually project the spatial distribution of different kinds of memorial landmarks, possible concentrations or sparse areas, and relations between center and periphery. Taking into account the temporal perspective of memorials' installation (historico-thematic maps), the project will attempt to show how the trend of semantic cultivation and acquisition of the land developed from its beginnings in the mid-nineteenth century to the present. It will be possible to see where potential breaks in the evalu-

²³ Obviously, it was not possible to include the instances of christenings that do not have stable geographic references. The Prešeren rose, the Prešeren Prize, the medals of the City of Kranj, and Prešeren chocolates are therefore not counted, even though branding and the production of material memorabilia are not at all unimportant in canonization.

²⁴ The other favorite »patrons« are Ivan Cankar, lipa (linden tree), and Triglav (the highest summit of Slovenia).

²⁵ Literary pilgrimage tourism has long existed in Slovenia. Lovro Toman, the first ideologist of Slovene commemorative culture, already in the middle of the nineteenth century called on his countrymen to visit Vodnik's Koprivnik (TOMAN 1859: 229). A typical example of a contemporary literary tourism handbook, which combines interest in active vacationing with exploring lands, general history, and literature is Padevč's *Cesty s Karlem Hynkem Máchou* (2010).

ation and canonization of individual writers occur, and at least partially to conclude on what ideologies the planning of the memorial network rested in different environments. Further interpretive possibilities are promised by connecting the memorial database with other segments of the project, most directly, of course, with the GIS biographies. Here it might, for example, be shown how and when the memorial network is able to reach beyond the biography-related spaces: we can surmise that this applies mostly to the canon's big names, while less known writers usually remain on the local level.

Nonetheless, we must be aware that not all the problems will be solved by "reading" thematic maps. First of all, the maps do not offer sufficient insight into social (i.e., the network of initiators, political tensions, supervision, financing, commemorative rituals, etc.) and discursive (ideological) background to the appearance of memorials, without which resolution of open questions is impossible. Problems of interest also arise in a comparative context, where it would be sensible to research to what degree Slovene developments were unique. There is the impression that memorials of literary culture are of pronounced importance, even a fundamental element of Slovene literary culture, which would, of course, correspond to the generally held self-perception of »Slovenedom's« literary anointment.²⁶ The question is whether memorials of literary culture elsewhere have played a comparable role in cultivating national space, or whether perhaps they share this role—more than in the Slovene case—with other ways of symbolically appropriating the territory (e.g., with landmarks that highlight historical continuity, political and military events, and various heroic and resistance traditions), and the bronze and marble greats from the aristocracy and high echelon politics overshadow the immortal glory of the »men of letters«.²⁷

WORKS CITED

- Aleida and Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ed. Aleida and Jan Assmann. Munich: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche [A pilgrimage to the grave of K.H. Mácha]. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche [Impressions of the poet K.H. Mácha's burial]. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The cult of the saints. Its rise and function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.

²⁶ See the recent critical treatments of the »Slovene cultural syndrome« in JUVAN (2008) and DOVIČ (2011b).

²⁷ In this respect, Slovene memorial culture's disregard for the two nineteenth-century politicians, Toman and Bleiweis, the proponents of the described appropriation of the Slovene territory, is symptomatic. It is as if the »cultural syndrome« ideology, asserting that literature is the only available vehicle of the Slovene national emancipation at the time (since the politics is impossible), to which both of them contributed, would in retrospect punish them by forgetting their astonishing *political* achievements. The communist No to Bleiweis, »the father of the Slovene people«, only sealed the judgment.

Emilijan ČEVČ, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik [Matevž Langus and Čop and Korytko's memorials]. *Kronika* 25/1. 29–37.

Marian DOVIČ, 2010: France Prešeren: A conquest of the Slovene Parnassus. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.

--, 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona [National poets and cultural saints: The canonization of France Prešeren and Jónas Hallgrímsson]. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.

--, 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom« [Pirjevec, the »Prešeren structure« and the »Slovene cultural syndrome«]. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ed. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.

--, 2012: The canonization of cultural saints: An introduction. Skopje: In press.

Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju [Prešeren's grave in Kranj]. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval hagiography. An anthology*. Ed. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii–xlii.

Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and rituals: The canonization of cultural »saints« from a social perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.

--, 2011b: The role of cultural saints in European Nation States. *Culture contacts and the making of cultures*. Ed. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.

Miroslav HROCH, 1993: From national movement to the fully-formed nation. The nation-building process in Europe. *New Left Review* 1/198. 3–20.

Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The first Slovene poet«: The politics of interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.

Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini [The »Slovene cultural syndrome« in national and comparative literary history]. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.

--, 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson [Romanticism and national poets on the European periphery: Prešeren and Hallgrímsson]. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.

--, 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ed. Josef Dohnal and Miloš Zelenka. Brno: Masarykova univerzita. 115–118.

Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish national icon. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.

Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* [Look at him, that is our Prešeren!]. Ljubljana: Kiki Keram.

- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva [The celebrations and festivities in memory of the one hundredth anniversary of the father of Slovene poetry, Valentin Vodnik's birth]. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ed. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti* [Studies in the sociology of literature]. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of national poets. Introduction. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petőfi: Self-Fashioning, consecration, dismantling. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Trans. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou* [Traveling with Karel Hynek Mácha]. Prague: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the necessity of national icons. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.
- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane systemske teorije [Literature in light of media-oriented systems theory]. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v družtvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The cultural life of societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ed. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis [Mapping the biographies of the most important (Slovene) writers: From the beginnings of literary mapping at the start of the twentieth century to contemporary spatial analyses in GIS]. Manuscript.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech national poet. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The cult of the centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.

- Ann RIGNEY, 2011: Embodied communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- Lovro TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album* [*The Vodnik memorial. The Vodnik album*]. Ed. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANC and Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete [Place names: A polygon for showing the power and reflection of local identity]. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30 junija 1889 [A celebrative speech at the opening of the Vodnik memorial in Ljubljana on 30 June 1889]. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika [The opening of the Prešeren memorial]. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.

UDK 022.5:930.85(497.4)

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL

Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

ČITALNIŠTVO V PERSPEKTIVI DRUŽBENOGEOGRAFSKIH DEJAVNIKOV

Avtorica v razpravi predstavi različne dejavnike, ki so mogli poleg narodnopolitičnih spodbud močneje vplivati na oblikovanje mreže čitalnic v 60. letih 19. stoletja, ter premišluje, kakšne so povezave med njimi in organizacijo prostorske distribucije čitalnic na slovenskem etničnem ozemlju. Ozavestiti skuša pomen součinkovanja demografskih značilnosti posameznih naselij in širših območij, kjer se je razvijalo čitalništvo, pri čemer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske, ki je bil izveden leta 1869. Med dejavniki posebno pozornost nameni politični in sodni organiziranosti območij s čitalnicami, njihovi občinsko-upravni razdelitvi in razprostranjenosti šolske infrastrukture, sestavljene iz srednjih in višjih šol. Na tej podlagi prihaja do nekaj možnih vzorcev, ki kažejo, kako so obravnavani dejavniki povezani med seboj z ozirom na vzpostavljanje in razporeditev čitalnic na različnih koncih slovenskega etničnega ozemlja.

Ključne besede: čitalnice, 19. stoletje, prebivalstvo, šolstvo, sodna in upravna organiziranost

1 Čitalništvo in demografska struktura

Obdobje čitalništva na Slovenskem se je začelo v 60. letih 19. stoletja, vendar so politično-kulturna društva, ki so bila v Trstu, Gorici, Gradcu, na Dunaju, v Ljubljani in Celovcu in so nekakšni predhodniki čitalnic, delovala že v marčni dobi. Skozi društveno življenje, ki je vključevalo spodbujanje branja, zbiranje, hranjenje in razširjanje časopisja in knjig, skrb za dramsko-gledališko dejavnost ter prevajanje in prirejanje literature za narodnokulturne in zabavne prireditve,¹ so ta društva še pred pojavom čitalnic igrala nespregledljivo vlogo za razvoj literarnega življenja in kulture. Še bolj se je društveno delovanje okrepilo po zatonu absolutizma in v ustavni dobi, kar je dodatno spodbudil februarški patent (1861), s katerim je bilo dovoljeno ustanavljanje nepolitičnih društev.² Čitalnice so se najbolj pospešeno razvijale ravno na začetku te dobe. Njihovo število in število članov je vseskozi raslo, tako da je bilo konec 60. let na Slovenskem 58 čitalnic.³ Takrat se je začelo obdobje taborov, v katerih je mogoče videti svojevrstne naslednike čitalniških društev, pri čemer so mnoge čitalnice delovale globoko v 19. stoletje in na začetku 20. stoletja.

¹ Poznejše čitalniške besede.

² Iz leta 1867 je zakon o društvih, ki je prav tako spodbudil njihov razvoj. Vendar je ogromno čitalnic nastalo že pred njegovim sprejetjem.

³ Skupaj naj bi v tem obdobju šteje več kot 4000 članov. Ob koncu stoletja pa naj bi delovalo ok. 80 čitalnic. (REISP 1988: 137)

Kot prva je bila 29. januarja 1861 ustanovljena narodna čitalnica v Trstu, ki ji je bil tajnik Fran Levstik. Sledila ji je čitalnica v Mariboru, ki je po nastanku nekoliko prehitela ljubljansko čitalnico. Na Primorskem je bilo čitalništvo, vsaj kvantitativno gledano, sploh najbolj bogato, saj je v 60. letih obstajalo 26 čitalnic. Sledile so Kranjska s 17, Štajerska s 13 čitalnicami in Koroška z dvema čitalnicama. Na Primorskem so bila narodna društva na Goriškem,⁴ Tržaškem in v Istri. Z izjemo Trsta, ki je bil s 70.274⁵ prebivalci še na začetku 20. stoletja največje slovensko mesto po številu prebivalcev (v njem sta bili dve čitalnici – leta 1868 je bila odprta čitalnica pri Sv. Ivanu), so bile vse druge tržaške čitalnice, ki jih je bilo šest, na podežlju oz. v mestnem zaledju z 52.824 prebivalci. To je potrebno omeniti zato, ker je primerljivo z veliko večino naselij na Primorskem⁶ pa tudi na Štajerskem, kjer so se čitalnice pojavljale v kmečkih naseljih oz. na podežlju (med večjimi sta bila na Primorskem Štandrež in Branik oz. Rihemberk s 1544 prebivalci, na Slovenskem Štajerskem npr. Ljutomer, ki ni še imel mestnih pravic in je štel 1074 prebivalcev). Razloge za to, da so se na zahodnem in vzhodnem delu etničnega ozemlja čitalnice pojavljale v naseljih z manjšim številom prebivalstva kot na Kranjskem, bi bilo mogoče iskati v večjih potrebah lokalnega prebivalstva po ustanovah za učinkovitejše narodnokulturno delovanje na območjih, ki so bila v močnejših ali »usodnejših« stikih z italijanskim ali nemškim elementom, medtem ko so bile te potrebe v osrčju Kranjske in širše, kjer je bilo približno 90 % slovenskega prebivalstva, očitno manjše.⁷ Upošteva je podatke iz prvega popisa, ki je bil ravno konec 60. let 19. stoletja, bi naselja s čitalnicami glede na število prebivalcev lahko razdelili v tri različno velike skupine. Dobra polovica naselij, tj. 29, kjer so delovale čitalnice, je vasi in trgov oz. manjših krajev, kjer se je število prebivalcev gibalo v razponu med 262 (Benedikt v Slovenskih goricah) in 987 (Cerkno). 22 je naselij, ki so štela od 1050 (Štandrež) do 6623 (Rocol) prebivalcev. Število prebivalcev v večjih naseljih, ki so Ljubljana, Celovec, Maribor, Trst in Gorica, pa je bilo med 12.828 in 70.274. Če zdaj vzamemo seznam naselij s čitalnicami, vidimo, da je bilo največ čitalnic na podežlju na Primorskem, in sicer 15, kar je krepko čez polovico vseh čitalnic na zahodnem delu etničnega ozemlja. Sledi ji Štajerska, kjer je bilo med 13 čitalnicami trških oz. vaških 8, medtem ko sta bili na Koroškem ena čitalnica v mestu in ena na podežlju.⁸ Z ozirom na drugo skupino, v kateri so srednje velika naselja, je bilo največ čitalnic na Kranjskem, tj. 10, ki ji sledita Primorska z osmimi in Štajerska s štirimi čitalnicami. Vendar ni mogoče spregledati dejstva, da se je Primorska v drugi skupini znašla tako visoko na račun zalednih krajev (Rocol,

⁴ Goriška bo v nadaljevanju obravnavana ločeno po političnih okrajih oz. glavarstvih. Poleg mesta Gorica z najožjo okolico bodo posebej obravnavana glavarstva Gorica okolica, Tolmin in Sežana.

⁵ Vsi demografski podatki so iz prvega popisa prebivalstva 1869.

⁶ Na Goriškem so bile z izjemo mesta Gorica s 16.659 prebivalci vse čitalnice podeželske. Enako velja za istrski čitalnici.

⁷ To je nenazadnje razvidno že iz primerjave deželnih središč, saj se v Ljubljani z večjim številom prebivalcev, kar bi lahko porajalo večje potrebe po čitalništvu, tako kakor v Mariboru, ki je s predmestji štel precej manj prebivalcev, pojavi ena čitalnica. V neposredni bližini Maribora je delovala tudi čitalnica v občini oz. naselju Ruše (Maria Rast), ki je štelo le 612 prebivalcev. Med Gorico in Mariborom je po številu prebivalcev Celovec, kjer je čitalnica delovala od leta 1863.

⁸ Gre za slovensko koroško čitalnico v Železni Kapli (Bad Eisenkappel), ki je edina od čitalniških lokacij, za katero nisem mogla dobiti demografskih podatkov.

Škedenj, Kolonja, Rojan, Barkovlje in Opčine na Tržaškem ter Štandrež na Goriškem), ki so dejansko zaledne vasi in bi jih bilo ne glede na razmeroma veliko število prebivalcev smiselneje prišteti k naseljem v prvi skupini. Skupno število podeželskih čitalnic bi potem namesto 29 znašalo 36, kar predstavlja dobrih 60 % vseh čitalnic.

Tako kakor posamezna naselja, kjer so delovale čitalnice, kličejo po ločeni primerjavi zaledja deželnih središč oz. glavnih mest. Uvodoma omenjeno tržaško zaledje po vzorcu naseljenosti izkazuje nekatere podobnosti s kranjskim glavarstvom Ljubljana okolica,⁹ ki je imelo skorajda enako število prebivalcev, tj. 50.519, vendar samo eno vaško čitalnico v Šentvidu nad Ljubljano. Od tod se vidi, da je bila čitalniška dejavnost dosti živahnejša v tržaškem kot v ljubljanskem primestju, kar ima vzporednice v razmerju med Primorsko in Kranjsko. Med primestji nekoliko odstopa le mariborsko okrožje, ki je štel več kot 80.000 prebivalcev in kjer so skupaj z mestno delovale 3 čitalnice. Spodnještajerska okrožja so bila po številu prebivalcev nasploh večja od večine kranjskih in primorskih političnih okrajev, zaradi česar je pokritost Štajerske s čitalnicami po prebivalcih in napram pričakovanjem nekoliko nižja od tiste na Kranjskem, kjer so delovale štiri čitalnice več. V celovškem okrožju, ki je pokrivalo širšo okolico mesta in je štel približno 60.000 prebivalcev, ni bilo slovenske čitalnice.

Ker so med družbenogeografskimi dejavniki podatki o prebivalstveni sestavi eden izmed bolj izčrpnih virov pri preučevanju prostorske distribucije čitalnic, si bomo v nadaljevanju v njihovi perspektivi podrobneje pogledali posamezne zgodovinske dežele; začeli bomo s Primorsko. Če med seboj primerjamo demografske vzorce primorskih naselij, kjer so delovale čitalnice, najprej pade v oči širok razpon v številu prebivalcev med najmanjšim in največjim naseljem s čitalnico, ki sta v konkretnem primeru Skopo na Krasu s samo 309 in Trst z dobrimi 70.000 prebivalci. Seveda ni najbolj upravičeno primerjati urbanega središča in vasi, kjer bi bilo smiselneje vleči npr. povezave med Skopim in tržaškim Rocolom.¹⁰ Kraji tržaškega zaledja so sploh pri vrhu lestvice in si sledijo takoj za Gorico in Trstom v razponu med 6623 in 1166 prebivalci, pri čemer je med Kolonjo in Rojanom s 1570 in 1465 prebivalci še Branik, ki je kot občinsko središče povezoval več vasi in je imel 1544 prebivalcev. Za Barkovljami s 1166 prebivalci je Štandrež (St. Andrea), ki je spadal pod goriško glavarstvo in ki je kakor več čitalniških središč danes v Italiji. Na enajstem mestu je Cerkno (tolminsko glavarstvo) z 987 prebivalci, ki mu sledijo manjši, vendar po številu prebivalcev primerljivi kraji, in sicer Nabrežina (876), Tolmin (846), Prvačina (837), Komen (779), Ajdovščina (772), Volče (770), Kobarid (767), Dekani (715), Vrtojba (603), Črniče (545), Kanal (510), Solkan (466), Jelšane (428) in Skopo (309). Številčni podatki so zanimivi zato, ker se da na eni strani razbrati povprečno velikost čitalniške lokacije po številu prebivalcev v posameznem okraju in na deželni ravni ter na drugi strani, kakšna je bila gostota čitalnic v posameznih političnih okrajih oz. glavarstvih¹¹ znotraj dežele glede na celotno število prebivalcev v teh okrajih. Na tej

⁹ Ljubljana sem ni prišteta, ker jo je prav tako kot Trst ali Gorico potrebno obravnavati ločeno.

¹⁰ Vendar so razlike vnovič precejšnje, saj je bila koncentracija prebivalstva v tržaških predmestnih naseljih neprimerno večja kot v ostalih primorskih vaseh, kjer so delovale čitalnice.

¹¹ V popisu prebivalstva so to t. i. *Bezirkshauptmannschaften*. Gre za notranjepolitično razdelitev posamezne dežele.

podlagi se da nato primerjati pokritost posameznih okrajev oz. okrožij s čitalnicami na meddeželni ravni. Če izvzamemo Trst, bi kraj s čitalnico na Tržaškem štel v povprečju 2361 prebivalcev, kar je zaradi večjih naselij v okolici mesta nekoliko več od povprečja v drugih okrajih, povprečno število prebivalcev v kraju s čitalnico v goriškem glavarstvu¹² bi bilo 790, na Tolminskem, Sežanskem in v Slovenski Istri pa bi si številke sledile takole: 842,¹³ 656 ter 428 in 715.¹⁴ Če bi upoštevali vse podeželske lokacije, ne pa tudi mest Gorica in Trst, pa bi bila povprečna velikost (neurbanega) naselja s čitalnico po prebivalstvu 1173. Obojne povprečne velikosti kažejo sorazmerno majhnost naselja s čitalnico na zahodnem robu etničnega ozemlja. Kar se tiče pokritosti primorskih okrajev s čitalnicami, je bila na deželni ravni največja na Goriškem in na meddeželni v glavarstvu Postojna, ki je spadalo pod Kranjsko, vendar je bilo hkrati na zgodovinski mejni črti s Primorsko.¹⁵ Sicer je bila gostota čitalnic na Primorskem po glavarstvih takšnale. Na Goriškem (mesto, Gorica okolica, Tolmin, Sežana) je bila 1 čitalnica na 12.692 prebivalcev. Če zaradi primerljivosti demografskih podatkov spet izločimo mesto Gorica ter se omejimo samo na glavarstvo Gorica okolica, ki je po prvem popisu štel 56.082 prebivalcev in kjer je bilo 8 čitalnic, pridemo do pribl. ene čitalnice na 7010 ljudi. Sledi Trst oz. tržaško zaledje; če ga obravnavamo skupaj z mestom, bi to pomenilo eno čitalnico na 15.387 ljudi, medtem ko iz ločene obravnave podeželja pridemo do ene čitalnice na 8804 ljudi. Sledita okrajni glavarstvi Sežana (skupaj 27.142 prebivalcev) s tremi čitalnicami, kar bi pomenilo eno čitalnico na 9047 prebivalcev, in Tolmin (37.591 prebivalcev) s štirimi čitalnicami, ki se zaradi nekoliko večjega števila prebivalstva in z eno čitalnico na 9397 prebivalcev uvršča za Sežano. V Istri sta bili dve slovenski čitalnici, in sicer v Jelšanah, ki so spadale pod volosko okrajno glavarstvo, po številu prebivalcev primerljivo s Tolminom (37.265), in v Dekanih, ki so pripadali koprskemu glavarstvu, ki se z 62.149 prebivalci uvršča med Trst z zaledjem in glavarstvo Gorica okolica.¹⁶ Primerjava med najbolj in najmanj pokritim primorskim okrajem je presenetljiva, saj je bila v okraju Gorica okolica pokritost s slovenskimi čitalnicami po prebivalstvu za skoraj dvajsetkrat večja kot v Istri, kjer je bila ena slovenska čitalnica na 127.453. Vendar slovenski čitalnici nista bili osamljeni. V letih 1866 in 1869 sta bili namreč v Istri ustanovljeni čitalnici v Kastvu in Pulju, kar pomeni, da je bilo čitalništvo živahnješe, kot se zdi na prvi pogled. Da sta obe slovenski čitalnici vzniknili v manjših

¹² Ravno tako brez Gorice.

¹³ Razmeroma visoko povprečno število prebivalcev, ki tolminski okraj uvršča npr. pred sežanskega, gre pripisati sorazmerni velikosti čitalniških naselij, kot sta Tolmin in Cerkno, kjer je bil sicer največji kraj Otalež (1399). Najmanjše naselje z narodno čitalnico v tem okraju je imelo 767 prebivalcev (Kobarid).

¹⁴ Zadnji dve vrednosti se nanašata na kraja Jelšane in Dekani, ki sta spadala pod ločeni glavarstvi. Povprečna velikost kraja s slovensko čitalnico po prebivalstvu, in sicer ne glede na pripadnost okraju, bi bila 570. Toda ker smo slovenske dežele spremljali po okrajih, je tudi pokritost za Istro v neposrednem nadaljevanju podana ločeno za Volosko in Koper.

¹⁵ Na Postojnskem je bila povprečna velikost kraja po prebivalstvu nekoliko večja od tiste na Goriškem.

¹⁶ Jelšane so imele po prvem popisu 428 prebivalcev. V istoimensko občino, ki je spadala pod sodni okraj Castelnovo (Novigrad), so poleg več slovenskih vasi spadali hrvaški kraji Rupa, Šapjane in Lipa. Dekani so imeli 715 prebivalcev in so bili z več manjšimi kraji povezani v občino Rožari, ki je spadala pod največji primorski okraj Koper.

kraji s pod 1000 prebivalci (Jelšane so četrty najmanjši kraj s čitalnico), pa samo potrjuje domnevo o odpiranju čitalnic v zelo majhnih krajih na narodnostno bolj ali manj izpostavljenih področjih, kjer majhnost očitno ni predstavljala ovire v procesu narodnega osveščanja in je pomembnejšo vlogo igrala prostorska stičnost s tujim/drugim elementom. Od Jelšan je bilo na Primorskem manjše Skopo, na Štajerskem in Kranjskem sta bila manjša samo Benedikt in Šentvid.

Šentvid nad Ljubljano, kjer je vaška čitalnica delovala od leta 1866, je sicer spadal med najmanj pokrite okraje v kranjskem in širšem merilu, medtem ko je bila na Kranjskem in gledano po prebivalstvu čitalniška mreža najgostejša v že omenjenem postojnskem glavarstvu, ki je štel 41.225 prebivalcev in je imelo 6 čitalnic (na eni strani je Podnanos oz. Šembid s 438 prebivalci, na drugi trg Postojna s 1701 prebivalcem), kar da eno čitalnico na 6870 prebivalcev in ga uvršča celo pred glavarstvo Gorica okolica. Postojna je z Gorico okolico ter primorskima glavarstvoma Tolmin in Sežana najbolj primerljiva tudi po prebivalstveni sestavi, saj je čitalniško središče na Postojnskem štel v povprečju 931 prebivalcev. Razen Postojne in Vipave so imeli vsi kraji na tem območju manj kot 1000 prebivalcev, tako da so dominirale podeželske čitalnice. Bile so še v Senožecah (943) in (Ilirski) Bistrici¹⁷ (670) ter v Podragi (584) in Podnanosu. Za postojnskim glavarstvom je po številkah logaško glavarstvo, kjer je bila povprečna velikost kraja s čitalnico po prebivalcu neprimerno večja, in sicer 2502, kar pomeni, da so bile po tej plati potrebne večje spodbude kot na bližnjem Postojnskem. Vseeno je potrebno upoštevati, da sta bili na Logaškem delujoči čitalnici v Idriji, ki je bila 2. največje mesto na Kranjskem, in Planini. Nekoliko manjša je bila povprečna velikost kraja v glavarstvu Kranj, in sicer 2171 (Kranj in Škofja Loka), in v črnomaljskem 1120 (Metlika in Črnomelj). V novomeškem, kamniškem, kočevskem okraju in v okraju Ljubljana okolica, kjer je bila samo po ena čitalnica, pa 2068, 1868 in 656 ter 361. V Ljubljani s predmestji je po štetju iz leta 1869 prebivalo 22.593 ljudi. Povprečna velikost naselja s čitalnico na Kranjskem bi bila 1383; podobno kot pri Primorskem, kjer smo izvzeli Trst in Gorico, je bila iz izračuna izločena Ljubljana in so bili upoštevani trgi, vasi in srednje velika naselja, od katerih jih je nekaj dobilo mestne pravice, vendar jih po naselitvenem vzorcu nikakor ni mogoče obravnavati skupaj z deželnimi središči in so se v naši tipologiji znašla v drugi skupini naselij. Ob večini kranjskih glavarstev, ki v povprečnih velikostih naselij s čitalnicami odstopajo navzgor, sta izjemni Ljubljana okolica in Kočevje, kjer sta bili čitalnici v večkrat omenjenem Šentvidu in v trgu Sodražica s samo 361 oz. 656 prebivalci. V zadnjem primeru ne gre povsem spregledati niti dejstva, da so bili v glavarstvu Kočevje, kamor je Sodražica politično spadala, oz. na Kočevskem večinsko prebivalstvo kočevski Nemci, kar bi utegnilo posredno prispevati k narodni dejavnosti na tem koncu. Po drugi plati pa npr. vemo, da so bile v večjih mestih kazine, ki so bile večidel nemška zbirališča, vendar to ni spodbudilo kakšne čitalnice več. Iz primerjave povprečne velikosti krajev na Kranjskem in krajev na Primorskem, in sicer ne glede na to, ali vzamemo povprečja po glavarstvih ali deželno povprečje, lahko ugotovimo, da so bile na Kranjskem za osnivanje čitalnic potrebne večje spodbude kot na zahodnem robu etničnega ozemlja. Če se vrnemo k pokritosti kranjskih okrajev s čitalnicami, sta Postojni še najbližje in vendar daleč

¹⁷ Pridevek Ilirska je Bistrica dobila na začetku 20. stoletja.

od nje črnomaljsko glavarstvo, ki je imelo 29.646 prebivalcev in dve čitalnici, kar pomeni eno čitalnico na 14.823 ljudi, in glavarstvo Logatec s 35.152 prebivalci in z eno čitalnico na 17.576 ljudi. Sledi Ljubljana s predmestji in eno čitalnico na 22.593 prebivalcev. Glavarstvo Kranj s 53.804 prebivalci je imelo eno čitalnico na 26.902 ljudi in mu skupaj sledita glavarstvi Kočevje in Kamnik s po eno čitalnico na 38.106 in 38.204 ljudi. Okrajno glavarstvo Novo mesto je imelo samo eno čitalnico na 44.559 ljudi, v glavarstvu Ljubljanska okolica je bila torej ena čitalnica na 50.519 prebivalcev. Razloge za slabo pokritost naštetih glavarstev je bolj kakor v sorazmerni gostoti prebivalstva potrebno iskati v dejstvu, da je bila Kranjska v primerjavi z ostalimi zgodovinskimi deželami od vseh »najbolj« slovenska. V oči bode, da postojnsko in črnomaljsko glavarstvo, ki sta na Kranjskem najbolj pokriti s čitalnicami, rišeta kranjsko-hrvaško mejno črto.

To na Štajerskem naprej riše brežiško okrožje na jugovzhodu. Na Štajerskem je bila velikost krajev s čitalnicami v osmih krajih, ki so Benedikt (262), Vojnik (488), Žalec (553), Vransko (586), Ruše (612), Laško (613), Sevnica (670), Ormož (762), pod 1000, nad 1000 prebivalcev so imeli Celje (4224), Ptuj (2361), Slovenska Bistrica (1168), Ljutomer (1074) in Maribor (12.828). Če spet izvzamemo deželno središče ter upoštevamo primerljiva okolja, ki so podeželsko, trško in (malo)mestno, je povprečna velikost čitalniškega naselja na Štajerskem 1083, kar je manj tako od povprečja na Kranjskem kot na Primorskem, kjer povprečno velikost naselja dvigajo številčnejši zaledni kraji in ne gre za šibkejšo društveno dejavnost. Povprečne velikosti naselij s čitalnico po posameznih okrožjih se gibajo med 560 (celjsko) in 12.828 (Maribor mesto); vmes si od spodaj navzgor sledijo brežiška (670), mariborska (681), ljutomerska (1074) in ptujska enota (1561).

Pokritost je bila na Štajerskem največja v sicer najmanjšem med obravnavanimi štajerskimi okrožji, in sicer v Ljutomeru z 20.040 prebivalci in eno čitalnico. Eden od razlogov bi utegnil biti ta, da je mejil na Prekmurje, ki je spadalo pod Madžarsko (deloma pod Železno županijo, deloma pod županijo Zala). Najmanjša je bila pokritost na Brežiškem (sem je spadala Sevnica) s 45.982 prebivalci in eno čitalnico, kjer je čitalnica nastala v relativno majhnem naselju. Za Ljutomerom je Maribor z okolico, kjer je bilo 83.596 prebivalcev in kjer so delovale tri čitalnice (Slovenska Bistrica, Benedikt in Ruše), tj. ena malomestna in dve podeželski, kar pomeni eno čitalnico na 27.899 ljudi. Sledi celjski okraj, ki je bil velik, saj je vključno z mestom štel 122.281 prebivalcev in je imel pet čitalnic (poleg mestne še štiri trške oz. vaške v Laškem, Vojniku, Žalcu in na Vranskem), kar bi pomenilo eno čitalnico na 24.456 prebivalcev. Na zadnjem mestu je ptujsko glavarstvo z dvema čitalnicama in 76.835 prebivalci, kar da eno čitalnico na 38.418 ljudi. Ta politični okraj je po prebivalstvu primerljiv z mariborskim, razpon med najmanjšim krajem s čitalnico, ki je Ormož, in največjim, ki je Ptuj, znotraj Štajerske nekoliko spominja na razmerje med Benediktom in Mariborom, na Primorskem in na Kranjskem na Trst in Skopo ali Ljubljano in Šentvid, čeprav so razlike tu znatno večje.

Gledano v meddeželni perspektivi, bi se mesto Maribor po pokritosti znašlo med postojnskim in črnomaljskim okrajem, ki jima sledita Gorica-mesto ter logaški okraj, ki so v skupini najbolj pokritih okrajev, v katerih ena čitalnica pokriva med približno 6000 in 17.000 ljudi. Vanjo padejo goriški, tržaški, sežanski, tolminski okraj in sem

bi lahko dali Celovec, kar pomeni, da je največ najboljših pokritih okrajev na Primorskem, dva na Kranjskem, in sicer oba na mejnih črtah, ter po en okraj oz. okrožje na Štajerskem in Koroškem. Celjski, mariborski (Ruše, Slovenska Bistrica in Benedikt) in za las tudi Ljutomerski okraj bi se znašli ob Ljubljani in Kranju v drugi skupini, v kateri ena čitalnica pokriva od 20.000 do 30.000 prebivalcev, medtem ko bi ptujski in brežiški okraj padla v zadnjo skupino, v kateri so najslabše pokriti okraj, kjer je čitalnica s svojo dejavnostjo v povprečju pokrivala nad 30.000 prebivalcev. Spregledati ni mogoče, da je bil Ptuj med večjimi enotami z več kot 70.000 prebivalci in se je tudi zato znašel v zadnji skupini. Brežiški okraj, kjer je bilo število prebivalcev skoraj dvakrat manjše, pa je bil na stiku s hrvaškim ozemljem in stik s slovanstvom verjetno ni bil tako usoden oz. spodbuden za čitalništvo kot stik z drugimi narodi. V isti skupini so kočevski, kamniški, novomeški okraj, okraj Ljubljana okolica ter obe istrski glavarstvi, kjer sta bili slovenski čitalnici in sta Volosko in Koper. Vendar so v Istri dejansko delovale 4 slovanske čitalnice.

V zvezi s Štajersko zbuja pozornost obratno sorazmerje med povprečno velikostjo naselij po posameznih okrožjih in njihovo pokritostjo. Poleg prej omenjenega brežiškega okrožja je dober primer številčen celjski okraj, ki ni bil med najbolj pokritimi¹⁸ in v katerem je bila povprečna velikost kraja samo 560 prebivalcev. To spominja na okraja Ljubljana okolica in Volosko, ki sta bila izredno slabo pokrita, vendar sta imela čitalnice v naseljih pod 500 prebivalci. Naštetim okrajem oz. okrožjem je blizu mariborsko okrožje s povprečjem 681, ki se je znašlo med srednje pokritimi območji. Nasprotno velja za Ljutomer, ki je z malo več kot 20.000 prebivalci in z dvema čitalnicama na zgornji meji z najbolj pokritimi slovenskimi okraji, da je bila povprečna velikost naselja po prebivalstvu v tem okrožja za 40 % večja od povprečne velikosti kraja v mariborski okolici. Gledano s stališča demografske strukture, to pomeni, da je bila včasih navkljub dobri pokritosti področja za delovanje čitalnice v povprečju potrebna dosti večja populacija. Prav tako velja obratno, da so se čitalnice osnovale v majhnih krajih, ki so sicer pripadali slabo pokritim okrožjem. Od tega vzorca odstopa Ptuj, ki izkazuje šibkost v obeh smereh; najdemo ga med slabo pokritimi področji in čitalnica se pojavi šele v večjem naselju. Predvidljivosti ni tam, kjer manjkajo podatki, in sicer pri koroški Kapli. Celovec bi lahko po karakteristikah postavili ob Maribor ali Gorico.

Trinajst čitalnic na Štajerskem se morda ne zdi veliko, saj so bila štajerska okrožja med največjimi in je Štajerska štela vsega skupaj 1.131.309 prebivalcev, medtem ko sta imeli v primerjavi z njo Kranjska in Primorska (z Goriško, Tržaškim in Istro)¹⁹ 463.273 oz. 581.078 prebivalcev. Toda upoštevati je potrebno, da je bilo na Slovenskem Štajerskem šest slovenskih okrožij oz. okrajev (Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj in Slovenj Gradec), tako da je bilo število prebivalcev dejansko nižje, tj. 406.180.²⁰ Na Koroškem je bilo po podatkih iz prvega štetja 336.400 pre-

¹⁸ Med šestimi obravnavanimi štajerskimi okrožji je Celje na 4. mestu, in sicer za mestom Maribor, mariborskim okrožjem in Ljutomerom.

¹⁹ Pri seštevku so upoštevana vsa istrska okrožja: največje Koper (62.149) ter Lošinj (35.917), Poreč (39.460), Pazin (36.569), Pulj (43.545) in Volosko (37.265).

²⁰ Ljutomer (25.040), Maribor z okolico ($83.596 + 12.828 = 96.424$), Ptuj (76.835), Brežice (45.982), Slovenj Gradec (39.618), Celje z okrajem ($4224 + 118.057 = 122.281$).

bivalcev.²¹ Če bi se čitalniški standard določal po številu prebivalstva, iz katerega so izhajali potencialni društveniki in podporniki, na čitalnico, je bil ta v ustavni dobi po pričakovanju najvišji na Primorskem (ena čitalnica na 22.394 ljudi), ki ji sledita Kranjska z eno čitalnico na 27.251 in Štajerska, kjer je bilo za 25 % manj čitalnic kot na Kranjskem, z eno čitalnico na 31.245 ljudi. Na repu je Koroška z eno čitalnico na 168.200 ljudi. Dosti drugače ne bi bilo niti, če bi pritegnili povprečno velikost vaškega oz. (malo)mestnega naselja s čitalnico po prebivalstvu, ki znaša 1083 za Štajersko, 1173 za Primorsko in 1383 za Kranjsko,²² ter spremljali pokritost posameznih deželnih okrožij oz. okrajev. Po zgoraj navedenih kriterijih med najbolj pokrite pade pet primorskih, dva kranjska okraja in eno štajersko okrožje, med srednje pokrite dva kranjska okraja in tri štajerska okrožja, med najslabše pokrite pa dva primorska (istrska) okraja, štirje kranjski okraji in dve štajerski okrožji. Na prvem mestu bi bila Primorska, ki bi ji sledili Štajerska in Kranjska (kjer je bilo največ slabo pokritih okrajev), vnovič bi bila na zadnjem mestu Koroška.

2 Čitalništvo ter upravno-politična in sodna organiziranost

Med družbenogeografskimi dejavniki ni mogoče poleg naselitvenih oz. demografskih vzorcev zaobiti niti upravno-politične in sodne organiziranosti naselij in njihovih širših območij, saj je bilo za narodni in kulturni razvoj kraja gotovo pomembeno, ali so imela na teh območjih svoje sedeže glavarstva, sodišča, občinske uprave, davčni uradi ipd. Vprašanje, ki se poraja, je, ali pri razvoju čitalništva naštetih faktorji delujejo bolj vsak zase ali je med njimi mogoče zaznati tesnejšo povezanost, kar bi pomenilo, da je npr. na območju s plodovitejšo čitalniško dejavnostjo mogoče pričakovati hkratno prisotnost in medsebojni vpliv več faktorjev. Vnovični pregled čitalnic je pokazal, da v vseh krajih, kjer so odprli čitalnice, niso bili nujno sedeži sodnih okrajev. Zraven je bilo zanimivo spremljati, kateri so bili tisti sodni okraji, kjer je delovalo več čitalnic, ter v katerih političnih okrajih je bilo največ oz. najmanj sodišč in kako bi to lahko vplivalo na oblikovanje mreže čitalnic. Tržaško z zaledjem je imelo osem, sodni okraj Gorica-okolica, kamor so spadali Gorica, Solkan, Štandrež, Vrtojba in Prvačina, pet društev, v ajdovskem sodnem okraju, ki je spadal pod goriško glavarstvo, so bila tri (Ajdovščina, Branik, Črniče), v kanalskem sodnem okraju, ki je ravno tako spadal pod okrajno glavarstvo Gorica-okolica, samo eno društvo. Eno društvo je imel sodni okraj Sežana, sodni okraj Komen dve (oboje sežansko glavarstvo). V tolminskem sodnem okraju so bile 3 čitalnice v Tolminu, Volčah in Kobaridu, medtem ko je imel sodni okraj Cerkljevo eno čitalnico (oboje glavarstvo Tolmin). Na kratko, je bila na Primorskem avtonomno sodno upravljanih približno četrтина krajev s čitalnicami. Iz medsebojne primerjave primorskih glavarstev vidimo, da je bilo sodno nekoliko bolj razparcelirano tisto, kjer je bila čitalniška mreža po prebivalstvu najgostejša, tj. Gorica-okolica, kjer je 8 oz. 9 naselij

²¹ Poleg mesta Celovec s 15.285 prebivalci je okrožje Celovec-okolica štel 59.151, kar je primerljivo s tržaškim zaledjem in okrajem Ljubljana-okolica, Šmohor (Hermagor) 17.740, Spittal 43.925, Šentvid na Glini (St. Veit an der Glan) 52.982, Beljak 54.284, Velikovec, kamor je spadala Železna Kapla, 52.533 in Volšperg (Wolfsberg) 40.500.

²² Zakaj Koroška v primerjavo ni pritegnjena, ni potrebno ponavljati.

(če pritegnemo mesto) s čitalnicami pripadalo trem sodnim okrajem. Na Kranjskem je bilo takih naselij, kjer so delovale čitalnice in kjer so bili hkrati sedeži okrajnih sodišč, dve tretjini (Ljubljana, Idrija,²³ Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Kamnik, Postojna, Vipava,²⁴ Metlika, Črnomelj, Senožeče in (Ilirska) Bistrica),²⁵ kar pomeni, da sodna organiziranost še zdaleč ni zanemarljiv dejavnik pri pojasnjevanju prostorske distribucije čitalnic. Podobno je bilo na Kranjskem, saj je bilo sodno najbolj razparcelirano glavarstvo, ki velja za najbolj pokrit kranjski in slovenski okraj. Gre za Postojno, kjer je bilo vsega skupaj 6 čitalnic, ki so pripadale štirim sodnim okrajem. Sodne organizacijske enote lahko pomenijo več sodnega oz. pravniškega osebja, ki je poleg učiteljstva, duhovščine, trgovcev, obrtnikov, posestnikov in podjetnikov tvorilo pomemben del narodnobuditeljske srenje. Podobno velja za Štajersko. Naselij z delujočimi čitalnicami, kjer so imela sedeže okrajna sodišča, so dobre tri četrtine. To so Maribor,²⁶ Slovenska Bistrica, Celje,²⁷ Vransko, Vojnik, Laško, Ptuj, Ormož, Ljutomer in Sevnica.²⁸ Železna Kapla, ki je spadala pod velikovško glavarstvo, in Celovec sta pripadala ločenima sodnima okrajema.

Do podobnih ugotovitev pridemo, če obravnavamo upravno ureditev posameznih okrajev in okrožij. Rahlo od drugih dežel odstopa samo Primorska, kjer sta vseeno imeli status občin dve tretjini krajev s čitalnicami. Poleg Gorice in Trsta, ki sta upravljala okoliške kraje in zaledje, so imeli status občin, v katere je bilo običajno povezanih več vasi, kraji Jelšane, Cerkno, Kobarid, Volče, Tolmin, Nabrežina, Komen, Skopo, Črniče, Branik, Štandrež, Solkan, Ajdovščina, Kanal, Vrtojba.²⁹ To pomeni, da so čitalnice praviloma nastajale v samoupravnih lokalnih skupnostih oz. občinah. V tem smislu sta bila izjemna samo kraja Dekani in Prvačina; Prvačina je spadala pod občino Dornberk, ki je imel več prebivalcev kot Prvačina (1491 : 837), in Dekani pod občino Rožari, ki so po prebivalstvu (Rosariòl di sopra/Rožari pri Cerkvi, Rosariòl di sotto/Rožari) zaostajali za Dekani (257 : 715).³⁰ Na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem so bili vsi kraji s čitalnicami hkrati občine, tako da je upravna avtonomnost kraja eden bolj izrazitih dejavnikov pri pojasnjevanju vzpostavljanja in prostorske distribucije čitalnic.

Med spremenljivkami, ki so politična, sodna in upravna organiziranost okrajev oz. okrožij, ni mogoče preprosto konstatirati neposrednih povezav, vendar natančen pregled in obravna družtev dopušča sklep, da obstaja (naj)močnejša povezanost med sodno in upravno organiziranostjo naselij. Med skupno 58 naselji je 31 takih (53 %), ki so bila sedeži sodnih okrajev in občinskih uprav. Da so čitalnice dejansko

²³ Planina ni imela statusa sodnega okraja in je skupaj z Idrijo spadala pod sodni okraj Logatec, kjer je imel sedež glavar.

²⁴ Pod vipavski sodni okraj sta spadala tudi Podnanos in Podraga.

²⁵ Sodražica, kjer je bila čitalnica, je spadala pod sodni okraj Ribnica (glavarstvo Kočevje).

²⁶ Sem so spadale tudi Ruše.

²⁷ Pod sodni okraj Celje je spadal tudi Žalec.

²⁸ Benedikt je spadal pod sodni okraj Sv. Lenart.

²⁹ Čitalnica je bila v Spodnji Vrtojbi s 603 prebivalci. Nekaj manj jih je štela Zgornja Vrtojba (552). Občina Vrtojba je imela vsega skupaj 2223 prebivalcev.

³⁰ Podobno velja za občino Solkan, kjer je bila čitalnica v Solkanu s 466 prebivalci in ne npr. v Lokah (naselje pri Gorici) s 1399 prebivalci, in omenjeno Spodnjo Vrtojbo, saj jo je po prebivalstvu nekoliko prekašalo Vogrsko (623).

nastajale v upravnih središčih, se da posredno potrditi, ko si prikličemo razpoložljive demografske podatke iz prvega dela razprave. Središča čitalnic so bila v vseh tistih primerih, ko niso sama tvorila občine in upravno povezovala več krajev, največji kraj po številu prebivalcev v občini. Razen za mestne oz. trške občine Trst, Gorica, Ljubljana, Maribor, Celovec, Kranj, Škofja Loka, Kamnik,³¹ Ajdovščina, Črnomelj, Novo mesto, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer in tudi (Ilirska) Bistrica³² to velja za naslednja naselja, ki so bila sedeži čitalnic, okrajnih sodišč in občinske uprave: Kanal, kjer je živela dobra četrtina vsega prebivalstva v občini, Komen z dobro tretjino prebivalstva, in Tolmin, kjer je živela sicer samo petina vsega prebivalstva, pri čemer je potrebno upoštevati, da je bila občina Tolmin med bolj razdrobljenimi in je upravno povezovala 12 krajev bližnje okolice. V občini Postojna je bila čitalnica v istoimenskem trgu, kjer je živela skoraj polovica vsega prebivalstva, medtem ko je bila druga polovica v devetih okoliških vaseh (skupaj 3606). Podobno velja za občino Vipava, v občini Senožeče (sem so spadale še Gabrče) je v Senožečah živelo 90 % prebivalstva. V občini Idrija je bila čitalnica v največjem kraju, ki je seveda Idrija, v kateri je bilo skoncentrirano skoraj vse prebivalstvo (3813 od skupno 3937); preostalih nekaj občanov je živelo v Zgornji in Spodnji Kanomlji (tu so bili po prvem popisu samo 4 prebivalci v eni hiši) ter v Jeličnem Vrhu. V dosti manjši občini Metlika s 1331 prebivalci je bila čitalnica v Metliki, kjer je bilo 90 % vsega prebivalstva. Na Štajerskem so bili kraji s čitalnicami v povprečju manjši od krajev na Kranjskem, toda čitalnice so bile v občinskih središčih, ki so bila največji kraji v občini in so Vransko (z dobro tretjino vsega prebivalstva v občini), Vojnik, Laško, Ormož (sem je spadala še Dobrova) in Sevnica, v kateri je bila dobra tretjina vsega prebivalstva. V občini Vojnik, ki je bila po velikosti primerljiva s Postojno, je bila v kraju Vojnik res samo petina prebivalstva, kar gre na račun njene velike razdrobljenosti, saj je vanjo spadalo 25 vasi. V občino Laško je spadalo 23 krajev z 2969 prebivalci in v Laškem je prav tako živela ena petina prebivalstva. Na pričujočem seznamu med občinami izstopa Cerkno, saj je bila čitalnica v trgu Cerkno in ne v večjem in bližnjem naselju Otalež. Je pa bil v Cerknem sedež sodnega okraja, občine in davčnega urada.

3 Čitalništvo ter razvitost mreže srednjih in višjih šol

V nadaljevanju si bomo pogledali, kako je bilo v ustavni dobi z razvitostjo šolske mreže³³ na Slovenskem, kako se povezuje s prostorsko razmestitvijo čitalnic in ali je mogoče dognati povezave z drugimi obravnavanimi dejavniki. Obstoječo in na novo oblikujočo se šolsko mrežo so sestavljale trivialne, glavne šole in normalke, na katerih so potekali tečaji za učitelje, ki jih najdemo med društveniki, nižje in višje

³¹ Kamnik, Škofja Loka in Kranj so imeli s pred- oz. primestji primerljivo število prebivalcev. Po popisu iz leta 1869 so številke znašale 2178, 2298 in 2326.

³² Okoliški kraji, kot so Trnovo, Čelje, zemljiški gospostvi Jablanica, Prem itd., so bili samostojne občine.

³³ Glavni vir za srednje in višje šolstvo je predstavljalo delo Vlada SCHMIDTA (1963). Izvleček iz knjige je v namene raziskovalnega projekta Prostor slovenske literarne kulture pripravil Marjan Dolgan. Zato v nadaljevanju vir ne bo vsakič posebej naveden. Pri raziskovanju čitalnic sem se oprla na omenjeni izvleček, ga nekoliko izčistila in dopolnila, saj so me zanimala 60. leta.

srednje realne šole in gimnazije ter redkejšje višje (tehnične) in visoke šole (univerze) s študijem filozofije, teologije, prava in medicine. Ponekod so bile (obrtne) šole, na katerih so se izobraževali za poklice. (MEDVEŠ 1999: 86) Trgovci in obrtniki so predstavljali eno od pomembnejših plasti društvenikov, ki so se jim pridružili posestniki in gospodarstveniki, veliko je bilo intelektualcev ali polintelektualcev, kot so šolniki (učitelji, profesorji), uradniki, duhovniki, pravniki in politiki in nekateri člani so bili iz umetniških poklicev (književniki, kulturniki, slikarji). Na Primorskem je bilo v 60. letih, ki so najplodovitejše obdobje čitalniške dejavnosti, možno šolanje na meščanskih šolah, realkah in gimnazijah. Šolska dejavnost je bila v tem prostoru na več stopnjah in smereh dobro razvita že v letih pred čitalniškim obdobjem (konec 18. stoletja), kar ni bilo brez pomena za intelektualni razvoj primorskega življa. Kmalu po sprejetju splošnega šolskega reda 1774, ki je prinesel obvezno šolanje od šestega do trinajstega leta, so v tržaškem zaledju, tj. v Škednju (1780), na Katinari (1791), v Devinu (1793), na Proseku (1795) in Opčinah (1798), zrasle trivialke. Šolska mreža se je od 19. stoletja izpopolnjevala (babiška šola 1815, kmetijska šola 1842, moško učiteljsišče, realna in navtična akademija 1817). V 60. letih je v Trstu naprej delovala gimnazija,³⁴ ki je bila od 1851 osemrazredna z nemškim učnim jezikom. Leta 1852 je na njej slovenščina – za razliko od nižje realke,³⁵ kjer ni bila obvezna – postala obvezni predmet za slovenske dijake. Poleg realne in navtične akademije je bilo med šolami višje stopnje semenišče s teološkim študijem, iz katerega je izhajala duhovščina in ki je bilo ustanovljeno po letu 1849. Delovalo je do leta 1875, ko je bilo mogoče študirati na semeniščih v Ljubljani in Gorici. V Trstu je bilo tudi učiteljsišče, ki so ga 1875 preselili v Koper, tako da so bile na Primorskem šole za poklicno usposabljanje učiteljev v Kopru, Trstu in Gorici. V dobi razmaha čitalništva, v letih 1864/65, je bila v Trstu odprta moška pripravnica za učitelje. V Gorici se je slovenščina na nižji šoli oz. normalki uporabljala od začetka 19. stoletja (1808) oz. od 1815/16, ko so bili odprti slovenski oddelki in se je začel pouk odvijati v nemščini in slovenščini,³⁶ kar ni veljalo za vse šole. Na srednji in višji stopnji šolanja je vlogo pri uveljavljanju slovenščine odigrala višja realka v Gorici, na kateri slovenščina še v 50. letih ni bila obvezna in je to postala v sredini 60. let (1865), ko se je šola preoblikovala v popolno višjo osemletko.³⁷ Tačas je v Gorici že delovala čitalnica, ki je bila odprta leta 1862 in se ji je leta 1864 pridružila čitalnica v Ajdovščini. So pa vse ostale čitalnice v Gorici-okolici nastale po letu 1865, ko se je vsaj formalno izboljšal položaj slovenščine v šolah, in sicer v letu 1867 v Solkanu, Kanalu, Braniku in Črničah, 1868 v Vrtojbi, 1869 v vaseh Štandrež in Prvačina. V sežanskem in tolminskem okraju so razen v Tolminu, kjer je bila čitalnica ustanovljena leta 1862, čitalnice povečini nastajale od sredine 60 let; 1866 v vasi Skopo na Krasu, 1867 v Volčah, 1869 v Kobaridu, Cerknem in Komnu. V Trstu z okolico so čitalnice odpirale vrata od leta 1861. Z začetka ustavne dobe (1861 in pred tem 1849) je potrjen odlok o slovenskem pouku za Slovence, ki ga je gubernij izdal že 1846. Tako kakor v Trstu je med višjimi šolami v Gorici delovalo semenišče,

³⁴ Ustanovljena 1620 kot jezuitska in odpravljena po letu 1773; 1792 so jo obnovili frančiškani in je 1807 postala petrazredna.

³⁵ Ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna in je 1870 postala popolna višja osemletna.

³⁶ V Trstu celo trijezično (nemško, slovensko, italijansko).

³⁷ Realka je bila ustanovljena 1849 (nižja dvorazredna) in je postala popolna višja osemletka 1860.

katerega ustanovitev sega v leto 1757. Leta 1818 so na njem uvedli dveletni filozofski in teološki študij in je postal semenišče za vse primorske škofije. Slovensko so na njem poučevali od leta 1869, čeprav je tudi pomembno vedeti, da je bila slovenščina na modroslovnem učilišču od 1847/48 in na gimnaziji od 1849/50, ko je postala osemrazredna³⁸ in so se morali slovensko obvezno učiti vsi dijaki, katerih materni jezik je bila slovenščina. Kljub močnemu italijanskemu pritisku in dejstvu, da se je zasebno, poklicno in strokovno šolstvo na Tržaškem in Goriškem izraziteje krepilo od 80. in 90. let 19. stoletja, so torej srednje in višje šole, ki so ponujale splošno izobrazbo in so z opravljeno maturo tlakovale pot na višji študij, prispevale tako h krepitvi sloja intelektualcev kot k boljši povezanosti slovenske skupnosti na robu etničnega ozemlja in bujenju narodne zavesti, ki je bila pomembno gonilo društvene dejavnosti. Zato ne čudi, da je bilo čitalništvo na Goriškem in Tržaškem takó bogato.

Razvitost šolske mreže, pomembne za izobraževanje, krepitev narodne zavesti in utrjevanje rabe slovenščine v javnih položajih, je bila dobra na Kranjskem. Tako za Primorsko kot za Kranjsko velja, da mreža ni bila razsrediščena. V Ljubljani je bila državna gimnazija,³⁹ ki je v 60. letih⁴⁰ postala osemrazredna. Gimnazijski oz. licejski študij je obsegal teološke in filozofske študije – filozofijo so priključili gimnaziji kot 7. in 8. razred –, tako da je pravzaprav imel akademske poteze in je pripravljajal za študij na univerzi.⁴¹ Izobraževanje je na višji oz. licejski ravni ponujala realka, ki je veljala za bolj praktično usmerjeno šolo in je bila ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna šola. Od 1865 je bila to osemrazredna (nemška višja) šola.⁴² Med šolami višje stopnje je delovalo učiteljsiše, ki se je leta 1867 preoblikovalo iz nekdanje izobraževalnice za učitelje pri normalki,⁴³ kar ni nič neobičajnega, če upoštevamo, da so na normalkah oz. meščanskih šolah v deželnih središčih prej potekali kurzi za učitelje (MEDVEŠ 1999: 86). Šolniki so bili pogosto vidnejši člani (ustanovnih) odborov čitalnic. Konkretno pri Ljubljani bomo med ustanovniki izmed šolnikov našli Ivana Macuna, trgovce, obrtnike, posestnike in različne (pol)intelektualne poklice (pravniki, uradniki, zdravniki, publicisti, politiki). Bodoči bogoslovci oz. duhovniki so se v Ljubljani lahko izobraževali na semenišču (1708), na katerem so 1791 obnovili popoln štiriletni teološki študij, iz katerega se je kot škofijski zavod leta 1848 osamosvojila teološka fakulteta. Tu ima svoje korenine zasebna škofijska gimnazija (1905) v Šentvidu pri Ljubljani, v kateri je bila slovenščina učni jezik in je bila edina pov-

³⁸ Tudi ta gimnazija je bila ustanovljena 1620 kot jezuitska, med letoma 1780 in 1810 so jo upravljali pijaristi in je po 1807 postala šestrazredna. Ko so 1811 odpravili licej in gimnazijo, so ustanovili kolegij.

³⁹ Ustanovljena je bila 1597 kot jezuitska; po 1773, ko so razpustili jezuitski red, je postala državna gimnazija (do 1849), ki je obsegala filozofski in teološki študij. Po ustanovitvi generalnih semenišč v Gradcu in Innsbrucku so 1762 v Ljubljani odpravili teološki študij, 1785 oba letnika filozofije, ki so jo obnovili 1788. Gimnazija je 1807 postala šestrazredna, po 1849 osemrazredna, poslovenila se je 1918 (I. gimnazija).

⁴⁰ Od 1849 (do 1958).

⁴¹ Kdor je želel nadaljevati univerzitetni študij, je moral dokončati samo še tretje leto filozofije na univerzi.

⁴² Z državno gimnazijo sta se poslovenili 1918. 1930 se je iz nje oblikovala I. realna gimnazija.

⁴³ Od 1803 do 1810 so potekali pedagoški tečaji. Žensko učiteljsiše se je osnovalo 1870 in je postalo samostojni zavod v 20. letih 20. stoletja. Na začetku 30. let je postalo mešano učiteljsiše in študij se je podaljšal.

sem slovenska gimnazija v Avstro-Ogrski. V Šentvidu, ki velja za tretje najmanjše naselje s čitalnico, je bila čitalnica odprta leta 1866 in je med ustanovniki imela dva duhovnika: Blaža Potočnika, ki je bil župnik, literat in publicist, ter kaplana Alojzija Stareta; pridružili so se jim obrtnik oz. zlatar, podobar in dva posestnika.

V drugem največjem mestu na Kranjskem, Idriji, kjer je bila čitalnica od leta 1866, v 60. letih ni bilo gimnazije, zaradi česar sklepamo, da so bili med obravnavanimi dejavniki za razvoj čitalništva na Idrijskem pomembnejši politični, sodni, upravni faktorji in naselitveni vzorec (občina Idrija, ki je bila pod pristojnostjo logaškega glavarstva, le leta 1869 štela 3937 prebivalcev). Zgovorno je tudi to, da je bil idrijski sodni okraj na Kranjskem blizu glavarstvu Postojna, kjer je bilo čitalništvo daleč najbolj razvito, in ni mogoče izključiti niti meddeželnih vplivov. Kranjska glavarstva je na zahodu »ščitila« Goriška, ki je risala etnični rob in je imela razvito čitalniško dejavnost.

Za razliko od Idrije je Kranj imel gimnazijo. Kranjska čitalnica je delovala od leta 1863, kar je dve leti po ustanovitvi nižje klasične gimnazije z nemškim učnim jezikom, ki ga je v 70. letih 19. stoletja zamenjala slovenščina.⁴⁴ Gimnazija, ki je dajala splošno izobrazbo in je bila odskočnica za morebitni študij na univerzi, je bila na Kranjskem v Novem mestu in se je v osemrazrednico preoblikovala pred čitalniško dobo (1855).⁴⁵ V Kamniku je delovala frančiškanska gimnazija province Sv. Križa Slovenije, samo da zasebna.⁴⁶ Če osvežimo ugotovitev, da so bile v perspektivi demografije za osnovanje društev na Kranjskem potrebne večje spodbude kot na zahodnem ali vzhodnem robu etničnega prostora, je mogoče predpostavljati in vsaj deloma verificirati hipotezo, da so na Kranjskem pomembnejšo vlogo pri izobraževanju in spodbujanju narodnega življenja odigrale šole.

Kar se tiče nižjega in višjega srednjega šolanja, razen v Idriji to tačas ni bilo mogoče ne v Škofji Loki ne v belokranjskem glavarstvu Črnomelj. Vendar je Škofja Loka spadala pod glavarstvo Kranj, kjer je bila gimnazija, črnomaljsko in novomeško glavarstvo, v katerem je bila tudi srednja šola, pa sta bili bližnji glavarstvi. Podobno kot Idrija⁴⁷ zbujajo nekaj več pozornosti na Kranjskem Postojna, saj ni imela mreže srednjih in višjih šol, a je imela nekaj šolske tradicije; v Napoleonovem času (1810) je v Postojni delovala gimnazija, ki je bila 1811 kolegij, odpravljen kmalu po odhodu Francozov (1813). Zato je bil za čitalništvo gotovo bolj pomemben njen mejni položaj – na Kranjskem je na jugu podoben položaj imelo črnomaljsko glavarstvo –, saj je bila na obodu Kranjske in se je zahodno stikala z Goriško, kjer predpostavljamo medsebojne vplive. Glavarstvo Postojna, ki je obsegalo sodne okraje Planina, Senožeče, Lož, Bistrica, je poleg vsega na Bistriškem mejilo na slovenski del Istre. V neposredni bližini Bistrice je bila narodna dejavnost živahna v Jelšanah, ki so

⁴⁴ Ustanovitev gimnazije (dvorazredna), ki je bila že 1811 odpravljena, sega v leto 1810. 1870 se je gimnazija iz klasične preoblikovala v realno gimnazijo; hkrati je postala prva gimnazija na Slovenskem s slovenskim učnim jezikom, nemščina pa je bila učni predmet.

⁴⁵ Nastala je kot frančiškanska gimnazija (1746). Nato je postala petrazredna (1807). 1811 jo je zamenjal kolegij, ki je v zmanjšanem obsegu opravljal nalogo gimnazij in licejev. Realna višja gimnazija je bila tako kot v Kranju ustanovljena 1870.

⁴⁶ Ustanovljena 1821 s sedežem v Gorici, do 1877 s pravico javnosti.

⁴⁷ V Idriji je (trirazredna) gimnazija delovala do prihoda Francozov (1784–1797) in nato od 1807 do 1811. Med leti 1823/24 in 1827 je bil odprt prvi razred nižje gimnazije.

spadale pod glavarstvo Volosko (sodni okraj Castelnuevo), kjer je narodno društvo svoja vrata odprlo leta 1867.

Na Spodnjem Štajerskem so bile v ustavni dobi nižje, višje srednje in višje šole v Mariboru, Celju, na Ptuj in v Ljutomeru. Maribor je imel podobno kot Ljubljana in Gorica gimnazijo, realko, semenišče in učiteljišče. Na gimnaziji v Mariboru so se slovenski razredi (nižja gimnazija) pridružili nemškim šele 1889, tako da gimnazija v 60. letih ni bila poslovenjena,⁴⁸ pač pa je imela dotlej razmeroma dolgo tradicijo. Njeni začetki segajo v leto 1758,⁴⁹ ko je bila ustanovljena kot jezuitska, in je na začetku 19. stoletja (1807) postala petrazredna. Za izobrazbo na nižji srednji stopnji je skrbela realka, ki je bila ustanovljena leta 1850 in se je po letu 1870 preoblikovala v popolno osemletno višjo realko.⁵⁰ Semenišče, ki je dajalo bogoslovce in duhovnike, je bilo v Mariboru odprto po letu 1849. Bodoči učitelji so se lahko v ustavni dobi, in sicer od 1862, izobraževali na dvoletnem učiteljišču, na katerem je bila slovenščina učni jezik. Učiteljiščna šola je imela podlage v t. i. preparandiju, trimesečnem tečaju za učitelje ljudskih šol (ustanovljenem leta 1802; do 1849), ki se je leta 1850 razširil v enoletno učiteljiščno šolo. V Mariboru-okolici, kjer so v 60. letih delovale štiri čitalnice, položaj slovenščine kot učnega jezika ni mogel biti čisto brez pomena ne pri krepitvi njegove javne vloge ne narodne zavesti, sploh če ga primerjamo s stanjem leta 1869, ko se je šola preoblikovala v triletno učiteljišče z nemškim učnim jezikom.⁵¹ Ruše, ki so bile med najmanjšimi naselji s čitalnicami, v tem času niso imele šole.⁵² V najslabšem položaju so bile med okraji oz. okrožji Brežice, kjer je bila med dejavniki narodno-kulturnega življenja bolj pomembna mejna lega. Da včasih celo tam, kjer je obstajala šolska ponudba, ne gre pripisovati prevelikega pomena šolam, priča glavarstvo Ptuj. Čitalnici na Ptuj in v Ormožu sta delovali od 1863/64 in 1868, deželna nižja realna gimnazija pa je bila npr. ustanovljena 1869. Drugače je v primeru Prlekije. Čitalnica v Ljutomeru je delovala od 1868, medtem ko je bila meščanska šola, iz katere je leta 1870 nastala nižja realna šola, tu ustanovljena že 1861. Na Celjskem, kjer je bilo pet čitalnic, sta izobraževalno poslanstvo na nižji in višji srednji stopnji izpolnjevali realka⁵³ in gimnazija (ust. 1808).⁵⁴ Leta 1895 so na njej ustanovili slovenske razrede. Celovec je imel teološki študij, obnovljen na začetku 19. stoletja (1801), gimnazijo in realko,⁵⁵ ki sta bili v dobi čitalnic popolni osemletni šoli.

Prikaz srednjega in višjega šolstva za Štajersko kaže, da so imela razen Brežic (Sevnica) vsa okrožja, kjer so bile čitalnice, šole različnih stopenj. To je pomembno

⁴⁸ To se je zgodilo 1918.

⁴⁹ Vmes je doživela več sprememb. 1773 so jo razpustili, 1775 so jo obnovili in od 1781 so jo vodili piaristi. Svetni učitelji so na njej poučevali od 1790.

⁵⁰ Podobno kot (klasična) gimnazija se je poslovenila 1918.

⁵¹ 1874 je postala štiriletna. Iz nje je prav tako 1918 nastalo moško učiteljišče, ki je delovalo do začetka 2. svetovne vojne. Tu ima korenine III. gimnazija Maribor.

⁵² Dolgo pred tem (1645–1758) je v Rušah delovala župnijska šola, ki je imela naravo gimnazije in je prenehala delovati, ko so ustanovili jezuitsko gimnazijo v Mariboru.

⁵³ Ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna.

⁵⁴ Šola z latinskim učnim jezikom, ki je bila od 1851 do 1919 višja nemška gimnazija.

⁵⁵ Gimnazija je postala osemletna 1849. Ustanovitev jezuitske gimnazije sega v leto 1604. 1773, ko so razpustili jezuitski red, je postala državna in 1807 šestrazredna. Realka pa je bila 1849 ustanovljena kot nižja dvorazredna.

tako z vidika razvoja slovenske kulture in oblikovanja narodne zavesti, ki je bila podlaga za snovanje čitalnic, kot z vidika izobraževanja dejavnih članov čitalnic, med katerimi je bilo veliko šolnikov. Napram temu se je pri brežiški enoti za pomembnejšo izkazala lega, saj je skupaj s Črnomljem, Metliko, Novim mestom na (jugo)vzhodu ter Ljutomerom in Ptujem na (severo)vzhodu risala slovensko-hrvaško oz. slovensko-madžarsko mejno črto. Večjo vlogo kakor šolam bi bilo mejni legi mogoče pripisati pri Ormožu. Naslednja ugotovitev je, da se na Štajerskem sorazmerna razsrediščenost šolske mreže povezuje z relativno majhnim naselitvenim vzorcem; čitalnice so bile večidel v krajih z manj kot 1000 prebivalci. Med društvenimi dejavniki sta se na Slovenskem Štajerskem izkazala za dosti relevantna sodna in upravna organiziranost območij s čitalnicami. Tri četrtine štajerskih čitalniških središč so bile hkrati sedeži sodnih okrajev in vsa čitalniška središča so bila sedeži občinskih uprav, kar pomeni, da so bile čitalnice praviloma v upravnih središčih občin.

Obravnavani dejavniki se lahko povezujejo še na drugačen način. Na Kranjskem je šolska infrastruktura segla samo v nekatera središča. Poleg Ljubljane so imeli višje srednje šole Kranj, Kamnik in Novo mesto, kar ne pomeni, da sem ni hodilo okoliško in drugo prebivalstvo. Zanimivo je, da gre v vseh treh primerih za čitalniške lokacije, kjer koncentracija prebivalstva presega deželna povprečja, tako da značilnosti šolske mreže in naselitveni vzorec – sodeč po prebivalstvu, so bile torej potrebne večje spodbude kot npr. na Štajerskem in Primorskem – konvergirata drugače kot zgoraj. Sklepamo lahko, da so tu napram narodnostno bolj izpostavljenim okrajem, kjer so bili potrebni bistveno manjši demografski vložki, več pomena za narodno dejavnost imele obstoječe vzgojnoizobraževalne ustanove. Pri obravnavi učinkovanja različnih dejavnikov je Kranjska bližje Štajerski, ko govorimo o sodni razparceliranosti političnih okrajev/okrožij in upravnem statusu naselij, kjer so bile čitalnice, saj sta bili na Kranjskem dve tretjini čitalniških središč hkrati sedeži sodnih okrajev in je imela v njih svoj sedež občinska uprava. Za Koroško, kjer je bilo šolanje v deželnem središču mogoče na vseh stopnjah, je težje prepričljivo potrditi prepletenost naštetih dejavnikov, a ni mogoče spregledati, da sta imela Celovec in Železna Kapla, ki sicer ni tvorila samostojnega sodnega okraja, ločeni občinski upravi.

Na Primorskem mreža srednjih in višjih šol ni bila tako razsrediščena kot na Štajerskem, saj so bile te samo v Gorici in Trstu, kjer pa je bilo največ čitalnic na Primorskem. To Primorsko približuje Kranjski in daje pri pojasnjevanju prostorske distribucije čitalnic večji pomen šolstvu na obeh omenjenih območjih. Obenem vemo, da so bile na Primorskem podobno kot na Štajerskem čitalnice povečini na podeželju, tj. v manjših krajih. Značilnost šolske mreže in naselitveni vzorec sta pri Primorski v bistvu kombinacija zgornjih dveh vzorcev (Štajerska: sorazmerna razsrediščenost šolske mreže in majhen naselitveni vzorec, Kranjska: sorazmerna sredotežnost šolske mreže in večji naselitveni vzorec), za katerega je značilna sredotežnost šolske mreže in majhen naselitveni vzorec. Rečeno drugače, so bili na Primorskem – napram Kranjski – potrebnejši manjši demografski vložki in gre večji pomen kot vzgojnoizobraževalnim dejavnikom pripisati strateški mejni legi na stiku z italijanskim elementom in večjim narodnointegrativnim potrebam. V prid vplivnosti mejnega položaja nasproti drugim dejavnikom govori dejstvo, da ni bila tako odločilna niti sodna organiziranost primorskih okrajev, saj so bila naselja, kjer so bile hkrati či-

talnice in sedeži sodnih okrajev, v manjšini. Tržaško, ki ni bilo ne med sodno ne med upravno najbolj razdrobljenimi območji, je imelo osem čitalnic. Drugače je pri Goriški (vsa tri glavarstva), ki je v tem smislu bližje Kranjski ali Štajerski. Tu je 16 (od skupaj 26) primorskih čitalnic pripadalo sedmim oz. osmim okrajem. Vendar se podobno kot na Tržaškem sodna ureditev spet ni izkazala za tako odločilen dejavnik, saj je bilo samo 5 (od 16) krajev s čitalnicami, tj. ena tretjina, hkrati sedežev okrajnih sodišč. V Istri ne kraj Jelšane ne kraj Dekani nista bila sedeža okrajnih sodišč. Za razliko od okrajnih sodišč je imela občinska uprava sedež v dveh tretjinah krajev s čitalnicami. V tem se Primorska, Štajerska, Koroška in Kranjska skorajda ne razlikujejo. Med obravnavanimi dejavniki, ki se pri posameznih okrajih in na deželni ravni povezujejo različno, je to najbolj prekriven dejavnik.

Ob veliki večini primerov, ki jih je sorazmerno dobro mogoče razložiti skozi delovanje in součinkovanje različnih dejavnikov, nekateri primeri ostajajo uganka. Ilustrativen primer je na (severo)vzhodnem robu Ormož, ki ni imel šole (ti sta bili na Ptuj in v Ljutomeru), in je večja vloga pripisana narodnostnem stiku (npr. slovensko-madžarski), ki je v relativno majhnih krajih spodbudno deloval na čitalniško dejavnost. Z Ormožem je po številu prebivalcev primerljiva (Ilirska) Bistrica na jugozahodu, kjer prav tako ni bilo šol, a iz lege ni mogoče dovolj prepričljivo razložiti čitalništva, saj je bila severna Istra tudi slovenska, na zahodu pa je bila tako ali tako Goriška. Razloge gre iskati v dveh smereh. Na eni strani domnevamo, da so v tovrstnih primerih pomembno vlogo igrali meddeželni oz. medokrajni vplivi, če upoštevamo, da je Bistrica spadala pod okrajno glavarstvo Postojna, ki je bilo v najbolj slovenski deželi, vendar obenem na meji z narodnostno bolj izpostavljeno Primorsko. Na drugi strani ne bi smeli pozabiti na aktivnost nekaterih posameznikov, ki jo je zaradi pomanjkanja podatkov in anonimnosti praktično nemogoče izmeriti, pa bi bilo delovanje narodnokulturnih društev brez njih nemogoče. Podobno bi veljalo za kranjsko glavarstvo Logatec, ki ni bilo strateško izpostavljeno, saj ga je na zahodu ščitila Goriška, in bi lahko govorili o nekakšnem verižnem vplivanju med bližnjimi okraji Istra-Postojna-Goriška-Logatec. Sta pa bila tako Bistrica kot Ormož in sploh večina krajev s čitalnicami sedeži sodnih okrajev in občinskih uprav. Zato bi lahko naselja, kjer so bile čitalnice brez večjih špekulacij lahko označili kot središča upravnega, političnega in kulturnega življenja.⁵⁶

VIRI IN LITERATURA

Etbin Henrik COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana: SM. 282–296.

Zdenko MEDVEŠ, 1999. Šolstvo. *Enciklopedija Slovenije*. 13. zv. Ljubljana: MK. 86.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Kärnten: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1872. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.

⁵⁶ Bralec te razprave si lahko pomaga z literarnim zemljevidom, ki je priložen razpravi in je avtorici služil kot spoznavno orodje pri pojasnjevanju prostorskega mreženja čitalnic.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1872. 1. in 2. zv. Gradec: Grazer Zeitung.

Orts-Repertorium von Triest, und Gebiet Görz, Gradisca und Italien: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1873. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1874. 1. in 2. zv. Ljubljana: Ign. von Kleinmayr & Fed. Bamberg.

Urška PERENIČ, 2010a: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.

--, 2010b: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. I. Novak Popov. 233–44.

--, 2011a: Literaturnaja žizn' v 1860-e gg. v Slovenii skoz prizmu dejatel'nosti čitalej. Prev. N. Pil'ko in Ju. Sozina. *Slovenica. I, Istorija i perspektivy rossijsko-slovenskih otnošenij*. Ur. K. V. Nikiforov. Sankt-Peterburg: Aletejja. 190–211.

--, 2011b: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.

Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895*. Ljubljana: DZS.

Branko REISP, 1988: Čitalništvo. *Enciklopedija Slovenije*. 2. zv. Ljubljana: MK. 137–138.

Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. 3. zv. Ljubljana: Delavska enotnost.

UDK 022.5:930.85(497.4)

Urška Perenič

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana

Institute of Slavic Studies, University of Vienna

THE READING SOCIETIES NETWORK AND SOCIO-GEOGRAPHIC DYNAMICS

This article presents various factors, aside from national-political impetuses, that may have significantly influenced the formation of a reading societies network in the ethnically Slovene territory in the 1860s. It speculates on the nature of the connections between these factors and the organization of reading centers' spatial distribution in the territory. The article attempts to reveal the nature of the interaction between the demographic features of specific population centers and broader administrative divisions in the context of which the reading movement developed. In so doing, it relies on the first comprehensive Austro-Hungarian census, which was completed in 1869. Among the factors, special attention is devoted to the administrative and judicial organization of regions with reading centers, their local administrative divisions, and the distribution of educational infrastructure made up of middle and high schools. On these bases, the article offers several possible models that show how the factors in question were interconnected in the rise and spread of reading centers throughout the ethnically Slovene territory.

Key words: reading centers, nineteenth century, population, schools, judicial and administrative organization

1 The Reading Societies Network from the Standpoint of Demographic Structure

The era of the reading movement in Slovenia began in the 1860s, although political-cultural societies in Trst (Trieste), Gorica (Gorizia), Gradec (Graz), Vienna, and Ljubljana were already active in the March period and in a way anticipated the reading centers. Even before the phenomenon of reading centers, these societies had a substantial role in the development of literary life and culture. The societies' activities included promoting reading; collecting, preserving, and distributing periodicals and books; organizing dramatic and theatrical undertakings;¹ and translating and adapting literature for Slovene cultural and entertainment productions. The societies' activities further gained momentum after the end of absolutism and in the constitutional period that led to the February Patent (1861), which permitted the formation of non-political organizations.² Reading centers developed most rapidly precisely at the start of this period, with continued growth in number and number of readers, so that

¹ Later, politico-cultural events (»bésede«) with different performing arts.

² The 1867 law on organizations encouraged their development, but many reading centers appeared even before it was adopted.

by the end of the 1860s there were fifty-eight reading centers in the Slovene territory.³ The end of the 1860s also saw the beginning of the Tabor movement. The *tabors* (politically orientated gatherings) can be seen as an extension, as it were, of reading societies. Many reading centers were open until the end of the nineteenth century.

The Slovene reading society in Trst was the first to be founded, on 29 January 1861. Fran Levstik was its secretary. The next was in Maribor, long before the opening of a reading center in Ljubljana. Reading activities in general, at least from a quantitative perspective, were most widespread in Primorsko, with twenty-six reading centers in the region in the 1860s. There were seventeen in Carniola, thirteen in Styria, and two in Carinthia. In Primorsko, there were Slovene societies in the Gorica area,⁴ the Trst area, and Istria. If Trst is left out, which with 70,274 residents⁵ was already at the beginning of the twentieth century the largest Slovene city (with two reading centers, including the one opened at St. Ivan's Church in 1868), all of the other Trst area reading centers were on the outskirts—that is, in the suburbs, which had 52,824 residents. This is noteworthy because it is comparable to the vast majority of population centers in Primorsko⁶ and Styria, where reading centers appeared in rural locations, in the countryside. (Among the largest in Primorsko were Štandrež (St. Andrea) and Branik (Rihemberk), with 1,544 residents; in Slovene Styria, there was, for example, Ljutomer, which was not yet incorporated and had 1,074 residents.) The reason for reading centers appearing in the western and eastern sections of the ethnically Slovene territory in towns with smaller populations than those in Carniola can be found in the local populations' comparatively greater need for institutions that more effectively promoted national cultural activities on the periphery, which was in greater or more »critical« contact with Italians or Germans. This need was markedly lesser in the central area of Carniola and nearby, where about ninety percent of the population was Slovene.⁷ Using the first census, which was taken exactly at the end of the 1860s, and considering the towns with reading centers and their populations, three large divisions can be made. A good half of the communities (i.e., twenty-nine) where there were reading centers were villages and trade centers—that is, smaller places whose populations ranged from 262 (Benedikt in Slovenske gorice) and 987 (Cerkno). There were twenty-two with from 1,050 (Štandrež) to 6,623 (Rocol) residents. The number of residents in larger towns—Ljubljana, Celovec (Klagenfurt), Maribor, Trst, and Gorica—was between 12,828 and 70,274. If we consider the list

³ Altogether there were over 4,000 members at that time. By the end of the century, eighty reading centers were still functioning. (Reisp 1988: 137)

⁴ The Gorica area will be treated on the basis of its administrative divisions or by areas under a district board—that is, besides the town of Gorica and its immediate surroundings, the area under the greater Gorica district board, of Tolmin, and of Sežana.

⁵ All demographic data are from the 1869 census.

⁶ In the Gorica area, with the exception of the city of Gorica with 16,659 residents, all of the reading centers were in rural locations. The same is true for the two Istria reading centers.

⁷ This is foremost evident from a comparison of the regional capitals—for example, in Ljubljana, with a larger population that might demand more reading centers, there was one; in greater Maribor, with a population of 12,828, there was also one, and another functioned close by, in the community of Ruše (Maria Rast), which had only 612 residents. Celovec, which had a reading center from 1863, falls between Gorica and Maribor.

of places with reading centers, we see that the majority of the fifteen reading centers in Primorsko—well over half of them in this region—were in the countryside. Styria, where eight of thirteen reading centers were in villages, followed, while in Carinthia, one was in a town and the other in a village.⁸ As regards the other half, which comprised medium-sized towns, the most reading centers were in Carniola (ten), followed by Primorsko (eight), and Styria (four). However, it should be noted that Primorsko ranked so high in this, second group because of its suburban areas (i.e., Rocol, Škedenj, Kolonja, Rojan, Barkovlje, Opčine, and Štandrež). These were actually suburban villages, and for this reason, despite their relatively large populations, it would be more sensible to count them in the first group, meaning the total number of rural reading centers would be thirty-six instead of twenty-nine, or a good sixty percent of all reading centers.

The outskirts of regional centers or capitals demand separate comparisons, just as do individual communities with reading centers. The outskirts of Trst, mentioned earlier, show some similarities with the Carniolan district board of greater Ljubljana,⁹ based on settlement patterns. Ljubljana had almost the same number of residents (i.e., 50,519) but only one village reading center, in Šentvid. Here we can see how reading center activity in the Trst area was considerably more dynamic than around Ljubljana, which paralleled the relation between Primorsko and Carniola in general. Among the exurban areas, only the Maribor districts diverged somewhat. The population was over 80,000, and there were three reading centers (one more was in the city), although the Lower Styrian districts were, in terms of population, overall larger than most Carniola and Primorsko political districts. For this reason the density of reading centers in Styria was, contrary to expectations, somewhat less than in Carniola, where there were four more reading centers. In the Celovec district, which included the wider area around the city with 60,000 residents, there were no reading centers.

Since among socio-geographic factors, population data is one of the most comprehensive sources for studying the spatial distribution of reading centers, I will now consider individual historical regions in more detail from this standpoint, starting with Primorsko. If we compare the demographic patterns of Primorsko communities, the first thing that strikes us is the broad range of populations between the smallest and largest communities with reading centers; for example, between Skopo (Karst) (309) and Trst (over 70,000). Of course, it is unjustifiable to compare urban areas and villages; it would be more sensible, for example, to draw a comparison with Rocol near Trst.¹⁰ Towns in the Trst environs were in general high on the scale and immediately followed Gorica and Trst, in the range from 6,623 to 1,166 residents, with Branik (population 1,544), a communal center encompassing many villages, falling between Kolonja (1,570) and Rojan (1,465). After Barkovlje (1,166) came Štandrež, which came under the Gorica district board and, like many centers of reading, is today in Italy. In eleventh place is Cerčno (Tolmin district board), with 987 resi-

⁸ This is the Carinthian reading center in Železna Kapla (Bad Eisenkappel), which is one of the reading center locations for which I could not obtain demographic data.

⁹ Ljubljana itself is not counted here, just as Trst and Gorica should be treated separately.

¹⁰ However, the differences here are substantial. The concentration of the population in the suburbs of Trst was far greater than in other Primorsko villages with reading centers.

dents, followed by smaller, but by population comparable places, such as Nabrežina (876), Tolmin (846), Prvačina (837), Komen (779), Ajdovščina (772), Volče (770), Kobarid (767), Dekani (715), Vrtojba (603), Črniče (545), Kanal (510), Solkan (466), Jelšane (428), and Skopo (309). These data are interesting because, on the one hand, it is possible to determine the average size of a reading center locale by number of residents in an area under a district board,¹¹ as well as on the regional level; and on the other hand, the density of reading centers in individual political districts under a district board within a region, which is a function of the total number of residents in the district. On this basis, the reading center coverage of individual districts can be compared across regions. Leaving Trst aside, a town with a reading center in the Trst region would have had an average of 2,361 residents, which due to the larger communities surrounding the city, is greater than the average in other districts. The average number of residents in a place with a reading center under the Gorica district board¹² was 790; in Tolmin, Sežana, and Slovenska Istra (Slovene Istria) the numbers were 842,¹³ 656, and 428, and 715¹⁴ The average population of a (non-urban) community with a reading center was 1,173, counting all of the rural locations, but not the cities of Gorica and Trst. Both average sizes show the relatively small size of communities with reading centers on the western periphery of the ethnic territory. As regards the coverage of reading centers in Primorsko districts, it was greatest on the regional level in the Gorica area, on the inter-regional level in the area under the Postojna district board, which was in Carniola but at the same time historically on the Primorsko border.¹⁵ Reading center density in Primorsko by area under a district board was as follows: in the Gorica area (the city of Gorica, the surrounding area, Tolmin, and Sežana), there was one reading center for every 12,692 residents. If for the sake of comparing demographic data we once again leave aside the town of Gorica and limit it to the surrounding area under a district board, which had 56,082 people in the first census and where there were eight reading centers, we get about one reading center for every 7,010 residents. The area surrounding Trst ranks next. If we treat it with the city, that would mean one reading center for every 15,387 people, while a separate calculation for the rural area yields one reading center for every 8,804 people. The Sežana district follows (27,142 people), with three reading centers, which would be one for every 9,047 residents, and then Tolmin (population 37,591), with four reading centers. Because of the latter's somewhat larger population and one reading center for every 9,397 people, it comes after Sežana. In Istria, there were two Slovene read-

¹¹ In the census, this was a so-called *Bezirkshauptmannschaft* and it applies to the internal division of regions.

¹² The same as without Gorica.

¹³ This relatively high average, which places the Tolmin district, for example, ahead of the Sežana district can be attributed to the rather large size of towns with reading center—like Tolmin and Cerkno—although the largest town in the Cerkno district was Otalež (1,399). The smallest community with a reading center in this district was Kobarid, with a population of 767.

¹⁴ The last two values apply to the towns of Jelšane and Dekani, which were under different district boards. The average size of a town with a reading center regardless of district was 570. But since we are considering the Slovene regions by districts, the coverage in Istria will be given for Volosko and Koper separately.

¹⁵ The average size of a town in the Postojna area is somewhat large than that in the Gorica area.

ing centers; in Jelšane, which came under the Volosko district board and resembled Tolmin in population (37,265), and in Dekani, under the Koper district board, which by population (62,149) comes between Trst and the surrounding area, and the Gorica district board.¹⁶ The comparison between the most and least covered Primorsko district is surprising, for the reading center coverage by population in the area surrounding Gorica was almost twenty times greater than in Istria, where there was one Slovene reading center for every 127,453 people. Moreover, the Slovene reading centers were not isolated. In 1866 and 1869, reading centers were established in Kastav and Pula in the Istria area, which shows that reading center activities were more vibrant than seems at first glance. The fact that both Slovene reading centers appeared in smaller places with under 1,000 residents (Jelšane was the fourth smallest place with a reading center) again points to the phenomenon of reading centers opening in very small towns where cultural conditions were more or less threatening. Population size decidedly did not present an obstacle in the process of national coming to consciousness; the spatial proximity to Italian territory did play an important role. Only Skopo in Primorsko, Benedikt in Styria, and Šentvid in Carniola were smaller.

Šentvid, where a village reading center opened in 1866, was among the least covered districts in Carniola and beyond, while the most dense reading center network by population in Carniola was in the area under the Postojna district board, which had 41,225 residents and six reading centers (from Podnanos or Šembid, population 438, to Postojna, population 1,701), yielding one reading center for every 6,870 people. It ranked ahead of the Gorica area district board. Postojna is most comparable to the area under the Gorica district board and the Primorsko district boards of Tolmin and Sežana because reading centers in the Postojna area had an average of 931 people. Except for Postojna and Vipava, all the places in the area had populations of under 1,000, so rural reading centers dominated. They were also located in Senožeče (population 943), (Ilirska)¹⁷ Bistrica (670), Podraga (584), and Podnanos. The area under the Logatec district board, where the average size of a place with a reading center was significantly greater (2,502), ranks after the Postojna district board. Yet it is necessary to take into account that in the Logatec district there were two reading centers—in Idrija, the second largest town in Carniola, and Planina. The average size of a place with a reading center was somewhat smaller in the district under the Kranj board—2,171 (outside of Kranj and Škofja Loka)—and in the area under the Črnomelj district board—1,120 (Metlika and Črnomelj). The numbers in the Novo mesto, Kamniško, Kočevje, and greater Ljubljana districts were 2,068, 1,1868, 656, and 361, respectively. According to the 1869 census, Ljubljana and surroundings had a population of 22,593. The average population of a place with a reading center in Carniola was 1,383, which was similar to Primorsko when we leave aside Trst and Gorica. Ljubljana is disregarded and villages, trade centers, and medium-size communities are counted. (Some of the latter were already incorporated but by popu-

¹⁶ In the first census, Jelšane had 428 residents, although the Croatian towns of Rupa, Šapjane, and Lipa, along with many Slovene towns, were in the same commune, which was under the judicial district Castelnuovo (Novigrad). Dekani had 715 residents and was with a number of smaller towns located in the Rožari commune, which was in the largest Primorsko district, Koper.

¹⁷ The adjective »Ilirska« was added at the beginning of the twentieth century.

lation cannot be treated together with regional centers. According to my typology they belong in the second tier of population centers.) Compared with the majority of Carniolan district boards, where the size of communities with reading centers tended upwards, the Ljubljana area and Kočevje were exceptions. There were, respectively, reading centers in Šentvid (population 361) and Sodražica (656). Further, it is surely worth noting the fact that in the Kočevje district board, to which Sodražica belonged, and the Kočevje area, Kočevje Germans formed the majority of the population, which probably indirectly motivated nationalist involvement in the area. On the other hand, we know, for example, that there were *Leseverein* 'reading clubs' [Slov. *kazine*] in larger towns, but they did not prompt the founding of reading centers. The average size of towns in Carniola as compared with towns in Primorsko, whether we use the average by district board area or of the entire region, indicates that somewhat greater efforts were required in Carniola than on the western periphery of the ethnic territory in order to found reading centers. To return to reading center coverage in Carniola, the closest to Postojna and most distant was the area under the Črnomelj district board, which had a population of 29,646 and two reading centers, or one center for every 14,823 people, and the Logatec district board, with a population of 35,152 and one reading center for every 17,576 people. The Ljubljana district board follows with one reading center for every 22,593 people. The Kranj district, with 53,804 residents, had one reading center for every 26,902 people, followed by the Kočevje and Kamnik board areas, with one reading center for every 38,106 and 38,204 people, respectively. The Novo mesto district board area had only one reading center per 44,559 people. The Ljubljana suburban area had one reading center per 50,519. It seems that the reasons for the poor coverage in these areas are not to be found in the comparatively more dense populations but in the fact that Carniola was the most »Slovene« of all the historical regions. At the same time it is striking that the Postojna and Črnomelj district boards, which in Carniola were the most well serviced by reading centers, form the Carniola-Croatia border.

In Styria, the Brežice district forms the southwestern part of this border. The population of eight places with reading centers in Styria was under 1,000: Benedikt (262), Vojnik (488), Žalec (553), Vransko (586), Ruše (612), Laško (613), Sevnica (670), and Ormož (762); those with over 1,000 people were Celje (4,224), Ptuj (2,361), Slovenska Bistrica (1,168), Ljutomer (1,074), and Maribor (12,828). If once again we disregard the regional capital and use comparable categories—rural, trade center, and smalltown—the average size of a center of reading activities in Styria was 1,083, which is smaller than in both Carniola and Primorsko, where we have to take into account the more populous suburban areas that raise the average size of population centers. The size of communities with reading centers in individual Styrian districts varied between 560 (Celje area) and 12,828 (city of Maribor); in between, from smallest up, are Brežice (670), Maribor area (681), Ljutomer (1,074), and Ptuj (1,561).

The density was greatest in Styria in the smallest of the Styrian districts, Ljutomer, with 20,040 people and one reading center. One of the reasons may have been that it bordered Prekmurje, which was in Hungary (partly in Železna County and partly in Zala County). The least density was in the Brežice district (where Sevnica is located), with 45,982 residents and one reading center, which was founded in a

relatively small community. After Ljutomer came Maribor and the surrounding area, where there were 83,596 residents and three reading centers (Slovenska Bistrica, Benedikt, and Ruše)—that is, one small-town and two rural reading centers, which meant one reading center for every 27,899 people. The Celje district, which was large, ranks next. Together with the city, it had 122,281 residents and five reading centers (aside from the one in the city, four trade center or village ones in Laško, Vojnik, Žalec, and Vransko), which meant one reading center for every 22,456 people. The area under the Ptuj district board was in last place, with two reading centers and a population of 76,835, which was one reading center for every 38,418 people. This district was comparable to the Maribor district; the range between the smallest place with a reading center, Ormož, and the largest, Ptuj, within Styria was like that between Benedikt and Maribor; in Primorsko and Carniola—that between Trst and Skopo and Ljubljana and Šentvid, although these differences are more considerable.

From an interregional perspective, the city of Maribor's coverage would put it between the Postojna and Črnomelj districts, which are followed by the town of Gorica and the Logatec district, in the group with the greatest coverage, where one reading center covered roughly between 6,000 and 17,000 people. Also in this group are the Gorica, Trst, Sežana, and Tolmin districts, as well as possibly Celovec, which means that the most well-covered districts were in Primorsko, two in Carniola (both on the borders), and one each in Styria and Carinthia. The Celje, Maribor (Ruše, Slovenska Bistrica, and Benedikt), and (barely) Ljutomer districts would fall into the second group, with Ljubljana and Kranj. In this group, one reading center covers 20,000 to 30,000 people. The Ptuj and Brežice districts would fall in the last group, with the poorest average—one reading center for over 30,000 people on average. It should be recalled that Ptuj was among the largest Slovene districts, with over 70,000 residents, and that was also a reason it was in the last group. The Brežice district, where there were almost half as many people, also adjoined the Croatian territory, and contacts with other Slavs were probably not as critical or »motivating« as contacts with non-Slavic peoples. In the same group are the areas under Kočevje, Kamnik, Novo mesto, the greater Ljubljana, and both Istria district boards, where there were two reading centers and where Volosko and Koper were located. Still, it should be noted that there were four Slavic reading centers in Istria.

In Styria, the reverse correlation between the average community size across individual districts and reading center coverage within them deserves some attention.¹⁸ Besides the Brežice district, a good example is the populous Celje district, which had lesser coverage and in which the average size of population centers was 560. This resembles the greater Ljubljana and Volosko districts, which had very poor coverage but had reading centers in villages with less than 500 people. The Maribor district, with an average of 681—a middle range coverage—resembled the foregoing examples. The opposite was true of Ljutomer, which had just over 20,000 residents and two reading centers and ranked with the districts with highest averages. The average community size in this district was forty percent greater than the average size of places surrounding Maribor. Viewed from a demographic perspective, this

¹⁸ Celje was in fourth place among the six Styrian districts under consideration. It ranked after the city of Maribor, greater Maribor, and Ljutomer.

means that sometimes, despite quite good coverage in an area, a significantly greater population was needed for reading centers to function. The opposite was true as well: reading centers were founded in small places that belonged to districts with poor coverage. Ptuj diverges from this pattern. It is among the areas with poor coverage, and a reading center was opened only in the large population center. Conclusions are difficult where data are scarce, as with *Železna Kapla* in Carinthia. Celovec's features make it comparable to Maribor or Gorica.

The thirteen reading centers in Styria might not seem like many since the Styrian districts were among the largest and Styria had a total population of 1,131,309. By comparison, Carniola and Primorsko (with the Gorica and Trst areas and Istria)¹⁹ had 463,273 and 581,078 residents, respectively. However, it is necessary to consider that there were six Slovene Styrian districts (Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj, and Slovenj Gradec), so that the number of residents was in fact lower (i.e., 406,180).²⁰ According to the first census, the population of Carinthia was 336,400.²¹ If the measure of reading activities was of a population from which potential cultural activists and supporters would come per reading center, then, as would be expected, in the constitutional period it was highest in Primorsko (one reading center per 22,394 people). Next came Carniola, with one reading center for 31,245 people; and Styria, where there were twenty-five percent fewer reading centers than in Carniola, or one per 31,245 people. Last was Carinthia, with one reading center per 168,200 people. It would hardly be different if we were to use the average size of villages or small towns and reading centers per number of people, which yields 1083 for Styria, 1,173 for Primorsko, and 1,383 for Carniola.²² Neither would it be different if we added the coverage of individual regional districts, of which, according to the criteria given above, five of the most well covered were in Primorsko, two in Carniola, and one in Styria. Among the moderately well covered were two Carniolan districts and three Styrian. Two Primorsko (Istria), four Carniolan, and two Styrian districts were among the most poorly covered. In first place would be Primorsko, followed by Styria and Carniola (where there was the greatest number of poorly covered districts), and Carinthia would again be last.

2 The Reading Societies Network from the Standpoint of Administrative, Political, and Judicial Organization

Among socio-geographic factors, besides demographic patterns, it is important to consider the political administrative and judicial organization of population centers

¹⁹ The calculations include all the Istrian districts: the largest, Koper (62,149), then Lošinj (35,917) Poreč (39,460, Pazin (36,569), Pula (43,545), and Volosko (37,265).

²⁰ Ljutomer (25,040), Maribor and surroundings (83,596 plus 12,828, total 96,424), Ptuj (76,835), Brežice (45,982), Slovenj Gradec (39,618), Celje and surroundings (4,224 plus 118,057, total 122,281).

²¹ In addition to the city of Celovec, with 15,285 residents, the district of Celovec had a population of 59,151, which was comparable to the Trst suburbs and the district surrounding Ljubljana. The Carinthian numbers are Šmohor (Hermagor), 17,740; Spittal, 43,925; Šentvid na Glini (St. Veit an der Glan), 52,982; Beljak, 54,284; Velikovec, including *Železna Kapla*, 52,533; Volšperg (Wolfsberg), 40,500.

²² It is unnecessary to explain again why Carinthia is not included in this comparison.

and their wider areas. The presence of a district board, a court, communal services, tax, and other offices was surely important for the development of a locale's national consciousness and culture. The question arises as to whether these factors operated independently or had a close connection with one another. If the latter is the case, then it might be expected, for example, that in an area with more intense reading activity many, mutually influencing factors would be simultaneously at work. A survey of reading centers indicates that there were not necessarily seats of judicial districts in all of the places where reading centers opened. At the same time it is interesting to note which judicial districts had many reading centers, and in which administrative districts there were the most or the fewest courts, and how that could have influenced the formation of reading center networks in those areas. Trst and its surroundings had eight. The judicial district of greater Gorica, which included Gorica, Solkan, Štandrež, Vrtojba, and Prvačina, had five Slovene societies. In the Ajdovščina judicial district, which came under the Gorica district board, there were three (in Ajdovščina, Branik, and Črniče). In the Kanal judicial district, which as well belonged to the greater Gorica district board, there was one reading society. The Sežana judicial district had one society; the Komen judicial district had two (both were under the Sežana district board). In the Tolmin judicial district, there were three reading centers—in Tolmin, Volče, and Kobarid. The Cerkno judicial district had one reading center (Tolmin district board). Thus, in Primorsko, about one-fourth of the places with reading centers had their own courts. From the survey it is also evident that areas under district boards that were more divided judicially, the reading center network was more dense, as was the case in greater Gorica, where eight or nine (including the city) communities with reading centers belonged to three judicial districts. Two-thirds of the communities in Carniola had both reading centers and courts (Ljubljana, Idrija,²³ Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Kamnik, Postojna, Vipava,²⁴ Metlika, Črnomelj, Senožeče, and (Ilirska) Bistrica),²⁵ which points to the fact that judicial organization was a not negligible factor in the spatial distribution of reading centers. In Carniola, the most judicially divided district was also the best covered in the region—in fact, in the country—by reading centers. This was Postojna, where there were altogether six reading centers located in four judicial districts. Judicial organs could have meant more people in the courts or in law, who along with teachers, clergymen, merchants, tradesmen, landholders, and entrepreneurs formed an important part of the group that supported the national awakening. The same is true of Styria, where the communities that had both reading centers and district courts were a good two-thirds. These were Maribor²⁶ (including Ruše), Slovenska Bistrica, Celje,²⁷ Vransko, Vojnik, Laško, Ptuj, Ormož, Ljutomer, and Sevnica.²⁸ Železna Kapla, which was under the Velikovec district board, and Celovec belonged to different judicial districts.

²³ Planina did not have the status of a judicial district and together with Idrija came under the Logatec judicial district. Logatec was also the seat of the district board.

²⁴ Podnanos and Podraga came under the Vipava judicial district.

²⁵ But Sodražica, where there was a reading center, fell under the Ribnica judicial district, which was under the Kočevje district board.

²⁶ Including Ruše.

²⁷ Žalec was in the Celje district.

²⁸ Benedikt came under the St. Lenart judicial district.

We come to similar conclusions if we observe the administrative organization of individual districts. Only Primorsko differs noticeably from the other regions, although two-thirds of the places with reading centers had the status of commune. Aside from Gorica and Trst, which administered the surrounding towns and suburbs, the following had the status of commune, which usually encompassed a number of villages: Jelšane, Cerklje, Kobarid, Volče, Tolmin, Nabrežina, Komen, Skopo, Črnice, Branik, Štandrež, Solkan, Ajdovščina, Kanal, and Vrtojba.²⁹ This means that reading centers usually appeared in self-governing communes. In this regard, only the towns of Dekani and Prvačina were exceptions. Prvačina was in the Dornberk commune, in which more people lived than in Prvačina (1,491 vs. 837), and Dekani was in the Rožari commune, even though Rožari (Rosariöl di sopra/Rožari pri Cerklvi, Rosariöl di sotto/Rožari) was smaller than Dekani (257 vs. 715).³⁰ In Carniola, Styria, and Carinthia, all of the towns with reading centers were also communes, so that the administrative autonomy of a town was one of the most prominent factors in explaining the rise and distribution of reading centers in ethnically Slovene territory.

It is not possible to identify any direct correlations between the variables of political, judicial, and administrative organization of districts, yet we may conclude from a survey of Slovene reading societies that the strongest link is between population centers' judicial and administrative organization. Of fifty-eight population centers, thirty-one (53 %) were seats of judicial districts and communal administration. We can affirm, with reference to the available demographic data, that reading centers in fact were founded in administrative centers. In all of these cases, centers of reading that were not commune seats and administratively link a number of towns were the most populous towns in the commune. Besides the urban and trade centers—Trst, Gorica, Ljubljana, Maribor, Celovec, Kranj, Škofja Loka, Kamnik,³¹ Ajdovščina, Črnomelj, Novo mesto, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer, and (Ilirska) Bistrica³²—this was also true for the following communities, which were the locations of reading centers, district courts, and communal administration: Kanal, where a good fourth of the commune population lived; Komen, with a third of the population; and Tolmin, where only a fifth of the population lived, although the Tolmin commune it should be noted, was one of the most disperse, administratively linking twelve towns in the vicinity. In the Postojna commune there was a reading center in the trade center of the same name. Half of the population lived in Postojna and half in nine surrounding villages (3,606). The situation was similar in Vipava. In the Senožeče commune (along with Gabrče), 90 % of the population lived in Senožeče. In the Idrija commune, the reading center was in the largest town, Idrija, where almost all the population was concentrated (3,813 of 3,937); the few other people lived in Zgornja Kanomlja, Spod-

²⁹ There was a reading center in Spodnja Vrtojba, population 603, while Zgornja Vrtojba's population was somewhat less (552), and that of the whole Vrtojba commune 2,223.

³⁰ Similarly the Solkan commune, where there was a reading center in Solkan, with 466 residents, but not in, for example, Loke (a community near Gorica), with 1,399 residents, and Spodnja Vrtojba, which had somewhat fewer residents than Vogrsko (623).

³¹ Kamnik, Škofja Loka, and Kranj had, with their suburbs, similar populations. The 1869 census figures were 2,178, 2,298, and 2,326, respectively.

³² Nearby towns, like Trnovo, Čelje, the plantations Jablanica and Prem, and others were independent communes.

nja Kanomlja (where the first census found only four residents in one house), and Jelični Vrh. In the much smaller Metlika commune (population 1,331), where ninety percent of the people lived in Metlika, there was a reading center. Places with reading centers in Styria were on average smaller than those in Carniola, but the reading centers were in communal centers, which were the largest towns in the commune. These were Vransko (with a good one-third of the commune's population), Vojnik, Laško, Ormož (including Dobrova), and Sevnica, in which one-third of the population lived. In the Vojnik commune, which resembled Postojna in size, actually only one-fifth of the people lived in the town of Vojnik, which is attributable to the commune's dispersed population—it encompassed twenty-five villages. Twenty-three towns with a population of 2,969 belonged to the Laško commune, and only one-fifth of the people lived in Laško itself. Cerkno stands out in this list because there was a reading center in the trade center of Cerkno and not, for example, in the larger and proximate community of Otalež; however, the seats of the judicial district and commune, and the tax office were in Cerkno.

3 Reading Societies Network from the Standpoint of the Development of the Educational System

We will now consider the development of the educational network in Slovenia during the constitutional period,³³ how it was spatially related to reading centers distribution, and whether it is possible to discern connections with other factors that have been treated here. The educational network that existed and was being reformed was made up of primary, elementary (started at the time of Maria Theresa), and vocational schools that also offered courses for teachers, some of whom were also Slovene society members. There were also lower and higher middle technical schools and high schools. Higher (technical) and university studies (including philosophy, theology, law, and medicine) were rare. In some places there were trade schools to prepare students for specific occupations (MEDVEŠ 1999: 86). It was in fact merchants and tradesmen who formed part of the Slovene societies' membership. Many intellectuals and semi-intellectuals in education (e.g., teachers, professors), office workers, clergymen, lawyers, and politicians were members, while some were in the arts (e.g., literature, cultural affairs, the visual arts). In Primorsko, in the 1860s—the liveliest period of reading activities—there were city schools, secondary technical schools, and high schools. However, education was well developed here on different levels and with different profiles already before the period of readership promotion (i.e., from the end of the eighteenth century), which was significant for the intellectual development of the people in the region. Soon after the adoption of a general school system in 1774, which introduced compulsory education from ages six to thirteen,

³³ The main source for middle and high schools, aside from those that will be cited in the discussion, is Vlado SCHMIDT (1988). Marjan Dolgan prepared an excerpt from this work for the research project *The Spatial Aspect of Slovene Literary Culture*, to which I contributed the present article. Therefore, in what follows, I will not cite the main source in every instance; it is evident that all of the relevant data on individual schools are taken from Schmidt. I also relied on Schmidt in the course of researching reading centers. I selected and added to the data because my focus is on the 1860s.

primary schools appeared in the Trst area (i.e., in Škedenj, 1780, in Katinara, 1793, in Prosek, 1795, and in Opčine, 1798). The educational network continued expanding in the nineteenth century, with the opening of a school for midwives (1815); an agricultural school (1842); a male normal technical secondary school, and a maritime academy (1817). There was a high school in Trst in the 1860s.³⁴ Since 1851, it had had eight classes, and German was the language of instruction. In 1852, Slovene became a mandatory subject. Slovene was not required in lower technical secondary schools.³⁵ In addition to the secondary and technical school and maritime academy, among institutions for more advanced education was the theological seminary, founded in 1849, which prepared Roman Catholic clergymen. It was open until 1875, when it became possible to study at seminaries in Ljubljana and Gorica. There was also a normal school in Trst, which was moved to Koper in 1875. Thus there were schools that prepared students for the teaching profession in Koper, Trst, and Gorica. It was in 1864–1865 that a male teacher preparation school opened in Trst. In Gorica, Slovene was used in the primary grades from the beginning of the nineteenth century (1808); in 1815–1816, Slovene departments were opened and instruction began in German and Slovene.³⁶ However, this was not true of all schools. The higher secondary school performed this function in Gorica. In the 1850s, Slovene was not mandatory. It became mandatory in the middle of the 1860s (1865), when the school became a full, higher eight-year institution.³⁷ There was already a reading center in Gorica at that time. It had opened in 1862. A reading center opened in Ajdovščina in 1864. However, all the other reading centers in greater Gorica were founded after 1865, when at least formally the status of Slovene in the schools improved. Reading centers opened in Solkan, Kanal, Branik, and Črniče (1867); in Vrtojba (1868); and in the villages of Štandrež and Prvačina (1869). In the Sežana and Tolmin districts, with the exception of Tolmin, where one had been founded in 1862, the majority of reading centers appeared after the mid-1860s: in 1866, in the village of Skopo; in 1867, in Volče; in 1869, in Kobarid, Cerklje, and Komen. By comparison, reading centers in greater Trst started opening in 1861. Since the beginning of the constitutional period (1861, and before that 1849), Slovene-language instruction for Slovenes was decreed by the regional authority (in 1846). As in Trst, a seminary had existed in Gorica since 1757. In 1818, a two-year course of philosophy and theology was introduced there, and it became the seminary for the entire Primorsko. Slovene was taught at the seminary from 1869, and it should be noted that there had been Slovene at the philosophy school since 1847–1848 and at the high school since 1849–1850, when it expanded to eight years³⁸ and all students were required to take Slovene if it was their first language. Despite strong pressure from the Italians and the fact that

³⁴ It was founded as a Jesuit school in 1620 and closed in 1773. The Franciscans reopened it in 1792, and in 1807 it became a five-year institution.

³⁵ It was founded in 1849 as a lower, two-year school, and after 1870 it had a full, eight years.

³⁶ In Trst, instruction was in three languages—German, Slovene, and Italian.

³⁷ The middle school was founded in 1849 as a primary, two-year school, and became a full, eight-year institution in 1860.

³⁸ This high school had also been founded by the Jesuits in 1620. Between 1780 and 1810 it was run by the Piarists, expanding to six classes in 1807. When, in 1811, the lyceum and high school were closed, a college was opened.

private, occupational, and academic track education in the Trst and Gorica areas only became markedly better in the 1880s and 1890s, we can observe that middle and higher schools that offered general education and a diploma that paved the way to higher education contributed to the strengthening of the intellectual class and to better connections between Slovene groups on the edge of the ethnic territory, as well as to the awakening of ethnic consciousness, which was an important impetus to involvement in Slovene societies. Thus it is not surprising, from this point of view, that the reading movement was most vibrant precisely in the Gorica and Trst areas.

The development of a network of schools, which was important for education, strengthening of national consciousness, and solidifying the use of Slovene in public places, was formidable in Carniola. As in Primorsko, it was centralized. In Ljubljana, there was a state high school³⁹ that offered philosophy and theology,⁴⁰ which in the 1860s already had eight grades. High school (lyceum) studies included theology and philosophy—philosophy became grades seven and eight—and the institution truly had an academic profile and prepared students for the university.⁴¹ The secondary school, which offered a higher—that is, lyceum-level—education, was a more practically oriented school. It was founded in 1849 as a lower, two-year institution. From 1865, it was also an eight-year (German high) school.⁴² Among high schools, there was the school for teachers, which was formed in 1867 from an institute for teachers at the middle technical school,⁴³ which is not unusual if we consider that in secondary technical and city schools in regional capitals there had already been courses for teachers (MEDVEŠ 1999: 86). Students were also prominent members of reading centers' (founding) boards. Specifically, in Ljubljana, we find Ivan Macun among the founders, although there were also—besides merchants, tradesmen, and landowners—a good many other semi-intellectual occupations (lawyers, office workers, physicians, journalists, and politicians) represented. Future Roman Catholic clergymen could get an education at the seminary in Ljubljana (1708–), at which, in 1791, was reinstituted a full, four-year course of theology, on the basis of which the College of Theology was formed in 1848. The private diocesan high school (1905–) in Šentvid had its origins here. Slovene was the language of instruction, and it was the only Slovene high school in Austria-Hungary. It was precisely in Šentvid, the third smallest community with a reading center, that a reading center was opened in 1866. Among its founders were two priests, Blaž Potočnik, who was a pastor, writer, and journalist, and Father Alojzij Stare. They were joined by a craftsman (a goldsmith),

³⁹ It was founded in 1597 by the Jesuits. After 1773, when the order was dispersed, the high school belonged to the state (until 1849). After the founding of general seminaries in Gradec and Innsbruck, theology was no longer offered in Ljubljana (1762–). In 1785, the two-year philosophy program was cancelled, to be reinstituted in 1788. The high school expanded to six grades in 1807 and to eight in 1849. Slovene became the language of instruction only in 1918 (Gymnasium I).

⁴⁰ 1849–1958.

⁴¹ Those who wanted a university education had only to complete one more year of philosophy.

⁴² Together with the state high school, it came under the Slovene government in 1918. In 1930, it became Technical Secondary Gymnasium I.

⁴³ There were pedagogical courses between 1803 and 1810. The women's school for teachers was founded in 1870 and became an independent institution in the 1920s. At the beginning of the 1930s, it was opened to men and women and the course of study was extended.

an artist, and two landowners.

In the second largest city in Carniola, Idrija, where there had been a reading center since 1866, there was no high school in the 1860s; therefore, we can conclude that among the factors that have been mentioned in connection with the readership movement, the political, judicial, and administrative factors—as well as the demographic pattern—were decidedly more important. We only have to recall that the Idrija commune, which was under the Logatec district board, had 3,937 residents in 1869. It is also telling that the Idrija judicial district was close to the area under the Postojna district board, where the reading movement was most developed. Inter-regional influences ought also to be considered. The area under the Gorica district board »shielded« the Carniolan districts on the western, ethnically Slovene border, and it had comprehensive readership center activities.

Unlike Idrija, Kranj did have a high school. The Kranj reading center opened in 1863, two years after the founding of a lower classical high school with German as the language of instruction. Slovene replaced German in the 1870s.⁴⁴ A high school, which offered a general education and was an entry point to university studies, was also located in the Carniolan town of Novo mesto. It became an eight-year school in 1855, before the readership movement.⁴⁵ In Kamnik, there was a Franciscan (Province of The Holy Cross of Slovenia) high school, though it was private.⁴⁶ Going back to the fact that, from a demographic perspective, more effort was required in Carniola than on the western or eastern peripheries of the ethnic territory to form reading centers, then it is possible that the schools played an important role in education and encouraging national consciousness.

As regards lower and higher middle schools, with the exception of Idrija, they did not exist at the time in Škofja Loka or in the area under the Bela Krajina district board of Črnomelj. However, Škofja Loka came under the Kranj district board, where there was a high school; the Črnomelj and Novo mesto districts, where there were secondary schools, were proximate to each other. Like Idrija in Carniola,⁴⁷ Postojna elicits more interest because it did not have a network of secondary and high schools, but it had a schooling tradition: In the Napoleonic era (1810) a high school was founded, which was made a college in 1811, and then closed soon after the French departure (1813). Therefore, its border location—in Carniola, Črnomelj was similarly situated—was probably more important as regards reading activities. It was in an outlying part of Carniola, in the west bordering the Gorica region, and we can assume mutual influences. In addition, the Postojna district board, which covered the judicial districts Planina, Senožeče, Lož, and Bistrica, bordered the Slovene part of Istria in the Bistrica area. There was a vibrant Slovene cultural life in Jelšane, in the

⁴⁴ The founding of the two-year high school in 1811 goes back to 1810. In 1870, the high school was changed from a classical to a middle school. At the same time, it became the first high school in Slovenia with Slovene as the language of instruction; German was a separate subject.

⁴⁵ It began as a Franciscan high school (1746). Then it became a five-year school (1807). A college replaced it in 1811, performing to some extent the functions of a high school and lycee. As in Kranj, a higher middle school high school was founded in 1870.

⁴⁶ It was founded in 1821, with its headquarters in Gorica, and had property rights until 1877.

⁴⁷ In Idrija, a three-year high school functioned until the French invasion (1784–1797) and then from 1807–1811. Between 1823 and 1824 and 1827, the first year of a lower high school was open.

area under the Volosko district board, Castelnuovo judicial district (a cultural society formed hier in 1867), which was very close to Bistrica.

During the constitutional period, in Lower Styria there were lower and upper secondary and high schools in Maribor, Celje (the Celje district was the largest Styrian, Slovene district), Ptuj, and Ljutomer. Like Ljubljana and Gorica, Maribor had a high school, a middle technical school, seminary, and school for teachers. The Slovene grades at the Maribor high school (lower grades) were joined to the German ones only in 1889, so that in the 1860s the high school was not Slovene,⁴⁸ but it had a quite long tradition. Its founding went back to 1758,⁴⁹ when the Jesuits founded it. At the beginning of the nineteenth century (1807) it expanded to five grades. The secondary school provided education on the lower secondary level. It opened in 1850 and in 1870 became a full, eight-year technical secondary school.⁵⁰ A seminary for training theologians and priests opened in Maribor in 1849. During the constitutional period, after 1862, future teachers could attend the two-year school for teachers, where Slovene was the language of instruction. The teachers' school had an antecedent in the so-called *preparandij*, a three-month course for grade school teachers (founded in 1802) that became a one-year school for teachers in 1850. In greater Maribor, where in the 1860s there were four reading centers, the status of Slovene as language of instruction had a great deal of importance for its public role and in the cultural awakening. This is especially true if we compare the situation in 1869, when the school was reformed as three-year normal school with German as the language of instruction.⁵¹ Ruše, which was among the smallest communities with a reading center, did not have a school at this time.⁵² The poorest schooling conditions were in the Brežice district. Here the border factor was probably more critical in cultural life. However, even in places where there were schools, it is not always possible to attribute too much importance to them. In the area under the Ptuj district board, where reading centers were organized in Ptuj (1863/1864) and Ormož (1868), a decisive factor could not have been the state lower technical high school, which was founded only in 1869. The example of Prlekija differs again. A reading center had existed in Ljutomer since 1868, while the city school was founded in 1861 (in 1870 it became a lower secondary technical school). In the Celje area, where there were five reading centers, a secondary technical school,⁵³ and a high school (founded in 1808).⁵⁴ In 1895, Slovene classes were introduced. Celovec had theological studies, which had been reinstituted at the beginning of the nineteenth century (1801), a

⁴⁸ This came about in 1918.

⁴⁹ It underwent many changes: in 1773 it was closed, it reopened in 1775, and after 1781 the Piarists ran it; after 1790 it prepared lay teachers.

⁵⁰ Like the classical high school or gymnasium, it became a Slovene institution in 1918.

⁵¹ In 1874, it became a four-year institution. The normal school for men grew out of it in 1918 and functioned until the start of WW II. It was the basis for Maribor Gymnasium III.

⁵² A church school was opened here long before (1645–1758). It had the character of a high school and was closed when the Jesuit high school in Maribor opened.

⁵³ Founded in 1849 as a two-year school.

⁵⁴ It provided lower and higher secondary education, although Latin was the language of instruction in the high school, which between 1851 and 1919 served as the superior German high school.

high school, a secondary technical school,⁵⁵ which in the reading movement period were full, eight-year schools.

This look at secondary and high schools in Styria shows that all of the districts where there were reading centers—with the exception of the Brežice (Sevnica) district—had different levels of schooling. This was important for Slovene culture and the formation of national consciousness, which was a significant factor in the formation of reading centers and of active reading center members, among whom were students. Location was the most important factor for the Brežice district, for along with Črnomelj, Metlika, and Novo mesto in the (south)east, and Ljutomer and Ptuj in the (north)east, it was part of the Slovene-Croatian or Slovene-Hungarian border. The same may be true of Ormož as regards schools versus location. The comparatively more diffuse Styrian school network was connected with a relatively sparse population pattern. Reading centers were located for the most part in places with less than 1,000 residents. The judicial and administrative organization of areas with reading centers was the most important social factor in Slovene Styria. Let us recall the fact that three-fourths of Styrian centers of reading were also the seats of judicial districts and all were administrative seats of communes. This means that reading centers were located in the administrative seats of communes.

However, this is not absolute, and the factors in question can be related in another way. In Carniola, the educational infrastructure covered only individual urban centers and a decisive role in the formation of reading centers cannot be attributed to it. In addition to Ljubljana, Kranj, Kamnik, and Novo mesto had higher secondary technical schools. In all three cases it was a matter of reading centers opening in communities where the average population density surpassed the regional average, so that the significance of the school network and settlement pattern interacted differently, suggesting that greater impetus was needed in Carniola than in Styria or Primorsko to form reading centers. It is possible to conclude that in the more culturally exposed districts, where population was less crucial, the different kinds of educational institutions had more importance for cultural activities. In analyzing the effect of different factors, Carniola was closer to Styria when it was a matter of the judicial divisions of political districts and communities' administrative status. Two-thirds of the centers of reading in Carniola were also seats of judicial districts and they were the administrative seats of communes. It is more difficult convincingly to state the relatedness of the factors in Carinthia because there were only two reading centers there. Yet all levels of schooling existed in the Carinthian regional capital. Likewise, Celovec and Železna Kapla, which was not an independent judicial district, had their own communal administrations.

In Primorsko, the network of secondary and high schools was not as diffuse as in Styria. They were located only in Gorica and Trst, where there were the most reading centers in the region. This makes Primorsko resemble Carniola, and in explaining the distribution of reading centers lends more importance to schools in the two regions. On the other hand, we know that in Primorsko, as in Styria, most reading centers

⁵⁵ The high school expanded to eight years in 1849. The founding of the Jesuit high school went back to 1604. In 1773, when the order was dispersed, it became a six-year state institution. The secondary technical school was opened in 1849 as a lower, two-year school.

were in the countryside—that is, in smaller towns not served by the educational infrastructure. The significance of the educational network and the population pattern in Primorsko was essentially a combination of the two patterns above (Styria: comparatively diffuse educational network and sparse population; Carniola: comparatively centralized educational network and more concentrated population), or centralization of the educational network and sparse population. This means that in Primorsko, as opposed to Carniola, demographics were not as crucial, and more than educational factors, the strategic location on the Italian border and greater need for cultural integration were to be credited. The influence of the situation on the border as opposed to other factors also indirectly confirms the fact that the judicial organization of Primorsko districts was not decisive. The communities with reading centers that were also seats of judicial districts were in the minority (only one-fourth). For example, the Trst area was among the least judicially and administratively divided of areas, but there were eight reading centers there. It was otherwise in the Gorica area (all three district boards), which in this sense was more like Carniola or Styria. Here, sixteen (of twenty-six total) Primorsko reading centers were in seven or eight districts. Yet just as in the Trst area, judicial organization did not prove to be an important factor. Only five (of sixteen) places with reading centers (one-third) were also seats of district courts. In Istria, neither Jelšane nor Dekani were seats of district courts. Dekani was not even the administrative seat of the commune. All the same, the factor cannot be disregarded; two-thirds of administrative seats of communes had reading centers. In this regard, Primorsko, Styria, Carinthia, and Carniola hardly differ from one another. Among the factors that interrelate differently in individual districts and regions, this one is the most constant.

Regardless of how individual factors operate and relate to one another, in some cases it is still difficult to explain the phenomenon of reading centers. A good example of this in the (north)east, it seems to me, is Ormož, which did not have a school (they were located in Ptuj and Ljutomer) and where cultural contact (Slovene-Hungarian) must have played an important role in motivating reading activities, as in other small towns. In terms of population, Ormož is comparable to Bistrica in the southwest, where there was no school, but for which location cannot convincingly explain reading activities. Northern Istria was Slovene, as well, and Gorica lays west of it. In this case, interregional or inter-district influences may have played a role, because Bistrica came under the Postojna district board, which was in the most Slovene region and not in culturally exposed Primorsko. The same was true of the Caniolan area under the Logatec district board, which was not strategically exposed, with the Gorica area to the west, so that it is possible to speak of a sort of chain influence between the proximate districts of Istria, Postojna, Gorica, and Logatec. Both Bistrica and Ormož, as the vast majority of places with reading centers, were the seats of judicial districts and commune administrations. Thus communities with reading centers can, without further speculation, be identified as centers of administrative, political and cultural-political life.⁵⁶

⁵⁶ The reader can make use of the historical-literary map (appended to my Slovene article in this issue), which was used as a cognitive tool for analyzing the spatial network of reading societies.

WORKS CITED

- Etbin Henrik COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic [A statistical overview of all Slovene reading centers]. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana: SM. 282–296.
- Zdenko MEDVEŠ, 1999. Šolstvo [History of Education]. *Enciklopedija Slovenije*. Vol. 13. Ljubljana: MK. 86.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Kärnten: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1872. Vienna: Carl Gerold's Sohn.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1872. Vol. 1, 2. Graz: Grazer Zeitung.
- Orts-Repertorium von Trst, und Gebiet Görz, Gradisca und Italien: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1873. Vienna: Carl Gerold's Sohn.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1874. Vol. 1, 2. Ljubljana: Ign. von Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Urška PERENIČ, 2010a: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The application of the theoretical model: The cultural life in societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2010b: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The cultural life of societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ed. Irena Novak Popov. 233–244.
- , 2011a: Literaturnaja žizn' v 1860-e gg. v Slovenii skoz prizmu dejatel'nosti čitalej. [Literary life in the 1860s in Slovenia through the prism of reading societies]. Transl. N. Pil'ko and Ju. Sozina. *Slovenica. 1, Istorija i perspektivy rossijsko-slovenskih otnošenij*. Ed. K. V. Nikiforov. Sankt-Peterburg: Aleteija. 190–211.
- , 2011b: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895* [*Slovene political, cultural, and literary history: 1848–1895*]. Ljubljana: DZS.
- Branko REISP, 1988: Čitalništvo [Reading movement]. *Enciklopedija Slovenije*. Vol. 2. Ljubljana: MK. 137–38.
- Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* [A history of education and teaching in Slovenia]. Vol. 3. Ljubljana: Delavska enotnost.

PRESTOLNICA IN SREDIŠČA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Geografske analize ugotavljajo raznovrstnost glavnih mest, njihovo premičnost in nestalnost. Za zgodovino slovenske književnosti je značilno ločeno obstajanje glavnega mesta države in glavnega mesta nacionalne književnosti, imenovano literarna prestolnica. Ta se je v zgodovini oblikovala počasi, zaradi družbenopolitičnih razmer pa so poleg nje nastala v drugih delno slovenskih ali popolnoma tujih mestih tudi manjša središča slovenske književnosti. Med prestolnico nacionalne književnosti in njenimi središči obstajajo različna literarna razmerja, ki so posledica političnih procesov.

Ključne besede: geografija, glavno mesto države, tipologija glavnih mest, prestolnica nacionalne književnosti, središče nacionalne književnosti, slovenska literarna zgodovina, Dunaj, Ljubljana, Celovec, Trst, Buenos Aires, Kirsch

1 Uvod

Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga besedo »prestolnica« kot »navadno ekspresivno« poimenovanje za »glavno mesto« in kot »publicistično« poimenovanje za »mesto, kraj, v katerem je središče kake dejavnosti«. Če pogledamo besedo po etimološki plati, pomeni kraj, v katerem oblastnik vlada s prestola prebivalcem tega kraja in okolice. Marsikateremu uporabniku jezika prihaja ob besedi »prestolnica« na misel še beseda »metropola«. Omenjeni slovar jo razlaga kot »navadno ekspresivno« poimenovanje »glavnega, najpomembnejšega mesta kake države, pokrajine«. V tem slovarju najdemo tudi razlago besede »mesto«. Njen prvi pomen: »naselje, ki je upravno, gospodarsko, kulturno središče širšega območja«; besedna zveza »glavno mesto države« pa pomeni naselje, »v katerem je sedež najvišjih državnih organov«. Beseda »središče« je med drugim razložena tudi kot »glavno mesto«, »kraj, prostor, kjer je osredotočena določena dejavnost«, »kraj, kjer se kaj pojavi v veliki meri in od koder se širi«, »kar je za kaj najvažnejše, najpomembnejše«.

(SSKJ 1997: 544, 548, 1022)

Navedene besede implicirajo pomene, ki se nanašajo na koncentracijo politične, vojaške, gospodarske in kulturne moči, podrejajočo si poleg osrednjega kraja te moči še njegovo okolico. Besedi »prestolnica« in »metropola« pa nista vrednostno nevtralni, temveč čustveni in miselni poimenovanji »glavnega mesta«.

Glede na ekspresivnost je uporaba obeh besed lahko pozitivna (če uporabnik z njo izraža naklonjeni ali slavlilni odnos do tega mesta) ali negativna (če z njo izraža podcenjevalni ali odklonilni odnos), to pa je razvidno šele iz govornega ali pisnega konteksta. Toda namen tega članka ni jezikoslovna primerjava navedenih besed, temveč opredelitev pomena, ki so si ga v zgodovini slovenske književnosti pridobili nekateri kraji kot njena glavna mesta, prestolnice, metropole ali središča; opis vzrokov, za-

kaj so ti kraji pridobili te funkcije in kakšna so bila njihova medsebojna razmerja v različnih zgodovinskih obdobjih. Zaradi literarnozgodovinske narave razpravljanja in njegove čim večje preglednosti je treba navesti še pomenska razmerja med temi besedami, ki jih slovarji ne vsebujejo, pač pa samo ta članek.

2 V članku pomeni nevtrarno poimenovanje »glavno mesto« sedež politične, gospodarske in kulturne moči večje geografske celote, navadno države, dežele, pokrajine ali province. Sicer slovarsko ekspresivna sinonima za glavno mesto, »metropola« in »prestonica«, pa imata v članku nekoliko spremenjen pomen. Avtor upošteva dejstvo, da »glavno mesto« kake države ni vedno tudi glavno mesto njene književnosti, sploh pa ne v primeru, v katerem gre za večinacionalno državo s književnostmi v različnih jezikih. Takrat je glavno mesto prvenstveno politično jedro države in književnosti večinskega naroda, glavna mesta drugih, manjših narodov in njihovih književnosti pa so manjša mesta, ki so sedeži manjše politične in gospodarske moči dežel, pokrajin ali provinc. Zaradi tega razločevanja bo odslej v tem članku »glavno mesto« pomenilo sedež države z ustreznimi političnimi, gospodarskimi in kulturnimi implikacijami; njegov sinonim pa ostaja beseda »metropola«, čeprav se odslej v članku ne bo več uporabljala, da ne bi bil po nepotrebnem preveč terminološko obtežen.

Beseda »prestonica« pa bo pomenila mesto z največjo koncentracijo kulture in književnosti kakega naroda, tudi če ta ni politično samostojen in je zato njegovo glavno mesto v političnem smislu kje drugje. Obstajajo tudi primeri, da se glavno mesto države sklada s prestolnico kulture in književnosti. Pa tudi taki, v katerih obstaja poleg glavnega mesta in prestolnice še kak drug kraj z manjšo koncentracijo kulture in književnosti kakega naroda, vendar se po intenzivnosti ne more kosati s tisto v prestolnici nacionalne književnosti. Tak kraj z manjšo koncentracijo nacionalne književnosti se v tem članku imenuje »literarno središče«.

Temeljno razmerje med temi kraji nacionalne književnosti je zaradi njihove različne intenzitete hierarhično. Vrhovna pozicija pripada glavnemu mestu nacionalne države, kadar je to identično s prestolnico nacionalne književnosti, torej v primeru, ko je kak narod politično samostojen. Če ni, je lahko v glavnem mestu države zgolj eno od središč nacionalne književnosti, njena prestolnica pa je v drugem, navadno manjšem mestu, ki je sicer politično in posredno tudi kulturno-literarno podrejeno glavnemu mestu. Drugo oz. tretje mesto na hierarhični lestvici pripada literarnemu središču, ker je na nižji ravni kot literarna prestolnica oz. glavno mesto. Ta hierarhija mest v nacionalni književnosti in njihova medsebojna politično-literarna razmerja niso trajna, ampak se v zgodovini zaradi družbenopolitičnih sprememb spreminjajo. Poleg tega ima vsaka nacionalna književnost zaradi različnega političnega in kulturnega konteksta svoje geografske posebnosti.

Hierarhija teh treh vrst mest vzbuja vtis, da so glavna mesta njena najbolj stalna prvina, toda geografsko-zgodovinska dejstva kažejo, da je tudi položaj glavnega mesta lahko variabilen. Pariz in London imata večstoletni tradiciji francoskega in britanskega glavnega mesta, toda neprimerno starejši Rim, ki je bil od antike vedno glavno mesto kake države, je leta 1870 s težavo postal glavno mesto združene Italije. Pred dvesto leti Švica ni imela stalnega glavnega mesta, saj je »rotiralo«. Leta 1712

je car Peter I. Veliki prenesel rusko glavno mesto iz Moskve v Sankt Peterburg, kjer je ostalo približno dve stoletji, po oktobrski revoluciji pa so ga spet vrnil v Moskvo, kjer je še sedaj. Brazilija je leta 1960 prenesla glavno mesto iz Ria de Janeiro v popolnoma novo mesto Brasilia, ki so ga zgradili, da bi pospešili razvoj osrednjega predela države. Bolivija ima dve ustavno določeni glavni mesti, Južnoafriška republika pa tri. Toda obstaja tudi presenetljiva izjema: Republika Nauru v Tihem oceanu je edina država na svetu, ki zaradi premajhne urbanizacije in nobene nacionalnodržavne tradicije nima uradnega glavnega mesta (KIRSCH 2005: 9, 18).

Posebnost je tudi nemško glavno mesto. Od srednjega veka naprej je vsaka nemška država imela svoje glavno mesto, npr. Prusija Berlin, Bavarska München. Po združitvi držav leta 1871 v enotno Nemčijo je postal njeno glavno mesto pruski Berlin. Toda zavest o pripadnosti posameznih dežel, nastalih večinoma iz nekdanjih držav, njihovim glavnim mestom se je ohranila in je opazna tudi v sedanji državni zvezni ureditvi. Po 2. svetovni vojni so zavezniki Nemčijo razdelili na dve državi z dvema glavnima mestoma: na Zvezno republiko Nemčijo (Zahodno Nemčijo) z Bonnom in Nemško demokratično republiko (Vzhodno Nemčijo) z Berlinom. Toda tudi tega so razdelili na dva ločena dela, ki sta pripadala zahodni in vzhodni državi. Položaj je zapletalo še dejstvo, da je bil Zahodni Berlin enklava v Vzhodni Nemčiji. Nemci so Bonn zaradi njegove majhnosti in prvenstveno upravne funkcije pogosto porogljivo imenovali »vladna vas«; finančno glavno mesto Zahodne Nemčije, Frankfurt ob Majni, pa, spet posmehljivo, »Bankfurt«; München je za mnoge veljal in še velja za »skrivno glavno mesto Nemčije«. Pisatelj Thomas Mann se leta 1891 ni preselil v Berlin, temveč v München, kjer je ostal do leta 1933, ko se je pred nacizmom umaknil v tujino. Izbira in trajanje njegovega bivanja že samo po sebi veliko povesta o kulturni ravni bavarskega glavnega mesta. Berlin je spet v celoti postal glavno mesto po združitvi obeh nemških držav leta 1991, čeprav so nekateri tej odločitvi zaradi njegove zgodovinsko-politične obremenjenosti oporekali.

Za potrditev dejstva, da ni vsako glavno mesto države vedno tudi prestolnica njene kulture in književnosti, naj zadostujeta samo dva primera. Sedanje švicarsko glavno mesto Bern je v primerjavi z Zürichom kulturno obrobje. Enako razmerje je tudi v Združenih državah Amerike med Washingtonom in New Yorkom. Zaradi vseh premikov, statusnih sprememb in medmestne tekmovalnosti ni o glavnih mestih slišati samo pritrdjevanj, odobravanj in pohval, temveč tudi pikra kritična mnenja. Za nekatere so »usoda, blagoslov ali poguba neke države«, za druge »samo še relikt, ki trapastim turistom vleče iz žepov denar« (KIRSCH 2005: 12).

3 Iz teh primerov je razvidno, da se glavna mesta po zgodovinski tradiciji, trajnosti, velikosti, gospodarski in kulturni razvitosti med seboj razlikujejo. Zato je leta 1972 nemški geograf Martin Schwind izoblikoval naslednjo hierarhično tipologijo glavnih mest: *svetovna metropola*, *večfunkcionalno glavno mesto*, *vladno mesto*, *glavno mesto z zavrtim razvojem in nerazvito glavno mesto* (SCHWIND v KIRSCH 2005: 12). Leta 2005 je nemški geograf Jens Kirsch Schwindovo tipologijo popravil. Izpustil je kategorijo nerazvito glavno mesto, ki je pred tremi desetletji veljala za glavna mesta novih afriških držav, ki so se odtlej povečala, in dodal kategorijo *nekdanje glavno mesto*. Prenovljena tipologija je takšna:

- *globalno vplivna metropola*: npr. Tokio, London, Pariz, Moskva;
- *nacionalno središče zelo razvite države*: npr. Washington, Bruselj, Seul, Berlin;
- *nacionalno središče malo razvitih držav*: npr. Adis Abeba, Damask, La Paz, Daka;
- *vladno mesto s sorazmerno majhnim gospodarskim, kulturnim in demografskim pomenom, ki je največkrat nastalo kot načrtovano mesto*: npr. Brasília, Canberra, Ottawa;
- *nekdanja glavna mesta*: Istanbul, St. Peterburg, Rio de Janeiro (KIRSCH 2005: 49).

Isti geograf je določil tudi štiri tipe izbire kakega kraja za glavno mesto:

- Če je nova država ustanovljena na ozemlju brez naselja, ki bi v preteklosti imelo tako funkcijo, potem ustanovijo popolnoma novo glavno mesto.
- Če je nova država ustanovljena na ozemlju, kjer obstaja mesto, ki je že imelo funkcijo glavnega mesta, potem mu to funkcijo obnovijo.
- Če hoče nova država preseči prejšnjo politično ureditev na tem ozemlju, potem opusti prejšnje glavno mesto in si izbere novo.
- Država ne prestavi glavnega mesta vedno iz simbolnega vzroka, temveč tudi iz pragmatično prostorskega. (prav tam: 17–18)

Poleg tega vplivajo na določanje glavnega mesta tudi tile dejavniki: »demografske oz. ekonomske prostorske strukture, zgodovinska simbolika, vojaška strategija, prostorsko načrtovanje« in »osebne preference odločevalca« (prav tam: 51). Toda isti geograf upravičeno poudarja, da za opredelitev glavnega mesta niso bistvene lastnosti niti njegova starost, velikost, razvitost niti druge posebnosti, temveč »funkcija nacionalnega simbola«, ki vedno »zastopa tudi preteklo ali sedanje razmerje moči ter kulturne ali politične dosežke države. Samo to končno razločuje glavna mesta od neglavnih« (prav tam: 12).

V luči geografskih ugotovitev o variabilnosti političnega glavnega mesta je treba shematično pregledati, kako so nastajali slovensko politično glavno mesto, slovenska literarna prestolnica in slovenska literarna središča.

4 Po naselitvi prednikov današnjih Slovencev v alpskem prostoru je bila v začetku 9. stoletja središčna pokrajina takratnega naselitvenega prostora današnja »Koroška, ki je bila že v antiki močnejše kultivirana« (POGAČNIK 1968: 10), zato je tam nastala tudi slovanska država Karantanija. Toda izguba politične samostojnosti je preprečila nastajanje pred-slovenskega glavnega mesta. Pokristjanjevanje iz Salzburga in Ogleja pa priča o tujih sosednjih mestih, ki so že postala politična in verska središča ter so si začela podrejati Slovence. Zato tudi poglobljena besedila začetne, slovstvene faze slovenske književnosti niso nastala v enem slovenskem naselju. Najstarejše ohranjeno slovensko slovstveno besedilo, Brižinski spomeniki, so bili okrog leta 1000 najbrž zapisani na Koroškem za potrebe freisinškega škofa, ki jih je potreboval za delovanje med tamkajšnjimi slovenskimi verniki. Toda hranili so jih v bavarskem Freisingu, kjer je bil sedež škofije, ki je imela svoje posesti na Koroškem, v Kanalski dolini in

Škofji Loki (prim. Zbornik *Brižinski spomeniki* 1996). Rokopis molitev iz zgornje Savske doline okrog Rateč iz druge polovice 14. stoletja, ki se po kraju najdbe imenuje tudi Celovski rokopis, spet priča o cerkvenoupravni pripadnosti zgornje Savske doline eni izmed koroških župnij in posredno večjemu verskemu središču zunaj današnje Slovenije. Stiški rokopis iz prve polovice 15. stoletja pa je bil zapisan v samostanu Stična; to priča o srednjeveškem dolenskem verskem in kulturnem središču.

Domnevati je mogoče, da bi Celjski grofje, ki so v 14. in 15. stoletju združili pod svojo oblastjo velik del slovenskega ozemlja, svojo ekspanzijo nadaljevali in posledično najbrž v Celju izoblikovali ne samo politično, ampak tudi kulturno središče. To bi morda pozitivno vplivalo na slovensko slovstvo oz. književnost, vendar so grofje izumrli. S tem bi morda Celje onemogočilo ali upočasnilo uveljavitev Ljubljane. Posest Celjanov je prešla v roke Habsburžanov, ki so večini Slovencev, razdeljenih na več dežel, vladali z Dunaja. Ta je bil več stoletij glavno mesto Avstrije in Slovencev, ki so večinoma živeli do konca habsburške monarhije leta 1918 v več njenih deželah.

Uveljavljanje Ljubljane kot slovenskega političnega in kulturnega kohezijskega mesta je pospešila šele njena pridobitev dveh upravnih funkcij, posvetne in cerkvene, ki sta jo povzdignili na raven lokalnega političnega in verskega središča. V 13. stoletju je postala glavno mesto dežele Kranjske, ki je v naslednjem stoletju prešla pod habsburško oblast; leta 1461 pa sedež ljubljanske škofije. Ta se je večala s postopnim pridruževanjem župnij iz drugih cerkvenih upravnih enot in tako pridobivala vedno večji pomen. Njen vpliv na emancipacijo slovenstva se je v naslednjih stoletjih večal, ker je bila Kranjska edina dežela, v kateri je bilo večinsko prebivalstvo slovensko. Zato je bilo naravno, da se je v 16. stoletju prav v Ljubljani najbolj intenzivno pojavila verska reformacija, ki je s tiskanimi slovenskimi knjigami postavila temelj slovenskega knjižnega jezika in s tem podlago za poznejši razvoj slovenske književnosti kot posebnega posvetnega estetskega pojava.

Do prelomne izločitve književnosti iz verskega slovstva je v mestu prišlo šele v razsvetljenstvu z literarnim almanahom *Pisanice*. Ta je prvi dokaz, da je Ljubljana postala slovenska literarna prestolnica. Zgledovanje pri dunajskih almanahih pa priča o vplivu enega od takratnih središč nemške književnosti na novo slovensko literarno prestolnico, ki je bila glede na Dunaj kot glavno mesto države zgolj provincialno upravno mesto. Takšno temeljno razmerje med Ljubljano in Dunajem se je kljub poznejši slovenski politični krepitvi ter količinski in kakovostni rasti slovenske književnosti ohranilo še v dvajseta leta 20. stoletja, ko je večina Slovencev že živela v Kraljevini Jugoslaviji. Primer: Slavko Grum ni šel po 1. svetovni vojni študirat niti v Ljubljano niti Zagreb ali Beograd, ampak na Dunaj, kjer je dobil zglede za modernizacijo slovenske drame.

Razsvetljenstvo ni pomembno samo zaradi nastanka slovenske literarne prestolnice, temveč tudi zato, ker se je v tem obdobju položaj Ljubljane kot upravnega mesta okrepil, saj so jo Francozi izbrali za glavno mesto Ilirskih provinc (1809–1813). To je preseglo njen dotedanji položaj deželnega glavnega mesta in pomenilo napredovanje proti položaju glavnega mesta večje državne enote, kot je dežela. Poleg tega sta si Zois in Kopitar s svojimi političnimi vplivi prizadevala doseči ustanovitev Ilirskega kraljestva kot države Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov v okviru Avstri-

je. To je bilo res ustanovljeno, vendar samo formalno in deloma, saj so ostale veljavne nekdanje deželne meje. Ljubljana ni postala glavno mesto tega kraljestva v Avstriji, pač pa le ljubljanskega gubernija (VIDMAR 2010: 276–288). Toda zamisel tega kraljestva že vsebuje zamisel o Zedinjeni Sloveniji, ki je kot slovenski politični projekt postala aktualna od sredine 19. stoletja naprej. Oba projekta sta pomembni stopnji na poti k slovenski državnosti, ki se je uresničila šele z ustanovitvijo Republike Slovenije leta 1991. Kako zelo je bila Ljubljana odvisna od Dunaja tudi v literarnem smislu, priča dejstvo, da je almanah *Kranjska čbelica* moral tudi v dunajsko cenzuro. Toda ne h kakemu Nemcu, ampak k Slovencu Jerneju Kopitarju, ki almanahu ni bil naklonjen, zato ga je oviral. Primer, da politično vplivni Slovenec zavira slovensko književnost kot kak nerazumevajoči in nenaklonjeni tujec, pa v zgodovini slovenske književnosti ni osamljen. Vrhunec je dosegel zlasti v drugi polovici 20. stoletja, v komunističnem režimu.

V 19. stoletju se je položaj Ljubljane kot nacionalne literarne prestolnice sicer čedalje bolj krepil, vendar ni bila za vse slovenske književnike niti sprejemljiv kraj prebivanja niti objavljanja literarnih del. Vzpona njene upravno-politične in literarne moči niso slabila samo nasprotja med nemškim in večinskim slovenskim prebivalstvom, temveč tudi zmeraj večja ideološka in strankarska razcepljenost Slovencev. Poleg tega so ljubljanski upravni ukrepi segali samo do meja dežele Kranjske, ne pa v druge dežele (Goriško, Koroško, Štajersko), še najmanj pa v ogrski del dualistične habsburške države (današnje Prekmurje). V teh deželah so bili Slovenci manjšina, zato so bili bolj kot na Kranjskem izpostavljeni pritiskom večinskega prebivalstva. Nekatera neresena vprašanja slovenskega knjižnega jezika, njegovega črkopisa, razlike med slovenskimi narečji, iz katerih so prihajali slovenski književniki, in hrvaški unitarizem kot ilirizem so majali položaj Ljubljane kot slovenske literarne prestolnice in od nje odvrčali nekatere književnike, ki niso bili doma na Kranjskem. Primer je štajerski pesnik Stanko Vraz, ki se je po omahovanju med Ljubljano in Zagrebom odločil za prestop v hrvaško književnost in se preselil v Zagreb.

Obstajale so tudi nasprotne tendence. Ljubljana je postala vabljiva literarna prestolnica za nekatere slovenske književnike, ki niso živeli na Kranjskem. Po težavah na Štajerskem se je vanjo preselil pesnik Anton Aškerc, pesnik Simon Gregorčič z Goriškega pa se kljub načrtom ni preselil, vendar se je z Ljubljano povezal, saj ga je v njej literarno in politično podpiral takratni slovenski liberalni tabor.

V 19. stoletju je v Celovcu, glavnem mestu dežele Koroške, nastalo ob nemškem središču tudi središče slovenske književnosti, ki je z nekaterimi institucijami prekašalo Ljubljano na Kranjskem. Začetna spodbuda so bili tečaji slovenščine za bogoslovce v celovškem semenišču leta 1830, ki jih je vodil poznejši lavantinski škof Anton Martin Slomšek, glavna pa ustanovitev Društva sv. Mohorja, iz katere je nastala največja vseslovenska založba Mohorjeva družba s knjižnim programom, ki je bil namenjen najširšemu krogu bralcev. Tudi njen pobudnik je bil Slomšek, ki je pravilno sklepal, da se bo slovenska književnost okrepila, če bo obstajala uspešna založba s knjižnim programom, ki bo upošteval literarne potrebe takratnega večinskega kmečkega prebivalstva in ga polagoma vzgajal z zabavno, vzgojno in poljudno strokovno knjigo v zahtevnejše bralce. Naklade so rasle, zbirka Slovenske večernice, ki izhaja še danes, pa je izoblikovala t. i. večerniško povest. Ta je kljub pomislekom

in občasnemu podcenjevanju literarnih kritikov in pisateljev, privrženecv elitistične književnosti, postala posebna zvrst slovenskega pripovedništva, mimo katere nista šla niti Jurčič niti Cankar, ki je bil za denar pripravljen pozabiti svoja visoka literarna načela.

Ljubljana je bila Celovcu zaradi uspešnosti zavistna, zato mu je pogosto nagajala; to je očitno tudi iz Slomškovih besed v pismu leta 1853: »[P]ozabiti ne smete, da smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselej vaša obveljala« (*Arhiv za zgodovinsko narodopisje* 1930–1932: 316). Besede vzorčno dokazujejo eno izmed temeljnih zakonitosti razmerja med literarno prestolnico in literarnim središčem: prva dopušča drugo, dokler je obrobno, ko pa s kako literarno zadevo preseže prestolnico, jo na različne načine onemogoča. Takrat prestolnica »pozabi« na nacionalne, vseslovenske interese, saj upošteva samo parcialne, zasebne, strankarske, politične, idejne ali ideološke. Ti navadno ne škodujejo samo literarnim, ampak tudi nacionalnim interesom, česar se prestolnični akterji zaradi enostranske zaslepljenosti ne zavedajo. Negativnost takšnih primerov se je posebno izrazito pokazala v 20. stoletju.

Toda Celovec ni Ljubljane prekašal samo z največjo in najbolj uspešno slovensko založbo, ampak tudi z literarno revijo *Slovenski glasnik* (1858–1868), ki jo je urejal Anton Janežič, in z nekaterimi literarnimi deli »kranjskih« književnikov uveljavil višje standarde estetsko zahtevne slovenske književnosti, kot jih je takrat premogla Ljubljana. Ta je revijo podobne zahtevnostne ravni dobila šele leta 1881 z ustanovitvijo *Ljubljanskega zvona*, ki ji celovška revija *Kres* (1881–1886) ni mogla dolgo konkurirati. Medtem se je namreč večina najboljšega slovenskega literarnega potenciala iz Kranjske in tudi sosednjih dežel (Aškerc, Gregorčič) že preusmerila in objavljala svoja dela v glavnem mestu Kranjske. Katoliško usmerjeni književniki iz vseh slovenskih dežel so leta 1888 dobili revijo *Dom in svet*. Obe reviji sta do 2. svetovne vojne oz. do njenega konca ostali glavni slovenski literarni glasili in zaradi uvajanja različnih literarnih tokov podlaga razvoja celotne slovenske književnosti. Revija *Zvon*, ki jo je v letu 1870 ter med letoma 1876 in 1880 na Dunaju izdajal Josip Stritar in ki je najboljše zapolnjevala revijalno praznino med *Slovenskim glasnikom* in *Ljubljanskim zvonom*, pa priča o težavnem uveljavljanju Ljubljane kot literarne prestolnice, saj do leta 1881 ni zmogla izdajati konkurenčnega osrednjega slovenskega literarnega glasila, ki bi konkuriralo drugim slovenskim glasilom.

V začetku 20. stoletja se je temeljno literarno razmerje med Dunajem in Ljubljano nekoliko spremenilo zaradi Ivana Cankarja. Mnogi slovenski književniki so namreč na Dunaju zaradi študija na tamkajšnji univerzi prebivali samo nekaj let, po dokončanem študiju pa so se vrnili v Ljubljano ali druge slovenske kraje in od tam s svojimi literarnimi deli sodelovali z Ljubljano kot literarno prestolnico. Cankar pa se je kljub neuspešnemu študiju na Dunaju za več let naselil in z močno literarno ustvarjalnostjo iz avstrijskega glavnega mesta določeval nove literarne standarde v nacionalni literarni prestolnici, čeprav ga je pogosto zavračala, saj je imela nižje standarde. Cankarju je dunajsko bivanje omogočalo spoznavanje tujih literarnih smeri, kulturne in boemske plati velemesta, ki ga na slovenskem etničnem ozemlju ni bilo. Z Dunaja je imel distančni pogled na ruralno-trško naravo kranjske prestolnice, provincialnost prestolnice slovenske književnosti in slovenske razmere, iz česar je nastajal njegov ambivalentni odnos do slovenstva, ki ga najbolj slikovito izražata njegovi sintagmi:

»domovina« kot »zdravje« in »domovina« kot »vlačuga« (CANKAR 1974: 253–256, 413; CANKAR 1969: 92).

Cankarja je treba omeniti tudi zato, ker spada v kategorijo književnikov, ki so prostovoljno živeli zunaj prostora svoje nacionalne književnosti, pogosto tudi v obrobem mestu kake druge nacionalne književnosti (Joyce v Trstu, Pound v Rapallu), v enklavi sredi druge nacionalne književnosti (Kafka v Pragi) ali pa so se selili po različnih krajih različnih književnosti (Rilke v Prago, München, Berlin, Pariz, Devin in v Švico).

5 Velik preobrat v razmerju med mesti slovenske književnosti je nastal po 1. svetovni vojni. Avstro-Ogrska je razpadla, Slovenci so bili prešibak politični subjekt, da bi realizirali koncept Zedinjene Slovenije, zato so ostali razdeljeni med Jugoslavijo, Avstrijo, Italijo in Madžarsko. Tudi prva država, v katero je večina Slovencev vstopila z velikimi iluzijami, jih je zaradi srbskega unitarizma, politične diktature ter razlik med srednjeevropsko in balkansko mentaliteto kmalu razočarala. Nova podrejenost se je navzven pokazala tudi v tem, da se njihovo ozemlje v Jugoslaviji upravno ni nikoli imenovalo Slovenija, ampak po različnih poimenovanjih od leta 1929 do začetka 2. svetovne vojne Dravska banovina; Ljubljana je bila njeno upravno glavno mesto in še naprej prestolnica slovenske književnosti. Načrt o avtonomni banovini Sloveniji iz leta 1939 je zaradi izbruha 2. svetovne vojne ostal neuresničen (ŠMID 1994). Med obema svetovnima vojnama je nekdanje slovensko literarno središče v Celovcu ugasnilo; Mohorjeva družba se je morala umakniti najprej na Prevalje, potem pa v Celje. Zaradi italijanskega fašizma je zamrlo tudi slovensko kulturno življenje v Gorici in Trstu. Ta je v začetku 20. stoletja kljub večnacionalnosti postajal zaradi nekaterih slovenskih časopisov in organizacij eno od slovenskih literarnih središč, kar potrjujejo tudi tamkajšnja Cankarjeva predavanja. Po 1. svetovni vojni so Slovenci, živeči v kraljevini Jugoslaviji, dobili novo glavno mesto Beograd, toda to ni nikoli pridobilo za slovensko književnost takšnega vplivnega položaja, kakršnega je imel Dunaj. Med obema svetovnima vojnama se je kljub povečani politični moči Slovencev, ki pa ni postala tolikšna, kakor so pričakovali pred vstopom v kraljevino Jugoslavijo, prostor slovenske književnosti zaradi političnih razmer v Avstriji in Italiji skrčil na slovensko ozemlje v Jugoslaviji. Kljub srbskemu unitarizmu, ki je nadomestil germanizacijo, se je Ljubljana v primerjavi s položajem v Avstro-Ogrski kulturno okrepila, saj je pridobila nepopolno univerzo in še nekatere institucije.

2. svetovna vojna, ki je na slovenskem etničnem ozemlju potekala hkrati kot tuja okupacija, protiokupatorski odpor, komunistična revolucija in državljanska vojna, je ogrozila obstoj slovenskega naroda, njegove književnosti in njene prestolnice. Ta je zaradi okupacije in cenzure delovala okrnjeno samo v t. i. Ljubljanski pokrajini, saj je izgubila zaledje na Gorenjskem in Štajerskem. Presenetljiv pa je poskus majhne skupine književnikov, ki se je znašla na okupiranem Dunaju in tam kljub vojni zasnovala ilegalno središče slovenske književnosti. Začeli so izdajati literarno glasilo *Dunajske domače vaje*, katerega urednik je bil Janez Remic, glavni pesnik pa Ivan Hribovšek (PIBERNIK 1991). Vojna je preprečila nadaljevanje, toda ohranjeno gradivo priča o trdoživosti slovenske literature in ohranjanju slovenske visoke, elitne književnosti, na začetku katere stoji Prešeren, v neugodnih družbenopolitičnih razmerah.

Na slovenskem etničnem ozemlju pa je vzporedno, v partizanskih enotah in oze-
mlju, ki so ga nadzirale (npr. Bela krajina), potekal neprimerno večji in intenzivnejši
diametralno nasprotni proces, ki se je navzven manj opazno začel s predvojnimi spo-
rom na literarni levici (JENŠTERLE 1985): načrtna degradacija slovenske književnosti
v propagandno sredstvo. Ta proces je bil zakamufliran v protiokupatorski odpor in
hkratio komunistično revolucijo (DOLGAN 1988: 34–46; 1990: 100–119, 244–246;
1993: 60–69). Med 2. svetovno vojno je mnogo slovenskih književnikov podprlo pro-
tiokupatorski odpor in v njem sodelovalo z utopičnim prepričanjem, da bodo poma-
gali vzpostaviti absolutno družbeno in politično »svobodo« in najbolj »napredni«
politični sistem na svetu, ki bo tudi slovenski književnosti omogočil največjo ustvar-
jalno »svobodo«. Dejansko se je po koncu 2. svetovne vojne nadnje zgrnilo največje
in najhujše politično nasilje v njeni zgodovini, ki je trajalo do konca komunističnega
sistema (*Temna stran meseca* 1998; GABRIČ 1995).

Po 2. svetovni vojni je večina slovenskega ozemlja pripadla »drugi« Jugosla-
viji. Ljubljana ni bila več glavno mesto banovine, temveč »Ljudske«, pozneje pa
»Socialistične republike Slovenije«, toda glavno mesto države je ostal Beograd. Ta
se kljub novi politični doktrini in ponavljanju floskule »bratstvo in enotnost naših
narodov« še vedno ni otrešel srbskega unitarizma, ampak ga je na različne načine
ohranjal (npr. med vojno je smel biti v partizanskih enotah poveljevalni jezik slo-
venščina, po vojni pa je postala obvezna za vse vojaške enote po Jugoslaviji »sr-
bohrvaščina«; v slovenskih osnovnih šolah je postala obvezna »srbohrvaščina«, v
drugih republikah pa slovenščina ni postala učni predmet; v 80. letih se je pojavil
načrt »skupnih jeder« šolskega pouka za vso Jugoslavijo). Tudi ta unitarizem je kot
ilirizem v 19. stoletju, novi ilirizem v začetku 20. stoletja in predvojni unitarizem
varianta konstantnega poskusa enega od bližnjih južnoslovanskih narodov, da bi si
Slovence podredil ne samo politično, temveč da bi jih tudi nacionalno eliminiral.
Zaradi politične naivnosti Slovencev je njihova politična podreditev v obeh južnoslo-
vanskih političnih tvorbah v 20. stoletju dobro uspevala, ovire pa so ostajale njihov
jezik, kultura in književnost, zato je politično dominantni narod v obeh političnih
tvorbah obakrat poskušal izvesti tudi kulturno asimilacijo Slovencev. Ta je v bistvu
identična s poskusi germanizacije, italijanizacije in madžarizacije Slovencev, samo
geografska smer, od koder je prihajala južnoslovanska asimilacija, se je spremenila.
Ob tem je mogoče opazovati, kako se slovenska moč ni mogla enakovredno kosati
niti z medvojnimi okupatorjem niti z drugimi tujimi povojnimi političnimi subjekti,
zato se je preoblikovala v introvertirano agresivnost, nacionalni sadomazohizem in
nacionalno samodestrukcijo.

Nasilje nad slovensko književnostjo se je kazalo v različnih oblikah: v seznamu
prepovedanih knjig takoj po vojni, obveznem socialističnem realizmu po sovjetskem
vzoru, mitologizaciji partizanstva in revolucije, prepovedanih, tabujskih temah in
preganjanju zahodnoevropskih »buržoaznih« in »dekadentnih« literarnih smeri. Po
letu 1948 je sicer prišlo do politične prekinitve s Sovjetsko zvezo, toda oblast je v
skladu s svojo totalitarno naravo (JESSE 1999; BENOIST 2001) posegala v književnost
s stalinistični ukrepi skoraj do konca političnega sistema leta 1991: zapirala je knji-
ževnike in oporečnike, ukinjala literarne revije, vodila dve gonji proti Kocbeku, več
let ni dovolila objavljajanja njegovih del, mu prisluškovala, nadzirala ideološko sporne

književnike, ovirala izhajanje spornih knjig in skrbela, da so bili na vodstvenih položajih kulturnih in literarnih zavodov preverjeni kadri.

6 Nasilje se je napovedovalo že pred koncem vojne, zato je več tisoč Slovencev, ki niso odobraval komunističnega, ob koncu vojne leta 1945 emigriralo v tujino. Med njimi je bilo tudi veliko književnikov iz Ljubljane (POGAČNIK 1972a; 1972b; *Slovenska izseljenska književnost* 1999). Približno 7000 Slovencev se je naselilo v Argentini, v Buenos Airesu, kjer je nastalo dobro organizirano središče slovenske književnosti z ustrezno infrastrukturo: osnovne šole, dopolnilna srednja šola in nekaj časa celo slovenski oddelek v okviru ukrajinske univerze; kulturni domovi; založbe; več časnikov in časopisov; med njimi literarna revija *Meddobje*, ustanovljena leta 1954. V njej so sodelovali slovenski književniki z različnih koncev sveta, razen iz Slovenije, saj bi te komunistična oblast kaznovala. Izjema je bil Stanko Majcen, ki si je kljub temu drznil objavljati v Argentini pod psevdonimom.

Za argentinsko slovensko literarno središče je značilno, da ni obnovilo modela domačijske sentimentalne književnosti, ki bi ga pričakovali zaradi politično-emigrantskega položaja tega središča, ampak je nadaljevalo model estetsko visoke književnosti. To se kaže v prevajanju takšnih pesnikov, kakršna sta Valéry in T. S. Eliot, v ponatiskovanju Balantičevih pesmi, ki so bile v »Ljudski« oz. »Socialistični republiki Sloveniji« prepovedane, v odkritju in natisu drugega vrhunskega pesnika iz 2. svetovne vojne Ivana Hribovška (Kos 2005/2007: 178–184), v pripovedništvu Zorka Simčiča, ki motivno, idejno in oblikovno prekaša sočasno raven pripovedništva v Sloveniji, posebno z romanom *Človek na obeh straneh stene* (1957). Enako velja za roman Rude Jurčeca *Ljubljanski triptih*, ki je istega leta prav tako izšel v Buenos Airesu. Takratne literarne standarde v Sloveniji presega zaradi večperspektivne pripovedi in prve obdelave povojnih ljubljanskih stalinističnih (»dachauskih«) procesov v slovenski književnosti. Ti so bili desetletja ena izmed tabujskih tem, o katerih se v Sloveniji ni smelo javno govoriti niti literarno upodabljati.

Vse argentinske slovenske publikacije so bile v Sloveniji prepovedane, vendar so jih posamezniki tihotapili iz zamejskih knjigarn. Pisatelja in dramatika Draga Jančarja so zaradi takšnega »delikta« zaprli. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani je te publikacije sicer prejemale, vendar jih je hranila v posebnem fondu »D«, ki ni bil dostopen javnosti, ampak redkim posameznikom.

Mnogi književniki slovenske literarne prestolnice zasebno niso nasprotovali dejavnosti buenosaireskega literarnega središča, saj so se zavedali neprijetnih ideoloških delitev Slovencev in njihovih povojnih posledic. Pač pa mu je nasprotovalo slovensko politično središče v Ljubljani. To se je v skladu z doktrino permanentne revolucije in zaradi paranoičnega strahu pred vsako opozicijo še vedno bojevalo proti nekdanjim ideološkim in vojaškim nasprotnikom. Ti so z dokumentarno-spominskiimi objavami demitologizirali vojno preteklost vladajoče slovenske politične garniture, ki jo je lakirala, in razkrivali njene vojne in povojne maščevalne poboje. Zato ni čudno, da je leta 1975 druga politična gonja proti Kocbeku zaradi teh pobojev segla čez meje Slovenije in odmevala tudi v tujini; vanjo je posegel tudi nemški pisatelj Heinrich Böll (Bibliografija takratnih nemških odmevov je objavljena v zborniku *Jugoslawien-Österreich* 1986: 210–211).

Drugo pomembno slovensko literarno središče je po 2. svetovni vojni nastalo v Trstu, kjer se je tudi s pomočjo emigrantov iz Ljubljane obnovilo politično, kulturno in literarno delovanje tamkajšnjih Slovencev. Hkrati sta zaradi njihove politične opredelitve in povojnega italijanskega strankarskega pluralizma nastala desni in levi politično-kulturni blok. V njiju niso diametralno gravitirale samo nekatere slovenske institucije (npr. slovenski Radio Trst A v prvega in slovensko tržaško gledališče v drugega), temveč tudi založbe in časopisje. Slovenska komunistična oblast je finančno in ideološko podpirala levi blok, ki ga je favorizirala v matici, desnega pa je onemogočala. Sodelovanje matičnih književnikov je bilo dovoljeno v tržaškem slovenskem levem bloku, v desnem pa ne. Pisatelj Vladimir Bartol je bil v desetletju po 2. svetovni vojni v Trstu predsednik jugoslovansko usmerjene Slovensko-hrvaške zveze in je v Ljubljani pogosto obiskoval svojo družino. Pisatelja Marjana Rožanca pa so čez dobro desetletje kot ljubljanskega sourednika in publicista tržaške revije *Most* v Ljubljani sodno preganjali.

Tržaško središče slovenske književnosti premore tudi pisatelja Borisa Pahorja in Alojza Rebulo, ki ju oblast v Sloveniji ni marala in ju je nadzirala, ker nista bila na njeni ideološki liniji, predvsem pa sta prijateljela s Kocbekom. Pahorju je ljubljanska oblast ob drugi politični gonji proti Kocbeku za nekaj časa celo prepovedala vstop v Slovenijo. Kocbeka je med 2. svetovno vojno odporniško gibanje pri svojem vzponu toleriralo kot koristnega zaveznika in vabo za pridobivanje katoličanov, po vojni pa ga je oblast kot odvečno in motečo politično osebo zavrгла, mu več let onemogočala objavljanje ter ga kot potencialnega nasprotnika nadzirala prav do smrti, vendar se je hinavsko slavno pokazala na njegovem pogrebu (OMERZA 2010).

Tretje, najmanjše slovensko literarno središče je po 2. svetovni vojni nastalo v Celovcu, kjer se je obnovilo delovanje Mohorjeve družbe, toda njene knjige niso smele prihajati v komunistično Slovenijo. Založba je namreč pripadala koroškemu slovenskemu desnemu bloku in gojila stike z buenosaireškim središčem in desnim tržaškim slovenskim blokom. Tudi na Koroškem je ljubljanska oblast podpirala slovenski levi politični in kulturni blok. Največje koroško literarno ime, ki se je uveljavilo na obeh straneh meje, je pisatelj Florjan Lipuš. Proti koncu Jugoslavije se je sicer pojavljala ideja o potrebnosti uresničevanja »enotnega slovenskega kulturnega prostora«, toda ljubljanska oblast je kljub temu še naprej nadzirala svoje nasprotnike in bila bolj naklonjena svojim ideološkim privržencem ne glede na to, za katero državno mejo so delovali.

Tako je bilo do leta 1991, ko je bilo konec komunističnega režima v Sloveniji in je nastala samostojna država s političnim pluralizmom. Zaradi tega so se nekdanje meje odprle, literarni pretok med prestolnico in tremi literarnimi središči se je sprostil. Ljubljana ni več samo literarna prestolnica, ampak je postala tudi glavno mesto slovenske države. Stoletni proces vzporednega, toda neenakomernega literarnega in političnega vzpona slovenstva se je končno združil v istem mestu. Kakor zgled po meri Heglove filozofije, saj je v tem mestu slovenski »duh« dosegel najvišjo uresničitev najprej v kulturnem in literarnem ter nazadnje tudi v političnem smislu. Po zgodnjem Heglu je »najvišja pojavna oblika duha« država (VORLÄNDER 1997: 79).

7 Če na Ljubljano pogledamo s Kirschevimi geografskimi merili, potem je postala glavno mesto nove nacionalne države, ker je bila že pred njenim nastankom sedež nižjih politično-upravnih enot, ker je približno v središču sedanjega slovenskega etničnega ozemlja in ker vsem Slovencem pomeni kulturno in literarno središče, torej tudi iz simbolnih razlogov. Pri uporabi Kirschevih meril za uvrstitev Ljubljane v njegovo hierarhično tipologijo glavnih mest pa nastaja težava. Nekateri slovenski kulturniki so sicer v preteklosti domnevali, da bo Ljubljana postala »nove Atene«, vendar so bile to bolj pretenciozne blodnje. Kajti tudi sedaj, ko je Ljubljana glavno mesto Republike Slovenije, samostojne države in članice Evropske unije, nima takšnega kulturnega pomena v svetu, da bi si zaslužila ta metaforični vzdevek. Prav tako se je bolje odpovedati sodobni varianti nekdanje megalomanije, in sicer morebitnemu poudarjanju, naj Ljubljana postane globalno pomembna, kajti slovensko glavno mesto najbrž ne bo nikoli doseglo te ravni, čeprav ta treznost ne pomeni, naj se ne trudi presegati provincialnosti. Slovenci sicer menijo, da živijo v sorazmerno gospodarsko razviti državi, toda Ljubljano je, glede na našeta tuja glavna mesta druge Kirscheve kategorije, težko uvrstiti vanjo. Ljubljana najverjetneje pripada vmesni, nedefinirani stopnji med drugo in tretjo kategorijo, torej med kategoriji »nacionalno središče zelo razvite države« in »nacionalno središče malo razvitih držav«. Pri tem se je treba zavedati, da gre za tipologijo, ki kot vsaka upošteva le poglobitve značilnosti pojavov, preostale pa pušča vnemar, zato nastajajo poenostavitve. Pač pa je koristno pogledati položaj slovenskega mesta v luči drugega dejstva.

Ljubljana se po političnem, gospodarskem in kulturnem potencialu res ne more kosati s tujimi večmilijonskimi glavnimi mesti. Toda v primerjavi z narodi, ki so številčno večji kot Slovenci, pa nimajo svoje države, je njen položaj glavnega mesta nacionalne države za slovensko književnost ugoden. Produkcija, distribucija in recepcija vsake nacionalne književnosti so v nacionalni državi načelno optimalne, čeprav niso in ne bodo nikoli idealne. Politična samostojnost nekega naroda v obliki nacionalne države samodejno povzroča nastajanje upravnih institucij, ki vzporedno pospešujejo koncentracijo izobraževalnih in kulturnih zavodov ter tako posredno ali neposredno pospešujejo razvoj književnosti. V Ljubljani živi največ slovenskih književnikov, v njej je tudi sedež njihovega nacionalnega stanovskega društva (Društvo slovenskih pisateljev) in slovenski sedež mednarodne zveze PEN; v njej izhaja največ literarnih revij, deluje največ slovenskih založb in največ gledališč, ki izdajajo in uprizarjajo tudi dela slovenskih dramatikov. V njej deluje največ knjižnic z osrednjo nacionalno knjižnico, ki ima največji fond in največjo zbirko rokopisov slovenskih književnikov. V njej deluje največ šolskih zavodov in tri institucije, ki najdlje in najbolj intenzivno raziskujejo slovensko književnost (slovenistika in komparativistika ljubljanske Filozofske fakultete ter ustrezni inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti). Brez natančnejšega opisovanja naštetih dejstev in brez navajanja drugih podatkov je nesporno, da je Ljubljana prestolnica slovenske književnosti, in to v pozitivnem ekspresivnem smislu. Glavno mesto slovenske države je končno postalo identično s prestolnico slovenske književnosti. Druga središča slovenske književnosti sprejema kot legitimno stanje slovenske književnosti.

Sodobna slovenska književnost je torej enoprestolnična, ni pa enosrediščna, temveč večsrediščna in hkrati hierarhična, saj vsebuje prostorsko dominantno, ki

po literarni moči presega tri prostorsko dislocirane enote in vpliva nanje. Toda hierarhičnost ni ne toga ne zaprta ne enosmerna, kajti na slovenska središča ne vpliva samo slovenska prestolnica, ampak pogostejše močnejše literarna središča in prestolnice tujih nacionalnih književnosti (italijanske, avstrijsko-nemške, argentinsko-španske). Tudi slovenska literarna prestolnica ni samozadostna, saj sprejema vplive velikih tujih literarnih prestolnic (npr. Pariza in Londona). Hierarhije vplivov med posameznimi prostorskimi enotam različnih književnosti torej obstajajo na več ravneh:

- med prestolnicami nacionalnih književnosti (npr. med Parizom in Londonom),
- med prestolnico nacionalne književnosti (npr. med Ljubljano) in njenimi manjšimi središči (npr. Trstom, Celovcem in Buenos Airesom),
- med središči dveh različnih nacionalnih književnosti, še posebno kadar dislocirano središče ene nacionalne književnosti obstaja v središču druge nacionalne književnosti (npr. v Trstu na slovensko središče vpliva tamkajšnje italijansko ali kako drugo središče italijanske književnosti, recimo Milano, ali posredno po njiu kaka prestolnica druge tuje književnosti, recimo Pariz);
- med središčem ene nacionalne književnosti in prestolnico druge nacionalne književnosti, če obstajata v istem geografskem prostoru (npr. slovensko središče v Buenos Airesu, ki je prestolnica argentinske književnosti).

Odgovor na vprašanje, ali je potrebno, da ima številčno tako majhna književnost, kakršna je slovenska, poleg literarne prestolnice še več središč, je načeloma nikalen. Vendar je analiza pokazala, da prostorsko-geografski položaj slovenske književnosti ni samo posledica njenega imanentnega razvoja, temveč tudi zunanjega, družbenopolitičnega dogajanja. Prav temu se je slovenska književnost v zgodovini na različne načine prilagajala, da si je zagotovila obstoj in razvoj. Cena, ki jo je za to plačala, ni bila majhna. Toda to je že lahko predmet novega razpravljanja.

VIRI IN LITERATURA

Alain de BENOIST, 2001: *Totalitarismus: Kommunismus und Nationalsozialismus – die andere Moderne: 1917–1989*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.

Arhiv za zgodovinsko narodopisje 1930–1932: Knjiga I. Uredil Fran Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Ivan CANKAR 1974: *Zbrano delo XVII*. Ur. in opombe napisal France Bernik. Ljubljana: DZS.

--, 1969: *Zbrano delo IV*. Ur. in opombe napisal Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.

Marjan DOLGAN, 1988: Logotehnika partizanskega tiska. France Bernik, Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: SM.

--, 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti: Fanfare in tihotapci*. Ljubljana: MK (Kondor, 256).

- , 1993: Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati. *Vitomil Zupan*. Ur. Aleš Berger. Ljubljana: Nova revija (Interpretacije, 3).
- Aleš GABRIČ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: CZ.
- Marko JENŠTERLE, 1985: *Skeptična levica*. Maribor. Obzorja (Znamenja, 81).
- Jugoslawien – Österreich, 1986: *Literarische Nachbarschaft*. Ur. Johann Holzner in Wolfgang Wiesmüller. Innsbruck: Institut für Germanistik (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, 28).
- Jens KIRSCH, 2005: *Hauptstadt: Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols*. Berlin: LIT Verlag.
- Janko Kos, 2005/2007: Hribovškova poezija včeraj in danes. *Glasnik Slovenske matice* 29–31/1–3. 178–184.
- Igor OMERZA, 2010: *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija.
- France PIBERNIK, 1991: *Slovenski dunajski krog 1941–1945*. Ljubljana: CZ.
- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor: Obzorja.
- , 1972a: *Zgodovina slovenskega slovstva VIII*. Maribor: Obzorja.
- , 1972b: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti*. Trst: Zaliv.
- Slovenska izseljenska književnost 1–3*: 1999. Več avtorjev. Ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.
- Gašper ŠMID, 1994: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939. *Arhivi* 17 1 /2. 118–119.
- Temna stran meseca*, 1998: *Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: Zbornik člankov in dokumentov*. Ur. Drago Jančar. Ljubljana: Nova revija.
- Totalitarismus im 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*, 1999. Ur. Eckhard Jesse. Bonn, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luka VIDMAR, 2010: *Zoisova literarna republika*. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Karl VORLÄNDER, 1977: *Zgodovina filozofije III/Prvi del*. Ljubljana: SM.
- Zbornik Brižinski spomeniki*, 1996. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

UDK 821.163.6.09

Marjan Dolgan

ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

THE CAPITAL AND CENTERS OF SLOVENE LITERATURE

Geographical analyses reveal the diversity of capital cities, their mobility, and impermanence. Of significance to Slovene literary history is the existence of separate political and literary capitals. The latter, the seat of literature, gradually came into being in the course of history as a function of socio-political conditions. In addition, smaller centers of Slovene literature were formed in partially Slovene or completely foreign cities. Differing literary relations between the seat of literature and literary centers are the consequence of political processes.

Key words: geography, state capital, typology of political capitals, seat of national literature, Slovene literary history, Dunaj – Vienna, Ljubljana, Celovec – Klagenfurt, Trst – Trieste, Buenos Aires, Kirsch

1 Introduction

The *Slovar slovenskega literarnega jezika* [*Dictionary of the Slovene literary language*] defines the word »capital« as »stylistically unmarked« name for a »capital city« and as a »journalistic« designation for »city or town that is the center of some activity«. Etymologically, it means a town where an enthroned ruler governs citizens of the town and vicinity. Many speakers of the language associate the word »capital« with the word »metropolis«. The *Slovar slovenskega literarnega jezika* defines it as a »stylistically unmarked« designation for »the main, principal town of a state or region«. In the same dictionary, »town« is defined as »a population center that is the administrative, economic, and cultural center of a wider area«. The phrase »the capital of a state« further means a population center in which »the headquarters of the highest state bodies are located«. One of the definitions for word »center« is »capital city, town, or place where a certain activity is centered«, »place where something emerges, is concentrated, and from which it further spreads«, »whatever is the most significant, the most important for something«. (SSKJ 1997: 544, 548, 1022)

The words cited bear meanings that pertain to a concentration of political, military, economic, and cultural power that subordinate the main town and its surrounding area. The words »seat« and »metropolis« are therefore not value neutral, but are emotional and reflective designations for a »capital city«.

Regarding their expressiveness, the use of both words can be either positive (favorable or approving) or negative (critical or disapproving). The tone is only evident from the spoken or written context. However, the goal of this article is not a linguistic comparison of these terms. The aim is to define the importance of certain towns and cities that became political capitals, seats, metropolises, or centers in Slovene literary history; to describe the reasons some towns gained such a status; and to describe their mutual relationships in different historical eras. For utmost clarity, this article

on literary history also addresses conceptual relationships between words not found in the dictionary.

2 In this article, by the stylistically unmarked name »capital« is meant the headquarters of political, economic, and cultural power of a larger geographical entity, normally a state, country, region, or province. Whereas the dictionary terms »seat« and »metropolis« are normally defined as synonyms, they are used in this article with slightly different meanings. I consider the fact that the »capital city« of a given country is not always necessarily the literary capital. This is even truer for multinational states with literatures in different languages. In these cases, the capital is primarily the political center of the state and a center of literature for the national majority. The seats of national minorities and their literatures are smaller towns within the state, which at the same time are seats of provincial, regional, or county political, and economic authority. Because of this differentiation, the term »capital city« will be from here on used for the headquarters of the state with the attendant political, economic, and cultural implications. The term »metropolis« is a synonym for »capital city«, but will not be used further in order to avoid its terminological complexity.

Term »seat« will be used for a city with a nation's highest cultural and literary concentration, even when this nation is not politically independent and has a separate political capital. There are examples of political capitals doubling as cultural and literary seats, as well as cases where besides a political capital and seat of culture there also exists a smaller town with less concentrated culture and literature. In this article, the term »literary center« refers to such a town.

The fundamental relationship between sites of national literature is hierarchical due to the differences in cultural intensity. The political capital of a nation state that is at the same time the seat of a national literature occupies the highest position. In this case, the nation is politically independent. When a nation is politically dependent, the political capital may be only one of the nation's literary centers. Usually its literary seat is in a smaller town that is politically and indirectly also culturally—and in terms of literature—subordinate to the political capital. In second or third place in the hierarchy is a literary center, which is by definition on a lower level than literary seat or political capital city. This hierarchy of towns in national literature and mutual political-literary relationships is not permanent, but changes through the history as a function of socio-political changes. In addition national literatures tend also to have geographical specificities, which result from different political and cultural contexts.

This presentation of the three types of towns gives the impression that capital cities are the most permanent element in the hierarchy; however, historico-geographical facts show that the status of a capital city can vary. Paris and London have several centuries' long traditions as capital cities. Rome, which is considerably older, was the capital of a state since antiquity; however, it became the capital of Italy in 1870 only with difficulty. Two hundred years ago Switzerland had a rotating system for the capital. Peter the Great moved the capital in 1712 from Moscow to Saint Petersburg, which then remained the capital for about two hundred years. After the October revolution, Moscow again became the capital and has retained this function. Brazil's

national capital was moved in 1960 from Rio de Janeiro to the newly founded city of Brasilia, which was built to accelerate the development of the country's central region. Bolivia has two constitutionally defined capital cities. The Republic of South Africa has three capital cities. A surprising exception is The Republic of Nauru in the Pacific, the only country in the world that has no official capital city because of lack of urbanization and no nation-state tradition (KIRSCH 2005: 9, 18).

Another exception is the German capital. Each of Germany's lands had, since Medieval times, its own capital—for example, Berlin of Prussia and Munich of Bavaria. After these lands joined, in 1871, a unified federal Germany, Prussian Berlin became the German capital; however, the awareness of belonging to individual lands that were formed from past princedoms, and of their capitals persists even in current federation. After WW II, Germany was divided into two states, each with its own capital. Bonn was the capital of the Federal Republic of Germany (West Germany), and Berlin was the capital of the Democratic Republic of Germany (East Germany). However, Berlin was yet again partitioned, with one side belonging to the East and the other to the West. This situation was further complicated by the fact that West Berlin was an enclave inside East Germany. Due to its small size and primarily administrative function, Germans often referred to Bonn sarcastically as a »governmental village«, Frankfurt-am-Main, the financial capital of West Germany, was scornfully called »Bankfurt«. Munich has often been perceived as »Germany's secret capital city«. The writer Thomas Mann moved not to Berlin but to Munich in 1891, where he lived until 1933, when he moved abroad to escape the Nazis. His preference for Munich itself testifies to the level of culture in the Bavarian capital city. Berlin regained its full status capital city after the union of East and West Germany in 1991, despite some resistance due to the city's historico-political baggage.

Two examples will suffice to show that not every capital city is necessarily the cultural and literary seat of the country. The current Swiss capital, Bern, is on the cultural periphery in comparison to Zürich. A similar relationship exists between Washington and New York in the United States. Migrations, status changes, and inter-city rivalries explain why capital cities are affirmed, approved, and praised, just as they are the objects of biting criticism. For some people they are »a destiny, a blessing, or the death of the country«; others see them as »just a remnant that is a cash cow for silly tourists« (KIRSCH 2005: 12).

3 These examples demonstrate that political capitals are differentiated with respect to historical tradition, permanence, size, and their economic and cultural development. This led the German geographer Martin Schwind in 1972 to cast the following hierarchical typography of capital cities: *world metropolis*, *multifunctional capital city*, *governmental town*, *capital city with stunted development*, *undeveloped capital city* (SCHWIND in KIRSCH 2005: 12). Schwind's typology was improved upon in 2005 by another German geographer, Jens Kirsch. He omitted the category *undeveloped capital city*, which three decades ago applied to capitals of new African states that have since developed. He also added the category *former capital city*. The revised typology is:

- *Globally influential metropolis* (e.g., Tokyo, London, Paris, Moscow);
- *National center of a highly developed country* (e.g., Washington, Brussels, Seoul, Berlin);
- *National center of a less developed country*, (e.g., Addis Ababa, Damask, La Paz, Dhaka);
- *Government city of relatively low economic, cultural, and demographic importance* (e.g., Brasilia, Canberra, Ottawa);
- *Former capital city* (e.g., Istanbul, Saint Petersburg, Rio de Janeiro). (KIRSCH 2005: 49)

The same geographer also defined four ways of selecting a political capital:

- When a new state is formed on a territory without a city that previously functioned a capital, then an entirely new capital city is established.
- When a state is formed on a territory with a city that had once functioned as a capital, then its function is renewed.
- When a new state is trying to overcome a former political system on a certain territory, then the previous capital city is replaced with a new one.
- A political capital is moved not only for symbolic reasons, but also for practical, spatial ones. (ibid.: 17-18)

There are several other factors that affect the selection of a capital city: »demographic or economic spatial structures, historical symbolism, military strategy, spatial planning«, and »the personal preferences of the decision maker« (ibid.: 12). Yet the same geographer rightly emphasizes that age, size, development, and other characteristics are not essential for choosing a political capital; its »national symbolic function« is important, »persisting through past and present power relations and the country's cultural or political achievements. This is what in the end differentiates capital and non-capital cities« (ibid.: 12).

It is necessary to examine how the Slovene political capital, Slovene seat of literature, and Slovene literary centers came into being in light of geographic findings on the variability of political capitals.

4 After the ancestors of today's Slovenes settled in the Alpine region at the beginning of ninth century, the central territory of the settled space was »Carinthia, which was already in ancient times highly cultivated« (Pogačnik 1968: 10), and so it was there that the Slovene state of Karantanija was established. However, the loss of its political independence prevented formation of a pre-Slovene political capital. The Christianization of the Slovenes from the foreign cities of Salzburg and Aquileia shows that these were at the time political and religious centers, ones that began subjugating the Slovenes. Consequently, the two principal manuscripts of the initial phase of Slovene literature were not written in one area. The oldest preserved Slovene literary manuscript is the »Brižinski spomeniki« [Freising Manuscripts], written around the year 1000. Most likely it was written in Carinthia for the bishop of Freising, who required it for work with the local Slovene believers. However, the Freising Manuscripts was kept in the diocesan seat, Bavarian Freising, which controlled

estates in Carinthia, the Canale Valley, and Škofja Loka (*Brižinski spomeniki* 1996). The second, a manuscript of prayers from the vicinity of Rateče in the upper Sava valley, was written in the fourteenth century, and is also known as the »Celovški rokopis« (Celovec/Klagenfurt Manuscript) after the place where it was found. It testifies that the ecclesiastic administration of the upper Sava valley was in one of the Carinthian dioceses and, indirectly, in a larger religious center outside of what is today Slovenia. Yet another manuscript, the Stična Manuscript, written in the fifteenth century at the Stična Monastery, indicates the existence of a Medieval religious and cultural center in the Dolenjska region.

It is possible to assume that the Celje counts, who had conquered a significant amount of Slovene land in the fourteenth and fifteenth centuries, would have continued expanding their territory and founded not only a political, but a cultural center as well. This would have positively impacted Slovene literature, but the counts' line ended. Celje would probably have prevented or slowed Ljubljana's rise. The Celje estates passed to the Habsburgs, who reigned over most of the Slovenes, divided among several provinces, from Vienna, which was for several centuries, until the end of the Habsburg monarchy in 1918, the capital city of Austria and of the Slovenes living in the Austrian provinces.

Ljubljana advanced as a unifying political and cultural force in Slovenia after acquiring two administrative functions, secular and ecclesiastic, elevating the city to the level of a local political and religious center. In the thirteenth century, Ljubljana became the political capital of the Carniolan province, which in the following century came under Habsburg rule. In 1461, it became the seat of the Ljubljana diocese, which was gaining in importance by gradually incorporating parishes from other ecclesiastic administrative units. Carinthia was the only province at the time with a majority of Slovene population; therefore, it played an important role in the emancipation of Slovendom over the following centuries. It was somehow natural that the most intense manifestation of the sixteenth-century Reformation was precisely in Ljubljana. The printing of Slovene books during the Reformation set the foundation for the future development of Slovene literature as a special secular and aesthetic phenomenon.

An important turning point in literature was the separation of secular from religious literature with the release of the literary almanac *Pisanice* in the Enlightenment period. This is the first evidence that Ljubljana was the seat of Slovene literature. The modeling on Viennese almanacs evidenced the influence of one of the centers of German literature on the seat of Slovene literature, which, compared to Vienna, the political capital of a state, was only a provincial administrative city. Despite later Slovene political gains and the qualitative and quantitative development of Slovene literature, this basic relationship between Ljubljana and Vienna persisted into the 1920s, when most Slovenes lived in the Kingdom of Yugoslavia. For instance, after WW I, the playwright Slavko Grum did not attend a university in Ljubljana, Zagreb, or Belgrade but went to Vienna, where he found models for modernizing Slovene drama.

The Enlightenment was important not only because of the establishment of a seat of Slovene literature, but also because it strengthened Ljubljana's administrative role, as seen in the decision of the French to make it the political capital of the Illyr-

ian Provinces (1809–1813). Ljubljana was promoted from its position of provincial capital city and advanced towards the status of political capital of a larger state entity. Further, Zois and Kopitar attempted to exert political influence to form an Illyrian Kingdom of, which was to be a state of the Slovenes and other South Slavic peoples in Austria. The state was in fact founded, but only formally and partially, since it preserved former provincial borders. Ljubljana only became the capital of the Ljubljana district, not of a kingdom within Austria (VIDMAR 2010: 276–288). Yet the concept of the Kingdom of Illyria contained the kernel of the idea of a United Slovenia, which from the mid-nineteenth century on became the Slovene political project. Both the project of the Kingdom of Illyria and United Slovenia project were important stages towards Slovene statehood, which became a reality in 1991, when the Republic of Slovenia was founded. Beside administrative dependence, Ljubljana maintained its strong dependence on Vienna in literary sphere. Slovene dependency on Vienna, including in literature, is seen in censorship of the almanac *Krajska čbelica*, which went to the censor in Vienna. The almanac was censored not by some German, but by the Slovene Jernej Kopitar. He was not disposed to it and so impeded publication. This was not an isolated instance of a politically influential Slovene acting non-supportively and adversely affecting Slovene literature. These kinds of actions reached their climax under the communist regime in the late twentieth century.

Although Ljubljana gained ground as the national seat of literature throughout the nineteenth century, it was not a favorable place to live and publish for all Slovene literati. The rise of its administrative, political, and literary power was weakened by the German and majority Slovene populations' colliding views, as well as by ideological and party divisions among the Slovenes. In addition, administrative moves in Ljubljana applied only to the region inside the borders of Carniola and did not extend to other lands, like Gorizia, Carinthia, and Styria. Hence they had absolutely no validity in the Hungarian part of the dual Habsburg state (current Prekmurje). Slovenes were a minority in these regions and were therefore, in comparison to Carniola, much more exposed to pressures from the majority populations. The status of Ljubljana as the seat of Slovene literature was further threatened by certain unresolved questions regarding the Slovene literary language, its alphabet, and differences between Slovene dialects that were native to Slovene writer, as well as by Croatian unitarism and Illyrianism. This caused some writers who were not originally from Carniola to reject Ljubljana. For instance, Stanko Vraz weighed Ljubljana versus Zagreb and finally decided for Croatian literature and moved to Zagreb.

Opposite tendencies were present as well, since Ljubljana was appealing as a seat of literature for some Slovene writers who were not originally from Carniola. Anton Aškerc moved there after having difficulties in Styria. Even though he planned to, the poet Simon Gregorčič did not move to Ljubljana from the Gorizia region; however he was attached to Ljubljana by political support from the Slovene liberal camp.

In the nineteenth century, Celovec, the capital city of Carinthia, concurrently developed as a German and Slovene literary center. Some of the institutions there surpassed those in Ljubljana. The initial motivators were Slovene language courses for seminarians taught by Anton Martin Slomšek, later bishop of the Lavantall Diocese. The most important was the founding of the St. Hermagoras Society (»Društvo

sv. Mohorja«, later »Mohorjeva družba«), the largest Pan-Slovene publisher, which published books for wide range of readers. The initiator of this idea was Slomšek as well, who correctly anticipated that Slovene literature would be strengthened by a successful Slovene house with a program that would serve the literary needs of the predominately rural population, gradually advancing readers with entertaining, educational, and popular technical literature. Publication runs grew. The collection *Slovenske večernice* [Slovene evening tales], still published today, led to a new genre, the so-called evening tale. Even though literary critics, writers, and supporters of elite literature were hesitant and sometimes dismissed its value, the evening tale became an important genre. It was even practiced by writers like Jurčič and Cankar, the latter of whom was prepared to overlook his high literary principles for money.

Ljubljana envied Klagenfurt for its success and often caused it problems. This is evident from Slomšek's letter of 1853: »You cannot forget that we are Slovenes as well, and so do not claim always to have the last word« (*Arhiv za zgodovinsko narodopisje* 1930–1932: 316). His words demonstrate one of the fundamental laws of the relationship between the seat of literature and a literary center: the first is tolerant so long as the second is peripheral. However as soon as the seat is outshone in some literary matter, it starts hampering the other in different ways. At that point, the seat forgets about national, pan-Slovene interests, because it respects only partial, private, party, political, conceptual, or ideological interests. This has harmful effects on literary as well as national interests, which those at the seat of literature do not recognize because of their partisan blindness. The negativity in such cases has been marked in the twentieth century.

However, Celovec surpassed Ljubljana not only by having the largest and most successful Slovene publishing house, but also with its literary journal, *Slovenski glasnik* (1858–1868), edited by Anton Janežič, who used some literary works by »Carniolan« authors to enforce higher aesthetic standards for Slovene literature of the kind Ljubljana did not enforce. A journal of comparable significance was published in Ljubljana no earlier than in 1881, when *Ljubljanski zvon* was opened. The Celovec journal *Kres* (1881–1886) was not able to compete with it. By that time the majority of the best Slovene literary talents in Carniola and neighboring lands, like Aškerc and Gregorčič, had oriented themselves to the capital city of Carniola. In 1888, Catholic-oriented writers from all Slovene regions received their own journal, *Dom in svet*. Both journals continued to be the main Slovene literary channels until the end of WW II. Because they introduced various literary trends, they were also the foundation for the development of all Slovene literature. The journal *Zvon*, published in Vienna by Josip Stritar in 1870 and again between 1876 and 1880, filling a void between *Slovenski glasnik* and *Ljubljanski zvon*, indicates how difficult it was for Ljubljana to win recognition as the seat of literature, since it was incapable of bringing out a major Slovene literary periodical until 1881, one that could compete with Slovene literary journals published elsewhere.

In the beginning of the twentieth century, Ivan Cankar changed the fundamental literary relationship between Ljubljana and Vienna. At that time, many Slovene writers lived for only a few years in Vienna, while at the university. After graduation most of them returned to Ljubljana or other Slovene towns, where they continued

their literary activities and collaborated with Ljubljana, the seat of literature. Despite his unsuccessful university studies in Vienna, Cankar stayed there for many years, using his formidable literary creativeness to define new literary standards for the national seat of literature. He was often rejected in Ljubljana, which had lower literary criteria. During his stay in Vienna, Cankar was exposed to foreign literary trends, as well as the cultural and bohemian perspectives of a metropolis such as did not exist on Slovene ethnic territory. From Vienna he had an external view of the Carniola capital's rural market nature, the provincialism of the Slovene seat of literature, and Slovene conditions. This influenced the development of his ambivalent attitude towards Slovendom, which is most picturesquely presented in his syntagma: »homeland« as »health« and »homeland« as a »prostitute« (CANKAR 1974: 253–256, 413; CANKAR 1969: 92).

Cankar must also be mentioned because he belongs to the group of writers who voluntarily lived outside of their national literary space. Frequently they chose a peripheral city of some other national literature (Joyce in Trst, Pound in Rapallo), an enclave in the middle of other national literature (Kafka in Prague), or they moved around to cities of various literatures (Rilke to Prague, Munich, Berlin, Paris, Devin/Duino and Switzerland).

5 A great reversal in relationships between Slovene literary cities occurred after WW I. The Austro-Hungarian Empire had broken apart, and Slovenes were politically too weak to realize the concept of United Slovenia, and so they were divided between Yugoslavia, Austria, Italy, and Hungary. Most Slovenes entered into their first state, Yugoslavia, with great illusions. They were soon disappointed because of Serbian unitarism, political dictatorship, and differences between Central European and Balkan mentalities. Their new subordinate position was flagged by the fact that the Slovene territory in Yugoslavia never received the administrative name »Slovenia«. After having various names, it was designated as the Drava Banate from 1929 until the beginning of WW II, with Ljubljana as its administrative capital city and seat of Slovene literature. The 1939 plan for an autonomous Banate of Slovenia was never realized because of the outbreak of WW II (ŠMID 1994). The former Slovene literary center in Celovec faded between the two wars. The Mohorjeva družba moved first to Prevalje, and later to Celje. Slovene cultural life in Gorica and Trst also waned under Italian fascism. Despite its multinational character, at the beginning of twentieth century Trst was becoming one of the Slovene literary centers thanks to certain Slovene journals and organizations, as Cankar's lectures there attest. After WW I, Belgrade became the political capital for Slovenes living in the Kingdom of Yugoslavia. However, Belgrade never became as influential in Slovene literature as Vienna had been. Due to the political conditions in Austria and Italy between the wars, the Slovene literary space was reduced to the Slovene territory in Yugoslavia. This happened despite the increased political power of Slovenes, which was not actually as significant as expected before they joined the Kingdom of Yugoslavia. Despite Serbian unitarism, which replaced Germanization, Ljubljana, with the help of newly established institutions, including a partial (incomplete) university, strengthened its cultural status in comparison to the one it had in the Austrian-Hungarian Empire.

WW II threatened the existence of Slovene nation, its literature, and its seat of literature. War activities in ethnically Slovene territories were simultaneously a foreign occupation, anti-occupation resistance, communist revolution, and civil war. Because of the occupation and censorship, the seat of literature had limited functions and only in the Ljubljana district, having lost its bases in Gorenjska and Štajerska. An unforeseen development was the formation of underground center of Slovene literature in Vienna, which was established by a small group of Slovene writers that found themselves in occupied Vienna. They started publishing a literary periodical, *Dunajske domače vaje*, edited by Janez Remic. The main poet in the group was Ivan Hribovšek (PIBERNIK 1991). The war and unfavorable socio-political conditions prevented continuation of the periodical; however, it is evident from the materials that have been preserved how persistent Slovene writers were in trying to maintain the high quality, elite Slovene literature pioneered by Prešeren.

In the meantime, in ethnically Slovene territories, an incomparably greater, intensive, and diametrically opposed process was taking place in partisan units and the areas they controlled (e.g., Bela Krajina). It had appeared less noticeably in the pre-war debate on the literary left (JENŠTERLE 1985): the planned degradation of Slovene literature into a propaganda instrument. This process was camouflaged as counter-occupation resistance and communist revolution (DOLGAN 1988: 34–46; 1990: 100–119, 244–246; 1993: 60–69). Many Slovene writers supported the resistance against the occupation during the WW II. They cooperated in the utopian belief that they were helping to establish absolute social and political »freedom« and the most »progressive« political system in the world, which would in turn furnish maximum creative »freedom« for Slovene literature. In fact, after WW II the maximum, worst political violence in the literature's history befell it, lasting until the end of the communist system (*Temna stran meseca – The Dark Side of the Moon* 1998; GABRIČ 1995).

The majority of Slovene territory came under the »second« Yugoslavia after WW II. Ljubljana was no longer the capital city of a banate, but the capital of first the »People's« and later the »Socialistic Republic of Slovenia«; however, Belgrade remained the political capital of the state. Despite a new political doctrine and repetition of the cliché about »brotherhood and unity of our nations«, Belgrade did not shed Serbian unitarism, but preserved it in different ways. For example, Slovene was to be used for communications in partisan units during the war; after the war, the »Serbo-Croatian« language was mandatory in all Yugoslav military units; »Serbo-Croatian« was mandatory in Slovene elementary schools, but Slovene was not a subject in the schools of other Yugoslav republics; in the 1980s, a plan appeared for a »common core« curriculum for all Yugoslavia. Like nineteenth-century Illyrianism, the new Illyrianism at the beginning of the twentieth century, and pre-war unitarism, these unitaristic actions were variants of a constant attempt of a neighboring Yugoslav nation not only politically to subjugate, but also to eliminate Slovenes as a nation. Due to Slovenes' political naiveness, both twentieth-century political formations were successful in politically overpowering them. The obstacles to complete subjugation were the Slovene language, culture, and literature; therefore, the dominant nations in both political formations tried to achieve cultural assimilation of the Slovenes. The attempt was actually the same as Germanization, Italianization, and Magyarization,

only it came from a different geographical direction. Slovene power was no equal for WW II occupiers or other foreign political agents after the war, and thus was eventually transformed into introverted aggressiveness, national sadomasochism and national self-destruction.

Violence against Slovene literature took different forms: a list of forbidden books immediately after the war; following the Soviet pattern, socialist realism was mandatory; mythologization of the partisan movement and revolution; forbidden, taboo topics and persecution of Western European »bourgeois« and »decadent« literary movements. Though political ties with the Soviet Union were sundered in 1948, the government, in line with its totalitarian nature (JESSE 1999; BENOIST 2001), interfered with literature by applying Stalinist measures. This continued almost until the end of the political system in 1991, with actions like arrests of writers and dissidents and closings of literary journals. The government carried out two campaigns against Kocbek, prohibiting publication of his works for years and eavesdropping on him. It also watched ideologically questionable writers, hindering publication of controversial books and appointing trusted personnel to leading positions at cultural and literary institutions.

6 Even before the end of the war it was already possible to predict the forthcoming violence against Slovenes who disagreed with communism. Thus several thousand of them emigrated abroad after the war ended in 1945. Among them were several writers from Ljubljana (POGAČNIK 1972a; 1972b; *Slovenska izseljenska književnost* 1999). About 7,000 Slovenes settled in Buenos Aires, Argentina, where a well organized center of Slovene literature appeared with adequate infrastructure: primary schools, secondary high schools, and for some time even a Slovene studies department within the Ukrainian university; cultural clubs, publishing houses, and several newspapers and magazines, among which was the literary journal *Meddobje*, founded in 1954. Contributors to this journal were Slovene writers from all around the world, except from Slovenia, because contributing would have been punished by the communist regime. An exception was Stanko Majcen, who nonetheless dared to publish in Argentina under a pseudonym.

It is significant that the Slovene literary center in Argentina, as one would expect due to its political emigre status, did not revive the model of sentimental literature about the homeland, but continued the model of aesthetically high literature. This is seen in the translations of poets like Valéry and T. S. Eliot; in reprints of Balantič's poems that were forbidden in the »People's« or »Socialistic Republic of Slovenia«; in discovering and printing the second best WW II poet, Ivan Hribovšek (Kos 2005/2007: 178–184); in the narratives of Zorko Simčič, whose motifs, ideas, and style outshone contemporaneous narratives in Slovenia. This is especially noticeable in his novel *Človek na obeh straneh stene* [*The man on both sides of the wall* 1957]. The same is true of the novel *Ljubljanski triptih*, by Ruda Jurčec, which was published in Buenos Aires the same year. With a multi-perspective narration and the first literary discussion of post-war Stalinist »Dachau« trials in Slovene literature, this work exceeded prevailing literary standards in Slovenia. For several decades these trials were a taboo topic in Slovenia and were not to be discussed in public or in literature.

All Argentine-Slovene publications were forbidden in Slovenia, but individuals were smuggling them from foreign bookstores. Writer and dramatist Drago Jančar was arrested for such an »indiscretion«. The national and university libraries in Ljubljana received these publications, but they were kept in a special vault »D«, which was not accessible to the public but only to rare individuals.

A great many Slovene writers from the seat of literature personally did not oppose the activities of the Buenos Aires literary center, since they were aware of the unpleasant divisions between Slovenes and the post-war consequences. However, the Slovene political center in Ljubljana acted against it in accordance with the doctrine of permanent revolution and paranoiac fear of any opposition, fighting against former ideological and military opponents. The latter used documentary and memoir publications to demythologize the varnished war past of the governing Slovene leadership and to reveal its pre- and post-war executions. Therefore it is not surprising that the second political campaign against Kocbek, because of his writings about these massacres, resonated beyond Slovenia's borders and attracted attention abroad. The German writer Heinrich Böll also became involved (A bibliography of German responses at the time was published in the collection *Jugoslawien-Österreich* 1986: 210–11).

The other important post-WW II Slovene literary center was established in Trst, where previous Slovene political, cultural, and literary activities were renewed with the help of emigres from Ljubljana. At the same time, because of their political affiliation and party pluralism in Italy after the war, right and left political-cultural blocs formed. Some Slovene institutions, publishers and newspapers gravitated diametrically to both sides, like the Slovene Radio Trst A to the right, and the Slovene theater in Trst to the left. The Slovene communist government was financially and ideologically supporting the left bloc, which was favored by the homeland, while it was obstructing the right bloc. Writers, poets, essayists, and other artists from the homeland were allowed to cooperate with the Slovene left bloc in Trst, but not with the right. The writer Vladimir Bartol was during the first decade after the WW II the president of Yugoslav-oriented Slovene-Croatian Union in Trst and often visited his family in Ljubljana. However, the Ljubljana-based Marjan Rožanc, who was co-editor and journalist for the Trst journal *Most*, was prosecuted a decade later.

The writers Boris Pahor and Alojz Rebula, too, were members of the Slovene literary center in Trst. They both were disliked by the government in Ljubljana and were spied upon because of their ideological beliefs and friendship with Kocbek. During the second campaign against Kocbek, Pahor was even forbidden for some time to enter Slovenia. The resistance movement during its rise in WW II had tolerated Kocbek as a valuable ally and used him to attract Catholics. However, after the war the government discarded him as a needless and disruptive political character. He was prevented from publishing and viewed as a potential opponent to the government, which spied on him until his death, but then hypocritically celebrated him at his funeral (OMERZA 2010).

The third and smallest post-war Slovene literary center was established in Celovec with the restoration of the St. Hermagoras Society; however, it was not allowed to supply communistic Slovenia with their publications. The reason was that

the publisher was a part of the Carinthian Slovene right bloc that fostered contacts with the center in Buenos Aires and with the Slovene right bloc in Trst. The government in Ljubljana supported the Carinthian Slovene leftist political and cultural bloc. The most prominent Carinthian literary name on both sides of the Slovene border is the writer Florjan Lipuš. The idea of realizing a »unified Slovene cultural space« arose towards the end of Yugoslavia. However, the government in Ljubljana continued to watch their opponents and to favor their ideological supporters, regardless over which border.

It was so until 1991, when the communist regime in Slovenia ended and a new, politically pluralistic, independent state was created. This resulted in the opening of borders and facilitated the flow of literature between the seat of literature and the three literary centers abroad. Ljubljana is no longer only the seat of literature, but has become the political capital of the Slovene state. The century-long process of the parallel but unbalanced literary and political rise of Slovendom finally ended in one place. Just as in the Hegelian model, the Slovene »spirit« reached its highest fulfillment in culture and literature, and then in the political sense as well. To cite the young Hegel, the state is "the highest manifestation of spirit" (VORLÄNDER 1997: 79).

7 When viewed from the perspective of Kirsch's geographical measures, Ljubljana has become the political capital of a new state because, even before it was so in actuality, it had already been the headquarters of lower political and administrative units; it is almost in the center of the current Slovene ethnic territory; and is for all Slovenes the cultural and literary center as well, and therefore has symbolic meaning. A problem arises when trying to categorize Ljubljana in a hierarchical typology of capital cities by using Kirsch's measures. Some Slovene cultural workers anticipated that Ljubljana might become a »new Athens«; however, this turned out to be but a pretentious illusion. Even though Ljubljana is now the capital city of the independent state of the Republic of Slovenia, a member of the European Union, it still has not gained enough cultural importance to garner this metaphoric epithet. In addition, it is best to avoid emphasizing Ljubljana's possible global importance—something that can be viewed as a contemporary version of megalomania—because the Slovene capital city will probably never attain to this level. However, this prudent opinion does not imply that Ljubljana should stop trying to outgrow provincialism. Slovenes perceive that they live in a relatively well-developed state, yet Ljubljana's status is hard to compare to that of cities listed in the second of Kirsch's categories. Therefore, Ljubljana ought to be categorized in an undefined class between the second and third category, between »national center of a highly developed country« and »national center of a less developed country«. Still, we need to take into account that as with any typology, this one, too, takes into account only the main characteristics of the phenomena being examined. Details are neglected, which leads to simplifications. Nonetheless, it is beneficial to view the status of the Slovene city from the other perspective.

With respect to political, economic, and cultural potential, Ljubljana is not able to compete with foreign metropolises. However, when Slovenia is compared to other, larger nations that do not have their own state, Ljubljana as a capital of an independ-

ent state is, with respect to Slovene literature, in a favorable position. In general, production, distribution, and reception of the national literature are optimal within a nation state; however, they are not and never will be ideal. A people's political independence in the form of a nation state is reason in itself for forming governmental institutions. These simultaneously stimulate concentration of educational and cultural institutions and directly or indirectly accelerate the development of literature. Most Slovene writers live in Ljubljana, where the seat of their national professional society, the *Društvo slovenskih pisateljev* [Slovene Writers' Society] is located, and the seat of the international association PEN. It is also the place where most of the Slovene literary journals are published, and it has the most active publishers and theaters that stage Slovene playwrights' works. There are also the majority of libraries, including the central national library, which has the largest collection of books and of Slovene writers' manuscripts. The majority of educational institutions are there, as well as three of the most active research institutions for Slovene literature (Slovene Studies and Comparative Literature at Ljubljana University's *Filozofska fakulteta*, and several departments at the Research Center of the Slovene Academy of Sciences and Arts). Even without a detailed listing of facts and other data, it is obvious that Ljubljana is the seat of Slovene literature. The capital city of the Slovene state has finally become the identified with the seat of Slovene literature. It accepts other Slovene literary centers as legitimate.

Contemporary Slovene literature has, therefore, a single seat but also several centers, which makes it hierarchical. It contains a spatial dominant, which in terms of literary potential surpasses and influences the other three, spatially dislocated centers. However, this is not a rigid, closed, or one-way hierarchy, since Slovene literary centers are not influenced only by the Slovene capital, but often even more by literary centers and capitals of other foreign national literatures (e.g., Italian, Austrian-German, Argentine-Spanish). The Slovene literary seat is not self-sufficient, but is rather influenced by larger foreign literary seats, like Paris and London. Hierarchy of influences between individual spatial units of different literatures is therefore present on several levels:

- between seats of national literatures (e.g., between Paris and London);
- between a national literary seat (e.g., Ljubljana) and its smaller centers (e.g., Trst, Celovec, and Buenos Aires);
- between centers of two different national literatures, especially when a dislocated center of one literature resides within the center of a different national literature (e.g., the Slovene center in Trst is influenced by local Italian literature or some other Italian literary centers, like Milan, or indirectly by some other foreign literary center like Paris);
- between centers of one national literature and a seat of a different national literature when existing in the same geographical space (e.g., the Slovene center in Buenos Aires, which is also the seat of Argentine literature).

In general, the answer to the question of whether a small (numerically) literature like Slovene needs several centers besides the seat of literature is negative. However, this analysis showed that spatio-geographical status of Slovene literature is not only a

consequence of its immanent development, but also of foreign, socio-political events. Slovene literature has taken different approaches to adapt to foreign influences, and so secured its existence and development. The price it paid was not small, but that is the subject of another article.

WORKS CITED

- Alain de BENOIST, 2001: *Totalitarismus: Kommunismus und Nationalsozialismus – die andere Moderne: 1917–1989*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.
- Arhiv za zgodovinsko narodopisje 1930–1932 [*Archive of national history*]: Book I. Ed. Fran Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.
- Ivan CANKAR 1974: *Zbrano delo XVII* [*Collected works*, vol. 17]. Ed. and commentary by France Bernik. Ljubljana: DZS.
- , 1969: *Zbrano delo IV* [*Collected works*, vol. 4]. Ed. and commentary by Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
- Marjan DOLGAN, 1988: Logotehnika partizanskega tiska [Obligatory regulations of the partisan press]. France Bernik, Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: SM.
- , 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti: Fanfare in tihotapci* [*Slovene literary programs and manifestos*]. Ljubljana: MK (Kondor, 256).
- , 1993: Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati [How to write ideological kitsch and live on it]. Vitomil Zupan. Ed. Aleš Berger. Ljubljana: Nova revija (Interpretacije, 3).
- Aleš GABRIČ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–1962* [*The socialist cultural revolution: Slovene cultural politics 1953–1962*]. Ljubljana: CZ.
- Marko JENŠTERLE, 1985: *Skeptična levica* [*The skeptical left*]. Maribor. Obzorja (Znamenja, 81).
- Jugoslawien – Österreich, 1986: Literarische Nachbarschaft. Ed. Johann Holzner and Wolfgang Wiesmüller. Innsbruck: Institut für Germanistik (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, Band 28).
- Jens KIRSCH, 2005: Hauptstadt: Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols. Berlin: LIT Verlag.
- Janko KOS, 2005/2007: Hribovškova poezija včeraj in danes [Hribovšek's poetry today and yesterday]. *Glasnik Slovenske matice* 29–31/1–3. 178–184.
- Igor OMERZA, 2010: *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584* [*Edvard Kocbek – personal dossier no. 584*]. Ljubljana: Karantanija.
- France PIBERNIK, 1991: *Slovenski dunajski krog 1941–1945* [*The Slovene Vienna circle 1941–1945*]. Ljubljana: CZ.

- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I* [*A history of Slovene literature*, vol. 1]. Maribor: Obzorja.
- , 1972a: *Zgodovina slovenskega slovstva VIII* [*A history of Slovene literature*, vol. 7]. Maribor: Obzorja.
- , 1972b: *Slovensko zamejsko in zdmsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti* [*The Slovene abroad and domestic literature: An outline and consideration of values*]. Trst: Zaliv.
- Slovenska izseljenska književnost 1–3* [*Slovene emigrant literature*, vols. 1–3]: 1999. Several authors. Ed. by Janja Žitnik in collaboration with Helga Glušič. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.
- Gašper ŠMID, 1994: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939 [A summary of the organization of the Slovene Banate from 1939]. *Arhivi* 17 1 /2. 118–119.
- Temna stran meseca*, 1998: *Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: Zbornik člankov in dokumentov* [*A short history of totalitarianism in Slovenia 1945–1990: A collection of articles and documents*]. Ed. Drago Jančar. Ljubljana: Nova revija.
- Totalitarismus im 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*, 1999. Ed. Eckhard Jesse. Bonn, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luka VIDMAR, 2010: *Zoisova literarna republika* [*Zois's literary republic*]. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Karl VORLÄNDER, 1977: *Zgodovina filozofije III/Prvi del* [*The history of philosophy*, vol. 3, part 1]. Ljubljana: SM.
- Zbornik Brižinski spomeniki* [*The Freising manuscripts*], 1996. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

UDK 821.163.6.09:913(497.4)

Miran Hladnik, Jerneja Fridl

Oddelek za slovenistiko FF UL, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU,
Ljubljana

PROSTOR V SLOVENSKI ZGODOVINSKI POVESTI IN NJEGOVA GEOGRAFSKA PREZENTACIJA

Zgodovinske povesti so povečini umeščene v geografsko določljiv prostor, ki ga je mogoče kartirati na zemljevidih. Ti imajo zaradi slikovne predstavitve stvarnosti veliko sporočilno vrednost. Analize in upodobitve na zemljevidih s pomočjo geografskih informacijskih sistemov zahtevajo predhodno vzpostavitev tabelaričnih podatkov. Podatkovna zbirka slovenskega zgodovinskega romana iz leta 1999 vsebuje tudi podatke o dogajališčih, ki so bili za potrebe vzorčne predstavitve na spletnih zemljevidih dopolnjeni in poenoteni za 48 izbranih romanov od skupaj 310 vpisanih. Članek popisuje izkušnje in dileme z označevanjem dogajališč v romanih in razlaga pripravo podatkov za novo podatkovno zbirko in za njihovo prezentacijo na zemljevidu. Pripinja jih na dosedanje ugotovitve o značaju in vlogi prostora v tem žanru, poroča pa tudi o drugih postavitvah literarnih in literarnovednih podatkov na zemljevide.

Ključne besede: slovenski zgodovinski roman, dogajališče, podatkovna zbirka, GIS, kartiranje

1 Uvod

Za geografsko prezentacijo prostora in družbenih pojavov so zemljevidi zelo uporabno sredstvo in so že pred besedilnimi sporočili omogočali komunikacijo med ljudmi. Sprva so služili za orientacijo v prostoru in prikaz lastninskih odnosov, pozneje pa so pomagali oblikovati odnos do sveta in predstavili ustvarjalčev oz. kartografov pogled na svet (McKENZIE 1986; DORLING in FAIRBARN 1997; COSGROVE 1999). Zato je razvoj zemljevidov skozi zgodovino neločljivo in neposredno povezan z družbenim, kulturnim, gospodarskim, političnim in ideološkim dogajanjem v družbi. V ospredju niso le geografske prvine zemljevida, pač pa njegove simbolne vrednote, saj je tudi konstrukt določenega okolja in časa (FRIDL in URBANC 2006: 53). Zemljevide odlikuje velika sporočilna vrednost, ki sta jo v začetku 20. stoletja prepoznala pionirja literarnega kartiranja Siegfried Robert NAGEL z delom *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung* (1907) in Josef NADLER v *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1927). Najbolj ju je zanimal krajevni (regionalni, deželni, pokrajinski) izvor avtorjev, kar je poleg naslovov literarnih del najpogosteje kartirani literarnozgodovinski podatek (PERENIČ 2012).

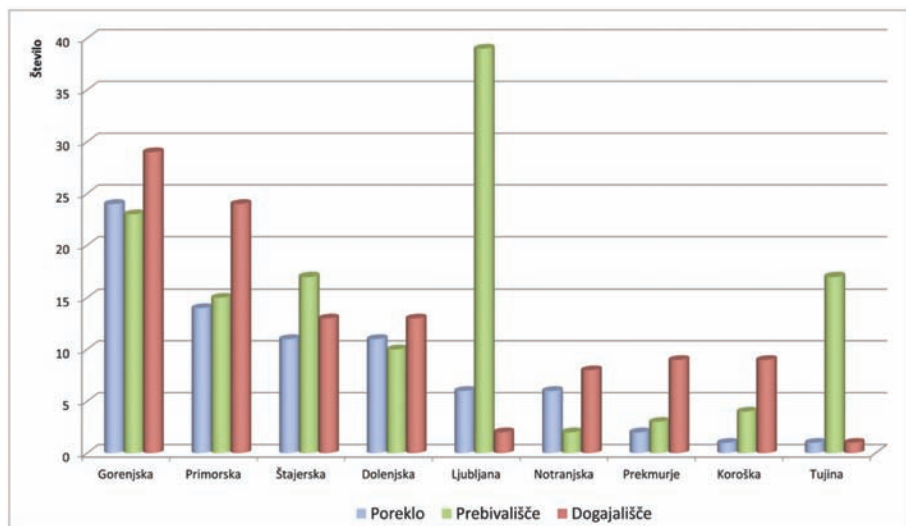
Upodabljanje literarnih prostorov je kljub uveljavljeni računalniški kartografiji časovno in vsebinsko zahtevna naloga, saj geografski informacijski sistemi omogočajo izdelavo zemljevidov in prostorskih analiz le, če imamo sistematično urejene podatkovne zbirke.

2 Dogajališča v slovenskih pokrajinskih povestih

V drugi polovici 80. let je bila za potrebe monografije o žanru slovenske kmečke povesti (HLADNIK 1990) zasnovana podatkovna zbirka, ki je med polji v zapisu vsebovala tudi samostojno kategorijo dogajališča. Leta 2000 je bila zbirka postavljena na spleto (HLADNIK in JAKOPIN 2000). Občasno jo s podatki iz diplomskih nalog dopolnjujejo demonstratorji, tako da je trenutno med 235 zapisov 130 takih, ki imajo v polju Prostor (*sp* 'space') opisne atributne podatke o lokacijah dogajanja. Včasih gre za realne kraje, npr. Hotedrščica (Notranjska) v Albrehtovi povesti *Dom na Slemenu* (1935), večinoma pa so imena krajev fiktivna oz. prenesena iz kakšne druge pokrajine. Npr. vas Kosovec v Beli Krajini, kjer se dogaja Zupančeva povest *Stari Hrki* (1934), ne obstaja, niti je ni mogoče identificirati v zgodovinskih dokumentih. *Atlas Slovenije* in Register zemljepisnih imen v Geopediji pokazeta pod tem imenom le slabo poznan vrh na jugovzhodnem robu Jelovice, daleč stran od dogajališča.

Lociranje literarnih dogajališč v realni prostor je prav zato zahtevno in večkrat tudi subjektivno dejanje, saj georeferenciranje podatkov zahteva določitev koordinat x in y za kartografske prikaze v državnem Gauss-Krügerjevem koordinatnem sistemu, ali φ (geografska širina) in λ (geografska dolžina) v svetovnem geografskem sistemu (WGS). Ker v primeru domišljjskih dogajališč koordinat ne moremo natančno določiti, si pomagamo s posploševanjem, tako da največkrat izberemo širšo umestitev v prostor, npr. namesto posameznih krajev uporabimo zgodovinske regije (Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska ipd.) ali naravnogeografske regije (Škofjeloško hribovje, Poljanska dolina, Gorjanci ipd.). Maska vsebuje še polje Žanrski tip, kamor bi se dalo vpisati npr. tudi žanrsko oznako »pokrajinska povest«, vendar do izpolnjevanja polja ni prišlo.

Primerjava med pokrajinsko distribucijo literarnih dogajališč, pisateljskimi rojstnimi kraji in pisateljskimi prebivališči (gre zlasti za pokrajinsko povest v 20. in 30. letih 20. stoletja) je pokazala, da je po številu rojstnih krajev in dogajališč na prvem mestu Gorenjska, ki je prispevala več kot četrtino (27 %) pokrajinskih povesti. Sledijo Primorska (22 %) ter Štajerska in Dolenjska z enakim odstotkom pokrajinskih povesti (12 %). Pri Gorenjski, Štajerski in Dolenjski je razmerje med številom krajev rojstev avtorjev in številom povesti, ki se dogajajo v določeni pokrajini, v korelaciji. V prid števila povesti pa to razmerje odstopa pri Primorski, Prekmurju in Koroški, predvsem na račun plodovitih pisateljev Franceta Bevka, Miška Kranjca in Prežihovega Voranca. V primerjavi med pisateljskimi prebivališči in dogajališči zelo izstopata Ljubljana (30 %), kjer je dlje časa preživela skoraj tretjina preučevanih pisateljev, in tujina (13 %); obe glede na število prebivališč pisateljev dosegata zelo nizke vrednosti v številu dogajališč (Ljubljana 2 % in tujina 1 %). Izstopajoče število prebivališč v primeru Štajerske je treba pripisati eksodusu primorskih pisateljev zaradi fašističnega pritiska med vojnama in njihovi naselitvi na Štajerskem.



Slika 1: Pokrajinsko poreklo in prebivališča avtorjev v primerjavi z dogajalnimi prostori v njihovih kmečkih povestih (HLADNIK 1990: 47).

3 Dogajališča v slovenskih zgodovinskih povestih

Po zgledu vpisnega lista kmečkih povesti je bil 1996 napravljen vpisni obrazec za zgodovinsko povest in roman, tokrat z dvema poljema za prostor: *sp* za vnos imena lokacije dogajanja in *mp* (mikroprostor) za poimenovanje tipičnih dogajališč, kot so grad, mesto, gozd, jama, gostilna itd. Zadnje polje je bilo izpolnjeno samo za 35 tekstov, polje *sp* pa za 268 od 310 tekstov. Čeprav je bila pri vprašalniku za zgodovinski roman pozornost na času kot osrednji kategoriji žanra, se je pokazalo, da je žanr enako prikladen tudi za identifikacijo realnih dogajališč, celo veliko bolj kot kmečka povest. 13,5 % prostorsko neoznačenega korpusa ne pomeni, da realnega prostora ni bilo mogoče določiti (v takem primeru stoji oznaka prostor nedoločen, zgolj fiktiven ali kaj podobnega), ampak da tolikšen del korpusa pač ni bil popisane in analiziran.

S prostorom povezana žanrska oznaka je **lokalnozgodovinska povest**. S tem žanrskim tipom je slovenski zgodovinski roman našel tematsko nišo, ki ni zanimala veliko piscev iz drugih nacionalnih literatur. Gre za bolj ali manj lokalno pomembne zgodovinske dogodke in osebe od 17. stoletja dalje. Velike vladarske osebnosti in umetniški geniji so se rojevali drugje, velike bitke so se bojevale drugje. Celo najpomembnejše zgodovinsko srečanje na Slovenskem, kongres Svete aliance v Ljubljani leta 1821, kjer se je odločala prihodnja usoda Evrope, je bil iz patriotskih razlogov leposlovno zanimiv samo Slovencem. Kakih 30 besedil se osredinja na zgodovino samostanov (Stična, Velesovo), romarskih središč (Bled, Brezje, Sveta gora, Višarje), gradov (Rebrca) ali mest (Ljubljana, Maribor, Idrija, Novo mesto, Železna Kapla itd.).

Pogostejši so popisi življenja v zgodovini Ljubljane, ki kličejo po ožjem žanrskem nazivu ljubljanska povest. Tavčarjeva »novela« *Janez Solnce* (1885–1886) je po izstopajoči količini zgodovinopisnih podatkov (v velikem delu je povest le literarizirano zgodovinsko poročilo o ceremonialu ob obisku cesarja Leopolda I. v Ljubljani leta 1660) blizu Jurčičevemu *Tatenbahu* in poznejšim profesorskim romanom. V 19. stoletju je osamosvojitve historiografskega podatka od fiktivne zgodbe še najbolj vidna v prvi od dveh Bohinjščevih povesti, katerih dogajališče je Ljubljana. V *Najmlajšem mojstru*, »povesti iz leta 1608« (1896), Ljubljana ni le kraj dogajanja, ampak so ljubljanski meščani in njihovo življenje tudi njena glavna tema. Ljubljanska povest nima vedno zgodovinske tematike in se umešča tudi v druge žanre. Taki so Malovrhovi romani *Pod novim orlom* (1904), *V Študentovskih ulicah* (1910), *Zaljubljeni kapucin* (1910), Ilke Vašte *Umirajoče duše* (1929), Kozakov *Šentpeter* (1931).

Ljubljanski potres na velikonočno nedeljo 14. aprila leta 1895 je bil predmet reportažnih in senzacionalnih obdelav (*Grozni dnevi potresa v Ljubljani, Velikonedeljski potres v Ljubljani 14. aprila 1895 l. in cesarjev obisk*, oboje 1895) in romanov: Fran Maselj Podlimbarski, *Potresna povest* (1903) ter Katarina Marinčič, *Tereza* (1989). Iz obletniške pobude in z obetom razpisane literarne nagrade sta ljubljanski potres za ozadje ljubezenske pripovedi izbrala Jani Virk (*1895, potres*, 1995) in Kajetan Kovič (*Profesor domišljije: Ljubljanska zgodba*, 1996); slednja je nekakšna ljubljanska *Gospa Bovary*.

Zlata Vokač je v *Marpurgh* (1985) in *Knjigi senc* (1993) povezala lokalno zgodovino Maribora z ilegalno dejavnostjo Židov in alkimistov.

Franček Štefanec je z mohorjanko *Sij nad reko* (1997) predstavil Prekmurje (Turništče, Bratonce, Dokležovje, Veržej, Beltince) okoli leta 1722. Velikih zgodovinskih dogodkov v tem času ni bilo, med ljudmi pa je še živ spomin na roparske vdore Krucev, ogrskih verskih in socialnih upornikov v letih 1703–1711. Folklorno in kulturno-zgodovinsko spodbudo za tekst ilustrirajo podrobni popisi ljudskih praznovanj, odsotnost sklenjene zgodbe, slovarček prekmurskih izrazov, prevodi prekmurskih molitev, zagovora in poročenega nagovora iz narečja v standardno slovenščino, epizodno fabuliranje lokalnih zgodovinskih dejstev in fotografije opisanih lokacij. Vzgojno naj bi delovali slovenskonacionalna ideja in poučna poglavja iz lokalne zgodovine.

Drago Kuhar v *Prekmurski zgodbi* (1997) že z neologističnima podnaslovoma »zgodovinjeni roman« in »Protestantiana v Prekmurijani, Kolobarijana Reformiana« nakazuje svojo jezikovno eksperimentalno in hermetično orientacijo, ki pa je utemeljena v izrecnem nacionalnem, domovinskem in pokrajinskem ponosu, ki rojeva patetično in idilično dikcijo. Izza težko berljivega izraza je mogoče prepoznati romantične podobe dobrega in kulturno občutljivega ter ozaveščenega slovenskega ljudstva, skozi letnice in imena pa obrise avtorjevega predhodnega zgodovinopisnega berila. Pripovedovalec nastopa v vlogi nacionalnega preroka in dojema prekmursko protestantsko identiteto kot jedro slovenstva.

Lokalnozgodovinska pripoved je posebej živa v zadnjem času, ko se napaja še iz rodbinskih in rodovniških raziskav (Vinko Korošak, *Kmečka dinastija*, 2003, Ivanka Mestnik, *Grenki kruh*, 2003) in arheoloških izkopavanj (Rasto Božič, *Mesto situl*, 2008) in mogoče tudi turističnega interesa (Dušan Merc, *Potopljeni zvon*, 2004, Janez Švajncar, *Gostilna na ovinku*, 2002). Obilica dodane fotografske in arhivske

dokumentacije, zgodovinopisni uvodi ter spremne besede postopoma ukinjajo mejo med leposlovjem in stvarno literaturo.¹ Na lokalni status te produkcije, ki ima sem in tja bibliofske ambicije (Rudi Šimac, *Legenda o sveti Heleni in sveti Marjeti*, 2008), kažejo sezname lokalnih sponzorjev in slovarji lokalnega izrazja na koncu. Relativno visoke naklade so izraz intenzivnega novodobnega zanimanja za zgodovino domačega kraja ali vsaj močnega prepričanja avtorjev in sponzorjev, da je sklicevanje na lokalno preteklost neobhodno za osmišljanje kulturnega vsakdanjika. Zadnje podjetje te vrste je literarni razpis za literarno upodabljanje Ptuja v okviru projekta Evropska prestolnica kulture, ki je pripeljal do serije romanov različne žanrske pripadnosti v zbirki Zapisani v Ptuj: Miha Remec, *Mitrejin koder ali Časovna struna v Petovionu*, 2011, Zdenko Kodrič, *Nebotičnik Mitra*, 2011, Jani Virk, *Kar je odnesla reka, kar je odnesel dim: Zgodba iz srednjega veka*, 2012, Feri Lainšček, *Orkester za poljube*, izid napovedan za 2012.

Konkretno dogajališče implicirajo tudi nekatere druge ožje žanrske oznake znotraj zgodovinskega romana: tema celjskih grofov ne more brez Celja, tema Uskokov je povezana z Jadranom, Senjem in otoki, turške povesti se vsaj deloma odpirajo v balkanski prostor (Maglaj, Banja Luka, Sarajevo v Bosni, Ozalj, Senj, Siget, Bje-ljina, Dubrovnik na Hrvaškem, Niš, Beograd, Carigrad), antični romani kažejo na Rim ipd. Prav lociranje zgodovinskih krajev, ki so se v stoletjih tudi preimenovali, je pri kartiranju zgodovinskih dogajališč problematično. Sodobni GIS-programi sicer omogočajo, da lahko s skupnimi atributi povezujemo iste objekte iz različnih podatkovnih zbirk med seboj. Vendar pa je to zelo oteženo, če nimamo vsaj enega skupnega identifikatorja. Tako lahko s podatkovno zbirko Statističnega urada RS, v kateri so navedena vsa trenutno obstoječa uradna naselbinska imena s koordinatami, dopolnimo le tiste kraje v zbirki dogajališč zgodovinskih romanov, katerih poimenovanje se do podrobnosti ujema z današnjimi poimenovanji naselij. Problem pa nastopi, če:

- je v romanu navedeno fiktivno naselje ali pokrajina, ki je ne moremo umestiti v realni prostor;
- če so naselbinska imena ali oikonimi (imena naselij, zaselkov in delov naselij) ali nenaselbinska imena (pokrajinska zemljepisna imena in imena držav ali horonimi, vodna zemljepisna imena ali hidronimi, reliefna zemljepisna imena ali oronimi ter imena domačij, gradov, cerkva in drugih objektov) (KLADNIK 2005: 14) drugače zapisana, kot jih uradno zapišemo danes;
- so tuja imena poslovenjena (npr. Wien – Dunaj, Thessaloniki – Solun, Karlovac – Karlovec);
- se zapisi razlikujejo v velikih ali malih črkah (npr. Goriška Brda – Goriška brda, Maribor – MARIBOR);
- so se nekoč samostojna naselja priključila k večjemu naselju (npr. nekoč samostojna Spodnja Šiška, Zgornja Šiška, Vižmarje, Brod, Tacen so danes Ljubljana).

V tem primeru zahteva geolociranje dogajališč zgodovinskih povesti veliko ročnega urejanja podatkovne zbirke in je tudi sicer zamudno. Šele urejene koordinate

¹ Prim. tudi URBANC in JUVAN v tej številki revije.

naselij, gorovij, dolin, regij in podobnega omogočajo, da jih lahko prikažemo tudi na digitalnih zemljevidih.

Nekatere pokrajine in kraji so po zaslugi posameznih plodovitih pisateljev in zaradi burnejše zgodovine oz. zgodovinske pomembnosti močnejše zastopani kot drugi. Ivan Pregelj je postavil v ospredje Tolminsko 18. stoletja (kar polovica njegovih zgodovinskih pripovedi se dogaja tu), France Bevk Cerkljansko, Ožbalt Ilaunig in Metod Turnšek grad Rebrco (Rechberg) pri Železni Kapli na Koroškem, sólo Železno Kaplo tudi Florjan Lipuš, Peter Bohinjec kraje med Kranjem in Trzičem, Mimi Malenšek železarsko Kropo in okoliške kraje.

Slovenska zgodovinska povest, ki je predstavljala srednji vek, se je najraje dogajala na Primorskem, npr. France Bevk (*Umirajoči bog Triglav*, 1930) in Joža Lovrenčič (*Cesta in njen voz*, 1929), ki sta poročala o zapoznelih pokristjanjevalskih akcijah na odročnem Kobariškem, in Saša Vuga. Šlo je za del narodnega organizma, ki je bil na vrhuncu žanra med obema vojnoma pod Italijani. Zgodovinska izkušnja, ki naj bi jo bralec iz besedil razbral, je učila, kako kratka je zavojevalčeva oblast: Slovenec na Primorskem je skozi vso zgodovino menjaval gospodarje, pa je vendar preživel.

Pregelj je dogodke umeščal v različne slovenske pokrajine in knjige naslavljajal na pokrajinskega bralca: *Petra Pavla Glavarja* je namenil Kranjcem, *Magistra Antona Kraševcem*, *Zgodbe zdravnika Muznika* Tolmincem; če bi hoteli med zgodovinskimi povestmi videti tudi povest *Božji mejniki*, potem bi seznamu pokrajin, ki jih je načrtno postavljajal v literaturo, lahko dodali tudi Istro.

Junaki zgodovinskih povesti in romanov so neprimerno mobilnejši od junakov kmečke povesti in so se veliko selili, od tod obilica krajevnih imen. Najpogostejše je kot dogajališče v zbirki zapisana Ljubljana (50-krat), sledijo Dolenjska (24) z Novim mestom (11) in Stično (6), Gorenjska (15) s Kranjem (10), Bledom (6) in Bohinjem (5), Koroška (14), Tolminska (14), Štajerska (11) z Mariborom (8), Celjem (7) in Ptujem (7). Primorska je zastopana z Gorico (13), Trstom (11) in Čedadom (8). Od bolj oddaljenih lokacij so pogosti Dunaj (16), Bizanc (10), Rim (10) in Oglej (8).

Prostor je izpostavljen že v naslovih zgodovinskih pripovedi – besede iz podstave *grad* (12) in *samostan* (4) kažejo na srednjeveško dogajališče, drugi pogostejši prostorski izrazi v naslovu so *svet* 'mundus' (5), *pot* (5), *cesta*, *Ljubljana*, *Emona*, *devinski*, *Krka*, *Kranj* (2); nekaj prostorskih določil je tudi v podnaslovih: Ljubljana (4: *iz ljubljanske preteklosti*, *ljubljska zgodba*, *o ljubljanski in ižanski revoluciji*, *roman iz baročne Ljubljane*), Dunaj (2), sicer pa je izrazje v podnaslovih po žanrskem pričakovanju tako, da tekste določa v prvi vrsti časovno in ne prostorsko. Naslednje prostorske informacije dobi bralec skupaj s časovnimi praviloma takoj v prvih stavkih oz. odstavkih pripovedi.

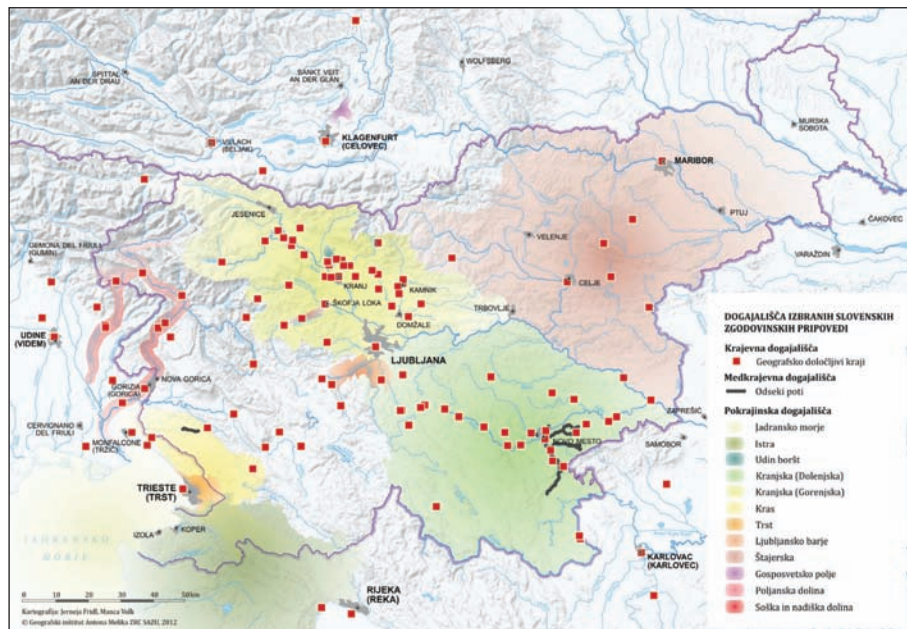
Slovenski zgodovinski roman je preokupiran z domačimi zgodovinskimi dogajališči, vendar se ne prav droben del žanrskega korpusa že od samih začetkov dogaja drugje: Radivoj Rehar je dogajanje postavil na utopično Atlantido, Finžgar *Pod svoj bodnim soncem* daleč na Balkan, Matej Prelesnik v severno Nemčijo, roman o antiki se je dogajal v Rimu, Bartolov *Alamut* v Iranu itd. Krajevno oprijemljivost dogajanja skupaj s časovno običajno pripisujemo realizmu.

4 Kartiranje literarnih prostorov

Ob prebiranju zgodovinskih povesti se nam zastavljajo vprašanja, kako na literarne opuse skozi zgodovino vplivajo fizične, antropogene in družbene značilnosti geografskega prostora, kako je literatura svoj življenjski prostor besedilno predstavljala, kako je s tem vplivala na družbeno dožemanje prostora, kako so se v literaturi na prostore vezale različne skupnostne identitete, zlasti nacionalna. Na ta in podobna vprašanja bomo poskušali odgovoriti s projektom Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z GIS, katerega glavni cilj je preučiti razvoj medsebojnih vplivov med geografskim prostorom, večinoma poseljenim s Slovenci, in slovensko literaturo v obdobju 1780–1940. Za namene kartiranja slovenske literarne kulture so bile zasnovane štiri podatkovne zbirke, za katere zbiramo podatke: literarnozgodovinski podatki iz življenja avtorjev, literarno-institucionalno omrežje, medijska infrastruktura in spomin. Za raziskavo o literarno predstavljenih prostorih, ki ima v projektu sicer obrobno vlogo, sva poskusno prilagodila že oblikovano podatkovno zbirko dogajališč slovenske zgodovinske pripovedi (HLADNIK in JAKOPIN 1999). Pri tem ne gre za ponavljanje, potrditev, zavrnitev ali modifikacijo sklepov, ki so bili na podlagi podatkovne zbirke dogajališč že zapisani, ampak za pretvorbo prostorskih podatkov iz obstoječe besedilne oblike v geografski informacijski sistem, ki omogoča prostorske analize tabelaričnih podatkov in grafično predstavitev rezultatov v obliki tematskih zemljevidov. Ker želiva na začetku le preizkusiti primernost predvidenega programa ArcGIS, sva se zadovoljila z izborom 48 zgodovinskih pripovedi. Kriterij za izbor je bila vključenost avtorjev, njihovih založb in časopisov, kjer so objavljali, ter dogajališč v druge podatkovne zbirke projekta, kar naj bi vsaj delno omogočilo povezovanje, primerljivost in prostorsko analizo podatkov; do neke mere je na izbor vplivala tudi reprezentativnost (produktivnost avtorja, zastopanost pokrajine, zastopanost žanrskega tipa).

Iz podatkovne zbirke slovenskega zgodovinskega romana, ki je v formatu EVA, sva za naše potrebe izbrala le posamezna relevantna polja, jih shranila v goli besedilni format in jih uvozila v Excel. To so bila polja za prostor in polja z osnovnimi bibliografskimi podatki: ime avtorja, naslov in podnaslov povesti, kraj in leto izida. Polju s krajevnim imenom, kot je bilo zapisano v romanu, sva dodala polje z ustreznim današnjim geografskim poimenovanjem, polje za spol avtorja ter letnico in kraj rojstva in smrti. Smiselno se je zdelo dodati še povezavo na geslo o avtorju na Wikipediji in povezavo na celo besedilo na spletu, po možnosti na Wikiviru. Poskrbeti bo treba še za polje s povezavo na geslo o romanu v Wikipediji in za polje s povezavami na wikipedijska gesla o krajih in z njimi povezanih zgodovinskih dogodkih, v perspektivi pa še za možnost virtualnega časovnega popotovanja po literarno najbolj eksploatiranih zgodovinskih dogajališčih. Tako pripravljeno Excelovo preglednico sva uvozila v program ArcGIS, kjer sva najprej z operacijo združevanja dveh podatkovnih preglednic avtomatsko dodala koordinate slovenskim krajem, ki so imeli izpolnjeno polje z današnjim geografskim imenom. Za vse ostale kraje sva morala koordinate vnesti ročno. Pri tem sva zaradi različnih koordinatnih sistemov ločila dogajališča v Sloveniji od tistih v tujini. Točkovne objekte, predvsem naselja, sva enostavno geolocirala z GIS-operacijo »Add X/Y data«, medtem ko je bilo

treba površinsko obravnavana literarna dogajališča omejiti z ročno digitalizacijo poligonov.



Slika 2: Dogajališča slovenskega zgodovinskega romana za 48 izbranih zgodovinskih pripovedi.

Pri natančnejšem pogledu v tako prečiščeno zbirko se je izkazalo, da so bili popisi dogajališč v romanih opravljeni različno natančno: ponekod so bile ekscerpirane vse krajevne oznake, drugod so bili vpisani le nadrejeni prostorski pojmi, kot so Cerkljansko, Tolminsko, Dolenjska ipd. Ker je velik del izbranih besedil dostopen na spletu, je bilo mogoče dokaj hitro pomanjkljive podatke dopolniti. Povzemajoče pokrajinske oznake so bile v primeru obstoja konkretnih dogajališč umaknjene. Nekaterih zgodovinskih krajev zaradi drugačnega zapisa ali iz drugih razlogov ni bilo mogoče identificirati in opremiti z današnjimi imeni, npr. otok Kalamas pred Korintom in otok Avgon severovzhodno od Krete v Malovrhovih *Strahovalcih dveh kron* (1907). Nedoločljiva je tudi vas B. v Mandelčevi povesti *Jela* (1858); špekulirati bi se sicer dalo, da gre za Bled ali Bodešče. Posamezna krajevna oznaka ostaja dvomljiva, npr. kraj Portis za »grad Črna skala« ob Tilmentu na začetku furlanske nižine. Odprto ostaja vprašanje, ali sploh označevati kraje, ki se v romanih samo omenjajo ali se o njih pripoveduje, dogajanje pa tja ni neposredno umeščeno, npr. Cremona, Luzzara, Torino v Italiji in Lützen, Nürnberg, Dachau, Hochstätte v Nemčiji (Ivan Tavčar, *Visoška kronika*, 1919).

Poglejmo si od blizu, kako se dogajališča konkretno pojavljajo v romanih in kako so bili oz. naj bi bili krajevni podatki vneseni na zemljevid; začetni zgledi so iz uvo-

dnih stavkov ali odstavkov zgodovinskih pripovedi Ivana Preglja, v nadaljevanju pa iz pasusa v romanu *Človek proti človeku* Franceta Bevka.²

Biló je prve dni meseca julija v letu 1712. Komaj se je bilo vzdignilo sonce iz jutra proti poldnevu, že je zalila dušeča soparica **vsó tolminsko kotlino** in kar vidno kipela *iz zrelih polj in prisojnih lazov*. (Ivan Pregelj, *Tolminci*) > Najenostavneje je lokacijo označiti s ploskvijo, ki jo izriše izbira naselja Tolmin, vendar je mišljeno verjetno nekoliko širše področje, natančneje vsekakor težko določljivo. Pisateljevi predstavi se bova najbolj približala, če bova območje omejila z očmi bralca in se ob tem oprla na številne naravnogeografske regionalizacije pokrajin (BELEC idr. 1998). Za podrobnejši prikaz lahko poleg ploskovne omejitve prikaževa tudi točke z imeni pozneje naštetih krajev v tolminski kotlini.

Ob prvi zori dne 24. maja 1498 se je dvignil mlad popotni črnošolec **raz stopnice pri samostanski cerkvi svetega Marka v Firenci**, kjer je bil v molitvi in dremcu prebil noč. (Ivan Pregelj, *Plebanus Joannes*) > Točkovno določljiva lokacija, vendar Googlov ogled ulic kaže, da pred cerkvijo sv. Marka v Firencah ni (več) nobenih stopnic.

Bilo je v kresni noči leta 1721. Svetlo so plale zvezde **nad zemljo, ki leži od Ljubljane na vzhod in sever**. (Ivan Pregelj, *Odisej iz Komende*) > Ploskovno, vendar ne natančno določljivo področje.

Poznojesenskega popoldne v letu tisoč šest sto je prispel prileten popotni človek **z Brda med pristave mesta Kranja**. (Ivan Pregelj, *Bogovec Jernej*) > Ker ne gre za pot, ampak za prihod, in ker ni jasno, za kateri del Kranja gre, sva označila kraj Kranj s točko.

Bilo je leta šestnajst sto osemdesetega že proti koncu meseca novembra. **Nad primorsko obaljo od Priluke do Reke in dalje** se je še vedno smejalo najlepše jesensko nebo. (Ivan Pregelj, *Peter Markovič*) > Ploskovno, vendar ne natančno določljivo področje, saj Priluka kot krajevno ime v Kvarnerju ne obstaja več. Spletišče Baysider.com jo umešča v najbolj severno točko Kvarnerja, kjer je obalna ulica dobila ime Preluk.

V desetem letu je bilo, za tistim, ko sem v letu sedemnajst sto petinšestdesetem, na zadnji dan Mensis Aprilis **svojo komendsko župnijo po dvajsetih letih zapustil pa se med Dolenjce preselil, kjer sem si v Lanšprežu graščino kupil [...]** (Ivan Pregelj, *Regina Roža ajdovska*) > Označevati na zemljevidu zapuščeno župnijo v Komendi ali celo Dolenjsko se ne zdi smiselno, pač pa s točko sólo lokacijo Lanšprež, ki je Register zemljepisnih imen ne pozna. Od porušenega gradu je ostala samo kapela, ki jo točkovno umestimo v dolino Lanšpreščice južno od Mirne.

Sonce, ki je bilo vzšlo v vetrovnem jutru za god svetega apostola in evangelista Mateja v letu petnajst sto štiriinpetdesetem, je našlo **na potu od kraškega Komna proti Koblji glavi** zgodnjega popotnika, ki je hodil kaj trudno in težko. (Ivan Pregelj, *Magister Anton*) > Lokacijo sva označila z linijo, ki poteka po trasi današnje ceste med krajema Komen in Kobjeglava na Krasu. Mogoče bi jo lahko označila tudi s točko, ker je razdalja samo šest kilometrov in ker dogajanje ni popisano za celo dolžino, ampak samo za geografsko nedoločljivo točko na tej poti.

² S krepkim tiskom so v citatih označeni geografsko poimenovani prostori, z ležečim pa mikrolokacije brez lastnega imena.

Zvečer pred tretjim petkom v aprilu leta sedemnajst sto štirinajstega, eno uro potem, ko je odzvonilo vernim dušam, so se oglasili kakor na dogovorjeno znamenje vsi zvonovi **na Tolminskem**. (Ivan Pregelj, *Matkova Tina*) > Tolminsko je še širše področje od Tolminske kotline, ki obsega tudi Kobariško na severu in meji na Cerkljansko, Idrijsko in Goriško. Ker so v besedilu omenjeni konkretni kraji, bomo poleg cele pokrajine označili tudi te.

Bilo je v svetem letu petnajst sto petdesetem. Strašno zgodaj se je mračilo, ob štirih popoldne, dasi je bil že čas prve pomladi, teden pred tretjo postno nedeljo. Mrak pa ni prihajal **od vzhoda**, legal je [...] **nizko v ozke doline in ceste med Kolovratom, Krnom in Mrzlim vrhom**. (Ivan Pregelj, *Sin pogubljenja*) > Našteti vrhovi zamejujejo trikotnik s 6–8 km dolgimi stranicami, ki ga zaradi nadaljnjih natančnejših krajevnih oznak ni smiselno označiti.

Vojvoda Albreht se je utaboril **v Venconu**. (France Bevk, *Človek proti človeku*: 207) > Venzona (furlansko Vençon/Venčon, slovensko Pušja vas) je točkovno določljivo mesto ob Tilmentu.

Patriarhu se **čedadski vrata** niso odprla. Prebivalci **Pordenoneja** so trepetali *za svojimi zidovi*. > Točkovno določljivi mesti Čedad in Pordenone, slednje med Vidmom in Benetkami.

Videmska vrata so našli odprta na stežaj. > Ker ne vemo, za katero stran mesta Videm (Udine) gre, točkovno označiva kar celo mesto.

Na mizi je ležal **zemljevid Frijulskega**. Na njem so bila zaznamovana **vsa mesta in gradovi**. Poleg nekaterih mest in gradov je bilo narejeno znamenje križa. Meči in vislice. **Mesti Čedad in Pordenone. Vsi gradovi v Karniji, v Tarčentu, gradovi Melsa, Castellerija, Villalte, Socchiave, Soffumberga** [...] in še in še. (France Bevk, *Človek proti človeku*: 209) > Mesta in gradovi ali njihove ruševine so točkovno določljivi pod imeni Castello Di Villalta severovzhodno od Vidma in Castello di Soffumbergo severno od Čedada. Mesto Socchieve zahodno od Tolmezza (slov. Tumeč, furlansko Tumieç/Tumieč) nima gradu, lahko bi bil mišljen grad Lavazzo 44 km severno. Gradu Melsa nisva znala najti, Castellerio je naselje v občini Pagnacco v Videmski pokrajini, vendar brez podatkov o gradu. Tarcent (Tarcento) je kraj severno od Vidma s komaj vidnimi razvalinami gradu. Pokrajina Furlanije in Karnije, ki je del Furlanije in zajema južna pobočja Karnijskih Alp severzahodno od Vidma in spadajo vanjo tule našteti kraji, ni bilo smiselno posebej označiti.

5 Literarni podatki na spletnih zemljevidih

Umeščanje literarnih podatkov na spletni zemljevid in preučevanje medsebojnih vplivov med geografskim prostorom ter slovensko literaturo, kakor ga predvideva projekt Prostor slovenske literarne kulture, ima svojo predhodnico v treh zbirkah. Najobsežnejša je zbirka Rojstni kraji slovenskih literatov (SLUNEČKO 2010) na Geopediji s 638 slovenskimi pisateljskimi imeni. Vsebuje povezave na gesla o avtorjih na Wikipediji in tudi na njihova besedila. Manj obsežen in natančen je sloj Zgodovinski

romanopisci z označenimi rojstnimi kraji vseh 123 piscev slovenskega zgodovinskega romana in povesti s poznano biografijo (HLADNIK 2008)

Najmlajša literarna zbirka na Geopediji z naslovom Literarni spomeniki (2011) določa spominska obeležja pisateljev. Trenutno obsega 82 zapisov, ki jih sestavlja povezava na Wikipedijo, oznaka tipa spomenika (nagrobnik, rojstna hiša, kip, spominska plošča ...), besedilo na spomeniku, opis lokacije, npr. ulica in hišna številka, pri kipih ime kiparja in leto postavitve, ocena stanja (npr. zanemarjen) in fotografija spomenika. Postavili so jo študentje 4. letnika slovenistike v diplomskem seminarju leta 2011/12, v naslednjih letih jo nameravamo dopolnjevati.

6 Sklep

Pričujoča razprava je ena od študij primerov o soodvisnosti geografskega prostora in literarne imaginacije v okviru temeljnega projekta Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom. Z njo smo želeli opozoriti, da se v zgodovinskih povestih poleg domišljjskih prostorov, ki niso prostorsko določljivi, pogosto pojavljajo realni prostori, ki reprezentirajo naravne, politične in etnične meje v obdobjih, v katerih se zgodbe dogajajo. Tudi ti so lahko podvrženi zavestnim prostorskim prilagoditvam pisatelja. Izpostavili smo nekaj ključnih dilem, ki se porajajo ob umeščanju lokacij na zemljevid.

Uporabljena podatkovna zbirka Slovenskega zgodovinskega romana je bila za problematiko prostora že konzultirana, zato prelomnih novih spoznanj o prostoru v slovenski zgodovinski pripovedi, ki naj bi jih prinesla predstavitev besedilnih informacij o dogajališčih v preglednici in na zemljevidih, nismo pričakovali. Prevedba besedilnih lokacijskih podatkov v slikovni prikaz je usmerila našo pozornost na tehnično obdelavo besedil in na časovno specifične in avtorsko prepoznavne načine njene prezentacije. Ko bo po predstavljenem vzorcu s prostorskimi podatki dopolnjen in predstavljen na javno dostopnih spletnih zemljevidih cel korpus slovenskih zgodovinskih pripovedi, bo zbirka pridobila na svoji didaktični in nacionalnoreprezentativni vrednosti.

VIRI IN LITERATURA

- Borut BELEC idr., 1998: *Slovenija: Pokrajine in ljudje*. Ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič. Ljubljana: MK, 1998.
- Denis COSGROVE, 1999: *Introduction: Mapping Meaning*. London: Reaktion Books. 1–23.
- Daniel DORLING in David FAIRBAIRN, 1997: *Mapping: Ways of Representing the World*. Harlow, London: Longman. 1–184.
- Jerneja FRIDL in Mimi URBANC, 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku. *Geografski vestnik* 78/2. 53–64.
- Miran HLADNIK, 2008: Zgodovinski romanopisci: Rojstni kraji pisateljev slovenskega zgodovinskega romana in povesti. Geopedija.

- , 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Miran HLADNIK in Primož JAKOPIN, 1999: Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. Na spletu.
- , 2000: Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka. Na spletu.
- Drago KLADNIK, 2005: Zemljepisna imena v Atlantu in njihov pomen za sodobno imenoslovje. *Atlant*. Ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC. 14–15.
- Literarni spomeniki. Geopedija. 2011
- Donald Francis MCKENZIE, 1986: *Bibliography and the Sociology of Texts*. London: The British Library. 1–70.
- Josef NADLER, 1912–1927: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: J. Habel.
- Siegfried ROBERT NAGEL, 1907: *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung nebst einem Anhang von Lebenskarten der bedeutendsten Dichter auf 15 Haupt- und 30 Nebenkarten*. Dunaj, Leipzig: C. Fromme.
- Urška PERENIČ, 2012: *Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS*. Rokopis.
- Mojca SLUNEČKO, 2010: Rojstni kraji slovenskih literatov. Geopedija.

UDK 821.163.6.09:913(497.4)

Miran Hladnik, Jerneja Fridl

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana, ZRC
SAZU Anton Melik Geographical Institute, Ljubljana

SPACE AND ITS GEOGRAPHICAL PRESENTATION IN SLOVENE HISTORICAL NARRATIVES

Historical tales are predominantly situated in geographically determinate spaces that can be cartographically represented on maps. Such illustrative maps are very valuable tools of communication. Analyzing data and presenting them on the maps by using geographic information systems requires data first to be organized in tables. Data compilation for Slovene historical novels from 1999 also contains data on setting. Data for forty-eight novels selected out the 310 recorded in this compilation were amended and standardized for trial presentation on web maps. This article presents experiences and dilemmas when specifying setting in novels. It also explains data preparation for a new data compilation and their presentation in maps. It ties them to the previous findings about spatial characteristics and its role in this genre. Presentation of other literary data on the maps is also discussed.

Key words: Slovene historical novel, setting, database, GIS, mapping

1 Introduction

Maps are very useful communication devices for geographical presentation of place and social phenomena. They were used as a communication tool earlier than written texts. Maps were first used for spatial orientation and for documentation of ownership. Later they helped to shape our relation to the world and representing the map maker's or cartographer's view of the world (McKENZIE 1986; DORLING and FAIRBARN 1997; COSGROVE 1999). Hence development of mapping through history is directly connected to social, cultural, economic, political, and ideological events in society. Maps are created in specific situations and times and have therefore, beside primary geographic elements, also important symbolic value (FRIDL and URBANC 2006: 53). Their great communicative importance was first recognized in literary circles at the beginning of twentieth century by two German pioneers of literary spatial mapping, Siegfried Robert NAGEL in *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung* (1907) and Josef NADLER in *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1927). Both Nagel and Nadler were most interested in authors' local, regional, or provincial origin, which next to the title of the literary work is the most frequently mapped literary historical information (PERENIČ 2012).

The representation of literary spaces with geographic information systems methodology is a time consuming and intellectually demanding task. There are well-es-

tablished computerized cartographic tools available. However, they require systematically formatted data compilations for map making and spatial analyses.

2 Geographical Setting of Slovene Regional Narratives

A database containing a separate field for geographical setting, which was used to produce the monograph on the Slovene rural tale, was designed in the late 1980s (HLADNIK 1990). In 2000 this database was published on the web (HLADNIK and JAKOPIN 2000). Occasionally it is updated with data collected from baccalaureate degree theses. Currently, out of 230 records in this compilation, 130 contain attribute data on the locations of settings, which are recorded in field 'sp' (space). Some of the stories are set in real locations, like Hotedrščica (Notranjska) in Albreht's tale *Dom na Slemenu* [*Home on the ridge* 1935]. However, for the most part place names are fictitious or transferred from a different region. An example is the village Kosovec in Bela Krajina, where Zupanc's tale *Stari Hrk* [*Old Hrk* 1935] takes place. This village neither exists nor is it possible to find it in historical documents. The *Atlas Slovenije* [*Atlas of Slovenia*] and Geographical Names Registry in Geopedia show only a little known peak on the south-east ridge of the Jelovica plateau, which is far away from the tale setting.

Determining literary settings in real space is for this reason a demanding and often subjective activity, because geo-referencing of data requires identification of x and y coordinates for cartographic depiction in the national Gauss-Krüger coordinate system. For mapping in the World Geographic System (WGS), latitude φ and longitude λ need to be identified. Coordinates for imaginary settings cannot be precisely determined. Therefore, generalizations, such as an identifying a location within a wider area, are used. For example, instead of individual places we use historical provinces like Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska, etc., or natural geographic regions such as Škofjeloško hribovje, Poljanska dolina, Gorjanci, etc. The database mask also contains the field »genre type«, where a genre identifier like »regional tale« could be recorded; however, no data have yet been recorded in this field.

A comparison of regional distributions of literary settings, writers' birthplaces, and writers' residences was carried out for rural tales, predominantly from the 1920s and 1930s.

This comparison has shown that Gorenjska was the most common birthplace of rural tale writers (27 %), followed by Primorska (22 %), and Štajerska and Dolenjska (both with 12%). For Gorenjska, Štajerska, and Dolenjska, the ratio between the number of authors' birthplaces and the number of stories that take place in a particular province are correlated. The number of tales set in Primorska, Prekmurje, and Koroška is larger than expected, mostly on account of the very productive writers France Bevk, Miško Kranjec, and Prežihov Voranc. When comparing writers' residences and tale settings, Ljubljana stands out (30 %), since almost one-third of the writers studied or lived there for a long period of time. The other standout is residence abroad (13 %). In comparison, Ljubljana and foreign places are seldom used as tale settings (Ljubljana 2 %, abroad 1 %). The significantly higher number of authors' residences in Štajerska is a consequence of the exodus of writers from Primorska due to Italian fascist oppression between WW I and WW II and their migration to Štajerska.

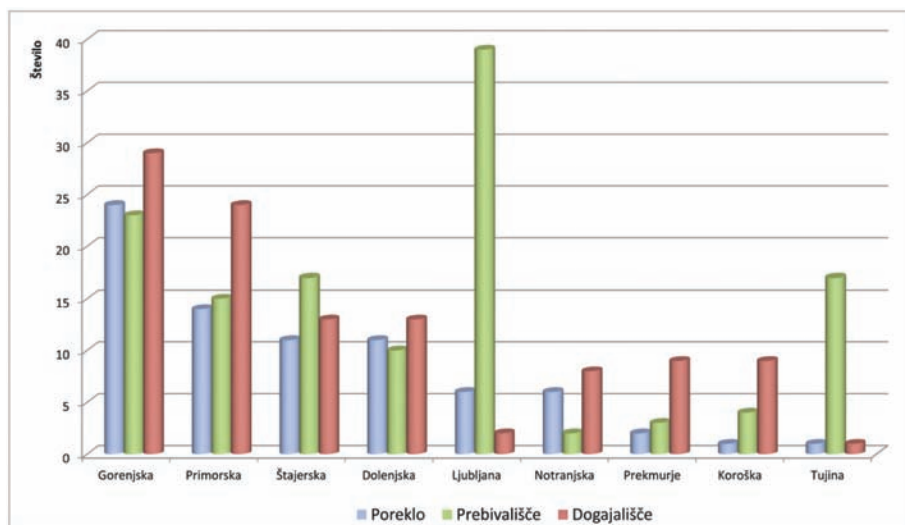


Figure 1: Comparison of authors' regional origin, residence and geographic setting of their rural tales (HLADNIK 1990: 47).

Y – axis: Število = number

X – axis: Tujina = abroad, Poreklo = origin, Prebivališče = residence, Dogajališče = setting

3 Settings of Slovene Historical Tales

The data collection form for the historical tale and novel was developed in 1996 by using the record format for the rural tale as an example. This form has two fields, *sp* and *mp* (micro-space), respectively, for entering tale setting and locations of events, such as castle, town, forest, cave, tavern, etc. This field was filled for only thirty-five texts, while field *sp* had entries for 268 out of the total 310 works. Even though the focus of the questionnaire on the historical tale was on time as the main genre category, it turned out that genre is also useful for identifying actual settings. This is even more so for the historical tale than it is for the rural tale. For 13.5% of the works with an undefined field *sp*, it is not necessarily true that geographical setting was impossible to determine. In some cases place was undefined, just imaginary or something similar. The main reason for a blank field *sp* is that this part of the corpus was not surveyed and analyzed.

Local-historical tale is a genre identifier that implies location. Slovene historical novels found a thematic niche in this genre, which did not interest writers in other national literatures. These novels depict locally important historical events and characters from the seventeenth century on. Famous rulers and artistic geniuses were born elsewhere; great battles were fought somewhere else. Even the 1821 congress of the Holy Alliance in Ljubljana, which was the most important historical event in the Slovene region and determined the future destiny of Europe, was, for patriotic reasons, of literary interest only to Slovenes. About thirty works are focused on the his-

tories of monasteries (Stična and Velesovo), pilgrimages (Bled, Brezje, Sveta Gora and Višarje), castles (Rebrca), and cities (Ljubljana, Maribor, Idrija, Novo mesto, Železna Kapla, etc.).

Descriptions of life in Ljubljana were more frequent and are known as the Ljubljana tale genre. The main content in Tavčar's »novella« *Janez Solnce* (1885–1886) is a literary representation of a historical report about the ceremony during the visit of emperor Leopold I in Ljubljana in 1660. The exceptional amount of historical data in this work cause it to resemble Jurčič's *Ivan Erazem Tatenbach* and later novels, written by professors. The nineteenth-century separation of historiographical data from fiction is most evident in two of Bohinjc's stories, both of which take place in Ljubljana. The *Najmlajši mojster*, »a tale from 1608« [*The youngest master* 1896], is not only set in Ljubljana, but its main subject is the Ljubljana residents and their life. The Ljubljana tale does not always have a historical theme and can therefore be categorized under other genres. Examples are Miroslav Malovrh's novels *Pod novim orlom* [*Under a new eagle* 1904], *V Študentskih ulicah* [*In Students Streets* 1910], and *Zaljubljeni kapucin* [*A Capuchin in love* 1910], and *Umirajoče duše* [*Dying Souls* 1929] by Ilka Vašte, as well as Juš Kozak's *Šentpeter* [*Saint Peter* 1931].

The Ljubljana earthquake of Easter Sunday (14 April) 1895 was the subject of reportages and sensational treatments. *Grozni dnevi potresa v Ljubljani* [*Terrifying days during the earthquake in Ljubljana*] and *Velikonedeljski potres v Ljubljani 14. aprila 1895 l. in cesarjev obisk* [*The Easter Sunday earthquake in Ljubljana on 14 April 1895 and the emperor's visit*] were both published in 1895. The Ljubljana earthquake was also the topic of several novels, like *Potresna povest* [*Earthquake tale* 1903] by Fran Maselj Podlimbarski and *Tereza* by Katarina Marinčič (1989). Inspired by the anniversary of earthquake and by the tender of a literary award, Jani Virk and Kajetan Kovič used the Ljubljana earthquake as a background in their love stories. Jani Virk published *1895, potres* [*1895, earthquake*] in 1995. In 1996, Kajetan Kovič's *Profesor domišljije: Ljubljanska zgodba* [*The professor of phantasy: A Ljubljana tale*], appeared. It was a kind of Ljubljana Madame Bovary.

In *Marpurgi* [*Marpurgs'* 1985] and *Knjiga senc* [*A Book of Shadows* 1993], Zlata Vokač tied local Maribor history and the illegal activities of Jews and alchemists.

In the *mohorjanka* (i.e., published by Mohorjeva družba) *Sij nad reko* [*Shining over the river* 1997], Franček Štefanec depicted the Prekmurje regions of Turnišče, Bratonci, Dokležovje, Veržej, and Beltinci around the year 1722. There were no important historical events during this time; however, people still well remember the 1703–11 invasions and robberies of the Hungarian Kruci religious and social rebels. The inspirations for this work were folklore and cultural history, which is evidenced by the detailed descriptions of folk celebrations, the absence of a linear story, the glossary of Prekmurje expressions, translations of Prekmurje prayers and a wedding address from the dialect into standard Slovene, episodic fabrication of local historical facts, and photographs of the locations described. The instructional chapters on local history and the presence of the Slovene national idea are supposed to be educational.

Drago Kuhar signals his linguistic experimentation and hermetic orientation in *Prekmurska zgodba* [*A Prekmurje tale* 1997] by using neologic subtitles: »a histori-

fied novel« and »Protestantiana in Prekmurje, Kolobarijana Reformiana«. Kuhar's linguistic experimentation and hermetic orientation is justified by explicitly nationalistic, patriotic, and regional pride, which gives birth to pathetic and idyllic diction. In between the lines of difficult to read expressions, it is possible to recognize the Romantic image of a worthy, culturally sensitive, and conscientious Slovene people. Readers can recognize the outline of the author's historical readings in the dates and names used in this work. The narrator performs the role of a national prophet and perceives Prekmurje Protestant identity as core to Slovendom.

The local-historical genre has been productive recently, being fueled by family and genealogical research, as in Vinko Korošak's *Kmečka dinastija* [*A Rural dynasty* 2003], Ivanka Mestnik's *Grenki kruh* [*Bitter bread* 2003]; archeological excavations, as in Rasto Božič's *Mesto situl* [*City of urns* 2008]; and sometimes tourist interest, like in Dušan Merc, *Potopljeni zvon* [*Drowned bell* 2004] and Janez Švajncar's *Gostilna na ovinku* [*The tavern at the turn* 2002]. The boundary between belles lettres and non-fiction has gradually diminished with the addition of a wealth of photo and archival documentation and historiographical introductions and afterwords.¹ Lists of local sponsors and dictionaries of local expressions at the end of these kind of works are an indication of local status and sometimes of the writer's bibliophilic ambitions. An example is Rudi Šimac's *Legenda o sveti Heleni in sveti Marjeti* [*A Legend about Holy Helen and Holy Margareth* 2008]. Authors and sponsors share conviction that intense contemporary interest in home town history and referring to the local past is necessary for comprehending daily cultural routine. The latest venture of this kind was the tender of a literary prize for depicting Ptuj in the framework of the European Cultural Capital project. It resulted in a series of novels in different genres in the collection *Zapisani v Ptuj* [Written in Ptuj]: Miha Remec's *Mitrejin koder ali Časovna struna v Petovionu* [*Mitrea's curl or Time string into Petoviona* 2011], Zdenko Kodrič's *Nebotičnik Mitra* [*Skyscraper Mitra* 2011], Jani Virk's *Kar je odnesla reka, kar je odnesel dim: Zgodba iz srednjega veka* [*What was taken by the river, what was taken by the smoke: A story from the Medieval era* 2012], and Feri Lainšček's *Orkester za poljube* [*The orchestra for kisses*, which is to be published in 2012].

Specific geographic setting is also implied in some other, narrower genre subgroups of the historical novel. The topic of the Celje dukes cannot exist without Celje. The subject of Uskoks is tied to the Adriatic, Senj, and nearby islands. Turkish stories are at least partially set in Balkan spaces (e.g., Maglaj, Banja Luka, Sarajevo in Bosnia; Ozalj, Senj, Siget, Bjeljina, Dubrovnik in Croatia, Niš, Beograd, and Istanbul). Novels about antiquity refer to Rome. When mapping historical geographic settings, it is challenging to locate historical places that were renamed over the centuries. Modern GIS software enables using shared attributes for connecting common objects in various databases. However, this can be difficult when a common identifier is lacking. Therefore, it is only possible to tie places with exactly matching designations in the database of the Statistical Office of the Republic of Slovenia, which contains all currently existing official settlement names and their coordinates, and a compilation of settings in historical novels. A problem can arise when:

¹ Cf. URBANC and JUVAN in this issue.

- A novel is set in an imaginary settlement or region which cannot be located as a real place;
- Settlement names and non-settlement names (e.g., geographic names of regions, country names, names of bodies of water, geographical relief names, and names of homes, castles, churches, and other objects) are designated differently from their current official naming (KLADNIK 2005: 14);
- Foreign names are translated into Slovene. Examples are Wien – Dunaj, Thessaloniki – Solun, Karlovac – Karlovec);
- Records differ in capitalization as in Goriška brda – Goriška brda, Maribor – MARIBOR);
- Historically independent settlements merged with bigger settlements, like the formerly independent Spodnja Šiška, Zgornja Šiška, Vižmarje, Brod, and Tacen, which are now all merged with Ljubljana.

In such cases, geo-locating settings of historical stories demands a great deal of manual, time consuming data compilation and editing. Only well-organized coordinates for settlements, mountains, valleys, regions, etc. permit creation of digitalized maps.

Some regions and places are more frequently represented than others because they are either used by more productive writers, had colorful histories, or were of greater historical importance. Ivan Pregelj drew attention to the Tolmin region in the eighteenth century by setting half of his historical stories there. France Bevk directed attention to the Cerkno region, Ožbalt Ilaunig and Metod Turnšek to the castle Rebrca (Rechberg) near Železna Kapla (Eissenkappel) in Carinthia. Florjan Lipuš set works in Železna Kapla itself. Peter Bohinjec used places between Kranj and Tržič, and Mimi Malenšek wrote about Kropa (known for its ironwork) and its vicinity.

Slovene historical stories that depicted Medieval times most often took place in the Primorje region; for example, France Bevk's *Umirajoči bog Triglav* [*The dying God Triglav* 1930] and Joža Lovrenčič's *Cesta in njen vozle* [*A road and its knot* 1929] were both about the belated Christianization of the remote Kobarid region. Saša Vuga wrote about this era as well. They all were a part of national body of literature that reached its genre climax under Italian rule between the world wars. The historical experience that readers should glean from these works was how brief was the conquerors' rule; throughout history the Slovenes of Primorje survived despite changing rulers.

Ivan Pregelj set the action in different Slovene regions with an intended audience of regional readers: *Peter Pavel Glavar* [*Peter Pavel Glavar*] was aimed at the Carniola region, *Magister Anton* at the Karst region, and *Zgodbe zdravnika Muznika* [*Doctor Muznik's stories*] at people in the Tolmin region. If Pregelj's story *Božji mejniki* [*Godly milestones*] is seen as a historical story, then Istra can be added to the list of regions that he intentionally selected in his writing.

The characters of historical stories and novels were considerably more mobile than characters in rural stories. Numerous settlement names were used due to characters' frequent moves. Ljubljana is recorded in the compilation most often (fifty times), followed by Dolenjska (twenty-four) with Novo Mesto (eleven) and Stična (six). Next is Gorenjska (fifteen) with Kranj (ten), Bled (six) and Bohinj (five) followed by Koroška (fourteen), Tolminska (fourteen), Štajerska (eleven) with Maribor

(eight), Celje (seven) and Ptuj (seven). Primorska is represented by Gorica (thirteen), Trst (Trieste, 11), and Čedad (8). The most often mentioned among more distant locations are Dunaj (Vienna, 16), Byzantium (10), Rome (10), and Aquileia (8).

Place is also emphasized in the titles of historical narratives. Words like *grad* – »castle« (12) and *samostan* »monastery« (4) indicate a Medieval setting. Other common spatial expressions in titles are »world« (5), »trail« (5), »road« (5), Ljubljana, Emona, at Devin, Krka, and Kranj (two). Some other spatial indicators can be found in subtitles: Ljubljana (four: from Ljubljana's past, Ljubljana story, about the Ljubljana and Ig revolution, Baroque Ljubljana novel), and Vienna (two). As one would expect in this genre, subtitle formulations designate texts temporally rather than spatially. Spatial information is as a rule conveyed to the reader together with the era in a story's very first sentences or paragraphs.

Slovene historical novels focus on domestic historical settings; however, from its inception, a substantial part of the genre corpus is set elsewhere. Radivoj Rehar sets the action in a utopian Atlantis. Fran Saleški Finžgar sets *Pod svobodnim soncem* [*Under the free sun*] far away in the Balkans; Matej Prelesnik places his works in northern Germany, and the novel about antiquity takes place in Rome; the setting of Vladimir Bartol's *Alamut* is Iran, etc. Spatial and temporal tangibility of the action is normally attributable to realism.

4 Mapping Literary Spaces

When reading historic tales, several questions may arise about how literary opuses are influenced by physical, anthropological, and social characteristics of geographical space through the history; how literature presented living spaces and in what way this influenced social perceptions of place; about how literature linked different community identities, particularly national identity, to spaces. In the project *The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and GIS Spatial Analysis*, we attempt to respond to these and similar questions. The main goal of this project is to examine the development of reciprocal influences between predominantly Slovene geographical space and Slovene literature during the period 1780–1940. Four data compilations were designed specifically for mapping Slovene literary culture: literary-historical data about authors' lives, the network of literary institutions, media infrastructure, and memorials. For research on places represented in literature, which has a marginal role in this project, we tentatively adopted an existing database of settings in the Slovene historical tale (HLADNIK and JAKOPIN 1999). This trial was not a repetition, confirmation, rejection, or modification of previous conclusions that were reached based on the compilation of settings. It was, rather, a conversion of spatial data from its existing text format into a geographical information system, which permits spatial analyses of tabulated data and graphical presentation of results in the form of thematic maps. Since the initial goal is simply to evaluate the ArcGIS software, only forty-eight historical tales were used. The criterion for their selection was the inclusion of authors, the publishing houses and journals they worked with, where they published, and story settings in other project data compilations. This will allow at least partially facilitate making connections, comparing, and spatially analyzing

data. To a certain degree, selection of works was based on their representativeness in terms of authorial productivity and areal and genre representation.

For this project, only certain relevant fields were selected from the EVA formatted data compilation for the Slovene historical novel. Data were saved in plain text format and imported into Excel. Included were fields for space, and fields with basic bibliographical data: author's name, novel title and subtitle, place of publication, and date. A new field for entering corresponding contemporary geographical names was added to the existing field for place names as they occur in the novels. Fields for authors' gender, date of birth, and date of death were added as well. It was somehow logical to add a field for link to Wikipedia page for author and a field for a link to the site with full-text Internet publications, preferably in Wiki source. Fields for entering links to Wikipedia pages for locations and related historical events will need to be added. A virtual travel over the most frequent historic settings in literature should be possible in the future as well. The Excel table prepared in this way was imported into the ArcGIS software, where a database join operation was performed to link two data tables and automatically to add coordinates for settings in Slovenia that were already entered into the field for current geographic name. For all other settings, coordinates needed to be entered manually. Settings were first separated into Slovene and foreign locations due to the use of different systems of coordinates. Point objects, mainly settlements, were simply geo-located by using the GIS »Add X/Y data« operation. Areal literary settings needed to be outlined by manual digitalization of polygons.

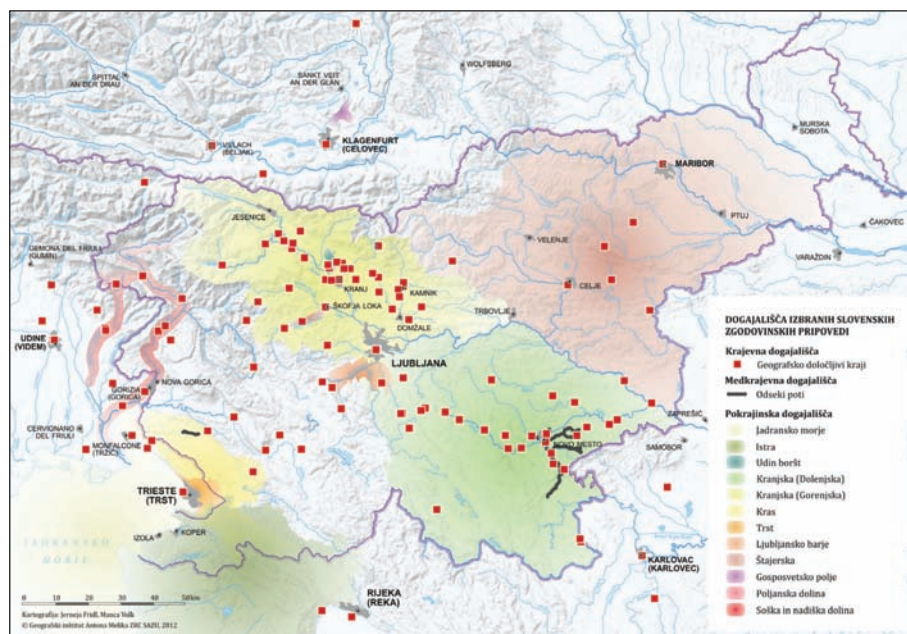


Figure 2: The settings of forty-eight selected Slovene historical novels.

A detailed inspection of the cleansed data compilation showed that entries for settings were made with varying degrees of precision. In some cases all location names were excerpted. Elsewhere only higher level areal notions, like the Cerkno region, the Tolmin region, or Dolenjsko were entered. Because the majority of the texts selected are available on the Internet, it was easy to supply missing data. Less detailed regional naming was, when possible, replaced with contemporary names of settings. Some historical places were recorded differently or there was some other reason that it was not possible to identify and designate them with current names, like island Calama by Corinth and the island Avgon northeast of Crete in Malovrh's *Strahovalci dveh kron* [*The scourges of two crowns* 1907]. The village B. in Valentin Mandelc's tale *Jela* (1858) was also unidentifiable; however, it is possible to speculate that it is Bled or Bodešče. The names of some places are suspicious; for example, the name Portis for »grad Črna skala« (Black Rock Castle) by the Tagliamento river, at the beginning of Friuli plain. It is still unclear whether to it is necessary to designate places that are only mentioned or discussed in a text, while none of the events were situated in them. Examples are Cremona, Luzzara, and Torino in Italy; Lützen, Nürnberg, Dachau, and Hochstätte in Germany (Ivan Tavčar, *Visoška kronika* [*The Visoko Chronicle* 1919]).

Let us look closely at actual novel settings and how spatial data was entered or how they should be entered on a map. The first examples are from the opening sentences or paragraphs of Ivan Pregelj's historical novels. These are followed by a passage from the novel *Človek proti človeku* [*Man against man*] by France Bevk.²

It was during the first days of July in year 1712. The sun had just risen from morning towards midday, the **entire Tolmin valley** was already filled with suffocating summer humidity that was visibly boiling from the *ripening fields and sunny clearings* (Ivan Pregelj, *Tolminci*) > The easiest thing is to designate the location with a polygon outlining the Tolmin settlement; however, the text probably refers to wider area that is harder to determine exactly. We will come closest to the writer's representation if we outline the area from the reader's point of view and at the same time take into account numerous natural-geographic regionalizations of the land (BELEC et al. 1998). For a more detailed illustration, points with the names of the settlements in the Tolmin Valley that are mentioned later can be marked in addition.

At first dawn on 24 May 1498, the young itinerant student of theology had climbed *up the stairs at the Saint Marco Monastery church in Florence*, where he had been praying and struggling, drowsing through the night (Ivan Pregelj, *Plebanus Joannes*). > Point designated location, but as seen on Google street view, the stairs are not there (anymore).

It was midsummer night in the year 1721. Stars were fluttering brightly **above the land that is east and north from Ljubljana** (Ivan Pregelj, *Odisej iz Komende* [Odysseus from Komenda]) > Polygon indicator, but not of a precisely determinable region.

On a late fall afternoon in the year one thousand six hundred, an elderly traveler arrived **from Brdo to the wealthy farms on the outskirts of Kranj** (Ivan Pregelj, *Bogovec*

² In references geographically designated places are in bold, micro locations without common name are in italic.

Jernej). > Because this is not about the path but about the destination, which does not define a part of Kranj where it took place, we marked Kranj with a point.

It was already towards the end of November of year sixteen hundred eighty. **Above the Primorska coast from Priluka to Rijeka and farther** the most beautiful fall sky was still smiling (Ivan Pregelj, *Peter Markovič*). > Polygon indicator, but not for an exactly determinable region, since Priluka does not exist any longer as locale name in Kvarner. The website Baysider.com places it at the most northern point of Kvarner, where a coastal street is named Preluk.

It was a tenth year after I **had left my Komenda parish** of the last day of Mensis Aprilis in seventeen hundred sixty five after twenty years and **moved among Dolenjci, where I bought a manor in Lanšprež** [...] (Ivan Pregelj, *Regina Roža ajdovska*). > There is no sense in designating the parish that was left or the whole Dolenjska region on the map. However, marking a point on the map for the location of Lanšprež would do, even though the location is not recognized in the Registry of Slovene Geographic Names. There is only a chapel left at the manor ruins, which we can locate as a spot in the Lanšpreščica Valley south of Mirna.

The sun, which had risen on a windy morning on the festival of the apostle and evangelist St. Matthew in the year fifteen hundred fifty four found an early traveler, walking exhausted and with difficulty, on **the way from Komen in the Karst towards Kobilja glava** (Ivan Pregelj, *Magister Anton*). > The location was marked with a line following the course of the present road between Komen and Kobjeglava on the Karst. Since the length of the road is only six kilometers, and events are not described along the entire length, but only for a geographically indeterminate point on this path, we could also mark it with a spot.

On the eve before the third Friday of April in the year seventeen hundred fourteen, an hour after the bells for the faithful souls, all the bells **in Tolminska** called out as if they were answering a pre-determined signal (Ivan Pregelj, *Matkova Tina*). > Tolminska is an even wider area than the Tolmin basin and it also includes Kobariško on the north, and borders on Cerkljansko, Idrijsko, and Goriško. Since the text does not mention exact places, we will mark the wider Tolmin basin area.

It was in the holy year fifteen hundred fifty. Even though it was a time of early spring, a week before the third Lent Sunday, dusk fell very early at four in the afternoon. Dusk was not coming from the **east**. It was lying down [...] **low into the narrow valleys and roads between Kolovrat, Krn, and Mrzli vrh** (Ivan Pregelj, *Sin pogubljenja [A Son of Destruction]*). > The peaks listed outline a triangle with six- to eight-kilometer long sides which is not reasonable to mark, because of the following, explicit listing of places.

Duke Albrecht had made camp **in Venzone** (France Bevk, *Človek proti človeku [Man against man]*: 207). > Venzone, in Friulan Vençon/Vençon, in Slovene Pušja vas, is a point determinate town by the Tagliamento river.

The Cividale doors did not open for patriarch. **Pordenone** residents were trembling *behind their walls*. > The point determinate towns of Cividale and Pordenone; the latter is between Udine and Venice.

They found the **Udine door** open wide. > Since the part of the town is not known, the whole town was marked with a point.

A map of Friulia was lying on the table. **All the towns and castles** were marked on it. Next to some of the towns and castles a cross mark was made. Sword and gallows. **The towns Cividale and Pordenone. All the castles in Carnia, Tarcento, the castles of Melsa, Castellerija, Villalte, Socchiave, Soffumberga [...] and more and more.** (France Bevk, *Človek proti človeku [Man against man]*: 209) > The towns and castles or their ruins are point determinate under the names Castello Di Villalta, northeast of Udine, and Castello di Soffumbergo, north from Cividale. There is no castle in the town Socchieve, west of Tolmezzo (Slov. Tumeč, Friulian Tumieç/Tumieč), but the castle Lavazzo forty-four kilometers north may be meant. The castle Melsa was impossible to find; Castellerio is a Pagnacco county settlement in the Udine region, but there is no record of a castle. Tarcent (Tarcento) is a place north of Udine with barely visible castle ruins. It was not reasonable to mark the Friuli and Carnia regions on the map. They both are in a part of Friuli that includes the southern mountainsides of the Carnia Alps northwest of Udine, and covers all the aforementioned locations.

5 Literary Data on Web Maps

The positioning of literary data on Internet maps and examination of mutual influences between geographical space and Slovene literature as anticipated by the project The Space of Slovene Literary Culture has precursors in three compilations. The most comprehensive is the collection *Rojstni kraji slovenskih literatov [Slovene Writers' Birthplaces]* (SLUNEČKO 2010) on Geopedia, with 638 names of Slovene writers. It contains links to authors' sites in Wikipedia, as well as authors' texts. Less comprehensive and less accurate is the layer *Zgodovinski romanopisci (Authors of Historical Novels)*, with the birthplaces of all 123 Slovene historical novel and tale writers marked and their available biographies (HLADNIK 2008).

The most recent literary compilation in Geopedia is *Literarni spomeniki (Literary Monuments 2011)*. It specifies writers' memorials. Currently it contains eighty-two records, each containing a link to Wikipedia, the memorial type (e.g., tombstone, birth house, sculpture, memorial plaque), text on the memorial, location description (e.g., street address), sculptor's name and year of installation for sculptures, condition (e.g., neglected), and a photograph of the memorial. This compilation was done by students of Slovene studies in a 2011–2012 senior seminar; it will be expanded in coming years.

6 Conclusion

This article presents but one example of the studies of the co-dependence of geographic space and literary imagination in the context of the fundamental project The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and Spatial Analysis using the Geographic Information System. The aim of this work was to draw attention to the

fact that besides imaginary spaces, which are often not spatially determinate, real spaces frequently occur, representing the natural, political, and ethnic borders at the time a story was set. These places as well can be subjected to writers' conscious spatial adaptations. Some key dilemmas that arise when positioning locations on a map were pointed out.

The Slovene Historical Novel data compilation used in this study had been previously exploited with respect to spatial issues. Therefore, we did not anticipate that illustrated or mapped information would likely yield groundbreaking discoveries. Translating textual spatial data into graphic representations has directed attention to technical text processing as well as time-specific and author-specific representations. In the future, the sample of spatial data presented will be amended with the aim to present complete corpus of Slovene historical novels on publicly accessible Internet maps. Once this is achieved, the compiled data will have educational and nationally representative value.

WORKS CITED

- Borut BELEC et al., 1998: *Slovenija: Pokrajine in ljudje* [*Slovenia: The land and people*]. Ed. Drago Perko and Milan Orožen Adamič. Ljubljana: MK.
- Denis COSGROVE, 1999: *Introduction: Mapping meaning*. London: Reaktion Books. 1–23.
- Daniel DORLING and David FAIRBAIRN, 1997: *Mapping: Ways of representing the world*. Harlow, London: Longman. 1–184.
- Jerneja FRIDL and Mimi URBANC, 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku [The communicative capacity of maps in light of the first world atlas in Slovene]. *Geografski vestnik* 78/2. 53–64.
- Miran HLADNIK, 2008: Zgodovinski romanopisci: Rojstni kraji pisateljev slovenskega zgodovinskega romana in povesti [Historical novelists: The birthplaces of authors of Slovene historical novels and tales]. Geopedia.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest (The Slovene rural tale)*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Miran HLADNIK and Primož JAKOPIN, 1999: Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. [The Slovene historical novel: A data compilation]. Web.
- , 2000: Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka [The Slovene rural tale: A data compilation]. Web.
- Drago KLADNIK, 2005: Zemljepisna imena v Atlantu in njihov pomen za sodobno imenoslovje [Geographic names in the first world atlas in Slovene and their relevance for contemporary nomenclature]. *Atlant*. Ed. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC. 14–15.
- Literarni spomeniki (Literary memorials). Geopedia. 2011.

Donald Francis MCKENZIE, 1986: *Bibliography and the sociology of texts*. London: The British Library. 1–70.

Josef NADLER, 1912–1927: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: J. Habel.

Siegfried ROBERT NAGEL, 1907: *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung nebst einem Anhang von Lebenskarten der bedeutendsten Dichter auf 15 Haupt- und 30 Nebenkarten*. Vienna, Leipzig: C. Fromme.

Urška PERENIČ, 2012: *Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v* [Mapping the biographies of the most important (Slovene) writers: From the beginnings of literary mapping at the start of the twentieth century to contemporary spatial analyses in GIS]. Manuscript.

Mojca SLUNEČKO, 2010: *Rojstni kraji slovenskih literatov* [The birthplaces of authors of Slovene historical novels and tales]. Geopedia.

ANTON MARTIN SLOMŠEK IN VPRAŠANJE ENOTNOSTI SLOVENSKEGA KULTURNEGA PROSTORA

Članek predstavi Slomškova prizadevanja za jezikovno ter kulturno integracijo slovenskih dežel v desetletjih med 1821 in 1862. Navzočnost slovenskega kulturnega in zemljepisnega prostora v Slomškovem delu je predstavljena s pomočjo njegove korespondence in popisov, z gledišč Slomškovega dela za enoten slovenski knjižni jezik in Slomškove literature (pesmi).

Ključne besede: A. M. Slomšek, slovensko slovstvo, slovenski knjižni jezik, slovenski kulturni prostor

1 Uvod

Prispevek Antona Martina Slomška k slovenski kulturi je obsežen in kompleksen, saj je intenzivno deloval na raznolikih področjih, kakor so duhovniško pastoralno delo in pridižna literatura, praktično pedagoško delo in pisanje učbenikov, prevajanje in urednikovanje, kulturno organiziranje, poučevanje slovenščine, intenzivna skrb za poenotenje slovenskega knjižnega jezika ter njegovo uveljavljanje v javni rabi, pisanje pesmi, proze, verske esejistike, vzgojeslovne publicistike itn. Začetki njegove literarne dejavnosti segajo že v gimnazijski čas okrog leta 1816, intenzivno delo na več področjih, povezanih s slovenščino in slovenskim slovstvom, pa se začne z njegovim vstopom v celovško bogoslovje jeseni 1821. Čas teh začetkov je ravno čas po izidu Kopitarjeve slovnice (1809), ki je bila »normativni mejnik« med »preteklim časom obstajanja deželnih knjižnih različic« in »procesom njihovega poenotenja« v skupni jezikovni normi (OROŽEN 2010: 212) sredi 19. stoletja. Proces poenotenja slovenskega knjižnega jezika pa je mogel biti le zunanji izraz, zunanji fenomen bistvenih notranjih premikov v sočasni slovenski kulturi – premikov, ki pomenijo razmah slovenske narodne zavesti ter postopno integracijo pokrajinske, deželne pripadnosti v slovensko narodno pripadnost. Slomškov prispevek k tem integrativnim procesom je bil pomemben zlasti na Koroškem in Štajerskem, kjer je bil v času svojega delovanja tako rekoč osrednja osebnost narodnega preroda. V njegovem delu lahko opazimo številne in močne pobude za povezovanje Koroške, Štajerske, Kranjske in Primorske in s tem povezano zavest o prostoru teh dežel ter njihovi medsebojni pripadnosti v okviru slovenstva kot višje, nadrejene skupnosti. V tem članku nameravamo z izbranimi primeri orisati nekaj tistih področij Slomškovega integrativnega delovanja, kjer izraziteje prihaja do veljave njegova zavest o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru.

2 Slomšek je vse od svojega bivanja v ljubljanskem liceju, torej še izpred bogoslovnih let, vzdrževal mrežo pisemskih stikov s prijatelji in sodelavci po vseh sloven-

skih deželah. Čeprav se je ohranil le manjši del Slomškove korespondence, več kot 400 njegovih ohranjenih pisem dobro prikaže gostoto mrežo stikov, kulturnih povezav in dejavnosti, ki so segale prek vseh slovenskih dežel in vključevale domala vse vidne kulturne delavce njegovega časa. Ti stiki so bili posebej intenzivni s središči tedanjega kulturnega življenja Slovencev, ki so bili Ljubljana, Celovec, deloma Gradec, in s krogom ožjih sodelavcev na Štajerskem. Verjetno se je Slomšek že v ljubljanskem liceju (1819–1820) spoznal z Metelkom, ki je s predavanji slovenščine pomembno vplival na kvaliteto knjižnega jezika mlajše izobraženske generacije vključno s Čopom in Prešernom (KOLARIČ 2009). Slomšek je izpričano sodeloval z Metelkom že v bogoslovnih letih, saj je Metelko pošiljal Slomšku v Celovec pole svoje slovnice že med tem, ko se je dotiskovala, torej do 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Zanimiva so ohranjena Slomškova pisma Matiji Čopu iz dobe, ko je bil spiritual v Celovcu, ki poleg zaupljivega, prijateljskega odnosa kažejo na intenzivno izmenjavo knjig in na odpiranje jezikoslovnih in literarnih vprašanj. Tako je Slomšek 30. oktobra 1832 iz Celovca poslal Čopu v Ljubljano Megiserjev slovar in nekatera Jarnikova dela, pozneje Svetokriškega, prosil za posredovanje pri cenzuri zbirke t. i. Ahacelnovih pesmi (AZN 1930: 3), se zanimal za delo in izhajanje *Kranjske čbelice*, dne 5. januarja 1833 pa zapisal: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Prefhern zu hören! Profim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovence.« (AZN 1930: 5) ter pozneje poročal, da je Ahaclova zbirka pošla, v čemer je videl uspeh slovenskih nedeljskih šol na Koroškem in Štajerskem, ki so si prizadevale za rast bralne omike (AZN 1930: 11). Še obsežnejša je bila korespondenca z Bleiweisom, v kateri je iz Št. Andraža in pozneje iz Maribora pisal uredniku *Novic* v Ljubljano; med drugim večkrat o svojih jezikoslovnih stališčih glede t. i. novih oblik. Te je podpiral, toda zagovarjal je postopno uveljavitev ter vzajemnost med slovenskimi deželami: »Meni je prav, da Kranjci zvonec nosite; pa pozabiti ne smejte, de smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselj le Vaša veljala; tudi mi vzamemo mnogo Vaših oblik, ktere niso po naše, posnemaje sv. Avguština: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN 1930: 318–321) Iz osebnih stikov je nastalo tudi več Slomškovih življenjepisnih in memoarskih esejev, tako denimo ob smrti goriškega prijatelja Valentina Staniča, ki ga je visoko cenil; ob njem je zapisal: »Naj bi rajnih spodobna pohvala mladim bralcem dobriga duha dala; zakaj mertvi nas živeti vučé.« (*Drobtince* 1848: 81) Na Tržaškem je imel Slomšek stik z Ravnikarjevim naslednikom, škofom Jernejem Legatom. Na Koroškem je bil posebej tesno povezan s šolnikom Matijem Ahacлом in slavistom Urbanom Jarnikom, pa seveda z Mihaelom Andreašem in raznimi »pohorskimimi pevci«. Na Štajerskem in Koroškem je Slomšek ohranil in na novo razvil vrsto povezav s sodelavci svojih publikacij, zlasti proznih prevodov, almanaha *Drobtince* in učbenikov. Med njimi so bili Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen; Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon Rudmaš, Mihael Zagajšek idr.¹ Zdi se, da je v dobrih štirih desetletjih svoje aktivnosti, in sicer od približno

¹ Slomšek je sicer odklanjal dajnico, toda po vsem sodeč, je imel neposredne stike tudi s Petrom Dajnikom, čeravno korespondenca z njim doslej ni izpričana. Zgodnejša verzija Slomškove pesmi *Lehko noč*, prvič objavljena v omenjenih Ahacelnovih pesmah (*Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane* 1833), je bila namreč poprej v drugačni obliki že natisnjena v neki (doslej neidentificirani) Dajnkovi knjigi. Ker Slomšek te pesmi pred 1833 ni objavil, je mogoče sklepati, da Dajnko te pesmi ni mogel prejeti v obja-

1821 do 1862, Slomšek razvil sodelovanje ali vsaj povezave s skoraj vsemi vitalnimi silnicami kulturnega življenja Slovencev od Koroške in Štajerske do Primorske.

3 Slomškova skrb za skupni slovenski knjižni jezik, ki bi presegel pokrajinske razlike in bi postal izrazilo vseh Slovencev skupne omike, se še posebej izraža v njegovi novomašniški zaobljubi, da bo svoj prosti čas posvetil skrbi za materni jezik (Kovačič 1934: 45). Splošno znano je, da je takó deloval že kot bogoslovec prvoletnik, ko je jeseni 1821 v celovškem bogoslovju samoiniciativno pripravil tečaj slovenščine za bogoslovce. S tečaji je nadaljeval vsako leto do konca bogoslovja, o čemer pričajo med drugim ohranjeni uvodni govori, v katerih je zavračal tedaj že zakoreninjeno mnenje, da se slovenščine ni potrebno učiti, in poudarjal dostojanstvo materinščine ter njeno pomembnost še zlasti za duhovnika. Že od začetka je prikazoval knjižno slovenščino kot sredstvo združitve pokrajinskih govorov v višjo kulturno celoto. Leta 1829 se je Slomšek po nekaj letih kaplanske službe vrnil v Celovec, tokrat kot spiritual bogoslovnega semenišča. Takrat je svoje tečaje slovenščine obnovil še temeljiteje in deloma dosegel obveznost tega pouka.² Ker je poučeval bogoslovce iz dveh škofij, so bili med učenci tako Korošci kakor Štajerci, nekateri celo s Kranjske. Takšna pokrajinska raznolikost slovenskih govorov, zbranih v njegovem celovškem avditoriju, je Slomšku le potrjevala njegovo vizijo o potrebi po enotnem knjižnem jeziku iz leta 1821. S svojimi tečaji je opravljal podobno prerodno funkcijo kakor Metelko na ljubljanskem liceju, le da njegovo delo ni bilo tako dobro institucionalizirano, čeravno naj bi bil boljši učitelj celo od Metelka (Grafenauer 1958: 280). Pri pouku se je lahko opiral na znanstvene slovnice Kopitarja, Metelka in Murka. Toda ker te niso bile najbolj primerne za jezikovni pouk, je Slomšek napisal tudi lastno slovnico *Inbegriff der slovenischen Sprache für Ingeborne*, ki je njegovo razmeroma samostojno jezikoslovno delo (Jesenšek 2010: 672), nastalo na podlagi pedagoške prakse, zato je posebnost te slovnice, da se končuje s »preverjanji znanja« za tri zahtevnostne stopnje. Slovnico, ki je ostala v rokopisu, je začel Slomšek najverjetneje pisati že ob vstopu v bogoslovje 1821 (prav tam: 679). Ker se je zavedal nasilne germanizacije na Koroškem in Štajerskem, mu je bilo povsem jasno, da z materinščino slovenstvo stoji in pade. Zato je v omikanem knjižnem jeziku videl branik višje duhovne kulture pred procesi raznarodovanja ter izgubo slovenske identitete. Ker je gledal daljnosežno in široko, je kot pot k temu cilju že v bogoslovnih letih odklanjal deželne partikularizme, kakršnega sta razvila Dajnko za štajersko deželno in v manjši meri Metelko (v besedotvorju) za dolensko različico. Čeprav je bil Štajerec, je priznaval vlogo (ne pa prevlade) osrednjeslovenske jezikovne tradicije ter njeno prepletanje z drugimi pokrajinskimi prvinami v postopnem poenotenju knjižnega jezika (Jesenšek 2003: 673). Tako je vzgajal tudi svoje gojence, kar pri njih ni ostalo brez literarnih in publicističnih sadov. V tem duhu je Slomšek 30. maja 1833 čestital Čopu za »učeno, z vsem pogumom izpeljano črkarsko pravdo« v upanju, da bo končala »pogubonosni

vo drugače, kakor neposredno od Slomška. Prim. natisnjeno stran s Slomškovimi rokopisnimi popravki: UKM, Ms 125/7.

² Krški (celovški) škof Jurij Mayr je to Slomškovo prošnjo potrdil in naložil svojim bogoslovcem Slomškov tečaj slovenščine kot uradno obveznost, medtem ko je lavantinski škof Zimmerman poudaril prostovoljnost za lavantinske bogoslovce (Grafenauer 1958: 279–280).

razkol« (AZN 1930: 7), ob poznejših novooblikarskih trenjih po letu 1850 pa potožil Bleiweis: »vsak piše po svoji trmi [...] Razkolnost je Slovanov bila in bo dedna pregreha.« (prav tam: 316)

4 Slomšek je poleti 1825 odpotoval iz Celovca prek Olimja v Ljubljano »v zadevah slovenskega slovstva«.³ *Kranjska čbelica* je bila sprva tesno oprta na ožji krog sodelavcev na Kranjskem, Slomšek pa kot literat tedaj še neznan, zato ga verjetno niso povabili k sodelovanju. Sam pa je *Kranjsko čbelico* intenzivno spremljal. Zaradi več razlogov je Slomšek med letoma 1829–1838, ko je bil spiritual v Celovcu, med bogoslovci organiziral, mentorsko vodil in sam razvil obširno literarno dejavnost, ki se je kazala v treh glavnih vejah. Najbolj poznana je prva slovenska posvetna pesmarica *Pesme po Koroških ino Štajarskim znane* (1833, razširjena 1838), ki je hkrati tudi prvi večji literarni dosežek širšega kroga koroških in štajerskih pesnikov. Izmed teh so Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen in Josip Hašnik primerljivi s čbeličarji (GRAFENAUER in GSPAN 2009). Celotno gibanje je bilo seveda drugačno, saj ni bilo usmerjeno k romantiki, marveč je stalo na prehodu iz razsvetljenstva v predromantiko in bilo usmerjeno bolj k posnemanju ljudskega pesnjenja, k poetični krščanski refleksiji, vzgoji in razvedrilu. Vendar je vsekakor mogoče govoriti o strnjem krogu sodelavcev, o Slomškovem krogu, ki je sodeloval pozneje pri skoraj vseh publikacijah, nastalih na njegovo pobudo.

Drugi večji rezultat Slomškovega celovškega kroga je vrsta prevodov Christopa Schmida, ki so jih pripravljali bogoslovci ob slovenskih tečajih, toda popravljali in za tisk pripravljali jih je njihov spiritual.⁴ S tem je Slomšek (GRAFENAUER in GSPAN 2009) postal začetnik slovenskega mladinskega slovstva; to se zaradi bolj elitistične usmerjenosti kroga *Kranjske čbelice* ni moglo močneje razviti na Kranjskem, marveč se je, zanimivo, razvilo na Koroškem.

Tretji pomemben rezultat Slomškovega celovškega kroga pa je pesniški almanah, ki je svojevrsten koroški pendant *Kranjske čbelice*, le da ni bil nikdar natisnjen, so Pefme za pokušno, ohranjene le v enem izvodu iz Slomškove zapuščine. Prvotno je bil morda vsak letnik samostojen almanah, medtem ko so zdaj letniki zbrani v večji rokopisni knjigi (UKM Ms 124). Literarna zgodovina teh pesniških zbornikov, nastalih med letoma 1832 in 1835 in leta 1838, večinoma ni obravnavala obširneje kakor z enovrstičnimi omembami. In vendar so nekatere pesmi teh zvezkov prerasle raven prvih pesniških poskusov ter so v določenem pogledu močno modificirale Vodnikovo pesniško tradicijo, ki jo deklarativno izkazuje njihov naslov, ter ji dale nove, predromantične dimenzije. Videti je, da je Slomšek svojim gojencem predlagal določeno temo – v letniku 1832 je bila to pomlad – in dve od nastalih pesmi sta bili nato objavljeni v Ahacelnovi zbirki. Med izstopajočimi pesniki zbornika so

³ Prim. KOVAČIČ 1934: 48. Grafenauer in Gspan navajata v *SBL* leto 1824 (verjetno pač 1825 poleti, po končanem bogoslovju med čakanjem na namestitveni dekret), ko se je srečal v Ljubljani z Metelkom, Zalokarjem, Strelom in se zanimal za ustanovitev revije *Slavinja*, do katere pozneje ni prišlo (prim. GRAFENAUER in GSPAN 2009).

⁴ Tako so v Celovcu pod oznako »prevedli mladi duhovni v celovški duhovščini« izšle Schmidove knjige *Perjetne perpovedi za otroke* (1832 in 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenje* (1835), *Sedem novih perpovedi za otroke* (1836) in več drugih.

Janez Arlič, Jožef Hašnik, Valentin Orožen; več pesmi so napisali Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, Luka Sevšek. V najboljših pesmih (Arličevih, Hašnikovih in še nekaterih), ki oblikovno ne zaostajajo za Vodnikom, je razsvetljenska poezija tematsko razširjena, prenovljena, celo presežena; poleg naivne vzgojne in razvedrilne tendence se pojavlja bolj introspektivna, duhovno-poetična refleksija na meji med razsvetljenstvom in romantiko, npr. v Arličevi pesmi Mila folsa, ki je že prežeta z romantičnim elegičnim pesimizmom. Temu ustreza tudi opazen oblikovni odmik od kitice alpske poskočnice k bolj kompleksnim metričnim oblikam; Arlič je 1838 napisal celo oblikovno dovršen Sonet. Tako je pod neambicioznim naslovom Pefme sa pokuŕhno začela v Slomškovem celovškem krogu nastajati umetniško bolj ambiciozna duhovna literatura. Ta je v vsebinskem pogledu glede na *Kranjsko čbelico* komplementarna, saj jo večinoma preveva krščanska duhovna vsebina, v literarno-formalnem pogledu pa se na *Kranjsko čbelico* verjetno opira, saj je v pomembnejših lirskih pesmih, zlasti Arličevih in Hašnikovih, zaznati Prešernov vpliv. Tudi v tem je moč videti enega od večznačnih in kompleksnih odnosov med Kranjsko na eni ter Koroško in Štajersko na drugi strani.

5 Na bolj empiričen način izražajo Slomškovo zavest o prostoru slovenskih ter sosednjih dežel potopisi, v katerih je razmeroma podrobno opisal svoja potovanja med počitnicami v spiritualski dobi, zlasti po Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Goriškem. Ohranjeni so potopisi iz let 1833, 1834 (nepopolno) in 1837.⁵ Ohranjeni potopisi pričajo o tehle potovanjih, ki jih je Slomšek poleti večidel opravil na »apostolski način«, tj. peš.

- 1833: Potovanje iz Celovca čez visoke Ture na Solnograško, v Linz, na Dunaj (kjer je srečal Jakoba Zupana), prek Marijinega Celja v Gradec (iskal, a ne našel, Kolomona Kvasa), Sv. Peter pri Mariboru (med drugim srečanje z Antonom Murkom), Spodnja Polskava, Studenice, Sladka Gora (Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, Celovec.
- 1834: Potovanje iz Celovca na Uršljo goro, prek gore Oljke v Vojnik, Slovenske Konjice, Špitalič; odtod je potopis izgubljen. Kljub izgubljenemu rokopisu pa so z računi dokumentirani izdatki potovanja »v **Gorico in v Videm** na Furlanskem, torej je ob tej priliki obiskal primorske in najbrž tudi **Rezijanske** Slovence. Njih narečje je Slomšek poznal in se nanj večkrat oziral v svojih slovenskih predavanjih.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič razume omenjene račune kot dokumente istega potovanja, torej v letu 1834. Toda Slomšek v kar dveh poznejših spisih navaja, da je obiskal prijatelja Valentina Staniča leta 1835 in da ga je ta spremljal v Oglej, torej gre za neko potovanje v letu 1835, o katerem ni nobenega rokopisa: »Ne bom pozabil vse žive dni, kako sva v leti 1835 skuz Palmo novo v Voglej hodila, kako so mi iz visokiga stariga turna

⁵ Prim. NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, v nemščini. Prvi je iz njih objavil več daljših odlomkov Fr. Kosar v svoji nemški monografiji o Slomšku (Kosar 1863: 22–38). Bolj obširno pa je iz njih zajemal, jih prevedel in deloma povzel v svoji slovenski biografiji Frančišek Kovačič (1934: 84–133). Teh potopisov slovenska strokovna literatura o potopisu ni obravnavala; upoštevani so bili le v kontekstu Slomškove biografije.

vse kraje nekdanjega imenitnega mesta razkazali.« (*Drobtince* 1848: 89–90) Pozneje zapiše, da je v družbi »iskrenega Slovence Valentina Staniča na častitem oltarju sv. Mohorja in Fortunata sveto mašo služil, na pokopališču toljko svetih mučencov in spoznavavcov izveličanske vere naše.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: Zadnji ohranjeni potopis dokumentira potovanje iz Celovca čez Korensko sedlo na Bled in v Ljubljano (5. septembra v gledališču s Prešernom, nato pri Pavšku, Metelku), sledijo Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (iskal Ljudevita Gaja, našel družbo mlajših iliristov), hrvaško Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (Peter Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, Celovec.

Na teh potovanjih je imel Slomšek za glavni cilj, da neposredno in od blizu spozna slovenske dežele in ljudi pa tudi cerkvene ustanove, zlasti semenišča in samostane ter si z njihovimi predstojniki izmenja poglede na splošne razmere naroda, izzive Cerkve in s tem povezano vzgojo duhovnikov v bogoslovju. Vendar je bila Slomškova narava zelo občutljiva tudi za lepote narave, omenjal je zanimiva narodopisna opažanja, denimo o ziljskem štehvanju in reju pod lipo, človeške prigode pa je spremljal z globljo refleksijo človekove eksistence in usode. Vse troje (opis narave, narodopisni drobec in refleksija) se posrečeno združuje v tej sliki Bleda in okolice:

To je zelo visok grad na pečini, s katerega uživaš v najlepšem in najzanimivejšem razgledu. Naravnost proti zahodu se s svojo sivo glavo dviga kvišku Triglav kot oče vseh okrog ležečih gora; proti severu so precej oddaljene Karavanke, ob vznožju katerih se vrstijo najlepše cerkve; na vzhodu je širna ravnina proti spodnji Štajerski s številnimi župnimi vasmi in gradovi; proti jugozahodu v vrtoglavi globini jezero v prijetni kotlini obliva pečino, in naprej proti planinam, ki se vlečejo tja do Turčije [tj. Bosne], pozdravlja popotnika Sava, ki vre iz svoje bohinjske zibel. Ravno zdaj odmevajo kasni zvonovi s prijaznega otoka. Na nasprotnem obrežju zagledamo veliko ladjo s številnimi belo oblečenimi deklicami. Pogreb na jezeru! Edini sin že priletnega očeta, ki se je v pijanosti peljal ob jezeru, padel vanj in utonil, je jadral v grob. Za počasi drsečo ladjo se vleče bela proga, kaže prevoženo pot in izginja brez sledu. Ladja obstane – in mrtveca odnesejo v grob. *Ecce sortem!* – podoba našega življenja.⁶

6 Na drugačen, mnogo bolj daljnosežen in usoden način se je s slovenskim duhovnim, narodnim in geografskim prostorom ukvarjal Slomšek kot škof, ko je v več let trajajočih pogajanjih dosegel novo razmejitev lavantinske škofije (Kovačič 1934: 84–99), s katero je veliko večino štajerskih Slovencev združil v novo urejeni lavantinski škofiji in jih odtegnil nasilni germanizaciji v popolnoma nemško usmerjeni sekavski (graški) škofiji. Ta obširen ekleziastično-politični proces s pogajanjmi med cesarjem, škofi in papežem, v katerem je Slomšek zmagal, čeravno njegovo glavno načelo, da naj se meje škofije ujemajo z narodnostno mejo, ni bilo docela uresničeno, ne sodi v meje tega sestavka. Toda ob premisleku o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru ga je potrebno vsaj omeniti, saj gre predvsem temu Slomškovega

⁶ *Ecce sortem* – Glej, (kakšna) usoda! Nemški izvornik v Kosarjevi knjigi (Kosar 1863: 27–28), tu prevod Jožeta Stabeja (Kosar 2012), v tisku.

delu ob drugem njegovem prizadevanju za slovensko kulturo poglobitna zasluga, da je Spodnja Štajerska do prve svetovne vojne sploh ostala slovenska dežela (POGAČNIK 1991: 147–148, 157).

7 Vitalna narodna zavest, ki jo je Slomšek poleg vere razumel kot bistveno prvino slovenske krščanske omike, se je izražala tudi v njegovih literarnih delih. Posamezne slovenske dežele, pravzaprav deli slovenskega naroda, so v njegovih tekstih večkrat metonimično predstavljeni s slovenskimi rekami. Že zelo zgodaj (1821) in prav ob začetku svoje bogoslovne poti je imel Slomšek slovesen govor za začetek slovenskega tečaja v družbi bogoslovcev. Ohranil se je rokopis tega govora z naslovom Napeljavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821, ki je za svoj čas ne le prvovrstno prerodno dejanje z zbranimi argumenti v prid učenja slovenščine, ampak tudi sam zase mala retorična umetnina. Ker je to prvi (pol)javni govor o slovenskem jeziku v slovenščini, ki povrh doslej ni bil objavljen, naj navedemo nekaj misli, ki ilustrirajo Slomškovo vizijo o potrebnosti učenja knjižne slovenščine kot višje enote, v kateri se združujejo govori posameznih slovenskih dežel. Govor začenja z iztočnico Jezusovih besed učencem: *Vos estis lux mundi*. – Vi ste luč sveta. V uvodu razvije misel, da duhovnik s tem, ko ljudstvu posreduje krščansko vero, obuja v njem hkrati tudi omiko in njene nasledke. Tako je rasla omika pri Nemcih, tako pri slovenskih prednikih v času Cirila in Metoda. Nato z obžalovanjem postavi primerjavo: »O kako merslo je ferze donafhnih vuzhenikov proti ferzi tih dveh bratov k Slovenfki vuzhenofsti.« (NRSS, Ms 44, 3v) Na očitek, da se slovenščina v vsakem kraju drugače govori in se je zato nima smisla učiti, odgovarja, da je vzrok temu med drugim to, da duhovni pastirji sami ne znajo knjižnega jezika: »[Od] kod pride ta reslozhk, de vľaka fara drugazhi isrekuje? Sato kir njih vuzheniki enako prav govoriti ne snajo, kir se Slovenftva le malo, al fzer nizh ne vuzjijo.« (4r) Zavrne tudi druge ugovore proti učenju slovenščine, češ da slovenščino znamo že od doma, ali da naj bi Slovenci že po enem rodu izumrli ipd. Danes si težko predstavljamo, kako odločni in smeli so bili ti Slomškovi pozivi k učenju slovenščine in prerodnemu delu med ljudstvom, ki so bili izrečeni, ko je bil komaj nekaj mesecev v bogoslovju in le pol leta po cesarjevem absolutističnem govoru učiteljem ob kongresu vladarjev v Ljubljani 1821.⁷ Ne glede na to je svoje videnje kulturnega razmaha uveljavljal naprej skladno z idejo o knjižnem jeziku kot zedinjujočem počelu Slovencev, o čemer je v govoru razvil tole poetično prisposodo:

„Sestre fo fi v nafhi fofefki ,Sava, Drava ino ,Savina, ena tezhke fkus Kranfko, druga fkus Korofhko, ta treka fkus ,Stajarfko deshelo, dalezh od eden druge vftanejo, pak vender fe prijaľno fkupej snidejo, ino v drushbi v morje fvoje shlahte ftekajo.

O ke bi vunder tim potoki mi enaki poľtali; ,Slovenz je Kranjez, Korefhez, koker ,Stajarz, bratji fmo eden drugimu, ako se mi v nafhih jesikah, v nafhim govorjenju, ako fmo fhe tako dalezh narasen, senazhimo koker te vode, eden drusga po potu te vuzhenofsti ,Slovenfkiga na dalej vodimo, tok se bodemo nafhim dalnim bratam priblishvali, ino,

⁷ »Ostanite pri starem redu, ki je še vedno najboljši. [...] Ne potrebujem učenjakov, temveč le pridnih državljanov, in tako mi vzgajajte mladino. Kdor meni služi, mora poučevati, kakor jaz ukazujem. Kdor pa tega ne more ali kdor se ukvarja z novotarijami, naj gre, kamor mu drago, ali pa ga dam odstraniti jaz.« (MODER 1952: 16)

o frezhni zhaŭ, kateri prideŭh, de bode v jesiku „Slovenŭstva ena hiŭha, eden rod, eno „Slovenŭtvo, en govor! (NRSS, Ms 44, 4r–4v)

Za leto 1821 pomeni takšna vizija izredno stopnjo artikulacije slovenske narodne in jezikovne ideje. Še dodatno je izjemna zato, ker je ohranjena v slovenščini, in še dodatno, ker jo je zapisal komaj enaindvajsetletni bogoslovec. V svojem okolju je delovala kot integralna vizija slovenstva, ki naj se harmonično razvija po poti vere in kulture. Slomšek je to videnje izrazil še enkrat v poeziji. Leta 1822 je – verjetno za slovesnost ob začetku ali koncu jezikovnega tečaja – zložil pesem *Slovenstvo*, ki jo je v spremni opombi označil kot odo, »ki so si jo gojenci celovškega semenišča peli v spodbudo, ko so se začeli v letu 1822 iz lastne potrebe medsebojno izobraževati v materinščini«; objavljena je bila šele nedavno (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ Daljša pripovedna pesem v 19 kiticah, zasnovana še v Vodnikovem duhu, s prispodobno govori o »spanju« Slovencev, o njihovi težki zgodovini, naposled pa o nujnosti narodnega prebujenja in aktivnega dela. Ideja narodnega in jezikovnega zedinjenja slovenskih dežel je med drugim izražena v tehle kiticah:

Tam Sava mi 'zvira,
kir beli se sneg,
Savina pogmira
prebistro nje tek;
prdruži se Drava,
njih sestra, in glej,
kok tečejo brzdn
v družbi naprej.

Ta potok veseli
me pejti vuči,
Slovence na beli
dan gori budi,
de b' hotli en druž'ga
za brate spoznat,
prjazno po potu
modrine pelat.

Topos slovenskih rek, ki Slomšku simbolno predstavlja ideje kulturnega sodelovanja, jezikovnega zbliževanja in narodne zedinjenosti posameznih slovenskih dežel, je bil globoko vraščen v njegovo duševnost. Ko je v približno istem času, tj. med letoma 1821 in 1824, napisal daljšo epsko-lirsko pesem, posvečeno Urbanu Jarniku,⁹ jo je zasnoval s tematiko povezanosti med »Savinjsko ravnino« in pokrajino ob koroški reki; o sebi govori pesnik alegorično kot o majhnem grozdu, ki ga je s Štajerske prinesel v dar Koroški (tj. Jarniku), pesem pa je seveda naslovil *Drava* (*Drava! ti slo-*

⁸ Vprašanje o točnem začetku jezikovnih tečajev v letih 1821 ali 1822 ostaja odprto. Po Slomškovi dataciji je mogoče sklepati, da je bil Napeljavni govor s konca leta 1821 ali je bil morda uvod v tečaj, ki se je praktično začel šele v letu 1822.

⁹ Jarnik je bil v letu 1824 star 40 let, zato je možno, da mu je Slomšek kot prijatelj in občudovalec to pesem napisal prav ob jubileju oz. godu tega leta.

venska mati, SLOMŠEK 2011: 20–23). Simbolika slovenskih rek in pokrajin se je nato v Slomšku vzbudila še potem, ko je ob koncu življenja kot škof poslednjič obiskal Solčavo in v župnijsko knjigo zapisal pesem Slovo Žolcpaškim planinam ter jo tudi podpisal »Pri svoji tretji in poslednji obiskavi 21. rožnega cveta 1861«. V petkitični pesmi se prepletata motiv strmih solčavskih planin in dolinskih slovenskih rek:

Z Bogom, hčere stare matere, mogočne Slave:

košata Radoha, visoka Ojstrica,

gorjata Rinka in zobata Olšova!

Povzdigajte Slovencom bistre glave,

naj bojo vrli sini Slave!

[...]

Deroča Drava, svetla Sava in Savinja,

mogočne vode in slovenske sestre tri,

vsaka po svoji stezi neprenehoma hiti

in te uči, slovenska rodovina!

kako se zadobi modrina. (SLOMŠEK 2007: 63–64)

Solčavske planine v pesmi alegorično konotirajo moralno neomajnost, premočrtnost, narodno zavednost; ta »vertikalni« element se dopolnjuje s »horizontalnim«, ki ga uvajajo slovenske reke, predstavnice slovenskih dežel, ki so hkrati simbol vztrajnosti, zagnanosti, dinamičnosti. Pesnik je snov pretanjeno komponiral tako, da vertikalni element zavzema prvo in četrto kitico, vmes med njima kakor v dolini tečejo reke v drugi in tretji kitici. Zadnja, peta, poveže obe prvini v prizadevanju za resnico in dobro med Slovenci s projekcijo v odprto prihodnost.

8 Slomšek se je le predobro in preveč realistično zavedal resničnega položaja Slovencev na Štajerskem in Koroškem, da bi ga ne boleli učinki germanizacije: notranja vdaja nekaterih Slovencev nemštvu, zatajevanje lastnega, slovenskega izvora ter jezika, postopen odpad družine in ponemčenje lastnih otrok. O tem je Slomšek večkrat z bolečino pisal; krivdo je videl predvsem v Slovencih samih; v premajhnem spoštovanju maternega jezika in lastnega izvora. Za to večidel ni obtoževal Nemcev, ampak rojene Slovence, ki so se pripravljali za nekaj socialnih ugodnosti odtujiti svojemu rodu. Tem je namenil oster, zelo jasen članek Graja nemškutarjev, objavljen še v zadnjih *Drobtinica*h njegovega življenja leta 1862. To antologijsko besedilo se začenja tako:

»Kaj mi hočete dati, in jaz vam ga izdam?« tako je govoril Judež Iškarjot kervoželjnim sovražnikom Kristusovim. [...] Kaj nam hočete dati, in vam hočemo prodati svoj narod, svoj materni jezik in vso narodno blago? tako govorijo naši nemškutarji, svojega naroda zatajevalci, po nemški strani Nemcom, po vogerski strani madjaroni Magjarom, lahoni po laški strani pa Italijanom. Trideset srebrnikov ravno ne iščejo; zadosti jim je nekoliko pohvale, nekaj posvetne časti. [...] Ni se potemtakem čuditi, da vbogo slovenščino od vsih krajev pokončavna povodenj zaliva ... (*Drobtince* 1862: 59)

Ti in takšni stavki so izhajali iz prejasne zavesti, kaj se dogaja po štajerskih ter koroških mestih, trgih in vaseh, še zlasti med tistimi Slovenci, ki so po novi razmeji-

tvi škofij ostali »prepuščeni na milost in nemilost« krški (celovski) oz. sekavski (graški) škofiji (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek se je zavedal, da se skokovito nadaljuje proces, ki je v počasnejših in manj nasilnih korakih spreminjal narodnostno podobo Koroške že stoletja. Iz te zavesti je nastala svojstvena, prav za Slomška značilna vizija potujčenega, izgubljenega slovenskega prostora, ki jo je s svojim poetičnim slogom opisal takole:

Kdo je ponemčil Gorotana visoke planine in doline zelene častite Koroške dežele, v koji so svoje dni mogočni Gorotanski knezi gospodovali, kakor nam priča jezer let stari kamniti prestol na starodavni ravnini poleg Gospe svete? Na grobu stare slave knezov prestol v zemljo leze na meji nemčije [tj. nemštva], in na bližnem homu častita stolica Gospa sveta že v nemčiji medlí; alj visoke gore Grebenca in Kačji verh, Golovica in Svinja ste v nebo kipeče priče, da so svoje dni Slovenci po njih košatih livadah svoje čede pasli, in z njih višin v sosedno Tirolsko, Solnogradško in Austrijansko gledali in popevali gorske popevke, kder sedaj ni slovenskega glasu več čuti. Bistrice po vsih krajih nemčije po slovensko rožljajo, se v Dravo, Muro in Murco odmevajo, pa po njih bregih ni več Slovincov, ki bi razumili, kaj jim velijo potoki in reke u starodavnih časih po slovensko keršene. Koroško Brezje in štajarski nemški Gradec nam pripovedata v množini veliko varožev, tergov in vesi po nemških krajih, da so jih nekdanji Slovenci stavili in v njih prebivali, v kojih so zdaj le Nemci doma. – Kaj so očitni sovražniki nekdanje Slovence po vsih tih krajih pobili in po kervavem boju si osvojili vse te slovenske lastnine? – Nemškutarji so jih po malem Nemcom prodali, ter so sebe in svojo deco ponemčili.« (*Drobtince* 1862: 59–60)

Značilno je, da so tudi v teh žalobnih, elegičnih stavkih omenjene tri slovenske reke; toda te tečejo skozi potujčeni prostor, ki je za slovenstvo izgubljen. V tipologiji slovenskih »literarnih prostorov« ne bi smel manjkati tudi ta prostor, iztrgan iz organske in jezikovne zveze s preostalim slovenskim kulturnim prostorom, za katerega enotnost in omiko si je Slomšek prizadeval in katerega zgodovinsko odtujitev je zato boleče občutil ter izrazil. Takšno odtujitev – tako prostora nasploh kakor tudi posamezne osebe – svojemu rodu je razumel Slomšek kot kršitev od Boga danega naravnega reda, naravnega prava. Slovenska kultura, po Slomškovo omika, je bila v njegovem pojmovanju del celostne krščanske omike in vitalno odvisna od krščanstva, ki ji je po njegovem prepričanju omogočilo nastanek ter razvoj. Zato je Slomšek tudi avtor prve teološke utemeljitve slovenske narodne individualnosti, izražene v znani pridigi na binkoštni ponedeljek 1838 (Slomšek 2004) in v drugih spisih.

9 Sklep

V štirih desetletjih slovstvenega in kulturnega delovanja Antona Martina Slomška od 1821 do 1862 je slovenski narodnostni prostor nastopal kot ena osrednjih preokupacij njegove misli in pisanja. Implicitno se to kaže že v obširni mreži pisemskih stikov s sodelavci, ki je segala s Koroške in Štajerske na Kranjsko, Tržaško in Goriško. Eksplicitno se Slomškova misel o slovenskem narodnostnem prostoru izraža v njegovih prizadevanjih za pouk slovenskega jezika, s katerim je na Koroškem in Štajerskem sredi 19. stoletja pomembno pripomogel k uveljavitvi skupne norme knjižnega jezika, v katerega se stekajo posamezne pokrajinske inačice ter narečja. Zanimiva

je tudi Slomškova percepcija prostora v potopisih, nastalih na njegovih potovanjih po slovenskih deželah v letih 1833, 1834 in 1837. Kot literarni simboli pa nastopajo elementi slovenskega prostora v Slomškovih literarnih delih, zlasti pesmih. Osrednja podoba, ki je pojavlja večkrat, je podoba slovenskih rek, ki prihajajo iz raznih slovenskih dežel, a se stekajo v enoten tok in v njegovih pesmih s tem predstavljajo vsem Slovencem skupno jezikovno ter narodnostno kulturo. Temelje tako integriranega slovenskega jezika ter slovenskega kulturnega prostora je Slomšek videl v naravnem pravu, danem od Boga, iz česar je razvil prvo teološko utemeljitev slovenske narodne individualnosti.

VIRI IN LITERATURA

AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje*, 1930–1932. Ur. Frančišek Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Drobtince za novo leto 1848: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvurčenju ino za kratek čas. Celje: Matija Vodušek.

Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvurčenju ino za kratek čas. Celovec: Jožef Rožman.

Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja*. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenfkimu sboru 1821. Tudi na spletu.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ur. Matija Ogrin in Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Tudi na spletu.

--, 2007: *Poezija: Objavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba (Zbrano delo, 1).

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba (Zbrano delo, 2).

UKM, Ms 124: *Pefme sa pokuŕhno 1832–1838*.

UKM, Ms 125/7: *Lehko noč* (pesem v dajničiči, tisk).

Ivan GRAFENAUER, 1958: *Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečajji v celovškem semenišču*. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER in Alfonz GSPAN, 2009: *Slomšek Anton. Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Marko JESENŠEK, 2003: *Slomškov jezikovni nazor in slog. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 669–682.

- , 2010: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.
- Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.
- Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.
- Franč KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Njegovo življenje in delovanje*. Prev. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba. V tisku.
- Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski I, II*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: Od sistema k besedilu*. Maribor: Zora (Zora, 74).
- Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela*. Maribor: Obzorja.

ANTON MARTIN SLOMŠEK AND THE QUESTION OF THE UNITY OF THE SLOVENE CULTURAL SPACE

This article presents Slomšek's efforts towards linguistic and cultural integration of the Slovene lands between 1821 and 1862. The prominence of the Slovene cultural and geographic space in Slomšek's works is presented by using his correspondence and travel writings, with a special view to his works on a unified Slovene literary language and his creative writing, in particular his poems.

Key words: A. M. Slomšek, Slovene literature, Slovene literary language, space of Slovenian culture

1 Introduction

Anton Martin Slomšek's work for Slovene culture is exceptionally broad and complex because he labored intensively in very different fields, such as clerical pastoral work and sermon composition, applied pedagogical work and textbook writing, translating and editing, cultural organizing, teaching Slovene, intensive advocacy for standardization of the Slovene literary language and its assertion in public life; writing poetry, prose, religious essays, and moral tracts. He became active in literature already in high school, around 1816, and his intensive involvement in all fields connected with Slovene language and literature began when he entered on theological studies in Celovec (Klagenfurt) in the fall of 1821. These beginnings correspond to the time after the publication of Jernej Kopitar's grammar (1809), which was a »normative signpost« between »the past of language variants in the different lands« and »the process of their unification« into a common linguistic norm (OROŽEN 2010: 212) in the middle of the nineteenth century. The process of unifying the Slovene literary language was surely but an external expression, an external appearance of essential internal shifts in Slovene culture of the time—shifts that meant the spread of Slovene national consciousness and gradual transformation of regional, provincial affiliation into Slovene national affiliation. Slomšek's contribution to these integrative processes was significant, especially in Carinthia and Styria, where he was, during the time he was active, the central figure in the national awakening. We can observe numerous instances of strong insistence on linkages between Carinthia, Styria, Carniola, and Primorsko in his works, which display a consciousness of these lands' spaces and their mutual belonging within the framework of Slovendom as a higher, superior community. In this article, I will outline some of the areas of Slomšek's work for integration with select examples that most clearly exhibit his consciousness of the Slovene cultural and geographic space.

2 Starting with his time at the Ljubljana lycée, even before his seminary years, Slomšek carried on correspondence with a wide network of friends and colleagues in all of the Slovene provinces. Although only a small portion of Slomšek's correspondence survives, the over 400 letters that have show very well his network of cultural connections, and activities throughout the Slovene provinces and including just about all of the cultural activists of his time. It is understandable that these contacts were especially intensive in the then centers of Slovenes' cultural life—Ljubljana, Celovec, and to some extent Gradec (Graz)—and with a narrow circle of colleagues in Styria. It is probable that already at the lycée in Ljubljana (1819–1820) Slomšek met Franc Metelko, whose lectures on Slovene were an important influence on the quality of the literary languages used by the younger generation of intellectuals, among them Matija Čop and France Prešeren (KOLARIČ 2009). Slomšek is confirmed to have collaborated with Metelko during his seminary years, when Metelko would send to him in Celovec the drafts of his grammar even as it was being printed—that is, in 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Of interest are Slomšek's letters to Čop that have been preserved from the time he was a seminary mentor in Celovec. Besides a trusting, friendly relation, they attest to an intensive exchange of books on linguistic and literary matters. Thus on 30 October 1832 he sent to Čop in Ljubljana Megiser's dictionary and some of Jarnik's works. Later he sent Svetokriški and asked him to intercede with the censor for collections of the so-called Ahacel poems (AZN 1930: 3), inquired about the work on publication of *Kranjska čbelica*, and on 5 January 1833 wrote: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Pfaffen zu hören! Profim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovenze.« (AZN 1930: 5) Then later he reported that the Ahacel collection has been well received, which he saw as evidence of the success of Slovene Sunday schools in Carinthia and Styria in their efforts to encourage progress in reading (AZN 1930: 11). His correspondence with Bleiweis was even larger. He wrote to the editor of *Novice* in Ljubljana from Št. Andraž and later Maribor many times, including about his linguistic positions on the so-called new forms—he supported them but advocated gradual introduction and reciprocity between Slovene lands: »I think it is right that the Carniolans are seated at the head of the table, but you must not forget that we, too, are Slovenes, and do not demand that yours is always the rule; and we take many of your forms, which are unlike ours, copying St. Augustine: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN: 318–321) Many of Slomšek's biographical writings and memoirs came from his personal connections. Thus, for instance, he wrote about his friend Valentin Stanič from Goriško, whom he highly admired: »May the fitting praise of the deceased give young readers inspiration for the dead teach us to live.« (*Drobtince* 1848: 81) In Trst (Trieste), Slomšek was in contact with Ravnika's successor, Bishop Jernej Legat. In Carinthia, he was especially closely connected with the teacher Matija Ahacel and the Slavist Urban Jarnik, and of course with Mihael Andreas and various »Pohorje poets«. Slomšek maintained and refreshed multiple connections with colleagues on his publications, especially prose translations, the almanac *Drobtince*, and textbooks. Among them were Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen, Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon

Rudmaš, Mihael Zagajšek, and others.¹ It appears that during the good four decades of his activities, from approximately 1821 to 1862, Slomšek developed co-operation or at least contacts with almost all of the vital trends of the Slovenes' cultural life, from Carinthia and Styria to Primorsko.

3 Slomšek's advocacy for a common Slovene literary language that would overcome regional differences and become an indicator to all Slovenes of their collective progress is especially pronounced in his first Mass promise to devote his free time to the mother tongue (KOVACIČ 1934: 45). It is well known that he had already been doing this as a first-year seminarian. In the fall of 1821 he took the initiative to prepare a Slovene language course for seminarians. He continued the course every year until he graduated, as his introductory speeches, which have been preserved, attest. In them, he refutes the established opinion that it was not necessary to study Slovene, and he highlighted the language's qualities and its importance, in particular for priests. From the start he held that literary Slovene was a means of combining regional dialects into a superior cultural unit. In 1829, after several years of service as an associate pastor, Slomšek returned to Celovec as a seminary mentor. It was then that he revamped his Slovene language course and partially achieved that it be required.² Since he was teaching seminarians from two dioceses, there were both Carinthians and Styrians, and even some Carniolans. Such a variety of regional dialects gathered in his Celovec classroom only convinced Slomšek, from 1821, of his vision of a unified literary language. His course performed a revival function similar to Metelko's at the Ljubljana lycée, only his work was not institutionalized, even though he was a better teacher than even Metelko (GRAFENAUER 1958: 280). In his teaching he could rely on the scholarly grammars by Kopitar, Metelko, and Murko. However, since these were not suitable for language teaching, Slomšek wrote his own grammar *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne*, which was substantively his own linguistic work (JESENŠEK 2010: 672). It flowed from his teaching experience and therefore a feature of the grammar is that it ends with »a test of knowledge« on three levels. Slomšek most likely began writing the grammar, which remains in manuscript form, already when he started his theological studies in 1821 (ibid.: 679). Since he was aware of the forced Germanization in Carinthia and Styria, it was clear to him that Slovendom would stand or fall with the language. Therefore, he saw in a cultivated, literary language a defense of higher spiritual culture against loss of national and ethnic identity. Since he took a long, broad view, already in his seminary years he rejected regional particularisms as a path to the goal, unlike Dan-

¹ Slomšek rejected Peter Danjko's alphabet but everything indicates he had direct contacts with Danjko as well, although the correspondence has not yet been attested. A very early version of Slomšek's poem »Lehko noč«, first published among the so-called Ahacel poems (*Pesme po Koroškim ino Štajarskim znanem*, 1833), was before that, in a different form printed in one of Danjko's (not yet identified) books. Since Slomšek did not publish the poem before 1833, we can conclude that Danjko could not have obtained it for publication except directly from Slomšek. The printed version can be compared with Slomšek's manuscript (UKM, Ms 125/7).

² The Celovec/Klagenfurt bishop, Georg Mayr, confirmed Slomšek's request and assigned his theology students to Slomšek's Slovene course, while the Lavanttal bishop, Zimmerman, underlined that it was optional for his students of theology (GRAFENAUER 1958: 279–80).

jko and the Styrian dialect and to a lesser degree Metelko (in word formation) and the Dolenjska dialect. Moreover, although himself a Styrian, he insisted that central Slovene linguistic traditions together with elements from other regions take the lead in the gradual formation of the literary language (JESENŠEK 2003: 673). That is how he taught his students, and it bore literary and journalistic fruits. In this spirit Slomšek congratulated Čop on 30 May 1833 for his »scholarly, courageous spelling rules« in the hope that they would put an end to the »devastating schism« (AZN 1930: 7). During later reform arguments after 1850 he complained to Bleiweis »Each stubbornly writes his own way. The proclivity to schism was and will continue to be an inherited sin of the Slavs. (ibid.: 316).

4 The summer of 1825 Slomšek left Celovec and went to Ljubljana via Olimje in »Slovene literary matters«.³ The almanac *Kranjska čbelica* was at first closely focused on a narrow circle of collaborators in Carniola. As an unknown writer at the time, Slomšek had not been invited to cooperate, but he followed the publication intensely. For a variety of reasons, from 1829–1838, while a seminary mentor in Celovec, Slomšek developed and led wide ranging literary activities among the seminarians. There were three main branches of activities, the most well known of which was the first Slovene secular songbook, *Pesme po Koroških ino Štajarskim znane* (1833, expanded in 1838), which was at the same time the first large literary achievement of a wide circle of Carinthian and Styrian poets. Among them, Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen, and Josip Hašnik were comparable to the *Kranjska čbelica* contributors (GRAFENAUER and GSPAN 2009). Of course, the group was different; they were not oriented towards Romanticism, but were part of the transition from Enlightenment to pre-Romantic literature, and thus more oriented to imitating folk poetry, to poetic Christian reflection, education, and entertainment. Nonetheless, it is still possible to speak of a tight circle of collaborators, about a Slomšek circle that cooperated on almost all later publications that he initiated.

Another significant accomplishment of the Slomšek Celovec circle was a series of translations of Christoph Schmid, which the seminarians in the Slovene course prepared, though their mentor corrected them and prepared them for print.⁴ Gspan and Grafenauer believe that Slomšek was the founder of Slovene literature for youth, which could not become well developed in Carniola because of the elitist complexion of *Kranjska čbelica*. It did, however, develop in Carinthia. (GSPAN and GRAFENAUER 2009)

The third important achievement of the Slomšek Celovec circle was an almanac of poetry, which was a kind of Carinthian offshoot of *Kranjska čbelica*, only it was not printed and remained in manuscript. It was entitled »Pefme za pokufhno« and is preserved in only one copy, in Slomšek's archive. At first, each issue was probably

³ See KOVAČIČ (1934: 48). GSPAN and GRAFENAUER (2009) refer to 1824 as the year he met Metelko, Zalokar, and Strel in Ljubljana and inquired about the founding of the journal *Slavinja*, which never took place, but it was likely the summer of 1825, after the parting blessing and while waiting for the placement decree.

⁴ Schmid's books *Perjetne perpovedi za otroke* (1832; 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenju* (1835), *Sedem novih perpovedi za otroke* (1836), and many others came out in Celovec/Klagenfurt with the subtitle »translated by young seminarians in the Celovec seminary«.

prepared as a separate almanac, but now they are sewn together in one large, bound manuscript (UKM Ms 124). Literary historians have, for the most part, not treated these poetry collections, which were assembled in 1832–1835 and 1838, giving them only passing note. However, some of the poems rise about the level of beginners' attempts and in some respects modified Vodnik's poetic tradition, which the collection cites in its title, and gave it new, pre-Romantic dimensions. It appears that Slomšek gave his students a certain theme—in 1832 it was spring—and then some of the resulting poems were published in the so-called Ahacel collection. Among the notable poets in the collection are Janez Arlič, Jožef Hašnik, and Valentin Orožen; Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, and Luka Sevšek wrote many poems. In the best poems, which not formally inferior to Vodnik's—those by Arlič, Hašnik, and a few others—Enlightenment themes are significantly expanded, refreshed, and even superseded: Besides naïve moral and entertaining tendencies, there is a more introspective, spiritual reflectiveness that is on the border between the Enlightenment and Romanticism. Certain poems, like Arlič's »Mila folsa«, are filled with Romantic elegiac pessimism. The move from the stanzas of Alpine melodies to more complex metrical forms accords with this. In 1838 Arlič even wrote a formally finished »Sonet«. Thus under the modest title »Pefme za pokuf'hno« Slomšek's Celovec circle began to write artistically more ambitious spiritual literature. This Christian spiritual content complemented the contents of *Kranjska čbelica*. From a formal standpoint, it probably relies on *Kranjska čbelica*, because the most significant lyrics, especially those of Arlič and Hašnik, display Prešeren's influence. Here, too, it is possible to see one of the most indicative and complex relations between Carniola on the one hand and Carinthia and Styria on the other.

5 His travel writings express Slomšek's awareness of the space of Slovene and neighboring lands in a more empirical way. In them, he quite precisely described his holiday travels during his time as a seminary mentor, especially in Carinthia, Styria, Carniola, and Goriško. The travel writings from 1833, 1834 (incomplete), and 1837 have been preserved.⁵ The travel writings that have been preserved tell about the trips that Slomšek made, for the most part in an »apostolic manner«—that is, on foot.

- In 1833 he traveled from Celovec over the Visoke Ture/HoheTauern mountains to Salzburg, Linz, Vienna (where he meets Jakob Zupan), via Marijino Celje/Mariazell to Graz (he searched for but did not find Kolomon Kvas), to Sv. Peter near Maribor for among other things a meeting with Anton Murko, to Spodnja Polskava, Studenice Sladka Gora (to see Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, and back to Celovec.
- In 1834 his trip was from Celovec to Uršlja gora over the mountains Oljka to Vojnik, Slovenske Konjice, and Špitalič; from there the account is lost. Despite the lost manuscript,

⁵ NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, in German. Fr. Kosar was the first to publish many longer excerpts from them, in his German-language monograph about Slomšek (KOSAR 1863: 22–38). Frančišek KOVAČIČ (1934: 84–133) took more liberally from them, translated them, and summarized some of them in his Slovene-language biography. Slovene scholarship on travel writing has not treated them; they have only been taken into account in the context of Slomšek's biography.

bills document travel expenditures »to Gorica and Videm in Friuli, so that on this occasion he probably visited the Rezija/Resia Slovenes as well. Slomšek became acquainted with their dialect and cited it many times in his lectures.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič understands these bills as documents from the same trip, in 1834. However, in two later accounts Slomšek states that he visited his friend Valentin Stanič in 1835, and that the latter accompanied him to Aquileia, meaning some trip in 1835, for which there is no manuscript: »To the end of my days I will never forget how in 1835 the two of us went via Palma nova to Aquileia, how I was shown all of the lands of the once great city from a high, old tower.« (*Drobtince* 1848: 89–90). Later he wrote that in the company of the »true Slovene Valentin Stanič he served mass on the high altar in St. Hermagoras and Fortunatus, on the grave of so many holy martyrs and witnesses to our salvific faith.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: The last travel account that is preserved is of a trip from Celovec over the Korensko sedlo to Bled and Ljubljana (on 5 September he was at the theater with Prešeren, then at Pavšek and Metelko's), then to Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (he searched for Ljudevit Gaj and found a company of young Illyrianists), Croatian Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (P. Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, and back to Celovec.

During these trips, Slomšek's main goal was to learn about the Slovene lands and people directly and close up, and also about the church institutions, especially the seminaries and monasteries, where he would exchange views with their directors on the general condition of the people, the Church's challenges, and the related theological education of priests. However, Slomšek's nature was also very open to the beauties of nature, and he frequently added interesting observations about the people; for instance, about the Ziljska equestrian sport known as *štehvanje* and dance called *rej*, beneath the linden. He added deep reflections on human existence and fate to his stories of human events. All three—natural description, anecdotes about the people, and reflections—are happily married in this picture of Bled and surroundings:

The castle is very high on a cliff from which you can enjoy the most beautiful and interesting view. Due west Triglav raises its gray head like the father of all the mountains around it; to the north are the fairly distant Karavanke, at the foot of which is a string of pretty churches; in the east is a broad plain towards Lower Styria with its many village churches and castles; to the southwest, dizzyingly far down in a pleasant ravine a lake washes on the rocks; and further towards the mountains that extend all the way to Turkey (i.e., Bosnia), the Sava greets the traveler, rushing from its Bohinj cradle. It is just now that the late bells resound from the welcoming island. We catch sight of a large boat on the opposite bank with many maidens dressed in white. A burial on the lake! The only son of an already elderly father was boating on the lake while drunk, fell in, and drowned. He sailed into his grave. A white line extends behind the slowly gliding boat, marking its course, and disappears without a trace. The boat stops, and they carry the dead man to his grave. *Ecce sortem!*—the image of our life.⁶

⁶ *Ecce sortem* 'Look, (such) a fate!' In Kosar's book (KOSAR 1863: 27–28), is the German original; Jože Stabej's Slovene translation (KOSAR 2012) is forthcoming.

6 As a bishop, Slomšek was involved in another, more far reaching, and fateful way with the Slovene spiritual, national, and geographic space. During long years of negotiating he obtained a new division of the Lavanttal, later Maribor diocese (Kovačič 1934: 84–99), uniting the vast majority of Styrian Slovenes in a newly organized Lavantinska diocese, saving them from forced Germanization in a completely German-oriented Graz-Seckau diocese. This article cannot cover how Slomšek won in this extensive ecclesiastical-political process with negotiations between the emperor, bishops, and pope, although he did not fully realize his main goal, that the diocesan and ethnic borders correspond. Nonetheless, in considering the Slovene cultural and geographic space it is at least necessary to mention it, because it is thanks to Slomšek's work, besides his other efforts for Slovene culture, that Lower Styria remained a Slovene province at all until WW I (Pogačnik 1991: 147–148, 157).

7 The vital national consciousness, which besides faith Slomšek saw as the essential ingredient of Slovene Christian progress, was also expressed in his literary works. In his texts, individual Slovene provinces, actually pieces of the Slovene people, are often metonymically represented as Slovene rivers. Quite early—I have repeatedly cited 1821—at the very beginning of his religious path, Slomšek gave a celebratory speech in the company of seminarians for the start of the Slovene-language course. The manuscript of the speech has been preserved. It is entitled »Napelvavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821« [A commencement speech to the Slovene assembly in 1821] and is not only a top rate revival act with arguments aligned to support the study of Slovene, but also a minor piece of rhetorical art. Since this is the first (semi-) public speech about the Slovene language in Slovene, which has yet to be published, I will adduce some of the thoughts that illustrate Slomšek's vision of the need for learning literary Slovene, a higher form of the language in which the dialects of the individual Slovene provinces are joined.

The speech begins with the opening of Jesus's words to his disciples: *Vos estis lux mundi* 'You are the light of the world'. In the introduction he develops the thought that when conveying the Christian faith to the people a priest simultaneously inspires in them progress and its fruits. That is how progress took place among the Germans, and how it took place among the Slovene ancestors in the time of Sts. Cyril and Methodius. Then he makes a disappointed comparison: »And yet how cold the hearts of today's teachers compared to the hearts of these two brothers towards Slovene learning.« (NRSS, Ms 44, 3v) To the objection that Slovene is spoken differently in each place and therefore it is senseless to study it, he answers that the reason, among others, is that the spiritual pastors themselves do not know the literary language: »what is the reason for each parish to speak differently? Because their teachers do not know how to speak correctly either, for there is to little Sloveness, or they do not study it at all.« (4r) He likewise rejects other objections to learning Slovene, such as knowledge of Slovene from home or that Slovenes will die out in another generation. Today it is difficult for us to imagine how decisive and brave Slomšek's calls for the study of Slovene and revival work among the people were, having been spoken when he was at the seminary but a few months and only a half year after the emperor's absolutist speech to the teachers at the congress of rulers in Ljubljana in

1821.⁷ Despite this, he continued to state his view of cultural growth together with the idea of the literary language as uniting principle for Slovenes, one that he poetically depicted in his speech:

They are sisters in our neighborhood »Sava«, »Drava«, and »Savinja«, one flowing through Carniola, the other through Carinthia, the third through the Styrian land, staying far from one another yet warmly joining with each other and together entering the sea as a family.

Would that we become like these streams: Carniolan, Carinthian, as well as Styrian are Slovenes, we are brothers to one another; would that in our language, in our speech, even though far apart, we would unite as these waters, on this path of learning we Slovenes would recognize one another from a distance, draw closer to our distant brothers, and, oh happy time to come, when Slovenedom will have one home, one people, one speech. (NRSS Ms 44, 4r–4v)

For the year 1821, this vision was an exceptional advance in articulating Slovene national and linguistic ideas. It is the more exceptional because it has been preserved in Slovene, and moreover, because a barely twenty-one year old seminarian wrote it. In its context—and effectively—it acted as an integrating vision of Slovenedom, which was to develop harmoniously along the path of faith and culture. Slomšek expressed this view once more, in poetry. In 1822, probably for a ceremony at the start or end of the language course, he composed the poem »Slovenstvo«, in an accompanying note calling it an ode »which the students of the Celovec seminary sang for inspiration when they began, in 1822, of their own accord to educate themselves in the mother tongue«. It was published only recently (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ A longer, nineteen-stanza narrative poem composed in Vodnik's style, contains a simile of Slovenes' »sleep«, tells of their difficult history, and then of the necessity of a national awakening and active work. The idea of national and linguistic unity of the Slovene lands is one of the themes expressed in the stanzas:

There my Sava springs,
Where the snow lies white,
The Savinja slows
its racing flow;
the Drava joins,
their sister, and look,
how they race speedily
together along.

The merry river
teaches me to sing,

⁷ »You will remain with the old order, which is still the best. [...] We do not need students but dutiful citizens, and that is how you will educate the youth for me. Whoever serves me must teach as I command. Whoever cannot or is engaged in novelties may go where he pleases, or I will have him removed.« (MODER 1952: 16).

⁸ The question of the exact beginning of the language course, in 1821 or 1822, remains open. By Slomšek's dating it to 1822 it is possible to conclude that the commencement speech from the end of 1821 was an introduction to the course, which only began in 1822.

raises the Slovenes
to a new morn,
with a desire to
call each other brother,
and happily sail
a path to wisdom.

The topos of Slovene rivers, with which Slomšek symbolizes the idea of cultural cooperation, linguistic approximation, and separate Slovene lands unifying into a nation, was deeply embedded in his consciousness. When at approximately the same time, between 1821 and 1824, he wrote a longer epic-lyric poem dedicated to Urban Jarnik,⁹ he based it on the theme of linkage between the »Savinja Valley« and the area along the Carinthian river. The poet speaks allegorically about himself as a small grape brought from Styria as a gift to Carinthia (i.e., Jarnik). Of course, he called the poem "Drava" (»Drava! Slovene mother«; SLOMŠEK 2011: 20–23). The symbolism of Slovene rivers and lands appeared again later, when at the end of his life, as a bishop, he visited Solčava for the last time and wrote down in the parish book the poem »Slovo Žolcpaškim planinam«, signing it »On my third and last visit 21 June 1861«:

Farewell, daughters of the old mother, mighty Slava:
verdant Radoha, high Ojstrica,
towering Rinka and sharp Olšova!
Make the Slovenes raise their keen heads,
that they be brave sons of Slava!
[...]
The rushing Drava, clear Sava and Savinja,
Mighty waters and Slovene sisters three,
each without respite running its course
and teaching you, Slovene family!
how wisdom is gotten. (SLOMŠEK 2007: 63–64).

The Solčava mountains in the poem allegorically connote moral fortitude, principledness, and national consciousness. The »vertical« component is complemented by the »horizontal«, which the Slovene rivers introduce, the representatives of the Slovene lands, which are at the same time symbols of continuity, enthusiasm, and dynamism. The poet delicately arranged the contents so that the vertical component takes the first and fourth stanzas, between which the rivers run as if in a valley in the second and third stanzas. The final, fifth stanza ties both elements together in support of truth and good between Slovenes, projecting them into an open future.

8 Slomšek was only too realistically aware of the true condition of Slovenes in Styria and Carinthia for him not to be pained by the effects of Germanization: some Slovenes' inner surrender to German; concealment of their own, Slovene origins

⁹ In 1824 Jarnik was forty, so it is possible that Slomšek wrote this as a friend and admirer for his birthday.

and language; and finally, the breakdown of the family with the Germanization of children. Slomšek wrote about this with hurt many times. He blamed the Slovenes for this most of all—for their insufficient respect for their language and origins. For the most part he accused the Slovene born, not the Germans, because the former were prepared to distance themselves from their people for some social advantages. To them he addressed a sharp, very pointed article, »Graja nemškutarjev«, which was published in the last, 1862 issue of *Drobtinice* in his lifetime. The anthologized text begins:

»What will you give me that I hand him over to you?« is what Judas Iscariot said to the bloodthirsty enemies of Jesus Christ. [...] What will you give us that we sell our people, our mother tongue, and all the nation's possessions? That is how our German sympathizers talk, betraying their people; on the German side to the Germans; on the Hungarian side the *madjaroni* to the Hungarians; and on the Italian side, the *lahoni* to the Italians. They are not exactly looking for thirty pieces of silver; they are satisfied with a little praise, some worldly honor. [...] There is no reason, then, to be surprised that a mortal flood is drowning Slovene from all sides ... (*Drobtince* 1862: 59)

These and similar statements derived from the lucid awareness of what was happening in Styrian and Carinthian towns, squares, and villages, especially among the Slovenes who were »left to fend for themselves« in the Celovec and Gradec dioceses after the diocesan reform (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek was aware that the process was proceeding apace and that it had more slowly and with less oppressive steps changed the ethnic make up of Carinthia in preceding centuries. Based on this awareness, Slomšek developed a vision of an alienated, lost Slovene space, which he poetically described:

Who Germanized Gorotan, the high mountains and green valleys of the dear Carinthian land in which in their days the might Gorotan princes reigned, as every year the old stone throne on the ancient plain by Gospa sveta attests? The throne on the grave of the princes' ancient glory is sinking into the ground on the German (i.e., German people's) border, and on a nearby hill the honored capital Gospa sveta wanes, already in Germany; but the high peaks of Grebenec, Kačji verh, Golovica, and Svinja, you vibrantly testify that in their time the Slovenes tended their flocks on your verdant slopes, looking from your heights at neighboring Tyrolean, Salzburg, and Austria and singing mountain melodies, where today not a Slovene voice is heard. Through all the German lands flow streams that bubble in Slovene, bringing their sounds into the Drava, Mura, and Murica rivers, yet there are no more Slovenes on their banks anymore to grasp what the streams and rivers once christened with Slovene names are saying. Carinthian Brezje and Styrian German Gradec and the many towns, squares, and villages in German lands tell us that olden day Slovenes built and lived in them, where now there are only German houses. –Did obvious enemies kill all the Slovenes in all of these lands and in bloody battle conquer all of these Slovene properties? –German sympathizers little by little sold them to the Germans and made themselves and their children Germans. (*Drobtince* 1862: 59–60)

It is significant that even in these sad, eloquent sentences the three Slovene rivers are named: however, they flow through an alienated space that has been lost to

Slovenedom. In the typology of Slovene »literary space«, even the space that has been wrenched from its organic, linguistic connection with the rest of the Slovene cultural space must be present. Slomšek advocated for Slovene unity and therefore historical alienation pained him, and he expressed this. Slomšek understood such alienation—of space in general and likewise of an individual from the people—as a violation of God given natural law. Slovene culture—Slomšek used the term »cultivation«—was to him a part of Christian culture as a whole and closely dependent on Christianity, which he was convinced enabled its origin and development. For this reason Slomšek is also the author of the first theological justification for national individuality, which he voiced in a well known Monday after Pentecost sermon in 1838 (SLOMŠEK 2004) and in other writings.

9 Conclusion

The Slovene cultural space was one of the central preoccupations of Anton Slomšek's thought and writings during his four-decade literary, cultural, and ecclesiastic career (1821–1862). This is implicitly evident in the broad network of his correspondence with collaborators, which spread from Carinthia and Styria to Carniola, the Trst area, and Goriško. Slomšek's thinking on the Slovene national space is explicitly expressed in his efforts on behalf of Slovene language teaching in Carinthia and Styria in the middle of the nineteenth century, by which he significantly advanced the establishment of common norms for the literary language, which would include regional variants and dialects. Slomšek's perception of space, as expressed in his travel accounts, is also of interest. They stemmed from his travels through the Slovene lands in 1833, 1834, and 1837. Elements of the Slovene space appear as symbols in Slomšek's literary works, especially his poems. The central, repeated allegory is the image of Slovene rivers coming out of the different Slovene lands and joining in a single flow. In his poems, they represent to all Slovenes a common linguistic and national culture. Slomšek saw the foundations of such an integrated Slovene language and Slovene cultural space in God given natural law, from which he derived the first theological justification for Slovene national individuality.

WORKS CITED

- AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje* [The historical and ethnographic archive]. Ed. Frančišek Kovačič, Maribor 1930–1932.
- Drobtince za novo leto 1848*. Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvujenje ino za kratek čas. Celje: Matija Vodusek.
- Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvunenje ino za kratek čas*. Celovec: Jožef Rožman.
- Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja* [A mighty tree from good roots: On the history of the St. Mohor Society]. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja [The register of Slovene manuscripts of the seventeenth and eighteenth centuries]. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenŝkimu sboru 1821. Web.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja* [Three sermons on language: An electronic scholarly edition]. Ed. Matija Ogrin and Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inŝtitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Web.

--, 2007: *Poezija: objavljene pesmi* [Poetry: Published poems]. Ed. Matija Ogrin. Zbrano delo, 1. Celje: Celjska Mohorjeva druŝba, Druŝtvo Mohorjeva druŝba.

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi* [Poetry: Unpublished poems]. Ed. Matija Ogrin. Zbrano delo, 2. Celje: Druŝtvo Mohorjeva druŝba; Celjska Mohorjeva druŝba.

UKM, Ms 124: Pefme sa pokuŝhno 1832–1838 [Poetic attempts 1832–1838].

UKM, Ms 125/7: Lehko noč (pesem v dajničiči, tisk) [Good night (a poem printed in dajničica)].

Ivan GRAFENAUER, 1958: Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomŝkovi tečaji v celovŝkem semeniŝču [The capital of the Slovene language at the Ljubljana lycée and in Slomšek's course at the Celovec seminary]. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER and Alfonz GSPAN, 2009: Slomšek Anton. *Slovenski Biografski Leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja* [Slovene biographical dictionary 1925–1991. Electronic edition]. SAZU, ZRC SAZU. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:3074/VIEW/>.

Marko JESENŠEK, 2003: Slomŝkov jezikovni nazor in slog [Slomšek's view of language and his style]. *Slovenski knjiŝni jezik – aktualna vpraŝanja in zgodovinske izkuŝnje*. Ur. Ada Vidovič-Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 20). 669–682.

--, 2010: Slomŝkova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne [Slomšek's grammar in manuscript – A model of the Slovene language for foreigners]. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.

Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadruŝna gospodarska banka. Web.

Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.

Franz KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoŝkof lavantinski. Njegovo ŝivljenje in delovanje* [Anton Martin Slomšek, Lavantinska archbishop]. Trans. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva druŝba. In press.

Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Sluŝabnik boŝji Anton Martin Slomšek, knezoŝkof lavantinski I, II* [God's servant Anton Martin Slomšek, Lavantinska archbishop I, II]. Celje: Druŝba sv. Mohorja.

Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* [A culturalogical view of the Slovene language's development: from system to text]. Maribor: Zora.

Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela* [The cultural significance of Slomšek's work]. Maribor: Obzorja.

UDK 398.8(497.4)

Marjeta Pisk

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

NACIONALIZACIJA LJUDSKE PESEMSKE TRADICIJE GORIŠKIH BRD

Prispevek obravnava procese nacionalizacije ljudske kulture, s posebnim poudarkom na ljudski pesemski tradiciji Goriških brd. Procesi nacionalizacije in »kultivacije kulture« so namreč na obmejnih področjih jasneje razvidni in temeljijo predvsem na razločevanju na osnovi jezika in oblik ljudske duhovne kulture.

Ključne besede: folklor, narodnoidentitetna gibanja, obmejna področja

1 Uvod

Folklor (v pomenu ljudske duhovne kulture in njenih prezentacijskih oblik) je pogosto percipirana kot zrcalo preteklosti, folkloristi pa kot varuhi kolektivne identitete (prim. SILVERMAN 1989). Njihove interpretacije preteklosti se zrcalijo v oblikovanem kanonu ljudskih pesmi, ki je podobno kot nacionalna literatura razumljen kot posoda kulturnega spomina in sredstvo reprezentacije (ter celo dejavnik v procesu konstrukcije) nacionalne identitete. Vendar pa že sam pojem kanona napotuje na premislek o dejavniki reprezentacije in zastopništva, o različnih interesih in strategijah (prim. JUVAN 2011), ki vodijo do tega, da je določen korpus tekstov izbran in prezentiran kot (nacionalno) pomemben. Omenjeni procesi oblikovanja kanona in sama konstrukcija fenomena ljudske pesmi imajo svoje izvore v obnebu narodnoidentitetnih gibanj in kulturnega nacionalizma, ki se je širil po Evropi in pomembno vplival tudi na dogajanje na Slovenskem. Narodnoidentitetna gibanja so se namreč v veliki meri naslanjala na lokalne oblike kulture; po Miroslavu Hrochu (npr. 1968; 2000 idr.) zanimanje za vprašanja kulture ni bilo samo odsev političnega aktivizma, pač pa se je navadno intenziviralo pred tem. Ta preokupacija z vprašanji kulture, značilna za fazo A Hrochove opredelitve narodnoidentitetnih gibanj, je omogočila, da se je etnična skupina lahko začela samorazumevati kot politični subjekt. Temu so sledile, po Hrochu, družbene zahteve faze B in množični odziv faze C, ki je predpostavljala široko kulturno ozaveščenost (LEERSSEN 2005: 9). Ali kakor je Hrochov model povzel D. SMITH (1998: 56): »Najprej je majhen krog intelektualcev ponovno odkril »nacionalno« kulturo in zgodovino in oblikoval idejo o narodu (faza A). Nato je sledil ključni proces diseminacije narodne ideje, ki so jo izvedli politični agitatorji v rastočih mestih (faza B). Nazadnje je sledilo množično gibanje (faza C)« (LEERSSEN 2005: 10). Ta kulturna ozaveščenost je zadevala tako vprašanje jezika kot tradicij, na osnovi katerih so bile utemeljene politične zahteve za avtonomne pravice etničnih skupin. V etnično mešanih ali mejnih področjih je to vodilo do tekmujočih in nasprotujočih si teritorialno avtonomističnih zahtev (prim. LEERSSEN 2005: 16–17), kar je vidno tudi na primeru oblikovanja ljudske pesemske podobe Goriških brd.

2 Elementi ljudske kulture v procesih formiranja naroda

Oblikovanje fenomena slovenske ljudske pesmi in prezentacije ljudskega pe-semskega izročila je bilo vključeno v procese formiranja naroda, katerih cilj je bil ustvariti eno entiteto iz raznovrstnih lokalnih in regionalnih kultur in jezikov (prim. ANTTONEN 2005: 85). Ta množica nepopolnih in tekmujočih identitetnih vzorcev ni samo dobila nove simbolne funkcije, pač pa je bila filtrirana, selekcionirana in re-konfigurirana, včasih vse do transmutacij in invencij (LEERSSEN 2005: 15). »Da [...] je koncept naroda lahko deloval kot simbol integracije vaškega, lokalnega in regi-onalnega ter da je postal simbol identifikacije, je skušal preseči partikularistično mišljenje s tem, da se je navezoval na emocionalno determinirane kulturne koncep-cije in posebnosti preteklega življenja« (BAUMANN 2000: 122–125 v JUVANČIČ 2005: 211). To navezovanje je po mnenju Perttija Anttonena povzročilo, da je modernost, ki v klasičnem naziranju tradicijo uniči, v epistemološkem smislu ustvarila tradicijo (ANTTONEN 2005: 13).

Oblikovanje koncepta tradicije in folklore je bilo tako tesno povezano z idejo in izkušnjo modernosti. Koncepta imata svoje korenine v modernem zanimanju za objektifikacijo preteklosti in »ne-modernega« ter v dokumentiranju in ohranjanju določenih tipov komunikacije, odkritih v tej kulturni drugačnosti (ANTTONEN 2005: 13). Pri tem pa ni bilo jasno definirano, kdaj se je ta preteklost končala (prim. SIL-VERMAN 1989). Folkloristi so tako zbirali tradicionalne kulturne izraze med »ljud-stvom« in jih prinesli v simboličen center družbe, v zgodovinske in etnografske inštitucije glavnih mest, ki so zasedale prominentna mesta v reprezentiranju naro-dove zgodovine in kulture (prim. ANTTONEN 2005: 88). Susan STEWARD (1991: 105) je to poimenovala artefaktualizacija ekspresivne kulture, ki iztrga tekst iz izvirnega konteksta in favorizira določene žanre in vsebine (BENDIX 1997: 48). S to artefak-tualizacijo ekspresivne kulture (npr. pesmi in pripovedk) je bila s pomočjo retorike avtentičnosti posameznikova izkušnja prenesena in prevrščena v simbol naroda in njegove enotnosti (prim. BENDIX 1997: 20); vendar pa če »folklor pričuje za narod, pričuje za določen politični konstrukt« (ANTTONEN 2005: 91). Folklor ne obstaja sama po sebi (*per se*), pač pa jo raziskovalec ustvari, ko določene kulturne izraze opredeli kot tradicionalne oz. folklorne (prim. ANTTONEN 2005: 57). Osnovo opre-deljevanja je na Slovenskem predstavljal razlikovalni element, na podlagi česar so bili definirani pozitivni pomeni določenih entitet. Tako so bile nekatere pesmi na podlagi izbranih kriterijev (anonimnosti avtorja, razširjenosti, ustnega prenosa, va-riantnosti) in predvsem na razlikovanju od drugih (avtorskih, drugojezičnih, novih) označene kot ljudske pesmi. Prav to pa je ustvarjalo standardizacijo in izključitev številnih elementov, ki iz različnih razlogov niso bili sprejeti kot ljudski, čeprav so imeli pomembno mesto v življenju in pevskih praksah prebivalstva. Nastajajoča folkloristika je tako s transformacijo praks v izročilo in z metonimizacijo tradicije v teku reprezentacij oblikovala »nacionalni kanon«, ki ga avtorizira »ljudstvo« in govori z glasom »naroda« (prim. ANTTONEN 2005: 88). Ta premisa herderjanskega nacionalizma, ki je pomembno vplival na oblikovanje folkloristike, vidi namreč narod utelešen (*embodied*) in uglašen (*voiced*) v tradicionalni kulturi, posebej v ljudskem pesništvu (ANTTONEN 2005: 88). Ljudska pesem in širše glasba sta tako

prešli od predstavljanja imanentnega jedra naroda k predstavljanju naroda samega (BOHLMAN 2004: 86)

Dunja Rihtman Auguštin (2001) je opozorila, da je kanonizacija ljudske kulture za potrebe nacionalne homogenizacije ljudsko kulturo osiromašila za njen družbeni kontekst. Ker so »elementi folklore in folklorni dogodki vračajoče se oblike lokalnega, dinamičnega človeškega izraza, ustvarjeni v določenem času v specifičnih okoliščinah« (TOELKEN 1996: 33–34), ne more biti noben tekst v polnosti razumljen brez razumevanja dinamik konteksta, v katerem se pojavlja (prav tam: 56). Zato folkloru pogosto evocira preteklost, pri čemer so dejavniki zgodovinskega konteksta zabrisani, kar prispeva k občutku, da se preteklost ni spreminjala (SILVERMAN 1989: 152).

Ljudska pesem ima po Johannu Gottfriedu Herderju moč, da reprezentira celotno človeško kulturo in obenem kulturo v njeni specifični, zamejeni obliki; tako po njegovem mnenju ni ničesar bolj splošno specifičnega, kot je ljudska pesem (BOHLMAN 2004: 43). Vendar se slovenska folkloristika ni zadovoljila zgolj s slovenskimi pesmimi kot posebnimi entitetami, ampak je iskala značilnosti, »ki naj bi bile dokaz za izvirnost pesemskega izročila« (KUMER 1975: 97). Identificiranje določenih kulturnih izrazov za avtentične, zanesljive in legitimne obenem implicira, da so drugi neavtentični, lažni oz. nelegalni. Folkloristika je tako »nostalgizirala homogeno« (KAPCHAN 1993: 307) in zavračala nelegalne tradicije (*bastard traditions*) ter s tem neprestano vzdrževala predstavo, da je norma kulturna čistost in ne hibridnost (BENDIX 1997: 9).

Osredinjenost določenih krogov na kulturna vprašanja se je povezovala tudi s t. i. kultivacijo kulture, kakor jo je poimenoval Joep Leerssen (2005) in nacionalizacijo kulture. Le-ta je vključevala reševanje izginjajočih vzorcev (*salvage*), novo produkcijo (*fresh productivity*) in propagandistično razširjanje teh izrazov (*propagandist proclamation*) (LEERSSEN 2005: 25). Zato so si slovenski filologi oz. drugi predhodniki folkloristov prizadevali, da bi zapisali in ohranili pesmi, ki jih poje starajoče se ljudstvo, in kulturne izraze, ki so sestavni del načina življenja, ki mu grozi modernizacija (ironično modernizacijo predstavljajo kot ogrožujočo, uničujočo taisti znanstveniki, ki to modernizacijo omogočajo in pospešujejo.) Prvenstvena skrb je bila tako zapisati in opisati izginjajoče kulturne sestavine (LEERSSEN 2005: 26) in zapise uporabiti za ustvarjanje harmonizacij in priredb. Prišlo je do vzpona šol »nacionalne kompozicije«, ki naj bi temeljile na nacionalno razločujočem in na osnovi neklasičnih glasbenih tradicij (ljudske glasbe in plesov). Kmečko življenje je inspiriralo žanr kmečke »realistične« povesti, ki je bila polna krajevnega in folklornega kolorita (LEERSSEN 2005: 27), kar je omenil tudi Hladnik v *Slovenski kmečki povesti* (1990). Tako »rešene« in ohranjene elemente »nacionalne« kulture so uporabili v propagandne namene oblikovanja in zavedanja kolektivne nacionalne identitete (LEERSSEN 2005: 27).

3 Goriška brda v procesih nacionalizacije

S procesi nastajajoče nacionalne kulture sta se povezali tudi homogenizacija in stereotipizacija ljudske kulture, ki sta se opirali bolj na izjemne pojave kot na splošno prakso, pri čemer pa niso bile upoštevane strukturne in družbene razlike znotraj

same etnične skupnosti (prim. ROGELJ ŠKAFAR 2011). »Etnocentristično obarvana nacionalizacija (in z njo povezana folklorizacija) prvin ljudske duhovne kreativnosti je popolnoma uspela šele takrat, ko se je vsidrala v lokalne in regionalne kulturno-politične strukture, ki jih je na Slovenskem predstavljalo narodno buditeljsko gibanje s čitalnicami¹ in tabori« (JUVANČIČ 2005: 211). V tej C fazi nacionalizacije, po Hrochu, so poskušali mobilizirati široke množice lokalnega prebivalstva, kot lahko razberemo tudi iz časopisov, ki so izhajali na Goriškem v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja.

Vsakršno raziskovanje procesov v določen prostoru je kompleksno in nujno nepopolno, saj je prostor »družbeno konstruiran od ljudi, ki tam živijo«; je »politiziran, kulturno relativen in historično specifičen« (prim. RODMAN 1992: 641 v LOW in LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 203). Poleg tega ima prostor unikatno realnost za vsakega prebivalca, zato pogledi na prostor v praksi pogosto tekmujejo (prav tam). Pokrajina namreč ni sestavljena le iz tistega, kar se razkriva pred našimi očmi, ampak tudi iz tistega, kar je v naših glavah (WHATE 2002: 7), torej je konstrukt tistega sveta (URBANC 2011: 16). In čeprav so administrativne ali geografske meje določene, so meje medosebnih odnosov tiste, ki širijo ali ožajo nek prostor in obenem določajo meje raziskave (prim. GRI 1989: 21).

Ena izmed osnovnih značilnosti Goriških brd je njihova obmejna lega. Obmejna območja niso pasivni prostori, ampak imajo svojo lastno dinamiko; po Morehousovi delujejo kot *limen*, »vmesni« prostor, kjer družba lahko dekonstruira, preuči, spremeni in rekonstruira politike in dejanja širšega obsega (MOREHOUSE in PAVLAKOVIČ KOCHI 2004: 15–16). Večino avtohtone populacije tega področja, živče na slovenski strani meje, predstavljajo Slovenci, na italijanski strani pa Furlani. Dolga stoletja, »še preden so se začela uporabljati etnična poimenovanja za prebivalstvo« (PERUSINI 1965: 1246), so živeli v mirnem sožitju, v istih državnih tvorbah, zato so bili vsakodnevni odnosi med njimi običajni ne glede na razlike med njimi.² Območje je predstavljalo eno najbolj dinamičnih stičišč različnih izročil, saj »[n]a tamkajšnji jezikovni meji ni v skoraj poldrugem tisočletju od naselitve do danes niti za hip prenehalo medsebojno izmenjavanje duhovnih dobrin: besednega zaklada; bajnih, pravljicnih, baladnih, pripovednih snovi; muzikaličnih posebnosti, napevov itd.« (MATIČETOV 1940: 410). Milko Matičetov poudarja, da je do intertradicijskih prehodov prihajalo tam, kjer sta se srečevala slovenski in furlanski kmet, precej manj pa v Trstu in istrskih mestih, kjer so prehode ovirale prepreke zaradi socialnih razlik in občutka večvrednosti meščanov (prav tam: 410).³

Medsebojna razmerja so se na politični ravni začela zaostrovati v 19. stoletju, ko je koncept etničnosti postal osrednji organizacijski in mobilizacijski koncept družbe. Javni diskurz je izpostavil nujnost ločevanja med etničnimi skupinami, saj je etničnost postala osrednja razlikovalna lastnost. Zato so zanimivi stereotipizirani opisi

¹ Za literarno življenje v društvih in čitalnicah gl. PERENIČ 2012 v tej številki in predvsem npr. PERENIČ 2010; 2011.

² Ti stiki so se ponovno intenzivirali po liberalizaciji prehajanja meje in povečanem zaposlovanju Slovencev v Republiki Italiji.

³ Pri tem je potrebno upoštevati, da je bilo do ukrepov Marije Terezije, s katerimi je dovoljevala kmečko trgovino, tudi precej manj stikov med mesti in podeželjem.

Bricev, temelječi na razlikovanju od najbližjega Drugega, ki ga predstavljajo Furlani oz. Lah:

Noša Bricov se ne loči od noše Lahov ali Furlanov skoraj nič. V življenji pa se ločijo. Lah je varčin, in zadovoljin, da li ima svojo polento, Bric pak rad dobro jedla in dobro pije, in ne skerbi mnogo za prihodnost. Tudi je Bric sploh bolj vesel, Lah pa bolj resnoben, ljubi zavoljo tega bolj veselice kakor Lah, in posebno rad pleše. Ni je skoraj nedelje po letu, da bi v Berdih ne bilo plesa. (KOCIANČIČ 1855: 345)

Čeprav je že Arnold van Gennep opozoril, da etnografske meje v Evropi le redko sovpadajo s trenutnimi nacionalnimi mejami (prim. PERUSINI 1973: 79), podobnost v načinu življenja Bricev in Furlanov Ludvik Zorzut utemeljuje prav v pripadnosti skupni državi:

In vendar, med enim in drugimi kontrasti, med razlikami ljudi in krajev na kažipotu narodov, združujejo te obmejne prebivalce le premnoge podobnosti v miselnosti, v enakih pogledih, v izražanju, v navadah, v hrani, oblačenju, obdelovanju zemlje, v slogu zidanja hiš, to in ono, vse pod istim duhovnim podnebjem. Tostran in onstran še srečujemo sorodna naziranja največ pri starejših, saj je Avstrija v stoletjih tem in onim vtisnila svoja znamenja, ki sicer počasi tonejo v staro arijo: »nekdaj v starih časih ...« (l. z. FERVIDUS 1972: 112)

V času, ko je etničnost začela delovati kot organizatorični princip, se je vzpostavila tudi ločnica med »slovenskimi« in »furlanskimi« oz. »italijanskimi tradicijami« in širšo kulturo. Niso dejanske, »objektivne« razlike tiste, ki so odločilne za pripadnost neki etnični skupini, pač pa družbeno relevantni dejavniki. Ni pomembno, kako so si različni predstavniki neke skupine, če se označijo za A, v nasprotju s skupino B, so pripravljeni biti sprejeti in razumljeni kot A-ji in ne B-ji, in opredeljujejo svojo zvestobo *deleženi* (*shared*) kulturi A-jev (prim. BARTH 1969: 15). Ker je v obnebu poudarjene etničnosti etnična meja tista, ki definira skupino, ne pa sami kulturni elementi, ki jih vsebuje (prim. BARTH 1969: 15), je razumljivo, da so se zbiralci in raziskovalci ljudskih pesmi v Brdih osredotočali na zbiranje slovenskih pesmi, italijanskih in furlanskih pesmi, ki so jih morda slišali, pa niso zapisali. O prisotnosti petja neslovenskih pesmi tako izvemo zgolj iz poročil in opisov, npr. iz pisma Josipa Tominška, ki ga je leta 1911 poslal Odboru za nabiranje slovenskih narodnih pesmi v okviru vseavstrijske akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) in v katerem opisuje prizadevanja, da bi pridobil zbiratelje ljudskih pesmi: »Začetek je storjen, vendar nedostaje primernih moči, pa tudi bira domačih pesmi sploh ne obeta posebno mnogo, ker ljudstvo manj poje nego na Kranjskem in Štajerskem ter se vrh tega zelo oklepa nedomačih pesmi« (MURKO 1929: 42). »Nedomaćim« pesmim se slovenski zapisovalci v tej akciji večinoma niso posvetili, čeprav so bila v izdanih *Navodilih in vprašanjih*, ki naj bi usmerjala delo zapisovalcev na terenu, neslovenskim pesmim namenjena posebna vprašanja. Selekcija zapisa pesmi tako postane pomemben element konstruiranja podobe tradicije, saj »[t]akšna podoba sčasoma postane kanonizirana, v bolj ali manj verni obliki prehaja v medije, poljudne publikacije, šolske učbenike in postaja celo del uradne kulturne politike ter narodove kolektivne zavesti« (KOVAČIČ 2009: 143).

Posebno vlogo je v tem procesu nacionalizacije odigralo časopisje: »V dobi kapitalizma je tisk bralcem omogočil, da so si sami sebe lahko zamišljali kot pripadnike iste skupnosti z neznanci onkraj meja lokalne skupnosti in sorodstvene skupine« (VOGRINC 2003: 182–183). Tako v goriškem časopisju⁴ tistega časa zasledimo povedne dopise o pevskih praksah v Brdih, ki so jih (domnevno)⁵ pisali večinoma učitelji in duhovniki, torej ljudje z višjim statusnim položajem.

Jezikovna in kulturna opredelitev sta bili posebej pri narodnih skupnostih brez lastne države ali brez daljše in trdnjše državopolitične tradicije izraz procesa, ki je omogočil povezavo posameznikov v pluralno družbeno celoto in si izoblikoval nove občutke pripadnosti in nove identitete. Vse to pojasnjuje vlogo študentov in izobražencev v procesu narodnega opredeljevanja ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja, ko so se med prvimi pridružili veri v narod in med prvimi opredelili njegove narodnopolitične ideologije in cilje. (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 69)

Iz njihovih prispevkov v obravnavanih časopisih je prepoznavna vpetost v pospeševanje organiziranega kulturnega življenja in vera v napredek ljudstva prek le-tega, obenem pa tudi razkorak med vsakodnevnimi praksami briških ljudi in pogledom in usmeritvami lokalnih mnenjskih elit, kot kaže primer iz *Soče*: »Kožbanskemu društvu pa kličem: Le tako naprej! nevstrašeno in pogumno delujte. Po vašem prizadevanju se je v tem kraju že mnogo razjasnilo, zadušili ste nekdanji smešni dialekt, vrgli v kot nekdanje furlansko petje, in ljudstvo je začelo spoznavati, na čegavi zemlji da je. ...« (*Soča*, 7. 9. 1906). Meje »kulture« torej ne določa objektivizirana, »dejanska« zgodovina, tradicije, običaji in jezik, temveč notranja akterska pogajanja o skupnem pomenu, ki določajo skrajni obod imaginarne skupnosti (prim. ŠUMI 2000: 178). Časopisni članki se približujejo Smithovi konceptiji, po kateri je etnična skupnost

človeška skupnost, v kateri vsaj nekaj zunanjih posameznikov vidi od drugih ločeno kulturno in zgodovinsko grupacijo. Tako označena populacija ima lahko zelo nizko samozavest o tem, da pravzaprav tvori posebno skupnost. Vsekakor pa po Smithu obstaja zbir atributov etnične skupnosti, ki ga lahko prizna le manjši del populacije, pri čemer so v določenem obdobju lahko posamezni atributi močnejši od drugih. Ti atributi so lastno ime skupine, mit o skupnih prednikih, skupni zgodovinski spomini, eden ali več elementov skupne kulture, ki so v drugih kulturah drugačni, povezava z značilno »domovino« in občutek solidarnosti v posamičnih segmentih populacije. (SMITH 1991: 21) (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 15)

Prav na elemente skupne kulture, predvsem na tiste, ki so bili izraženi v slovenskem jeziku v nasprotju z drugojezično tradicijo, so se sklicevali avtorji omenjenih časopisnih člankov. Ker je ljudska pesem sinkretična celota besedila in melodije, je zaradi besedila, ki je navadno v določenem jeziku ali njegovi dialektalni različici (čeprav poznamo tudi dvojezične, t. i. makaronske pesmi), uporabna v etnične in nacionalne identitetne namene. Identiteta je namreč bolj rezultat označevanja raz-

⁴ Predvsem *Sloga*, *Edinost* (1876–1928), *Goriška straža*, *Soča: Organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* (1871–1915), *Gorica* in v manjši meri nekateri drugi.

⁵ Dopisi so večinoma nepodpisani, zato avtorstvo ni določljivo, vendar pa lahko iz sobesedila razberemo piščev poklic, prav tako so nekateri časopisi brez paginacije, zato v citatih ni navedena stran.

likovalnosti in izključitve kot pa znak identičnosti, naravno konstituirane enote (to je vseobsegajoče podobnosti, istosti) (prim. HALL in DE GUY 2002: 4). Identitete so namreč ustvarjene skozi razlike. Samo skozi odnos do Drugega, do tega, kar ni, česar primanjkuje, je lahko konstruiran »pozitivni« pomen katerega koli tērmina, kar velja tudi za »identiteto«, ki lahko funkcionira kot točka identifikacije in povezanosti tudi zaradi sposobnosti izključiti, pustiti zunaj. Zato je mnenjske elite motilo predvsem, da »slovenski« prebivalci pojejo pesmi v »neslovenskem« jeziku:

Naši Brici so uže začeli lupiti češplje, kakor je njih vsakoletna navada. To je tudi »ekonomično«, ker se olupljene češplje za drag denar prodajajo. V družini, kder je več hčeri pri materi, olupijo vsak dan čez 4 stote. Navadno lupijo po dnevi, po noči pa jemljejo kosti iz suhih in žveplanih češpelj. Med tem precej nadležnim delom pojejo navadno kratkočasne pesni. »Slovenske«, si bo vsakdo mislil. Nikakor ne? V katerem jeziku pa? Slovensko ne, to uže vemo, nemško še manj, ker po Brdih ne znajo kmetje čisto nič nemškega, izvzemši Kozano⁶, kder govorijo koroški »tajč«, kakor da bi kedo kruh lomil. Kar pojo, je neka furlansko-italijanska godlja brez barve, duha in okusa. Naše briške deklina pojō in same ne vedo kaj. Kder se narodno petje ptujemu umikuje, je pač žalostno, ker je to najsijajnejši dokaz narodne nezavedenosti in nemarnosti. (*Soča*, 16. 9. 1875)

Etnizacija ljudske kulture obmejnih prostorov, ki jih zaznamuje prav mešanje, zamegljevanje kulturne identitete, ki naj bi jo meje varovale (prim. MOREHOUSE 2004: 19), ni potekala po pričakovanjih predstavnikov mnenjskih elit:

Tedaj da pridem na to, o čemer sem hotel prej govoriti – moram jaz in vsak Slovenec, ki pride v naše kraje, priznati, da je tukaj narodno petje vrženo v kot. [...] Gotovo se mi bode odgovarjalo, da kako se predrznem tako ostro soditi, saj vendar fantje pojejo in prepevajo cele noči, tako da se petje razlega daleč okrog. Res je, da se vedno kriči in vriska, ali praša se sedaj, kakšno je to petje, in kaj se poje? To tedaj hočem nekoliko bolj razjasniti. Ako naše mlade fante pojoče poslušamo, kaj slišimo? – Morda kako slovensko pesem, katerih imamo na stotine? Kaj še, kako robato furlansko ali italijansko pesem, katero so uže Furlani popustili ter jo pred hišo vrgli, to so naši doljnji Brici skrbno pobrali, ter si jo obranili, kakor da bi bila pesem Bog ve kak biser. Ako si pa hočejo pesem zdaljšati pridenejo še »jolilailala, lalaliulalelie...«, itd. potem finale vsake kitice je »a doi, a doi farin l' amor« ali pa tudi »evviva l'amor.« In tako gre stvar nadalje morda do polunoči. Ali se tedaj ne sliši nikdar slovenskega petja? – O pač kadar si sami kaj skljudajo, ter besedam kakor narodno melodijo pridenejo. Sicer pa ima to slovenske petje, ako je smem tako imenovati, svoj namen, o čemer pa nočem dalje govoriti. Morda me nekateri uže razumejo. Tako tedaj se razlega po doljnjih Brdih večidel samo furlansko ali italijansko petje (osobito se sliši to petje pri narodnih plesih.) Sicer pa moram še nekaj opomniti, da se pri nas v Šlovrencu namreč, večkrat kaka slovenska pesem sliši, kakor n. pr. »Zvedel sem nekaj novega,« »Kje so moje rožice« in še nektere druge, katere pa mi niso znane. To prednosti jim moram vendar pustiti. Sicer se pa laško poje tudi v Šlovrencu in ne malo. (*Soča*, 18. 6. 1881)

Nasprotovanje petju neslovenskih pesmi je temeljilo na več ravneh. Prvo raven predstavlja vprašanje povezave etnične pripadnosti in jezika: pesmi v slovenščini so

⁶ Prebivalci Kozane so bili znani po prodaji sadja v različnih avstrijskih mestih, kjer so ženske poleti preživele tudi več mesecev in prodajale briško sadje.

edine primerne za slovensko prebivalstvo, ker so njemu lastne. Druga raven je vprašanje modernosti v nasprotju s tradicijo, pri čemer ima preteklost z izvirno slovensko »narodno« pesmijo neizpodbitno višji status kot »novejše« furlanske oz. italijanske »popevke«. Pri nekaterih piscih pa se pojavlja še vprašanje vzgojnosti: ljubezenske pesmi – predvsem v italijanskem in furlanskem jeziku – so nevzgojne in nenravne. Zato so z organizirano pevsko dejavnostjo hoteli doseči, da bi v Brdih prevladalo slovensko petje in bi »proč odgnali vso tisto laško čukanje fala–nor!« (*Soča*, 2. 9. 1881). Vendar je bilo dejansko življenje precej bolj heterogeno in pojavljale so se hibridne oblike in prakse. Vsakodnevna normalnost namreč, po Ulrichu BECKU (1993: 912), ni v izključujočih kategorijah »ali–ali«, temveč jo označuje »in« (TSCHOFEN 1999: 235). Tako so po pripovedovanju sogovornika (rojenega 1924) v njegovem otroštvu v vasi Golo Brdo na javnih prostorih vasi enakovredno govorili tri jezike: v šoli italijansko, na trgu z otroki furlansko, v cerkvi pa slovensko. Tudi poroke med Brici in Furlankami (oz. Brikami in Furlani) niso bile neobičajne.⁷

Z organizirano dejavnostjo pa so si propagatorji nacionalne ideje prizadevali tudi v Brdih doseči »ponovno obuditev« petja slovenskih pesmi:

Treba je – kar naravnost brez okolišev in ovinkov govoreč – da se vzdignejo nekateri narodni vzbuditelji, narodni orglarji, briški rodoljubi, da bi narodno petje na vso moč gojili. Kedor se čuti zmožnega, naj se nekoliko potruzi, da reši naše mejne Brice iz teme narodne nezvesti. Ker uže tako dolgo časa živijo in spijo v nezvesti, tedaj je skrajni čas, da se zdramijo. Da pa to dosežemo, nam je najboljši pripomoček narodno petje; ono jih zdrami iz dolgega spanja ter jih pripravi do zavesti, da so Slovenci. Narodno petje deluje blagodejno na narodno zavest ter pospešuje v njem najprvo ljubezen do materinega jezika in dalje tudi vname gorečo ljubezen do naše od sovražnikov obkoljene domovine. (*Soča*, 18. 6. 1881)

4 Nacionalizacija ljudske kulture in razširjanje »ljudskih pesmi«

Nacionalizacija ljudske kulture je bila večplasten proces, ki je vseboval tako zbiranje in ohranjanje »narodnega« blaga kot razširjenje le-tega med »ljudstvo« v »kulturniranih« oblikah. Anton Štritof je to v pozivu Nabirajte narodne pesmi v okviru akcije Das Volkslied in Österreich utemeljeval s praznino, ki nastaja, ko

ljudske pesmi izginevajo, ob tem pa svari pred tem, kar jih utegne nadomestiti: pravi namreč, da praznino, ki nastaja z opuščanjem domačih pesmi, nadomeščajo tuje pesmi, ki jih prinašajo ljudje od drugod, predvsem »od vojakov ali iz daljnih rudokopov«. Pisec povsem odkrito izrazi skrb ne le za ljudsko pesem, temveč tudi za jezik in za narod nasploh. Pravi namreč, da namesto »predragih domačih pesmic, ki tako pristno izražajo narodovo čuvstvovanje in mišljenje, čujejo se po mnogih krajih že po nemških poskočnicah in marših spakedrane popevke: tuje blago, odeto za sedaj še s plaščem domače besede. Kam to pelje?« (ŠTRITOF 1908: 31) (KLOBČAR 2005: 72–73)

»Varuhi« nacionalne kulture si torej niso prizadevali zgolj za reprezentacijo in ohranjanje neke izginjajoče tradicije, temveč predvsem za ustvarjanje podlage za (re)

⁷ Mati pesnika Alojza Gradnika, Lucija Godeas, je bila Furlanka, pri čemer je (večinoma) veljalo načelo virilokalnosti in uporaba jezika okolja, v katerem je družina živela.

kreacijo praks, ki naj bi pomenile nadaljevanje tradicije v novih okoliščinah. Zbiranje ljudskih pesmi naj bi pripomoglo k temu, da bi se ponovno oživilo »negovanje narodne pesmi v šoli, doma in v družbi« (Osnovna načela 1906: 2); pesmi naj bi vrnili ljudem, da jih bodo peli namesto tujih, se jih učili v šoli in da bodo navdihovale nove ustvarjalce (KLOBČAR 2005: 74). Ljudska glasba z vstopom v nacionalno sfero, kot npr. z izdajo narodne zbirke ljudskih pesmi, ni izgubila leska avtentičnosti (prim. BOHLMAN 2004: 17), saj v drugi polovici 19. stoletja, »ki je prvo poudarjalo pomen ljudskega ustvarjanja, naslonitev na folklorno izročilo paradoksalno ni pomenilo odkrepanja originalnosti. Nasprotno se je tedaj utemeljevala navidez nelogična sodba, da mora individualnost nekega dela nujno koreniniti v nacionalnem, »ljudskem« duhu« (BARBO 2003: 156). Nove pesmi naj bi tako odlikoval »slovenski duh«, zaradi katerega so po mnenju Marie Kristine Arko Klemenc zavestno zmanjševali regionalne posebnosti v svojih priredbah, kar je vodilo do glasbene homogenosti v harmonizaciji slovenskih ljudskih pesmi (ARKO KLEMENC 2004: 47–48). Vendar »[n]acionalni slog ni nekaj, kar bi bilo mogoče zanesljivo utemeljiti s pomočjo definiranja konkretnih melodičnih postopov, ritmičnih vzorcev ali denimo harmonskih postopkov. [...] Carl Dahlhaus nasprotno celo meni, da lahko nacionalno določimo predvsem kot funkcijski, ne pa kot substančni pojem« (BARBO 2003: 156). Pri tem ni bilo vedno jasno, kaj je zares ljudsko in kakšen naj bi bil »narodni« duh:

Moji principi pri zapisovanju in harmonizovanju narodnih napevov so: Napev naj se zapiše vestno in natanjko. – Pri nas, ko se še pričamo, kaj je narodni duh, in kaj je tuje, treba pokazati, kako je narod peval še v onih časih, ko je narodna pesem še živel. Iz teh napevov naj bi se oni »kričači« učili, kakšen je narodni duh, kar je edino mogoče, ako se napev popolnoma tako zapiše, kakor ga je narod pel. (KOKOŠARJEVE opazke, XIV. zvezek)

O tem, kako je Ivan Kokošar⁸ to uresničeval v praksi, izvemo iz besedila Ludvika Zorzuta, pesnika in zbiralca narodnega blaga iz Medane v Brdih:

Kokošar si je klical v farovž najstarejše ljudi iz vasi in si je zapisoval besedilo in melodije, kakor so mu zapeli naši »ti stari«. V njegovi zbirki je nabranih največ pesmi iz Baške, Idrijske in Soške doline in od drugod ter nekaj briških, ki sem mu jih prinesel še kot študent. Pri koncertih je rajni Kokošar že pričel dodajati programu nekatere narodne pesmi iz svoje zbirke, ki jih je tudi sam harmoniziral. Harmonizirati, to je napev prirediti za večglasen zbor. Kokošarjeva harmonizacija je preprosta, včasih pretirna, a zato pa nam je očuval toliko goriških napevov, ki bi drugače legli z našimi starimi za večno v grob. Dovolj bo spomina, mu pesmi pojo! [...] Moderni harmonizator mora imeti svoj zdravi in pravi umetniški okus. Očuvati mora ves bistveni značaj nar. pesmi, ohraniti ji mora njeno čisto pristnost, domačo priprostost, rekel bi tako kakor jo je Bog ustvaril, da torej »non alterat naturam«: da ne spreminja in ne kvari njene nravi, njenega bistva, da iznje

⁸ Ivan (Janez) Kokošar (1860 Hudajužna–1923 Grahovo), pomemben član ceciljanskega gibanja, je kot gojenec malega semenišča obiskoval gimnazijo v Gorici med letoma 1871 in 1879, nato je tam študiral teologijo (1879–1883) in bil leta 1883 posvečen v duhovnika. Med letoma 1883 in 1888 je služboval kot kaplan v Cerknem, nato pa je bil od 1889 do 1901 župnik v Šebreljah. Leta 1901 je bil imenovan za mestnega župnika pri sv. Ignaciju na Travniku (Gorica), kjer je deloval do upokojitve leta 1914, nato pa je opravljal duhovniško službo v Grahovem do smrti 16. maja 1923.

odseva narodova duša, in jo izobličiti, da jo lahko poje priprosti, podeželski zbor, kakor tudi izvežban zbor v koncertni dvorani. Da se izrazim po Vodopivčevu: »Nar. pesem je kakor eno zdravo, življenja polno, brhko, kmečko dekle, ki je le do takrat lepo, dokler se ne lepotic z gizdavo, umetničeno, parfimirano lepoto!« (ZORZUT 1924: 3)

Skladatelji so torej želeli ljudsko pesem »izobličiti« za potrebe vedno številčnejših zborov. Zborovstvo je namreč imelo izredno mobilizacijsko moč, saj je bil zbor percipiran kot tisti, ki uglesi in utelesi narod, dá glas vsem njegovim pripadnikom in harmonizira te glasove v značilno soglasje. Transformacija zborovske prireditve v trenutek visokega nacionalizma je bila tako zelo pogosta (prim. BOHLMAN 2004: 97).

Kakšno moč ima petje do človeškega srca vidimo posebno, če se pri kakem večjem zborovanju nenadoma oglasi domoljubna pesem. Kakor električni tok prešine vsakega hipna navdušenost. Kako se zablisnejo oči, kako zažarijo lica, kako se stiskajo pesti! Ljudje, poprej mlačni in z dolgočaseni, postanejo hipoma razburjeni v navdušenju. To je čudovita moč naše pesmi (VODOPIVEC 1922: 27).

V zadnjih desetletjih 19. stoletja so množične prireditve pomenile posebno nacionalno slavlje, saj je množičnost pomenila (pre)moč v kulturnem boju (CIGOJ KRSTULOVIC 2000: 101). Tovrstni angažma je bil razumljen kot še posebej pomemben v obmejnem področju, kjer naj bi zbori poleg ohranjanja tradicije »lepega petja« in kvalitetnega izrabljanja prostega časa, »oživljali in širili poznavanje slovenske besede. Pripomogli so k društvenemu duhu in dviganju samozavesti« (KOMAVEC 2001: 56). Pospeševanje petja, ki je bilo označeno kot »plamen narodnega življenja«,⁹ je bilo torej na obmejnih področjih še dodatno motivirano s prizadevanji, »da bi učil narodnih pesmi slovenskih [...] in izginila bi kmalu trivialna laška pesem iz okolice in glasila bi se mesto nje naša slovenska« (*Slovenka*, 1/19, 1897). S tem so tudi utemeljevali ustanavljanje podeželskih zborov: »Namen vaških zborov je tudi v tem, da postanejo jez potujčevanju, ki gre tudi preko pred nedavnim še precej močno udomačene laške popevke. Svoje slovenske krvi se moramo zavedati ne le v besedi, ampak tudi v petju. Petje narodnih pesmi še posebej pripomore k trebljenju laške popevke« (*Primorec*, 27. 1. 1905). Ali kakor je pisal dopisnik iz Medane v Brdih:

Posebno veselje za Slovenijo je v tem, da Medana, ki je zadnja slovenska postaja na skladovni cesti proti laškemu Karminu, tako čvrsto napreduje. Slava takemu učitelju, ki z lepim petjem slovensko ljudstvo budi in izobražuje. Slava takemu županu, ki svoj lepi glas in dragi čas za pospešanje slovenskega petja daruje! Slava Medanskemu pevskega zboru, ki na pragu Furlanije slovenske pesmi prepeva! Naj bi se mnogo takih pevskih zborov ob laški meji osnovalo! V petji je narodna moč; to je narodna vojska. (*Soča*, 28. 7. 1882)

V navodilih tedanjim briškim zborovodjem tako beremo, naj bi se

izbiral pevec take pesni, ki so, seveda po duhu narodne in navdušene, po sestavi glasbe pa razmerno lahke. V Brdih je delati, kolikor posnemamo iz naših dopisov, šele za prebujenje; to pa sedoseže samo, ako se fantje in dekleta breztežavno nauče narodnega petja, in da se to petje tudi na široko oprime ljudstva. Laško petje (fantovsko) je nam tudi zaradi tega nevarno, ker je večidel samo lalalilanje ali enakovrstno tuljenje; ker tedaj ni petje, ni

⁹ *Soča*, 18. 4. 1884, dopisnik iz Šebrelj.

težavno, in se tedaj nevednega, pa petja željnega prostaka slovenskega najlaže in v naglici oprime. (*Soča*, 9. 9. 1881)

Avtor izpostavlja zahtevnost slovenskih pesmi kot razlog, zakaj preprosti prebivalci raje pojejo »laške« pesmi. Iz vrednostne opozicije slovenske pesmi nasproti italijanskemu »tuljenju« lahko domnevamo, da so slovenske pesmi umetniško višje vrednotene, zato pa je zanje potrebno učenje in ne le prenos iz roda v rod oz. od ust do ust. Pevovodje so si torej prizadevali, da bi s slovensko »narodno« pesmijo v zborih le-to razširili med prebivalstvo in s tem izpodrinili neslovenske pesmi; tako je npr. eden najbolj priznanih briških zborovodij in organistov Anton Simoniti »preko šestdeset let požrtvovalno učil pevske zборе in se boril proti vplivom furlanske pesmi« (KOŽLIN 1995: 31). Po poročilih dopisnika *Soče* pa naj bi pevovodja J. Marinič »nemško jodljanje iz naše občine (Kozana, op. M. P.) odpravil in ga se slovenskim petjem nadomestil, da se sedaj le malokedaj nemško prepevanje sliši, bodisi v kerčmah ali pod košato lipo« (*Soča*, 11. 1. 1877).

Da ne gre za neko nacionalno posebnost, pač pa da je »nacionalizacija« kulture mednarodni proces (glej npr. LEERSSEN 2008), kažejo tudi podobni procesi, ki so se odvijali v Furlaniji, kjer so skladatelji in zborovodje prirejali ljudske pesmi, da bi s tem poudarili etnično značilnost pesmi in da bi s pesmijo spodbujali ljudstvo k etnični identifikaciji. Te nove pesmi in priredbe, ki so vsebovale furlanske avtonomistične in patriotske zahteve, so bile zelo priljubljene med »preprostim« ljudstvom v furlanskih vaseh pod avstrijsko oblastjo (npr. STAREC 2005: 72). Toda poudarjanje pomena zborovstva je skrivalo v sebi tudi pasti, kot je ugotavljal dopisnik iz Cerknega:

Ustanavljajo se čitalnice, bralna društva, napravljajo se ljudske veselice. Pevovodje se z vso močjo prizadevajo, da bi odstranili grdo popevanje in tudi pri nas vcepili in razširili kali umetnemu narodnemu petju. Narod se je pričel zanimati za to, kar je novo, kar je umetno; prejšnje se mu dozdeva nepopolno, prenavadno. [...] Veliko narodnega blaga visi tedaj nad nevarnim prepadom. (*Soča*, 1. 3. 1884)

Marija Klobčar tako ugotavlja, da je na Goriškem »[p]rav zgodnji in intenzivni razvoj zborovskega petja [...] hitro začel spreminjati vrednotenje ljudske pesmi, kar je bilo v času akcije Narodna pesem v Avstriji že močno opazno« (KLOBČAR 2007: 13). Tudi Zmaga Kumer pravi, da je »teženje za umetno zborovsko pesmijo kot boljše, lepše, vrednejše [...] mnoge pevce odvrčalo od petja navadnih ljudskih pesmi« (KUMER 1978: 353–354).

Organizirano pevsko združevanje je vplivalo tudi na to, da so se spontane pevske družbe, ki so načeloma spremenljive v številu in zasedbi, postopoma spreminjale v organizirane izvajalske skupine (ŠIVIC 2007: 30). Zborovski pevci so bili prvotno ljudski pevci, njihovo udejstvovanje v zborih pa naj bi jih usposobilo, da ponesejo ljudsko pesem v estetsko višji obliki v vsakdanje življenje. Zborovstvo je tako predstavljalo »sredstvo za omikanje ljudstva«, ali z besedami Vinka Vodopivca:

Mladenci, ki so člani naših pevskih zborov in ki nastopajo na naših odrih, zgubijo kmalu ono robatost, ki se jih je držala v prejšnjih časih. Prava omika, ki zadeva srce in glavo se kmalu pokaže tudi v njih zunanosti in v medsebojnem občevanju. Njih misli niso več

utopljene le v krčmi in plesu in sprejemljivi postanejo tudi za višje vzore. (VODOPIVEC 1922: 27)¹⁰

Povezavo robatosti z gostilniškim miljejem v nasprotju z omikanostjo v društvih organiziranih veselici zanimivo prikazuje dopis iz Brd, v katerem bi lahko prepoznaš tudi nižje vrednotenje spontanega ljudskega plesa ob zvokih harmonike:

Kožbansko društvo prireja res lepe veselice, ki so nam obmejnim Slovincem v ponos. Žal, da se nahajajo nekateri malozavedneži, ki nasprotujejo društvu, sami nevede zakaj. Opazil sem zavetišče istih malozavednežev pri »šteli benedeti« po domače pri Nježi v Kožbani. V istem brlogu je bil zbran cvet podivjanosti, ter so besno skakali okoli harmonike, da bi s tem konkurirali društveni veselici. Čudno, da se dobijo taki, da ne znajo ceniti delovanja društva, ki skrbi le za narodno povzdigo obmejnih Slovencev. (*Soča*, 7. 9. 1906)

Simbolni in identifikacijski pomen zborovske dejavnosti in »rabe« ljudske pesmi se je dodatno zaostрил, ko so bila Goriška brda in velik del zahodne Slovenije priključeni h Kraljevini Italiji. Tudi v drugih trenutkih krize se je ljudsko pesem uporabljalo v njeni kohezivni in manifestativni družbeni funkciji.¹¹ Po kapitulaciji Italije je tako prevladovala prireditvena dejavnost po čitalniškem vzoru, najbolj značilno in najbolj množično je bilo petje. »Pevski zbori so peli stare slovenske narodne pesmi, naglo pa so se širile tudi slovenske borbene pesmi, ki so prihajale iz osrednje Slovenije« (PLAHUTA 2008: 44). Po koncu druge svetovne vojne, ko se je odločalo o razmejitveni črti, je skladatelj Srečko Kumar s pomočjo hčerke Vukoslave ustanovil ženski mladinski zbor *Soča*, s katerim je nastopil pred zavezniškimi komisijami, ki so prihajale v Brda (prim. URŠIČ 2007: 23). Čeprav so v času krize slovensko pesem uporabljali kot simbol upora proti tujemu režimu, to ni pomenilo izključevanja priljubljenih furlanskih in italijanskih pesmi iz vsakodnevnega petja. Čeprav so se pevci združevali v organiziranih pevskih sestavih in so se v okvirih društvenih zborov učili priredb slovenskih ljudskih in domoljubnih pesmi, so v neformalnih situacijah še vedno peli tako furlanske kot italijanske pesmi, ki so jim bile všeč.

5 Zaključek

Procesi nacionalizacije ljudske kulture, ki so jo pospeševali snovalci in propagatorji nacionalne ideje, so v obmejnih področjih trčili na oviro, ki so jo predstavljale skupne življenjske prakse prebivalcev, ne glede na etnično pripadnost. Tako se je na primeru Goriških brd pokazalo, da so »etnično ali kulturno definirane skupnosti artefakt in orodje družbenopolitičnih interesov, z objektiviranimi in strateško uporabljenimi izraznimi oblikami« (BENDIX 2000: 42).

Vendar dejanskega življenja tradicij ni mogoče do konca nadzorovati in obvladovati. Petje ljudskih pesmi je predvsem situacijsko, zato se pojejo in ohranjajo samo tiste pesmi, ki ustrezajo in naslavljajo potrebe in zahteve pevcev in poslušalcev (prim.

¹⁰ Pri razumevanju citata ni nepomembno dejstvo, da je bil Vodopivec duhovnik.

¹¹ Omenjeni mehanizem v trenutkih krize je bil izredno močan tudi v Furlaniji v desetletju po katastrofalnem potresu: »To bi lahko razumeli kot ustrezen odmev diskografske industrije po katastrofi '76, da Furlanija premisli svoj način bitja, preteklosti, lastno kulturno specifičnost« (GRI 1985: 21).

MURŠIČ 2002: 25). Očitno je, da če neki element ostane v izročilu, mora imeti pomen za nosilce tradicije (DUNDES 1980:39); tako v tradicijah nekega prostora lahko prepoznavamo pomene, pomembne za lokalno prebivalstvo, na katere pa so vplivali širši dejavniki, tudi nacionalizacije in »kultivacije« kulture.

VIRI IN LITERATURA

- Pertti J. ANTTONEN, 2005: *Tradition through Modernity: Postmodernisem and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society (Studia Fennica, Folklorica 15).
- Maria Kristine ARKO KLEMENC, 2004: Crafting authenticity: Franc Marolt, folk song, and the concert stage. *Traditiones* 33/2. 47–70.
- Matjaž BARBO, 2003: Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor. *Slovenska zborovska stvaritev II: Ljudske pesmi*. Ur. Mitja Gobec. Ljubljana: JSKD. 155–161.
- Frederik BARTH, 1969: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Max Peter BAUMANN, 2000: The Local and the Global: Traditional Music Instruments and Modernization. *The World of Music* 42/3. 121–144.
- Regina BENDIX, 1997: *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison, Wis., London: The University of Wisconsin Press.
- , 2000: The Pleasure of the Ear: Toward an Ethnography of Listening. *Cultural Analysis* 1. 33–50.
- Philip V. BOHLMAN, 2004: *The Music of European Nationalism: Cultural Identity and Modern History*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIĆ, 2000: Glasba druge polovice 19. st. na Slovenskem: K funkciji in pomenu zborovskega petja v slovenski kulturni zgodovini. *Kronika* 48/3. 94–105.
- Alan DUNDES, 1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- I. z. FERVIDUS (Ludvik ZORZUT), 1972: Na meji dveh svetov. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1972. 112–114.
- Gian Paolo GRI, 1989: *Cultura popolare, ricerca demologica e storiografia in Friuli, La cultura popolare in Friuli: Atti del convegno di studio*. Ur. Giuseppe Fornasir. Udine: Palazzo del Torso. 9–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Miroslav HROCH, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Praga: Karlova univerza.

- , 2000: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Marko JUVAN, 2011: Self-referentiality and the formation of the Slovene literary canon: Study platform on interlocking nationalisms: SPIN. Tudi na spletu.
- Katarina JUVANČIČ, 2005: The popularization of Slovenian folk music between the local and global: Redemption or downfall of national heritage. *Traditiones* 34/1. 209–219.
- Deborah KAPCHAN, 1993: Hybridization and the Marketplace: Emerging Paradigms in Folkloristics. *Western Folklore* 52/2–4. 303–326.
- Marija KLOBČAR, 2005: The Self-Image of Slovenians in Folk Song Collecting. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkers* 53/54. Wien: Mille Tre Verlag. 70–82.
- Stepan KOCIANČIČ, 1855: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. *Prijatelj: Časopis za šolo in za dom*, XV. tečaj. Celovec.
- KOKOŠARJEVE opazke, XIV. zvezek. Arhiv GNI, GNI ZRC SAZU.
- Maša KOMAVEC, 2001: Stoletne vzporednice ljudskega in zborovskega petja na Primorskem. *Glava in srce: Zbornik ob 100-letnici pevskega in glasbenega društva 1901–2001*. Ur. Silvan Kerševan. Gorica: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel. 56–72.
- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Rosana KOŽLIN, 1995: *Briški glasbeniki in Rado Simoniti: Diplomsko delo*. Ljubljana: Rosana Kožlin.
- Zmaga KUMER, 1975: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja.
- , 1978: Ljudska pesem v sodobnosti. *Pogledi na etnologijo*. Ur. Angelos Baš. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk. 335–364.
- Joep LEERSSEN, 2005: *The Cultivation of Culture: Towards a Definition of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam: Univerza Amsterdam. Tudi na spletu.
- , 2008: *National thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Univerza Amsterdam.
- Setha M. LOW in Denise LAWRENCE ZÚNIGA, 2003: *Locating culture: The anthropology of space and place. Locating culture*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing. 1–47.
- Milko MATIČETOV, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. *Dom in svet* 52/7. 405–412.
- Barbara J. MOREHOUSE in Vera PAVLAKOVIC KOCHI, 2004: Borders, Boundaries and Border Spaces. *Challenged Borderlands: Transcending Political and Cultural Boundaries*. Ur. Vera Pavlakovich Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 15–17.

- Barbara J. MOREHOUSE, 2004: Theoretical Approaches to Border Spaces and Identities. *Challenged Borderlands. Transcending Political and Cultural Boundaries*. Ur. Vera Pavlakovich-Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 19–39.
- Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. *Etnolog* III. 5–54.
- Rajko MURŠIČ, 2002: Univerzalne vsebine Vodovnikovega pohorskega pesemskega koša na vstopu v 21. stoletje. *Etnolog* 63/12. 17–27.
- Osnovna načela, 1906: *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk*. Ljubljana.
- Urška PERENIČ, 2010: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2011: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Gaetano PERUSINI, 1965: Friulani e sloveni. *Narodno stvaralaštvo: Folklor* 4/15–16. Beograd: Savez udruženja folklorista Jugoslavije. 1246–1255.
- , 1973: Problemi etnologici di una zona di confine. *Rad 18. kongresa saveza folklorista Jugoslavije Bovec 1971*. Ur. Zmaga Kumer. Ljubljana: Slovensko entografsko društvo, Kulturna skupnost Slovenije. 79–83.
- Slavica PLAHUTA, 2008: Čas glasbe upora na Primorskem (1943–1945). *Rado Simoniti – pevec Goriških Brd*. Ur. Jonatan Vinkler. Nova Gorica: Javni zavod Kulturni dom Nova Gorica. 33–48.
- Primorec*, 1893–1915. Gorica: Andrej Gabršček.
- Questions of Cultural Identity*, 2002. Ur. Stuart Hall in Paul de Guy. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, 2001: *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.
- Bojana ROGELJ ŠKAFAR, 2011: *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Carol SILVERMAN, 1989: The Historical Shape of Folklore in Bulgaria. *Folklor and Historical Process/Folklor i povijesni proces*. Ur. Dunja Rihtman Augušin in Maja Povrzanović. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor. 149–158.
- Anthony D. SMITH, 1991: *National Identity*. London: Penguin.
- , 1998: *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Slovenka*, 1897–1902. Trst: Konzorcij Edinosti.

Soča, 1871–1915. Gorica: Viktor Dolenc.

Roberto STAREC, 2005: In search of the »Ladin song«: The project Das Volkslied in Österreich in the Ladin areas of Tyrol and east Friuli (1904–1914). *Traditiones* 34/1. 61–77.

Susan STEWART, 1991: *Crimes of Writing*. New York: Oxford University Press.

Anton ŠTRITOF, 1908: Nabirajte narodne pesmi! *Koledar Mohorjeve družbe 1908*. 33–36.

Irena ŠUMI, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.

Barre TOELKEN, 1996: *The Dynamics of Folklore: Revised and Expanded Edition*. Logan, Utah: Utah State University Press.

Bernhard TSCHOFEN, 1999: The Habit of Folklore: Remarks on Lived Volkskunde nad the everyday Practice of European Ethnology after the End of Faith. *Journal of Folklore Research* 36/2–3. 235–244. Tudi na spletu.

Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ivanka URŠIČ, 2007: Ženski mladinski zbor Soča: Odmevni koncerti so pričali, da v Brdih živijo samo Slovenci. *Briški časnik*, jesen 2007. 23.

Jože VOGRINC, 2003: Zamišljene skupnosti danes: Spremna beseda. Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis. 181–201.

Ludvik ZORZUT, 1924: Goriške slovenske narodne pesmi. *Goriška straža*, 6. 11. 1924. 3.

Vinko VODOPIVEC, 1922: Nekaj o petju. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1922*. 27–28.

Ian D. WHYTE, 2002: *Landscape and History since 1500*. London: Reaktion Books.

UDK 398.8(497.4)

Marjeta Pisk

ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology, Ljubljana

NATIONALIZING THE FOLKSONG TRADITION OF GORIŠKA BRDA

The article examines processes of nationalizing folk culture, with special emphasis on the folksong tradition of Goriška brda. Nationalizing processes and »cultivation of culture« are more clearly discernible in border areas and are primarily based on distinctions made on the grounds of the language and forms of intangible folk culture.

Key words: folklore, national identity movements, borderlands

1 Introduction

Folklore (in the sense of intangible folk culture and its representational forms) is often perceived as a mirror of the past, and folklorists as guardians of collective memory. (SILVERMAN 1989). Their interpretations of the past are reflected in the complexion of the folksong canon, which, like national literature, is understood as a vessel of collective memory and a means of representing (and even a factor in the process of constructing) national identity. However, the concept of canon itself leads to consideration of the instruments of representation, agents, interests, and strategies (JUVAN 2011) leading to selection of a certain corpus of texts that is presented as (nationally) significant. These processes of canon formation as well as the construct of the folksong phenomenon itself have their roots in the cosmos of national identity movements and cultural nationalism, which spread throughout Europe and significantly influenced events in Slovenia, too. National identity movements to a large extent relied on local forms of culture. According to Miroslav Hroch (1968; 2000), the interest in cultural questions was not only a result of political activism but usually intensified in advance of it. Preoccupation with cultural questions, significant for phase A in Hroch's definition of national identity movements, made it possible for an ethnic group to begin to understand itself as a political subject. According to Hroch, this stage was followed by the social demands of phase B and the mass resonance of phase C, which assumed widespread cultural consciousness (LEERSSEN 2005: 9). Or, as D. SMITH summarized Hroch's model (1998: 56): First, an original small circle of intellectuals rediscovers the national culture and past and formulates the idea of the nation (phase A). There follows the crucial process of dissemination of the idea of the national by agitator-professionals who politicize cultural nationalism in the growing towns (phase B). Finally the state of popular involvement in nationalism creates a mass movement (phase C). (LEERSSEN 2005: 10) Cultural consciousness had to do with the language question as well as traditions on the basis of which political demands for ethnic groups' autonomous rights were founded. In ethnically mixed or border areas, this led to competing and opposing territorial demands (LEERSSEN 2005: 16–17), which is evident in the case of how the image of the Goriška brda folksong was formed.

2 Elements of Folk Culture in the Processes of Nation Building

The formation of the phenomenon of the Slovene folksong and the presentation of a folksong heritage was integral to the processes of nation building, the goal of which was to create a single entity out of diverse local and regional cultures and languages (ANTTONEN 2005: 85). This array of not fully formed and competing identity models attained not only symbolic function but was filtered, treated selectively, and reconfigured, at times to the point of mutations and inventions (LEERSSEN 2005: 15). »In order for the concept of the nation to operate as a symbol of integration (rural, local, and regional) and identification, it had to overcome particularistic thinking and attach itself to emotionally determined cultural conceptions and particularities of pre-industrial, rural life« (BAUMANN 2000: 122–125 in JUVANČIČ 2005: 211). According to Pertti Anttonen, this fixation caused modernity, which is customarily thought to destroy tradition, in an epistemological sense to have created it. (ANTTONEN 2005: 13).

Thus the formation of the concepts of tradition and folklore were closely tied to the idea and experience of modernity. The concepts are rooted »in the modern interest in objectifying the past and the non-modern [...] define, and in documenting and conserving selected types of communication discovered in that cultural otherness« (ANTTONEN 2005: 13). At the same time, when exactly that past ended was not clearly defined (SILVERMAN 1989). Folklorists collected traditional cultural expressions among the »folk« and brought them to the society's symbolic center, into the capitals' historical and ethnographic institutions, which had prominent places in representing national histories and cultures (ANTTONEN 2005: 88). Susan STEWARD (1991: 105) called this the artifactualization of cultural expression, which uproots the text from its original context, favoring certain genres and content (BENDIX 1997: 48). »Textualized expressive culture such as songs and tales can, with the aid of the rhetoric of authenticity, be transferred from an experience of individual transcendence to a symbol of the inevitability of national unity« (BENDIX 1997: 20); however, »if folklore speaks for the nation, it speaks for a particular political construct« (ANTTONEN 2005: 91). Folklore does not exist *per se*, but the researcher creates it when defining certain cultural expressions as traditional or folkloric (ibid.: 57). In Slovenia, the basic determinant was the differentiating factor, on the basis of which positive definitions of given pieces were established. In this way some songs were designated as folksongs on the basis of selected criteria (e.g., anonymous author, commonness, oral transmittal, variations) and especially in contrast to others (e.g., authored, in other languages, new). Yet precisely this led to standardization and exclusion of numerous features that were for various reasons not accepted as folk, even though they had a significant place in the life and singing customs of a people. Thus with the transformation of practices into heritage and applying metonymy to tradition in the course of representing songs, the growing field of folklore shaped a »national canon« authored by the »folk« and spoken in the voice of the »nation« (ANTTONEN 2005: 88). This premise of Herderian nationalism, which had a significant influence on the formation of folklore, views the people as embodied and voiced in traditional culture, especially in folk poetry (ANTTONEN 2005: 88). So it was that folksong, and more generally music

passed from representations of an immanent core of a people to representations of the people themselves (BOHLMAN 2004: 86).

Dunja Rihtman Auguštin (2001) noted that the canonization of folk culture for the purposes of national homogenization impoverished folk culture by depriving it of its social context. Since »the items and events of folklore are recurrent forms of local, dynamic human expression—artifacts and performances created one at a time under particular circumstances« (TOELKEN 1996: 33–34), no text can be understood without understanding the dynamic context in which it appears (ibid.: 56). Therefore, folklore often evokes the past, and factors of historical context are erased, engendering a sense that the past was not in flux (SILVERMAN 1989: 152).

According to Johann Gottfried Herder, folksong has the potential to represent all human culture, as well as culture in its specific, delimited forms. Thus, in his opinion, there is nothing more common yet specific than folksong (BOHLMAN 2004: 43). Yet Slovene folklore studies did not limit itself to Slovene songs as unique entities, but sought their significant features, which »would be evidence of the authenticity of the songs' heritage« (KUMER 1975: 97). At the same time, identifying particular cultural expressions as authentic, attested, and legitimate implies that others are inauthentic, false, or illegitimate. Thus folklore »made homogeneous nostalgia« (KAPCHAN 1993: 307) and rejected illegitimate (or bastard) traditions, thereby constantly holding to the false idea that the norm was cultural purity and not hybridism (BENDIX 1997: 9).

The fixation in certain circles on cultural questions was also tied to the so-called cultivation of culture, as Joep Leerssen (2005) termed it, and forming national culture. Only here was there a way to salvage disappearing models, to promote fresh productivity, and propagandistic proclamation (LEERSSEN 2005: 25). Therefore, Slovene philologists and other precursors of folklorists attempted to record and preserve songs that the aging among the folk sang and other cultural expressions, which are essential to a way of life threatened by modernization (ironically, the same scholars who enable and advance modernization perceive it as threatening). The first concern was to record and describe disappearing cultural components (LEERSSEN 2005: 26) and to use them to create harmonies and adaptations. There arose a school of »national composing«, which was to be based on a nationally distinct, non-classical musical traditions (folk music and dance). Peasant life inspired the genre of the rural »realist« tale, which was replete with local and folklore color (LEERSSEN 2005: 27; HLADNIK 1990). Thus »salvaged« and preserved elements of »national« culture were used for the propagandistic purpose of forming and making conscious a collective national identity (LEERSSEN 2005: 27).

3 Goriška brda in the Processes of Nationalization

The homogenization and stereotyping of folk culture were part of the processes of building a national culture. They relied more on exceptional phenomena than on common practices, and the structural and social differences within the ethnic group were not accounted for (ROGELJ ŠKAFAR 2011). Ethnocentrically colored nationalization (and related folklorization) of the elements of folk creativity was completely

successful only when it was anchored in the local and regional cultural and political structures, which, in Slovenia, were represented by the nation-strengthening movement, which included reading rooms¹ and politically orientated gatherings referred to as »camps« (Sln. *tabori*). (JUVANČIČ 2005: 211) In this, Hroch's C stage of nation building, there was an effort to mobilize broad masses of the population, as we can see in the newspapers published in Goriško in the second half of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries.

Any research of the processes in a given space is complex and necessarily incomplete, because a space is »socially constructed by the people that live there« and is »politicized, culturally relative, and historically specific« (RODMAN 1992: 641 in LOW and LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 203). Further, a space has unique meaning for each inhabitant, and therefore views of a space in practice often compete with one another (LOW and LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 15). This is to say that an area is not made up only of that which we see, but also of what we have in our minds (WHATE 2002: 7); it is a construct of that world (URBANC 2011: 16). And while administrative or geographical borders are fixed, the borders of interpersonal relations are such that they expand and reduce a given space, thus setting research boundaries (GRI 1989: 21).

One of the fundamental features of Goriška brda is its border location. Border areas are not passive spaces but have their own dynamics. According to Morehouse, they serve as limen or threshold spaces, where a social group can deconstruct, examine, change, and reconstruct politics and events on a wide spectrum (MOREHOUSE and PAVLAKOVIČ KOCHI 2004: 15–16). The majority autochthonous population on the Slovene side of the border is Slovene, on the Italian side, Friulian. For many centuries, »even before the names of ethnic groups were in use« (PERUSINI 1965: 1246), the people lived peacefully together in the same political constructs, and therefore day-to-day relations between them were ordinary, despite their differences.² The area was one of the most dynamic intersections of diverse traditions, for »on this linguistic border in the course of almost half a millennium not for a moment did the mutual exchange of spiritual goods cease, from the time of settlement to the present: lexical, mythological, folktale, ballad, and narrative content; musical features, refrains, etc.« (MATIČETOV 1940: 410). Matičetov underscores that inter-traditional exchanges took place where the Slovene and Friulian peasants met, and much less in Trieste and Istrian towns, where transfers were hampered by the barriers of social differences and the town dwellers' sense of superiority (ibid.: 410).³

Political relations between residents began to intensify in the nineteenth century, when the concept of ethnicity became the core organizational and mobilizing concept in the society. Public discourse highlighted the necessity of distinguishing between ethnic groups, and ethnicity became the core distinguishing feature. For this reason

¹ Regarding literary activities in societies and reading centers, see PERENIČ 2012 (in this volume) and in particular PERENIČ (2010; 2011).

² These contacts reintensified following the easing of border crossings and increased Slovene employment in Italy.

³ It is worth recalling that before Maria Tereza's reforms, which permitted peasant trade, contacts between towns and rural areas were considerably less.

the stereotypical descriptions of those from Goriška brda, founded on the distancing from the closest Other, the Friulians or Italians, are interesting:

The clothing of those from Goriška brda hardly differs from that of the Italians or Friulians. But the way they live differs. An Italian is tight and pleased if only he has polenta, while one from Goriška brda likes to eat well and drink well and is not too concerned about the past. The Italian is more serious, while a person from Goriška brda is merrier and for this reason loves festivities more than the Italian, and especially dancing. There is hardly a Sunday during the year that there isn't a dance in Goriška brda. (KOCIANČIĆ 1855: 345)

And although Arnold van Gennep noted that ethnographic borders in Europe seldom correspond to current national borders (PERUSINI 1973: 79), Ludvik Zorzut attributes the similarity of the way of life of those from Goriška brda and the Furlanians' precisely to the fact that they belong to the same state:

However, between these or those contrasts, between the differences between peoples and places on the signpost of nations, the inhabitants of the borderlands are united by many similarities of thought, views, expression, customs, food, clothing, agricultural practices, ways of building houses, and more, all under one spiritual horizon. On both sides, we meet proximate viewpoints most often among the older people, for over the centuries Austria put its stamp on people on both sides, though it is slowly sinking into the old aria: »once in the old days ...« (FERVIDUS 1972: 112)

At the time when ethnicity began to function as an organizing principle, the distinction between »Slovene«, and »Friulian« or »Italian« cultures and broader culture was foregrounded. The differences that determine belonging to a certain ethnic group are not vital and »objective«; the socially relevant factors are. It is unimportant how different members of some group are—if they say they are A, in contrast to another cognate category B, they are willing to be treated and let their own behavior be interpreted and judged as A's and not as B's; in other word, they declare their allegiance to the shared culture of A's (BARTH 1969: 15). Since under the horizon of emphatic ethnicity the ethnic border defines the group, not the components of the culture themselves (BARTH 1969: 15), it is understandable that collectors and researchers of folksongs in Goriška brda focused on collected Slovene, Italian, and Friulian songs that they probably heard did not write down. We find out about the singing of non-Slovene songs only from reports and descriptions—e.g., from a letter of Josip Tominšek, which he sent in 1911 to the Committee for Collecting Slovene Folksongs, part of the project *Das Volkslied in Österreich*. In it, he describes his efforts to get folksong collectors: »A start has been made, but there is not enough qualified help, and native song collecting is not at all promising, because people sing less than in Carniola and Styria, and on top of that they latch onto non-native songs« (MURKO 1929: 42). For the most part, Slovene recorders in this project did not pay attention to »non-native« songs, although special questions were devoted to non-Slovene songs in the publication *Navodila in vprašanja* [Guidelines and questions], which was to have directed the recorders' fieldwork. Thus the selection of a song recording becomes an important element in constructing the image of tradition, because »such an image gradually becomes canonized and in a more or less reliable form migrates into the

media, popular publications, and school textbooks and even becomes a part of official cultural politics and the nation's collective consciousness« (KOVAČIČ 2009: 143).

Newspapers played a special role in the process of nationalization: »During the era of capitalism, the press enabled readers to begin thinking of themselves as adherents to the same group, together with people beyond the borders of local communities and kinship groups they didn't know« (VOGRINC 2003: 182–83). Thus in the Goriško newspapers⁴ of the time we find correspondents' reports on singing customs in Goriška brda, which were (apparently)⁵ written for the most part by teachers and priests—that is, people of higher status.

Especially for peoples without a state or without a long and constant tradition of politics or statehood, the linguistic and cultural definitions were an expression of a process that enabled individuals to connect in a pluralistic social whole and shape for themselves new feelings of belonging and new identities. All of this explains the role of students and intellectuals in the process of defining nation at the end of the eighteenth and beginning of the nineteenth centuries. They were among the first to espouse belief in the people and they defined its national political ideology in goals. (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 69)

We can recognize their engagement in advancing the organization of cultural life and belief in the people's progress in their contributions to these newspapers. At the same time, we can see the disjuncture between the everyday customs of the Goriška brda people and the standpoint and dispositions of the local opinion makers, as an example from Soča shows: »And I call on the Kožbana Society: Keep up the good work! Continue to work fearlessly and courageously like this. Much has already been cleared out in this place thanks to your efforts, you've smothered the former funny dialect, thrown out the former Friulian singing, and made the people realize whose land they are living on« (*Soča*, 7 September 1906). Thus, objectivized, »factual« history, traditions, customs, and language do not determine »cultural« boundaries; what do are the internalized, actors' agreements, as they go about determining the extent of the imagined group, on collective meaning (ŠUMI 2000: 178). The newspaper articles approximate Smith's concept, according to which an ethnic group is

a collective of people that at least some individuals external to it see as a separate cultural and historical grouping. A population thus marked can have a very low awareness of the fact that they constitute a unique group. Nonetheless, according to Smith, there is a collection of attributes of an ethnic group that might be acknowledged only by a minority, and in a given period, individual attributes might be more pronounced than others. These attributes are the group's proper name, a myth of common ancestors, collective historical memories, one or more elements of the collective culture that differ from those in other cultures, a connection with a meaningful "homeland," and a sense of solidarity in segments of the populations. (SMITH 1991: 21) (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 15)

⁴ In particular *Sloga*, *Edinost* (1876–1928), *Goriška straža*, *Soča: organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* (1871–1915), *Gorica*, and to a lesser extent in some others.

⁵ Most of the reports are unsigned and therefore their authorship is undetermined; however, we can discern the writers' occupations in the subtext.

The authors of these newspaper articles cited specifically the elements of shared culture, and foremost those that were expressed in Slovene as opposed to another language tradition. Since folksong is a syncretic unity of text and melody, it is because of the text, which is usually in a given language or its dialectic variant, (although bilingual or macaronic songs are known), that it is employed for ethnic or national identity purposes. Identity is thus more a result of marking differences and excluding than a sign of identity, a naturally constituted whole—that is, an all encompassing similarity, identicalness (HALL and DE GUY 2002: 4). So identities are created from differences. It is only through relations with the Other, with the one who is not, or with what is absent that it is possible to construct the »positive« meaning of any term, and this applies to »identity«, which is able to function as a point of identification and belonging thanks to its capacity to exclude and leave aside. For this reason the opinion makers were most disturbed by »Slovene« residents singing songs in »non-Slovene« languages:

Our residents of Goriška brda have already begun to peeling plums, as is their annual custom. This is also »economical« because peeled plums can be sold for a higher price. In families where there are several daughters, they peel over four hundredweights a day. They usually peel during the day and pit dried and sulfured prunes at night. While doing this fairly thankless task, they usually sing entertaining songs. »Slovene songs«, one might think. No? In what language then? Certainly not Slovene, we know that much, and German even less, because the farmers in the Goriška brda don't speak German at all, except in Kozana,⁶ where they speak the Carinthian dialect, but in a mangled fashion. What they sing is some kind of Friulian-Italian minestrone without color, smell, or taste. The local girls sing without even knowing themselves what they're singing. Where folk singing gives way to foreign songs this is sad because this is the best proof of national unawareness and negligence. (*Soča*, 16 September 1875)

The making ethnic of folk culture in border spaces, which are characterized by mixing and blurring of cultural identity that borders protect (MOREHOUSE 2004: 19), did not take place as opinion makers expected:

Getting around to what I wanted to talk about before—I and every other Slovene that comes to this area must confess that here folk singing is neglected. Surely I'll get comments asking how I dare judge so harshly because after all the young men sing all night so that their singing echoes far and wide. It's true that they always shout and whoop, but the question now is what is this singing like and what do they sing? I'd like to clarify this a bit more. What do we hear when we listen to our young men sing? Perhaps a Slovene song, of which we have hundreds? Ah, no, they prefer a coarse Friulian or Italian song, which even the Friulians have already stopped using and thrown out of their houses, but which our people in the remote Goriška brda have carefully picked up and preserved as though it were a precious gem. And when they want to make it longer, they add a »holi-lai-la-la, la-la-liu-la-le-lie«, and so on, with every stanza ending with a »doi, a doi farin l' amor«, or even »evviva l'amor«. And so they keep singing even up until midnight. So you can

⁶ Kozana residents were known for selling fruits in various Austrian cities, where the women even lived for a number of months while selling Brda fruits.

never hear a Slovene song? Sure, when they make something up themselves and add a folk melody to the words. This kind of Slovene singing, if I may even call it so, does have its purpose, although I don't want to discuss it further. Perhaps some understand me well enough. This way, it is mainly Friulian or Italian songs that echo in the remote Gorizia Hills (they are especially common at folk dances). But I must draw attention to the fact that here in Šlovrenc you can often hear Slovene songs such as »Zvedel sem nekaj novega« [I Learned Something New], »Kje so moje rožice« [Where are my Flowers?], and some others that I don't know well. I must grant them this. Otherwise Italian songs are also common in Šlovrenc, and in fairly large numbers at that. (*Soča*, 18 June 1881)

Opposition to singing non-Slovene songs was based on many factors. The first was the question of the linkage between ethnic identity and language: Slovene-language songs were the only ones suitable for the Slovene population because they were supposedly their own. Another factor was the question of modernity in opposition to tradition, with the past and its original Slovene »folk« song having an immeasurably higher status than the »newer« Friulian or Italian »tunes. Some writers also raise the appropriateness question: love songs—especially in Italian or Friulian—were inappropriate and immoral. Therefore by organizing singing activities they wanted Slovene singing to prevail in Goriška brda and to »drive out all of the Italian hooting fala—nor« (*Soča*, 2 September 1881). However, real life was a good deal more heterogeneous, and hybrid forms and practices appeared. Everyday normalcy, according to Ulrich BECK (1993: 912) is not found in either-or categories but is characterized by »and« (TSCHOFEN 1999: 235). Along these lines, as an informant born in 1924 told it, in his childhood in the village of Golo Brdo, three languages had equal currency in public places: Italian in school, Friulian with children at the market, and Slovene in church. Marriages between Goriška brda men and Friulian women (or Goriška brda women and Friulian men) were not uncommon.⁷

Proponents of the national idea strove to organize singing activities in Goriška brda as well in order to »revive afresh« Slovene folk singing:

Speaking frankly and without beating around the bush, it is necessary to raise some national prophets, national organ players, and Goriška brda patriots to nurture folk singing with all their might. Whoever feels capable should make an effort to save or Goriška brda border folk from the darkness of lack of national consciousness. Since they have long lived and slept in unconsciousness, it is high time they wake up. The best way to achieve this is folk singing. It will awaken them from their long sleep and prepare them to be conscious Slovenes. Folk singing positively influences national consciousness and fosters an ardent love for the mother tongue, and, moreover, sparks a burning love for our homeland, surrounded by enemies. (*Soča*, 18 June 1881)

4 Nationalizing Folk Culture and the Spread of Folksongs

The nationalization of folk culture was a multi-layered process that included collecting and preserving »folk« wealth as well as spreading it among the »folk« in

⁷ The poet Alojz Gradnik's mother, Lucija Godeas, was Friulian, and usually the principle of local origin and language use in the area the family lived governed.

»cultivated« forms. In his call to Collect Folksongs in the project *Das Volkslied in Österreich*, Anton Štritof justified this on the basis of the void that forms when

folk songs disappear, and then there is the danger of what might replace them: he says that foreign songs that people bring from elsewhere, especially »soldiers or from faraway mines,« fill the void caused by the abandonment of native songs. Above all the writer voices open concern not only for the folksong, but for the language and people as well. He says that in place of “priceless native songs that so purely express the folk’s sentiments and thoughts, in many places German polkas and ugly march tunes are to be heard: foreign goods updated in a cloak of native words. Where does this lead? (ŠTRITOF 1908: 31) (KLOBČAR 2005: 72–73)

The »guardians« of national culture thus attempted not only to represent and preserve some disappearing tradition, but primarily to set the groundwork for recreating practices that would mean a continuation of a tradition in new circumstances. Collecting folksongs was to aid a renewal of the »nurture of folksongs in school, at home, and in society« (*Osnovna načela* 1906: 2); songs were to be returned to the people to sing in place of foreign songs, to be taught in schools, and to inspire new composers (KLOBČAR 2005: 74). On entering the national sphere—for example, with the publication of folksong collections—folk music would not lose its sheen of authenticity (BOHLMAN 2004: 17), because in the second half of the nineteenth century, »when the significance of folk art was first emphasized, reliance on the folk heritage paradoxically did not mean rejection of originality. On the contrary, it was then that the apparently illogical position that the individuality of a work had to be rooted in the national, »folk spirit« prevailed« (BARBO 2003: 156). The »Slovene spirit« was supposed to inform new songs. In the opinion of Mari K. Arko Klemenc, »because a primary goal of 19th-century cultural advocates was Slovene cultural (and, in turn, political) unity, many composers intentionally toned down regional distinctions in their arrangements, a practice that often resulted in a certain musical homogeneity in the harmonization of Slovene folk songs« (ARKO KLEMENC 2004: 47–48). Yet »national style is not something that can be reliably constituted by defining specific melodic types, rhythmic patterns, or types of harmony ... On the contrary, Carl Dahlhaus even thinks that we can define the national as primarily a functional and not a substantive concept« (BARBO 2003: 156). At the same time, it was not always clear what was truly folk and what the »folk« spirit ought to be like.

My principles when recording and harmonizing folk melodies are: The melody should be recorded conscientiously and exactly. With us, we still argue what the folk spirit is and what is foreign; we must show how the folk sang the song in the old days, when the folksong was still alive. Those »screamers« then would learn from these melodies what the spirit is like, which is only possible when the melody is fully recorded like this, as the folk sang it. (KOKOŠAR, Vol. XIV)

We learn from the texts of Ludvik Zorzut, a poet and collector of folk art from Medana in Goriška brda, how Ivan Kokošar⁸ carried this off in practice:

⁸ Ivan Janez Kokošar (1860 Hudajužna–1923 Grahovo) attended the gymnasium in Gorica between 1871 and 1879 as a pupil of a small seminary. Then he studied theology (1879–83) and became a priest in

Kokošar would call the oldest people in the village to the rectory and write down for himself the text and melodies, as our »old timers« sang them. His collection contains mostly songs from Baška grapa, the Idrija area, Soča Valley, and elsewhere, as well as some from Goriška brda, which I brought him when I was a student. At concerts, the late Kokošar began adding to the program some folksongs from his collection, which he harmonized himself. Harmonizing is adapting a melody for a full choir. Kokošar's harmonization was simple, sometimes too sharp, but he saved for us so many Goriško melodies that would otherwise have gone to the grave with our old folk. Enough reminiscing, they sing for him! [...] The modern harmonizer must have sensible and correct artistic taste. He must save the essential character of a folksong, preserve its pure genuineness, its homey simplicity, as God created it, I would say, so that »non alterat naturam«: without changing and spoiling its features, its essence, drawing the folk soul from it, and shaping it so that a simple, country choir can sing it as well as a polished choir in a concert hall. To put it like Vodopivec: "A folksong is like a hale, fetching, peasant lass who is full of life and only beautiful as long as she doesn't prettify herself with dandified, artificial, perfumed beauty! (ZORZUT 1924: 3)

Composers wished to »shape« folksongs for use by an every growing number of choirs. Choirs were an extremely great mobilizing force, because a choir was viewed as giving voice to and embodying the people, giving a voice to each of its members and harmonizing the voices in a meaningful consonance. The transformation of a choral performance into a moment of high nationalism was thus very frequent (BOHLMAN 2004: 97).

We especially see the power that singing has over the heart when a patriotic song suddenly springs from a large gathering. Instantaneous inspiration grips everyone like an electric shock. How eyes light up, how cheeks burn, and how fists clench! People that were just limp and bored instantly become excited and inspired. This is the marvelous power of our song. (VODOPIVEC 1922: 27)

In the last decades of the nineteenth century, mass events entailed especially praise for the nation, because massiveness meant overwhelming strength in the cultural battle (CIGOJ KRSTULOVIC 2000: 101). Such engagement was understood as especially important in the border areas, where in addition to preserving the tradition of »beautiful singing« and quality use of leisure time, gatherings were to »resuscitate and spread knowledge of the Slovene tongue. They encouraged an organizing spirit and increased consciousness« (KOMAVEC 2001: 56). Promoting singing, which was called »the flame of national life«,⁹ was thus motivated in the borderlands by the desire »to teach Slovene folksongs [...] so that soon trivial Italian songs would disappear from the area and our Slovene songs will be heard in their place (*Slovenka*, 1/19, 1897). This is also how the founding of village choirs was justified: »The purpose of village choirs is also to dam foreign influence, which also flows through the up until recently quite firmly domesticated Italian tunes. We must recognize our Slovene blood not only in the words, but also in the singing. Singing folksongs especially

1883. Between 1883 and 1888 he served as a parish priest in Cerkno, then as pastor in Šebrelje from 1889 to 1891. In 1901 he was appointed pastor at Sv. Ignacij na Travniku (Gorica), where he worked until his retirement in 1914. He carried on his duties as a priest in Grahovo until his death on 16 May 1923.

⁹ *Soča*, 18 April 1884; a correspondent from Šebrelje.

helps to root out Italian tunes« (*Primorec*, 27 January 1905). Or as a correspondent from Medana in Goriška brda wrote:

The fact that Medana, the last Slovene station on the trade road to Italian Karmin, is progressing apace is a special joy for Slovenia. Praise to the teacher who awakens and educates peoples with beautiful Slovene singing. Praise to the pastor who lends his beautiful voice and precious time to the promotion of Slovene singing! Praise to the Medana choir, which sings Slovene songs on the threshold of Friuli! May there be many such choirs founded on the Italian border! There is national strength in singing; it is a national army. (*Soča*, 28 July 1882)

In guidelines for Goriška brda choirmasters of the time we read that

songs that, of course, are national and inspiring and musically comparatively easy should be chosen for singers. In Goriška brda, as we glean from reports, it is just a matter of awakening people; but that can only be done if the young men and women learn folk singing without difficulty, and that singing is widely embraced by the people. Italian singing (young men's) is also a danger to us for this reason, because it is mostly just la-la-la or some similar yelping; since it is not singing, it is not hard, and then it very easily and quickly swoops up the ignorant, simple Slovene who wants to sing. (*Soča*, 9 September 1881)

The author posits the demands of Slovene songs as a reason that simple residents prefer singing »Italian« songs. From the contrasting evaluations of Slovene songs and Italian »yelping« we can conclude that Slovene songs are artistically superior, and so they require study and not just spontaneous transfer from generation to generation or mouth to mouth. Singing leaders therefore tried to spread Slovene »folk« choir songs among the residents in order to root out non-Slovene songs: thus, for example, one of the most noted Goriška brda choir director and organist, Anton Simoniti »selflessly taught singing groups and fought against the influence of Friulian songs for over sixty years« (KOŽLIN 1995: 31). According to a *Soča* correspondent's reports, the singing leader J. Marinič »drove German yodeling from our community (Kozana —M. P.) and replaced it with Slovene singing, so that today you seldom hear German singing, whether in taverns or und beneath a leafy linden« (*Soča*, 11 January 1877).

Similar processes that developed in Friuli, where composers and choir directors arranged folk songs to emphasize their ethnic significance and motive ethnic identification, show that this was not a national peculiarity, but that »nationalizing« culture was an international process (LEERSSEN 2008). The new songs and arrangements, which expressed Friulians' patriotism and demands for autonomy, were much beloved by the »simple« folk in Friulian villages under Austrian power (STAREC 2005: 72). However, underlining the significance of choirs also concealed a trap, as a correspondent from Cerkno concluded:

Reading centers are opening and reading societies being formed, and popular celebrations are held. Singing leaders try mightily to drive out bad singing and here, too, they've widely planted the seedlings of artistic folk singing. The people have started to take an interest in what is new, what is artistic; that which was seems to them incomplete, too familiar. [...] Many folk treasures are nowadays on a dangerous cliff. (*Soča*, 1 March 1884)

Marija Klobčar thus concludes that in Goriško »a very early and intensive growth of choir singing [...] quickly began to change the valuing of folksongs, something that was already strongly observable during the Folksong in Austria project« (KLOBČAR 2007: 13). Likewise, Zmaga Kumer says that »the preference for choir art song as better, more beautiful, more valuable [...] turned many singers from customary folksongs« (KUMER 1978: 353–54).

Organized singing societies also spawned spontaneous singing societies, at first fluid in number and composition, and gradually changing into organized performing groups (ŠIVIC 2007: 30). Choir singers were originally folksingers, and their choir activities were to enable them to bring folk songs into everyday life in an aesthetically higher form. Choir singing was thus »a means to make the people cultivated«, or in Vinko Vodopivec's words:

The young men who are members of our singing groups and who appear on our stages soon loose that coarseness that held them back in the past. Real cultivation that touches the heart and mind soon appears in their appearance and mutual interactions as well. Their thoughts are no longer drowned in the tavern and dancing, and they become open to higher visions. (VODOPIVEC 1922: 27)¹⁰

A letter from Goriška brda interestingly shows the connection between coarseness and the tavern milieu as opposed to the cultivation of festivities organized by societies. We might also recognize in it a low evaluation of spontaneous folk dance to the accordion:

The Kožbana society holds very nice festivities that we border Slovenes are proud of. It is unfortunate that there can be found some ignorant people who oppose the society, not knowing why themselves. I noticed a hideout of these ignoramus at »Štela Benedeta«, or as we call it, at Nježa's in Kožbana. The flower of wild life was gathered in this den, and they were dancing crazily to an accordion, trying to compete with the society festivity. It is a wonder there are people like that around, who can't value the society's activities, which only help improve the Slovene people living on the border. (*Soča*, 7 September 1906)

The symbolic and identity meaning of choir activities and the »use« of folksongs further increased when Goriška brda and a large part of Western Slovenia came under the Kingdom of Italy. In other moments of crisis, too, the folksong was used in its cohesive and manifesting social function.¹¹ After Italy's capitulation, event planning on the reading center model once again took hold; the most notable and well attended was singing. »Choirs song old Slovene folksongs, and Slovene battle songs spread quickly, too, coming from central Slovenia« (PLAHUTA: 2008: 44). After the end of WW II, when the border was being determined, the composer Srečko Kumar, with the help of his daughter Vukoslava, founded a young women's choir *Soča*. It performed also for the Allied commissions that came to Goriška brda

¹⁰ In order to understand the quotation, it is important to note that Vodopivec was a priest.

¹¹ This mechanism in moments of crisis was exceptionally strong in Friuli during the decade following the catastrophic earthquake: »It could be understood as the record industry's fitting response to the catastrophe of '76, that Friuli rethought its way of life, past, and proper cultural specificity« (GRI 1985: 21).

(URŠIČ 2007: 23). Although the Slovene folksong was used in times of crisis as a symbol of resistance to foreign regimes, this did not mean the exclusion of everyday favorite Friulian and Italian songs. In informal situations, singers still sang both Friulian and Italian songs that they liked, even though they associated in organized singing groups, in the context of which they learned arrangements of Slovene folk and patriotic songs.

5 Conclusion

The processes of nationalizing folk culture, which the founders and propagators of the national idea promoted, encountered obstacles presented by the common practices in the lives of border area residents, regardless of ethnicity. Thus the example of Goriška brda showed that »ethnically or culturally defined communities are an artifact and a tool of sociopolitical interests, with expressive forms objectified and strategically employed« (BENDIX 2000: 42). Nonetheless, it is impossible completely to supervise and command the real life of traditions. The singing of folksongs is primarily situational, and therefore only the songs that meet and address the needs and requirements of singers and listeners are sung and preserved (MURŠIČ 2002: 25). It is evident that if an element remains part of the heritage, then it must have some meaning for carriers of the tradition (DUNDES 1980: 39). In this way, in the traditions of a given space we can recognize meanings that are important to the local residents but which have been influenced by larger factors, including the nationalization and »cultivation« of culture.

WORKS CITED

- Pertti J. ANTTONEN, 2005: *Tradition through modernity: Postmodernism and the nation-state in folklore scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society (Studia Fennica, Folklorica 15).
- Maria Kristine ARKO KLEMENC, 2004: Crafting authenticity: Franc Marolt, folk song, and the concert stage. *Traditiones* 33/2. 47–70.
- Matjaž BARBO, 2003: Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor [Slovene folk songs adapted for choirs]. *Slovenska zborovska stvaritev II: Ljudske pesmi*. Ed. Mitja Gobec. Ljubljana: JSKD. 155–161.
- Frederik BARTH, 1969: *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Max Peter BAUMANN, 2000: The local and the global: Traditional music instruments and modernization. *The World of Music* 42/3. 121–144.
- Regina BENDIX, 1997: *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. Madison, Wis., London: The University of Wisconsin Press.
- , 2000: The Pleasure of the ear: Toward an ethnography of listening. *Cultural Analysis* 1. 33–50.

- Philip V. BOHLMAN, 2004: *The music of European nationalism: Cultural identity and modern history*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIČ, 2000: Glasba druge polovice 19. st. na Slovenskem: K funkciji in pomenu zborovskega petja v slovenski kulturni zgodovini [Slovene music in the second half of the nineteenth century: On the function and meaning of choir singing in Slovene cultural history]. *Kronika* 48/3. 94–105.
- Alan DUNDES, 1980: *Interpreting folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- I. z. FERVIDUS (Ludvik ZORZUT), 1972: Na meji dveh svetov [On the border of two worlds]. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1972. 112–114.
- Gian Paolo GRI, 1989: *Cultura popolare, ricerca demologica e storiografia in Friuli, La cultura popolare in Friuli: Atti del convegno di studio [Folk culture, folklore research and historiography. Folk culture in Friuli: Proceedings of the conference]*. Ed. Giuseppe Fornasir. Udine: Palazzo del Torso. 9–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest [Slovene rural story]*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Miroslav HROCH, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Prague: University of Prague.
- , 2000: *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. New York: Columbia University Press.
- Marko JUVAN, 2011: Self-referentiality and the formation of the Slovene literary canon: Study platform on interlocking nationalisms: SPIN. Web.
- Katarina JUVANČIČ, 2005: The popularization of Slovene folk music between the local and global: Redemption or downfall of national heritage. *Traditiones* 34/1. 209–219.
- Deborah KAPCHAN, 1993: Hybridization and the marketplace: Emerging paradigms in folkloristics. *Western Folklore* 52/2–4. 303–326.
- Marija KLOBČAR, 2005: The self-image of Slovene in folk song collecting. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkers* 53/54. Vienna: Mille Tre Verlag. 70–82.
- Stepan KOCIANČIČ, 1855: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853 [Historical curiosities collected in Goriško in 1853]. *Prijatelj: Časopis za šolo in za dom, XV. tečaj*. Celovec.
- KOKOŠARJEVE opazke [Kokošar's remarks], XIV. zvezek. Archiv GNI, GNI ZRC SAZU.
- Maša KOMAVEC, 2001: Stoletne vzporednice ljudskega in zborovskega petja na Primorskem [One hundred years of folk and choir singing in Primorsko]. *Glava in srce: Zbornik ob 100-letnici pevskega in glasbenega društva 1901–2001*. Ed. Silvan Kerševan. Gorica: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel. 56–72.

- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija* [Bell chiming: The ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in Slovenia and Europe: Diss.]. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Rosana KOŽLIN, 1995: *Briški glasbeniki in Rado Simoniti: Diplomsko delo* [Goriška brda musicians and Rado Simoniti: Thesis]. Ljubljana: Rosana Kožlin.
- Zmaga KUMER, 1975: *Pesem slovenske dežele* [Songs of the Slovene land]. Maribor: Založba Obzorja.
- , 1978: Ljudska pesem v sodobnosti. *Pogledi na etnologijo* [Viewpoints on ethnology]. Es. Angelos Baš. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk. 335–364.
- Joep LEERSSEN, 2005: *The cultivation of culture. Towards a definition of Romantic nationalism in Europe*. Amsterdam: University of Amsterdam. Web.
- , 2008: *National thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Setha M. LOW and Denise LAWRENCE ZÚNIGA, 2003: *Locating culture: The anthropology of space and place*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing. 1–47.
- Milko MATIČETOV, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. [New directions in research in Slovene folk traditions and Lepa Vida]. *Dom in svet* 52/7. 405–412.
- Barbara J. MOREHOUSE and Vera PAVLAKOVIC KOCHI, 2004: Borders, boundaries and border spaces. *Challenged borderlands: Transcending political and cultural boundaries*. Ed. Vera Pavlakovich Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 15–17.
- Barbara J. MOREHOUSE, 2004: Theoretical approaches to border spaces and identities. *Challenged borderlands: Transcending political and cultural boundaries*. Ed. Vera Pavlakovich-Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 19–39.
- Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami [A large collection of Slovenian folk songs with their melodies]. *Etnolog* III. 5–54.
- Rajko MURŠIČ, 2002: Univerzalne vsebine Vodovnikovega pohorskega pesemskega koša na vstopu v 21. stoletje [The universal contents of Vodnik's Pohorje song fund at the beginning of the twenty-first century]. *Etnolog* 63/12. 17–27.
- Osnovna načela, 1906: *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk* [Basic principles for the publication of the Folk song in Austria planned by the Austro-Hungarian Ministry of Public Worship and Education]. Ljubljana.
- Urška PERENIČ, 2010: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The application of the theoretical model: The cultural life in politico-cultural societies in the

- mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2011: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Gaetano PERUSINI, 1965: Friulani e sloveni. *Narodno stvaralaštvo: Folklor* 4/15–16. Belgrad: Savez udruženja folklorista Jugoslavije. 1246–1255.
- , 1973: Problemi etnologici di una zona di confine. *Rad 18. kongresa saveza folklorista Jugoslavije Bovec 1971*. Ed. Zmaga Kumer. Ljubljana: Slovensko entografsko društvo, Kulturna skupnost Slovenije. 79–83.
- Slavica PLAHUTA, 2008: Čas glasbe upora na Primorskem (1943–1945) [The time of music of resistance in Primorsko (1943–1945)]. *Rado Simoniti – pevec Goriških Brd*. Ed. Jonatan Vinkler. Nova Gorica: Javni zavod Kulturni dom Nova Gorica. 33–48.
- Primorec*, 1893–1915. Gorica: Andrej Gabršček.
- Questions of cultural identity*, 2002. Ed. Stuart Hall in Paul de Guy. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, 2001: *Etnologija i etnomit [Ethnology and the ethnomyth]*. Zagreb: ABS95.
- Bojana ROGELJ ŠKAFAR, 2011: *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju [Modeling the traces of national identity: The collection of drawing records of Oton Grebenc's pupils in the Slovene Ethnographic Museum]*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Carol SILVERMAN, 1989: The historical shape of folklore in Bulgaria. *Folklor and Historical Process/Folklor i povijesni proces*. Ed. Dunja Rihtman Augušin and Maja Povrzanović. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor. 149–158.
- Anthony D. SMITH, 1991: *National identity*. London: Penguin.
- , 1998: *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Slovenka*, 1897–1902. Trst: Konzorcij Edinosti.
- Soča*, 1871–1915. Gorica: Viktor Dolenc.
- Roberto STAREC, 2005: In search of the »Ladin song«: The project Das Volkslied in Österreich in the Ladin areas of Tyrol and east Friuli (1904–1914). *Traditiones* 34/ 1. 61–77.
- Susan STEWART, 1991: *Crimes of writing*. New York: Oxford University Press.
- Anton ŠTRITOF, 1908: Nabirajte narodne pesmi! [Collect folk songs!] *Koledar Mohorjeve družbe 1908*. 33–36.

- Irena ŠUMI, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji* [Culture, ethnicity, boundary: Constructions of diversity in anthropological perspective]. Ljubljana: Založba ZRC.
- Barre TOELKEN, 1996: *The dynamics of folklore: Revised and expanded edition*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Bernhard TSCHOFEN, 1999: The habit of folklore: Remarks on lived Volkskunde and the everyday practice of European ethnology after the end of faith. *Journal of Folklore Research* 36/2–3. 235–244. Web.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [Landscape images of Slovene Istra]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ivanka URŠIČ, 2007: Ženski mladinski zbor Soča. Odmevni koncerti so pričali, da v Brdih živijo samo Slovenci [The Soča young women's choir. Their successful concerts attest that only Slovenes live in Goriška brda]. *Briški časnik*, jesen 2007. 23.
- Jože VOGRINC, 2003: Zamišljene skupnosti danes: Spremna beseda [Imagined communities today: Afterword]. Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis. 181–201.
- Ludvik ZORZUT, 1924: Goriške slovenske narodne pesmi [Goriško Slovene folk songs]. *Goriška straža*, 6. 11. 1924. 3.
- Vinko VODOPIVEC, 1922: Nekaj o petju [A note on singing]. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1922*. 27–28.
- Ian D. WHYTE, 2002: *Landscape and history since 1500*. London: Reaktion Books.

UDK 398.8:913(497.4)

Jerneja Vrabčič

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

KRAJI ZAPISOV IN MESTA V IZBRANIH SLOVENSКИH LJUDSKIH PESMIH

Članek govori o fizičnem prostoru, kakor ga zasledimo ob branju dela zbirke *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923). Analiziranih je bilo 148 šaljivih in zabavljivih pesmi. Na zemljevid so umeščeni kraji zapisov pesmi in njihovih variant ter kraji, ki se v pesmih omenjajo. Uporabljeni so bili Excel, spletni zemljevid in GIS aplikacije.

Ključne besede: ljudska pesem, prostor, geografski informacijski sistem (GIS), karta

1 O zbirki, svetovih, prehajanjih in metodi dela

Karel Štrekelj je leta 1887 v *Ljubljanskem zvonu* objavil prošnjo za »narodno blago« – po svojih močeh je želel urediti in objaviti vse narodno blago, ki je že bilo kje objavljeno, in tisto, ki je bilo v rokopisnih zbirkah. Pri tem je skušal zaobjeti vse takratne dežele in kraje, kjer so živeli »ljudje našega jezika« (ŠTREKELJ 1887: 628; prim. MATIČETOV 1969: 198). Urejanje skupine šaljivih pesmi je padlo na pleča Jože Glonarja, ki je po smrti Karla Štreklja nadaljeval z delom in ga tudi dokončal z zbirko *Slovenskih narodnih pesmi*.¹ Pesmi in variante za skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je Glonar izbral iz zapisov 78 različnih zapisovalcev, pri 52 zapisih pa zapisovalec v zbirki ni znan. Glonarju se imena zapisovalcev in informatorjev niso zdela pomembna – veliko pomembnejša se mu je zdela kronologija (*SNP IV*: *51 in *66).²

Pesmi so se večinoma zbirale konec 19. in na začetku 20. stoletja. Zapisovalci niso vedno beležili kraja in časa zapisa, tudi ne imen informatorjev ali značilnosti konteksta (npr. ali se je pesem pela le ob posebnih priložnostih, v določenem času). Zapisi so s s stališča folkloristike pomanjkljivi tudi zaradi tega, ker so v zbirki večinoma predstavljena le besedila; v skupini šaljivih in zabavljivih pesmi je melodija skicirana pod črto le ob eni pesmi. V spremni besedi k izbrani skupini je zapisano, da so: »[p]esmi tega značaja [...] prvotno namenjene konkretnim osebam in krajem in so vsled tega neumljive po drugih krajih« (*SNP IV*: 683). V tej izjavi je viden preplet dveh svetov – »realni« oz. družbenogeografski prostor, v katerem pesem deluje, in imaginarni svet, ki je predstavljen v pesmi. Kljub temu, da sta svetova ontološko ločena, sta se skozi zgodovino nenehno prepletala (prim. SEARLE 1995: 144; 153–154) in medsebojno vplivala drug na drugega (prim. KOZIN 2002: 71).

¹ Del zbirke *Slovenske narodne pesmi*, ki obsega šaljive in zabavljive pesmi, je dostopen tudi na Wikiviru.

² Število neznanih zapisovalcev je nekoliko vprašljivo, saj npr. v sklopu otroških pesmi zasledimo v spremni besedi opombo, da je kot zadnja pesem predstavljena pesem »narodnega pesnika Kančnika«, medtem ko je v opombi pod zadnjo pesmijo v omenjeni skupini zapisano: »Zapisal neznanec. Iz VO. XVII. 8, 3. Pesem je umetna« (*SNP IV*: 480).

Poznani sta Ecova izjava o tem, da pripovedni svetovi³ »izkoriščajo« realne (ECO 1999: 82), ali pa Iserjeva ideja o premikajočem gledišču, ki nastopi z branjem in omogoča, da »dobimo iluzijo globine in širine prostora, od tod pa izhaja vtis, da se ob branju dejansko nahajamo v nekem resničnem svetu« (ISER 2001: 184). Učinek navzočnosti prostora, ki je v resnici navzoč le v naši glavi, je dosežen samo prek bralčevega prevzemanja diskurznihih perspektiv, prek besedilno zasnovanih fokalizacij, tj. prek niza zoženih pogledov (s stališča pripovedovalca, literarnih likov itn.) oz. medsebojne igre posebnih oblik »dostopnosti do intendiranega stanja stvari« (ISER 2001: 181). Transgresija med njima je omogočena s semiozo, kar pomeni, da so zaznave dejanskih prostorov:

interpretirane in opomenjene (procesirane) s posredovanjem memoriziranih ali imaginarnih prostorskih shem, po drugi strani pa se imaginarni prostori, ideacijsko konstruirani v bralčevi zavesti, s pomočjo združevanja pomenov jezikovnih enot, lahko razvijejo v predstavne podobe samo s priklicevanjem spominov na zaznave dejanskih prostorov« (JUVAN 2006: 188; prim. ŠKULJ 2005: 351).

Nakazati želim, da je prostor ključna razsežnost resničnosti – druga delujoča dejavnika sta še družba in čas.

Spremnna besedila delno vsebujejo tudi podatke, ki povedo, od kod so nekateri zapisovalci, vendar karta, ki bi lahko služila kot predloga v stilu literarnih poti, še čaka na obdelavo (prim. Sites of (re)Collection; projekt Ein literarischer Atlas Europas).⁴ Zaenkrat lahko kot vestnega zapisovalca »ljudskega blaga« izpostavimo Franca Kramarja (1890–1959). Izhajal je iz Matene pri Igu, v želji po zapisovanju ljudske pesmi pa je peš, s kolesom in v vlakom prekriziral dobršni del današnjega slovenskega ozemlja in tako med letoma 1908 in 1914 v okviru avstrijske državne akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) zapisal skoraj 5000 pesmi (z melodijo). V Štrekljevi zbirki najdemo 69 njegovih zapisov. Glonar je zbral za skupino šaljivih in zabavljivih največ pesmi (10 pesmi in 6 variant) prav iz njegovih zapisov. Skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je doletela močna cenzura. Pesmi, ki so bile označene za šaljive, kosmate oz. okrogle, so zmotile takratno cerkveno sfero (prim. BAHTIN 2008: 10), ki je pesmi označila za nemoralne.

V nadaljevanju bodo predstavljeni trije zemljevidi, ki so bili uporabljeni na predstavitvi referata Landscape and Community in Humorous Slovenian Folksongs na mednarodni konferenci SIEF aprila 2011 v Lizboni. Pri analizi pesmi sem si pomagala z Excelom.⁵ Delala sem na več listih, na enega sem vpisovala v vzporedne stolpce zapisovalce in številke pesmi, na drugega številke pesmi in kraje zapisov ter variant, na tretjega številke pesmi in verzov, verze in potem posamezne prvine (npr. kraje, materialno kulturo, moške, ženske, živali ipd.).

³ Pripovedne svetove lahko nadomestimo z imaginarnimi.

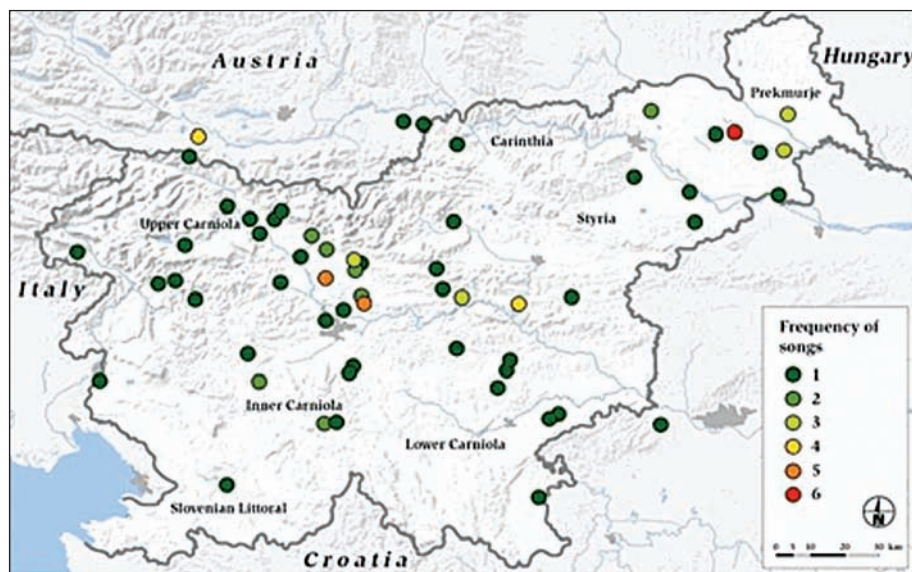
⁴ Kar nekaj povezav do projektov, ki v svoje raziskovanje vpletajo GIS, dobimo na Wikiverzi pod naslovom Literatura in prostor.

⁵ Takrat še nisem vedela za programe, kot je na primer Poliqarp ali Greenstone Digital Library, ki sta brezplačna in odprtokodna programa, ki delujeta pod okriljem GNU General Public Licence (žal sta še oba nekompatibilna s slovenščino).

2 Izbrane pesmi na zemljevidu

Na kartah bodo prikazani kraji zapisov pesmi in njihovih variant. Za določitev koordinat je bil uporabljen interaktivni spletni atlas Geopedia. Koordinate pa so bile vnesene v program ArcGIS. Geopedia zaenkrat interaktivno predstavlja le Slovenijo, zato so bili kraji izven Slovenije dodani s pomočjo ArcGIS programa. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU se za izdelavo kart oz. za zahtevnejše aplikacije in prikaze povezuje z Geografskim inštitutom Antona Melika in/ali z Inštitutom za antropološke prostorske študije,⁶ saj imajo slednji licenčni program ArcGIS. Enakovreden programu bi naj bil prostodostopni QuantumGIS, ki v začetku zahteva malo več študija. Geografski informacijski sistemi (GIS) lahko vsebujejo tako prostorske kot neprostorske podatke; v sistem je treba vnesti posamezne sloje, ki jih poljubno kombiniramo.

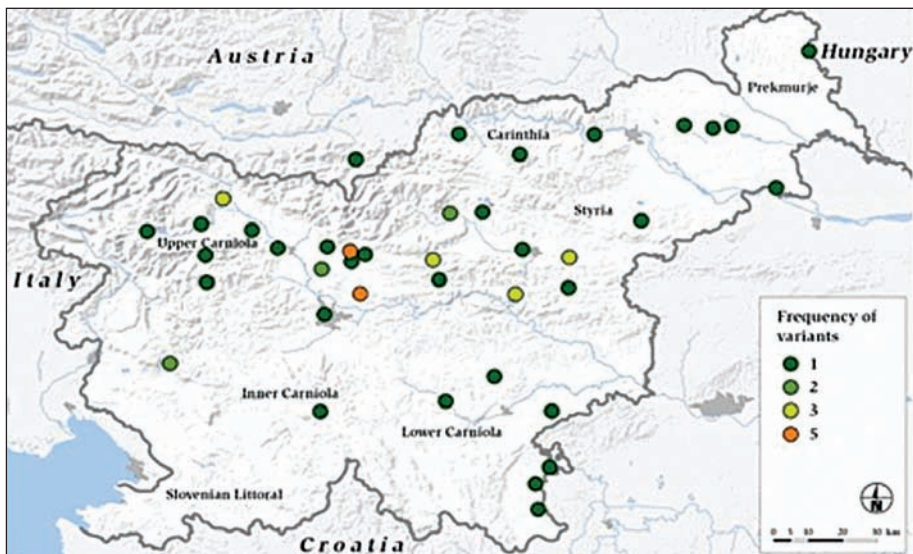
Na kartah je predstavljena današnja državna meja.⁷ Prva karta kaže, kje so bile objavljene pesmi zabeležene, druga karta prikazuje kraje, ki so omenjeni ob variantah posameznih pesmi. Tako kakor se spreminjajo meje etičnega, se spreminjajo tudi državne meje ali pa imena krajev, vendar so pri določanju krajev na kartah seveda upoštevana današnja imena krajev (npr. ime Guštanj, ki ga srečamo v zbirki, sem nadomestila z imenom Ravne na Koroškem ali zapis Marprug z Maribor).



Slika 1: Prikaz 89 % krajev, kjer so bile zapisane pesmi.

⁶ Franci Petek je izdelal zemljevide za *Slovenske ljudske pesmi V*, Peter Pehani pa interaktivno karto Pritrkavanje in tukaj uporabljene karte.

⁷ Statistični urad pozna 12 statističnih regij in 7 neformalnih pokrajin. Čeprav so imena pokrajin danes ustaljena, je meja med njimi težje določljiva, saj se ne ujemajo z upravno in geografsko razdelitvijo.



Slika 2: Prikaz 95 % vseh krajev, kjer so bile zabeležene variante.

Večina izbranih pesmi je bila zabeleženih na območju Gorenjske in Štajerske. Kot zanimivost bi izpostavila to, da so pesmi in variante s Koroške vzete le iz Scheiniggovih zapisov.⁸ Z beleženjem variant postaja karta Slovenije vedno bolj pokrita.

3 Kraji v pesmih

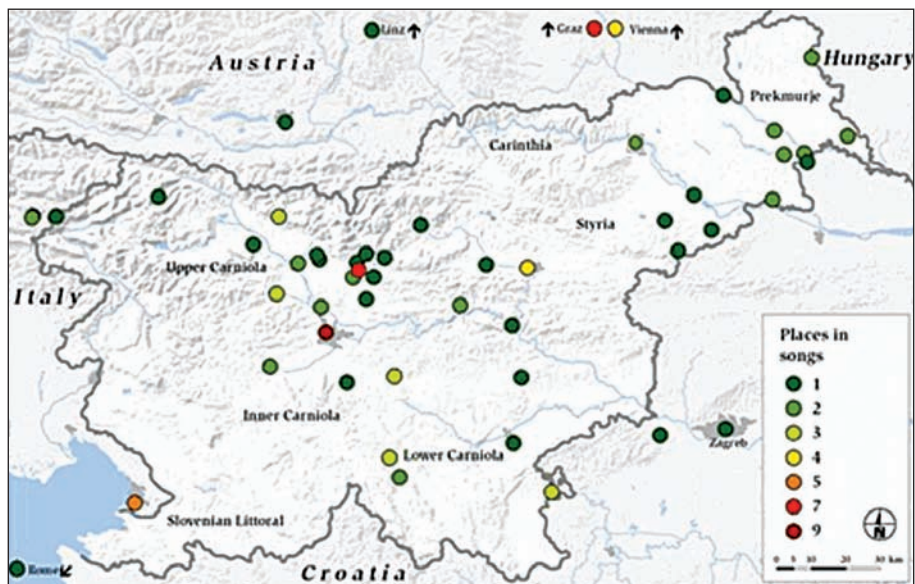
Ker literarna besedila učinkujejo tako, da njihov svet povezujemo z »realnim« svetom oz. svetom, v katerem živimo (mimogrede, tudi imaginarni prostori so realni prostori; prim. SEARLE 1995: 153–154; ECO 1999: 95–105), sem se lotila tudi priprave karte, na kateri so označeni kraji, ki so omenjeni v pesmih. Če karto primerjamo s prejšnjima dvema, opazimo, da se prostorska slika razširi. Zanimivo bi bilo še prikazati izvore posameznih pesmi in nato npr. s puščicami nakazati kraje, ki se v izbrani pesmi omenjajo.

Od krajev, ki so danes zunaj meja Slovenije, se največkrat pojavi Gradec. Drugi kraji so Dunaj, Linz, Trst, Rim, Zagreb itd. Večinoma so iz pesmi Rokodelci brez orodja; ljudje so konec 19. in v začetku 20. stoletja hodili delat v oddaljenejša kraja (prim. TUMA 1997: 12; POČKAR 2005: 352). Gradec in Dunaj se pojavita tudi v pesmih z naslovom Kamnik, Zagreb pa samo v eni pesmi iz skupine z naslovom Krajevne slike.

Že sama (pod)skupina Kamnik bi lahko kazala na to, da je Kamnik največkrat omenjeno slovensko mesto. Analiza verzov je pokazala, da se od mest res največkrat pojavi Kamnik (17krat), vendar le v 8 pesmih, medtem ko Ljubljana, ki se pojavi

⁸ Njegova zbirka *Narodne pesni koroških Slovencev* (1889) je dostopna na spletišču Archive.org.

11-krat, nastopa v desetih pesmih. Kamnik se pojavi v pesmih z naslovom Kamnik, nanj pa naletimo tudi v eni od pesmi iz skupine Dekleta. Ljubljana se pojavi v treh skupinah, in sicer v pesmih z naslovi Rokodelci brez orodja, Rezija in Kamnik.



Slika 3: 33 % krajev, ki se omenjajo v pesmih, ni bilo mogoče umestiti na karto.

O Ljubljani (in tudi o drugih krajih) v šaljivih pesmih ne izvemo veliko. Nekateri krojači, čevljarji, zidarji, tesarji in drugi so v mesto prihajali občasno ali pa so v mestu živeli le krajši čas. To sklepam po tem, ker se v pesmih z naslovom Rokodelci brez orodja omenja, da so delavci v Ljubljani pozabili katero od orodji. Med pozabljenimi orodji so v pesemskem besedilu omenjeni kroji, škarje, šila, predpasnik, zidarska žlica in žaga. Dvakrat je Ljubljana primerjana tudi z Gradcem, glavnim mestom avstrijske Štajerske (čeprav lahko Gradec pomeni tudi »malo mesto«). V skupini pesmi o Reziji pa nastopa ljubljanski beli grad, ki je primerjan z vratom Rezijanke.

4 Pokrajine

Edini omenjeni pokrajini sta Dolenjska in Štajerska, po enkrat pa se pojavita Rečiška dolina in Rezija. Slednja se omeni še štirikrat kot vas (v vsaki od štirih pesmi enkrat).

Franc Kramar je zapisal pesem o šuštarjih (Š 8645) oz. čevljarjih, kjer je omenjena Dolenjska. Pesem je iz skupine Rokodelci brez orodja. Zapeto je bilo, da je tam šuštar že predlani zapil kopita (8. kitica). V pesmi se pojavijo še Dunaj (tam ima krojač škatlo), Planina (tam je z vinom zapil šila), Reka (kjer ima na smreki smolo) in pa

Gorica (kjer ima knefter oz. jermen). To je tudi ena izmed pesmi, ki je ni bilo mogoče umestiti na prvo karto, saj je ob njej zabeleženo, da je pesem kranjska.

Štajerska se pojavi v dveh pesmih, ki sta uvrščeni v (pod)skupino Kamnik. Pesmi sta zapisala Franc Kramar (Š 8561) v Vinjah na Gorenjskem in France Francetov (Š 8562) v Torovem pri Vodica. Pesmi nimata variant. V obeh primerih nemško govoreče ljudi pošiljajo na Štajersko.⁹ Rečiška dolina oz. Rečica je, če sklepamo na podlagi pesmi, ki jo je zapisal Ivan Lavrič v Podlipovici pri Izlakah (Š 8595), in pesmi, ki jo je zapisal Makso Šnuderl v Rimskih Toplicah (Š 8596), slovela po srečnih deklinah, ki pa so tako krofasta oz. golšasta, da je moškega groza. Obe pesmi sta iz skupine Dekleta.

O Reziji je pesem, ki jo je zabeležil neznani zapisovalec. Izvemo, da ima Rezija 109 hiš, deklet pa le 5 (Š 8555). Pesem je bila objavljena v *Goriškem letniku* leta 1864 (214–215). V pesmi je zapisano, da so najbogatejše Rezijankice brez kiklje, kot njihova dota pa se tudi v drugih pesmi o Reziji omejata ovca in koza (Š 8553, 8554 – pri tej je omenjena še krava –, 8557). Bolj podrobno sta opisani podoba okolice pred hišo in dogajanje v njej: pred hišo raste majeron, bukovje in brestovje, v hiši pa so babe kot kaštron oz. skopljeni ovni, babe se tudi cukajo in treskajo oz. pretepajo. Pesmi, ki omenjajo vas Rezijo, pravijo, da je treba s seboj vzeti metlo, saj je toliko smeti. Vse pesmi, ki omenjajo Rezijo, so, podobno kot Kamnik, zbrane pod skupnim naslovom Rezija.

5 Težave pri kartiranju

Zaradi nezadostnih informacij oz. zapisov je bilo nekatere kraje nemogoče določiti na karti. Izvor štirih pesmi (Š 8608, 8610, 8612 in 8622) je zavil v arhivsko tèmo, saj ob njih ni zabeleženo ne mesto zapisa ne njihov zapisovalec. Neznanih krajev v pesemskih besedilih je veliko (33 %). Vzroka za to sta predvsem dva: prvič, pesemska besedila niso (strogo) vezana na realnost, in drugič, v Sloveniji in tudi drugod je več krajev/vasi z istimi imeni. Karel Štrekelj je sicer v uvodnem besedilu opozoril na dejstvo, da predstavljene pesmi niso zapisane ne v takratni knjižni slovenščini ne v dialektu (*SNP I: VIII–IX*), po čemer bi lažje določili dejanski kraj.

Pesem št. 8669, ob kateri je zapisano, da je Vrhovska, bi po besedilu sodila na območje hrvaškega Zagorja (*SNP IV: 735*). Ob pesmi št. 8621 pa se najdemo pred zagato, če sklepamo zgolj na podlagi zapisovalca Matije Rodeta in njegovih poti, saj ne vemo, ali bi Javorje umestili v občino Gorenja vas-Poljane ali v občino Šmartno pri Litiji, v Javorje pri Blagovici ali Javorje pri Gabrovki (*SNP IV: 712*).

V opombi pod črto je ob eni izmed pesmi o Kamniku (Š 8558), ki je bila zapisana v Domžalah, podatek, da je v bolj ali manj okrnjeni obliki zbadljivko okrog Lemberga na Štajerskem zapisal Anton Kovačič (*SNP IV: 691*). Ne vemo, ali gre za Lemberg pri Novi Cerkvi ali za Lemberg pri Šmarju; oba ležita na Štajerskem.

Ena od variant pesmi o dekletih (Š 8578) je bila zabeležena tudi v Juršičih pri Št. Petru. Postavimo jih lahko na ozemlje današnje Avstrije, saj je v opombi pripisano, da ta varianta, ki jo je zapisal H. Sevar, govori o celovških dekletih (*SNP IV: 698*).

⁹ V pesmih se Kamnik ponaša tudi s tem, da je to mesto, kjer se lahko naučijo nemško.

Pri varianti pesmi št. 8625 (*SNP IV*: 713), ki jo je zapisal France Stele (1886–1972), je odločilo dejstvo, da je zapisovalec dodobra poznal Kamnik in njegovo okolico. Omenjeni zapis je bil torej po vsej verjetnosti zabeležen v Podgorju v občini Kamnik.

Včasih nismo gotovi, ali so imena zapisovali tako, kot so jih slišali, ali so jih spreminjali že tudi pevci, ali gre za napake v zapisu in izgovorjavi (npr. Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci ipd.). Zaradi negotovosti na kartah nisem zabeležila npr. naslednjih krajev: Krapina (na današnji slovenski ali hrvaški strani?), Križovci (Križovci v bližini Petišovcev ali so bili mišljeni Križevci pri Ljutomeru ali celo Križevci na Hrvašem?), Vildon (je mišljen morda Wildon?). Prav tako na karto niso bile uvrščene omembe pokrajin ali regij (omembe Dolenjske, Štajerske, Rečiške doline in Rezije).

Vprašljivi so tudi nekateri vneseni zapisi. Varianto pesmi št. 8673, ki je bila zabeležena v Framu, je (menda) zapisala Tereza Pošopl. Zapisano je, da je varianta iz Središča, vendar v zbirki Tereze Pošopl, ki je kot del Glonarjeve zapuščine shranjena v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta (GZ, Mapa 44), ob nobeni od pesmi ni pribeleženo, kje je bila zapisana in kdo je informator.

Glasbenonarodopisni inštitut je že nekaj časa vpet v digitalizacijo arhivskega gradiva (npr. z EtnoMuzo). Ob tem se soočamo s problemom, kako predstaviti gradivo tako, da bo uporabniku prijazno in da bo mogoče dobiti nove predstave o odnosih med zapisovalci, zbiratelji, besedili itn. GIS-tehnologija predstavlja učinkovito orodje tudi za vrednotenje oz. upravljanje kulturne dediščine. Ključnega pomena pa je kakovostna podatkovna zbirka, ki jo je treba pripraviti, dopolnjevati in vzdrževati. Priprava takšne baze je časovno precej obsežna oz. zahteva kar nekaj vpisovalcev/urejalcev.

6 Povzetek

Vizualizacija podatkov s pomočjo zemljevida oz. GIS-aplikacij nam kaže zanimivo novo sliko starih zapisov. Imena mest, vasi ter pokrajin (in far) se pojavljajo v 232 verzih. Največkrat se omenjata Kamnik, ki je primerjan z Dunajem, in Ljubljana, ki je podobna Gradcu. Kraji zunaj meja današnje Slovenije se omenjajo večinoma v pesmih Rokodelci brez orodja. O tem, kako so se ljudje različnih poklicev v 19. stoletju, iz katerega pesmi tudi izhajajo, morali seliti iz kraja v kraj, se je podrobneje razpisal Henrik Tuma, čigar oče je bil čevljar. Kraji v tej skupini pesmi so Trst, Gradec, Dunaj, Celovec, Rim in Linz. Pesmi večinoma omenjajo kraje, ki so blizu kraju zapisa. Slednje lahko služi kot dokaz, da se šalimo večkrat na račun drugih kot na svoj račun.

VIRI IN LITERATURA

Umberto Eco, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Prev. Vera Troha. Ljubljana: LUD Literatura.

Ein literarischer Atlas Europas. 2012. Tudi na spletu.

Miran HLADNIK, 2012: Gorenjska v književnosti. 48. SSJLK. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.

Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU. Tudi na spletu.

Wolfgang ISER, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Prev. Alfred Leskovec. Ljubljana: Studia humanitatis.

Marko JUVAN, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura. Tudi na spletu.

Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.

Tina KOZIN, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejša teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B*. Ljubljana: [Tina Kozin].

Literatura in prostor. Wikiverza.

Milko MATIČETOV, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi. *Sodobnost* 17/2. 197–206.

Ivanka POČKAR, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za ožvitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

Terezija POŠEPL: GZ, Mapa 44. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

Janez SCHEINIGG, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.

John R. SEARLE, 1995: Logični status fikcijskega diskurza. Prev. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija: Zbornik*. Ur. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina. 143–55.

Sites of (re)Collection: A Digital Approach to Five Storytellers in the Folklore Collection of Evald Tang Kristensen. 2007. Tudi na spletu.

Slovenske ljudske pesmi V, 2007. Ur. Marjetka Golež Kaučič idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, SM.

Slovenske narodne pesmi I, 1895. Ur. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.

Slovenske narodne pesmi IV, 1908–1923. Ur. Karel Štrekelj in Joža Glonar. Ljubljana: SM.

Stanko PREMRL, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Združna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Jola ŠKULJ, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.

Karel ŠTREKELJ, 1887: Prošnja za narodno blago. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.

Robert T. TALLY, ml., 2011: *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. New York: Palgrave Macmillan.

Henrik TUMA, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma.

UDK 398.8:913(497.4)

Jerneja Vrabič

ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology, Ljubljana

RECORDING SITES AND PLACES NAMED IN SELECT SLOVENE FOLKSONGS

This article explores the physical space encountered while reading works in the collection *Slovenske narodne pesmi* [*Slovene Folk Songs*, 1895–1923]. The analysis includes 148 humorous and mocking songs. The maps show recording sites and their variants, as well as the places mentioned in songs. The tools used were Excel, online maps and GIS applications.

Key words: folksong, space, Geographic information system (GIS), map

1 On the Collection, Worlds, Transitions and Method of Work

In 1887, Karel Štrekelj published a call in the *Ljubljanski zvon* newspaper for people to submit materials of national value. He wished to edit and publish to the best of his ability all of the »national treasure« that had ever been published, as well as what existed in manuscript collections. He was thus trying to encompass all the lands and places where, at the time, »people of our language« lived (ŠTREKELJ 1887: 628; MATIČETOV 1969: 198). The task of editing the body of humorous songs fell to Jože Glonar, who, following Štrekelj's death, continued and eventually completed the collection *Slovenske narodne pesmi*.¹ Glonar gathered songs and their variants for the collection of humorous and mocking songs by seventy-eight different recorders; fifty-two records in the collection are by anonymous recorders.² Glonar considered chronology much more important than to the names of recorders and informers (*SNP IV*: *51 and *66).

For the most part, the songs were collected in late nineteenth and early twentieth centuries. Recorders did not always note the place and time, and the names of informants; neither did they make peripheral notes on the context (e.g., whether the song was being sung at special occasions, at certain times, and the like). Furthermore, the records are wanting from the folklorist's perspective since the collection mostly comprises the lyrics only—in the section of humorous and mocking songs, the melody is outlined as a footnote to only one song. The commentary to this section states that »[s]ongs of such nature [...] are primarily intended for actual persons and places and are therefore incomprehensible in other places« (*SNP IV*: 683). This claim shows how two worlds are intertwined—the »real« or socio-geographical space in

¹ Part of the collection comprising humorous and mocking songs, is also available online at Wikisource.

² The number of unknown recorders is somewhat questionable. For example, there is a footnote in the afterword to the section of children's songs claiming that the final song is one by the »national poet Kančnik«, whereas a footnote to the final song in the section reads: »Written down by an unknown person. – From VO. XVII. 8, 3. The song is of literary origin« (*SNP IV*: 480).

which the song operates, and the imaginary world presented in the song. Although the two worlds are separated ontologically, they have been intertwined constantly throughout history (SEARLE 1995: 144; 153–154), mutually influencing one another (KOZIN 2002: 71).

Umberto Eco famously said that fictional worlds³ are parasites of the real world (ECO 1994: 83), and Iser's idea of the wandering viewpoint that appears in the reading process and »gives us the illusion of depth and breadth, so that we have the impression that we are actually present in a real world« (ISER 1978: 116). The effect of the presence of space, which is in fact only in our minds, is achieved solely by the reader adopting the discursive perspectives, by textual focusing—that is, through a series of narrowed gazes (e.g., from the viewpoints of the narrator and literary characters) or the mutual interaction of specific modes of »access to the object intenden« (ISER 1978: 113). The transgression between the real and imaginary world is enabled through semiosis, meaning that the perception of actual spaces is:

interpreted and provided with meaning (processed) by delivering memorized or imagined spatial schemes, whereas imagined spaces that are constructed in the reader's consciousness on the level of ideas by combining the meanings of linguistic units, can only develop into perceptive images by recalling the memories of perceiving actual spaces (JUVAN 2006: 188; ŠKULJ 2005: 351).

Space is a key dimension of reality, the other active factors being society and time.

The commentaries at times include information about where some of the recorders are from, but the points of literary interest map that could be used as a template has yet to be made (Sites of (re)Collection; the project *Ein literarischer Atlas Europas*).⁴ One meticulous recorder of »folk treasure« was Franc Kramar (1890–1959). From Matena pri Igu, he criss-crossed a great deal of the current Slovene territory in search of folk songs, be it on foot, by bike, or by train. Between 1908 and 1914 he recorded almost 5,000 songs (together with their melodies) as part of the Austrian state project *Das Volkslied in Österreich*. Štrekelj's collection contains sixty-nine recordings by Franc Kramar. It was from his recordings that Glonar took the most songs (ten songs and six variants) for the section of humorous and mocking songs. The humorous and mocking songs section was heavily censored. The songs that were labeled humorous, obscene, or raucous disturbed Catholic circles of the time (BAKHTIN 1984: 9), which dubbed them immoral.

Presented again will be three maps that were used in the presentation *Landscape and Community in Humorous Slovene Folksongs* at the SIEF international conference in April 2011 in Lisbon. Excel was used to catalog the songs.⁵ I entered the recorders and song numbers song numbers and recording sites and their variant names, the third one to enter song and verse numbers, then verses and separate elements (e.g., places, material culture, men, women, animals, and the like).

³ Fictional worlds can be replaced by imaginary worlds.

⁴ Several links to projects, the research within which integrates GIS, can be found on Wikiversity under the heading *Literatura in prostor/Literature and Space*.

⁵ At the time I was unaware of software like Poliqarp or Greenstone Digital Library—two examples of free / open-code software working under the GNU General Public Licence (unfortunately both incompatible with Slovene as of now).

2 Chosen Songs on a Map

I started working on maps to show the places where songs and their variants were recorded. The Geopedia interactive online atlas was used to determine the coordinates, which were then entered into ArcGIS software. Currently, Geopedia interactively covers only Slovenia; therefore places outside Slovenia were added using ArcGIS software. For mapping and complex applications and requests, the Institute of Ethnomusicology cooperates with the Anton Melik Geographical Institute and/or the Institute of Anthropological and Spatial Studies,⁶ which has licensed the ArcGIS software. The freely available QuantumGIS is supposed to be equivalent to this software, yet it requires some more preliminary study. Geographic information systems (GIS) may comprise both spatial and non-spatial data—separate layers need to be incorporated in the system, which can later be combined freely.

The maps show the current state border.⁷ The first map shows where the songs published were recorded, and the second map the places mentioned in variants of certain songs. Since in the course of history place names tend to change, I used the current names to specify places on maps (e.g., I replaced the name Guštanj, which is used in the collection, with the name Ravne na Koroškem, and the name Marprug with Maribor).

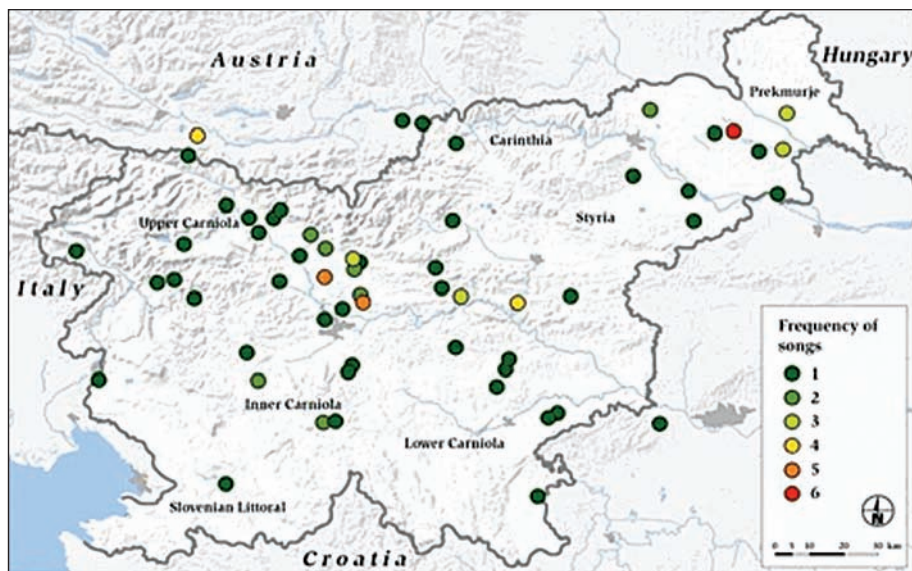


Figure 1: The map shows 89 % of places where songs were recorded.

⁶ For example, Franci Petek created maps for *Slovenske ljudske pesmi V* (*Slovene Folk Songs V*), and Peter Pehani an interactive map *Pritrkavanje* (Bell chiming ...) and the maps used here.

⁷ The Statistical office recognises twelve statistical regions and seven informal regions; although the names of regions are now settled, the borders between them are difficult to define, as they don't match the administrative and geographical division.

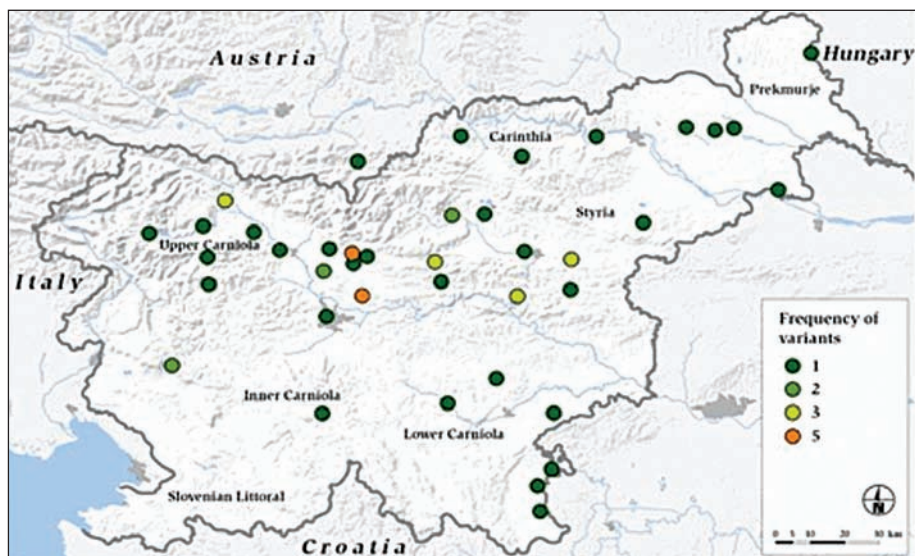


Figure 2: The map shows 95 % of places where variants were recorded.

The majority of the songs selected were recorded in Upper Carniola and Styria. It is interesting that songs and their variants from Carinthia were taken only from Scheinigg's (1889) records.⁸ As variants are being mapped, the map of Slovenia is becoming increasingly covered.

3 Places in Songs

Since literary texts make us relate their worlds automatically to the »real« world—i.e., the world we live in (incidentally, imagined spaces are real spaces as well; SEARLE 1995: 153–154; ECO 1994: 97–108), I also began mapping the places mentioned in songs. If we compare map 3 with maps 1 and 2, we see that the spatial image is widened noticeably. It would be interesting to show the origins of individual songs and then indicate the places mentioned in them.

The most frequently mentioned place outside of today's Slovenia is Graz; some other places are Linz, Rome, Trieste, Vienna, and Zagreb. For the most part they are in the series of songs »Rokodelci brez orodja« [Craftsmen Without Tools], relating to people in late nineteenth and early twentieth centuries that went working in distant places (TUMA 1997: 12; POČKAR 2005: 352). Graz and Vienna also appear in a series of songs entitled Kamnik; Zagreb is only featured in one song, from the series Krajevne slike [Local Pictures].

⁸ His collection *Narodne pesni koroških Slovencev* (*Folk Songs of Slovenes from Carinthia*, 1889) is available online at Archive.org.

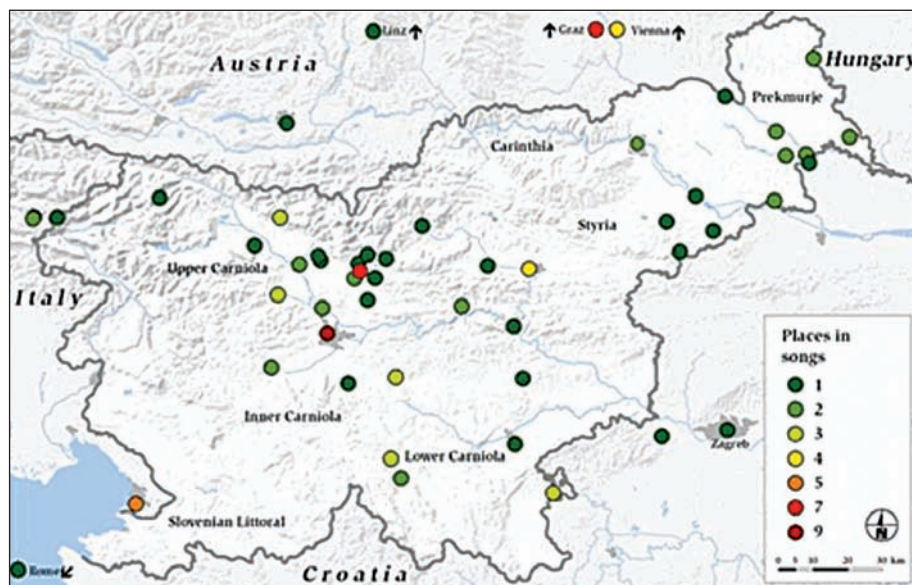


Figure 3: As many as 33% of places mentioned in songs I was unable to position on the map.

The very name of the (sub)series Kamnik could serve as an indication of the fact that Kamnik was the most mentioned Slovene town. Verse analysis has shown that Kamnik is indeed the most featured town (seventeen mentions), but only in eight songs, whereas Ljubljana which appears only eleven times, but in ten songs. Kamnik is featured in songs bearing the eponymous title, and also in a song from the series »Dekleta« [Girls]. Ljubljana, however, appears in three series: »Rokodelci brez orodja«, »Rezija« [Resia], and Kamnik.

The humorous songs do not tell much about Ljubljana as such (nor of other places). Some tailors, shoemakers, masons, carpenters, and others only visited the town from time to time, or spent a short period of time there. This can be assumed based on the songs from the series »Rokodelci brez orodja«, which mention workers who forgot some of their tools in Ljubljana, among them patterns, scissors, awls, an apron, a trowel, and a saw. Twice Ljubljana is compared to Graz (Slov. Gradec), the principal city of Austrian Styria (although Gradec could also mean a small town). The group of songs on Resia also features the white castle of Ljubljana, which is compared to the neck of a Resia girl.

4 Regions

The only regions mentioned are Lower Carniola and Styria. The Rečica Valley and Resia receive one mention each. The latter is also mentioned four times as a village (once in each of four songs).

Franc Kramar wrote down a song about cobblers (Š 8645) or shoemakers that mentions Lower Carniola and belongs to the series »Rokodelci brez orodja«. It sings of a cobbler who drank away his shoetrees there the year before last (stanza 8). The song also mentions Vienna (where the shoemaker keeps his box), Planina (where he wasted awls on wine), Rijeka (where he gets resin from a spruce tree), and Gorica (where he keeps his *knefter* or strap). This is one of the songs that could not be positioned on the first map since a note said it was recorded in Carniola.

Styria appears in two songs that belong to the Kamnik (sub)series. The songs were written down by Franc Kramar (Š 8561) in Vinje, Upper Carniola, and France Francetov (Š 8562) in Torovo pri Vodica. None of the songs have any variants. In both, German-speaking persons are sent to Styria.⁹ To judge by the song Ivan Lavrič recorded in Podlipovica pri Izlakah (Š 8595), and the song Makso Šnuderl recorded in Rimske Toplice (Š 8596), the Rečica Valley or Rečica was famed for its happy maidens, who, nevertheless, were such saucy strumpets that they terrified men. Both songs belong to the series »Dekleta«.

A song about Resia that was written down by an anonymous recorder claims that there were 109 houses in Resia, and only five girls (Š 8555). The song was published in the compendium *Goriški letnik* in 1864 (214–215). It claims that the wealthiest girls from Resia do not have a skirt to wear, and other songs mention for that their dowries are nothing but a sheep and a goat (Š 8553, 8554—this one also mentions a cow—and 8557). The surroundings in front of the house, however, are described in more detail: marjoram, beeches and elms growing in front of the house, in the house women acting like wether (i.e., castrated rams), also pushing and shoving and fighting. The songs that mention Resia claim that one needs to bring a broom to be able to sweep before oneself in order not to step into rubbish. As with Kamnik, all the songs that mention Resia are collected under the title »Rezija«.

5 Difficulties in Mapping

Due to a lack of information and records, some places were impossible to identify on a map. The origin of four songs (Š 8608, 8610, 8612, and 8622) remains shrouded in archival darkness; they have neither recording site nor the name of the recorder. Many unknown places appear in song lyrics (33 %), which is mostly due to two reasons. First, song lyrics are not (strictly) related to reality, and second, many places and villages in Slovenia and elsewhere bear the same name. Indeed, in the introductory text Karel Štrekelj emphasized the fact that the songs presented were written neither in the standard Slovene language of the time nor in a dialect (*SNP I: VIII–IX*), which would make it easier to specify the actual place.

Song 8669 is labeled Vrhovska but by its text places it in the region of Zagorje, Croatia. (*SNP IV: 735*). We encounter a problem with song 8621 if we are to make conclusions based solely on the recorder Matija Rode and his travels, as we cannot tell whether to position Javorje in the municipality Gorenja vas-Poljane or the municipality Šmartno pri Litiji, in Javorje pri Blagovici or in Javorje pri Gabrovki (*SNP IV: 712*).

⁹ In the songs, Kamnik boasts to be the place where they could learn German.

In the case of a song about Kamnik (Š 8558), which was recorded in Domžale, a footnote claims that the quip was written down in a more or less concise form by Anton Kovačič near Lemberg in Styria (*SNP IV*: 691). It is not known whether this refers to Lemberg pri Novi Cerkvi or Lemberg pri Šmarju, both of which are located in Styria.

A variant on the song about girls (Š 8578) was also recorded in Juršiči pri Št. Petru. It can be set in the territory of today's Austria as a footnote claims that the variant written down by H. Sevar refers to Klagenfurt girls (*SNP IV*: 698).

The variant of song 8625 (*SNP IV*: 713), written down by France Stele (1886–1972), was defined based on the recorder's thorough knowledge of Kamnik and its surroundings. The record mentioned was therefore most likely written down in Podgorje in the municipality of Kamnik.

Sometimes we cannot be certain whether names were written down as heard or the singers changed them—that is, whether there were »mistakes« in the record or maybe also in pronunciation (e.g., Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci, etc.). The following places are not marked on the maps because of uncertainties: Krapina (in today's Slovenia or Croatia?), Križovci (Križovci near Petišovci or perhaps Križevci pri Ljutomeru or even Križevci in Croatia?), Vildon (should it perhaps be Wildon?). Regions and areas, such as Lower Carniola, Styria, the Rečica Valley, and Resia, are also not noted on the maps.

Some of the notes in the records inserted are also questionable. The variant of song 8673 that was recorded in Fram was (supposedly) written down by Tereza Pošekl. The record claims that the variant originated in Središče, yet in the collection of Tereza Pošekl, which is held in the archive of Institute of Ethnomusicology as part of Glonar's archive (GZ, folder 44), there are no notes for any of the songs on their recording site and the informer.

Institute of Ethnomusicology has been participating in the digitalization of archival materials for quite a while (e.g., Etno Muza). In the process, we have been challenged by the problem of how to present the materials in a user-friendly way so as to generate new perceptions of the relations between informants, collectors, and the texts. GIS technology is an efficient tool for evaluating and processing materials of significance to the cultural heritage. Of key importance, however, is a qualitative database, which must be developed, updated, and maintained. Developing such a database takes time and requires many people to enter and process data.

6 Summary

The visualization of data by mapping or GIS-applications provides us with an interesting new image of old records. The names of towns, villages, and regions (and parishes) appear in 232 verses. The most mentions relate to Kamnik, as compared to Vienna, and Ljubljana, which is similar to Graz. Places outside the current Slovene borders are mostly mentioned in songs of the series »Rokodelci brez orodja«. The issue of people of various trades having to move from place to place in the nineteenth century, when the songs originate, was covered in detail by Henrik Tuma, whose

father was a shoemaker. The places mentioned in this series are Trieste, Graz, Vienna, Klagenfurt, Rome, and Linz. Songs mostly mention places situated nearby the recording site. This can be used to prove that we more often make fun of others than of ourselves.

WORKS CITED

- Mikhail M. BAKHTIN, 1984: *Rabelais and his world*. Bloomington: Indiana University Press. Trans. Hélène Iswolsky.
- Umberto ECO, 1994: *Six Walks in the Fictional Woods*. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press.
- Ein literarischer Atlas Europas*. 2012. Web.
- Miran HLADNIK, 2012: Gorenjska v književnosti [Upper Carniola in literature]. 48th Seminar on Slovene language, literature, and culture. Ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Wikisource.
- Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU [Interactive map of Slovenia with databases of ZRC SAZU]. Web.
- Wolfgang ISER, 1978: *The act of reading: A theory of aesthetic response*. London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Marko JUVAN, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature* [Literary studies in the reconstruction: An introduction to the contemporary study of literature]. Ljubljana: LUD Literatura. Web.
- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija* [Bell chiming: The ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in Slovenia and Europe: Diss.]. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Tina KOZIN, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejša teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B.* [Fiction as a special form of modality: Interdisciplinary approaches: (The semantics of possible worlds and recent theories of fiction in Anglophone literary theory): Thesis]. Ljubljana: Tina Kozin.
- Literatura in prostor [Literature and space]. Wikiversity.
- Milko MATIČETOV, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi [A sampler of three folksongs from Resia: Before Matica's collection of Slovene folksongs]. *Sodobnost* 17/2. 197–206.
- Ivanka POČKAR, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic* [Two streets, two policeman, a hundred craftsmen: The life of local craftsmen from the mid-nineteenth century until WW II. The case of Brežice]. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za ožvitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

- Terezija POŠEPL: GZ, Map 44. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.
- Janez SCHEINIGG, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev* [*The folksongs of Carinthian Slovenes*]. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.
- John R. SEARLE, 1995: Logični status fikcijskega diskurza [The logical status of fictional discourse]. Trans. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija*. Ed. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina. 143–55.
- Sites of (re)Collection: A digital approach to five storytellers in the folklore collection of Evald Tang Kristensen*, 2007. Web.
- Slovenske ljudske pesmi V*, 2007 [*Slovene folksongs V*, 2007]. Ed. Marjetka Golež Kaučič et. al. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU and SM.
- Slovenske narodne pesmi I*, 1895 [*Slovene folksongs I*, 1895]. Ed. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.
- Slovenske narodne pesmi IV*, 1908–1923 [*Slovene folksongs IV*, 1908–1923]. Ed. Karel Štrekelj and Joža Glonar. Ljubljana: SM.
- Stanko PREMRL, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Združna gospodarska banka. Web.
- Jola ŠKULJ, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi [Literature and space: On the semiotics and semiosphere]. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.
- Karel ŠTREKELJ, 1887: Prošnja za narodno blago [A request for the nation's benefit]. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.
- Robert T. TALLY, jr., 2011: *Geocritical explorations: Space, place, and mapping in literary and cultural studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Henrik TUMA, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi* [*From my life: Rememberances, thoughts, and confessions*]. Ljubljana: Tuma.

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica,

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana

ŠAVRINKA, ŠAVRINI IN ŠAVRINIJA V ETNOGRAFIJI IN LITERATURI

Prispevek temelji na etnografski terenski raziskavi delovnih migracij v Istri ter na analizi izbranih literarnih prispevkov, ki neposredno ali posredno interpretirajo Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo ter so imeli ključno vlogo pri šavrinizaciji severnoistrskega podeželja. Današnje razumevanje Šavrinije namreč izhaja iz polpretekle literarne produkcije, osredotočene na istrske preprodajalke z jajci – Šavrinke, etnografski podatki pa razkrivajo odtenke prekrivanja, prepletanja in razhajanja med stvarnimi preprodajalkami in literarnimi upodobitvami Šavrink ter opozarjajo na pomen materialnih okoliščin pri oblikovanju literarnih in regionalnih simbolov.

Ključne besede: šavrinizacija, identitetni procesi, delovne migracije, žensko delo, Istra

1 Uvod

Procesa oblikovanja istovetenja s Šavrinkami in Šavrinijo konec 20. stoletja ter literarizacije Šavrinke sta vzajemno prepletena. Zato ne preseneča dejstvo, da se večina razlag regionalizacije in nacionalizacije Istre ter oblikovanja šavrinske identitete osredotoča predvsem na analizo literarne, deloma pa tudi širše umetnostne upodobitve Šavrink in Šavrinije (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). Lik Šavrinke je namreč navdihoval in pritegoval pozornost umetnikov, poustvarjalcev in zbirateljev ljudskega blaga, kar je razvidno od *Šavrinskih pesmi* Alojza Kocjančiča (1962) dalje, predvsem pa ob izidu romanov, novel in pripovedi Marjana Tomšiča ob koncu osemdesetih let 20. stoletja (TOMŠIČ 1983; 1986; 1990; 1993). V manjšem obsegu so se razlage oblikovanja šavrinske istovetnosti posvečale stvarnim okoliščinam in življenjem posameznikov, ki so imeli pomembno vlogo pri oblikovanju literarnih, likovnih in folklornih podob Šavrinke (LEDINEK in ROGELJA 2000).

Pričujoči prispevek proces oblikovanja literarne podobe in šavrinske identitete osvetljuje z nasprotni strani, iz perspektive etnografije,¹ konkretnih materialnih

¹ Raba besede etnografija se v sodobni antropološki in etnološki literaturi navezuje tako na nabor podatkov, zbranih ob kvalitativni terenski raziskavi, kot na specifično metodo oz. na skupek specifičnih kvalitativnih metod; v prvi vrsti opazovanje z udeležbo, izvedeno s strani raziskovalke/raziskovalca, in vzpostavljane dialoga z opazovanimi akterji v obliki strukturiranih, polstrukturiranih ali nestrukturiranih intervjujev. (za več o etnografiji glej HAMMERSLEY in ATKINSON 1995). Etnografija pričujočega prispevka je bila zbrana v obdobju med 1994 in 1996, in sicer na podlagi pogovorov z (nekdanjimi) istrskimi trgovkami in njihovimi sorodniki iz Boršta, Dola, Gračišča in Kubeda, njihovimi odjemalci v Istri, v Kaldirju in na Vrhovščini, v pogovorih s pisateljem Marjanom Tomšičem, kiparjem Jožetom Pohlenom, predstavnico kulturno-umetniškega društva Šavrinini in anka Šavrinke Marijo Knez, predstavnico društva Šavrinske pupe en ragaconi Rožano Koštial ter na podlagi stvarne izkušnje pešačenja po krožni trgovski poti med Gračiščem, Vrhovščino nad Buzetom in Trstom med 14. in 18. julijem 1995.

okolščin in življenj posameznikov. Izhajajoč na eni strani iz etnografije delovnih migracij v Istri v prejšnjem stoletju, vpetih in pogojenih s fizičnogeografskimi značilnostmi območja in družbenozgodovinskimi okoliščinami, ter na drugi strani iz pregleda izbrane literarne, pa tudi likovne in folkloristične produkcije, ki neposredno ali posredno interpretira Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo, se prispevek v prvem koraku osredotoča na življenjsko zgodbo delovne migrantke z območja severovzhodne Istre, ki se je v prejšnjem stoletju ukvarjala s preprodajo med osrednjo Istro in Trstom. Na podlagi konkretne življenjske zgodbe istrske preprodajalke bo v drugem koraku predstavljen preplet prizorišča oz. materialnih okoliščin, interakcij posameznikov v teh okoliščinah ter nastajajočih podob, ki so prispevale k šavrinizaciji istrskega podeželja. Analiza se naslanja na prispevek Milesa Richardsona z naslovom *Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), v katerem je postavljena metodološka podlaga za koncept (po)telešenega² prostora. Avtor je v razlagi prostorjenja trga in tržnice izhajal iz predpostavke, da je biti-v-prostoru oz. biti-tam obenem fizično-prostorsko in tudi kulturno dejstvo (LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Proces, v katerem materialne okoliščine določajo situacijo in kako le-ta povratno vpliva na materialne okoliščine, je Miles Richardson predstavil na podlagi treh komponent: 1) preliminarna definicija oz. materialne okoliščine **prizorišča**; 2) **interakcija**, ki se dogaja na prizorišču; in 3) **podobe**, ki se oblikujejo na podlagi materialnih okoliščin in interakcij ter dopolnijo preliminarno definicijo z novim občutenjem in umevanjem prostora (RICHARDSON 2003: 76). V zadnji stopnji sicer vzajemnega procesa postane prizorišče upodobitev nastajajoče situacije ali, drugače povedano, družbena situacija postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003:85).³ Vzajemno medsebojno razmerje med prizoriščem, družbenimi interakcijami in podobami, bo v prispevku predstavljeno na osnovi fizičnogeografskega orisa ter gospodarske in politične umestitve trgovske poti med Istro in Trstom, družbenih interakcij in nastajajočih podob na in ob trgovski poti skozi 20. stoletje, upošteva obujanje spominov in literarno produkcijo.

2 Življenjska zgodba Marije France iz Gračišča⁴

Marija Franca je bila rojena 5. februarja 1907 v Gračišču. Otroštvo z osmimi sorojenci je preživela pod skupno streho s starimi starši, družinami treh očetovih bratov ter samskim stricem. Osnovno šolo je obiskovala deloma v slovenskem in deloma v italijanskem jeziku. Jeseni je na poti v šolo spotoma nabirala kostanj. Z denarjem, ki so ga dobili ob prodaji, so starši kupili otrokom obleko in obutev za zimo. Vsakokrat, ko so peljali kostanj v Trst, so vzeli enega od otrok s seboj. Marija je preštevala dneve in noči, kdaj bo prvič na vrsti. (FRANCA 1992) Po koncu prve svetovne vojne je pričela

² Ang. *embodied space*. Gre za prostor, (raz)umljen na podlagi tvorne telesne izkušnje. Podrobneje prim. LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) in tudi MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Primerljivo je razmerje med materialnimi okoliščinami oz. prizoriščem ter družbenimi praksami in interakcijami povzel Matej Vranješ (VRANJEŠ 2008: 111).

⁴ Kadar ni navedeno drugače, so navedki iz intervjujev z Marijo Franco, ki so bili vodeni v okviru terenske raziskave med letoma 1994 in 1996.

sama služiti kruh. S štirinajstimi leti jo je skupaj s starejšo sestro v Istro pospremil oče. Marija je trgovala z ljudmi na Vrhovščini, v vaseh nad Buzetom.

Hrvaški Istrani so nas brez izjeme lepo sprejemali. Bili so dobri in gostoljubni, še posebej z nami začetnicami. Nudili so nam hrano in prenočišče. Če ni bilo drugega, smo spale na seniku. Presrečne smo bile, da smo tudi me našle svoje ljudi. Od takrat naprej smo hodile vsak teden po istih vaseh. [...] Mi nismo znali, da smo iz Šavrinije. [...] So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čemo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalila.

Marija se je leta 1927 omožila z Jožefom Franca iz sosednje hiše, kamor se je že prej poročila njena starejša sestra Ana. Z Jožefom sta imela štiri otroke: Marijo, Ivana, Jolando in Cvetka. Jožef je delal na domači kmetiji in hodil na *žurnade* k večjim kmetom, Marija pa je hodila v Istro. S priložitvijo v družino Franca je Marija postala snaha Jožefove mame, Ivane Franca, ki je bila ena prvih gračiških preprodajalk, ki so hodile trgovat v osrednjo Istro. Marija in njena sestra Ana sta izmenično zbirali jajca, piščance, mesnine in žganje, jih tovorili in preprodajali v Trstu ter si pomagali pri varstvu otrok.

Med drugo svetovno vojno je Marija ovdovela. Ker je imela v lasti nekaj zemlje, ni dobivala nakaznic in siceršnje državne socialne podpore, zato je kljub novonastalim okoliščinam z mejami, predpisi in carinami spet začela trgovati. S posebnim dovoljenjem je lahko občasno prečkala mejo med Cono A in Cono B ter spotoma nesla preko novonastale meje preprodajalske artikle. Postala je *kontrabartarka*, čeprav se njeno delo ni bistveno spremenilo. Leta 1947 je bila obtožena sodelovanja pri tihotapljenju ljudi prek meje in za sedem mesecev je bila zaprta v puljskem zaporu. Po letu 1947 je še vedno občasno preprodajala med Vrhovščino in Trstom. Z avtobusom se je peljala do Buzeta in nadaljevala peš do vasi okoli Vrha. Na tržaških razprodajah, v magazinih in na *Ponte Rosu* je nakupila majice, kavbojke, spodnje perilo, blago, posodo in vse to odnesla v kraje, kjer je pred desetletji petrolej in sukanec menjala za jajca. S trgovanjem je nadaljevala do svojega osemdesetega leta. Priložnostno je Istrane obiskovala do konca življenja. Razen sester v Gračišču ni imela prijateljev. Te je našla med učitelji in učenci bližnje gračiške šole. Časa je imela dovolj in zanimanje za Šavrinke jo je zabavalo. Marija je umrla na sveto Ano leta 1996 in je pokopana na kubejskem pokopališču. (LEDINEK in ROGELJA 2000: 21–35)

3 (So)ustvarjanje šavrinske identitete: Preplet prizorišča, interakcij in (literarnih) podob

3.1 Prizorišče ali trgovska pot Marije Franca na fizičnogeografski, družbenogospodarski in politični karti

Vas Gračišče se nahaja na severovzhodnem, višje ležečem območju Istre na 300 m nadmorske višine. Od Trsta je oddaljena 23 km, od Buzeta pa 27 km. Pred Buzetom, ki leži na 40 m nadmorske višine, zavije nekdanja Marijina trgovska pot na

stransko cesto, ki se vzpenja proti Vrhovščini. Enourni vzpon vodi mimo Maruškov, Jagodičja in Marčeve njive ter doseže vršno plan pri zaselku Čelo. Pot se nadaljuje po danes asfaltirani cesti do vasi Sveti Donat in proti zaselku Vrh, ki leži na 380 m nadmorske višine. Od tod vodijo poti proti okoliškim vasem Dol, Dobrovo, Klariči, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušiči, Luskiči, Senj, Sovinjak in Sovinjaško polje, ki ležijo na ramenih, spuščajočih se od središčne-ga Vrha. Krožna pot po zaselkih Vrhovščine je dolga približno 25 km. Pot iz Gračišča proti Trstu vodi mimo Kubeda, se spusti proti Rižani, preči reko pri Mostičju in se zatem vzpenja proti Črnemu Kalu. Pred Črnim Kalom se spusti proti osapski vali ter vodi mimo Gabrovice in Ospa po ravni cesti proti nekdanjemu maloobmejnemu prehodu med Jugoslavijo in Italijo. Na italijanski strani se vzpne do Mačkovelj, od koder je že moč videti Trst s tržaško rafinerijo v ospredju. Od tod se spusti proti središču mesta, do ulic Tesi, Molino Vento in Bosco, kjer so bili v prvi polovici 20. stoletja hlevi za tovarno živino, ter dalje do nekdanjega maloprodajnega mesta na Garibaldijevem trgu s stebrom, na katerem je pozlačen kip Matere Božje.

Celotna krožna pot (od Gračišča do Vrhovščine in nazaj ter do Trsta in nazaj) je dolga 125 km. Marija Franca je v obdobju med letoma 1920 in 1940 navedeno pot prepešala enkrat tedensko v treh ali štirih dnevih. V primerjavi z opisano trgovsko potjo so bile poti škedenjskih krušaric ali mlekaric iz koprškega zaledja bolj urbane in bistveno krajše.

3.2 Interakcije ob trgovski poti

Marija Franca je v 20. in 30. letih 20. stoletja sama ali skupaj z drugimi preprodajalkami iz Gračišča in bližnjega Kubeda enkrat tedensko navsezgodaj krenila proti osrednji Istri. Pred Buzetom so se preprodajalke razšle glede na mikrolokacijo stalnih strank. Na razpotjih so pustile *signade*, dogovorjena znamenja, s katerimi so ena drugi sporočile, v katero smer so šle. Preprodajalke so imele namreč stalne in zanesljive dobavitelje in odjemalce ter ustaljene poti. V vas so prihajale na dogovorjeni dan in ob dogovorjeni uri, ne glede na vremenske in siceršnje okoliščine. Stalne stranke so starejše sorodnice in znanke prepuščale mlajšim oz. so se v primeru času nosečnosti, varstva otrok in bolezni nadomeščale pri odjemu in dobavi strankam. Ker so bile stranke na Vrhovščini pogosto še revnejše kot preprodajalke, so robo večkrat pustile ljudem na up, ti pa so jo postopoma odplačevali z jajci. V krajih nad Buzetom so stranke trgovkam nudile hrano, pijačo in prenočišče. Poleg trgovske mreže se je tako vzpostavila tudi mreža zaupanja in pomoči. Preprodajalke so v osrednji Istri prespale eno ali dve noči, se navsezgodaj zjutraj odpravile proti domu ter se ob določeni uri sešle na dogovorjenem mestu pri Buzetu ali Motovunu.

V Trst so se preprodajalke iz Gračišča in Kubeda odpravile okoli polnoči, večkrat še isti večer, da so lahko do petih zjutraj dospele v mesto. Sestale so se na koncu vasi in skupaj nadaljevale pot proti Kubedu in Rižani. Prvi del je bil namenjen molitvi, zatem pa so pele, klepetale, opravljale, si pripovedovale šale, se smejale in dremale. V skupini trgovk so se tako na osnovi skupnih izkušenj hoje in trgovanja izoblikovale medsebojne podporne vezi. Pred vstopom v Trst so preprodajalke pregledali mestni tržni inšpektorji, da niso imele prepovedanega blaga, kot je bilo na primer žganje.

Osle so pustile pri lastnikih hlevov, s katerimi je veljalo biti v dobrem odnosu, saj so jim ti posredovali informacije o prodajnih mestih in zaposlitvah. Nekatere so jajca in drugo robo prodale mlekaricam, ki so jih skupaj z mlekom raznašale po meščanskih gospodinjstvih, druge so imele stalne odjemalce, pekarne in trgovine, kjer so lahko prodale večjo količino naenkrat, tretje so prodajale na drobno na različnih trgih in tržnicah. Ko so prodale jajca in nakupile, kar so jim naročile stranke in kar so potrebovali doma, so se pred odhodom včasih ustavile še v *betoli*, gostilni s cenejšo hrano. Iz Trsta so domačim, ki so jih nestrpno pričakovali, prinesle priboljške, otrokom krušno pecivo, moškim pa tobak in papir za cigarete. S preprodajo jajc in nekaterih drugih artiklov med kraji okoli Buzeta in Motovuna ter Trstom in drugimi obalnimi mesti so se gračiške preprodajalke ukvarjale do druge svetovne vojne, ko je v povezavo med Trstom in Istro zarezala meja, sprva med cono A in B Julijske krajine, od leta 1947 do 1954 med Jugoslavijo in Conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja ter od leta 1954 med Italijo in Jugoslavijo. Marija Franca je po letu 1954 v tržaških *magacinih* nakupovala spodnje perilo, kavbojke, majice in jih sama ali s pomočjo v Trstu živečih družinskih članov pretihotapila preko jugoslovansko-italijanske državne meje. Pogosto je na pot vzela tudi hčer in pozneje vnukinjo, nikoli pa sinov in vnukov.

V 70. in 80. letih 20. stoletja preprodaja ni bila več ključna za preživetje, marveč je bila habitualizirana ekonomska in socialna praksa posameznic, ki je omogočala tako dodatni zaslužek kot tudi vzdrževanje poznanstev in obujanje spominov na življenje v prvi polovici 20. stoletja, med drugim tudi na prekupčevanje med istrskimi vasmii in obalnimi mesti. Obujanje spominov na obdobje preprodaje jajc in vzdrževanje socialnih stikov z ljudmi v osrednji Istri se je preko občasnih obiskov nadaljevalo tudi v zadnja desetletja 20. stoletja. Pri Mariji Franca so slednje še okrepili pogovori z učiteljii gračiške šole, ki so imeli pri njej v najemu sobo, predvsem srečanje in sobivanje z učiteljem in s pisateljem Marjanom Tomšičem. Sprva je spomine na čas prve polovice 20. stoletja pripovedovala, pozneje pa jih je na podbudo Marjana Tomšiča zapisala v treh zvezkih *Šavrinških zgodb* (FRANCA 1990; 1992; 1995). Sočasno je Marjan Tomšič izdal romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993), novele *Olive in sol* (1983) in *Kažuni* (1990) ter druga leposlovna dela, v katera je med drugim vtkal Marijine spomine. Plodno sobivanje med ovdovelo (nekdanjo) preprodajalko ter pisateljem je porodilo širši val zanimanja za (pol)pretekle potovke, med drugim je v Gračišču in bližnjih krajih pričelo delovati kulturno-umetniško društvo Šavrinke inu anka Šavrini, ki je v uprizoritvah prepletalo in poustvarjalo tako stvarne dogodke iz spominov Marije Franca in nekaterih drugih preprodajalk kot tudi prigode iz Tomšičeve literature.

3.3 Podobe

V prvi polovici 20. stoletja sta se med sovaščani oblikovali dve podobi trgovk. Prva podoba preprodajalke je bila podoba delovne, pogumne, fizično utrjene in neutrudne ženske, ki je zaslužna za preživetje in za priboljške pri hiši. Preprodajalke so bile zato zaželenе neveste. Ženske, ki niso hodile v Istro, so jih občudovale, hčere in nečakinje pa so se poleg priboljškov veselile tudi občasnihi odhodov v Istro ali

Trst, kamor so jih s seboj jemale starejše sorodnice. Prenašanje obrti, predajanje in izmenjavanje pri strankah predvsem po ženski liniji, med taščami in snahami, tetami in nečakinjami, med sestrami in svakinjami ter skupno tovorjenje prodajnih artiklov so krepili vezi med ženskami trgovkami, opolnomočili ženske in ustvarjali pozitivno žensko (samo)podobo. Druga podoba je bila podoba prav tako močne, samostojne, razgledane, izkušene in komunikacijsko vešče ženske, ki dnevno odhaja od doma sama v istrsko divjino in v tržaški blišč. Medtem ko je bila prva zaželena nevesta, se je druga gibala že na meji legitimnega. Etnografija tako priča, da so nekateri možje svojim ženam prepovedali, da bi hodile od doma preprodajat.

Tudi v interakciji z Istrani iz osrednje Istre sta se oblikovali dve podobi preprodajalke, ki so jih prav stranke v osrednji Istri (po)imenovali Šavrinke, ker naj bi bile, kot so povedali, iz Šavrinije. Šavrinke so bile po eni strani prebrisane trgovke, ki so »trdo glihale in pošteno plačale«, ter same, brez spremstva moža hodile po svetu. Etnografski podatki kažejo tudi na nedvoumno negativne konotacije, povezane s poimenovanjem Šavrinke in Šavrini. Na drugi strani so taiste Šavrinke prinašale iz Trsta različne artikle in informacije, pogosto so jim pustile blago tudi na up in je tako, kot je povedala Marija Franca, ena revščina podpirala drugo.

Orisane podobe preprodajalke oz. Šavrinke so bile osnova, na kateri so v drugi polovici 20. stoletja pisatelji, likovniki in drugi poustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga in pozneje pevske, kulturne in folklorne skupine oblikovali lik Šavrinke. Pri tem so poudarili tiste elemente, ki jih je narekovala osebna naklonjenosti in siceršnje družbene okoliščine; trpljenje (KOCJANČIČ 1962), samostojnost, prefinjenost, pogum in eroticizem (TOMŠIČ 1986), mogočnost in kariatidnost v upodobitvah kiparja in slikarja Jožeta Pohlana ter prebrisanost oz. tako imenovano *furbavost*, izpostavljeno v uprizoritvah lokalnih kulturno-umetniških društev.

Alojz Kocjančič⁵ je v pesmih Kubejskim Šavrinkam in Materi, objavljenih v zbirki *Šavrinke pesmi*, Šavrinke opisal kot matere, ki se žrtvujejo za svoje otroke (KOCJANČIČ 1962). Sabina Mihelj je ugotovila, da je metafora Šavrinke pri tem rabljena kot figura nacionalne/regionalne zgodovine oz. kot njena antiteza. Tako kakor nudi metafora družine prikladno razvojno pripoved za nacionalno zgodovino, dejansko pa je izpraznjena zgodovinskega pomena in ločena od vzvodov moči, tako je tudi lik matere izenačen z Istro (prim. pesem Istra – mati), pesnik pa je njen sin. (MIHELJ 2006: 372) Enačenje Šavrinke, Istranke in matere je razberljivo tudi iz poimenovanja mogočnega kipa v Hrastovljah, delo kiparja in slikarja Jožeta Pohlana, ki se je ob slovesni postavitvi leta 1990 imenoval Istranka in je bil v času terenske raziskave avtoric prispevka v ljudski govorici že poimenovan za Šavrinko. Poudarjanje materinskega elementa pri Alojzu Kocjančiču ni slučajno, saj se je njegova mati res ukvarjala s preprodajo med Kubedom, osrednjo Istro in Trstom. S preprodajo v severovzhodnem in višje ležečem delu Istre se namreč niso ukvarjala zgolj dekleta pred možnostjo oz. vdove (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), marveč tudi poročene ženske, ki so s pomočjo sorodnic usklajevale intimno družinsko življenje s pridobitno dejavnostjo. Pisatelj Marjan Tomšič je poleg materinske in ženstvene podobe Šavrinke poudaril tudi njeno avtonomnost in aktivno vlogo v (javnem) življenju (TOMŠIČ 1986). V na-

⁵ Poimenovanje Šavrinke vstopi v književnost prav z Alojzom Kocjančičem leta 1962 (prim. BASKAR 2002).

sprotju s splošnim prepričanjem in ugotovitvami nekaterih raziskovalcev, ki so moške in ženske družbene vloge delili po analogiji aktivno–pasivno oz. javno–zasebno,⁶ je v literaturi Marjana Tomšiča Šavrinka izpostavljena kot samozadostna, samostojna in aktivna posameznica, katere pridobitna vloga nikakor ni bila zanemarljiva (LEDINEK in ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). Vzporedno z Marjanom Tomšičem sta poleg Marije France Šavrinke in Šavrinijo omenjala še Rafael Vidali v pesniški zbirki *Čubejske žrjavce* (1989) in Edelman Jurinčič v zbirki proze *Istrani* (1991). Vse tri omenjene pisce lahko štejemo za Tomšičeve »učence«, ki so skupaj dopolnjevali in gradili lik Šavrinke, kakršen se je začel utrjevati ob koncu 20. stoletja.⁷ Zdi se, da je bila prav literarizirana podoba Šavrinke v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, v času razpada Jugoslavije, primerna in dovolj mikavna podoba za šavrinizacijo Istre oz. iznajdbo šavrinške identitete (BASKAR 2002a), ki se je bolj kot za nacionalno razločevanje slovenskih od hrvaških Istranov (BRUMEN 2000) ali istrskega podeželja od obalnih mest (BASKAR 2002a: 130) v 21. stoletje ohranila in utrdila v iskanju lokalnih tipičnosti, avtentičnosti in fasaderstva (ORBAŠLI 2000), za potrebe turizma in s turizmom povezanih prireditev (MACCANNELL 1976; 1992).

4 Zaključek

Nekateri raziskovalci šavrinizacije Istre se nagibajo k tezi, da je geografska in poklicna redukcija Šavrink na jajčarice iz jugovzhodnega kota Istre predvsem posledica učinka književnikov in likovnih umetnikov, ki so oblikovali mikavno podobo Šavrinke, ki je prerasla v simbol, na katerega se je oprl proces iznajdbe šavrinške identitete konec 90. let 20. stoletja. Bojan Baskar sicer meni, da pri kubejsko-gračiško-hrastoveljski redefiniciji Šavrink ne gre za čisto literarno oz. fikcijsko invencijo (BASKAR 2002a: 127), vendar se njegova razlaga opira na analizo literarne in geografske produkcije. Etnografija priča, da so bile za tovrstno redukcijo poleg literarne produkcije ključne neposredne materialne okoliščine, saj so se preprodajalke, ki so hodile v osrednjo Istro in v določenem obdobju res trgovale predvsem z jajci (pozneje tudi z drugimi artikli), prav tam srečevale s specifično rabo etničnega poimenovanja Šavrini. Za razliko od mlekaric, krušaric in drugih (pre)prodajalk, ki niso zbirale blaga v osrednji Istri, ampak so bile vezane le na obalna mesta, so imele potovke iz Gračišča, Kubeda in okoliških vasi stik s prebivalci osrednje Istre, ki so jih imenovali Šavrinke, ker so bile, kot so pravili, iz Šavrinije. Dolgotrajna in naporna hoja – v opisanem primeru trgovke Marije Franca po 125 km dolgi krožni poti med Istro in Trstom – je bila stvarno dejstvo, na katerem je bila osnovana podoba o pogumnih, trpečih in herojskih Šavrinkah. Medtem ko pri Aloisu Spinčiču, avtorju zapisa o

⁶ Na večpomenskost in problematičnost tovrstnih dihotomij, priljubljenih v strukturalističnih razlagah pomena, je opozorila že Lidia Sciamia. Na osnovi terenskega dela v Italiji in ponovnega branja etnografij, v katerih je bila izpostavljena opozicija med zasebnim in javnim, je v prispevku *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* postavila tovrstne opozicije pod vprašaj (SCIAMIA 1997: 90–104).

⁷ Čeprav so dela navedenih umetnikov najbolj glasno odmevala, so Šavrini in Šavrinke omenjeni v delih nekaterih zbirateljev ljudskega blaga in literatov že pred popularizacijo v 80. in 90. letih. Zbirateljica Nadja Rojac Orfanò je na pobudo Milka Matičetovega in Pavla Merkušja popisovala šavrinško ljudsko izročilo v Gažonu in okolici ter v Trstu (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

Šavrinki v 9. zvezku *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* (SPINČIĆ 1891: 215), in pri Simonu Rutarju, avtorju knjige *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* (RUTAR 1896: 175), konec 19. stoletja mobilnost in posredništvo med Istro in Trstom nista bila izpostavljena, se zdi, da sta bili za oblikovanje istovetenjske podobe v drugi polovici 20. stoletja prav mobilnost s pešhojo in stik s strankami v osrednji Istri ključni prvini lika Šavrinke.

Potrebno je izpostaviti, da v procesu oblikovanja lika Šavrinke posamezniki niso bili zgolj pasivni prejemniki podob, ampak so imeli (in imajo) aktivno vlogo v oblikovanju le-teh. Proces regionalizacije ni zgolj invencija, odkrivanje, prebujanje oz. reappropriacija identitete (BASKAR 2002a: 115) v smislu promocije oz. popularizacije šavrinske identitete s strani lokalnih in zunanjih umetniško-kulturnih promotorjev ter specifičnih političnih okoliščin v 90. letih 20. stoletja (BRUMEN 2000), ampak deluje proces šavrinizacije obojestransko, tako »od zgoraj«, kot »od spodaj«, skozi materialne okoliščine in prizorišča ter interakcije posameznikov na prizorišču. Šavrinska identiteta se je oblikovala skozi interakcije oz. aktivnosti posameznikov; konkretno skozi preprodajo, tihotapljenje, pešačenje in poznavanje poti med Istro in Trstom, pripovedovanje, spominjanje ter šele zatem skozi zapisovanje pripovedi in spominov. Identifikacije so namreč fluidne in spremenljive (DRUMMOND 1980) ter se (re)organizirajo glede na spremenljiva, pogosto kaotična razmerja med materialnimi okoliščinami, interakcijami in podobami. Proces regionalizacije in nacionalizacije v Istri ter oblikovanje podobe Šavrinke pri tem ni izjema.⁸ Šavrinizacija dela Istre, je bila, kot je zapisal Borut Brumen, v 90. letih 20. stoletja proces slovenizacije oz. nacionalizacije novopečene slovenske Istre (BRUMEN 2002: 404), pozneje pa je bila bolj v povezavi z afirmacijo podeželske identitete v opoziciji z obalnimi mesti (BASKAR 2002a: 130). Dandanes se zdi, da gre proces šavrinizacije v smeri fasaderstva⁹ turistične ponudbe ter da je nacionalno in ruralno–urbano razločevanje zasenčeno z romantiziranimi podobami stvarnih materialnih okoliščin iz življenja preprodajalk. Šavrini in Šavrinija so pri tem vnovič potisnjeni v ozadje, izstopa predvsem Šavrinka, tokrat v vlogi avtentičnega lika. Nedavno je Turistična razvojna agencija Autentica iz Kopra v sodelovanju s pisateljem Marjanom Tomšičem oblikovala poseben izletniški program »po poteh Šavrink«, kjer se je, kot pravi avtor članka v *Primorskih novicah*, »na poseben način poklonila liku Šavrinke« (31. 3. 2011, 65/66, 9). V obalnih mestih Slovenije je moč kupiti skulpture glinenih Šavrink, lutke Šavrinke ter razglednice s fotomontažo prizora z nekdanje trgovske poti, ki sicer navajajo, da je Šavrinka lik iz specifičnega podeželskega okolja severovzhodne Istre, obenem in bolj izrazito pa delujejo kot nadregionalna¹⁰ podoba nostalgичnega iskanja izgubljenega časa in avtentičnega življenja, značilnega za mitično rekonstrukcijo občutja tradici-

⁸ Proces regionalizacije je pri tem zgolj korak v procesu oblikovanja regionalne identitete, ki ustvarja teritorialne meje, simbole in inštitucije (URBANC 2008). Medtem ko je na simbolni ravni oblikovanje regionalne identitete doseglo zrelost, pri raz/zamejevanju in zlasti na institucionalni ravni slovenski del Istre še ni dosegel stopnje stabilne regije (URBANC 2007).

⁹ Fasaderstvo imenuje process ohranjanja podobe, ki se prilagaja turističnemu imaginariju, Aylin ORBAŠLI (2000).

¹⁰ Primerljive podobe podeželskih žensk je moč najti tudi v drugih turističnih središčih; npr. podobe žensk iz Provanse v obliki turističnih kipcev, razglednic ali lutk, lik kamnite ženske s košaro na glavi v Bujah ipd.

je, izkoreninjene zavoljo globalizacije (SELWYN 1996: 2). Gre za iskanje avtentičnosti, kot jo je, aplicirano na turistično situacijo, teoretiziral ameriški sociolog Dean MacCannell (1976; 1992)¹¹ ali zgolj za igranje s podobami v postmodernem svetu, kot je turistične spektakle opisal John Urry (1990).

Če sklenemo povedano in pripeljemo Šavrinko s »prizorišča na prizorišče«; s prizorišča severovzhodnega višjega dela Istre, ki je bilo prizorišče preprodaje in interakcij, do prizorišča obujanja spominov in novih interakcij, ki je sicer še vedno umeščeno v severovzhodni višji del Istre in ga obenem že presega, vidimo, da je prizorišče, ki je bilo prej zgolj preliminarno definirano, postalo spričo interakcije med specifičnimi posamezniki, kulturniki in turističnimi akterji popolna ekspozicija tega, kar se je dogajalo (preprodaja), oz. tega, kar se dogaja (proces šavrinizacije, fasaderstvo in iskanje avtentičnosti). Tako lahko na turističnem izletu po poteh Šavrink okusimo »merendo nekdanjih Šavrink«, obiskovalcu se dogodi srečanje z domačinko, ki invocira preprodajalko z jajci. Na razglednicah lahko pokukamo v prizor iz življenja Šavrink ter naposled v stvarno krajino, kjer omenimo lito-punktirano impozantno hrastoveljsko Šavrinko. Z besedami Milesa Richardsona: materialne okoliščine postanejo iz implicitne preliminarne definicije eksplicitne in dopolnjene, družbena situacija pa postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003: 85) bodisi v obliki kamnite ali (za)igrane Šavrinke. Pri tem literarna produkcija za oblikovanje simbolnih podob in kolektivnega subjekta (ACCATI 2001: 134–135) ni zgolj (iz)rabila polpreteklega življenja trgovk oz. Šavrink, ampak so tudi posamezne trgovke, v našem primeru Marija Franca, (iz)rabile priložnost upovedovanja svoje zgodbe, individualne in vstopanja v zgodovino kot posameznice. In tudi ni literarna produkcija oblikovala zgolj šavrinskih identifikacij oz. istovetenja, marveč je (pre)oblikovala tudi krajino in siceršnje materialne okoliščine istrskega podeželja.

VIRI IN LITERATURA

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepotica: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnoja-dranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen. *Sladka jesen v Kopru – prilo-ga Primorskih novic* (12. 9. 2012). 3–4.

¹¹ MacCannellov turist odhaja na počitnice zavoljo kognitivnega konstruiranja ali rekonstruiranja struktur, ki jih sodobnost uničuje (MACCANNELL 1976; 1992).

- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of intersystem. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinske zgodbe*. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinske zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinske zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinske identitete*: Diplomsko delo. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY in Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London, New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ, 1991: *Istrani*. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinske pesmi*. Ljubljana: Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK in Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of Imagined landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf. (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŞLI, 2000: *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ur. Setha M. Low in Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell readers in anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinsko ljudsko izročilo. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodnoznanjski, statistični, kulturni in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska

zemlja: Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).

Lidia SCIAMA, 1997: *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology. Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ur. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.

Tom SELWYN: Introduction. *The Tourist Image: Myths and Myth Making in Tourism*. Ur. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.

Alois SPINČIČ, 1891: Volkslebender Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–230.

Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol*. Koper: Lipa.

--, 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.

--, 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.

--, 1993: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

John URRY, 1990: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.

Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.

--, 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.

--, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).

Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce*. Koper: Fontana.

Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

ZRC SAZU Institute of Slovene Ethnology, Research Station Nova Gorica, ZRC

SAZU Slovene Migration Institute, Ljubljana

THE ŠAVRINKA, ŠAVRIN, AND ŠAVRINIJA IN ETHNOGRAPHY AND LITERATURE

The paper is based on ethnographic fieldwork of migrant workers in Istria and an analysis of selected works of literature which directly or indirectly interpret the phenomenon of Šavrinkas, Šavrins and Šavrinija, and which played a crucial role in the »Šavrization« of the northeastern Istrian countryside. Our current understanding of Šavrinija arises from semi-recent literary production which focuses on female egg sellers, or Šavrinkas, while the ethnographic data reveal shades of overlapping, interweaving and separation among the numerous pedlars and the literary depictions of Šavrinkas, and emphasise the importance of material culture in the formation of literary and regional symbols.

Key words: Šavrization, processes of identity formation, labor migration, female labor, Istria

1 Introduction

The process of identity formation of the Šavrinka and Šavrinija at the end of the twentieth century and the literarization of the Šavrinka are mutually interconnected. Therefore it is no surprise that the majority of the explanations of the regionalization and nationalization of Istria and the formation of Šavrinian identity focus primarily on the analysis of literary, and to some extent other artistic depictions of the Šavrinka and Šavrinija (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). The figure of the Šavrinka (i.e., »woman from Šavrinija«) inspired and attracted the attention of artists, salvagers, and collectors of folk materials, as can be seen starting with Alojz Kocjančič's *Šavrinske pesmi* [*Šavrinian poems* 1962], and particularly with the publication Marjan Tomšič's novels, novellas, and stories at the end of the 1980s (TOMŠIČ 1983, 1986, 1990, 1993). Explanations of the formation of Šavrinian identity have focused to a lesser extent on the material culture and lives of the individuals who played important roles in creating the literary, artistic, and folkloristic images of the Šavrinka (LEDINEK and ROGELJA 2000).

This article looks at the process of the formation of the literary image and Šavrinian identity from the opposite direction, through the focal point of ethnography,¹ the

¹ The use of the word ethnography in modern anthropological and ethnological literature is associated with both the selection of data collected through careful fieldwork and a specific method or series of specific methods, first and foremost participant observation carried out by the researcher, and the establishment of a dialogue with the observed subjects in the form of structured, semi-structured or unstructured interviews (for more on ethnography see HAMMERSLEY and ATKINSON 1995). The ethnographic research for this article was done between 1994 and 1996, based on conversations with (former) Istrian pedlars and their relatives from Boršt, Dol, Gračišče and Kubed, and their customers in Istria, Kaldir and Vrhovščina, and

particular material culture, and lives of individuals. Based, on the one hand, on the ethnography of worker migrations in Istria in the previous century, which were embedded in and conditioned by the physical and geographical characteristics of the area and socio-historical circumstances, and on the other on a review of selected literature, as well as artistic and folkloristic production which directly or indirectly interprets the Šavrinka, Šavrins, and Šavrinija, the paper first focuses on the life stories of female migrant workers from northeastern Istria who were engaged in trade between central Istria and Trst (Trieste) in the twentieth century. Using the actual life stories of Istrian female pedlars as a basis, the second part presents the complex of settings or material culture, the interactions of individuals within these settings, and the emerging images that contributed to the »Šavrinization« of the Istrian countryside. The analysis borrows from Miles Richardson's article *Being-in-the-Market versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), which presents a methodological basis for the concept of embodied space.² The author's premise in explaining the embodied market and plaza is that "being-in-the-world" is both a material-spatial and a cultural fact (Low and LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Richardson presents the process through which material culture determines a situation and how a situation reflexively affects material culture as having three components: 1) the initial definition of the material culture in a **setting**; 2) the **interactions** which occur within that setting; and 3) the **images** formed on the basis of the material culture and interactions and which complement the initial definition through a new sense and understanding of place (RICHARDSON 2003: 76). In the final stage of this otherwise mutual process, the setting becomes the depiction of the emerging situation, or in other words, the social situation becomes physically expressed (RICHARDSON 2003: 85).³ The mutual relationship between the settings, social interactions and images will be presented below on the basis of the geographical layout and the economic and political situation of the trade routes between Istria and Trst, the social interactions and emerging images on and alongside the trade routes through the twentieth century, including the awakening of memories and literary production.

2 The Life Story of Marija Franca of Gračišče⁴

Marija Franca was born on 5 February 1907 in Gračišče. She and her eight brothers and sisters grew up in a house with their grandparents, the families of three of

conversations with the writer Marjan Tomšič, the sculptor Jože Pohlen, a representative of the Šavrinini in anka Šavrinke cultural-artistic society, Marija Knez, and a representative of the Šavrinke pupe en ragaconi society, Rožana Koštial; and the personal experience of walking the circular trade route through Gračišče, Vrhovščina nad Buzetom, and Trieste from 14 to 18 July 1995.

² Embodied space is a space that is understood or conceptualized on the basis of or through actual bodily experience. For more detail, see LOW and LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) and MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Matej Vranješ conducted a comparable study of the relationship between material culture or settings and social praxis and interactions (2008: 111).

⁴ Unless otherwise stated, the excerpts are from interviews with Marija Franca, conducted as part of fieldwork between 1994 and 1996.

their father's brothers, and a bachelor uncle. Her elementary schooling was part in Slovene and part in Italian. During the autumn she would gather chestnuts on her way to school. Her parents would use the money earned from selling them to buy their children clothes and shoes for the winter. Every time they brought their chestnuts to Trst, they brought one of their children with them. Marija would count the days and nights until it was her turn (FRANCA 1992). At the end of the WW I she began earning her own keep. When she was fourteen, her father accompanied her and her older sister to Istria. Marija traded with people in the Vrhovščina region, in the villages above Buzet.

The Croatian Istrians received us graciously without exception. They were kind and hospitable, especially with us beginners. They offered us food and accommodations. If there was nowhere else, we slept in the hay barn. We were overjoyed that we too had found our own people. From then on we went to the same villages every week. [...] We didn't know that we were from »Šavrinija«. [...] They called us Šavrinkas, but they also used our names. They were respectful. When the children's mother would call and say that they had to come home, because a Šavrinka had come, they asked me: »What can we say, a Šavrinka has come?« They were afraid that I would be offended.

In 1927 Marija married Jožef Franca, from a neighboring house that her older sister Ana had already married into. She had four children with Jožef: Marija, Ivan, Jolanda, and Cvetko. Jožef worked on the family farm and worked as a day-laborer on larger farms, while Marija went to Istria. By marrying into the Franca family, Marija became the daughter-in-law of Jožef's mother, Ivana Franca, who was one of the first female pedlars from Gračišče to trade in central Istria. Marija and her sister Ana would take turns collecting eggs, chickens, meats and spirits, taking them to Trst to sell them, and helping to care for the children.

Marija was widowed during WW II. Since she owned some land, she did not receive any vouchers or other state social support, so despite the new circumstances regarding the borders, regulations and customs, she began to trade again. With a special permit she was occasionally able to cross the border between Zone A and Zone B, carrying goods for sale across the newly drawn borders. During the night she became a *kontrabantarka* (contraband carrier, or smuggler), though her work wasn't significantly different. In 1947 she was accused of participating in smuggling people across the border and spent seven months in prison in Pula. After 1947 she occasionally continued to sell goods between Vrhovščina and Trst. She rode the bus to Buzet and continued on foot to the villages around Vrh. At sales and shops in Trst and on the Ponte Rosso she purchased t-shirts, jeans, undergarments, cloth, and dishes, and brought it all to the places where decades earlier she had traded eggs for kerosene and thread. She continued to trade until she was eighty. When she had the chance she visited with people from Istria for the rest of her life. Except for her sister in Gračišče she had no friends. She found them in the teachers and students at the school in Gračišče. She had a lot of time and loved to talk about Šavrinkas. Marija died on St. Ann's day in 1996. She is buried at the cemetery in Kubed. (LEDINEK and ROGELJA 2000: 21–35)

3 The (Co)generation of the Šavrinian Identity: A Complex of Settings, Interactions and (Literary) Images

3.1 The Setting: Marija Franca's Trade Route on the Geographic, Socio-Economic and Political Map

The village of Gračišče is located in the northeastern, higher-lying part of Istria at an elevation of 300 meters above sea level. It is twenty-three kilometers from Trst, and twenty-seven kilometers from Buzet. Towards Buzet, which lies at forty meters above sea level, Marija's former trade route follows a winding side road that climbs towards Vrhovščina. The one-hour climb passes by the Maruški, Jagodičje and Marčeva njiva and reaches the summit plateau at the settlement of Čelo. The route continues along the now-paved road to the village of Sveti Donat and towards the settlement of Vrh (which means 'peak' or 'summit'), 380 meters above sea level. From there it leads towards the surrounding villages of Dol, Dobrovo, Klariči, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušiči, Luskici, Senj, Sovinjak and Sovinjaško polje, which lie on the ridges leading down from the central village of Vrh. The circular route through the settlements of Vrhovščina is around 25 kilometers long. The route from Gračišče towards Trst leads through Kubed, drops down towards Rižana, crosses the river at Mostičje and then climbs up towards Črni Kal. Before Črni Kal it drops into the Osp Valley and leads past Gabrovica and Osp along the level road towards the former small border crossing between Yugoslavia and Italy. On the Italian side it climbs up to Mačkovelje (It. *Caresana*), from where you can see Trst with the refinery in the foreground. From there it leads down towards the centre of town, to Tesi, Molino Vento and Bosco streets, where in the first half of the twentieth century there were barns for livestock in transit, and further on to the former retail area on Garibaldi Square with its statue of Our Lady atop a column.

The entire circular route, from Gračišče to Vrhovščina and back and to Trst and back, is 125 km (77 miles) long. Between 1920 and 1940, Marija Franca walked this route once a week in three or four days. In comparison, the routes of the female bread sellers from Škedenj and the milkmaids from the Koper hinterland were more urban and much shorter than Marija's route.

3.2 Interactions along the Trade Route

Once a week during the 1920s and 1930s Marija, either by herself or together with other female pedlars from Gračišče and nearby Kubed, headed for central Istria in the early morning. Near Buzet the pedlars would separate to visit their steady customers. At the crossroads they left *signade*, agreed upon signals with which they told each other which direction they had gone. The pedlars had steady and reliable suppliers and customers, and established routes. They came to the villages on the agreed day and at the agreed time, regardless of the weather and other conditions. The older relatives and friends would pass their steady customers down to younger ones, or would stand in for them if they were pregnant, caring for children or sick. Since the

customers in Vrhovščina were often even poorer than the pedlars, they frequently gave their customers goods on credit, which they gradually paid off with eggs. In the villages above Buzet the customers gave the pedlars food, drinks and accommodations. In this way a network of trust and assistance was formed in addition to the trade network. The pedlars spent a night or two in central Istria and left for home first thing in the morning, stopping off at the prearranged time in Buzet or Motovun.

The pedlars from Gračišče and Kubed left for Trst around midnight, often the same night, in order to reach the town by five in the morning. They rendezvoused at the edge of the village and continued on together towards Kubed and Rižana. The first part was dedicated to prayer, after which they sang, chatted, did business, told each other jokes, laughed, and napped. On the basis of their shared experiences and trading, bonds of support formed among the pedlars. Before arriving in Trst they were inspected by the city inspectors to make sure they were not carrying any contraband, such as spirits. They left their donkeys with the owners of the barns, with whom it paid to have good relations, since they could give them information about sales locations and employment. Some of them sold eggs and other goods to the milkmaids, who delivered milk to the bourgeois households, while others had steady customers, bakeries, and shops where they could sell larger quantities; and a third group sold at retail in various squares and markets. When they had sold the eggs their customers had ordered and bought the things they needed at home, before leaving they occasionally met in a *betola*, an inn which offered cheap fare. From Trst they brought their eagerly waiting families various treats: cookies for the children, and tobacco and cigarette papers for the men. The pedlars of Gračišče sold eggs and various other items in the towns around Buzet and Motovun and in Trst and other coastal communities until WW II, when the border cut off the route between Trst and Istria, first between Zone A and Zone B of the Julian March, from 1947 to 1954 between Yugoslavia and Zones A and B of the Free Territory of Trst, and from 1954 on between Italy and Yugoslavia. After 1954 Marija Franca bought undergarments, jeans and t-shirts in the shops in Trst, and smuggled them across the Yugoslav-Italian border, either by herself or with the help of family members living in Trst. She often brought her daughter and later her niece with her, but never her sons or nephews.

In the 1970s and 1980s trading was no longer necessary for survival, but was a habitual economic and social practice of individuals, which allowed them to make some extra income as well as maintaining an awareness and rekindling memories of life in the first half of the twentieth century, among other things of trading between Istrian villages and the coastal towns. Awakening memories of the period of egg sellers and maintaining social contacts with the people of central Istria continued in the last decades of the twentieth century through occasional visits. At Marija Franca's house this was further strengthened by conversations with teachers from the school in Gračišče, who rented a room from her, and particularly meeting and living with teacher and writer Marjan Tomšič. At first she told stories about the first half of the twentieth century, and later, encouraged by Tomšič, she recorded them in three notebooks entitled *Šavrinke zgodbe* [*Šavrinian Stories*] (FRANCA 1990; 1992; 1995). At the same time Tomšič published the novels *Šavrinke* [*Šavrinian women* 1986] and *Zrno od frmentona* [*Grain of corn* 1993], the novells *Olive in sol* [*Olives and salt* 1983] and *Kažuni*

(1990) (*kažuni* are traditional Istrian stone houses) as well as other literary works into which he weaved Marija's memories. The fruitful cohabitation between the widowed (former) tradeswoman and the writer led to a wider wave of interest in the travelling saleswomen of the recent past, including the establishing of the Šavrini inu anka Šavrinke (Šavrinian men and also Šavrinian women) cultural-artistic society, which began operating in Gračišče and the nearby villages and which incorporated and recreated in its performances both actual events from Marija Franca's and various other pedlars' memories and stories from Tomšič's literature, thus blurring the line between the material image of the pedlars and the literary image of Šavrinkas.

3.3 Images

In the first half of the twentieth century, two images of pedlars were formed among the villagers. The first was of a hard-working, courageous, physically tough, and tireless woman, who was responsible for the survival of and for contributing to the household. Pedlars were therefore sought after as brides, women who did not go to Istria envied them, while their daughters and nieces (in addition to the treats they brought) also enjoyed the occasional visits to Istria or Trst when their older relatives took them along. Transferring the business, handing over and exchanging customers primarily along the female lines, between mothers-in-law and daughters-in-law, aunts and nieces, sisters and sisters-in-law, and finally every week everyone helping at least partly to transport the sales items, strengthened the bonds among the pedlars, empowered the women and created a positive feminine (self)image. The other image was similarly an image of a strong, independent, worldly, experienced woman with excellent communications skills, who left the house every day and headed into the Istrian wilderness and the bright lights of Trst. While the first was a sought after bride, the second skirted the edge of legitimacy. The ethnography thus records that some men forbade their wives from leaving the house to trade.

Interactions with the people of central Istria also led to the formation of two images of these pedlars, who their customers in central Istria in fact called or labelled »Šavrinkas«, since they were supposed to be, as they stated, from »Šavrinija«. »Šavrinkas« were on one hand clever pedlars who, they say, »haggled hard and paid fairly«, and walked about by themselves, without being accompanied by their husbands. The ethnographic data also indicate unambiguously negative connotations associated with the labels Šavrinke and Šavrin.⁵ On the other hand the same Šavrinkas brought all sorts of items and information from Trst, and often gave them goods on credit, and thereby, as Marija Franca stated, one impoverished group supported another.

These images of the pedlars or Šavrinkas were the basis upon which writers, artists, and other creative people; collectors of folk crafts, and later also singers, cultural and folklore groups created the figure of the Šavrinke in the second half of the twentieth century. They emphasised the elements dictated by their personal inclinations and individual social circumstances—suffering (KOCJANČIČ 1962), independence,

⁵ See the life story of Marija Franca above.

refinement, courage, and eroticism (TOMŠIČ 1986), the greatness and caryatid-like qualities in the depictions of sculptor and painter Jože Pohlen and the resourcefulness emphasised in the performances of the local cultural-artistic societies.

Alojz Kocjančič⁶ in his poems »Kubejskim Šavrinkam« [To the Šavrinkas of Kubed] and »Materi« [To mother], published in his collection *Šavrinske pesmi* described Šavrinkas as mothers who sacrifice themselves for their children. Sabina Mihelj established that the metaphor of a Šavrinka is used in this sense as a figure of national/regional history or as its antithesis. Similarly to the way that the metaphor of the family offers a convenient developmental story for Slovenian national history, but is in fact devoid of historical significance and removed from the levers of power, the figure of the mother is equated with Istria (cf. the poem »Istra – mati« [Istria – mother]), and the poet is her son (MIHELJ 2006: 372). The equating of Šavrinkas, Istrian women, and mothers can also be seen in the name of the imposing statue in Hrastovlje, the work of sculptor and painter Jože Pohlen, which upon its ceremonious installation in 1990 was called Istranka (Istrian woman), but was already referred to by the locals as Šavrinka during the time we were doing our fieldwork. Kocjančič's emphasis of the motherly element is no coincidence, as his mother actually was involved in trading between Kubed, central Istria, and Trst. The point is that it was not just not-yet-wed girls and widows who were involved in trading in the higher-lying northeastern parts of Istria (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), but also married women, who with the help of their female relatives balanced their intimate family lives with their profitable activities. The writer Marjan Tomšič, in addition to the motherly and wifely images of Šavrinkas, also emphasised their autonomy and active role in (public) life (TOMŠIČ 1986). Contrary to the general beliefs and findings of various researchers who divided male and female roles along active/passive and/or public/private lines,⁷ in Tomšič's writings Šavrinkas are presented as self-reliant, independent, and active individuals whose role as breadwinners was never negligible (LEDINEK and ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). In parallel with Tomšič, in addition to Marija France, Šavrinkas, and Šavrinija are also mentioned by Rafael Vidali in his collection of poems *Čubejske žrjavce* [Coals of Kubed 1989] and Edelman Jurinčič in his prose collection *Istrani* [Istrians 1991]. All three of these writers are considered Tomšič's students, who collectively fleshed out and constructed the figure of the Šavrinka as it began to be consolidated towards the end of the twentieth century.⁸ It seems that the »literarized« image of Šavrinkas in the 1980s and 1990s, during the time of the fall of Yugoslavia, was an apposite and sufficiently attrac-

⁶ Kocjančič's use of the term Šavrinka in 1962 marked its first appearance in literature (BASKAR 2002).

⁷ Lidia Sciama has already noted the ambiguity and difficulty of such dichotomies, which are popular in structuralist analyses. On the basis of fieldwork conducted in Italy and a rereading of ethnography in which the opposition between private and public was examined, she explores such oppositions in *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* (SCIAMA 1997: 90–104).

⁸ Although the work of these artists was the most widely noted, Šavrins and Šavrinkas are mentioned in the work of various collectors of folk goods and literati even before their popularization in the nineteen-eighties and nineties. At the initiative of ethnologists Milko Matičetov and Pavel Merku, collector Nadja Rojac Orfanò wrote about the Šavrinian folk tradition in Gažon and its vicinity and in Trst (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

tive image for the Šavrinization of Istria and the discovery of the Šavrinian identity (BASKAR 2002a), which more than the national division of Slovene from Croatian Istrians (BRUMEN 2000) or the Istrian countryside from the coastal towns (BASKAR 2002a: 130) was preserved and consolidated in the twenty-first century in searching for local specialities, authenticity and fasadism (ORBAŠLI 2000) for the needs of tourism and tourism-related events (MACCANNELL 1976, 1992).

4 Conclusion

Some researchers of the Šavrinization of Istria lean towards the thesis that the geographical and political reduction of Šavrinkas to egg-sellers from the southeastern part of Istria is primarily the result of the effect of the writers and artists who created an attractive image of Šavrinkas, which grew into a symbol that became the basis for initiating the process of the discovery of the Šavrinian identity at the end of the twentieth century. Bojan Baskar, for instance, believes that the Kubed-Gračiče-Hrastovlje redefinition of Šavrinkas is not a purely literary or fictional invention (BASKAR 2002a: 127), despite the fact that his explanation is based on an analysis of literary and geographic production. The ethnography attests that in addition to literary production, the actual material culture was also crucial to such reduction, as the pedlars who worked in central Istria and in a certain period actually did trade primarily in eggs (as well as other items at that time and later), encountered the specific use of the ethnic label »Šavrini« (Šavrinians) at that very location. In contrast with the milkmaids, bread sellers, and other (re)sellers, who did not collect their goods in central Istria but were tied solely to the coastal towns, the travelling saleswomen from Gračiče, Kubed, and the surrounding villages had contacts with the inhabitants of central Istria, who called them Šavrinkas because, as they said, they were from »Šavrinija«. The long and arduous journey on foot – in the case of Marija Franca over a 125-kilometer long circular route between Istria and Trst—was a material fact on which the image of the courageous, long-suffering and heroic Šavrinka was based. While Alois Spinčić, the author of an entry on Šavrinkas in volume 9 of *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* [*The Austro-Hungarian Empire in words and pictures* 1891: 215], and Simon Rutar, the author of the book *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* [*The independent city of Trst and the border county of Istria* 1896: 175], did not emphasise mobility and trade between Istria and Trst at the end of the nineteenth century, it seems that mobility on foot and contacts with customers in central Istria were precisely the crucial elements in the formation of the image of Šavrinkas in the second half of the twentieth century.

It should also be emphasised that in the process of the formation of the figure of the Šavrinka, individuals were not merely passive receivers of the images but also played (and play) an active role in their formation. The process of regionalization is therefore not merely the invention or discovery, awakening or reappropriation of identity (BASKAR 2002a: 115), in the sense of the promotion or popularization of the Šavrinian identity by local and external artistic/cultural promoters and the specific political circumstances in the 1990s (BRUMEN 2000); the process of Šavrinization operates bilaterally, both »from above« and »from below«—through the material culture and

settings and the interactions of individuals within the settings. The Šavrinian identity was formed through the interactions or activities of individuals—specifically through trade, smuggling, walking, and knowledge of the routes between Istria and Trst, storytelling, recollections and only later through recording the stories and memories. Identifications are fluid and changeable (DRUMMOND 1980) and are (re)organized with respect to the changeable, often chaotic relationships between material culture, interactions and images. The process of regionalization and nationalization in Istria and the formation of the image of Šavrinkas is no exception.⁹ The Šavrinization of a part of Istria in the 1990s was, as Borut Brumen wrote, a process of the Slovenization or nationalization of the newly created Slovene Istria (BRUMEN 2002: 404), and later it was more connected with the affirmation of the identity of the countryside as opposed to the coastal towns (BASKAR 2002a: 130). Today it seems that the process of Šavrinization is tending towards the *fasadism*¹⁰ of tourist attractions and that the national and rural/urban distinctions are being overshadowed by romanticized images of the material culture of the lives of the pedlars. Šavrins and Šavrinija are thus once again forced into the background, while Šavrinkas come to the foreground, this time in the role of an authentic figure. The Autentica Tourism Development Agency of Koper in cooperation with writer Marjan Tomšič has recently created a special programme of excursions »following the routes of the Šavrinkas«, which, according to the author of an article in the *Primorske novice*, »pays respect to the figure of the Šavrinka in a special way« (*Primorske novice*, 31 March 2011, 65/66: 9). In the coastal towns of Slovenia you can buy ceramic sculptures of Šavrinkas, Šavrinka dolls, and postcards with a photo collage of scenes from a former trade route, all suggesting that the Šavrinka is a figure from the specific country environment of northeastern Istria, but at the same time and more explicitly works as a supra-regional¹¹ image of the nostalgic search for a lost era and an authentic life characteristic of the mythical reconstruction of the sense of tradition uprooted by globalization (SELWYN 1996: 2). It speaks to a search for authenticity, which was theorized with respect to tourism by American sociologist Dean MacCannell (1976; 1992)¹² or simply playing with images in the postmodern world, as John Urry (1990) described spectacles for tourists.

So let us summarize the above and accompany a Šavrinka from »setting to setting«—from the setting of higher-lying northeastern Istria, the setting of trade and interactions, to the setting of the awakening of memories and new interactions, which is still located in the northeastern part of Istria but is at the same time already

⁹ The process of regionalization is here merely a step in the process of the formation of the regional identity, which forms territorial borders, symbols and institutions (URBANC 2008). While on the symbolic level the formation of the regional identity has reached maturity, in terms of demarcation and in particular on the institutional level the Slovene part of Istria has not yet achieved the level of a stable region (URBANC 2007).

¹⁰ Fasadism describes the process of preserving an image which conforms to the tourist imagination (ORBAŠLI 2000).

¹¹ Similar images of country women can be found in other tourism centres; e.g. the images of women from Provence in the form of souvenir statuettes, postcards or puppets, the figure of the stone woman with a basket on her head in Buje etc.

¹² MacCannell's tourist goes on holiday by cognitively constructing or reconstructing structures which modernity is destroying (MACCANNELL 1976, 1992).

transcended. A setting which was previously only preliminarily defined became in the presence of interactions between specific individuals, cultural actors and proponents of tourism a perfect exposition of what had happened (trading) or what is happening (the process of Šavrinization, fasadism and the search for authenticity). Thus on a tour along the trade routes of the Šavrinkas you can sample the »merenda (It. – snack) of the Šavrinkas«, visitors can meet a local woman who plays the part of an egg seller—i.e., a Šavrinka, on postcards we can peek into scenes from the lives of Šavrinkas, and finally, view the imposing lithopuncture statue of the Šavrinka in Hrastovlje. Or, as Miles Richardson wrote, the final step in the process of incorporating the setting into the ongoing situation is the objectification of the sense of the situation upon the setting so that the setting becomes a material image of emerging situation (RICHARDSON 2003: 85), either in the form of stone or portrayed Šavrinkas. Here the literary production is not merely the utilization of the lives of the pedlars (Šavrinkas) in order to form symbolic images and a collective subject (ACCATI 2001: 134–35), but also allowed the individual pedlars, in our case Marija Franca, to take advantage of the opportunity to tell their stories and individuate themselves, and thus enter history as individuals. Furthermore, the literary production not only created Šavrinian identity, but also (re)shaped the landscape and the overall material culture of the Istrian countryside.

WORKS CITED

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepota: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* [*The beauty and the beast: Father and mother in Catholic emotional development*]. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete [Between regionalization and nationalization: The invention of Šavrinian identity]. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju* [*Studies on regional reach on the eastern Adriatic coast*]. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter* [*St. Peter and his times: Social memory, time, and identities in the Istrian village of Sv. Peter*]. Ljubljana: Založba /*cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen [The Cake-woman brought us love]. *Sladka jesen v Kopru – priloga Primorskih novic*, 12. 9. 2012. 3–4.
- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of Intersystems. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinske zgodbe* [*Šavrinian stories*]. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinske zgodbe 2* [*Šavrinian stories 2*]. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinske zgodbe 3* [*Šavrinian stories 3*]. Koper: Fontana.

- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinke identitete: Diplomsko delo* [The role of the Šavrinka in forming Šavrinian identity: Thesis]. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY and Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London and New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ 1991. *Istrani* [The Istrians]. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinke pesmi* [Šavrinian poems]. Ljubljana: Ciril-Metodij-sko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK and Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije* [Hiking the Šavrinka Marija's paths]. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty meeting grounds: The tourist papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of imagined landscapes: Istria and Šavrinija as intercultural narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Centuries*. Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost [A new paradigm of the anthropology of space: Spatiality and human creativity]. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja* [Housewife]. Ljubljana: Založba /*cf. (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŠLI, 2000: *Tourists in historic towns: Urban conservation and heritage management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri* [Brothers, sisters, cousins: The family and kinship in the villages of Slovene Istria]. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Koper: Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market versus being-in-the-plaza: Material culture and the construction of social reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ed. Setha M. Low and Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell Readers in Anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinško ljudsko izročilo [The Šavrinian folk tradition]. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodoznanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis* [The independent city of Trst and the bordering duchy of Istria: A natural science, statistical, cultural, and historical description]. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska zemlja: Opis slovenskih

- pokrajini v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).
- Lidia SCIAMA, 1997: The problem of privacy in Mediterranean anthropology. *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ed. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.
- Tom SELWYN: Introduction. *The tourist image: Myths and myth making in tourism*. Ed. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.
- Alois SPINČIČ, 1891: Volksleben der Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Vienna: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–30.
- Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol* [*Olives and salt*]. Koper: Lipa.
- , 1986: *Šavrinke* [*Šavrinian women*]. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1993: *Zrno od frmentona* [*Grain of corn*]. Ljubljana: CZ.
- John URRY, 1990: *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.
- Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.
- , 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre [The multidimensional nature of landscape: Slovene Istria]. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.
- , 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [*Images of the landscape of Slovene Istria*]. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).
- Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce* [*Coals of Kubed*]. Koper: Fontana.
- Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči* [*Space, territory, place: Producing the sense of the local in Trenta and on the Soča*]. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

PROSTORSKI OBRAT V NARATOLOGIJI

V teoriji pripovedi se med temeljnimi razlogi za to, da so premišljevanja o pripovednem prostoru zaostajala za refleksijo časa (RYAN 2009: 420; NÜNNING 2004: 558), običajno navajata dva. Eden je Lessingova označitev pripovedne literature kot časovne umetnosti v nasprotju s prostorskostjo likovne umetnosti, zlasti slikarstva in kiparstva. Drugi pa je sama struktura pripovedne umetnosti, za katero se je pred 19. stoletjem zdelo, da tvori prostor v njej predvsem ozadje, medtem ko je tisto, čemur je treba posvetiti pozornost, v prvi vrsti časovna usmerjenost ali teleologija obdelave (*plot*), tj. zapleta in razpleta (prim. BUCHHOLZ in JAHN 2008: 551; DENNERLEIN 2009a: 4) Ta navidezna samoumevnost je bila v teoriji pripovedi že na začetku 20. stoletja omajana z interpretativnimi dognanji o »umetnosti fikcije«, ki so pokazala na to, da so v slogu, organizaciji in strukturi pripovedi vse od Henryja Jamesa naprej uporabljene mnoge podobe slikarstva in arhitekture. V desetletjih, ki so sledila, so refleksiji prostora v pripovedi utirali pot znani literarni teoretiki in fenomenologi, če omenimo samo nekatere: Joseph Frank z odkritjem spacialne forme v delih moderne literature, Mihail Bahtin s pojmom kronotopa ter Maurice Merleau-Ponty in Gaston Bachelard s teoretizacijo živega (*lived*) prostora, pojmom, ki specifično naslavlja prostor v okviru literature in človeške percepcije.

Kakor meni Katrin Dennerlein v disertaciji *Narratologie des Raumes* (2009),¹ pa ob teoriji pripovedi pred strukturalizmom, strukturalistični razvojni fazi do konca 80. let in postklasični naratološki fazi, ki so vse že prispevale nastavke k obravnavi pripovednega prostora, še vedno primanjkuje del o vseobsegajoči sistematiki prostora v pripovednem tekstu. K. Dennerlein vidi enega od razlogov za to situacijo v pomanjkanju temeljne definicije prostora, s pomočjo katere bi se dalo integrirati posamične premisleke v skupen model. Pod oznako prostor so v navezavi na pripovedne tekste lahko mišljeni zelo različni fenomeni, kot npr. spominski prostor (tj. prostor, ki ga potrebujejo informacije o tekstu v bralčevi glavi), prostor, ki ga zajemajo črke na papirju, množica vseh fizično konkretnih in semantično prenesenih prostorskih relacij, geografske oz. topografske danosti teksta ali doživljeni prostor. (DENNERLEIN 2009a: 4–5)

Čeprav naj bi bilo 20. stoletje doba prostora in 19. stoletje zgodovine (FOUCAULT [1967] 2006: 317), pa prostorski obrat (*spatial turn*), o katerem se toliko govori zadnja leta v družboslovju in humanistiki, ni direktno povezan z naratologijo prostora, kakršno razvija K. Dennerlein. Tudi koncepti, razviti v sklopu prostorskega obrata, niso vselej kompatibilni z naratologijo. Seveda je pomembno, kako sploh tolmačimo prostorski obrat. Če merimo na njegove korenine v geografiji in sociologiji, kjer so bili vse od 80. let dalje kritizirani esencialistično mišljenje in z njim povezani

¹ Za obravnavo prostorskega obrata v naratologiji je publikacija še posebej primerna, saj je po eni strani kritični pretes dosedanjih dognanj na tem področju, po drugi strani pa vsebuje tudi sistematično vpeljavo novega pojmovnega instrumentarija za obravnavo prostora v pripovedi (FRANK 2011).

determinizmi ter hegemonistične zahteve,² se moramo zavedati, da je njegova politična kritičnost pravzaprav v nasprotju z naratološkim idealom vrednostno nevtralnega opisa in analize.

Dotlej zapostavljene teoretske konceptualizacije kulturnih, družbenih in medijskih institucij prostora so skušale v 90. letih nadoknaditi novejšje publikacije. V njih je mogoče razlikovati med dvema paradigama, in sicer med *topografskim* in *topološkim* (*topological*) obratom. Topografski pristop (npr. pri Sigrid Weigel in drugih, med katerimi je treba posebej omeniti Hartmuta Böhmeja, Roberta Stockhammerja in Jörga Dünneja) je namenjal pozornost kartam in kartografskim tehnikam in je v središče postavil tehnične in kulturne oblike reprezentacije prostorsosti. Specifično jezikovna ali pripovedna produkcija prostora, ki naj bi bila po K. Dennerlein v središču naratologije prostora, pri tej usmeritvi ni bila poseben predmet interesa. Oznaka topološki obrat, kakor ga poznamo od Stephana Günzla, pa je upoštevala tako strukturalistično navezavo na matematično topologijo kot tudi fenomenološko navezavo na Aristotelov pojem prostora. V strukturalistični topologiji bi zaman iskali osredotočanje na konkretni prostor, fenomenološko pa, nasprotno, zanimajo posamezni pomembni kraji ter način, kako jih ljudje doživljajo.

Toda naratološko ukvarjanje s prostorom se je vendarle navdihovalo pri prostorskem obratu, kar je nenazadnje razvidno že v izhodiščni osredotočenosti dela *Narratologie des Raumes* na prostor pripovedi in v odločenosti avtorice, da se dokoplje do trdnejše sistematike prostora in pripovednega strukturiranja, kakor je bila vzpostavljena doslej. K. Dennerlein zanima konkretni prostor pripovedovanega sveta; poleg tega si prizadeva opisati, sistematizirati in terminološko precizirati ne le posredovanje prostora na leksikalni ravni, ampak tudi tehnike pripovednega posredovanja prostora. Zato se ne ukvarja z deli, ki obravnavajo prostor metaforično in kot nematerialen pojav, ampak se posveti študijam o avtorjih ali obdobjih oz. posameznim tekstnim raziskavam. Zraven jo zanima, kaj ima o konkretnem prostoru v pripovedovanem svetu povedati dosedanje pripovednoteoretsko raziskovanje. S tega vidika si ogleda niz predhodnih raziskav, razdeljenih v tri (kronološke) faze:

1 Zgodnja teorija pripovedi

Med reprezentativnimi primeri zgodnjih obravnav pripovednega prostora K. Dennerlein navede delo Käte Friedemann z naslovom *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (1910), in podrobneje obravnava razpravljanja Roberta Petscha v knjigi *Raum in der Erzählung* (1934), Hermana Meyerja v *Raumgestaltung und Raumsymbolik in der Erzählkunst* (1957), Franka C. Maatjeja v delu *Versuch einer Poetik des Raumes: Der lyrische, epische und dramatische Raum* (1968), Bruna Hillebranda v *Poetischer, philosophischer und mathematischer Raum* (1971), ponatisnjena v zborniku *Landschaft und Raum in der Erzählkunst* (1975), ki ga je uredil Alexander Ritter (1975), ter Hillebrandovo knjigo *Mensch und Raum im Roman* (1971). Pojemovnik v

² Podrobneje o prostorskem obratu, katerega začetnik je Edward Soja z deloma *Postmodern Geographies* (1989) in *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other Real-And- Imagined Places* (1996) ter o obtoku pojma v nemškem kulturnem prostoru gl. DENNERLEIN 2009a: 6).

tej fazi tematiziranja konkretnega prostora v pripovednem tekstu je usmerjen predvsem k pomenu prostora, simbolni naboj prostora, ki v realizmu prevladuje, pa je postavljen kot norma ter se po avtoričinem mnenju tako ne izogne neželeni metaforičnosti. Vidni so tudi prvi nastavki opisov tehnik prikazovanja prostora. Ideja je, da bi bilo potrebno pripovedni prostor razmejiti od koncepta prostora v naravoslovju, kar še ni uresničeno. (DENNERLEIN 2009a: 23)

2 Strukturalizem

K strukturalistični pristopu spadajo naslednje obravnave pripovednega prostora: Christian Sappok, *Die Bedeutung des Raumes für die Struktur des Erzählwerks: Aufgezeigt an Beispielen aus der polnischen Erzählliteratur* (1970), Gerhard Hoffmann, *Raum, Situation, erzählte Wirklichkeit: Poetologische und historische Studien zum englischen und amerikanischen Roman* (1978), Jurij M. Lotman z razpravo *Das problem des künstlerischen Raums in Gogols Prosa* (1968) ponatisnjeno v *Aufsätze zur Theorie und Methodologie der Literatur und Kultur* (1974), in *Struktura literarnega teksta* (1970), Jost van Baak, *The Place of Space in Narration: A Semiotic Approach to the Problem of literary Space: With an Analysis of the Role of Space in E. E. Bable's »Konarmija«* (1983), Gabriel Zoran, *Towards a Theory of Space in Narrative* (1984), in Ruth Ronen *Space in Fiction* (1986). Za to fazo so značilni poskusi, sistematizirati mnoštvo pojavov, ki so odvisni od prostora. Pomembni prispevki te faze so identifikacija in obravnava problemov, kot so jezikovna produkcija prostora, strukturiranje prostora s pripovedovanjem, semantiziranje prostorov in krajev ter prostorskih relacij, povezava z drugimi elementi pripovedovanega sveta itd. (DENNERLEIN 2009a: 36–37)

3 Uvodi in naratološke monografije

Med uvodi in naratološkimi monografijami K. Dennerlein obravnava naslednje avtorje oz. njihova dela: Cordula Kahrman, Gunther Reiss in Manfred Schluchter, *Erzähltextanalyse: Eine Einführung in Grundlagen und Verfahren: Mit Materialien zur Erzähltheorie und Übungstexten von Campe bis Ben Witter* (1977), Seymour Chatman, *Story and Discourse* (1978), Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the theory of Narrative* (1985), Hans Krah, *Räume, Grenzen, Grenzüberschreitungen – Einführende Überlegungen* (1999) in David Herman, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative* (2002). Nazadnje omeni leksikonski članek Mary-Laure Ryan, *Space* (2009). Bolj kot o posebni fazi bi bilo mogoče govoriti o skupini tekstov, saj so nekatera dela po svoji zasnovi še povsem strukturalistična in bi bolj sodila v prejšnjo fazo. Večina obravnavanih del nima niti samostojnega poglavja o prostoru, pač pa nastavke, ki so uporabni za naratologijo prostora. K. Dennerlein si v skladu s svojo izhodiščno mislijo, da so obravnave prostora v teoriji pripovedi zaostajale za analizami časa tudi zaradi odsotnosti temeljne definicije prostora (DENNERLEIN 2009a: 4–5), v tretjem poglavju svojega dela prizadeva artikulirati nosilni koncept za konkretni prostor v pripovednem svetu. V ta namen podrobneje pretrse različne

koncepte prostora iz teorije pripovedi in debate o prostorskem obratu, zlasti pojma topografije – ta je po njenem mnenju preozek –, in topologije – ta nima definicije prostora kot umestitvene kategorije (52–54).

Nato se dotakne geografije in njene delitve na fizično in družbeno geografijo (*human geography*). Slednja se ukvarja s prostorskim delovanjem ljudi in njihovim dojemanjem prostora in se je po Bennu Werlenu v 70. in 80. letih razvila v socialno, kulturno in gospodarsko geografijo. Zanimivi zanjo so postali tudi jezikovni procesi socialne konstrukcije prostora. Avtorica se opre na socialno geografinjo Anke Schlottmann (2005) in na vsakdanje razumevanje prostora v geografiji v šestih točkah, ga vzame za svoje izhodišče in predela oz. omeji (56–59). Gre za predstavo o prostoru kot kontejnerju (*container*), po kateri so za prostore značilni objektivnost in predmetnost, neodvisnost od zaznavanja, diskretnost, razlikovanje med znotraj in zunaj in pripadnost ljudi in stvari.³ Pomembna omejitev je npr. v tem, da lahko pri fikcijskih tekstih pridejo v poštev kot bivališča oseb tudi nenavadni ali vsakdanjim predstavam nasprotujoči prostori. Iz množice vseh predmetov pripovedovanega sveta, ki pridejo v poštev, naj bi bili za analizo prostorov relevantni le tisti, ki so hkrati okolje oseb⁴ ali pa bi po vsakdanjih predstavah bralcev in po pravilih pripovedovanega sveta to lahko postali (68–72). Prostor torej definira kot »množico tistih konkretnih predmetov, ki razlikujejo med znotraj in zunaj in po zakonitostih pripovednega sveta lahko postanejo okolje nekega karakterja« (239).⁵

K. Dennerlein v četrtem poglavju knjige zanima, kako v pripovednem tekstu nastopajo prostorske danosti (*Gegebenheiten*), ki so nadpomenka za prostore, kraje in topografske objekte. Možni sta dve tehniki: eksplicitna s pomočjo prostorskih referenc in implicitna (brez njih). Obe tehniki zahtevata kompleksne operacije razumevanja s strani bralca, ki jih avtorica teoretsko podkrepi s pomočjo koncepta modelnega bralca Fotisa Jannidisa; koncept modelnega bralca je tista funkcija bralca, ki je nujna za rekonstrukcijo pripovedne komunikacije.

Nato na kratko in kritično obravnava novejšo poskuse opisov mentalnih modelov pripovedovanega sveta, ki jih je prispevala kognitivna znanost.⁶ Tako npr. ugovarja predstavam, da bralec prevaja prostorske informacije v nekem tekstu v kvazikartografski pogled.⁷ Kartiranje je na ozadju prostorskega obrata po njenem pač postalo pretirano uporabljana metafora. Ta metafora ne ustreza mentalnemu modelu pripo-

³ Kot opozarja Frank, je Dennerlein v tej točki do neke mere subverzivna do aktualnih trendov v kulturnih vedah, ki obravnavajo prostor relationalno, saj je njena koncepcija prostora kot kontejnerja eksplicitno substancialistična (FRANK 2011).

⁴ Dennerlein se navezuje na definicijo pripovednega prostora, ki sta jo predlagala že Buchholz in Jahn in po kateri je »pripovedni prostor okolje, v katerem se gibljejo in živijo zgodbni karakterji« (BUCHHOLZ in JAHN 2008: 552).

⁵ Kot opozarja recenzentka knjige, v tej definiciji, ki jo najdemo v glosarju na koncu knjige, manjkata dva pomembna vidika, s katerima se avtorica sicer ukvarja v tretjem poglavju svojega dela, in bi morala biti po njenem privzeta v definicijo. (TSCHÄPE 2011)

⁶ Temu vprašanju se posveča v posebni študiji, kjer obravnava uporabnost kognitivnih pristopov za naratologijo prostora (prim. DENNERLEIN 2009b).

⁷ Ob tem je zanimiva je zlasti avtoričina polemika z Ryanovo, ki preverja stališče, da obstaja mentalni model prostora v obliki karte in se sprašuje o tem, »kako detajlirana mora biti odslikava prostora na njej in če je celovita reprezentacija iz ptičje perspektive nujna za to, da zagotovi primerno razumevanje zapleta (*plot*)« (DENNERLEIN 2009a: 103–107; RYAN 2003: 216).

vedovanega prostora. Pripovedni teksti namreč večinoma izdajo le malo o položaju prostorskih danosti. Poleg tega predpostavlja koncept mentalne karte vizualno skladiščenje prostorskih informacij, za katero je v pripovednih tekstih malo strukturalne opore. In končno karte ne morejo zajeti rangiranja prostorskih informacij, opravljenega v tekstih. (FRANK 2011)

V sozvočju s klasičnim naratološkim dvoravninskim pojmovanjem pripovedi in razlikovanjem med *discours* in *histoire* skuša avtorica nato ločevati med formo oz. tem, kako je pripovedovana neka zgodba, in vsebino oz. tem, kaj je v zgodbi prikazano (DENNERLEIN 2009a: 112–113). Zato se najprej loti obravnave tehnik prikazovanja prostora in šele potem prikazovanja prostora kot elementa pripovedovanega sveta.

Glavni tehniki, ki sta še posebej pomembni za podajanje informacij o prostoru, sta dve, in sicer *pripovedovanje* o prostoru med pripovedovanjem o dogodkih in *opisovanje*. Glavna referenca glede pripovedovanja o dogodkih je za K. Dennerlein Catherine Emmott (1997). Nanjo se naveže, ko skuša pokazati, da poteka pri branju kopičenje ali, še bolje, skladiščenje informacij, ki omogoča modelnemu bralcu navezovanje novih informacij na že shranjene. Vsako vmesno shranjevanje, do katerega pride v določeni točki pripovednega dogajanja, označi C. Emmott kot *kontekstualni okvir*, K. Dennerlein pa ta termin preimenuje v situacijo (*Situation*). V takem kontekstualnem okviru oz. situaciji so vsakokrat shranjene *epizodične* informacije »o konfiguraciji karakterjev, lokaciji in času« (116). Z izbranimi odlomki iz romana *Berlin Alexanderplatz* Alfreda Döblina ponazori pomen lokacij v situaciji in dokaže, da je spetost dogodkov s situacijami še posebej pomembna za razumevanje besedila in da je v tekstu zgodnejše situacije mogoče spominsko priklicati prav zaradi prostorskih danosti.

Zatem podrobneje obravnava prostorske komponente situacije. Dogodki, ki jih v navezavi na Petra Hühna pojmuje kot *spremembe stanja*, se vedno odvijajo v, na ali *pri* neki prostorski danosti, zato ustreza prostorska razsežnost nekega dogodka bodisi samemu mestu te danosti, kadar je dogodek umeščen v njej, bodisi v njenem predmetnem področju, če je lokaliziran *na* ali *pri* njej. Dogodek pa je lahko umeščen tudi na mejo dveh prostorskih danosti in v tem primeru je razsežnost dogodka to mejno področje. Takšna dogodkovna področja (*Ereignisregionen*) imajo torej obliko prostora, saj imajo določljivo razsežnost in razlikovanje med znotraj in zunaj, ne da bi pri tem morale biti imenovane konkretne meje.

Definicija dogodkovnega področja (področja dogodka) je tudi podlaga definiciji dogajališča (*setting*, *Schauplatz*). K. Dennerlein izhaja iz Ruth Ronen, za katero je *setting* definiran kot »actual, immediate surrounding of an object, a character or event« (RONNEN v DENNERLEIN 2009a: 129). Njeno definicijo precizira s tem, da vpelje kriterije za *immediate*, kar je področje dogodka, ter kriterije za *actual*, ki so časovna, modalna in medijska komponenta. Razlikovati je mogoče še med dogajališči, ki pripadajo različnim ravnam pripovedi (primarna, sekundarna, terciarna itd.).

Druga tehnika prikazovanja prostora je opisovanje, ki se od pripovedovanja razlikuje po tem, da pri njem ne nastajajo nova dogodkovna področja, ki bi imela formo prostora (DENNERLEIN 2009a: 132). Opisovanje je torej zanj tekstni tip, prek katerega so posredovane stabilne lastnosti prostora, ne da bi bil v istem delu stavka ali stavka ali odlomka omenjen en sam dogodek (141). Stabilne lastnosti so sicer lahko sporoče-

ne tudi v drugih tekstnih tipih, toda takoj ko so povezane z dogodkom, niso več opis. Kar zadeva tehnike prikazovanja, je opis prostora pogosto povezan s pripovedovanim *zaznavanjem* prostora, o katerem je mogoče govoriti le, kadar se da eksplicitno ali implicitno razločevati med instanco in zaznavanjem. Ostale primere pojmuje kot vednost (*Wissen*).

Proti koncu študije si avtorica postavi vprašanje po parametrih oz. vzorcih, ki presegajo tekst in ki strukturirajo prostorske informacije pripovednih tekstov. Informacije o fizičnih lastnostih je mogoče podati v skladu s konceptom prostora kot kontekstom na treh prostorskih oseh (vertikalni, horizontalni in sagitalni) in relacijah med prostori (kontakt, bližina, razmejitev). Vendar sporočenih fizičnih značilnosti prostorov samih na sebi ne kaže vzeti kot povod za odkrivanje opozicijskih struktur v tekstu, če njegove osnove tega ne omogočajo.

Vednost o materialnem izražanju prostorov ali o tipičnih sosledjih dogodkov avtorica zajame s pojmom prostorski model, prostorske komponente modela pa kot prostorsko shemo. Razlikuje tri tipe prostorskih modelov: antropološkega (npr. hiše, hribi, trgi), institucionalnega (npr. zapor, gledališče, klavnica, šola) in specialnega (npr. Atlantis iz Platonove *Države*, Polifemova votlina).

Za makrostrukture konkretnega prostora v pripovedovanem svetu predstavi predloge različnih avtorjev za strukturne elemente, in sicer *področja/regions, landmarks, paths in meje*. Pri tipih prostora upošteva dognanja Kevina Lyncha iz dela *The Image of the City* (1960).

Delo Katrin Dennerlein na ozadju prostorskega obrata interdisciplinarno sintetizira pragmatične lingvistične dosežke, dosežke kognitivne znanosti in naratologije. Vsebuje nekatere že znane, a tudi povsem samostojne predloge za naratologijo prostora, ki je v bistvu slabo poznano in komaj sistematizirano področje raziskovanja. Nekateri bi bili uporabni tudi v projektu Prostor slovenske literarne kulture, zlasti v tistem sklopu, ki predvideva prostorsko analizo dogajališč slovenskega zgodovinskega romana in kjer se pri geografski reprezentaciji povsem konkretnih pripovedi odpirajo številne dileme (prim. v tej št. HLADNIK in FRIDL 2012). Avtoričina sistemizacija in opisni instrumentarij pojmov so še posebej prepričljivi v četrtem in šestem poglavju (TSCHÄPE 2011), kjer se ukvarja z jezikovnim reprezentiranjem prostora v pripovednem tekstu, in bodo gotovo navdihovali nadaljnjo diskusijo o teh vprašanjih. Aplikacija novih tekstnih primerov v naratološko analizo pa bo lahko prispevala k večji jasnosti in uporabnosti vpeljanih konceptov.

Alenka Koron

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

VIRI IN LITERATURA

Sabine BUCHHOLZ in Manfred JAHN, 2008: Space in Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Ur. David Herman, Manfred Jahn in Marie-Laure Ryan. London, New York: Routledge. 551–555.

- Katrin DENNERLEIN, 2009a: *Narratologie des Raumes*. Berlin, New York: De Gruyter (Narratologia, 22).
- , 2009b: Über den Nutzen kognitionswissenschaftlicher Forschungsergebnisse für eine Narratologie des Raumes. *Literatur und Kognition: Bestandsaufnahmen und Perspektiven eines Arbeitsfeldes*. Ur. Martin Huber in Simone Winko. Paderborn: Mentis (Poetogenesis, 6). 185–202.
- Michel FOUCAULT [1967] 2006: Andere Räume. *Raumtheorien: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Ur. Jörg Dünne in Stephan Günzel. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp. 317–329.
- Michael C. FRANK: Der 'konkrete Raum' im Erzähltext. Neue narratologische Wege abseits des spatial turn. *IASLonline*. Tudi na spletu.
- Ansgar NÜNNING, 2004: Raum/Raumdarstellung, literarische(r). *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*. Ur. Ansgar Nünning. 3. akt. in razšir. izd. Stuttgart, Weimar: Metzler. 558–560.
- Marie-Laure RYAN, 2003: Cognitive Maps and the Construction of Narrative Space. *Narrative Theory and Cognitive Science*. Ur. David Herman. Stanford: CSLI Publications. 214–242.
- , 2009: Space. *Handbook of Narratology*. Ur. Peter Hühn idr. Berlin, New York: De Gruyter (Narratologia, 19). 420–433.
- Elsa-Maria TSCHÄPE, 2011: Der konkrete Raum der erzählten Welt: Raumkonzept, Referenzen, Darstellungstechniken und Wissenskonfigurationen. *JLTonline*. Tudi na spletu.

BARBARA PIATTI: *DIE GEOGRAPHIE DER LITERATUR: SCHAUPLÄTZE, HANDLUNGSRÄUME, RAUMPHANTASIEN.*

2. izdaja. Göttingen: Wallstein Verlag, 2009. 424 str.

Tema, ki jo monografsko obravnava Barbara Piatti, je v preseku literarne vede, geografije in kartografije. To je razvidno že iz naslova, ki zajema vse glavne probleme v knjigi in nakazuje hierarhijo med njimi. Literatura kot osrednji predmet literarne vede je v središču, vendar je omejena na literarna besedila in ne gre za literaturo kot sistem oz. polje. Jasno je, da bo šlo za nek poseben vidik literature – njeno geografijo –, kamor spada v prvi vrsti problematika literarnih prizorišč in dogajališč, ki se naslanjajo na dejanski oz. geografski prostor (*Georaum*). Literatura se na ta prostor nanaša in ga različno preoblikuje, s čimer se šele konstituirajo fiksijski svetovi, ki torej parazitirajo na realnih oz. empiričnih prostorih. Dosti manj pozornosti pa gre tistim imaginacijam prostora, ki so čisti produkt ustvarjalčeve domišljije in so od prostorskih realij večidel odvezane. Vprašanja in dileme, ki si jih zastavlja monografija, bi se dalo strniti kar pod vprašanjema: kje se odvija in kam je umeščeno literarno dogajanje.

Poudarjeno zanimanje za fiktivni prostor fabulativnosti, ki je skupaj z dogajalnim časom, književnimi osebami, pripovedovalcem oz. fokalizatorjem, fabulo in literarnim dogajanjem ena od pomembnih, če že ne vrhovnih, kategorij pripovedi, je sorazmerno novo, čeprav ne moremo pozabiti na Bahtinov kronotop. V interesu za preučevanje literarnega nanašanja (t. i. parazitiranja literature) na dejansko obstoječe prostore oz. objekte je mogoče prepoznati »staro« vprašanje o odnosu med fikcijo in realnostjo, ki je literarnovednemu strokovnjaku bržkone najbolj poznano iz debate o literarnem času v zgodovinskih pripovednih žanrih. B. Piatti v knjigi zanima, kako vse se pravzaprav izmenjujejo energije med literarno konstruiranimi svetovi in zunaj-literarno stvarnostjo. Kakor več teoretikov pred njo za izhodišče opazovanja vzame binarno opozicijo empirični/geografski vs. literarni prostor, čeprav obenem prepozna nezadostnost binarnega razlikovanja. Ker omenjena izmenjava energij poteka različno, je logično, da obstaja več vrst literarno konstruiranih prostorov, ki jih razdeli na: a) **fikcionalizirane prostore**, b) **literarizirane prostore** in c) **prostore fikcije**. Pojmi so v ožjih razmerjih; literarizirani prostori so najširši pojem in jih avtorica bolj veže na empirični prostor, saj gre za to, kaj vse književna besedila lahko »delajo« z izseki iz geografskega prostora, najsaj bodo to urbana ali podeželska območja, reke, gorovja, jezera itd. Fikcionalizirani prostori prav tako temeljijo na dejansko obstoječih prostorih (pokrajine, mesta, naravne pojavnosti itd.), ki v literaturi prevzamejo vlogo literarnih dogajališč, tako da je pojem vezan na tekstno pojavnost. Prostori fikcije pa so produkt ustvarjalne imaginacije. (PIATTI 2009: 23) Če si odnos med realnimi in literarno konstruiranimi prostori zamislimo v obliki lestvice, bi predlagane vrste imaginarnih prostorov lahko razporedili od tistih, ki so najbolj pripeti na konkretne realije (in bi bili torej na skali najboljše geografskemu prostoru), do docela namišljenih prostorov, ki bi bili na skali najbolj odmaknjeni od geografskega prostora.

Kako pomembno se zdi avtorici vprašanje razmerja med realnimi in imaginarnimi prostori, je po uvodu razvidno iz neposrednega nadaljevanja, kjer se vnovič, samo da z večjo mero kritičnega revizionizma, loti pomembnejših literarnovednih teorij

prostora. Pri tem ugotavlja, da se sicer različne koncepcije v glavnem vrtijo okrog dveh skrajnih stališč. Na eni strani so zagovorniki stališča, da literatura vzpostavlja nadomestne in konkurenčne svetove (npr. Armin Ungern-Sternberg, 2003). Ti so z realnimi svetovi lahko povezani, vendar na teh podlagah med njimi nikakor ni mogoče prisilno vzpostaviti razmerij. Govor je tudi o t. i. hiperprostoru, ki deluje po svojih lastnih zakonitostih. (UNGERN STERNBERG v PIATTI in PIATTI 2009: 30–31) Literarnim prostorom je v tem primeru pripisan areferencialni značaj. Na drugi strani so zagovorniki stališča, da se literarna dela v veliki meri nanašajo na zunajliterarno stvarnost. Piattijeva pričakovano omeni Umberta Eca – od tod izhaja metafora parazita za fiktivne svetove v njihovih odnosih do realnih svetov – in se strinja, da stvarnost nujno fungira kot ozadje fiktivnih svetov (PIATTI 2009: 30–31). Sama ubere vmesno pot. Diferenciacija fiktivnih prostorov, ki jo predlaga, zadovoljivo premošča nasprotje med obema vrstama koncepcij, čeprav je pri njej vseeno poudarek na različnih načinih stikanja realnih in imaginarnih svetov. Zato bi se mi zdelo smiselno govoriti o delno avtonomnih prostorih fikcije.

Na prehodu med uvodnimi teoretskimi premisleki in pojasnitvijo temeljnih pojmov, ki so abecedno urejeni in še enkrat na kratko razloženi v zadnjem delu knjige pod naslovom *Glossar* (361 sl.), ter osrednjim delom knjige (3. in 4. poglavje), je podan kratek zgodovinski pregled kartiranja literature. Med primeri literarnih zemljevidov iz svetovne literature, ki si jih lahko ogledamo v knjigi, so zemljevid iz Morusovega dela *Utopia* s praga 16. stoletja, zemljevid otoka Liliput iz Swiftovega najpomembnejšega dela *Gulliverjeva potovanja* (1726), karta iz Tolkienovega *Gospodarja prstanov* (1954) in karta iz prve izdaje Stevensonovega *Otoka zakladov* (1883). Posebno skupino predstavljajo skeni grobo in umetelneje skiciranih zemljevidov, ki so jih naredili literarni avtorji sami; npr. Hardyjeva skica zemljevida za *Vrnitev v domači kraj* (1878), ki ji sledijo Faulknerjeve, Fontanejeve, Zolajeve, Mannove skice dogajališč (*Quitt*, 1891, *Jefferson and Yoknapatawpha County Mississippi*, 1945, *Germinal*, 1885, *Königliche Hoheit*, 1909). V pregled je vključena karta iz ene od poznejših izdaj Vergilove *Eneide* z označbo Enejeve poti (A. Peyrounin, 1705). Izmed švicarskih avtorjev in del, ki so v knjigi natančneje obdelani, se v pregledu srečamo s karto, ki jo je napravila Erica Pedretti za *Engste Heimat* (1995) in vsebuje ročno dopisane komentarje, Dürrenmattovo skico dogajalnega prostora s komentarji k literarnim motivom (*Plan von Konolfingen*, 1960) in zemljevidom iz podzemlja gotthardskega predora izpod rok Hermanna Burgerja (*Die künstliche Mutter*, 1982). Zato čudi, da poglavje zaključuje zemljevid Anglije, ki ga je ob romanih Jane Austen izdelal literarni zgodovinar Franco Moretti in je bil objavljen v njegovi knjigi *Atlas of the European Novel, 1800–1900* (1999), saj ne gre tako kot v zgornjih primerih za ilustracijo literarnega dogajanja, ki naj bi služila boljši predstavi dogajanja, ampak imamo opraviti s primerom analitične uporabe karte. Ob tej karti, ki je šele privedla v razvid radij dogajanja v romanih Austenove, je obnovljena Morettijeva misel, da naj karte na področju literarne vede ne bi imele ilustrativne, ampak predvsem spoznavno vrednost. Podani so trije koraki v postopku kartiranja: izbira prostorskega vidika literarnega dela, kartiranje ter interpretacija karte. (MORETTI v PIATTI in PIATTI 2009: 51) To pomeni, da je karta samo vmesni rezultat pri kartiranju literature in ima vlogo analitičnega orodja, ki omogoča drugačen pogled na pripovedovani svet oz. morebitna nova spoznanja o literaturi.

Od tod sledi napoved obeh osrednjih poglavij (*Literaturgeographische und -topographische Lektüren in Space calls for action – Vierwaldstättersee und Gotthard als fiktionalisierte Landschaft*),¹ vendar se bralec prej (2. poglavje) seznani z zgodovino literarne geografije.² Ker se je avtorica že v prvem delu knjige temeljito lotila geografskih in topografskih vidikov literarnih del, to ne deluje pretirano skladno z logiko knjige. Predstavitev zgodovine disciplinarnega področja bi pričakovali pred napovedjo osrednjega dela knjige, od napovedi pa bi si obetali takojšen prehod na aplikativni del. Med glavnimi predstavniki literarne geografije sta Siegfried Robert Nagel in Josef Nadler z literarnima atlasoma iz let 1907 in 1912. V namene boljše predstave o uporabi zemljevidov so podobno kot zgoraj objavljeni trije zemljevidi iz prvih nemških atlasov. Piattijeva jih komentira in pravi, da je z njimi mogoče ugotavljati, katera območja so bila v posameznih obdobjih nemške zgodovine literarno najbolj produktivna. Vendar je že Nagel na uvodnih straneh 1. izdaje sam komentiral vse karte in podčrtal literarno najproduktivnejše cone za posamezna literarnozgodovinska obdobja. Je pa res, da ni pojasnil, kaj je temu botrovalo ali zakaj so bila nekatera območja literarno mrtva. V zgodovinskem prikazu pogrešamo vsaj še atlas Gustava Könneckeja iz leta 1909, ki je nastal na podlagi njegove starejše knjige iz sredine 80. let 19. stoletja. Zemljevidov ne uporablja, vendar zgodovino nemške književnosti prav tako obravnava prostorsko (npr. prostorsko umeščanje avtorjev). Med mlajšimi dosežki literarne geografije sta poleg Hansa Dietricha Schlosserja omenjena Klaus Hermsdorf (*Literarische Zentren*, 1999) in Alfred Ebensbauer. Prvi je obravnaval potovanja in območja delovanja pisateljev ter ugotavljal, kje vse so bila diahrono (naj) večja in najpomembnejša središča ustvarjanja (veliki centri: Berlin, Dunaj, München, t. i. glavna središča: Hamburg, Leipzig, Dresden, Frankfurt ob Majni, Köln, Breslau, Stuttgart, drugi centri: Gradec, Praga, Zürich, posamezni kraji oz. centralne lokacije), drugi pa je v sredini 90. letih 20. stoletja obravnaval kulturne posredniške poti in oblikovanje umetniškega okusa v prostorskih razsežnostih. Med sodobnimi projekti, v katerih se odraža povečano zanimanje za prostorske vidike literature in so bili v 90. letih znanilci prostorskega obrata, je omenjen avstrijski projekt *Historischer Roman*, ki je potekal med letoma 1991 in 1997 na Univerzi v Innsbrucku. Na Angleškem in Francoskem se je interes za prostorske vidike literature zbudil skorajda sočasno. Pomembnejša (pionirska) imena s področja literarne geografije so Beaurepaire-Froment, Audi-Péchin, S. Gorceix, A. Ferré, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers. Med mlajšimi predstavniki prostorskega obrata v literarni vedi je poleg Franca Morettija omenjen angleški akademik Malcolm Bradbury (*Atlas of Literature*, 1996), ki ima po mnenju avtorice knjige najbolj izdelan simbolni sistem za prikaz literarnih lokalitet. Bradbury loči tri vrste lokalitet, in sicer tiste, ki vzbujajo literarne asociacije, lokacije iz življenja avtorjev in dejanske lokacije, prikazane v literarnih besedilih. Vendar zemljevidi vlogo analitičnega orodja zares dobijo šele z Morettijem, čeprav se je mogoče s Piattijevo vnovič vprašati, ali ne bi bilo pri Morettijevih grafičnih prikazih vendarle smiselneje govoriti o geometrijskih vzorcih in diagramih. (BRADBURY v PIATTI in PIATTI 2009: 100, 102)

¹ Literarnogeografska in -topografska branja, Prostor kliče po dogajanju – Jezero Lucerne in tunel Gotthard.

² Pri uporabi pojma ne vidim zadržkov, ker je jasno, za katere vede gre.

V tretjem poglavju se najprej seznanimo z izvirno shemo organizacije dogajalnega prostora v literaturi (PIATTI 2009: 128–131). Sestavljajo jo različne prostorske komponente, ki so v prikazu razvrščene koncentrično. Notranji koncentrični krog pomeni prostor delovanja oz. nahajanja književnih figur in je lahko sestavljen iz več manjših prostorskih enot, kot so hiša, dvorišče, hotel ipd. Obdaja ga krog, ki pomeni t. i. geografski horizont, h kateremu spadajo topografski markerji (npr. kraji, regije, ki so v literaturi samo omenjeni, ne da bi se osebe tam tudi fizično nahajale) in projicirani prostori (npr. lokacije spominjanja). Dogajalni prostor je v shemi v tretjem koncentričnem krogu od znotraj navzven, tako da objema celotno pripovedno strukturo oz. svet pripovedi in predstavlja nekakšno nadpomenko prostoru delovanja in geografskemu prostoru. Osveženo je vprašanje odnosa med dogajalnim in geografskim prostorom in avtorica spomni, da so vrste in stopnje nanašanja literarnih na zunajliterarne prostore različne.³ Ko naprej pojasnjuje odnose med realnim in fiktivnim prostorom, se nasloni na različne tipologije dogajalnega prostora. Po Franku Zipflu (ZIPFEL v PIATTI 2009: 131) je mogoče ločevati med fiktionaliziranimi prostori, pri katerih obstajajo tesne povezave z realnimi prostori, prostori fikcije, kjer ni (prepoznavnih) povezav z realnimi prostori, ter kombinacijami med obema vrstama prostorov. Omenjena sta Lennard Davis (DAVIS v PIATTI 2009: 134), ki govori o dejanskih, fiktivnih in preimenovanih prostorih (*actual-fictitious-renamed*), in Earl Miner (MINER v PIATTI 2009: 135), ki izhaja iz tridelne sheme *common-proper-improper*, kar je zelo podobno Davisovemu predlogu (*proper* ima vzporednico pri *actual*, *common* in *improper* pa pokrivata neimenovane oz. preimenovane in fiktivne prostore). Najustreznejša se avtorici zdi delitev, ki je kombinacija nekoliko starejšega predloga Terencea Parsonsa (1980) ter zamisli F. Zipfla in Thomasa Pavela (ZIPFEL in PAVEL v PIATTI 2009: 133–134). Po tej zamisli se kategorija *native objects*⁴ nanaša na dejansko neobstoječe oz. namišljene prostorske entitete in je torej stvar teksta, *immigrant objects* pa so tisti realni objekti, preko katerih se vzpostavljajo povezave med realnim in fiktivnim svetom (predvsem uporaba toponimov v fiktivskih besedilih in eksplicitna poimenovanja lokacij). Vmes so t. i. *surrogate objects*, ki so fiktivske različice dejansko obstoječih objektov, samo da od njih bolj ali manj odstopajo. To spominja na lestvico, ki smo si jo uvodoma zamislili za prikazovanje bližine oz. oddaljenosti med fiktivnim svetom in zunajliterarno stvarnostjo, medtem ko Piattijeva na teh podlagah revidira svojo prvotno shemo: *native objects* umesti na ravnino imaginacije, samo da je tokrat govor o fingiranih literarnih dogajališčih in conah, *surrogate objects* so pri njej literarno preoblikovana dogajališča, medtem ko so *immigrant objects* importirana oz. uvožena dogajališča (PIATTI 2009: 137), ki referirajo na dejansko obstoječe prostorske realije. Kar pri konceptu navdušuje, je predvsem prizadevanje, da se na relaciji geografski–fiktivni prostor zajame čim več

³ V čisto zunanjem, tj. obodnem krogu ima svoj prostor bralec, ki je recepcijskoestetska kategorija in ni deležen tolikšne pozornosti kot druge obravnavane kategorije. V nadaljevanju poglavja je vnovič evociran Ecov pojem Enciklopedije, ki je opredeljena kot rezultat interakcije med avtorjem, besedilom in bralcem, ki v procesu branja (na ozadju svojega horizonta pričakovanj) na podlagi prostorskih nanašanj v literarnem besedilu vzpostavi prostorsko koordinatno mrežo (147 sl.).

⁴ Pojmi niso prevedeni, saj se je izkazalo, da prevedki, kot npr. avtohtoni objekti, niso dovolj povedni. Zato sem se odločila za opisno razlago.

različnih oblik in modelov dogajalnega prostora. Po drugi plati pa med različnimi avtorskimi koncepti razen v terminologiji, ki pogosto pokriva isto vsebino, ni bistvenih razlik in vsi temeljijo na enostavni binarni opoziciji imaginarno-realno. Na ravni teorije je zato toliko zanimiveje, ko avtorica (141 sl.) premišlja o kombinacijah teh različnih konceptualnih kategorij (npr. importirana in literarno preoblikovana dogajališča, importirana in fingirana dogajališča, remodelirani dogajalni prostori, ki pripadajo relativno avtonomnemu svetu imaginacije). Najzanimiveje je, ko ob posameznih kategorijah in njihovih kombinacijah poda primere del iz nemške in svetovne književnosti (od J. Cortázarja do G. Kellerja in A. Manzoni), na katere pogledamo iz drugačnega zornega kota. V aplikativnem delu je najprej obdelanih pet avtorjev: F. Schiller z *Viljemom Tellom* (1804) – Tellova topografija je preciznejše obdelana v četrtem poglavju –, Friedrich Th. Vischer z romanom *Auch einer* (1878; gl. tudi zemljevid št. 2), Ernst Zahn (*Albin Indergand*, 1901, zemljevid št. 3), Meinrad Inglin (*Ursprung/Die Sendung*, 1933) in Christina Viragh (*Pilatus*, 2003; zemljevida 4 in 5). Odločitev, da se prostorske analize najprej lotimo samo ob izbranih delih, ki različno referirajo na Švico, se mi zdi dobra, saj se na ta način postavi na preizkus teorija in lahko se pokažejo morebitne metodološke pomanjkljivosti pristopa. Prav tako je dobro, da so dela iz različnih časovnih obdobij, saj se že iz majhnega vzorca lahko vidi, kako se diahrono spreminjata vloga in podoba Švice skozi literaturo. Kritičen bralec utegne pogrešati močnejšo povezanost med teoretičnim in aplikativnim delom, saj je vračanje k izhodiščni shemi vse redkeje na račun interpretacij posameznih del, ki se oddaljujejo od izhodiščnega koncepta, kar je spet lahko spodbudno, ker ne ostanemo na ravni samo teoretičnega razglabljanja.

Četrto poglavje lepo nadaljuje načeto tematiko; analiza se od literarnih podob Švice v izbranih delih razširi na analizo korpusa 150 del. V središču obravnave sta dve območji, in sicer jezero Lucerne in tunel Gotthard; na zemljevidu št. 6 so označena dogajališča iz besedil korpusa. Ker se literarna geografija naslanja na geografsko znanost, je skorajda nemogoče, da ne bi sočasno tekla beseda o problemih literarnega kartiranja. Piattijeva navdušenja nad kartami ne skriva, vendar se hkrati zaveda, da vseh literarno predstavljenih prostorov ni mogoče prikazati na zemljevidu. Zemljevidi ravno tako niso primerni za predstavljanje dogajalnega poteka in sukcesivne izgradnje dogajalnega prostora. (PIATTI 2009: 190) Načini kartiranja literarnih prizorišč in dogajališč so enostavni, saj največ uporablja točkasto in elipsasto označevanje. Elipsasto označevanje se mi zdi posrečeno, saj elipsa pokriva množico točk, kar je primerno takrat, ko so lokacije v literaturi podane samo približno. Ker pa ima elipsa dve gorišči, lahko z njo označimo tudi dogajališča, ki so podana natančno, in izrišemo širše območje dogajanja. Pri Piattijevi ima elipsa dejansko več funkcij in poleg predvidenih možnosti prikazuje še radij literarnega dogajanja. (PIATTI 2009: 211) Najbolj zanimiv del četrtega poglavja (234 sl.) predstavlja analiza semantike prostora, ki ne utrjuje samo spoznanja o povezanosti geografskega in fiktivnega prostora, ampak dokazuje, da je tudi empirični prostor močno literarno opomenjen, kar dokaže s primeri literarnega turizma. Obravnavane so različne vrste dogajališč, in sicer gore, različne vrste poti (ceste, ulice ipd.), razgledišča, naravne sile, vodovja, od koder se pozornost še zadnjič zoži na najmarkantnejši točki, ki sta jezero na severu in tunel na jugu. Pomembnejša ugotovitev je, da v literaturi tvorita semantični

opoziciji: prvo predstavlja svetlo cono, medtem ko je tunel v literaturi prikazan kot temno območje.

V petem poglavju (267 sl.), ki ima vlogo ekskurza, je vodilno vprašanje obrnjeno, in sicer se glasi, kako literatura oz. literarno opomenjanje prostora učinkuje na fizični prostor. Najboljši dokaz za obstoj takšnega učinkovanja je literarni turizem, kamor ne spada samo obiskovanje rojstnih in spominskih hiš, domovanj, spomenikov in grobov pisateljev, ampak tudi literarno obdelanih prostorov. Med primeri iz svetovne književnosti so Rousseaujeva *Nova Eloiza*, Yorkshire sester Brontë, Scottova Škotska oz. Wales, Grayevo in Wordsworthovo področje Lake District. Vprašanje, ki se nam ob vsem tem zastavlja, je, ali bi imele te pokrajine, regije in kraji danes dejansko takšen pomen, če ne bi našli poti v literaturo. V slovenski književnosti sta verjetno najbolj poznana primera Kosovelov Kras in slap Savica, ki je navdihnil Prešerna.

Knjigo zaključuje kratka predstavitev projekta Literarni atlas Evrope, ki je v teku od leta 2006⁵ in o katerem je več mogoče brati na spletu, seznam tujih besed in términov s področja literarne geografije, obsežna tabela z navedbo vseh obravnavanih del z navedbo vseh različnih prostorskih podatkov in seznam literature. V zavihku knjige je sedemnajst zemljevidov, na katere je bralec v knjigi napoten sproti.

Monografija Barbare Piatti izkazuje smisel za obvladovanje velikih korpusov besedil, zaradi česar bomo težko nasprotovali večini posplošitev in sintez glede organizacije in semantike prostora (npr. semantika morskih površin napram semantiki gorovja itn.). Odločitev za raziskovanje dveh modelnih regij sprva morda deluje preveč regionalno zamejeno, vendar sta jezero Lucerne in Gotthard v literaturi obdelana skrbno in z veliko natančnostjo. Dragoceni so uporabljeni načini kartiranja, kar je bilo potrebno posebej domisliti, in izkaže se, da izbrani območji in nasplohi Švica niso bili interesantni samo za domače oz. švicarske avtorje, ampak so navdušili vrsto drugih ustvarjalcev. V zvezi s tem sta pojma endogene in eksogene fikcionalizacije prostora, kar na kratko pomeni, da se na Švico enkrat nanašajo domači, drugič pa drugi/tuji avtorji (PIATTI 2009: 217). S tem ko se v prostorski perspektivi drug ob drugem znajdejo navidezno nezdružljivi avtorji in teksti, kot so Schiller, Rousseau, Manzoni, Cortázar ali Viraghova, ki so prostorsko povezani, se odpirajo možnosti za pisanje interkulturno usmerjene literarne zgodovine.

Raziskava Barbare Piatti je koristna zlasti za tretji vzporedni cilj projekta, tj. kartiranje dogajališč v slovenskem zgodovinskem romanu, čeprav prav tako ne bo mogoče zaobiti nekaterih vprašanj in dilem metodološke narave, ki si jih zastavlja avtorica. Monografija bi mogla biti zanimiva za naratologe, saj pripisuje velik pomen narativni kategoriji prostora – in jo tudi temeljito razdela –, ki na področju teorije pripovedi razen pri posameznih avtorjih doslej ni bila deležna takšne pozornosti oz. ni prišlo do sistematizacij problema. Kartografi pa bi se lahko diskusiji pridružili tam, kjer gre za načine prikazovanja literature z zemljevidi.

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL
Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

⁵ Tudi na spletu. Od 11. do 13. junija 2012 je potekala delavnica z naslovom Kartografija & pripovedi.

THE SPATIAL TURN: INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES.

Ur. Barney Warf in Santa Arias. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2009. 232 str.

Zbornik *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, ki sta ga uredila Barney Warf in Santa Arias z Univerze v Kansasu, razpira pisano pahljačo dvanajstih študij, ki obravnavajo t. i. prostorski obrat na osnovi različnih konceptualizacij prostora. Iz prispevkov avtorjev različnih disciplinarnih ozadij so razvidne razlike v razumevanju prostora v različnih disciplinah, obenem pa tudi skupne točke, ki temeljijo na poudarjenem pomenu raziskovanja prostora.

V uvodnem prispevku urednika predstavita pomen ponovne vključitve prostora v družboslovne in humanistične raziskave. Prostor je v teh raziskavah razumljen kot družbena konstrukcija, ki je pomembna za razumevanje različnih človeških zgodovin in ustvarjanja kulturnih fenomenov. Pri tem ne gre le za pogostejšo rabo tovrstnih términov (npr. prostor, kraj, kartiranje ipd.), pač pa tudi za ponoven premislek o pomenu prostora oz. prostorsкости, ki se jima s tem priznava enakovrednost, medtem ko je bila v preteklosti bolj poudarjena časovnost. Védenje o tem, *kje* se nekaj zgodi, je namreč nujno za razumevanje, *kako* in *zakaj* se je nekaj zgodilo. Teoretiki prostora zato poudarjajo, da nobeno preučevanje tega, kako ljudje ustvarjajo in poustvarjajo svoje svetove, ne more biti v polnosti razumljeno brez upoštevanja dejstva, da so družbeni, časovni, intelektualni in osebni dejavniki nujno tudi prostorski.

Prav ozaveščanje o ontološki pariteti prostora in časa, ki v samem jedru oblikujeta drug drugega, je v drugi polovici 20. stoletja postavilo temelje t. i. prostorskega obrata. Po zgledu fizikalne triadne strukture prostor-čas-energija se je tudi v družboslovju vzpostavila triadna dialektika časovno-zgodovinskega, prostorsko-geografskega in družbeno-sociološkega. Prostorski obrat s svojo prostorsko-časovno dialektiko je tako pripomogel k zatonu historizma, ki je postavljал čas nad prostor.

Na osnovi (marksistične) družbene teorije in posebej na podlagi del Davida Harveya se je začela razširjati zavest o konstruiranosti prostora, kar je v nasprotju z esencalističnim razumevanjem prostora kot danega, samo-po-sebi obstoječega. Ob tem je bil poudarjen njegov pomen v konstrukciji in transformaciji družbenega življenja. Henri Lefebvre je npr. opozoril, da prostor ne sme biti razumljen samo kot materialni prostor, pač pa tudi kot ideološki, subjektivni prostor. Michael Foucault je poudaril nujnost opazovanja prostorov kot heterotopij, tj. drugih prostorov oz. položajev, ki so zunaj krajev, a so vseeno lokalizabilni. Edward W. Soja, ki v zborniku oriše svojo pot v enega najvidnejših mislecev o prostoru, je v svojih del zagovarjal stališče, da prostorskost ne more in ne sme biti podrejena časovnosti. Humanistične in družboslovne znanosti bi morale po njegovem mnenju enakovredno upoštevati čas, prostor in družbeno strukturo, ki se vzajemno oblikujejo.

Ker so razumevanja prostora in diskurzi o njem različni, so se raziskave po eni strani osredinile na objekte v prostoru, elemente, ki se jih da kartirati, po drugi strani pa na imaginacije, reprezentacije in misli o prostoru. Različne odseve prostorskega obrata tako najdemo v najrazličnejših vedah; od vizualnih umetnosti,

arheologije, teologije, prava do literarne vede itd. Sebastián Cobarrubias in John Pickles analizirata prakse kartiranja v sodobnih družbenih gibanjih (na primeru gibanj *Bureau d'Études/Université Tangente and Hackitectura*), v katerih uporabljajo kartiranje kot poskus preoblikovanja odnosov moči in v funkciji preobražanja družbenih prostorov vsakodnevnega življenja. Na tovrstnih zemljevidih meja ni prostor separacije, ampak je oblikovan, naseljen in prehoden prostor. Meja ni nikakršna nespremenljiva entiteta, ki ločuje *nas* od *drugih*, pač pa je kompleksna mreža gibanj, ki ustvarjajo to mejno področje. S tem kartografija pridobiva nove epistemološke in politične možnosti ter destabilizira hegemonijo materialnih praks kulturne produkcije.

Barney Warf v svojem prispevku oriše zgodovino prehoda od okularcentristične perspektive, ki je temeljila na podobah površin (*surfaces*) in znotraj katere je bil prostor ontološko konstruiran in epistemološko razumljen kot izoliran, statičen in pasiven, do razumevanja prostora kot mreže. Razumevanje prostora kot mreže, ki po Foucaultu povezuje točke in prepleta niti, se je poglobilo z globalizacijo, saj različni tokovi povezujejo več prostorov, zato so kraji kot izolirane entitete v omreženem svetu le minornega pomena. Kraji tako niso razumljeni toliko kot lokalitete, marveč kot procesi različnih aktivnosti in različnih oblik medsebojnih povezav.

Pamela Gilberti postavi vprašanje povezanosti prostora in spola ter prostora in časa v literarni vedi. Sledeč Doreen Massey, poudari, da je človekovo razumevanje prostora določeno s časovnimi izkušnjami in da je celo prostor, ki je geografsko definiran kot statičen, časovno dinamičen. Pri tem izpostavi, da se čas navadno razumeva kot moški element, prostor pa, najsi bo prisoten ali odsoten, kot ženski element. Tudi ona poudari, da je bolj primerno razumevanje prostora kot odprte mreže družbenih odnosov in ne kot omejenega področja, saj imajo posamezni prostori ekonomske, politične in imaginarne odnose z drugimi prostori, ki so lahko geografsko zelo oddaljeni.

Santa Arias se osredotoča na povezavo zgodovine in geografije. Po Davidu Harveyu je geografija namreč utemeljena v zgodovini, saj družbeni procesi in prakse ustvarjajo prostor. Po drugi plati pa je kartografija »novo odkritih« Amerik zagotavljala gradivo, potrebno za ustvarjanje zgodovine, pri čemer je ponujala interperatacijo teritorija kot objekta merjenja političnih moči. Na to se navezuje tudi Mariselle Meléndez, ki analizira prehod od vizualizacije različnosti do kroženja znanja na primeru kulturne produkcije prostora v kolonialni Latinski Ameriki. V prispevku avtorica poudari razlike med geografskimi podobami kolonialnega prostora, ki so bile namenjene evropski publiki, in razumevanju in prezentiranju teh prostorov med Kreoli.

Etnografsko potovanje v Kolumbijo in srečanje s Fundación Pro Sierra Nevada predstavlja Margariti Serje iztočnico za razmislek o opisovanju in utemeljevanju pojavov v kontekstu. Umeščanje pojavov v kontekst temelji na ideji, da prostor opomenja dogodek ali raziskovani proces, vendar pa spregleda dejstvo, da oris konteksta obenem tudi predloži podobo, ki nastopi kot model oz. ideogramatični opis. S tem prispeva k iluziji o transparentnosti prostora (o čemer piše Lefebvre), ki se kaže skozi relativno objektivni opis dane realnosti in hkratno legitimizacijo in naturalizacijo družbeno-prostorskih dejavnikov.

Povezava prostora in časa v religiji je najboljše vidna v ritualih, še posebej v t. i. svetem času in svetem prostoru. John Corrigan v svojem prispevku poudari pomen spomina kot vidika časovne osi analize, ki je povezan s konstrukcijo prostora, in spomni, da ima pokrajina vedno tudi časovno razsežnost (*Landscape is timescape*). Da je vprašanje prostora zelo pomembno tudi na področju družboslovja in umetnosti, dokazujejo prispevki Jeffreya Kopsteina, ki obravnava pomene prostora v komparativnih obravnavah politik postkomunističnih dežel, Harrya F. Dahmsa, ki analizira sociološko prostorsko misel, in Joana Ramona Resine, ki na primeru Buñuelovega filma *Land Without Bread* analizira pomen in vlogo intuitivnega prostora, ki je prostor oddaljenosti, v katerem predmeti opustijo instrumentalne odnose do drugih predmetov in pridobivajo svojo identiteto prek subjekta, ki zagotavlja prehod z enega območja recepcije na drugo območje.

Iz prispevkov v zborniku je razvidno, da je prostorski obrat tesno povezan z ekonomskimi, političnimi in kulturnimi spremembami v sodobnem svetu, ki se odražajo tudi v sami produkciji prostora, na katero vplivajo globalizacija, turizem, mediji, internet, druge telekomunikacije in nenazadnje okoljski problemi. Knjiga, ki odstira vlogo prostora v sodobni antropologiji, sociologiji, religiji, političnih znanostih, filmu in kulturnih študijah, tako ni namenjena le razumevanju prostorskega obrata v literarni vedi – te pa ne zanima samo, kako literatura odseva razumevanja prostora v tematizaciji in na nivoju zgodbe in dogajališča, pač pa tudi, kako literatura oblikuje razumevanje prostora –, ampak širi pogled na pojavne oblike tega fenomena tudi v drugih vedah in nakazuje kompleksnost prostorskega obrata.

Marjeta Pisk

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

THE SPATIAL HUMANITIES – GIS AND THE FUTURE OF HUMANITIES
SCHOLARSHIP.

Ur. David J. Bodenhamer, John Corrigan, Trevor Harris. Bloomington,
Indianapolis: Indiana University Press, 2010. 203 str.

Ob živahni znanstveni dejavnosti v povezavi s prostorskim obratom v humanistiki in literaturi še vedno ostaja odprtih več osnovnih izhodišč. Če le dve od njiju strnemo v metodološki opoziciji, ugotovimo, da nekateri znanstveniki pojmujejo prostorski obrat kot obrat od časovne komponente k prostorski, medtem ko drugi opozarjajo, da je mogoče le hkratno osredotočenje na prostorsko in časovno dominantno, kakršno je pred obratom v humanistiki manjkalo. Podobno si raziskovalci niso edini v sodbi, ali je prostorski obrat univerzalen za vse vede ali pa se obrat v humanistiki in družboslovju odločilno loči od tistega v naravoslovnih znanostih. Medtem ko nekateri trdijo, da se je v humanistiki (vštevši literarno vedo) izvršil obrat od metaforičnega prostora k dejanskemu, drugi teoretiki prostorski obrat v humanistiki razumejo kot prehod iz brezbriznosti do prostora v raziskovanje *metaforičnega* prostora. Večina avtorjev zbornika *The Spatial Humanities* je do obeh stališč opredeljena enotno in tega niti ne problematizira. Avtorji prispevkov – štirje geografi, trije zgodovinarji, religiolog in arheolog – prostorski obrat razumejo kot časovno-prostorski obrat, njihovo osredotočenje na aplikacijo moderne geografske tehnologije na humanistiko pa izhaja prav iz refleksije razkoraka med obratom v eksaktnih znanostih in humanistiki.

Jasno enotno izhodišče avtorjev člankov ne preseneča, saj je zbornik nastal ob ekspertni delavnici indianapoliške univerze junija 2008, osredinjeni okrog uporabe geografskih informacijskih sistemov (GIS). Prispevki z različnimi poudarki obravnavajo prednosti in težave, s katerimi se bo v prihodnosti humanistika soočala pri uporabi GIS. Avtorji so se odločili, da v glavnem ne bodo predstavljali specifičnih primerov dozdajšnje aplikacije GIS na posamezne znanstvene discipline (nekaj uspešnih primerov je sicer upravičeno omenjenih). Namesto tega prispevki orisujejo stanje raziskav in se poglobljajo v temeljne metodološke pristope k uporabi informacijskih sistemov v humanistiki. To je monografijo napravilo za splošnejši, v več smeri odprt kompendij, vendar jo je prikrajšalo na polju znanstvene eksaktnosti, ki je bila sicer v skoraj vseh prispevkih (zaradi narave informacijskih sistemov) v ospredju zanimanja. Z mistifikacijo konkretnih podatkov se je namreč zabrisala meja med prispevki, osnovanimi na empiriji ali k njej vsaj usmerjenimi, in nepreverjeni spekulacijami.

Čeprav je mogoče obravnavane tematike knjige razporediti na več načinov, so jih uredniki zbornika v zadnjem poglavju strnili v šest sklopov: najprej gre za razkorak med empiričnim pozitivizmom, ki zaznamuje GIS, in nagnjenostjo k individualnemu, posameznemu, ki naj bi prevladovala v humanističnih znanostih. Kakor ugotavljajo avtorji, težnja k preseganju delitve ni nova, kakor je tudi dosledno vztrajanje na kvalitativno usmerjeni humanistiki in kvantitativno usmerjenih informacijskih sistemih pretirano posploševanje. Vseeno pa ne moremo mimo osnovnih metodoloških razlik med obema, ki jih vsak avtor rešuje nekoliko po svoje, bolj ali manj

prepričljivo. Tako Edward L. Ayers nekoliko nespretno govori o *globoki kontingenci* (*deep contingency*), ki jo utemelji s splošno soodvisnostjo med prav vsemi ravnmi družbenega življenja. S svojo teorijo sicer presega samoumevne binarne opozicije, kar naj bi multidisciplinarno oplemenitilo posamezna področja vednosti, vendar nikjer ustrezno ne pojasni, kaj naj bi bilo na tem, da »so vsi deli življenja medsebojno odvisni« (AYERS 2010: 6), kontingentnega in nepredvidljivega, kar je sicer njegovo metodološko izhodišče. David J. Bodenhamer govori o *globokem kartiranju* (*deep mapping*), njegove multidisciplinarne osnove pa si je sposodil kar pri situacionistični internacionali 50. let. Z globokim kartiranjem naj bi v precep vzeli (po možnosti majhne) dele ozemlja in jih raziskovali prek kolizij med zgodovinskim in sodobnim, diskurzivnim in čutnim itd., s čimer bi dobili »subtilen in večplasten pogled« (BODENHAMER 2010: 27) na ta del sveta.

Druga tema knjige je humanistična skrb glede epistemoloških in ontoloških implikacij, ki jih imajo informacijski sistemi lahko na humanistiko. Vprašanje je širše, pojavljalo pa se je že ob uvedbi GIS v geografske raziskave. V grobem gre za vprašanje konceptualizacije, ki temelji na eksaktnosti in empiriji, medtem ko je v praksi podvržena subjektivnosti uporabnika in specifikam vsakokratnega tehnološkega medija. Tretje področje zanimanja zbornika je redukcionizem, ki ga neredko predstavljajo zemljevidi s svojim slikovnim jezikom. Ta je zaradi podrejenega položaja jezikovnih pojasnil lahko nadvse manipulativen, ob tem pa GIS neredko ne prispeva k večdimenzionalnosti informacij, temveč zgolj dizajnersko vizualno olepša dvomljive podatke. Dodatno nevarnost vidijo mnogi v neizkušeneosti GIS-programerjev v zahtevnem jeziku, ki ga kartografija razvija že stoletja. V tem pogledu je pomemben prispevek knjige tako za humaniste kot za novepečene navdušence nad GIS članek, v katerem Karen K. Kemp razloži nekaj temeljev zemljevidne govorice in epistemoloških zank v razporejanju množstva informacij. May Yuan prav tako solidno oriše konkretne možnosti aplikacije kartografskih sistemov na humanistiko. Poda tri osnovne sistemske možnosti posredovanja besedila skozi zemljevidno govorico; poleg spacializacije (*spatialization*), ki omogoča pretvorbo negeografskih podatkov v prostorsko obliko, namenjeno vizualni analizi, omenja *georeferenco* (*geo-reference*) in *geoinferenco* (*geo-inference*). Prva deluje v območju digitalnih zemljepisnih imen (*digital gazetteers*), ki omogočajo lociranje posameznih podatkov, oblikovanih kot nadbesedilo, druga pa pomeni njeno nadgradnjo z digitalizacijo kompleksnejših podatkov, ki jih georeferenca ne more zajeti. Gre denimo za logična sklepanja, pogoje ali pričakovanja v povezavi z lociranimi podatki.

Četrta tematika knjige je iskanje geografskih alternativ GIS, ko govorimo o prostorskem obratu v humanistiki. Ena izmed njih je kombinirana uporaba GIS in *Geospatial Web*, ki jo kot *Geospatial Semantic Web* Trevor M. Harris, L. Jesse Rouse in Susan Bergeron ob koncu svojega prispevka označijo za najverjetnejši mejnik prihodnjega raziskovanja GIS. Z možnostmi povezovanja GIS in spletnih aplikacij se v svojem članku ukvarja tudi Gary Lock.

Peta problematika je povezana s središčno vlogo časa v humanističnih študijah, ki jo avtorji prispevkov pojmujejo kot nepopolno, saj naj bi bila čas in prostor za raziskavo povsem enako pomembna, kar je po njihovem mnenju tudi smisel prostor-

skega obrata. Tovrstne specifičnosti humanistike in specifičnosti prostorskega obrata v humanistiki seveda narekujejo točno določene naloge za vse, ki bodo GIS uporabljali za raziskave s področja humanistike. Zadnje področje raziskav je osredotočenje na *kraj* (*place*), ki je za humanistične raziskave večjega pomena od *prostora* (*space*), ki ga po navadi povezujemo z fizično geografijo. Kraj, ki je v humanističnih znanostih vedno kraj *nečesa*, je kot kategorija obdan s kulturnim kontekstom, zaradi česar se sicer ne izključuje *a priori* s prostorom. Vsekakor so njegove temeljne predpostavke zelo težko aplikabilne na GIS-tehnologijo, česar se zavedajo raziskovalci z obeh področij.

Omenjena področja so med seboj neločljivo povezana in med njimi prihaja do trenja, značilnega za današnje stanje v humanistiki; prostorski obrat je namreč sovpadel s pospešeno digitalizacijo humanističnih vsebin in multidisciplinarnostjo vseh področij človeške dejavnosti, načeloma navdušene predstavnike naravoslovnih ter družboslovnih in humanističnih disciplin pa je treba pripraviti na rokovanje s podatki in epistemološkimi prijemi, ki so se jim doslej morda zdeli tuji. Za specifično področje je zbornik *The Spatial Humanities* nezanemarljivega pomena, saj se doslej z uporabo GIS v humanističnih disciplinah ni ukvarjalo veliko monografij. Prepričljiva je tudi metodološka plat prispevkov, ki se osredotočajo tako na splošna vprašanja informacijskih sistemov v humanistiki kot na možnosti aplikacij. Nekateri ustrezno razlagajo žargonsko besedje geografije in informatike in ne zaobidejo niti refleksije ontoloških razmerij med prostorom in časom. Zbornik je uporaben tako za tiste, ki se ukvarjajo z geografijo, kot za tiste, ki se ukvarjajo z informacijskimi sistemi, najbolj pa seveda za raziskovalce s področja humanistike. Spodbudno je tudi, da se avtorji posameznih prispevkov posvečajo tako prednostim kot neredkim pastem tovrstnega implementiranja. Vseeno se je težko znebiti vtisa, da gre pri navedenju mnogih problematičnih mest za sekundarno težavo in da bi morali avtorji bolj suvereno argumentirati svoj splošnejši odnos do prostorskega obrata v znanostih. Pri nekaterih člankih je pogrešati tudi določeno globljo analizo konceptov. Knjigi to sicer ne odvzame niti pionirske vloge niti njene neogibnosti za vse, ki se bodo v prihodnjih nekaj letih bodisi kot humanisti bodisi kot informatiki posvečali GIS ali prostorskemu obratu nasploh.

Andraž Jež

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MAPPING SPATIAL RELATIONS, THEIR PERCEPTIONS AND DYNAMICS:
THE CITY TODAY AND IN THE PAST/KARTIRANJE PROSTORSKIH
ODNOSOV, NJIHOVEGA DOJEMANJA IN DINAMIK: MESTA DANES IN V
PRETEKLOSTI: Z DELAVNICE V ERFURTU

18. maja 2012 je na Univerzi v Erfurtu v organizaciji Oddelka za zgodovino in kulture prostorov v moderni dobi (*Geschichte und Kulturen der Räume in der Neuzeit*) tamkajšnje Filozofske fakultete potekala delavnica *Mapping Spatial Relations, their Perceptions and Dynamics: The City Today and in the Past*. Poleg obeh pobudnikov in organizatorjev, Ekkerharda Schönherra in Susanne Rau, ter še treh udeležencev iz Nemčije (Michael Dickhardt; Göttingen, Leif Scheuermann; Stuttgart, Wolfgang Spickermann; Erfurt) so na njej sodelovali predavatelji in diskutanti iz Avstrije (Georg Gartner), Francije (Bernard Gauthiez, Olivier Zeller), Španije (Manuel Guàrdia Bassols), Velike Britanije (Richard Rodger, Benjamin N. Vis) in Slovenije (Urška Perenič). Delavnica je posredno preverjala interdisciplinarno sodelovanje različnih strok pri kartiranju prostorskih odnosov in percepcij prostora. O tem pričajo že različni profili sodelujočih, med katerimi s(m)o bili kartografi, arhitekti, zgodovinarji, etnologi, teologi, literarni znanstveniki.

Po odprtju in pozdravnem nagovoru S. Rau je Manuel Guàrdia Bassols iz Barcelone predaval o razvoju urbanih struktur na primeru Barcelone, pri čemer se je osredotočil na dolgotrajnejše strukture (npr. razvoj zgodovinske četrti El Raval). V referatu je postregel z raznovrstnim slikovnim gradivom oz. kartami, kar je olajševalo sledenje tudi nearhitektom. Med bolj zanimivimi so bile karte, ki so prikazovale oblikovanje mreže ulic po stoletjih in poselitveni vzorec glede na socialni status prebivalcev, in sinoptične karte, izdelane na podlagi katastra, iz katerih je bilo razvidno, kako so se časovno spreminjali predeli mesta. Bassols je pri razlaganju razvoja Barcelone govoril o pojavu urbane spužve (*sponge effect*), ki je povezan z demografskimi spremembami, zaradi katerih je moralo mesto sprejeti več prebivalcev (na arhitekturni ravni je to ponazoril s pojavljanjem večstanovanjskih hiš). Zraven je predstavil proces suburbanizacije mesta. Zaključil je z očrtom urbane strukture mesta v 19. stoletju z ozirom na politične, ekonomske, socialne in demografske dejavnike.

Kot drugi se je namesto E. Schönherra, ki bi s svojim referatom (predstavljenem v sklepnem delu znanstvenega srečanja) lahko bolj logično nadaljeval Bassols, predstavitev urbanega razvoja katalonske prestolnice, predstavil Georg Gartner s kartografskega inštituta na Dunaju z referatom *Putting Emotions in Maps – The Wayfinding Example*. Gartner, ki je tudi predsednik mednarodnega združenja kartografov, je najprej omenil nujnost interdisciplinarnega sodelovanja različnih strok pri kartiranju prostorskih odnosov in nadaljeval s tezo, da karte vedno lažjejo, s čimer je izzval daljšo diskusijo. Pojasnil je, da je predvsem želel izpostaviti vlogo subjekta pri dojemanju prostora, zaradi česar pri prikazovanju nujno prihaja do selekcije prostorskih entitet. Glavni del referata je bil namenjen emotivnim vidikom dojemanja prostora, kar je med drugim predmet raziskovalnega projekta *EmoMap* (2011–2012). Uporabil je primer androidnega pametnega telefona in podatkovne baze, v kateri so zbrane različne percepcije oz. subjektivni odzivi na različne predele Dunaja. Upo-

rabnikov telefon iz te baze črpa in na ta način ustvarja predstavo o mestu. Referent je poudaril, da vseeno ne gre toliko za individualne percepcije, ampak prej vzorce doživljanja in obnašanja, saj uporabniki svoje odzive in doživljanja navadno posredujejo s stališča različnih vlog (npr. turista). Možnost vpliva na vzorce dojemanja prostora ima tudi uporabnik telefona, saj vsak človek urbani prostor oz. njegova območja dojema različno (npr. nekatera se mu zdijo nevarna, druga prijetna), kar je pogojeno z emocijami. G. Gartner je napovedal, da bodo vse (prostovoljno) zbrane informacije o percepcijah prostora ob koncu projekta javno dostopne. Medtem ko bo uporabna vrednost zbranih podatkov v izpopolnitvi navigacijskega sistema za pešce (npr. s pešcem prijaznimi potmi), pa bi bila za (literarnega) zgodovinarja koristnejša akumulacija in hranjenje zgodovinsko spremenljivega (literarnega) dojemanja prostora.

Bernard Gauthiez in Olivier Zeller z Univerze v Lyonu sta govorila o georeferenciranju prostorskih podatkov iz pisnih virov in možnostih za njihovo povezovanje v GIS. Med pisne vire spadajo arhivski viri, katastrski načrti, historične karte mesta, načrti posestev oz. prikazi gospodarsko-organizacijskih in pravnih enot za različna obdobja, sistem naslovov, ki v obravnavanem primeru ni obstajal in ga je bilo potrebno na podlagi obstoječih virov šele oblikovati, razni dokumenti in celo inicialke lastnikov hiš, na podlagi česar je potekala rekonstrukcija topografije Lyona. – Med viri oz. elementi zgodovinskega vedenja o urbanih prostorih je Schönherr opozoril še na pomen potopisov in mestnih vedut. – Niso bile pa ne v enem ne v drugem primeru niti omenjene literarne diskurzivne prakse, kar je nekoliko začudilo. Moje stališče, da literature v obravnavi mest prav tako ni mogoče spregledati, je naletelo na vsesplošno odobravanje, vendar s strani francoskih predavateljev ni bil podan noben odgovor; tudi ne, zakaj je bila literatura kot vir za preučevanje v primeru Lyona čisto spregledana. To si je deloma mogoče pojasniti z (njunim) nepoznavanjem literarnovednega disciplinarnega področja. Bolj navdušujoča je bila predstavitev zgodovinskega Lyona s pomočjo GIS, kar je del projekta, ki ima svoje korenine v poznih 90. letih prejšnjega stoletja. Poleg prvega katastrskega načrta (1830–1831) so pri rekonstrukciji topografije mesta uporabili več kot 300 historičnih kart, popise prebivalstva in davkoplačevalcev, saj so bili koristen vir informaciji pri ugotavljanju lastnikov hiš oz. stavb. Vsakega izmed virov so kartirali posebej, kar pomeni, da obstaja več podatkovnih baz, ki so povezane med seboj. Rezultat tega je večplastno zasnovana karta mesta, na kateri se vse naštete vrste podatkov povezujejo v kompleksno celoto. Z vidika prostorsko orientirane literarne vede je bil spet koristnejši metodološki del, saj sta referenta predstavila vrste podatkov, ki jih je mogoče in relevantno kartirati in segajo od fizično- do družbenogeografskih entitet (zemljišča; bodisi lastniška bodisi najemniška), družbene skupine in njihovi akterji (verske skupine, imigranti, družbene elite itd.), gospodarska organizacija prostora (industrijska območja, luksuzne trgovine, ustanove in institucije), oblike in načini bivanja (vrste stanovanj, oblike sobivanja, gospodinjstva), ulična omrežja itn. Tako informativne karte bi bile lahko podlaga za pojasnjevanje razvoja literarne kulture na izbranih območjih (npr. prostorska distribucija ustanov, med drugim. kulturno-literarnih, v perspektivi gospodarske, administrativne, socialne organizacije in stratifikacije urbanega prostora) in bi presegle ozkost izoliranih razlag. Vendar bo o tem morala razmisliti literarna veda sama.

V popoldanskem delu delavnice se je po skypu iz Edinburgha oglasil Richard Rodger, ki se ukvarja s socialno in ekonomsko zgodovino škotske prestolnice s poudarkom na 19. stoletju. Med njegovimi aktualnimi raziskavami omenimo raziskave javnega zdravstva na Škotskem v viktorijanski dobi ter analize pravnih in institucionalnih dejavnikov, ki so vplivali na urbani razvoj Edinburgha. Na delavnici je name-raval govoriti o problematiki meja pri kartiranju, kar bi bilo koristno tudi za namene literarnega kartiranja, a se je povezava prekinila. Zatem je Leif Scheuermann predstavil nekaj idej za vizualno predstavljanje prostorskih (in časovnih) odnosov med entitetami. Zavzel se je za podatkovno podprto digitalno kartiranje ter kombiniranje različni virov podatkov (karte, grafi, tabele, teksti, slikovno gradivo, Wikiviri itd.). Ker je sodelavec mednarodnega projekta AIDA (*Adaptiver, Interaktiver, Dynamischer Atlas zur Geschichte*) (2010–), je bil ta na kratko orisan. Cilj projekta je oblikovati podatkovno bazo za delovanje interaktivnega atlasa evropske zgodovine in posebej zgodovine sredozemske Evrope, ki naj bi prikazoval spremembe v prostorskih in časovnih dimenzijah ter na ta način seznanjal z zgodovinskimi procesi oz. razvojem v tem prostoru. Toda v debati se je izkazalo, da razen sicer interesantnih idej, ki so bile predstavljene na začetku Scheuermannovega prispevka, vendarle (še) nimamo orodja, s katerim bi se dalo prikazati npr. kompleksnost zgodovinskega dojemanja prostora in časa. Strinjali smo se, da se je vselej potrebno odločiti, kaj bomo kartirali in kdaj je sploh smiselno uporabiti karto. Podobne dileme, na katere sem npr. sama opozorila v znanstveni razpravi za madžarsko revijo *Neohelicon* (2012/2013), se porajajo pri kartiranju literarnobesedilnih svetov, kjer omenimo problem vizualizacije literarnega dogajanja v časovnih razsežnostih, mobilnosti oseb, odnosov oseb in pri-povedovalca do prostora. Za te potrebe karte niso najprimernejše orodje, kar je hkrati spoznanje, da jih ni smiselno uporabljati povprek in za prikazovanje vseh različnih vrst literarnozgodovinskih podatkov. Sodeč po zanimanju prostorsko usmerjenih di-sciplinarnih področij za umetnostne diskurze, bo morala literarna veda oz. njena literarnogeografska usmeritev naštetih dileme po vsej verjetnosti razrešiti sama ali v posvetovanju s kartografijo – pa tudi (socialno, ekonomsko, umetnostno) zgodovino, arhitekturo, sociologijo, etnologijo, psihologijo ... Zato največji prispevek delavnice po mojem ni bil v tem, da nas je globlje vpeljala v oblike, načine in možnosti karti-ranja, ampak da je nakazala interdisciplinarne povezave, tj. česa (katerih vsebin in veščin) bi se morale posamezne discipline naučiti pri sorodnih ali bolj oddaljenih di-sciplinah ter kaj vsaka od disciplin lahko prispeva h kartiranju preučevanih pojavov in procesov.

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL

Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESIAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (» «), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.

PROSTOR V LITERATURI IN LITERATURA V PROSTORU

Tematska številka *Slavistične revije* želi zlasti postaviti v središče zanimanja vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med (družbeno)geografskim prostorom in slovensko literaturo oz. literarno kulturo. Pri temeljnem raziskovalnem projektu Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom: Pri temeljnem raziskovalnem projektu (J6-4245 (A)),¹ v okviru katerega je nastala večina razprav iz te številke, namreč literaturo pojmuje v duhu empiričnih in sistemskih metod, kar na kratko pomeni, da poleg korpusa literarnih besedil zajema literarne dejavnosti produkcije, distribucije, recepcije in obdelave, ki so interaktivno usmerjene na besedila, ter ustanove, institucije in medije, ki so skrbeli za posredovanje in sprejemanje literature in so sčasoma omogočili polno razvitost literarnega polja. To pojmovanje bo razvidno iz posameznih prispevkov, ki že deloma uresničujejo zastavljene cilje. Vsaj minimalen konsenz je potrebno skleniti tudi, ko v zvezi z literaturo govorimo o prostoru, ki je bil od nekdaj predmet zanimanja najrazličnejših disciplin (od matematike, fizike in filozofije do sodobnih družboslovnih in humanističnih znanosti) in ga ni mogoče zvesti na eno(vito) definicijo. V pričujočem kontekstu, ki interdisciplinarno povezuje literarno vedo in geografijo, ga bomo razumeli pretežno v danostih njegove fizično-naravne, gospodarsko-ekonomske, politično-upravne in demografske strukture, in sicer z ozirom na njegov vpliv pri razvoju in dinamiki slovenske literarne kulture. To ne pomeni, da imamo opraviti s kakšnim determinističnim in ozkogledim pojmovanjem geografskega prostora, čeprav predpostavljamo, da je prostor vsekakor eden od pomembnejših dejavnikov pri razmestitvi in dinamiki literarne kulture. Ko obravnavamo odnos med prostorom in literaturo, pa ravno tako ni mogoče spregledati niti vplivov v obratni smeri, ki se nanašajo na vlogo in vpliv literarnih diskurzivnih praks na (družbeno)geografski prostor, kar je mogoče strniti pod vprašanjem, kako je literatura preko besedil, simbolnih reprezentacij in imaginacij ter preko literarnih praks vplivala na dojemanje, doživljanje, spoznavanje in modeliranje (regij, pokrajin, obrobij, središč) slovenskega etničnega prostora.

Izrazu *literarna geografija* se tu namenoma izmikamo, čeprav sta na nemškem in angleškem jezikovnem področju oz. v bližnjih literarnih vedah izraza, kot sta *Literaturgeographie* ali *literary geography*, v rabi od samih začetkov literarnega kartiranja, ki sega na prag 20. stoletja.² Vendar to poimenovanje disciplinarne usmeritve ni čisto neproblematično, saj bi šlo lahko bodisi za eno od literarnovednih usmeritev, ki se osredinja na prostorske vidike literature, torej prvenstveno za literarnovedno usmeritev, bodisi za geografsko disciplino, ki kot glavni vir raziskovanja uporablja literaturo oz. literarna besedila. Po drugi plati pa ni večjih težav in se zdi smiselno upoštevati pionirske dosežke področja, ko se je pojem začel utrjevati. V prvem planu je bilo raziskovanje rojstnih krajev in prebivališč pomembnejših ustvarjalcev nacio-

¹ Okvire in cilje raziskovalnega projekt sta širši strokovni javnosti prvič predstavila vodja projekta Marko Juvan in Urška Perenič novembra 2011.

² Med pionirji in nekoliko mlajšimi imeni z obravnavanega področja, ki segajo globoko v 20. stoletje, so R. Nagel (1907), J. Nadler (1912–) – ideološki aspekti njune obravnave literature tudi niso povsem neproblematični –, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti in nekateri drugi.

nalnih literarnih kultur, kar je mogoče povezati z uveljavljanjem pozitivistične paradigme, medtem ko je raziskovanje prostora na ravni besedilnosti nekoliko mlajše datacije. Naslov *Literatura v prostoru in prostor v literaturi* v tem smislu združuje obe usmeritvi prostorsko usmerjene literarne vede in se nanaša na obe vrsti prispevkov v številki. Kar se tiče izraza *literarna kartografija*, je ta morda res nekoliko preozek, čeprav dobro zajame enega glavnih namenov projekta, ki je preizkus uporabnosti kart oz. zemljevidov ter njihove analitične in spoznavne vrednosti pri pojasnjevanju prostorskega razvoja literarne kulture.

Obravnava prostora v slovenski literarni vedi ni nekaj povsem novega, če upoštevamo ukvarjanje z biografijami v okviru pozitivistične usmeritve in zanimanje za prostorske podatke iz biografij avtorjev v povezanosti z literarnimi prostori v njihovih delih. Dogajalni prostor je poleg dogajalnega časa, pripovedovalca, književnih oseb, literarnih dogodkov temeljna sestavina pripovedi in zato od vselej predmet naratoloških študij (na Slovenskem npr. Marjan Dolgan 1983). Vendar tudi drži, da literarni prostor ni bil doslej ne tako prednostno ne tako večrazsežno problematiziran. Bralca na kontinuirano zanimanje literarne vede za prostorske razsežnosti literature spomni prispevek Mirana Hladnika na začetku revije. Avtor je prostor doslej obravnaval v svojih raziskavah kmečke povesti in zgodovinskega romana, v prispevku pa seže še bolj nazaj, in sicer k verjetno najzajetnejšemu slovenskemu literarnovednemu projektu po 2. svetovni vojni, tj. Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev. Kritične opombe v posameznih knjigah zbirke vsebujejo mnogoštevilne podatke o literarnem prostoru v delih slovenskih klasikov, kjer gre posebna pozornost literarni zgodovinariki in urednici Aškerčevih in Tavčarjevih zbranih del Marji Boršnik. V luči projekta, ki si je kot vzporedni cilj zastavil preučitev medsebojnih vplivov med stvarnim geografskim prostorom in literarno konstruiranimi prostori, se tudi avtor dotakne odnosa med izpričanimi prostori, prostori avtorjevega bivanja in njihovimi literarnimi reprezentacijami. Na splošno je mnenja, da je takó smiselno obravnavati tekste oz. avtorje, ki sami izpostavljajo prostorsko dimenzijo, in da je – podobno kot je to trdila Boršnikova – pri povezovanju geografskih realij in literarno preoblikovanih prostorov potrebna previdnost, saj je med njima dovolj prostora za ustvarjalno domišljijo.

Svojevrstno nadaljevanje iste problematike predstavlja razprava o prostoru v slovenski zgodovinski povesti s posebnim ozirom na (z)možnosti njenega geografskega predstavljanja izpod peresa Jerneje Fridl in Mirana Hladnika. Za uvod pregleda dogajališča v slovenski pokrajinski povesti, kjer se je tako glede na rojstne kraje avtorjev kot pojavljanje literarnih dogajališč za najbolj produktivno izkazala Gorenjska, ki ji sledi Primorska. Za razliko od pokrajinske kmečke povesti je realne kraje v največji meri mogoče identificirati v zgodovinski povesti/romanu, kjer izstopa žanrski podtip lokalnozgodovinske povesti. V razpravi so nato ob izbranih odlomkih besedil predstavljeni načini kartiranja literarnih prostorov, ki so označevanje s ploskvijo, ko gre za širša ali težje določljiva področja, linijski prikaz, ki je uporaben za trasiranje poti književnih oseb, in točkovni prikaz. Ta je še najenostavnejši, saj gre za sorazmerno prekrivnost fiktivnih dogajališč in dejansko obstoječih krajev/naselij. Napram temu se metodološke zagate s sodobnimi GIS-programi za kartiranje pojavijo, če so bili kraji skozi čas preimenovani, če se njihovi zapisi razlikujejo ipd.

Na stičišču literature, literarne vede in geografije se giba razprava Mimi Urbanc in Marka Juvana. Avtorja skušata premostiti prevladujočo predstavo o oddaljenosti obeh disciplinarnih področij, med katerima že nekaj časa poteka obojesmerna izmenjava, in sicer tako na konceptualni – če omenimo samo literarnoteoretska pojma medbesedilnosti in diskurza – kot na metodološki ravni. Z gledišča literarne vede je spodbudno to, da literatura poleg arhivskih, statističnih ipd. virov predstavlja resen predmet geografskega preučevanja, čeprav naj bi bilo to v interdisciplinarni komunikaciji, ki naj bi upoštevala različne znanstvene razlage, samoumevno. Ob primeru prisvajanja koncepcije pokrajine kot besedila v (humanistični) geografiji vse bolj postaja jasno, kako se pri razlaganju odnosa med človekom in življenjskim okoljem, pokrajino in populacijami poudarek prenaša na percepcije in subjektivno izkušanje prostora. Geografska in literarnovedna disciplina se najbolj povežeta preko obravnave literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, saj so analizirana skozi osrednje termine humanistične geografije, ki so občutek kraja, topofilija, identitetna razlika jaz/drugi in brezkravnost.

V namene preverjanja zastavljenih hipotez o medsebojnih vplivih med literaturo in prostorom si je projekt kot enega od glavnih ciljev zadal kartirati literarnozgodovinsko relevantne biografske podatke o življenjskih poteh pomembnejših akterjev slovenske literarne kulture do leta 1940. Akterje slovenske literarne kulture predstavljajo pisatelji, prevajalci, književni kritiki, uredniki, založniki, tiskarji, bibliotekarji in literarni znanstveniki, ki so objavili glavnino svojega opusa oz. so se do tedaj uveljavili na literarnem polju,³ postaje na življenjskih poteh pa se nanašajo na vse različne lokacije; od rojstnih krajev do krajev smrti, srednjega ter višje-oz. visokošolskega izobraževanja, službovanja, literarnega objavljanja (prostorska razmestitev periodičnega tiska) in knjižnega izdajanja literarnih del (založbe). K prostorskim podatkom iz biografij spadajo tudi (ne)literarne povezave oz. osebni stiki književnikov, saj gre dejansko za njihovo prostorsko mreženje, in spominski dogodki (spominski dan, praznik, spominski pohod, literarna društva, literarne nagrade). Spomenikom je poleg tega namenjena čisto samostojna in natančneje razdelana vnosna tabela. Zbiranje podatkov za biografije in spomenike, ki je potekalo pod mentorstvom Urške Perenič pri predmetu Uvod v študij slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani od študijskega leta 2011/12 in z njim od polnih mesecev tega leta nadaljuje manjša skupina študentov (med najbolj vztrajnimi kar abecedno omenimo Anžeta Slano, Majo Vehar in Terezo Zorenč),⁴ je že dalo prve delne rezultate. Delni rezultati, ki jih bo mogoče verificirati po zajemu vseh 330 predvidenih biografij, so bili predstavljeni na 10. vileniškem kolokviju (Lipica, 2012), ki se ga je udeležilo več raziskovalcev iz projektne skupine. Urška Perenič in Marijan Dovič sta prvič predstavila tematske karte slovenske literature, izdelane na Geografskem inštitutu Antona Melika (Jerneja Fridl) in ki so zajele približno dese-

³ To je svojevrstna posebnost slovenskega projekta. Medtem ko se primerljivi in starejši poskusi kartiranja literature osredotočajo skoraj izključno na produkcijski pol literarne komunikacije oz. na avtorske osebnosti, v slovenskem projektu približno dve tretjini biografij pokrivajo literati, ena tretjina pa je predvidena za druge našete akterje, ki so skrbeli za izdajanje, razširjanje, tiskanje, ocenjevanje, hranjenje in obdelovanje literature.

⁴ Za redakcijo vnosov skrbijo člani raziskovalne skupine.

tino biografij.⁵ V tej številki je objavljena razprava Marijana Dovića, ki obravnava spomenike slovenske literarne kulture z ozirom na njihovo vlogo pri oblikovanju in prilaščanju kulturnega oz. nacionalnega prostora. Po predstavitvi dejavnikov za nastajanje omrežja spominskih obeležij avtor kritično spregovori o delnih rezultatih njihovega kartiranja. Pri tem opozarja, da pri obravnavi spominskih obeležij ni smiselno opazovati samo geografske razmestitve, ampak je potrebno upoštevati tudi časovnico njihovega nastajanja. Celostnejši vpogled v proces mreženja spominskih obeležij literarne kulture po njegovem lahko dá samo upoštevanje kanoničnih in manj poznanih akterjev literarne kulture.

Na vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med družbenogeografskimi dejavniki in slovensko literarno kulturo skuša Urška Perenič odgovoriti na primeru čitalništva s poudarkom na 60. letih 19. stoletja. V projektni skupini je bila poleg maske za biografije oblikovana tudi maska za vnašanje podatkov o medijski infrastrukturi, ustanovah in institucijah. Zbiranje podatkov se tu še ni začelo, vendar je avtorica temeljne podatke o narodnopolitičnih društvih že imela zbrane iz svojih prejšnjih raziskav. V okviru projekta pa jo je tokrat zanimalo, kako so poleg narodnopolitičnih spodbud vplivali na razvoj mreže čitalnic in njihovo prostorsko distribucijo drugi dejavniki, kot so demografska struktura, kjer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske (1869), politična, sodna organiziranost, občinsko-upravna razdelitev območij s čitalnicami in razvitost šolske infrastrukture, tako da pojasnjuje tudi povezave med njimi.

Kulturne in literarne ustanove in tiskani mediji so igrali veliko vlogo tudi pri formiranju literarne prestolnice in središč, o čemer piše Marjan Dolgan. Avtor uvede terminološko razlikovanje med glavnim mestom, prestolnico in literarnim središčem, kar poveže z različnimi primeri iz slovenske književnosti. Začne z besedili začetne slovstvene faze, ki so nastajala v manjših naseljih oz. krajih, in se med drugim sprašuje, kaj bi bilo, če bi Celje v času Celjskih grofov postalo kulturno središče in kako bi to vplivalo na uveljavljanje Ljubljane. Med pomembnimi mesti za razvoj slovenske književnosti je Dunaj, ki je bil glavno mesto Slovencev do 1918. Ljubljana se je uveljavljala postopno s pridobivanjem posvetnih in cerkvenih funkcij od 13. stoletja in je literarna prestolnica postala z izdajo *Pisanic*, čeprav spet ne smemo pozabiti na zgledovanje pri dunajskih almanahih. Poleg odnosov med Dunajem in Ljubljano, ki so se ohranili v 20. stoletje, je bil med literarnimi središči pomemben Celovec, če omenimo samo založniški fenomen Mohorjeve družbe. Na Dunaju je izhajal Stritarjev *Zvon*, od koder je kranjsko prestolnico motril tudi Cankar. Na začetku 20. stoletja je eno od slovenskih središč postajal Trst. Ljubljano avtor na vseh teh podlagah uvrsti vmes med nacionalna središča zelo in malo razvitih držav. V obravnavi odnosov med posameznimi literarnimi središči, kakršno je npr. buenosaireško, in slovensko literarno prestolnico, ki niso bila harmonična, avtor zagovarja stališče, da je politični sistem literarne prestolnice, ki ga kritično in z odporom opisuje kot komunistično diktaturo, oviral literarno dejavnost antikomu-

⁵ Pri predstavitvi GIS-kartiranja življenjskih poti slovenskih književnikov, ujetih med lokacije rojstva in smrti, je spregovorila o značilnosti prostorske mobilnosti slovenskih avtorjev in pokazala na centripetalno delujočo silo v slovenski literarni kulturi, saj so se mnogi (obdelani) avtorji ob koncu življenjskih poti vračali v središče etničnega prostora.

nističnega domobranskega središča v diaspori, ki mu pripisuje celo višje umetniške dosežke.

K literarnemu besedilu se po razpravi o prostoru v slovenskem zgodovinskem romanu vrnemo z razpravo Matije Ogrina, ki ga je zanimalo, kako sta pri Slomšku prisotna slovenski zemljepisni in kulturni prostor. Med viri za preučevanje so (pol) literarna dela in pisma, ki odražajo Slomškovo zavest o prostoru in iz katerih se vidijo prostorske razsežnosti njegovega delovanja, saj je bil v stiku z več kulturnimi delavci (npr. Metelko, Čop, Bleiweis). Pozornost je namenjena Slomškovim popotovanjem, na katerih je neposredno spoznaval ljudi in cerkvene institucije, med ključnimi dogodki pa so z vidika narodnega in geografskega prostora omenjena njegova »pogajanja« okrog lavantinske škofije. Pri obravnavi Slomškovega literarnega dela avtor članka izpostavi topos slovenskih rek, ki simbolizirajo narodno zbliževanje različnih dežel.

Razpravni lok v reviji nadaljuje članek Marjete Pisk, ki se je raziskovalni skupini pridružila spomladi in razmišlja o vlogi slovenske ljudske pesmi Goriških brd pri oblikovanju naroda. Poleg raznih oblik ljudske duhovne kulture med dejavniki, ki so vplivali na tradicije obravnavanega prostora, izpostavi obmejno lego Brd, ki pomeni posebno dinamiko v procesih nacionalizacije, in družbenopolitične strategije. Razpravni del revije zaokrožata razpravi kolegic z Glasbenonarodopisnega inštituta, Inštituta za slovensko narodopisje in Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije, ki niso sodelavke projekta, vendar sočasno obravnavajo prostorske teme in kot vir svojega raziskovanja uporabljajo literarna besedila in GIS-aplikacije. Jerneja Vrabič, za katero je to prva tovrstna razprava, se ukvarja z zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki so se zbirale od konca 19. in na začetku 20. stoletja. Slovenski prostor jo zanima z dveh vidikov, in sicer kot prostor ustvarjanja in kot dogajališče v obravnavanih besedilih. Prispevek je opremljen s kartami, ki prikazujejo kraje, kjer so bile zapisane pesmi oz. njihove variante. Razprava Nataše Rogelja in Špele Ledinek Lozej pa na podlagi raziskav delovnih migracij v Istri in ob literarnih besedilih obravnava šavrinizacijo severnoistrskega podeželja. Prikazana so razmerja med stvarnimi preprodajalkami z jajci in njihovimi (literarnimi) upodobitvami, ki so sodelovale pri oblikovanju severnoistrske identitete, vendar napram splošno uveljavljenemu mnenju beremo, da sta bili pri oblikovanju podobe Šavrinke bolj kot literarizacija odločilni mobilnost žensk in njihova srečevanja s strankami v osrednji Istri.

V drugem delu revije so štiri recenzije knjig oz. zbornikov izpod peres Alenke Koron, Marjete Pisk, Urške Perenič, ki je napisala tudi poročilo z mednarodne delavnice o kartiranju prostorskih odnosov (Erfurt 2012), in Andraža Ježa, ki so za slovenski projekt pomembne tako z vidika teorije in metodologije prostorsko usmerjene literarne vede kot z vidika načinov literarnega kartiranja, medtem ko bo bralec revije lahko dobil vpogled v prostorske obravnave literature zunaj slovenskih okvirov. Dvojezične tematske številke o slovenski literaturi in prostoru si ne bi bilo mogoče predstavljati niti brez kolega in ameriškega slavista Timothyja Pogačarja, ki je veliko člankov skrbno prevedel v angleščino in poskrbel za angleško redakcijo.

Slovenski projekt, ki prvič na Slovenskem povezuje literarno vedo, geografijo in kartografijo in je zdaj približno na tretjini svoje poti, se s tem vključuje v širše,

mednarodne znanstvene okvire in samo želimo si lahko, da bi vzbudil zanimanje na bližnjih ali bolj oddaljenih disciplinarnih področjih.

Na Dunaju, oktobra 2012

Urška Perenič

SPACE IN LITERATURE AND LITERATURE IN SPACE

This thematic issue of *Slavistična revija* is dedicated to the aim of centering interest on questions related to the development of mutual influences between (socio-) geographical space and Slovene literature, or literary culture. The majority of the articles in the issue were generated by the project The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and Spatial Analysis using the Geographic Information System: A Fundamental Research Project (J6-4245 [A]).¹ The articles examine literature based on empirical and systemic methodological models, which means that, in addition to a corpus of literary texts, they consider literary production, distribution, reception and processing that interact directly with the texts, as well as the institutions and media that have been conduits for the literature and its reception and that gradually made possible the full development of the literary field. This approach will be evident in individual articles, which contribute to realizing the stated goals. It is necessary to reach a basic consensus in our discussion of literature and space. The latter has long been of interest to various disciplines (from mathematics, physics, and philosophy to the contemporary social sciences and humanities), and it cannot be encompassed by a single definition. In the present context, which links literature and geography in an interdisciplinary research, space will be understood primarily as a complex of natural, physical, economic, political, administrative, and demographic structures. This does not imply that we are dealing with a deterministic and narrow understanding of geographic space, although we assume that space is one of chief factors in literary culture's distribution and dynamics. When considering the relation between space and literature, it is likewise impossible to overlook the reverse influences that affect the role of literature's discursive practices and its influence on (social) geographic space, which can be summed up with the question of how literature has—through texts, symbolic representations, imaging, and practices—influenced the apprehension, experience, study, and modeling (of regions, landscapes, peripheries, and centers) of the ethnically Slovene space.

We are deliberately avoiding the term *literary geography*, despite the fact that in the closest, German- and English-language literary scholarship, the terms *Literaturgeographie* and *literary geography* have been in use from the beginnings of literary mapping at the turn of the twentieth century.² This disciplinary nomenclature presents problems because it can refer to certain schools of scholarly thought that focus on spatial models of literature—that is, are properly literary scholarship—or to the discipline of geography when as its main research material it takes literary texts. On the other hand, the difficulties are not major and it is only prudent to recognize the pioneering achievements from the time when the concept began to take hold. The first research area was birthplaces and residences of the most prominent creators of

¹ Marko Juvan, the project leader, and Urška Perenič first presented the framework and goals of the project to a wide scholarly audience in November 2011.

² The pioneers and more recent names in this field, from the beginning of the twentieth century, include R. Nagel (1907) and J. Nadler (1912–), the ideological aspects of whose works are not without problems, J.G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti, and several others.

national literary cultures, which can be connected to the prevalence of a positivist paradigm, while research into space on the level of text is somewhat more recent. In this sense, the title *Space in literature and literature in space* unites both tendencies of spatially-oriented literary scholarship and refers to both kinds of contributions to this issue. As to the term *literary cartography*, it is probably in fact too narrow, although it implies one of the main goals of the project, testing the usefulness of maps and their analytic and investigative value in explaining the spatial development of literary culture.

The consideration of space in Slovene literary scholarship is not completely new if we take into account biographical work in the context of a positivist tendency and interest in spatial facts in authors' biographies as they are linked to literary spaces in their works. Spatial setting is—in addition to temporal setting, narrator, literary characters, and literary events—a fundamental component of narration and therefore has always been a subject of narratological studies (e.g., by Marjan Dolgan, 1983, in Slovenia). However, it is also true that literary space has until now not been specifically and comprehensively problematized to this degree. Miran Hladnik's article, which opens the issue, reminds the reader of literary scholarship's persistent interest in literature's spatial dimension. Hladnik has treated space in his research on the rural tale and historical novel, but in this article he reaches further back, to what is probably the most all-encompassing, post-WW II project of Slovene literary scholarship, the *Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* (*»Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev«*). The critical notes in the collections' individual volumes contain numerous facts of literary space in the works of the Slovene classics. Hladnik devotes particular attention to Marja Boršnik, a literary historian who edited Anton Aškerc and Ivan Tavčar's works. In the context of the project, a parallel goal of which is to analyze the mutual influences of physical geographical space and literarily constructed spaces, the author also touches on the relations between attested spaces and places authors lived and their literary representations. Hladnik posits that this is a sensible way of treating texts and authors that themselves highlight spatial aspects, and that—as Boršnik affirmed—it is necessary to be cautious in drawing connections between geographic *realia* and literarily depicted spaces, because there is a good deal of space between them for creative imagining.

Jerneja Fridl and Hladnik's article on space in the Slovene historical novel, with special emphasis on its potential for geographic representation, in ways continues this line of inquiry. In the introduction, the authors review the settings of Slovene rural tales, for which Gorenjska led in regard to both authorial birthplace and literary setting, followed by Primorska. Unlike in regional rural tales, actual places are for the most part identifiable in the historical tale and novel, in which the sub-genre of the local historical tale stands out. The article then presents select excerpts from texts to show kinds of spatial cartography: polygons designate wide or difficult to determine areas; lineal signs for tracing literary characters' movements; and point markers. The latter is simplest because it is a matter of the relative distribution of fictional settings and places and towns that actually exist. Despite this, methodological challenges arise with contemporary GIS programs if the places were renamed or the records entered for them differ.

Mimi Urbanc and Marko Juvan's article resides at the juncture of literature, literary criticism, and geography. The authors attempt to bridge the reigning view of the distance between the two disciplines, which have enjoyed bilateral exchanges for some time already, both on the conceptual—we have only to mention the concepts of intertextuality and discourse from literary theory—and methodological levels. From the standpoint of literary criticism, it is encouraging that besides archival, statistical, and other sources, literature has become a serious object of geographic inquiry, if only in interdisciplinary collaboration that respects, it goes without saying, differing scholarly interpretations. In the case of (humanistic) geography's assimilating the concept of landscapes as texts, it is becoming ever clearer how in explaining the relation between humans and the living environment, landscape, and populations the emphasis has shifted to perceptions and subjective experience of the landscape. The disciplines of geography and literary studies best connect in treating literary works devoted to Slovene Istria because the works are analyzed using terms central to humanistic geography, such as sense of place, topophilia, the I-others identity difference, and placelessness.

In order to test the hypotheses about literature and space mutually influencing one another, the project posed as one of its main goals the mapping the pre-1940 biographical data of literary historical relevance on the most important Slovene writers' lives. The actors of Slovene literary culture are writers, translators, book critics, editors, publishers, printers, librarians, and literary scholars who published the core part of their opuses and achieved prominence in the literary field before 1940.³ The points of their lives relate to the most varied locations, from birthplace to place of death, middle and high school or higher education, workplace, publication of literary works (the spatial distribution of periodicals), and book publications (publishing houses). Non-literary ties—writers' personal connections—and memorial events (memorial days, holidays, memorial pilgrimages, literary societies, and literary prizes) are also part of spatial biographical data, because they constitute writers' spatial networking. What is more, material memorials are reserved a completely independent and precisely detailed entry mask. Biographical and memorials' data collection, which took place under Urška Perenič's mentorship in the course Introduction to the study of Slovene Literature at Ljubljana University's Filozofska fakulteta in 2011–2012, and which, since summer 2012, a smaller group of dedicated students⁴ has continued, has already yielded partial results. These results, which can be verified after all 330 planned biographies are covered, were presented at the tenth Vilenica colloquium (Lipica 2012), in which many researchers from the project group took part. For the first time, Urška Perenič and Marijan Dovič presented the thematic maps of Slovene literature produced at the Anton Melik Institute of Geography (prepared by Jerneja Fridl). The maps covered approximately one-tenth

³ This is a unique feature of the Slovene project. Comparable and older attempts at literary mapping focus almost exclusively on the production of literary communication—that is, on authors' persons—while approximately two-thirds of the authors in the Slovene project are literati and one-third, it is estimated, are the other types of actors, who provided for the publication, printing, distribution, evaluation, preservation, and processing of literature.

⁴ Research group members edit the entries.

of the biographies.⁵ This issue contains an article by Marijan Dovič on memorials of Slovene literary culture and their role in shaping and acquiring the cultural or national space. After introducing factors related to the appearance of the network of memorial landmarks, the author remarks critically on the partial results of their mapping. He notes that when examining memorial landmarks it is imprudent simply to observe their geographic distribution; it is necessary to take into account the temporal aspect of their appearance. In his opinion, a more unified insight into literary culture's process of memorial landmark network formation can only be achieved by including both canonical and less known actors in literary culture.

Urška Perenič attempts to address the question of the development of mutual influences between socio-geographic factors and Slovene literary culture using the example of the reading society movement and focusing on the 1860s. The project includes a database mask for media infrastructure and institutions in addition to the biographical mask. While data collection has not yet begun, the author had available fundamental facts on politico-cultural societies from her previous research. In the framework of the project, she is interested in how, aside from ethnic political motivators, other factors influenced the development of a network of reading centers and their spatial distribution. Among the factors she posits and relates to one another are demographic structure, for which she relies on the first comprehensive Austro-Hungarian census (1869), political and judicial organization, the administrative divisions of communes with reading centers, and the development of the educational infrastructure.

Cultural and literary institutions and the print media played a large role as well in the formation of a literary capital and centers, as Marjan Dolgan writes. He introduces a terminological differentiation between the chief city, the capital, and the literary center, which he substantiates with examples from Slovene literature. He begins with texts from the initial phase of literature, which arose in small population centers, posing questions like what would have happened had Celje under the Celje dukes become the cultural center, and how would that have impacted Ljubljana's prominence. Among the cities important to the development of Slovene literature was Vienna, which was for Slovenes the capital until 1918. Ljubljana gradually gained prominence as it acquired secular and ecclesiastic functions starting in the thirteenth century. It became the literary capital with the publication of almanac *Pisanice* (1779–1881), though, once again, we cannot ignore the fact that Viennese almanacs were models. In addition to Ljubljana-Vienna relations, which persisted into the twentieth century, Celovec (Klagenfurt) was an important literary center—let us but recall the Mohorjeva družba publishing phenomenon. Josip Stritar's journal *Zvon* was published in Vienna, from where Ivan Cankar as well observed the Carniolan capital, Ljubljana. At the turn of the twentieth century Trst (Trieste) was becoming one of the Slovene centers. For all of these reasons the author places Ljubljana among the national centers of well and less developed countries. In reviewing relations between individual

⁵ In presented the GIS mapping of the Slovene writers' lives from birthplace to place of death, Perenič commented on the significance of Slovene writers mobility and indicated the centripetal force in Slovene literary culture, given that many of the authors (treated) returned to the center of the ethnic space at the ends of their lives.

literary centers, such as between Buenos Aires and the Slovene literary capital, which were not harmonious, the author holds that the literary capital's political system, which he critically and persistently describes as a communist dictatorship, hindered the literary life of the anti-communist, Home Guard centers in diaspora, to which he even ascribes superior artistic accomplishments.

Following the Hladnik and Fridl's article on space in the historical novel, Matija Ogrin returns us to the literary text. She describes how Slovene geographic and cultural space figured in Anton Slomšek's works. Among her sources are Slomšek's (semi-)literary works and letters, which reflect his apprehension of the space and evidence the breadth of his activities, since he was in contact with many cultural activists (e.g., Matija Čop, Franc Metelko, and Janez Bleiweis). She devotes attention to Slomšek's travels, during which he learned directly about the people and church institutions. Among the events that were key from the standpoint of ethnic and national space are his »negotiations« on the Lavantinska (Maribor) diocese's borders. In reviewing Anton Slomšek's literary works, Ogrin highlights the topos of Slovene rivers, which symbolize the national rapprochement of the different Slovene lands.

Marjeta Pisk's article extends the research arc of this issue. Pisk joined the research group in spring 2012 and here reflects on the role of Slovene folksong in Goriška brda in the forming of the nation. Aside from the different forms of spiritual folk culture, factors that influenced traditions in this area were its border location, which led to a special dynamic in nationalization processes, and certain socio-political strategies. Colleagues from the Institute of Ethnomusicology, the Institute of Slovene Ethnology, and the Slovene Migration Institute provide the concluding articles. Although not project members, their current research into spatial themes has employed literary texts and GIS applications. Jerneja Vrabčič, for whom this is the first such article, is involved with the collection *Slovenske narodne pesmi* [*Slovene Folksongs*, 1895–1923], which was compiled at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries. Slovene space interests her in two regards—as a creative space and as a setting in the texts she is describing. The article contains maps that show places where the songs or their variants were recorded. Nataša Rogelja and Špela Ledinek Lozej's article draws on research on labor migrations in Istria and literary texts to describe how the image of the Šavrinija took hold in the north Istrian countryside. They show how the actual egg pedlars and their (literary) representations are related. These women contributed to the formation of a north Istria identity, yet contrary to generally accepted opinion, we read that their exceptional mobility and meetings with buyers in central Istria contributed more than literature to shaping the Šavrinika image.

The second part of the issue contains three book (collection) reviews by Alenka Koron, Marjeta Pisk, Andraž Jež, and Urška Perenič, who also wrote the report on the international workshop on mapping spatial relations (Erfurt 2012). The reviews are important to the Slovene project from the standpoints of theory and spatially oriented methodologies for literary studies, as well as kinds of literary mapping. They also give the reader insights into spatial treatments of literature outside the Slovene context. This bilingual issue on Slovene literature and space was facilitated

by the translating support of colleagues in Bowling Green State University's (U.S.) Language Services Group.

The Slovene project, which for the first time in Slovenia joins literary studies, geography, and cartography, and which is one-third of the way towards completion, is now entering into broader international scholarly contexts. We can only hope that the project provokes interests in cousin or even more distant disciplines.

Vienna, October 2012

Urška Perenič

UDK 821.163.6.09

Miran Hladnik

Oddelek za slovenistiko FF UL

PROSTOR V SLOVENSKIH LITERARNOVEDNIH ŠTUDIJAH: KRITIČNE IZDAJE KLASIKOV

Tematizacija prostora se je v slovenski literarni vedi dogajala v okviru naratologije, žanrskih raziskav kmečke in pokrajinske povesti ter zgodovinskega romana, tematoloških in interkulturnih literarnozgodovinskih študij. Obilico podatkov o literarnem prostoru je najti v opombah k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev, zlasti v kritični izdaji opusa Ivana Tavčarja v uredništvu Marje Boršnik. Opombe so tešile radovednost glede realnih predlog za literarna dogajališča in za prostore avtorjevega bivanja, v neskladjih med literarnim in zgodovinsko izpričanim geografskim prostorom pa so odkrивale delovanje avtorjeve kreativne domišljije.

Ključne besede: tekstologija, kritična izdaja, geneza literarnega dela, geografski prostor, prostor literarnega dogajanja

1 Historiat slovenske literarnozgodovinske tematizacije prostora

Iskanje po Cobissu s ključnimi besedami *prostor** ipd. (*dogajališče, setting, lokacija, kraj, pokrajina, gore, bela krajina, prekmurje, gorenjska, mesto, space, morje, kras, istra ...*), z omejitvijo na študije iz slovenske književnosti (*dc=821.163.6.09*) oz. ustreznimi starejšimi UDK-oznaki, je dalo preko sto relevantnih zadetkov. Seznam zadetkov pod naslovom Slovenske razprave o prostoru v literaturi je dostopen in se s paberkanjem dopolnjuje v okviru projektne strani Literatura in prostor na Wikiverzi. Čeprav bibliografija ni popolna – zapisi v Cobissu za nazaj namreč ne vsebujejo ključnih besed in so zato težko izsledljivi, manjkajo pa tudi poglavja o prostoru v literarnozgodovinskih monografijah –, ponuja uporaben historiat problematike. V naslovih razprav se prostor pojavlja tudi v sintagmah *kulturni prostor, prostor literature, literatura kot simbiotični prostor, umetniški prostor ...*, vendar so študije s prostorom v takih metaforičnih pomenih iz pregleda izpuščene. Zadetki na časovni lestvici pokažejo na kontinuirano zanimanje za prostorsko problematiko v književnosti, največ pa je bilo objav v letih 2006 (v veliki meri po zaslugi zbornika SSJLK, ki je bil posvečen temi mesta, in zbornika SDS na temo regionalizma) in 2008, sicer pa je treba naraščajoče število zadetkov pripisati tudi vedno natančnejšim bibliografskim opisom publikacij.

Prostor je kot ena izmed temeljnih ravnin v literaturi zanimal različne metodološke usmeritve. Pozitivizem se je v okviru pesniških biografij posvečal rojstnim krajem, prebivališčem in lokacijam, ki so jih obiskovali pesniki. Dediščino tega interesa s pridom uporabljajo pisci literarno- in kulturnozgodovinskih vodnikov, bodisi v serijah (Slovstveni in kulturnozgodovinski vodniki, 1991–98, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 1965-) ali posamič, in uredniki Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev (1946-) oz. uredniki drugih komentiranih kritičnih izdaj slovenskih

klasikov. Med najbolj izčrpnimi popisovalci krajev, po katerih so hodili pisatelji, in krajev, ki so jim bili predloga za tekste, je bila Marja Boršnik.

Čeprav je prostor pomembna literarna prvina, je do njene refleksije v slovenski literarni teoriji prišlo relativno pozno. Silva TRDINA (1958) nima o prostoru v literaturi nič, Matjaž KMECL (1976: 216–22) pa je »književni prostor« obravnaval v poglavju Predjezikovne prvine, podpoglavje Kompozicija, skupaj s časom. Tam piše, da v liriki prostor ni izpostavljen, pač pa v dramatiki in pripovedništvu, kjer se ločita zunanji realni (avtorjev in bralčev) in notranji oz. fiktivni čas (čas dogajanja). Kakšne izseke prostora dobi bralec pred oči, je odvisno od pripovedne perspektive, ki je po Percyju Lubbocku (*The Craft of Fiction*, 1921) bodisi panoramična bodisi scenska.

Interes za dogajališče (*setting*) se je poudarjeno artikuliral v naratologiji, ki je spodbudila vrsto diplomskih del o kronotopu v avtorskih opusih od 1981 dalje; mentorji so bili Franc Zadavec, Helga Glušič, Miran Hladnik, Jožica Čeh, Gregor Kocijan, Majda Potrata, Igor Grdina, Alojzija Zupan Sosič, Aleksander Bjelčevič, Tomo Virk in Janez Vrečko. Tipičen naslov takih študij je *Prostor in čas v ...* (npr. Alenka Glazer, *Prostor in čas v poeziji Janka Glazerja, Jezik in slovstvo* 1982). Marjan Dolgan (1983) je posvetil prostoru v Pregljevem opusu 63 strani dolgo poglavje Pripovedovani prostor, ki je po obsegu uravnoteženo s poglavjem o času (59 str.) in uveljavil tipologijo treh vrst prostora, pripovedovalčevega, naslovljenčevega in dogodkovnega. V zadnjem desetletju, po letu 2002, se je interes za prostor preselil v območje tematologije oz. motivologije (Simonek 2004, Smolej 2008). Diplomске naloge te provenience imajo naslove tipa [*Lokacija ...*] v *slovenski književnosti*.

Mirana Hladnika je prostor zanimal sprva kot abstraktna, shematična kategorija pri iskanju globinske strukture žanra. V tem smislu je na Vandotovo planinsko pripovedko apliciral Lotmanov model treh pomenskih polj: junaka, doma in nevarnega zunanjega prostora (gozda, gora) (1980). Potem se je lotil dogajališč kmečke povesti, ki jih je analiziral po pokrajinah, in dogajališč zgodovinskega romana, ki jih je popisal po krajih. Znotraj kmečke povesti je bila posebne pozornosti deležna pokrajinska ali regionalna povest s pokrajinsko prepoznavnim in poudarjenim dogajališčem, ki določa značaj in delovanje literarnih oseb (HLADNIK 1991; 1998); posebej se je posvetil podobam Kranja in Gorenjske v slovenskem pripovedništvu (HLADNIK 2012). Prostor kot literarno dogajališče je v teh objavah dopolnil s sociološkim konceptom kulturno kreativnega geografskega prostora. Sem spada spoznanje, ki še ni utegnilo doživeti pojasnila, da so se štajerski pisci dvakrat raje odločali za pisanje zgodovinskega romana kot gorenjski, ki so si nasprotno raje izbrali kmečko povest.

Čeprav so bile povesti prostorsko določljive že od samega začetka, pojem pokrajinske povesti v 19. stoletju še ni obstajal. Za Jurčičevega Sosedovega sina (1868) je npr. mogoče trditi, da se dogaja nekje na Dolenjskem, vendar si je čisto mogoče predstavljati, da bi bil lociran tudi kam drugam na Slovensko; pri pokrajinski povesti take zamenjave ne bi bile mogoče. Regionalna zavest se je najprej pojavila v poeziji (lepo jo ilustrira Jenkov vzdevek »pesnik Sorškega polja«), potem v kratki pripovedni prozi, ki je bila formalno inovativnejša od daljše (npr. Tavčarjeve Slike iz loškega pogorja, planinska povest Antona Kodra ali »pripoved iz hribov« Mateja Tonejca Samostala) in nazadnje v srednje dolgi in daljši kmečki povesti Frana Jakliča iz Suhe krajine, ki kraja dogajanja ni več skrival za kratice (npr. »neko mesto na

Slovenskem« ali »v kraju L.«), ampak ga je prostodušno poimenoval z realnim geografskim imenom. Kritika je pokrajinske poudarke vedno hitro in z veseljem opažala in jih povzemala v fraze, da so liki, kot da bi jih iz zemlje prestavil v knjigo, tipični, pristni, izklesani, plastični ...

Pokrajinska povest je časovno zamejena žanrska oznaka, saj se nanaša v glavnem na mendarodno primerljivo pokrajinsko prepoznavno pripovedništvo 20. in 30. let 20. stoletja, ko je cvetela tudi refleksija pokrajinske literature. Žanrsko zavest o pokrajinski povesti so utrjevali zlasti Miško Kranjec za Prekmurje, Primorska je stopila na slovenski literarni zemljevid najprej z Ivanom Albrehtom, potem pa s Francetom Bevkom, Andrejem Budalom, Nartejem Velikonjo in Cirilom Kosmačem, Koroško je predstavljal Prežihov Voranc, Štajersko Anton Ingolič in Janko Kač. Janez Jalen in Jan Plestenjak sta v tridesetih letih obnavljala tradicijo Finžgarjeve gorenjske povesti, slednji izključno v okolici Škofje Loke; Lojze Zupanc in Jože Dular sta skoraj sto let po Jurčiču prikazovala značaj dolenjske pokrajine in človeka.

Do natančne statistične obdelave dogajališč kmečke povesti, ki bi upoštevala razliko med ravninskim in hribovskim dogajališčem, deležem dogajanja v notranjščini (gostilna, kmečka hiša) in zunaj (razmerje med poljem, gozdom, pašnikom) ipd., doslej še ni prišlo; korpus kmečke povesti je bil za ta namen namreč premalo natančno označen. Opazno veliko naslovov kmečkih povesti je iz kombinacije imena junaka in njegove lokacije (Aleš iz Razora, Fant s Kresinja, Nevesta s Korinja, Zarečani ...) ali besede dom in geografske lokacije (Dom na Slemenu, Dom med goricami, Dom v samoti, Domačija ob Temenici).

Avtorji pokrajinske povesti so v 20. in 30. letih 20. stoletja programsko upodabljali manj poznane, tj. obrobne slovenske pokrajine, da bi tako vsaj na ravni literarne fikcije izravnali različno kulturno težo pokrajin in pokazali na enotnost slovenskega kulturnega prostora. Pokrajinska zavest je bila zato daleč večja in bolj obremenjena pri redkejših pisateljih iz obrobni pokrajin kot pri avtorjih iz osrednje Kranjske, kjer je produkcija najbolj cvetela.

Prostorsko so bili v slovenski literarni zgodovini natančneje določeni še žanri planinske povesti (Hladnik 1987), potopisa oz. potopisnega romana (Zupan Sosič, Andrijan Lah), do neke mere tudi zgodovinski, biografski, vojni roman. Klasični potopisi so Mencingerjeva Moja hoja na Triglav, Levstikovo Popotovanje iz Litije do Čateža, Prežihov potopis Od Kotelj do Belih vod, Erjavčeva Pot iz Ljubljane v Šiško in Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo, mogoče tudi Izidorja Cankarja *S poti*.

Prostorsko problematiko je leta 1998 odprl zbornik SSJLK s temo Dežele in mesta, v letih 2006–2010 pa serija Zbornikov Slavističnega društva Slovenije: *Vloga meje, Preseganje meje, Živeti mejo, Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi, Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Seznam slovenskih prostorskih literarnovednih študij kaže, da so bili v povezavi s kraji najbolj raziskani avtorji France Prešeren (7 razprav), Ivan Cankar (5, Vrhnika), Ivan Pregelj (5, Tolminsko), Oton Župančič (4, Bela krajina) in, malo za temi, Josip Jurčič, Srečko Kosovel (pesnik Krasa), Drago Jančar in Ciril Kosmač. Najbolj zanimiva prostora sta bila morje in Bela krajina, sledijo Gorenjska, Kranj, Ljubljana, gore, Istra, mesto, Dunaj, Vrhnika.

Ker sem posebej zavzet za empirične literarnovedne raziskave, naj povzamem svoje razmišljanje o še nerealiziranih možnostih takega pristopa k literarnemu prostoru.

V analizo se ponuja vsaj dvoje prostorov: prostor v tekstu, tj. dogajališča oz. dogajalni prostor, in prostor zunaj teksta (rojstni kraji, prebivališča avtorjev), seveda pa tudi povezave med njima. Prostorske opredelitve so lahko zelo široke (lokalno, provincialno, globalno, evropsko ...), ožje, vendar še vedno splošne (nacionalni prostor, mesto : podeželje, vas, gozd, pot, gore, morje, reke, voda) in zelo konkretne mikrolokacije (jama, prepad, jasa, otok, most). Lahko so poimenovane (Avstro-Ogrska, Gorenjska ... Ljubljana, Gorica ... Šumi, Prešernov gaj) ali pa tudi ne, lahko gre za realna geografska imena (samo taka je mogoče označiti na zemljevidu) ali za fiktivna imena krajev.

S prostorom se je smiselno ukvarjati samo pri tistih tekstih in avtorjih, ki to dimenzijo sami izpostavljajo in jih bomo našli v antologijah krajevno prepoznavnega leposlovja, kot so *Mariborska, Ljubljanska, Kranjska, Tržaška, Goriška ... knjiga*, in v pesniških opusih avtorjev, ki so prepoznavni po pokrajini, poleg že prej naštetih še Alojza Gradnika (Istra, Goriška brda), Simona Gregorčiča (Gorica, Soča), Cvetka Golarja (Sorško polje), Janka Glazerja (Pohorje) ipd. Podatke o literarnih lokacijah in pisateljskih prebivališčih, popisane iz domoznanskega interesa, je mogoče najti tudi v krajevnih zbornikih: Kranjskem, Celjskem, Kamniškem, Loškem itd. Med bolj pobožne raziskovalne želje sodi ekscerpiranje, mapiranje in kvantitativna analiza pisateljskih korespondenčnih stikov, potovanj in selitev, kolikor jih lahko razberemo iz Zbranih del in iz zbirke Korespondence pomembnih Slovencev pri SAZU.

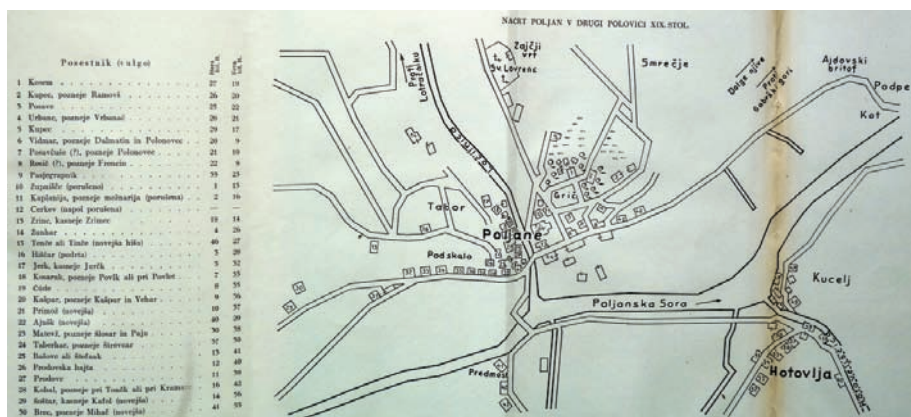
Preverjanje v Digitalni knjižnici Slovenije je pokazalo pogostnostno primerljivost konkurenčnih izrazov za prostor v književnosti, specifične pa so naslednje: *pripovedni prostor* je v strokovnem tisku v uporabi od 1969 (Kmecl, Glušič, Kocijan, Dolgan, Juvan, Katarina Bogataj Gradišnik, Gorazd Beranič, Irena Grčar, Aleksander Kustec, Julija Sozina, Barbara Zorman, Alenka Jensterle), *dogajališče* od 1972 dalje (Matjaž Kmecl, Franc Zadravec, Robert Hodel, Marko Juvan, Miran Hladnik, Aleksandra Belšak, Silvija Borovnik ...) in Bahtinov tîrmin *kronotop* od 1983 dalje, začenši z Markom Juvanom, sicer pa pod rusističnim vplivom (Miha Javornik, Ivan Verč, Aleksander Skaza, Nadežda Starikova, Galin Tihanov). Petkrat pogostejše kot naštetí je bil zapisan izraz *dogajalni prostor*, ki ga je uvedel Franc Zadravec 1974. Frekvenca gre na račun pogostejše rabe v kritiki (Marijan Zlobec, Marjan Dolgan, Igor Gedrih, Franček Bohanec). Zaradi izstopajoče frekvence bi si za enciklopedično geslo izmed naštetih izbrali prav tega. Strokovne revije se glede rabe med izrazi bistveno ne razlikujejo. Pri vseh prednjači *Jezik in slovstvo*, sledi *Slavistična revija*, *Primerjalna književnost* in *Sodobnost* pa sta jih uporabljali sporadično. Izjema je izraz *kronotop*, ki ga preferira *Primerjalna književnost*, in izraz *dogajalni prostor*, ki ga je forsirala revija *Sodobnost*. Retorični tîrmin *topos* se večinoma ne nanaša na prostor niti ne na književnost in za tole primerjavo ni uporaben.

2 Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev

Zbirko, ki izhaja od leta 1946, sestavlja okrog 250 knjig 37 slovenskih klasikov v kritični ali znanstveni redakciji. Opombe k prvim zvezkom (Mirka Rupla k Josipu Jurčiču, Janeza Logarja k Janezu Trdini, Franceta Koblarja k Dragotinu Ketteju, Antona Ocvirka k Srečku Kosovelu in Janku Kersniku, Antona Slodnjaka k Franu Levstiku) izpričujejo, da je bil interes za prostorske podatke ob klasikih standarden

in neproblematičen. Izhajal je iz podmene o avtobiografski, izkušenski osnovano-sti leposlovja, kar je realističnemu jedru slovenskih klasikov v glavnem ustrezalo. Poznano je, da se je kot urednica dveh opusov, Antona Aškerc in Ivana Tavčarja, prostorskim informacijam najbolj predano posvečala Marja Boršnik, zato bom za ti-pologijo izjav o prostoru ekscerpiral njene komentarje. Ker pa so nezanemarljivi tudi uredniški geografski podatki v opombah k drugim klasikom, bodo selektivno dodani še nekateri drugi zgledi. Načrtovana primerjava gostote in tipa prostorskih opomb v Zbranih delih ostaja za drugo priložnost.

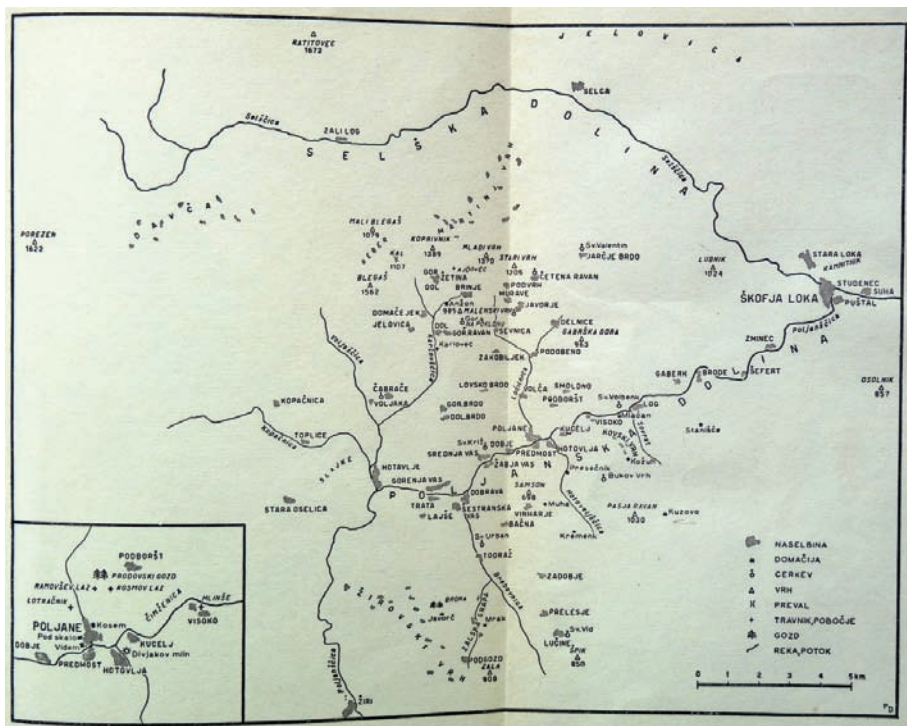
Marja Boršnik je v prvi knjigi Tavčarjevega *Zbranega dela* (1952) pokazala na pomembnost prostora z uvezanim zgibnim Načrtom Poljan v drugi polovici XIX. stol. in leto pozneje v tretji knjigi z zemljevidom Poljanske doline in Loškega pogor-ja. Na prvem je 60 domačij, »katerih prebivalci se [...] omenjajo v zvezi s Tavčarjevim delom« (BORŠNIK v Tavčarjevo *ZD 1*: 376), z nekdanjimi in novimi hišnimi številka-mi. Narisal ga je po katastrskih mapah, matičnih knjigah in podatkih s terena geome-ter Karel Kavšek, preverjali pa so ga študentje Branko Berčič,¹ France Bernik, Boris Paternu, Olga Ratej, Minca Stanovnik, Meta Valič idr. Drugi zemljevid z imeni vseh krajev, omenjenih v Tavčarjevem leposlovnem opusu, je delo Franceta Planine.



Slika 1: Načrt Poljan v drugi polovici XIX. stol (Tavčarjevo *ZD 1*).

¹ Branko BERČIČ (1955: 281–82) je o tem natančneje poročal: »Prav tesna povezanost pisatelja z rodno pokrajino je urednici in komentatorici *Zbranega dela* narekovala zamudni in težaki sistem znanstvenega raziskovanja. Kako tolmačiti številne dogodke in osebnosti v Tavčarjevih povestih, ko veš, da je pisatelj gradil na resničnih zgodbah in likih, pa jih v svoji bujni pisateljski domišljiji svobodno predeloval, in ko spoznaš, da je v ljudeh iz loških hribov poznavanje Tavčarjevih spisov tolikšno, da težko ločiš, kje se konča ljudsko izročilo ali spomin na resnične dogodke in kje se začenja iz spisov prevzeti razplet? Urednica je pravilno spoznala, da bi se en sam človek v delu izgubil, zato je za terensko delo zainteresirala krog svojih slušateljev slavistov ljubljanske univerze ter z njimi po dolgem in počez načrtno preromala okolico Rake na Dolenjskem in svet pod Blegašem. Iz zbranega gradiva so zrasle izčrpne opombe, ki so včasih že tako obilne in mnoge podrobnosti opisujoče, da se zde preveč pikolovske, čeprav so za raziskovanje ustvarjanja in sloga pisatelja Tavčarjevega kova nujno potrebne. Le tako so mogle ob pomanjkanju rokopisnega gradiva in pisateljeve literarne zapuščine zrasti geneze posameznih spisov ali vsaj dokumentirane teze o nastanku te ali one novele. Kot pomoč pri uživanju in preučevanju spisov so bili prvič v redakcijski praksi zbranih del uporabljeni tudi zemljevidi, skice naselij in rodovniki.

Pisatelj izvirni tekst in v opombah nagrađeno gradivo moreta pazljivemu bralcu že sedaj predočiti razvojno sliko ne samo Tavčarja pisatelja, marveč tudi čas in okolje, v katerem je deloval.«



Slika 2: Poljanska dolina in Loško pogorje (Tavčarjevo ZD 3).

Boršnikova je nadaljevala tip opomb, kakor jih je za prve Tavčarjeve *Zbrane spise*, 1–6 (1921–1932) sestavil že Ivan Prijatelj, ki se je v pomanjkanju gradiva za genezo dela »osredotočil na študij modelov, to je oseb in krajev, od koder je Tavčar zajemal snov«. Pri tem so mu informatorji na Visokem, zlasti vdova in sorodnik Lovro Perko, rešili pozabe mnogo spominskega gradiva, »ki ga pa kritično ni preverjal po matičnih arhivih in drugod«. (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 370)

Prostorski podatki v opombah so dveh vrst: gre za samostojna pojasnila v zvezi z omenjenimi lokacijami ali pa spremljajo podatke o osebah, ki bi bile lahko pisatelju za model, in so njihov sestavni del. Boršnikova je šla s študenti po njihovi sledi, o čemer v Tavčarjevem ZD I poroča takole: »Omalovaževati pa tudi ni terenskega dela, zlasti v zvezi s preučevanjem krajev [...] pri katerih pa mora biti človek skrajno previden, ker se v njih že meša ljudska domišljija s Tavčarjevimi izjavami in izjavami njegovih komentatorjev. Napor takšnega preciznega dela ni pozitivistično pikolo-vstvo, če služi študiju pisateljevega ustvarjanja in sloga.« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 372) Podatki o lokacijah so mestoma tako zelo povezani z ljudmi, da je oboje težko razločiti. Prostor je bil pač samo ena od komponent realnosti, do katere so se želele opredeliti besedilne opombe.

Opombe h konkretnim besedilom ne pojasnjujejo vseh splošno poznanih realnih lokacij ali omenjenih krajev, npr. Pariz, Granada, Madrid, Amerika, Evropa v no-

veli Dona Klara. Prostorsko informacijo posredujejo šele takrat, kadar jo je mogoče najti na zemljevidu v prilogi: »posestvo Gregorja Ingliča, po domače 'pri Vidmarju' (prim. načrt Poljan, št. 44)« (TAVČARJEVO ZD I: 379). Pomembno je pripomniti, da je Boršnikova od vseh krajev, ki so bili predloga za dogajališča Tavčarjevih pripovedi, priložila zemljevid samo za njegovo rodno Poljansko dolino, ne pa npr. za Ljubljano, kjer je preživel večino svojega življenja in kamor so umeščeni njegovi zgodovinski romani. To izvira iz mitizacije podeželja, ki naj bi bilo nacionalni genetski rezervoar in zatočišče.

Sicer pa tudi pripovedovalec v noveleti Mlada leta naravnost nagovarja k takemu razumevanju rodnega kraja: »Bodi ponosen na svoje rodišče! A veruj mi, ako dajem hvalo večni usodi, sem ji gotovo najbolj hvaležen za to, da sem se rodil na slovenski zemlji — sredi malega, a čilega naroda.« (TAVČARJEVO ZD I: 53) Pisateljev rojstni kraj se skratka odlikuje od drugih.

Opombe z geografskimi imeni opremijo lokacije, ki v pripovedi imena nimajo, npr. izjavo »ko sem stopal po ozki rojstni dolinici, po beli cesti mimo kipeče vode« urednica komentira takole: »T. obuja spomine na lastno vračanje v Poljansko dolino po cesti ob Poljanski Sori«. In takoj za tem »Tam v kotu ... kjer se nad cesto strmi rob dviguje, tam sem obstal in gledal ginjen na očetno vas: Tako imenovani Kot tvori strmi rob na severni strani ceste v smeri Visoko-Poljane s strugo reke Poljanščice. Ta strmi rob se dvigne ob drugem ovinku, ki ga napravi cesta, ko ostro zavije proti severozapadu, in se imenuje tudi Videmski kot. [...] (Prim. načrt Poljan v prilogi.)« (TAVČARJEVO ZD I: 381) Zgled potrjuje, da je neredko identifikacija prostora dopolnjena z dodatnimi informacijami iz drugih virov.

Poseben izziv so urednikom poskusi prikritja geografskega prostora, kar so pisatelji 19. stoletja počeli z zvezdicami: »Sredi senčnatih smrek se dviguje kvišku ličen gradič, posestvo ** grofov.« (TAVČARJEVO ZD I: 53) Boršnikova je zapisala, da je z zvezdicama v noveleti Mlada leta Tavčar »hote zabrisal tudi sled, ki bi potrjevala zamišljeni kraj dogajanja v noveleti«. Dešifrirala ga je kot Rako, kjer je »Tavčar v študijskih letih vsaj deloma preživel počitnice pri svojem stricu župniku Antonu Tavčarju«, in graščini na jugovzhodnem robu kraja posvetila celo stran opisa (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 391). Nekateri kraji so slabo zakrinkani in njihove razrešitve so trivialne (»bil sem v mestu, katerega ime naj nepovedano ostane: T. misli Ljubljano.«, BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 407), drugod gre za obsežno in naravnost detektivsko ekspertizo, npr. ob »studencu za Dolinčevo hišo« (TAVČARJEVO ZD I: 383–384).

Identifikacija literarne lokacije z geografsko predlogo je samo prvi korak, naslednji je dopolnilo skopih podatkov o prostoru v pripovedi z dodatnimi informacijami, tudi takimi, ki segajo v današnji čas in torej ne pojasnjujejo le besedila, ampak hočejo vzbuditi interes za lokacijo samo. Izjave so prepoznavne po besedi *danes*, npr. »Na levem bregu Save še danes stoji nekdanja brodnikova koč« , »Pri Podbrezju ljudje še danes pomnijo mogočne kostonje [...] Danes je tam kostonj bolj redek« (TAVČARJEVO ZD 2: 430). Izstopajoč primer je deset strani obsežna zgodba Povest v kleti, ki je pospremljena s šestimi stranmi opomb; od česar se skoraj tretjina opomb nanaša na prostor. Med njimi je cela stran z izpisanimi parcelnimi številkami, površino in dokupljenimi parcelami, ki naj ilustrirajo premoženjsko

stanje in status domnevnega modela literarni osebi.² Ob vsej natančnosti, ki se danes zdi odveč, se je Boršnikova zavedala relativne vrednosti zbranih podatkov, saj Tavčar »ni bil nikoli deskriptivni realist, marveč je elemente, ki jih je zajemal iz resničnosti, v svoji bogati in plodni domišljiji zmerom po svoje preobračal in prestavljal«, in je svarila, da jih je treba jemati previdno in kritično. (BORŠNIK v TAVČARJEVO ZD I: 372–373)

Opombe te vrste omogoča prepričanje, da so fiktivni prostor in osebe v tesni zvezi z realnim prostorom, njihova naloga pa je to pokazati, zlasti pa opozoriti na odstopanja. Konstatacija ustreznosti fiktivnega prostora realnemu – opombe te vrste so prepoznavne po besedici *res*: »Popotnik, ki pride iz Škofje Loke, res na tem mestu prvič zagleda Poljane. (Prim. načrt Poljan v prilogi.)« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 381) – je pravzaprav nujno izhodišče za naštevane razlik med njima. Kadar gre za prvoosebnega pripovedovalca, se zdi urednici skoraj samoumevno, da ga je treba identificirati z avtorjem. Ker pa je o avtorju Tavčarju marsikaj znano, se razkrijejo tudi pomenljive razlike med njima. V pripovedi Bolna ljubezen stoji npr. izjava »Sedaj poslušam anatomijo«, ki jo je komentirala takole: »V resnici je T. v času, ko je pisal to 'noveleto', poslušal pravo na Dunaju.« (TAVČARJEVO ZD I: 385) Pedantnega preverjanja so bili deležni celo drobni prostorski podatki, npr. »krog in krog obdana s cvetočimi, puhtečimi gozdi veličastnih kostanjev: Ni znano, da bi bili v tistih časih v Tavčarjevih krajih rastle divji kostanji z belimi cvetovi, na katere misli tu T. [...] pač pa so tudi takrat rastle tam domači kostanji, toda le pomešani med drugo drevje.« (BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 387)

Boršnikova je bila pri enačenju pripovedovalca oz. junaka z realnim avtorjem vendarle veliko previdnejša od Prijatelja, ki ga je sem in tja polemično popravljala, in ni na silo podrejala literature realijam iz pisateljevega življenja. Ko se je med pripovedovalcem in avtorjem pokazalo le preveč razlik, se je njuni identifikaciji odpovedala, npr. v pripovedi Povest v kleti: »Kakor hitro namreč postavimo za izhodišče razumevanja tega dela ugotovitev, da ni nujno, da misli Tavčar pri ljudeh, o katerih govori v prvi osebi, prvenstveno nase, se nam vse dokaj lepo ujema.« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 379) Pripovedovalčevo izjavo »Na vseučilišču ... poslušal sem edinole modroslovje« v pripovedi Čez osem let je ob splošni vednosti, da je Tavčar študiral pravo, pospremila s komentarjem: »To kakor vse drugo dokazuje, da kot junak te novele ni mišljen avtor sam, čeprav govori v prvi osebi.« (BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 408)

Razlike med domnevnimi realnimi predlogami dogajališč in njihovo literarno prezentacijo urednica lahko samo dokumentira (»spominek, edini na pokopališču: Tega »spominka« na poljanskem pokopališču ni in ga nikoli ni bilo«, BORŠNIK v Tavčarjevo ZD 2: 421) ali pa so ji gradivo za napovedani »študij pisateljevega ustvarjanja«, tj. za interpretacijo njegove *licentie poetice*. Ilustrativen primer je Tavčarjeva noveleta Otok in Struga, ki že v naslovu izpostavlja dve grajski dogajališči, ki pa imata glede na dejansko stanje na zemljevidu v opisu zamenjani mesti. Boršnikova je vsakemu posvetila celo stran komentarja:

² V drugi izdaji je v oklepaju dodano pojasnilo, da je mukotrno pozitivistično raziskavo zemljiške knjige opravil študent Boris Paternu (TAVČARJEVO ZD I: 465).

Struga: T. razgrinja bolj ali manj verno panoramo pokrajine ob toku Krke od Novega mesta navdol. Pri tem pa je zamenjal lego Otoka z lego Struge, ki v resnici stoji nekaj kilometrov dalj od Novega mesta, ne pa bliže kakor Otok. To je storil verjetno res le zato, da je mogel s tem doseči efektni prizor, kako naplavi Krka mrtvo baronico s Struge k Otoku, kar bi se v resnici ne moglo zgoditi, ker teče Krka v nasprotno smer (opozoril PRIJATELJ, Zbrani spisi III: 422). (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD 2: 408)

Izmišljeno v principu ni manj verodostojno od geografsko ali zgodovinsko izpričanega, celo nasprotno naj bi bilo res. V uredniški argumentaciji pa vendarle bôde na plan vrednostni postulat ideala realistične literature, ki naj bo verna podoba življenja. Kadar se pisatelj oddalji od realnih predlog, namreč pride do napak. Izmišljeno je torej manj verodostojno: »Da si je Jurčič obliko Rojinje izmislil,³ kaže tudi to, da rabi to ime zdaj kot edninski, zdaj kot množinski samostalni, potem s predlogom *na* ali pa *v*«. In še: »Sicer bralca, ki to pokrajino dobro pozna, nekoliko moti, kako pisatelj premika svoje osebe po njej.« (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 357, 360)

Medtem ko so prostorske opombe Marje Boršnik praviloma s pomočjo preverjanja na terenu dopolnjevale skope Tavčarjeve opise dogajališča, si je Mirko Rupel ob podobno prostorsko neoprijemljivih Jurčičevih besedilih privoščil več ugibanja. Ob romanu *Cvet in sad* (RUPEL v Jurčičevo ZD 6: 367) takole:

Pokrajinsko ozadje, kamor je Jurčič postavil dejanje *Cveta in sadu*, je Dolenjska. Nekoliko bi utegnili misliti na muljasko okolico, ker so nekatere osebe odondod, n. pr. Šepec (gl. niže). Vinogradi pa nas vodijo bolj na vzhod, morda do Kostanjevice. »Grad« Zabrezje je pisatelj gotovo naslikal po kakem resničnem poslopju; manj verjetno je, da bi šlo za isti grad, ki ga je v Desetem bratu upodobil pod imenom Slemenice, kakor je trdil anonimni podlistkar v članku »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« (S. 30. januarja 1942): opis Zabrezja (gl. str. 182) in Slemenic (gl. Jurčič ZD 3: 147–148) je kaj različen. Pri poštnem poslopju se spomnimo na Hudo, vasico med Stično in Višnjo goro, kjer so Foedrnsbergi (Fedrmani) imeli pošto. Njih žago je imel v najemu neki Kabac, Jurčičev Šepec. Tudi razmerje žagarja Kabaca z žensko, ki ni bila posebno na dobrem glasu, je Jurčič porabil v svojem romanu. Gostilna, ki tako privlačuje žagarja, je Bolkova krčma na Muljavi, znana že iz Desetega brata kot Obrščakova (o Kabacu-Šepcu gl. več v op. k str. 191).

Občudovalno stališče mu je narekovalo pohvalo pisateljevega ustvarjalnega genija, ki je znal nadgraditi skromne zgodovinopisne vire, v težavah pa se je znašel, ko to nadgrajevanje ni bilo v skladu z Valvasorjem, ki ga je prav tako intenzivno preučeval, urejal za izdaje in občudoval:

Že ob skromnem zgodovinskem spomeniku, kakršen se mu je kazal v grajski razvalini [...], je znal splesti zgodovinsko povest. Tudi za našo povest [Grad Rojinje] je izkazano iz ljudske pripovedi zgolj to, da je severozahodno od Muljave nad Kravjakom stal nekoč grad Roje. Čeprav pozna Valvasor pri Muljavi samo grad Kravjak (Slava XI, 631), grad Roje pa čisto nekje drugje (pri Šmartnem pri Litiji, Slava XI, 225), vendar ni neverjetno,⁴ da ne

³ V drugi izdaji (1965: 375) je novi urednik Janez LOGAR nekoliko ublažil Ruplovo izjavo o Jurčičevem izmišljanju: »Da je Jurčič obliko Rojinje priredil« (hvala Igorju Krambergerju za opozorila na spremembe med prvo in drugo izdajo Zbranih del).

⁴ Janez LOGAR je v 2. izdaji (1965: 375) izraz »ni neverjetno, da ne bi« zamenjal z odločnejšim »je

bi bil nekoč nad Kravjakom res grad, kakor trdijo domačini (prim. Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj (S 30. I. 1942), saj je tudi drugje, v Desetem bratu, Jurčič trikrat pokazal na njegove razvaline (gl. str. 148, 227, 253). (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 357)

Lepljenje pripovedi na realne kraje in dogodke je v posameznih primerih zašlo v špekulativno smer. France Koblar, urednik Kettejevega *Zbranega dela*, navaja npr. povzetek časopisnega poročila o prihodu Čehov na Št. Peter na Krasu leta 1887, kjer piše, da »je prišlo veliko ljudstva iz pivške, košanske in bistrške doline in da je bila navdušenost velikanska«, ker se mu zdi verjetno, da je moral biti zraven tudi Kette. Podobno nedokazano je tudi pripisovanje domnevnega Kettejevega avtorstva pesmi o potresu v *Zgodnji Danici* 1897 samo zato, ker je kot avtor podpisan neki »Notranjec«. (KOBALAR v Kettejevo ZD 2: 295–96)

Pojasnjevalni komentar v Zbranih delih vsebuje tudi imena krajev, ki so pisatelja domnevno spodbudila k snovanju ali je v času nastanka besedil v njih živel. Uredniki skušajo datirati nastanek besedil s pisateljevimi biografskimi podatki. Jurčičevega Kloštrskega žolnirja spremlja npr. takale razlaga:

Prvo pobudo za to povest, se zdi, je dobil Jurčič, ko je v velikih počitnicah 1865 z očetom obiskal strica v Jablanicah nad Kostanjevico (P III, str. 1). Dasi si ne bi upal trditi kakor Prijatelj, da je Jurčič tedaj prvič videl očetov rojstni dom (prim. PRIJATELJ v Jurčičevo ZD 2: 306, 314), vendar priznam, da je ta obisk napravil na odraslega fanta globlji vtis mimo kakega prejšnjega v mlajših letih. Posebno pa ga je zamikala nenavadna lega Kostanjevice, da je tjakaj postavil prizorišče svoje zgodbe, kakor smemo sklepati iz uvodnih odstavkov v povesti. (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 360)

Ker se funkcije prostorskih podatkov prepletajo, jim je težko enoumno določiti značaj in jih opremiti z ustrezno nalepko, kar empirično obravnavo otežuje oz. jo onemogoča, tako da je kvantitativna razmerja med njimi, kakor so povzeta v sklepu, treba jemati z ustrezno previdnostjo.

3 Sklep

Historiat slovenske literarnozgodovinske tematizacije prostora temelji na bibliografiji razprav, ki je nastala za potrebe raziskovalnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, izkazuje trajno pozornost za vprašanja prostora. Prostorske obravnave je najti v naratologiji (Dolgan 1983), žanrskih raziskavah pokrajinske kmečke povesti in zgodovinskega romana (Hladnik 1990, 2009) ter potopisnega romana, v tematoloških razpravah in v študijah o meji v okviru interkulture literarne zgodovine.

Že pred tem so bile obravnave prostora standarden del uredniških opomb k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev (1946–). Prostorske opombe so tešile razdovednost glede realnih predlog za literarna dogajališča in glede krajev avtorjevega

vendarle gotovo, da je« in spremembo utemeljil: »to potrjujejo še danes ohranjene razvaline debelih zidov. Grad je pod imenom Weineck, tj. Vinjek, zgodovinsko izpričan od srede 13. stoletja; tedaj je bil deželno-knežja trdnjava.« Spremembi botrujeta morebitni urednikov ogled lokacije in kritika oz. dopolnila Ruplovih opomb izpod peresa Jožeta GREGORIČA (1959: 19–20).

bivanja. Zgledno jih je oblikovala zlasti Marja Boršnik ob Ivanu Tavčarju; merjeno po prvi knjigi Tavčarjevega *Zbranega dela*, podatki o prostoru ali v zvezi s prostorom zasedajo približno eno petino obsega njenih opomb.

1. Največ prostora zavzemajo dopolnilni podatki o domnevni realni geografski lokaciji, zbrani iz različnih virov (terenskega ogleda, ustnih in objavljenih pričevanj, splošne vednosti), kar govori za to, da so bili v nasprotju z izjavo Boršnikove, ki je trdila, kako so ti podatki v službi študija pisateljeve ustvarjalnosti, urednikom in literarni zgodovini samostojen cilj. Veliko bolj kot nastanek leposlovnih besedil in njihovo strukturo so pomagali razumeti življenje pesnikov in pisateljev, njihovo povezanost z okoljem, iz katerega so izšli, zavezanost temu prostoru, in pomagali utrditi njihovo mesto v kanonu. 2. Petina prostorskih opomb primerja dogajalni prostor in njegovo domnevno geografsko predlogo tako, da se potrdi njuna medsebojna povezanost in skladnost, 3. osmina pa tako, da izpostavlja neskladje med njima kot posledico avtorjeve kreativne domišljije. 4. Nadaljnja osmina prostorskih opomb pojasnjuje genezo besedil s podatkom o tem, kje je pisatelj besedilo zasnoval oz. v katerem kraju se mu je rodila ideja zanj. 5. Posamezne opombe polemizirajo z domnevami predhodnikov glede realne prostorske predloge, se ukvarjajo s pravopisno ali etimološko problematiko zapisanih krajevnih imen, razkrivajo identiteto namenoma zamolčanih lokacij ali priznavajo nezmožnost najti ustrezno realno predlogo. Posebno težo med prostori ima umetnikov rojstni kraj oz. pokrajina.

Prostorske opombe v Zbranih delih so dragocene za kulturno identifikacijo in osmišljanje krajev, na katere se nanašajo. Prav pridejo sestavljalcem literarno- in kulturnozgodovinskih vodnikov, organizatorjem in obiskovalcem literarnih ekskurzij, pisateljskih poti in rojstnih hiš. Ponujajo se za vpis v podatkovno zbirko, na spletne zemljevide in v besedila klasikov na spletu.

Metodološko je dodana vrednost ukvarjanja z literarnim prostorom, kakor se je dogajalo v temle članku, v korekturi poenostavljenih programskih predstav o avtonomnosti literarnega besedila. Nadomešča ga s kompleksnejšo, manj ekskluzivno podobo literature, ki je vpeta v različne kontekste, od avtorjevega življenja do nacionalnih strategij preživetja. Izkušnje pedantnega prizadevanja urednikov, da bi določili razmerje med zgodovinsko in geografsko izpričanim na eni strani in avtorjevo invencijo na drugi strani, navajajo k spoznanju, da umetniške prepričljivosti ni pametno določati s stopnjo oddaljenosti od realnih predlog in da torej ni identična s fiktivnostjo, ampak da literarni efekt izhaja iz stalne igre med realnostjo, iz katere dobiva spodbude in kateri je namenjen, in kreativno domišljijo, torej v izmuzljivosti tega razmerja.

VIRI IN LITERATURA

Branko BERČIČ, 1955/56: Po petih knjigah nove izdaje Tavčarja. *Jezik in slovstvo* 1. 278–282. Tudi na spletu.

Marjan DOLGAN, 1983: *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*. Koper: Lipa.

Jože GREGORIČ, 1959: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1. 18–22.

- Miran HLADNIK, 1987: Planinska povest. 23. *SSJLK*. Ur. Alenka Šivic Dular. Ljubljana: FF. 95–102. Tudi na spletu.
- , 1998: Regionalizem in slovenska književnost. 34. *SSJLK*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 103–14. Tudi na spletu.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba. 45–48. Tudi na spletu.
- , 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: FF. 218–24. Tudi na spletu.
- , 2012: Gorenjska v slovenski književnosti. 48. *SSJLK*. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.
- Josip JURČIČ, 1965: *Zbrano delo, 1–9*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1946–69. Druga izdaja, 3, ur. Janez Logar.
- Dragotin KETTE, 1949: *Zbrano delo, 1–2*. Ur. France Koblar. Ljubljana: DZS.
- Matjaž KMECL, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- Andrijan LAH, 1999: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni*. Ljubljana: Rokus.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviću. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- Slovenske razprave o prostoru v literaturi. Literatura in prostor. Wikiverza. Od 19. 3. 2011 dalje.
- Tone SMOLEJ, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.
- Ivan TAVČAR, 1951–1959: *Zbrano delo, 1–8*. Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS. Druga izdaja, 1, 3, 1966.
- Silva TRDINA, 1958: *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman. *Slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 265–274.

UDK 821.163.6.09

Miran Hladnik

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana

SPACE IN SLOVENE LITERARY STUDIES: CRITICAL EDITIONS OF THE CLASSICS

The thematization of space in Slovene literary scholarship took place in the context of narratology, genre analyses of rural and regional prose and the historical novel, thematic and intercultural literary historical research. There is a wealth of data on literary space in the notes to Slovene poets and prose writers' collected works, in particular in the critical edition of Ivan Tavčar's works that Marja Boršnik edited. The notes satisfied curiosity about the actual motivations for literary settings and about the spaces in which writers lived. Authorial creativity was discovered in the disjuncture between the literary and historically attested geographical spaces.

Key words: textology, critical edition, genesis of literary works, geographical space, space of a literary setting

1 A Historical Overview of the Literary-Historical Thematization of Space

A Cobiss search with the key words *prostor** 'space' and related words (*dogajališče* 'setting', *lokacija* 'location', *kraj* 'place', *pokrajina* 'region', 'country', *gore* 'mountains', *Bela krajina*, *Prekmurje*, *Gorenjska*, *mesto* 'city', *morje* 'sea', *kras* 'karst', *Istra*, and so forth), restricted to studies of Slovene letters yielded over a hundred relevant hits. The listing of hits for the subject Slovene studies of space in literature is accessible and after sorting is being expanded on the Wikiversity project page Literature and Space. Although the bibliography is not complete—Cobiss entries going back do not contain key words and are therefore difficult to track down; and chapters on space in literary histories are not entered—it does offer a historical outline of the topic. Space also appears in publication titles in the syntagmas *kulturni prostor* 'cultural space', *prostor literature* 'the space of literature', *literatura kot simbiotični prostor* 'literature as symbiotic space', and *umetniški prostor* 'artistic space'; however, studies with space in such metaphorical meanings are omitted from the overview. Chronologically viewed, the hits show continual interest in the topic of space in letters. The most publications were in 2006 (to a great extent because of the publication of the Seminar on Slovene Language, Literature, and Culture proceedings, devoted to the theme of the town, and the Slovene Slavic Society collection of studies on the theme of regionalism) and 2008, but the growing number of hits must also be attributed to increasingly exact bibliographical descriptions.

Different methodological approaches have engaged with space as one of the basic elements in literature. In the context of poets' biographies, positivism devoted itself to the birthplaces, residences, and locales poets visited. Authors of literary- and cultural-historical guides make good use of this heritage—some in series (Slovstveni

in kulturnozgodovinski vodniki [Literary and Cultural-Historical Guides], 1991–98; Kulturni in naravni spomeniki Slovenije [The Cultural and Natural Landmarks of Slovenia], 1965–), others individually, as do the editors of the series Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev [The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers 1946–] and the editors of critical editions of the Slovene classics. Marja Boršnik was among the most copious describers of places associated with writers and places that motivated their texts.

Although space is an important literary component, it was reflected in Slovene literary theory relatively late. Silva TRDINA (1958) has nothing on space in literature. Matjaž KMECL (1976: 216–22) treated »literary space« together with time in the chapter Prelinguistic Components, subchapter Composition. He writes that space is not emphasized in lyrics but in drama and storytelling, where real, external (the author's and reader's) and internal or fictional time (of occurrence) are distinct. The segments of space the reader witnesses depends on the narrative point of view, which is, according to Percy Lubbock (1921), either panoramic or scenic.

Interest in setting was emphatically articulated in narratology, which led after 1981 to a series of theses on chronotopes in authors' works. The mentors were Franc Zadravec, Helga Glušič, Miran Hladnik, Jožica Čeh, Gregor Kocijan, Majda Potrata, Igor Grdina, Alojzija Zupan Sosič, Aleksander Bjelčevič, Tomo Virk, and Janez Vrečko. A typical title for such studies was »Time and Place in ...« (e.g., Alenka Glazer, Time and Place in Janko Glazer's Poetry, *Jezik in slovstvo* 1982). Marjan Dolgan (1983) devoted a sixty-three-page chapter, Narrated Space, to space in Ivan Pregelj's works. It is as long as the chapter on time (fifty-nine pages). He put forth a typology of three kinds of space—the narrator's, the addressee's, and episodic. In the last decade, after 2002, interest in space migrated to thematology, or the study of motivation (Simonek 2004, Smolej 2008). Theses in this field have titles like [*The Location of...*] in Slovene Letters.

Miran Hladnik has been interested in space as an abstract, schematic category in his research of the deep structure of genre. Accordingly, he applied Lotman's (1980) model of three semiotic fields—protagonist, home, and dangerous external space (forest, mountain)—to Josip Vandot's Alpine tale. Then he took up setting in rural tales, analyzing them by region, and setting in the historical novel, which he described by places. Among rural tales, regional tales with recognizable areas and emphasis on a setting that determines the character and actions of literary protagonists received special attention (HLADNIK 1991; 1998). He focused on the images of Kranj and Gorenjska in Slovene narratives (HLADNIK 2012). He expanded space as a literary setting in these studies with the sociological concept of a culturally creative geographic space. Herein falls the discovery, as yet unexplained, that Styrian writers have been twice as likely to write historical novels than writers from Gorenjska, who, in contrast, favored the rural tale.

Although tales were spatially marked from the beginning, the concept of a regional tale did not yet exist in the nineteenth century. For instance, we can say about Josip Jurčič's »Sosedov sin« (1868) that it takes place somewhere in Dolenjsko; however, it is quite possible to imagine that it could have been located in another place in Slovenia. Such substitutions were not possible in the regional tale. Regional consciousness first appeared in poetry (Simon Jenko's epithet, »the poet of the Sorško

polje« nicely illustrates this), then in short prose, which was formally more innovative than long prose works (e.g., Ivan Tavčar's »Pictures from the Loka Highlands«, Anton Koder's »mountain tales«, or Matej Tonejec Samostal's »tale from the hills«), and finally in the mid-length and longer rural tales of Fran Jaklič, from Suha Krajina, who no longer used paraphrase to hide the places he set his works (e.g., »a certain town in Slovenia« or »in the district of L.«), but simply gave them real geographical names. Critics always quickly and happily noted the regional emphasis and captured it in phrases to the effect that the typical, pure, sculpted, plastic portraits were as if transported from the land into the book.

The regional tale is a temporally limited genre definition, because it mainly applies to internationally comparable, regionally discernable narratives in the 1920s and 1930s, when critical reflection on regional literature also flourished. Miško Kranjec in particular established awareness of the regional tale for Prekmurje; Ivan Albreht first put Primorsko on the Slovene literary map, followed by France Bevk, Andrej Budal, Narte Velikonja, and Ciril Kosmač. Prežihov Voranc presented Carinthia; Anton Ingolič and Janko Kač Styria; in the 1930s, Janez Jalen and Jan Plestenjak renewed Finžgar's tradition of the Gorenjska tale, the latter exclusively in the Škofja Loka surroundings; Lojze Zupanc and Jože Dular put on display the character of the Dolenjsko region and people almost one hundred years after Josip Jurčič.

An exact statistical analysis of the rural tale's setting, taking into account the difference between the lowlands and mountains, the role of interiors (tavern, peasant house) and exteriors (relations between the fields, forest, and pasture) has not yet been done, because the corpus of rural tales has been insufficiently marked for this purpose. It is evident that many titles of rural tales are a combination of the protagonist's name and his location (e.g., »Aleš iz Razora«, »Fant s Kresinja«, »Nevesta s Korinja«, »Zarečani«), or the word *dom* 'home' and geographical location (e.g., »Dom na Slemenu«, »Dom med goricami«, »Dom v samoti«, and »Domačija ob Temenici«).

The authors of regional tales in the 1920s and 1930s programmatically portrayed less well known, peripheral Slovene regions in order, at least in fiction, to level the cultural balance between the different regions and show the unity of the Slovene cultural space. Regional consciousness was thus much greater and more loaded among the less numerous writers from peripheral regions than among writers from Carniola, in the center, where literary production was more prolific.

In Slovene literary history, the genres of Alpine tales (Hladnik 1987), travel accounts (Zupan Sosič, Andrijan Lah), and to some extent also historical, biographical, and war novels were more precisely defined, concerning the episodic space. Examples of classical travel accounts are Janez Mencinger's »Moja hoja na Triglav«, Fran Levstik's »Popotovanje iz Litije do Čateža«, Prežihov Voranc's »Od Kotelj do Belih vod«, Fran Erjavec's »Pot iz Ljubljane v Šiško« and »Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo«, and perhaps also Izidor Cankar's *S poti*.

The Seminar on Slovene Language, Literature, and Culture proceedings on the theme Countries and Towns opened up the topic of space in 1998, followed by the 2006–10 series Proceedings of the Slovene Slavic Society: *The Role of Borders, Crossing Borders, Living with Borders, Slovene Microcosms—Interethnic and Intercultural Relations*, and *The Role of the Center: The Convergence of Regions and*

Cultures. The list of Slovene studies on literature and space shows that the most researched authors and places were France Prešeren (seven studies), Ivan Cankar (five, Vrhnika), Ivan Pregelj (five, Tolminsko), Oton Župančič (four, Bela krajina) and, with somewhat fewer, Josip Jurčič, Srečko Kosovel the »poet of the Karst«, Drago Jančar, and Ciril Kosmač. The most interesting spaces were the sea and Bela krajina, followed by Gorenjska, Kranj, Ljubljana, and the mountains; then Istra, the city, Vienna, and Vrhnika.

Because I am particularly interested in empirical literary research, I will summarize my thinking on the yet to be realized possibilities of this approach to literary space. At least two spaces ought to be added to the analysis: space in the text—that is, settings or the place of actions—and space external to the text (e.g., birthplaces, authors' residences), as well as the connections between them. Spatial determinants may be very wide (e.g., local, provincial, global, or European) or narrower, yet still general (e.g., national space, the city or countryside, village, forest, road, mountains, sea, rivers, or water), or very specific microcosms (e.g., cave, cliff, clearing, bridge). Spaces can be named (e.g., Austria-Hungary, Gorenjska ... Ljubljana, Gorica ... Šumi bar, or Prešernov gaj) or not, and there can be real geographical names (that can be marked on a map) or fictive place names.

It only makes sense to deal with space in the texts of authors who themselves front the spatial dimension. We find them in anthologies of fiction about towns with such titles as *Mariborska knjiga*, *Ljubljanska knjiga*, *Kranjska knjiga*, *Tržaška knjiga*, and *Goriška knjiga*, as well as in the works of poets who are known by their regions, such as Alojz Gradnik (Istra, Goriška brda), Simon Gregorčič (Gorica, Soča), Cvetka Golarja (Sorško polje), Janko Glazer (Pohorje), and others. Facts about literary sites and writers' residences, collected out of local interest, can also be found in multiauthor collections devoted to regions—about Kranj, Celje, Kamniško, Škofja Loka, and other places. Some of the most careful research is devoted to excerpting, mapping, and analyzing writers' correspondence, travels, and movements, as we can see from their collected works and the series *Correspondence of Prominent Slovenes* (*Korespondence pomembnih Slovencev*) that Slovene Academy of Sciences and Arts publishes.

A check of the Digital Library of Slovenia shows the frequencies of competing terms for space in literature, with the following specificities: *pripovedni prostor* 'narrative space' has existed in scholarly parlance since 1969 (Kmecl, Glušič, Kocijan, Dolgan, Juvan, Katarina Bogataj Gradišnik, Gorazd Beranič, Irena Grčar, Aleksander Kustec, Julija Sozina, Barbara Zorman, Alenka Jensterle), *dogajališče* 'setting' since 1972 (Matjaž Kmecl, Franc Zdravec, Robert Hodel, Marko Juvan, Miran Hladnik, Aleksandra Belšak, Silvija Borovnik, and others), and the Bakhtinian *kronotop* 'chronotope' since 1983, beginning with Marko Juvan and under a Russian studies influence (of Miha Javornik, Ivan Verč, Aleksander Skaza, Nadežda Starikova, Galin Tihanov). The expression *dogajalni prostor* 'setting of the action', which Franc Zdravec introduced (1974), occurs five times more often than the former terms. Its frequency is attributable to its use in criticism (for example, by Marijan Zlobec, Marjan Dolgan, Igor Gedrih, and Franček Bohanec). Because of its marked frequency, we might select it as an blanket term. Scholarly journals differ little on the use of these terms, which occur most often in *Jezik in slovstvo*, followed by *Slavistična*

revija; they occur sporadically in *Primerjalna književnost* and *Sodobnost*. The term 'chronotope' is an exception, receiving preference in *Primerjalna književnost*, while 'setting' is favored in *Sodobnost*. The rhetorical term 'topos' seldom refers to space or even to literature and so is not included in the comparison.

2 The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers

The series, which has been in publication since 1946, comprises approximately 250 books by thirty-seven Slovene classics in critical or scholarly editions. The notes to the first books (by Mirko Rupel on Josip Jurčič, Janez Logar on Janez Trdina, France Koblar on Dragotin Kette, Anton Ocvirk on Srečko Kosovel and Janko Keršnik, and Anton Slodnjak on Fran Levstik) evidence the fact that the interest in spatial data in the classics was standard and unproblematic. It derived from the assumption of the biographical and experiential bases of fiction, which was generally suited to the realistic core of the Slovene classics. It is well known that as the editor of Anton Aškerc's and Ivan Tavčar's collected works, Marja Boršnik was exceptionally keen on spacial information; therefore, I will excerpt her commentaries for a typology of comments on space. But because editors of other classics were attentive to spacial data as well, I will selectively add some other examples. A planned comparison of the frequency and kind of spatial notes in The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers will remain for another article.

In the first volume of Ivan Tavčar's *Collected Works* (1952), Marja BORŠNIK indicated the importance of space with a foldout plan of the village of Poljane in the second half of the nineteenth century, which was sewn into the book (Figure 1). A year later, she included a map of the Poljanska Valley and the uplands around Škofja Loka in volume 3. There are sixty houses on the plan, »the residents of which [...] are named in connection with Tavčar's works« (Tavčar *I*, 1952: 376) with past and new house numbers. The surveyor Karel Kavšek drew the plan from cadastral registries, civil records, and firsthand observations. The students Branko Berčič,¹ France Bernik, Boris Paternu, Olga Ratej,

¹ Branko BERČIČ (1955: 281–82) reported on this in detail: »The writer's very close connection with his native region recommended to the editor and commentator of the collected works a copious and careful system of scholarly research. It was a question of how to interpret the numerous events and characters in Tavčar's works when you know that the writer built on actual stories and personages, freely adapting them in his lively creative fantasy, and when you know that among the people in the Loška highlands the knowledge of Tavčar's works is such that you cannot tell where the oral tradition ends and the recall of actual events begins, and how to sort it out in the writings. The editor correctly recognized that one person would be lost in the work and so she interested a circle of her students in Slavic studies at Ljubljana University in the work and walked with them in a planned fashion all over the area of Raka na Dolenjskem and the land below Blegaš. From the collected materials there grew thorough notes that were sometimes so rich and full of descriptive detail that they seemed overly pedantic, although they are absolutely necessary for researching the imagination and style of a writer of Tavčar's profile. Only in this way, given the lack of manuscript materials and the writer's literary archive, could the genesis of individual works be coaxed out, or at least theses about the origins of this or that story be documented. For the first time in editorial practice on collected works, maps, sketches of communities, and family trees were used to aid enjoyment and close study.

Even today, a careful reader should descry in the original text and the abundance of material in the notes an evolutionary picture not only of Tavčar the writer, but of the time and environs in which he worked.«

Boršnik was continuing the kind of notes that Ivan PRIJATELJ had assembled for TAVČAR's first *Collected Works*, in six volumes (1921–1932). In the absence of materials on the genesis of a work, »he focused on the study of models, of characters and places, that Tavčar drew upon«. In the process, his informants at Visoko, especially Tavčar's widow and his relative Lovro Perko, saved a good many reminiscences from oblivion, »which, however, he did not critically examine against civil archives and elsewhere«. (Tavčar *I*, 1952: 370)

There are two kinds of spatial data in Boršnik's notes: independent explanations of locations that are named or comments on persons who may have been constitutive models for the writer. Boršnik and the students tracked the persons, as she explains: »Field work cannot be disdained, especially when studying places [...] where a person must be extremely cautious, because they mix people's imaginations with what Tavčar says and what his commentators say. The import of such precise work is not positivist pedantry if it serves the study of the writer's creativity and style« (TAVČAR *I*, 1952: 372). Facts about locations are sometimes so closely tied with people that they are difficult to separate. Space was thus just one component of the reality that the notes to the texts were meant to define.

The notes to particular texts do not elucidate all of the recognizable actual locations or places that are mentioned; for example, Paris, Granada, Madrid, America, and Europe in the novella »Dona Klara«. Spatial information is given only when it can be found on the map that is appended: »Gregor Inglič's farmstead, locally known as 'Vidmar's' (see the plan of Poljane, number 44)« (TAVČAR *I*, 1952: 379). It is important to recall that of all the places that figured as settings in Tavčar's narratives, Boršnik appended a map only for his native Poljanska Valley, and not, for example, for Ljubljana, where he lived most of his life and where his historical novels are set. This derives from mythologizing the countryside, which was supposed to be the national genetic reservoir and refuge.

The narrator in the the novella »Mlada leta« directly urges such an understanding of native land: »Be proud of your birthplace! And believe me, when I give praise to eternal fate, I am most grateful that I was born in the Slovene land—among a small, vital people.« (TAVČAR *I*, 1952: 53) In brief, the writer's native land is differentiated from others.

The notes with geographical names are supplied for locations that are unnamed in the narrative; for example, the statement, »when I walked through my narrow, native valley, along the white road next to the rushing water«, the editor comments, »Tavčar calls up memories of his own return to the Poljanska Valley along the road by the Poljanska Sora«. And immediately thereafter: »There at the corner ... where a steep hillside rises, there I stopped and, moved, looked at my father's village: The so-called Corner is formed by a steep hillside on the north side of the road in the direction from Visoko to Poljane and the Poljanščica River channel. The steep hillside rises at the next turn the road makes, when it leads sharply northwest, and it is also called Videmski Corner. [...] (See the plan of Poljane in the appendix.)« (TAVČAR *I*, 1952: 381). This example shows that additional information from other sources often supplements spatial identification.

A special challenge for editors are attempts to conceal geographic space, which nineteenth-century writers did with asterisks: »Among the firs' shadows rises up a

fine, small castle, the dukes' ** estate« (TAVČAR *I*, 1952: 53). BORŠNIK noted that in the novella »Mlada leta« Tavčar used asterisks to »try to erase the trace that would confirm the imagined setting of the action in the novella«. She deciphered it as Raka, where »in his student years Tavčar spent at least some of his vacation at his uncle's, the pastor Anton Tavčar«, and she devoted an entire page to describing the manor house on the southwest side (TAVČAR *I*, 1952: 391). Some places are poorly hidden and their identifications are trivial—for instance, »I was in a city that can remain unnamed: T. intends Ljubljana« (BORŠNIK, TAVČAR *I*, 1952: 407). Elsewhere, extended, veritable detective expertise is applied; for example, to the »spring behind the Dolinčeva house« (TAVČAR *I*, 1952: 383–84).

Identifying a literary location with a geographic basis is only the first step. The next is adumbrating sparse data on the space in the narrative with additional information, including that which pertains to the present and thus not only elucidates the text but engenders interest in the location itself. Such statements are recognizable by the word »today«; for instance, »Even today, on the left bank of the Sava there stands the ferryman's hut«; »Even today, people remember the mighty chestnuts at Podbrezje [...] Nowadays the chestnuts are sparser there« (TAVČAR *2*, 1952: 430). A prominent example is the ten-page »Povest v kleti«, which is outfitted with six pages of notes, of which one-third pertain to space. Among them is an entire page on which lot numbers are recorded, their area, and joined lots, which is to illustrate the wealth and status of a given model for a literary character.² Even with all this exactness, which today seems excessive, BORŠNIK was aware of the relative value of the data that was collected, because after all Tavčar »was never a descriptive realist, yet there were elements that he took from reality, always turning and rearranging them in his rich and productive imagination.« She would warn that it is necessary to take them cautiously and critically (TAVČAR *I*, 1952: 372–373).

Notes of this kind support the conviction that fictional space and characters are in close contact with real space, and their purpose is to show that, and especially to point out deviations. Stating the fit of a fictional space to a real one—these kinds of notes are recognizable by the word »right«: »A traveler coming from Škofja Loka first glimpses Poljane right at this place. (See the plan of Poljane in the appendix.)« (BORŠNIK, Tavčar *I*, 1952: 381)—is in fact the necessary point of departure for listing the differences between them. When it is a case of a first-person narrator, it seems almost a given to the editor that it should be identified with the author. Since a good deal is known about Tavčar the author, significant differences arise between the two. In the narrative »Bolna ljubezen«, for example, there is the statement, »Now I am studying anatomy«, which the editor explained in this way: »In fact, at the time T. was writing this 'novella,' he was studying law in Vienna« (TAVČAR *I*, 1952: 385). Even minute spatial data were subject to pedantic checking; for instance, »surrounded all about with flowering, fragrant forests of mighty chestnuts: it is not documented that in those times in Tavčar's area there were the wild chestnuts with white flowers that T. refers to here [...] although native chestnuts grew there, only they were mixed in with other tree.« (TAVČAR *I*, 1952: 387)

² A clarification is given in the second edition that the student Boris Paternu did the tortuously positivist research of the real estate records.

However, BORŠNIK was much more cautious than Prijatelj, whom occasionally she polemically corrects, in identifying the narrator or protagonist with the author. She did not excessively subordinate literature to the realia of the writer's life. She refused to identify the narrator and author when there were too many differences between them; for example, in the narrative »Povest v kleti«: »As soon as we conclude that the point of departure for understanding this work is that Tavčar does not necessarily have himself in mind when the characters speak in the first person, everything fits fairly.« (Tavčar 1, 1952: 379). To the narrator's statement in the story »Čez osem let« that »at the university... I studied only philosophy«, which contrasts with the generally known fact that Tavčar studied law, BORŠNIK attaches the comment that »like everything else, this shows that the protagonist of the novella is not intended to be the author himself, even though he speaks in the first person.« (TAVČAR 1, 1952: 408)

The editor BORŠNIK can only document differences between supposedly real bases for settings and their literary representations: »a marker, the only one in the cemetery: This 'marker' in the Poljane cemetery does not exist and never did« (Tavčar 2, 1952: 421). Or the differences are material to her espoused »study of the writer's creativity«—that is, for interpreting his 'poetic license'. An illustrative example is Tavčar's novella »Otok in Struga«, which contains in its title the names of the two castle settings that in reality, on the map, have reversed locations. BORŠNIK devoted an entire page of commentary to each:

Struga: T. reveals a more or less reliable panorama of the area along the flow of the Krka from Novo mesto downstream. At the same time, he substituted the location of Otok with that of Struga, which in fact is several kilometers farther from Novo mesto, not closer than Otok. He probably did this only in order to be able to achieve an effective picture of how the Krka washes up the baroness's corpse from Struga at Otok, which in fact could not happen, because the Krka flows in the opposite direction (PRIJATELJ 3, 1929: 422). (Tavčar 2, 1952: 408)

That which is imagined is in principle no less reliable than the geographically or historically attested; in fact it could be even more true. Yet in the editor's (RUPEL) argumentation, the postulate that realistic literature, a reliable representation of life, is the ideal has high value. When the writer departs from real bases, he makes mistakes. The invented is therefore less worthy: »That Jurčič contrived the figure of Rojinje³ is also evident from the fact that he uses the name in the singular and then as a plural noun, and with the preposition *na* 'on' or *v* 'in'. Further: »For the reader who knows this area well is disturbed at how the writer moves his characters around it.« (Jurčič 3, 1949: 357, 360).

While Boršnik's spatial notes, generally supported by fieldwork, elucidated Tavčar's terse descriptions of settings, Mirko RUPEL permitted himself more latitude with Jurčič's similary spatially fluid texts. He wrote about the novel »Cvet in sad« (Jurčič 6, 1953: 367):

³ In the second edition (1965: 375), the new editor, Janez LOGAR, somewhat softened Rupel's statement about Jurčič's imagination: »That Jurčič adapted the figure of Rojinje« (Thanks to Igor Kramberger for pointing out the change between the first and second editions).

The regional backdrop for the action of Jurčič's »Cvet in sad« is Dolenjska. One is tempted to think of the Muljava area because some of the characters are from there; for example, Šepec (see below). The vineyards take us further east, perhaps to Kostanjevica. The writer surely drew »the castle« Zabrezje according to some real building; it is less probable that it could be the same castle that he depicted under the name Slemenice in *Deseti brat*, as an anonymous feuilleton writer insisted in the article »Jurčič's Slemenice and Polesek in the Past and Today« (S. 30 January 1942): the descriptions of Zabrezje (see p. 182) and Slemenice (see Jurčič 3, 1949: 147–148) are quite different. Because of the post office building we are reminded of Hudo, a hamlet between Stična and Višnja gora, where the Foedrnsbergs (Fedrmans) had a post office. A certain Kabac, Jurčič's Šepec, rented their sawmill. Jurčič also used the relations between the sawyer Kabac and his wife, which were not very good, in his novel. The tavern that so attracts the sawyer is Bolko's in Muljava, well known from *Deseti brat* as Obrščakova's. (about Kabac-Šepec, see the note to p. 191)

This curious position caused him to praise the writer's creative genius, which could improve upon modest historical sources; however, RUPEL found himself in difficult straights when these improvements did not agree with Valvasor, whom he equally intensively studied, marveled at, and edited for publication:

He could weave a historical tale from even the modest historical monument that the castle ruins [...] appeared to him to be. For our tale (»Grad Rojinje«) as well it is said in a folktale only that northwest of Muljava beyond Kravjak there was once a castle called Roje. Although Valvasor only mentions the castle Kravjak near Muljava (Slava XI, 631), and has the castle Roje somewhere else entirely (near Šmartno by Litija, Slava XI, 225), yet it is unlikely⁴ that there was not once a castle beyond Kravjak, as the locals insist (see »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« [S 30. I. 1942]). After all, Jurčič referred to its ruins elsewhere, three times in *Deseti brat* (see p. 148, 227, 253). (Jurčič 3, 1949: 357)

Pasting narrative onto real places and events in some cases lead to speculation. France KOBLAR, the editor of Dragotin Kette's *Zbrano delo*, gives, for example, a summary of a newspaper report about the Czechs' arrival at Št. Peter na Krasu in 1887. He writes that »many people came from the Pivka, Košana, and Bistrica valleys, and there was enormous enthusiasm«, because it seemed probable to him that Kette must have been among them. Similarly unproven is the attribution to Kette of a poem about an earthquake in *Zgodnja Danica* in 1897 simply because the author signed as »Notranjec«, a resident of the Notranjsko region (Kette 2, 1949: 295–96).

The explanatory comments in writers' collected works also contain the names of places that supposedly motivated content or where writers lived when they began their texts. Editors attempt to date the origin of texts with biographical data. Jurčič's »Kloštrski žolnir«, for example, comes with the following explanation:

4 In the second edition (1965: 375), Janez LOGAR changed the expression »it is unlikely that there was not« with the more assertive »it is however certain that there was«, and justified the change: »the preserved ruins of thick walls confirm this. The castle is historically attested under the name Weineck—that is, Vinjek—from the middle of the thirteenth century; at that time it was the fort of the prince of the land.« The change goes along with the editor's possible viewing of the location and the criticism or correction of Rupel's notes written by Jože GREGORIČ (1959: 19–20).

It seems that Jurčič's first impulse for this tale was during summer vacation in 1865, when with his uncle he visited Jablanice nad Kostanjevica (chapter III, p. 1). While I would not assert, as does PRIJATELJ, that that was the first time Jurčič saw the house where his father was born (see Jurčič 2.:1948: 306, 314), yet I admit that that visit made a deeper impression on the grown boy than any previous one in his younger years. The unusual location of Kostanjevica especially moved him, so that he made it the setting of his story, as we can conclude from the introductory sentences of the tale. (Jurčič 3, 1949: 360)

Since the functions of spatial data are interwoven, it is difficult to assign them a uniform definition and describe them with a suitable term, making an empirical treatment difficult if not impossible. Thus the quantitative relations between them that are summarized in the conclusion must be viewed with proper caution.

3 Conclusion

This outline of the Slovene literary-historical thematization of space rests on a bibliography of studies that originate for use in the research project *The Space of Slovene Literary Culture* and shows continuing attention to questions of space. Spatial approaches can be found in narratology (Dolgan 1983); genre research on the regional and rural tale and historical novel (Hladnik 1990; 2009), as well as the travel novel; in thematic studies and studies of boundaries in the context of intercultural literary history.

Even before, the treatments of space were a standard part of editorial notes to the *Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* (1946–). Notes on space satisfied curiosity about the real bases of literary settings and the places authors lived. Marja Boršnik provided a model for doing them with Ivan Tavčar; as measured by the first volume of Tavčar's collected works, the data on space or linked to space take up approximately one-fifth of all of her notes.

1. Additional data on supposed, real geographic locations, derived from different sources (fieldwork, oral and published accounts, general knowledge) are the major part. This contradicts Boršnik's assertion that the data were to serve the study of the author's creativity, the sole goal of editors and literary historians. The data helped understand poets' and prose writers' lives, the surroundings they came from, and their bonds to those spaces; it helped fix their places in the canon much more than it helped understand the origin of fictional works and their structures. 2. A fifth of the spatial notes compare the setting of the action with its supposed geographic basis, affirming their mutual connection and matching. 3. An eighth compare them, highlighting disjunction as a result of the author's creative fantasy. 4. Another eighth of the spatial notes explain the genesis of texts with a fact about where the author commenced the text or where he conceived of it. 5. Some notes are polemics with antecedents about real spatial bases, have to do with spelling or etymological problems with place names, reveal the identity of intentionally hidden locations, or admit the impossibility of finding a corresponding real basis. Artists' birthplaces or regions carry special weight among all spaces.

The spatial notes in *The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* are valuable for cultural identification and the conceptualization of places. The notes are useful to compilers of literary, historical, and cultural guides; the organizers and participants of literary excursions; for hikes along writers' paths; and visits to houses where they were born. The facts can be entered into databases, Internet maps, and the on-line texts of the classics.

Methodologically, an additional value of treating literary space as has been done in this article is the corrective to simple, programmatic conceptions of literary texts' autonomy. A more complex, less exclusive image of literature is offered, which is integral to different contexts, from an author's life to national strategies of survival. The experience of editors' copious efforts to determine the relations between the historically and the geographically attested on the one hand and authorial invention on the other lead to the realization that artistic credibility ought not be defined by the degree of distance from real bases, and that it is not identical to fictiveness, but that literary affect derives from constant interplay between reality, from which it receives its impulses and for which it is intended, and imagination, or the slipperiness of that relation.

WORKS CITED

- Branko BERČIČ, 1955/56: Po petih knjigah nove izdaje Tavčarja [On the new, five-volume edition of Tavčar]. *Jezik in slovstvo* 1. 278–282. Web.
- Marjan DOLGAN, 1983: *Kompozicija Pregljevega pripovedništva* [*The composition of Pregelj's narrative style*]. Koper: Lipa.
- Jože GREGORIČ, 1959: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1 [Notes on Jurčič, vols. 2–3]. 18–22.
- Miran HLADNIK, 1987: Planinska povest [The mountaineering tale]. *23rd seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Alenka Šivic Dular. Ljubljana: FF. 95–102. Web.
- , 1998: Regionalizem in slovenska književnost [Regionalism in Slovene literature]. *34th seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 103–14. Web.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest* [*The Slovene rural tale*]. Ljubljana: Prešernova družba. 45–48. Web.
- , 2009: *Slovenski zgodovinski roman* [*The Slovene historical novel*]. Ljubljana: FF. 218–24. Web.
- , 2012: Gorenjska v slovenski književnosti [Gorenjska in Slovene literature]. *48th seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Wikisource.
- Josip JURČIČ, 1965: *Zbrano delo, 1–9* [*Collected works, vols. 1–9*]. Ed. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1946–69. 2nd edition, 3, Ed. Janez Logar.
- Dragotin KETTE, 1949: *Zbrano delo, 1–2* [*Collected works, vols. 1–2*]. Ed. France Koblar. Ljubljana: DZS.

- Matjaž KMECL, 1976: *Mala literarna teorija* [*An introduction to literary theory*]. Ljubljana: Borec.
- Andrijan LAH, 1999: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni* [*All ends of the earth: Slovene travel literature from Knoblehar to the present*]. Ljubljana: Rokus.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviču [The world of Vienna's parks in Ivan Cankar and Ivo Vojnovič]. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- Slovenske razprave o prostoru v literaturi. Literatura in prostor [Slovene studies on space in literature. Literature and space]. Wikiversity.
- Tone SMOLEJ, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti [The image of Vienna in Slovene literature]. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.
- Ivan TAVČAR, 1951–1959: *Zbrano delo, 1–8* [*Collected works, vols. 1–8*]. Ed. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS. 2nd edition, 1, 3, 1966.
- Silva TRDINA, 1958: *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija* [*The art of literature, vol. 2: Literary theory*]. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman [Travel! Travel! The recent Slovene travel novel]. *Slovenski roman*. Ed. Miran Hladnik and Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 265–274.

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

NA STIČIŠČU LITERATURE IN GEOGRAFIJE: LITERATURA KOT PREDMET GEOGRAFSKEGA PREUČEVANJA NA PRIMERU SLOVENSKE ISTRE

Literarna dela kot diskurzivna artikulacija bivanjskega izkustva življenjskega prostora postajajo legitimen predmet geografskega preučevanja. Postmoderna geografija si je za svoje potrebe prilagodila tudi nekatere koncepcije literarne vede, kot so intertekstualnost, pokrajina kot besedilo ali geografsko zamišljanje. Kvalitativna analiza izbranih primerov literarnih besedil, ki tematizirajo prostor slovenske Istre, pokaže, kako se v njih oblikujejo topofilija, identitetna razlika jaz/drugi ter občutja kraja in brezkrayevnosti. Gre za sodobne pojme humanistične geografije, ki pretežno objektivistično, naravoslovno-družboslovno tradicijo stroke nadgrajujejo z upoštevanjem posameznikovega in skupnostnega dojemanja, zamišljanja in oblikovanja prostora. Literarna dela geografiji omogočajo preučevanje našega odnosa do življenjskega okolja in pomenov, ki jih prostoru pripisujemo ali pa se z njimi identificiramo. Naša razmerja do prostora so tudi temeljni pogoj za oblikovanje identitet in družbene odgovornosti.

Ključne besede: slovenska Istra, kvalitativna analiza besedil, literarizacija pokrajine, geografsko zamišljanje, kulturne reprezentacije

1 Uvod

Sčasoma je postala vodna gladina čudovita knjiga – knjiga, ki je bila nerazumljiva za neposvečenega potnika, ki pa je meni odpirala svojo dušo brez pridržkov in mi izročala svoje najbolj dragocene skrivnosti tako jasno, kakor bi jih pripovedovala na glas. In to ni bila knjiga, ki jo prebereš in potem vržeš proč, zakaj vsak dan je pripovedovala novo zgodbo. Vseh dolgih dvanajst tisoč milj ni bilo nikoli ene same strani, ki bi bila prazna, nobene strani, ki bi jo želel preskočiti, misleč, da boš na prihodnji strani našel kaj bolj zabavnega ali drugačnega. (TWIN 1961: 55)

Literarna veda in geografija. Na prvi pogled se zdi, da nimata veliko skupnega. Prva se ukvarja z dosežki besedne umetnosti, družbenim življenjem in zgodovinskim razvojem književnosti, druga je vseobsegajoča, eklektična veda o prostoru in proučuje naravne pojave in družbena dogajanja v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Ne glede na prevladujočo predstavo o razkoraku med obema disciplinama pa je med njima veliko skupnih točk tako na ravni raziskovalnih postopkov in konceptualnih izhodišč kot tudi na ravni predmeta proučevanja. Čeprav je zaradi odmevnih debat o tako imenovanem »prostorskem obratu« v humanističnih in družboslovnih strokah, ki se množijo nekako od zgodnjih devetdesetih let 20. stoletja, pozornosti deležno predvsem zgledovanje literarne vede pri geografiji in kartografiji (prim. DÖRING in THIELMANN 2009), pa je izmenjava med strokama potekala tudi v obratni

smeri. Zanimanje za literaturo je sicer očitno že v zapisih Alexandra von Humboldta (1769–1859), enega od utemeljiteljev sodobne geografije, občasno pa tudi pri drugih geografih vse do sredine 20. stoletja (HENDERSON in GREGORY 2009: 420). Toda literarna veda in geografija sta se začeli zblíževati in povezovati šele nedavno, ko je geografija prerasla svoje tradicionalne okvire in se – zlasti na področju družbene geografije (*human geography*, *géographie humaine*, *Humangeographie*, *Kultur-/Sozialgeographie*) – na široko odprla novim tokovom in filozofskim koncepcijam ter se postopno preoblikovala v tako imenovano novo kulturno geografijo.¹

2 Stišišče ved: Geografija postaja tudi humanistična disciplina

Pomemben korak k zblíževanju literature in geografije je v svojem razvoju naredila tako imenovana humanistična geografija, ki poudarja, kako se odnos ljudi do njihovega življenjskega okolja oblikuje prek percepcij, ustvarjalnosti, prepričanj in izkušenj. Humanistični pristop, ki se je odzval na reifikacijo človeškega dejavnika v družboslovju, je postavil subjektivne percepcije ljudi in njihovo zavest v središče družbenih analiz. Zavest nas kot družbene člene pooseblja in nam omogoča, da v svetu prevzemamo dejavno vlogo, uveljavljamo svojo voljo in hotenje. Zavest ni samo nekaj pojmovno racionalnega, saj obsega tudi čustva, spomine, upanja, strahove, zadovoljstva, želje itn. (WARF 2009). Humanistična geografija se navdihuje pri fenomenologiji, eksistencializmu in idealizmu (mdr. pri Husserlu in Heideggerju), ko zagovarja stališče, da je svet v resnici družbeni konstrukt (HUBBARD idr. 2002) oz. da je intencionalno razmerje do predmeta za slednjega konstitutivno (prim. HUBBARD idr. 2002; PICKLES 2009). Čeprav je humanistična geografija razmeroma nova smer v družbeni geografiji, pa je humanistična misel v stroki že dolgo navzoča. Že veliki francoski geograf Vidal de la Blache (1845–1918) je na začetku 20. stoletja s preučevanjem življenjskih stilov (*genres de vie*) – kot za posamezno regijo značilnih odtisov kulturnih identitet in praks v pokrajini – dokazoval, kako tesno sta povezana zavest ljudi in njihovo življenjsko okolje. Pravi začetki humanistične geografije pa sodijo v šestdeseta in sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so jo uveljavili Edward Relph (1976) s študijami kulturnega vpliva množične proizvodnje in potrošnje, homogenizacije kapitalističnih pokrajin in posledične odtujenosti, Ann Buttimer (1976) s fenomenološko koncepcijo življenjskih svetov (*lifeworlds*), v katerih se dejanskost prepleta s človeškimi izkušnjami, in David Lowenthal, ki je pisal o pokrajinskih okusih, dojemanjih in odnosu med zgodovino in kulturno dediščino (WARF 2009). Yi-Fu Tuan, ki je skoval tîrmin »humanistična geografija«, je uvedel tudi zelo priljubljen in široko rabljen izraz *sense of place*, ki meri na subjektiven nabor občutkov in vtisov, ki jih posamezniki povezujejo z določenim krajem (TUAN 1974a). Zaradi občutka kraja na primer hiša postane dom. Isti avtor je v geografijo vpeljal še pojem »topofilija« (TUAN 1974b), ki je nadpomenka za vrsto subjektivnih občutij in pojmov, ki posameznike vežejo na določen kraj. Na splošno je humanistične geografe zanimalo, kaj daje

¹ Nova kulturna geografija kulture ne razume statično, ampak kot proces. Temelji na različnih teoretskih izhodiščih (marksistični politični ekonomiji, feministični teoriji, postkolonialni teoriji, poststrukturalizmu in psihoanalizi) in z vidika Foucaultove kritike v kulturi razkriva razmerja moči, preučuje konstruiranja identitet ipd. (HUBBARD idr. 2002).

krajem edinstveno noto, kako kraji vstopajo v človekovo zavest in kako zavest s svojo interpretacijo prostora posledično vpliva na oblikovanje krajev. To je geografijo povezovalo s krajinsko arhitekturo, kulturno antropologijo, sociologijo, umetnostno vedo in drugimi humanističnimi disciplinami (WARF 2009).

Naslednji velik korak k zblizanju geografije in literarne vede pomeni preučevanje geografskega zamišljanja, temelječe na kulturnih reprezentacijah, ki imajo tako čustveno kot tudi ideološko težo. Takšno zamišljanje sooblikuje identiteto ljudi, njihovo razumevanje sveta, pa tudi svet sam (HOELSCHER 2009a). Geografsko zamišljanje je v slovenski geografiji nov tîrmin in slovenske ustreznice za *geographical imagination* in *imagined* (tudi *imaginative*) *geographies* še niso utrjene. V tujini pa so se ti izrazi, ki se nanašajo na dojemanje prostora prek podob, besedil in diskurzov, začeli uveljavljati s postmodernimi družboslovnimi pristopi, ki so v veliki meri vplivali tudi na geografijo. V ozadju je ideja, da prostor ni stvaren, fizičen, temveč metaforičen, vzpostavljen prek kulturno in ideološko pogojenih reprezentacij. Ključen je bil prispevek literarnega teoretika Saida, ki je v svoji kritiki orientalizma *imagined geographies* razumel kot orodje moči, način za nadzorovanje in podrejanje območij (SAID 1995). Ustvarjanje podob in njihovo širjenje večinoma poteka prek tekstovnih in vizualnih gradiv, kar literaturo privede v samo jedro geografskega preučevanja.

3 Stičišče na ravni pisanja in branja

Na ravni zveze med pisanjem in branjem, ki se vzpostavlja v diskurzivnih praksah, literatura in geografija že dolgo sobivata. Če obravnavamo geografijo kot eno izmed diskurzivnih praks in je ne presojava v luči njene znanstvene paradigme, izoblikovane v porazsvetljenski sistematiki modernih znanosti, je geografija v najširšem pomenu besede od prvih začetkov pisanje, opisovanje in predstavljanje zemeljskih prostorov, s tem pa se stika z žanri besedne ustvarjalnosti, ki so jih v glavnem od 18. stoletja naprej začeli dojemati v luči občega pojma umetnosti, kot literaturo, leposlovje. Geografija se je vseskozi ukvarjala z vprašanji, povezanimi s prostorom, s tem, kje, kako in kdo si. Takšna vprašanja pa se obenem zastavljajo v procesu pisanja in branja. Kot je s pojmom kronotop poudaril Bahtin, je prostor oz. lokacija, prežeta z momentom časovnosti, temeljni element zgodbe, ki opredeljuje tako zgodbene akterje kot tudi strukturo, dinamiko, modaliteto in žanrski profil same zgodbe (BAHTIN 1982: 217–220). V procesu pisanja se v razmerju do geografskega izkustva in imaginacije zamišlja besedilni prostor, ki se stvarnim geografskim prostorom lahko prilikuje, se nanje referenčno nanaša, jih poljubno spaja, ustvarjalno kombinira, abstrahira in posplošuje, lahko pa od njih odstopa oz. prek njih razpira alternativne, možne, drugačne prostore, ki jih je Foucault imenoval »heterotopije« (FOUCAULT 2007). Lahko bi rekli, da je geografija neposredno ali posredno vpletena v pisanje, oblikovanje zgodbe, obenem pa je vanjo vgrajena: »Geografija deluje kot shramba za zgodbo.« (DENNIS in HOWELLS 1996: 1). Struktura fikcijskega prostora ne določa samo pomensko-vrednostne strukture besedila in njenih zunajbesedilnih vezi s kulturnim kontekstom (LOTMAN 1977: 219–234), ampak je zlasti v bolj mimetično usmerjeni literaturi tudi referencialni ključ za prepoznavanje dejanskih lokacij, s kakršnimi se sicer ukvarja tudi geografija. Da je v procesu branja literarnih del za mnoge na-

slovnike pomembno referiranje besedilnih prostorov na geografske lokacije, kažejo posledice tovrstne recepcije – obiskovanje krajev in prostorov, opisanih in interpretiranih v literarnih delih, na primer poti Byronovega grofiča Harolda, Dickensovega Londona, Prešernovega slapa Savica ali Kosovelovega Krasa. Želje mnogih bralcev po podoživljanju zgodbe *in situ* spretno izkorišča turistična industrija, to pa počnejo tudi državne ali krajevene oblasti, ki s spominskimi ploščami, spomeniki, toponimi, šolskimi ekskurzijami, imeni lokalov in podobnimi evokacijami zgodbenih lokacij s pomočjo literarnih konotacij utrjujejo prepoznavnost svojega ozemlja, ovekovečene-ga v kanoniziranih ali priljubljenih leposlovnih delih.²

Najbolj neposredna vez med geografijo in literaturo nastaja seveda v potopisni literaturi, ki združuje glavna vidika obeh diskurzov: je stvarno razlagalna, opisno informativna, obenem pa estetska, subjektivna in pripovedna. Potopisje je skozi svojo zgodovino po eni strani vir geografskega proučevanja, po drugi strani pa rezultat geografskega (profesionalnega ali laičnega) razmišljanja. Toda obravnava pomena potopisja za literaturo in geografijo bi preseгла začrtane okvire tega pri-spevka.³

Za sodobno humanistiko je značilno, da poudarja vlogo jezika kot sistema znakov, ki omogoča ne le komuniciranje, razpravljanje, izražanje mnenj, temveč prekrab, aktualizacij tega sistema vzpostavlja družbene vezi, pripadnosti, identitete, oblikuje modele za pojmovanje sveta, prostora. Postrukturalistični⁴ »jezikovni obrat«, ki je v humanistiki izpostavil ontološko prvenstvo teksta in diskurza ter ju povezal z razmerji moči in strukturami vednosti, se v geografiji najjasneje kaže v metafori *pokrajina je besedilo* (HOELSCHER 2009b). Razumevanje pokrajine kot besedila sicer samo na sebi ni iznajdba postmoderne geografije, saj je zaznamovalo že nemško *Landschaftsgeographie* in njeno hermenevtično razbiranje antropogenih sledi in objektivizacij družbenosti v fizičnosti pokrajine, koreninilo pa je še v starejšem izročilu krščansko-humanističnega tolmačenja prostora v stari geografiji 19. stoletja (HARD 2008: 271–272, 279–284). Toda prvotno zgolj metaforična analogija med tekstem in prostorom se je zdaj tako rekoč leksikalizirala in terminologizirala, s tem da je bila vpeljana v okviru razčlenjenega lingvo-semiotičnega pojmovnega instrumentarija, ki je preplaval postmoderno humanistiko. Na splošno lahko besedilo opredelimo kot komunikacijski pojav, ki nastane z uporabo jezikovnih znakov za predstavitev (reprezentacijo) neke vednosti, stališča in/ali uresničevanje nekega namena, cilja (JUVAN 2006: 120). Besedilo sestavljajo povedi in druge jezikovne pravine, ki so oblikovno in vsebinsko povezane ter soodvisne, tako da je besedilo zao-krožena celota. Ta celota predstavlja posebno raven pomena, to je smisel, ki ima med drugim posebno komunikacijsko vlogo. Tako besedilni smisel kakor omenjena vloga

² Dober primer je Dublin, kjer je eden pomembnih turističnih atrakcij *Dublin literary pub crawl*, lokal, v katerem recitirajo in igrajo irske avtorje (Joycea, Yeatsa, Becketta itn.). Nasprotno pa se cerkev Saint-Sulpice z napisom distancira od zgodbe Brownovega romana *Angeli in demoni*, ki naj bi se dogajala tudi v njej.

³ Tudi ekokritika, ki se je razvila znotraj literarne vede, tematizira področja, ki so delno predmet geografskega proučevanja. Pregledno je o ekokritiki pri nas pisala Jožica Čeh Steger (2012).

⁴ Poststrukturalizem kot intelektualno gibanje, ki je spodnašalo strukturalistično rigidnost in težnje po zanesljivosti, je s preseganjem tradicionalnih binarnosti vplival tudi na geografijo, npr. z reinterpretacijo parov objektivnost/subjektivnost, prostor/kraj, narava/kultura (WOODARD in JONES III 2009)

sta odvisna tudi od situacije oz. konteksta, v katerem besedilo nastane, položaja, v katerem ga naslovnik sprejema, in intenc akterjev, ki elemente materialnega sveta – z njihovim razumevanjem od okolja in vzpostavljanjem pomenotvornih razmerij med njimi – kot besedilo vzpostavijo ali dojamajo (JUVAN 2006: 120–121). Besedilo je »pojav, ki je vseskozi vpet v proces pisanja, razumevanja, interpretiranja in reinterpretiranja konvencionalnih znakov« (JUVAN 2006: 133), zato ni le kulturni izdelek, ampak tudi simbolni prostor, kjer sočasno potekata dva procesa: predstavljanje sveta in družbena interakcija. Besedilo je ne samo temeljna enota literature, ampak je, kot je opozoril Bahtin, »temeljna danost [...] vsega humanistično-filološkega mišljenja« (BAHTIN 1999: 285), kar pomeni, da je humanističnim znanstvenikom sodobna in pretekla kultura s svojimi praksami vred dostopna in pomenljiva samo prek tekstov (izjav), materializiranih v najrazličnejših oblikah; teksti kot izhodišče in glavni predmet humanistike pa so ne samo pisni ali ustni, temveč tudi nebesedni, denimo vedenje neke skupine v ritualih ali simbolna govorica arhitekture in urbanizma (prim. JUVAN 2000: 7–14). Pojem tekst, razumljen v širšem semiotičnem pomenu, je mogoče prenesti na življenjski prostor in pokrajino, kolikor v njuni fizičnosti opazovalec prepozna znakovnost (znake, indekse, sledi, simptome itn.), prek katere lahko prostoru prisodi neki pomen, sporočilnost. Geografija je pri preučevanju prostora segla še po dveh literarnoteoretskih koncepcijah, povezanih s pojmom tekst. Konstitutivna lastnost tekstov je medbesedilnost, saj vsako besedilo vsebuje sledi drugih besedil in znakovnih sistemov kulture oz. se nanje nanaša, sklicuje, te predloge pa spet predpostavljajo, evocirajo in predelujejo nove in nove tekstualne plasti sodobnega in preteklega kulturnega prostora (prim. JUVAN 2008). V luči pojma medbesedilnost lahko preučujemo slojevitost pejsaža ali mestnega tkiva, ki v sleherni sedanosti nosi v sebi sporočila ostalin iz minulih dob naravne in kulturne zgodovine, pa tudi človekovo orientacijo v prostoru ter njegovo kognitivno urejanje, členjenje in opomenjanje neposrednega življenjskega okolja prek mentalnih podob in shem, spominsko akumuliranih z recepcijo mnogovrstnih, zlasti žanrsko ponovljivih besedilnih imaginacij prostora (JUVAN 2006: 255–258). Drugi izraz, ki je pritegnil geografe, je diskurz, tj. raba jezika v konkretnih situacijah, v katere izjavljanje umešča svoje subjekte in vzpostavlja vezi z aktanti, ki so naslovniki izjave ali pa so z njo predstavljeni, predpostavljeni, zlasti kot nosilci predhodnih, naknadnih ali možnih izjav (prim. JUVAN 2006: 47–51; KORON 2004/2005). V geografiji je diskurz razumljen kot niz reprezentacij, praks in predstav, ki oblikujejo pomene, jih povezujejo v omrežja in jih osmišljajo.

Metafora *pokrajina je besedilo* je na takšnih podlagah začrtala nove poti geografskega proučevanja. Pokrajina je sicer ključni geografski koncept,⁵ ki kljub navidezni enoznačnosti in jasnosti po svoji dejanski kompleksnosti, dvoumnosti, ideološko-metodološki raznorodnosti prekaša vse ostale koncepcije v geografiji. Od Carla Sauerja, ki je 1925 utemeljil pojem kulturna pokrajina (po njegovem jo iz naravnega območja kot medija svoje dejavnosti izoblikuje tam živeča kulturna skupina; SAUER 1963: 343),⁶ je târmin vseskozi spreminjal svojo pomensko vsebino

⁵ O pestrosti in raznovrstnosti geografskih konceptov, pristopov in izhodišč pri opredeljevanju pokrajine glej članek O pomenih pokrajine (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the

in dobival nove razsežnosti. Začetno sliko ali *image* pokrajine so v njej sami dopolnili procesi in funkcije, ki so takšno sliko ustvarili. Za nove, postmodernistične smeri proučevanja pokrajina ni več samo materialna, fizična stvarnost, ampak družbeni in kulturni tekst, katerega branje omogoča razkritje tistih pomenskih slojev in praks antropogenega preoblikovanja naravnih podlag, ki so pokrajino kot dokument ustvarili. Naše razumevanje pokrajine temelji na odnosu med dvema ravnema: kako je pokrajina sestavljena in oblikovana in kateri pomeni so ji bili pripisani ter kakšne izkušnje je generirala. Pokrajina zato ni nevtralna in pasivna, ni zgolj dani rezultat prežemanja naravnih in družbeno-kulturnih dejavnikov, ampak je neprestano proizvajana prek spremenljivih družbeno-prostorskih razmerij (URBANC 2012: 207).

Pokrajina je besedilo, ki ga je napisala (oblikovala) družba in ga berejo ter interpretirajo tako strokovnjaki (znanstveniki) kot tisti, ki v pokrajini živijo in jo vsakodnevno uporabljajo. Ideja v ozadju omenjene metafore je, da ljudje v pokrajino vtiskujejo tudi svoje mišljenje, predstave, ideologije in vrednote, kot da bi svoja čustva, stališča in misli prelivali na papir. Posledično je pokrajino mogoče brati podobno kot knjigo. Nova kulturna geografija tako oživlja in medbesedilno reinterpretira staro prisposodbo »knjige sveta« oz. »knjige narave«, ki je bila nekdaj priljubljeno obče mesto evropske literarne tradicije; ta metaforični topos izvira iz latinskega srednjega veka, njegove konotacije pa so bile pretežno teocentrične (CURTIUS 2002: 290–296). Dešifriranje pokrajinske simbolike pokaže, da so v pokrajino vtisnjena ideološka in politična sporočila ali pa je ta mogoče vsaj posredno razbrati iz njenih elementov (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). Bistvo tovrstnega dojemanja je, da pokrajina izgublja značaj vidne konkretnosti in postaja vse bolj subjektivna, saj se fizični in strukturni vidiki umikajo simbolnim vrednotam, percepcijam, izkustvom. Njeno branje nam odkriva številne zgodbe – podobno kakor piše Twain v našem uvodnem citatu o Misisipiju (URBANC 2011: 11).

Povezava med geografskim znanjem in literarnimi študijami se ne neha pri branju, ampak se nadgrajuje z analizo pisanja (BARNES in DUNCAN 1992), kar nakazuje etimologija izraza, ki poimenuje zemljepisno stroko. Izraz »geografija« v antični grščini (*geōgraphía*) namreč izvirno pomeni 'opisovanje zemlje', 'zemlje-pis' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literarne stvaritve in pokrajinske analize so torej medsebojno povezane še na ravni pisanja, opisovanja, o čemer je bil govor že na začetku tega poglavja: stičišče med obema diskurzivnima praksama je v njunem popisovanju razmerij med človekom in (naravnim oz. družbeno-kulturnim) prostorom, čeprav to počneta vsaka na svoj način. Tako geografija kot literatura pišeta o krajih in prostorih in jim pripisujeta pomen v določenem družbenem kontekstu; literarne pripovedi zato geografom lahko odkrijejo, kako je (je bil) neki prostor urejen in kako subjektivni odnos do prostora oblikuje družbeno delovanje (CRANG 1998:44).

agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ *Slovenski etimološki slovar* to zloženko razlaga iz gr. *gē* 'zemlja' in izpeljanke iz glagola *gráphō* 'pišem, rišem, slikam, vklešem'. Prvotni pomen *geografije* je torej 'opisovanje, risanje zemlje', tj. 'zemljepis' (SNOJ 1997: 140).

4 Stičišče preučevanja: Literatura kot geografski vir

Z rabo besedila kot vira za geografsko preučevanje so nekatere v stroki uveljavljene metode dobile nove razsežnosti. Geografska analiza besedil je že nekaj časa upoštevala stvarna, domnevno povsem faktična besedila, kot so arhivski in statistični viri. Zaradi njihove narave so jim pripisovali mimetičnost, stvarnost in s tem neposredno odslikavanje obstoječega sveta. Zdaj pa se zanimanje geografov širi tudi na tekstualno analizo leposlovja oz. fikcije, pri čemer se je meja med fikcijskimi in »faktualnimi« besedili močno zabrisala. To se ujema s težnjami sodobne literarne teorije, ki je opozicijo med fiktivnim in faktičnim že pred leti dekonstruirala in pokazala, da je v slehernem faktičnem tekstu vedno pri delu nekaj fikcijskega (na primer zgodbeni struktura) in da se tudi fikcijski teksti nanašajo na dejanskost (četudi le na dejanskost ideologije) oz. da v dejanskost kot govorni dogodki stvarno posegajo; teorija poleg tega opozarja, da premično kognitivno mejo med območjema realnega in imaginarnega določajo kulturno in zgodovinsko spremenljive družbene konvencije ter da je metodološko razlikovanje med fikcijo in dejstvenostjo razveljavljeno z logiko možnih svetov (prim. JUVAN 2006: 218–230). Ne glede na to, ali je besedilom pripisana fikcijskost ali faktičnost, ta proizvajajo pomene, ki jih ljudje uporabljajo pri svoji kognitivni navigaciji v sodobnem svetu (prim. CRANG 1998: 44). Analiza besedil je v geografiji pridobila pomen še zaradi vodilnih koncepcij postmoderne kulture, ki poudarjajo realno moč in prevlado podob, predstav, simulakrov; teoretikom postmoderne se sodobna kultura in njen prostor kažeta kot kolaž, sestavljen iz besedil v različnih medijih (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

Za geografa je besedilo medij, s katerim lahko osvetljuje sovisnosti med družbo in prostorom, ali, povedano drugače, besedilo mu razkriva zagonetnost človekove povezanosti z okoljem. Humanistično usmerjeni geografi Meinig (1979), Ann Buttimer (1976) in Tuan (1974a; 1974b), če naštejemo le nekatere, izhajajo iz predpostavke, da je svet mozaik specifičnih krajev, katerih izjemnost lahko razumemo samo iz perspektive posameznika in skupin, ki jim pripisujejo takšen pomen (URBANC 2012: 202). Pomen ni iznajdba posameznika, ampak družbeni proizvod (AITKEN 1997: 211). Če razumemo besedilo kot singularno stvaritev, izpeljano iz družbeno kodiranih pomenov in form, kulturo pa tolmačimo kot posrednika, lahko s postmoderno geografsko analizo besedil iz implicitne (prikrite) družbene produkcije vednosti ustvarjamo eksplisitno (jasno izraženo) vednost. V središče zanimanja geografov torej stopa vprašanje, kako je bil prostor opisan v literarnih delih in kako so pisatelji opredelili svojo evokativno povezanost z naravno- in družbenogeografskimi pojavi (DELYSER 2009). Leposlovje je s tem dobilo veliko pripovedno moč kot medij, ki v sebi lastnih konvencijah razpira globino dojemanja pokrajin, raznolikosti regij in tam živečih ljudi kot tudi percepcije fizičnih procesov na zemeljskem površju. Še posebej pomembno je leposlovje postalo v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je humanistična geografija usmerila pozornost v subjektivne izkušnje in pomene prostora. Leposlovje je postalo eden od ključev do ugotavljanja, kako posamezniki in družba dojemajo pokrajino in prostor, še posebej v povezavi s čustvi, vrednotami, družbenimi odnosi in pomeni (DELYSER 2009).

V najnovejših geografskih trendih se je pomen leposlovja kot kulturnega besedila spremenil. Težišče se je z razumevanja posebnosti oz. izjemnosti lokalne pokrajine (kraja) premaknilo na normativno raven, k vprašanju, kakšna naj bi pokrajina oz. prostor bila. Omenjeni premik je uporaben denimo v prostorskem načrtovanju, katerega temeljni cilj je ustvarjati ljudem prijazno, a učinkovito izraženo življenjsko okolje. To je mogoče le, če se ljudje identificirajo s prvinami, ki jih načrtovanje skuša na novo umestiti v prostor, in z njimi povezano preobrazbo pomenov pokrajine. Leposlovno govorico, ki s svojimi evokacijami krajev dobiva normativno moč, s pridom izkorišča (in včasih tudi zlorablja) literarni turizem, posebej če skuša resnično stopiti s ponarejenim (DELYSER 2009), ali kot pravi Pocock: »Resnica fikcije je resnica onkraj golih dejstev. »Fikcijska resnica lahko presega ali vsebuje več resničnosti kot vsakdanja realnost.« (POCOK 1981: 11) Tudi Moretti meni, da je edinstvenost literature ravno v njeni neizjemni vsakdanjosti (MORETTI 2006). Ideja v ozadju teh na videz nesmiselnih trditev je, da fikcija razkriva in sporoča »občutek kraja« oz. *genius loci*, vrojen v kraj (HUBBARD ET AL. 2002: 128).

To smer geografskega razmišljanja je z vidika literarne vede vendarle treba poudariti pred nevarnostjo, da literarnih predstavitev oz. evokacij krajev, pokrajin ne bi razumeli naivno mimetično – seveda ne v pomenu faktično zveste odslikave dejanskih zemeljskih prostorov, česar se geografi dobro zavedajo, temveč v pomenu zveste reprezentacije dejanske (avtorjeve) izkušnje prostora. Literarni diskurz namreč ni prosojen medij, prek katerega bi pred opazovalce (v tem primeru geografé) stopala avtentična percepcija pokrajine, kraja ali vsaj njena pristna spominska podoba, ki jo je zavest ustvarjalca že tako ali tako vrednostno (re)interpretirala. Žanrske, stilne in druge konvencije, ki prečijo literarni diskurz – ne glede na to, kdo, kdaj, kje in o čem z njegovimi sredstvi piše – namreč vplivajo na artikulacijo samega subjekta leposlovnega besedila, njegovega pogleda in vsega, kar nam ta besedilno predstavlja. Kraji in pokrajine pri tem niso izjema: žanr idile je na primer ustvaril podobnost med časovno in jezikovno oddaljenima ubeseditvama doživetij tako različnih pokrajin, kot sta otok Kos pri Teokritu ali švicarske Alpe pri Hallerju, predromantična imaginacija pa je s podobnim dramatično-viharniškim zamahom predstavila pesniški doživetji Harza (Goethe, Pot na Harz pozimi) ali škotskih višavij (Macpherson, *Ossian*).

5 Literatura kot skladišče geografskega zamišljanja in reprezentacij: primer slovenske Istre

V tem poglavju bomo ob analizi izbranih zgledov literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, poskušali opredeliti in predstaviti nekatere pojme, ki so v geografiji postali znani in aktualni šele z uvajanjem humanističnih prvin in ob zaslombi sodobnih filozofsko-teoretskih izhodišč. Te koncepcije se tudi največkrat pojavljajo v prepletih med geografijo in literaturo. Slovenska Istra je odličen primer za prikaz, kako s tekstualno analizo ugotavljamo živeti/doživeti odnos med človekom in njegovim življenjskim okoljem. Zlasti v zadnjih treh desetletjih je omenjeno območje doživelo

izjemen razcvet v svojih literarnih upodobitvah izpod peres pisateljev, uveljavljenih v osrednjih medijih in institucijah sodobne slovenske književnosti, kot tudi izpod peres laičnih piscev, katerih pomen ostaja pogosto lokalni ali regionalni. Med razlogi za nekakšen istrski *boom* (ki nekoliko spominja na latinskoameriškega) velja omeniti vplivno delo Marjana Tomšiča *Šavrinke* (1986), ki je nastalo iz pisateljevih stikov s pripovedmi in pričevanji istrskih prodajalk. K razmahu literarnih upodobitev Istre je odločilno prispeval tudi študijski krožek *Beseda slovenske Istre* (in njegovo glasilo *Brazde s trmuna*), ki »je vseskozi z ljubeznijo raziskoval ljudske običaje, narečne govorice, besedno ustvarjalnost in zgodbe iz vsakdanjega življenja istrskega Slovenca« (*Brazde s Trmuna*). Literarno ustvarjanje je bilo eden od načinov umeščanja Istre kot izjemne regije v slovenski kontekst (TUCOVIČ 2012: 54) in pomembno sredstvo oblikovanja regionalne, istrske identitete; izpostaviti velja zlasti literarizacijo lika Šavrinke (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), ki je postala simbol istrske samosvojsosti in izjemnosti.

5.1 Občutek kraja

Izraz »občutek kraja« označuje subjektivno izkušnjo kraja, ta pa zajema kompleksen sklop čustev in občutij, ki jih zbuja določen kraj/prostor. Pogosto se pojavlja kot občutek povezanosti in pripadnosti (CRESSWELL 2009). Občutek kraja je ena od podlag za oblikovanje identitet, saj omogoča poistovetenje sebstva s krajem in pokrajino. V Istri občutek kraja vzpostavljajo različne prvine.

Prvo lahko imenujemo *biografski odnos* oz. *osebna zgodovina*, ki se dojema kot neločljivi del krajevne zgodovine. V tem odnosu, običajno dolgotrajnem, se prepletata kognitivno-čustvena in fizična navezanost posameznika na kraj. Gradijo ga spomini, delo in ustvarjalnost, lastništvo nepremičnin, povezanost z življenjskim okoljem, skupnostjo, krajevnimi dogodki in izkušnjami: »Istrska zemlja, spomini na terasaste barede, na škrilaste škrle, na petkilske motike, na pregrete macole avgusta, na norenje škržatov, na modrase in gade, na ruško zapuščenih kažet, na šoje v mavrici nevihte, na reko v dolini, ki je odnesla mostove in mline!« (JURINČIČ 1996: 649) Spomini na prednike, ki so ključna sestavina kolektivnega spomina neke skupnosti (rodu, družine, krajevne srenje), s tem pa tudi posameznikove pripovedne identitete, lahko izstopajo iz zgodovinske logike linearne časovnosti in izpostavijo komponento cikličnosti. Ta ustvarja vtis večnosti življenja in dela v določeni pokrajini. Generacije se sicer menjavajo, vendar se prakse, pripadnost, posest, znanje in vedenje prenašajo iz roda v rod, kar z večnim vračanjem enakega zagotavlja kontinuiteto in stabilnost:

Nono,
je tu oral
tudi tvoj nono,
pranono?
Ja,
tudi moj nono
je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)

Veriga spominov na prednike, ki pripovedno oblikuje identiteto posameznika, je neločljivo vraščena v identiteto (skrito bistvo, duh) kraja, kar s svojimi anaforičnimi paralelizmi nakazuje pesem Alferije Bržan:

Reke korakov moje mame,
reke korakov naših non,
reke korakov do tvojega srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)

V osebni zgodovini (biografskem odnosu) igra pomembno vlogo lastništvo zemlje in drugih nepremičnin, ponos na posest. Lastnina opredeljuje socialno-razredni položaj posameznika v družbeno-gospodarski strukturi, zato odločilno sooblikuje njegov odnos do kraja – lastništvo krepi pozitivno modalnost v dojemanju domačega kraja, s tem pa tudi občutje pripadnosti. Istrana je lastništvo prav tako odvrčalo od izseljevanja (prostovoljnega ali napol prisilnega po drugi svetovni vojni): »In naj bi jaz potem bežal v Italijo! Doma sem imel majhno kmetijo, nekaj glav živine in mi ni bilo treba iti po svetu ter biti drugim hlapec.« (KOCJANČIČ in ROJAC 2003: 113)

Povezanost z naravnim življenjskim okoljem se kaže v upodabljanju sredozemske pokrajine z značilnim rastlinjem, rekami, vijugajočimi se med gričevji, milim podnebjem in morjem v daljavi. Ta pokrajina je prikazana (v etoloških registrih idile ali njihovi bližini) kot rodovitna, prijazna do ljudi in živali, takšna, ki omogoča srečno življenje. Med njo in človekom se je razvila tesna čustvena vez, izrazljiva v kodu družinsko-sorodstvenih razmerij. Kocjančič na primer istrsko deželo personificira kot mater, ki ga je rodila, hranila in vzgojila, pa tudi kot življenjsko družico: »Privila si me sina na srce že v prvi zarji mojega življenja.« (KOCJANČIČ 2001: 61) Ta metafora, ki skuša izraziti avtorjevo avtentično občutje krajevnosti in vzpostavlja posebno občutje kraja, značilno za Istro, pa po drugi strani sodi v železni repertoar retorike patriotizma; gre za primer, kako se neko obče mesto (domovina ali rodni kraj kot mati) seli iz jezika v jezik, iz literature v literaturo, iz obdobja v obdobje, iz kraja v kraj, pa vsakič in povsod zmore interpelirati individue v subjekte lokalno delujočih ideologij (če si privoščimo parafrazo Althusserjevega teorema).

Pripovedni odnos do pokrajine vzpostavlja zgodbe, ki jih domačini znajo povedati o svojem kraju: mitološke povedke o njegovem nastanku, pripovedi o družinskih zgodovinah ter razna druga lokalna izročila, anekdote in moralno poučni eksempli. Stalnica teh zgodb je v Istri njena tisočletna zgodovina, v kateri so se menjavali oblastniki in premikale politično-upravne in državne meje: »[Je] privlekel na dan tisočletno zgodovino dežele, vse osvajalce, teptalce in zavojevalce, navajal Rimljane, Franke, Oglej, Benečane. Dalje horde obeh svetovnih vojn.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

Normativni odnos temelji na zavestnih vrednotah in prepričanjih, kakšen odnos bi ljudje morali imeti do domačega kraja. Povezuje se z izkušnjo odvisnosti, je odgovor nanjo. Izoblikoval se je namreč iz kolektivnega spomina⁸ na zgodovinske dogodke in procese, zaznamuje pa ga vztrajen strah pred vsemi (zlasti tujci), ki bi domači skupnosti pokrajino lahko odtujili z zavojevanjem ali nakupom:

⁸ KOMAC (2009: 219) pravi, da je ohranjanje spomina oz. zavedanje o pomenu preteklih procesov oz. pojavov za sedanje razmere nujno za razumevanje sodobne pokrajine.

Vidiš
te hribčke,
te doline,
ta svet?
Otrok moj,
da bi kupil te kraje,
to zemljo
ne bi smel imeti
nihče
in nikoli
dovolj denarja,
za nobeno njivo,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)

5.2 Topofilija

Izraz topofilija označuje naklonjen, ljubeč odnos človeka do okolja, v katerem se združujeta lepota in edinstvenost. V leposlovnih besedilih se pogosto oblikuje kot označevanje lepote nekega kraja ali pokrajine, kar kaže, da je estetsko razmerje, sicer lastno dojoemanju besedne umetnosti, ključno tudi v percepcijah življenjskega okolja. Vendar je estetsko le eden od načinov povezave. Tuan razume estetsko povezavo kot hipno, posameznik jo doživi naključno ob pogledu na izjemno, doslej neznano lepoto. Njena protiutež je dolgotrajna vez, ki postopno ustvarja topel občutek (lepote) poznanega kraja (TUAN 1974b: 94). Estetski občutek vznika tudi iz posameznikovih spominov na kraj in izkušenj z njim. Tudi Istrani dojemajo domačo pokrajino kot lepo, kar poleg estetizacije literariziranih pejsažev razkriva pogosta uporaba narečnega izraza *deštra* 'lepa', ki se pojavlja v zvezi z Istro ali njenimi kraji.

Ker je topofilija odnos med pokrajino in človekom, nanjo vplivajo ne le poteze pokrajine, ampak tudi osebnostne lastnosti ljudi. Posebnosti istrske pokrajine morajo ustrezati tudi posebnosti Istrana, saj sta živela v medsebojni soodvisnosti in si vzajemno oblikovala regionalno identiteto. Katere so glavne lastnosti Istranov? O tem bi bila potrebna primerjalna in statistično obdelana raziskava demografije, življenjskega sloga, mnenj in vrednot, ki bi zajela reprezentativni vzorec istrske populacije. Toda predstave o sebi, »teorije« o svojem regionalnem značaju imajo tudi predstavniki te populacije, ki v tem primeru niso domorodni informatorji, postvarili viri preštevnih podatkov za odtujenega, objektivističnega raziskovalca, temveč avtonomni subjekti (laičnega) »raziskovanja«, ki opazujejo svoje rojake in sebe ter o tem pišejo, med drugim v literarnih delih. Takšna je »teorija« o značaju Istrana oz. Istranke izpod peresa ene izmed njih: »Skromen je, neopazen in potrpežljiv, a trden. Tak, kakršnega je oblikovala zemlja, ki jo obdeluje, krega in blagruje, kakršnega so izbrusila sušna poletja, blage sape in neurja, leta zatajevanja in lakote, pa tudi sreče in blaginje. Tak, kakršna je njegova dežela, njegova deštra Istra.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Iz analize zbranih besedil se je izluščila še ena poteza topofilije, to je idealiziranje preteklosti: »Ampak zame je bilo takrat lepše, čeprav so vasi smrdele po hlevskem

gnoju, a dišale so po senu ali vinu in polenti« (PRIBAC 2001a: 116). Preteklost je prikazana kot čista in neomadeževana, vredna hrepenenja, spomin na minule čase pa je estetiziran, včasih prežet tudi s folklorizmom pripovedne razsežnosti topofilije:

Med škrlami
si sam s seboj.
Iščeš
včerajšnje stopinje,
poslušáš hrepenenje trav
in sanjaš,
da bo pozabljeni mlin
spet oživel.

Da bodo iz vode
vstajale vile.
Čiste,
prelepe
se bodo smehljale
tebi,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)

Topofilija je dejavnik, ki ustvarja psihološko okolje, v katerem se človek počuti dobro in ugodno. Gre za odnos, ko človek postane del pokrajine in pokrajina del njega. Ugodje okolja se kaže v občutku lepote, bogastva in mnogoterih možnosti. Možnosti, ki jih nudi okolje, so tako oprijemljivo fizične kakor tudi neoprijemljivo bivanjske:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš,
ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš,
kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš,
s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)

Občutek lepote se navezuje na omenjeno estetiko pokrajine. Človek lažje naveže stik s pokrajino, če se mu ta zdi lepa in privlačna – kot da bi skozenjo gledal prastari topos (izgubljenega) rajskega vrta:

Od morja sem pa vsa si vrt,
vinograd si prežlahtnih trt,
in vsa si nežen oljkov gaj,
drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)

Kako dobro se Istrani počutijo v okolju svoje pokrajine, je prek registra ljubezensko-erotične lirske govornice (z metaforo *pokrajina je čutna in čuteča ženska*) opisal istrski pisatelj Franjo Frančič:

V tej pokrajini,
ki ima tople oči,
svilnato kožo,
in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)

5.3 Drugi/drugačnost

Drugi označuje tisto, kar je v procesu vzpostavljanja identitete – kot zunanja norma, zakon ali pa neželeni tujek, potlačeni izvržek – mentalno izločeno iz jaza oz. sebstva; v razmerju s pozunanjenjem drugega se konstituirajo meje jaza. Dvojica jaz/drugi je našla svoje mesto tudi v geografiji, in sicer v tistih njenih panogah, ki se ukvarjajo s postkolonialnimi in feminističnimi študiji ter z geografijo podeželja (SECOR 2009: 515). Kdo je bil (so bili) drugi za Istrane na istrskem podeželju? V tej vlogi so leposlovna besedila videla predstavnike oblasti in Italijane v obdobju med obema svetovnjima vojnama, po drugi svetovni vojni pa različne prišleke iz osrednje Slovenije (na primer vikendaše), Neslovence ali predstavnike državnega aparata, na primer carinike in policiste. Takole so na primer označeni karabinjerji kot zastopniki italijanske oblasti:

Opoldne so se pod njim [drevesom, op. avt.] ustavili karabinjerji. Tujci iz neznanih dežel. Nanj so odložili mrzle karabinke, sedli na kamne, si prižgali cigarete in se razgledovali po okolici. Žlobudrali so nerazumljive besede, se prešerno smejali, si kazali strgane in porjavele fotografije ter včasih zapeli otožno in milo pesem ... Ko jim je postalo dolgčas, so vstali, si oprtali karabinke in jo mahnili naprej po svoji poti. Drevo, drevo pa je zatrepetal v vetru, kajti slutilo je, da ti možje prinašajo nesrečo. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

Zgornji navedek razkriva razloge za socialno izključenost karabinjerjev (kot »drugih«) iz skupnosti domačinov: karabinjerji so bili tujci s tujimi navadami in jezikom (hrupno in nerazumljivo žlobudranje), pripadniki represivnega aparata vladajočega naroda, služba jim je dajala premoč nad domačini, zato so izstopali iz podeželske idile, pridržane zgolj za domačine Slovence. Karabinjerji so prikazani kot znanilci črne prihodnosti. S podobami tujcev so Istrani tudi sicer radi povezovali svojo nesrečo:

Jim tujec trnja trosil je, ne cvetja:
kot skale trdni niso se uklonili,
veliki v svoji trpki bolečini. (KOCJANČIČ 2001: 45)

Podobne lastnosti kot karabinjerjem so Istrani pozneje pripisovali jugoslovanskim oz. slovenskim carinikom in policistom: bili so večinoma prišleki, pripadniki narodov iz drugih jugoslovanskih republik, poleg tega pa so utelešali državno moč meje. Ta je cepila istrsko pokrajino, s tem pa tudi samodojeti kolektivni jaz Istranov, zato so jo domačini mrzili (ne nazadnje zaradi ponižujočih izkušenj z biopolitiko na mejnih prehodih):

Včasih
je treba
v kabino...
Tuja roka
otipava moža,
ženo,
tudi otroka ...
Kot nag je človek,

ko blok zapusti,
korake zdrobijo mu
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)

Vikendaši in prišleki iz osrednje Slovenije so sicer Slovenci, vendar niso Istrani, zato so prav tako drugi. Pravi Istrani jih zavračajo, saj so zanje tujek v okolju. Po mnenju istrskega pesnika Edelmana Jurinčiča so ti slovenski prišleki ogrožajoči, nadmočni tujci, tako kot drugi nedomačini: »Z vseh strani neba, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih vdrali v Istro, si jo podjarmljali, jo izkoriščali in hujskali Istrane ene proti drugim« (nav. po BASKAR 2002b: 191). Ali kot je slišala in zapisala Marta Verginella: »So prej bili Siciljani in sedaj so pa Kraševci. Ki nas hodijo komandirati.« (VERGINELLA 1998: 207) Oba navedka kažeta na oblikovanje močnega nasprotja med kolektivnim sebstvom domačinov in drugimi. Drugi so vsi, ki nimajo istrskih korenin in so imenovani z isto besedo: *forešti* 'tujci'. Jurinčič meni, da obstajajo nevidne meje Istre, in dodaja: »Med Istrijani in priseljenci je [meja. op. avt.] bila in je še vedno aktualna.« (JURINČIČ 1994: 622) Po njegovem so meje rezultat ideološko spodbujenega priseljevanja ljudi, ki se niso mogli vključiti v istrsko življenje.

5.4 Brezkrajevnost

Po temeljni definiciji je kraj zlitje fizičnega in človeškega sveta, ki postane središče naše neposredne izkušnje in nam omogoča, da živimo avtentično in izvirno življenje, napolnjeno s pomeni. Brezkrajevnost je nasprotje tega (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) in se nanaša tako na okolje brez značilnih krajev kot tudi na odnos do okolja, ki kraju/krajem ne prizna njihovih pomenov (RELPH 1976: 143). Brezkrajevnost je v prvi vrsti povezana z uniformiranostjo in izgubo krajevnosti zaradi procesov državne integracije in globalizacije. V Istri se je ta proces v omejenem obsegu začel že s priključitvijo Jugoslaviji in se pozneje nadaljeval v osamosvojeni Sloveniji, posebej ko se je ta na vseh točkah integrirala v združeno Evropo, NATO in globalni tržno-finančni kapitalizem. Sile, ki so v Istri povzročale brezkrajevnost, so bile politične in družbenoekonomske spremembe, zaradi katerih se je regija soočila z odseljevanjem, depopulacijo in deagrarizacijo. To je vodilo v propadanje kulturne pokrajine oz. nekaterih njenih prvin, tudi tistih, ki so bile na izkustveni in pomenski ravni vtakane v življenje ljudi in so metonimično zgoščale tamkajšnji *genre de vie*:

Pergole, oreha
ne vidijo z balkona.
Kamne mojih nonotov
pokriva
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)

Nivelizacija in brisanje krajevnosti ni samo posledica globalne modernizacije (beton), ampak tudi vdora osrednjeslovenskih regionalnih tipik: »Ali če namesto baladurja zgradi pač gorenjski balkon.« (DOBRINJA 1996: 285)

Če je kraj proizveden prek izjemnosti, prepoznane v človekovih izkušnjah in interakcijah z bivanjskim okoljem, potem je brezkrajevnost tako obratno usmerjen proces kot tudi rezultat tega procesa. V slovenski Istri sodi vanjo zaraščanje obdelovalnih površin, propadanje teras in suhih zidov. S tem je namreč izginjal poznan in domač svet, nastal iz sožitja med človekom in okoljem, iz človekove sposobnosti prilagajanja, njegove iznajdljivosti in trdega dela.

Istrska edinstvenost temelji na sredozemski kulturni pokrajini, življenjskem stilu, ki iz nje izhaja, na narečju, prepletanju različnih jezikov in kulturnih izročil ter s tem povezani burni zgodovini. Istrska pokrajina je pokrajina oljk, smokev, grozdja in druge flore, posebej sredozemske. Pokrajini daje svojski značaj še njena prst, relief, bližina morja, podnebje (zlasti burja), pa tudi lokalne prakse, orodja, navade – velike motike, ki so prekopale to zemljo, pridne roke, ki so znosile kamenje z njiv in travnikov v suhe zidove, generacije, ki so zravnale strma pobočja. Zato mnoge boli, da se Istra zarašča, da propada delo prednikov in da izgublja svojo edinstvenost:

In vse je obraščeno in zaraščeno. Ni več stezic doli ob Drnici ali Derešnjaku. Sama robida in srobot in kvečjemu akacije. Čez nekaj let, če ne bomo posadili vseh teh hribov in bregov vsaj z oljkami, bo Istra podobna Notranjski. Gozdovi bodo polni srn in divjih svinj in še medvedov povrh. No, to ni tako slabo. Taka je baje bila Istra tudi v srednjem veku, zaraščena in divja. (PRIBAC 2001: 117)

6 Zaključek

Iskanje stičišč med literarno vedo in geografijo oz. preučevanjem literature in zemlje je pokazalo, da je navkljub navideznemu razkoraku med področjema obeh strok mogoče prepoznati veliko vzporednic in povezav tako na ravni konceptualnega okvira in predmeta preučevanja kakor tudi na ravni produkcije in recepcije besedilnosti. Na splošno lahko rečemo, da je zbližanje med strokama posledica vsebinskega, konceptualnega in metodološkega razvoja geografije. Od profila klasične discipline, ki je v konceptiji prostora sinkretično združevala naravoslovje in družboslovje, se je geografija v zadnjem času oddaljila in krenila v smer postmoderne humanistike. Ko razpravljamo o stičiščih med literaturo, literarno vedo in geografijo, bi nas utegnilo zamikati, da bi presek področij poimenovali z izrazom »literarna geografija«. Čeprav ta izraz sega vsaj v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja ali celo na njegov začetek,⁹ pa so z njim še vedno težave, saj ni povsem jasno, ali se v omenjeni sintagmi »geografija« nanaša na disciplino ali na predmet preučevanja; geografija (mnogokrat rabljena tudi v množinski obliki) je namreč tudi oznaka za prostor, kraj in druge fenomene fizičnega sveta. Po drugi strani tudi pridevnik »literarni« lahko meri na (literarnovedno) disciplino ali na literaturo kot primarni vir (HONES 2008: 1303). Kakor koli že, na primeru slovenske Istre in njene tematizacije v leposlovju smo poskušali pokazati sporočilno vrednost literature kot vira speci-

⁹ Izraz »literarna geografija« sta uporabila Christopher Salter in William Lloyd v delu *Landscape in literature* (1977), pred njima pa ga je že v naslov svoje knjige *Literary geography* (1904) postavil škotski pisatelj biografij William Sharp.

fičnih podatkov za geografske raziskave, posebej na področju razmerij med pokrajino in njenimi populacijami. Saunders se je ob teh virih spraševal, kaj literatura ve (SAUNDERS 2009: 439). Vednost, vpisano v literaturo, smo analizirali v luči nekaterih ključnih tîrminov sodobne humanistične geografije: občutka kraja, topofilije, identitetne razlike jaz/drugi in brezkrayevnosti.

Analiza prvih dveh fenomenov je izluščila njun skupni vidik, to je »romantično« gledanje na Istro in ustvarjanje pokrajinskega mita. »Romantično« dojemanje Istre je identično »romantičnemu« gledanju na katero koli drugo kulturno pokrajino, ki se ponaša z obdelovalno zemljo: lepoto pokrajine konstituira obdelana plodna zemlja (s svojo morfologijo, proporci, teksturo). Mit idealizira preteklo pokrajino in vanjo projicira mladost, družino, spomine na dom in druge točke v itinerariju pokrajinske pripadnosti. Preteklost se reproducira prek številnih spominov, individualnih in kolektivnih, prek avtobiografij, spominskih pripovedi, povedk, literarnih tekstov. Iz vseh veje hrepenenje po minulih časih in pokrajinah. S tem je povezan tudi odnos ljudi, ki kot svojo intimno pokrajino še vedno dojemajo zamišljeno pokrajino preteklosti. Dejanska pokrajina sodobnosti pa samo še krepi potrebo po vzdrževanju pokrajinskega mita kot zamišljenega ideala, v luči katerega je mogoče razpoznati, kaj je v sodobnosti neželeno, neestetsko, kaj ustvarja občutja odtujenosti in brezkrayevnosti.

V pričujočem prispevku smo prikazali, kako je tisto, »kar literatura ve«, mogoče prenesti v zakladnico geografskega znanja. Povezovanje obeh disciplin in predmetov preučevanja odpira področje, ki postaja vse pomembnejše ne samo s teoretičnega vidika, ampak tudi z uporabnega. Nudi možnost za preučevanje odnosa do življenjskega okolja in identificiranja s pomeni pokrajine, kar je temeljni pogoj za oblikovanje odgovornega odnosa do nje. Čut pripadnosti pokrajini, ki ji ljudje pripisujejo kulturno in zgodovinsko vrednost ter jo razumejo kot življenjski prostor svoje družine in lokalne skupnosti, je zagotovilo, da se bo skrbi za lastno dobro pridružila skrb za okolje. Preučevanje odnosa do pokrajine, katerega izsledke bi upoštevalo tudi prostorsko načrtovanje, bi lahko omogočilo uravnotežen razvoj posameznih regij in zagotovilo trajnost in stabilnost njihovih identitet. Na tem področju je v slovenski geografiji še veliko maneverskega prostora, saj se je spoznanje, da je mnenje ljudi pomembno, šele dobro začelo uveljavljati.

VIRI IN LITERATURA

- Stuart AITKEN, 1997: *Analysis of text: armchair theory and couch-potato geography. Methods in human geography: a guide for students doing research projects*. Ur. Robin Flowerdew idr. London: Sage. 197–213.
- Mihail Mihajlovič BAHTIN, 1982: *Teorija romana: izbrane razprave*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: CZ.
- , 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Helena Biffio idr. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Trevor BARNES in James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.

- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodno-jadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Brazde s trmuna*. Tudi na spletu.
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda*. Triban: Samozaložba.
- Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja*. Koper: Libris.
- Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.
- Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.
- , 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.
- , 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.
- Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.
- Tim CRESSWELL, 2009: Sense of Place. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).
- Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine. *Dela* 29. 5–19.
- Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Richard DENNIS in Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London journal of Canadian studies* 12. 1–5.
- Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo. *Primorska srečanja* 20/180. 285.
- Jörg DÖRING in Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.
- James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.
- , 2005: *The City as text: the politics of landscape interpretation in the Kandyian kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN in Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and planning: Society and space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 2007: O drugih prostorih (predavanje). Prev. Vojislav Likar. M. Foucault: *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Ur. Jelica Šumič-Riha. Prev. Jelka Kernev Štrajn idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 214–223.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON in Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prispodoba trenutka. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ in Leon BERNETIČ, 1996: Drevo. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi*. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ in Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst. *Brazde s trmuna* 8. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Prev. Gail Lenhoff in Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ur. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCKOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ur. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER in William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ur. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice*. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih*. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC.
- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in geography* 6. 266–76.

--, 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.

Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur*. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.

Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. *Acta Histriae* 6. 203–214.

Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.

Keith WOODARD in John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

ZRC SAZU Anton Melik Geographical Institute, ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

AT THE JUNCTURE OF LITERATURE AND GEOGRAPHY: LITERATURE AS A SUBJECT OF GEOGRAPHIC INQUIRY IN THE CASE OF SLOVENE ISTRIA

Literary works as discursive articulation of the experience of residing in a space are becoming a legitimate subject of geographic inquiry. Postmodern geography also has adopted for its purposes some concepts from literary studies, such as intertextuality and landscape as text or geographic imagination. A qualitative analysis of selected examples of literary texts that thematize the space of Slovene Istria shows how topophilia, the Self/other identity distinction, and feelings of place and placelessness take shape in them. These are contemporary concepts of humanistic geography, which build on the predominantly objectivist, natural and social science tradition by taking into account individual and group apprehension, imagination, and formation of space. Literary works enable geography to analyze our relation to our living environs and the meanings that we attribute to the space or identify ourselves with. Our relations to space are also a fundamental condition for forming identities and societal responsibility.

Key words: Slovene Istria, qualitative textual analysis, literary representations of place, geographic imagination, cultural representations

1 Introduction

The face of the water, in time, became a wonderful book--a book that was a dead language to the uneducated passenger, but which told its mind to me without reserve, delivering its most cherished secrets as clearly as if it uttered them with a voice. And it was not a book to be read once and thrown aside, for it had a new story to tell every day. Throughout the long twelve hundred miles there was never a page that was void of interest, never one that you could leave unread without loss, never one that you would want to skip, thinking you could find higher enjoyment in some other thing. (TWAINE 1961: 55)

Literary studies and geography. At first glance it seems that the two have nothing in common. The first treats the achievements of verbal art, societal life, and the historical evolution of letters; the other is an all-encompassing, eclectic field devoted to space, which studies natural phenomena and social events in their connectedness and mutual dependency. Despite the prevalent view of disjuncture between the two disciplines, there are many shared points in the sphere of research approaches and conceptual points of departure, as well as in the sphere of objects of study. Debates about the so-called spatial turn in the humanities and social sciences, which expanded from about the early 1990s and were met with a wide response, focused attention on how literary studies could follow models of geography and cartography (DÖRING

and THIELMANN 2009); nevertheless, exchanges between the disciplines also flowed in the other direction, from literary models to geography. An interest in literature is already apparent in writings of one of the founders of modern geography, Alexander von Humboldt (1769–1859), and at times in those of other geographers, up to the middle of the twentieth century (HENDERSON and GREGORY 2009: 420). However, literary studies and geography began to draw close and develop linkages only recently, when geography outgrew its traditional boundaries—in particular social geography (human geography, *géographie humaine*, *Humangeographie*, *Kultur-/Sozialgeographie*)—and opened itself to new trends and philosophical conceptions, gradually transforming itself into the so-called new cultural geography.¹

2 A Disciplinary Juncture: Geography becomes Part of the Humanities

In the course of its development, so-called humanistic geography, which focuses on how people's relations to where they live are formed by their perceptions, creativity, convictions, and experiences, took an important step in connecting literature and geography. The humanistic approach, which was a response to the reification of the human factor in social studies, put people's perceptions and consciousness at the center of social analyses. Our consciousness makes us unique as social beings and enables us to take an active role in the world, to realize our will and desires. Consciousness is not only something conceptually rational because it also includes feelings, recollections, hopes, fears, satisfactions, and aspirations (WARF 2009). Humanistic geography is inspired by phenomenology, existentialism, and idealism (e.g., from Husserl and Heidegger) when it espouses the position that the world is actually a social construct and that any object is constituted through intentionality (HUBBARD et al. 2002; PICKLES 2009). Although humanistic geography is a comparatively new direction in social geography, humanistic thought has long been present in the field. Already at the beginning of the twentieth century, the great French geographer Vidal de la Blache (1845–1918) showed with his inquiry into *genres de vie*—an individual region's significant markers of cultural identity and practices engraved in landscape—how closely bound are people's consciousness and their physical surroundings. Yet the real beginnings of humanistic geography are in the 1970s, when Edward Relph (1976) brought it to prominence with his studies of the cultural influence of mass production and consumption, the homogenization of capitalist landscapes, and the resulting alienation; then came Ann Buttimer (1976), with the phenomenological conception of lifeworlds, in which reality is interwoven into human experiences; and David Lowenthal, who wrote on regional tastes and perceptions and the relation between history and cultural heritage (WARF 2000). Yi-Fu Tuan, who coined the term »humanistic geography«, also introduced the very popular and widely used expression »sense of place«, which pertains to the subjective batch of feelings and impressions individuals associate with a certain area (TUAN 1974a); for example, a house

¹ For new cultural geography is a process, not a static term. Cultural geography is based on various theoretical standpoints (Marxist political economy, feminist theory, postcolonial theory, post-structuralism, and psychoanalysis) and uncovers power relations and explores the construction of identity on the model of Foucauldian criticism.

becomes a home because of sense of place. The same author introduced the term »topophilia« into geography (TUAN 1974b), which is an umbrella term for a series of subjective emotions and ideas that tie individuals to a certain place. In general, humanistic geography was concerned with what gives places a peculiar colour, how places enter human consciousness, and how the way consciousness interprets space then influences the formation of places. This connected geography with landscape architecture, cultural anthropology, sociology, art history, and other humanities disciplines (WARF 2009).

The next big step in the joining of geography and literary studies was inquiry into geographic imagination, which is founded on cultural representations that have both emotional and ideological import. Such imagination helps form people's identities, their understanding of the world, and the world itself (HOELSCHER 2009a). Geographic imagination is a new term and the Slovene equivalents for *geographical imagination* and *imagined* (or *imaginative*) *geographies* are not yet fixed. However, elsewhere these expressions, which refer to the apprehension of space through images, texts, and discourses, began to gain currency with postmodern social science approaches that influenced geography to a great extent. In the background is the idea that space is not material and physical but metaphorical and manifested through culturally and ideologically negotiated representations. The literary critic Edward Said's contribution was key here. In his criticism of orientalism, he understood imagined geographies as a weapon of power, a way of controlling and subjugating territories (SAID 1995). The creation and diffusion of images takes places mainly through textual and visual materials, which brings literature into the very heart of geographic inquiry.

3 The Juncture at the Level of Writing and Reading

Literature and geography have long cohabited in their quality of discursive practices that connect writing and reading. If we treat geography as one of a number of discursive practices and bracket its scholarly paradigm, which took shape in the post-Enlightenment system of modern scholarship, then in the broadest sense geography has been from the beginning the writing, describing, and presentation of Earth's spaces, and in this way it connects with creative textual genres that since the eighteenth century have been understood in light of the general idea of art, or literature (*belles-lettres*). Throughout, geography concerned itself with questions connected with space, with where, how, and who we are. At the same time, such questions are embedded in the process of writing and reading. As Bakhtin underscored with the idea of chronotope, space or location, infused with the element of time, is the foundational element of a story, defining the actors and the structure, dynamics, modality, and genre profile of a story (BAKHTIN 1981: 217–220). Textual space is imagined in the process of writing, with reference to geographic experience and imagining. Writing can assimilate to factual geographic spaces or relate to them referentially; variously weld, creatively combine, and abstract and generalize them. It can also distance itself from them, opening alternative, possible, and other spaces that Foucault called

»heterotopias« (FOUCAULT 1986). We might say that geography is directly or indirectly woven into writing—the shaping of a story—and at the same time is built into it: »Geography functions as a container for plot« (DENNIS and HOWELLS 1996: 1). The structure of a fictional space not only determines the semantic and value structures of a text and its extra-textual bonds with the cultural context (LOTMAN 1977: 219–234), but serves, especially in literature of a mimetic orientation, as a referential key to discerning real locations, which are otherwise geography's domain. The fact that in the process of reading literature referencing textual spaces to geographic locations is important for much of the audience is evident in the results of such reception—visits to places and spaces described and interpreted in literary works; for example, the journey of Byron's Child Harold, Charles Dickens's London, France Prešeren's the Savica waterfall, or Srečko Kosovel's Karst. The tourist industry nimbly exploits many readers' desire for reexperiencing the story *in situ*. State and local governments do this as well with memorial tablets, monuments, toponyms, school excursions, pub names, and similar evocations of locations in a story, affirming the fame of their locale that has been immortalized in canonical or favorite works of literature with the help of literary connotations.²

The most direct link between geography and literature is made, of course, in travel literature, which joins the main models of both discourses: It is a material explanation, descriptively informative, and at the same time aesthetic, subjective, and narrative. Throughout its history travel writing has been a source of geographic examining as well as a result of geographic (professional or lay) reflection. However, a treatment of the meaning of travel writing for literature and geography would extend beyond the bounds of this article.³

The contemporary humanities characteristically stress the importance of the role of language as a system of signs that enables not only communications, discourse, and expressing opinions, but through the use and application of the system establishes social bonds, belonging, and identities, and forms models for apprehending the world and space. The poststructuralist⁴ »linguistic turn«, which in the humanities foregrounded the ontological supremacy of the text and discourse and linked them to power relations and structures of knowing, in geography is most clearly seen in the metaphor *landscape as text* (HOELSCHER 2009b). Understanding landscape as text is not in and of itself a discovery of postmodern geography. It characterized German *Landschaftsgeographie* and its hermeneutic parsing of anthropogenic traces and objectivization of the social in the physical of a region. The metaphor has even deeper roots in the ancient tradition of Christian and humanistic interpretation of space in old nineteenth-century geography. (HARD 2008:

² Dublin is a good example, where one of the most important tourist attractions is the Dublin Literary Pub Crawl, where they recite and play Irish authors (e.g., Joyce, Yeats, Beckett). On the contrary, in the church of Saint-Sulpice there is an inscription disclaiming any connection to Brown's novel *Angels and Demons*, which was supposed to have taken place in it.

³ Ecocriticism, which arose within literary criticism, also thematizes fields that are in part the subject of geographical study. In Slovenia, Jožica Čeh Steger (2012) has surveyed ecocriticism.

⁴ Poststructuralism as an intellectual movement that undermined structuralist rigidity and the drive for reliability also influenced geography by overcoming traditional binaries—for example, by reinterpreting the pairs objectivity-subjectivity, space-place, and nature-culture (WOODARD and JONES III 2009).

271–272, 279–284) However, the originally more metaphorical analogy between text and space has now, as it were, become part of the lexicon and terminology, being introduced in the framework of the complex linguo-semantic conceptuality that has flooded the postmodern humanities. In general, we can define text as a communicational phenomenon that stems from the use of linguistic signs for representing some knowledge, viewpoints, and/or carrying out a communication purpose or goal (JUVAN 2011: 105). Sentences and other linguistic elements that are formally and in terms of content connected and interdependent make up a text, making it a circumscribed whole. This whole presents a unique level of understanding, its significance, which has among other things a special communicative role. Both the textual significance and its communicative role depend in turn on the situation or context in which the text arises, the conditions in which the audience receives it, and the actors' intentions. A text is a »embedded in the events of juxtaposing and understanding conventional signs« (JUVAN 2011: 114), and therefore it is not only a cultural product, but also a symbolic space, where two processes take place simultaneously: the presentation of the world and social interaction. The text is not only the fundamental unit of literature, but, as Bakhtin noted, »the fundamental given [...] of all humanistic, philological thinking« (BAKHTIN 1986: 103), which means that contemporary and past culture with their practices are accessible and understandable to humanists only through texts (utterances) that are materialized in very different forms. Texts as the starting point and main subject of the humanities are not only written or oral, but also non-verbal, as, for example, the ritualistic behavior of groups or the symbolic language of architecture and urbanism (JUVAN 2000: 7–14). It is possible to apply the concept of text, understood in its broad, semiotic sense, to living space and landscape, insofar as the observer recognizes signifiers (e.g., symbols, indices, traces, and symptoms) in their physicality, signifiers by which a certain meaning and message can be attributed to space. In inquiring into space, geography touched on two other concepts from literary theory that are tied to the concept of text. A constitutive quality of texts is intertextuality, because every text contains the traces of other texts and cultural sign systems or refers to them, while these pre-texts in turn presuppose, evoke, and rewrite further textual layers of contemporary and past cultural space (JUVAN 2008). In light of the concept of intertextuality, we can inquire into the layering of a landscape or an urban tissue, which in every present bears in itself remnant messages of past ages of natural and cultural history. Further, the notion of intertextuality allows for exploring our orientation in space and cognitive ordering and semantic divisions of the actual living conditions through our mental images and memory schemas, accumulated from reading a variety of space-imagining genres (JUVAN 2011: 214–216). Another term that attracted geographers is discourse—that is, language use in a concrete situation in which the act of uttering situates its subject and establishes connections with other actors who are the addressees of the utterance or presupposed by it, in particular as speaking subjects of other (past, present, or possible) utterances (JUVAN 2011: 39–41; KORON 2004/2005). In geography, discourse is understood as a series of representations, practices, and ideas that form and connect meanings in networks, giving them significance.

On these bases, the metaphor »landscape is text« blazed new trails of inquiry. Landscape is a key geographic concept⁵ that despite its apparent simplicity and clarity surpasses all other geographical concepts in terms of actual complexity, ambiguity, and ideological and methodological variety. Since Carl Sauer, who in 1925 introduced the concept of cultural landscape (that the local group forms from the natural surroundings as a medium of its activity; SAUER 1963: 343),⁶ the term completely changed its conceptual content and obtained new applications. The original picture or image of the landscape was complemented by the very processes and functions that produced it. For new, postmodernist directions of inquiry, landscape is no longer just the material, physical reality, but the social and cultural text, the reading of which facilitates the discovery of the conceptual layers and practices of anthropogenic reshaping of the natural bases that created the landscape as text. Our understanding of landscape is based on the relation between the two levels: how a landscape is constituted and formed and which meaning were attributed to it and what experiences it generated. Landscape is thus not neutral and passive, not simply the result of the interpenetration of natural and socio-cultural factors, but of constant production throughout changing socio-spatial conditions (URBANC 2012: 2017).

Landscape is a text that a society wrote or formed and scholars, as well as those who live in the landscape and use it daily, read and interpret. The idea behind the metaphor is that people impress their way of thought, ideas, ideologies, and values upon a landscape as if spilling their feelings and viewpoints onto paper. As a result, it is possible to read a landscape like a book. The new cultural geography thus brings to life and intertextually reinterprets the old comparison with the »book of the world« or »book of nature«, a once beloved commonplace of the European literary tradition. This metaphorical topos has its origins in the Latin Middle Ages and its connotations were predominantly theocentric (CURTIUS 2002: 290–296). Deciphering landscape symbols shows that ideological and political messages are impressed into the landscape as well, or at least they can be indirectly read from its elements (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). The essence of such an understanding is that landscape loses its visual, concrete character and becomes every more subjective as physical and structural models recede before symbolic values, perceptions, and experiences. Reading it reveals numerous stories to use, just as Twain writes about the Mississippi in our introductory quotation. (URBANC 2011: 11)

The link between geographic knowledge and literary studies does not stop with reading, but grows with the analysis of writing (BARNES and DUNCAN 1992), which is indicated by the etymology of the term »geography« in ancient Greek (*geōgraphía*) originally meant 'earth description', 'earth writing' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literary crea-

⁵ On the array and variety of geographical concepts, approaches, and postulates in defining landscape, see »O pomenih pokrajine« (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ The *Slovenski etimološki slovar* explains this compound from the Greek *gē* 'earth' and a derivative of the verb *gráphō* 'I write', 'I draw', 'I paint', 'I carve'. The original meaning of »geography« was thus 'descri-

tions and landscape analyses are thus interconnected on the level of writing and describing as well, as stated at the start of this section: the juncture between the two discursive practices is in their describing of the relations between humans and (natural or socio-cultural) space, although each effects this in its own manner. Both geography and literature write about places and spaces and attribute meaning to them in a given social context. Literary narratives can therefore reveal to geographers how a certain space is or was ordered and how the subjective attitude towards the space shapes social action (CRANG 1998: 44).

4 The Juncture of Inquiry: Literature as a Source for Geography

Certain methods employed in geography gained new currency by using texts as sources of inquiry. Geographic analysis of texts has for some time taken into account evidential texts generally assumed to be factual, such as archival and statistical sources. They were ascribed mimetic, evidential qualities because of their nature—a direct picturing of the world as it exists. Now geographers' interest is spreading to textual analysis of *belles-lettres* or fiction as well, and the boundaries between fictional and »factual« texts have substantially blurred. This mirrors directions in contemporary literary theory, which for years has deconstructed the fictional-factual opposition and shown that there is fictional (e.g., story structure) in any factual text, and that fictional texts also refer to reality (if only to ideological reality)—that is, they in fact evidentially touch upon reality as speech events. In addition, theory observes that culturally and historically changing social conventions determine the shifting cognitive border between the territories of the real and imagined, and that a methodological differentiation between fiction and actuality is annulled by the logic of possible worlds (JUVAN 2006: 218–230). Whether a text is thought to be fictional or factual, it produces meanings that people use in cognitively navigating the contemporary world (CRANG 1998: 44). Textual analysis in geography has also achieved greater significance thanks to steering concepts of postmodern culture that emphasize the real power and supremacy of images, representations, and simulacra. Contemporary culture and its space seem to theorists of the postmodern a collage of texts in different media (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

To the geographer, a text is a medium that can illuminate the interdependence of society and space or, in other words, a text reveals the mystery of human connectedness to the environment. The humanistic geographers Meinig (1979), Ann Buttimer (1976), and Tuan (1974a; 1974b), to name just several, proceed from the assumption that the world is a mosaic of specific places whose uniqueness can only be understood from the perspective of the individual and groups that attributes such meaning to them (URBANC 2012: 202). Meaning is not the find of an individual, but a group product (AITKEN 1997: 211). If we understand text as a singular creation derived from socially coded meanings and forms, and interpret culture as the intermediary, then with postmodernist geographic textual analysis we can create explicit (clearly expressed) knowledge from the implicit (hidden) social production of knowledge. At

the center of geographers' attention is the question of how space was described in literary works and how writers defined their evocative ties to natural and socio-geographical phenomena (DELYSER 2009). *Belles-lettres* thus attained great narrative power as a medium that by its inherent conventions discloses a deep apprehension of landscape and peoples in their variety, as well as perceptions of physical processes on the Earth's surface. *Belles-lettres* became further important in the 1970s when humanistic geography turned its attention to subjective experiences and the meanings of space. *Belles-lettres* became one of the keys to deciding how individuals and society apprehend landscape and space, especially in connection with feelings, values, and social relations and meanings (DELYSER 2009).

The meaning of *belles-lettres* as cultural text has changed in the most recent trends in geography. The focus shifts from understanding the peculiarity or uniqueness of a given region (place) to a normative level and the question of what a landscape or space ought to be like. This shift is used, for instance, in space planning, the basic goal of which is to create a pleasant living environment for people, and one that can be exploited effectively. This is only possible if people identify with the principles that planning attempts to apply to a space afresh and the attendant transformation of the landscape meanings. Literary tourism operatively employs (and sometimes misuses) fictional speech with normative power from evoking place. This is especially true when they try to mingle the authentic with a counterfeit (DELYSER 2009), or as Pocock puts it: »The truth of fiction is a truth beyond bare facts. Fictive reality may transcend or contain more truth than the physical or everyday reality.« (POCOCK 1981: 11) Moretti also thinks that literature's singularity is precisely because it is ordinary, mundane (2006). The idea behind these apparently senseless statements is that fiction reveals and reports a »sense of place« or *genius loci*, with which the place is imbued (HUBBARD et al. 2002: 128).

However, this direction of geographic thinking must, from the standpoint of literary studies, be treated with caution lest literary images or the evocation of places and landscapes be naively, mimetically understood—of course, not in the sense of factually faithful depictions of actual spaces, which geographers are well aware of, but in the sense of faithful representations of actual (authorial) experiences of a space. That is to say, literary discourse is not a transparent medium through which an authentic perception or at minimum a pure, recollected image of a landscape or place would present itself to the observer (in this case, the geographer). One way or the other, the creator's consciousness evaluated and reinterpreted the image. Genre, stylistic, and other conventions that cross literary discourse—its means are applied in writing, regardless of who, when, where, and about what—influence the articulation of the literary text's subject, its view, and everything that it presents to us in the text. Places and landscapes are no exception: for example, the genre of the idyll created a similarity between temporally and linguistically distant textualized experiences of different regions, such as the island of Kos in Theocritus or the Swiss Alps in Haller; and the pre-Romantic imagination presented the poetic experiences of Harz (Goethe, *Harzreise im Winter*) and the Scottish Highlands (Macpherson, *Ossian*) with like stormy, dramatic flair.

5 Literature as a Storehouse of Geographic Imagination and Representation: The Case of Slovene Istria

In this section we will attempt to define certain ideas that in geography became known and topical only with the introduction of humanistic elements and with the backing of contemporary theoretical philosophical premises; we will demonstrate these notions by the analysis of select examples of literary works on Slovene Istria. These concepts most frequently appear at the interstices of geography and literature. Slovene Istria is an excellent case for showing how we use textual analysis to determine the lived, experiential relation between humans and their environment. Especially in the last three decades this territory saw an exceptional flowering of literary representations by writers who gained prominence in the central media and institutions of Slovene literature, as well as by non-professional writers of often local or regional importance. Among the reasons for this Istria boom (somewhat recalling the Latin American one) it is worth noting Marjan Tomšič's influential work, *Šavrinke* (1986), which grew out of the writer's acquaintance with female Istrian vendors' tales and accounts. The Beseda slovenske Istre study group (and its bulletin *Brazde s trmuna*) also contributed to the explosion of literary depictions of Istria. The group »thoroughly and lovingly researched customs, dialectal speech, creative writing, and stories about the everyday lives of Istrian Slovenes« (*Brazde s Trmuna*). Literary creativity was one of the ways of positing Istria as an exceptional region in the Slovene context (TUCOVIČ 2012: 54) and an important means of forming a regional, Istrian identity. It is especially worth highlighting how the figure of the Šavrinke was made literary (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), becoming a symbol of Istrian distinctiveness and exceptionality.

5.1 Sense of place

The expression »sense of place« denotes the subjective experience of place that, however, covers a complex bundle of feelings and emotions a place or space prompts. Frequently it appears as a feeling of connectedness and belonging (Cresswell 2009). A sense of place is one of the bases for identity formation, for it enables identification of self with place and landscape. In Istria, different essentials underscore the feeling of place.

The first we can call the *biographical relation* or personal history, which is understood as an indispensable part of local history. In this typically long relation are intertwined the individual's cognitive-emotional and physical attachment to the place. It is built of memories, work and creativity, ownership of real estate, connectedness to the environment, group participation, local community, events and experiences: »The Istrian land, memories of terraced wasteland [bared], slate tiles, five-kilo hoes, hot August sledge hammers, the craziness of the cicadas, adders and vipers, abandoned marl cottages, jays in the rainbow of a storm, the river in the valley that carried away the bridges and mills!« (JURINČIČ 1996: 649). Recollections of ancestors, which are a key aspect of a community's collective memory (clan,

family, local commune), along with individual narrative identities, can depart from the historical logic of linear time and highlight the cyclical component. Cyclicalness creates the impression of eternal life and work in a given landscape. Generations may pass, but customs, belonging, land holding, knowledge, and behaviors are transferred from one to the next, which given the eternal return of the same assures continuity and stability:

Nono, je tu oral tudi tvoj nono, pranono? Ja, tudi moj nono je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)	Grandpa, plowed here your grandpa, too, greatgranda? Yes, my grandpa, too plowed and dug there
--	---

The chain of memories of ancestors that narratively forms an individual's identity is inseparably bound up with a place's identity (hidden essence, spirit), as Alferija Bržan's poem with anaphoric parallels shows:

Reke korakov moje mame, reke korakov naših non, reke korakov do tvoje srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)	Rivers of steps, my mom's, rivers of steps, our grandma's, rivers of steps to your heart, the land.
---	--

Land and other real estate ownership and pride in a landholding play and important role in personal history (biographical relation). Property determines and individual's social and class standing in the socio-economic structure and so decisively helps form the individual's relation to place. Ownership strengthens a positive modality in understanding a homeland, as well as a feeling of belonging. In the same way, ownership dissuaded an Istrian from emigrating (voluntary or semi-forced after WW II): »And then I was going to run away to Italy! I had a small farm at home, a few head of cattle, and I didn't need to go out into the world and be a servant to others.« (KOCJANČIČ and ROJAC 2003: 113).

Connectedness to the natural environment in which people lived is seen in the depiction of the Mediterranean landscape with its characteristic flora and rivers winding through the hills, mild climate and sea in the distance. This landscape is shown (in the registers of an idyll or close to it) as bountiful, pleasant for people and animals, and providing a happy life. A close emotional tie developed between it and the people, one that can be expressed in a code of family relations. For instance, Kocjančič personifies the Istrian land as mother who birthed, fed, and raised it, and also as a lifelong friend: »You snuggled up to me as your son at the very dawn of my life.« (KOCJANČIČ 2001: 61). This metaphor, which attempts to express the author's authentic feeling of regional belonging and manifests a special sense of place significant for Istria, on the other hand belongs to the fixed repertoire of patriotic rhetoric; it is an example of how some commonplace (homeland or place of birth as mother) travels from language to language, from literature to literature, age to age, and place to place, every time and everywhere having to interpellate individuals into subjects

of locally relevant ideologies (if we allow ourselves to paraphrase Althusser's theorem).

Stories that locals are able to tell about their area reveal *the narrative relation* to the region. These are mythological narratives about its origin, tales of family histories and various other local traditions, and anecdotes and morally instructive examples. A constant of these stories in Istria is its thousand-year history during which rulers changed and political, administrative, and state borders moved: »He recounted the thousand-year history of the country, all the occupiers, warriors, and conquerors, cited the Romans, Franks, Aquileians, and Venetians. Further, the hordes of both World Wars.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

A *normative relation* is based on conscious values and convictions about what relation people should have to their homeland. It is bound up with the experience of dependency and is a response to it. It was formed from collective memory⁸ of historical events and processes, and it is marked by a persistent fear of others (especially foreigners) who might deprive the native group of its territory by conquest or purchase:

Vidiš	You see
te hribčke,	those low hills,
te doline,	those valleys,
ta svet?	that world?
Otrok moj,	My child,
da bi kupil te kraje,	to buy those places,
to zemljo	that land
ne bi smel imeti	no one
nihče	should have
in nikoli	never ever
dovolj denarja,	enough money
za nobeno njivo,	not for one field,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)	not for one wasteland.

5.2 Topophilia

The term topophilia denotes a persons positive, fond disposition to the environment, in which beauty and singularity are joined. In belles-letters, it is frequently formed as a denotation of a certain place or region's beauty, which shows that it is an aesthetic condition, one proper to understanding verbal art, and key to perceiving of the living environment as well. However, the aesthetic is just one of the ways of binding. Tuan understands aesthetic binding as momentary; the individual experiences it accidentally when seeing exceptional, previously unfamiliar beauty. Its counterbalance is the persistent tie that gradually creates a warm feeling (of beauty) about a familiar place (TUAN 1974b: 94). The aesthetic sense also arises from individuals' memories of a place and experiences in it. Istrians, too, apprehend their native area as

⁸ KOMAC (2209: 219) says that preserving the memory or awareness of the meaning of past processes or occurrences in present conditions is necessary for understanding the region today.

beautiful, as shown by the use of the word *deštra* 'beautiful' (standard Slovene *lepa*) in connection with Istria and places there—in addition to aestheticized landscapes in literature.

Since topophilia is a relation between landscape and humans, not only landscape features come to bear on it, but people's personal characteristics as well. The characteristics of the Istria landscape must correspond to the Istrian's characteristics, because they have lived interdependently and mutually formed the regional identity. What are the Istrians' chief qualities? Comparative, statistically based demographic, lifestyle, opinion, and values research would be needed to capture a representative model of the Istrian population. However, representatives of the population have ideas about self and »theories« of the regional character. They are not native informants, reified sources of data compiled for a detached, objective researcher, but autonomous subjects for (amateur) »research«. They observe their relatives and themselves and write about them, including in literary works. Here is a »theory« about the Istrians' character that one of them penned: »He is modest, unremarkable, and patient, but tough. He is as the earth formed him, one who works the earth, quarrels and praises, carved out by dry summers, warm breezes and bad weather, years of want and hunger, but also happiness and prosperity. He is like his land, his beautiful (»deštra«) Istria.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Yet another feature of topophilia jumped out during the analysis of collected texts, and that is the idealization of the past: »But for me it was more beautiful then, even though the villages stank of manure in the barns, and hay or wine and polenta was in the air« (PRIBAC 2001a: 116). The past is shown as a pure and unsullied, worthy of longing, and memory of times past is aestheticized, sometimes infused with topophilia's folkloric narrative expansiveness:

Med škrlami	Amid the tiled roof huts
si sam s seboj.	you are by yourself.
Iščeš	You search for
včerašnje stopinje,	yesterday's steps,
poslušaj hrepenenje trav	you listen to the grasses' yearning
in sanjaš,	and dream
da bo pozabljeni mlin	that the abandoned mill
spet oživel.	will come to life again.
Da bodo iz vode	That from the water
vstajale vile.	fairies will rise.
Čiste,	Pure,
prelepe	gorgeous
se bodo smehljale	they will laugh
tebi,	at you,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)	waiting like that.

Topophilia is what creates the psychological context in which a person feels good and satisfied. It is the kind of relation in which a person becomes a part of the landscape and the landscape part of the person. The pleasurable surroundings are evident in the feeling of beauty, riches, and plentiful possibilities. The possibilities

that the surroundings offer are both quantifiably physical and unquantifiably existential:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš, ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš, kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš, s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)	And yet I look at you: you blend with the earth, when you plow, sow, wipe your brow, mow and harvest, pick, clear the garden, you become young again with the spring.
---	--

The feeling of beauty is a function of the landscape's aesthetics. A person more easily makes contact with the landscape if it appears to be beautiful and attractive—as if viewing the prehistoric topos of a (lost) garden of paradise:

Od morja sem pa vsa si vrt, vinograd si prežlahtnih trt, in vsa si nežen oljkov gaj, drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)	From the sea to here you are all a garden, a vineyard of most noble vineyards, one lovely grove of olives, in full flower in green May.
--	--

The Istrian writer Franjo Frančič used an erotic lyrical speech register to describe how good the people feel in the surroundings of their landscape:

V tej pokrajini, ki ima tople oči, svilnato kožo, in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)	In this landscape, with its warm eyes, velvety skin, and open heart [...]
---	--

5.3 Others and Otherness

The other denotes that which in the process of establishing identity—as an exterior norm or law, or undesirable foreign body, a suppressed and rejected image—is mentally separate from I or self. The borders of self are constituted in relation to the externalization of the other. The pair self-other found a place in geography as well, in the branches that deal with postcolonial and feminist studies, as well as with rural geography (SECOR 2009: 515). Who were the others to Istrians in the Istrian countryside? Belles-lettres saw the representatives of Italian authority in this role during the inter-war period, and after WW II they were the various newcomers from central Slovenia (e.g., weekend residents), non-Slovenes, or members of the state apparatus, such as customs agents and police. Carabinieri, representing Italian power, were characterized in this way:

In the afternoon, the *carabinieri* stopped beneath it [a tree]. Foreigners from unfamiliar lands. They leaned their cold carbines against it, sat on the rocks, lit cigarettes, and looked about the surroundings. They yowled incomprehensible words, laughed raucously, showed torn and yellowed photographs, and from time to time sang a sad, sweet song... When they became bored, they stood up, hoisted on their carbines, and set off on their way. And the tree, the tree quivered in the wind because it suspected that these men were bringing woe. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

The quotation displays the reasons for the social exclusion of the *carabinieri* (as »others«) from the natives' community: the *carabinieri* were foreigners with foreign customs and language (loud and incomprehensible yowling) and members of the repressive apparatus of the ruling nation. Their service gave them power over the natives, and therefore they stood out from the rural idyll reserved only for the local Slovenes. The *carabinieri* are shown as harbingers of a dark future. The Istrians often connected their misfortunes with images of foreigners:

Jim tujec trnja trosil je,	The foreigner strew brambles before them,
ne cvetja:	not flowers:
kot skale trdni niso se uklonili,	like hard rocks they did not yield,
veliki v svoji trpki bolečini.	great in their bitter pain.

(KOCJANČIČ 2001: 45)

Later the Istrians attributed qualities similar to those of the *carabinieri* to Yugoslav or Slovene customs agents and policemen: they were predominantly newcomers and members of nations of the other Yugoslav republics. Further, they personified state power on the border, which cut the Istrian countryside and likewise the Istrians' collective I, as they understood it. Therefore they hated the border, and not least of all because of demeaning experiences with bio-politics at border crossings:

Včasih	Sometimes
je treba	it's required
v kabino...	to enter the booth...
Tuja roka	A stranger's hand
otipava moža,	feels man,
ženo,	wife,
tudi otroka ...	children, too ...
Kot nag je človek,	How naked is a person,
ko blok zapusti,	when leaving the building,
korake zdrobijo mu	footfalls puncture his
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)	back at night.

Weekend vacationers and newcomers from central Slovenia were, of course, Slovenes, but not Istrians, and therefore were just as much others. True Istrians rejected them like an infestation. In the opinion of the Istrian poet Edelman Jurinčič, these Slovene newcomers were threatening, hegemonic foreigners, just like other aliens: »From all ends of the earth in different periods of history they stormed into Istria, yoked it, exploited it, and set the Istrians one against the other« (BASKAR 2002b: 191). Or as Marta Verginella heard and recorded: »Before it was Sicilians, now it's people from the Karst. They come and command us« (VERGINELLA 1998: 207). Both citations indicate the formation of a strong opposition between the collective self of the natives and others. Others are all those who do not have Istrian roots and are called by the same name, *forešti* 'foreigners' (standard Slovene »tujci«). Jurinčič thinks that Istria has invisible borders, adding that a border »existed between Istrians and immigrants and it is still there« (JURIČNIČ 1994: 622). In his opinion, the borders

resulted from the ideologically motivated immigration of people who could not integrate into Istrian life.

5.4 Placelessness

A place is basically defined as a melding of the physical and human worlds that becomes the center of our direct experiences and enables us to live authentic and original lives full of meaning. Placelessness is the opposite (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) and applies both to environs without meaningful places and the attitude towards environs that do not admit places' meanings (RELPH 1976: 134). Placelessness is first of all connected with uniformity and the loss of a place's uniqueness due to processes of state integration and globalization. This process began in a limited fashion in Istria already with its inclusion into Yugoslavia, and later continued with Slovene independence, especially when Slovenia became fully integrated into a united Europe, NATO, and global financial markets. The forces that caused placelessness in Istria were the political and socio-economic changes that confronted the region with emigration, depopulation, and loss of agriculture. That led to the breakdown of the cultural landscape or certain of its elements, including ones that in the experiential and semiotic spheres were woven into people's lives and metonymically encapsulated their *genre de vie*:

Pergole, oreha ne vidijo z balkona.	The arbor, the walnut are unseen from the balcony.
Kamne mojih nonotov pokriva	My grandfathers' stones are covered
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)	with shards of concrete.

The leveling and erasing of regional identity is not only a result of global modernization (concrete) but also of the invasion of central Slovene regional elements: »Or if instead of an entry arbor they build a Gorenjska-style balcony. « (DOBRIŃJA 1996: 285)

If a place is the product of uniqueness recognizable in human experiences and interactions with the living environment, then placelessness is the opposite process as well as the result of the process. In Slovene Istria, this means farmland grows over, terraces and old walls tumble down, and a familiar, native world disappears, which grew out of human life in the environment, human's ability to adapt, their inventiveness, and hard work.

Istrian singularity is based on the Mediterranean cultural landscape and lifestyle that derives from it, on the dialect, and weaving of different languages and cultural traditions, with their attendant, violent histories. The Istrian landscape is one of olive trees, figs, grapes, and other flora, especially Mediterranean. The landscape's soil, relief, proximity to the sea, and climate (in particular the winds) give it its own character, as do local practices, tools, and customs—the huge hoes for working the land, busy hands that cleared rocks from the fields and pastures to make walls, the generations that evened out the steep hillsides. That is why many are pained that

Istria is growing over, their ancestors work is going to waste, and the region is losing its singularity:

And everything is grown up and grown over. There are no longer trails along the Drnica and Derešnjak rivers. Only brambles, clematis, at best acacia. In a few years, if we don't plant all these hilltops and hillsides with olives at least, Istria will look like Notronjska. The forests will be full of deer and wild boars and even bears. Well, that's not so bad. That's how Istria was supposed to have been in the Middle Ages, overgrown and wild. (PRIBAC 2001: 117)

6 Conclusion

The search for junctures between literary studies and geography, an inquiry into literature and the land, has shown that despite the apparent disjuncture between these scholarly fields, it is possible to identify many parallels and ties both in the conceptual frameworks and objects of study and in the spheres of textual production and reception. In general we can say that the two disciplines' growing closer is the result of content, conceptual, and methodological developments in geography. Geography has recently distanced itself from the classical profile of a discipline that syncretically combined the natural and social sciences in its conception of space and turned in the direction of the postmodernist humanities. When we consider the junctures between literature, literary studies, and geography, we might be tempted to name the intersection between the fields »literary geography«. Although this term goes back at least to the 1970s or even the beginning of the century,⁹ difficulties with it persist because it is not completely clear whether »geography« in the phrase refers to the discipline or to the object of analysis. Geography (often used in the plural) is, after all, also a word for space, place, and other phenomena of the physical world. On the other hand, the adjective »literary« also pertains to the discipline (literary studies) and literature as its primary source (HONES 2008: 1303). In any event, using the case of Slovene Istria and its thematization in literature, we have attempted to show the informative value of literature as a source of specific data for geographic research, especially in the area of relations between landscape and the population that lives in it. Saunders posed the question of what literature knows from these sources (SAUNDERS 2009: 439). We analyzed the knowledge embedded in literature in light of several key terms of contemporary humanistic geography: sense of place, topophilia, I-other identity differences, and placelessness.

Inquiry into the first two phenomena revealed their common outlook—that is, a »Romantic« perception of Istria and creation of a regional myth. Romantic view of Istria follows the pattern of romanticizing any other cultural landscape that is proud of the farmland: the fertile farmland defines the beauty of the landscape (through its morphology, proportions, texture). The myth idealizes the past landscape and

⁹ Christopher Salter and William Lloyd used the term »literary geography« in the work *Landscape and Literature* (1977). Before them, the Scottish biographer William Sharp used it in the title of his book *Literary Geography* (1904).

projects youth, family, memories of home, and other moments from the catalog of regional belonging onto it. The past is reproduced through numerous recollections, individual and collective, through autobiographies, tales told from memory, fairy tales, and literary texts. Yearning for times past and the landscapes wafts from all of the texts. Bound up with this is the attitude of the people, who still apprehend an imagined landscape of the past as their own, intimate landscape. The actual landscape of today only strengthens the need for perpetuating the regional myth of an imagined ideal in light of which it is possible to sort out what of the contemporary is undesirable, unaesthetic, and creates feelings of alienation and placelessness.

In this article we have given evidence of how this "what literature knows" may be transferred to the treasury of geographic knowledge. Connecting the two disciplines and objects of analysis opens up an area that is becoming ever more important not only from a theoretical standpoint, but also an applied one. There is the opportunity to analyze the relation with the living environment and identity formation together with landscape meanings, which is the fundamental condition for forming a responsible relation with the landscape. The feeling of belonging to a landscape, to which people attribute cultural and historical value and understand as their family and local group's living space, gives assurance that caring for one's own good is joined to caring for the environment. Analysis of the relation to landscape, the results of which space planners could take into account, could make possible balanced development of individual regions and ensure the continuity and stability of their identities. There is yet a good deal of room in Slovene geography to maneuver in this field. The realization that people's opinions are important has only just begun to be respected.

WORKS CITED

- Stuart AITKEN, 1997: Analysis of text: Armchair theory and couch-potato geography. *Methods in human geography: A guide for students doing research projects*. Ed. Robin Flowerdew et. al. London: Sage. 197–213.
- Mihail M. BAKHTIN, 1981: *The dialogic imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas P.
- , 1986: *Speech Genres and Other Late Essays*. Ed. Caryl Emerson and Michael Holquist. Trans. Vern W. McGee. Austin: University of Texas P.
- Trevor BARNES and James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: Discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete [Between regionalism and nationalization: The invention of the Šavrin-ka identity]. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvourni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadran-skem območju* [The ambiguous Mediterranean: Studies on regional intersections on the eastern Adriatic shore]. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Brazde s trmuna. Web.

Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter* [St. Peter and its times: Social memory, times, and identities in the Istrian village of St. Peter]. Ljubljana: Založba /*cf.

Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda* [Pure water]. Triban: Samozaložba.

Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja* [From a drop to the sea]. Koper: Libris.

Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.

Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.

--, 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.

--, 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.

Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.

Tim CRESSWELL, 2009: Sense of place. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.

Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek* [European literature in the Latin Middle Ages]. Trans. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).

Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika [The ecologicalization of literary scholarship and eco-criticism]. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.

Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine [On the meanings of landscape]. *Dela* 29. 5–19.

Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.

Richard DENNIS and Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London Journal of Canadian studies* 12. 1–5.

Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo [From Istra with love]. *Primorska srečanja* 20/180. 285.

Jörg DÖRING and Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ed. Jörg Döring and Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.

James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): Cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.

--, 2005: *The City as text: The politics of landscape interpretation in the Kandyen kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN and Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and Planning: Society and Space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 1986: Of Other Spaces. *Diacritics* 16/1. 22–27.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro [Poems for Istra]. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ed. Jörg Döring and Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ed. Ronald John et. al. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON and Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ed. Ronald John et. al. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre [Istra's invisible borders]. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prispodoba trenutka [Symbolic imaging of the moment]. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ and Leon BERNETIČ, 1996: Drevo [A tree]. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila* [Textual ties]. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2011: *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt: Peter Lang.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin [Stone, thorn, and juniper]. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva Družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi* [Poems]. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ and Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst [Across two borders to Trst]. *Brazde s trmuna* 8 [Bulletin]. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda [Theory/theories of discourse and literary scholarship]. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Trans. Gail Lenhoff and Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: Geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ed. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCKOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ed. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas [A return to the land of the Šavrin: A comparative reportage back in time]. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER and William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ed. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar* [Slovene etymological dictionary]. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice* [The Antónci in Pridvor, Istrjani on the coast: Stories and Humoresques]. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih* [My beautiful Istra: About its people, beauties, and attractions]. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [Images of the landscape of Slovene Istria]. Ljubljana: Založba ZRC.

- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri [Representations of the cultural landscape in texts about Slovene Istria]. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke* [Novel]. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in Geography* 6. 266–76.
- , 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.
- Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu [Slovene Istria – the landscape on the Slovene literary map]. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur* [Slavic studies in the regions – Koper: Koper Slovene studies at the juncture of cultures]. Ed. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.
- Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije [The Istrian countryside in the whirlwind of revolution]. *Acta Histriae* 6. 203–214.
- Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- Keith WOODARD, John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dovič

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MREŽA SPOMENIKOV SLOVENSKE LITERARNE KULTURE KOT SEMIOTIČNO PRILAŠČANJE (NACIONALNEGA) PROSTORA

Razprava obravnava omrežje spomenikov oz. spominskih obeležij slovenske literarne kulture, ki se je začelo oblikovati sredi 19. stoletja in je do danes močno zaznamovalo kulturno pokrajino slovenskih ozemelj. V prvem delu so nakazani zgodovinski vidiki nastajanja takšnih mrež, ki jih je mogoče razumeti kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora, povezano s kanonizacijo peščice velike »kulturnih svetnikov« in množice manjših slovstvenih veljakov. V nadaljevanju so komentirani delni rezultati projekta GIS kartiranja slovenskih literarnih spomenikov, njegove metodološke zagate ter možni prispevki k boljšemu razumevanju prostorov slovenskega slovstva.

Ključne besede: slovenska književnost, literarna kultura, kulturni nacionalizem, kulturni svetniki, spomeniki, mnemotopi, prostor

1 Uvod

Semiotične intervencije literature v geografski prostor se ne izčrpajo zgolj na ravni besedil. Literarne kulture namreč prostor preoblikujejo tudi povsem konkretno, s pomočjo mreže spominskih obeležij (mnemotopov oz. *lieux de mémoire*). Takšne mreže so vidno zaznamovale geografski prostor evropskih kultur predvsem od konca 18. stoletja naprej, ko se je po celini naglo širil kulturni nacionalizem. Njihova obravnava v tem prispevku je motivirana z dveh razmeroma različnih plati. Po eni strani izhaja iz preučevanja kanonizacije nacionalnih pesnikov in drugih »kulturnih svetnikov« v 19. in 20. stoletju, kjer se je prostor izkazal za pomemben element. Prostorska mreža spominsko zaznamovanih lokacij namreč šele oblikuje primeren kontekst za češčenje kulturnih svetnikov, kar se simptomatično kaže na primer v komemorativnih kultih nacionalnih pesnikov (Mickiewicz, Botev, Prešeren, Petőfi, Mácha, Puškin idr.), ki so v ritualni vrtnec mobilizirali osupljive množice ljudi.¹ Prostorski dejavniki kanonizacije kulturnih svetnikov (na primer prezervacija in muzealizacija rojstnih hiš in drugih objektov, načrtovanje javnih spomenikov, plošč in nagrobnikov ter krščevanje lokacij ali institucij) so se izkazali za ključne ne le z vidika »upravljanja« kolektivnega spomina in oblikovanja (nove) skupnosti in njenega skupnega imaginarija, temveč tudi z vidika (nacionalističnega) simbolnega osvajanja in prilaščanja oz. apropiacije ozemlja.

Po drugi strani je GIS kartiranje literarnih spomenikov v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture jasno pokazalo, da osredotočenost na avtorje kanoničnega trdega jedra ne ponuja dovolj široke slike. Šele v seštevku dolgega niza

¹ Prim. razprave o nacionalnih pesnikih v 4. zvezku *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIČ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

obrobnih, pogosto le lokalno zanimivih, ter peščice »vélikih« kanoničnih avtorjev, katerih »spomin« se širi iz periferije v center in od tod v širši (nacionalni ali celo mednarodni) prostor, se oblikuje primerno gosta mreža mnemotopov, ki preprede poprej »nedolžno« pokrajino z mrežo (literarnih) asociacij in konotacij ter jo podvrže (semiotični) nacionalizaciji. V tem smislu je mogoče začrtati številne analogije med gostim omrežjem srednjeveških svetniških središč, okrog katerih se je konstituiral (enotni) prostor »krščanske Evrope« (BROWN 1982: 6), in omrežji spominskih obeležij kulturnih svetnikov, ki so redefinirala (heterogene) prostore »Evrope narodov«.

2 Prostorski vidiki kanonizacije »kulturnih svetnikov«

Koncept kulturnih svetnikov, kot ga razumemo v okviru projekta *Kulturni svetniki evropskih nacionalnih držav* (CSENS), je vezan predvsem na raziskave kulturnih nacionalizmov na evropski celini v obdobju »dolgega« devetnajstega stoletja, tj. nekje od konca 18. stoletja pa do prve svetovne vojne.² Primerjalno preučevanje kulturnih nacionalizmov je med drugim pokazalo, da so si vzorci in modeli, po katerih so se oblikovale nacionalne kulture, presenetljivo podobni. Kljub poudarjeni samopercepciji lastne singularnosti so tako rekoč vse literarne kulture, tako tiste z dolgo tradicijo kot tiste, ki so bile praktično šele v nastajanju, v tem času operirale z identičnimi razvojnimi matricami »kultiviranja nacionalne kulture«: od jezikovnega kodificiranja (pisanja slovníc in slovarjev), zbiranja ljudskih gradiv, obujanja zgodovinskih tradicij, kostumov in ljudskih festivalov, do spodbujanja nove ustvarjalnosti in živahnih dejavnosti športnih društev (LEERSSEN 2006: 570–573). Temelj takšnih dejavnosti, za katerimi so stala prizadevanja intelektualnih elit, ki so sčasoma širile svoje zaledje, je bilo v resnici razsvetljsko kultiviranje, sistematično »preroditeljsko« delo. Toda takšno racionalno jedro je imelo tudi svoj nekoliko manj racionalni, zato pa toliko bolj čustveno nabiti protipol, ki je bržkone odločilno prispeval k temu, da so nacionalna gibanja mogla prestopiti v tisto fazo, kjer so se intelektualnim elitam pridružile širše množice (HROCH 1993: 6–8). Ta protipol predstavljajo »kulturni svetniki«, narodni izbranci iz umetniških vrst, ki so postali predmet intenzivnega češčenja, kulta in kanonizacije.³

Ni težko razumeti, da so v kontekstu splošnega fokusa na jezikovno področje (kot bistveno določilnico etnične pripadnosti) vlogo kulturnih svetnikov najlažje odigrali *možje besede*: pisatelji, tu in tam jezikoslovci, v prvi vrsti pa pesniki.⁴ Paradigmatične kulturne svetnike predstavljajo ravno »nacionalni pesniki«, izbranci, ki so v nekaterih tradicijah dosegli in ohranili nedosegljiv simbolni primat ter postali produktivna referenčna in medbesedilna žarišča matičnih kultur (prim. NEUBAUER 2010a;

² Prim. tudi spletno stran projekta.

³ Omenjena pola sta pomembno presečišče našla v dejavnostih kulturnih društev in čitalnic. Kot ugotavlja Urška Perenič, je v slovenskem drušvenem kontekstu literatura predvsem sodelovala »pri prezentaciji in oblikovanju narodne zavesti, ideje narodne osvoboditve in zedinjenja« (PERENIČ 2009: 518–519). Prim. tudi PERENIČ 2010 in prispevek iste avtorice v tej številki.

⁴ Izraz »možje« je povsem korekten, saj med vélikimi izbranci žensk skorajda ni. Če so bili srednjeveški kulti svetnikov vsaj na začetku izrazito mizogini, kot ugotavlja Thomas HEAD (2001), podobno velja tudi za kulte kulturnih svetnikov v 19. stoletju.

DOVIČ 2011; JUVAN 2011a). Njihov status, pa tudi kanonizacijo, postopek pripoznanja in uveljavitve, je mogoče v marsičem primerjati s kanonizacijo in statusom verskih svetnikov.⁵ V tem prispevku seveda ne bo mogoče obravnavati načelne problematike kulturnih svetnikov (prim. HELGASON 2011b), ravno tako bo treba pustiti ob strani številne pomembne vidike njihove kanonizacije, kot so denimo skrb za opus, nenehna interpretacija in »prilaščanje« umetniških del (besedil), ali indoktrinacija, temeljni dejavnik uspešne reprodukcije kanoničnosti (prim. preglednico v DOVIČ 2012). Pač pa bodo v središču pozornosti tisti dejavniki, ki so relevantni s prostorskega vidika, oz. natančneje, tisti, ki so povezani z nastajanjem prostorske mreže spominskih obeležij literarne kulture.

Prvi prostorski dejavnik, ki je neposredno povezan z likom in delom avtorja, je seveda trasa njegove življenjske poti (*vita*) – s posebnim poudarkom na ključnih točkah, kot so rojstvo, smrt, življenjske prelomnice, ali stvarjenje velikih umetnin.⁶ Ob takšni »realni« trasi je treba upoštevati tudi »imaginarne« koordinate, ki jih poseljujejo junaki del, kadar se ta seveda poigravajo z referiranjem na konkretne fizične prostore. Tako dobljena mreža lokacij je bistvena za to, kar se dogaja pozneje v različnih fazah kanonizacije, večidel seveda po avtorjevi smrti.⁷ Izmed prostorskih kategorij, ki so ključne za utemeljitev kanoničnega statusa (*inventio*), so gotovo zanimivi že avtorjevi relikti, ki so pogosto vezani na nastajanje določenih tipov spominskih obeležij (npr. velikih nagrobnih spomenikov). Nasploh je nastajanje spomenikov na začetku praviloma povezano s prostori, ki imajo povsem otipljivo, konkretno povezavo s posameznikom. Pri vzorčnih kulturnih svetnikih tako rekoč vsi omembe vredni »dogodki« – ob tem pa še dogajališča referenčnih umetniških del – dobijo svoj prostorski korelat vsaj v obliki spominske plošče.

Po drugi strani praksa »krščevanja«, tj. poimenovanja javnih prostorov oz. njihovega posvečevanja »patronom«, ni več nujno vezana na tiste lokacije, ki imajo svojo biografsko ustreznicom. Posebno skupino torej tvorijo tista spomska obeležja, ki niso konkretno povezana s posameznikovo biografijo ali opusom: ne trobentajo »hic locus est«. Medtem ko se nacionalni pesniki z velikanskimi reprezentativnimi kipi selijo na posebej izbrane, prestižne lokacije v metropolah in večjih kulturnih središčih,⁸ se postopno njihovo ime kot ime zavetnika širi po obsežnejšem geografskem ozemlju, da bi na koncu na primer Prešeren ali Cankar imela svojo ulico skoraj

⁵ Razumevanje kulturnega nacionalizma kot nove »civilne religije« 19. stoletja (obstajajoče vzporedno s tradicionalnimi religijami), ki ga nekako implicira projekt kulturnih svetnikov, je seveda treba razumeti v nekoliko prenesenem pomenu. Kot je opozorila Mona Ozouf v odlični knjigi o francoski revoluciji, od sekularnih svetnikov v principu ne pričakujemo posmrtnih čudežnih moči (OZOUF 1991: 266–267). Toda nekatere podrobnosti v zvezi s kultu kulturnih svetnikov nakazujejo, da mimezis sakralnega ni vedno povsem metaforičen (prim. HELGASON 2011a).

⁶ Opozoriti velja, da »prelomne točke« niso nujno nekaj imanentnega; pogosto jih je v takšne povzdignil šele hagiografski diskurz.

⁷ Včasih se kanonizacija začne že v času življenja avtorja. Klasičen primer zgodnje kanonizacije predstavlja flamski pisatelj Hendrik Conscience (1812–1883), ki so mu v Antwerpnu še za življenja odkrili veličasten spomenik in pripravljali evforične množične slovesnosti. Toda tako kot v primeru nizozemskega pesnika Hendrika Tollensa (1780–1856) ali konec koncev Koseskega se je izkazalo, da zgodnji začetek kanonizacije še ni zagotovilo za njen trajni uspeh.

⁸ Mogočni Mickiewicz Cypriana Godebskega je leta 1898 tako med drugim zrasel v Varšavi, ki z življenjem poljskega nacionalnega pesnika ni imela posebne zveze. Prim. KOROPECKYJ 2010.

v vsakem slovenskem mestu in vasi, ime bolgarskega nacionalnega pesnika-heroja Hrista Boteva pa nosi »na tisoče« lokacij in ustanov, med katerimi so celo nogometna igrišča in klubi (PENČEV 2010: 117).

Opozoriti seveda velja, da golo preštevanje obeležij utegne voditi v nekatere metodološke stranpoti ali celo napake, ki bi se jim bilo treba na vsak način izogniti. Prva takšna napaka je ignoriranje časovnice nastajanja spomenikov. Če namreč opazujemo le aktualno (geografsko) razpostavitev spomenikov, iz nje ni razviden zgodovinski potek nastajanja mreže, ki je pravzaprav ključ do vsake smiselne interpretacije. Druga napaka, deloma povezana s prvo, bi utegnili biti »uravnilovka«. Poudariti je treba, da niso vsa obeležja enako pomembna. Kot ena izmed možnosti za njihovo rangiranje se kaže ocena vloge, ki so jo odigrali v komemorativnem kultu. Med kategorijami, pomembnimi z vidika reprodukcije kanoničnega statusa in njegove transmisije v prostoru in času (*cultus*), so s prostorskega vidika nedvomno najbolj zanimivi rituali.⁹ Predvsem v drugi polovici 19. stoletja se je po Evropi v zvezi s kulturnimi svetniki razvila izredno pestra paleta ritualnih dejavnosti. Podobno kot v krščanskih kultih svetnikov so bili rituali pogosto povezani z dnevom smrti, ki je seveda hkrati tudi *dies natalis*, dan prerodenja v nebeško občestvo svetnikov; še posebej množične slovesnosti pa so predvsem po letu 1850 nastajale v zvezi s »kultom stolitnice« (QUINAULT 1998). Že površen pogled pokaže, da so središča največjih ritualov ostajali grobovi oz. nagrobni spomeniki, rojstne hiše ter novi veliki spomeniki na odprtih prostorih (na trgih, parkih) v metropolah. Poleg teh osrednjih žariščnih točk so bile tudi tiste manj pomembne pogosto integrirane v kakšen širši sklop, na primer ritualno romanje »po sledeh« – pogosto tudi kot del obvezne šolske indoktrinacije v obliki komentiranih ekskurzij –, vsekakor pa kot dejavnik semantičnega kultiviranja (lokalnih) prostorov, njihove soudeležbe pri nacionalnem korpusu simbolnega kapitala, in na koncu seveda tudi turizma.¹⁰

Iz doslej povedanega je očitno, da ima spominska mreža obeležij literarne kulture precej raznovrstne širše družbene razsežnosti. Njena geneza je povezana s kopico različnih protagonistov: od lokalnih skupnosti, ki z naslanjanjem na kulturni kapital rojakov kujejo vsakršen dobiček za svoj kraj, do intelektualnih elit, ki skušajo pridobiti množično patriotsko podporo za svoje projekte, začasno pa lahko zavzamejo tudi centre politične moči. V tem smislu je treba vedno upoštevati tudi razmerje med »uradno« (*top-down*) in »spontano« (*bottom-up*) dinamiko nastajanja spomenikov: zavedati se je treba, da je urbanistično umeščanje velikih spomenikov in preimеноvanje ulic, krajev ali celo pokrajin izredno občutljiv proces, ki v prvi vrsti zadeva politično (ali tudi vojaško) obvladovanje teritorija.¹¹ *Prostorsko označevanje* namreč predstavlja enega ključnih dejavnikov apropiacije, prilaščanja geografskega prostora

⁹ Jan in Aleida Assmann, ki sodita med pionirje študija kulturnega spomina, sta med prvimi izpostavila pomen učinkovitih mehanizmov transmisije (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Pozornost do ritualne plasti komemorativnih kultov je postala še izrazitejša z nastopom »performativnega obrata« v študijah spominjanja (RIGNEY 2011: 76–79).

¹⁰ V tem smislu je mogoče interpretirati na primer »Máchovo pokrajino« na Češkem (severno od Prage). Celoten okraj je danes na gosto posejan z referencami na Mácho: od spominskih obeležij na grajskih ruševinah do ustanov, hotelov ob Máchovem jezeru in lokalnega kina.

¹¹ Na primeru imen naselij sta večplastnost (pre)imenovanja naselij predstavila URBANČEVA in GABROVEC (2005).

ra in njegove transformacije v »nacionalni« prostor; sodi torej v domeno *političnega* v resnično konstitutivnem smislu.

3 Literarni spomeniki in »prostor slovenske literarne kulture«

Kot je bilo nakazano že uvodoma, pogled na celoto spominskih obeležij neke literarne kulture pokaže precej raznovrstnejšo sliko, kot bi jo dobili, če bi se osredotočili le na tiste njene predstavnike, ki veljajo za kanonične oz. najbolj reprezentativne. Nedvomno »kulturni svetniki« prednjačijo pri gostoti obeležij, pa vendar se jim pridružuje tudi množica manj uveljavljenih zastopnikov literarne kulture, ki imajo svoje spomenike, svoje lokacije in svoje ustanove. To velja tudi za slovensko literarno kulturo. Mogoče je torej sklepati, da bi sistematičen popis in geografsko kartiranje mreže spominskih obeležij – nekaj podobnega trenutno že poteka na Geopediji¹² – ponudila možnosti novih uvidov v nastajanje slovenske literarne kulture, njeno širjenje po geografskem prostoru pa tudi njen družbeni pomen. Zato se je med snovanjem interdisciplinarnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, ki je že predvidel GIS kartiranje biografij izbranih 330 ustvarjalcev in drugih veljakov literarnega polja (prim. JUVAN 2012; PERENIČ 2012) uveljavila zamisel, da se ob kartiranju biografij popiše tudi mreža spominskih obeležij, povezanih s temi avtorji.¹³

V zvezi z omenjenim segmentom projekta je treba nanizati nekaj metodoloških pojasnil. Trenutno je analiza spomenikov še v fazi popisa, ki ga izvajajo študentke in študenti slovenistike na ljubljanski Filozofski fakulteti, medtem ko strokovni nadzor in korekcije opravljajo raziskovalci pri projektu. Seznam avtorjev, za katere se spomeniki popisujejo, je identičen s seznamom 330 avtorjev, ki so izbrani za biografije. Opomniti velja, da se pri vsakem izmed izbranih avtorjev upoštevajo tudi spomeniki, ki so nastajali po letu 1940, in tisti, ki se nahajajo izven geografskih meja Republike Slovenije. Matrica za vnos podatkov v bazo za kartiranje je sledeča (vsak spomenik je obdelan posebej, pri čemer so poševne kategorije obvezne):

Vrsta spomenika

Ime spomenika

Priimek referenčne osebnosti

Ime referenčne osebnosti

Referenčni junak

Besedilo na spomeniku

Lokacija v geografskih koordinatah (Fi/Lambda)

Lokacija v Gauß-Krügerjevih koordinatah (Y/X)

¹² Gl. sloj Literarni spomeniki na <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. O Geopediji prim. tudi razpravo Hladnika in Fridlove v tej številki.

¹³ Reprezentativnost izbora je seveda neizogibna šibka točka raziskave. Načeloma gre za predstavnike slovenske literarne kulture, ki so pomemben del svojega opusa ustvarili v obdobju 1780–1940 in ki jih kot »reprezentativne« štejejo člani projektne skupine. Razumljivo je, da je tak izbor že tudi nekako »predizbran«, saj je nasledek kompleksnih, dolgoletnih aksioloških in kanonizacijskih procesov v slovenski literarni in kulturni zgodovini. Medtem ko iz jedra kanona med 330 izbranci verjetno ne bi pogrešili nikogar, obrobje nujno ostaja nekoliko bolj problematično.

Lokacija (opisno)

Pobudniki

Leto nastanka

Avtor(ji)

Referenčna literatura

Spletne povezave

Slikovno gradivo

Ime in priimek vnašalca podatkov

Datum vnosa

Do jeseni 2012 je bila zaključena prva faza vnosov za spomenike približno tretjine izbranih osebnosti, med katerimi najdemo tudi večino osrednjih kanoničnih avtorjev slovenskega slovstva. Ravno zato podatki – čeravno še delni in neverificirani (v preglednicah so nekatere napake) – že omogočajo preliminarne sklepe. Kot je bilo mogoče pričakovati, nekateri izbrani avtorji sploh nimajo obeležij, medtem ko število vnosov pri nekaterih raste v desetine ali celo čez sto (npr. pri Prešernu).

Praksa popisovanja je, kot vedno, razkrila številne zadrege. Medtem ko z georeferenciranjem, ki omogoča izdelavo tematskih zemljevidov, načeloma ni bilo zapletov, so podatki o pobudnikih, avtorjih ali letu nastanka pogosto težko dosegljivi in bi terjali prave male kulturnozgodovinske raziskave. Velik praktično metodološki izziv predstavlja tudi klasifikacija spomenikov. To je področje, ki ga bo bržkone treba še dodatno premisliti in na podlagi dosedanjih rezultatov dopolniti. Trenutno so na voljo naslednje kategorije:

javni kip avtorja na odprtem prostoru (celopostavni)

javni kip avtorja na odprtem prostoru (doprni)

javni kip na literarno temo na odprtem prostoru

spominski objekt (soba, hiša, muzej ...)

poimenovanje ustanove (šola, društvo, knjižnica, muzej ...)

poimenovanje lokacije (ulica, cesta, trg, gaj, park ...)

Zgornja klasifikacija terja nekaj pojasnil. Iz nje so izpuščeni spomeniki v zaprtih prostorih (četudi javnih) in navadne spominske plošče. Razlog za to je preprost: medtem ko so podatki o notranjih spomenikih – po vežah in hodnikih inštitucijah jih je precej, večinoma v obliki doprskih kipov – težje dosegljivi, so spominske plošče na slovenskem ozemlju kar preveč številne, da bi jih bilo mogoče obvladati v danem raziskovalnem okviru. Pač pa je ohranjeno razlikovanje med celopostavnimi in doprskimi spomeniki – očitno je namreč, da veliki celopostavni kip avtorja na odprtem (javnem) prostoru predstavlja prestižno obliko literarnega spomenika.

Že pri tej kategoriji se izkaže, da preštevanje nekoliko zavaja: utegnili bi namreč sklepati, da sta prava junaka slovenske literarne kulture Maister in Slomšek s po štirimi in Kajuh s tremi »velikimi« spomeniki; torej pred Prešernom, Cankarjem in (pogojno) Vodnikom, ki se lahko pohvalijo s po dvema, in pred kako deseterico tistih s po enim. Tu je seveda treba poudariti, da slava Maistra ali Slomška ni primarno literarne narave, temveč prej vojaško-politične in verske. Poleg tega je treba upoštevati tudi širši kontekst: kje stoji spomenik (prestižnost lokacije), kdaj je nastal in kako je

bil postavljen oz. financiran.¹⁴ S teh plati se kot paradigmatična spomenika slovenske literarne kulture izkažeta predvsem Vodnikov (1889) in Prešernov (1905) spomenik, ki sta simbolno zavojevala mestno središče Ljubljane v občutljivih okoliščinah slovensko-nemških oz. deželno-imperialnih trenj svojega časa. Prva velika slovenska literarna spomenika, ki sta s seboj potegnili množično podporo (tudi financirana sta bila pretežno s tipično nacionalno nabirko), sta namreč odločilno prispevala k transformaciji Ljubljane iz deželne prestolnice v duhovno metropolo »slovenstva«.¹⁵

Zanimivo sliko nudi tudi pogled na doslej zbrane podatke o nekoliko manj prestižnih doprskih kipih na odprtem javnem prostoru.¹⁶ Poleg Prešerna imata po štiri takšne kipe še Jurčič in Gregorčič, medtem ko imajo po tri poleg Ketteja nekoliko presenetljivo tudi Glazer, Novačan, Čufar in Trinko, sledijo pa Cankar, Aškerc, Balantič, Murn, Prijatelj, Vandot, Vilhar in Župančič s po dvema ter nekaj deset literatov s po enim takšnim spomenikom. Tako kot pri celopostavnih kipih, med katerimi se je šele pred kratkim pojavil prvi spomenik avtorici (Alma Karlin, Celje, 2010), je delež žensk tudi tu zanemarljiv: poleg presenetljivo zgodnjega obeliska Josipini Turnograjski na gradu Turn pri Preddvoru (1870), ki je bil pozneje dopolnjen še z doprskim kipom, so zaenkrat evidentirani le novejši doprsni kipi pesnic Lily Novy (1985) in Mire Mihelič (2005) v Ljubljani ter Ljubke Šorli v Tolminu (1995) – vsi omenjeni so vgrajeni v fasado – ter samostojni doprsni kip (nemške) pisateljice Ane Wambrechtsamer v Planini pri Sevnici, ki je dopolnil spominsko ploščo z reliefnim portretom, vzdano na rojstno hišo leta 1935. Pri vseh teh spomenikih je za smiselno interpretacijo treba poznati čas postavitve in njen (ideološki) kontekst.

Presenetljivo malo je doslej evidentiranih spomenikov na literarno temo, le peščica, na primer kranjskogorski Vandotov Kekec, cerkniški Krpan ali škofjeloška Agata in Jurij iz Visoške kronike; nimamo pa na primer večjih javnih kipov Bogomil ali Črtomirov, Krjavljev ali Tugomerjev, četudi sicer obstaja bogata tradicija slikarskih in kiparskih upodobitev literarnih predlog.¹⁷ Pač pa se je pri urejanju vnosov izkazala zadrega pri klasifikaciji tistih spomenikov, ki so sicer markantno pozicionirani v javni prostor, a niso figuralni. Vzorčni primeri takšnih spomenikov so Prešernova piramida-obelisk na Bledu (1883), ki pomeni prvo resno urbanistično »intervencijo« slovenske literarne kulture, Levstikov spomenik v Velikih Laščah (1889), Zoisova piramida v Ljubljani (1927) ter ljubljanski spomenik Ilirskim provincam (1929), katerega zapletena simbolika med drugim meri na Vodnika. Ti spomeniki so zaenkrat evidentirani kot »spominski objekti«, vendar takšna klasifikacija ni optimalna in bi jih bilo morda bolj smiselno zajeti s kategorijo »nefiguralni spomenik na odprtem prostoru«. Tudi sicer se je kategorija »spominski objekt« izkazala za nekoliko preveč

¹⁴ Kajuhovi spomeniki so nastajali kmalu po drugi svetovni vojni; dva stojita pred šolama, vsi trije pa ostajajo vezani na domačo regijo. Tudi Slomšek, ki tako ali tako ni tipičen junak literarne kulture, ima vse štiri spomenike na Štajerskem; spomenika v Celju in Slovenski Bistrici sta iz tridesetih let, spomenika v Mariboru in Lendavi pa iz časov po osamosvojitvi, ko je Slomšek dočakal tudi uradno beatifikacijo.

¹⁵ O postavitvi Vodnikovega spomenika prim. WIESTHALER 1889 in JEZERNIK 2010, o Prešernu pa ZBAŠNIK 1905, Kos 1997 in Dovič 2010. Pred tiskom je tudi obsežnejši angleški članek avtorja o genezi obeh spomenikov.

¹⁶ Tu se utegne slika po obravnavi vseh 330 avtorjev še nekoliko spremeniti.

¹⁷ Spomeniki, kakršen je npr. Peter Klepec ob Kolpi pri Bosljivi loki, sodijo seveda v ljudsko tradicijo oz. niso povezljivi s konkretnimi avtorji, zato jih projekt ne zajame.

ohlapno. Ni namreč vseeno, ali je npr. rojstna hiša, hiša prebivanja, ali hiša smrti, zgolj označena s ploščo ali pa je muzealizirana (v celoti ali pa le posamezne »spominske sobe«). V praksi naj bi skušali zajeti vse takšne objekte, ki so označeni s tablami, tudi če niso spremenjeni v muzeje; smiselno pa bi bilo na neki način ohraniti omenjeno razlikovanje.¹⁸

Posebno zadrego spet predstavljajo nagrobni spomeniki. Načeloma popis obeležij literarne kulture seveda ne zajema pokopaliških nagrobnikov; pa vendar bi bilo vsaj nekatere morebiti treba vključiti. Ne gre le za to, da so bili grobovi literarnih velmož pogosto cilj romarskih pohodov in prizorišče komemorativnih ritualov.¹⁹ Pogosto so bili namreč novi nagrobniki postavljeni naknadno, celo v sklopu s prekopom posmrtnih ostankov na uglednejšo pozicijo.²⁰ Pri tem so bila sredstva za takšne nagrobnike običajno zbrana z javno nabirko, ki je vključevala preplet ritualnih komemoracij ter medijsko in institucionalno zaslombo. Prvi razmeroma uspešen primer takšne nabirke pri nas je predstavljala Bleiweisova triletna kampanja za nov Prešernov nagrobnik v Kranju (1849–1852). Do konca stoletja se je ta način dela spremenil v učinkovito rutinsko produkcijo spominskih plošč, nagrobnikov in drugih spomenikov; topografsko označevanje pa je v tem času – simptomatično – postalo tako rekoč temeljna skrb Pisateljskega podpornega društva.²¹ Vsekakor bi bilo torej smiselno kot posebno kategorijo popisati pomembnejše nagrobnike, ki so nastali na tak način. V tem kontekstu velja seveda upoštevati tudi preurejanje pokopališč v spominske parke, predvsem Plečnikovo oz. Spinčičevo rekonstrukcijo ljubljanskega Navja (1937–1940) – toliko bolj zato, ker se ravno na nekdanjem pokopališču sv. Krištofa »nacionalizacija« slovenske spomeniške kulture v letih 1839–1840 pravzaprav šele zares začela.²²

Manj težav kot pri spomenikih se na splošno pojavlja pri »krščevanju«, tj. poimenovanju ustanov in lokacij.²³ Pri ustanovah seveda prednjačijo kulturne in izo-

¹⁸ Paradigmatična spominska plošča slovenske literarne kulture je seveda tista na Vodnikov rojstni hiši iz leta 1858, s katero se pri nas začenja sistematično prostorsko označevanje, obenem pa tudi množični kult komemoracije. Prim. MALAVAŠIČEVO zaneseno poročilo (1859) in MOČNIKOVE ironične komentarje (1983: 210–231).

¹⁹ To velja za večino nacionalnih pesnikov, pri čemer je primer češkega pesnika Máche še posebej zanimiv (prim. BORKO 1936: 4).

²⁰ Prekopavanje posmrtnih ostankov, ki sodi med konstitutivne poteze srednjeveških svetniških kultov, je značilno tudi za »kulturne svetnike«. Še bolj kot zgodnji Prešernov prekop leta 1852 (gl. GSPAN 1949) je značilen češki primer, ko so Máchove posmrtno ostanke leta 1939 ceremonialno preselili iz Litoměřic na praški Vyšehrad (prim. BORKO 1939: 7). »Translacija« reliktov seveda ostaja še kako živa praksa tudi v katolicizmu: tako so npr. Slomškovi ostanki leta 1941 potovali z mariborskega mestnega pokopališča v kripto frančiškanske cerkve, leta 1978 je krsta romala v grobnico stolnice, leta 1991 pa je bila prenesena v stolnično kapelo Sv. Križa.

²¹ Tudi začetki cehovskega združevanja slovenskih pisateljev so povezani s komemorativno kulturo, spomeniki in ceremonialnim romanjem k Prešernovi rojstni hiši, ki je leta 1872 dobila spominsko ploščo (prim. VOŠNJAK 1982: 398).

²² Gre seveda za nove oz. prenovljene nagrobnike Linhartu, Čopu, Vodniku in Korytku. V proces je bil vpleten tudi Prešeren. Prim. JEZERNIK 2010 in CEVC 1977.

²³ Razumljivo je, da v okviru projekta ni mogoče zajeti tistih poimenovanj, ki nimajo enoznačne geografske reference. Vrtinca Prešeren, Prešernova nagrada, plakete Mestne občine Kranj in Prešernove kroglice tako niso upoštevane, čeprav seveda poimenovanje blagovnih znamk in proizvodnja materialnih dobrin (na primer ikon ali kipcev) še zdaleč nista nepomembna vidika kanonizacije.

braževalne ustanove: kulturna društva in umetniške skupine, knjižnice, muzeji in šole; najti pa je mogoče tudi gostinske obrate ter turistične in športne organizacije. Tu izrazito izstopa Prešeren, ki svoje ime posoja prek 40 ustanovam, medtem ko prvi zasledovalci na seznamu močno zaostajajo, saj ne presežejo desetih ustanov. Med ustanovami, posvečenimi Prešernu, niso le društva in šole, temveč tudi vrtec, gospodarske družbe in gorska koča; poleg tega pa tudi največ kulturnih ustanov v tujini.²⁴ Pri poimenovanju lokacij pa se Prešernu pri izredno visokem vodstvu pridružuje Cankar (70 oz. 68 lokacij), medtem ko naslednja na lestvici, Vodnik in Jurčič, ne dosežeta 30 poimenovanj. Pri lokacijah seveda prednjačijo ulice, ceste in trgi, najdemo pa tudi gaje, parke, nabrežja in celo gorske vrhove (Trdinov vrh); razmeroma veliko pa je tudi spominskih poti.²⁵

4 Sklep

Podatki o spominskih obeležjih slovenske literarne kulture, ki so doslej zbrani v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture, jasno kažejo, da je slovensko ozemlje na *gosto* preprejeno s spomeniki literarne kulture. Dejstvo, da ima velika večina izmed izbranih 330 posameznikov vsaj kakšno spominsko obeležje, potrjuje tudi hipotezo, da literarna memorialna kultura nikakor ni omejena zgolj na avtorje trdega kanoničnega jedra, temveč zajema precej bolj na *široko*. Če ob tem upoštevamo še izrazit nacionalistični naboj, ki je zaznamoval genezo omrežja literarnih spomenikov, in ideološke pretrese, ki so spremljali njegov nadaljnji razvoj, je vsekakor mogoče ugotoviti, da slovensko etnično ozemlje s te plati predstavlja pomenljiv in kompleksen *spominski tekst*, ki zahteva skrbno in previdno dekodiranje.

Niz tematskih kart, ki bo izdelan v nadaljevanju projekta, bo nazorno vizualiziral prostorsko distribucijo različnih tipov spominskih obeležij, morebitne zgostitve ali razredčitve ter razmerja med periferijami in središči. Upošteva je časovno perspektivo nastajanja spomenikov (historične tematske karte) bo skušal prikazati, kako se je trend semantičnega kultiviranja in prilaščanja pokrajine razvijal od začetkov sredi 19. stoletja tja do današnjih dni. Videti bo mogoče, kje se kažejo morebitne prelomnice v vrednotenju in kanonizaciji posameznih avtorjev, ter vsaj deloma sklepati, na katere ideologije se je v različnih okoliščinah opiralo načrtovanje spominske mreže. Nadaljnje možnosti za interpretiranje si je mogoče obetati pri povezovanju spomeniške baze z drugih podatkovnimi bazami, najbolj neposredno seveda z bazo biografij. Tu se utegne na primer pokazati, kolikšen je širitveni potencial spomeniške mreže: predvidevamo lahko, da je to aktualno le pri velikih imenih kanona, medtem ko mali avtorji večidel ostajajo na lokalni ravni.

Ob tem se je vendarle treba zavedati, da vseh problemov ne bo mogoče rešiti s pomočjo »branja« tematskih zemljevidov. Ti namreč ne nudijo zadostnega vpogleda

²⁴ Ostali priljubljeni »patroni« so še Ivan Cankar, Lipa in Triglav.

²⁵ Praksa romarskega literarnega turizma je pri nas že dolgo prisotna. Lovro Toman, prvi ideolog slovenske komemorativne kulture, je že sredi 19. stoletja pozival rojake, naj obiščejo Vodnikov Koprivnik (TOMAN 1859: 229). Vzorčen primer sodobnega literarno-turističnega priročnika, ki prepleta interes za aktivni oddih, odkrivanje pokrajine, splošno zgodovino in književnost, predstavljajo npr. Padevčeva *Potovanja s Karlom Hynkom Mácho* (2010).

v družbena (omrežje pobudnikov, politična trenja, nadzor, financiranje, komemorativni rituali itn.) in diskurzivna (ideološka) ozadja nastajanja spomenikov, brez upoštevanja katerih interpretacija odprtih vprašanj ni mogoča. Zanimivi problemi se odpirajo tudi v primerjalnem kontekstu, kjer bi bilo smiselno raziskati, v kolikšni meri je slovenski razvoj morebiti specifičen. Vtis je, da so spomeniki literarne kulture izrazito pomemben, celo *temeljni* element slovenske spominske kulture – kar bi bilo seveda v skladu s splošno uveljavljeno samopercepcijo literarne naddoločenosti »slovenstva«. ²⁶ Vprašanje je, ali imajo spomeniki literarne kulture tudi drugod primerljivo vlogo in delež pri kultiviranju nacionalnega prostora, ali pa si morda takšno vlogo – bolj kot v slovenskem primeru – delijo z drugimi načini simbolne apropiacije ozemlja (na primer z obeležji, ki poudarjajo zgodovinsko kontinuiteto, politične in vojaške dogodke ter različne herojske in uporniške tradicije), medtem ko nesmrtno slavo »mož besede« morebiti nekoliko zasenčijo bronasti in marmorni veljaki iz vrst aristokracije in visoke politike. ²⁷

VIRI IN LITERATURA

- Aleida in Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ur. Aleida in Jan Assmann. München: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Emilijan CEVC, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik. *Kronika* 25/1. 29–37.
- Marijan DOVIĆ, 2010: France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.
- , 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.
- , 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom«. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ur. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.
- , 2012: *The Canonization of Cultural Saints: An Introduction*. Skopje: V tisku.
- Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

²⁶ Novejše kritične obravnave »slovenskega kulturnega sindroma« gl. pri JUVAN 2008 in DOVIĆ 2011b.

²⁷ V tem smislu je simptomatična ignoranca slovenske spomeniške kulture do političnih veljakov, zaslužnih za njeno dejansko uveljavljanje – predvsem Tomana in Bleiweisa, prva ideologa spomeniške apropiacije slovenskega ozemlja. Kot da bi ju njuna lastna ideologija »kulturnega sindroma«, ki povzdiguje literaturo v razmerah *nemožnosti* politike, za nazaj kaznovala s pozabo; komunistični *ne* »očetu slovenskega naroda« pa bi sodbo le še zapečatil.

- Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval Hagiography. An Anthology*. Ur. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii-xlii.
- Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and Rituals: The Canonization of Cultural 'Saints' from a Social Perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.
- , 2011b: The Role of Cultural Saints in European Nation States. *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Ur. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.
- Miroslav HROCH, 1993: From National Movement to the Fully-Formed Nation. The Nation-Building Process in Europe. *New Left Review* I/198. 3–20.
- Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The First Slovenian Poet«: The Politics of Interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.
- Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.
- , 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.
- , 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ur. Josef Dohnal in Miloš Zelenka. Brno : Masarykova univerzita. 115–118.
- Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish National Icon. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Zv. 4. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.
- Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Ljubljana: Kiki Keram.
- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of National Poets. Introduction. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petőfi: Self-Fashioning, Consecration, Dismantling. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou*. Praha: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the Necessity of National Icons. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.

- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane sistemske teorije. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech National Poet. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The Cult of the Centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.
- Ann RIGNEY, 2011: Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- Lovro TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANČ in Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30. junija 1889. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dović

ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

THE NETWORK OF MEMORIALS OF SLOVENE LITERARY CULTURE AS SEMIOTIC APPROPRIATION OF (NATIONAL) SPACE

This article treats the network of memorials or memorial landmarks of Slovene literary culture, which began forming in the middle of the nineteenth century and yet today powerfully marks the Slovene territories' cultural landscape. The first part of the article reviews historical models for the formation of such networks, which can be understood as the semiotic appropriation of (national) space connected with the canonization of a handful of prominent »cultural saints« and numerous men of letters of lesser stature. Then the partial results of a GIS project to map Slovene literary memorials are appraised, along with its methodological challenges and possible contributions to a better understanding of the spaces of Slovene literary culture.

Key words: Slovene literature, literary culture, cultural nationalism, cultural saints, memorials, mnemotopes, space

1 Introduction

Literature's semiotic interventions into geographic space are not limited to the textual sphere. Literary cultures reshape physical spaces by means of the network of memorial sites (mnemotopes, *lieux de mémoire*) as well. Such networks have visibly marked the geographic spaces of European cultures, especially since the late eighteenth century, when cultural nationalism started spreading rapidly over the continent. Their treatment in this article has a twofold motivation. On the one hand, it is prompted by study of canonization of national poets and other »cultural saints« that has exposed space as an important element. For the wide network of remembrance sites only enables proper veneration of cultural saints—as can be demonstrated, for example, by the commemorative cults of national poets (such as Aleksandr Pushkin, Adam Mickiewicz, Hristo Botev, France Prešeren, Sándor Petőfi, Karel Hynek Mácha, and others), which often managed to catch up immense masses in whirlwinds of ritual adoration.¹ Spatial dimensions of the canonization of cultural saints (such as preservation and museumification of houses-of-birth and other objects, the designing of public monuments, plaques, and tombstones, and the christening of locations or institutions) turned out to be crucial not only from the standpoint of the »management« of collective memory and the shaping of a (new) community and its common imaginary, but also from the perspective of the (nationalist) symbolic conquest and appropriation of the actual territory.

On the other hand, the GIS-mapping of literary monuments in the project The Space of Slovene Literary Culture has clearly shown that the focus on the core canon-

¹ See the section on national poets in the fourth volume of *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIĆ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

ic authors is too narrow. Only in combination with a large number of marginal, often only locally interesting authors, and a handful of canonized »greats« whose »memory«, appropriated by the center, radiates into the wider (national, and rarely international) space, a proper network of mnemotopes is formed, one that impregnates the formerly »virgin« geographic space with a dense grid of (literary) associations and connotations, subjecting it to (semiotic) nationalization. In many respects, it is possible to draw analogies between the network of medieval saintly shrines, around which the (unified) space of »Christian Europe« was constituted (BROWN 1982: 6), and the memorials to cultural saints that redefined the (heterogeneous) semiotic spaces of the »Europe of nations«.

2 Spatial Models of Canonization of »Cultural Saints«

The concept of cultural saints, as understood in the framework of the project Cultural Saints of European Nation States (CSENS), is primarily connected with research on cultural nationalisms in continental Europe during the period of the »long« nineteenth century—that is, from about the end of the eighteenth century to the beginning of WW I.² Among other things, comparative inquiry into cultural nationalisms has shown that the patterns and models on which national cultures were formed are surprisingly similar. Despite adamant self-perceptions of their proper singularity, all literary cultures—both those with long traditions and those that were practically only forming during this time—operated with identical developmental matrices for »cultivating national culture«: from language codification (dictionary and grammar writing), collecting folk materials, reinstituting historical traditions, folk costume, and festivals to engendering new creativity and exciting athletic society activities (LEERSSEN 2006: 570–573). The basis of these kinds of activities that the intellectual elites pushed (while gradually extending their sway) was in fact Enlightenment cultivation, the systematic »awakening« work. However, this rational core also had its somewhat less rational and correspondingly more emotional antipode, which no doubt led to national movements being able to pass into a phase where the broader masses joined the intellectual elites (HROCH 1993: 6–8). The »cultural saints«, the nationally anointed ones from the ranks of artists who became objects of intensive adoration, cult worship, and canonization represented this antipode.³

It is easy to understand how in the context of a general focus on language matters (as the essential determiner of ethnic affiliation) »men of letters« were best able to fill the role of cultural saints: writers, occasionally linguists, and above all poets.⁴ »National poets«, the chosen ones who in some traditions attained and held unassailable

² See the project website: <https://vefir.hi.is/culturalsaints/>.

³ The two poles found an important intersection in the activities of cultural groups and reading centers. As Urška Perenič concludes, in the context of Slovene society, literature primarily supported the »presentation and formation of national consciousness, the idea of national liberation and unification« (PERENIČ 2009: 518–519). Also see PERENIČ (2010) and her contribution in this volume.

⁴ The term »men« is entirely correct because there are almost no women among the great anointed ones. If medieval cults of saints were at least at the outset pronouncedly misogynist, as Thomas HEAD (2001) concludes, we can say the same for the nineteenth-century cults of cultural saints.

symbolic primacy and became the mother cultures' rich referential and intertextual foci, were the paradigmatic cultural saints (NEUBAUER 2010a; DOVIĆ 2011a; JUVAN 2011). It is possible in some respects to compare their status and canonization, a move of recognition and confirmation, with the canonization and status of religious saints.⁵ In this article it will not, of course, be possible to treat the principle issues related to cultural saints (HELGASON 2011b), and it will likewise be necessary to leave aside numerous important aspects of their canonization, as, for example, care for their opuses, continual interpretation and appropriation of their artistic works (texts), or indoctrination, the fundamental factor in successful reproduction of the canonical status (see the table in DOVIĆ 2012). The focus of our attention will be the factors that are relevant from a spatial standpoint or, more exactly, those that are connected with the appearance of a spatial network of memorial landmarks of literary culture.

The first spatial factor that is directly connected with the figure and work of an author is, of course, the trajectory of his life (*vita*), with special emphasis on key points, such as birth, death, critical stages of life, or the creation of great works of art.⁶ Apart from this, the »imaginary« coordinates populated by literary characters must be taken into account as well, especially when (fictional) texts refer to concrete, physical spaces. A network so derived is essential to what takes place later, in the various phases of canonization, for the most part after the author's death, of course.⁷ Among the spatial categories that are key to constituting canonical status (*inventio*), the author's relics are assuredly of interest; they are often tied to the appearance of certain kinds of memorial landmarks (e.g., large tombstones). In general, the appearance of memorials is at first, as a rule, connected with spaces that have a tangible, concrete link with the individual. With model cultural saints, all of the notable »events«—including the settings of prominent works of art—acquire as their spatial correlative at least a memorial plaque.

On the other hand, the practice of »christening«—i.e., the naming of public spaces or their dedication to »patrons«—is no longer necessarily tied to locations of biographic relevance. The memorial landmarks that are not specifically connected with a person's biography form a special group: they do not trumpet *hic locus est*. While national poets with huge representational statues occupy specially chosen, prestigious locations in large cities and sizeable cultural centers,⁸ their names gradu-

⁵ The apprehension of cultural nationalism as a new, nineteenth-century »civil religion« (existing alongside traditional religions), which the project Cultural Saints implies, must, of course, be understood in a figurative sense. As Mona Ozouf observed in her excellent book on the French revolution, we do not in principle expect miraculous works from secular saints after their deaths (OZOUF 1991: 266–267). However, certain details connected with the cults of cultural saints indicate that mimesis of the sacred is not always metaphorical (HELGASON 2011a).

⁶ It is worth stating that »critical points« are not necessarily of great note; it has often been only hagiographic discourse that made them so.

⁷ Sometimes canonization begins during the author's lifetime. A classic example of early canonization is that of the Flemish writer Hendrik Conscience (1812–1883), to whom a grand monument and euphoric mass celebrations were dedicated in Antwerp while he was yet alive. However, like the examples of the Dutch poet Hendrik Tollens (1780–1856) and the Prešeren's Slovene contemporary Jovan Koseski (1798–1884), this one also testifies that an early start to canonization does not ensure its long-term success.

⁸ Cyprian Godebski's formidable Mickiewicz was erected in Warsaw in 1898, a city that had no special connection with the life of the Polish national poet (KOROPECKYJ 2010).

ally spread over a wide geographic area. In the end, Ivan Cankar and Prešeren have a street of their own in nearly every Slovene town and village, while the name of the Bulgarian national poet and hero Hristo Botev designates »thousands« of locations and institutions, including even soccer fields and clubs (PENČEV 2010: 117).

Of course, it is worth noting that simple enumeration of landmarks might lead to methodological digressions or even mistakes that ought at all costs to be avoided. The first such mistake is ignoring the timeframe of memorials' appearances. If we take into account only the actual (geographic) distribution of memorials, we do not see the historical course of the network's formation, which is really the key to any plausible interpretation. Another mistake, partly connected with the first, is that of »leveling«. It must be emphasized that not all landmarks are equally important. One of the possible ways to rank them would seem to be by the value of the function they have played in the commemorative cult. From a spatial standpoint, among the important categories for the reproduction of canonical status and its transmission in time and space (*cultus*), the most interesting are rituals.⁹ An exceptionally colorful array of ritual activities developed across Europe in connection with cultural saints, primarily during the second half of the nineteenth century. As with Christian cults of saints, the rituals were frequently tied to the day of death, which is of course the *dies natalis* as well, the day of rebirth into the heavenly community of saints. In particular after 1850, impressive mass celebrations arose in connection with the »cult of the centenary« (QUINAULT 1998). Even a superficial glance reveals that the centers of the largest rituals remained graves or gravesite memorials, houses of birth, and the new grand memorials in open spaces (on squares, in parks) in large cities. Besides these central focal points, the less significant ones were frequently integrated into a kind of larger basket; for example, ritual pilgrimages »in the footsteps« —often, too, in the form of commentated excursions as a part of obligatory school indoctrination—but always as factors of semantic cultivation (of local) spaces, their participation in the national corpus of symbolic capital, and finally of course, tourism.¹⁰

From the foregoing it is clear that the memorial network of landmarks of literary culture has quite diverse and broad social reach. Its genesis is linked to a set of different protagonists—from local groups that make all kinds of income for their area by reliance on their countrymen's cultural capital, to intellectual elites that strive for mass patriotic support for their projects and can temporarily take over centers of political power. In this sense it is always necessary to reckon with the relations between the »official« (top-down) and »spontaneous« (bottom-up) dynamics of the appearance of memorials: it must be born in mind that the urban placement of large memorials and renaming of streets, places, and even districts is an exceptionally delicate process that in the first place effects the political (or even military) control

⁹ Jan and Aleida Assmann, who were among the pioneers in the study of cultural memory, underscored the significance of effective mechanism of transmission (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Attention to the ritual layers of commemorative cults became even more pronounced with the advent of the »performative turn« in memory studies (RIGNEY 2011: 76–70).

¹⁰ In this sense it is, for example, possible to interpret »Mácha's land« in the Czech Republic (north of Prague). An entire district is today thickly sown with references to Mácha: from memorial landmarks on castle ruins to institutions, hotels on Mácha Lake, and the local movie theater.

of a territory.¹¹ Spatial designations are one of the key factors in the acquisition and appropriation of geographic space and its transformation into »national« space; it belongs to the political domain in a truly constitutive sense.

3 Literary Memorials and »The Space of Slovene Literary Culture«

As was indicated at the outset, a look at the entirety of memorial landmarks of a literary culture reveals a considerably more diverse picture than would be obtained from focusing only on those canonized individuals who usually count as most representative. Undoubtedly the cultural saints lead in density of landmarks, yet they are joined by a large group of less known members of literary culture with their own memorials, dedicated places, and institutions. This applies to Slovene literary culture as well. Thus it is possible to conclude that systematic cataloguing and geographic mapping of the network of memorial landmarks—something like this is currently taking place on Geopedia¹²—would yield the possibility of new insights into the formation of Slovene literary culture, its spread in geographic space, and its social significance as well. Therefore, during the conceptualization of the interdisciplinary project The Space of Slovene Literary Culture, which anticipated GIS mapping of 330 creative writers and other literati's biographies, a proposal came forth to map the network of memorial landmarks connected with these writers as well.¹³

It is necessary to give certain methodological clarifications in connection with this part of the project. At present, analysis of memorials is at a descriptive stage. Students in the Slovene program at the Filozofska fakulteta in Ljubljana are carrying it out; project members are supervising and correcting the work. The list of memorials to authors that are being described is identical to the list of 330 authors selected for biographies. It is worth noting that in the case of each of the selected authors, memorials from after 1940 and ones located outside the geographic borders of the Republic of Slovenia are counted. The database matrix for mapping is presented below (each memorial is treated separately; italicized categories are obligatory):

Type of memorial

Memorial name

Surname of the person referenced

First name of the person referenced

Author referenced

Text on the memorial

Location by geographic coordinates (Phi/Lambda)

¹¹ URBANC and GABROVEC (2005) showed multilayered (re) naming of population centers.

¹² See »Literarni spomeniki« at <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. Regarding Geopedia, see HLADNIK and FRIDL in this volume.

¹³ The selection's representativeness is, of course, a questionable point of the research. Foremost these are representatives of Slovene literary culture who produced a significant portion of their works in the period 1780–1940 and whom the project members consider »representative«. It is understandable that such a selection is already a »pre-selection«, because it results from complex, longstanding axiological and canonization processes in Slovene literature and cultural history. While no authors of the core canon are likely missing among the 330, the outliers are somewhat more problematic.

Location by Gauß-Krüger coordinates (Y/X)

Location (descriptive)

Initiators

Year of installation

Creator(s)

Reference literature

Internet sources

Illustrated materials

Name and surname of the data recorder

Date of entry

By the fall of 2012, the first phase of memorial entries, for about one-third of the selected individuals, had been completed. Among them are the majority of the central, canonical authors of Slovene literature. For this reason, the data—albeit partial and unverified—already make possible some preliminary conclusions. As might be expected, some of the writers selected have no landmarks at all, while the number of entries for others reaches into the dozens or even over one hundred (e.g., for Prešeren).

As is always the case, the actual cataloguing work revealed numerous obstacles. While there were no major complications with geographic referencing of the memorials, which enables composition of thematic maps, on the other hand the data on the initiators, creators, and year of installation are frequently difficult to obtain: it would demand serious cultural-historical research work, which of course is impossible within the given framework. Another large, practical methodological challenge was the classification of memorials. This is an area that probably must be further pondered and expanded on the basis of existing results. Currently the following categories are available:

Public, exterior statue of the author (full height)

Public, exterior statue of the author (bust)

Memorial edifice (room, house, museum)

Name of an institution (school, society, library, museum etc.)

Name of a location (street, road, square etc.)

This classification requires some explanation. It leaves out interior (though public) memorials and common memorial plaques. The reason for this is simple: While data on interior memorials—there are quite a few, mostly busts, in institutions' halls and corridors—are more difficult to obtain, memorial plaques on Slovene territory are too numerous to cover in this research framework. Of course, the differentiation between statues and busts is maintained, because it is evident that a large statue of an author in a public place is a prestigious form of literary memorial.

This category already shows that numerical indicators are somewhat misleading: we might conclude that the most prominent figures of Slovene literary culture are Rudolf Maister and Anton Martin Slomšek, with four, and Karel Destovnik Kajuh with three »grand« memorials, in comparison with Prešeren, Cankar, and Valentin Vodnik, who boast two, and another dozen with one memorial. Here, of course, it must be stated that Maister and Slomšek's fame is not exactly of a literary nature,

but primarily military-political and religious, respectively. Moreover, the broader context must be taken into account: a memorial's location (its prestige), when it was installed, and how it was financed.¹⁴ From this perspective, the memorials to Vodnik (1889) and Prešeren (1905) turn out to be paradigmatic for Slovene literary culture, having symbolically conquered the Ljubljana city center in the delicate context of Slovene-German and provincial-imperial tensions of their time. These first two large Slovene literary memorials, which gained mass support (and were predominantly financed with typical nationwide collections), decisively contributed to Ljubljana's transformation from a provincial capital to the spiritual seat of »Slovenedom«.¹⁵

A look at the information thus far collected on somewhat less prestigious busts in exterior public spaces provides an interesting picture as well.¹⁶ Aside from Prešeren, Josip Jurčič and Simon Gregorčič have four such statues, while, in addition to Dragotin Kette, Karol Glazer, Anton Novačan, Tone Čufar, and Ivan Trinko have, somewhat surprisingly, three. Next, with two, come Cankar, Anton Aškerc, France Balantič, Josip Murn, Ivan Prijatelj, Josip Vandot, Miroslav Vilhar, and Oton Župančič, and about a dozen literati with one such memorial. As with statues, the first of which to a female writer (Alma Karlin, Celje, 2010) was installed only recently, the portion of these kinds of sculptures of female writers is negligible: aside from the surprisingly old (1870) obelisk dedicated to Josipina Turnograjska at Turn Castle near Preddvor, for now the only ones attested are the busts of Lily Novy (1985) and Mira Mihelič (2005) in Ljubljana and of Ljubka Šorli in Tolmin (1995)—all three are parts of facades. There is also a bust of the (German) writer Ana Wambrechtsamer in Planina pri Sevnici, which was added to the portrait in relief mounted on her house of birth in 1935. To interpret and assess the relevance of all these monuments prudently, it is absolutely necessary to consider the time of installation and its ideological context.

Surprisingly few attested memorials to literary topics and characters have been registered so far—only a handful, like to the writer Vandot's protagonist, Kekec in Kranjska Gora; Levstik's Krpan in Cerknica; and Agata and Jurij from Ivan Tavčar's novel *Visoška kronika* in Škofja Loka. There are, for example, no large public statues of Prešeren's Bogomila or Črtomir, Jurčič's Krjavelj, or Jurčič's Tugomer, even though there is a rich tradition of literary models in painting and sculpture.¹⁷ In preparing entries, a problem arose with classifying memorials that are obtrusively positioned in a public space but do not represent a human figure. Typical of such memorials are the Prešeren pyramid-obelisk in Bled (1883), which was the first real urbanistic »intervention« of Slovene literary culture; the Levstik memorial in Velike Lašče (1889), the Žiga Zois pyramid in Ljubljana (1927), and the Ljubljana memorial to the Illyrian Provinces (1929), whose complex symbolism

¹⁴ Memorials to Kajuh were installed shortly after WW II. Two stand in front of schools, and all three are connected with his home region. Likewise, all four memorials to Slomšek, an atypical figure in literary culture, are in Styria. The two memorials in Celje and Slovenska Bistrica date to the 1930s, and the two in Maribor and Lendava from after Slovene independence, when Slomšek was a candidate for beatification.

¹⁵ On the erection of the Vodnik memorial, see WIESTHALER (1889) and JEZERNIK (2010); on the Prešeren memorial see ZBAŠNIK (1905), KOS (1997), in DOVIČ (2010).

¹⁶ After all 330 writers are treated, the picture might change slightly.

¹⁷ Memorials like the one of Peter Klepec on the Kolpa River near Bosjiva loka, of course belong to folk tradition and cannot be linked to actual authors. For this reason the project does not include them.

pertains, among other things, to Vodnik. These memorials are for now recorded as »memorial edifices«, however, this classification is not optimal, and it would probably be more suitable to categorize them as »non-figural exterior memorials«. Further, the category »memorial object«, proved somewhat unwieldy—that is, it is of import whether a birth house, place of residence, or place of death is only marked with a plaque or perhaps turned into a proper museum. In practice, all of these objects marked with plaques ought to be counted, even if they have not been made into museums.¹⁸

Yet another special challenge is grave memorials. Initially, the catalog of landmarks of literary culture was not supposed to include grave markers in cemeteries; however, it may be necessary to include at least some. It is not only a matter of the graves of literary greats frequently being the object of pilgrimages and sites of commemorative rituals.¹⁹ Frequently new, monumental tombstones were installed later, when, for example, the corporeal remains were exhumed and reburied in a more prominent place.²⁰ Money for such grave markers was usually collected in a public campaign consisting of a set of ritual commemorations, supported by the media and institutions. In Slovenia, the first successful campaign of this kind was conducted by Janez Bleiweis for a new tombstone memorial for Prešeren in Kranj (1849–1852). By the end of the century this way of doing things had turned into effective, routine production of memorial plaques, grave markers, and other memorials. Symptomatically, topographic designation at the time became a fundamental concern of the Writers' Benefit Society, the predecessor of Slovene Writers' Association.²¹ It would, in any case, make sense to register the most important grave markers that were installed in this way as a separate category. In this context, it is, of course, also worth noting the remaking of cemeteries into memorial parks, especially Jože Plečnik's (Ivo Spinčič's) reconstruction of the Ljubljana Navje Cemetery (1937–1940)—the more so because it was only at the former St. Christopher (sv. Krištof) Cemetery that the »nationalization« of Slovene memorial culture really began (in 1839–1840).²²

¹⁸ The paradigmatic memorial plaque in Slovene literary culture is, of course, the one on Vodnik's birth house (1858), which at the same time introduced the systematic marking of space in Slovenia and mass commemorative cult. See Malavašič's enthusiastic report (MALAVAŠIČ 1859) and Močnik's ironic commentary (MOČNIK 1983: 210–31).

¹⁹ This is true of the majority of national poets, of which the case of the Czech poet Máchas is especially interesting (BORKO 1936: 4).

²⁰ The reburial of remains, which belongs to the constitutive features of Medieval cults of saints, is also typical of »cultural saints«. Even more indicative than the early reburial of Prešeren's remains in 1852 (GSPAN 1949) was the Czech example of when Máchas's remains were transferred from Litoměřice to Prague's Vyšehrad (BORKO 1939: 7). The »translation« of relics remains, of course, quite alive in Catholicism: Thus, for instance, in 1941 Slomšek's remains traveled from the Maribor city cemetery to a crypt in the Franciscan church; in 1978, the casket was moved to the cathedral sepulcher; in 1991, to the cathedral's Chapel of the Holy Cross.

²¹ The beginnings of the professional association of Slovene writers is also connected with commemorative culture, memorials, and a remarkable ceremonial pilgrimage to Prešeren's birth house, where a memorial plaque was placed in 1872 (VOŠNJAK 1982: 398).

²² Here I refer to the new or renovated tombstones of Linhart, Čop, Vodnik, and Korytko. Prešeren was also enmeshed in the process (JEZERNIK 2010; CEVC 1977).

In general, there have been fewer difficulties with »christenings«—that is, naming institutions and places—than with memorials.²³ Not surprisingly, cultural and educational institutions lead: cultural societies and artistic groups, libraries, museums, and schools; inns, pubs, and tourist and sporting organizations are to be found among them, too. Prešeren is exceptionally prominent in this regard, lending his name to over forty institutions; the next in number are far behind, with no more than ten institutions. The institutions dedicated to Prešeren number not only societies and schools, but also a kindergarten, business companies, a mountain lodge, and the greatest number of cultural institutions abroad.²⁴ In the category of christened places, Cankar, with sixty-eight places, draws very near Prešeren, with seventy, while the next two on the list, Vodnik and Jurčič, do not reach thirty. The leading types of locations are, of course, streets, roads, and squares, but we also find woods, parks, river embankments, and even mountaintops (e.g., Trdinov vrh); memorial paths are also quite numerous.²⁵

4 Conclusion

Data on the memorial landmarks of Slovene literary culture that have been collected so far in the context of the project The Space of Slovene Literary Culture clearly evidence that the Slovene territory is densely dotted with memorials of literary culture. The fact that the great majority of the 330 individual writers selected have at least some kind of memorial landmark confirms the hypothesis that memorial literary culture is not in the least limited to authors of the established core of the canon, but is quite a bit more inclusive. If in addition we take into account the pronounced nationalistic charge that marked the genesis of the network of literary memorials, and the ideological tremors that accompanied its further development, we can confidently conclude that the ethnic Slovene territory is a meaningful and complex memorial text that requires thoroughgoing and careful decoding.

The series of thematic maps that will be produced as the project continues will visually project the spatial distribution of different kinds of memorial landmarks, possible concentrations or sparse areas, and relations between center and periphery. Taking into account the temporal perspective of memorials' installation (historico-thematic maps), the project will attempt to show how the trend of semantic cultivation and acquisition of the land developed from its beginnings in the mid-nineteenth century to the present. It will be possible to see where potential breaks in the evalu-

²³ Obviously, it was not possible to include the instances of christenings that do not have stable geographic references. The Prešeren rose, the Prešeren Prize, the medals of the City of Kranj, and Prešeren chocolates are therefore not counted, even though branding and the production of material memorabilia are not at all unimportant in canonization.

²⁴ The other favorite »patrons« are Ivan Cankar, lipa (linden tree), and Triglav (the highest summit of Slovenia).

²⁵ Literary pilgrimage tourism has long existed in Slovenia. Lovro Toman, the first ideologist of Slovene commemorative culture, already in the middle of the nineteenth century called on his countrymen to visit Vodnik's Koprivnik (TOMAN 1859: 229). A typical example of a contemporary literary tourism handbook, which combines interest in active vacationing with exploring lands, general history, and literature is Padevč's *Cesty s Karlem Hynkem Máchou* (2010).

ation and canonization of individual writers occur, and at least partially to conclude on what ideologies the planning of the memorial network rested in different environments. Further interpretive possibilities are promised by connecting the memorial database with other segments of the project, most directly, of course, with the GIS biographies. Here it might, for example, be shown how and when the memorial network is able to reach beyond the biography-related spaces: we can surmise that this applies mostly to the canon's big names, while less known writers usually remain on the local level.

Nonetheless, we must be aware that not all the problems will be solved by "reading" thematic maps. First of all, the maps do not offer sufficient insight into social (i.e., the network of initiators, political tensions, supervision, financing, commemorative rituals, etc.) and discursive (ideological) background to the appearance of memorials, without which resolution of open questions is impossible. Problems of interest also arise in a comparative context, where it would be sensible to research to what degree Slovene developments were unique. There is the impression that memorials of literary culture are of pronounced importance, even a fundamental element of Slovene literary culture, which would, of course, correspond to the generally held self-perception of »Slovenedom's« literary anointment.²⁶ The question is whether memorials of literary culture elsewhere have played a comparable role in cultivating national space, or whether perhaps they share this role—more than in the Slovene case—with other ways of symbolically appropriating the territory (e.g., with landmarks that highlight historical continuity, political and military events, and various heroic and resistance traditions), and the bronze and marble greats from the aristocracy and high echelon politics overshadow the immortal glory of the »men of letters«.²⁷

WORKS CITED

- Aleida and Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ed. Aleida and Jan Assmann. Munich: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche [A pilgrimage to the grave of K.H. Mácha]. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche [Impressions of the poet K.H. Mácha's burial]. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The cult of the saints. Its rise and function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.

²⁶ See the recent critical treatments of the »Slovene cultural syndrome« in JUVAN (2008) and DOVIČ (2011b).

²⁷ In this respect, Slovene memorial culture's disregard for the two nineteenth-century politicians, Toman and Bleiweis, the proponents of the described appropriation of the Slovene territory, is symptomatic. It is as if the »cultural syndrome« ideology, asserting that literature is the only available vehicle of the Slovene national emancipation at the time (since the politics is impossible), to which both of them contributed, would in retrospect punish them by forgetting their astonishing *political* achievements. The communist No to Bleiweis, »the father of the Slovene people«, only sealed the judgment.

Emilijan ČEVČ, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik [Matevž Langus and Čop and Korytko's memorials]. *Kronika* 25/1. 29–37.

Marian DOVIČ, 2010: France Prešeren: A conquest of the Slovene Parnassus. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.

--, 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona [National poets and cultural saints: The canonization of France Prešeren and Jónas Hallgrímsson]. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.

--, 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom« [Pirjevec, the »Prešeren structure« and the »Slovene cultural syndrome«]. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ed. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.

--, 2012: The canonization of cultural saints: An introduction. Skopje: In press.

Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju [Prešeren's grave in Kranj]. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval hagiography. An anthology*. Ed. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii–xlii.

Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and rituals: The canonization of cultural »saints« from a social perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.

--, 2011b: The role of cultural saints in European Nation States. *Culture contacts and the making of cultures*. Ed. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.

Miroslav HROCH, 1993: From national movement to the fully-formed nation. The nation-building process in Europe. *New Left Review* 1/198. 3–20.

Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The first Slovene poet«: The politics of interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.

Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini [The »Slovene cultural syndrome« in national and comparative literary history]. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.

--, 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson [Romanticism and national poets on the European periphery: Prešeren and Hallgrímsson]. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.

--, 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ed. Josef Dohnal and Miloš Zelenka. Brno: Masarykova univerzita. 115–118.

Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish national icon. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.

Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* [Look at him, that is our Prešeren!]. Ljubljana: Kiki Keram.

- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva [The celebrations and festivities in memory of the one hundredth anniversary of the father of Slovene poetry, Valentin Vodnik's birth]. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ed. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti* [Studies in the sociology of literature]. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of national poets. Introduction. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petőfi: Self-Fashioning, consecration, dismantling. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Trans. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou* [Traveling with Karel Hynek Mácha]. Prague: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the necessity of national icons. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.
- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane systemske teorije [Literature in light of media-oriented systems theory]. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v družtvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The cultural life of societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ed. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis [Mapping the biographies of the most important (Slovene) writers: From the beginnings of literary mapping at the start of the twentieth century to contemporary spatial analyses in GIS]. Manuscript.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech national poet. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The cult of the centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.

- Ann RIGNEY, 2011: Embodied communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- Lovro TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album* [*The Vodnik memorial. The Vodnik album*]. Ed. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANC and Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete [Place names: A polygon for showing the power and reflection of local identity]. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30 junija 1889 [A celebrative speech at the opening of the Vodnik memorial in Ljubljana on 30 June 1889]. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika [The opening of the Prešeren memorial]. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.

UDK 022.5:930.85(497.4)

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL

Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

ČITALNIŠTVO V PERSPEKTIVI DRUŽBENOGEOGRAFSKIH DEJAVNIKOV

Avtorica v razpravi predstavi različne dejavnike, ki so mogli poleg narodnopolitičnih spodbud močneje vplivati na oblikovanje mreže čitalnic v 60. letih 19. stoletja, ter premišluje, kakšne so povezave med njimi in organizacijo prostorske distribucije čitalnic na slovenskem etničnem ozemlju. Ozavestiti skuša pomen součinkovanja demografskih značilnosti posameznih naselij in širših območij, kjer se je razvijalo čitalništvo, pri čemer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske, ki je bil izveden leta 1869. Med dejavniki posebno pozornost nameni politični in sodni organiziranosti območij s čitalnicami, njihovi občinsko-upravni razdelitvi in razprostranjenosti šolske infrastrukture, sestavljene iz srednjih in višjih šol. Na tej podlagi prihaja do nekaj možnih vzorcev, ki kažejo, kako so obravnavani dejavniki povezani med seboj z ozirom na vzpostavljanje in razporeditev čitalnic na različnih koncih slovenskega etničnega ozemlja.

Ključne besede: čitalnice, 19. stoletje, prebivalstvo, šolstvo, sodna in upravna organiziranost

1 Čitalništvo in demografska struktura

Obdobje čitalništva na Slovenskem se je začelo v 60. letih 19. stoletja, vendar so politično-kulturna društva, ki so bila v Trstu, Gorici, Gradcu, na Dunaju, v Ljubljani in Celovcu in so nekakšni predhodniki čitalnic, delovala že v marčni dobi. Skozi društveno življenje, ki je vključevalo spodbujanje branja, zbiranje, hranjenje in razširjanje časopisja in knjig, skrb za dramsko-gledališko dejavnost ter prevajanje in prirejanje literature za narodnokulturne in zabavne prireditve,¹ so ta društva še pred pojavom čitalnic igrala nespregledljivo vlogo za razvoj literarnega življenja in kulture. Še bolj se je društveno delovanje okrepilo po zatonu absolutizma in v ustavni dobi, kar je dodatno spodbudil februarški patent (1861), s katerim je bilo dovoljeno ustanavljanje nepolitičnih društev.² Čitalnice so se najbolj pospešeno razvijale ravno na začetku te dobe. Njihovo število in število članov je vseskozi raslo, tako da je bilo konec 60. let na Slovenskem 58 čitalnic.³ Takrat se je začelo obdobje taborov, v katerih je mogoče videti svojevrstne naslednike čitalniških društev, pri čemer so mnoge čitalnice delovale globoko v 19. stoletje in na začetku 20. stoletja.

¹ Poznejše čitalniške besede.

² Iz leta 1867 je zakon o društvih, ki je prav tako spodbudil njihov razvoj. Vendar je ogromno čitalnic nastalo že pred njegovim sprejetjem.

³ Skupaj naj bi v tem obdobju štele več kot 4000 članov. Ob koncu stoletja pa naj bi delovalo ok. 80 čitalnic. (REISP 1988: 137)

Kot prva je bila 29. januarja 1861 ustanovljena narodna čitalnica v Trstu, ki ji je bil tajnik Fran Levstik. Sledila ji je čitalnica v Mariboru, ki je po nastanku nekoliko prehitela ljubljansko čitalnico. Na Primorskem je bilo čitalništvo, vsaj kvantitativno gledano, sploh najbolj bogato, saj je v 60. letih obstajalo 26 čitalnic. Sledile so Kranjska s 17, Štajerska s 13 čitalnicami in Koroška z dvema čitalnicama. Na Primorskem so bila narodna društva na Goriškem,⁴ Tržaškem in v Istri. Z izjemo Trsta, ki je bil s 70.274⁵ prebivalci še na začetku 20. stoletja največje slovensko mesto po številu prebivalcev (v njem sta bili dve čitalnici – leta 1868 je bila odprta čitalnica pri Sv. Ivanu), so bile vse druge tržaške čitalnice, ki jih je bilo šest, na podežlju oz. v mestnem zaledju z 52.824 prebivalci. To je potrebno omeniti zato, ker je primerljivo z veliko večino naselij na Primorskem⁶ pa tudi na Štajerskem, kjer so se čitalnice pojavljale v kmečkih naseljih oz. na podežlju (med večjimi sta bila na Primorskem Štandrež in Branik oz. Rihemberk s 1544 prebivalci, na Slovenskem Štajerskem npr. Ljutomer, ki ni še imel mestnih pravic in je štel 1074 prebivalcev). Razloge za to, da so se na zahodnem in vzhodnem delu etničnega ozemlja čitalnice pojavljale v naseljih z manjšim številom prebivalstva kot na Kranjskem, bi bilo mogoče iskati v večjih potrebah lokalnega prebivalstva po ustanovah za učinkovitejše narodnokulturno delovanje na območjih, ki so bila v močnejših ali »usodnejših« stikih z italijanskim ali nemškim elementom, medtem ko so bile te potrebe v osrčju Kranjske in širše, kjer je bilo približno 90 % slovenskega prebivalstva, očitno manjše.⁷ Upošteva je podatke iz prvega popisa, ki je bil ravno konec 60. let 19. stoletja, bi naselja s čitalnicami glede na število prebivalcev lahko razdelili v tri različno velike skupine. Dobra polovica naselij, tj. 29, kjer so delovale čitalnice, je vasi in trgov oz. manjših krajev, kjer se je število prebivalcev gibalo v razponu med 262 (Benedikt v Slovenskih goricah) in 987 (Cerkno). 22 je naselij, ki so štela od 1050 (Štandrež) do 6623 (Rocol) prebivalcev. Število prebivalcev v večjih naseljih, ki so Ljubljana, Celovec, Maribor, Trst in Gorica, pa je bilo med 12.828 in 70.274. Če zdaj vzamemo seznam naselij s čitalnicami, vidimo, da je bilo največ čitalnic na podežlju na Primorskem, in sicer 15, kar je krepko čez polovico vseh čitalnic na zahodnem delu etničnega ozemlja. Sledi ji Štajerska, kjer je bilo med 13 čitalnicami trških oz. vaških 8, medtem ko sta bili na Koroškem ena čitalnica v mestu in ena na podežlju.⁸ Z ozirom na drugo skupino, v kateri so srednje velika naselja, je bilo največ čitalnic na Kranjskem, tj. 10, ki ji sledita Primorska z osmimi in Štajerska s štirimi čitalnicami. Vendar ni mogoče spregledati dejstva, da se je Primorska v drugi skupini znašla tako visoko na račun zalednih krajev (Rocol,

⁴ Goriška bo v nadaljevanju obravnavana ločeno po političnih okrajih oz. glavarstvih. Poleg mesta Gorica z najožjo okolico bodo posebej obravnavana glavarstva Gorica okolica, Tolmin in Sežana.

⁵ Vsi demografski podatki so iz prvega popisa prebivalstva 1869.

⁶ Na Goriškem so bile z izjemo mesta Gorica s 16.659 prebivalci vse čitalnice podeželske. Enako velja za istrski čitalnici.

⁷ To je nenazadnje razvidno že iz primerjave deželnih središč, saj se v Ljubljani z večjim številom prebivalcev, kar bi lahko porajalo večje potrebe po čitalništvu, tako kakor v Mariboru, ki je s predmestji štel precej manj prebivalcev, pojavi ena čitalnica. V neposredni bližini Maribora je delovala tudi čitalnica v občini oz. naselju Ruše (Maria Rast), ki je štelo le 612 prebivalcev. Med Gorico in Mariborom je po številu prebivalcev Celovec, kjer je čitalnica delovala od leta 1863.

⁸ Gre za slovensko koroško čitalnico v Železni Kapli (Bad Eisenkappel), ki je edina od čitalniških lokacij, za katero nisem mogla dobiti demografskih podatkov.

Škedenj, Kolonja, Rojan, Barkovlje in Opčine na Tržaškem ter Štandrež na Goriškem), ki so dejansko zaledne vasi in bi jih bilo ne glede na razmeroma veliko število prebivalcev smiselneje prišteti k naseljem v prvi skupini. Skupno število podeželskih čitalnic bi potem namesto 29 znašalo 36, kar predstavlja dobrih 60 % vseh čitalnic.

Tako kakor posamezna naselja, kjer so delovale čitalnice, kličejo po ločeni primerjavi zaledja deželnih središč oz. glavnih mest. Uvodoma omenjeno tržaško zaledje po vzorcu naseljenosti izkazuje nekatere podobnosti s kranjskim glavarstvom Ljubljana okolica,⁹ ki je imelo skorajda enako število prebivalcev, tj. 50.519, vendar samo eno vaško čitalnico v Šentvidu nad Ljubljano. Od tod se vidi, da je bila čitalniška dejavnost dosti živahnejša v tržaškem kot v ljubljanskem primestju, kar ima vzporednice v razmerju med Primorsko in Kranjsko. Med primestji nekoliko odstopa le mariborsko okrožje, ki je štel več kot 80.000 prebivalcev in kjer so skupaj z mestno delovale 3 čitalnice. Spodnještajerska okrožja so bila po številu prebivalcev nasploh večja od večine kranjskih in primorskih političnih okrajev, zaradi česar je pokritost Štajerske s čitalnicami po prebivalcih in napram pričakovanjem nekoliko nižja od tiste na Kranjskem, kjer so delovale štiri čitalnice več. V celovškem okrožju, ki je pokrivalo širšo okolico mesta in je štel približno 60.000 prebivalcev, ni bilo slovenske čitalnice.

Ker so med družbenogeografskimi dejavniki podatki o prebivalstveni sestavi eden izmed bolj izčrpnih virov pri preučevanju prostorske distribucije čitalnic, si bomo v nadaljevanju v njihovi perspektivi podrobneje pogledali posamezne zgodovinske dežele; začeli bomo s Primorsko. Če med seboj primerjamo demografske vzorce primorskih naselij, kjer so delovale čitalnice, najprej pade v oči širok razpon v številu prebivalcev med najmanjšim in največjim naseljem s čitalnico, ki sta v konkretnem primeru Skopo na Krasu s samo 309 in Trst z dobrimi 70.000 prebivalci. Seveda ni najbolj upravičeno primerjati urbanega središča in vasi, kjer bi bilo smiselneje vleči npr. povezave med Skopim in tržaškim Rocolom.¹⁰ Kraji tržaškega zaledja so sploh pri vrhu lestvice in si sledijo takoj za Gorico in Trstom v razponu med 6623 in 1166 prebivalci, pri čemer je med Kolonjo in Rojanom s 1570 in 1465 prebivalci še Branik, ki je kot občinsko središče povezoval več vasi in je imel 1544 prebivalcev. Za Barkovljami s 1166 prebivalci je Štandrež (St. Andrea), ki je spadal pod goriško glavarstvo in ki je kakor več čitalniških središč danes v Italiji. Na enajstem mestu je Cerkno (tolminsko glavarstvo) z 987 prebivalci, ki mu sledijo manjši, vendar po številu prebivalcev primerljivi kraji, in sicer Nabrežina (876), Tolmin (846), Prvačina (837), Komen (779), Ajdovščina (772), Volče (770), Kobarid (767), Dekani (715), Vrtojba (603), Črniče (545), Kanal (510), Solkan (466), Jelšane (428) in Skopo (309). Številčni podatki so zanimivi zato, ker se da na eni strani razbrati povprečno velikost čitalniške lokacije po številu prebivalcev v posameznem okraju in na deželni ravni ter na drugi strani, kakšna je bila gostota čitalnic v posameznih političnih okrajih oz. glavarstvih¹¹ znotraj dežele glede na celotno število prebivalcev v teh okrajih. Na tej

⁹ Ljubljana sem ni prišteta, ker jo je prav tako kot Trst ali Gorico potrebno obravnavati ločeno.

¹⁰ Vendar so razlike vnovič precejšnje, saj je bila koncentracija prebivalstva v tržaških predmestnih naseljih neprimerno večja kot v ostalih primorskih vaseh, kjer so delovale čitalnice.

¹¹ V popisu prebivalstva so to t. i. *Bezirkshauptmannschaften*. Gre za notranjepolitično razdelitev posamezne dežele.

podlagi se da nato primerjati pokritost posameznih okrajev oz. okrožij s čitalnicami na meddeželni ravni. Če izvzamemo Trst, bi kraj s čitalnico na Tržaškem štel v povprečju 2361 prebivalcev, kar je zaradi večjih naselij v okolici mesta nekoliko več od povprečja v drugih okrajih, povprečno število prebivalcev v kraju s čitalnico v goriškem glavarstvu¹² bi bilo 790, na Tolminskem, Sežanskem in v Slovenski Istri pa bi si številke sledile takole: 842,¹³ 656 ter 428 in 715.¹⁴ Če bi upoštevali vse podeželske lokacije, ne pa tudi mest Gorica in Trst, pa bi bila povprečna velikost (neurbanega) naselja s čitalnico po prebivalstvu 1173. Obojne povprečne velikosti kažejo sorazmerno majhnost naselja s čitalnico na zahodnem robu etničnega ozemlja. Kar se tiče pokritosti primorskih okrajev s čitalnicami, je bila na deželni ravni največja na Goriškem in na meddeželni v glavarstvu Postojna, ki je spadalo pod Kranjsko, vendar je bilo hkrati na zgodovinski mejni črti s Primorsko.¹⁵ Sicer je bila gostota čitalnic na Primorskem po glavarstvih takšnale. Na Goriškem (mesto, Gorica okolica, Tolmin, Sežana) je bila 1 čitalnica na 12.692 prebivalcev. Če zaradi primerljivosti demografskih podatkov spet izločimo mesto Gorica ter se omejimo samo na glavarstvo Gorica okolica, ki je po prvem popisu štel 56.082 prebivalcev in kjer je bilo 8 čitalnic, pridemo do pribl. ene čitalnice na 7010 ljudi. Sledi Trst oz. tržaško zaledje; če ga obravnavamo skupaj z mestom, bi to pomenilo eno čitalnico na 15.387 ljudi, medtem ko iz ločene obravnave podeželja pridemo do ene čitalnice na 8804 ljudi. Sledita okrajni glavarstvi Sežana (skupaj 27.142 prebivalcev) s tremi čitalnicami, kar bi pomenilo eno čitalnico na 9047 prebivalcev, in Tolmin (37.591 prebivalcev) s štirimi čitalnicami, ki se zaradi nekoliko večjega števila prebivalstva in z eno čitalnico na 9397 prebivalcev uvršča za Sežano. V Istri sta bili dve slovenski čitalnici, in sicer v Jelšanah, ki so spadale pod volosko okrajno glavarstvo, po številu prebivalcev primerljivo s Tolminom (37.265), in v Dekanih, ki so pripadali koprskemu glavarstvu, ki se z 62.149 prebivalci uvršča med Trst z zaledjem in glavarstvo Gorica okolica.¹⁶ Primerjava med najbolj in najmanj pokritim primorskim okrajem je presenetljiva, saj je bila v okraju Gorica okolica pokritost s slovenskimi čitalnicami po prebivalstvu za skoraj dvajsetkrat večja kot v Istri, kjer je bila ena slovenska čitalnica na 127.453. Vendar slovenski čitalnici nista bili osamljeni. V letih 1866 in 1869 sta bili namreč v Istri ustanovljeni čitalnici v Kastvu in Pulju, kar pomeni, da je bilo čitalništvo živahnješe, kot se zdi na prvi pogled. Da sta obe slovenski čitalnici vzniknili v manjših

¹² Ravno tako brez Gorice.

¹³ Razmeroma visoko povprečno število prebivalcev, ki tolminski okraj uvršča npr. pred sežanskega, gre pripisati sorazmerni velikosti čitalniških naselij, kot sta Tolmin in Cerkno, kjer je bil sicer največji kraj Otalež (1399). Najmanjše naselje z narodno čitalnico v tem okraju je imelo 767 prebivalcev (Kobarid).

¹⁴ Zadnji dve vrednosti se nanašata na kraja Jelšane in Dekani, ki sta spadala pod ločeni glavarstvi. Povprečna velikost kraja s slovensko čitalnico po prebivalstvu, in sicer ne glede na pripadnost okraju, bi bila 570. Toda ker smo slovenske dežele spremljali po okrajih, je tudi pokritost za Istro v neposrednem nadaljevanju podana ločeno za Volosko in Koper.

¹⁵ Na Postojnskem je bila povprečna velikost kraja po prebivalstvu nekoliko večja od tiste na Goriškem.

¹⁶ Jelšane so imele po prvem popisu 428 prebivalcev. V istoimensko občino, ki je spadala pod sodni okraj Castelnovo (Novigrad), so poleg več slovenskih vasi spadali hrvaški kraji Rupa, Šapjane in Lipa. Dekani so imeli 715 prebivalcev in so bili z več manjšimi kraji povezani v občino Rožari, ki je spadala pod največji primorski okraj Koper.

krajih s pod 1000 prebivalci (Jelšane so četrty najmanjši kraj s čitalnico), pa samo potrjuje domnevo o odpiranju čitalnic v zelo majhnih krajih na narodnostno bolj ali manj izpostavljenih področjih, kjer majhnost očitno ni predstavljala ovire v procesu narodnega osveščanja in je pomembnejšo vlogo igrala prostorska stičnost s tujim/drugim elementom. Od Jelšan je bilo na Primorskem manjše Skopo, na Štajerskem in Kranjskem sta bila manjša samo Benedikt in Šentvid.

Šentvid nad Ljubljano, kjer je vaška čitalnica delovala od leta 1866, je sicer spadal med najmanj pokrite okraje v kranjskem in širšem merilu, medtem ko je bila na Kranjskem in gledano po prebivalstvu čitalniška mreža najgostejša v že omenjenem postojnskem glavarstvu, ki je štel 41.225 prebivalcev in je imelo 6 čitalnic (na eni strani je Podnanos oz. Šembid s 438 prebivalci, na drugi trg Postojna s 1701 prebivalcem), kar da eno čitalnico na 6870 prebivalcev in ga uvršča celo pred glavarstvo Gorica okolica. Postojna je z Gorico okolico ter primorskima glavarstvoma Tolmin in Sežana najbolj primerljiva tudi po prebivalstveni sestavi, saj je čitalniško središče na Postojnskem štel v povprečju 931 prebivalcev. Razen Postojne in Vipave so imeli vsi kraji na tem območju manj kot 1000 prebivalcev, tako da so dominirale podeželske čitalnice. Bile so še v Senožecah (943) in (Ilirski) Bistrici¹⁷ (670) ter v Podragi (584) in Podnanosu. Za postojnskim glavarstvom je po številkah logaško glavarstvo, kjer je bila povprečna velikost kraja s čitalnico po prebivalcu neprimerno večja, in sicer 2502, kar pomeni, da so bile po tej plati potrebne večje spodbude kot na bližnjem Postojnskem. Vseeno je potrebno upoštevati, da sta bili na Logaškem delujoči čitalnici v Idriji, ki je bila 2. največje mesto na Kranjskem, in Planini. Nekoliko manjša je bila povprečna velikost kraja v glavarstvu Kranj, in sicer 2171 (Kranj in Škofja Loka), in v črnomaljskem 1120 (Metlika in Črnomelj). V novomeškem, kamniškem, kočevskem okraju in v okraju Ljubljana okolica, kjer je bila samo po ena čitalnica, pa 2068, 1868 in 656 ter 361. V Ljubljani s predmestji je po štetju iz leta 1869 prebivalo 22.593 ljudi. Povprečna velikost naselja s čitalnico na Kranjskem bi bila 1383; podobno kot pri Primorskem, kjer smo izvzeli Trst in Gorico, je bila iz izračuna izločena Ljubljana in so bili upoštevani trgi, vasi in srednje velika naselja, od katerih jih je nekaj dobilo mestne pravice, vendar jih po naselitvenem vzorcu nikakor ni mogoče obravnavati skupaj z deželnimi središči in so se v naši tipologiji znašla v drugi skupini naselij. Ob večini kranjskih glavarstev, ki v povprečnih velikostih naselij s čitalnicami odstopajo navzgor, sta izjemni Ljubljana okolica in Kočevje, kjer sta bili čitalnici v večkrat omenjenem Šentvidu in v trgu Sodražica s samo 361 oz. 656 prebivalci. V zadnjem primeru ne gre povsem spregledati niti dejstva, da so bili v glavarstvu Kočevje, kamor je Sodražica politično spadala, oz. na Kočevskem večinsko prebivalstvo kočevski Nemci, kar bi utegnilo posredno prispevati k narodni dejavnosti na tem koncu. Po drugi plati pa npr. vemo, da so bile v večjih mestih kazine, ki so bile večidel nemška zbirališča, vendar to ni spodbudilo kakšne čitalnice več. Iz primerjave povprečne velikosti krajev na Kranjskem in krajev na Primorskem, in sicer ne glede na to, ali vzamemo povprečja po glavarstvih ali deželno povprečje, lahko ugotovimo, da so bile na Kranjskem za osnivanje čitalnic potrebne večje spodbude kot na zahodnem robu etničnega ozemlja. Če se vrnemo k pokritosti kranjskih okrajev s čitalnicami, sta Postojni še najbližje in vendar daleč

¹⁷ Pridevek Ilirska je Bistrica dobila na začetku 20. stoletja.

od nje črnomaljsko glavarstvo, ki je imelo 29.646 prebivalcev in dve čitalnici, kar pomeni eno čitalnico na 14.823 ljudi, in glavarstvo Logatec s 35.152 prebivalci in z eno čitalnico na 17.576 ljudi. Sledi Ljubljana s predmestji in eno čitalnico na 22.593 prebivalcev. Glavarstvo Kranj s 53.804 prebivalci je imelo eno čitalnico na 26.902 ljudi in mu skupaj sledita glavarstvi Kočevje in Kamnik s po eno čitalnico na 38.106 in 38.204 ljudi. Okrajno glavarstvo Novo mesto je imelo samo eno čitalnico na 44.559 ljudi, v glavarstvu Ljubljanska okolica je bila torej ena čitalnica na 50.519 prebivalcev. Razloge za slabo pokritost naštetih glavarstev je bolj kakor v sorazmerni gostoti prebivalstva potrebno iskati v dejstvu, da je bila Kranjska v primerjavi z ostalimi zgodovinskimi deželami od vseh »najbolj« slovenska. V oči bode, da postojnsko in črnomaljsko glavarstvo, ki sta na Kranjskem najbolj pokriti s čitalnicami, rišeta kranjsko-hrvaško mejno črto.

To na Štajerskem naprej riše brežiško okrožje na jugovzhodu. Na Štajerskem je bila velikost krajev s čitalnicami v osmih krajih, ki so Benedikt (262), Vojnik (488), Žalec (553), Vransko (586), Ruše (612), Laško (613), Sevnica (670), Ormož (762), pod 1000, nad 1000 prebivalcev so imeli Celje (4224), Ptuj (2361), Slovenska Bistrica (1168), Ljutomer (1074) in Maribor (12.828). Če spet izvzamemo deželno središče ter upoštevamo primerljiva okolja, ki so podeželsko, trško in (malo)mestno, je povprečna velikost čitalniškega naselja na Štajerskem 1083, kar je manj tako od povprečja na Kranjskem kot na Primorskem, kjer povprečno velikost naselja dvigajo številčnejši zaledni kraji in ne gre za šibkejšo društveno dejavnost. Povprečne velikosti naselij s čitalnico po posameznih okrožjih se gibajo med 560 (celjsko) in 12.828 (Maribor mesto); vmes si od spodaj navzgor sledijo brežiška (670), mariborska (681), ljutomerska (1074) in ptujska enota (1561).

Pokritost je bila na Štajerskem največja v sicer najmanjšem med obravnavanimi štajerskimi okrožji, in sicer v Ljutomeru z 20.040 prebivalci in eno čitalnico. Eden od razlogov bi utegnil biti ta, da je mejil na Prekmurje, ki je spadalo pod Madžarsko (deloma pod Železno županijo, deloma pod županijo Zala). Najmanjša je bila pokritost na Brežiškem (sem je spadala Sevnica) s 45.982 prebivalci in eno čitalnico, kjer je čitalnica nastala v relativno majhnem naselju. Za Ljutomerom je Maribor z okolico, kjer je bilo 83.596 prebivalcev in kjer so delovale tri čitalnice (Slovenska Bistrica, Benedikt in Ruše), tj. ena malomestna in dve podeželski, kar pomeni eno čitalnico na 27.899 ljudi. Sledi celjski okraj, ki je bil velik, saj je vključno z mestom štel 122.281 prebivalcev in je imel pet čitalnic (poleg mestne še štiri trške oz. vaške v Laškem, Vojniku, Žalcu in na Vranskem), kar bi pomenilo eno čitalnico na 24.456 prebivalcev. Na zadnjem mestu je ptujsko glavarstvo z dvema čitalnicama in 76.835 prebivalci, kar da eno čitalnico na 38.418 ljudi. Ta politični okraj je po prebivalstvu primerljiv z mariborskim, razpon med najmanjšim krajem s čitalnico, ki je Ormož, in največjim, ki je Ptuj, znotraj Štajerske nekoliko spominja na razmerje med Benediktom in Mariborom, na Primorskem in na Kranjskem na Trst in Skopo ali Ljubljano in Šentvid, čeprav so razlike tu znatno večje.

Gledano v meddeželni perspektivi, bi se mesto Maribor po pokritosti znašlo med postojnskim in črnomaljskim okrajem, ki jima sledita Gorica-mesto ter logaški okraj, ki so v skupini najbolj pokritih okrajev, v katerih ena čitalnica pokriva med približno 6000 in 17.000 ljudi. Vanjo padejo goriški, tržaški, sežanski, tolminski okraj in sem

bi lahko dali Celovec, kar pomeni, da je največ najboljših pokritih okrajev na Primorskem, dva na Kranjskem, in sicer oba na mejnih črtah, ter po en okraj oz. okrožje na Štajerskem in Koroškem. Celjski, mariborski (Ruše, Slovenska Bistrica in Benedikt) in za las tudi Ljutomerski okraj bi se znašli ob Ljubljani in Kranju v drugi skupini, v kateri ena čitalnica pokriva od 20.000 do 30.000 prebivalcev, medtem ko bi ptujski in brežiški okraj padla v zadnjo skupino, v kateri so najslabše pokriti okraj, kjer je čitalnica s svojo dejavnostjo v povprečju pokrivala nad 30.000 prebivalcev. Spregledati ni mogoče, da je bil Ptuj med večjimi enotami z več kot 70.000 prebivalci in se je tudi zato znašel v zadnji skupini. Brežiški okraj, kjer je bilo število prebivalcev skoraj dvakrat manjše, pa je bil na stiku s hrvaškim ozemljem in stik s slovanstvom verjetno ni bil tako usoden oz. spodbuden za čitalništvo kot stik z drugimi narodi. V isti skupini so kočevski, kamniški, novomeški okraj, okraj Ljubljana okolica ter obe istrski glavarstvi, kjer sta bili slovenski čitalnici in sta Volosko in Koper. Vendar so v Istri dejansko delovale 4 slovanske čitalnice.

V zvezi s Štajersko zbuja pozornost obratno sorazmerje med povprečno velikostjo naselij po posameznih okrožjih in njihovo pokritostjo. Poleg prej omenjenega brežiškega okrožja je dober primer številčen celjski okraj, ki ni bil med najbolj pokritimi¹⁸ in v katerem je bila povprečna velikost kraja samo 560 prebivalcev. To spominja na okraja Ljubljana okolica in Volosko, ki sta bila izredno slabo pokrita, vendar sta imela čitalnice v naseljih pod 500 prebivalci. Naštetim okrajem oz. okrožjem je blizu mariborsko okrožje s povprečjem 681, ki se je znašlo med srednje pokritimi območji. Nasprotno velja za Ljutomer, ki je z malo več kot 20.000 prebivalci in z dvema čitalnicama na zgornji meji z najbolj pokritimi slovenskimi okraji, da je bila povprečna velikost naselja po prebivalstvu v tem okrožja za 40 % večja od povprečne velikosti kraja v mariborski okolici. Gledano s stališča demografske strukture, to pomeni, da je bila včasih navkljub dobri pokritosti področja za delovanje čitalnice v povprečju potrebna dosti večja populacija. Prav tako velja obratno, da so se čitalnice osnovale v majhnih krajih, ki so sicer pripadali slabo pokritim okrožjem. Od tega vzorca odstopa Ptuj, ki izkazuje šibkost v obeh smereh; najdemo ga med slabo pokritimi področji in čitalnica se pojavi šele v večjem naselju. Predvidljivosti ni tam, kjer manjkajo podatki, in sicer pri koroški Kapli. Celovec bi lahko po karakteristikah postavili ob Maribor ali Gorico.

Trinajst čitalnic na Štajerskem se morda ne zdi veliko, saj so bila štajerska okrožja med največjimi in je Štajerska štela vsega skupaj 1.131.309 prebivalcev, medtem ko sta imeli v primerjavi z njo Kranjska in Primorska (z Goriško, Tržaškim in Istro)¹⁹ 463.273 oz. 581.078 prebivalcev. Toda upoštevati je potrebno, da je bilo na Slovenskem Štajerskem šest slovenskih okrožij oz. okrajev (Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj in Slovenj Gradec), tako da je bilo število prebivalcev dejansko nižje, tj. 406.180.²⁰ Na Koroškem je bilo po podatkih iz prvega štetja 336.400 pre-

¹⁸ Med šestimi obravnavanimi štajerskimi okrožji je Celje na 4. mestu, in sicer za mestom Maribor, mariborskim okrožjem in Ljutomerom.

¹⁹ Pri seštevku so upoštevana vsa istrska okrožja: največje Koper (62.149) ter Lošinj (35.917), Poreč (39.460), Pazin (36.569), Pulj (43.545) in Volosko (37.265).

²⁰ Ljutomer (25.040), Maribor z okolico ($83.596 + 12.828 = 96.424$), Ptuj (76.835), Brežice (45.982), Slovenj Gradec (39.618), Celje z okrajem ($4224 + 118.057 = 122.281$).

bivalcev.²¹ Če bi se čitalniški standard določal po številu prebivalstva, iz katerega so izhajali potencialni društveniki in podporniki, na čitalnico, je bil ta v ustavni dobi po pričakovanju najvišji na Primorskem (ena čitalnica na 22.394 ljudi), ki ji sledita Kranjska z eno čitalnico na 27.251 in Štajerska, kjer je bilo za 25 % manj čitalnic kot na Kranjskem, z eno čitalnico na 31.245 ljudi. Na repu je Koroška z eno čitalnico na 168.200 ljudi. Dosti drugače ne bi bilo niti, če bi pritegnili povprečno velikost vaškega oz. (malo)mestnega naselja s čitalnico po prebivalstvu, ki znaša 1083 za Štajersko, 1173 za Primorsko in 1383 za Kranjsko,²² ter spremljali pokritost posameznih deželnih okrožij oz. okrajev. Po zgoraj navedenih kriterijih med najbolj pokrite pade pet primorskih, dva kranjska okraja in eno štajersko okrožje, med srednje pokrite dva kranjska okraja in tri štajerska okrožja, med najslabše pokrite pa dva primorska (istrska) okraja, štirje kranjski okraji in dve štajerski okrožji. Na prvem mestu bi bila Primorska, ki bi ji sledili Štajerska in Kranjska (kjer je bilo največ slabo pokritih okrajev), vnovič bi bila na zadnjem mestu Koroška.

2 Čitalništvo ter upravno-politična in sodna organiziranost

Med družbenogeografskimi dejavniki ni mogoče poleg naselitvenih oz. demografskih vzorcev zaobiti niti upravno-politične in sodne organiziranosti naselij in njihovih širših območij, saj je bilo za narodni in kulturni razvoj kraja gotovo pomembeno, ali so imela na teh območjih svoje sedeže glavarstva, sodišča, občinske uprave, davčni uradi ipd. Vprašanje, ki se poraja, je, ali pri razvoju čitalništva naštetih faktorji delujejo bolj vsak zase ali je med njimi mogoče zaznati tesnejšo povezanost, kar bi pomenilo, da je npr. na območju s plodovitejšo čitalniško dejavnostjo mogoče pričakovati hkratno prisotnost in medsebojni vpliv več faktorjev. Vnovični pregled čitalnic je pokazal, da v vseh krajih, kjer so odprli čitalnice, niso bili nujno sedeži sodnih okrajev. Zraven je bilo zanimivo spremljati, kateri so bili tisti sodni okraji, kjer je delovalo več čitalnic, ter v katerih političnih okrajih je bilo največ oz. najmanj sodišč in kako bi to lahko vplivalo na oblikovanje mreže čitalnic. Tržaško z zaledjem je imelo osem, sodni okraj Gorica-okolica, kamor so spadali Gorica, Solkan, Štandrež, Vrtojba in Prvačina, pet društev, v ajdovskem sodnem okraju, ki je spadal pod goriško glavarstvo, so bila tri (Ajdovščina, Branik, Črniče), v kanalskem sodnem okraju, ki je ravno tako spadal pod okrajno glavarstvo Gorica-okolica, samo eno društvo. Eno društvo je imel sodni okraj Sežana, sodni okraj Komen dve (oboje sežansko glavarstvo). V tolminskem sodnem okraju so bile 3 čitalnice v Tolminu, Volčah in Kobaridu, medtem ko je imel sodni okraj Cerkno eno čitalnico (oboje glavarstvo Tolmin). Na kratko, je bila na Primorskem avtonomno sodno upravljanih približno četrтина krajev s čitalnicami. Iz medsebojne primerjave primorskih glavarstev vidimo, da je bilo sodno nekoliko bolj razparcelirano tisto, kjer je bila čitalniška mreža po prebivalstvu najgostejša, tj. Gorica-okolica, kjer je 8 oz. 9 naselij

²¹ Poleg mesta Celovec s 15.285 prebivalci je okrožje Celovec okolica štel 59.151, kar je primerljivo s tržaškim zaledjem in okrajem Ljubljana okolica, Šmohor (Hermagor) 17.740, Spittal 43.925, Šentvid na Glini (St. Veit an der Glan) 52.982, Beljak 54.284, Velikovec, kamor je spadala Železna Kapla, 52.533 in Volšperg (Wolfsberg) 40.500.

²² Zakaj Koroška v primerjavo ni pritegnjena, ni potrebno ponavljati.

(če pritegnemo mesto) s čitalnicami pripadalo trem sodnim okrajem. Na Kranjskem je bilo takih naselij, kjer so delovale čitalnice in kjer so bili hkrati sedeži okrajnih sodišč, dve tretjini (Ljubljana, Idrija,²³ Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Kamnik, Postojna, Vipava,²⁴ Metlika, Črnomelj, Senožeče in (Ilirska) Bistrica),²⁵ kar pomeni, da sodna organiziranost še zdaleč ni zanemarljiv dejavnik pri pojasnjevanju prostorske distribucije čitalnic. Podobno je bilo na Kranjskem, saj je bilo sodno najbolj razparcelirano glavarstvo, ki velja za najbolj pokrit kranjski in slovenski okraj. Gre za Postojno, kjer je bilo vsega skupaj 6 čitalnic, ki so pripadale štirim sodnim okrajem. Sodne organizacijske enote lahko pomenijo več sodnega oz. pravniškega osebja, ki je poleg učiteljstva, duhovščine, trgovcev, obrtnikov, posestnikov in podjetnikov tvorilo pomemben del narodnobuditeljske srenje. Podobno velja za Štajersko. Naselij z delujočimi čitalnicami, kjer so imela sedeže okrajna sodišča, so dobre tri četrtine. To so Maribor,²⁶ Slovenska Bistrica, Celje,²⁷ Vransko, Vojnik, Laško, Ptuj, Ormož, Ljutomer in Sevnica.²⁸ Železna Kapla, ki je spadala pod velikovško glavarstvo, in Celovec sta pripadala ločenima sodnima okrajema.

Do podobnih ugotovitev pridemo, če obravnavamo upravno ureditev posameznih okrajev in okrožij. Rahlo od drugih dežel odstopa samo Primorska, kjer sta vseeno imeli status občin dve tretjini krajev s čitalnicami. Poleg Gorice in Trsta, ki sta upravljala okoliške kraje in zaledje, so imeli status občin, v katere je bilo običajno povezanih več vasi, kraji Jelšane, Cerkno, Kobarid, Volče, Tolmin, Nabrežina, Komen, Skopo, Črniče, Branik, Štandrež, Solkan, Ajdovščina, Kanal, Vrtojba.²⁹ To pomeni, da so čitalnice praviloma nastajale v samoupravnih lokalnih skupnostih oz. občinah. V tem smislu sta bila izjemna samo kraja Dekani in Prvačina; Prvačina je spadala pod občino Dornberk, ki je imel več prebivalcev kot Prvačina (1491 : 837), in Dekani pod občino Rožari, ki so po prebivalstvu (Rosariòl di sopra/Rožari pri Cerkvi, Rosariòl di sotto/Rožari) zaostajali za Dekani (257 : 715).³⁰ Na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem so bili vsi kraji s čitalnicami hkrati občine, tako da je upravna avtonomnost kraja eden bolj izrazitih dejavnikov pri pojasnjevanju vzpostavljanja in prostorske distribucije čitalnic.

Med spremenljivkami, ki so politična, sodna in upravna organiziranost okrajev oz. okrožij, ni mogoče preprosto konstatirati neposrednih povezav, vendar natančen pregled in obravna družtev dopušča sklep, da obstaja (naj)močnejša povezanost med sodno in upravno organiziranostjo naselij. Med skupno 58 naselji je 31 takih (53 %), ki so bila sedeži sodnih okrajev in občinskih uprav. Da so čitalnice dejansko

²³ Planina ni imela statusa sodnega okraja in je skupaj z Idrijo spadala pod sodni okraj Logatec, kjer je imel sedež glavar.

²⁴ Pod vipavski sodni okraj sta spadala tudi Podnanos in Podraga.

²⁵ Sodražica, kjer je bila čitalnica, je spadala pod sodni okraj Ribnica (glavarstvo Kočevje).

²⁶ Sem so spadale tudi Ruše.

²⁷ Pod sodni okraj Celje je spadal tudi Žalec.

²⁸ Benedikt je spadal pod sodni okraj Sv. Lenart.

²⁹ Čitalnica je bila v Spodnji Vrtojbi s 603 prebivalci. Nekaj manj jih je štela Zgornja Vrtojba (552). Občina Vrtojba je imela vsega skupaj 2223 prebivalcev.

³⁰ Podobno velja za občino Solkan, kjer je bila čitalnica v Solkanu s 466 prebivalci in ne npr. v Lokah (naselje pri Gorici) s 1399 prebivalci, in omenjeno Spodnjo Vrtojbo, saj jo je po prebivalstvu nekoliko prekašalo Vogrsko (623).

nastajale v upravnih središčih, se da posredno potrditi, ko si prikličemo razpoložljive demografske podatke iz prvega dela razprave. Središča čitalnic so bila v vseh tistih primerih, ko niso sama tvorila občine in upravno povezovala več krajev, največji kraj po številu prebivalcev v občini. Razen za mestne oz. trške občine Trst, Gorica, Ljubljana, Maribor, Celovec, Kranj, Škofja Loka, Kamnik,³¹ Ajdovščina, Črnomelj, Novo mesto, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer in tudi (Ilirska) Bistrica³² to velja za naslednja naselja, ki so bila sedeži čitalnic, okrajnih sodišč in občinske uprave: Kanal, kjer je živela dobra četrtina vsega prebivalstva v občini, Komen z dobro tretjino prebivalstva, in Tolmin, kjer je živela sicer samo petina vsega prebivalstva, pri čemer je potrebno upoštevati, da je bila občina Tolmin med bolj razdrobljenimi in je upravno povezovala 12 krajev bližnje okolice. V občini Postojna je bila čitalnica v istoimenskem trgu, kjer je živela skoraj polovica vsega prebivalstva, medtem ko je bila druga polovica v devetih okoliških vaseh (skupaj 3606). Podobno velja za občino Vipava, v občini Senožeče (sem so spadale še Gabrče) je v Senožečah živelo 90 % prebivalstva. V občini Idrija je bila čitalnica v največjem kraju, ki je seveda Idrija, v kateri je bilo skoncentrirano skoraj vse prebivalstvo (3813 od skupno 3937); preostalih nekaj občanov je živelo v Zgornji in Spodnji Kanomlji (tu so bili po prvem popisu samo 4 prebivalci v eni hiši) ter v Jeličnem Vrhu. V dosti manjši občini Metlika s 1331 prebivalci je bila čitalnica v Metliki, kjer je bilo 90 % vsega prebivalstva. Na Štajerskem so bili kraji s čitalnicami v povprečju manjši od krajev na Kranjskem, toda čitalnice so bile v občinskih središčih, ki so bila največji kraji v občini in so Vransko (z dobro tretjino vsega prebivalstva v občini), Vojnik, Laško, Ormož (sem je spadala še Dobrova) in Sevnica, v kateri je bila dobra tretjina vsega prebivalstva. V občini Vojnik, ki je bila po velikosti primerljiva s Postojno, je bila v kraju Vojnik res samo petina prebivalstva, kar gre na račun njene velike razdrobljenosti, saj je vanjo spadalo 25 vasi. V občino Laško je spadalo 23 krajev z 2969 prebivalci in v Laškem je prav tako živela ena petina prebivalstva. Na pričujočem seznamu med občinami izstopa Cerkno, saj je bila čitalnica v trgu Cerkno in ne v večjem in bližnjem naselju Otalež. Je pa bil v Cerknem sedež sodnega okraja, občine in davčnega urada.

3 Čitalništvo ter razvitost mreže srednjih in višjih šol

V nadaljevanju si bomo pogledali, kako je bilo v ustavni dobi z razvitostjo šolske mreže³³ na Slovenskem, kako se povezuje s prostorsko razmestitvijo čitalnic in ali je mogoče dognati povezave z drugimi obravnavanimi dejavniki. Obstoječo in na novo oblikujočo se šolsko mrežo so sestavljale trivialne, glavne šole in normalke, na katerih so potekali tečaji za učitelje, ki jih najdemo med društveniki, nižje in višje

³¹ Kamnik, Škofja Loka in Kranj so imeli s pred- oz. primestji primerljivo število prebivalcev. Po popisu iz leta 1869 so številke znašale 2178, 2298 in 2326.

³² Okoliški kraji, kot so Trnovo, Čelje, zemljiški gospostvi Jablanica, Prem itd., so bili samostojne občine.

³³ Glavni vir za srednje in višje šolstvo je predstavljalo delo Vlada SCHMIDTA (1963). Izvleček iz knjige je v namene raziskovalnega projekta Prostor slovenske literarne kulture pripravil Marjan Dolgan. Zato v nadaljevanju vir ne bo vsakič posebej naveden. Pri raziskovanju čitalnic sem se oprla na omenjeni izvleček, ga nekoliko izčistila in dopolnila, saj so me zanimala 60. leta.

srednje realne šole in gimnazije ter redkejšje višje (tehnične) in visoke šole (univerze) s študijem filozofije, teologije, prava in medicine. Ponekod so bile (obrtne) šole, na katerih so se izobraževali za poklice. (MEDVEŠ 1999: 86) Trgovci in obrtniki so predstavljali eno od pomembnejših plasti društvenikov, ki so se jim pridružili posestniki in gospodarstveniki, veliko je bilo intelektualcev ali polintelektualcev, kot so šolniki (učitelji, profesorji), uradniki, duhovniki, pravniki in politiki in nekateri člani so bili iz umetniških poklicev (književniki, kulturniki, slikarji). Na Primorskem je bilo v 60. letih, ki so najplodovitejše obdobje čitalniške dejavnosti, možno šolanje na meščanskih šolah, realkah in gimnazijah. Šolska dejavnost je bila v tem prostoru na več stopnjah in smereh dobro razvita že v letih pred čitalniškim obdobjem (konec 18. stoletja), kar ni bilo brez pomena za intelektualni razvoj primorskega življa. Kmalu po sprejetju splošnega šolskega reda 1774, ki je prinesel obvezno šolanje od šestega do trinajstega leta, so v tržaškem zaledju, tj. v Škednju (1780), na Katinari (1791), v Devinu (1793), na Proseku (1795) in Opčinah (1798), zrasle trivialke. Šolska mreža se je od 19. stoletja izpopolnjevala (babiška šola 1815, kmetijska šola 1842, moško učiteljsišče, realna in navtična akademija 1817). V 60. letih je v Trstu naprej delovala gimnazija,³⁴ ki je bila od 1851 osemrazredna z nemškim učnim jezikom. Leta 1852 je na njej slovenščina – za razliko od nižje realke,³⁵ kjer ni bila obvezna – postala obvezni predmet za slovenske dijake. Poleg realne in navtične akademije je bilo med šolami višje stopnje semenišče s teološkim študijem, iz katerega je izhajala duhovščina in ki je bilo ustanovljeno po letu 1849. Delovalo je do leta 1875, ko je bilo mogoče študirati na semeniščih v Ljubljani in Gorici. V Trstu je bilo tudi učiteljsišče, ki so ga 1875 preselili v Koper, tako da so bile na Primorskem šole za poklicno usposabljanje učiteljev v Kopru, Trstu in Gorici. V dobi razmaha čitalništva, v letih 1864/65, je bila v Trstu odprta moška pripravnica za učitelje. V Gorici se je slovenščina na nižji šoli oz. normalki uporabljala od začetka 19. stoletja (1808) oz. od 1815/16, ko so bili odprti slovenski oddelki in se je začel pouk odvijati v nemščini in slovenščini,³⁶ kar ni veljalo za vse šole. Na srednji in višji stopnji šolanja je vlogo pri uveljavljanju slovenščine odigrala višja realka v Gorici, na kateri slovenščina še v 50. letih ni bila obvezna in je to postala v sredini 60. let (1865), ko se je šola preoblikovala v popolno višjo osemletko.³⁷ Tačas je v Gorici že delovala čitalnica, ki je bila odprta leta 1862 in se ji je leta 1864 pridružila čitalnica v Ajdovščini. So pa vse ostale čitalnice v Gorici-okolici nastale po letu 1865, ko se je vsaj formalno izboljšal položaj slovenščine v šolah, in sicer v letu 1867 v Solkanu, Kanalu, Braniku in Črničah, 1868 v Vrtojbi, 1869 v vaseh Štandrež in Prvačina. V sežanskem in tolminskem okraju so razen v Tolminu, kjer je bila čitalnica ustanovljena leta 1862, čitalnice povečini nastajale od sredine 60 let; 1866 v vasi Skopo na Krasu, 1867 v Volčah, 1869 v Kobaridu, Cerknem in Komnu. V Trstu z okolico so čitalnice odpirale vrata od leta 1861. Z začetka ustavne dobe (1861 in pred tem 1849) je potrjen odlok o slovenskem pouku za Slovence, ki ga je gubernij izdal že 1846. Tako kakor v Trstu je med višjimi šolami v Gorici delovalo semenišče,

³⁴ Ustanovljena 1620 kot jezuitska in odpravljena po letu 1773; 1792 so jo obnovili frančiškani in je 1807 postala petrazredna.

³⁵ Ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna in je 1870 postala popolna višja osemletna.

³⁶ V Trstu celo trijezično (nemško, slovensko, italijansko).

³⁷ Realke je bila ustanovljena 1849 (nižja dvorazredna) in je postala popolna višja osemletka 1860.

katerega ustanovitev sega v leto 1757. Leta 1818 so na njem uvedli dveletni filozofski in teološki študij in je postal semenišče za vse primorske škofije. Slovensko so na njem poučevali od leta 1869, čeprav je tudi pomembno vedeti, da je bila slovenščina na modroslovnem učilišču od 1847/48 in na gimnaziji od 1849/50, ko je postala osemrazredna³⁸ in so se morali slovensko obvezno učiti vsi dijaki, katerih materni jezik je bila slovenščina. Kljub močnemu italijanskemu pritisku in dejstvu, da se je zasebno, poklicno in strokovno šolstvo na Tržaškem in Goriškem izraziteje krepilo od 80. in 90. let 19. stoletja, so torej srednje in višje šole, ki so ponujale splošno izobrazbo in so z opravljeno maturo tlakovale pot na višji študij, prispevale tako h krepitvi sloja intelektualcev kot k boljši povezanosti slovenske skupnosti na robu etničnega ozemlja in bujenju narodne zavesti, ki je bila pomembno gonilo društvene dejavnosti. Zato ne čudi, da je bilo čitalništvo na Goriškem in Tržaškem takó bogato.

Razvitost šolske mreže, pomembne za izobraževanje, krepitev narodne zavesti in utrjevanje rabe slovenščine v javnih položajih, je bila dobra na Kranjskem. Tako za Primorsko kot za Kranjsko velja, da mreža ni bila razsrediščena. V Ljubljani je bila državna gimnazija,³⁹ ki je v 60. letih⁴⁰ postala osemrazredna. Gimnazijski oz. licejski študij je obsegal teološke in filozofske študije – filozofijo so priključili gimnaziji kot 7. in 8. razred –, tako da je pravzaprav imel akademske poteze in je pripravljaj za študij na univerzi.⁴¹ Izobraževanje je na višji oz. licejski ravni ponujala realka, ki je veljala za bolj praktično usmerjeno šolo in je bila ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna šola. Od 1865 je bila to osemrazredna (nemška višja) šola.⁴² Med šolami višje stopnje je delovalo učiteljsiše, ki se je leta 1867 preoblikovalo iz nekdanje izobraževalnice za učitelje pri normalki,⁴³ kar ni nič neobičajnega, če upoštevamo, da so na normalkah oz. meščanskih šolah v deželnih središčih prej potekali kurzi za učitelje (MEDVEŠ 1999: 86). Šolniki so bili pogosto vidnejši člani (ustanovnih) odborov čitalnic. Konkretno pri Ljubljani bomo med ustanovniki izmed šolnikov našli Ivana Macuna, trgovce, obrtnike, posestnike in različne (pol)intelektualne poklice (pravniki, uradniki, zdravniki, publicisti, politiki). Bodoči bogoslovci oz. duhovniki so se v Ljubljani lahko izobraževali na semenišču (1708), na katerem so 1791 obnovili popoln štiriletni teološki študij, iz katerega se je kot škofijski zavod leta 1848 osamosvojila teološka fakulteta. Tu ima svoje korenine zasebna škofijska gimnazija (1905) v Šentvidu pri Ljubljani, v kateri je bila slovenščina učni jezik in je bila edina pov-

³⁸ Tudi ta gimnazija je bila ustanovljena 1620 kot jezuitska, med letoma 1780 in 1810 so jo upravljali pijaristi in je po 1807 postala šestrazredna. Ko so 1811 odpravili licej in gimnazijo, so ustanovili kolegij.

³⁹ Ustanovljena je bila 1597 kot jezuitska; po 1773, ko so razpustili jezuitski red, je postala državna gimnazija (do 1849), ki je obsegala filozofski in teološki študij. Po ustanovitvi generalnih semenišč v Gradcu in Innsbrucku so 1762 v Ljubljani odpravili teološki študij, 1785 oba letnika filozofije, ki so jo obnovili 1788. Gimnazija je 1807 postala šestrazredna, po 1849 osemrazredna, poslovenila se je 1918 (I. gimnazija).

⁴⁰ Od 1849 (do 1958).

⁴¹ Kdor je želel nadaljevati univerzitetni študij, je moral dokončati samo še tretje leto filozofije na univerzi.

⁴² Z državno gimnazijo sta se poslovenili 1918. 1930 se je iz nje oblikovala I. realna gimnazija.

⁴³ Od 1803 do 1810 so potekali pedagoški tečaji. Žensko učiteljsiše se je osnovalo 1870 in je postalo samostojni zavod v 20. letih 20. stoletja. Na začetku 30. let je postalo mešano učiteljsiše in študij se je podaljšal.

sem slovenska gimnazija v Avstro-Ogrski. V Šentvidu, ki velja za tretje najmanjše naselje s čitalnico, je bila čitalnica odprta leta 1866 in je med ustanovniki imela dva duhovnika: Blaža Potočnika, ki je bil župnik, literat in publicist, ter kaplana Alojzija Stareta; pridružili so se jim obrtnik oz. zlatar, podobar in dva posestnika.

V drugem največjem mestu na Kranjskem, Idriji, kjer je bila čitalnica od leta 1866, v 60. letih ni bilo gimnazije, zaradi česar sklepamo, da so bili med obravnavanimi dejavniki za razvoj čitalništva na Idrijskem pomembnejši politični, sodni, upravni faktorji in naselitveni vzorec (občina Idrija, ki je bila pod pristojnostjo logaškega glavarstva, le leta 1869 štela 3937 prebivalcev). Zgovorno je tudi to, da je bil idrijski sodni okraj na Kranjskem blizu glavarstvu Postojna, kjer je bilo čitalništvo daleč najbolj razvito, in ni mogoče izključiti niti meddeželnih vplivov. Kranjska glavarstva je na zahodu »ščitila« Goriška, ki je risala etnični rob in je imela razvito čitalniško dejavnost.

Za razliko od Idrije je Kranj imel gimnazijo. Kranjska čitalnica je delovala od leta 1863, kar je dve leti po ustanovitvi nižje klasične gimnazije z nemškim učnim jezikom, ki ga je v 70. letih 19. stoletja zamenjala slovenščina.⁴⁴ Gimnazija, ki je dajala splošno izobrazbo in je bila odskočnica za morebitni študij na univerzi, je bila na Kranjskem v Novem mestu in se je v osemrazrednico preoblikovala pred čitalniško dobo (1855).⁴⁵ V Kamniku je delovala frančiškanska gimnazija province Sv. Križa Slovenije, samo da zasebna.⁴⁶ Če osvežimo ugotovitev, da so bile v perspektivi demografije za osnovanje društev na Kranjskem potrebne večje spodbude kot na zahodnem ali vzhodnem robu etničnega prostora, je mogoče predpostavljati in vsaj deloma verificirati hipotezo, da so na Kranjskem pomembnejšo vlogo pri izobraževanju in spodbujanju narodnega življenja odigrale šole.

Kar se tiče nižjega in višjega srednjega šolanja, razen v Idriji to tačas ni bilo mogoče ne v Škofji Loki ne v belokranjskem glavarstvu Črnomelj. Vendar je Škofja Loka spadala pod glavarstvo Kranj, kjer je bila gimnazija, črnomaljsko in novomeško glavarstvo, v katerem je bila tudi srednja šola, pa sta bili bližnji glavarstvi. Podobno kot Idrija⁴⁷ zbujajo nekaj več pozornosti na Kranjskem Postojna, saj ni imela mreže srednjih in višjih šol, a je imela nekaj šolske tradicije; v Napoleonovem času (1810) je v Postojni delovala gimnazija, ki je bila 1811 kolegij, odpravljen kmalu po odhodu Francozov (1813). Zato je bil za čitalništvo gotovo bolj pomemben njen mejni položaj – na Kranjskem je na jugu podoben položaj imelo črnomaljsko glavarstvo –, saj je bila na obodu Kranjske in se je zahodno stikala z Goriško, kjer predpostavljamo medsebojne vplive. Glavarstvo Postojna, ki je obsegalo sodne okraje Planina, Senožeče, Lož, Bistrica, je poleg vsega na Bistriškem mejilo na slovenski del Istre. V neposredni bližini Bistrice je bila narodna dejavnost živahna v Jelšanah, ki so

⁴⁴ Ustanovitev gimnazije (dvorazredna), ki je bila že 1811 odpravljena, sega v leto 1810. 1870 se je gimnazija iz klasične preoblikovala v realno gimnazijo; hkrati je postala prva gimnazija na Slovenskem s slovenskim učnim jezikom, nemščina pa je bila učni predmet.

⁴⁵ Nastala je kot frančiškanska gimnazija (1746). Nato je postala petrazredna (1807). 1811 jo je zamenjal kolegij, ki je v zmanjšanem obsegu opravljal nalogo gimnazij in licejev. Realna višja gimnazija je bila tako kot v Kranju ustanovljena 1870.

⁴⁶ Ustanovljena 1821 s sedežem v Gorici, do 1877 s pravico javnosti.

⁴⁷ V Idriji je (trirazredna) gimnazija delovala do prihoda Francozov (1784–1797) in nato od 1807 do 1811. Med leti 1823/24 in 1827 je bil odprt prvi razred nižje gimnazije.

spadale pod glavarstvo Volosko (sodni okraj Castelnuovo), kjer je narodno društvo svoja vrata odprlo leta 1867.

Na Spodnjem Štajerskem so bile v ustavni dobi nižje, višje srednje in višje šole v Mariboru, Celju, na Ptuj in v Ljutomeru. Maribor je imel podobno kot Ljubljana in Gorica gimnazijo, realko, semenišče in učiteljišče. Na gimnaziji v Mariboru so se slovenski razredi (nižja gimnazija) pridružili nemškim šele 1889, tako da gimnazija v 60. letih ni bila poslovenjena,⁴⁸ pač pa je imela dotlej razmeroma dolgo tradicijo. Njeni začetki segajo v leto 1758,⁴⁹ ko je bila ustanovljena kot jezuitska, in je na začetku 19. stoletja (1807) postala petrazredna. Za izobrazbo na nižji srednji stopnji je skrbela realka, ki je bila ustanovljena leta 1850 in se je po letu 1870 preoblikovala v popolno osemletno višjo realko.⁵⁰ Semenišče, ki je dajalo bogoslovce in duhovnike, je bilo v Mariboru odprto po letu 1849. Bodoči učitelji so se lahko v ustavni dobi, in sicer od 1862, izobraževali na dvoletnem učiteljišču, na katerem je bila slovenščina učni jezik. Učiteljiščna šola je imela podlage v t. i. preparandiju, trimesečnem tečaju za učitelje ljudskih šol (ustanovljenem leta 1802; do 1849), ki se je leta 1850 razširil v enoletno učiteljiščno šolo. V Mariboru-okolici, kjer so v 60. letih delovale štiri čitalnice, položaj slovenščine kot učnega jezika ni mogel biti čisto brez pomena ne pri krepitvi njegove javne vloge ne narodne zavesti, sploh če ga primerjamo s stanjem leta 1869, ko se je šola preoblikovala v triletno učiteljišče z nemškim učnim jezikom.⁵¹ Ruše, ki so bile med najmanjšimi naselji s čitalnicami, v tem času niso imele šole.⁵² V najslabšem položaju so bile med okraji oz. okrožji Brežice, kjer je bila med dejavniki narodno-kulturnega življenja bolj pomembna mejna lega. Da včasih celo tam, kjer je obstajala šolska ponudba, ne gre pripisovati prevelikega pomena šolam, priča glavarstvo Ptuj. Čitalnici na Ptuj in v Ormožu sta delovali od 1863/64 in 1868, deželna nižja realna gimnazija pa je bila npr. ustanovljena 1869. Drugače je v primeru Prlekije. Čitalnica v Ljutomeru je delovala od 1868, medtem ko je bila meščanska šola, iz katere je leta 1870 nastala nižja realna šola, tu ustanovljena že 1861. Na Celjskem, kjer je bilo pet čitalnic, sta izobraževalno poslanstvo na nižji in višji srednji stopnji izpolnjevali realka⁵³ in gimnazija (ust. 1808).⁵⁴ Leta 1895 so na njej ustanovili slovenske razrede. Celovec je imel teološki študij, obnovljen na začetku 19. stoletja (1801), gimnazijo in realko,⁵⁵ ki sta bili v dobi čitalnic popolni osemletni šoli.

Prikaz srednjega in višjega šolstva za Štajersko kaže, da so imela razen Brežic (Sevnica) vsa okrožja, kjer so bile čitalnice, šole različnih stopenj. To je pomembno

⁴⁸ To se je zgodilo 1918.

⁴⁹ Vmes je doživela več sprememb. 1773 so jo razpustili, 1775 so jo obnovili in od 1781 so jo vodili piaristi. Svetni učitelji so na njej poučevali od 1790.

⁵⁰ Podobno kot (klasična) gimnazija se je poslovenila 1918.

⁵¹ 1874 je postala štiriletna. Iz nje je prav tako 1918 nastalo moško učiteljišče, ki je delovalo do začetka 2. svetovne vojne. Tu ima korenine III. gimnazija Maribor.

⁵² Dolgo pred tem (1645–1758) je v Rušah delovala župnijska šola, ki je imela naravo gimnazije in je prenehala delovati, ko so ustanovili jezuitsko gimnazijo v Mariboru.

⁵³ Ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna.

⁵⁴ Šola z latinskim učnim jezikom, ki je bila od 1851 do 1919 višja nemška gimnazija.

⁵⁵ Gimnazija je postala osemletna 1849. Ustanovitev jezuitske gimnazije sega v leto 1604. 1773, ko so razpustili jezuitski red, je postala državna in 1807 šestrazredna. Realka pa je bila 1849 ustanovljena kot nižja dvorazredna.

tako z vidika razvoja slovenske kulture in oblikovanja narodne zavesti, ki je bila podlaga za snovanje čitalnic, kot z vidika izobraževanja dejavnih članov čitalnic, med katerimi je bilo veliko šolnikov. Napram temu se je pri brežiški enoti za pomembnejšo izkazala lega, saj je skupaj s Črnomljem, Metliko, Novim mestom na (jugo)vzhodu ter Ljutomerom in Ptujem na (severo)vzhodu risala slovensko-hrvaško oz. slovensko-madžarsko mejno črto. Večjo vlogo kakor šolam bi bilo mejni legi mogoče pripisati pri Ormožu. Naslednja ugotovitev je, da se na Štajerskem sorazmerna razsrediščenost šolske mreže povezuje z relativno majhnim naselitvenim vzorcem; čitalnice so bile večidel v krajih z manj kot 1000 prebivalci. Med društvenimi dejavniki sta se na Slovenskem Štajerskem izkazala za dosti relevantna sodna in upravna organiziranost območij s čitalnicami. Tri četrtine štajerskih čitalniških središč so bile hkrati sedeži sodnih okrajev in vsa čitalniška središča so bila sedeži občinskih uprav, kar pomeni, da so bile čitalnice praviloma v upravnih središčih občin.

Obravnavani dejavniki se lahko povezujejo še na drugačen način. Na Kranjskem je šolska infrastruktura segla samo v nekatera središča. Poleg Ljubljane so imeli višje srednje šole Kranj, Kamnik in Novo mesto, kar ne pomeni, da sem ni hodilo okoliško in drugo prebivalstvo. Zanimivo je, da gre v vseh treh primerih za čitalniške lokacije, kjer koncentracija prebivalstva presega deželna povprečja, tako da značilnosti šolske mreže in naselitveni vzorec – sodeč po prebivalstvu, so bile torej potrebne večje spodbude kot npr. na Štajerskem in Primorskem – konvergirata drugače kot zgoraj. Sklepamo lahko, da so tu napram narodnostno bolj izpostavljenim okrajem, kjer so bili potrebni bistveno manjši demografski vložki, več pomena za narodno dejavnost imele obstoječe vzgojnoizobraževalne ustanove. Pri obravnavi učinkovanja različnih dejavnikov je Kranjska bližje Štajerski, ko govorimo o sodni razparceliranosti političnih okrajev/okrožij in upravnem statusu naselij, kjer so bile čitalnice, saj sta bili na Kranjskem dve tretjini čitalniških središč hkrati sedeži sodnih okrajev in je imela v njih svoj sedež občinska uprava. Za Koroško, kjer je bilo šolanje v deželnem središču mogoče na vseh stopnjah, je težje prepričljivo potrditi prepletenost naštetih dejavnikov, a ni mogoče spregledati, da sta imela Celovec in Železna Kapla, ki sicer ni tvorila samostojnega sodnega okraja, ločeni občinski upravi.

Na Primorskem mreža srednjih in višjih šol ni bila tako razsrediščena kot na Štajerskem, saj so bile te samo v Gorici in Trstu, kjer pa je bilo največ čitalnic na Primorskem. To Primorsko približuje Kranjski in daje pri pojasnjevanju prostorske distribucije čitalnic večji pomen šolstvu na obeh omenjenih območjih. Obenem vemo, da so bile na Primorskem podobno kot na Štajerskem čitalnice povečini na podeželju, tj. v manjših krajih. Značilnost šolske mreže in naselitveni vzorec sta pri Primorski v bistvu kombinacija zgornjih dveh vzorcev (Štajerska: sorazmerna razsrediščenost šolske mreže in majhen naselitveni vzorec, Kranjska: sorazmerna sredotežnost šolske mreže in večji naselitveni vzorec), za katerega je značilna sredotežnost šolske mreže in majhen naselitveni vzorec. Rečeno drugače, so bili na Primorskem – napram Kranjski – potrebnejši manjši demografski vložki in gre večji pomen kot vzgojnoizobraževalnim dejavnikom pripisati strateški mejni legi na stiku z italijanskim elementom in večjim narodnointegrativnim potrebam. V prid vplivnosti mejnega položaja nasproti drugim dejavnikom govori dejstvo, da ni bila tako odločilna niti sodna organiziranost primorskih okrajev, saj so bila naselja, kjer so bile hkrati či-

talnice in sedeži sodnih okrajev, v manjšini. Tržaško, ki ni bilo ne med sodno ne med upravno najbolj razdrobljenimi območji, je imelo osem čitalnic. Drugače je pri Goriški (vsa tri glavarstva), ki je v tem smislu bližje Kranjski ali Štajerski. Tu je 16 (od skupaj 26) primorskih čitalnic pripadalo sedmim oz. osmim okrajem. Vendar se podobno kot na Tržaškem sodna ureditev spet ni izkazala za tako odločilen dejavnik, saj je bilo samo 5 (od 16) krajev s čitalnicami, tj. ena tretjina, hkrati sedežev okrajnih sodišč. V Istri ne kraj Jelšane ne kraj Dekani nista bila sedeža okrajnih sodišč. Za razliko od okrajnih sodišč je imela občinska uprava sedež v dveh tretjinah krajev s čitalnicami. V tem se Primorska, Štajerska, Koroška in Kranjska skorajda ne razlikujejo. Med obravnavanimi dejavniki, ki se pri posameznih okrajih in na deželni ravni povezujejo različno, je to najbolj prekriven dejavnik.

Ob veliki večini primerov, ki jih je sorazmerno dobro mogoče razložiti skozi delovanje in součinkovanje različnih dejavnikov, nekateri primeri ostajajo uganka. Ilustrativen primer je na (severo)vzhodnem robu Ormož, ki ni imel šole (ti sta bili na Ptuj in v Ljutomeru), in je večja vloga pripisana narodnostnem stiku (npr. slovensko-madžarski), ki je v relativno majhnih krajih spodbudno deloval na čitalniško dejavnost. Z Ormožem je po številu prebivalcev primerljiva (Ilirska) Bistrica na jugozahodu, kjer prav tako ni bilo šol, a iz lege ni mogoče dovolj prepričljivo razložiti čitalništva, saj je bila severna Istra tudi slovenska, na zahodu pa je bila tako ali tako Goriška. Razloge gre iskati v dveh smereh. Na eni strani domnevamo, da so v tovrstnih primerih pomembno vlogo igrali meddeželni oz. medokrajni vplivi, če upoštevamo, da je Bistrica spadala pod okrajno glavarstvo Postojna, ki je bilo v najbolj slovenski deželi, vendar obenem na meji z narodnostno bolj izpostavljeno Primorsko. Na drugi strani ne bi smeli pozabiti na aktivnost nekaterih posameznikov, ki jo je zaradi pomanjkanja podatkov in anonimnosti praktično nemogoče izmeriti, pa bi bilo delovanje narodnokulturnih društev brez njih nemogoče. Podobno bi veljalo za kranjsko glavarstvo Logatec, ki ni bilo strateško izpostavljeno, saj ga je na zahodu ščitila Goriška, in bi lahko govorili o nekakšnem verižnem vplivanju med bližnjimi okraji Istra-Postojna-Goriška-Logatec. Sta pa bila tako Bistrica kot Ormož in sploh večina krajev s čitalnicami sedeži sodnih okrajev in občinskih uprav. Zato bi lahko naselja, kjer so bile čitalnice brez večjih špekulacij lahko označili kot središča upravnega, političnega in kulturnega življenja.⁵⁶

VIRI IN LITERATURA

Etbin Henrik COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana: SM. 282–296.

Zdenko MEDVEŠ, 1999. Šolstvo. *Enciklopedija Slovenije*. 13. zv. Ljubljana: MK. 86.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Kärnten: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1872. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.

⁵⁶ Bralec te razprave si lahko pomaga z literarnim zemljevidom, ki je priložen razpravi in je avtorici služil kot spoznavno orodje pri pojasnjevanju prostorskega mreženja čitalnic.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1872. 1. in 2. zv. Gradec: Grazer Zeitung.

Orts-Repertorium von Triest, und Gebiet Görz, Gradisca und Italien: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1873. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1874. 1. in 2. zv. Ljubljana: Ign. von Kleinmayr & Fed. Bamberg.

Urška PERENIČ, 2010a: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.

--, 2010b: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. I. Novak Popov. 233–44.

--, 2011a: Literaturnaja žizn' v 1860-e gg. v Slovenii skoz prizmu dejatel'nosti čitalej. Prev. N. Pil'ko in Ju. Sozina. *Slovenica. I, Istorija i perspektivy rossijsko-slovenskih otnošenij*. Ur. K. V. Nikiforov. Sankt-Peterburg: Aletejja. 190–211.

--, 2011b: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.

Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895*. Ljubljana: DZS.

Branko REISP, 1988: Čitalništvo. *Enciklopedija Slovenije*. 2. zv. Ljubljana: MK. 137–138.

Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. 3. zv. Ljubljana: Delavska enotnost.

UDK 022.5:930.85(497.4)

Urška Perenič

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana

Institute of Slavic Studies, University of Vienna

THE READING SOCIETIES NETWORK AND SOCIO-GEOGRAPHIC DYNAMICS

This article presents various factors, aside from national-political impetuses, that may have significantly influenced the formation of a reading societies network in the ethnically Slovene territory in the 1860s. It speculates on the nature of the connections between these factors and the organization of reading centers' spatial distribution in the territory. The article attempts to reveal the nature of the interaction between the demographic features of specific population centers and broader administrative divisions in the context of which the reading movement developed. In so doing, it relies on the first comprehensive Austro-Hungarian census, which was completed in 1869. Among the factors, special attention is devoted to the administrative and judicial organization of regions with reading centers, their local administrative divisions, and the distribution of educational infrastructure made up of middle and high schools. On these bases, the article offers several possible models that show how the factors in question were interconnected in the rise and spread of reading centers throughout the ethnically Slovene territory.

Key words: reading centers, nineteenth century, population, schools, judicial and administrative organization

1 The Reading Societies Network from the Standpoint of Demographic Structure

The era of the reading movement in Slovenia began in the 1860s, although political-cultural societies in Trst (Trieste), Gorica (Gorizia), Gradec (Graz), Vienna, and Ljubljana were already active in the March period and in a way anticipated the reading centers. Even before the phenomenon of reading centers, these societies had a substantial role in the development of literary life and culture. The societies' activities included promoting reading; collecting, preserving, and distributing periodicals and books; organizing dramatic and theatrical undertakings;¹ and translating and adapting literature for Slovene cultural and entertainment productions. The societies' activities further gained momentum after the end of absolutism and in the constitutional period that led to the February Patent (1861), which permitted the formation of non-political organizations.² Reading centers developed most rapidly precisely at the start of this period, with continued growth in number and number of readers, so that

¹ Later, politico-cultural events (»bésede«) with different performing arts.

² The 1867 law on organizations encouraged their development, but many reading centers appeared even before it was adopted.

by the end of the 1860s there were fifty-eight reading centers in the Slovene territory.³ The end of the 1860s also saw the beginning of the Tabor movement. The *tabori* (politically orientated gatherings) can be seen as an extension, as it were, of reading societies. Many reading centers were open until the end of the nineteenth century.

The Slovene reading society in Trst was the first to be founded, on 29 January 1861. Fran Levstik was its secretary. The next was in Maribor, long before the opening of a reading center in Ljubljana. Reading activities in general, at least from a quantitative perspective, were most widespread in Primorsko, with twenty-six reading centers in the region in the 1860s. There were seventeen in Carniola, thirteen in Styria, and two in Carinthia. In Primorsko, there were Slovene societies in the Gorica area,⁴ the Trst area, and Istria. If Trst is left out, which with 70,274 residents⁵ was already at the beginning of the twentieth century the largest Slovene city (with two reading centers, including the one opened at St. Ivan's Church in 1868), all of the other Trst area reading centers were on the outskirts—that is, in the suburbs, which had 52,824 residents. This is noteworthy because it is comparable to the vast majority of population centers in Primorsko⁶ and Styria, where reading centers appeared in rural locations, in the countryside. (Among the largest in Primorsko were Štandrež (St. Andrea) and Branik (Rihemberk), with 1,544 residents; in Slovene Styria, there was, for example, Ljutomer, which was not yet incorporated and had 1,074 residents.) The reason for reading centers appearing in the western and eastern sections of the ethnically Slovene territory in towns with smaller populations than those in Carniola can be found in the local populations' comparatively greater need for institutions that more effectively promoted national cultural activities on the periphery, which was in greater or more »critical« contact with Italians or Germans. This need was markedly lesser in the central area of Carniola and nearby, where about ninety percent of the population was Slovene.⁷ Using the first census, which was taken exactly at the end of the 1860s, and considering the towns with reading centers and their populations, three large divisions can be made. A good half of the communities (i.e., twenty-nine) where there were reading centers were villages and trade centers—that is, smaller places whose populations ranged from 262 (Benedikt in Slovenske gorice) and 987 (Cerkno). There were twenty-two with from 1,050 (Štandrež) to 6,623 (Rocol) residents. The number of residents in larger towns—Ljubljana, Celovec (Klagenfurt), Maribor, Trst, and Gorica—was between 12,828 and 70,274. If we consider the list

³ Altogether there were over 4,000 members at that time. By the end of the century, eighty reading centers were still functioning. (Reisp 1988: 137)

⁴ The Gorica area will be treated on the basis of its administrative divisions or by areas under a district board—that is, besides the town of Gorica and its immediate surroundings, the area under the greater Gorica district board, of Tolmin, and of Sežana.

⁵ All demographic data are from the 1869 census.

⁶ In the Gorica area, with the exception of the city of Gorica with 16,659 residents, all of the reading centers were in rural locations. The same is true for the two Istria reading centers.

⁷ This is foremost evident from a comparison of the regional capitals—for example, in Ljubljana, with a larger population that might demand more reading centers, there was one; in greater Maribor, with a population of 12,828, there was also one, and another functioned close by, in the community of Ruše (Maria Rast), which had only 612 residents. Celovec, which had a reading center from 1863, falls between Gorica and Maribor.

of places with reading centers, we see that the majority of the fifteen reading centers in Primorsko—well over half of them in this region—were in the countryside. Styria, where eight of thirteen reading centers were in villages, followed, while in Carinthia, one was in a town and the other in a village.⁸ As regards the other half, which comprised medium-sized towns, the most reading centers were in Carniola (ten), followed by Primorsko (eight), and Styria (four). However, it should be noted that Primorsko ranked so high in this, second group because of its suburban areas (i.e., Rocol, Škedenj, Kolonja, Rojan, Barkovlje, Opčine, and Štandrež). These were actually suburban villages, and for this reason, despite their relatively large populations, it would be more sensible to count them in the first group, meaning the total number of rural reading centers would be thirty-six instead of twenty-nine, or a good sixty percent of all reading centers.

The outskirts of regional centers or capitals demand separate comparisons, just as do individual communities with reading centers. The outskirts of Trst, mentioned earlier, show some similarities with the Carniolan district board of greater Ljubljana,⁹ based on settlement patterns. Ljubljana had almost the same number of residents (i.e., 50,519) but only one village reading center, in Šentvid. Here we can see how reading center activity in the Trst area was considerably more dynamic than around Ljubljana, which paralleled the relation between Primorsko and Carniola in general. Among the exurban areas, only the Maribor districts diverged somewhat. The population was over 80,000, and there were three reading centers (one more was in the city), although the Lower Styrian districts were, in terms of population, overall larger than most Carniola and Primorsko political districts. For this reason the density of reading centers in Styria was, contrary to expectations, somewhat less than in Carniola, where there were four more reading centers. In the Celovec district, which included the wider area around the city with 60,000 residents, there were no reading centers.

Since among socio-geographic factors, population data is one of the most comprehensive sources for studying the spatial distribution of reading centers, I will now consider individual historical regions in more detail from this standpoint, starting with Primorsko. If we compare the demographic patterns of Primorsko communities, the first thing that strikes us is the broad range of populations between the smallest and largest communities with reading centers; for example, between Skopo (Karst) (309) and Trst (over 70,000). Of course, it is unjustifiable to compare urban areas and villages; it would be more sensible, for example, to draw a comparison with Rocol near Trst.¹⁰ Towns in the Trst environs were in general high on the scale and immediately followed Gorica and Trst, in the range from 6,623 to 1,166 residents, with Branik (population 1,544), a communal center encompassing many villages, falling between Kolonja (1,570) and Rojan (1,465). After Barkovlje (1,166) came Štandrež, which came under the Gorica district board and, like many centers of reading, is today in Italy. In eleventh place is Cerčno (Tolmin district board), with 987 resi-

⁸ This is the Carinthian reading center in Železna Kapla (Bad Eisenkappel), which is one of the reading center locations for which I could not obtain demographic data.

⁹ Ljubljana itself is not counted here, just as Trst and Gorica should be treated separately.

¹⁰ However, the differences here are substantial. The concentration of the population in the suburbs of Trst was far greater than in other Primorsko villages with reading centers.

dents, followed by smaller, but by population comparable places, such as Nabrežina (876), Tolmin (846), Prvačina (837), Komen (779), Ajdovščina (772), Volče (770), Kobarid (767), Dekani (715), Vrtojba (603), Črniče (545), Kanal (510), Solkan (466), Jelšane (428), and Skopo (309). These data are interesting because, on the one hand, it is possible to determine the average size of a reading center locale by number of residents in an area under a district board,¹¹ as well as on the regional level; and on the other hand, the density of reading centers in individual political districts under a district board within a region, which is a function of the total number of residents in the district. On this basis, the reading center coverage of individual districts can be compared across regions. Leaving Trst aside, a town with a reading center in the Trst region would have had an average of 2,361 residents, which due to the larger communities surrounding the city, is greater than the average in other districts. The average number of residents in a place with a reading center under the Gorica district board¹² was 790; in Tolmin, Sežana, and Slovenska Istra (Slovene Istria) the numbers were 842,¹³ 656, and 428, and 715¹⁴ The average population of a (non-urban) community with a reading center was 1,173, counting all of the rural locations, but not the cities of Gorica and Trst. Both average sizes show the relatively small size of communities with reading centers on the western periphery of the ethnic territory. As regards the coverage of reading centers in Primorsko districts, it was greatest on the regional level in the Gorica area, on the inter-regional level in the area under the Postojna district board, which was in Carniola but at the same time historically on the Primorsko border.¹⁵ Reading center density in Primorsko by area under a district board was as follows: in the Gorica area (the city of Gorica, the surrounding area, Tolmin, and Sežana), there was one reading center for every 12,692 residents. If for the sake of comparing demographic data we once again leave aside the town of Gorica and limit it to the surrounding area under a district board, which had 56,082 people in the first census and where there were eight reading centers, we get about one reading center for every 7,010 residents. The area surrounding Trst ranks next. If we treat it with the city, that would mean one reading center for every 15,387 people, while a separate calculation for the rural area yields one reading center for every 8,804 people. The Sežana district follows (27,142 people), with three reading centers, which would be one for every 9,047 residents, and then Tolmin (population 37,591), with four reading centers. Because of the latter's somewhat larger population and one reading center for every 9,397 people, it comes after Sežana. In Istria, there were two Slovene read-

¹¹ In the census, this was a so-called *Bezirkshauptmannschaft* and it applies to the internal division of regions.

¹² The same as without Gorica.

¹³ This relatively high average, which places the Tolmin district, for example, ahead of the Sežana district can be attributed to the rather large size of towns with reading center—like Tolmin and Cerkno—although the largest town in the Cerkno district was Otalež (1,399). The smallest community with a reading center in this district was Kobarid, with a population of 767.

¹⁴ The last two values apply to the towns of Jelšane and Dekani, which were under different district boards. The average size of a town with a reading center regardless of district was 570. But since we are considering the Slovene regions by districts, the coverage in Istria will be given for Volosko and Koper separately.

¹⁵ The average size of a town in the Postojna area is somewhat large than that in the Gorica area.

ing centers; in Jelšane, which came under the Volosko district board and resembled Tolmin in population (37,265), and in Dekani, under the Koper district board, which by population (62,149) comes between Trst and the surrounding area, and the Gorica district board.¹⁶ The comparison between the most and least covered Primorsko district is surprising, for the reading center coverage by population in the area surrounding Gorica was almost twenty times greater than in Istria, where there was one Slovene reading center for every 127,453 people. Moreover, the Slovene reading centers were not isolated. In 1866 and 1869, reading centers were established in Kastav and Pula in the Istria area, which shows that reading center activities were more vibrant than seems at first glance. The fact that both Slovene reading centers appeared in smaller places with under 1,000 residents (Jelšane was the fourth smallest place with a reading center) again points to the phenomenon of reading centers opening in very small towns where cultural conditions were more or less threatening. Population size decidedly did not present an obstacle in the process of national coming to consciousness; the spatial proximity to Italian territory did play an important role. Only Skopo in Primorsko, Benedikt in Styria, and Šentvid in Carniola were smaller.

Šentvid, where a village reading center opened in 1866, was among the least covered districts in Carniola and beyond, while the most dense reading center network by population in Carniola was in the area under the Postojna district board, which had 41,225 residents and six reading centers (from Podnanos or Šembid, population 438, to Postojna, population 1,701), yielding one reading center for every 6,870 people. It ranked ahead of the Gorica area district board. Postojna is most comparable to the area under the Gorica district board and the Primorsko district boards of Tolmin and Sežana because reading centers in the Postojna area had an average of 931 people. Except for Postojna and Vipava, all the places in the area had populations of under 1,000, so rural reading centers dominated. They were also located in Senožeče (population 943), (Ilirska)¹⁷ Bistrica (670), Podraga (584), and Podnanos. The area under the Logatec district board, where the average size of a place with a reading center was significantly greater (2,502), ranks after the Postojna district board. Yet it is necessary to take into account that in the Logatec district there were two reading centers—in Idrija, the second largest town in Carniola, and Planina. The average size of a place with a reading center was somewhat smaller in the district under the Kranj board—2,171 (outside of Kranj and Škofja Loka)—and in the area under the Črnomelj district board—1,120 (Metlika and Črnomelj). The numbers in the Novo mesto, Kamniško, Kočevje, and greater Ljubljana districts were 2,068, 1,1868, 656, and 361, respectively. According to the 1869 census, Ljubljana and surroundings had a population of 22,593. The average population of a place with a reading center in Carniola was 1,383, which was similar to Primorsko when we leave aside Trst and Gorica. Ljubljana is disregarded and villages, trade centers, and medium-size communities are counted. (Some of the latter were already incorporated but by popu-

¹⁶ In the first census, Jelšane had 428 residents, although the Croatian towns of Rupa, Šapjane, and Lipa, along with many Slovene towns, were in the same commune, which was under the judicial district Castelnuovo (Novigrad). Dekani had 715 residents and was with a number of smaller towns located in the Rožari commune, which was in the largest Primorsko district, Koper.

¹⁷ The adjective »Ilirska« was added at the beginning of the twentieth century.

lation cannot be treated together with regional centers. According to my typology they belong in the second tier of population centers.) Compared with the majority of Carniolan district boards, where the size of communities with reading centers tended upwards, the Ljubljana area and Kočevje were exceptions. There were, respectively, reading centers in Šentvid (population 361) and Sodražica (656). Further, it is surely worth noting the fact that in the Kočevje district board, to which Sodražica belonged, and the Kočevje area, Kočevje Germans formed the majority of the population, which probably indirectly motivated nationalist involvement in the area. On the other hand, we know, for example, that there were *Leseverein* 'reading clubs' [Slov. *kazine*] in larger towns, but they did not prompt the founding of reading centers. The average size of towns in Carniola as compared with towns in Primorsko, whether we use the average by district board area or of the entire region, indicates that somewhat greater efforts were required in Carniola than on the western periphery of the ethnic territory in order to found reading centers. To return to reading center coverage in Carniola, the closest to Postojna and most distant was the area under the Črnomelj district board, which had a population of 29,646 and two reading centers, or one center for every 14,823 people, and the Logatec district board, with a population of 35,152 and one reading center for every 17,576 people. The Ljubljana district board follows with one reading center for every 22,593 people. The Kranj district, with 53,804 residents, had one reading center for every 26,902 people, followed by the Kočevje and Kamnik board areas, with one reading center for every 38,106 and 38,204 people, respectively. The Novo mesto district board area had only one reading center per 44,559 people. The Ljubljana suburban area had one reading center per 50,519. It seems that the reasons for the poor coverage in these areas are not to be found in the comparatively more dense populations but in the fact that Carniola was the most »Slovene« of all the historical regions. At the same time it is striking that the Postojna and Črnomelj district boards, which in Carniola were the most well serviced by reading centers, form the Carniola-Croatia border.

In Styria, the Brežice district forms the southwestern part of this border. The population of eight places with reading centers in Styria was under 1,000: Benedikt (262), Vojnik (488), Žalec (553), Vransko (586), Ruše (612), Laško (613), Sevnica (670), and Ormož (762); those with over 1,000 people were Celje (4,224), Ptuj (2,361), Slovenska Bistrica (1,168), Ljutomer (1,074), and Maribor (12,828). If once again we disregard the regional capital and use comparable categories—rural, trade center, and smalltown—the average size of a center of reading activities in Styria was 1,083, which is smaller than in both Carniola and Primorsko, where we have to take into account the more populous suburban areas that raise the average size of population centers. The size of communities with reading centers in individual Styrian districts varied between 560 (Celje area) and 12,828 (city of Maribor); in between, from smallest up, are Brežice (670), Maribor area (681), Ljutomer (1,074), and Ptuj (1,561).

The density was greatest in Styria in the smallest of the Styrian districts, Ljutomer, with 20,040 people and one reading center. One of the reasons may have been that it bordered Prekmurje, which was in Hungary (partly in Železna County and partly in Zala County). The least density was in the Brežice district (where Sevnica is located), with 45,982 residents and one reading center, which was founded in a

relatively small community. After Ljutomer came Maribor and the surrounding area, where there were 83,596 residents and three reading centers (Slovenska Bistrica, Benedikt, and Ruše)—that is, one small-town and two rural reading centers, which meant one reading center for every 27,899 people. The Celje district, which was large, ranks next. Together with the city, it had 122,281 residents and five reading centers (aside from the one in the city, four trade center or village ones in Laško, Vojnik, Žalec, and Vransko), which meant one reading center for every 22,456 people. The area under the Ptuj district board was in last place, with two reading centers and a population of 76,835, which was one reading center for every 38,418 people. This district was comparable to the Maribor district; the range between the smallest place with a reading center, Ormož, and the largest, Ptuj, within Styria was like that between Benedikt and Maribor; in Primorsko and Carniola—that between Trst and Skopo and Ljubljana and Šentvid, although these differences are more considerable.

From an interregional perspective, the city of Maribor's coverage would put it between the Postojna and Črnomelj districts, which are followed by the town of Gorica and the Logatec district, in the group with the greatest coverage, where one reading center covered roughly between 6,000 and 17,000 people. Also in this group are the Gorica, Trst, Sežana, and Tolmin districts, as well as possibly Celovec, which means that the most well-covered districts were in Primorsko, two in Carniola (both on the borders), and one each in Styria and Carinthia. The Celje, Maribor (Ruše, Slovenska Bistrica, and Benedikt), and (barely) Ljutomer districts would fall into the second group, with Ljubljana and Kranj. In this group, one reading center covers 20,000 to 30,000 people. The Ptuj and Brežice districts would fall in the last group, with the poorest average—one reading center for over 30,000 people on average. It should be recalled that Ptuj was among the largest Slovene districts, with over 70,000 residents, and that was also a reason it was in the last group. The Brežice district, where there were almost half as many people, also adjoined the Croatian territory, and contacts with other Slavs were probably not as critical or »motivating« as contacts with non-Slavic peoples. In the same group are the areas under Kočevje, Kamnik, Novo mesto, the greater Ljubljana, and both Istria district boards, where there were two reading centers and where Volosko and Koper were located. Still, it should be noted that there were four Slavic reading centers in Istria.

In Styria, the reverse correlation between the average community size across individual districts and reading center coverage within them deserves some attention.¹⁸ Besides the Brežice district, a good example is the populous Celje district, which had lesser coverage and in which the average size of population centers was 560. This resembles the greater Ljubljana and Volosko districts, which had very poor coverage but had reading centers in villages with less than 500 people. The Maribor district, with an average of 681—a middle range coverage—resembled the foregoing examples. The opposite was true of Ljutomer, which had just over 20,000 residents and two reading centers and ranked with the districts with highest averages. The average community size in this district was forty percent greater than the average size of places surrounding Maribor. Viewed from a demographic perspective, this

¹⁸ Celje was in fourth place among the six Styrian districts under consideration. It ranked after the city of Maribor, greater Maribor, and Ljutomer.

means that sometimes, despite quite good coverage in an area, a significantly greater population was needed for reading centers to function. The opposite was true as well: reading centers were founded in small places that belonged to districts with poor coverage. Ptuj diverges from this pattern. It is among the areas with poor coverage, and a reading center was opened only in the large population center. Conclusions are difficult where data are scarce, as with *Železna Kapla* in Carinthia. Celovec's features make it comparable to Maribor or Gorica.

The thirteen reading centers in Styria might not seem like many since the Styrian districts were among the largest and Styria had a total population of 1,131,309. By comparison, Carniola and Primorsko (with the Gorica and Trst areas and Istria)¹⁹ had 463,273 and 581,078 residents, respectively. However, it is necessary to consider that there were six Slovene Styrian districts (Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj, and Slovenj Gradec), so that the number of residents was in fact lower (i.e., 406,180).²⁰ According to the first census, the population of Carinthia was 336,400.²¹ If the measure of reading activities was of a population from which potential cultural activists and supporters would come per reading center, then, as would be expected, in the constitutional period it was highest in Primorsko (one reading center per 22,394 people). Next came Carniola, with one reading center for 31,245 people; and Styria, where there were twenty-five percent fewer reading centers than in Carniola, or one per 31,245 people. Last was Carinthia, with one reading center per 168,200 people. It would hardly be different if we were to use the average size of villages or small towns and reading centers per number of people, which yields 1083 for Styria, 1,173 for Primorsko, and 1,383 for Carniola.²² Neither would it be different if we added the coverage of individual regional districts, of which, according to the criteria given above, five of the most well covered were in Primorsko, two in Carniola, and one in Styria. Among the moderately well covered were two Carniolan districts and three Styrian. Two Primorsko (Istria), four Carniolan, and two Styrian districts were among the most poorly covered. In first place would be Primorsko, followed by Styria and Carniola (where there was the greatest number of poorly covered districts), and Carinthia would again be last.

2 The Reading Societies Network from the Standpoint of Administrative, Political, and Judicial Organization

Among socio-geographic factors, besides demographic patterns, it is important to consider the political administrative and judicial organization of population centers

¹⁹ The calculations include all the Istrian districts: the largest, Koper (62,149), then Lošinj (35,917) Poreč (39,460, Pazin (36,569), Pula (43,545), and Volosko (37,265).

²⁰ Ljutomer (25,040), Maribor and surroundings (83,596 plus 12,828, total 96,424), Ptuj (76,835), Brežice (45,982), Slovenj Gradec (39,618), Celje and surroundings (4,224 plus 118,057, total 122,281).

²¹ In addition to the city of Celovec, with 15,285 residents, the district of Celovec had a population of 59,151, which was comparable to the Trst suburbs and the district surrounding Ljubljana. The Carinthian numbers are Šmohor (Hermagor), 17,740; Spittal, 43,925; Šentvid na Glini (St. Veit an der Glan), 52,982; Beljak, 54,284; Velikovec, including *Železna Kapla*, 52,533; Volšperg (Wolfsberg), 40,500.

²² It is unnecessary to explain again why Carinthia is not included in this comparison.

and their wider areas. The presence of a district board, a court, communal services, tax, and other offices was surely important for the development of a locale's national consciousness and culture. The question arises as to whether these factors operated independently or had a close connection with one another. If the latter is the case, then it might be expected, for example, that in an area with more intense reading activity many, mutually influencing factors would be simultaneously at work. A survey of reading centers indicates that there were not necessarily seats of judicial districts in all of the places where reading centers opened. At the same time it is interesting to note which judicial districts had many reading centers, and in which administrative districts there were the most or the fewest courts, and how that could have influenced the formation of reading center networks in those areas. Trst and its surroundings had eight. The judicial district of greater Gorica, which included Gorica, Solkan, Štandrež, Vrtojba, and Prvačina, had five Slovene societies. In the Ajdovščina judicial district, which came under the Gorica district board, there were three (in Ajdovščina, Branik, and Črniče). In the Kanal judicial district, which as well belonged to the greater Gorica district board, there was one reading society. The Sežana judicial district had one society; the Komen judicial district had two (both were under the Sežana district board). In the Tolmin judicial district, there were three reading centers—in Tolmin, Volče, and Kobarid. The Cerkno judicial district had one reading center (Tolmin district board). Thus, in Primorsko, about one-fourth of the places with reading centers had their own courts. From the survey it is also evident that areas under district boards that were more divided judicially, the reading center network was more dense, as was the case in greater Gorica, where eight or nine (including the city) communities with reading centers belonged to three judicial districts. Two-thirds of the communities in Carniola had both reading centers and courts (Ljubljana, Idrija,²³ Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Kamnik, Postojna, Vipava,²⁴ Metlika, Črnomelj, Senožeče, and (Ilirska) Bistrica),²⁵ which points to the fact that judicial organization was a not negligible factor in the spatial distribution of reading centers. In Carniola, the most judicially divided district was also the best covered in the region—in fact, in the country—by reading centers. This was Postojna, where there were altogether six reading centers located in four judicial districts. Judicial organs could have meant more people in the courts or in law, who along with teachers, clergymen, merchants, tradesmen, landholders, and entrepreneurs formed an important part of the group that supported the national awakening. The same is true of Styria, where the communities that had both reading centers and district courts were a good two-thirds. These were Maribor²⁶ (including Ruše), Slovenska Bistrica, Celje,²⁷ Vransko, Vojnik, Laško, Ptuj, Ormož, Ljutomer, and Sevnica.²⁸ Železna Kapla, which was under the Velikovec district board, and Celovec belonged to different judicial districts.

²³ Planina did not have the status of a judicial district and together with Idrija came under the Logatec judicial district. Logatec was also the seat of the district board.

²⁴ Podnanos and Podraga came under the Vipava judicial district.

²⁵ But Sodražica, where there was a reading center, fell under the Ribnica judicial district, which was under the Kočevje district board.

²⁶ Including Ruše.

²⁷ Žalec was in the Celje district.

²⁸ Benedikt came under the St. Lenart judicial district.

We come to similar conclusions if we observe the administrative organization of individual districts. Only Primorsko differs noticeably from the other regions, although two-thirds of the places with reading centers had the status of commune. Aside from Gorica and Trst, which administered the surrounding towns and suburbs, the following had the status of commune, which usually encompassed a number of villages: Jelšane, Cerklje, Kobarid, Volče, Tolmin, Naborščina, Komen, Skopje, Črncice, Branik, Štandrež, Solkan, Ajdovščina, Kanal, and Vrtojba.²⁹ This means that reading centers usually appeared in self-governing communes. In this regard, only the towns of Dekani and Prvačina were exceptions. Prvačina was in the Dornberk commune, in which more people lived than in Prvačina (1,491 vs. 837), and Dekani was in the Rožari commune, even though Rožari (Rosariöl di sopra/Rožari pri Cerklji, Rosariöl di sotto/Rožari) was smaller than Dekani (257 vs. 715).³⁰ In Carniola, Styria, and Carinthia, all of the towns with reading centers were also communes, so that the administrative autonomy of a town was one of the most prominent factors in explaining the rise and distribution of reading centers in ethnically Slovene territory.

It is not possible to identify any direct correlations between the variables of political, judicial, and administrative organization of districts, yet we may conclude from a survey of Slovene reading societies that the strongest link is between population centers' judicial and administrative organization. Of fifty-eight population centers, thirty-one (53 %) were seats of judicial districts and communal administration. We can affirm, with reference to the available demographic data, that reading centers in fact were founded in administrative centers. In all of these cases, centers of reading that were not commune seats and administratively link a number of towns were the most populous towns in the commune. Besides the urban and trade centers—Trst, Gorica, Ljubljana, Maribor, Celovec, Kranj, Škofja Loka, Kamnik,³¹ Ajdovščina, Črnomelj, Novo mesto, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer, and (Ilirska) Bistrica³²—this was also true for the following communities, which were the locations of reading centers, district courts, and communal administration: Kanal, where a good fourth of the commune population lived; Komen, with a third of the population; and Tolmin, where only a fifth of the population lived, although the Tolmin commune it should be noted, was one of the most dispersed, administratively linking twelve towns in the vicinity. In the Postojna commune there was a reading center in the trade center of the same name. Half of the population lived in Postojna and half in nine surrounding villages (3,606). The situation was similar in Vipava. In the Senožeče commune (along with Gabrče), 90 % of the population lived in Senožeče. In the Idrija commune, the reading center was in the largest town, Idrija, where almost all the population was concentrated (3,813 of 3,937); the few other people lived in Zgornja Kanomlja, Spod-

²⁹ There was a reading center in Spodnja Vrtojba, population 603, while Zgornja Vrtojba's population was somewhat less (552), and that of the whole Vrtojba commune 2,223.

³⁰ Similarly the Solkan commune, where there was a reading center in Solkan, with 466 residents, but not in, for example, Loke (a community near Gorica), with 1,399 residents, and Spodnja Vrtojba, which had somewhat fewer residents than Vogrsko (623).

³¹ Kamnik, Škofja Loka, and Kranj had, with their suburbs, similar populations. The 1869 census figures were 2,178, 2,298, and 2,326, respectively.

³² Nearby towns, like Trnovo, Čelje, the plantations Jablanica and Prem, and others were independent communes.

nja Kanomlja (where the first census found only four residents in one house), and Jelični Vrh. In the much smaller Metlika commune (population 1,331), where ninety percent of the people lived in Metlika, there was a reading center. Places with reading centers in Styria were on average smaller than those in Carniola, but the reading centers were in communal centers, which were the largest towns in the commune. These were Vransko (with a good one-third of the commune's population), Vojnik, Laško, Ormož (including Dobrova), and Sevnica, in which one-third of the population lived. In the Vojnik commune, which resembled Postojna in size, actually only one-fifth of the people lived in the town of Vojnik, which is attributable to the commune's dispersed population—it encompassed twenty-five villages. Twenty-three towns with a population of 2,969 belonged to the Laško commune, and only one-fifth of the people lived in Laško itself. Cerkno stands out in this list because there was a reading center in the trade center of Cerkno and not, for example, in the larger and proximate community of Otalež; however, the seats of the judicial district and commune, and the tax office were in Cerkno.

3 Reading Societies Network from the Standpoint of the Development of the Educational System

We will now consider the development of the educational network in Slovenia during the constitutional period,³³ how it was spatially related to reading centers distribution, and whether it is possible to discern connections with other factors that have been treated here. The educational network that existed and was being reformed was made up of primary, elementary (started at the time of Maria Theresa), and vocational schools that also offered courses for teachers, some of whom were also Slovene society members. There were also lower and higher middle technical schools and high schools. Higher (technical) and university studies (including philosophy, theology, law, and medicine) were rare. In some places there were trade schools to prepare students for specific occupations (MEDVEŠ 1999: 86). It was in fact merchants and tradesmen who formed part of the Slovene societies' membership. Many intellectuals and semi-intellectuals in education (e.g., teachers, professors), office workers, clergymen, lawyers, and politicians were members, while some were in the arts (e.g., literature, cultural affairs, the visual arts). In Primorsko, in the 1860s—the liveliest period of reading activities—there were city schools, secondary technical schools, and high schools. However, education was well developed here on different levels and with different profiles already before the period of readership promotion (i.e., from the end of the eighteenth century), which was significant for the intellectual development of the people in the region. Soon after the adoption of a general school system in 1774, which introduced compulsory education from ages six to thirteen,

³³ The main source for middle and high schools, aside from those that will be cited in the discussion, is Vlado SCHMIDT (1988). Marjan Dolgan prepared an excerpt from this work for the research project *The Spatial Aspect of Slovene Literary Culture*, to which I contributed the present article. Therefore, in what follows, I will not cite the main source in every instance; it is evident that all of the relevant data on individual schools are taken from Schmidt. I also relied on Schmidt in the course of researching reading centers. I selected and added to the data because my focus is on the 1860s.

primary schools appeared in the Trst area (i.e., in Škedenj, 1780, in Katinara, 1793, in Prosek, 1795, and in Opčine, 1798). The educational network continued expanding in the nineteenth century, with the opening of a school for midwives (1815); an agricultural school (1842); a male normal technical secondary school, and a maritime academy (1817). There was a high school in Trst in the 1860s.³⁴ Since 1851, it had had eight classes, and German was the language of instruction. In 1852, Slovene became a mandatory subject. Slovene was not required in lower technical secondary schools.³⁵ In addition to the secondary and technical school and maritime academy, among institutions for more advanced education was the theological seminary, founded in 1849, which prepared Roman Catholic clergymen. It was open until 1875, when it became possible to study at seminaries in Ljubljana and Gorica. There was also a normal school in Trst, which was moved to Koper in 1875. Thus there were schools that prepared students for the teaching profession in Koper, Trst, and Gorica. It was in 1864–1865 that a male teacher preparation school opened in Trst. In Gorica, Slovene was used in the primary grades from the beginning of the nineteenth century (1808); in 1815–1816, Slovene departments were opened and instruction began in German and Slovene.³⁶ However, this was not true of all schools. The higher secondary school performed this function in Gorica. In the 1850s, Slovene was not mandatory. It became mandatory in the middle of the 1860s (1865), when the school became a full, higher eight-year institution.³⁷ There was already a reading center in Gorica at that time. It had opened in 1862. A reading center opened in Ajdovščina in 1864. However, all the other reading centers in greater Gorica were founded after 1865, when at least formally the status of Slovene in the schools improved. Reading centers opened in Solkan, Kanal, Branik, and Črniče (1867); in Vrtojba (1868); and in the villages of Štandrež and Prvačina (1869). In the Sežana and Tolmin districts, with the exception of Tolmin, where one had been founded in 1862, the majority of reading centers appeared after the mid-1860s: in 1866, in the village of Skopo; in 1867, in Volče; in 1869, in Kobarid, Cerklje, and Komen. By comparison, reading centers in greater Trst started opening in 1861. Since the beginning of the constitutional period (1861, and before that 1849), Slovene-language instruction for Slovenes was decreed by the regional authority (in 1846). As in Trst, a seminary had existed in Gorica since 1757. In 1818, a two-year course of philosophy and theology was introduced there, and it became the seminary for the entire Primorsko. Slovene was taught at the seminary from 1869, and it should be noted that there had been Slovene at the philosophy school since 1847–1848 and at the high school since 1849–1850, when it expanded to eight years³⁸ and all students were required to take Slovene if it was their first language. Despite strong pressure from the Italians and the fact that

³⁴ It was founded as a Jesuit school in 1620 and closed in 1773. The Franciscans reopened it in 1792, and in 1807 it became a five-year institution.

³⁵ It was founded in 1849 as a lower, two-year school, and after 1870 it had a full, eight years.

³⁶ In Trst, instruction was in three languages—German, Slovene, and Italian.

³⁷ The middle school was founded in 1849 as a primary, two-year school, and became a full, eight-year institution in 1860.

³⁸ This high school had also been founded by the Jesuits in 1620. Between 1780 and 1810 it was run by the Piarists, expanding to six classes in 1807. When, in 1811, the lyceum and high school were closed, a college was opened.

private, occupational, and academic track education in the Trst and Gorica areas only became markedly better in the 1880s and 1890s, we can observe that middle and higher schools that offered general education and a diploma that paved the way to higher education contributed to the strengthening of the intellectual class and to better connections between Slovene groups on the edge of the ethnic territory, as well as to the awakening of ethnic consciousness, which was an important impetus to involvement in Slovene societies. Thus it is not surprising, from this point of view, that the reading movement was most vibrant precisely in the Gorica and Trst areas.

The development of a network of schools, which was important for education, strengthening of national consciousness, and solidifying the use of Slovene in public places, was formidable in Carniola. As in Primorsko, it was centralized. In Ljubljana, there was a state high school³⁹ that offered philosophy and theology,⁴⁰ which in the 1860s already had eight grades. High school (lyceum) studies included theology and philosophy—philosophy became grades seven and eight—and the institution truly had an academic profile and prepared students for the university.⁴¹ The secondary school, which offered a higher—that is, lyceum-level—education, was a more practically oriented school. It was founded in 1849 as a lower, two-year institution. From 1865, it was also an eight-year (German high) school.⁴² Among high schools, there was the school for teachers, which was formed in 1867 from an institute for teachers at the middle technical school,⁴³ which is not unusual if we consider that in secondary technical and city schools in regional capitals there had already been courses for teachers (MEDVEŠ 1999: 86). Students were also prominent members of reading centers' (founding) boards. Specifically, in Ljubljana, we find Ivan Macun among the founders, although there were also—besides merchants, tradesmen, and landowners—a good many other semi-intellectual occupations (lawyers, office workers, physicians, journalists, and politicians) represented. Future Roman Catholic clergymen could get an education at the seminary in Ljubljana (1708–), at which, in 1791, was reinstituted a full, four-year course of theology, on the basis of which the College of Theology was formed in 1848. The private diocesan high school (1905–) in Šentvid had its origins here. Slovene was the language of instruction, and it was the only Slovene high school in Austria-Hungary. It was precisely in Šentvid, the third smallest community with a reading center, that a reading center was opened in 1866. Among its founders were two priests, Blaž Potočnik, who was a pastor, writer, and journalist, and Father Alojzij Stare. They were joined by a craftsman (a goldsmith),

³⁹ It was founded in 1597 by the Jesuits. After 1773, when the order was dispersed, the high school belonged to the state (until 1849). After the founding of general seminaries in Gradec and Innsbruck, theology was no longer offered in Ljubljana (1762–). In 1785, the two-year philosophy program was cancelled, to be reinstituted in 1788. The high school expanded to six grades in 1807 and to eight in 1849. Slovene became the language of instruction only in 1918 (Gymnasium I).

⁴⁰ 1849–1958.

⁴¹ Those who wanted a university education had only to complete one more year of philosophy.

⁴² Together with the state high school, it came under the Slovene government in 1918. In 1930, it became Technical Secondary Gymnasium I.

⁴³ There were pedagogical courses between 1803 and 1810. The women's school for teachers was founded in 1870 and became an independent institution in the 1920s. At the beginning of the 1930s, it was opened to men and women and the course of study was extended.

an artist, and two landowners.

In the second largest city in Carniola, Idrija, where there had been a reading center since 1866, there was no high school in the 1860s; therefore, we can conclude that among the factors that have been mentioned in connection with the readership movement, the political, judicial, and administrative factors—as well as the demographic pattern—were decidedly more important. We only have to recall that the Idrija commune, which was under the Logatec district board, had 3,937 residents in 1869. It is also telling that the Idrija judicial district was close to the area under the Postojna district board, where the reading movement was most developed. Inter-regional influences ought also to be considered. The area under the Gorica district board »shielded« the Carniolan districts on the western, ethnically Slovene border, and it had comprehensive readership center activities.

Unlike Idrija, Kranj did have a high school. The Kranj reading center opened in 1863, two years after the founding of a lower classical high school with German as the language of instruction. Slovene replaced German in the 1870s.⁴⁴ A high school, which offered a general education and was an entry point to university studies, was also located in the Carniolan town of Novo mesto. It became an eight-year school in 1855, before the readership movement.⁴⁵ In Kamnik, there was a Franciscan (Province of The Holy Cross of Slovenia) high school, though it was private.⁴⁶ Going back to the fact that, from a demographic perspective, more effort was required in Carniola than on the western or eastern peripheries of the ethnic territory to form reading centers, then it is possible that the schools played an important role in education and encouraging national consciousness.

As regards lower and higher middle schools, with the exception of Idrija, they did not exist at the time in Škofja Loka or in the area under the Bela Krajina district board of Črnomelj. However, Škofja Loka came under the Kranj district board, where there was a high school; the Črnomelj and Novo mesto districts, where there were secondary schools, were proximate to each other. Like Idrija in Carniola,⁴⁷ Postojna elicits more interest because it did not have a network of secondary and high schools, but it had a schooling tradition: In the Napoleonic era (1810) a high school was founded, which was made a college in 1811, and then closed soon after the French departure (1813). Therefore, its border location—in Carniola, Črnomelj was similarly situated—was probably more important as regards reading activities. It was in an outlying part of Carniola, in the west bordering the Gorica region, and we can assume mutual influences. In addition, the Postojna district board, which covered the judicial districts Planina, Senožeče, Lož, and Bistrica, bordered the Slovene part of Istria in the Bistrica area. There was a vibrant Slovene cultural life in Jelšane, in the

⁴⁴ The founding of the two-year high school in 1811 goes back to 1810. In 1870, the high school was changed from a classical to a middle school. At the same time, it became the first high school in Slovenia with Slovene as the language of instruction; German was a separate subject.

⁴⁵ It began as a Franciscan high school (1746). Then it became a five-year school (1807). A college replaced it in 1811, performing to some extent the functions of a high school and lycee. As in Kranj, a higher middle school high school was founded in 1870.

⁴⁶ It was founded in 1821, with its headquarters in Gorica, and had property rights until 1877.

⁴⁷ In Idrija, a three-year high school functioned until the French invasion (1784–1797) and then from 1807–1811. Between 1823 and 1824 and 1827, the first year of a lower high school was open.

area under the Volosko district board, Castelnuovo judicial district (a cultural society formed hier in 1867), which was very close to Bistrica.

During the constitutional period, in Lower Styria there were lower and upper secondary and high schools in Maribor, Celje (the Celje district was the largest Styrian, Slovene district), Ptuj, and Ljutomer. Like Ljubljana and Gorica, Maribor had a high school, a middle technical school, seminary, and school for teachers. The Slovene grades at the Maribor high school (lower grades) were joined to the German ones only in 1889, so that in the 1860s the high school was not Slovene,⁴⁸ but it had a quite long tradition. Its founding went back to 1758,⁴⁹ when the Jesuits founded it. At the beginning of the nineteenth century (1807) it expanded to five grades. The secondary school provided education on the lower secondary level. It opened in 1850 and in 1870 became a full, eight-year technical secondary school.⁵⁰ A seminary for training theologians and priests opened in Maribor in 1849. During the constitutional period, after 1862, future teachers could attend the two-year school for teachers, where Slovene was the language of instruction. The teachers' school had an antecedent in the so-called *preparandij*, a three-month course for grade school teachers (founded in 1802) that became a one-year school for teachers in 1850. In greater Maribor, where in the 1860s there were four reading centers, the status of Slovene as language of instruction had a great deal of importance for its public role and in the cultural awakening. This is especially true if we compare the situation in 1869, when the school was reformed as three-year normal school with German as the language of instruction.⁵¹ Ruše, which was among the smallest communities with a reading center, did not have a school at this time.⁵² The poorest schooling conditions were in the Brežice district. Here the border factor was probably more critical in cultural life. However, even in places where there were schools, it is not always possible to attribute too much importance to them. In the area under the Ptuj district board, where reading centers were organized in Ptuj (1863/1864) and Ormož (1868), a decisive factor could not have been the state lower technical high school, which was founded only in 1869. The example of Prlekija differs again. A reading center had existed in Ljutomer since 1868, while the city school was founded in 1861 (in 1870 it became a lower secondary technical school). In the Celje area, where there were five reading centers, a secondary technical school,⁵³ and a high school (founded in 1808).⁵⁴ In 1895, Slovene classes were introduced. Celovec had theological studies, which had been reinstituted at the beginning of the nineteenth century (1801), a

⁴⁸ This came about in 1918.

⁴⁹ It underwent many changes: in 1773 it was closed, it reopened in 1775, and after 1781 the Piarists ran it; after 1790 it prepared lay teachers.

⁵⁰ Like the classical high school or gymnasium, it became a Slovene institution in 1918.

⁵¹ In 1874, it became a four-year institution. The normal school for men grew out of it in 1918 and functioned until the start of WW II. It was the basis for Maribor Gymnasium III.

⁵² A church school was opened here long before (1645–1758). It had the character of a high school and was closed when the Jesuit high school in Maribor opened.

⁵³ Founded in 1849 as a two-year school.

⁵⁴ It provided lower and higher secondary education, although Latin was the language of instruction in the high school, which between 1851 and 1919 served as the superior German high school.

high school, a secondary technical school,⁵⁵ which in the reading movement period were full, eight-year schools.

This look at secondary and high schools in Styria shows that all of the districts where there were reading centers—with the exception of the Brežice (Sevnica) district—had different levels of schooling. This was important for Slovene culture and the formation of national consciousness, which was a significant factor in the formation of reading centers and of active reading center members, among whom were students. Location was the most important factor for the Brežice district, for along with Črnomelj, Metlika, and Novo mesto in the (south)east, and Ljutomer and Ptuj in the (north)east, it was part of the Slovene-Croatian or Slovene-Hungarian border. The same may be true of Ormož as regards schools versus location. The comparatively more diffuse Styrian school network was connected with a relatively sparse population pattern. Reading centers were located for the most part in places with less than 1,000 residents. The judicial and administrative organization of areas with reading centers was the most important social factor in Slovene Styria. Let us recall the fact that three-fourths of Styrian centers of reading were also the seats of judicial districts and all were administrative seats of communes. This means that reading centers were located in the administrative seats of communes.

However, this is not absolute, and the factors in question can be related in another way. In Carniola, the educational infrastructure covered only individual urban centers and a decisive role in the formation of reading centers cannot be attributed to it. In addition to Ljubljana, Kranj, Kamnik, and Novo mesto had higher secondary technical schools. In all three cases it was a matter of reading centers opening in communities where the average population density surpassed the regional average, so that the significance of the school network and settlement pattern interacted differently, suggesting that greater impetus was needed in Carniola than in Styria or Primorsko to form reading centers. It is possible to conclude that in the more culturally exposed districts, where population was less crucial, the different kinds of educational institutions had more importance for cultural activities. In analyzing the effect of different factors, Carniola was closer to Styria when it was a matter of the judicial divisions of political districts and communities' administrative status. Two-thirds of the centers of reading in Carniola were also seats of judicial districts and they were the administrative seats of communes. It is more difficult convincingly to state the relatedness of the factors in Carinthia because there were only two reading centers there. Yet all levels of schooling existed in the Carinthian regional capital. Likewise, Celovec and Železna Kapla, which was not an independent judicial district, had their own communal administrations.

In Primorsko, the network of secondary and high schools was not as diffuse as in Styria. They were located only in Gorica and Trst, where there were the most reading centers in the region. This makes Primorsko resemble Carniola, and in explaining the distribution of reading centers lends more importance to schools in the two regions. On the other hand, we know that in Primorsko, as in Styria, most reading centers

⁵⁵ The high school expanded to eight years in 1849. The founding of the Jesuit high school went back to 1604. In 1773, when the order was dispersed, it became a six-year state institution. The secondary technical school was opened in 1849 as a lower, two-year school.

were in the countryside—that is, in smaller towns not served by the educational infrastructure. The significance of the educational network and the population pattern in Primorsko was essentially a combination of the two patterns above (Styria: comparatively diffuse educational network and sparse population; Carniola: comparatively centralized educational network and more concentrated population), or centralization of the educational network and sparse population. This means that in Primorsko, as opposed to Carniola, demographics were not as crucial, and more than educational factors, the strategic location on the Italian border and greater need for cultural integration were to be credited. The influence of the situation on the border as opposed to other factors also indirectly confirms the fact that the judicial organization of Primorsko districts was not decisive. The communities with reading centers that were also seats of judicial districts were in the minority (only one-fourth). For example, the Trst area was among the least judicially and administratively divided of areas, but there were eight reading centers there. It was otherwise in the Gorica area (all three district boards), which in this sense was more like Carniola or Styria. Here, sixteen (of twenty-six total) Primorsko reading centers were in seven or eight districts. Yet just as in the Trst area, judicial organization did not prove to be an important factor. Only five (of sixteen) places with reading centers (one-third) were also seats of district courts. In Istria, neither Jelšane nor Dekani were seats of district courts. Dekani was not even the administrative seat of the commune. All the same, the factor cannot be disregarded; two-thirds of administrative seats of communes had reading centers. In this regard, Primorsko, Styria, Carinthia, and Carniola hardly differ from one another. Among the factors that interrelate differently in individual districts and regions, this one is the most constant.

Regardless of how individual factors operate and relate to one another, in some cases it is still difficult to explain the phenomenon of reading centers. A good example of this in the (north)east, it seems to me, is Ormož, which did not have a school (they were located in Ptuj and Ljutomer) and where cultural contact (Slovene-Hungarian) must have played an important role in motivating reading activities, as in other small towns. In terms of population, Ormož is comparable to Bistrica in the southwest, where there was no school, but for which location cannot convincingly explain reading activities. Northern Istria was Slovene, as well, and Gorica lays west of it. In this case, interregional or inter-district influences may have played a role, because Bistrica came under the Postojna district board, which was in the most Slovene region and not in culturally exposed Primorsko. The same was true of the Caniolan area under the Logatec district board, which was not strategically exposed, with the Gorica area to the west, so that it is possible to speak of a sort of chain influence between the proximate districts of Istria, Postojna, Gorica, and Logatec. Both Bistrica and Ormož, as the vast majority of places with reading centers, were the seats of judicial districts and commune administrations. Thus communities with reading centers can, without further speculation, be identified as centers of administrative, political and cultural-political life.⁵⁶

⁵⁶ The reader can make use of the historical-literary map (appended to my Slovene article in this issue), which was used as a cognitive tool for analyzing the spatial network of reading societies.

WORKS CITED

- Etbin Henrik COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic [A statistical overview of all Slovene reading centers]. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana: SM. 282–296.
- Zdenko MEDVEŠ, 1999. Šolstvo [History of Education]. *Enciklopedija Slovenije*. Vol. 13. Ljubljana: MK. 86.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Kärnten: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1872. Vienna: Carl Gerold's Sohn.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1872. Vol. 1, 2. Graz: Grazer Zeitung.
- Orts-Repertorium von Trst, und Gebiet Görz, Gradisca und Italien: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1873. Vienna: Carl Gerold's Sohn.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1874. Vol. 1, 2. Ljubljana: Ign. von Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Urška PERENIČ, 2010a: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The application of the theoretical model: The cultural life in societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2010b: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The cultural life of societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ed. Irena Novak Popov. 233–244.
- , 2011a: Literaturnaja žizn' v 1860-e gg. v Slovenii skoz prizmu dejatel'nosti čitalej. [Literary life in the 1860s in Slovenia through the prism of reading societies]. Transl. N. Pil'ko and Ju. Sozina. *Slovenica. 1, Istorija i perspektivy rossijsko-slovenskih otnošenij*. Ed. K. V. Nikiforov. Sankt-Peterburg: Aletejja. 190–211.
- , 2011b: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895* [*Slovene political, cultural, and literary history: 1848–1895*]. Ljubljana: DZS.
- Branko REISP, 1988: Čitalništvo [Reading movement]. *Enciklopedija Slovenije*. Vol. 2. Ljubljana: MK. 137–38.
- Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* [A history of education and teaching in Slovenia]. Vol. 3. Ljubljana: Delavska enotnost.

PRESTOLNICA IN SREDIŠČA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Geografske analize ugotavljajo raznovrstnost glavnih mest, njihovo premičnost in nestalnost. Za zgodovino slovenske književnosti je značilno ločeno obstajanje glavnega mesta države in glavnega mesta nacionalne književnosti, imenovano literarna prestolnica. Ta se je v zgodovini oblikovala počasi, zaradi družbenopolitičnih razmer pa so poleg nje nastala v drugih delno slovenskih ali popolnoma tujih mestih tudi manjša središča slovenske književnosti. Med prestolnico nacionalne književnosti in njenimi središči obstajajo različna literarna razmerja, ki so posledica političnih procesov.

Ključne besede: geografija, glavno mesto države, tipologija glavnih mest, prestolnica nacionalne književnosti, središče nacionalne književnosti, slovenska literarna zgodovina, Dunaj, Ljubljana, Celovec, Trst, Buenos Aires, Kirsch

1 Uvod

Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga besedo »prestolnica« kot »navadno ekspresivno« poimenovanje za »glavno mesto« in kot »publicistično« poimenovanje za »mesto, kraj, v katerem je središče kake dejavnosti«. Če pogledamo besedo po etimološki plati, pomeni kraj, v katerem oblastnik vlada s prestola prebivalcem tega kraja in okolice. Marsikateremu uporabniku jezika prihaja ob besedi »prestolnica« na misel še beseda »metropola«. Omenjeni slovar jo razlaga kot »navadno ekspresivno« poimenovanje »glavnega, najpomembnejšega mesta kake države, pokrajine«. V tem slovarju najdemo tudi razlago besede »mesto«. Njen prvi pomen: »naselje, ki je upravno, gospodarsko, kulturno središče širšega območja«; besedna zveza »glavno mesto države« pa pomeni naselje, »v katerem je sedež najvišjih državnih organov«. Beseda »središče« je med drugim razložena tudi kot »glavno mesto«, »kraj, prostor, kjer je osredotočena določena dejavnost«, »kraj, kjer se kaj pojavi v veliki meri in od koder se širi«, »kar je za kaj najvažnejše, najpomembnejše«.

(SSKJ 1997: 544, 548, 1022)

Navedene besede implicirajo pomene, ki se nanašajo na koncentracijo politične, vojaške, gospodarske in kulturne moči, podrejajočo si poleg osrednjega kraja te moči še njegovo okolico. Besedi »prestolnica« in »metropola« pa nista vrednostno nevtralni, temveč čustveni in miselni poimenovanji »glavnega mesta«.

Glede na ekspresivnost je uporaba obeh besed lahko pozitivna (če uporabnik z njo izraža naklonjeni ali slavlilni odnos do tega mesta) ali negativna (če z njo izraža podcenjevalni ali odklonilni odnos), to pa je razvidno šele iz govornega ali pisnega konteksta. Toda namen tega članka ni jezikoslovna primerjava navedenih besed, temveč opredelitev pomena, ki so si ga v zgodovini slovenske književnosti pridobili nekateri kraji kot njena glavna mesta, prestolnice, metropole ali središča; opis vzrokov, za-

kaj so ti kraji pridobili te funkcije in kakšna so bila njihova medsebojna razmerja v različnih zgodovinskih obdobjih. Zaradi literarnozgodovinske narave razpravljanja in njegove čim večje preglednosti je treba navesti še pomenska razmerja med temi besedami, ki jih slovarji ne vsebujejo, pač pa samo ta članek.

2 V članku pomeni nevtrarno poimenovanje »glavno mesto« sedež politične, gospodarske in kulturne moči večje geografske celote, navadno države, dežele, pokrajine ali province. Sicer slovarsko ekspresivna sinonima za glavno mesto, »metropola« in »prestolnica«, pa imata v članku nekoliko spremenjen pomen. Avtor upošteva dejstvo, da »glavno mesto« kake države ni vedno tudi glavno mesto njene književnosti, sploh pa ne v primeru, v katerem gre za večnacionalno državo s književnostmi v različnih jezikih. Takrat je glavno mesto prvenstveno politično jedro države in književnosti večinskega naroda, glavna mesta drugih, manjših narodov in njihovih književnosti pa so manjša mesta, ki so sedeži manjše politične in gospodarske moči dežel, pokrajin ali provinc. Zaradi tega razločevanja bo odslej v tem članku »glavno mesto« pomenilo sedež države z ustreznimi političnimi, gospodarskimi in kulturnimi implikacijami; njegov sinonim pa ostaja beseda »metropola«, čeprav se odslej v članku ne bo več uporabljala, da ne bi bil po nepotrebnem preveč terminološko obtežen.

Beseda »prestolnica« pa bo pomenila mesto z največjo koncentracijo kulture in književnosti kakega naroda, tudi če ta ni politično samostojen in je zato njegovo glavno mesto v političnem smislu kje drugje. Obstajajo tudi primeri, da se glavno mesto države sklada s prestolnico kulture in književnosti. Pa tudi taki, v katerih obstaja poleg glavnega mesta in prestolnice še kak drug kraj z manjšo koncentracijo kulture in književnosti kakega naroda, vendar se po intenzivnosti ne more kosati s tisto v prestolnici nacionalne književnosti. Tak kraj z manjšo koncentracijo nacionalne književnosti se v tem članku imenuje »literarno središče«.

Temeljno razmerje med temi kraji nacionalne književnosti je zaradi njihove različne intenzitete hierarhično. Vrhovna pozicija pripada glavnemu mestu nacionalne države, kadar je to identično s prestolnico nacionalne književnosti, torej v primeru, ko je kak narod politično samostojen. Če ni, je lahko v glavnem mestu države zgolj eno od središč nacionalne književnosti, njena prestolnica pa je v drugem, navadno manjšem mestu, ki je sicer politično in posredno tudi kulturno-literarno podrejeno glavnemu mestu. Drugo oz. tretje mesto na hierarhični lestvici pripada literarnemu središču, ker je na nižji ravni kot literarna prestolnica oz. glavno mesto. Ta hierarhija mest v nacionalni književnosti in njihova medsebojna politično-literarna razmerja niso trajna, ampak se v zgodovini zaradi družbenopolitičnih sprememb spreminjajo. Poleg tega ima vsaka nacionalna književnost zaradi različnega političnega in kulturnega konteksta svoje geografske posebnosti.

Hierarhija teh treh vrst mest vzbuja vtis, da so glavna mesta njena najbolj stalna prvina, toda geografsko-zgodovinska dejstva kažejo, da je tudi položaj glavnega mesta lahko variabilen. Pariz in London imata večstoletni tradiciji francoskega in britanskega glavnega mesta, toda neprimerno starejši Rim, ki je bil od antike vedno glavno mesto kake države, je leta 1870 s težavo postal glavno mesto združene Italije. Pred dvesto leti Švica ni imela stalnega glavnega mesta, saj je »rotiralo«. Leta 1712

je car Peter I. Veliki prenesel rusko glavno mesto iz Moskve v Sankt Peterburg, kjer je ostalo približno dve stoletji, po oktobrski revoluciji pa so ga spet vrnil v Moskvo, kjer je še sedaj. Brazilija je leta 1960 prenesla glavno mesto iz Ria de Janeiro v popolnoma novo mesto Brasilia, ki so ga zgradili, da bi pospešili razvoj osrednjega predela države. Bolivija ima dve ustavno določeni glavni mesti, Južnoafriška republika pa tri. Toda obstaja tudi presenetljiva izjema: Republika Nauru v Tihem oceanu je edina država na svetu, ki zaradi premajhne urbanizacije in nobene nacionalnodržavne tradicije nima uradnega glavnega mesta (KIRSCH 2005: 9, 18).

Posebnost je tudi nemško glavno mesto. Od srednjega veka naprej je vsaka nemška država imela svoje glavno mesto, npr. Prusija Berlin, Bavarska München. Po združitvi držav leta 1871 v enotno Nemčijo je postal njeno glavno mesto pruski Berlin. Toda zavest o pripadnosti posameznih dežel, nastalih večinoma iz nekdanjih držav, njihovim glavnim mestom se je ohranila in je opazna tudi v sedanji državni zvezni ureditvi. Po 2. svetovni vojni so zavezniki Nemčijo razdelili na dve državi z dvema glavnima mestoma: na Zvezno republiko Nemčijo (Zahodno Nemčijo) z Bonnom in Nemško demokratično republiko (Vzhodno Nemčijo) z Berlinom. Toda tudi tega so razdelili na dva ločena dela, ki sta pripadala zahodni in vzhodni državi. Položaj je zapletalo še dejstvo, da je bil Zahodni Berlin enklava v Vzhodni Nemčiji. Nemci so Bonn zaradi njegove majhnosti in prvenstveno upravne funkcije pogosto porogljivo imenovali »vladna vas«; finančno glavno mesto Zahodne Nemčije, Frankfurt ob Majni, pa, spet posmehljivo, »Bankfurt«; München je za mnoge veljal in še velja za »skrivno glavno mesto Nemčije«. Pisatelj Thomas Mann se leta 1891 ni preselil v Berlin, temveč v München, kjer je ostal do leta 1933, ko se je pred nacizmom umaknil v tujino. Izbira in trajanje njegovega bivanja že samo po sebi veliko povesta o kulturni ravni bavarskega glavnega mesta. Berlin je spet v celoti postal glavno mesto po združitvi obeh nemških držav leta 1991, čeprav so nekateri tej odločitvi zaradi njegove zgodovinsko-politične obremenjenosti oporekali.

Za potrditev dejstva, da ni vsako glavno mesto države vedno tudi prestolnica njene kulture in književnosti, naj zadostujeta samo dva primera. Sedanje švicarsko glavno mesto Bern je v primerjavi z Zürichom kulturno obrobje. Enako razmerje je tudi v Združenih državah Amerike med Washingtonom in New Yorkom. Zaradi vseh premikov, statusnih sprememb in medmestne tekmovalnosti ni o glavnih mestih slišati samo pritrjevanj, odobravanj in pohval, temveč tudi pikra kritična mnenja. Za nekatere so »usoda, blagoslov ali poguba neke države«, za druge »samo še relikt, ki trapastim turistom vleče iz žepov denar« (KIRSCH 2005: 12).

3 Iz teh primerov je razvidno, da se glavna mesta po zgodovinski tradiciji, trajnosti, velikosti, gospodarski in kulturni razvitosti med seboj razlikujejo. Zato je leta 1972 nemški geograf Martin Schwind izoblikoval naslednjo hierarhično tipologijo glavnih mest: *svetovna metropola*, *večfunkcionalno glavno mesto*, *vladno mesto*, *glavno mesto z zavrtim razvojem in nerazvito glavno mesto* (SCHWIND v KIRSCH 2005: 12). Leta 2005 je nemški geograf Jens Kirsch Schwindovo tipologijo popravil. Izpustil je kategorijo nerazvito glavno mesto, ki je pred tremi desetletji veljala za glavna mesta novih afriških držav, ki so se odtlej povečala, in dodal kategorijo *nekdanje glavno mesto*. Prenovljena tipologija je takšna:

- *globalno vplivna metropola*: npr. Tokio, London, Pariz, Moskva;
- *nacionalno središče zelo razvite države*: npr. Washington, Bruselj, Seul, Berlin;
- *nacionalno središče malo razvitih držav*: npr. Adis Abeba, Damask, La Paz, Daka;
- *vladno mesto s sorazmerno majhnim gospodarskim, kulturnim in demografskim pomenom, ki je največkrat nastalo kot načrtovano mesto*: npr. Brasília, Canberra, Ottawa;
- *nekdanja glavna mesta*: Istanbul, St. Peterburg, Rio de Janeiro (KIRSCH 2005: 49).

Isti geograf je določil tudi štiri tipe izbire kakega kraja za glavno mesto:

- Če je nova država ustanovljena na ozemlju brez naselja, ki bi v preteklosti imelo tako funkcijo, potem ustanovijo popolnoma novo glavno mesto.
- Če je nova država ustanovljena na ozemlju, kjer obstaja mesto, ki je že imelo funkcijo glavnega mesta, potem mu to funkcijo obnovijo.
- Če hoče nova država preseči prejšnjo politično ureditev na tem ozemlju, potem opusti prejšnje glavno mesto in si izbere novo.
- Država ne prestavi glavnega mesta vedno iz simbolnega vzroka, temveč tudi iz pragmatično prostorskega. (prav tam: 17–18)

Poleg tega vplivajo na določanje glavnega mesta tudi tile dejavniki: »demografske oz. ekonomske prostorske strukture, zgodovinska simbolika, vojaška strategija, prostorsko načrtovanje« in »osebne preference odločevalca« (prav tam: 51). Toda isti geograf upravičeno poudarja, da za opredelitev glavnega mesta niso bistvene lastnosti niti njegova starost, velikost, razvitost niti druge posebnosti, temveč »funkcija nacionalnega simbola«, ki vedno »zastopa tudi preteklo ali sedanje razmerje moči ter kulturne ali politične dosežke države. Samo to končno razločuje glavna mesta od neglavnih« (prav tam: 12).

V luči geografskih ugotovitev o variabilnosti političnega glavnega mesta je treba shematično pregledati, kako so nastajali slovensko politično glavno mesto, slovenska literarna prestolnica in slovenska literarna središča.

4 Po naselitvi prednikov današnjih Slovencev v alpskem prostoru je bila v začetku 9. stoletja središčna pokrajina takratnega naselitvenega prostora današnja »Koroška, ki je bila že v antiki močnejše kultivirana« (POGAČNIK 1968: 10), zato je tam nastala tudi slovanska država Karantanija. Toda izguba politične samostojnosti je preprečila nastajanje predslovenskega glavnega mesta. Pokristjanjevanje iz Salzburga in Ogleja pa priča o tujih sosednjih mestih, ki so že postala politična in verska središča ter so si začela podrejati Slovence. Zato tudi poglobljena besedila začetne, slovstvene faze slovenske književnosti niso nastala v enem slovenskem naselju. Najstarejše ohranjeno slovensko slovstveno besedilo, Brižinski spomeniki, so bili okrog leta 1000 najbrž zapisani na Koroškem za potrebe freisinškega škofa, ki jih je potreboval za delovanje med tamkajšnjimi slovenskimi verniki. Toda hranili so jih v bavarskem Freisingu, kjer je bil sedež škofije, ki je imela svoje posesti na Koroškem, v Kanalski dolini in

Škofji Loki (prim. Zbornik *Brižinski spomeniki* 1996). Rokopis molitev iz zgornje Savske doline okrog Rateč iz druge polovice 14. stoletja, ki se po kraju najdbe imenuje tudi Celovski rokopis, spet priča o cerkvenoupravni pripadnosti zgornje Savske doline eni izmed koroških župnij in posredno večjemu verskemu središču zunaj današnje Slovenije. Stiški rokopis iz prve polovice 15. stoletja pa je bil zapisan v samostanu Stična; to priča o srednjeveškem dolenjskem verskem in kulturnem središču.

Domnevati je mogoče, da bi Celjski grofje, ki so v 14. in 15. stoletju združili pod svojo oblastjo velik del slovenskega ozemlja, svojo ekspanzijo nadaljevali in posledično najbrž v Celju izoblikovali ne samo politično, ampak tudi kulturno središče. To bi morda pozitivno vplivalo na slovensko slovstvo oz. književnost, vendar so grofje izumrli. S tem bi morda Celje onemogočilo ali upočasnilo uveljavitev Ljubljane. Posest Celjanov je prešla v roke Habsburžanov, ki so večini Slovencev, razdeljenih na več dežel, vladali z Dunaja. Ta je bil več stoletij glavno mesto Avstrije in Slovencev, ki so večinoma živeli do konca habsburške monarhije leta 1918 v več njenih deželah.

Uveljavljanje Ljubljane kot slovenskega političnega in kulturnega kohezijskega mesta je pospešila šele njena pridobitev dveh upravnih funkcij, posvetne in cerkvene, ki sta jo povzdignili na raven lokalnega političnega in verskega središča. V 13. stoletju je postala glavno mesto dežele Kranjske, ki je v naslednjem stoletju prešla pod habsburško oblast; leta 1461 pa sedež ljubljanske škofije. Ta se je večala s postopnim pridruževanjem župnij iz drugih cerkvenih upravnih enot in tako pridobivala vedno večji pomen. Njen vpliv na emancipacijo slovenstva se je v naslednjih stoletjih večal, ker je bila Kranjska edina dežela, v kateri je bilo večinsko prebivalstvo slovensko. Zato je bilo naravno, da se je v 16. stoletju prav v Ljubljani najbolj intenzivno pojavila verska reformacija, ki je s tiskanimi slovenskimi knjigami postavila temelj slovenskega knjižnega jezika in s tem podlago za poznejši razvoj slovenske književnosti kot posebnega posvetnega estetskega pojava.

Do prelomne izločitve književnosti iz verskega slovstva je v mestu prišlo šele v razsvetljenstvu z literarnim almanahom *Pisanice*. Ta je prvi dokaz, da je Ljubljana postala slovenska literarna prestolnica. Zgledovanje pri dunajskih almanahih pa priča o vplivu enega od takratnih središč nemške književnosti na novo slovensko literarno prestolnico, ki je bila glede na Dunaj kot glavno mesto države zgolj provincialno upravno mesto. Takšno temeljno razmerje med Ljubljano in Dunajem se je kljub poznejši slovenski politični krepitvi ter količinski in kakovostni rasti slovenske književnosti ohranilo še v dvajseta leta 20. stoletja, ko je večina Slovencev že živela v Kraljevini Jugoslaviji. Primer: Slavko Grum ni šel po 1. svetovni vojni študirat niti v Ljubljano niti Zagreb ali Beograd, ampak na Dunaj, kjer je dobil zglede za modernizacijo slovenske drame.

Razsvetljenstvo ni pomembno samo zaradi nastanka slovenske literarne prestolnice, temveč tudi zato, ker se je v tem obdobju položaj Ljubljane kot upravnega mesta okrepil, saj so jo Francozi izbrali za glavno mesto Ilirskih provinc (1809–1813). To je preseglo njen dotedanji položaj deželnega glavnega mesta in pomenilo napredovanje proti položaju glavnega mesta večje državne enote, kot je dežela. Poleg tega sta si Zois in Kopitar s svojimi političnimi vplivi prizadevala doseči ustanovitev Ilirskega kraljestva kot države Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov v okviru Avstri-

je. To je bilo res ustanovljeno, vendar samo formalno in deloma, saj so ostale veljavne nekdanje deželne meje. Ljubljana ni postala glavno mesto tega kraljestva v Avstriji, pač pa le ljubljanskega gubernija (VIDMAR 2010: 276–288). Toda zamisel tega kraljestva že vsebuje zamisel o Zedinjeni Sloveniji, ki je kot slovenski politični projekt postala aktualna od sredine 19. stoletja naprej. Oba projekta sta pomembni stopnji na poti k slovenski državnosti, ki se je uresničila šele z ustanovitvijo Republike Slovenije leta 1991. Kako zelo je bila Ljubljana odvisna od Dunaja tudi v literarnem smislu, priča dejstvo, da je almanah *Kranjska čbelica* moral tudi v dunajsko cenzuro. Toda ne h kakemu Nemcu, ampak k Slovincu Jerneju Kopitarju, ki almanahu ni bil naklonjen, zato ga je oviral. Primer, da politično vplivni Slovenec zavira slovensko književnost kot kak nerazumevajoči in nenaklonjeni tujec, pa v zgodovini slovenske književnosti ni osamljen. Vrhunec je dosegel zlasti v drugi polovici 20. stoletja, v komunističnem režimu.

V 19. stoletju se je položaj Ljubljane kot nacionalne literarne prestolnice sicer čedalje bolj krepil, vendar ni bila za vse slovenske književnike niti sprejemljiv kraj prebivanja niti objavljanja literarnih del. Vzpona njene upravno-politične in literarne moči niso slabila samo nasprotja med nemškim in večinskim slovenskim prebivalstvom, temveč tudi zmeraj večja ideološka in strankarska razcepljenost Slovencev. Poleg tega so ljubljanski upravni ukrepi segali samo do meja dežele Kranjske, ne pa v druge dežele (Goriško, Koroško, Štajersko), še najmanj pa v ogrski del dualistične habsburške države (današnje Prekmurje). V teh deželah so bili Slovenci manjšina, zato so bili bolj kot na Kranjskem izpostavljeni pritiskom večinskega prebivalstva. Nekatera neresena vprašanja slovenskega knjižnega jezika, njegovega črkopisa, razlike med slovenskimi narečji, iz katerih so prihajali slovenski književniki, in hrvaški unitarizem kot ilirizem so majali položaj Ljubljane kot slovenske literarne prestolnice in od nje odvrčali nekatere književnike, ki niso bili doma na Kranjskem. Primer je štajerski pesnik Stanko Vraz, ki se je po omahovanju med Ljubljano in Zagrebom odločil za prestop v hrvaško književnost in se preselil v Zagreb.

Obstajale so tudi nasprotne tendence. Ljubljana je postala vabljiva literarna prestolnica za nekatere slovenske književnike, ki niso živeli na Kranjskem. Po težavah na Štajerskem se je vanjo preselil pesnik Anton Aškerc, pesnik Simon Gregorčič z Goriškega pa se kljub načrtom ni preselil, vendar se je z Ljubljano povezal, saj ga je v njej literarno in politično podpiral takratni slovenski liberalni tabor.

V 19. stoletju je v Celovcu, glavnem mestu dežele Koroške, nastalo ob nemškem središču tudi središče slovenske književnosti, ki je z nekaterimi institucijami prekašalo Ljubljano na Kranjskem. Začetna spodbuda so bili tečaji slovenščine za bogoslovce v celovškem semenišču leta 1830, ki jih je vodil poznejši lavantinski škof Anton Martin Slomšek, glavna pa ustanovitev Društva sv. Mohorja, iz katere je nastala največja vseslovenska založba Mohorjeva družba s knjižnim programom, ki je bil namenjen najširšemu krogu bralcev. Tudi njen pobudnik je bil Slomšek, ki je pravilno sklepal, da se bo slovenska književnost okrepila, če bo obstajala uspešna založba s knjižnim programom, ki bo upošteval literarne potrebe takratnega večinskega kmečkega prebivalstva in ga polagoma vzgajal z zabavno, vzgojno in poljudno strokovno knjigo v zahtevnejše bralce. Naklade so rasle, zbirka Slovenske večernice, ki izhaja še danes, pa je izoblikovala t. i. večerniško povest. Ta je kljub pomislekom

in občasnemu podcenjevanju literarnih kritikov in pisateljev, privrženec elitistične književnosti, postala posebna zvrst slovenskega pripovedništva, mimo katere nista šla niti Jurčič niti Cankar, ki je bil za denar pripravljen pozabiti svoja visoka literarna načela.

Ljubljana je bila Celovcu zaradi uspešnosti zavistna, zato mu je pogosto nagajala; to je očitno tudi iz Slomškovih besed v pismu leta 1853: »[P]ozabiti ne smete, da smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselej vaša obveljala« (*Arhiv za zgodovinsko narodopisje* 1930–1932: 316). Besede vzorčno dokazujejo eno izmed temeljnih zakonitosti razmerja med literarno prestolnico in literarnim središčem: prva dopušča drugo, dokler je obrobno, ko pa s kako literarno zadevo preseže prestolnico, jo na različne načine onemogoča. Takrat prestolnica »pozabi« na nacionalne, vseslovenske interese, saj upošteva samo parcialne, zasebne, strankarske, politične, idejne ali ideološke. Ti navadno ne škodujejo samo literarnim, ampak tudi nacionalnim interesom, česar se prestolnični akterji zaradi enostranske zaslepljenosti ne zavedajo. Negativnost takšnih primerov se je posebno izrazito pokazala v 20. stoletju.

Toda Celovec ni Ljubljane prekašal samo z največjo in najbolj uspešno slovensko založbo, ampak tudi z literarno revijo *Slovenski glasnik* (1858–1868), ki jo je urejal Anton Janežič, in z nekaterimi literarnimi deli »kranjskih« književnikov uveljavil višje standarde estetsko zahtevne slovenske književnosti, kot jih je takrat premogla Ljubljana. Ta je revijo podobne zahtevnostne ravni dobila šele leta 1881 z ustanovitvijo *Ljubljanskega zvona*, ki ji celovška revija *Kres* (1881–1886) ni mogla dolgo konkurirati. Medtem se je namreč večina najboljšega slovenskega literarnega potenciala iz Kranjske in tudi sosednjih dežel (Aškerc, Gregorčič) že preusmerila in objavljala svoja dela v glavnem mestu Kranjske. Katoliško usmerjeni književniki iz vseh slovenskih dežel so leta 1888 dobili revijo *Dom in svet*. Obe reviji sta do 2. svetovne vojne oz. do njenega konca ostali glavni slovenski literarni glasili in zaradi uvajanja različnih literarnih tokov podlaga razvoja celotne slovenske književnosti. Revija *Zvon*, ki jo je v letu 1870 ter med letoma 1876 in 1880 na Dunaju izdajal Josip Stritar in ki je najboljše zapolnjevala revijalno praznino med *Slovenskim glasnikom* in *Ljubljanskim zvonom*, pa priča o težavnem uveljavljanju Ljubljane kot literarne prestolnice, saj do leta 1881 ni zmogla izdajati konkurenčnega osrednjega slovenskega literarnega glasila, ki bi konkuriralo drugim slovenskim glasilom.

V začetku 20. stoletja se je temeljno literarno razmerje med Dunajem in Ljubljano nekoliko spremenilo zaradi Ivana Cankarja. Mnogi slovenski književniki so namreč na Dunaju zaradi študija na tamkajšnji univerzi prebivali samo nekaj let, po dokončanem študiju pa so se vrnili v Ljubljano ali druge slovenske kraje in od tam s svojimi literarnimi deli sodelovali z Ljubljano kot literarno prestolnico. Cankar pa se je kljub neuspešnemu študiju na Dunaju za več let naselil in z močno literarno ustvarjalnostjo iz avstrijskega glavnega mesta določeval nove literarne standarde v nacionalni literarni prestolnici, čeprav ga je pogosto zavračala, saj je imela nižje standarde. Cankarju je dunajsko bivanje omogočalo spoznavanje tujih literarnih smeri, kulturne in boemske plati velemesta, ki ga na slovenskem etničnem ozemlju ni bilo. Z Dunaja je imel distančni pogled na ruralno-trško naravo kranjske prestolnice, provincialnost prestolnice slovenske književnosti in slovenske razmere, iz česar je nastajal njegov ambivalentni odnos do slovenstva, ki ga najbolj slikovito izražata njegovi sintagmi:

»domovina« kot »zdravje« in »domovina« kot »vlačuga« (CANKAR 1974: 253–256, 413; CANKAR 1969: 92).

Cankarja je treba omeniti tudi zato, ker spada v kategorijo književnikov, ki so prostovoljno živeli zunaj prostora svoje nacionalne književnosti, pogosto tudi v obrobem mestu kake druge nacionalne književnosti (Joyce v Trstu, Pound v Rapallu), v enklavi sredi druge nacionalne književnosti (Kafka v Pragi) ali pa so se selili po različnih krajih različnih književnosti (Rilke v Prago, München, Berlin, Pariz, Devin in v Švico).

5 Velik preobrat v razmerju med mesti slovenske književnosti je nastal po 1. svetovni vojni. Avstro-Ogrska je razpadla, Slovenci so bili prešibak politični subjekt, da bi realizirali koncept Zedinjene Slovenije, zato so ostali razdeljeni med Jugoslavijo, Avstrijo, Italijo in Madžarsko. Tudi prva država, v katero je večina Slovencev vstopila z velikimi iluzijami, jih je zaradi srbskega unitarizma, politične diktature ter razlik med srednjeevropsko in balkansko mentaliteto kmalu razočarala. Nova podrejenost se je navzven pokazala tudi v tem, da se njihovo ozemlje v Jugoslaviji upravno ni nikoli imenovalo Slovenija, ampak po različnih poimenovanjih od leta 1929 do začetka 2. svetovne vojne Dravska banovina; Ljubljana je bila njeno upravno glavno mesto in še naprej prestolnica slovenske književnosti. Načrt o avtonomni banovini Sloveniji iz leta 1939 je zaradi izbruha 2. svetovne vojne ostal neuresničen (ŠMID 1994). Med obema svetovnima vojnama je nekdanje slovensko literarno središče v Celovcu ugasnilo; Mohorjeva družba se je morala umakniti najprej na Prevalje, potem pa v Celje. Zaradi italijanskega fašizma je zamrlo tudi slovensko kulturno življenje v Gorici in Trstu. Ta je v začetku 20. stoletja kljub večnacionalnosti postajal zaradi nekaterih slovenskih časopisov in organizacij eno od slovenskih literarnih središč, kar potrjujejo tudi tamkajšnja Cankarjeva predavanja. Po 1. svetovni vojni so Slovenci, živeči v kraljevini Jugoslaviji, dobili novo glavno mesto Beograd, toda to ni nikoli pridobilo za slovensko književnost takšnega vplivnega položaja, kakršnega je imel Dunaj. Med obema svetovnima vojnama se je kljub povečani politični moči Slovencev, ki pa ni postala tolikšna, kakor so pričakovali pred vstopom v kraljevino Jugoslavijo, prostor slovenske književnosti zaradi političnih razmer v Avstriji in Italiji skrčil na slovensko ozemlje v Jugoslaviji. Kljub srbskemu unitarizmu, ki je nadomestil germanizacijo, se je Ljubljana v primerjavi s položajem v Avstro-Ogrski kulturno okrepila, saj je pridobila nepopolno univerzo in še nekatere institucije.

2. svetovna vojna, ki je na slovenskem etničnem ozemlju potekala hkrati kot tuja okupacija, protiokupatorski odpor, komunistična revolucija in državljanska vojna, je ogrozila obstoj slovenskega naroda, njegove književnosti in njene prestolnice. Ta je zaradi okupacije in cenzure delovala okrnjeno samo v t. i. Ljubljanski pokrajini, saj je izgubila zaledje na Gorenjskem in Štajerskem. Presenetljiv pa je poskus majhne skupine književnikov, ki se je znašla na okupiranem Dunaju in tam kljub vojni zasnovala ilegalno središče slovenske književnosti. Začeli so izdajati literarno glasilo *Dunajske domače vaje*, katerega urednik je bil Janez Remic, glavni pesnik pa Ivan Hribovšek (PIBERNIK 1991). Vojna je preprečila nadaljevanje, toda ohranjeno gradivo priča o trdoživosti slovenske literature in ohranjanju slovenske visoke, elitne književnosti, na začetku katere stoji Prešeren, v neugodnih družbenopolitičnih razmerah.

Na slovenskem etničnem ozemlju pa je vzporedno, v partizanskih enotah in oze-
mlju, ki so ga nadzirale (npr. Bela krajina), potekal neprimerno večji in intenzivnejši
diametralno nasprotni proces, ki se je navzven manj opazno začel s predvojnimi spo-
rom na literarni levici (JENŠTERLE 1985): načrtna degradacija slovenske književnosti
v propagandno sredstvo. Ta proces je bil zakamufliran v protiokupatorski odpor in
hkratio komunistično revolucijo (DOLGAN 1988: 34–46; 1990: 100–119, 244–246;
1993: 60–69). Med 2. svetovno vojno je mnogo slovenskih književnikov podprlo pro-
tiokupatorski odpor in v njem sodelovalo z utopičnim prepričanjem, da bodo poma-
gali vzpostaviti absolutno družbeno in politično »svobodo« in najbolj »napredni«
politični sistem na svetu, ki bo tudi slovenski književnosti omogočil največjo ustvar-
jalno »svobodo«. Dejansko se je po koncu 2. svetovne vojne nadnje zgrnilo največje
in najhujše politično nasilje v njeni zgodovini, ki je trajalo do konca komunističnega
sistema (*Temna stran meseca* 1998; GABRIČ 1995).

Po 2. svetovni vojni je večina slovenskega ozemlja pripadla »drugi« Jugosla-
viji. Ljubljana ni bila več glavno mesto banovine, temveč »Ljudske«, pozneje pa
»Socialistične republike Slovenije«, toda glavno mesto države je ostal Beograd. Ta
se kljub novi politični doktrini in ponavljanju floskule »bratstvo in enotnost naših
narodov« še vedno ni otrešel srbskega unitarizma, ampak ga je na različne načine
ohranjal (npr. med vojno je smel biti v partizanskih enotah poveljevalni jezik slo-
venščina, po vojni pa je postala obvezna za vse vojaške enote po Jugoslaviji »sr-
bohrvaščina«; v slovenskih osnovnih šolah je postala obvezna »srbohrvaščina«, v
drugih republikah pa slovenščina ni postala učni predmet; v 80. letih se je pojavil
načrt »skupnih jeder« šolskega pouka za vso Jugoslavijo). Tudi ta unitarizem je kot
ilirizem v 19. stoletju, novi ilirizem v začetku 20. stoletja in predvojni unitarizem
varianta konstantnega poskusa enega od bližnjih južnoslovanskih narodov, da bi si
Slovence podredil ne samo politično, temveč da bi jih tudi nacionalno eliminiral.
Zaradi politične naivnosti Slovencev je njihova politična podreditev v obeh južnoslo-
vanskih političnih tvorbah v 20. stoletju dobro uspevala, ovire pa so ostajale njihov
jezik, kultura in književnost, zato je politično dominantni narod v obeh političnih
tvorbah obakrat poskušal izvesti tudi kulturno asimilacijo Slovencev. Ta je v bistvu
identična s poskusi germanizacije, italijanizacije in madžarizacije Slovencev, samo
geografska smer, od koder je prihajala južnoslovanska asimilacija, se je spremenila.
Ob tem je mogoče opazovati, kako se slovenska moč ni mogla enakovredno kosati
niti z medvojnimi okupatorjem niti z drugimi tujimi povojnimi političnimi subjekti,
zato se je preoblikovala v introvertirano agresivnost, nacionalni sadomazohizem in
nacionalno samodestrukcijo.

Nasilje nad slovensko književnostjo se je kazalo v različnih oblikah: v seznamu
prepovedanih knjig takoj po vojni, obveznem socialističnem realizmu po sovjetskem
vzoru, mitologizaciji partizanstva in revolucije, prepovedanih, tabujskih temah in
preganjanju zahodnoevropskih »buržoaznih« in »dekadentnih« literarnih smeri. Po
letu 1948 je sicer prišlo do politične prekinitve s Sovjetsko zvezo, toda oblast je v
skladu s svojo totalitarno naravo (JESSE 1999; BENOIST 2001) posegala v književnost
s stalinistični ukrepi skoraj do konca političnega sistema leta 1991: zapirala je knji-
ževnike in oporečnike, ukinjala literarne revije, vodila dve gonji proti Kocbeku, več
let ni dovolila objavljanja njegovih del, mu prisluškovala, nadzirala ideološko sporne

književnike, ovirala izhajanje spornih knjig in skrbela, da so bili na vodstvenih položajih kulturnih in literarnih zavodov preverjeni kadri.

6 Nasilje se je napovedovalo že pred koncem vojne, zato je več tisoč Slovencev, ki niso odobraval komunističnega, ob koncu vojne leta 1945 emigriralo v tujino. Med njimi je bilo tudi veliko književnikov iz Ljubljane (POGAČNIK 1972a; 1972b; *Slovenska izseljenska književnost* 1999). Približno 7000 Slovencev se je naselilo v Argentini, v Buenos Airesu, kjer je nastalo dobro organizirano središče slovenske književnosti z ustrezno infrastrukturo: osnovne šole, dopolnilna srednja šola in nekaj časa celo slovenski oddelek v okviru ukrajinske univerze; kulturni domovi; založbe; več časnikov in časopisov; med njimi literarna revija *Meddobje*, ustanovljena leta 1954. V njej so sodelovali slovenski književniki z različnih koncev sveta, razen iz Slovenije, saj bi te komunistična oblast kaznovala. Izjema je bil Stanko Majcen, ki si je kljub temu drznil objavljati v Argentini pod psevdonimom.

Za argentinsko slovensko literarno središče je značilno, da ni obnovilo modela domačijske sentimentalne književnosti, ki bi ga pričakovali zaradi politično-emigrantskega položaja tega središča, ampak je nadaljevalo model estetsko visoke književnosti. To se kaže v prevajanju takšnih pesnikov, kakršna sta Valéry in T. S. Eliot, v ponatiskovanju Balantičevih pesmi, ki so bile v »Ljudski« oz. »Socialistični republiki Sloveniji« prepovedane, v odkritju in natisu drugega vrhunskega pesnika iz 2. svetovne vojne Ivana Hribovška (Kos 2005/2007: 178–184), v pripovedništvu Zorka Simčiča, ki motivno, idejno in oblikovno prekaša sočasno raven pripovedništva v Sloveniji, posebno z romanom *Človek na obeh straneh stene* (1957). Enako velja za roman Rude Jurčeca *Ljubljanski triptih*, ki je istega leta prav tako izšel v Buenos Airesu. Takratne literarne standarde v Sloveniji presega zaradi večperspektivne pripovedi in prve obdelave povojnih ljubljanskih stalinističnih (»dachauskih«) procesov v slovenski književnosti. Ti so bili desetletja ena izmed tabujskih tem, o katerih se v Sloveniji ni smelo javno govoriti niti literarno upodabljati.

Vse argentinske slovenske publikacije so bile v Sloveniji prepovedane, vendar so jih posamezniki tihotapili iz zamejskih knjigarn. Pisatelja in dramatika Draga Jančarja so zaradi takšnega »delikta« zaprli. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani je te publikacije sicer prejemale, vendar jih je hranila v posebnem fondu »D«, ki ni bil dostopen javnosti, ampak redkim posameznikom.

Mnogi književniki slovenske literarne prestolnice zasebno niso nasprotovali dejavnosti buenosaireskega literarnega središča, saj so se zavedali neprijetnih ideoloških delitev Slovencev in njihovih povojnih posledic. Pač pa mu je nasprotovalo slovensko politično središče v Ljubljani. To se je v skladu z doktrino permanentne revolucije in zaradi paranoičnega strahu pred vsako opozicijo še vedno bojevalo proti nekdanjim ideološkim in vojaškim nasprotnikom. Ti so z dokumentarno-spominskiimi objavami demitologizirali vojno preteklost vladajoče slovenske politične garniture, ki jo je lakirala, in razkrivali njene vojne in povojne maščevalne poboje. Zato ni čudno, da je leta 1975 druga politična gonja proti Kocbeku zaradi teh pobojev segla čez meje Slovenije in odmevala tudi v tujini; vanjo je posegel tudi nemški pisatelj Heinrich Böll (Bibliografija takratnih nemških odmevov je objavljena v zborniku *Jugoslawien-Österreich* 1986: 210–211).

Drugo pomembno slovensko literarno središče je po 2. svetovni vojni nastalo v Trstu, kjer se je tudi s pomočjo emigrantov iz Ljubljane obnovilo politično, kulturno in literarno delovanje tamkajšnjih Slovencev. Hkrati sta zaradi njihove politične opredelitve in povojnega italijanskega strankarskega pluralizma nastala desni in levi politično-kulturni blok. V njiju niso diametralno gravitirale samo nekatere slovenske institucije (npr. slovenski Radio Trst A v prvega in slovensko tržaško gledališče v drugega), temveč tudi založbe in časopisje. Slovenska komunistična oblast je finančno in ideološko podpirala levi blok, ki ga je favorizirala v matici, desnega pa je onemogočala. Sodelovanje matičnih književnikov je bilo dovoljeno v tržaškem slovenskem levem bloku, v desnem pa ne. Pisatelj Vladimir Bartol je bil v desetletju po 2. svetovni vojni v Trstu predsednik jugoslovansko usmerjene Slovensko-hrvaške zveze in je v Ljubljani pogosto obiskoval svojo družino. Pisatelja Marjana Rožanca pa so čez dobro desetletje kot ljubljanskega sourednika in publicista tržaške revije *Most* v Ljubljani sodno preganjali.

Tržaško središče slovenske književnosti premore tudi pisatelja Borisa Pahorja in Alojza Rebulo, ki ju oblast v Sloveniji ni marala in ju je nadzirala, ker nista bila na njeni ideološki liniji, predvsem pa sta prijateljela s Kocbekom. Pahorju je ljubljanska oblast ob drugi politični gonji proti Kocbeku za nekaj časa celo prepovedala vstop v Slovenijo. Kocbeka je med 2. svetovno vojno odporniško gibanje pri svojem vzponu toleriralo kot koristnega zaveznika in vabo za pridobivanje katoličanov, po vojni pa ga je oblast kot odvečno in motečo politično osebo zavrгла, mu več let onemogočala objavljanje ter ga kot potencialnega nasprotnika nadzirala prav do smrti, vendar se je hinavsko slavno pokazala na njegovem pogrebu (OMERZA 2010).

Tretje, najmanjše slovensko literarno središče je po 2. svetovni vojni nastalo v Celovcu, kjer se je obnovilo delovanje Mohorjeve družbe, toda njene knjige niso smele prihajati v komunistično Slovenijo. Založba je namreč pripadala koroškemu slovenskemu desnemu bloku in gojila stike z buenosaireskim središčem in desnim tržaškim slovenskim blokom. Tudi na Koroškem je ljubljanska oblast podpirala slovenski levi politični in kulturni blok. Največje koroško literarno ime, ki se je uveljavilo na obeh straneh meje, je pisatelj Florjan Lipuš. Proti koncu Jugoslavije se je sicer pojavljala ideja o potrebnosti uresničevanja »enotnega slovenskega kulturnega prostora«, toda ljubljanska oblast je kljub temu še naprej nadzirala svoje nasprotnike in bila bolj naklonjena svojim ideološkim privržencem ne glede na to, za katero državno mejo so delovali.

Tako je bilo do leta 1991, ko je bilo konec komunističnega režima v Sloveniji in je nastala samostojna država s političnim pluralizmom. Zaradi tega so se nekdanje meje odprle, literarni pretok med prestolnico in tremi literarnimi središči se je sprostil. Ljubljana ni več samo literarna prestolnica, ampak je postala tudi glavno mesto slovenske države. Stoletni proces vzporednega, toda neenakomernega literarnega in političnega vzpona slovenstva se je končno združil v istem mestu. Kakor zgled po meri Heglove filozofije, saj je v tem mestu slovenski »duh« dosegel najvišjo uresničitve najprej v kulturnem in literarnem ter nazadnje tudi v političnem smislu. Po zgodnjem Heglu je »najvišja pojavna oblika duha« država (VORLÄNDER 1997: 79).

7 Če na Ljubljano pogledamo s Kirschevimi geografskimi merili, potem je postala glavno mesto nove nacionalne države, ker je bila že pred njenim nastankom sedež nižjih politično-upravnih enot, ker je približno v središču sedanjega slovenskega etničnega ozemlja in ker vsem Slovencem pomeni kulturno in literarno središče, torej tudi iz simbolnih razlogov. Pri uporabi Kirschevih meril za uvrstitev Ljubljane v njegovo hierarhično tipologijo glavnih mest pa nastaja težava. Nekateri slovenski kulturniki so sicer v preteklosti domnevali, da bo Ljubljana postala »nove Atene«, vendar so bile to bolj pretenciozne blodnje. Kajti tudi sedaj, ko je Ljubljana glavno mesto Republike Slovenije, samostojne države in članice Evropske unije, nima takšnega kulturnega pomena v svetu, da bi si zaslužila ta metaforični vzdevek. Prav tako se je bolje odpovedati sodobni varianti nekdanje megalomanije, in sicer morebitnemu poudarjanju, naj Ljubljana postane globalno pomembna, kajti slovensko glavno mesto najbrž ne bo nikoli doseglo te ravni, čeprav ta treznost ne pomeni, naj se ne trudi presegati provincialnosti. Slovenci sicer menijo, da živijo v sorazmerno gospodarsko razviti državi, toda Ljubljano je, glede na našeta tuja glavna mesta druge Kirscheve kategorije, težko uvrstiti vanjo. Ljubljana najverjetneje pripada vmesni, nedefinirani stopnji med drugo in tretjo kategorijo, torej med kategoriji »nacionalno središče zelo razvite države« in »nacionalno središče malo razvitih držav«. Pri tem se je treba zavedati, da gre za tipologijo, ki kot vsaka upošteva le poglobitve značilnosti pojavov, preostale pa pušča vnemar, zato nastajajo poenostavitve. Pač pa je koristno pogledati položaj slovenskega mesta v luči drugega dejstva.

Ljubljana se po političnem, gospodarskem in kulturnem potencialu res ne more kosati s tujimi večmilijonskimi glavnimi mesti. Toda v primerjavi z narodi, ki so številčno večji kot Slovenci, pa nimajo svoje države, je njen položaj glavnega mesta nacionalne države za slovensko književnost ugoden. Produkcija, distribucija in recepcija vsake nacionalne književnosti so v nacionalni državi načelno optimalne, čeprav niso in ne bodo nikoli idealne. Politična samostojnost nekega naroda v obliki nacionalne države samodejno povzroča nastajanje upravnih institucij, ki vzporedno pospešujejo koncentracijo izobraževalnih in kulturnih zavodov ter tako posredno ali neposredno pospešujejo razvoj književnosti. V Ljubljani živi največ slovenskih književnikov, v njej je tudi sedež njihovega nacionalnega stanovskega društva (Društvo slovenskih pisateljev) in slovenski sedež mednarodne zveze PEN; v njej izhaja največ literarnih revij, deluje največ slovenskih založb in največ gledališč, ki izdajajo in uprizarjajo tudi dela slovenskih dramatikov. V njej deluje največ knjižnic z osrednjo nacionalno knjižnico, ki ima največji fond in največjo zbirko rokopisov slovenskih književnikov. V njej deluje največ šolskih zavodov in tri institucije, ki najdlje in najbolj intenzivno raziskujejo slovensko književnost (slovenistika in komparativistika ljubljanske Filozofske fakultete ter ustrezni inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti). Brez natančnejšega opisovanja naštetih dejstev in brez navajanja drugih podatkov je nesporno, da je Ljubljana prestolnica slovenske književnosti, in to v pozitivnem ekspresivnem smislu. Glavno mesto slovenske države je končno postalo identično s prestolnico slovenske književnosti. Druga središča slovenske književnosti sprejema kot legitimno stanje slovenske književnosti.

Sodobna slovenska književnost je torej enoprestolnična, ni pa enosrediščna, temveč večsrediščna in hkrati hierarhična, saj vsebuje prostorsko dominantno, ki

po literarni moči presega tri prostorsko dislocirane enote in vpliva nanje. Toda hierarhičnost ni ne toga ne zaprta ne enosmerna, kajti na slovenska središča ne vpliva samo slovenska prestolnica, ampak pogostejše močnejše literarna središča in prestolnice tujih nacionalnih književnosti (italijanske, avstrijsko-nemške, argentinsko-španske). Tudi slovenska literarna prestolnica ni samozadostna, saj sprejema vplive velikih tujih literarnih prestolnic (npr. Pariza in Londona). Hierarhije vplivov med posameznimi prostorskimi enotam različnih književnosti torej obstajajo na več ravneh:

- med prestolnicami nacionalnih književnosti (npr. med Parizom in Londonom),
- med prestolnico nacionalne književnosti (npr. med Ljubljano) in njenimi manjšimi središči (npr. Trstom, Celovcem in Buenos Airesom),
- med središči dveh različnih nacionalnih književnosti, še posebno kadar dislocirano središče ene nacionalne književnosti obstaja v središču druge nacionalne književnosti (npr. v Trstu na slovensko središče vpliva tamkajšnje italijansko ali kako drugo središče italijanske književnosti, recimo Milano, ali posredno po njiu kaka prestolnica druge tuje književnosti, recimo Pariz);
- med središčem ene nacionalne književnosti in prestolnico druge nacionalne književnosti, če obstajata v istem geografskem prostoru (npr. slovensko središče v Buenos Airesu, ki je prestolnica argentinske književnosti).

Odgovor na vprašanje, ali je potrebno, da ima številčno tako majhna književnost, kakršna je slovenska, poleg literarne prestolnice še več središč, je načeloma nikalen. Vendar je analiza pokazala, da prostorsko-geografski položaj slovenske književnosti ni samo posledica njenega imanentnega razvoja, temveč tudi zunanjega, družbenopolitičnega dogajanja. Prav temu se je slovenska književnost v zgodovini na različne načine prilagajala, da si je zagotovila obstoj in razvoj. Cena, ki jo je za to plačala, ni bila majhna. Toda to je že lahko predmet novega razpravljanja.

VIRI IN LITERATURA

Alain de BENOIST, 2001: *Totalitarismus: Kommunismus und Nationalsozialismus – die andere Moderne: 1917–1989*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.

Arhiv za zgodovinsko narodopisje 1930–1932: Knjiga I. Uredil Fran Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Ivan CANKAR 1974: *Zbrano delo XVII*. Ur. in opombe napisal France Bernik. Ljubljana: DZS.

--, 1969: *Zbrano delo IV*. Ur. in opombe napisal Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.

Marjan DOLGAN, 1988: Logotehnika partizanskega tiska. France Bernik, Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: SM.

--, 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti: Fanfare in tihotapci*. Ljubljana: MK (Kondor, 256).

- , 1993: Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati. *Vitomil Zupan*. Ur. Aleš Berger. Ljubljana: Nova revija (Interpretacije, 3).
- Aleš GABRIČ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: CZ.
- Marko JENŠTERLE, 1985: *Skeptična levica*. Maribor. Obzorja (Znamenja, 81).
- Jugoslawien – Österreich, 1986: *Literarische Nachbarschaft*. Ur. Johann Holzner in Wolfgang Wiesmüller. Innsbruck: Institut für Germanistik (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, 28).
- Jens KIRSCH, 2005: *Hauptstadt: Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols*. Berlin: LIT Verlag.
- Janko Kos, 2005/2007: Hribovškova poezija včeraj in danes. *Glasnik Slovenske matice* 29–31/1–3. 178–184.
- Igor OMERZA, 2010: *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija.
- France PIBERNIK, 1991: *Slovenski dunajski krog 1941–1945*. Ljubljana: CZ.
- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor: Obzorja.
- , 1972a: *Zgodovina slovenskega slovstva VIII*. Maribor: Obzorja.
- , 1972b: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti*. Trst: Zaliv.
- Slovenska izseljenska književnost 1–3*: 1999. Več avtorjev. Ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.
- Gašper ŠMID, 1994: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939. *Arhivi* 17 1 /2. 118–119.
- Temna stran meseca*, 1998: *Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: Zbornik člankov in dokumentov*. Ur. Drago Jančar. Ljubljana: Nova revija.
- Totalitarismus im 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*, 1999. Ur. Eckhard Jesse. Bonn, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luka VIDMAR, 2010: *Zoisova literarna republika*. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Karl VORLÄNDER, 1977: *Zgodovina filozofije III/Prvi del*. Ljubljana: SM.
- Zbornik Brižinski spomeniki*, 1996. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

UDK 821.163.6.09

Marjan Dolgan

ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

THE CAPITAL AND CENTERS OF SLOVENE LITERATURE

Geographical analyses reveal the diversity of capital cities, their mobility, and impermanence. Of significance to Slovene literary history is the existence of separate political and literary capitals. The latter, the seat of literature, gradually came into being in the course of history as a function of socio-political conditions. In addition, smaller centers of Slovene literature were formed in partially Slovene or completely foreign cities. Differing literary relations between the seat of literature and literary centers are the consequence of political processes.

Key words: geography, state capital, typology of political capitals, seat of national literature, Slovene literary history, Dunaj – Vienna, Ljubljana, Celovec – Klagenfurt, Trst – Trieste, Buenos Aires, Kirsch

1 Introduction

The *Slovar slovenskega literarnega jezika* [*Dictionary of the Slovene literary language*] defines the word »capital« as »stylistically unmarked« name for a »capital city« and as a »journalistic« designation for »city or town that is the center of some activity«. Etymologically, it means a town where an enthroned ruler governs citizens of the town and vicinity. Many speakers of the language associate the word »capital« with the word »metropolis«. The *Slovar slovenskega literarnega jezika* defines it as a »stylistically unmarked« designation for »the main, principal town of a state or region«. In the same dictionary, »town« is defined as »a population center that is the administrative, economic, and cultural center of a wider area«. The phrase »the capital of a state« further means a population center in which »the headquarters of the highest state bodies are located«. One of the definitions for word »center« is »capital city, town, or place where a certain activity is centered«, »place where something emerges, is concentrated, and from which it further spreads«, »whatever is the most significant, the most important for something«. (SSKJ 1997: 544, 548, 1022)

The words cited bear meanings that pertain to a concentration of political, military, economic, and cultural power that subordinate the main town and its surrounding area. The words »seat« and »metropolis« are therefore not value neutral, but are emotional and reflective designations for a »capital city«.

Regarding their expressiveness, the use of both words can be either positive (favorable or approving) or negative (critical or disapproving). The tone is only evident from the spoken or written context. However, the goal of this article is not a linguistic comparison of these terms. The aim is to define the importance of certain towns and cities that became political capitals, seats, metropolises, or centers in Slovene literary history; to describe the reasons some towns gained such a status; and to describe their mutual relationships in different historical eras. For utmost clarity, this article

on literary history also addresses conceptual relationships between words not found in the dictionary.

2 In this article, by the stylistically unmarked name »capital« is meant the headquarters of political, economic, and cultural power of a larger geographical entity, normally a state, country, region, or province. Whereas the dictionary terms »seat« and »metropolis« are normally defined as synonyms, they are used in this article with slightly different meanings. I consider the fact that the »capital city« of a given country is not always necessarily the literary capital. This is even truer for multinational states with literatures in different languages. In these cases, the capital is primarily the political center of the state and a center of literature for the national majority. The seats of national minorities and their literatures are smaller towns within the state, which at the same time are seats of provincial, regional, or county political, and economic authority. Because of this differentiation, the term »capital city« will be from here on used for the headquarters of the state with the attendant political, economic, and cultural implications. The term »metropolis« is a synonym for »capital city«, but will not be used further in order to avoid its terminological complexity.

Term »seat« will be used for a city with a nation's highest cultural and literary concentration, even when this nation is not politically independent and has a separate political capital. There are examples of political capitals doubling as cultural and literary seats, as well as cases where besides a political capital and seat of culture there also exists a smaller town with less concentrated culture and literature. In this article, the term »literary center« refers to such a town.

The fundamental relationship between sites of national literature is hierarchical due to the differences in cultural intensity. The political capital of a nation state that is at the same time the seat of a national literature occupies the highest position. In this case, the nation is politically independent. When a nation is politically dependent, the political capital may be only one of the nation's literary centers. Usually its literary seat is in a smaller town that is politically and indirectly also culturally—and in terms of literature—subordinate to the political capital. In second or third place in the hierarchy is a literary center, which is by definition on a lower level than literary seat or political capital city. This hierarchy of towns in national literature and mutual political-literary relationships is not permanent, but changes through the history as a function of socio-political changes. In addition national literatures tend also to have geographical specificities, which result from different political and cultural contexts.

This presentation of the three types of towns gives the impression that capital cities are the most permanent element in the hierarchy; however, historico-geographical facts show that the status of a capital city can vary. Paris and London have several centuries' long traditions as capital cities. Rome, which is considerably older, was the capital of a state since antiquity; however, it became the capital of Italy in 1870 only with difficulty. Two hundred years ago Switzerland had a rotating system for the capital. Peter the Great moved the capital in 1712 from Moscow to Saint Petersburg, which then remained the capital for about two hundred years. After the October revolution, Moscow again became the capital and has retained this function. Brazil's

national capital was moved in 1960 from Rio de Janeiro to the newly founded city of Brasilia, which was built to accelerate the development of the country's central region. Bolivia has two constitutionally defined capital cities. The Republic of South Africa has three capital cities. A surprising exception is The Republic of Nauru in the Pacific, the only country in the world that has no official capital city because of lack of urbanization and no nation-state tradition (KIRSCH 2005: 9, 18).

Another exception is the German capital. Each of Germany's lands had, since Medieval times, its own capital—for example, Berlin of Prussia and Munich of Bavaria. After these lands joined, in 1871, a unified federal Germany, Prussian Berlin became the German capital; however, the awareness of belonging to individual lands that were formed from past princedoms, and of their capitals persists even in current federation. After WW II, Germany was divided into two states, each with its own capital. Bonn was the capital of the Federal Republic of Germany (West Germany), and Berlin was the capital of the Democratic Republic of Germany (East Germany). However, Berlin was yet again partitioned, with one side belonging to the East and the other to the West. This situation was further complicated by the fact that West Berlin was an enclave inside East Germany. Due to its small size and primarily administrative function, Germans often referred to Bonn sarcastically as a »governmental village«, Frankfurt-am-Main, the financial capital of West Germany, was scornfully called »Bankfurt«. Munich has often been perceived as »Germany's secret capital city«. The writer Thomas Mann moved not to Berlin but to Munich in 1891, where he lived until 1933, when he moved abroad to escape the Nazis. His preference for Munich itself testifies to the level of culture in the Bavarian capital city. Berlin regained its full status capital city after the union of East and West Germany in 1991, despite some resistance due to the city's historico-political baggage.

Two examples will suffice to show that not every capital city is necessarily the cultural and literary seat of the country. The current Swiss capital, Bern, is on the cultural periphery in comparison to Zürich. A similar relationship exists between Washington and New York in the United States. Migrations, status changes, and inter-city rivalries explain why capital cities are affirmed, approved, and praised, just as they are the objects of biting criticism. For some people they are »a destiny, a blessing, or the death of the country«; others see them as »just a remnant that is a cash cow for silly tourists« (KIRSCH 2005: 12).

3 These examples demonstrate that political capitals are differentiated with respect to historical tradition, permanence, size, and their economic and cultural development. This led the German geographer Martin Schwind in 1972 to cast the following hierarchical typography of capital cities: *world metropolis*, *multifunctional capital city*, *governmental town*, *capital city with stunted development*, *undeveloped capital city* (SCHWIND in KIRSCH 2005: 12). Schwind's typology was improved upon in 2005 by another German geographer, Jens Kirsch. He omitted the category *undeveloped capital city*, which three decades ago applied to capitals of new African states that have since developed. He also added the category *former capital city*. The revised typology is:

- *Globally influential metropolis* (e.g., Tokyo, London, Paris, Moscow);
- *National center of a highly developed country* (e.g., Washington, Brussels, Seoul, Berlin);
- *National center of a less developed country*, (e.g., Addis Ababa, Damask, La Paz, Dhaka);
- *Government city of relatively low economic, cultural, and demographic importance* (e.g., Brasilia, Canberra, Ottawa);
- *Former capital city* (e.g., Istanbul, Saint Petersburg, Rio de Janeiro). (KIRSCH 2005: 49)

The same geographer also defined four ways of selecting a political capital:

- When a new state is formed on a territory without a city that previously functioned a capital, then an entirely new capital city is established.
- When a state is formed on a territory with a city that had once functioned as a capital, then its function is renewed.
- When a new state is trying to overcome a former political system on a certain territory, then the previous capital city is replaced with a new one.
- A political capital is moved not only for symbolic reasons, but also for practical, spatial ones. (ibid.: 17-18)

There are several other factors that affect the selection of a capital city: »demographic or economic spatial structures, historical symbolism, military strategy, spatial planning«, and »the personal preferences of the decision maker« (ibid.: 12). Yet the same geographer rightly emphasizes that age, size, development, and other characteristics are not essential for choosing a political capital; its »national symbolic function« is important, »persisting through past and present power relations and the country's cultural or political achievements. This is what in the end differentiates capital and non-capital cities« (ibid.: 12).

It is necessary to examine how the Slovene political capital, Slovene seat of literature, and Slovene literary centers came into being in light of geographic findings on the variability of political capitals.

4 After the ancestors of today's Slovenes settled in the Alpine region at the beginning of ninth century, the central territory of the settled space was »Carinthia, which was already in ancient times highly cultivated« (Pogačnik 1968: 10), and so it was there that the Slovene state of Karantanija was established. However, the loss of its political independence prevented formation of a pre-Slovene political capital. The Christianization of the Slovenes from the foreign cities of Salzburg and Aquileia shows that these were at the time political and religious centers, ones that began subjugating the Slovenes. Consequently, the two principal manuscripts of the initial phase of Slovene literature were not written in one area. The oldest preserved Slovene literary manuscript is the »Brižinski spomeniki« [Freising Manuscripts], written around the year 1000. Most likely it was written in Carinthia for the bishop of Freising, who required it for work with the local Slovene believers. However, the Freising Manuscripts was kept in the diocesan seat, Bavarian Freising, which controlled

estates in Carinthia, the Canale Valley, and Škofja Loka (*Brižinski spomeniki* 1996). The second, a manuscript of prayers from the vicinity of Rateče in the upper Sava valley, was written in the fourteenth century, and is also known as the »Celovški rokopis« (Celovec/Klagenfurt Manuscript) after the place where it was found. It testifies that the ecclesiastic administration of the upper Sava valley was in one of the Carinthian dioceses and, indirectly, in a larger religious center outside of what is today Slovenia. Yet another manuscript, the Stična Manuscript, written in the fifteenth century at the Stična Monastery, indicates the existence of a Medieval religious and cultural center in the Dolenjska region.

It is possible to assume that the Celje counts, who had conquered a significant amount of Slovene land in the fourteenth and fifteenth centuries, would have continued expanding their territory and founded not only a political, but a cultural center as well. This would have positively impacted Slovene literature, but the counts' line ended. Celje would probably have prevented or slowed Ljubljana's rise. The Celje estates passed to the Habsburgs, who reigned over most of the Slovenes, divided among several provinces, from Vienna, which was for several centuries, until the end of the Habsburg monarchy in 1918, the capital city of Austria and of the Slovenes living in the Austrian provinces.

Ljubljana advanced as a unifying political and cultural force in Slovenia after acquiring two administrative functions, secular and ecclesiastic, elevating the city to the level of a local political and religious center. In the thirteenth century, Ljubljana became the political capital of the Carniolan province, which in the following century came under Habsburg rule. In 1461, it became the seat of the Ljubljana diocese, which was gaining in importance by gradually incorporating parishes from other ecclesiastic administrative units. Carinthia was the only province at the time with a majority of Slovene population; therefore, it played an important role in the emancipation of Slovendom over the following centuries. It was somehow natural that the most intense manifestation of the sixteenth-century Reformation was precisely in Ljubljana. The printing of Slovene books during the Reformation set the foundation for the future development of Slovene literature as a special secular and aesthetic phenomenon.

An important turning point in literature was the separation of secular from religious literature with the release of the literary almanac *Pisanice* in the Enlightenment period. This is the first evidence that Ljubljana was the seat of Slovene literature. The modeling on Viennese almanacs evidenced the influence of one of the centers of German literature on the seat of Slovene literature, which, compared to Vienna, the political capital of a state, was only a provincial administrative city. Despite later Slovene political gains and the qualitative and quantitative development of Slovene literature, this basic relationship between Ljubljana and Vienna persisted into the 1920s, when most Slovenes lived in the Kingdom of Yugoslavia. For instance, after WW I, the playwright Slavko Grum did not attend a university in Ljubljana, Zagreb, or Belgrade but went to Vienna, where he found models for modernizing Slovene drama.

The Enlightenment was important not only because of the establishment of a seat of Slovene literature, but also because it strengthened Ljubljana's administrative role, as seen in the decision of the French to make it the political capital of the Illyr-

ian Provinces (1809–1813). Ljubljana was promoted from its position of provincial capital city and advanced towards the status of political capital of a larger state entity. Further, Zois and Kopitar attempted to exert political influence to form an Illyrian Kingdom of, which was to be a state of the Slovenes and other South Slavic peoples in Austria. The state was in fact founded, but only formally and partially, since it preserved former provincial borders. Ljubljana only became the capital of the Ljubljana district, not of a kingdom within Austria (VIDMAR 2010: 276–288). Yet the concept of the Kingdom of Illyria contained the kernel of the idea of a United Slovenia, which from the mid-nineteenth century on became the Slovene political project. Both the project of the Kingdom of Illyria and United Slovenia project were important stages towards Slovene statehood, which became a reality in 1991, when the Republic of Slovenia was founded. Beside administrative dependence, Ljubljana maintained its strong dependence on Vienna in literary sphere. Slovene dependency on Vienna, including in literature, is seen in censorship of the almanac *Krajska čbelica*, which went to the censor in Vienna. The almanac was censored not by some German, but by the Slovene Jernej Kopitar. He was not disposed to it and so impeded publication. This was not an isolated instance of a politically influential Slovene acting non-supportively and adversely affecting Slovene literature. These kinds of actions reached their climax under the communist regime in the late twentieth century.

Although Ljubljana gained ground as the national seat of literature throughout the nineteenth century, it was not a favorable place to live and publish for all Slovene literati. The rise of its administrative, political, and literary power was weakened by the German and majority Slovene populations' colliding views, as well as by ideological and party divisions among the Slovenes. In addition, administrative moves in Ljubljana applied only to the region inside the borders of Carniola and did not extend to other lands, like Gorizia, Carinthia, and Styria. Hence they had absolutely no validity in the Hungarian part of the dual Habsburg state (current Prekmurje). Slovenes were a minority in these regions and were therefore, in comparison to Carniola, much more exposed to pressures from the majority populations. The status of Ljubljana as the seat of Slovene literature was further threatened by certain unresolved questions regarding the Slovene literary language, its alphabet, and differences between Slovene dialects that were native to Slovene writer, as well as by Croatian unitarism and Illyrianism. This caused some writers who were not originally from Carniola to reject Ljubljana. For instance, Stanko Vraz weighed Ljubljana versus Zagreb and finally decided for Croatian literature and moved to Zagreb.

Opposite tendencies were present as well, since Ljubljana was appealing as a seat of literature for some Slovene writers who were not originally from Carniola. Anton Aškerc moved there after having difficulties in Styria. Even though he planned to, the poet Simon Gregorčič did not move to Ljubljana from the Gorizia region; however he was attached to Ljubljana by political support from the Slovene liberal camp.

In the nineteenth century, Celovec, the capital city of Carinthia, concurrently developed as a German and Slovene literary center. Some of the institutions there surpassed those in Ljubljana. The initial motivators were Slovene language courses for seminarians taught by Anton Martin Slomšek, later bishop of the Lavantall Diocese. The most important was the founding of the St. Hermagoras Society (»Društvo

sv. Mohorja«, later »Mohorjeva družba«), the largest Pan-Slovene publisher, which published books for wide range of readers. The initiator of this idea was Slomšek as well, who correctly anticipated that Slovene literature would be strengthened by a successful Slovene house with a program that would serve the literary needs of the predominately rural population, gradually advancing readers with entertaining, educational, and popular technical literature. Publication runs grew. The collection *Slovenske večernice* [Slovene evening tales], still published today, led to a new genre, the so-called evening tale. Even though literary critics, writers, and supporters of elite literature were hesitant and sometimes dismissed its value, the evening tale became an important genre. It was even practiced by writers like Jurčič and Cankar, the latter of whom was prepared to overlook his high literary principles for money.

Ljubljana envied Klagenfurt for its success and often caused it problems. This is evident from Slomšek's letter of 1853: »You cannot forget that we are Slovenes as well, and so do not claim always to have the last word« (*Arhiv za zgodovinsko narodopisje* 1930–1932: 316). His words demonstrate one of the fundamental laws of the relationship between the seat of literature and a literary center: the first is tolerant so long as the second is peripheral. However as soon as the seat is outshone in some literary matter, it starts hampering the other in different ways. At that point, the seat forgets about national, pan-Slovene interests, because it respects only partial, private, party, political, conceptual, or ideological interests. This has harmful effects on literary as well as national interests, which those at the seat of literature do not recognize because of their partisan blindness. The negativity in such cases has been marked in the twentieth century.

However, Celovec surpassed Ljubljana not only by having the largest and most successful Slovene publishing house, but also with its literary journal, *Slovenski glasnik* (1858–1868), edited by Anton Janežič, who used some literary works by »Carniolan« authors to enforce higher aesthetic standards for Slovene literature of the kind Ljubljana did not enforce. A journal of comparable significance was published in Ljubljana no earlier than in 1881, when *Ljubljanski zvon* was opened. The Celovec journal *Kres* (1881–1886) was not able to compete with it. By that time the majority of the best Slovene literary talents in Carniola and neighboring lands, like Aškerc and Gregorčič, had oriented themselves to the capital city of Carniola. In 1888, Catholic-oriented writers from all Slovene regions received their own journal, *Dom in svet*. Both journals continued to be the main Slovene literary channels until the end of WW II. Because they introduced various literary trends, they were also the foundation for the development of all Slovene literature. The journal *Zvon*, published in Vienna by Josip Stritar in 1870 and again between 1876 and 1880, filling a void between *Slovenski glasnik* and *Ljubljanski zvon*, indicates how difficult it was for Ljubljana to win recognition as the seat of literature, since it was incapable of bringing out a major Slovene literary periodical until 1881, one that could compete with Slovene literary journals published elsewhere.

In the beginning of the twentieth century, Ivan Cankar changed the fundamental literary relationship between Ljubljana and Vienna. At that time, many Slovene writers lived for only a few years in Vienna, while at the university. After graduation most of them returned to Ljubljana or other Slovene towns, where they continued

their literary activities and collaborated with Ljubljana, the seat of literature. Despite his unsuccessful university studies in Vienna, Cankar stayed there for many years, using his formidable literary creativeness to define new literary standards for the national seat of literature. He was often rejected in Ljubljana, which had lower literary criteria. During his stay in Vienna, Cankar was exposed to foreign literary trends, as well as the cultural and bohemian perspectives of a metropolis such as did not exist on Slovene ethnic territory. From Vienna he had an external view of the Carniola capital's rural market nature, the provincialism of the Slovene seat of literature, and Slovene conditions. This influenced the development of his ambivalent attitude towards Slovendom, which is most picturesquely presented in his syntagma: »homeland« as »health« and »homeland« as a »prostitute« (CANKAR 1974: 253–256, 413; CANKAR 1969: 92).

Cankar must also be mentioned because he belongs to the group of writers who voluntarily lived outside of their national literary space. Frequently they chose a peripheral city of some other national literature (Joyce in Trst, Pound in Rapallo), an enclave in the middle of other national literature (Kafka in Prague), or they moved around to cities of various literatures (Rilke to Prague, Munich, Berlin, Paris, Devin/Duino and Switzerland).

5 A great reversal in relationships between Slovene literary cities occurred after WW I. The Austro-Hungarian Empire had broken apart, and Slovenes were politically too weak to realize the concept of United Slovenia, and so they were divided between Yugoslavia, Austria, Italy, and Hungary. Most Slovenes entered into their first state, Yugoslavia, with great illusions. They were soon disappointed because of Serbian unitarism, political dictatorship, and differences between Central European and Balkan mentalities. Their new subordinate position was flagged by the fact that the Slovene territory in Yugoslavia never received the administrative name »Slovenia«. After having various names, it was designated as the Drava Banate from 1929 until the beginning of WW II, with Ljubljana as its administrative capital city and seat of Slovene literature. The 1939 plan for an autonomous Banate of Slovenia was never realized because of the outbreak of WW II (ŠMID 1994). The former Slovene literary center in Celovec faded between the two wars. The Mohorjeva družba moved first to Prevalje, and later to Celje. Slovene cultural life in Gorica and Trst also waned under Italian fascism. Despite its multinational character, at the beginning of twentieth century Trst was becoming one of the Slovene literary centers thanks to certain Slovene journals and organizations, as Cankar's lectures there attest. After WW I, Belgrade became the political capital for Slovenes living in the Kingdom of Yugoslavia. However, Belgrade never became as influential in Slovene literature as Vienna had been. Due to the political conditions in Austria and Italy between the wars, the Slovene literary space was reduced to the Slovene territory in Yugoslavia. This happened despite the increased political power of Slovenes, which was not actually as significant as expected before they joined the Kingdom of Yugoslavia. Despite Serbian unitarism, which replaced Germanization, Ljubljana, with the help of newly established institutions, including a partial (incomplete) university, strengthened its cultural status in comparison to the one it had in the Austrian-Hungarian Empire.

WW II threatened the existence of Slovene nation, its literature, and its seat of literature. War activities in ethnically Slovene territories were simultaneously a foreign occupation, anti-occupation resistance, communist revolution, and civil war. Because of the occupation and censorship, the seat of literature had limited functions and only in the Ljubljana district, having lost its bases in Gorenjska and Štajerska. An unforeseen development was the formation of underground center of Slovene literature in Vienna, which was established by a small group of Slovene writers that found themselves in occupied Vienna. They started publishing a literary periodical, *Dunajske domače vaje*, edited by Janez Remic. The main poet in the group was Ivan Hribovšek (PIBERNIK 1991). The war and unfavorable socio-political conditions prevented continuation of the periodical; however, it is evident from the materials that have been preserved how persistent Slovene writers were in trying to maintain the high quality, elite Slovene literature pioneered by Prešeren.

In the meantime, in ethnically Slovene territories, an incomparably greater, intensive, and diametrically opposed process was taking place in partisan units and the areas they controlled (e.g., Bela Krajina). It had appeared less noticeably in the pre-war debate on the literary left (JENŠTERLE 1985): the planned degradation of Slovene literature into a propaganda instrument. This process was camouflaged as counter-occupation resistance and communist revolution (DOLGAN 1988: 34–46; 1990: 100–119, 244–246; 1993: 60–69). Many Slovene writers supported the resistance against the occupation during the WW II. They cooperated in the utopian belief that they were helping to establish absolute social and political »freedom« and the most »progressive« political system in the world, which would in turn furnish maximum creative »freedom« for Slovene literature. In fact, after WW II the maximum, worst political violence in the literature's history befell it, lasting until the end of the communist system (*Temna stran meseca – The Dark Side of the Moon* 1998; GABRIČ 1995).

The majority of Slovene territory came under the »second« Yugoslavia after WW II. Ljubljana was no longer the capital city of a banate, but the capital of first the »People's« and later the »Socialistic Republic of Slovenia«; however, Belgrade remained the political capital of the state. Despite a new political doctrine and repetition of the cliché about »brotherhood and unity of our nations«, Belgrade did not shed Serbian unitarism, but preserved it in different ways. For example, Slovene was to be used for communications in partisan units during the war; after the war, the »Serbo-Croatian« language was mandatory in all Yugoslav military units; »Serbo-Croatian« was mandatory in Slovene elementary schools, but Slovene was not a subject in the schools of other Yugoslav republics; in the 1980s, a plan appeared for a »common core« curriculum for all Yugoslavia. Like nineteenth-century Illyrianism, the new Illyrianism at the beginning of the twentieth century, and pre-war unitarism, these unitaristic actions were variants of a constant attempt of a neighboring Yugoslav nation not only politically to subjugate, but also to eliminate Slovenes as a nation. Due to Slovenes' political naiveness, both twentieth-century political formations were successful in politically overpowering them. The obstacles to complete subjugation were the Slovene language, culture, and literature; therefore, the dominant nations in both political formations tried to achieve cultural assimilation of the Slovenes. The attempt was actually the same as Germanization, Italianization, and Magyarization,

only it came from a different geographical direction. Slovene power was no equal for WW II occupiers or other foreign political agents after the war, and thus was eventually transformed into introverted aggressiveness, national sadomasochism and national self-destruction.

Violence against Slovene literature took different forms: a list of forbidden books immediately after the war; following the Soviet pattern, socialist realism was mandatory; mythologization of the partisan movement and revolution; forbidden, taboo topics and persecution of Western European »bourgeois« and »decadent« literary movements. Though political ties with the Soviet Union were sundered in 1948, the government, in line with its totalitarian nature (JESSE 1999; BENOIST 2001), interfered with literature by applying Stalinist measures. This continued almost until the end of the political system in 1991, with actions like arrests of writers and dissidents and closings of literary journals. The government carried out two campaigns against Kocbek, prohibiting publication of his works for years and eavesdropping on him. It also watched ideologically questionable writers, hindering publication of controversial books and appointing trusted personnel to leading positions at cultural and literary institutions.

6 Even before the end of the war it was already possible to predict the forthcoming violence against Slovenes who disagreed with communism. Thus several thousand of them emigrated abroad after the war ended in 1945. Among them were several writers from Ljubljana (POGAČNIK 1972a; 1972b; *Slovenska izseljenska književnost* 1999). About 7,000 Slovenes settled in Buenos Aires, Argentina, where a well organized center of Slovene literature appeared with adequate infrastructure: primary schools, secondary high schools, and for some time even a Slovene studies department within the Ukrainian university; cultural clubs, publishing houses, and several newspapers and magazines, among which was the literary journal *Meddobje*, founded in 1954. Contributors to this journal were Slovene writers from all around the world, except from Slovenia, because contributing would have been punished by the communist regime. An exception was Stanko Majcen, who nonetheless dared to publish in Argentina under a pseudonym.

It is significant that the Slovene literary center in Argentina, as one would expect due to its political emigre status, did not revive the model of sentimental literature about the homeland, but continued the model of aesthetically high literature. This is seen in the translations of poets like Valéry and T. S. Eliot; in reprints of Balantič's poems that were forbidden in the »People's« or »Socialistic Republic of Slovenia«; in discovering and printing the second best WW II poet, Ivan Hribovšek (Kos 2005/2007: 178–184); in the narratives of Zorko Simčič, whose motifs, ideas, and style outshone contemporaneous narratives in Slovenia. This is especially noticeable in his novel *Človek na obeh straneh stene* [*The man on both sides of the wall* 1957]. The same is true of the novel *Ljubljanski triptih*, by Ruda Jurčec, which was published in Buenos Aires the same year. With a multi-perspective narration and the first literary discussion of post-war Stalinist »Dachau« trials in Slovene literature, this work exceeded prevailing literary standards in Slovenia. For several decades these trials were a taboo topic in Slovenia and were not to be discussed in public or in literature.

All Argentine-Slovene publications were forbidden in Slovenia, but individuals were smuggling them from foreign bookstores. Writer and dramatist Drago Jančar was arrested for such an »indiscretion«. The national and university libraries in Ljubljana received these publications, but they were kept in a special vault »D«, which was not accessible to the public but only to rare individuals.

A great many Slovene writers from the seat of literature personally did not oppose the activities of the Buenos Aires literary center, since they were aware of the unpleasant divisions between Slovenes and the post-war consequences. However, the Slovene political center in Ljubljana acted against it in accordance with the doctrine of permanent revolution and paranoid fear of any opposition, fighting against former ideological and military opponents. The latter used documentary and memoir publications to demythologize the varnished war past of the governing Slovene leadership and to reveal its pre- and post-war executions. Therefore it is not surprising that the second political campaign against Kocbek, because of his writings about these massacres, resonated beyond Slovenia's borders and attracted attention abroad. The German writer Heinrich Böll also became involved (A bibliography of German responses at the time was published in the collection *Jugoslawien-Österreich* 1986: 210–11).

The other important post-WW II Slovene literary center was established in Trst, where previous Slovene political, cultural, and literary activities were renewed with the help of emigres from Ljubljana. At the same time, because of their political affiliation and party pluralism in Italy after the war, right and left political-cultural blocs formed. Some Slovene institutions, publishers and newspapers gravitated diametrically to both sides, like the Slovene Radio Trst A to the right, and the Slovene theater in Trst to the left. The Slovene communist government was financially and ideologically supporting the left bloc, which was favored by the homeland, while it was obstructing the right bloc. Writers, poets, essayists, and other artists from the homeland were allowed to cooperate with the Slovene left bloc in Trst, but not with the right. The writer Vladimir Bartol was during the first decade after the WW II the president of Yugoslav-oriented Slovene-Croatian Union in Trst and often visited his family in Ljubljana. However, the Ljubljana-based Marjan Rožanc, who was co-editor and journalist for the Trst journal *Most*, was prosecuted a decade later.

The writers Boris Pahor and Alojz Rebula, too, were members of the Slovene literary center in Trst. They both were disliked by the government in Ljubljana and were spied upon because of their ideological beliefs and friendship with Kocbek. During the second campaign against Kocbek, Pahor was even forbidden for some time to enter Slovenia. The resistance movement during its rise in WW II had tolerated Kocbek as a valuable ally and used him to attract Catholics. However, after the war the government discarded him as a needless and disruptive political character. He was prevented from publishing and viewed as a potential opponent to the government, which spied on him until his death, but then hypocritically celebrated him at his funeral (OMERZA 2010).

The third and smallest post-war Slovene literary center was established in Celovec with the restoration of the St. Hermagoras Society; however, it was not allowed to supply communistic Slovenia with their publications. The reason was that

the publisher was a part of the Carinthian Slovene right bloc that fostered contacts with the center in Buenos Aires and with the Slovene right bloc in Trst. The government in Ljubljana supported the Carinthian Slovene leftist political and cultural bloc. The most prominent Carinthian literary name on both sides of the Slovene border is the writer Florjan Lipuš. The idea of realizing a »unified Slovene cultural space« arose towards the end of Yugoslavia. However, the government in Ljubljana continued to watch their opponents and to favor their ideological supporters, regardless over which border.

It was so until 1991, when the communist regime in Slovenia ended and a new, politically pluralistic, independent state was created. This resulted in the opening of borders and facilitated the flow of literature between the seat of literature and the three literary centers abroad. Ljubljana is no longer only the seat of literature, but has become the political capital of the Slovene state. The century-long process of the parallel but unbalanced literary and political rise of Slovendom finally ended in one place. Just as in the Hegelian model, the Slovene »spirit« reached its highest fulfillment in culture and literature, and then in the political sense as well. To cite the young Hegel, the state is "the highest manifestation of spirit" (VORLÄNDER 1997: 79).

7 When viewed from the perspective of Kirsch's geographical measures, Ljubljana has become the political capital of a new state because, even before it was so in actuality, it had already been the headquarters of lower political and administrative units; it is almost in the center of the current Slovene ethnic territory; and is for all Slovenes the cultural and literary center as well, and therefore has symbolic meaning. A problem arises when trying to categorize Ljubljana in a hierarchical typology of capital cities by using Kirsch's measures. Some Slovene cultural workers anticipated that Ljubljana might become a »new Athens«; however, this turned out to be but a pretentious illusion. Even though Ljubljana is now the capital city of the independent state of the Republic of Slovenia, a member of the European Union, it still has not gained enough cultural importance to garner this metaphoric epithet. In addition, it is best to avoid emphasizing Ljubljana's possible global importance—something that can be viewed as a contemporary version of megalomania—because the Slovene capital city will probably never attain to this level. However, this prudent opinion does not imply that Ljubljana should stop trying to outgrow provincialism. Slovenes perceive that they live in a relatively well-developed state, yet Ljubljana's status is hard to compare to that of cities listed in the second of Kirsch's categories. Therefore, Ljubljana ought to be categorized in an undefined class between the second and third category, between »national center of a highly developed country« and »national center of a less developed country«. Still, we need to take into account that as with any typology, this one, too, takes into account only the main characteristics of the phenomena being examined. Details are neglected, which leads to simplifications. Nonetheless, it is beneficial to view the status of the Slovene city from the other perspective.

With respect to political, economic, and cultural potential, Ljubljana is not able to compete with foreign metropolises. However, when Slovenia is compared to other, larger nations that do not have their own state, Ljubljana as a capital of an independ-

ent state is, with respect to Slovene literature, in a favorable position. In general, production, distribution, and reception of the national literature are optimal within a nation state; however, they are not and never will be ideal. A people's political independence in the form of a nation state is reason in itself for forming governmental institutions. These simultaneously stimulate concentration of educational and cultural institutions and directly or indirectly accelerate the development of literature. Most Slovene writers live in Ljubljana, where the seat of their national professional society, the Društvo slovenskih pisateljev [Slovene Writers' Society] is located, and the seat of the international association PEN. It is also the place where most of the Slovene literary journals are published, and it has the most active publishers and theaters that stage Slovene playwrights' works. There are also the majority of libraries, including the central national library, which has the largest collection of books and of Slovene writers' manuscripts. The majority of educational institutions are there, as well as three of the most active research institutions for Slovene literature (Slovene Studies and Comparative Literature at Ljubljana University's Filozofska fakulteta, and several departments at the Research Center of the Slovene Academy of Sciences and Arts). Even without a detailed listing of facts and other data, it is obvious that Ljubljana is the seat of Slovene literature. The capital city of the Slovene state has finally become the identified with the seat of Slovene literature. It accepts other Slovene literary centers as legitimate.

Contemporary Slovene literature has, therefore, a single seat but also several centers, which makes it hierarchical. It contains a spatial dominant, which in terms of literary potential surpasses and influences the other three, spatially dislocated centers. However, this is not a rigid, closed, or one-way hierarchy, since Slovene literary centers are not influenced only by the Slovene capital, but often even more by literary centers and capitals of other foreign national literatures (e.g., Italian, Austrian-German, Argentine-Spanish). The Slovene literary seat is not self-sufficient, but is rather influenced by larger foreign literary seats, like Paris and London. Hierarchy of influences between individual spatial units of different literatures is therefore present on several levels:

- between seats of national literatures (e.g., between Paris and London);
- between a national literary seat (e.g., Ljubljana) and its smaller centers (e.g., Trst, Celovec, and Buenos Aires);
- between centers of two different national literatures, especially when a dislocated center of one literature resides within the center of a different national literature (e.g., the Slovene center in Trst is influenced by local Italian literature or some other Italian literary centers, like Milan, or indirectly by some other foreign literary center like Paris);
- between centers of one national literature and a seat of a different national literature when existing in the same geographical space (e.g., the Slovene center in Buenos Aires, which is also the seat of Argentine literature).

In general, the answer to the question of whether a small (numerically) literature like Slovene needs several centers besides the seat of literature is negative. However, this analysis showed that spati-geographical status of Slovene literature is not only a

consequence of its immanent development, but also of foreign, socio-political events. Slovene literature has taken different approaches to adapt to foreign influences, and so secured its existence and development. The price it paid was not small, but that is the subject of another article.

WORKS CITED

- Alain de BENOIST, 2001: *Totalitarismus: Kommunismus und Nationalsozialismus – die andere Moderne: 1917–1989*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.
- Arhiv za zgodovinsko narodopisje 1930–1932 [*Archive of national history*]: Book I. Ed. Fran Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.
- Ivan CANKAR 1974: *Zbrano delo XVII* [*Collected works*, vol. 17]. Ed. and commentary by France Bernik. Ljubljana: DZS.
- , 1969: *Zbrano delo IV* [*Collected works*, vol. 4]. Ed. and commentary by Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
- Marjan DOLGAN, 1988: Logotehnika partizanskega tiska [Obligatory regulations of the partisan press]. France Bernik, Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: SM.
- , 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti: Fanfare in tihotapci* [*Slovene literary programs and manifestos*]. Ljubljana: MK (Kondor, 256).
- , 1993: Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati [How to write ideological kitsch and live on it]. Vitomil Zupan. Ed. Aleš Berger. Ljubljana: Nova revija (Interpretacije, 3).
- Aleš GABRIČ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–1962* [*The socialist cultural revolution: Slovene cultural politics 1953–1962*]. Ljubljana: CZ.
- Marko JENŠTERLE, 1985: *Skeptična levica* [*The skeptical left*]. Maribor. Obzorja (Znamenja, 81).
- Jugoslawien – Österreich, 1986: Literarische Nachbarschaft. Ed. Johann Holzner and Wolfgang Wiesmüller. Innsbruck: Institut für Germanistik (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, Band 28).
- Jens KIRSCH, 2005: Hauptstadt: Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols. Berlin: LIT Verlag.
- Janko KOS, 2005/2007: Hribovškova poezija včeraj in danes [Hribovšek's poetry today and yesterday]. *Glasnik Slovenske matice* 29–31/1–3. 178–184.
- Igor OMERZA, 2010: *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584* [*Edvard Kocbek – personal dossier no. 584*]. Ljubljana: Karantanija.
- France PIBERNIK, 1991: *Slovenski dunajski krog 1941–1945* [*The Slovene Vienna circle 1941–1945*]. Ljubljana: CZ.

- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I* [*A history of Slovene literature*, vol. 1]. Maribor: Obzorja.
- , 1972a: *Zgodovina slovenskega slovstva VIII* [*A history of Slovene literature*, vol. 7]. Maribor: Obzorja.
- , 1972b: *Slovensko zamejsko in zdmsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti* [*The Slovene abroad and domestic literature: An outline and consideration of values*]. Trst: Zaliv.
- Slovenska izseljenska književnost 1–3* [*Slovene emigrant literature*, vols. 1–3]: 1999. Several authors. Ed. by Janja Žitnik in collaboration with Helga Glušič. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.
- Gašper ŠMID, 1994: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939 [A summary of the organization of the Slovene Banate from 1939]. *Arhivi* 17 1 /2. 118–119.
- Temna stran meseca*, 1998: *Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: Zbornik člankov in dokumentov* [*A short history of totalitarianism in Slovenia 1945–1990: A collection of articles and documents*]. Ed. Drago Jančar. Ljubljana: Nova revija.
- Totalitarismus im 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*, 1999. Ed. Eckhard Jesse. Bonn, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luka VIDMAR, 2010: *Zoisova literarna republika* [*Zois's literary republic*]. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Karl VORLÄNDER, 1977: *Zgodovina filozofije III/Prvi del* [*The history of philosophy*, vol. 3, part 1]. Ljubljana: SM.
- Zbornik Brižinski spomeniki* [*The Freising manuscripts*], 1996. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

UDK 821.163.6.09:913(497.4)

Miran Hladnik, Jerneja Fridl

Oddelek za slovenistiko FF UL, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU,
Ljubljana

PROSTOR V SLOVENSKI ZGODOVINSKI POVESTI IN NJEGOVA GEOGRAFSKA PREZENTACIJA

Zgodovinske povesti so povečini umeščene v geografsko določljiv prostor, ki ga je mogoče kartirati na zemljevidih. Ti imajo zaradi slikovne predstavitve stvarnosti veliko sporočilno vrednost. Analize in upodobitve na zemljevidih s pomočjo geografskih informacijskih sistemov zahtevajo predhodno vzpostavitev tabelaričnih podatkov. Podatkovna zbirka slovenskega zgodovinskega romana iz leta 1999 vsebuje tudi podatke o dogajališčih, ki so bili za potrebe vzorčne predstavitve na spletnih zemljevidih dopolnjeni in poenoteni za 48 izbranih romanov od skupaj 310 vpisanih. Članek popisuje izkušnje in dileme z označevanjem dogajališč v romanih in razlaga pripravo podatkov za novo podatkovno zbirko in za njihovo prezentacijo na zemljevidu. Pripenja jih na dosedanje ugotovitve o značaju in vlogi prostora v tem žanru, poroča pa tudi o drugih postavitvah literarnih in literarnovednih podatkov na zemljevide.

Ključne besede: slovenski zgodovinski roman, dogajališče, podatkovna zbirka, GIS, kartiranje

1 Uvod

Za geografsko prezentacijo prostora in družbenih pojavov so zemljevidi zelo uporabno sredstvo in so že pred besedilnimi sporočili omogočali komunikacijo med ljudmi. Sprva so služili za orientacijo v prostoru in prikaz lastninskih odnosov, pozneje pa so pomagali oblikovati odnos do sveta in predstavili ustvarjalčev oz. kartografov pogled na svet (McKENZIE 1986; DORLING in FAIRBARN 1997; COSGROVE 1999). Zato je razvoj zemljevidov skozi zgodovino neločljivo in neposredno povezan z družbenim, kulturnim, gospodarskim, političnim in ideološkim dogajanjem v družbi. V ospredju niso le geografske prvine zemljevida, pač pa njegove simbolne vrednote, saj je tudi konstrukt določenega okolja in časa (FRIDL in URBANC 2006: 53). Zemljevide odlikuje velika sporočilna vrednost, ki sta jo v začetku 20. stoletja prepoznala pionirja literarnega kartiranja Siegfried Robert NAGEL z delom *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung* (1907) in Josef NADLER v *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1927). Najbolj ju je zanimal krajevni (regionalni, deželni, pokrajinski) izvor avtorjev, kar je poleg naslovov literarnih del najpogosteje kartirani literarnozgodovinski podatek (PERENIČ 2012).

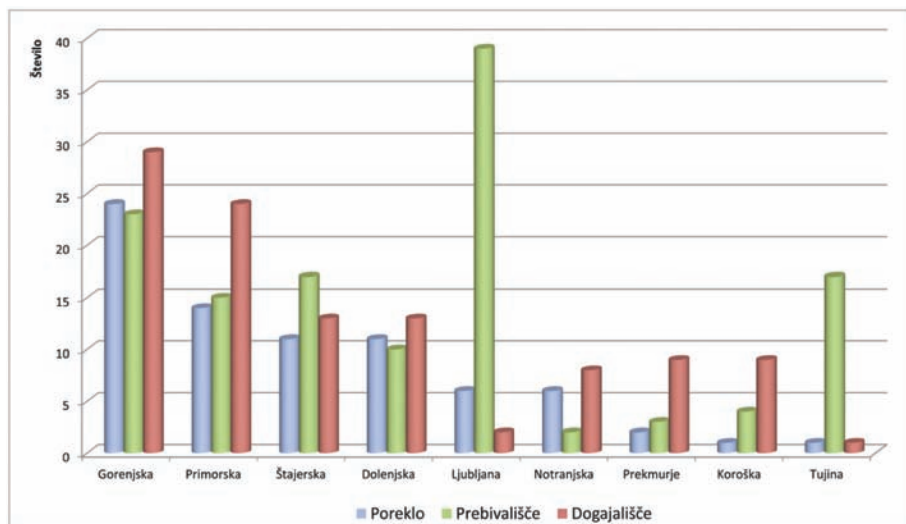
Upodabljanje literarnih prostorov je kljub uveljavljeni računalniški kartografiji časovno in vsebinsko zahtevna naloga, saj geografski informacijski sistemi omogočajo izdelavo zemljevidov in prostorskih analiz le, če imamo sistematično urejene podatkovne zbirke.

2 Dogajališča v slovenskih pokrajinskih povestih

V drugi polovici 80. let je bila za potrebe monografije o žanru slovenske kmečke povesti (HLADNIK 1990) zasnovana podatkovna zbirka, ki je med polji v zapisu vsebovala tudi samostojno kategorijo dogajališča. Leta 2000 je bila zbirka postavljena na spleto (HLADNIK in JAKOPIN 2000). Občasno jo s podatki iz diplomskih nalog dopolnjujejo demonstratorji, tako da je trenutno med 235 zapisov 130 takih, ki imajo v polju Prostor (*sp* 'space') opisne atributne podatke o lokacijah dogajanja. Včasih gre za realne kraje, npr. Hotedrščica (Notranjska) v Albrehtovi povesti *Dom na Slemenu* (1935), večinoma pa so imena krajev fiktivna oz. prenesena iz kakšne druge pokrajine. Npr. vas Kosovec v Beli Krajini, kjer se dogaja Zupančeva povest *Stari Hrki* (1934), ne obstaja, niti je ni mogoče identificirati v zgodovinskih dokumentih. *Atlas Slovenije* in Register zemljepisnih imen v Geopediji pokazeta pod tem imenom le slabo poznan vrh na jugovzhodnem robu Jelovice, daleč stran od dogajališča.

Lociranje literarnih dogajališč v realni prostor je prav zato zahtevno in večkrat tudi subjektivno dejanje, saj georeferenciranje podatkov zahteva določitev koordinat x in y za kartografske prikaze v državnem Gauss-Krügerjevem koordinatnem sistemu, ali φ (geografska širina) in λ (geografska dolžina) v svetovnem geografskem sistemu (WGS). Ker v primeru domišljjskih dogajališč koordinat ne moremo natančno določiti, si pomagamo s posploševanjem, tako da največkrat izberemo širšo umestitev v prostor, npr. namesto posameznih krajev uporabimo zgodovinske regije (Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska ipd.) ali naravnogeografske regije (Škofjeloško hribovje, Poljanska dolina, Gorjanci ipd.). Maska vsebuje še polje Žanrski tip, kamor bi se dalo vpisati npr. tudi žanrsko oznako »pokrajinska povest«, vendar do izpolnjevanja polja ni prišlo.

Primerjava med pokrajinsko distribucijo literarnih dogajališč, pisateljskimi rojstnimi kraji in pisateljskimi prebivališči (gre zlasti za pokrajinsko povest v 20. in 30. letih 20. stoletja) je pokazala, da je po številu rojstnih krajev in dogajališč na prvem mestu Gorenjska, ki je prispevala več kot četrtino (27 %) pokrajinskih povesti. Sledijo Primorska (22 %) ter Štajerska in Dolenjska z enakim odstotkom pokrajinskih povesti (12 %). Pri Gorenjski, Štajerski in Dolenjski je razmerje med številom krajev rojstev avtorjev in številom povesti, ki se dogajajo v določeni pokrajini, v korelaciji. V prid števila povesti pa to razmerje odstopa pri Primorski, Prekmurju in Koroški, predvsem na račun plodovitih pisateljev Franceta Bevka, Miška Kranjca in Prežihovega Voranca. V primerjavi med pisateljskimi prebivališči in dogajališči zelo izstopata Ljubljana (30 %), kjer je dlje časa preživela skoraj tretjina preučevanih pisateljev, in tujina (13 %); obe glede na število prebivališč pisateljev dosegata zelo nizke vrednosti v številu dogajališč (Ljubljana 2 % in tujina 1 %). Izstopajoče število prebivališč v primeru Štajerske je treba pripisati eksodusu primorskih pisateljev zaradi fašističnega pritiska med vojnama in njihovi naselitvi na Štajerskem.



Slika 1: Pokrajinsko poreklo in prebivališča avtorjev v primerjavi z dogajalnimi prostori v njihovih kmečkih povestih (HLADNIK 1990: 47).

3 Dogajališča v slovenskih zgodovinskih povestih

Po zgledu vpisnega lista kmečkih povesti je bil 1996 napravljen vpisni obrazec za zgodovinsko povest in roman, tokrat z dvema poljema za prostor: *sp* za vnos imena lokacije dogajanja in *mp* (mikroprostor) za poimenovanje tipičnih dogajališč, kot so grad, mesto, gozd, jama, gostilna itd. Zadnje polje je bilo izpolnjeno samo za 35 tekstov, polje *sp* pa za 268 od 310 tekstov. Čeprav je bila pri vprašalniku za zgodovinski roman pozornost na času kot osrednji kategoriji žanra, se je pokazalo, da je žanr enako prikladen tudi za identifikacijo realnih dogajališč, celo veliko bolj kot kmečka povest. 13,5 % prostorsko neoznačenega korpusa ne pomeni, da realnega prostora ni bilo mogoče določiti (v takem primeru stoji oznaka prostor nedoločen, zgolj fiktiven ali kaj podobnega), ampak da tolikšen del korpusa pač ni bil popisane in analiziran.

S prostorom povezana žanrska oznaka je **lokalnozgodovinska povest**. S tem žanrskim tipom je slovenski zgodovinski roman našel tematsko nišo, ki ni zanimala veliko piscev iz drugih nacionalnih literatur. Gre za bolj ali manj lokalno pomembne zgodovinske dogodke in osebe od 17. stoletja dalje. Velike vladarske osebnosti in umetniški geniji so se rojevali drugje, velike bitke so se bojevale drugje. Celo najpomembnejše zgodovinsko srečanje na Slovenskem, kongres Svete alianse v Ljubljani leta 1821, kjer se je odločala prihodnja usoda Evrope, je bil iz patriotskih razlogov leposlovno zanimiv samo Slovencem. Kakih 30 besedil se osredinja na zgodovino samostanov (Stična, Velesovo), romarskih središč (Bled, Brezje, Sveta gora, Višarje), gradov (Rebrca) ali mest (Ljubljana, Maribor, Idrija, Novo mesto, Železna Kapla itd.).

Pogostejši so popisi življenja v zgodovini Ljubljane, ki kličejo po ožjem žanrskem nazivu ljubljanska povest. Tavčarjeva »novela« *Janez Solnce* (1885–1886) je po izstopajoči količini zgodovinskega podatka (v velikem delu je povest le literarizirano zgodovinsko poročilo o ceremonialu ob obisku cesarja Leopolda I. v Ljubljani leta 1660) blizu Jurčičevemu *Tatenbahu* in poznejšim profesorskim romanom. V 19. stoletju je osamosvojitve historioografskega podatka od fiktivne zgodbe še najbolj vidna v prvi od dveh Bohinjševih povesti, katerih dogajališče je Ljubljana. V *Najmlajšem mojstru*, »povesti iz leta 1608« (1896), Ljubljana ni le kraj dogajanja, ampak so ljubljanski meščani in njihovo življenje tudi njena glavna tema. Ljubljanska povest nima vedno zgodovinske tematike in se umešča tudi v druge žanre. Taki so Malovrhovi romani *Pod novim orlom* (1904), *V Študentovskih ulicah* (1910), *Zaljubljeni kapucin* (1910), Ilke Vašte *Umirajoče duše* (1929), Kozakov *Šentpeter* (1931).

Ljubljanski potres na velikonočno nedeljo 14. aprila leta 1895 je bil predmet reportažnih in senzacionalnih obdelav (*Grozni dnevi potresa v Ljubljani, Velikonedeljski potres v Ljubljani 14. aprila 1895 l. in cesarjev obisk*, oboje 1895) in romanov: Fran Maselj Podlimbarski, *Potresna povest* (1903) ter Katarina Marinčič, *Tereza* (1989). Iz obletniške pobude in z obetom razpisane literarne nagrade sta ljubljanski potres za ozadje ljubezenske pripovedi izbrala Jani Virk (*1895, potres*, 1995) in Kajetan Kovič (*Profesor domišljije: Ljubljanska zgodba*, 1996); slednja je nekakšna ljubljanska *Gospa Bovary*.

Zlata Vokač je v *Marpurgh* (1985) in *Knjigi senc* (1993) povezala lokalno zgodovino Maribora z ilegalno dejavnostjo Židov in alkimistov.

Franček Štefanec je z mohorjanko *Sij nad reko* (1997) predstavil Prekmurje (Turništče, Bratonce, Dokležovje, Veržej, Beltince) okoli leta 1722. Velikih zgodovinskih dogodkov v tem času ni bilo, med ljudmi pa je še živ spomin na roparske vdore Kruce, ogrskih verskih in socialnih upornikov v letih 1703–1711. Folklorno in kulturno-zgodovinsko spodbudo za tekst ilustrirajo podrobni popisi ljudskih praznovanj, odsotnost sklenjene zgodbe, slovarček prekmurskih izrazov, prevodi prekmurskih molitev, zagovora in poročenega nagovora iz narečja v standardno slovenščino, epizodno fabuliranje lokalnih zgodovinskih dejstev in fotografije opisanih lokacij. Vzgojno naj bi delovali slovenskonacionalna ideja in poučna poglavja iz lokalne zgodovine.

Drago Kuhar v *Prekmurski zgodbi* (1997) že z neologističnima podnaslovoma »zgodovinjeni roman« in »Protestantiana v Prekmurijani, Kolobarijana Reformiana« nakazuje svojo jezikovno eksperimentalno in hermetično orientacijo, ki pa je utemeljena v izrecnem nacionalnem, domovinskem in pokrajinskem ponosu, ki rojeva patetično in idilično dikcijo. Izza težko berljivega izraza je mogoče prepoznati romantične podobe dobrega in kulturno občutljivega ter ozaveščenega slovenskega ljudstva, skozi letnice in imena pa obrise avtorjevega predhodnega zgodovinskega berila. Pripovedovalec nastopa v vlogi nacionalnega preroka in dojema prekmursko protestantsko identiteto kot jedro slovenstva.

Lokalnozgodovinska pripoved je posebej živa v zadnjem času, ko se napaja še iz rodbinskih in rodovniških raziskav (Vinko Korošak, *Kmečka dinastija*, 2003, Ivanka Mestnik, *Grenki kruh*, 2003) in arheoloških izkopavanj (Rasto Božič, *Mesto situl*, 2008) in mogoče tudi turističnega interesa (Dušan Merc, *Potopljeni zvon*, 2004, Janez Švajncar, *Gostilna na ovinku*, 2002). Obilica dodane fotografske in arhivske

dokumentacije, zgodovinopisni uvodi ter spremne besede postopoma ukinjajo mejo med leposlovjem in stvarno literaturo.¹ Na lokalni status te produkcije, ki ima sem in tja bibliofske ambicije (Rudi Šimac, *Legenda o sveti Heleni in sveti Marjeti*, 2008), kažejo sezname lokalnih sponzorjev in slovarji lokalnega izrazja na koncu. Relativno visoke naklade so izraz intenzivnega novodobnega zanimanja za zgodovino domačega kraja ali vsaj močnega prepričanja avtorjev in sponzorjev, da je sklicevanje na lokalno preteklost neobhodno za osmišljanje kulturnega vsakdanjika. Zadnje podjetje te vrste je literarni razpis za literarno upodabljanje Ptuja v okviru projekta Evropska prestolnica kulture, ki je pripeljal do serije romanov različne žanrske pripadnosti v zbirki Zapisani v Ptuj: Miha Remec, *Mitrejin koder ali Časovna struna v Petovionu*, 2011, Zdenko Kodrič, *Nebotičnik Mitra*, 2011, Jani Virk, *Kar je odnesla reka, kar je odnesel dim: Zgodba iz srednjega veka*, 2012, Feri Lainšček, *Orkester za poljube*, izid napovedan za 2012.

Konkretno dogajališče implicirajo tudi nekatere druge ožje žanrske oznake znotraj zgodovinskega romana: tema celjskih grofov ne more brez Celja, tema Uskokov je povezana z Jadranom, Senjem in otoki, turške povesti se vsaj deloma odpirajo v balkanski prostor (Maglaj, Banja Luka, Sarajevo v Bosni, Ozalj, Senj, Siget, Bje-ljina, Dubrovnik na Hrvaškem, Niš, Beograd, Carigrad), antični romani kažejo na Rim ipd. Prav lociranje zgodovinskih krajev, ki so se v stoletjih tudi preimenovali, je pri kartiranju zgodovinskih dogajališč problematično. Sodobni GIS-programi sicer omogočajo, da lahko s skupnimi atributi povezujemo iste objekte iz različnih podatkovnih zbirk med seboj. Vendar pa je to zelo oteženo, če nimamo vsaj enega skupnega identifikatorja. Tako lahko s podatkovno zbirko Statističnega urada RS, v kateri so navedena vsa trenutno obstoječa uradna naselbinska imena s koordinatami, dopolnimo le tiste kraje v zbirki dogajališč zgodovinskih romanov, katerih poimenovanje se do podrobnosti ujema z današnjimi poimenovanji naselij. Problem pa nastopi, če:

- je v romanu navedeno fiktivno naselje ali pokrajina, ki je ne moremo umestiti v realni prostor;
- če so naselbinska imena ali oikonimi (imena naselij, zaselkov in delov naselij) ali nenaselbinska imena (pokrajinska zemljepisna imena in imena držav ali horonimi, vodna zemljepisna imena ali hidronimi, reliefna zemljepisna imena ali oronimi ter imena domačij, gradov, cerkva in drugih objektov) (KLADNIK 2005: 14) drugače zapisana, kot jih uradno zapišemo danes;
- so tuja imena poslovenjena (npr. Wien – Dunaj, Thessaloniki – Solun, Karlovac – Karlovec);
- se zapisi razlikujejo v velikih ali malih črkah (npr. Goriška Brda – Goriška brda, Maribor – MARIBOR);
- so se nekoč samostojna naselja priključila k večjemu naselju (npr. nekoč samostojna Spodnja Šiška, Zgornja Šiška, Vižmarje, Brod, Tacen so danes Ljubljana).

V tem primeru zahteva geolociranje dogajališč zgodovinskih povesti veliko ročnega urejanja podatkovne zbirke in je tudi sicer zamudno. Šele urejene koordinate

¹ Prim. tudi URBANC in JUVAN v tej številki revije.

naselij, gorovij, dolin, regij in podobnega omogočajo, da jih lahko prikažemo tudi na digitalnih zemljevidih.

Nekatere pokrajine in kraji so po zaslugi posameznih plodovitih pisateljev in zaradi burnejše zgodovine oz. zgodovinske pomembnosti močnejše zastopani kot drugi. Ivan Pregelj je postavil v ospredje Tolminsko 18. stoletja (kar polovica njegovih zgodovinskih pripovedi se dogaja tu), France Bevk Cerkljansko, Ožbalt Ilaunig in Metod Turnšek grad Rebrco (Rechberg) pri Železni Kapli na Koroškem, sólo Železno Kaplo tudi Florjan Lipuš, Peter Bohinjec kraje med Kranjem in Trzičem, Mimi Malenšek železarsko Kropo in okoliške kraje.

Slovenska zgodovinska povest, ki je predstavljala srednji vek, se je najraje dogajala na Primorskem, npr. France Bevk (*Umirajoči bog Triglav*, 1930) in Joža Lovrenčič (*Cesta in njen voz*, 1929), ki sta poročala o zapoznelih pokristjanjevalskih akcijah na odročnem Kobariškem, in Saša Vuga. Šlo je za del narodnega organizma, ki je bil na vrhuncu žanra med obema vojnoma pod Italijani. Zgodovinska izkušnja, ki naj bi jo bralec iz besedil razbral, je učila, kako kratka je zavojevalčeva oblast: Slovenec na Primorskem je skozi vso zgodovino menjaval gospodarje, pa je vendar preživel.

Pregelj je dogodke umeščal v različne slovenske pokrajine in knjige naslavljajal na pokrajinskega bralca: *Petra Pavla Glavarja* je namenil Kranjcem, *Magistra Antona Kraševcem*, *Zgodbe zdravnika Muznika* Tolmincem; če bi hoteli med zgodovinskimi povestmi videti tudi povest *Božji mejniki*, potem bi seznamu pokrajin, ki jih je načrtno postavljajal v literaturo, lahko dodali tudi Istro.

Junaki zgodovinskih povesti in romanov so neprimerno mobilnejši od junakov kmečke povesti in so se veliko selili, od tod obilica krajevnih imen. Najpogostejše je kot dogajališče v zbirki zapisana Ljubljana (50-krat), sledijo Dolenjska (24) z Novim mestom (11) in Stično (6), Gorenjska (15) s Kranjem (10), Bledom (6) in Bohinjem (5), Koroška (14), Tolminska (14), Štajerska (11) z Mariborom (8), Celjem (7) in Ptujem (7). Primorska je zastopana z Gorico (13), Trstom (11) in Čedadom (8). Od bolj oddaljenih lokacij so pogosti Dunaj (16), Bizanc (10), Rim (10) in Oglej (8).

Prostor je izpostavljen že v naslovih zgodovinskih pripovedi – besede iz podstave *grad* (12) in *samostan* (4) kažejo na srednjeveško dogajališče, drugi pogostejši prostorski izrazi v naslovu so *svet* 'mundus' (5), *pot* (5), *cesta*, *Ljubljana*, *Emona*, *devinski*, *Krka*, *Kranj* (2); nekaj prostorskih določil je tudi v podnaslovih: Ljubljana (4: *iz ljubljanske preteklosti*, *ljubljska zgodba*, *o ljubljanski in ižanski revoluciji*, *roman iz baročne Ljubljane*), Dunaj (2), sicer pa je izrazje v podnaslovih po žanrskem pričakovanju tako, da tekste določa v prvi vrsti časovno in ne prostorsko. Naslednje prostorske informacije dobi bralec skupaj s časovnimi praviloma takoj v prvih stavkih oz. odstavkih pripovedi.

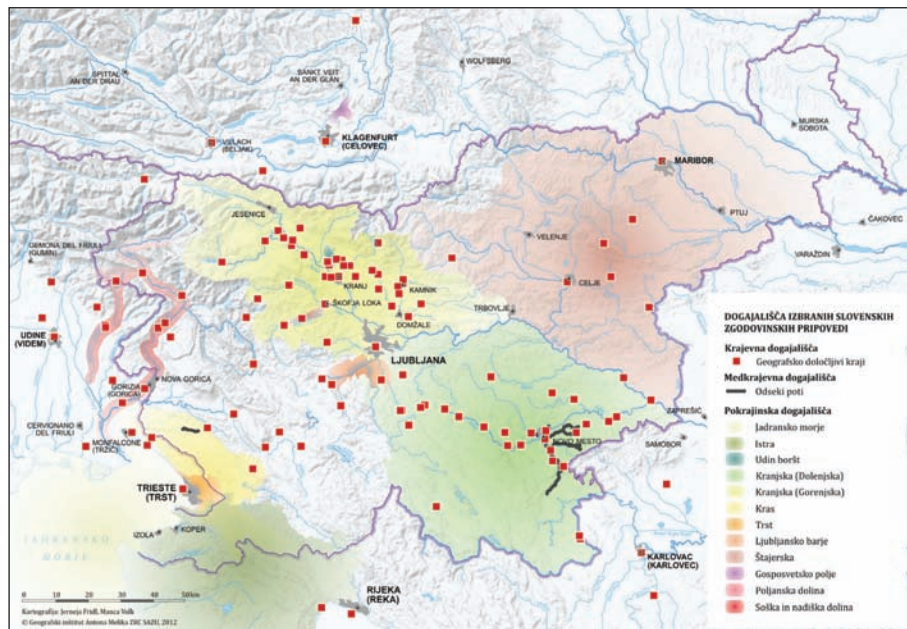
Slovenski zgodovinski roman je preokupiran z domačimi zgodovinskimi dogajališči, vendar se ne prav droben del žanrskega korpusa že od samih začetkov dogaja drugje: Radivoj Rehar je dogajanje postavil na utopično Atlantido, Finžgar *Pod svoj bodnim soncem* daleč na Balkan, Matej Prelesnik v severno Nemčijo, roman o antiki se je dogajal v Rimu, Bartolov *Alamut* v Iranu itd. Krajevno oprijemljivost dogajanja skupaj s časovno običajno pripisujemo realizmu.

4 Kartiranje literarnih prostorov

Ob prebiranju zgodovinskih povesti se nam zastavljajo vprašanja, kako na literarne opuse skozi zgodovino vplivajo fizične, antropogene in družbene značilnosti geografskega prostora, kako je literatura svoj življenjski prostor besedilno predstavljala, kako je s tem vplivala na družbeno dožemanje prostora, kako so se v literaturi na prostore vezale različne skupnostne identitete, zlasti nacionalna. Na ta in podobna vprašanja bomo poskušali odgovoriti s projektom Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z GIS, katerega glavni cilj je preučiti razvoj medsebojnih vplivov med geografskim prostorom, večinsko poseljenim s Slovenci, in slovensko literaturo v obdobju 1780–1940. Za namene kartiranja slovenske literarne kulture so bile zasnovane štiri podatkovne zbirke, za katere zbiramo podatke: literarnozgodovinski podatki iz življenja avtorjev, literarno-institucionalno omrežje, medijska infrastruktura in spomin. Za raziskavo o literarno predstavljenih prostorih, ki ima v projektu sicer obrobno vlogo, sva poskusno prilagodila že oblikovano podatkovno zbirko dogajališč slovenske zgodovinske pripovedi (HLADNIK in JAKOPIN 1999). Pri tem ne gre za ponavljanje, potrditev, zavrnitev ali modifikacijo sklepov, ki so bili na podlagi podatkovne zbirke dogajališč že zapisani, ampak za pretvorbo prostorskih podatkov iz obstoječe besedilne oblike v geografski informacijski sistem, ki omogoča prostorske analize tabelaričnih podatkov in grafično predstavitev rezultatov v obliki tematskih zemljevidov. Ker želiva na začetku le preizkusiti primernost predvidenega programa ArcGIS, sva se zadovoljila z izborom 48 zgodovinskih pripovedi. Kriterij za izbor je bila vključenost avtorjev, njihovih založb in časopisov, kjer so objavljali, ter dogajališč v druge podatkovne zbirke projekta, kar naj bi vsaj delno omogočilo povezovanje, primerljivost in prostorsko analizo podatkov; do neke mere je na izbor vplivala tudi reprezentativnost (produktivnost avtorja, zastopanost pokrajine, zastopanost žanrskega tipa).

Iz podatkovne zbirke slovenskega zgodovinskega romana, ki je v formatu EVA, sva za naše potrebe izbrala le posamezna relevantna polja, jih shranila v goli besedilni format in jih uvozila v Excel. To so bila polja za prostor in polja z osnovnimi bibliografskimi podatki: ime avtorja, naslov in podnaslov povesti, kraj in leto izida. Polju s krajevnim imenom, kot je bilo zapisano v romanu, sva dodala polje z ustreznim današnjim geografskim poimenovanjem, polje za spol avtorja ter letnico in kraj rojstva in smrti. Smiselno se je zdelo dodati še povezavo na geslo o avtorju na Wikipediji in povezavo na celo besedilo na spletu, po možnosti na Wikiviru. Poskrbeti bo treba še za polje s povezavo na geslo o romanu v Wikipediji in za polje s povezavami na wikipedijska gesla o krajih in z njimi povezanih zgodovinskih dogodkih, v perspektivi pa še za možnost virtualnega časovnega popotovanja po literarno najbolj eksploatiranih zgodovinskih dogajališčih. Tako pripravljeno Excelovo preglednico sva uvozila v program ArcGIS, kjer sva najprej z operacijo združevanja dveh podatkovnih preglednic avtomatsko dodala koordinate slovenskim krajem, ki so imeli izpolnjeno polje z današnjim geografskim imenom. Za vse ostale kraje sva morala koordinate vnesti ročno. Pri tem sva zaradi različnih koordinatnih sistemov ločila dogajališča v Sloveniji od tistih v tujini. Točkovne objekte, predvsem naselja, sva enostavno geolocirala z GIS-operacijo »Add X/Y data«, medtem ko je bilo

treba površinsko obravnavana literarna dogajališča omejiti z ročno digitalizacijo poligonov.



Slika 2: Dogajališča slovenskega zgodovinskega romana za 48 izbranih zgodovinskih pripovedi.

Pri natančnejšem pogledu v tako prečiščeno zbirko se je izkazalo, da so bili popisi dogajališč v romanih opravljeni različno natančno: ponekod so bile ekscerpirane vse krajevne oznake, drugod so bili vpisani le nadrejeni prostorski pojmi, kot so Cerkljansko, Tolminsko, Dolenjska ipd. Ker je velik del izbranih besedil dostopen na spletu, je bilo mogoče dokaj hitro pomanjkljive podatke dopolniti. Povzemajoče pokrajinske oznake so bile v primeru obstoja konkretnih dogajališč umaknjene. Nekaterih zgodovinskih krajev zaradi drugačnega zapisa ali iz drugih razlogov ni bilo mogoče identificirati in opremiti z današnjimi imeni, npr. otok Kalamas pred Korintom in otok Avgon severovzhodno od Krete v Malovrhovih *Strahovalcih dveh kron* (1907). Nedoločljiva je tudi vas B. v Mandelčevi povesti *Jela* (1858); špekulirati bi se sicer dalo, da gre za Bled ali Bodešče. Posamezna krajevna oznaka ostaja dvomljiva, npr. kraj Portis za »grad Črna skala« ob Tilmentu na začetku furlanske nižine. Odprto ostaja vprašanje, ali sploh označevati kraje, ki se v romanih samo omenjajo ali se o njih pripoveduje, dogajanje pa tja ni neposredno umeščeno, npr. Cremona, Luzzara, Torino v Italiji in Lützen, Nürnberg, Dachau, Hochstätte v Nemčiji (Ivan Tavčar, *Visoška kronika*, 1919).

Poglejmo si od blizu, kako se dogajališča konkretno pojavljajo v romanih in kako so bili oz. naj bi bili krajevni podatki vneseni na zemljevid; začetni zgledi so iz uvo-

dnih stavkov ali odstavkov zgodovinskih pripovedi Ivana Preglja, v nadaljevanju pa iz pasusa v romanu *Človek proti človeku* Franceta Bevka.²

Biló je prve dni meseca julija v letu 1712. Komaj se je bilo vzdignilo sonce iz jutra proti poldnevu, že je zalila dušeča soparica **vsó tolminsko kotlino** in kar vidno kipela *iz zrelih polj in prisojnih lazov*. (Ivan Pregelj, *Tolminci*) > Najenostavneje je lokacijo označiti s ploskvijo, ki jo izriše izbira naselja Tolmin, vendar je mišljeno verjetno nekoliko širše področje, natančneje vsekakor težko določljivo. Pisateljevi predstavi se bova najbolj približala, če bova območje omejila z očmi bralca in se ob tem oprla na številne naravnogeografske regionalizacije pokrajin (BELEC idr. 1998). Za podrobnejši prikaz lahko poleg ploskovne omejitve prikaževa tudi točke z imeni pozneje naštetih krajev v tolminski kotlini.

Ob prvi zori dne 24. maja 1498 se je dvignil mlad popotni črnošolec **raz stopnice pri samostanski cerkvi svetega Marka v Firenci**, kjer je bil v molitvi in dremcu prebil noč. (Ivan Pregelj, *Plebanus Joannes*) > Točkovno določljiva lokacija, vendar Googlov ogled ulic kaže, da pred cerkvijo sv. Marka v Firencah ni (več) nobenih stopnic.

Bilo je v kresni noči leta 1721. Svetlo so plale zvezde **nad zemljo, ki leži od Ljubljane na vzhod in sever**. (Ivan Pregelj, *Odisej iz Komende*) > Ploskovno, vendar ne natančno določljivo področje.

Poznojesenskega popoldne v letu tisoč šest sto je prispel prileten popotni človek **z Brda med pristave mesta Kranja**. (Ivan Pregelj, *Bogovec Jernej*) > Ker ne gre za pot, ampak za prihod, in ker ni jasno, za kateri del Kranja gre, sva označila kraj Kranj s točko.

Bilo je leta šestnajst sto osemdesetega že proti koncu meseca novembra. **Nad primorsko obaljo od Priluke do Reke in dalje** se je še vedno smejalo najlepše jesensko nebo. (Ivan Pregelj, *Peter Markovič*) > Ploskovno, vendar ne natančno določljivo področje, saj Priluka kot krajevno ime v Kvarnerju ne obstaja več. Spletišče Baysider.com jo umešča v najbolj severno točko Kvarnerja, kjer je obalna ulica dobila ime Preluk.

V desetem letu je bilo, za tistim, ko sem v letu sedemnajst sto petinšestdesetem, na zadnji dan Mensis Aprilis **svojo komendsko župnijo po dvajsetih letih zapustil pa se med Dolenjce preselil, kjer sem si v Lanšprežu graščino kupil [...]** (Ivan Pregelj, *Regina Roža ajdovska*) > Označevati na zemljevidu zapuščeno župnijo v Komendi ali celo Dolenjsko se ne zdi smiselno, pač pa s točko sólo lokacijo Lanšprež, ki je Register zemljepisnih imen ne pozna. Od porušenega gradu je ostala samo kapela, ki jo točkovno umestimo v dolino Lanšpreščice južno od Mirne.

Sonce, ki je bilo vzšlo v vetrovnem jutru za god svetega apostola in evangelista Mateja v letu petnajst sto štiriinpetdesetem, je našlo **na potu od kraškega Komna proti Koblji glavi** zgodnjega popotnika, ki je hodil kaj trudno in težko. (Ivan Pregelj, *Magister Anton*) > Lokacijo sva označila z linijo, ki poteka po trasi današnje ceste med krajema Komen in Kobjeglava na Krasu. Mogoče bi jo lahko označila tudi s točko, ker je razdalja samo šest kilometrov in ker dogajanje ni popisano za celo dolžino, ampak samo za geografsko nedoločljivo točko na tej poti.

² S krepkim tiskom so v citatih označeni geografsko poimenovani prostori, z ležečim pa mikrolokacije brez lastnega imena.

Zvečer pred tretjim petkom v aprilu leta sedemnajst sto štirinajstega, eno uro potem, ko je odzvonilo vernim dušam, so se oglasili kakor na dogovorjeno znamenje vsi zvonovi **na Tolminskem**. (Ivan Pregelj, *Matkova Tina*) > Tolminsko je še širše področje od Tolminske kotline, ki obsega tudi Kobariško na severu in meji na Cerkljansko, Idrijsko in Goriško. Ker so v besedilu omenjeni konkretni kraji, bomo poleg cele pokrajine označili tudi te.

Bilo je v svetem letu petnajst sto petdesetem. Strašno zgodaj se je mračilo, ob štirih popoldne, dasi je bil že čas prve pomladi, teden pred tretjo postno nedeljo. Mrak pa ni prihajal **od vzhoda**, legal je [...] **nizko v ozke doline in ceste med Kolovratom, Krnom in Mrzlim vrhom**. (Ivan Pregelj, *Sin pogubljenja*) > Našteti vrhovi zamejujejo trikotnik s 6–8 km dolgimi stranicami, ki ga zaradi nadaljnjih natančnejših krajevnih oznak ni smiselno označiti.

Vojvoda Albreht se je utaboril **v Venconu**. (France Bevk, *Človek proti človeku*: 207) > Venzona (furlansko Vençon/Venčon, slovensko Pušja vas) je točkovno določljivo mesto ob Tilmentu.

Patriarhu se **čedadskata vrata** niso odprla. Prebivalci **Pordenoneja** so trepetali *za svojimi zidovi*. > Točkovno določljivi mesti Čedad in Pordenone, slednje med Vidmom in Benetkami.

Videmska vrata so našli odprta na stežaj. > Ker ne vemo, za katero stran mesta Videm (Udine) gre, točkovno označiva kar celo mesto.

Na mizi je ležal **zemljevid Frijulskega**. Na njem so bila zaznamovana **vsaj mesta in gradovi**. Poleg nekaterih mest in gradov je bilo narejeno znamenje križa. Meči in vislice. **Mesti Čedad in Pordenone. Vsi gradovi v Karniji, v Tarčentu, gradovi Melsa, Castellerija, Villalte, Socchiave, Soffumberga** [...] in še in še. (France Bevk, *Človek proti človeku*: 209) > Mesta in gradovi ali njihove ruševine so točkovno določljivi pod imeni Castello Di Villalta severovzhodno od Vidma in Castello di Soffumbergo severno od Čedada. Mesto Socchieve zahodno od Tolmezza (slov. Tumeč, furlansko Tumieç/Tumieč) nima gradu, lahko bi bil mišljen grad Lavazzo 44 km severno. Gradu Melsa nisva znala najti, Castellerio je naselje v občini Pagnacco v Videmski pokrajini, vendar brez podatkov o gradu. Tarcent (Tarcento) je kraj severno od Vidma s komaj vidnimi razvalinami gradu. Pokrajina Furlanije in Karnije, ki je del Furlanije in zajema južna pobočja Karnijskih Alp severzahodno od Vidma in spadajo vanjo tule našteti kraji, ni bilo smiselno posebej označiti.

5 Literarni podatki na spletnih zemljevidih

Umeščanje literarnih podatkov na spletni zemljevid in preučevanje medsebojnih vplivov med geografskim prostorom ter slovensko literaturo, kakor ga predvideva projekt Prostor slovenske literarne kulture, ima svojo predhodnico v treh zbirkah. Najobsežnejša je zbirka Rojstni kraji slovenskih literatov (SLUNEČKO 2010) na Geopediji s 638 slovenskimi pisateljskimi imeni. Vsebuje povezave na gesla o avtorjih na Wikipediji in tudi na njihova besedila. Manj obsežen in natančen je sloj Zgodovinski

romanopisci z označenimi rojstnimi kraji vseh 123 piscev slovenskega zgodovinskega romana in povesti s poznano biografijo (HLADNIK 2008)

Najmlajša literarna zbirka na Geopediji z naslovom Literarni spomeniki (2011) določa spominska obeležja pisateljev. Trenutno obsega 82 zapisov, ki jih sestavlja povezava na Wikipedijo, oznaka tipa spomenika (nagrobnik, rojstna hiša, kip, spominska plošča ...), besedilo na spomeniku, opis lokacije, npr. ulica in hišna številka, pri kipih ime kiparja in leto postavitve, ocena stanja (npr. zanemarjen) in fotografija spomenika. Postavili so jo študentje 4. letnika slovenistike v diplomskem seminarju leta 2011/12, v naslednjih letih jo nameravamo dopolnjevati.

6 Sklep

Pričujoča razprava je ena od študij primerov o soodvisnosti geografskega prostora in literarne imaginacije v okviru temeljnega projekta Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom. Z njo smo želeli opozoriti, da se v zgodovinskih povestih poleg domišljajskih prostorov, ki niso prostorsko določljivi, pogosto pojavljajo realni prostori, ki reprezentirajo naravne, politične in etnične meje v obdobjih, v katerih se zgodbe dogajajo. Tudi ti so lahko podvrženi zavestnim prostorskim prilagoditvam pisatelja. Izpostavili smo nekaj ključnih dilem, ki se porajajo ob umeščanju lokacij na zemljevid.

Uporabljena podatkovna zbirka Slovenskega zgodovinskega romana je bila za problematiko prostora že konzultirana, zato prelomnih novih spoznanj o prostoru v slovenski zgodovinski pripovedi, ki naj bi jih prinesla predstavitev besedilnih informacij o dogajališčih v preglednici in na zemljevidih, nismo pričakovali. Prevedba besedilnih lokacijskih podatkov v slikovni prikaz je usmerila našo pozornost na tehnično obdelavo besedil in na časovno specifične in avtorsko prepoznavne načine njene prezentacije. Ko bo po predstavljenem vzorcu s prostorskimi podatki dopolnjen in predstavljen na javno dostopnih spletnih zemljevidih cel korpus slovenskih zgodovinskih pripovedi, bo zbirka pridobila na svoji didaktični in nacionalnoreprezentativni vrednosti.

VIRI IN LITERATURA

- Borut BELEC idr., 1998: *Slovenija: Pokrajine in ljudje*. Ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič. Ljubljana: MK, 1998.
- Denis COSGROVE, 1999: *Introduction: Mapping Meaning*. London: Reaktion Books. 1–23.
- Daniel DORLING in David FAIRBAIRN, 1997: *Mapping: Ways of Representing the World*. Harlow, London: Longman. 1–184.
- Jerneja FRIDL in Mimi URBANC, 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku. *Geografski vestnik* 78/2. 53–64.
- Miran HLADNIK, 2008: Zgodovinski romanopisci: Rojstni kraji pisateljev slovenskega zgodovinskega romana in povesti. Geopedija.

- , 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Miran HLADNIK in Primož JAKOPIN, 1999: Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. Na spletu.
- , 2000: Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka. Na spletu.
- Drago KLADNIK, 2005: Zemljepisna imena v Atlantu in njihov pomen za sodobno imenoslovje. *Atlant*. Ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC. 14–15.
- Literarni spomeniki. Geopedija. 2011
- Donald Francis MCKENZIE, 1986: *Bibliography and the Sociology of Texts*. London: The British Library. 1–70.
- Josef NADLER, 1912–1927: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: J. Habel.
- Siegfried ROBERT NAGEL, 1907: *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung nebst einem Anhang von Lebenskarten der bedeutendsten Dichter auf 15 Haupt- und 30 Nebenkarten*. Dunaj, Leipzig: C. Fromme.
- Urška PERENIČ, 2012: *Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS*. Rokopis.
- Mojca SLUNEČKO, 2010: Rojstni kraji slovenskih literatov. Geopedija.

UDK 821.163.6.09:913(497.4)

Miran Hladnik, Jerneja Fridl

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana, ZRC
SAZU Anton Melik Geographical Institute, Ljubljana

SPACE AND ITS GEOGRAPHICAL PRESENTATION IN SLOVENE HISTORICAL NARRATIVES

Historical tales are predominantly situated in geographically determinate spaces that can be cartographically represented on maps. Such illustrative maps are very valuable tools of communication. Analyzing data and presenting them on the maps by using geographic information systems requires data first to be organized in tables. Data compilation for Slovene historical novels from 1999 also contains data on setting. Data for forty-eight novels selected out the 310 recorded in this compilation were amended and standardized for trial presentation on web maps. This article presents experiences and dilemmas when specifying setting in novels. It also explains data preparation for a new data compilation and their presentation in maps. It ties them to the previous findings about spatial characteristics and its role in this genre. Presentation of other literary data on the maps is also discussed.

Key words: Slovene historical novel, setting, database, GIS, mapping

1 Introduction

Maps are very useful communication devices for geographical presentation of place and social phenomena. They were used as a communication tool earlier than written texts. Maps were first used for spatial orientation and for documentation of ownership. Later they helped to shape our relation to the world and representing the map maker's or cartographer's view of the world (McKENZIE 1986; DORLING and FAIRBARN 1997; COSGROVE 1999). Hence development of mapping through history is directly connected to social, cultural, economic, political, and ideological events in society. Maps are created in specific situations and times and have therefore, beside primary geographic elements, also important symbolic value (FRIDL and URBANC 2006: 53). Their great communicative importance was first recognized in literary circles at the beginning of twentieth century by two German pioneers of literary spatial mapping, Siegfried Robert NAGEL in *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung* (1907) and Josef NADLER in *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1927). Both Nagel and Nadler were most interested in authors' local, regional, or provincial origin, which next to the title of the literary work is the most frequently mapped literary historical information (PERENIČ 2012).

The representation of literary spaces with geographic information systems methodology is a time consuming and intellectually demanding task. There are well-es-

tablished computerized cartographic tools available. However, they require systematically formatted data compilations for map making and spatial analyses.

2 Geographical Setting of Slovene Regional Narratives

A database containing a separate field for geographical setting, which was used to produce the monograph on the Slovene rural tale, was designed in the late 1980s (HLADNIK 1990). In 2000 this database was published on the web (HLADNIK and JAKOPIN 2000). Occasionally it is updated with data collected from baccalaureate degree theses. Currently, out of 230 records in this compilation, 130 contain attribute data on the locations of settings, which are recorded in field 'sp' (space). Some of the stories are set in real locations, like Hotedrščica (Notranjska) in Albreht's tale *Dom na Slemenu* [*Home on the ridge* 1935]. However, for the most part place names are fictitious or transferred from a different region. An example is the village Kosovec in Bela Krajina, where Zupanc's tale *Stari Hrk* [*Old Hrk* 1935] takes place. This village neither exists nor is it possible to find it in historical documents. The *Atlas Slovenije* [*Atlas of Slovenia*] and Geographical Names Registry in Geopedia show only a little known peak on the south-east ridge of the Jelovica plateau, which is far away from the tale setting.

Determining literary settings in real space is for this reason a demanding and often subjective activity, because geo-referencing of data requires identification of x and y coordinates for cartographic depiction in the national Gauss-Krüger coordinate system. For mapping in the World Geographic System (WGS), latitude φ and longitude λ need to be identified. Coordinates for imaginary settings cannot be precisely determined. Therefore, generalizations, such as an identifying a location within a wider area, are used. For example, instead of individual places we use historical provinces like Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska, etc., or natural geographic regions such as Škofjeloško hribovje, Poljsanska dolina, Gorjanci, etc. The database mask also contains the field »genre type«, where a genre identifier like »regional tale« could be recorded; however, no data have yet been recorded in this field.

A comparison of regional distributions of literary settings, writers' birthplaces, and writers' residences was carried out for rural tales, predominantly from the 1920s and 1930s.

This comparison has shown that Gorenjska was the most common birthplace of rural tale writers (27 %), followed by Primorska (22 %), and Štajerska and Dolenjska (both with 12%). For Gorenjska, Štajerska, and Dolenjska, the ratio between the number of authors' birthplaces and the number of stories that take place in a particular province are correlated. The number of tales set in Primorska, Prekmurje, and Koroška is larger than expected, mostly on account of the very productive writers France Bevk, Miško Kranjec, and Prežihov Voranc. When comparing writers' residences and tale settings, Ljubljana stands out (30 %), since almost one-third of the writers studied or lived there for a long period of time. The other standout is residence abroad (13 %). In comparison, Ljubljana and foreign places are seldom used as tale settings (Ljubljana 2 %, abroad 1 %). The significantly higher number of authors' residences in Štajerska is a consequence of the exodus of writers from Primorska due to Italian fascist oppression between WW I and WW II and their migration to Štajerska.

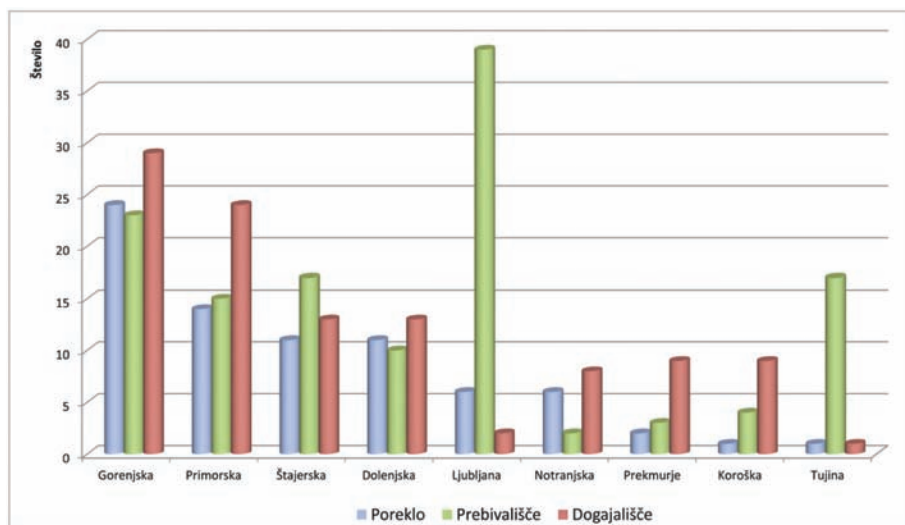


Figure 1: Comparison of authors' regional origin, residence and geographic setting of their rural tales (HLADNIK 1990: 47).

Y – axis: Število = number

X – axis: Tujina = abroad, Poreklo = origin, Prebivališče = residence, Dogajališče = setting

3 Settings of Slovene Historical Tales

The data collection form for the historical tale and novel was developed in 1996 by using the record format for the rural tale as an example. This form has two fields, *sp* and *mp* (micro-space), respectively, for entering tale setting and locations of events, such as castle, town, forest, cave, tavern, etc. This field was filled for only thirty-five texts, while field *sp* had entries for 268 out of the total 310 works. Even though the focus of the questionnaire on the historical tale was on time as the main genre category, it turned out that genre is also useful for identifying actual settings. This is even more so for the historical tale than it is for the rural tale. For 13.5% of the works with an undefined field *sp*, it is not necessarily true that geographical setting was impossible to determine. In some cases place was undefined, just imaginary or something similar. The main reason for a blank field *sp* is that this part of the corpus was not surveyed and analyzed.

Local-historical tale is a genre identifier that implies location. Slovene historical novels found a thematic niche in this genre, which did not interest writers in other national literatures. These novels depict locally important historical events and characters from the seventeenth century on. Famous rulers and artistic geniuses were born elsewhere; great battles were fought somewhere else. Even the 1821 congress of the Holy Alliance in Ljubljana, which was the most important historical event in the Slovene region and determined the future destiny of Europe, was, for patriotic reasons, of literary interest only to Slovenes. About thirty works are focused on the his-

tories of monasteries (Stična and Velesovo), pilgrimages (Bled, Brezje, Sveta Gora and Višarje), castles (Rebrca), and cities (Ljubljana, Maribor, Idrija, Novo mesto, Železna Kapla, etc.).

Descriptions of life in Ljubljana were more frequent and are known as the Ljubljana tale genre. The main content in Tavčar's »novella« *Janez Solnce* (1885–1886) is a literary representation of a historical report about the ceremony during the visit of emperor Leopold I in Ljubljana in 1660. The exceptional amount of historical data in this work cause it to resemble Jurčič's *Ivan Erazem Tatenbach* and later novels, written by professors. The nineteenth-century separation of historiographical data from fiction is most evident in two of Bohinjc's stories, both of which take place in Ljubljana. The *Najmlajši mojster*, »a tale from 1608« [*The youngest master* 1896], is not only set in Ljubljana, but its main subject is the Ljubljana residents and their life. The Ljubljana tale does not always have a historical theme and can therefore be categorized under other genres. Examples are Miroslav Malovrh's novels *Pod novim orlom* [*Under a new eagle* 1904], *V Študentskih ulicah* [*In Students Streets* 1910], and *Zaljubljeni kapucin* [*A Capuchin in love* 1910], and *Umirajoče duše* [*Dying Souls* 1929] by Ilka Vašte, as well as Juš Kozak's *Šentpeter* [*Saint Peter* 1931].

The Ljubljana earthquake of Easter Sunday (14 April) 1895 was the subject of reportages and sensational treatments. *Grozni dnevi potresa v Ljubljani* [*Terrifying days during the earthquake in Ljubljana*] and *Velikonedeljski potres v Ljubljani 14. aprila 1895 l. in cesarjev obisk* [*The Easter Sunday earthquake in Ljubljana on 14 April 1895 and the emperor's visit*] were both published in 1895. The Ljubljana earthquake was also the topic of several novels, like *Potresna povest* [*Earthquake tale* 1903] by Fran Maselj Podlimbarski and *Tereza* by Katarina Marinčič (1989). Inspired by the anniversary of earthquake and by the tender of a literary award, Jani Virk and Kajetan Kovič used the Ljubljana earthquake as a background in their love stories. Jani Virk published *1895, potres* [*1895, earthquake*] in 1995. In 1996, Kajetan Kovič's *Profesor domišljije: Ljubljanska zgodba* [*The professor of phantasy: A Ljubljana tale*], appeared. It was a kind of Ljubljana Madame Bovary.

In *Marpurgi* [*Marpurgs'* 1985] and *Knjiga senc* [*A Book of Shadows* 1993], Zlata Vokač tied local Maribor history and the illegal activities of Jews and alchemists.

In the *mohorjanka* (i.e., published by Mohorjeva družba) *Sij nad reko* [*Shining over the river* 1997], Franček Štefanec depicted the Prekmurje regions of Turnišče, Bratonci, Dokležovje, Veržej, and Beltinci around the year 1722. There were no important historical events during this time; however, people still well remember the 1703–11 invasions and robberies of the Hungarian Kruci religious and social rebels. The inspirations for this work were folklore and cultural history, which is evidenced by the detailed descriptions of folk celebrations, the absence of a linear story, the glossary of Prekmurje expressions, translations of Prekmurje prayers and a wedding address from the dialect into standard Slovene, episodic fabrication of local historical facts, and photographs of the locations described. The instructional chapters on local history and the presence of the Slovene national idea are supposed to be educational.

Drago Kuhar signals his linguistic experimentation and hermetic orientation in *Prekmurska zgodba* [*A Prekmurje tale* 1997] by using neologic subtitles: »a histori-

fied novel« and »Protestantiana in Prekmurje, Kolobarijana Reformiana«. Kuhar's linguistic experimentation and hermetic orientation is justified by explicitly nationalistic, patriotic, and regional pride, which gives birth to pathetic and idyllic diction. In between the lines of difficult to read expressions, it is possible to recognize the Romantic image of a worthy, culturally sensitive, and conscientious Slovene people. Readers can recognize the outline of the author's historical readings in the dates and names used in this work. The narrator performs the role of a national prophet and perceives Prekmurje Protestant identity as core to Slovendom.

The local-historical genre has been productive recently, being fueled by family and genealogical research, as in Vinko Korošak's *Kmečka dinastija* [*A Rural dynasty* 2003], Ivanka Mestnik's *Grenki kruh* [*Bitter bread* 2003]; archeological excavations, as in Rasto Božič's *Mesto situl* [*City of urns* 2008]; and sometimes tourist interest, like in Dušan Merc, *Potopljeni zvon* [*Drowned bell* 2004] and Janez Švajncar's *Gostilna na ovinku* [*The tavern at the turn* 2002]. The boundary between belles lettres and non-fiction has gradually diminished with the addition of a wealth of photo and archival documentation and historiographical introductions and afterwords.¹ Lists of local sponsors and dictionaries of local expressions at the end of these kind of works are an indication of local status and sometimes of the writer's bibliophilic ambitions. An example is Rudi Šimac's *Legenda o sveti Heleni in sveti Marjeti* [*A Legend about Holy Helen and Holy Margareth* 2008]. Authors and sponsors share conviction that intense contemporary interest in home town history and referring to the local past is necessary for comprehending daily cultural routine. The latest venture of this kind was the tender of a literary prize for depicting Ptuj in the framework of the European Cultural Capital project. It resulted in a series of novels in different genres in the collection *Zapisani v Ptuj* [Written in Ptuj]: Miha Remec's *Mitrejin koder ali Časovna struna v Petovionu* [*Mitrea's curl or Time string into Petoviona* 2011], Zdenko Kodrič's *Nebotičnik Mitra* [*Skyscraper Mitra* 2011], Jani Virk's *Kar je odnesla reka, kar je odnesel dim: Zgodba iz srednjega veka* [*What was taken by the river, what was taken by the smoke: A story from the Medieval era* 2012], and Feri Lainšček's *Orkester za poljube* [*The orchestra for kisses*, which is to be published in 2012].

Specific geographic setting is also implied in some other, narrower genre subgroups of the historical novel. The topic of the Celje dukes cannot exist without Celje. The subject of Uskoks is tied to the Adriatic, Senj, and nearby islands. Turkish stories are at least partially set in Balkan spaces (e.g., Maglaj, Banja Luka, Sarajevo in Bosnia; Ozalj, Senj, Siget, Bjeljina, Dubrovnik in Croatia, Niš, Beograd, and Istanbul). Novels about antiquity refer to Rome. When mapping historical geographic settings, it is challenging to locate historical places that were renamed over the centuries. Modern GIS software enables using shared attributes for connecting common objects in various databases. However, this can be difficult when a common identifier is lacking. Therefore, it is only possible to tie places with exactly matching designations in the database of the Statistical Office of the Republic of Slovenia, which contains all currently existing official settlement names and their coordinates, and a compilation of settings in historical novels. A problem can arise when:

¹ Cf. URBANC and JUVAN in this issue.

- A novel is set in an imaginary settlement or region which cannot be located as a real place;
- Settlement names and non-settlement names (e.g., geographic names of regions, country names, names of bodies of water, geographical relief names, and names of homes, castles, churches, and other objects) are designated differently from their current official naming (KLADNIK 2005: 14);
- Foreign names are translated into Slovene. Examples are Wien – Dunaj, Thessaloniki – Solun, Karlovac – Karlovec);
- Records differ in capitalization as in Goriška brda – Goriška brda, Maribor – MARIBOR);
- Historically independent settlements merged with bigger settlements, like the formerly independent Spodnja Šiška, Zgornja Šiška, Vižmarje, Brod, and Tacen, which are now all merged with Ljubljana.

In such cases, geo-locating settings of historical stories demands a great deal of manual, time consuming data compilation and editing. Only well-organized coordinates for settlements, mountains, valleys, regions, etc. permit creation of digitalized maps.

Some regions and places are more frequently represented than others because they are either used by more productive writers, had colorful histories, or were of greater historical importance. Ivan Pregelj drew attention to the Tolmin region in the eighteenth century by setting half of his historical stories there. France Bevk directed attention to the Cerkno region, Ožbalt Ilaunig and Metod Turnšek to the castle Rebrca (Rechberg) near Železna Kapla (Eissenkappel) in Carinthia. Florjan Lipuš set works in Železna Kapla itself. Peter Bohinjec used places between Kranj and Tržič, and Mimi Malenšek wrote about Kropa (known for its ironwork) and its vicinity.

Slovene historical stories that depicted Medieval times most often took place in the Primorje region; for example, France Bevk's *Umirajoči bog Triglav* [*The dying God Triglav* 1930] and Joža Lovrenčič's *Cesta in njen vozle* [*A road and its knot* 1929] were both about the belated Christianization of the remote Kobarid region. Saša Vuga wrote about this era as well. They all were a part of national body of literature that reached its genre climax under Italian rule between the world wars. The historical experience that readers should glean from these works was how brief was the conquerors' rule; throughout history the Slovenes of Primorje survived despite changing rulers.

Ivan Pregelj set the action in different Slovene regions with an intended audience of regional readers: *Peter Pavel Glavar* [*Peter Pavel Glavar*] was aimed at the Carniola region, *Magister Anton* at the Karst region, and *Zgodbe zdravnika Muznika* [*Doctor Muznik's stories*] at people in the Tolmin region. If Pregelj's story *Božji mejniki* [*Godly milestones*] is seen as a historical story, then Istra can be added to the list of regions that he intentionally selected in his writing.

The characters of historical stories and novels were considerably more mobile than characters in rural stories. Numerous settlement names were used due to characters' frequent moves. Ljubljana is recorded in the compilation most often (fifty times), followed by Dolenjska (twenty-four) with Novo Mesto (eleven) and Stična (six). Next is Gorenjska (fifteen) with Kranj (ten), Bled (six) and Bohinj (five) followed by Koroška (fourteen), Tolminska (fourteen), Štajerska (eleven) with Maribor

(eight), Celje (seven) and Ptuj (seven). Primorska is represented by Gorica (thirteen), Trst (Trieste, 11), and Čedad (8). The most often mentioned among more distant locations are Dunaj (Vienna, 16), Byzantium (10), Rome (10), and Aquileia (8).

Place is also emphasized in the titles of historical narratives. Words like *grad* – »castle« (12) and *samostan* »monastery« (4) indicate a Medieval setting. Other common spatial expressions in titles are »world« (5), »trail« (5), »road« (5), Ljubljana, Emona, at Devin, Krka, and Kranj (two). Some other spatial indicators can be found in subtitles: Ljubljana (four: from Ljubljana's past, Ljubljana story, about the Ljubljana and Ig revolution, Baroque Ljubljana novel), and Vienna (two). As one would expect in this genre, subtitle formulations designate texts temporally rather than spatially. Spatial information is as a rule conveyed to the reader together with the era in a story's very first sentences or paragraphs.

Slovene historical novels focus on domestic historical settings; however, from its inception, a substantial part of the genre corpus is set elsewhere. Radivoj Rehar sets the action in a utopian Atlantis. Fran Saleški Finžgar sets *Pod svobodnim soncem* [*Under the free sun*] far away in the Balkans; Matej Prelesnik places his works in northern Germany, and the novel about antiquity takes place in Rome; the setting of Vladimir Bartol's *Alamut* is Iran, etc. Spatial and temporal tangibility of the action is normally attributable to realism.

4 Mapping Literary Spaces

When reading historic tales, several questions may arise about how literary opuses are influenced by physical, anthropological, and social characteristics of geographical space through the history; how literature presented living spaces and in what way this influenced social perceptions of place; about how literature linked different community identities, particularly national identity, to spaces. In the project *The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and GIS Spatial Analysis*, we attempt to respond to these and similar questions. The main goal of this project is to examine the development of reciprocal influences between predominantly Slovene geographical space and Slovene literature during the period 1780–1940. Four data compilations were designed specifically for mapping Slovene literary culture: literary-historical data about authors' lives, the network of literary institutions, media infrastructure, and memorials. For research on places represented in literature, which has a marginal role in this project, we tentatively adopted an existing database of settings in the Slovene historical tale (HLADNIK and JAKOPIN 1999). This trial was not a repetition, confirmation, rejection, or modification of previous conclusions that were reached based on the compilation of settings. It was, rather, a conversion of spatial data from its existing text format into a geographical information system, which permits spatial analyses of tabulated data and graphical presentation of results in the form of thematic maps. Since the initial goal is simply to evaluate the ArcGIS software, only forty-eight historical tales were used. The criterion for their selection was the inclusion of authors, the publishing houses and journals they worked with, where they published, and story settings in other project data compilations. This will allow at least partially facilitate making connections, comparing, and spatially analyzing

data. To a certain degree, selection of works was based on their representativeness in terms of authorial productivity and areal and genre representation.

For this project, only certain relevant fields were selected from the EVA formatted data compilation for the Slovene historical novel. Data were saved in plain text format and imported into Excel. Included were fields for space, and fields with basic bibliographical data: author's name, novel title and subtitle, place of publication, and date. A new field for entering corresponding contemporary geographical names was added to the existing field for place names as they occur in the novels. Fields for authors' gender, date of birth, and date of death were added as well. It was somehow logical to add a field for link to Wikipedia page for author and a field for a link to the site with full-text Internet publications, preferably in Wiki source. Fields for entering links to Wikipedia pages for locations and related historical events will need to be added. A virtual travel over the most frequent historic settings in literature should be possible in the future as well. The Excel table prepared in this way was imported into the ArcGIS software, where a database join operation was performed to link two data tables and automatically to add coordinates for settings in Slovenia that were already entered into the field for current geographic name. For all other settings, coordinates needed to be entered manually. Settings were first separated into Slovene and foreign locations due to the use of different systems of coordinates. Point objects, mainly settlements, were simply geo-located by using the GIS »Add X/Y data« operation. Areal literary settings needed to be outlined by manual digitalization of polygons.

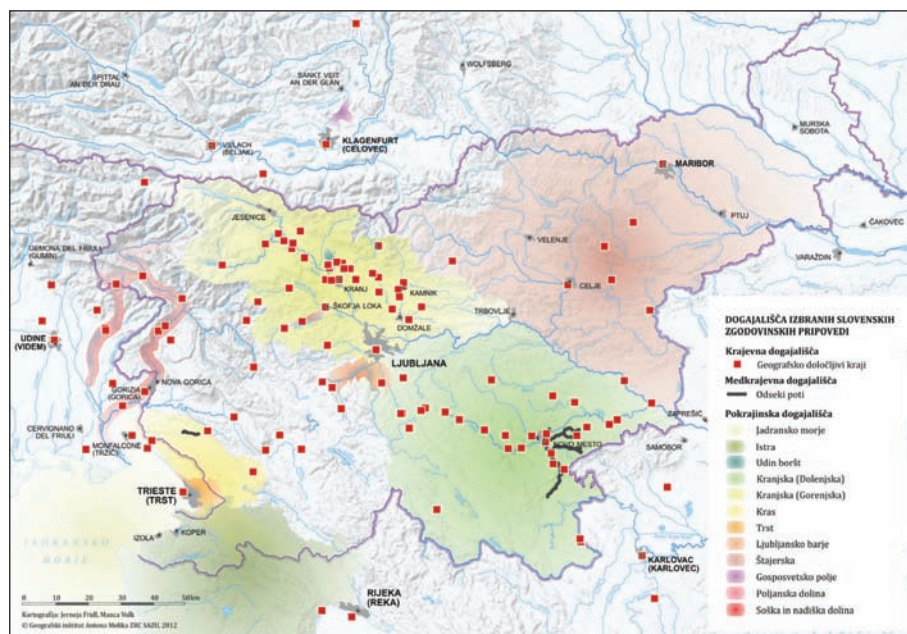


Figure 2: The settings of forty-eight selected Slovene historical novels.

A detailed inspection of the cleansed data compilation showed that entries for settings were made with varying degrees of precision. In some cases all location names were excerpted. Elsewhere only higher level areal notions, like the Cerkno region, the Tolmin region, or Dolenjsko were entered. Because the majority of the texts selected are available on the Internet, it was easy to supply missing data. Less detailed regional naming was, when possible, replaced with contemporary names of settings. Some historical places were recorded differently or there was some other reason that it was not possible to identify and designate them with current names, like island Calama by Corinth and the island Avgon northeast of Crete in Malovrh's *Strahovalci dveh kron* [*The scourges of two crowns* 1907]. The village B. in Valentin Mandelc's tale *Jela* (1858) was also unidentifiable; however, it is possible to speculate that it is Bled or Bodešče. The names of some places are suspicious; for example, the name Portis for »grad Črna skala« (Black Rock Castle) by the Tagliamento river, at the beginning of Friuli plain. It is still unclear whether to it is necessary to designate places that are only mentioned or discussed in a text, while none of the events were situated in them. Examples are Cremona, Luzzara, and Torino in Italy; Lützen, Nürnberg, Dachau, and Hochstätte in Germany (Ivan Tavčar, *Visoška kronika* [*The Visoko Chronicle* 1919]).

Let us look closely at actual novel settings and how spatial data was entered or how they should be entered on a map. The first examples are from the opening sentences or paragraphs of Ivan Pregelj's historical novels. These are followed by a passage from the novel *Človek proti človeku* [*Man against man*] by France Bevk.²

It was during the first days of July in year 1712. The sun had just risen from morning towards midday, the **entire Tolmin valley** was already filled with suffocating summer humidity that was visibly boiling from the *ripening fields and sunny clearings* (Ivan Pregelj, *Tolminci*) > The easiest thing is to designate the location with a polygon outlining the Tolmin settlement; however, the text probably refers to wider area that is harder to determine exactly. We will come closest to the writer's representation if we outline the area from the reader's point of view and at the same time take into account numerous natural-geographic regionalizations of the land (BELEC et al. 1998). For a more detailed illustration, points with the names of the settlements in the Tolmin Valley that are mentioned later can be marked in addition.

At first dawn on 24 May 1498, the young itinerant student of theology had climbed *up the stairs at the Saint Marco Monastery church in Florence*, where he had been praying and struggling, drowsing through the night (Ivan Pregelj, *Plebanus Joannes*). > Point designated location, but as seen on Google street view, the stairs are not there (anymore).

It was midsummer night in the year 1721. Stars were fluttering brightly **above the land that is east and north from Ljubljana** (Ivan Pregelj, *Odisej iz Komende* [Odysseus from Komenda]) > Polygon indicator, but not of a precisely determinable region.

On a late fall afternoon in the year one thousand six hundred, an elderly traveler arrived **from Brdo to the wealthy farms on the outskirts of Kranj** (Ivan Pregelj, *Bogovec*

² In references geographically designated places are in bold, micro locations without common name are in italic.

Jernej). > Because this is not about the path but about the destination, which does not define a part of Kranj where it took place, we marked Kranj with a point.

It was already towards the end of November of year sixteen hundred eighty. **Above the Primorska coast from Priluka to Rijeka and farther** the most beautiful fall sky was still smiling (Ivan Pregelj, *Peter Markovič*). > Polygon indicator, but not for an exactly determinable region, since Priluka does not exist any longer as locale name in Kvarner. The website Baysider.com places it at the most northern point of Kvarner, where a coastal street is named Preluk.

It was a tenth year after I **had left my Komenda parish** of the last day of Mensis Aprilis in seventeen hundred sixty five after twenty years and **moved among Dolenjci, where I bought a manor in Lanšprež** [...] (Ivan Pregelj, *Regina Roža ajdovska*). > There is no sense in designating the parish that was left or the whole Dolenjska region on the map. However, marking a point on the map for the location of Lanšprež would do, even though the location is not recognized in the Registry of Slovene Geographic Names. There is only a chapel left at the manor ruins, which we can locate as a spot in the Lanšpreščica Valley south of Mirna.

The sun, which had risen on a windy morning on the festival of the apostle and evangelist St. Matthew in the year fifteen hundred fifty four found an early traveler, walking exhausted and with difficulty, on **the way from Komen in the Karst towards Kobilja glava** (Ivan Pregelj, *Magister Anton*). > The location was marked with a line following the course of the present road between Komen and Kobjeglava on the Karst. Since the length of the road is only six kilometers, and events are not described along the entire length, but only for a geographically indeterminate point on this path, we could also mark it with a spot.

On the eve before the third Friday of April in the year seventeen hundred fourteen, an hour after the bells for the faithful souls, all the bells **in Tolminska** called out as if they were answering a pre-determined signal (Ivan Pregelj, *Matkova Tina*). > Tolminska is an even wider area than the Tolmin basin and it also includes Kobariško on the north, and borders on Cerkljansko, Idrijsko, and Goriško. Since the text does not mention exact places, we will mark the wider Tolmin basin area.

It was in the holy year fifteen hundred fifty. Even though it was a time of early spring, a week before the third Lent Sunday, dusk fell very early at four in the afternoon. Dusk was not coming from the **east**. It was lying down [...] **low into the narrow valleys and roads between Kolovrat, Krn, and Mrzli vrh** (Ivan Pregelj, *Sin pogubljenja [A Son of Destruction]*). > The peaks listed outline a triangle with six- to eight-kilometer long sides which is not reasonable to mark, because of the following, explicit listing of places.

Duke Albrecht had made camp **in Venzone** (France Bevk, *Človek proti človeku [Man against man]*: 207). > Venzone, in Friulan Vençon/Vençon, in Slovene Pušja vas, is a point determinate town by the Tagliamento river.

The Cividale doors did not open for patriarch. **Pordenone** residents were trembling *behind their walls*. > The point determinate towns of Cividale and Pordenone; the latter is between Udine and Venice.

They found the **Udine door** open wide. > Since the part of the town is not known, the whole town was marked with a point.

A map of Friulia was lying on the table. **All the towns and castles** were marked on it. Next to some of the towns and castles a cross mark was made. Sword and gallows. **The towns Cividale and Pordenone. All the castles in Carnia, Tarcento, the castles of Melsa, Castellerija, Villalte, Socchiave, Soffumberga [...] and more and more.** (France Bevk, *Človek proti človeku [Man against man]*: 209) > The towns and castles or their ruins are point determinate under the names Castello Di Villalta, northeast of Udine, and Castello di Soffumbergo, north from Cividale. There is no castle in the town Socchieve, west of Tolmezzo (Slov. Tumeč, Friulian Tumieç/Tumieč), but the castle Lavazzo forty-four kilometers north may be meant. The castle Melsa was impossible to find; Castellerio is a Pagnacco county settlement in the Udine region, but there is no record of a castle. Tarcent (Tarcento) is a place north of Udine with barely visible castle ruins. It was not reasonable to mark the Friuli and Carnia regions on the map. They both are in a part of Friuli that includes the southern mountainsides of the Carnia Alps northwest of Udine, and covers all the aforementioned locations.

5 Literary Data on Web Maps

The positioning of literary data on Internet maps and examination of mutual influences between geographical space and Slovene literature as anticipated by the project The Space of Slovene Literary Culture has precursors in three compilations. The most comprehensive is the collection *Rojstni kraji slovenskih literatov [Slovene Writers' Birthplaces]* (SLUNEČKO 2010) on Geopedia, with 638 names of Slovene writers. It contains links to authors' sites in Wikipedia, as well as authors' texts. Less comprehensive and less accurate is the layer *Zgodovinski romanopisci (Authors of Historical Novels)*, with the birthplaces of all 123 Slovene historical novel and tale writers marked and their available biographies (HLADNIK 2008).

The most recent literary compilation in Geopedia is *Literarni spomeniki (Literary Monuments 2011)*. It specifies writers' memorials. Currently it contains eighty-two records, each containing a link to Wikipedia, the memorial type (e.g., tombstone, birth house, sculpture, memorial plaque), text on the memorial, location description (e.g., street address), sculptor's name and year of installation for sculptures, condition (e.g., neglected), and a photograph of the memorial. This compilation was done by students of Slovene studies in a 2011–2012 senior seminar; it will be expanded in coming years.

6 Conclusion

This article presents but one example of the studies of the co-dependence of geographic space and literary imagination in the context of the fundamental project The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and Spatial Analysis using the Geographic Information System. The aim of this work was to draw attention to the

fact that besides imaginary spaces, which are often not spatially determinate, real spaces frequently occur, representing the natural, political, and ethnic borders at the time a story was set. These places as well can be subjected to writers' conscious spatial adaptations. Some key dilemmas that arise when positioning locations on a map were pointed out.

The Slovene Historical Novel data compilation used in this study had been previously exploited with respect to spatial issues. Therefore, we did not anticipate that illustrated or mapped information would likely yield groundbreaking discoveries. Translating textual spatial data into graphic representations has directed attention to technical text processing as well as time-specific and author-specific representations. In the future, the sample of spatial data presented will be amended with the aim to present complete corpus of Slovene historical novels on publicly accessible Internet maps. Once this is achieved, the compiled data will have educational and nationally representative value.

WORKS CITED

- Borut BELEC et al., 1998: *Slovenija: Pokrajine in ljudje* [*Slovenia: The land and people*]. Ed. Drago Perko and Milan Orožen Adamič. Ljubljana: MK.
- Denis COSGROVE, 1999: *Introduction: Mapping meaning*. London: Reaktion Books. 1–23.
- Daniel DORLING and David FAIRBAIRN, 1997: *Mapping: Ways of representing the world*. Harlow, London: Longman. 1–184.
- Jerneja FRIDL and Mimi URBANC, 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku [The communicative capacity of maps in light of the first world atlas in Slovene]. *Geografski vestnik* 78/2. 53–64.
- Miran HLADNIK, 2008: Zgodovinski romanopisci: Rojstni kraji pisateljev slovenskega zgodovinskega romana in povesti [Historical novelists: The birthplaces of authors of Slovene historical novels and tales]. Geopedia.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest (The Slovene rural tale)*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Miran HLADNIK and Primož JAKOPIN, 1999: Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. [The Slovene historical novel: A data compilation]. Web.
- , 2000: Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka [The Slovene rural tale: A data compilation]. Web.
- Drago KLADNIK, 2005: Zemljepisna imena v Atlantu in njihov pomen za sodobno imenoslovje [Geographic names in the first world atlas in Slovene and their relevance for contemporary nomenclature]. *Atlant*. Ed. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC. 14–15.
- Literarni spomeniki (Literary memorials). Geopedia. 2011.

- Donald Francis MCKENZIE, 1986: *Bibliography and the sociology of texts*. London: The British Library. 1–70.
- Josef NADLER, 1912–1927: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: J. Habel.
- Siegfried ROBERT NAGEL, 1907: *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung nebst einem Anhang von Lebenskarten der bedeutendsten Dichter auf 15 Haupt- und 30 Nebenkarten*. Vienna, Leipzig: C. Fromme.
- Urška PERENIČ, 2012: *Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v* [Mapping the biographies of the most important (Slovene) writers: From the beginnings of literary mapping at the start of the twentieth century to contemporary spatial analyses in GIS]. Manuscript.
- Mojca SLUNEČKO, 2010: *Rojstni kraji slovenskih literatov* [The birthplaces of authors of Slovene historical novels and tales]. Geopedia.

ANTON MARTIN SLOMŠEK IN VPRAŠANJE ENOTNOSTI SLOVENSKEGA KULTURNEGA PROSTORA

Članek predstavi Slomškova prizadevanja za jezikovno ter kulturno integracijo slovenskih dežel v desetletjih med 1821 in 1862. Navzočnost slovenskega kulturnega in zemljepisnega prostora v Slomškovem delu je predstavljena s pomočjo njegove korespondence in popisov, z gledišč Slomškovega dela za enoten slovenski knjižni jezik in Slomškove literature (pesmi).

Ključne besede: A. M. Slomšek, slovensko slovstvo, slovenski knjižni jezik, slovenski kulturni prostor

1 Uvod

Prispevek Antona Martina Slomška k slovenski kulturi je obsežen in kompleksen, saj je intenzivno deloval na raznolikih področjih, kakor so duhovniško pastoralno delo in pridižna literatura, praktično pedagoško delo in pisanje učbenikov, prevajanje in urednikovanje, kulturno organiziranje, poučevanje slovenščine, intenzivna skrb za poenotenje slovenskega knjižnega jezika ter njegovo uveljavljanje v javni rabi, pisanje pesmi, proze, verske esejistike, vzgojeslovne publicistike itn. Začetki njegove literarne dejavnosti segajo že v gimnazijski čas okrog leta 1816, intenzivno delo na več področjih, povezanih s slovenščino in slovenskim slovstvom, pa se začne z njegovim vstopom v celovško bogoslovje jeseni 1821. Čas teh začetkov je ravno čas po izidu Kopitarjeve slovnice (1809), ki je bila »normativni mejnik« med »preteklim časom obstajanja deželnih knjižnih različic« in »procesom njihovega poenotenja« v skupni jezikovni normi (OROŽEN 2010: 212) sredi 19. stoletja. Proces poenotenja slovenskega knjižnega jezika pa je mogel biti le zunanji izraz, zunanji fenomen bistvenih notranjih premikov v sočasni slovenski kulturi – premikov, ki pomenijo razmah slovenske narodne zavesti ter postopno integracijo pokrajinske, deželne pripadnosti v slovensko narodno pripadnost. Slomškov prispevek k tem integrativnim procesom je bil pomemben zlasti na Koroškem in Štajerskem, kjer je bil v času svojega delovanja tako rekoč osrednja osebnost narodnega preroda. V njegovem delu lahko opazimo številne in močne pobude za povezovanje Koroške, Štajerske, Kranjske in Primorske in s tem povezano zavest o prostoru teh dežel ter njihovi medsebojni pripadnosti v okviru slovenstva kot višje, nadrejene skupnosti. V tem članku nameravamo z izbranimi primeri orisati nekaj tistih področij Slomškovega integrativnega delovanja, kjer izraziteje prihaja do veljave njegova zavest o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru.

2 Slomšek je vse od svojega bivanja v ljubljanskem liceju, torej še izpred bogoslovnih let, vzdrževal mrežo pisemskih stikov s prijatelji in sodelavci po vseh sloven-

skih deželah. Čeprav se je ohranil le manjši del Slomškove korespondence, več kot 400 njegovih ohranjenih pisem dobro prikaže gosto mrežo stikov, kulturnih povezav in dejavnosti, ki so segale prek vseh slovenskih dežel in vključevale domala vse vidne kulturne delavce njegovega časa. Ti stiki so bili posebej intenzivni s središči tedanjega kulturnega življenja Slovencev, ki so bili Ljubljana, Celovec, deloma Gradec, in s krogom ožjih sodelavcev na Štajerskem. Verjetno se je Slomšek že v ljubljanskem liceju (1819–1820) spoznal z Metelkom, ki je s predavanji slovenščine pomembno vplival na kvaliteto knjižnega jezika mlajše izobraženske generacije vključno s Čopom in Prešernom (KOLARIČ 2009). Slomšek je izpričano sodeloval z Metelkom že v bogoslovnih letih, saj je Metelko pošiljal Slomšku v Celovec pole svoje slovnice že med tem, ko se je dotiskovala, torej do 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Zanimiva so ohranjena Slomškova pisma Matiji Čopu iz dobe, ko je bil spiritual v Celovcu, ki poleg zaupljivega, prijateljskega odnosa kažejo na intenzivno izmenjavo knjig in na odpiranje jezikoslovnih in literarnih vprašanj. Tako je Slomšek 30. oktobra 1832 iz Celovca poslal Čopu v Ljubljano Megiserjev slovar in nekatera Jarnikova dela, pozneje Svetokriškega, prosil za posredovanje pri cenzuri zbirke t. i. Ahacelnovih pesmi (AZN 1930: 3), se zanimal za delo in izhajanje *Kranjske čbelice*, dne 5. januarja 1833 pa zapisal: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Prefhern zu hören! Profim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovence.« (AZN 1930: 5) ter pozneje poročal, da je Ahaclova zbirka pošla, v čemer je videl uspeh slovenskih nedeljskih šol na Koroškem in Štajerskem, ki so si prizadevale za rast bralne omike (AZN 1930: 11). Še obsežnejša je bila korespondenca z Bleiweisom, v kateri je iz Št. Andraža in pozneje iz Maribora pisal uredniku *Novic* v Ljubljano; med drugim večkrat o svojih jezikoslovnih stališčih glede t. i. novih oblik. Te je podpiral, toda zagovarjal je postopno uveljavitev ter vzajemnost med slovenskimi deželami: »Meni je prav, da Kranjci zvonec nosite; pa pozabiti ne smejte, de smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselj le Vaša veljala; tudi mi vzamemo mnogo Vaših oblik, ktere niso po naše, posnemaje sv. Avgušтина: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN 1930: 318–321) Iz osebnih stikov je nastalo tudi več Slomškovih življenjepisnih in memoarskih esejev, tako denimo ob smrti goriškega prijatelja Valentina Staniča, ki ga je visoko cenil; ob njem je zapisal: »Naj bi rajnih spodobna pohvala mladim bralcem dobriga duha dala; zakaj mertvi nas živeti vučé.« (*Drobtince* 1848: 81) Na Tržaškem je imel Slomšek stik z Ravnikarjevim naslednikom, škofom Jernejem Legatom. Na Koroškem je bil posebej tesno povezan s šolnikom Matijem Ahacлом in slavistom Urbanom Jarnikom, pa seveda z Mihaelom Andreašem in raznimi »pohorskimi pevci«. Na Štajerskem in Koroškem je Slomšek ohranil in na novo razvil vrsto povezav s sodelavci svojih publikacij, zlasti proznih prevodov, almanaha *Drobtince* in učbenikov. Med njimi so bili Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen; Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon Rudmaš, Mihael Zagajšek idr.¹ Zdi se, da je v dobrih štirih desetletjih svoje aktivnosti, in sicer od približno

¹ Slomšek je sicer odklanjal dajnico, toda po vsem sodeč, je imel neposredne stike tudi s Petrom Dajnikom, čeravno korespondenca z njim doslej ni izpričana. Zgodnejša verzija Slomškove pesmi *Lehko noč*, prvič objavljena v omenjenih Ahacelnovih pesmah (*Pesme po Koroškem ino Štajarskim znane* 1833), je bila namreč poprej v drugačni obliki že natisnjena v neki (doslej neidentificirani) Dajnkovi knjigi. Ker Slomšek te pesmi pred 1833 ni objavil, je mogoče sklepati, da Dajnko te pesmi ni mogel prejeti v obja-

1821 do 1862, Slomšek razvil sodelovanje ali vsaj povezave s skoraj vsemi vitalnimi silnicami kulturnega življenja Slovencev od Koroške in Štajerske do Primorske.

3 Slomškova skrb za skupni slovenski knjižni jezik, ki bi presegel pokrajinske razlike in bi postal izrazilo vseh Slovencev skupne omike, se še posebej izraža v njegovi novomašniški zaobljubi, da bo svoj prosti čas posvetil skrbi za materni jezik (Kovačič 1934: 45). Splošno znano je, da je takó deloval že kot bogoslovec prvoletnik, ko je jeseni 1821 v celovškem bogoslovju samoiniciativno pripravil tečaj slovenščine za bogoslovce. S tečaji je nadaljeval vsako leto do konca bogoslovja, o čemer pričajo med drugim ohranjeni uvodni govori, v katerih je zavračal tedaj že zakoreninjeno mnenje, da se slovenščine ni potrebno učiti, in poudarjal dostojanstvo materinščine ter njeno pomembnost še zlasti za duhovnika. Že od začetka je prikazoval knjižno slovenščino kot sredstvo združitve pokrajinskih govorov v višjo kulturno celoto. Leta 1829 se je Slomšek po nekaj letih kaplanske službe vrnil v Celovec, tokrat kot spiritual bogoslovnega semenišča. Takrat je svoje tečaje slovenščine obnovil še temeljiteje in deloma dosegel obveznost tega pouka.² Ker je poučeval bogoslovce iz dveh škofij, so bili med učenci tako Korošci kakor Štajerci, nekateri celo s Kranjske. Takšna pokrajinska raznolikost slovenskih govorov, zbranih v njegovem celovškem avditoriju, je Slomšku le potrjevala njegovo vizijo o potrebi po enotnem knjižnem jeziku iz leta 1821. S svojimi tečaji je opravljal podobno prerodno funkcijo kakor Metelko na ljubljanskem liceju, le da njegovo delo ni bilo tako dobro institucionalizirano, čeravno naj bi bil boljši učitelj celo od Metelka (Grafenauer 1958: 280). Pri pouku se je lahko opiral na znanstvene slovnice Kopitarja, Metelka in Murka. Toda ker te niso bile najbolj primerne za jezikovni pouk, je Slomšek napisal tudi lastno slovnico *Inbegriff der slovenischen Sprache für Ingeborne*, ki je njegovo razmeroma samostojno jezikoslovno delo (Jesenšek 2010: 672), nastalo na podlagi pedagoške prakse, zato je posebnost te slovnice, da se končuje s »preverjanji znanja« za tri zahtevnostne stopnje. Slovnico, ki je ostala v rokopisu, je začel Slomšek najverjetneje pisati že ob vstopu v bogoslovje 1821 (prav tam: 679). Ker se je zavedal nasilne germanizacije na Koroškem in Štajerskem, mu je bilo povsem jasno, da z materinščino slovenstvo stoji in pade. Zato je v omikanem knjižnem jeziku videl branik višje duhovne kulture pred procesi raznarodovanja ter izgubo slovenske identitete. Ker je gledal daljnosežno in široko, je kot pot k temu cilju že v bogoslovnih letih odklanjal deželne partikularizme, kakršnega sta razvila Dajnko za štajersko deželno in v manjši meri Metelko (v besedotvorju) za dolensko različico. Čeprav je bil Štajerec, je priznaval vlogo (ne pa prevlade) osrednjeslovenske jezikovne tradicije ter njeno prepletanje z drugimi pokrajinskimi prvinami v postopnem poenotenju knjižnega jezika (Jesenšek 2003: 673). Tako je vzgajal tudi svoje gojence, kar pri njih ni ostalo brez literarnih in publicističnih sadov. V tem duhu je Slomšek 30. maja 1833 čestital Čopu za »učeno, z vsem pogumom izpeljano črkarsko pravdo« v upanju, da bo končala »pogubonosni

vo drugače, kakor neposredno od Slomška. Prim. natisnjeno stran s Slomškovimi rokopisnimi popravki: UKM, Ms 125/7.

² Krški (celovški) škof Jurij Mayr je to Slomškovo prošnjo potrdil in naložil svojim bogoslovcem Slomškov tečaj slovenščine kot uradno obveznost, medtem ko je lavantinski škof Zimmerman poudaril prostovoljnost za lavantinske bogoslovce (Grafenauer 1958: 279–280).

razkol» (AZN 1930: 7), ob poznejših novooblikarskih trenjih po letu 1850 pa potožil Bleiweisu: »vsak piše po svoji trmi [...] Razkolnost je Slovanov bila in bo dedna pregreha.« (prav tam: 316)

4 Slomšek je poleti 1825 odpotoval iz Celovca prek Olimja v Ljubljano »v zadevah slovenskega slovstva«.³ *Kranjska čbelica* je bila sprva tesno oprta na ožji krog sodelavcev na Kranjskem, Slomšek pa kot literat tedaj še neznan, zato ga verjetno niso povabili k sodelovanju. Sam pa je *Kranjsko čbelico* intenzivno spremljal. Zaradi več razlogov je Slomšek med letoma 1829–1838, ko je bil spiritual v Celovcu, med bogoslovci organiziral, mentorsko vodil in sam razvil obširno literarno dejavnost, ki se je kazala v treh glavnih vejah. Najbolj poznana je prva slovenska posvetna pesmarica *Pesme po Koroških ino Štajarskim znane* (1833, razširjena 1838), ki je hkrati tudi prvi večji literarni dosežek širšega kroga koroških in štajerskih pesnikov. Izmed teh so Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen in Josip Hašnik primerljivi s čbeličarji (GRAFENAUER in GSPAN 2009). Celotno gibanje je bilo seveda drugačno, saj ni bilo usmerjeno k romantiki, marveč je stalo na prehodu iz razsvetljenstva v predromantiko in bilo usmerjeno bolj k posnemanju ljudskega pesnjenja, k poetični krščanski refleksiji, vzgoji in razvedrilu. Vendar je vsekakor mogoče govoriti o strnjem krogu sodelavcev, o Slomškovem krogu, ki je sodeloval pozneje pri skoraj vseh publikacijah, nastalih na njegovo pobudo.

Drugi večji rezultat Slomškovega celovškega kroga je vrsta prevodov Christopa Schmida, ki so jih pripravljali bogoslovci ob slovenskih tečajih, toda popravljali in za tisk pripravljali jih je njihov spiritual.⁴ S tem je Slomšek (GRAFENAUER in GSPAN 2009) postal začetnik slovenskega mladinskega slovstva; to se zaradi bolj elitistične usmerjenosti kroga *Kranjske čbelice* ni moglo močneje razviti na Kranjskem, marveč se je, zanimivo, razvilo na Koroškem.

Tretji pomemben rezultat Slomškovega celovškega kroga pa je pesniški almanah, ki je svojevrsten koroški pendant *Kranjske čbelice*, le da ni bil nikdar natisnjen, so Pefme za pokušno, ohranjene le v enem izvodu iz Slomškove zapuščine. Prvotno je bil morda vsak letnik samostojen almanah, medtem ko so zdaj letniki zbrani v večji rokopisni knjigi (UKM Ms 124). Literarna zgodovina teh pesniških zbornikov, nastalih med letoma 1832 in 1835 in leta 1838, večinoma ni obravnavala obširneje kakor z enovrstičnimi omembami. In vendar so nekatere pesmi teh zvezkov prerasle raven prvih pesniških poskusov ter so v določenem pogledu močno modificirale Vodnikovo pesniško tradicijo, ki jo deklarativno izkazuje njihov naslov, ter ji dale nove, predromantične dimenzije. Videti je, da je Slomšek svojim gojencem predlagal določeno temo – v letniku 1832 je bila to pomlad – in dve od nastalih pesmi sta bili nato objavljeni v Ahacelnovi zbirki. Med izstopajočimi pesniki zbornika so

³ Prim. KOVAČIČ 1934: 48. Grafenauer in Gspan navajata v *SBL* leto 1824 (verjetno pač 1825 poleti, po končanem bogoslovju med čakanjem na namestitveni dekret), ko se je srečal v Ljubljani z Metelkom, Zalokarjem, Strelom in se zanimal za ustanovitev revije *Slavinja*, do katere pozneje ni prišlo (prim. GRAFENAUER in GSPAN 2009).

⁴ Tako so v Celovcu pod oznako »prevedli mladi duhovni v celovški duhovščini« izšle Schmidove knjige *Perjetne perpovedi za otroke* (1832 in 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenje* (1835), *Sedem novih perpovedi za otroke* (1836) in več drugih.

Janez Arlič, Jožef Hašnik, Valentin Orožen; več pesmi so napisali Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, Luka Sevšek. V najboljših pesmih (Arličevih, Hašnikovih in še nekaterih), ki oblikovno ne zaostajajo za Vodnikom, je razsvetljenska poezija tematsko razširjena, prenovljena, celo presežena; poleg naivne vzgojne in razvedrilne tendence se pojavlja bolj introspektivna, duhovno-poetična refleksija na meji med razsvetljenstvom in romantiko, npr. v Arličevi pesmi Mila folsa, ki je že prežeta z romantičnim elegičnim pesimizmom. Temu ustreza tudi opazen oblikovni odmik od kitice alpske poskočnice k bolj kompleksnim metričnim oblikam; Arlič je 1838 napisal celo oblikovno dovršen Sonet. Tako je pod neambicioznim naslovom Pefme sa pokuŕhno začela v Slomškovem celovškem krogu nastajati umetniško bolj ambiciozna duhovna literatura. Ta je v vsebinskem pogledu glede na *Kranjsko čbelico* komplementarna, saj jo večinoma preveva krščanska duhovna vsebina, v literarno-formalnem pogledu pa se na *Kranjsko čbelico* verjetno opira, saj je v pomembnejših lirskih pesmih, zlasti Arličevih in Hašnikovih, zaznati Prešernov vpliv. Tudi v tem je moč videti enega od večznačnih in kompleksnih odnosov med Kranjsko na eni ter Koroško in Štajersko na drugi strani.

5 Na bolj empiričen način izražajo Slomškovo zavest o prostoru slovenskih ter sosednjih dežel potopisi, v katerih je razmeroma podrobno opisal svoja potovanja med počitnicami v spiritualski dobi, zlasti po Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Goriškem. Ohranjeni so potopisi iz let 1833, 1834 (nepopolno) in 1837.⁵ Ohranjeni potopisi pričajo o tehle potovanjih, ki jih je Slomšek poleti večidel opravil na »apostolski način«, tj. peš.

- 1833: Potovanje iz Celovca čez visoke Ture na Solnograško, v Linz, na Dunaj (kjer je srečal Jakoba Zupana), prek Marijinega Celja v Gradec (iskal, a ne našel, Kolomona Kvasa), Sv. Peter pri Mariboru (med drugim srečanje z Antonom Murkom), Spodnja Polskava, Studenice, Sladka Gora (Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, Celovec.
- 1834: Potovanje iz Celovca na Uršljo goro, prek gore Oljke v Vojnik, Slovenske Konjice, Špitalič; odtod je potopis izgubljen. Kljub izgubljenemu rokopisu pa so z računi dokumentirani izdatki potovanja »v **Gorico in v Videm** na Furlanskem, torej je ob tej priliki obiskal primorske in najbrž tudi **Rezijanske** Slovence. Njih narečje je Slomšek poznal in se nanj večkrat oziral v svojih slovenskih predavanjih.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič razume omenjene račune kot dokumente istega potovanja, torej v letu 1834. Toda Slomšek v kar dveh poznejših spisih navaja, da je obiskal prijatelja Valentina Staniča leta 1835 in da ga je ta spremljal v Oglej, torej gre za neko potovanje v letu 1835, o katerem ni nobenega rokopisa: »Ne bom pozabil vse žive dni, kako sva v leti 1835 skuz Palmo novo v Voglej hodila, kako so mi iz visokiga stariga turna

⁵ Prim. NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, v nemščini. Prvi je iz njih objavil več daljših odlomkov Fr. Kosar v svoji nemški monografiji o Slomšku (Kosar 1863: 22–38). Bolj obširno pa je iz njih zajemal, jih prevedel in deloma povzel v svoji slovenski biografiji Frančišek Kovačič (1934: 84–133). Teh potopisov slovenska strokovna literatura o potopisu ni obravnavala; upoštevani so bili le v kontekstu Slomškove biografije.

vse kraje nekdanjega imenitnega mesta razkazali.« (*Drobtince* 1848: 89–90) Pozneje zapiše, da je v družbi »iskrenega Slovence Valentina Staniča na častitem oltarju sv. Mohorja in Fortunata sveto mašo služil, na pokopališču toljko svetih mučencov in spoznavavcov izveličanske vere naše.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: Zadnji ohranjeni potopis dokumentira potovanje iz Celovca čez Korensko sedlo na Bled in v Ljubljano (5. septembra v gledališču s Prešernom, nato pri Pavšku, Metelku), sledijo Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (iskal Ljudevita Gaja, našel družbo mlajših iliristov), hrvaško Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (Peter Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, Celovec.

Na teh potovanjih je imel Slomšek za glavni cilj, da neposredno in od blizu spozna slovenske dežele in ljudi pa tudi cerkvene ustanove, zlasti semenišča in samostane ter si z njihovimi predstojniki izmenja poglede na splošne razmere naroda, izzive Cerkev in s tem povezano vzgojo duhovnikov v bogoslovju. Vendar je bila Slomškova narava zelo občutljiva tudi za lepote narave, omenjal je zanimiva narodopisna opažanja, denimo o ziljskem štehvanju in reju pod lipo, človeške prigode pa je spremljal z globljo refleksijo človekove eksistence in usode. Vse troje (opis narave, narodopisni drobec in refleksija) se posrečeno združuje v tej sliki Bleda in okolice:

To je zelo visok grad na pečini, s katerega uživaš v najlepšem in najzanimivejšem razgledu. Naravnost proti zahodu se s svojo sivo glavo dviga kvišku Triglav kot oče vseh okrog ležečih gora; proti severu so precej oddaljene Karavanke, ob vznožju katerih se vrstijo najlepše cerkve; na vzhodu je širna ravnina proti spodnji Štajerski s številnimi župnimi vasmi in gradovi; proti jugozahodu v vrtoglavi globini jezero v prijetni kotlini obliva pečino, in naprej proti planinam, ki se vlečejo tja do Turčije [tj. Bosne], pozdravlja popotnika Sava, ki vre iz svoje bohinjske zibel. Ravno zdaj odmevajo kasni zvonovi s prijaznega otoka. Na nasprotnem obrežju zagledamo veliko ladjo s številnimi belo oblečenimi deklicami. Pogreb na jezeru! Edini sin že priletnega očeta, ki se je v pijanosti peljal ob jezeru, padel vanj in utonil, je jadral v grob. Za počasi drsečo ladjo se vleče bela proga, kaže prevoženo pot in izginja brez sledu. Ladja obstane – in mrtveca odnesejo v grob. *Ecce sortem!* – podoba našega življenja.⁶

6 Na drugačen, mnogo bolj daljnosežen in usoden način se je s slovenskim duhovnim, narodnim in geografskim prostorom ukvarjal Slomšek kot škof, ko je v več let trajajočih pogajanjih dosegel novo razmejitev lavantinske škofije (Kovačič 1934: 84–99), s katero je veliko večino štajerskih Slovencev združil v novo urejeni lavantinski škofiji in jih odtegnil nasilni germanizaciji v popolnoma nemško usmerjeni sekavski (graški) škofiji. Ta obširen ekleziastično-politični proces s pogajanjmi med cesarjem, škofi in papežem, v katerem je Slomšek zmagal, čeravno njegovo glavno načelo, da naj se meje škofije ujemajo z narodnostno mejo, ni bilo docela uresničeno, ne sodi v meje tega sestavka. Toda ob premisleku o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru ga je potrebno vsaj omeniti, saj gre predvsem temu Slomškovega

⁶ *Ecce sortem* – Glej, (kakšna) usoda! Nemški izvirnik v Kosarjevi knjigi (Kosar 1863: 27–28), tu prevod Jožeta Stabeja (Kosar 2012), v tisku.

delu ob drugem njegovem prizadevanju za slovensko kulturo poglobitna zasluga, da je Spodnja Štajerska do prve svetovne vojne sploh ostala slovenska dežela (POGAČNIK 1991: 147–148, 157).

7 Vitalna narodna zavest, ki jo je Slomšek poleg vere razumel kot bistveno prvino slovenske krščanske omike, se je izražala tudi v njegovih literarnih delih. Posamezne slovenske dežele, pravzaprav deli slovenskega naroda, so v njegovih tekstih večkrat metonimično predstavljeni s slovenskimi rekami. Že zelo zgodaj (1821) in prav ob začetku svoje bogoslovne poti je imel Slomšek slovesen govor za začetek slovenskega tečaja v družbi bogoslovcev. Ohranil se je rokopis tega govora z naslovom Napeljavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821, ki je za svoj čas ne le prvovrstno prerodno dejanje z zbranimi argumenti v prid učenja slovenščine, ampak tudi sam zase mala retorična umetnina. Ker je to prvi (pol)javni govor o slovenskem jeziku v slovenščini, ki povrh doslej ni bil objavljen, naj navedemo nekaj misli, ki ilustrirajo Slomškovo vizijo o potrebnosti učenja knjižne slovenščine kot višje enote, v kateri se združujejo govori posameznih slovenskih dežel. Govor začenja z iztočnico Jezusovih besed učencem: *Vos estis lux mundi*. – Vi ste luč sveta. V uvodu razvije misel, da duhovnik s tem, ko ljudstvu posreduje krščansko vero, obuja v njem hkrati tudi omiko in njene nasledke. Tako je rasla omika pri Nemcih, tako pri slovenskih prednikih v času Cirila in Metoda. Nato z obžalovanjem postavi primerjavo: »O kako merslo je ferze donafhnih vuzhenikov proti ferzi tih dveh bratov k Slovenfki vuzhenofsti.« (NRSS, Ms 44, 3v) Na očitek, da se slovenščina v vsakem kraju drugače govori in se je zato nima smisla učiti, odgovarja, da je vzrok temu med drugim to, da duhovni pastirji sami ne znajo knjižnega jezika: »[Od] kod pride ta reslozhk, de vľaka fara drugazhi isrekuje? Sato kir njih vuzheniki enako prav govoriti ne snajo, kir se Slovenftva le malo, al fzer nizh ne vuzjijo.« (4r) Zavrne tudi druge ugovore proti učenju slovenščine, češ da slovenščino znamo že od doma, ali da naj bi Slovenci že po enem rodu izumrli ipd. Danes si težko predstavljamo, kako odločni in smeli so bili ti Slomškovi pozivi k učenju slovenščine in prerodnemu delu med ljudstvom, ki so bili izrečeni, ko je bil komaj nekaj mesecev v bogoslovju in le pol leta po cesarjevem absolutističnem govoru učiteljem ob kongresu vladarjev v Ljubljani 1821.⁷ Ne glede na to je svoje videnje kulturnega razmaha uveljavljal naprej skladno z idejo o knjižnem jeziku kot zedinjujočem počelu Slovencev, o čemer je v govoru razvil tole poetično prisposodo:

„Sestre fo fi v nafhi fofefki ,Sava, Drava ino ,Savina, ena tezhke fkus Kranfko, druga fkus Korofhko, ta treka fkus ,Stajarfko deshelo, dalezh od eden druge vftanejo, pak vender fe prijaľno fkupej snidejo, ino v drushbi v morje fvoje shlahte ftekajo.

O ke bi vunder tim potoki mi enaki poľtali; ,Slovenz je Kranjez, Korefhez, koker ,Stajarz, bratji fmo eden drugimu, ako se mi v nafhih jesikah, v nafhim govorjenju, ako fmo fhe tako dalezh narasen, senazhimo koker te vode, eden drusga po potu te vuzhenofsti ,Slovenfkiga na dalej vodimo, tok se bodemo nafhim dalnim bratam priblishvali, ino,

⁷ »Ostanite pri starem redu, ki je še vedno najboljši. [...] Ne potrebujem učenjakov, temveč le pridnih državljanov, in tako mi vzgajajte mladino. Kdor meni služi, mora poučevati, kakor jaz ukazujem. Kdor pa tega ne more ali kdor se ukvarja z novotarijami, naj gre, kamor mu drago, ali pa ga dam odstraniti jaz.« (MODER 1952: 16)

o frezhni zhaŭ, kateri prideŭh, de bode v jesiku ,Slovenŭtva ena hiŭha, eden rod, eno ,Slovenŭtvo, en govor! (NRSS, Ms 44, 4r–4v)

Za leto 1821 pomeni takšna vizija izredno stopnjo artikulacije slovenske narodne in jezikovne ideje. Še dodatno je izjemna zato, ker je ohranjena v slovenščini, in še dodatno, ker jo je zapisal komaj enaindvajsetletni bogoslovec. V svojem okolju je delovala kot integralna vizija slovenstva, ki naj se harmonično razvija po poti vere in kulture. Slomšek je to videnje izrazil še enkrat v poeziji. Leta 1822 je – verjetno za slovesnost ob začetku ali koncu jezikovnega tečaja – zložil pesem *Slovenstvo*, ki jo je v spremni opombi označil kot odo, »ki so si jo gojenci celovškega semenišča peli v spodbudo, ko so se začeli v letu 1822 iz lastne potrebe medsebojno izobraževati v materinščini«; objavljena je bila šele nedavno (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ Daljša pripovedna pesem v 19 kiticah, zasnovana še v Vodnikovem duhu, s prispodobno govori o »spanju« Slovencev, o njihovi težki zgodovini, naposled pa o nujnosti narodnega prebujenja in aktivnega dela. Ideja narodnega in jezikovnega zedinjenja slovenskih dežel je med drugim izražena v tehle kiticah:

Tam Sava mi 'zvira,
kir beli se sneg,
Savina pogmira
prebistro nje tek;
prdruži se Drava,
njih sestra, in glej,
kok tečejo brzdn
v družbi naprej.

Ta potok veseli
me pejti vuči,
Slovence na beli
dan gori budi,
de b' hotli en druž'ga
za brate spoznat,
prjazno po potu
modrine pelat.

Topos slovenskih rek, ki Slomšku simbolno predstavlja ideje kulturnega sodelovanja, jezikovnega zbliževanja in narodne zedinjenosti posameznih slovenskih dežel, je bil globoko vraščen v njegovo duševnost. Ko je v približno istem času, tj. med letoma 1821 in 1824, napisal daljšo epsko-lirsko pesem, posvečeno Urbanu Jarniku,⁹ jo je zasnoval s tematiko povezanosti med »Savinjsko ravnino« in pokrajino ob koroški reki; o sebi govori pesnik alegorično kot o majhnem grozdu, ki ga je s Štajerske prinesel v dar Koroški (tj. Jarniku), pesem pa je seveda naslovil *Drava* (*Drava! ti slo-*

⁸ Vprašanje o točnem začetku jezikovnih tečajev v letih 1821 ali 1822 ostaja odprto. Po Slomškovi dataciji je mogoče sklepati, da je bil Napeljavni govor s konca leta 1821 ali je bil morda uvod v tečaj, ki se je praktično začel šele v letu 1822.

⁹ Jarnik je bil v letu 1824 star 40 let, zato je možno, da mu je Slomšek kot prijatelj in občudovalec to pesem napisal prav ob jubileju oz. godu tega leta.

venska mati, SLOMŠEK 2011: 20–23). Simbolika slovenskih rek in pokrajin se je nato v Slomšku vzbudila še potem, ko je ob koncu življenja kot škof poslednjič obiskal Solčavo in v župnijsko knjigo zapisal pesem Slovo Žolcpaškim planinam ter jo tudi podpisal »Pri svoji tretji in poslednji obiskavi 21. rožnega cveta 1861«. V petkitični pesmi se prepletata motiv strmih solčavskih planin in dolinskih slovenskih rek:

Z Bogom, hčere stare matere, mogočne Slave:

košata Radoha, visoka Ojstrica,

gorjata Rinka in zobata Olšova!

Povzdigajte Slovencom bistre glave,

naj bojo vrli sini Slave!

[...]

Deroča Drava, svetla Sava in Savinja,

mogočne vode in slovenske sestre tri,

vsaka po svoji stezi neprenehoma hiti

in te uči, slovenska rodovina!

kako se zadobi modrina. (SLOMŠEK 2007: 63–64)

Solčavske planine v pesmi alegorično konotirajo moralno neomajnost, premočrtnost, narodno zavednost; ta »vertikalni« element se dopolnjuje s »horizontalnim«, ki ga uvajajo slovenske reke, predstavnice slovenskih dežel, ki so hkrati simbol vztrajnosti, zagnanosti, dinamičnosti. Pesnik je snov pretanjeno komponiral tako, da vertikalni element zavzema prvo in četrto kitico, vmes med njima kakor v dolini tečejo reke v drugi in tretji kitici. Zadnja, peta, poveže obe prvini v prizadevanju za resnico in dobro med Slovenci s projekcijo v odprto prihodnost.

8 Slomšek se je le predobro in preveč realistično zavedal resničnega položaja Slovencev na Štajerskem in Koroškem, da bi ga ne boleli učinki germanizacije: notranja vdaja nekaterih Slovencev nemštvu, zatajevanje lastnega, slovenskega izvora ter jezika, postopen odpad družine in ponemčenje lastnih otrok. O tem je Slomšek večkrat z bolečino pisal; krivdo je videl predvsem v Slovencih samih; v premajhnem spoštovanju maternega jezika in lastnega izvora. Za to večidel ni obtoževal Nemcev, ampak rojene Slovence, ki so se pripravljali za nekaj socialnih ugodnosti odtujiti svojemu rodu. Tem je namenil oster, zelo jasen članek Graja nemškutarjev, objavljen še v zadnjih *Drobtinica*h njegovega življenja leta 1862. To antologijsko besedilo se začenja tako:

»Kaj mi hočete dati, in jaz vam ga izdam?« tako je govoril Judež Iškarjot kervoželjnim sovražnikom Kristusovim. [...] Kaj nam hočete dati, in vam hočemo prodati svoj narod, svoj materni jezik in vso narodno blago? tako govorijo naši nemškutarji, svojega naroda zatajevalci, po nemški strani Nemcom, po vogerski strani madjaroni Magjarom, lahoni po laški strani pa Italijanom. Trideset srebrnikov ravno ne iščejo; zadosti jim je nekoliko pohvale, nekaj posvetne časti. [...] Ni se potemtakem čuditi, da vbogo slovenščino od vsih krajev pokončavna povodenj zaliva ... (*Drobtince* 1862: 59)

Ti in takšni stavki so izhajali iz prejasne zavesti, kaj se dogaja po štajerskih ter koroških mestih, trgih in vaseh, še zlasti med tistimi Slovenci, ki so po novi razmeji-

tvi škofij ostali »prepuščeni na milost in nemilost« krški (celovski) oz. sekavski (graški) škofiji (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek se je zavedal, da se skokovito nadaljuje proces, ki je v počasnejših in manj nasilnih korakih spreminjal narodnostno podobo Koroške že stoletja. Iz te zavesti je nastala svojstvena, prav za Slomška značilna vizija potujčenega, izgubljenega slovenskega prostora, ki jo je s svojim poetičnim slogom opisal takole:

Kdo je ponemčil Gorotana visoke planine in doline zelene častite Koroške dežele, v koji so svoje dni mogočni Gorotanski knezi gospodovali, kakor nam priča jezer let stari kamniti prestol na starodavni ravnini poleg Gospe svete? Na grobu stare slave knezov prestol v zemljo leze na meji nemčije [tj. nemštva], in na bližnem homu častita stolica Gospa sveta že v nemčiji medlí; alj visoke gore Grebenca in Kačji verh, Golovica in Svinja ste v nebo kipeče priče, da so svoje dni Slovenci po njih košatih livadah svoje čede pasli, in z njih višin v sosedno Tirolsko, Solnogradško in Austrijansko gledali in popevali gorske popevke, kder sedaj ni slovenskega glasu več čuti. Bistrice po vsih krajih nemčije po slovensko rožljajo, se v Dravo, Muro in Murco odmevajo, pa po njih bregih ni več Slovincov, ki bi razumili, kaj jim velijo potoki in reke u starodavnih časih po slovensko keršene. Koroško Brezje in štajarski nemški Gradec nam pripovedata v množini veliko varožev, tergov in vesi po nemških krajih, da so jih nekdanji Slovenci stavili in v njih prebivali, v kojih so zdaj le Nemci doma. – Kaj so očitni sovražniki nekdanje Slovence po vsih tih krajih pobili in po kervavem boju si osvojili vse te slovenske lastnine? – Nemškutarji so jih po malem Nemcom prodali, ter so sebe in svojo deco ponemčili.« (*Drobtince* 1862: 59–60)

Značilno je, da so tudi v teh žalobnih, elegičnih stavkih omenjene tri slovenske reke; toda te tečejo skozi potujčeni prostor, ki je za slovenstvo izgubljen. V tipologiji slovenskih »literarnih prostorov« ne bi smel manjkati tudi ta prostor, iztrgan iz organske in jezikovne zveze s preostalim slovenskim kulturnim prostorom, za katerega enotnost in omiko si je Slomšek prizadeval in katerega zgodovinsko odtujitev je zato boleče občutil ter izrazil. Takšno odtujitev – tako prostora nasploh kakor tudi posamezne osebe – svojemu rodu je razumel Slomšek kot kršitev od Boga danega naravnega reda, naravnega prava. Slovenska kultura, po Slomškovo omika, je bila v njegovem pojmovanju del celostne krščanske omike in vitalno odvisna od krščanstva, ki ji je po njegovem prepričanju omogočilo nastanek ter razvoj. Zato je Slomšek tudi avtor prve teološke utemeljitve slovenske narodne individualnosti, izražene v znani pridigi na binkoštni ponedeljek 1838 (Slomšek 2004) in v drugih spisih.

9 Sklep

V štirih desetletjih slovstvenega in kulturnega delovanja Antona Martina Slomška od 1821 do 1862 je slovenski narodnostni prostor nastopal kot ena osrednjih preokupacij njegove misli in pisanja. Implicitno se to kaže že v obširni mreži pisemskih stikov s sodelavci, ki je segala s Koroške in Štajerske na Kranjsko, Tržaško in Goriško. Eksplicitno se Slomškova misel o slovenskem narodnostnem prostoru izraža v njegovih prizadevanjih za pouk slovenskega jezika, s katerim je na Koroškem in Štajerskem sredi 19. stoletja pomembno pripomogel k uveljavitvi skupne norme knjižnega jezika, v katerega se stekajo posamezne pokrajinske inačice ter narečja. Zanimiva

je tudi Slomškova percepcija prostora v potopisih, nastalih na njegovih potovanjih po slovenskih deželah v letih 1833, 1834 in 1837. Kot literarni simboli pa nastopajo elementi slovenskega prostora v Slomškovih literarnih delih, zlasti pesmih. Osrednja podoba, ki je pojavlja večkrat, je podoba slovenskih rek, ki prihajajo iz raznih slovenskih dežel, a se stekajo v enoten tok in v njegovih pesmih s tem predstavljajo vsem Slovencem skupno jezikovno ter narodnostno kulturo. Temelje tako integriranega slovenskega jezika ter slovenskega kulturnega prostora je Slomšek videl v naravnem pravu, danem od Boga, iz česar je razvil prvo teološko utemeljitev slovenske narodne individualnosti.

VIRI IN LITERATURA

AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje*, 1930–1932. Ur. Frančišek Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Drobtince za novo leto 1848: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvurčenje ino za kratek čas. Celje: Matija Vodušek.

Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvurčenje ino za kratek čas. Celovec: Jožef Rožman.

Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja*. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenfkimu sboru 1821. Tudi na spletu.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ur. Matija Ogrin in Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Tudi na spletu.

--, 2007: *Poezija: Objavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba (Zbrano delo, 1).

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba (Zbrano delo, 2).

UKM, Ms 124: *Pefme sa pokuŕhno 1832–1838*.

UKM, Ms 125/7: *Lehko noč* (pesem v dajničiči, tisk).

Ivan GRAFENAUER, 1958: *Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečajji v celovškem semenišču*. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER in Alfonz GSPAN, 2009: *Slomšek Anton. Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Marko JESENŠEK, 2003: *Slomškov jezikovni nazor in slog. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 669–682.

- , 2010: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.
- Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.
- Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.
- Franc KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Njegovo življenje in delovanje*. Prev. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba. V tisku.
- Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski I, II*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: Od sistema k besedilu*. Maribor: Zora (Zora, 74).
- Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela*. Maribor: Obzorja.

ANTON MARTIN SLOMŠEK AND THE QUESTION OF THE UNITY OF THE SLOVENE CULTURAL SPACE

This article presents Slomšek's efforts towards linguistic and cultural integration of the Slovene lands between 1821 and 1862. The prominence of the Slovene cultural and geographic space in Slomšek's works is presented by using his correspondence and travel writings, with a special view to his works on a unified Slovene literary language and his creative writing, in particular his poems.

Key words: A. M. Slomšek, Slovene literature, Slovene literary language, space of Slovenian culture

1 Introduction

Anton Martin Slomšek's work for Slovene culture is exceptionally broad and complex because he labored intensively in very different fields, such as clerical pastoral work and sermon composition, applied pedagogical work and textbook writing, translating and editing, cultural organizing, teaching Slovene, intensive advocacy for standardization of the Slovene literary language and its assertion in public life; writing poetry, prose, religious essays, and moral tracts. He became active in literature already in high school, around 1816, and his intensive involvement in all fields connected with Slovene language and literature began when he entered on theological studies in Celovec (Klagenfurt) in the fall of 1821. These beginnings correspond to the time after the publication of Jernej Kopitar's grammar (1809), which was a »normative signpost« between »the past of language variants in the different lands« and »the process of their unification« into a common linguistic norm (OROŽEN 2010: 212) in the middle of the nineteenth century. The process of unifying the Slovene literary language was surely but an external expression, an external appearance of essential internal shifts in Slovene culture of the time—shifts that meant the spread of Slovene national consciousness and gradual transformation of regional, provincial affiliation into Slovene national affiliation. Slomšek's contribution to these integrative processes was significant, especially in Carinthia and Styria, where he was, during the time he was active, the central figure in the national awakening. We can observe numerous instances of strong insistence on linkages between Carinthia, Styria, Carniola, and Primorsko in his works, which display a consciousness of these lands' spaces and their mutual belonging within the framework of Slovendom as a higher, superior community. In this article, I will outline some of the areas of Slomšek's work for integration with select examples that most clearly exhibit his consciousness of the Slovene cultural and geographic space.

2 Starting with his time at the Ljubljana lycée, even before his seminary years, Slomšek carried on correspondence with a wide network of friends and colleagues in all of the Slovene provinces. Although only a small portion of Slomšek's correspondence survives, the over 400 letters that have show very well his network of cultural connections, and activities throughout the Slovene provinces and including just about all of the cultural activists of his time. It is understandable that these contacts were especially intensive in the then centers of Slovenes' cultural life—Ljubljana, Celovec, and to some extent Gradec (Graz)—and with a narrow circle of colleagues in Styria. It is probable that already at the lycée in Ljubljana (1819–1820) Slomšek met Franc Metelko, whose lectures on Slovene were an important influence on the quality of the literary languages used by the younger generation of intellectuals, among them Matija Čop and France Prešeren (KOLARIČ 2009). Slomšek is confirmed to have collaborated with Metelko during his seminary years, when Metelko would send to him in Celovec the drafts of his grammar even as it was being printed—that is, in 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Of interest are Slomšek's letters to Čop that have been preserved from the time he was a seminary mentor in Celovec. Besides a trusting, friendly relation, they attest to an intensive exchange of books on linguistic and literary matters. Thus on 30 October 1832 he sent to Čop in Ljubljana Megiser's dictionary and some of Jarnik's works. Later he sent Svetokriški and asked him to intercede with the censor for collections of the so-called Ahacel poems (AZN 1930: 3), inquired about the work on publication of *Kranjska čbelica*, and on 5 January 1833 wrote: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Pfaffen zu hören! Profim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovenze.« (AZN 1930: 5) Then later he reported that the Ahacel collection has been well received, which he saw as evidence of the success of Slovene Sunday schools in Carinthia and Styria in their efforts to encourage progress in reading (AZN 1930: 11). His correspondence with Bleiweis was even larger. He wrote to the editor of *Novice* in Ljubljana from Št. Andraž and later Maribor many times, including about his linguistic positions on the so-called new forms—he supported them but advocated gradual introduction and reciprocity between Slovene lands: »I think it is right that the Carniolans are seated at the head of the table, but you must not forget that we, too, are Slovenes, and do not demand that yours is always the rule; and we take many of your forms, which are unlike ours, copying St. Augustine: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN: 318–321) Many of Slomšek's biographical writings and memoirs came from his personal connections. Thus, for instance, he wrote about his friend Valentin Stanič from Goriško, whom he highly admired: »May the fitting praise of the deceased give young readers inspiration for the dead teach us to live.« (*Drobtince* 1848: 81) In Trst (Trieste), Slomšek was in contact with Ravnika's successor, Bishop Jernej Legat. In Carinthia, he was especially closely connected with the teacher Matija Ahacel and the Slavist Urban Jarnik, and of course with Mihael Andreas and various »Pohorje poets«. Slomšek maintained and refreshed multiple connections with colleagues on his publications, especially prose translations, the almanac *Drobtince*, and textbooks. Among them were Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen, Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon

Rudmaš, Mihael Zagajšek, and others.¹ It appears that during the good four decades of his activities, from approximately 1821 to 1862, Slomšek developed co-operation or at least contacts with almost all of the vital trends of the Slovenes' cultural life, from Carinthia and Styria to Primorsko.

3 Slomšek's advocacy for a common Slovene literary language that would overcome regional differences and become an indicator to all Slovenes of their collective progress is especially pronounced in his first Mass promise to devote his free time to the mother tongue (KOVACIČ 1934: 45). It is well known that he had already been doing this as a first-year seminarian. In the fall of 1821 he took the initiative to prepare a Slovene language course for seminarians. He continued the course every year until he graduated, as his introductory speeches, which have been preserved, attest. In them, he refutes the established opinion that it was not necessary to study Slovene, and he highlighted the language's qualities and its importance, in particular for priests. From the start he held that literary Slovene was a means of combining regional dialects into a superior cultural unit. In 1829, after several years of service as an associate pastor, Slomšek returned to Celovec as a seminary mentor. It was then that he revamped his Slovene language course and partially achieved that it be required.² Since he was teaching seminarians from two dioceses, there were both Carinthians and Styrians, and even some Carniolans. Such a variety of regional dialects gathered in his Celovec classroom only convinced Slomšek, from 1821, of his vision of a unified literary language. His course performed a revival function similar to Metelko's at the Ljubljana lycée, only his work was not institutionalized, even though he was a better teacher than even Metelko (GRAFENAUER 1958: 280). In his teaching he could rely on the scholarly grammars by Kopitar, Metelko, and Murko. However, since these were not suitable for language teaching, Slomšek wrote his own grammar *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne*, which was substantively his own linguistic work (JESENŠEK 2010: 672). It flowed from his teaching experience and therefore a feature of the grammar is that it ends with »a test of knowledge« on three levels. Slomšek most likely began writing the grammar, which remains in manuscript form, already when he started his theological studies in 1821 (ibid.: 679). Since he was aware of the forced Germanization in Carinthia and Styria, it was clear to him that Slovendom would stand or fall with the language. Therefore, he saw in a cultivated, literary language a defense of higher spiritual culture against loss of national and ethnic identity. Since he took a long, broad view, already in his seminary years he rejected regional particularisms as a path to the goal, unlike Dan-

¹ Slomšek rejected Peter Danjko's alphabet but everything indicates he had direct contacts with Danjko as well, although the correspondence has not yet been attested. A very early version of Slomšek's poem »Lehko noč«, first published among the so-called Ahacel poems (*Pesme po Koroškim ino Štajarskim znanem*, 1833), was before that, in a different form printed in one of Danjko's (not yet identified) books. Since Slomšek did not publish the poem before 1833, we can conclude that Danjko could not have obtained it for publication except directly from Slomšek. The printed version can be compared with Slomšek's manuscript (UKM, Ms 125/7).

² The Celovec/Klagenfurt bishop, Georg Mayr, confirmed Slomšek's request and assigned his theology students to Slomšek's Slovene course, while the Lavanttal bishop, Zimmerman, underlined that it was optional for his students of theology (GRAFENAUER 1958: 279–80).

jko and the Styrian dialect and to a lesser degree Metelko (in word formation) and the Dolenjska dialect. Moreover, although himself a Styrian, he insisted that central Slovene linguistic traditions together with elements from other regions take the lead in the gradual formation of the literary language (JESENŠEK 2003: 673). That is how he taught his students, and it bore literary and journalistic fruits. In this spirit Slomšek congratulated Čop on 30 May 1833 for his »scholarly, courageous spelling rules« in the hope that they would put an end to the »devastating schism« (AZN 1930: 7). During later reform arguments after 1850 he complained to Bleiweis »Each stubbornly writes his own way. The proclivity to schism was and will continue to be an inherited sin of the Slavs. (ibid.: 316).

4 The summer of 1825 Slomšek left Celovec and went to Ljubljana via Olimje in »Slovene literary matters«.³ The almanac *Kranjska čbelica* was at first closely focused on a narrow circle of collaborators in Carniola. As an unknown writer at the time, Slomšek had not been invited to cooperate, but he followed the publication intensely. For a variety of reasons, from 1829–1838, while a seminary mentor in Celovec, Slomšek developed and led wide ranging literary activities among the seminarians. There were three main branches of activities, the most well known of which was the first Slovene secular songbook, *Pesme po Koroških ino Štajarskim znane* (1833, expanded in 1838), which was at the same time the first large literary achievement of a wide circle of Carinthian and Styrian poets. Among them, Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen, and Josip Hašnik were comparable to the *Kranjska čbelica* contributors (GRAFENAUER and GSPAN 2009). Of course, the group was different; they were not oriented towards Romanticism, but were part of the transition from Enlightenment to pre-Romantic literature, and thus more oriented to imitating folk poetry, to poetic Christian reflection, education, and entertainment. Nonetheless, it is still possible to speak of a tight circle of collaborators, about a Slomšek circle that cooperated on almost all later publications that he initiated.

Another significant accomplishment of the Slomšek Celovec circle was a series of translations of Christoph Schmid, which the seminarians in the Slovene course prepared, though their mentor corrected them and prepared them for print.⁴ Gspan and Grafenauer believe that Slomšek was the founder of Slovene literature for youth, which could not become well developed in Carniola because of the elitist complexion of *Kranjska čbelica*. It did, however, develop in Carinthia. (GSPAN and GRAFENAUER 2009)

The third important achievement of the Slomšek Celovec circle was an almanac of poetry, which was a kind of Carinthian offshoot of *Kranjska čbelica*, only it was not printed and remained in manuscript. It was entitled »Pefme za pokufhno« and is preserved in only one copy, in Slomšek's archive. At first, each issue was probably

³ See KOVAČIČ (1934: 48). GSPAN and GRAFENAUER (2009) refer to 1824 as the year he met Metelko, Zalokar, and Strel in Ljubljana and inquired about the founding of the journal *Slavinja*, which never took place, but it was likely the summer of 1825, after the parting blessing and while waiting for the placement decree.

⁴ Schmid's books *Perjetne perpovedi za otroke* (1832; 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenju* (1835), *Sedem novih perpovedi za otroke* (1836), and many others came out in Celovec/Klagenfurt with the subtitle »translated by young seminarians in the Celovec seminary«.

prepared as a separate almanac, but now they are sewn together in one large, bound manuscript (UKM Ms 124). Literary historians have, for the most part, not treated these poetry collections, which were assembled in 1832–1835 and 1838, giving them only passing note. However, some of the poems rise about the level of beginners' attempts and in some respects modified Vodnik's poetic tradition, which the collection cites in its title, and gave it new, pre-Romantic dimensions. It appears that Slomšek gave his students a certain theme—in 1832 it was spring—and then some of the resulting poems were published in the so-called Ahacel collection. Among the notable poets in the collection are Janez Arlič, Jožef Hašnik, and Valentin Orožen; Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, and Luka Sevšek wrote many poems. In the best poems, which not formally inferior to Vodnik's—those by Arlič, Hašnik, and a few others—Enlightenment themes are significantly expanded, refreshed, and even superseded: Besides naïve moral and entertaining tendencies, there is a more introspective, spiritual reflectiveness that is on the border between the Enlightenment and Romanticism. Certain poems, like Arlič's »Mila folsa«, are filled with Romantic elegiac pessimism. The move from the stanzas of Alpine melodies to more complex metrical forms accords with this. In 1838 Arlič even wrote a formally finished »Sonet«. Thus under the modest title »Pefme za pokufhno« Slomšek's Celovec circle began to write artistically more ambitious spiritual literature. This Christian spiritual content complemented the contents of *Kranjska čbelica*. From a formal standpoint, it probably relies on *Kranjska čbelica*, because the most significant lyrics, especially those of Arlič and Hašnik, display Prešeren's influence. Here, too, it is possible to see one of the most indicative and complex relations between Carniola on the one hand and Carinthia and Styria on the other.

5 His travel writings express Slomšek's awareness of the space of Slovene and neighboring lands in a more empirical way. In them, he quite precisely described his holiday travels during his time as a seminary mentor, especially in Carinthia, Styria, Carniola, and Goriško. The travel writings from 1833, 1834 (incomplete), and 1837 have been preserved.⁵ The travel writings that have been preserved tell about the trips that Slomšek made, for the most part in an »apostolic manner«—that is, on foot.

- In 1833 he traveled from Celovec over the Visoke Ture/HoheTauern mountains to Salzburg, Linz, Vienna (where he meets Jakob Zupan), via Marijino Celje/Mariazell to Graz (he searched for but did not find Kolomon Kvas), to Sv. Peter near Maribor for among other things a meeting with Anton Murko, to Spodnja Polskava, Studenice Sladka Gora (to see Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, and back to Celovec.
- In 1834 his trip was from Celovec to Uršlja gora over the mountains Oljka to Vojnik, Slovenske Konjice, and Špitalič; from there the account is lost. Despite the lost manuscript,

⁵ NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, in German. Fr. Kosar was the first to publish many longer excerpts from them, in his German-language monograph about Slomšek (KOSAR 1863: 22–38). Frančišek KOVACIČ (1934: 84–133) took more liberally from them, translated them, and summarized some of them in his Slovene-language biography. Slovene scholarship on travel writing has not treated them; they have only been taken into account in the context of Slomšek's biography.

bills document travel expenditures »to Gorica and Videm in Friuli, so that on this occasion he probably visited the Rezija/Resia Slovenes as well. Slomšek became acquainted with their dialect and cited it many times in his lectures.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič understands these bills as documents from the same trip, in 1834. However, in two later accounts Slomšek states that he visited his friend Valentin Stanič in 1835, and that the latter accompanied him to Aquileia, meaning some trip in 1835, for which there is no manuscript: »To the end of my days I will never forget how in 1835 the two of us went via Palma nova to Aquileia, how I was shown all of the lands of the once great city from a high, old tower.« (*Drobtince* 1848: 89–90). Later he wrote that in the company of the »true Slovene Valentin Stanič he served mass on the high altar in St. Hermagoras and Fortunatus, on the grave of so many holy martyrs and witnesses to our salvific faith.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: The last travel account that is preserved is of a trip from Celovec over the Korensko sedlo to Bled and Ljubljana (on 5 September he was at the theater with Prešeren, then at Pavšek and Metelko's), then to Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (he searched for Ljudevit Gaj and found a company of young Illyrianists), Croatian Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (P. Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, and back to Celovec.

During these trips, Slomšek's main goal was to learn about the Slovene lands and people directly and close up, and also about the church institutions, especially the seminaries and monasteries, where he would exchange views with their directors on the general condition of the people, the Church's challenges, and the related theological education of priests. However, Slomšek's nature was also very open to the beauties of nature, and he frequently added interesting observations about the people; for instance, about the Ziljska equestrian sport known as *štehvnanje* and dance called *rej*, beneath the linden. He added deep reflections on human existence and fate to his stories of human events. All three—natural description, anecdotes about the people, and reflections—are happily married in this picture of Bled and surroundings:

The castle is very high on a cliff from which you can enjoy the most beautiful and interesting view. Due west Triglav raises its gray head like the father of all the mountains around it; to the north are the fairly distant Karavanke, at the foot of which is a string of pretty churches; in the east is a broad plain towards Lower Styria with its many village churches and castles; to the southwest, dizzyingly far down in a pleasant ravine a lake washes on the rocks; and further towards the mountains that extend all the way to Turkey (i.e., Bosnia), the Sava greets the traveler, rushing from its Bohinj cradle. It is just now that the late bells resound from the welcoming island. We catch sight of a large boat on the opposite bank with many maidens dressed in white. A burial on the lake! The only son of an already elderly father was boating on the lake while drunk, fell in, and drowned. He sailed into his grave. A white line extends behind the slowly gliding boat, marking its course, and disappears without a trace. The boat stops, and they carry the dead man to his grave. *Ecce sortem!*—the image of our life.⁶

⁶ *Ecce sortem* 'Look, (such) a fate!' In Kosar's book (KOSAR 1863: 27–28), is the German original; Jože Stabej's Slovene translation (KOSAR 2012) is forthcoming.

6 As a bishop, Slomšek was involved in another, more far reaching, and fateful way with the Slovene spiritual, national, and geographic space. During long years of negotiating he obtained a new division of the Lavanttal, later Maribor diocese (Kovačič 1934: 84–99), uniting the vast majority of Styrian Slovenes in a newly organized Lavantinska diocese, saving them from forced Germanization in a completely German-oriented Graz-Seckau diocese. This article cannot cover how Slomšek won in this extensive ecclesiastical-political process with negotiations between the emperor, bishops, and pope, although he did not fully realize his main goal, that the diocesan and ethnic borders correspond. Nonetheless, in considering the Slovene cultural and geographic space it is at least necessary to mention it, because it is thanks to Slomšek's work, besides his other efforts for Slovene culture, that Lower Styria remained a Slovene province at all until WW I (Pogačnik 1991: 147–148, 157).

7 The vital national consciousness, which besides faith Slomšek saw as the essential ingredient of Slovene Christian progress, was also expressed in his literary works. In his texts, individual Slovene provinces, actually pieces of the Slovene people, are often metonymically represented as Slovene rivers. Quite early—I have repeatedly cited 1821—at the very beginning of his religious path, Slomšek gave a celebratory speech in the company of seminarians for the start of the Slovene-language course. The manuscript of the speech has been preserved. It is entitled »Napelvavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821« [A commencement speech to the Slovene assembly in 1821] and is not only a top rate revival act with arguments aligned to support the study of Slovene, but also a minor piece of rhetorical art. Since this is the first (semi-) public speech about the Slovene language in Slovene, which has yet to be published, I will adduce some of the thoughts that illustrate Slomšek's vision of the need for learning literary Slovene, a higher form of the language in which the dialects of the individual Slovene provinces are joined.

The speech begins with the opening of Jesus's words to his disciples: *Vos estis lux mundi* 'You are the light of the world'. In the introduction he develops the thought that when conveying the Christian faith to the people a priest simultaneously inspires in them progress and its fruits. That is how progress took place among the Germans, and how it took place among the Slovene ancestors in the time of Sts. Cyril and Methodius. Then he makes a disappointed comparison: »And yet how cold the hearts of today's teachers compared to the hearts of these two brothers towards Slovene learning.« (NRSS, Ms 44, 3v) To the objection that Slovene is spoken differently in each place and therefore it is senseless to study it, he answers that the reason, among others, is that the spiritual pastors themselves do not know the literary language: »what is the reason for each parish to speak differently? Because their teachers do not know how to speak correctly either, for there is to little Sloveness, or they do not study it at all.« (4r) He likewise rejects other objections to learning Slovene, such as knowledge of Slovene from home or that Slovenes will die out in another generation. Today it is difficult for us to imagine how decisive and brave Slomšek's calls for the study of Slovene and revival work among the people were, having been spoken when he was at the seminary but a few months and only a half year after the emperor's absolutist speech to the teachers at the congress of rulers in Ljubljana in

1821.⁷ Despite this, he continued to state his view of cultural growth together with the idea of the literary language as uniting principle for Slovenes, one that he poetically depicted in his speech:

They are sisters in our neighborhood »Sava«, »Drava«, and »Savinja«, one flowing through Carniola, the other through Carinthia, the third through the Styrian land, staying far from one another yet warmly joining with each other and together entering the sea as a family.

Would that we become like these streams: Carniolan, Carinthian, as well as Styrian are Slovenes, we are brothers to one another; would that in our language, in our speech, even though far apart, we would unite as these waters, on this path of learning we Slovenes would recognize one another from a distance, draw closer to our distant brothers, and, oh happy time to come, when Slovenedom will have one home, one people, one speech. (NRSS Ms 44, 4r–4v)

For the year 1821, this vision was an exceptional advance in articulating Slovene national and linguistic ideas. It is the more exceptional because it has been preserved in Slovene, and moreover, because a barely twenty-one year old seminarian wrote it. In its context—and effectively—it acted as an integrating vision of Slovenedom, which was to develop harmoniously along the path of faith and culture. Slomšek expressed this view once more, in poetry. In 1822, probably for a ceremony at the start or end of the language course, he composed the poem »Slovenstvo«, in an accompanying note calling it an ode »which the students of the Celovec seminary sang for inspiration when they began, in 1822, of their own accord to educate themselves in the mother tongue«. It was published only recently (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ A longer, nineteen-stanza narrative poem composed in Vodnik's style, contains a simile of Slovenes' »sleep«, tells of their difficult history, and then of the necessity of a national awakening and active work. The idea of national and linguistic unity of the Slovene lands is one of the themes expressed in the stanzas:

There my Sava springs,
Where the snow lies white,
The Savinja slows
its racing flow;
the Drava joins,
their sister, and look,
how they race speedily
together along.

The merry river
teaches me to sing,

⁷ »You will remain with the old order, which is still the best. [...] We do not need students but dutiful citizens, and that is how you will educate the youth for me. Whoever serves me must teach as I command. Whoever cannot or is engaged in novelties may go where he pleases, or I will have him removed.« (MODER 1952: 16).

⁸ The question of the exact beginning of the language course, in 1821 or 1822, remains open. By Slomšek's dating it to 1822 it is possible to conclude that the commencement speech from the end of 1821 was an introduction to the course, which only began in 1822.

raises the Slovenes
to a new morn,
with a desire to
call each other brother,
and happily sail
a path to wisdom.

The topos of Slovene rivers, with which Slomšek symbolizes the idea of cultural cooperation, linguistic approximation, and separate Slovene lands unifying into a nation, was deeply embedded in his consciousness. When at approximately the same time, between 1821 and 1824, he wrote a longer epic-lyric poem dedicated to Urban Jarnik,⁹ he based it on the theme of linkage between the »Savinja Valley« and the area along the Carinthian river. The poet speaks allegorically about himself as a small grape brought from Styria as a gift to Carinthia (i.e., Jarnik). Of course, he called the poem "Drava" (»Drava! Slovene mother«; SLOMŠEK 2011: 20–23). The symbolism of Slovene rivers and lands appeared again later, when at the end of his life, as a bishop, he visited Solčava for the last time and wrote down in the parish book the poem »Slovo Žolcpaškim planinam«, signing it »On my third and last visit 21 June 1861«:

Farewell, daughters of the old mother, mighty Slava:
verdant Radoha, high Ojstrica,
towering Rinka and sharp Olšova!
Make the Slovenes raise their keen heads,
that they be brave sons of Slava!
[...]
The rushing Drava, clear Sava and Savinja,
Mighty waters and Slovene sisters three,
each without respite running its course
and teaching you, Slovene family!
how wisdom is gotten. (SLOMŠEK 2007: 63–64).

The Solčava mountains in the poem allegorically connote moral fortitude, principledness, and national consciousness. The »vertical« component is complemented by the »horizontal«, which the Slovene rivers introduce, the representatives of the Slovene lands, which are at the same time symbols of continuity, enthusiasm, and dynamism. The poet delicately arranged the contents so that the vertical component takes the first and fourth stanzas, between which the rivers run as if in a valley in the second and third stanzas. The final, fifth stanza ties both elements together in support of truth and good between Slovenes, projecting them into an open future.

8 Slomšek was only too realistically aware of the true condition of Slovenes in Styria and Carinthia for him not to be pained by the effects of Germanization: some Slovenes' inner surrender to German; concealment of their own, Slovene origins

⁹ In 1824 Jarnik was forty, so it is possible that Slomšek wrote this as a friend and admirer for his birthday.

and language; and finally, the breakdown of the family with the Germanization of children. Slomšek wrote about this with hurt many times. He blamed the Slovenes for this most of all—for their insufficient respect for their language and origins. For the most part he accused the Slovene born, not the Germans, because the former were prepared to distance themselves from their people for some social advantages. To them he addressed a sharp, very pointed article, »Graja nemškutarjev«, which was published in the last, 1862 issue of *Drobtinice* in his lifetime. The anthologized text begins:

»What will you give me that I hand him over to you?« is what Judas Iscariot said to the bloodthirsty enemies of Jesus Christ. [...] What will you give us that we sell our people, our mother tongue, and all the nation's possessions? That is how our German sympathizers talk, betraying their people; on the German side to the Germans; on the Hungarian side the *madjaroni* to the Hungarians; and on the Italian side, the *lahoni* to the Italians. They are not exactly looking for thirty pieces of silver; they are satisfied with a little praise, some worldly honor. [...] There is no reason, then, to be surprised that a mortal flood is drowning Slovene from all sides ... (*Drobtince* 1862: 59)

These and similar statements derived from the lucid awareness of what was happening in Styrian and Carinthian towns, squares, and villages, especially among the Slovenes who were »left to fend for themselves« in the Celovec and Gradec dioceses after the diocesan reform (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek was aware that the process was proceeding apace and that it had more slowly and with less oppressive steps changed the ethnic make up of Carinthia in preceding centuries. Based on this awareness, Slomšek developed a vision of an alienated, lost Slovene space, which he poetically described:

Who Germanized Gorotan, the high mountains and green valleys of the dear Carinthian land in which in their days the might Gorotan princes reigned, as every year the old stone throne on the ancient plain by Gospa sveta attests? The throne on the grave of the princes' ancient glory is sinking into the ground on the German (i.e., German people's) border, and on a nearby hill the honored capital Gospa sveta wanes, already in Germany; but the high peaks of Grebenec, Kačji verh, Golovica, and Svinja, you vibrantly testify that in their time the Slovenes tended their flocks on your verdant slopes, looking from your heights at neighboring Tyrolean, Salzburg, and Austria and singing mountain melodies, where today not a Slovene voice is heard. Through all the German lands flow streams that bubble in Slovene, bringing their sounds into the Drava, Mura, and Murica rivers, yet there are no more Slovenes on their banks anymore to grasp what the streams and rivers once christened with Slovene names are saying. Carinthian Brezje and Styrian German Gradec and the many towns, squares, and villages in German lands tell us that olden day Slovenes built and lived in them, where now there are only German houses. –Did obvious enemies kill all the Slovenes in all of these lands and in bloody battle conquer all of these Slovene properties? –German sympathizers little by little sold them to the Germans and made themselves and their children Germans. (*Drobtince* 1862: 59–60)

It is significant that even in these sad, eloquent sentences the three Slovene rivers are named: however, they flow through an alienated space that has been lost to

Slovenedom. In the typology of Slovene »literary space«, even the space that has been wrenched from its organic, linguistic connection with the rest of the Slovene cultural space must be present. Slomšek advocated for Slovene unity and therefore historical alienation pained him, and he expressed this. Slomšek understood such alienation—of space in general and likewise of an individual from the people—as a violation of God given natural law. Slovene culture—Slomšek used the term »cultivation«—was to him a part of Christian culture as a whole and closely dependent on Christianity, which he was convinced enabled its origin and development. For this reason Slomšek is also the author of the first theological justification for national individuality, which he voiced in a well known Monday after Pentecost sermon in 1838 (SLOMŠEK 2004) and in other writings.

9 Conclusion

The Slovene cultural space was one of the central preoccupations of Anton Slomšek's thought and writings during his four-decade literary, cultural, and ecclesiastic career (1821–1862). This is implicitly evident in the broad network of his correspondence with collaborators, which spread from Carinthia and Styria to Carniola, the Trst area, and Goriško. Slomšek's thinking on the Slovene national space is explicitly expressed in his efforts on behalf of Slovene language teaching in Carinthia and Styria in the middle of the nineteenth century, by which he significantly advanced the establishment of common norms for the literary language, which would include regional variants and dialects. Slomšek's perception of space, as expressed in his travel accounts, is also of interest. They stemmed from his travels through the Slovene lands in 1833, 1834, and 1837. Elements of the Slovene space appear as symbols in Slomšek's literary works, especially his poems. The central, repeated allegory is the image of Slovene rivers coming out of the different Slovene lands and joining in a single flow. In his poems, they represent to all Slovenes a common linguistic and national culture. Slomšek saw the foundations of such an integrated Slovene language and Slovene cultural space in God given natural law, from which he derived the first theological justification for Slovene national individuality.

WORKS CITED

- AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje* [The historical and ethnographic archive]. Ed. Frančišek Kovačič, Maribor 1930–1932.
- Drobtince za novo leto 1848*. Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvujenje ino za kratek čas. Celje: Matija Vodusek.
- Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvunenje ino za kratek čas*. Celovec: Jožef Rožman.
- Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja* [A mighty tree from good roots: On the history of the St. Mohor Society]. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja [The register of Slovene manuscripts of the seventeenth and eighteenth centuries]. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenškemu sboru 1821. Web.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja* [Three sermons on language: An electronic scholarly edition]. Ed. Matija Ogrin and Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Web.

--, 2007: *Poezija: objavljene pesmi* [Poetry: Published poems]. Ed. Matija Ogrin. Zbrano delo, 1. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba.

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi* [Poetry: Unpublished poems]. Ed. Matija Ogrin. Zbrano delo, 2. Celje: Društvo Mohorjeva družba; Celjska Mohorjeva družba.

UKM, Ms 124: Pefme sa pokufhno 1832–1838 [Poetic attempts 1832–1838].

UKM, Ms 125/7: Lehko noč (pesem v dajničici, tisk) [Good night (a poem printed in dajničica)].

Ivan GRAFENAUER, 1958: Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečaji v celovškem semenišču [The capital of the Slovene language at the Ljubljana lycée and in Slomšek's course at the Celovec seminary]. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER and Alfonz GSPAN, 2009: Slomšek Anton. *Slovenski Biografski Leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja* [Slovene biographical dictionary 1925–1991. Electronic edition]. SAZU, ZRC SAZU. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:3074/VIEW/>.

Marko JESENŠEK, 2003: Slomškov jezikovni nazor in slog [Slomšek's view of language and his style]. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. Ada Vidovič-Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 20). 669–682.

--, 2010: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne [Slomšek's grammar in manuscript – A model of the Slovene language for foreigners]. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.

Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Web.

Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.

Franz KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Njegovo življenje in delovanje* [Anton Martin Slomšek, Lavantinska archbishop]. Trans. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba. In press.

Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski I, II* [God's servant Anton Martin Slomšek, Lavantinska archbishop I, II]. Celje: Družba sv. Mohorja.

Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* [A culturalogical view of the Slovene language's development: from system to text]. Maribor: Zora.

Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela* [The cultural significance of Slomšek's work]. Maribor: Obzorja.

UDK 398.8(497.4)

Marjeta Pisk

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

NACIONALIZACIJA LJUDSKE PESEMSKE TRADICIJE GORIŠKIH BRD

Prispevek obravnava procese nacionalizacije ljudske kulture, s posebnim poudarkom na ljudski pesemski tradiciji Goriških brd. Procesi nacionalizacije in »kultivacije kulture« so namreč na obmejnih področjih jasneje razvidni in temeljijo predvsem na razločevanju na osnovi jezika in oblik ljudske duhovne kulture.

Ključne besede: folklor, narodnoidentitetna gibanja, obmejna področja

1 Uvod

Folklor (v pomenu ljudske duhovne kulture in njenih prezentacijskih oblik) je pogosto percipirana kot zrcalo preteklosti, folkloristi pa kot varuhi kolektivne identitete (prim. SILVERMAN 1989). Njihove interpretacije preteklosti se zrcalijo v oblikovanem kanonu ljudskih pesmi, ki je podobno kot nacionalna literatura razumljen kot posoda kulturnega spomina in sredstvo reprezentacije (ter celo dejavnik v procesu konstrukcije) nacionalne identitete. Vendar pa že sam pojem kanona napotuje na premislek o dejavniki reprezentacije in zastopništva, o različnih interesih in strategijah (prim. JUVAN 2011), ki vodijo do tega, da je določen korpus tekstov izbran in prezentiran kot (nacionalno) pomemben. Omenjeni procesi oblikovanja kanona in sama konstrukcija fenomena ljudske pesmi imajo svoje izvore v obnebu narodnoidentitetnih gibanj in kulturnega nacionalizma, ki se je širil po Evropi in pomembno vplival tudi na dogajanje na Slovenskem. Narodnoidentitetna gibanja so se namreč v veliki meri naslanjala na lokalne oblike kulture; po Miroslavu Hrochu (npr. 1968; 2000 idr.) zanimanje za vprašanja kulture ni bilo samo odsev političnega aktivizma, pač pa se je navadno intenziviralo pred tem. Ta preokupacija z vprašanji kulture, značilna za fazo A Hrochove opredelitve narodnoidentitetnih gibanj, je omogočila, da se je etnična skupina lahko začela samorazumevati kot politični subjekt. Temu so sledile, po Hrochu, družbene zahteve faze B in množični odziv faze C, ki je predpostavljala široko kulturno ozaveščenost (LEERSSEN 2005: 9). Ali kakor je Hrochov model povzel D. SMITH (1998: 56): »Najprej je majhen krog intelektualcev ponovno odkril »nacionalno« kulturo in zgodovino in oblikoval idejo o narodu (faza A). Nato je sledil ključni proces diseminacije narodne ideje, ki so jo izvedli politični agitatorji v rastočih mestih (faza B). Nazadnje je sledilo množično gibanje (faza C)« (LEERSSEN 2005: 10). Ta kulturna ozaveščenost je zadevala tako vprašanje jezika kot tradicij, na osnovi katerih so bile utemeljene politične zahteve za avtonomne pravice etničnih skupin. V etnično mešanih ali mejnih področjih je to vodilo do tekmujočih in nasprotujočih si teritorialno avtonomističnih zahtev (prim. LEERSSEN 2005: 16–17), kar je vidno tudi na primeru oblikovanja ljudske pesemske podobe Goriških brd.

2 Elementi ljudske kulture v procesih formiranja naroda

Oblikovanje fenomena slovenske ljudske pesmi in prezentacije ljudskega pe-semskega izročila je bilo vključeno v procese formiranja naroda, katerih cilj je bil ustvariti eno entiteto iz raznovrstnih lokalnih in regionalnih kultur in jezikov (prim. ANTTONEN 2005: 85). Ta množica nepopolnih in tekmujočih identitetnih vzorcev ni samo dobila nove simbolne funkcije, pač pa je bila filtrirana, selekcionirana in re-konfigurirana, včasih vse do transmutacij in invencij (LEERSSEN 2005: 15). »Da [...] je koncept naroda lahko deloval kot simbol integracije vaškega, lokalnega in regi-onalnega ter da je postal simbol identifikacije, je skušal preseči partikularistično mišljenje s tem, da se je navezoval na emocionalno determinirane kulturne koncep-cije in posebnosti preteklega življenja« (BAUMANN 2000: 122–125 v JUVANČIČ 2005: 211). To navezovanje je po mnenju Perttija Anttonena povzročilo, da je modernost, ki v klasičnem naziranju tradicijo uniči, v epistemološkem smislu ustvarila tradicijo (ANTTONEN 2005: 13).

Oblikovanje koncepta tradicije in folklore je bilo tako tesno povezano z idejo in izkušnjo modernosti. Koncepta imata svoje korenine v modernem zanimanju za objektifikacijo preteklosti in »ne-modernega« ter v dokumentiranju in ohranjanju določenih tipov komunikacije, odkritih v tej kulturni drugačnosti (ANTTONEN 2005: 13). Pri tem pa ni bilo jasno definirano, kdaj se je ta preteklost končala (prim. SIL-verman 1989). Folkloristi so tako zbirali tradicionalne kulturne izraze med »ljud-stvom« in jih prinesli v simboličen center družbe, v zgodovinske in etnografske inštitucije glavnih mest, ki so zasedale prominentna mesta v reprezentiranju naro-dove zgodovine in kulture (prim. ANTTONEN 2005: 88). Susan STEWARD (1991: 105) je to poimenovala artefaktualizacija ekspresivne kulture, ki iztrga tekst iz izvirnega konteksta in favorizira določene žanre in vsebine (BENDIX 1997: 48). S to artefak-tualizacijo ekspresivne kulture (npr. pesmi in pripovedk) je bila s pomočjo retorike avtentičnosti posameznikova izkušnja prenesena in prevrščena v simbol naroda in njegove enotnosti (prim. BENDIX 1997: 20); vendar pa če »folklori pričuje za narod, pričuje za določen politični konstrukt« (ANTTONEN 2005: 91). Folklor ne obstaja sama po sebi (*per se*), pač pa jo raziskovalec ustvari, ko določene kulturne izraze opredeli kot tradicionalne oz. folklorne (prim. ANTTONEN 2005: 57). Osnovo opre-deljevanja je na Slovenskem predstavljal razlikovalni element, na podlagi česar so bili definirani pozitivni pomeni določenih entitet. Tako so bile nekatere pesmi na podlagi izbranih kriterijev (anonimnosti avtorja, razširjenosti, ustnega prenosa, va-riantnosti) in predvsem na razlikovanju od drugih (avtorskih, drugojezičnih, novih) označene kot ljudske pesmi. Prav to pa je ustvarjalo standardizacijo in izključitev številnih elementov, ki iz različnih razlogov niso bili sprejeti kot ljudski, čeprav so imeli pomembno mesto v življenju in pevskih praksah prebivalstva. Nastajajoča folkloristika je tako s transformacijo praks v izročilo in z metonimizacijo tradicije v teku reprezentacij oblikovala »nacionalni kanon«, ki ga avtorizira »ljudstvo« in govori z glasom »naroda« (prim. ANTTONEN 2005: 88). Ta premisa herderjanskega nacionalizma, ki je pomembno vplival na oblikovanje folkloristike, vidi namreč narod utelešen (*embodied*) in uglašen (*voiced*) v tradicionalni kulturi, posebej v ljudskem pesništvu (ANTTONEN 2005: 88). Ljudska pesem in širše glasba sta tako

prešli od predstavljanja imanentnega jedra naroda k predstavljanju naroda samega (BOHLMAN 2004: 86)

Dunja Rihtman Auguštin (2001) je opozorila, da je kanonizacija ljudske kulture za potrebe nacionalne homogenizacije ljudsko kulturo osiromašila za njen družbeni kontekst. Ker so »elementi folklore in folklorni dogodki vračajoče se oblike lokalnega, dinamičnega človeškega izraza, ustvarjeni v določenem času v specifičnih okoliščinah« (TOELKEN 1996: 33–34), ne more biti noben tekst v polnosti razumljen brez razumevanja dinamik konteksta, v katerem se pojavlja (prav tam: 56). Zato folklor pogosto evocira preteklost, pri čemer so dejavniki zgodovinskega konteksta zabrisani, kar prispeva k občutku, da se preteklost ni spreminjala (SILVERMAN 1989: 152).

Ljudska pesem ima po Johannu Gottfriedu Herderju moč, da reprezentira celotno človeško kulturo in obenem kulturo v njeni specifični, zamejeni obliki; tako po njegovem mnenju ni ničesar bolj splošno specifičnega, kot je ljudska pesem (BOHLMAN 2004: 43). Vendar se slovenska folkloristika ni zadovoljila zgolj s slovenskimi pesmimi kot posebnimi entitetami, ampak je iskala značilnosti, »ki naj bi bile dokaz za izvirnost pesemskega izročila« (KUMER 1975: 97). Identificiranje določenih kulturnih izrazov za avtentične, zanesljive in legitimne obenem implicira, da so drugi neavtentični, lažni oz. nelegalni. Folkloristika je tako »nostalgizirala homogeno« (KAPCHAN 1993: 307) in zavračala nelegalne tradicije (*bastard traditions*) ter s tem neprestano vzdrževala predstavo, da je norma kulturna čistost in ne hibridnost (BENDIX 1997: 9).

Osredinjenost določenih krogov na kulturna vprašanja se je povezovala tudi s t. i. kultivacijo kulture, kakor jo je poimenoval Joep Leerssen (2005) in nacionalizacijo kulture. Le-ta je vključevala reševanje izginjajočih vzorcev (*salvage*), novo produkcijo (*fresh productivity*) in propagandistično razširjanje teh izrazov (*propagandist proclamation*) (LEERSSEN 2005: 25). Zato so si slovenski filologi oz. drugi predhodniki folkloristov prizadevali, da bi zapisali in ohranili pesmi, ki jih poje starajoče se ljudstvo, in kulturne izraze, ki so sestavni del načina življenja, ki mu grozi modernizacija (ironično modernizacijo predstavljajo kot ogrožujočo, uničujočo taisti znanstveniki, ki to modernizacijo omogočajo in pospešujejo.) Prvenstvena skrb je bila tako zapisati in opisati izginjajoče kulturne sestavine (LEERSSEN 2005: 26) in zapise uporabiti za ustvarjanje harmonizacij in priredb. Prišlo je do vzpona šol »nacionalne kompozicije«, ki naj bi temeljile na nacionalno razločujočem in na osnovi neklasičnih glasbenih tradicij (ljudske glasbe in plesov). Kmečko življenje je inspiriralo žanr kmečke »realistične« povesti, ki je bila polna krajevnega in folklornega kolorita (LEERSSEN 2005: 27), kar je omenil tudi Hladnik v *Slovenski kmečki povesti* (1990). Tako »rešene« in ohranjene elemente »nacionalne« kulture so uporabili v propagandne namene oblikovanja in zavedanja kolektivne nacionalne identitete (LEERSSEN 2005: 27).

3 Goriška brda v procesih nacionalizacije

S procesi nastajajoče nacionalne kulture sta se povezali tudi homogenizacija in stereotipizacija ljudske kulture, ki sta se opirali bolj na izjemne pojave kot na splošno prakso, pri čemer pa niso bile upoštevane strukturne in družbene razlike znotraj

same etnične skupnosti (prim. ROGELJ ŠKAFAR 2011). »Etnocentristično obarvana nacionalizacija (in z njo povezana folklorizacija) prvin ljudske duhovne kreativnosti je popolnoma uspela šele takrat, ko se je vsidrala v lokalne in regionalne kulturno-politične strukture, ki jih je na Slovenskem predstavljalo narodno buditeljsko gibanje s čitalnicami¹ in tabori« (JUVANČIČ 2005: 211). V tej C fazi nacionalizacije, po Hrochu, so poskušali mobilizirati široke množice lokalnega prebivalstva, kot lahko razberemo tudi iz časopisov, ki so izhajali na Goriškem v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja.

Vsakršno raziskovanje procesov v določen prostoru je kompleksno in nujno nepopolno, saj je prostor »družbeno konstruiran od ljudi, ki tam živijo«; je »politiziran, kulturno relativen in historično specifičen« (prim. RODMAN 1992: 641 v LOW in LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 203). Poleg tega ima prostor unikatno realnost za vsakega prebivalca, zato pogledi na prostor v praksi pogosto tekmujejo (prav tam). Pokrajina namreč ni sestavljena le iz tistega, kar se razkriva pred našimi očmi, ampak tudi iz tistega, kar je v naših glavah (WHATE 2002: 7), torej je konstrukt tistega sveta (URBANC 2011: 16). In čeprav so administrativne ali geografske meje določene, so meje medosebnih odnosov tiste, ki širijo ali ožajo nek prostor in obenem določajo meje raziskave (prim. GRI 1989: 21).

Ena izmed osnovnih značilnosti Goriških brd je njihova obmejna lega. Obmejna območja niso pasivni prostori, ampak imajo svojo lastno dinamiko; po Morehousovi delujejo kot *limen*, »vmesni« prostor, kjer družba lahko dekonstruira, preuči, spremeni in rekonstruira politike in dejanja širšega obsega (MOREHOUSE in PAVLAKOVIC KOCHI 2004: 15–16). Večino avtohtone populacije tega področja, živče na slovenski strani meje, predstavljajo Slovenci, na italijanski strani pa Furlani. Dolga stoletja, »še preden so se začela uporabljati etnična poimenovanja za prebivalstvo« (PERUSINI 1965: 1246), so živeli v mirnem sožitju, v istih državnih tvorbah, zato so bili vsakodnevni odnosi med njimi običajni ne glede na razlike med njimi.² Območje je predstavljalo eno najbolj dinamičnih stičišč različnih izročil, saj »[n]a tamkajšnji jezikovni meji ni v skoraj poldrugem tisočletju od naselitve do danes niti za hip prenehalo medsebojno izmenjavanje duhovnih dobrin: besednega zaklada; bajnih, pravljicnih, baladnih, pripovednih snovi; muzikaličnih posebnosti, napevov itd.« (MATIČETOV 1940: 410). Milko Matičetov poudarja, da je do intertradicijskih prehodov prihajalo tam, kjer sta se srečevala slovenski in furlanski kmet, precej manj pa v Trstu in istrskih mestih, kjer so prehode ovirale prepreke zaradi socialnih razlik in občutka večvrednosti meščanov (prav tam: 410).³

Medsebojna razmerja so se na politični ravni začela zaostrovati v 19. stoletju, ko je koncept etničnosti postal osrednji organizacijski in mobilizacijski koncept družbe. Javni diskurz je izpostavil nujnost ločevanja med etničnimi skupinami, saj je etničnost postala osrednja razlikovalna lastnost. Zato so zanimivi stereotipizirani opisi

¹ Za literarno življenje v društvih in čitalnicah gl. PERENIČ 2012 v tej številki in predvsem npr. PERENIČ 2010; 2011.

² Ti stiki so se ponovno intenzivirali po liberalizaciji prehajanja meje in povečanem zaposlovanju Slovencev v Republiki Italiji.

³ Pri tem je potrebno upoštevati, da je bilo do ukrepov Marije Terezije, s katerimi je dovoljevala kmečko trgovino, tudi precej manj stikov med mesti in podeželjem.

Bricev, temelječi na razlikovanju od najbližjega Drugega, ki ga predstavljajo Furlani oz. Lah:

Noša Bricov se ne loči od noše Lahov ali Furlanov skoraj nič. V življenji pa se ločijo. Lah je varčin, in zadovoljin, da li ima svojo polento, Bric pak rad dobro jedla in dobro pije, in ne skerbi mnogo za prihodnost. Tudi je Bric sploh bolj vesel, Lah pa bolj resnoben, ljubi zavoljo tega bolj veselice kakor Lah, in posebno rad pleše. Ni je skoraj nedelje po letu, da bi v Berdih ne bilo plesa. (KOCIANČIČ 1855: 345)

Čeprav je že Arnold van Gennep opozoril, da etnografske meje v Evropi le redko sovpadajo s trenutnimi nacionalnimi mejami (prim. PERUSINI 1973: 79), podobnost v načinu življenja Bricev in Furlanov Ludvik Zorzut utemeljuje prav v pripadnosti skupni državi:

In vendar, med enim in drugimi kontrasti, med razlikami ljudi in krajev na kažipotu narodov, združujejo te obmejne prebivalce le premnoge podobnosti v miselnosti, v enakih pogledih, v izražanju, v navadah, v hrani, oblačenju, obdelovanju zemlje, v slogu zidanja hiš, to in ono, vse pod istim duhovnim podnebjem. Tostran in onstran še srečujemo sorodna naziranja največ pri starejših, saj je Avstrija v stoletjih tem in onim vtisnila svoja znamenja, ki sicer počasi tonejo v staro arijo: »nekdaj v starih časih ...« (l. z. FERVIDUS 1972: 112)

V času, ko je etničnost začela delovati kot organizatorični princip, se je vzpostavila tudi ločnica med »slovenskimi« in »furlanskimi« oz. »italijanskimi tradicijami« in širšo kulturo. Niso dejanske, »objektivne« razlike tiste, ki so odločilne za pripadnost neki etnični skupini, pač pa družbeno relevantni dejavniki. Ni pomembno, kako so si različni predstavniki neke skupine, če se označijo za A, v nasprotju s skupino B, so pripravljeni biti sprejeti in razumljeni kot A-ji in ne B-ji, in opredeljujejo svojo zvestobo *deleženi* (*shared*) kulturi A-jev (prim. BARTH 1969: 15). Ker je v obnebu poudarjene etničnosti etnična meja tista, ki definira skupino, ne pa sami kulturni elementi, ki jih vsebuje (prim. BARTH 1969: 15), je razumljivo, da so se zbiralci in raziskovalci ljudskih pesmi v Brdih osredotočali na zbiranje slovenskih pesmi, italijanskih in furlanskih pesmi, ki so jih morda slišali, pa niso zapisali. O prisotnosti petja neslovenskih pesmi tako izvemo zgolj iz poročil in opisov, npr. iz pisma Josipa Tominška, ki ga je leta 1911 poslal Odboru za nabiranje slovenskih narodnih pesmi v okviru vseavstrijske akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) in v katerem opisuje prizadevanja, da bi pridobil zbiratelje ljudskih pesmi: »Začetek je storjen, vendar nedostaje primernih moči, pa tudi bira domačih pesmi sploh ne obeta posebno mnogo, ker ljudstvo manj poje nego na Kranjskem in Štajerskem ter se vrh tega zelo oklepa nedomačih pesmi« (MURKO 1929: 42). »Nedomaćim« pesmim se slovenski zapisovalci v tej akciji večinoma niso posvetili, čeprav so bila v izdanih *Navodilih in vprašanjih*, ki naj bi usmerjala delo zapisovalcev na terenu, neslovenskim pesmim namenjena posebna vprašanja. Selekcija zapisa pesmi tako postane pomemben element konstruiranja podobe tradicije, saj »[t]akšna podoba sčasoma postane kanonizirana, v bolj ali manj verni obliki prehaja v medije, poljudne publikacije, šolske učbenike in postaja celo del uradne kulturne politike ter narodove kolektivne zavesti« (KOVAČIČ 2009: 143).

Posebno vlogo je v tem procesu nacionalizacije odigralo časopisje: »V dobi kapitalizma je tisk bralcem omogočil, da so si sami sebe lahko zamišljali kot pripadnike iste skupnosti z neznanci onkraj meja lokalne skupnosti in sorodstvene skupine« (VOGRINC 2003: 182–183). Tako v goriškem časopisju⁴ tistega časa zasledimo povedne dopise o pevskih praksah v Brdih, ki so jih (domnevno)⁵ pisali večinoma učitelji in duhovniki, torej ljudje z višjim statusnim položajem.

Jezikovna in kulturna opredelitev sta bili posebej pri narodnih skupnostih brez lastne države ali brez daljše in trdnjše državopolitične tradicije izraz procesa, ki je omogočil povezavo posameznikov v pluralno družbeno celoto in si izoblikoval nove občutke pripadnosti in nove identitete. Vse to pojasnjuje vlogo študentov in izobražencev v procesu narodnega opredeljevanja ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja, ko so se med prvimi pridružili veri v narod in med prvimi opredelili njegove narodnopolitične ideologije in cilje. (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 69)

Iz njihovih prispevkov v obravnavanih časopisih je prepoznavna vpetost v pospeševanje organiziranega kulturnega življenja in vera v napredek ljudstva prek le-tega, obenem pa tudi razkorak med vsakodnevnimi praksami briških ljudi in pogledom in usmeritvami lokalnih mnenjskih elit, kot kaže primer iz *Soče*: »Kožbanskemu društvu pa kličem: Le tako naprej! nevstrašeno in pogumno delujte. Po vašem prizadevanju se je v tem kraju že mnogo razjasnilo, zadušili ste nekdanji smešni dialekt, vrgli v kot nekdanje furlansko petje, in ljudstvo je začelo spoznavati, na čegavi zemlji da je. ...« (*Soča*, 7. 9. 1906). Meje »kulture« torej ne določa objektivizirana, »dejanska« zgodovina, tradicije, običaji in jezik, temveč notranja akterska pogajanja o skupnem pomenu, ki določajo skrajni obod imaginarne skupnosti (prim. ŠUMI 2000: 178). Časopisni članki se približujejo Smithovi konceptiji, po kateri je etnična skupnost

človeška skupnost, v kateri vsaj nekaj zunanjih posameznikov vidi od drugih ločeno kulturno in zgodovinsko grupacijo. Tako označena populacija ima lahko zelo nizko samozavest o tem, da pravzaprav tvori posebno skupnost. Vsekakor pa po Smithu obstaja zbir atributov etnične skupnosti, ki ga lahko prizna le manjši del populacije, pri čemer so v določenem obdobju lahko posamezni atributi močnejši od drugih. Ti atributi so lastno ime skupine, mit o skupnih prednikih, skupni zgodovinski spomini, eden ali več elementov skupne kulture, ki so v drugih kulturah drugačni, povezava z značilno »domovino« in občutek solidarnosti v posamičnih segmentih populacije. (SMITH 1991: 21) (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 15)

Prav na elemente skupne kulture, predvsem na tiste, ki so bili izraženi v slovenskem jeziku v nasprotju z drugojezično tradicijo, so se sklicevali avtorji omenjenih časopisnih člankov. Ker je ljudska pesem sinkretična celota besedila in melodije, je zaradi besedila, ki je navadno v določenem jeziku ali njegovi dialektalni različici (čeprav poznamo tudi dvojezične, t. i. makaronske pesmi), uporabna v etnične in nacionalne identitetne namene. Identiteta je namreč bolj rezultat označevanja raz-

⁴ Predvsem *Sloga*, *Edinost* (1876–1928), *Goriška straža*, *Soča: Organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* (1871–1915), *Gorica* in v manjši meri nekateri drugi.

⁵ Dopisi so večinoma nepodpisani, zato avtorstvo ni določljivo, vendar pa lahko iz sobesedila razberemo piščev poklic, prav tako so nekateri časopisi brez paginacije, zato v citatih ni navedena stran.

likovalnosti in izključitve kot pa znak identičnosti, naravno konstituirane enote (to je vseobsegajoče podobnosti, istosti) (prim. HALL in DE GUY 2002: 4). Identitete so namreč ustvarjene skozi razlike. Samo skozi odnos do Drugega, do tega, kar ni, česar primanjkuje, je lahko konstruiran »pozitivni« pomen katerega koli tērmina, kar velja tudi za »identiteto«, ki lahko funkcionira kot točka identifikacije in povezanosti tudi zaradi sposobnosti izključiti, pustiti zunaj. Zato je mnenjske elite motilo predvsem, da »slovenski« prebivalci pojejo pesmi v »neslovenskem« jeziku:

Naši Brici so uže začeli lupiti češplje, kakor je njih vsakoletna navada. To je tudi »ekonomično«, ker se olupljene češplje za drag denar prodajajo. V družini, kder je več hčeri pri materi, olupijo vsak dan čez 4 stote. Navadno lupijo po dnevi, po noči pa jemljejo kosti iz suhih in žveplanih češpelj. Med tem precej nadležnim delom pojejo navadno kratkočasne pesni. »Slovenske«, si bo vsakdo mislil. Nikakor ne? V katerem jeziku pa? Slovensko ne, to uže vemo, nemško še manj, ker po Brdih ne znajo kmetje čisto nič nemškega, izvzemši Kozano⁶, kder govorijo koroški »tajč«, kakor da bi kedo kruh lomil. Kar pojo, je neka furlansko-italijanska godlja brez barve, duha in okusa. Naše briške deklina pojō in same ne vedo kaj. Kder se narodno petje ptujemu umikuje, je pač žalostno, ker je to najsijajnejši dokaz narodne nezavedenosti in nemarnosti. (*Soča*, 16. 9. 1875)

Etnizacija ljudske kulture obmejnih prostorov, ki jih zaznamuje prav mešanje, zamegljevanje kulturne identitete, ki naj bi jo meje varovale (prim. MOREHOUSE 2004: 19), ni potekala po pričakovanjih predstavnikov mnenjskih elit:

Tedaj da pridem na to, o čemer sem hotel prej govoriti – moram jaz in vsak Slovenec, ki pride v naše kraje, priznati, da je tukaj narodno petje vrženo v kot. [...] Gotovo se mi bode odgovarjalo, da kako se predrznem tako ostro soditi, saj vendar fantje pojejo in prepevajo cele noči, tako da se petje razlega daleč okrog. Res je, da se vedno kriči in vriska, ali praša se sedaj, kakšno je to petje, in kaj se poje? To tedaj hočem nekoliko bolj razjasniti. Ako naše mlade fante pojoče poslušamo, kaj slišimo? – Morda kako slovensko pesem, katerih imamo na stotine? Kaj še, kako robato furlansko ali italijansko pesem, katero so uže Furlani popustili ter jo pred hišo vrgli, to so naši doljnji Brici skrbno pobrali, ter si jo obranili, kakor da bi bila pesem Bog ve kak biser. Ako si pa hočejo pesem zdaljšati pridenejo še »jolilailala, lalaliulalelie...«, itd. potem finale vsake kitice je »a doi, a doi farin l' amor« ali pa tudi »evviva l'amor.« In tako gre stvar nadalje morda do polunoči. Ali se tedaj ne sliši nikdar slovenskega petja? – O pač kadar si sami kaj skljudajo, ter besedam kakor narodno melodijo pridenejo. Sicer pa ima to slovenske petje, ako je smem tako imenovati, svoj namen, o čemer pa nočem dalje govoriti. Morda me nekateri uže razumejo. Tako tedaj se razlega po doljnjih Brdih večidel samo furlansko ali italijansko petje (osobito se sliši to petje pri narodnih plesih.) Sicer pa moram še nekaj opomniti, da se pri nas v Šlovrencu namreč, večkrat kaka slovenska pesem sliši, kakor n. pr. »Zvedel sem nekaj novega,« »Kje so moje rožice« in še nektere druge, katere pa mi niso znane. To prednosti jim moram vendar pustiti. Sicer se pa laško poje tudi v Šlovrencu in ne malo. (*Soča*, 18. 6. 1881)

Nasprotovanje petju neslovenskih pesmi je temeljilo na več ravneh. Prvo raven predstavlja vprašanje povezave etnične pripadnosti in jezika: pesmi v slovenščini so

⁶ Prebivalci Kozane so bili znani po prodaji sadja v različnih avstrijskih mestih, kjer so ženske poleti preživele tudi več mesecev in prodajale briško sadje.

edine primerne za slovensko prebivalstvo, ker so njemu lastne. Druga raven je vprašanje modernosti v nasprotju s tradicijo, pri čemer ima preteklost z izvirno slovensko »narodno« pesmijo neizpodbitno višji status kot »novejše« furlanske oz. italijanske »popevke«. Pri nekaterih piscih pa se pojavlja še vprašanje vzgojnosti: ljubezenske pesmi – predvsem v italijanskem in furlanskem jeziku – so nevzgojne in nenravne. Zato so z organizirano pevsko dejavnostjo hoteli doseči, da bi v Brdih prevladalo slovensko petje in bi »roč odgnali vso tisto laško čukanje fala–nor!« (*Soča*, 2. 9. 1881). Vendar je bilo dejansko življenje precej bolj heterogeno in pojavljale so se hibridne oblike in prakse. Vsakodnevna normalnost namreč, po Ulrichu BECKU (1993: 912), ni v izključujočih kategorijah »ali–ali«, temveč jo označuje »in« (TSCHOFEN 1999: 235). Tako so po pripovedovanju sogovornika (rojenega 1924) v njegovem otroštvu v vasi Golo Brdo na javnih prostorih vasi enakovredno govorili tri jezike: v šoli italijansko, na trgu z otroki furlansko, v cerkvi pa slovensko. Tudi poroke med Brici in Furlankami (oz. Brikami in Furlani) niso bile neobičajne.⁷

Z organizirano dejavnostjo pa so si propagatorji nacionalne ideje prizadevali tudi v Brdih doseči »ponovno obuditev« petja slovenskih pesmi:

Treba je – kar naravnost brez okolišev in ovinkov govoreč – da se vzdignejo nekateri narodni vzbuditelji, narodni orglarji, briški rodoljubi, da bi narodno petje na vso moč gojili. Kedor se čuti zmožnega, naj se nekoliko potruzi, da reši naše mejne Brice iz teme narodne nezvesti. Ker uže tako dolgo časa živijo in spijo v nezvesti, tedaj je skrajni čas, da se zdramijo. Da pa to dosežemo, nam je najboljši pripomoček narodno petje; ono jih zdrami iz dolgega spanja ter jih pripravi do zavesti, da so Slovenci. Narodno petje deluje blagodejno na narodno zavest ter pospešuje v njem najprvo ljubezen do materinega jezika in dalje tudi vname gorečo ljubezen do naše od sovražnikov obkoljene domovine. (*Soča*, 18. 6. 1881)

4 Nacionalizacija ljudske kulture in razširjanje »ljudskih pesmi«

Nacionalizacija ljudske kulture je bila večplasten proces, ki je vseboval tako zbiranje in ohranjanje »narodnega« blaga kot razširjenje le-tega med »ljudstvo« v »kulturnih« oblikah. Anton Štritof je to v pozivu Nabirajte narodne pesmi v okviru akcije Das Volkslied in Österreich utemeljeval s praznino, ki nastaja, ko

ljudske pesmi izginevajo, ob tem pa svari pred tem, kar jih utegne nadomestiti: pravi namreč, da praznino, ki nastaja z opuščanjem domačih pesmi, nadomeščajo tuje pesmi, ki jih prinašajo ljudje od drugod, predvsem »od vojakov ali iz daljnih rudokopov«. Pisec povsem odkrito izrazi skrb ne le za ljudsko pesem, temveč tudi za jezik in za narod nasploh. Pravi namreč, da namesto »predragih domačih pesmic, ki tako pristno izražajo narodovo čuvstvovanje in mišljenje, čujejo se po mnogih krajih že po nemških poskočnicah in marših spakedrane popevke: tuje blago, odeto za sedaj še s plaščem domače besede. Kam to pelje?« (ŠTRITOF 1908: 31) (KLOBČAR 2005: 72–73)

»Varuhi« nacionalne kulture si torej niso prizadevali zgolj za reprezentacijo in ohranjanje neke izginjajoče tradicije, temveč predvsem za ustvarjanje podlage za (re)

⁷ Mati pesnika Alojza Gradnika, Lucija Godeas, je bila Furlanka, pri čemer je (večinoma) veljalo načelo virilokalnosti in uporaba jezika okolja, v katerem je družina živela.

kreacijo praks, ki naj bi pomenile nadaljevanje tradicije v novih okoliščinah. Zbiranje ljudskih pesmi naj bi pripomoglo k temu, da bi se ponovno oživilo »negovanje narodne pesmi v šoli, doma in v družbi« (Osnovna načela 1906: 2); pesmi naj bi vrnili ljudem, da jih bodo peli namesto tujih, se jih učili v šoli in da bodo navdihovale nove ustvarjalce (KLOBČAR 2005: 74). Ljudska glasba z vstopom v nacionalno sfero, kot npr. z izdajo narodne zbirke ljudskih pesmi, ni izgubila leska avtentičnosti (prim. BOHLMAN 2004: 17), saj v drugi polovici 19. stoletja, »ki je prvo poudarjalo pomen ljudskega ustvarjanja, naslonitev na folklorno izročilo paradoksalno ni pomenilo odkrepanja originalnosti. Nasprotno se je tedaj utemeljevala navidez nelogična sodba, da mora individualnost nekega dela nujno koreniniti v nacionalnem, »ljudskem« duhu« (BARBO 2003: 156). Nove pesmi naj bi tako odlikoval »slovenski duh«, zaradi katerega so po mnenju Marie Kristine Arko Klemenc zavestno zmanjševali regionalne posebnosti v svojih priredbah, kar je vodilo do glasbene homogenosti v harmonizaciji slovenskih ljudskih pesmi (ARKO KLEMENC 2004: 47–48). Vendar »[n]acionalni slog ni nekaj, kar bi bilo mogoče zanesljivo utemeljiti s pomočjo definiranja konkretnih melodičnih postopov, ritmičnih vzorcev ali denimo harmonskih postopkov. [...] Carl Dahlhaus nasprotno celo meni, da lahko nacionalno določimo predvsem kot funkcijski, ne pa kot substančni pojem« (BARBO 2003: 156). Pri tem ni bilo vedno jasno, kaj je zares ljudsko in kakšen naj bi bil »narodni« duh:

Moji principi pri zapisovanju in harmonizovanju narodnih napevov so: Napev naj se zapiše vestno in natanjko. – Pri nas, ko se še pričamo, kaj je narodni duh, in kaj je tuje, treba pokazati, kako je narod peval še v onih časih, ko je narodna pesem še živel. Iz teh napevov naj bi se oni »kričači« učili, kakšen je narodni duh, kar je edino mogoče, ako se napev popolnoma tako zapiše, kakor ga je narod pel. (KOKOŠARJEVE opazke, XIV. zvezek)

O tem, kako je Ivan Kokošar⁸ to uresničeval v praksi, izvemo iz besedila Ludvika Zorzuta, pesnika in zbiralca narodnega blaga iz Medane v Brdih:

Kokošar si je klical v farovž najstarejše ljudi iz vasi in si je zapisoval besedilo in melodije, kakor so mu zapeli naši »ti stari«. V njegovi zbirki je nabranih največ pesmi iz Baške, Idrijske in Soške doline in od drugod ter nekaj briških, ki sem mu jih prinesel še kot študent. Pri koncertih je rajni Kokošar že pričel dodajati programu nekatere narodne pesmi iz svoje zbirke, ki jih je tudi sam harmoniziral. Harmonizirati, to je napev prirediti za večglasen zbor. Kokošarjeva harmonizacija je preprosta, včasih pretirna, a zato pa nam je očuval toliko goriških napevov, ki bi drugače legli z našimi starimi za večno v grob. Dovolj bo spomina, mu pesmi pojo! [...] Moderni harmonizator mora imeti svoj zdravi in pravi umetniški okus. Očuvati mora ves bistveni značajnar. pesmi, ohraniti ji mora njeno čisto pristnost, domačo priprostost, rekel bi tako kakor jo je Bog ustvaril, da torej »non alterat naturam«: da ne spreminja in ne kvari njene nravi, njenega bistva, da iznje

⁸ Ivan (Janez) Kokošar (1860 Hudajužna–1923 Grahovo), pomemben član ceciljanskega gibanja, je kot gojenec malega semenišča obiskoval gimnazijo v Gorici med letoma 1871 in 1879, nato je tam študiral teologijo (1879–1883) in bil leta 1883 posvečen v duhovnika. Med letoma 1883 in 1888 je služboval kot kaplan v Cerknem, nato pa je bil od 1889 do 1901 župnik v Šebreljah. Leta 1901 je bil imenovan za mestnega župnika pri sv. Ignaciju na Travniku (Gorica), kjer je deloval do upokojitve leta 1914, nato pa je opravljal duhovniško službo v Grahovem do smrti 16. maja 1923.

odseva narodova duša, in jo izobličiti, da jo lahko poje priprosti, podeželski zbor, kakor tudi izvežban zbor v koncertni dvorani. Da se izrazim po Vodopivčevu: »Nar. pesem je kakor eno zdravo, življenja polno, brhko, kmečko dekle, ki je le do takrat lepo, dokler se ne lepotici z gizdavo, umetničeno, parfimirano lepoto!« (ZORZUT 1924: 3)

Skladatelji so torej želeli ljudsko pesem »izobličiti« za potrebe vedno številčnejših zborov. Zborovstvo je namreč imelo izredno mobilizacijsko moč, saj je bil zbor percipiran kot tisti, ki uglasil in utelesi narod, dá glas vsem njegovim pripadnikom in harmonizira te glasove v značilno soglasje. Transformacija zborovske prireditve v trenutek visokega nacionalizma je bila tako zelo pogosta (prim. BOHLMAN 2004: 97).

Kakšno moč ima petje do človeškega srca vidimo posebno, če se pri kakem večjem zborovanju nenadoma oglasi domoljubna pesem. Kakor električni tok prešine vsakega hipna navdušenost. Kako se zablisnejo oči, kako zažarijo lica, kako se stiskajo pesti! Ljudje, poprej mlačni in z dolgočaseni, postanejo hipoma razburjeni v navdušenju. To je čudovita moč naše pesmi (VODOPIVEC 1922: 27).

V zadnjih desetletjih 19. stoletja so množične prireditve pomenile posebno nacionalno slavlje, saj je množičnost pomenila (pre)moč v kulturnem boju (CIGOJ KRSTULOVIC 2000: 101). Tovrstni angažma je bil razumljen kot še posebej pomemben v obmejnem področju, kjer naj bi zbori poleg ohranjanja tradicije »lepega petja« in kvalitetnega izrabljanja prostega časa, »oživljali in širili poznavanje slovenske besede. Pripomogli so k društvenemu duhu in dviganju samozavesti« (KOMAVEC 2001: 56). Pospeševanje petja, ki je bilo označeno kot »plamen narodnega življenja«,⁹ je bilo torej na obmejnih področjih še dodatno motivirano s prizadevanji, »da bi učil narodnih pesmi slovenskih [...] in izginila bi kmalu trivialna laška pesem iz okolice in glasila bi se mesto nje naša slovenska« (*Slovenka*, 1/19, 1897). S tem so tudi utemeljevali ustanavljanje podeželskih zborov: »Namen vaških zborov je tudi v tem, da postanejo jez potujčevanju, ki gre tudi preko pred nedavnim še precej močno udomačene laške popevke. Svoje slovenske krvi se moramo zavedati ne le v besedi, ampak tudi v petju. Petje narodnih pesmi še posebej pripomore k trebljenju laške popevke« (*Primorec*, 27. 1. 1905). Ali kakor je pisal dopisnik iz Medane v Brdih:

Posebno veselje za Slovenijo je v tem, da Medana, ki je zadnja slovenska postaja na skladovni cesti proti laškemu Karminu, tako čvrsto napreduje. Slava takemu učitelju, ki z lepim petjem slovensko ljudstvo budi in izobražuje. Slava takemu županu, ki svoj lepi glas in dragi čas za pospešenje slovenskega petja daruje! Slava Medanskemu pevskega zboru, ki na pragu Furlanije slovenske pesmi prepeva! Naj bi se mnogo takih pevskih zborov ob laški meji osnovalo! V petji je narodna moč; to je narodna vojska. (*Soča*, 28. 7. 1882)

V navodilih tedanjim briškim zborovodjem tako beremo, naj bi se

izbiral pevec take pesni, ki so, seveda po duhu narodne in navdušene, po sestavi glasbe pa razmerno lahke. V Brdih je delati, kolikor posnemamo iz naših dopisov, šele za prebujenje; to pa sedoseže samo, ako se fantje in dekleta breztežavno nauče narodnega petja, in da se to petje tudi na široko oprime ljudstva. Laško petje (fantovsko) je nam tudi zaradi tega nevarno, ker je večidel samo lalalilanje ali enakovrstno tuljenje; ker tedaj ni petje, ni

⁹ *Soča*, 18. 4. 1884, dopisnik iz Šebrelj.

težavno, in se tedaj nevednega, pa petja željnega prostaka slovenskega najlaže in v naglici oprime. (*Soča*, 9. 9. 1881)

Avtor izpostavlja zahtevnost slovenskih pesmi kot razlog, zakaj preprosti prebivalci raje pojejo »laške« pesmi. Iz vrednostne opozicije slovenske pesmi nasproti italijanskemu »tuljenju« lahko domnevamo, da so slovenske pesmi umetniško višje vrednotene, zato pa je zanje potrebno učenje in ne le prenos iz roda v rod oz. od ust do ust. Pevovodje so si torej prizadevali, da bi s slovensko »narodno« pesmijo v zborih le-to razširili med prebivalstvo in s tem izpodrinili neslovenske pesmi; tako je npr. eden najbolj priznanih briških zborovodij in organistov Anton Simoniti »preko šestdeset let požrtvovalno učil pevske zборе in se boril proti vplivom furlanske pesmi« (KOŽLIN 1995: 31). Po poročilih dopisnika *Soče* pa naj bi pevovodja J. Marinič »nemško jodljanje iz naše občine (Kozana, op. M. P.) odpravil in ga se slovenskim petjem nadomestil, da se sedaj le malokedaj nemško prepevanje sliši, bodisi v kerčmah ali pod košato lipo« (*Soča*, 11. 1. 1877).

Da ne gre za neko nacionalno posebnost, pač pa da je »nacionalizacija« kulture mednarodni proces (glej npr. LEERSSEN 2008), kažejo tudi podobni procesi, ki so se odvijali v Furlaniji, kjer so skladatelji in zborovodje prirejali ljudske pesmi, da bi s tem poudarili etnično značilnost pesmi in da bi s pesmijo spodbujali ljudstvo k etnični identifikaciji. Te nove pesmi in priredbe, ki so vsebovale furlanske avtonomistične in patriotske zahteve, so bile zelo priljubljene med »preprostim« ljudstvom v furlanskih vaseh pod avstrijsko oblastjo (npr. STAREC 2005: 72). Toda poudarjanje pomena zborovstva je skrivalo v sebi tudi pasti, kot je ugotavljal dopisnik iz Cerknega:

Ustanavljajo se čitalnice, bralna društva, napravljajo se ljudske veselice. Pevovodje se z vso močjo prizadevajo, da bi odstranili grdo popevanje in tudi pri nas vcepili in razširili kali umetnemu narodnemu petju. Narod se je pričel zanimati za to, kar je novo, kar je umetno; prejšnje se mu dozdeva nepopolno, prenavadno. [...] Veliko narodnega blaga visi tedaj nad nevarnim prepadom. (*Soča*, 1. 3. 1884)

Marija Klobčar tako ugotavlja, da je na Goriškem »[p]rav zgodnji in intenzivni razvoj zborovskega petja [...] hitro začel spreminjati vrednotenje ljudske pesmi, kar je bilo v času akcije Narodna pesem v Avstriji že močno opazno« (KLOBČAR 2007: 13). Tudi Zmaga Kumer pravi, da je »teženje za umetno zborovsko pesmijo kot boljše, lepše, vrednejše [...] mnoge pevce odvrčalo od petja navadnih ljudskih pesmi« (KUMER 1978: 353–354).

Organizirano pevsko združevanje je vplivalo tudi na to, da so se spontane pevske družbe, ki so načeloma spremenljive v številu in zasedbi, postopoma spreminjale v organizirane izvajalske skupine (ŠIVIC 2007: 30). Zborovski pevci so bili prvotno ljudski pevci, njihovo udejstvovanje v zborih pa naj bi jih usposobilo, da ponesejo ljudsko pesem v estetsko višji obliki v vsakdanje življenje. Zborovstvo je tako predstavljalo »sredstvo za omikanje ljudstva«, ali z besedami Vinka Vodopivca:

Mladenci, ki so člani naših pevskih zborov in ki nastopajo na naših odrih, zgubijo kmalu ono robatost, ki se jih je držala v prejšnjih časih. Prava omika, ki zadeva srce in glavo se kmalu pokaže tudi v njih zunanosti in v medsebojnem občevanju. Njih misli niso več

utopljene le v krčmi in plesu in sprejemljivi postanejo tudi za višje vzore. (VODOPIVEC 1922: 27)¹⁰

Povezavo robatosti z gostilniškim miljejem v nasprotju z omikanostjo v društvih organiziranih veselic zanimivo prikazuje dopis iz Brd, v katerem bi lahko prepoznaš tudi nižje vrednotenje spontanega ljudskega plesa ob zvokih harmonike:

Kožbansko društvo prireja res lepe veselice, ki so nam obmejnim Slovincem v ponos. Žal, da se nahajajo nekateri malozavedneži, ki nasprotujejo društvu, sami nevede zakaj. Opazil sem zavetišče istih malozavednežev pri »šteli benedeti« po domače pri Nježi v Kožbani. V istem brlogu je bil zbran cvet podivjanosti, ter so besno skakali okoli harmonike, da bi s tem konkurirali društveni veselici. Čudno, da se dobijo taki, da ne znajo ceniti delovanja društva, ki skrbi le za narodno povzdigo obmejnih Slovencev. (*Soča*, 7. 9. 1906)

Simbolni in identifikacijski pomen zborovske dejavnosti in »rabe« ljudske pesmi se je dodatno zaostрил, ko so bila Goriška brda in velik del zahodne Slovenije priključeni h Kraljevini Italiji. Tudi v drugih trenutkih krize se je ljudsko pesem uporabljalo v njeni kohezivni in manifestativni družbeni funkciji.¹¹ Po kapitulaciji Italije je tako prevladovala prireditvena dejavnost po čitalniškem vzoru, najbolj značilno in najbolj množično je bilo petje. »Pevski zbori so peli stare slovenske narodne pesmi, naglo pa so se širile tudi slovenske borbene pesmi, ki so prihajale iz osrednje Slovenije« (PLAHUTA 2008: 44). Po koncu druge svetovne vojne, ko se je odločalo o razmejitveni črti, je skladatelj Srečko Kumar s pomočjo hčerke Vukoslave ustanovil ženski mladinski zbor *Soča*, s katerim je nastopil pred zavezniškimi komisijami, ki so prihajale v Brda (prim. URŠIČ 2007: 23). Čeprav so v času krize slovensko pesem uporabljali kot simbol upora proti tujemu režimu, to ni pomenilo izključevanja priljubljenih furlanskih in italijanskih pesmi iz vsakodnevnega petja. Čeprav so se pevci združevali v organiziranih pevskih sestavih in so se v okvirih društvenih zborov učili priredb slovenskih ljudskih in domoljubnih pesmi, so v neformalnih situacijah še vedno peli tako furlanske kot italijanske pesmi, ki so jim bile všeč.

5 Zaključek

Procesi nacionalizacije ljudske kulture, ki so jo pospeševali snovalci in propagatorji nacionalne ideje, so v obmejnih področjih trčili na oviro, ki so jo predstavljale skupne življenjske prakse prebivalcev, ne glede na etnično pripadnost. Tako se je na primeru Goriških brd pokazalo, da so »etnično ali kulturno definirane skupnosti artefakt in orodje družbenopolitičnih interesov, z objektiviranimi in strateško uporabljenimi izraznimi oblikami« (BENDIX 2000: 42).

Vendar dejanskega življenja tradicij ni mogoče do konca nadzorovati in obvladovati. Petje ljudskih pesmi je predvsem situacijsko, zato se pojejo in ohranjajo samo tiste pesmi, ki ustrezajo in naslavljajo potrebe in zahteve pevcev in poslušalcev (prim.

¹⁰ Pri razumevanju citata ni nepomembno dejstvo, da je bil Vodopivec duhovnik.

¹¹ Omenjeni mehanizem v trenutkih krize je bil izredno močan tudi v Furlaniji v desetletju po katastrofalnem potresu: »To bi lahko razumeli kot ustrezen odmev diskografske industrije po katastrofi '76, da Furlanija premisli svoj način bitja, preteklosti, lastno kulturno specifičnost« (GRİ 1985: 21).

MURŠIČ 2002: 25). Očitno je, da če neki element ostane v izročilu, mora imeti pomen za nosilce tradicije (DUNDES 1980:39); tako v tradicijah nekega prostora lahko prepoznavamo pomene, pomembne za lokalno prebivalstvo, na katere pa so vplivali širši dejavniki, tudi nacionalizacije in »kultivacije« kulture.

VIRI IN LITERATURA

- Pertti J. ANTTONEN, 2005: *Tradition through Modernity: Postmodernisem and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society (Studia Fennica, Folklorica 15).
- Maria Kristine ARKO KLEMENC, 2004: Crafting authenticity: Franc Marolt, folk song, and the concert stage. *Traditiones* 33/2. 47–70.
- Matjaž BARBO, 2003: Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor. *Slovenska zborovska stvaritev II: Ljudske pesmi*. Ur. Mitja Gobec. Ljubljana: JSKD. 155–161.
- Frederik BARTH, 1969: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Max Peter BAUMANN, 2000: The Local and the Global: Traditional Music Instruments and Modernization. *The World of Music* 42/3. 121–144.
- Regina BENDIX, 1997: *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison, Wis., London: The University of Wisconsin Press.
- , 2000: The Pleasure of the Ear: Toward an Ethnography of Listening. *Cultural Analysis* 1. 33–50.
- Philip V. BOHLMAN, 2004: *The Music of European Nationalism: Cultural Identity and Modern History*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIĆ, 2000: Glasba druge polovice 19. st. na Slovenskem: K funkciji in pomenu zborovskega petja v slovenski kulturni zgodovini. *Kronika* 48/3. 94–105.
- Alan DUNDES, 1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- I. z. FERVIDUS (Ludvik ZORZUT), 1972: Na meji dveh svetov. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1972. 112–114.
- Gian Paolo GRI, 1989: *Cultura popolare, ricerca demologica e storiografia in Friuli, La cultura popolare in Friuli: Atti del convegno di studio*. Ur. Giuseppe Fornasir. Udine: Palazzo del Torso. 9–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Miroslav HROCH, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Praga: Karlova univerza.

- , 2000: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Marko JUVAN, 2011: Self-referentiality and the formation of the Slovene literary canon: Study platform on interlocking nationalisms: SPIN. Tudi na spletu.
- Katarina JUVANČIČ, 2005: The popularization of Slovenian folk music between the local and global: Redemption or downfall of national heritage. *Traditiones* 34/1. 209–219.
- Deborah KAPCHAN, 1993: Hybridization and the Marketplace: Emerging Paradigms in Folkloristics. *Western Folklore* 52/2–4. 303–326.
- Marija KLOBČAR, 2005: The Self-Image of Slovenians in Folk Song Collecting. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkers* 53/54. Wien: Mille Tre Verlag. 70–82.
- Stepan KOCIANČIČ, 1855: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. *Prijatelj: Časopis za šolo in za dom*, XV. tečaj. Celovec.
- KOKOŠARJEVE opazke, XIV. zvezek. Arhiv GNI, GNI ZRC SAZU.
- Maša KOMAVEC, 2001: Stoletne vzporednice ljudskega in zborovskega petja na Primorskem. *Glava in srce: Zbornik ob 100-letnici pevskega in glasbenega društva 1901–2001*. Ur. Silvan Kerševan. Gorica: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel. 56–72.
- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Rosana KOŽLIN, 1995: *Briški glasbeniki in Rado Simoniti: Diplomsko delo*. Ljubljana: Rosana Kožlin.
- Zmaga KUMER, 1975: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja.
- , 1978: Ljudska pesem v sodobnosti. *Pogledi na etnologijo*. Ur. Angelos Baš. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk. 335–364.
- Joep LEERSSEN, 2005: *The Cultivation of Culture: Towards a Definition of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam: Univerza Amsterdam. Tudi na spletu.
- , 2008: *National thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Univerza Amsterdam.
- Setha M. LOW in Denise LAWRENCE ZÚNIGA, 2003: *Locating culture: The anthropology of space and place. Locating culture*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing. 1–47.
- Milko MATIČETOV, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. *Dom in svet* 52/7. 405–412.
- Barbara J. MOREHOUSE in Vera PAVLAKOVIC KOCHI, 2004: Borders, Boundaries and Border Spaces. *Challenged Borderlands: Transcending Political and Cultural Boundaries*. Ur. Vera Pavlakovich Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 15–17.

- Barbara J. MOREHOUSE, 2004: Theoretical Approaches to Border Spaces and Identities. *Challenged Borderlands. Transcending Political and Cultural Boundaries*. Ur. Vera Pavlakovich-Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 19–39.
- Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. *Etnolog* III. 5–54.
- Rajko MURŠIČ, 2002: Univerzalne vsebine Vodovnikovega pohorskega pesemskega koša na vstopu v 21. stoletje. *Etnolog* 63/12. 17–27.
- Osnovna načela, 1906: *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk*. Ljubljana.
- Urška PERENIČ, 2010: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2011: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Gaetano PERUSINI, 1965: Friulani e sloveni. *Narodno stvaralaštvo: Folklor* 4/15–16. Beograd: Savez udruženja folklorista Jugoslavije. 1246–1255.
- , 1973: Problemi etnologici di una zona di confine. *Rad 18. kongresa saveza folklorista Jugoslavije Bovec 1971*. Ur. Zmaga Kumer. Ljubljana: Slovensko entografsko društvo, Kulturna skupnost Slovenije. 79–83.
- Slavica PLAHUTA, 2008: Čas glasbe upora na Primorskem (1943–1945). *Rado Simoniti – pevec Goriških Brd*. Ur. Jonatan Vinkler. Nova Gorica: Javni zavod Kulturni dom Nova Gorica. 33–48.
- Primorec*, 1893–1915. Gorica: Andrej Gabršček.
- Questions of Cultural Identity*, 2002. Ur. Stuart Hall in Paul de Guy. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, 2001: *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.
- Bojana ROGELJ ŠKAFAR, 2011: *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Carol SILVERMAN, 1989: The Historical Shape of Folklore in Bulgaria. *Folklor and Historical Process/Folklor i povijesni proces*. Ur. Dunja Rihtman Augušin in Maja Povrzanović. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor. 149–158.
- Anthony D. SMITH, 1991: *National Identity*. London: Penguin.
- , 1998: *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Slovenka*, 1897–1902. Trst: Konzorcij Edinosti.

Soča, 1871–1915. Gorica: Viktor Dolenc.

Roberto STAREC, 2005: In search of the »Ladin song«: The project Das Volkslied in Österreich in the Ladin areas of Tyrol and east Friuli (1904–1914). *Traditiones* 34/1. 61–77.

Susan STEWART, 1991: *Crimes of Writing*. New York: Oxford University Press.

Anton ŠTRITOF, 1908: Nabirajte narodne pesmi! *Koledar Mohorjeve družbe 1908*. 33–36.

Irena ŠUMI, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.

Barre TOELKEN, 1996: *The Dynamics of Folklore: Revised and Expanded Edition*. Logan, Utah: Utah State University Press.

Bernhard TSCHOFEN, 1999: The Habit of Folklore: Remarks on Lived Volkskunde nad the everyday Practice of European Ethnology after the End of Faith. *Journal of Folklore Research* 36/2–3. 235–244. Tudi na spletu.

Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ivanka URŠIČ, 2007: Ženski mladinski zbor Soča: Odmevni koncerti so pričali, da v Brdih živijo samo Slovenci. *Briški časnik*, jesen 2007. 23.

Jože VOGRINC, 2003: Zamišljene skupnosti danes: Spremna beseda. Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis. 181–201.

Ludvik ZORZUT, 1924: Goriške slovenske narodne pesmi. *Goriška straža*, 6. 11. 1924. 3.

Vinko VODOPIVEC, 1922: Nekaj o petju. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1922*. 27–28.

Ian D. WHYTE, 2002: *Landscape and History since 1500*. London: Reaktion Books.

UDK 398.8(497.4)

Marjeta Pisk

ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology, Ljubljana

NATIONALIZING THE FOLKSONG TRADITION OF GORIŠKA BRDA

The article examines processes of nationalizing folk culture, with special emphasis on the folksong tradition of Goriška brda. Nationalizing processes and »cultivation of culture« are more clearly discernible in border areas and are primarily based on distinctions made on the grounds of the language and forms of intangible folk culture.

Key words: folklore, national identity movements, borderlands

1 Introduction

Folklore (in the sense of intangible folk culture and its representational forms) is often perceived as a mirror of the past, and folklorists as guardians of collective memory. (SILVERMAN 1989). Their interpretations of the past are reflected in the complexion of the folksong canon, which, like national literature, is understood as a vessel of collective memory and a means of representing (and even a factor in the process of constructing) national identity. However, the concept of canon itself leads to consideration of the instruments of representation, agents, interests, and strategies (JUVAN 2011) leading to selection of a certain corpus of texts that is presented as (nationally) significant. These processes of canon formation as well as the construct of the folksong phenomenon itself have their roots in the cosmos of national identity movements and cultural nationalism, which spread throughout Europe and significantly influenced events in Slovenia, too. National identity movements to a large extent relied on local forms of culture. According to Miroslav Hroch (1968; 2000), the interest in cultural questions was not only a result of political activism but usually intensified in advance of it. Preoccupation with cultural questions, significant for phase A in Hroch's definition of national identity movements, made it possible for an ethnic group to begin to understand itself as a political subject. According to Hroch, this stage was followed by the social demands of phase B and the mass resonance of phase C, which assumed widespread cultural consciousness (LEERSSEN 2005: 9). Or, as D. SMITH summarized Hroch's model (1998: 56): First, an original small circle of intellectuals rediscovers the national culture and past and formulates the idea of the nation (phase A). There follows the crucial process of dissemination of the idea of the national by agitator-professionals who politicize cultural nationalism in the growing towns (phase B). Finally the state of popular involvement in nationalism creates a mass movement (phase C). (LEERSSEN 2005: 10) Cultural consciousness had to do with the language question as well as traditions on the basis of which political demands for ethnic groups' autonomous rights were founded. In ethnically mixed or border areas, this led to competing and opposing territorial demands (LEERSSEN 2005: 16–17), which is evident in the case of how the image of the Goriška brda folksong was formed.

2 Elements of Folk Culture in the Processes of Nation Building

The formation of the phenomenon of the Slovene folksong and the presentation of a folksong heritage was integral to the processes of nation building, the goal of which was to create a single entity out of diverse local and regional cultures and languages (ANTTONEN 2005: 85). This array of not fully formed and competing identity models attained not only symbolic function but was filtered, treated selectively, and reconfigured, at times to the point of mutations and inventions (LEERSSEN 2005: 15). »In order for the concept of the nation to operate as a symbol of integration (rural, local, and regional) and identification, it had to overcome particularistic thinking and attach itself to emotionally determined cultural conceptions and particularities of pre-industrial, rural life« (BAUMANN 2000: 122–125 in JUVANČIČ 2005: 211). According to Pertti Anttonen, this fixation caused modernity, which is customarily thought to destroy tradition, in an epistemological sense to have created it. (ANTTONEN 2005: 13).

Thus the formation of the concepts of tradition and folklore were closely tied to the idea and experience of modernity. The concepts are rooted »in the modern interest in objectifying the past and the non-modern [...] define, and in documenting and conserving selected types of communication discovered in that cultural otherness« (ANTTONEN 2005: 13). At the same time, when exactly that past ended was not clearly defined (SILVERMAN 1989). Folklorists collected traditional cultural expressions among the »folk« and brought them to the society's symbolic center, into the capitals' historical and ethnographic institutions, which had prominent places in representing national histories and cultures (ANTTONEN 2005: 88). Susan STEWARD (1991: 105) called this the artifactualization of cultural expression, which uproots the text from its original context, favoring certain genres and content (BENDIX 1997: 48). »Textualized expressive culture such as songs and tales can, with the aid of the rhetoric of authenticity, be transferred from an experience of individual transcendence to a symbol of the inevitability of national unity« (BENDIX 1997: 20); however, »if folklore speaks for the nation, it speaks for a particular political construct« (ANTTONEN 2005: 91). Folklore does not exist *per se*, but the researcher creates it when defining certain cultural expressions as traditional or folkloric (ibid.: 57). In Slovenia, the basic determinant was the differentiating factor, on the basis of which positive definitions of given pieces were established. In this way some songs were designated as folksongs on the basis of selected criteria (e.g., anonymous author, commonness, oral transmittal, variations) and especially in contrast to others (e.g., authored, in other languages, new). Yet precisely this led to standardization and exclusion of numerous features that were for various reasons not accepted as folk, even though they had a significant place in the life and singing customs of a people. Thus with the transformation of practices into heritage and applying metonymy to tradition in the course of representing songs, the growing field of folklore shaped a »national canon« authored by the »folk« and spoken in the voice of the »nation« (ANTTONEN 2005: 88). This premise of Herderian nationalism, which had a significant influence on the formation of folklore, views the people as embodied and voiced in traditional culture, especially in folk poetry (ANTTONEN 2005: 88). So it was that folksong, and more generally music

passed from representations of an immanent core of a people to representations of the people themselves (BOHLMAN 2004: 86).

Dunja Rihtman Auguštin (2001) noted that the canonization of folk culture for the purposes of national homogenization impoverished folk culture by depriving it of its social context. Since »the items and events of folklore are recurrent forms of local, dynamic human expression—artifacts and performances created one at a time under particular circumstances« (TOELKEN 1996: 33–34), no text can be understood without understanding the dynamic context in which it appears (ibid.: 56). Therefore, folklore often evokes the past, and factors of historical context are erased, engendering a sense that the past was not in flux (SILVERMAN 1989: 152).

According to Johann Gottfried Herder, folksong has the potential to represent all human culture, as well as culture in its specific, delimited forms. Thus, in his opinion, there is nothing more common yet specific than folksong (BOHLMAN 2004: 43). Yet Slovene folklore studies did not limit itself to Slovene songs as unique entities, but sought their significant features, which »would be evidence of the authenticity of the songs' heritage« (KUMER 1975: 97). At the same time, identifying particular cultural expressions as authentic, attested, and legitimate implies that others are inauthentic, false, or illegitimate. Thus folklore »made homogeneous nostalgia« (KAPCHAN 1993: 307) and rejected illegitimate (or bastard) traditions, thereby constantly holding to the false idea that the norm was cultural purity and not hybridism (BENDIX 1997: 9).

The fixation in certain circles on cultural questions was also tied to the so-called cultivation of culture, as Joep Leerssen (2005) termed it, and forming national culture. Only here was there a way to salvage disappearing models, to promote fresh productivity, and propagandistic proclamation (LEERSSEN 2005: 25). Therefore, Slovene philologists and other precursors of folklorists attempted to record and preserve songs that the aging among the folk sang and other cultural expressions, which are essential to a way of life threatened by modernization (ironically, the same scholars who enable and advance modernization perceive it as threatening). The first concern was to record and describe disappearing cultural components (LEERSSEN 2005: 26) and to use them to create harmonies and adaptations. There arose a school of »national composing«, which was to be based on a nationally distinct, non-classical musical traditions (folk music and dance). Peasant life inspired the genre of the rural »realist« tale, which was replete with local and folklore color (LEERSSEN 2005: 27; HLADNIK 1990). Thus »salvaged« and preserved elements of »national« culture were used for the propagandistic purpose of forming and making conscious a collective national identity (LEERSSEN 2005: 27).

3 Goriška brda in the Processes of Nationalization

The homogenization and stereotyping of folk culture were part of the processes of building a national culture. They relied more on exceptional phenomena than on common practices, and the structural and social differences within the ethnic group were not accounted for (ROGELJ ŠKAFAR 2011). Ethnocentrically colored nationalization (and related folklorization) of the elements of folk creativity was completely

successful only when it was anchored in the local and regional cultural and political structures, which, in Slovenia, were represented by the nation-strengthening movement, which included reading rooms¹ and politically orientated gatherings referred to as »camps« (Sln. *tabori*). (JUVANČIČ 2005: 211) In this, Hroch's C stage of nation building, there was an effort to mobilize broad masses of the population, as we can see in the newspapers published in Goriško in the second half of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries.

Any research of the processes in a given space is complex and necessarily incomplete, because a space is »socially constructed by the people that live there« and is »politicized, culturally relative, and historically specific« (RODMAN 1992: 641 in LOW and LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 203). Further, a space has unique meaning for each inhabitant, and therefore views of a space in practice often compete with one another (LOW and LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 15). This is to say that an area is not made up only of that which we see, but also of what we have in our minds (WHATE 2002: 7); it is a construct of that world (URBANC 2011: 16). And while administrative or geographical borders are fixed, the borders of interpersonal relations are such that they expand and reduce a given space, thus setting research boundaries (GRI 1989: 21).

One of the fundamental features of Goriška brda is its border location. Border areas are not passive spaces but have their own dynamics. According to Morehouse, they serve as limen or threshold spaces, where a social group can deconstruct, examine, change, and reconstruct politics and events on a wide spectrum (MOREHOUSE and PAVLAKOVIČ KOCHI 2004: 15–16). The majority autochthonous population on the Slovene side of the border is Slovene, on the Italian side, Friulian. For many centuries, »even before the names of ethnic groups were in use« (PERUSINI 1965: 1246), the people lived peacefully together in the same political constructs, and therefore day-to-day relations between them were ordinary, despite their differences.² The area was one of the most dynamic intersections of diverse traditions, for »on this linguistic border in the course of almost half a millennium not for a moment did the mutual exchange of spiritual goods cease, from the time of settlement to the present: lexical, mythological, folktale, ballad, and narrative content; musical features, refrains, etc.« (MATIČETOV 1940: 410). Matičetov underscores that inter-traditional exchanges took place where the Slovene and Friulian peasants met, and much less in Trieste and Istrian towns, where transfers were hampered by the barriers of social differences and the town dwellers' sense of superiority (ibid.: 410).³

Political relations between residents began to intensify in the nineteenth century, when the concept of ethnicity became the core organizational and mobilizing concept in the society. Public discourse highlighted the necessity of distinguishing between ethnic groups, and ethnicity became the core distinguishing feature. For this reason

¹ Regarding literary activities in societies and reading centers, see PERENIČ 2012 (in this volume) and in particular PERENIČ (2010; 2011).

² These contacts reintensified following the easing of border crossings and increased Slovene employment in Italy.

³ It is worth recalling that before Maria Tereza's reforms, which permitted peasant trade, contacts between towns and rural areas were considerably less.

the stereotypical descriptions of those from Goriška brda, founded on the distancing from the closest Other, the Friulians or Italians, are interesting:

The clothing of those from Goriška brda hardly differs from that of the Italians or Friulians. But the way they live differs. An Italian is tight and pleased if only he has polenta, while one from Goriška brda likes to eat well and drink well and is not too concerned about the past. The Italian is more serious, while a person from Goriška brda is merrier and for this reason loves festivities more than the Italian, and especially dancing. There is hardly a Sunday during the year that there isn't a dance in Goriška brda. (KOCIANČIĆ 1855: 345)

And although Arnold van Gennep noted that ethnographic borders in Europe seldom correspond to current national borders (PERUSINI 1973: 79), Ludvik Zorzut attributes the similarity of the way of life of those from Goriška brda and the Furlanians' precisely to the fact that they belong to the same state:

However, between these or those contrasts, between the differences between peoples and places on the signpost of nations, the inhabitants of the borderlands are united by many similarities of thought, views, expression, customs, food, clothing, agricultural practices, ways of building houses, and more, all under one spiritual horizon. On both sides, we meet proximate viewpoints most often among the older people, for over the centuries Austria put its stamp on people on both sides, though it is slowly sinking into the old aria: »once in the old days ...« (FERVIDUS 1972: 112)

At the time when ethnicity began to function as an organizing principle, the distinction between »Slovene«, and »Friulian« or »Italian« cultures and broader culture was foregrounded. The differences that determine belonging to a certain ethnic group are not vital and »objective«; the socially relevant factors are. It is unimportant how different members of some group are—if they say they are A, in contrast to another cognate category B, they are willing to be treated and let their own behavior be interpreted and judged as A's and not as B's; in other words, they declare their allegiance to the shared culture of A's (BARTH 1969: 15). Since under the horizon of emphatic ethnicity the ethnic border defines the group, not the components of the culture themselves (BARTH 1969: 15), it is understandable that collectors and researchers of folksongs in Goriška brda focused on collected Slovene, Italian, and Friulian songs that they probably heard did not write down. We find out about the singing of non-Slovene songs only from reports and descriptions—e.g., from a letter of Josip Tominšek, which he sent in 1911 to the Committee for Collecting Slovene Folksongs, part of the project *Das Volkslied in Österreich*. In it, he describes his efforts to get folksong collectors: »A start has been made, but there is not enough qualified help, and native song collecting is not at all promising, because people sing less than in Carniola and Styria, and on top of that they latch onto non-native songs« (MURKO 1929: 42). For the most part, Slovene recorders in this project did not pay attention to »non-native« songs, although special questions were devoted to non-Slovene songs in the publication *Navodila in vprašanja* [Guidelines and questions], which was to have directed the recorders' fieldwork. Thus the selection of a song recording becomes an important element in constructing the image of tradition, because »such an image gradually becomes canonized and in a more or less reliable form migrates into the

media, popular publications, and school textbooks and even becomes a part of official cultural politics and the nation's collective consciousness« (KOVAČIČ 2009: 143).

Newspapers played a special role in the process of nationalization: »During the era of capitalism, the press enabled readers to begin thinking of themselves as adherents to the same group, together with people beyond the borders of local communities and kinship groups they didn't know« (VOGRINC 2003: 182–83). Thus in the Goriško newspapers⁴ of the time we find correspondents' reports on singing customs in Goriška brda, which were (apparently)⁵ written for the most part by teachers and priests—that is, people of higher status.

Especially for peoples without a state or without a long and constant tradition of politics or statehood, the linguistic and cultural definitions were an expression of a process that enabled individuals to connect in a pluralistic social whole and shape for themselves new feelings of belonging and new identities. All of this explains the role of students and intellectuals in the process of defining nation at the end of the eighteenth and beginning of the nineteenth centuries. They were among the first to espouse belief in the people and they defined its national political ideology in goals. (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 69)

We can recognize their engagement in advancing the organization of cultural life and belief in the people's progress in their contributions to these newspapers. At the same time, we can see the disjuncture between the everyday customs of the Goriška brda people and the standpoint and dispositions of the local opinion makers, as an example from Soča shows: »And I call on the Kožbana Society: Keep up the good work! Continue to work fearlessly and courageously like this. Much has already been cleared out in this place thanks to your efforts, you've smothered the former funny dialect, thrown out the former Friulian singing, and made the people realize whose land they are living on« (*Soča*, 7 September 1906). Thus, objectivized, »factual« history, traditions, customs, and language do not determine »cultural« boundaries; what do are the internalized, actors' agreements, as they go about determining the extent of the imagined group, on collective meaning (ŠUMI 2000: 178). The newspaper articles approximate Smith's concept, according to which an ethnic group is

a collective of people that at least some individuals external to it see as a separate cultural and historical grouping. A population thus marked can have a very low awareness of the fact that they constitute a unique group. Nonetheless, according to Smith, there is a collection of attributes of an ethnic group that might be acknowledged only by a minority, and in a given period, individual attributes might be more pronounced than others. These attributes are the group's proper name, a myth of common ancestors, collective historical memories, one or more elements of the collective culture that differ from those in other cultures, a connection with a meaningful "homeland," and a sense of solidarity in segments of the populations. (SMITH 1991: 21) (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 15)

⁴ In particular *Sloga*, *Edinost* (1876–1928), *Goriška straža*, *Soča: organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* (1871–1915), *Gorica*, and to a lesser extent in some others.

⁵ Most of the reports are unsigned and therefore their authorship is undetermined; however, we can discern the writers' occupations in the subtext.

The authors of these newspaper articles cited specifically the elements of shared culture, and foremost those that were expressed in Slovene as opposed to another language tradition. Since folksong is a syncretic unity of text and melody, it is because of the text, which is usually in a given language or its dialectic variant, (although bilingual or macaronic songs are known), that it is employed for ethnic or national identity purposes. Identity is thus more a result of marking differences and excluding than a sign of identity, a naturally constituted whole—that is, an all encompassing similarity, identicalness (HALL and DE GUY 2002: 4). So identities are created from differences. It is only through relations with the Other, with the one who is not, or with what is absent that it is possible to construct the »positive« meaning of any term, and this applies to »identity«, which is able to function as a point of identification and belonging thanks to its capacity to exclude and leave aside. For this reason the opinion makers were most disturbed by »Slovene« residents singing songs in »non-Slovene« languages:

Our residents of Goriška brda have already begun to peeling plums, as is their annual custom. This is also »economical« because peeled plums can be sold for a higher price. In families where there are several daughters, they peel over four hundredweights a day. They usually peel during the day and pit dried and sulfured prunes at night. While doing this fairly thankless task, they usually sing entertaining songs. »Slovene songs«, one might think. No? In what language then? Certainly not Slovene, we know that much, and German even less, because the farmers in the Goriška brda don't speak German at all, except in Kozana,⁶ where they speak the Carinthian dialect, but in a mangled fashion. What they sing is some kind of Friulian-Italian minestrone without color, smell, or taste. The local girls sing without even knowing themselves what they're singing. Where folk singing gives way to foreign songs this is sad because this is the best proof of national unawareness and negligence. (*Soča*, 16 September 1875)

The making ethnic of folk culture in border spaces, which are characterized by mixing and blurring of cultural identity that borders protect (MOREHOUSE 2004: 19), did not take place as opinion makers expected:

Getting around to what I wanted to talk about before—I and every other Slovene that comes to this area must confess that here folk singing is neglected. Surely I'll get comments asking how I dare judge so harshly because after all the young men sing all night so that their singing echoes far and wide. It's true that they always shout and whoop, but the question now is what is this singing like and what do they sing? I'd like to clarify this a bit more. What do we hear when we listen to our young men sing? Perhaps a Slovene song, of which we have hundreds? Ah, no, they prefer a coarse Friulian or Italian song, which even the Friulians have already stopped using and thrown out of their houses, but which our people in the remote Goriška brda have carefully picked up and preserved as though it were a precious gem. And when they want to make it longer, they add a »holi-lai-la-la, la-la-liu-la-le-lie«, and so on, with every stanza ending with a »doi, a doi farin l' amor«, or even »evviva l'amor«. And so they keep singing even up until midnight. So you can

⁶ Kozana residents were known for selling fruits in various Austrian cities, where the women even lived for a number of months while selling Brda fruits.

never hear a Slovene song? Sure, when they make something up themselves and add a folk melody to the words. This kind of Slovene singing, if I may even call it so, does have its purpose, although I don't want to discuss it further. Perhaps some understand me well enough. This way, it is mainly Friulian or Italian songs that echo in the remote Gorizia Hills (they are especially common at folk dances). But I must draw attention to the fact that here in Šlovrenc you can often hear Slovene songs such as »Zvedel sem nekaj novega« [I Learned Something New], »Kje so moje rožice« [Where are my Flowers?], and some others that I don't know well. I must grant them this. Otherwise Italian songs are also common in Šlovrenc, and in fairly large numbers at that. (*Soča*, 18 June 1881)

Opposition to singing non-Slovene songs was based on many factors. The first was the question of the linkage between ethnic identity and language: Slovene-language songs were the only ones suitable for the Slovene population because they were supposedly their own. Another factor was the question of modernity in opposition to tradition, with the past and its original Slovene »folk« song having an immeasurably higher status than the »newer« Friulian or Italian »tunes. Some writers also raise the appropriateness question: love songs—especially in Italian or Friulian—were inappropriate and immoral. Therefore by organizing singing activities they wanted Slovene singing to prevail in Goriška brda and to »drive out all of the Italian hooting fala—nor« (*Soča*, 2 September 1881). However, real life was a good deal more heterogeneous, and hybrid forms and practices appeared. Everyday normalcy, according to Ulrich BECK (1993: 912) is not found in either-or categories but is characterized by »and« (TSCHOFEN 1999: 235). Along these lines, as an informant born in 1924 told it, in his childhood in the village of Golo Brdo, three languages had equal currency in public places: Italian in school, Friulian with children at the market, and Slovene in church. Marriages between Goriška brda men and Friulian women (or Goriška brda women and Friulian men) were not uncommon.⁷

Proponents of the national idea strove to organize singing activities in Goriška brda as well in order to »revive afresh« Slovene folk singing:

Speaking frankly and without beating around the bush, it is necessary to raise some national prophets, national organ players, and Goriška brda patriots to nurture folk singing with all their might. Whoever feels capable should make an effort to save or Goriška brda border folk from the darkness of lack of national consciousness. Since they have long lived and slept in unconsciousness, it is high time they wake up. The best way to achieve this is folk singing. It will awaken them from their long sleep and prepare them to be conscious Slovenes. Folk singing positively influences national consciousness and fosters an ardent love for the mother tongue, and, moreover, sparks a burning love for our homeland, surrounded by enemies. (*Soča*, 18 June 1881)

4 Nationalizing Folk Culture and the Spread of Folksongs

The nationalization of folk culture was a multi-layered process that included collecting and preserving »folk« wealth as well as spreading it among the »folk« in

⁷ The poet Alojz Gradnik's mother, Lucija Godeas, was Friulian, and usually the principle of local origin and language use in the area the family lived governed.

»cultivated« forms. In his call to Collect Folksongs in the project *Das Volkslied in Österreich*, Anton Štritof justified this on the basis of the void that forms when

folk songs disappear, and then there is the danger of what might replace them: he says that foreign songs that people bring from elsewhere, especially »soldiers or from faraway mines,« fill the void caused by the abandonment of native songs. Above all the writer voices open concern not only for the folksong, but for the language and people as well. He says that in place of “priceless native songs that so purely express the folk’s sentiments and thoughts, in many places German polkas and ugly march tunes are to be heard: foreign goods updated in a cloak of native words. Where does this lead? (ŠTRITOF 1908: 31) (KLOBČAR 2005: 72–73)

The »guardians« of national culture thus attempted not only to represent and preserve some disappearing tradition, but primarily to set the groundwork for recreating practices that would mean a continuation of a tradition in new circumstances. Collecting folksongs was to aid a renewal of the »nurture of folksongs in school, at home, and in society« (*Osnovna načela* 1906: 2); songs were to be returned to the people to sing in place of foreign songs, to be taught in schools, and to inspire new composers (KLOBČAR 2005: 74). On entering the national sphere—for example, with the publication of folksong collections—folk music would not lose its sheen of authenticity (BOHLMAN 2004: 17), because in the second half of the nineteenth century, »when the significance of folk art was first emphasized, reliance on the folk heritage paradoxically did not mean rejection of originality. On the contrary, it was then that the apparently illogical position that the individuality of a work had to be rooted in the national, »folk spirit« prevailed« (BARBO 2003: 156). The »Slovene spirit« was supposed to inform new songs. In the opinion of Mari K. Arko Klemenc, »because a primary goal of 19th-century cultural advocates was Slovene cultural (and, in turn, political) unity, many composers intentionally toned down regional distinctions in their arrangements, a practice that often resulted in a certain musical homogeneity in the harmonization of Slovene folk songs« (ARKO KLEMENC 2004: 47–48). Yet »national style is not something that can be reliably constituted by defining specific melodic types, rhythmic patterns, or types of harmony ... On the contrary, Carl Dahlhaus even thinks that we can define the national as primarily a functional and not a substantive concept« (BARBO 2003: 156). At the same time, it was not always clear what was truly folk and what the »folk« spirit ought to be like.

My principles when recording and harmonizing folk melodies are: The melody should be recorded conscientiously and exactly. With us, we still argue what the folk spirit is and what is foreign; we must show how the folk sang the song in the old days, when the folksong was still alive. Those »screamers« then would learn from these melodies what the spirit is like, which is only possible when the melody is fully recorded like this, as the folk sang it. (KOKOŠAR, Vol. XIV)

We learn from the texts of Ludvik Zorzut, a poet and collector of folk art from Medana in Goriška brda, how Ivan Kokošar⁸ carried this off in practice:

⁸ Ivan Janez Kokošar (1860 Hudajužna–1923 Grahovo) attended the gymnasium in Gorica between 1871 and 1879 as a pupil of a small seminary. Then he studied theology (1879–83) and became a priest in

Kokošar would call the oldest people in the village to the rectory and write down for himself the text and melodies, as our »old timers« sang them. His collection contains mostly songs from Baška grapa, the Idrija area, Soča Valley, and elsewhere, as well as some from Goriška brda, which I brought him when I was a student. At concerts, the late Kokošar began adding to the program some folksongs from his collection, which he harmonized himself. Harmonizing is adapting a melody for a full choir. Kokošar's harmonization was simple, sometimes too sharp, but he saved for us so many Goriško melodies that would otherwise have gone to the grave with our old folk. Enough reminiscing, they sing for him! [...] The modern harmonizer must have sensible and correct artistic taste. He must save the essential character of a folksong, preserve its pure genuineness, its homey simplicity, as God created it, I would say, so that »non alterat naturam«: without changing and spoiling its features, its essence, drawing the folk soul from it, and shaping it so that a simple, country choir can sing it as well as a polished choir in a concert hall. To put it like Vodopivec: "A folksong is like a hale, fetching, peasant lass who is full of life and only beautiful as long as she doesn't prettify herself with dandified, artificial, perfumed beauty! (ZORZUT 1924: 3)

Composers wished to »shape« folksongs for use by an every growing number of choirs. Choirs were an extremely great mobilizing force, because a choir was viewed as giving voice to and embodying the people, giving a voice to each of its members and harmonizing the voices in a meaningful consonance. The transformation of a choral performance into a moment of high nationalism was thus very frequent (BOHLMAN 2004: 97).

We especially see the power that singing has over the heart when a patriotic song suddenly springs from a large gathering. Instantaneous inspiration grips everyone like an electric shock. How eyes light up, how cheeks burn, and how fists clench! People that were just limp and bored instantly become excited and inspired. This is the marvelous power of our song. (VODOPIVEC 1922: 27)

In the last decades of the nineteenth century, mass events entailed especially praise for the nation, because massiveness meant overwhelming strength in the cultural battle (CIGOJ KRSTULOVIC 2000: 101). Such engagement was understood as especially important in the border areas, where in addition to preserving the tradition of »beautiful singing« and quality use of leisure time, gatherings were to »resuscitate and spread knowledge of the Slovene tongue. They encouraged an organizing spirit and increased consciousness« (KOMAVEC 2001: 56). Promoting singing, which was called »the flame of national life«,⁹ was thus motivated in the borderlands by the desire »to teach Slovene folksongs [...] so that soon trivial Italian songs would disappear from the area and our Slovene songs will be heard in their place (*Slovenka*, 1/19, 1897). This is also how the founding of village choirs was justified: »The purpose of village choirs is also to dam foreign influence, which also flows through the up until recently quite firmly domesticated Italian tunes. We must recognize our Slovene blood not only in the words, but also in the singing. Singing folksongs especially

1883. Between 1883 and 1888 he served as a parish priest in Cerkno, then as pastor in Šebrelje from 1889 to 1891. In 1901 he was appointed pastor at Sv. Ignacij na Travniku (Gorica), where he worked until his retirement in 1914. He carried on his duties as a priest in Grahovo until his death on 16 May 1923.

⁹ *Soča*, 18 April 1884; a correspondent from Šebrelje.

helps to root out Italian tunes« (*Primorec*, 27 January 1905). Or as a correspondent from Medana in Goriška brda wrote:

The fact that Medana, the last Slovene station on the trade road to Italian Karmin, is progressing apace is a special joy for Slovenia. Praise to the teacher who awakens and educates peoples with beautiful Slovene singing. Praise to the pastor who lends his beautiful voice and precious time to the promotion of Slovene singing! Praise to the Medana choir, which sings Slovene songs on the threshold of Friuli! May there be many such choirs founded on the Italian border! There is national strength in singing; it is a national army. (*Soča*, 28 July 1882)

In guidelines for Goriška brda choirmasters of the time we read that

songs that, of course, are national and inspiring and musically comparatively easy should be chosen for singers. In Goriška brda, as we glean from reports, it is just a matter of awakening people; but that can only be done if the young men and women learn folk singing without difficulty, and that singing is widely embraced by the people. Italian singing (young men's) is also a danger to us for this reason, because it is mostly just la-la-la or some similar yelping; since it is not singing, it is not hard, and then it very easily and quickly swoops up the ignorant, simple Slovene who wants to sing. (*Soča*, 9 September 1881)

The author posits the demands of Slovene songs as a reason that simple residents prefer singing »Italian« songs. From the contrasting evaluations of Slovene songs and Italian »yelping« we can conclude that Slovene songs are artistically superior, and so they require study and not just spontaneous transfer from generation to generation or mouth to mouth. Singing leaders therefore tried to spread Slovene »folk« choir songs among the residents in order to root out non-Slovene songs: thus, for example, one of the most noted Goriška brda choir director and organist, Anton Simoniti »selflessly taught singing groups and fought against the influence of Friulian songs for over sixty years« (KOŽLIN 1995: 31). According to a *Soča* correspondent's reports, the singing leader J. Marinič »drove German yodeling from our community (Kozana —M. P.) and replaced it with Slovene singing, so that today you seldom hear German singing, whether in taverns or und beneath a leafy linden« (*Soča*, 11 January 1877).

Similar processes that developed in Friuli, where composers and choir directors arranged folk songs to emphasize their ethnic significance and motive ethnic identification, show that this was not a national peculiarity, but that »nationalizing« culture was an international process (LEERSSEN 2008). The new songs and arrangements, which expressed Friulians' patriotism and demands for autonomy, were much beloved by the »simple« folk in Friulian villages under Austrian power (STAREC 2005: 72). However, underlining the significance of choirs also concealed a trap, as a correspondent from Cerkno concluded:

Reading centers are opening and reading societies being formed, and popular celebrations are held. Singing leaders try mightily to drive out bad singing and here, too, they've widely planted the seedlings of artistic folk singing. The people have started to take an interest in what is new, what is artistic; that which was seems to them incomplete, too familiar. [...] Many folk treasures are nowadays on a dangerous cliff. (*Soča*, 1 March 1884)

Marija Klobčar thus concludes that in Goriško »a very early and intensive growth of choir singing [...] quickly began to change the valuing of folksongs, something that was already strongly observable during the Folksong in Austria project« (KLOBČAR 2007: 13). Likewise, Zmaga Kumer says that »the preference for choir art song as better, more beautiful, more valuable [...] turned many singers from customary folksongs« (KUMER 1978: 353–54).

Organized singing societies also spawned spontaneous singing societies, at first fluid in number and composition, and gradually changing into organized performing groups (ŠIVIC 2007: 30). Choir singers were originally folksingers, and their choir activities were to enable them to bring folk songs into everyday life in an aesthetically higher form. Choir singing was thus »a means to make the people cultivated«, or in Vinko Vodopivec's words:

The young men who are members of our singing groups and who appear on our stages soon loose that coarseness that held them back in the past. Real cultivation that touches the heart and mind soon appears in their appearance and mutual interactions as well. Their thoughts are no longer drowned in the tavern and dancing, and they become open to higher visions. (VODOPIVEC 1922: 27)¹⁰

A letter from Goriška brda interestingly shows the connection between coarseness and the tavern milieu as opposed to the cultivation of festivities organized by societies. We might also recognize in it a low evaluation of spontaneous folk dance to the accordion:

The Kožbana society holds very nice festivities that we border Slovenes are proud of. It is unfortunate that there can be found some ignorant people who oppose the society, not knowing why themselves. I noticed a hideout of these ignoramus at »Štela Benedeta«, or as we call it, at Nježa's in Kožbana. The flower of wild life was gathered in this den, and they were dancing crazily to an accordion, trying to compete with the society festivity. It is a wonder there are people like that around, who can't value the society's activities, which only help improve the Slovene people living on the border. (*Soča*, 7 September 1906)

The symbolic and identity meaning of choir activities and the »use« of folksongs further increased when Goriška brda and a large part of Western Slovenia came under the Kingdom of Italy. In other moments of crisis, too, the folksong was used in its cohesive and manifesting social function.¹¹ After Italy's capitulation, event planning on the reading center model once again took hold; the most notable and well attended was singing. »Choirs song old Slovene folksongs, and Slovene battle songs spread quickly, too, coming from central Slovenia« (PLAHUTA: 2008: 44). After the end of WW II, when the border was being determined, the composer Srečko Kumar, with the help of his daughter Vukoslava, founded a young women's choir *Soča*. It performed also for the Allied commissions that came to Goriška brda

¹⁰ In order to understand the quotation, it is important to note that Vodopivec was a priest.

¹¹ This mechanism in moments of crisis was exceptionally strong in Friuli during the decade following the catastrophic earthquake: »It could be understood as the record industry's fitting response to the catastrophe of '76, that Friuli rethought its way of life, past, and proper cultural specificity« (GRI 1985: 21).

(URŠIČ 2007: 23). Although the Slovene folksong was used in times of crisis as a symbol of resistance to foreign regimes, this did not mean the exclusion of everyday favorite Friulian and Italian songs. In informal situations, singers still sang both Friulian and Italian songs that they liked, even though they associated in organized singing groups, in the context of which they learned arrangements of Slovene folk and patriotic songs.

5 Conclusion

The processes of nationalizing folk culture, which the founders and propagators of the national idea promoted, encountered obstacles presented by the common practices in the lives of border area residents, regardless of ethnicity. Thus the example of Goriška brda showed that »ethnically or culturally defined communities are an artifact and a tool of sociopolitical interests, with expressive forms objectified and strategically employed« (BENDIX 2000: 42). Nonetheless, it is impossible completely to supervise and command the real life of traditions. The singing of folksongs is primarily situational, and therefore only the songs that meet and address the needs and requirements of singers and listeners are sung and preserved (MURŠIČ 2002: 25). It is evident that if an element remains part of the heritage, then it must have some meaning for carriers of the tradition (DUNDES 1980: 39). In this way, in the traditions of a given space we can recognize meanings that are important to the local residents but which have been influenced by larger factors, including the nationalization and »cultivation« of culture.

WORKS CITED

- Pertti J. ANTTONEN, 2005: *Tradition through modernity: Postmodernism and the nation-state in folklore scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society (Studia Fennica, Folklorica 15).
- Maria Kristine ARKO KLEMENC, 2004: Crafting authenticity: Franc Marolt, folk song, and the concert stage. *Traditiones* 33/2. 47–70.
- Matjaž BARBO, 2003: Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor [Slovene folk songs adapted for choirs]. *Slovenska zborovska stvaritev II: Ljudske pesmi*. Ed. Mitja Gobec. Ljubljana: JSKD. 155–161.
- Frederik BARTH, 1969: *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Max Peter BAUMANN, 2000: The local and the global: Traditional music instruments and modernization. *The World of Music* 42/3. 121–144.
- Regina BENDIX, 1997: *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. Madison, Wis., London: The University of Wisconsin Press.
- , 2000: The Pleasure of the ear: Toward an ethnography of listening. *Cultural Analysis* 1. 33–50.

- Philip V. BOHLMAN, 2004: *The music of European nationalism: Cultural identity and modern history*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIČ, 2000: Glasba druge polovice 19. st. na Slovenskem: K funkciji in pomenu zborovskega petja v slovenski kulturni zgodovini [Slovene music in the second half of the nineteenth century: On the function and meaning of choir singing in Slovene cultural history]. *Kronika* 48/3. 94–105.
- Alan DUNDES, 1980: *Interpreting folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- I. z. FERVIDUS (Ludvik ZORZUT), 1972: Na meji dveh svetov [On the border of two worlds]. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1972. 112–114.
- Gian Paolo GRI, 1989: *Cultura popolare, ricerca demologica e storiografia in Friuli, La cultura popolare in Friuli: Atti del convegno di studio [Folk culture, folklore research and historiography. Folk culture in Friuli: Proceedings of the conference]*. Ed. Giuseppe Fornasir. Udine: Palazzo del Torso. 9–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest [Slovene rural story]*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Miroslav HROCH, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Prague: University of Prague.
- , 2000: *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. New York: Columbia University Press.
- Marko JUVAN, 2011: Self-referentiality and the formation of the Slovene literary canon: Study platform on interlocking nationalisms: SPIN. Web.
- Katarina JUVANČIČ, 2005: The popularization of Slovene folk music between the local and global: Redemption or downfall of national heritage. *Traditiones* 34/1. 209–219.
- Deborah KAPCHAN, 1993: Hybridization and the marketplace: Emerging paradigms in folkloristics. *Western Folklore* 52/2–4. 303–326.
- Marija KLOBČAR, 2005: The self-image of Slovene in folk song collecting. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkers* 53/54. Vienna: Mille Tre Verlag. 70–82.
- Stepan KOCIANČIČ, 1855: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853 [Historical curiosities collected in Goriško in 1853]. *Prijatelj: Časopis za šolo in za dom, XV. tečaj*. Celovec.
- KOKOŠARJEVE opazke [Kokošar's remarks], XIV. zvezek. Archiv GNI, GNI ZRC SAZU.
- Maša KOMAVEC, 2001: Stoletne vzporednice ljudskega in zborovskega petja na Primorskem [One hundred years of folk and choir singing in Primorsko]. *Glava in srce: Zbornik ob 100-letnici pevskega in glasbenega društva 1901–2001*. Ed. Silvan Kerševan. Gorica: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel. 56–72.

- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija* [Bell chiming: The ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in Slovenia and Europe: Diss.]. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Rosana KOŽLIN, 1995: *Briški glasbeniki in Rado Simoniti: Diplomsko delo* [Goriška brda musicians and Rado Simoniti: Thesis]. Ljubljana: Rosana Kožlin.
- Zmaga KUMER, 1975: *Pesem slovenske dežele* [Songs of the Slovene land]. Maribor: Založba Obzorja.
- , 1978: Ljudska pesem v sodobnosti. *Pogledi na etnologijo* [Viewpoints on ethnology]. Es. Angelos Baš. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk. 335–364.
- Joep LEERSSEN, 2005: *The cultivation of culture. Towards a definition of Romantic nationalism in Europe*. Amsterdam: University of Amsterdam. Web.
- , 2008: *National thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Setha M. LOW and Denise LAWRENCE ZÚNIGA, 2003: *Locating culture: The anthropology of space and place*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing. 1–47.
- Milko MATIČETOV, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. [New directions in research in Slovene folk traditions and Lepa Vida]. *Dom in svet* 52/7. 405–412.
- Barbara J. MOREHOUSE and Vera PAVLAKOVIC KOCHI, 2004: Borders, boundaries and border spaces. *Challenged borderlands: Transcending political and cultural boundaries*. Ed. Vera Pavlakovich Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 15–17.
- Barbara J. MOREHOUSE, 2004: Theoretical approaches to border spaces and identities. *Challenged borderlands: Transcending political and cultural boundaries*. Ed. Vera Pavlakovich-Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 19–39.
- Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami [A large collection of Slovenian folk songs with their melodies]. *Etnolog* III. 5–54.
- Rajko MURŠIČ, 2002: Univerzalne vsebine Vodovnikovega pohorskega pesemskega koša na vstopu v 21. stoletje [The universal contents of Vodnik's Pohorje song fund at the beginning of the twenty-first century]. *Etnolog* 63/12. 17–27.
- Osnovna načela, 1906: *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk* [Basic principles for the publication of the Folk song in Austria planned by the Austro-Hungarian Ministry of Public Worship and Education]. Ljubljana.
- Urška PERENIČ, 2010: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The application of the theoretical model: The cultural life in politico-cultural societies in the

- mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2011: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Gaetano PERUSINI, 1965: Friulani e sloveni. *Narodno stvaralaštvo: Folklor* 4/15–16. Belgrad: Savez udruženja folklorista Jugoslavije. 1246–1255.
- , 1973: Problemi etnologici di una zona di confine. *Rad 18. kongresa saveza folklorista Jugoslavije Bovec 1971*. Ed. Zmaga Kumer. Ljubljana: Slovensko entografsko društvo, Kulturna skupnost Slovenije. 79–83.
- Slavica PLAHUTA, 2008: Čas glasbe upora na Primorskem (1943–1945) [The time of music of resistance in Primorsko (1943–1945)]. *Rado Simoniti – pevec Goriških Brd*. Ed. Jonatan Vinkler. Nova Gorica: Javni zavod Kulturni dom Nova Gorica. 33–48.
- Primorec*, 1893–1915. Gorica: Andrej Gabršček.
- Questions of cultural identity*, 2002. Ed. Stuart Hall in Paul de Guy. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, 2001: *Etnologija i etnomit [Ethnology and the ethnomyth]*. Zagreb: ABS95.
- Bojana ROGELJ ŠKAFAR, 2011: *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju [Modeling the traces of national identity: The collection of drawing records of Oton Grebenc's pupils in the Slovene Ethnographic Museum]*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Carol SILVERMAN, 1989: The historical shape of folklore in Bulgaria. *Folklor and Historical Process/Folklor i povijesni proces*. Ed. Dunja Rihtman Augušin and Maja Povrzanović. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor. 149–158.
- Anthony D. SMITH, 1991: *National identity*. London: Penguin.
- , 1998: *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Slovenka*, 1897–1902. Trst: Konzorcij Edinosti.
- Soča*, 1871–1915. Gorica: Viktor Dolenc.
- Roberto STAREC, 2005: In search of the »Ladin song«: The project Das Volkslied in Österreich in the Ladin areas of Tyrol and east Friuli (1904–1914). *Traditiones* 34/ 1. 61–77.
- Susan STEWART, 1991: *Crimes of writing*. New York: Oxford University Press.
- Anton ŠTRITOF, 1908: Nabirajte narodne pesmi! [Collect folk songs!] *Koledar Mohorjeve družbe 1908*. 33–36.

- Irena ŠUMI, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji* [Culture, ethnicity, boundary: Constructions of diversity in anthropological perspective]. Ljubljana: Založba ZRC.
- Barre TOELKEN, 1996: *The dynamics of folklore: Revised and expanded edition*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Bernhard TSCHOFEN, 1999: The habit of folklore: Remarks on lived Volkskunde and the everyday practice of European ethnology after the end of faith. *Journal of Folklore Research* 36/2–3. 235–244. Web.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [Landscape images of Slovene Istra]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ivanka URŠIČ, 2007: Ženski mladinski zbor Soča. Odmevni koncerti so pričali, da v Brdih živijo samo Slovenci [The Soča young women's choir. Their successful concerts attest that only Slovenes live in Goriška brda]. *Briški časnik*, jesen 2007. 23.
- Jože VOGRINC, 2003: Zamišljene skupnosti danes: Spremna beseda [Imagined communities today: Afterword]. Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis. 181–201.
- Ludvik ZORZUT, 1924: Goriške slovenske narodne pesmi [Goriško Slovene folk songs]. *Goriška straža*, 6. 11. 1924. 3.
- Vinko VODOPIVEC, 1922: Nekaj o petju [A note on singing]. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1922*. 27–28.
- Ian D. WHYTE, 2002: *Landscape and history since 1500*. London: Reaktion Books.

UDK 398.8:913(497.4)

Jerneja Vrabič

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

KRAJI ZAPISOV IN MESTA V IZBRANIH SLOVENSКИH LJUDSKIH PESMIH

Članek govori o fizičnem prostoru, kakor ga zasledimo ob branju dela zbirke *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923). Analiziranih je bilo 148 šaljivih in zabavljivih pesmi. Na zemljevid so umeščeni kraji zapisov pesmi in njihovih variant ter kraji, ki se v pesmih omenjajo. Uporabljeni so bili Excel, spletni zemljevid in GIS aplikacije.

Ključne besede: ljudska pesem, prostor, geografski informacijski sistem (GIS), karta

1 O zbirki, svetovih, prehajanjih in metodi dela

Karel Štrekelj je leta 1887 v *Ljubljanskem zvonu* objavil prošnjo za »narodno blago« – po svojih močeh je želel urediti in objaviti vse narodno blago, ki je že bilo kje objavljeno, in tisto, ki je bilo v rokopisnih zbirkah. Pri tem je skušal zaobjeti vse takratne dežele in kraje, kjer so živeli »ljudje našega jezika« (ŠTREKELJ 1887: 628; prim. MATIČETOV 1969: 198). Urejanje skupine šaljivih pesmi je padlo na pleča Jože Glonarja, ki je po smrti Karla Štreklja nadaljeval z delom in ga tudi dokončal z zbirko *Slovenskih narodnih pesmi*.¹ Pesmi in variante za skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je Glonar izbral iz zapisov 78 različnih zapisovalcev, pri 52 zapisih pa zapisovalec v zbirki ni znan. Glonarju se imena zapisovalcev in informatorjev niso zdela pomembna – veliko pomembnejša se mu je zdela kronologija (*SNP IV*: *51 in *66).²

Pesmi so se večinoma zbirale konec 19. in na začetku 20. stoletja. Zapisovalci niso vedno beležili kraja in časa zapisa, tudi ne imen informatorjev ali značilnosti konteksta (npr. ali se je pesem pela le ob posebnih priložnostih, v določenem času). Zapisi so s s stališča folkloristike pomanjkljivi tudi zaradi tega, ker so v zbirki večinoma predstavljena le besedila; v skupini šaljivih in zabavljivih pesmi je melodija skicirana pod črto le ob eni pesmi. V spremni besedi k izbrani skupini je zapisano, da so: »[p]esmi tega značaja [...] prvotno namenjene konkretnim osebam in krajem in so vsled tega neumljive po drugih krajih« (*SNP IV*: 683). V tej izjavi je viden preplet dveh svetov – »realni« oz. družbenogeografski prostor, v katerem pesem deluje, in imaginarni svet, ki je predstavljen v pesmi. Kljub temu, da sta svetova ontološko ločena, sta se skozi zgodovino nenehno prepletala (prim. SEARLE 1995: 144; 153–154) in medsebojno vplivala drug na drugega (prim. KOZIN 2002: 71).

¹ Del zbirke *Slovenske narodne pesmi*, ki obsega šaljive in zabavljive pesmi, je dostopen tudi na Wikiviru.

² Število neznanih zapisovalcev je nekoliko vprašljivo, saj npr. v sklopu otroških pesmi zasledimo v spremni besedi opombo, da je kot zadnja pesem predstavljena pesem »narodnega pesnika Kančnika«, medtem ko je v opombi pod zadnjo pesmijo v omenjeni skupini zapisano: »Zapisal neznanec. Iz VO. XVII. 8, 3. Pesem je umetna« (*SNP IV*: 480).

Poznani sta Ecova izjava o tem, da pripovedni svetovi³ »izkoriščajo« realne (ECO 1999: 82), ali pa Iserjeva ideja o premikajočem gledišču, ki nastopi z branjem in omogoča, da »dobimo iluzijo globine in širine prostora, od tod pa izhaja vtis, da se ob branju dejansko nahajamo v nekem resničnem svetu« (ISER 2001: 184). Učinek navzočnosti prostora, ki je v resnici navzoč le v naši glavi, je dosežen samo prek bralčevega prevzemanja diskurznihih perspektiv, prek besedilno zasnovanihih fokalizacij, tj. prek niza zoženih pogledov (s stališča pripovedovalca, literarnih likov itn.) oz. medsebojne igre posebnih oblik »dostopnosti do intendiranega stanja stvari« (ISER 2001: 181). Transgresija med njima je omogočena s semiozo, kar pomeni, da so zaznave dejanskih prostorov:

interpretirane in opomenjene (procesirane) s posredovanjem memoriziranihi ali imaginarnih prostorskih shem, po drugi strani pa se imaginarni prostori, ideacijsko konstruirani v bralčevi zavesti, s pomočjo združevanja pomenov jezikovnih enot, lahko razvijejo v predstavnne podobe samo s priklicevanjem spominov na zaznave dejanskih prostorov« (JUVAN 2006: 188; prim. ŠKULJ 2005: 351).

Nakazati želim, da je prostor ključna razsežnost resničnosti – druga delujoča dejavnika sta še družba in čas.

Spremnna besedila delno vsebujejo tudi podatke, ki povedo, od kod so nekateri zapisovalci, vendar karta, ki bi lahko služila kot predloga v stilu literarnih poti, še čaka na obdelavo (prim. Sites of (re)Collection; projekt Ein literarischer Atlas Europas).⁴ Zaenkrat lahko kot vestnega zapisovalca »ljudskega blaga« izpostavimo Franca Kramarja (1890–1959). Izhajal je iz Matene pri Igu, v želji po zapisovanju ljudske pesmi pa je peš, s kolesom in v vlakom prekrizal dobršni del današnjega slovenskega ozemlja in tako med letoma 1908 in 1914 v okviru avstrijske državne akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) zapisal skoraj 5000 pesmi (z melodijo). V Štrekljevi zbirki najdemo 69 njegovih zapisov. Glonar je zbral za skupino šaljivih in zabavljivih največ pesmi (10 pesmi in 6 variant) prav iz njegovih zapisov. Skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je doletela močna cenzura. Pesmi, ki so bile označene za šaljive, kosmate oz. okrogle, so zmotile takratno cerkveno sfero (prim. BAHTIN 2008: 10), ki je pesmi označila za nemoralne.

V nadaljevanju bodo predstavljeni trije zemljevidi, ki so bili uporabljeni na predstavitvi referata Landscape and Community in Humorous Slovenian Folksongs na mednarodni konferenci SIEF aprila 2011 v Lizboni. Pri analizi pesmi sem si pomagala z Excelom.⁵ Delala sem na več listih, na enega sem vpisovala v vzporedne stolpce zapisovalce in številke pesmi, na drugega številke pesmi in kraje zapisov ter variant, na tretjega številke pesmi in verzov, verze in potem posamezne prvine (npr. kraje, materialno kulturo, moške, ženske, živali ipd.).

³ Pripovedne svetove lahko nadomestimo z imaginarnimi.

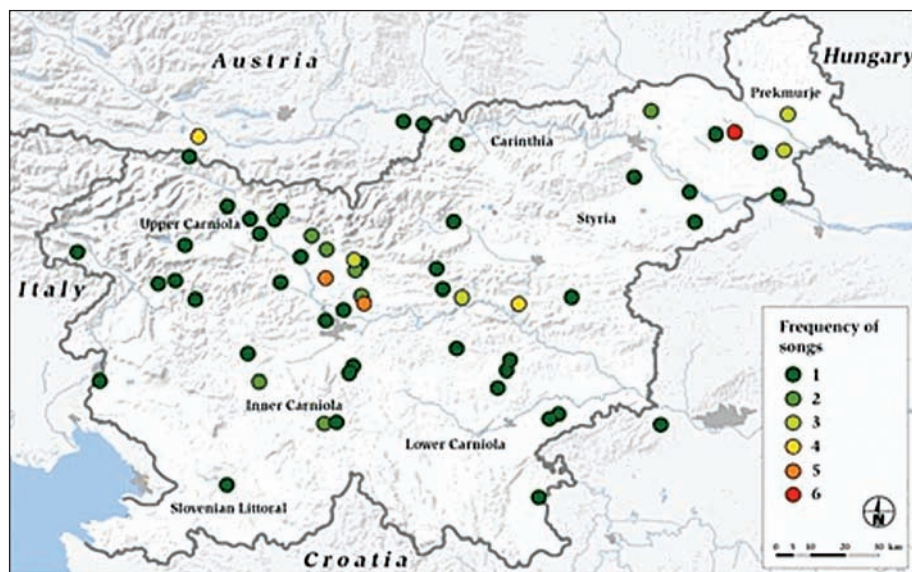
⁴ Kar nekaj povezav do projektov, ki v svoje raziskovanje vpletajo GIS, dobimo na Wikiverzi pod naslovom Literatura in prostor.

⁵ Takrat še nisem vedela za programe, kot je na primer Poliqarp ali Greenstone Digital Library, ki sta brezplačna in odprtokodna programa, ki delujeta pod okriljem GNU General Public Licence (žal sta še oba nekompatibilna s slovenščino).

2 Izbrane pesmi na zemljevidu

Na kartah bodo prikazani kraji zapisov pesmi in njihovih variant. Za določitev koordinat je bil uporabljen interaktivni spletni atlas Geopedia. Koordinate pa so bile vnesene v program ArcGIS. Geopedia zaenkrat interaktivno predstavlja le Slovenijo, zato so bili kraji izven Slovenije dodani s pomočjo ArcGIS programa. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU se za izdelavo kart oz. za zahtevnejše aplikacije in prikaze povezuje z Geografskim inštitutom Antona Melika in/ali z Inštitutom za antropološke prostorske študije,⁶ saj imajo slednji licenčni program ArcGIS. Enakovreden programu bi naj bil prostodostopni QuantumGIS, ki v začetku zahteva malo več študija. Geografski informacijski sistemi (GIS) lahko vsebujejo tako prostorske kot neprostorske podatke; v sistem je treba vnesti posamezne sloje, ki jih poljubno kombiniramo.

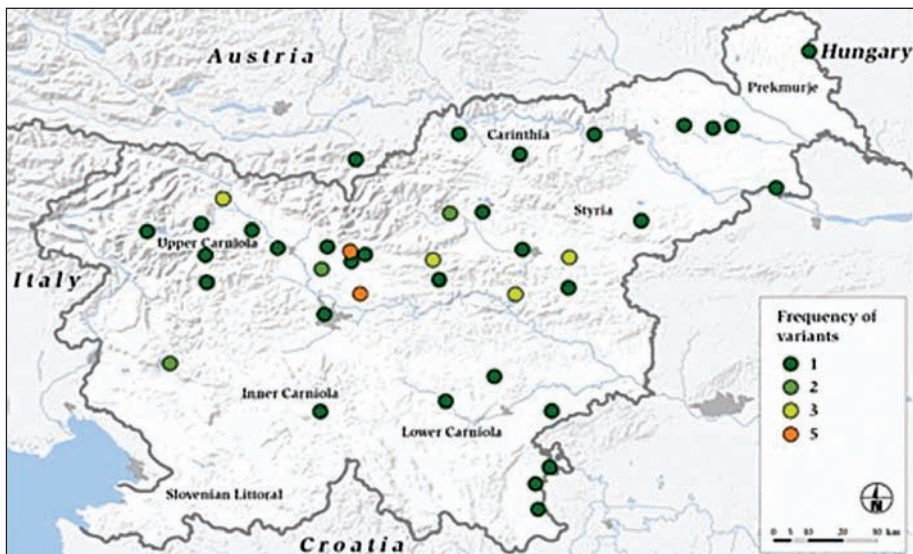
Na kartah je predstavljena današnja državna meja.⁷ Prva karta kaže, kje so bile objavljene pesmi zabeležene, druga karta prikazuje kraje, ki so omenjeni ob variantah posameznih pesmi. Tako kakor se spreminjajo meje etičnega, se spreminjajo tudi državne meje ali pa imena krajev, vendar so pri določanju krajev na kartah seveda upoštevana današnja imena krajev (npr. ime Guštanj, ki ga srečamo v zbirki, sem nadomestila z imenom Ravne na Koroškem ali zapis Marprug z Maribor).



Slika 1: Prikaz 89 % krajev, kjer so bile zapisane pesmi.

⁶ Franci Petek je izdelal zemljevide za *Slovenske ljudske pesmi V*, Peter Pehani pa interaktivno karto Pritrkavanje in tukaj uporabljene karte.

⁷ Statistični urad pozna 12 statističnih regij in 7 neformalnih pokrajin. Čeprav so imena pokrajin danes ustaljena, je meja med njimi težje določljiva, saj se ne ujemajo z upravno in geografsko razdelitvijo.



Slika 2: Prikaz 95 % vseh krajev, kjer so bile zabeležene variante.

Večina izbranih pesmi je bila zabeleženih na območju Gorenjske in Štajerske. Kot zanimivost bi izpostavila to, da so pesmi in variante s Koroške vzete le iz Scheiniggovih zapisov.⁸ Z beleženjem variant postaja karta Slovenije vedno bolj pokrita.

3 Kraji v pesmih

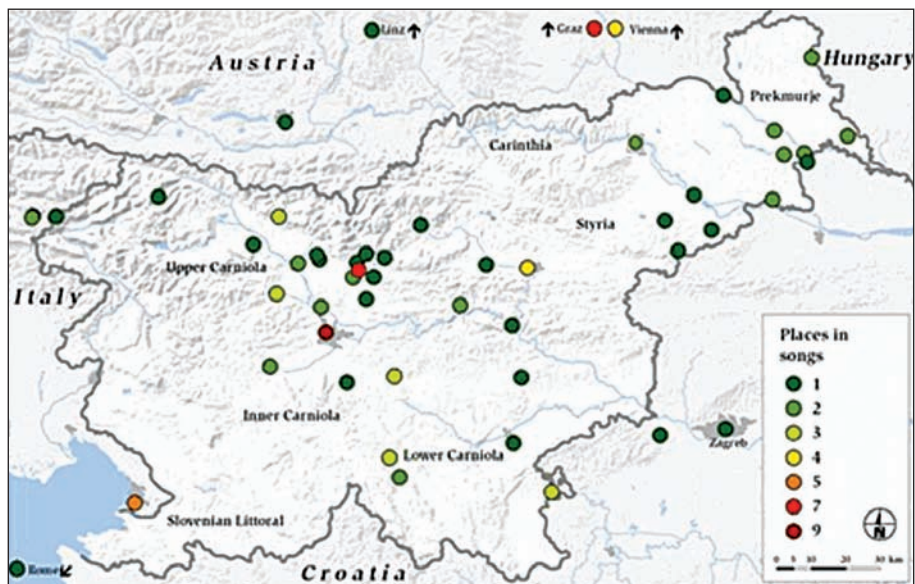
Ker literarna besedila učinkujejo tako, da njihov svet povežujemo z »realnim« svetom oz. svetom, v katerem živimo (mimogrede, tudi imaginarni prostori so realni prostori; prim. SEARLE 1995: 153–154; ECO 1999: 95–105), sem se lotila tudi priprave karte, na kateri so označeni kraji, ki so omenjeni v pesmih. Če karto primerjamo s prejšnjima dvema, opazimo, da se prostorska slika razširi. Zanimivo bi bilo še prikazati izvore posameznih pesmi in nato npr. s puščicami nakazati kraje, ki se v izbrani pesmi omenjajo.

Od krajev, ki so danes zunaj meja Slovenije, se največkrat pojavi Gradec. Drugi kraji so Dunaj, Linz, Trst, Rim, Zagreb itd. Večinoma so iz pesmi Rokodelci brez orodja; ljudje so konec 19. in v začetku 20. stoletja hodili delat v oddaljenejša kraje (prim. TUMA 1997: 12; POČKAR 2005: 352). Gradec in Dunaj se pojavita tudi v pesmih z naslovom Kamnik, Zagreb pa samo v eni pesmi iz skupine z naslovom Krajevne slike.

Že sama (pod)skupina Kamnik bi lahko kazala na to, da je Kamnik največkrat omenjeno slovensko mesto. Analiza verzov je pokazala, da se od mest res največkrat pojavi Kamnik (17krat), vendar le v 8 pesmih, medtem ko Ljubljana, ki se pojavi

⁸ Njegova zbirka *Narodne pesni koroških Slovencev* (1889) je dostopna na spletišču Archive.org.

11-krat, nastopa v desetih pesmih. Kamnik se pojavi v pesmih z naslovom Kamnik, nanj pa naletimo tudi v eni od pesmi iz skupine Dekleta. Ljubljana se pojavi v treh skupinah, in sicer v pesmih z naslovi Rokodelci brez orodja, Rezija in Kamnik.



Slika 3: 33 % krajev, ki se omenjajo v pesmih, ni bilo mogoče umestiti na karto.

O Ljubljani (in tudi o drugih krajih) v šaljivih pesmih ne izvemo veliko. Nekateri krojači, čevljarji, zidarji, tesarji in drugi so v mesto prihajali občasno ali pa so v mestu živeli le krajši čas. To sklepam po tem, ker se v pesmih z naslovom Rokodelci brez orodja omenja, da so delavci v Ljubljani pozabili katero od orodji. Med pozabljenimi orodji so v pesemskem besedilu omenjeni kroji, škarje, šila, predpasnik, zidarska žlica in žaga. Dvakrat je Ljubljana primerjana tudi z Gradcem, glavnim mestom avstrijske Štajerske (čeprav lahko Gradec pomeni tudi »malo mesto«). V skupini pesmi o Reziji pa nastopa ljubljanski beli grad, ki je primerjan z vratom Rezijanke.

4 Pokrajine

Edini omenjeni pokrajini sta Dolenjska in Štajerska, po enkrat pa se pojavita Rečiška dolina in Rezija. Slednja se omeni še štirikrat kot vas (v vsaki od štirih pesmi enkrat).

Franc Kramar je zapisal pesem o šuštarjih (Š 8645) oz. čevljarjih, kjer je omenjena Dolenjska. Pesem je iz skupine Rokodelci brez orodja. Zapeto je bilo, da je tam šuštar že predlani zapil kopita (8. kitica). V pesmi se pojavijo še Dunaj (tam ima krojač škatlo), Planina (tam je z vinom zapil šila), Reka (kjer ima na smreki smolo) in pa

Gorica (kjer ima knefter oz. jermen). To je tudi ena izmed pesmi, ki je ni bilo mogoče umestiti na prvo karto, saj je ob njej zabeleženo, da je pesem kranjska.

Štajerska se pojavi v dveh pesmih, ki sta uvrščeni v (pod)skupino Kamnik. Pesmi sta zapisala Franc Kramar (Š 8561) v Vinjah na Gorenjskem in France Francetov (Š 8562) v Torovem pri Vodica. Pesmi nimata variant. V obeh primerih nemško govoreče ljudi pošiljajo na Štajersko.⁹ Rečiška dolina oz. Rečica je, če sklepamo na podlagi pesmi, ki jo je zapisal Ivan Lavrič v Podlipovici pri Izlakah (Š 8595), in pesmi, ki jo je zapisal Makso Šnuderl v Rimskih Toplicah (Š 8596), slovela po srečnih deklinah, ki pa so tako krofasta oz. golšasta, da je moškega groza. Obe pesmi sta iz skupine Dekleta.

O Reziji je pesem, ki jo je zabeležil neznani zapisovalec. Izvemo, da ima Rezija 109 hiš, deklet pa le 5 (Š 8555). Pesem je bila objavljena v *Goriškem letniku* leta 1864 (214–215). V pesmi je zapisano, da so najbogatejše Rezijankice brez kikle, kot njihova dota pa se tudi v drugih pesmi o Reziji omejata ovca in koza (Š 8553, 8554 – pri tej je omenjena še krava –, 8557). Bolj podrobno sta opisani podoba okolice pred hišo in dogajanje v njej: pred hišo raste majeron, bukovje in brestovje, v hiši pa so babe kot kaštron oz. skopljeni ovni, babe se tudi cukajo in treskajo oz. pretepajo. Pesmi, ki omenjajo vas Rezijo, pravijo, da je treba s seboj vzeti metlo, saj je toliko smeti. Vse pesmi, ki omenjajo Rezijo, so, podobno kot Kamnik, zbrane pod skupnim naslovom Rezija.

5 Težave pri kartiranju

Zaradi nezadostnih informacij oz. zapisov je bilo nekatere kraje nemogoče določiti na karti. Izvor štirih pesmi (Š 8608, 8610, 8612 in 8622) je zavil v arhivsko tēmo, saj ob njih ni zabeleženo ne mesto zapisa ne njihov zapisovalec. Neznanih krajev v pesemskih besedilih je veliko (33 %). Vzroka za to sta predvsem dva: prvič, pesemska besedila niso (strogo) vezana na realnost, in drugič, v Sloveniji in tudi drugod je več krajev/vasi z istimi imeni. Karel Štrekelj je sicer v uvodnem besedilu opozoril na dejstvo, da predstavljene pesmi niso zapisane ne v takratni knjižni slovenščini ne v dialektu (*SNP I: VIII–IX*), po čemer bi lažje določili dejanski kraj.

Pesem št. 8669, ob kateri je zapisano, da je Vrhovska, bi po besedilu sodila na območje hrvaškega Zagorja (*SNP IV: 735*). Ob pesmi št. 8621 pa se znajdemo pred zagato, če sklepamo zgolj na podlagi zapisovalca Matije Rodeta in njegovih poti, saj ne vemo, ali bi Javorje umestili v občino Gorenja vas-Poljane ali v občino Šmartno pri Litiji, v Javorje pri Blagovici ali Javorje pri Gabrovki (*SNP IV: 712*).

V opombi pod črto je ob eni izmed pesmi o Kamniku (Š 8558), ki je bila zapisana v Domžalah, podatek, da je v bolj ali manj okrnjeni obliki zbadljivko okrog Lemberga na Štajerskem zapisal Anton Kovačič (*SNP IV: 691*). Ne vemo, ali gre za Lemberg pri Novi Cerkvi ali za Lemberg pri Šmarju; oba ležita na Štajerskem.

Ena od variant pesmi o dekletih (Š 8578) je bila zabeležena tudi v Juršičih pri Št. Petru. Postavimo jih lahko na ozemlje današnje Avstrije, saj je v opombi pripisano, da ta varianta, ki jo je zapisal H. Sevar, govori o celovških dekletih (*SNP IV: 698*).

⁹ V pesmih se Kamnik ponaša tudi s tem, da je to mesto, kjer se lahko naučijo nemško.

Pri varianti pesmi št. 8625 (*SNP IV*: 713), ki jo je zapisal France Stele (1886–1972), je odločilo dejstvo, da je zapisovalec dodobra poznal Kamnik in njegovo okolico. Omenjeni zapis je bil torej po vsej verjetnosti zabeležen v Podgorju v občini Kamnik.

Včasih nismo gotovi, ali so imena zapisovali tako, kot so jih slišali, ali so jih spreminjali že tudi pevci, ali gre za napake v zapisu in izgovorjavi (npr. Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci ipd.). Zaradi negotovosti na kartah nisem zabeležila npr. naslednjih krajev: Krapina (na današnji slovenski ali hrvaški strani?), Križovci (Križovci v bližini Petišovcev ali so bili mišljeni Križevci pri Ljutomeru ali celo Križevci na Hrvašem?), Vildon (je mišljen morda Wildon?). Prav tako na karto niso bile uvrščene omembe pokrajin ali regij (omembe Dolenjske, Štajerske, Rečiške doline in Rezije).

Vprašljivi so tudi nekateri vneseni zapisi. Varianto pesmi št. 8673, ki je bila zabeležena v Framu, je (menda) zapisala Tereza Pošopl. Zapisano je, da je varianta iz Središča, vendar v zbirki Tereze Pošopl, ki je kot del Glonarjeve zapuščine shranjena v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta (GZ, Mapa 44), ob nobeni od pesmi ni pribeleženo, kje je bila zapisana in kdo je informator.

Glasbenonarodopisni inštitut je že nekaj časa vpet v digitalizacijo arhivskega gradiva (npr. z EtnoMuzo). Ob tem se soočamo s problemom, kako predstaviti gradivo tako, da bo uporabniku prijazno in da bo mogoče dobiti nove predstave o odnosih med zapisovalci, zbiratelji, besedili itn. GIS-tehnologija predstavlja učinkovito orodje tudi za vrednotenje oz. upravljanje kulturne dediščine. Ključnega pomena pa je kakovostna podatkovna zbirka, ki jo je treba pripraviti, dopolnjevati in vzdrževati. Priprava takšne baze je časovno precej obsežna oz. zahteva kar nekaj vpisovalcev/urejalcev.

6 Povzetek

Vizualizacija podatkov s pomočjo zemljevida oz. GIS-aplikacij nam kaže zanimivo novo sliko starih zapisov. Imena mest, vasi ter pokrajin (in far) se pojavljajo v 232 verzih. Največkrat se omenjata Kamnik, ki je primerjan z Dunajem, in Ljubljana, ki je podobna Gradcu. Kraji zunaj meja današnje Slovenije se omenjajo večinoma v pesmih Rokodelci brez orodja. O tem, kako so se ljudje različnih poklicev v 19. stoletju, iz katerega pesmi tudi izhajajo, morali seliti iz kraja v kraj, se je podrobneje razpisal Henrik Tuma, čigar oče je bil čevljar. Kraji v tej skupini pesmi so Trst, Gradec, Dunaj, Celovec, Rim in Linz. Pesmi večinoma omenjajo kraje, ki so blizu kraju zapisa. Slednje lahko služi kot dokaz, da se šalimo večkrat na račun drugih kot na svoj račun.

VIRI IN LITERATURA

Umberto Eco, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Prev. Vera Troha. Ljubljana: LUD Literatura.

Ein literarischer Atlas Europas. 2012. Tudi na spletu.

Miran HLADNIK, 2012: Gorenjska v književnosti. 48. SSJLK. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.

Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU. Tudi na spletu.

Wolfgang ISER, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Prev. Alfred Leskovec. Ljubljana: Studia humanitatis.

Marko JUVAN, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura. Tudi na spletu.

Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.

Tina KOZIN, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejša teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B*. Ljubljana: [Tina Kozin].

Literatura in prostor. Wikiverza.

Milko MATIČETOV, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi. *Sodobnost* 17/2. 197–206.

Ivanka POČKAR, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za ožvitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

Terezija POŠEPL: GZ, Mapa 44. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

Janez SCHEINIGG, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.

John R. SEARLE, 1995: Logični status fikcijskega diskurza. Prev. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija: Zbornik*. Ur. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina. 143–55.

Sites of (re)Collection: A Digital Approach to Five Storytellers in the Folklore Collection of Evald Tang Kristensen. 2007. Tudi na spletu.

Slovenske ljudske pesmi V, 2007. Ur. Marjetka Golež Kaučič idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, SM.

Slovenske narodne pesmi I, 1895. Ur. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.

Slovenske narodne pesmi IV, 1908–1923. Ur. Karel Štrekelj in Joža Glonar. Ljubljana: SM.

Stanko PREMRL, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Združna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Jola ŠKULJ, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.

Karel ŠTREKELJ, 1887: Prošnja za narodno blago. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.

Robert T. TALLY, ml., 2011: *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. New York: Palgrave Macmillan.

Henrik TUMA, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma.

UDK 398.8:913(497.4)

Jerneja Vrabič

ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology, Ljubljana

RECORDING SITES AND PLACES NAMED IN SELECT SLOVENE FOLKSONGS

This article explores the physical space encountered while reading works in the collection *Slovenske narodne pesmi* [*Slovene Folk Songs*, 1895–1923]. The analysis includes 148 humorous and mocking songs. The maps show recording sites and their variants, as well as the places mentioned in songs. The tools used were Excel, online maps and GIS applications.

Key words: folksong, space, Geographic information system (GIS), map

1 On the Collection, Worlds, Transitions and Method of Work

In 1887, Karel Štrekelj published a call in the *Ljubljanski zvon* newspaper for people to submit materials of national value. He wished to edit and publish to the best of his ability all of the »national treasure« that had ever been published, as well as what existed in manuscript collections. He was thus trying to encompass all the lands and places where, at the time, »people of our language« lived (ŠTREKELJ 1887: 628; MATIČETOV 1969: 198). The task of editing the body of humorous songs fell to Jože Glonar, who, following Štrekelj's death, continued and eventually completed the collection *Slovenske narodne pesmi*.¹ Glonar gathered songs and their variants for the collection of humorous and mocking songs by seventy-eight different recorders; fifty-two records in the collection are by anonymous recorders.² Glonar considered chronology much more important than to the names of recorders and informers (*SNP IV*: *51 and *66).

For the most part, the songs were collected in late nineteenth and early twentieth centuries. Recorders did not always note the place and time, and the names of informants; neither did they make peripheral notes on the context (e.g., whether the song was being sung at special occasions, at certain times, and the like). Furthermore, the records are wanting from the folklorist's perspective since the collection mostly comprises the lyrics only—in the section of humorous and mocking songs, the melody is outlined as a footnote to only one song. The commentary to this section states that »[s]ongs of such nature [...] are primarily intended for actual persons and places and are therefore incomprehensible in other places« (*SNP IV*: 683). This claim shows how two worlds are intertwined—the »real« or socio-geographical space in

¹ Part of the collection comprising humorous and mocking songs, is also available online at Wikisource.

² The number of unknown recorders is somewhat questionable. For example, there is a footnote in the afterword to the section of children's songs claiming that the final song is one by the »national poet Kančnik«, whereas a footnote to the final song in the section reads: »Written down by an unknown person. – From VO. XVII. 8, 3. The song is of literary origin« (*SNP IV*: 480).

which the song operates, and the imaginary world presented in the song. Although the two worlds are separated ontologically, they have been intertwined constantly throughout history (SEARLE 1995: 144; 153–154), mutually influencing one another (KOZIN 2002: 71).

Umberto Eco famously said that fictional worlds³ are parasites of the real world (ECO 1994: 83), and Iser's idea of the wandering viewpoint that appears in the reading process and »gives us the illusion of depth and breadth, so that we have the impression that we are actually present in a real world« (ISER 1978: 116). The effect of the presence of space, which is in fact only in our minds, is achieved solely by the reader adopting the discursive perspectives, by textual focusing—that is, through a series of narrowed gazes (e.g., from the viewpoints of the narrator and literary characters) or the mutual interaction of specific modes of »access to the object intenden« (ISER 1978: 113). The transgression between the real and imaginary world is enabled through semiosis, meaning that the perception of actual spaces is:

interpreted and provided with meaning (processed) by delivering memorized or imagined spatial schemes, whereas imagined spaces that are constructed in the reader's consciousness on the level of ideas by combining the meanings of linguistic units, can only develop into perceptive images by recalling the memories of perceiving actual spaces (JUVAN 2006: 188; ŠKULJ 2005: 351).

Space is a key dimension of reality, the other active factors being society and time.

The commentaries at times include information about where some of the recorders are from, but the points of literary interest map that could be used as a template has yet to be made (Sites of (re)Collection; the project *Ein literarischer Atlas Europas*).⁴ One meticulous recorder of »folk treasure« was Franc Kramar (1890–1959). From Matena pri Igu, he criss-crossed a great deal of the current Slovene territory in search of folk songs, be it on foot, by bike, or by train. Between 1908 and 1914 he recorded almost 5,000 songs (together with their melodies) as part of the Austrian state project *Das Volkslied in Österreich*. Štrekelj's collection contains sixty-nine recordings by Franc Kramar. It was from his recordings that Glonar took the most songs (ten songs and six variants) for the section of humorous and mocking songs. The humorous and mocking songs section was heavily censored. The songs that were labeled humorous, obscene, or raucous disturbed Catholic circles of the time (BAKHTIN 1984: 9), which dubbed them immoral.

Presented again will be three maps that were used in the presentation *Landscape and Community in Humorous Slovene Folksongs* at the SIEF international conference in April 2011 in Lisbon. Excel was used to catalog the songs.⁵ I entered the recorders and song numbers song numbers and recording sites and their variant names, the third one to enter song and verse numbers, then verses and separate elements (e.g., places, material culture, men, women, animals, and the like).

³ Fictional worlds can be replaced by imaginary worlds.

⁴ Several links to projects, the research within which integrates GIS, can be found on Wikiversity under the heading *Literatura in prostor/Literature and Space*.

⁵ At the time I was unaware of software like Poliqarp or Greenstone Digital Library—two examples of free / open-code software working under the GNU General Public Licence (unfortunately both incompatible with Slovene as of now).

2 Chosen Songs on a Map

I started working on maps to show the places where songs and their variants were recorded. The Geopedia interactive online atlas was used to determine the coordinates, which were then entered into ArcGIS software. Currently, Geopedia interactively covers only Slovenia; therefore places outside Slovenia were added using ArcGIS software. For mapping and complex applications and requests, the Institute of Ethnomusicology cooperates with the Anton Melik Geographical Institute and/or the Institute of Anthropological and Spatial Studies,⁶ which has licensed the ArcGIS software. The freely available QuantumGIS is supposed to be equivalent to this software, yet it requires some more preliminary study. Geographic information systems (GIS) may comprise both spatial and non-spatial data—separate layers need to be incorporated in the system, which can later be combined freely.

The maps show the current state border.⁷ The first map shows where the songs published were recorded, and the second map the places mentioned in variants of certain songs. Since in the course of history place names tend to change, I used the current names to specify places on maps (e.g., I replaced the name Guštanj, which is used in the collection, with the name Ravne na Koroškem, and the name Marprug with Maribor).

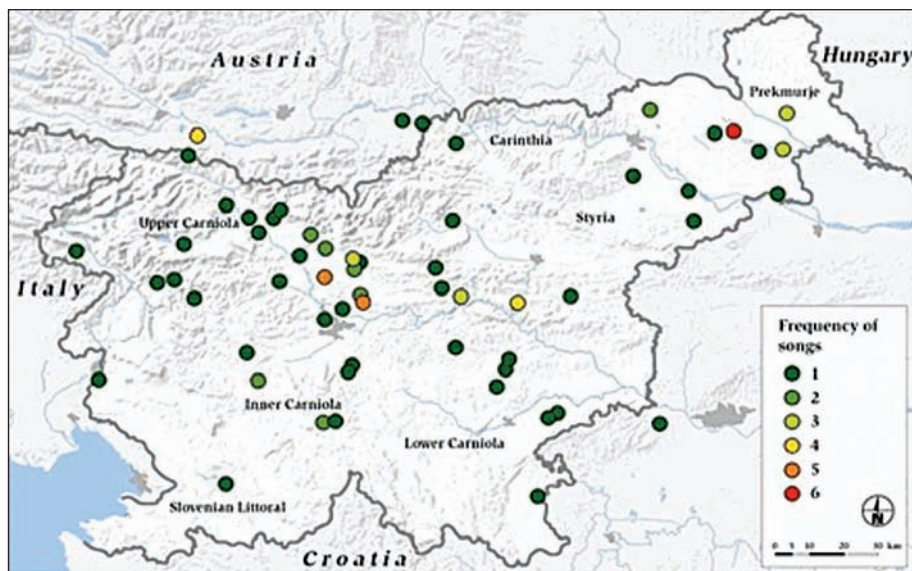


Figure 1: The map shows 89 % of places where songs were recorded.

⁶ For example, Franci Petek created maps for *Slovenske ljudske pesmi V* (*Slovene Folk Songs V*), and Peter Pehani an interactive map *Pritrkavanje* (Bell chiming ...) and the maps used here.

⁷ The Statistical office recognises twelve statistical regions and seven informal regions; although the names of regions are now settled, the borders between them are difficult to define, as they don't match the administrative and geographical division.

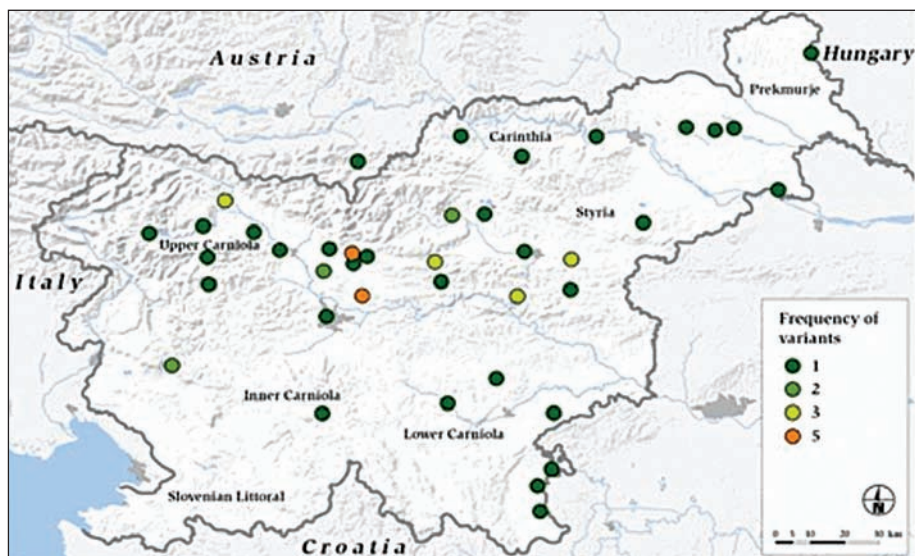


Figure 2: The map shows 95 % of places where variants were recorded.

The majority of the songs selected were recorded in Upper Carniola and Styria. It is interesting that songs and their variants from Carinthia were taken only from Scheinigg's (1889) records.⁸ As variants are being mapped, the map of Slovenia is becoming increasingly covered.

3 Places in Songs

Since literary texts make us relate their worlds automatically to the »real« world—i.e., the world we live in (incidentally, imagined spaces are real spaces as well; SEARLE 1995: 153–154; ECO 1994: 97–108), I also began mapping the places mentioned in songs. If we compare map 3 with maps 1 and 2, we see that the spatial image is widened noticeably. It would be interesting to show the origins of individual songs and then indicate the places mentioned in them.

The most frequently mentioned place outside of today's Slovenia is Graz; some other places are Linz, Rome, Trieste, Vienna, and Zagreb. For the most part they are in the series of songs »Rokodelci brez orodja« [Craftsmen Without Tools], relating to people in late nineteenth and early twentieth centuries that went working in distant places (TUMA 1997: 12; POČKAR 2005: 352). Graz and Vienna also appear in a series of songs entitled Kamnik; Zagreb is only featured in one song, from the series Krajevne slike [Local Pictures].

⁸ His collection *Narodne pesni koroških Slovencev* (*Folk Songs of Slovenes from Carinthia*, 1889) is available online at Archive.org.

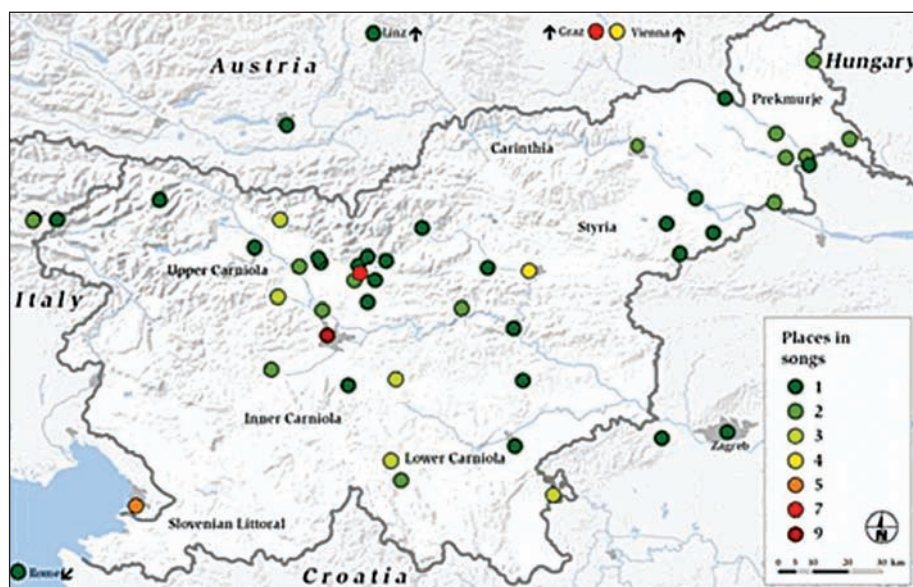


Figure 3: As many as 33% of places mentioned in songs I was unable to position on the map.

The very name of the (sub)series Kamnik could serve as an indication of the fact that Kamnik was the most mentioned Slovene town. Verse analysis has shown that Kamnik is indeed the most featured town (seventeen mentions), but only in eight songs, whereas Ljubljana which appears only eleven times, but in ten songs. Kamnik is featured in songs bearing the eponymous title, and also in a song from the series »Dekleta« [Girls]. Ljubljana, however, appears in three series: »Rokodelci brez orodja«, »Rezija« [Resia], and Kamnik.

The humorous songs do not tell much about Ljubljana as such (nor of other places). Some tailors, shoemakers, masons, carpenters, and others only visited the town from time to time, or spent a short period of time there. This can be assumed based on the songs from the series »Rokodelci brez orodja«, which mention workers who forgot some of their tools in Ljubljana, among them patterns, scissors, awls, an apron, a trowel, and a saw. Twice Ljubljana is compared to Graz (Slov. Gradec), the principal city of Austrian Styria (although Gradec could also mean a small town). The group of songs on Resia also features the white castle of Ljubljana, which is compared to the neck of a Resia girl.

4 Regions

The only regions mentioned are Lower Carniola and Styria. The Rečica Valley and Resia receive one mention each. The latter is also mentioned four times as a village (once in each of four songs).

Franc Kramar wrote down a song about cobblers (Š 8645) or shoemakers that mentions Lower Carniola and belongs to the series »Rokodelci brez orodja«. It sings of a cobbler who drank away his shoetrees there the year before last (stanza 8). The song also mentions Vienna (where the shoemaker keeps his box), Planina (where he wasted awls on wine), Rijeka (where he gets resin from a spruce tree), and Gorica (where he keeps his *knefter* or strap). This is one of the songs that could not be positioned on the first map since a note said it was recorded in Carniola.

Styria appears in two songs that belong to the Kamnik (sub)series. The songs were written down by Franc Kramar (Š 8561) in Vinje, Upper Carniola, and France Francetov (Š 8562) in Torovo pri Vodica. None of the songs have any variants. In both, German-speaking persons are sent to Styria.⁹ To judge by the song Ivan Lavrič recorded in Podlipovica pri Izlakah (Š 8595), and the song Makso Šnuderl recorded in Rimske Toplice (Š 8596), the Rečica Valley or Rečica was famed for its happy maidens, who, nevertheless, were such saucy strumpets that they terrified men. Both songs belong to the series »Dekleta«.

A song about Resia that was written down by an anonymous recorder claims that there were 109 houses in Resia, and only five girls (Š 8555). The song was published in the compendium *Goriški letnik* in 1864 (214–215). It claims that the wealthiest girls from Resia do not have a skirt to wear, and other songs mention for that their dowries are nothing but a sheep and a goat (Š 8553, 8554—this one also mentions a cow—and 8557). The surroundings in front of the house, however, are described in more detail: marjoram, beeches and elms growing in front of the house, in the house women acting like wether (i.e., castrated rams), also pushing and shoving and fighting. The songs that mention Resia claim that one needs to bring a broom to be able to sweep before oneself in order not to step into rubbish. As with Kamnik, all the songs that mention Resia are collected under the title »Rezija«.

5 Difficulties in Mapping

Due to a lack of information and records, some places were impossible to identify on a map. The origin of four songs (Š 8608, 8610, 8612, and 8622) remains shrouded in archival darkness; they have neither recording site nor the name of the recorder. Many unknown places appear in song lyrics (33 %), which is mostly due to two reasons. First, song lyrics are not (strictly) related to reality, and second, many places and villages in Slovenia and elsewhere bear the same name. Indeed, in the introductory text Karel Štrekelj emphasized the fact that the songs presented were written neither in the standard Slovene language of the time nor in a dialect (*SNP I: VIII–IX*), which would make it easier to specify the actual place.

Song 8669 is labeled Vrhovska but by its text places it in the region of Zagorje, Croatia. (*SNP IV: 735*). We encounter a problem with song 8621 if we are to make conclusions based solely on the recorder Matija Rode and his travels, as we cannot tell whether to position Javorje in the municipality Gorenja vas-Poljane or the municipality Šmartno pri Litiji, in Javorje pri Blagovici or in Javorje pri Gabrovki (*SNP IV: 712*).

⁹ In the songs, Kamnik boasts to be the place where they could learn German.

In the case of a song about Kamnik (Š 8558), which was recorded in Domžale, a footnote claims that the quip was written down in a more or less concise form by Anton Kovačič near Lemberg in Styria (*SNP IV*: 691). It is not known whether this refers to Lemberg pri Novi Cerkvi or Lemberg pri Šmarju, both of which are located in Styria.

A variant on the song about girls (Š 8578) was also recorded in Juršiči pri Št. Petru. It can be set in the territory of today's Austria as a footnote claims that the variant written down by H. Sevar refers to Klagenfurt girls (*SNP IV*: 698).

The variant of song 8625 (*SNP IV*: 713), written down by France Stele (1886–1972), was defined based on the recorder's thorough knowledge of Kamnik and its surroundings. The record mentioned was therefore most likely written down in Podgorje in the municipality of Kamnik.

Sometimes we cannot be certain whether names were written down as heard or the singers changed them—that is, whether there were »mistakes« in the record or maybe also in pronunciation (e.g., Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci, etc.). The following places are not marked on the maps because of uncertainties: Krapina (in today's Slovenia or Croatia?), Križovci (Križovci near Petišovci or perhaps Križevci pri Ljutomeru or even Križevci in Croatia?), Vildon (should it perhaps be Wildon?). Regions and areas, such as Lower Carniola, Styria, the Rečica Valley, and Resia, are also not noted on the maps.

Some of the notes in the records inserted are also questionable. The variant of song 8673 that was recorded in Fram was (supposedly) written down by Tereza Pošekl. The record claims that the variant originated in Središče, yet in the collection of Tereza Pošekl, which is held in the archive of Institute of Ethnomusicology as part of Glonar's archive (GZ, folder 44), there are no notes for any of the songs on their recording site and the informer.

Institute of Ethnomusicology has been participating in the digitalization of archival materials for quite a while (e.g., Etno Muza). In the process, we have been challenged by the problem of how to present the materials in a user-friendly way so as to generate new perceptions of the relations between informants, collectors, and the texts. GIS technology is an efficient tool for evaluating and processing materials of significance to the cultural heritage. Of key importance, however, is a qualitative database, which must be developed, updated, and maintained. Developing such a database takes time and requires many people to enter and process data.

6 Summary

The visualization of data by mapping or GIS-applications provides us with an interesting new image of old records. The names of towns, villages, and regions (and parishes) appear in 232 verses. The most mentions relate to Kamnik, as compared to Vienna, and Ljubljana, which is similar to Graz. Places outside the current Slovene borders are mostly mentioned in songs of the series »Rokodelci brez orodja«. The issue of people of various trades having to move from place to place in the nineteenth century, when the songs originate, was covered in detail by Henrik Tuma, whose

father was a shoemaker. The places mentioned in this series are Trieste, Graz, Vienna, Klagenfurt, Rome, and Linz. Songs mostly mention places situated nearby the recording site. This can be used to prove that we more often make fun of others than of ourselves.

WORKS CITED

- Mikhail M. BAKHTIN, 1984: *Rabelais and his world*. Bloomington: Indiana University Press. Trans. Hélène Iswolsky.
- Umberto ECO, 1994: *Six Walks in the Fictional Woods*. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press.
- Ein literarischer Atlas Europas*. 2012. Web.
- Miran HLADNIK, 2012: Gorenjska v književnosti [Upper Carniola in literature]. 48th Seminar on Slovene language, literature, and culture. Ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Wikisource.
- Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU [Interactive map of Slovenia with databases of ZRC SAZU]. Web.
- Wolfgang ISER, 1978: *The act of reading: A theory of aesthetic response*. London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Marko JUVAN, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature* [Literary studies in the reconstruction: An introduction to the contemporary study of literature]. Ljubljana: LUD Literatura. Web.
- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija* [Bell chiming: The ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in Slovenia and Europe: Diss.]. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Tina KOZIN, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejša teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B.* [Fiction as a special form of modality: Interdisciplinary approaches: (The semantics of possible worlds and recent theories of fiction in Anglophone literary theory): Thesis]. Ljubljana: Tina Kozin.
- Literatura in prostor [Literature and space]. Wikiversity.
- Milko MATIČETOV, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi [A sampler of three folksongs from Resia: Before Matica's collection of Slovene folksongs]. *Sodobnost* 17/2. 197–206.
- Ivanka POČKAR, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic* [Two streets, two policeman, a hundred craftsmen: The life of local craftsmen from the mid-nineteenth century until WW II. The case of Brežice]. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za ožvitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

- Terezija POŠEPL: GZ, Map 44. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.
- Janez SCHEINIGG, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev* [*The folksongs of Carinthian Slovenes*]. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.
- John R. SEARLE, 1995: Logični status fikcijskega diskurza [The logical status of fictional discourse]. Trans. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija*. Ed. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina. 143–55.
- Sites of (re)Collection: A digital approach to five storytellers in the folklore collection of Evald Tang Kristensen*, 2007. Web.
- Slovenske ljudske pesmi V*, 2007 [*Slovene folksongs V*, 2007]. Ed. Marjetka Golež Kaučič et. al. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU and SM.
- Slovenske narodne pesmi I*, 1895 [*Slovene folksongs I*, 1895]. Ed. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.
- Slovenske narodne pesmi IV*, 1908–1923 [*Slovene folksongs IV*, 1908–1923]. Ed. Karel Štrekelj and Joža Glonar. Ljubljana: SM.
- Stanko PREMRL, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Združna gospodarska banka. Web.
- Jola ŠKULJ, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi [Literature and space: On the semiotics and semiosphere]. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.
- Karel ŠTREKELJ, 1887: Prošnja za narodno blago [A request for the nation's benefit]. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.
- Robert T. TALLY, jr., 2011: *Geocritical explorations: Space, place, and mapping in literary and cultural studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Henrik TUMA, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi* [*From my life: Rememberances, thoughts, and confessions*]. Ljubljana: Tuma.

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica,

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana

ŠAVRINKA, ŠAVRINI IN ŠAVRINIJA V ETNOGRAFIJI IN LITERATURI

Prispevek temelji na etnografski terenski raziskavi delovnih migracij v Istri ter na analizi izbranih literarnih prispevkov, ki neposredno ali posredno interpretirajo Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo ter so imeli ključno vlogo pri šavrinizaciji severnoistrskega podeželja. Današnje razumevanje Šavrinije namreč izhaja iz polpretekle literarne produkcije, osredotočene na istrske preprodajalke z jajci – Šavrinke, etnografski podatki pa razkrivajo odtenke prekrivanja, prepletanja in razhajanja med stvarnimi preprodajalkami in literarnimi upodobitvami Šavrink ter opozarjajo na pomen materialnih okoliščin pri oblikovanju literarnih in regionalnih simbolov.

Ključne besede: šavrinizacija, identitetni procesi, delovne migracije, žensko delo, Istra

1 Uvod

Procesa oblikovanja istovetenja s Šavrinkami in Šavrinijo konec 20. stoletja ter literarizacije Šavrinke sta vzajemno prepletena. Zato ne preseneča dejstvo, da se večina razlag regionalizacije in nacionalizacije Istre ter oblikovanja šavrinske identitete osredotoča predvsem na analizo literarne, deloma pa tudi širše umetnostne upodobitve Šavrink in Šavrinije (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). Lik Šavrinke je namreč navdihoval in pritegoval pozornost umetnikov, poustvarjalcev in zbirateljev ljudskega blaga, kar je razvidno od *Šavrinskih pesmi* Alojza Kocjančiča (1962) dalje, predvsem pa ob izidu romanov, novel in pripovedi Marjana Tomšiča ob koncu osemdesetih let 20. stoletja (TOMŠIČ 1983; 1986; 1990; 1993). V manjšem obsegu so se razlage oblikovanja šavrinske istovetnosti posvečale stvarnim okoliščinam in življenjem posameznikov, ki so imeli pomembno vlogo pri oblikovanju literarnih, likovnih in folklornih podob Šavrinke (LEDINEK in ROGELJA 2000).

Pričujoči prispevek proces oblikovanja literarne podobe in šavrinske identitete osvetljuje z nasprotni strani, iz perspektive etnografije,¹ konkretnih materialnih

¹ Raba besede etnografija se v sodobni antropološki in etnološki literaturi navezuje tako na nabor podatkov, zbranih ob kvalitativni terenski raziskavi, kot na specifično metodo oz. na skupek specifičnih kvalitativnih metod; v prvi vrsti opazovanje z udeležbo, izvedeno s strani raziskovalke/raziskovalca, in vzpostavljanje dialoga z opazovanimi akterji v obliki strukturiranih, polstrukturiranih ali nestrukturiranih intervjujev. (za več o etnografiji glej HAMMERSLEY in ATKINSON 1995). Etnografija pričujočega prispevka je bila zbrana v obdobju med 1994 in 1996, in sicer na podlagi pogovorov z (nekdanjimi) istrskimi trgovkami in njihovimi sorodniki iz Boršta, Dola, Gračišča in Kubeda, njihovimi odjemalci v Istri, v Kaldirju in na Vrhovščini, v pogovorih s pisateljem Marjanom Tomšičem, kiparjem Jožetom Pohlenom, predstavnico kulturno-umetniškega društva Šavrin inu anka Šavrinke Marijo Knez, predstavnico društva Šavrinske pupe en ragaconi Rožano Koštial ter na podlagi stvarne izkušnje pešačenja po krožni trgovski poti med Gračiščem, Vrhovščino nad Buzetom in Trstom med 14. in 18. julijem 1995.

okoliščin in življenj posameznikov. Izhajajoč na eni strani iz etnografije delovnih migracij v Istri v prejšnjem stoletju, vpetih in pogojenih s fizičnogeografskimi značilnostmi območja in družbenozgodovinskimi okoliščinami, ter na drugi strani iz pregleda izbrane literarne, pa tudi likovne in folkloristične produkcije, ki neposredno ali posredno interpretira Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo, se prispevek v prvem koraku osredotoča na življenjsko zgodbo delovne migrantke z območja severovzhodne Istre, ki se je v prejšnjem stoletju ukvarjala s preprodajo med osrednjo Istro in Trstom. Na podlagi konkretne življenjske zgodbe istrske preprodajalke bo v drugem koraku predstavljen preplet prizorišča oz. materialnih okoliščin, interakcij posameznikov v teh okoliščinah ter nastajajočih podob, ki so prispevale k šavrinizaciji istrskega podeželja. Analiza se naslanja na prispevek Milesa Richardsona z naslovom *Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), v katerem je postavljena metodološka podlaga za koncept (po)telešenega² prostora. Avtor je v razlagi prostorjenja trga in tržnice izhajal iz predpostavke, da je biti-v-prostoru oz. biti-tam obenem fizično-prostorsko in tudi kulturno dejstvo (LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Proces, v katerem materialne okoliščine določajo situacijo in kako le-ta povratno vpliva na materialne okoliščine, je Miles Richardson predstavil na podlagi treh komponent: 1) preliminarna definicija oz. materialne okoliščine **prizorišča**; 2) **interakcija**, ki se dogaja na prizorišču; in 3) **podobe**, ki se oblikujejo na podlagi materialnih okoliščin in interakcij ter dopolnijo preliminarno definicijo z novim občutenjem in umevanjem prostora (RICHARDSON 2003: 76). V zadnji stopnji sicer vzajemnega procesa postane prizorišče upodobitev nastajajoče situacije ali, drugače povedano, družbena situacija postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003:85).³ Vzajemno medsebojno razmerje med prizoriščem, družbenimi interakcijami in podobami, bo v prispevku predstavljeno na osnovi fizičnogeografskega orisa ter gospodarske in politične umestitve trgovske poti med Istro in Trstom, družbenih interakcij in nastajajočih podob na in ob trgovski poti skozi 20. stoletje, upošteva obujanje spominov in literarno produkcijo.

2 Življenjska zgodba Marije France iz Gračišča⁴

Marija Franca je bila rojena 5. februarja 1907 v Gračišču. Otroštvo z osmimi sorojenci je preživela pod skupno streho s starimi starši, družinami treh očetovih bratov ter samskim stricem. Osnovno šolo je obiskovala deloma v slovenskem in deloma v italijanskem jeziku. Jeseni je na poti v šolo spotoma nabirala kostanj. Z denarjem, ki so ga dobili ob prodaji, so starši kupili otrokom obleko in obutev za zimo. Vsakokrat, ko so peljali kostanj v Trst, so vzeli enega od otrok s seboj. Marija je preštevala dneve in noči, kdaj bo prvič na vrsti. (FRANCA 1992) Po koncu prve svetovne vojne je pričela

² Ang. *embodied space*. Gre za prostor, (raz)umljen na podlagi tvorne telesne izkušnje. Podrobneje prim. LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) in tudi MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Primerljivo je razmerje med materialnimi okoliščinami oz. prizoriščem ter družbenimi praksami in interakcijami povzel Matej Vranješ (VRANJEŠ 2008: 111).

⁴ Kadar ni navedeno drugače, so navedki iz intervjujev z Marijo Franco, ki so bili vodeni v okviru terenske raziskave med letoma 1994 in 1996.

sama služiti kruh. S štirinajstimi leti jo je skupaj s starejšo sestro v Istro pospremil oče. Marija je trgovala z ljudmi na Vrhovščini, v vaseh nad Buzetom.

Hrvaški Istrani so nas brez izjeme lepo sprejemali. Bili so dobri in gostoljubni, še posebej z nami začetnicami. Nudili so nam hrano in prenočišče. Če ni bilo drugega, smo spale na seniku. Presrečne smo bile, da smo tudi me našle svoje ljudi. Od takrat naprej smo hodile vsak teden po istih vaseh. [...] Mi nismo znali, da smo iz Šavrinije. [...] So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čemo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalila.

Marija se je leta 1927 omožila z Jožefom Franca iz sosednje hiše, kamor se je že prej poročila njena starejša sestra Ana. Z Jožefom sta imela štiri otroke: Marijo, Ivana, Jolando in Cvetka. Jožef je delal na domači kmetiji in hodil na *žurnade* k večjim kmetom, Marija pa je hodila v Istro. S priložitvijo v družino Franca je Marija postala snaha Jožefove mame, Ivane Franca, ki je bila ena prvih gračiških preprodajalk, ki so hodile trgovat v osrednjo Istro. Marija in njena sestra Ana sta izmenično zbirali jajca, piščance, mesnine in žganje, jih tovorili in preprodajali v Trstu ter si pomagali pri varstvu otrok.

Med drugo svetovno vojno je Marija ovdovela. Ker je imela v lasti nekaj zemlje, ni dobivala nakaznic in siceršnje državne socialne podpore, zato je kljub novonastalim okoliščinam z mejami, predpisi in carinami spet začela trgovati. S posebnim dovoljenjem je lahko občasno prečkala mejo med Cono A in Cono B ter spotoma nesla preko novonastale meje preprodajalske artikle. Postala je *kontrabartarka*, čeprav se njeno delo ni bistveno spremenilo. Leta 1947 je bila obtožena sodelovanja pri tihotapljenju ljudi prek meje in za sedem mesecev je bila zaprta v puljskem zaporu. Po letu 1947 je še vedno občasno preprodajala med Vrhovščino in Trstom. Z avtobusom se je peljala do Buzeta in nadaljevala peš do vasi okoli Vrha. Na tržaskih razprodajah, v magazinih in na *Ponte Rosu* je nakupila majice, kavbojke, spodnje perilo, blago, posodo in vse to odnesla v kraje, kjer je pred desetletji petrolej in sukanec menjala za jajca. S trgovanjem je nadaljevala do svojega osemdesetega leta. Priložnostno je Istrane obiskovala do konca življenja. Razen sester v Gračišču ni imela prijateljev. Te je našla med učitelji in učenci bližnje gračiške šole. Časa je imela dovolj in zanimanje za Šavrinke jo je zabavalo. Marija je umrla na sveto Ano leta 1996 in je pokopana na kubejskem pokopališču. (LEDINEK in ROGELJA 2000: 21–35)

3 (So)ustvarjanje šavrinske identitete: Preplet prizorišča, interakcij in (literarnih) podob

3.1 Prizorišče ali trgovska pot Marije Franca na fizičnogeografski, družbenogospodarski in politični karti

Vas Gračišče se nahaja na severovzhodnem, višje ležečem območju Istre na 300 m nadmorske višine. Od Trsta je oddaljena 23 km, od Buzeta pa 27 km. Pred Buzetom, ki leži na 40 m nadmorske višine, zavije nekdanja Marijina trgovska pot na

stransko cesto, ki se vzpenja proti Vrhovščini. Enourni vzpon vodi mimo Maruškov, Jagodičja in Marčeve njive ter doseže vršno plan pri zaselku Čelo. Pot se nadaljuje po danes asfaltirani cesti do vasi Sveti Donat in proti zaselku Vrh, ki leži na 380 m nadmorske višine. Od tod vodijo poti proti okoliškim vasem Dol, Dobrovo, Klariči, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušiči, Luskiči, Senj, Sovinjak in Sovinjaško polje, ki ležijo na ramenih, spuščajočih se od središčne-ga Vrha. Krožna pot po zaselkih Vrhovščine je dolga približno 25 km. Pot iz Gračišča proti Trstu vodi mimo Kubeda, se spusti proti Rižani, preči reko pri Mostičju in se zatem vzpenja proti Črnemu Kalu. Pred Črnim Kalom se spusti proti osapski vali ter vodi mimo Gabrovice in Ospa po ravni cesti proti nekdanjemu maloobmejnemu prehodu med Jugoslavijo in Italijo. Na italijanski strani se vzpne do Mačkovelj, od koder je že moč videti Trst s tržaško rafinerijo v ospredju. Od tod se spusti proti središču mesta, do ulic Tesi, Molino Vento in Bosco, kjer so bili v prvi polovici 20. stoletja hlevi za tovarno živino, ter dalje do nekdanjega maloprodajnega mesta na Garibaldijevem trgu s stebrom, na katerem je pozlačen kip Matere Božje.

Celotna krožna pot (od Gračišča do Vrhovščine in nazaj ter do Trsta in nazaj) je dolga 125 km. Marija Franca je v obdobju med letoma 1920 in 1940 navedeno pot prepešala enkrat tedensko v treh ali štirih dnevih. V primerjavi z opisano trgovsko potjo so bile poti škedenjskih krušaric ali mlekaric iz koprškega zaledja bolj urbane in bistveno krajše.

3.2 Interakcije ob trgovski poti

Marija Franca je v 20. in 30. letih 20. stoletja sama ali skupaj z drugimi preprodajalkami iz Gračišča in bližnjega Kubeda enkrat tedensko navsezgodaj krenila proti osrednji Istri. Pred Buzetom so se preprodajalke razšle glede na mikrolokacijo stalnih strank. Na razpotjih so pustile *signade*, dogovorjena znamenja, s katerimi so ena drugi sporočile, v katero smer so šle. Preprodajalke so imele namreč stalne in zanesljive dobavitelje in odjemalce ter ustaljene poti. V vas so prihajale na dogovorjeni dan in ob dogovorjeni uri, ne glede na vremenske in siceršnje okoliščine. Stalne stranke so starejše sorodnice in znanke prepuščale mlajšim oz. so se v primeru času nosečnosti, varstva otrok in bolezni nadomeščale pri odjemu in dobavi strankam. Ker so bile stranke na Vrhovščini pogosto še revnejše kot preprodajalke, so robo večkrat pustile ljudem na up, ti pa so jo postopoma odplačevali z jajci. V krajih nad Buzetom so stranke trgovkam nudile hrano, pijačo in prenočišče. Poleg trgovske mreže se je tako vzpostavila tudi mreža zaupanja in pomoči. Preprodajalke so v osrednji Istri prespale eno ali dve noči, se navsezgodaj zjutraj odpravile proti domu ter se ob določeni uri sešle na dogovorjenem mestu pri Buzetu ali Motovunu.

V Trst so se preprodajalke iz Gračišča in Kubeda odpravile okoli polnoči, večkrat še isti večer, da so lahko do petih zjutraj dospele v mesto. Sestale so se na koncu vasi in skupaj nadaljevale pot proti Kubedu in Rižani. Prvi del je bil namenjen molitvi, zatem pa so pele, klepetale, opravljale, si pripovedovale šale, se smejale in dremale. V skupini trgovk so se tako na osnovi skupnih izkušenj hoje in trgovanja izoblikovale medsebojne podporne vezi. Pred vstopom v Trst so preprodajalke pregledali mestni tržni inšpektorji, da niso imele prepovedanega blaga, kot je bilo na primer žganje.

Osle so pustile pri lastnikih hlevov, s katerimi je veljalo biti v dobrem odnosu, saj so jim ti posredovali informacije o prodajnih mestih in zaposlitvah. Nekatere so jajca in drugo robo prodale mlekaricam, ki so jih skupaj z mlekom raznašale po meščanskih gospodinjstvih, druge so imele stalne odjemalce, pekarne in trgovine, kjer so lahko prodale večjo količino naenkrat, tretje so prodajale na drobno na različnih trgih in tržnicah. Ko so prodale jajca in nakupile, kar so jim naročile stranke in kar so potrebovali doma, so se pred odhodom včasih ustavile še v *betoli*, gostilni s cenejšo hrano. Iz Trsta so domačim, ki so jih nestrpnost pričakovali, prinesle priboljške, otrokom krušno pecivo, moškimi pa tobak in papir za cigarete. S preprodajo jajc in nekaterih drugih artiklov med kraji okoli Buzeta in Motovuna ter Trstom in drugimi obalnimi mesti so se gračiške preprodajalke ukvarjale do druge svetovne vojne, ko je v povezavo med Trstom in Istro zarezala meja, sprva med cono A in B Julijske krajine, od leta 1947 do 1954 med Jugoslavijo in Conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja ter od leta 1954 med Italijo in Jugoslavijo. Marija Franca je po letu 1954 v tržaških *magacinih* nakupovala spodnje perilo, kavbojke, majice in jih sama ali s pomočjo v Trstu živečih družinskih članov pretihotapila preko jugoslovansko-italijanske državne meje. Pogosto je na pot vzela tudi hčer in pozneje vnukinjo, nikoli pa sinov in vnukov.

V 70. in 80. letih 20. stoletja preprodaja ni bila več ključna za preživetje, marveč je bila habitualizirana ekonomska in socialna praksa posameznic, ki je omogočala tako dodatni zaslužek kot tudi vzdrževanje poznanstev in obujanje spominov na življenje v prvi polovici 20. stoletja, med drugim tudi na prekupčevanje med istrskimi vasmimi in obalnimi mesti. Obujanje spominov na obdobje preprodaje jajc in vzdrževanje socialnih stikov z ljudmi v osrednji Istri se je preko občasnih obiskov nadaljevalo tudi v zadnja desetletja 20. stoletja. Pri Mariji Franca so slednje še okrepili pogovori z učitelji gračiške šole, ki so imeli pri njej v najemu sobo, predvsem srečanje in sobivanje z učiteljem in s pisateljem Marjanom Tomšičem. Sprva je spomine na čas prve polovice 20. stoletja pripovedovala, pozneje pa jih je na podbudo Marjana Tomšiča zapisala v treh zvezkih *Šavrinških zgodb* (FRANCA 1990; 1992; 1995). Sočasno je Marjan Tomšič izdal romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993), novele *Olive in sol* (1983) in *Kažuni* (1990) ter druga leposlovna dela, v katera je med drugim vtkal Marijine spomine. Plodno sobivanje med ovdovelo (nekdanjo) preprodajalko ter pisateljem je porodilo širši val zanimanja za (pol)pretekle potovke, med drugim je v Gračišču in bližnjih krajih pričelo delovati kulturno-umetniško društvo Šavrinke inu anka Šavrini, ki je v uprizoritvah prepletalo in poustvarjalo tako stvarne dogodke iz spominov Marije Franca in nekaterih drugih preprodajalk kot tudi prigode iz Tomšičeve literature.

3.3 Podobe

V prvi polovici 20. stoletja sta se med sovaščani oblikovali dve podobi trgovk. Prva podoba preprodajalke je bila podoba delovne, pogumne, fizično utrjene in neutrudne ženske, ki je zaslužna za preživetje in za priboljške pri hiši. Preprodajalke so bile zato zaželeno neveste. Ženske, ki niso hodile v Istro, so jih občudovale, hčere in nečakinje pa so se poleg priboljškov veselile tudi občasnih odhodov v Istro ali

Trst, kamor so jih s seboj jemale starejše sorodnice. Prenašanje obrti, predajanje in izmenjavanje pri strankah predvsem po ženski liniji, med taščami in snahami, tetami in nečakinjami, med sestrami in svakinjami ter skupno tovorjenje prodajnih artiklov so krepili vezi med ženskami trgovkami, opolnomočili ženske in ustvarjali pozitivno žensko (samo)podobo. Druga podoba je bila podoba prav tako močne, samostojne, razgledane, izkušene in komunikacijsko vešče ženske, ki dnevno odhaja od doma sama v istrsko divjino in v tržaški blišč. Medtem ko je bila prva zaželena nevesta, se je druga gibala že na meji legitimnega. Etnografija tako priča, da so nekateri možje svojim ženam prepovedali, da bi hodile od doma preprodajat.

Tudi v interakciji z Istrani iz osrednje Istre sta se oblikovali dve podobi preprodajalke, ki so jih prav stranke v osrednji Istri (po)imenovali Šavrinke, ker naj bi bile, kot so povedali, iz Šavrinije. Šavrinke so bile po eni strani prebrisane trgovke, ki so »trdo glihale in pošteno plačale«, ter same, brez spremstva moža hodile po svetu. Etnografski podatki kažejo tudi na nedvoumno negativne konotacije, povezane s poimenovanjem Šavrinke in Šavrini. Na drugi strani so taiste Šavrinke prinašale iz Trsta različne artikle in informacije, pogosto so jim pustile blago tudi na up in je tako, kot je povedala Marija Franca, ena revščina podpirala drugo.

Orisane podobe preprodajalke oz. Šavrinke so bile osnova, na kateri so v drugi polovici 20. stoletja pisatelji, likovniki in drugi poustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga in pozneje pevske, kulturne in folklorne skupine oblikovali lik Šavrinke. Pri tem so poudarili tiste elemente, ki jih je narekovala osebna naklonjenosti in siceršnje družbene okoliščine; trpljenje (KOCJANČIČ 1962), samostojnost, prefinjenost, pogum in eroticizem (TOMŠIČ 1986), mogočnost in kariatidnost v upodobitvah kiparja in slikarja Jožeta Pohlana ter prebrisanost oz. tako imenovano *furbavost*, izpostavljeno v uprizoritvah lokalnih kulturno-umetniških društev.

Alojz Kocjančič⁵ je v pesmih Kubejskim Šavrinkam in Materi, objavljenih v zbirki *Šavrinke pesmi*, Šavrinke opisal kot matere, ki se žrtvujejo za svoje otroke (KOCJANČIČ 1962). Sabina Mihelj je ugotovila, da je metafora Šavrinke pri tem rabljena kot figura nacionalne/regionalne zgodovine oz. kot njena antiteza. Tako kakor nudi metafora družine prikladno razvojno pripoved za nacionalno zgodovino, dejansko pa je izpraznjena zgodovinskega pomena in ločena od vzvodov moči, tako je tudi lik matere izenačen z Istro (prim. pesem Istra – mati), pesnik pa je njen sin. (MIHELJ 2006: 372) Enačenje Šavrinke, Istranke in matere je razberljivo tudi iz poimenovanja mogočnega kipa v Hrastovljah, delo kiparja in slikarja Jožeta Pohlana, ki se je ob slovesni postavitvi leta 1990 imenoval Istranka in je bil v času terenske raziskave avtoric prispevka v ljudski govorici že poimenovan za Šavrinko. Poudarjanje materinskega elementa pri Alojzu Kocjančiču ni slučajno, saj se je njegova mati res ukvarjala s preprodajo med Kubedom, osrednjo Istro in Trstom. S preprodajo v severovzhodnem in višje ležečem delu Istre se namreč niso ukvarjala zgolj dekleta pred možnostjo oz. vdove (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), marveč tudi poročene ženske, ki so s pomočjo sorodnic usklajevale intimno družinsko življenje s pridobitno dejavnostjo. Pisatelj Marjan Tomšič je poleg materinske in ženstvene podobe Šavrinke poudaril tudi njeno avtonomnost in aktivno vlogo v (javnem) življenju (TOMŠIČ 1986). V na-

⁵ Poimenovanje Šavrinke vstopi v književnost prav z Alojzom Kocjančičem leta 1962 (prim. BASKAR 2002).

sprotju s splošnim prepričanjem in ugotovitvami nekaterih raziskovalcev, ki so moške in ženske družbene vloge delili po analogiji aktivno–pasivno oz. javno–zasebno,⁶ je v literaturi Marjana Tomšiča Šavrinka izpostavljena kot samozadostna, samostojna in aktivna posameznica, katere pridobitna vloga nikakor ni bila zanemarljiva (LEDINEK in ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). Vzporedno z Marjanom Tomšičem sta poleg Marije France Šavrinke in Šavrinijo omenjala še Rafael Vidali v pesniški zbirki *Čubejske žrjavce* (1989) in Edelman Jurinčič v zbirki proze *Istrani* (1991). Vse tri omenjene pisce lahko štejemo za Tomšičeve »učence«, ki so skupaj dopolnjevali in gradili lik Šavrinke, kakršen se je začel utrjevati ob koncu 20. stoletja.⁷ Zdi se, da je bila prav literarizirana podoba Šavrinke v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, v času razpada Jugoslavije, primerna in dovolj mikavna podoba za šavrinizacijo Istre oz. iznajdbo šavrinške identitete (BASKAR 2002a), ki se je bolj kot za nacionalno razločevanje slovenskih od hrvaških Istranov (BRUMEN 2000) ali istrskega podeželja od obalnih mest (BASKAR 2002a: 130) v 21. stoletje ohranila in utrdila v iskanju lokalnih tipičnosti, avtentičnosti in fasaderstva (ORBAŠLI 2000), za potrebe turizma in s turizmom povezanih prireditev (MACCANNELL 1976; 1992).

4 Zaključek

Nekateri raziskovalci šavrinizacije Istre se nagibajo k tezi, da je geografska in poklicna redukcija Šavrink na jajčarice iz jugovzhodnega kota Istre predvsem posledica učinka književnikov in likovnih umetnikov, ki so oblikovali mikavno podobo Šavrinke, ki je prerasla v simbol, na katerega se je oprl proces iznajdbe šavrinške identitete konec 90. let 20. stoletja. Bojan Baskar sicer meni, da pri kubejsko-gračiško-hrastoveljski redefiniciji Šavrink ne gre za čisto literarno oz. fikcijsko invencijo (BASKAR 2002a: 127), vendar se njegova razlaga opira na analizo literarne in geografske produkcije. Etnografija priča, da so bile za tovrstno redukcijo poleg literarne produkcije ključne neposredne materialne okoliščine, saj so se preprodajalke, ki so hodile v osrednjo Istro in v določenem obdobju res trgovale predvsem z jajci (pozneje tudi z drugimi artikli), prav tam srečevale s specifično rabo etničnega poimenovanja Šavrini. Za razliko od mlekaric, krušaric in drugih (pre)prodajalk, ki niso zbirale blaga v osrednji Istri, ampak so bile vezane le na obalna mesta, so imele potovke iz Gračišča, Kubeda in okoliških vasi stik s prebivalci osrednje Istre, ki so jih imenovali Šavrinke, ker so bile, kot so pravili, iz Šavrinije. Dolgotrajna in naporna hoja – v opisanem primeru trgovke Marije Franca po 125 km dolgi krožni poti med Istro in Trstom – je bila stvarno dejstvo, na katerem je bila osnovana podoba o pogumnih, trpečih in herojskih Šavrinkah. Medtem ko pri Aloisu Spinčiču, avtorju zapisa o

⁶ Na večpomenskost in problematičnost tovrstnih dihotomij, priljubljenih v strukturalističnih razlagah pomena, je opozorila že Lidia Sciamia. Na osnovi terenskega dela v Italiji in ponovnega branja etnografij, v katerih je bila izpostavljena opozicija med zasebnim in javnim, je v prispevku *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* postavila tovrstne opozicije pod vprašaj (SCIAMA 1997: 90–104).

⁷ Čeprav so dela navedenih umetnikov najbolj glasno odmevala, so Šavrini in Šavrinke omenjeni v delih nekaterih zbirateljev ljudskega blaga in literatov že pred popularizacijo v 80. in 90. letih. Zbirateljica Nadja Rojac Orfanò je na pobudo Milka Matičetovega in Pavla Merkūja popisovala šavrinško ljudsko izročilo v Gažonu in okolici ter v Trstu (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

Šavrinki v 9. zvezku *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* (SPINČIĆ 1891: 215), in pri Simonu Rutarju, avtorju knjige *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* (RUTAR 1896: 175), konec 19. stoletja mobilnost in posredništvo med Istro in Trstom nista bila izpostavljena, se zdi, da sta bili za oblikovanje istovetenjske podobe v drugi polovici 20. stoletja prav mobilnost s pešhojo in stik s strankami v osrednji Istri ključni prvini lika Šavrinke.

Potrebno je izpostaviti, da v procesu oblikovanja lika Šavrinke posamezniki niso bili zgolj pasivni prejemniki podob, ampak so imeli (in imajo) aktivno vlogo v oblikovanju le-teh. Proces regionalizacije ni zgolj invencija, odkrivanje, prebujanje oz. reappropriacija identitete (BASKAR 2002a: 115) v smislu promocije oz. popularizacije šavrinske identitete s strani lokalnih in zunanjih umetniško-kulturnih promotorjev ter specifičnih političnih okoliščin v 90. letih 20. stoletja (BRUMEN 2000), ampak deluje proces šavrinizacije obojestransko, tako »od zgoraj«, kot »od spodaj«, skozi materialne okoliščine in prizorišča ter interakcije posameznikov na prizorišču. Šavrinska identiteta se je oblikovala skozi interakcije oz. aktivnosti posameznikov; konkretno skozi preprodajo, tihotapljenje, pešačenje in poznavanje poti med Istro in Trstom, pripovedovanje, spominjanje ter šele zatem skozi zapisovanje pripovedi in spominov. Identifikacije so namreč fluidne in spremenljive (DRUMMOND 1980) ter se (re)organizirajo glede na spremenljiva, pogosto kaotična razmerja med materialnimi okoliščinami, interakcijami in podobami. Proces regionalizacije in nacionalizacije v Istri ter oblikovanje podobe Šavrinke pri tem ni izjema.⁸ Šavrinizacija dela Istre, je bila, kot je zapisal Borut Brumen, v 90. letih 20. stoletja proces slovenizacije oz. nacionalizacije novopečene slovenske Istre (BRUMEN 2002: 404), pozneje pa je bila bolj v povezavi z afirmacijo podeželske identitete v opoziciji z obalnimi mesti (BASKAR 2002a: 130). Dandanes se zdi, da gre proces šavrinizacije v smeri fasaderstva⁹ turistične ponudbe ter da je nacionalno in ruralno–urbano razločevanje zasenčeno z romantiziranimi podobami stvarnih materialnih okoliščin iz življenja preprodajalk. Šavrini in Šavrinija so pri tem vnovič potisnjeni v ozadje, izstopa predvsem Šavrinka, tokrat v vlogi avtentičnega lika. Nedavno je Turistična razvojna agencija Autentica iz Kopra v sodelovanju s pisateljem Marjanom Tomšičem oblikovala poseben izletniški program »po poteh Šavrink«, kjer se je, kot pravi avtor članka v *Primorskih novicah*, »na poseben način poklonila liku Šavrinke« (31. 3. 2011, 65/66, 9). V obalnih mestih Slovenije je moč kupiti skulpture glinenih Šavrink, lutke Šavrinke ter razglednice s fotomontažo prizora z nekdanje trgovske poti, ki sicer navajajo, da je Šavrinka lik iz specifičnega podeželskega okolja severovzhodne Istre, obenem in bolj izrazito pa delujejo kot nadregionalna¹⁰ podoba nostalgичnega iskanja izgubljenega časa in avtentičnega življenja, značilnega za mitično rekonstrukcijo občutja tradici-

⁸ Proces regionalizacije je pri tem zgolj korak v procesu oblikovanja regionalne identitete, ki ustvarja teritorialne meje, simbole in inštitucije (URBANC 2008). Medtem ko je na simbolni ravni oblikovanje regionalne identitete doseglo zrelost, pri raz/zamejevanju in zlasti na institucionalni ravni slovenski del Istre še ni dosegel stopnje stabilne regije (URBANC 2007).

⁹ Fasaderstvo imenuje process ohranjanja podobe, ki se prilagaja turističnemu imaginariju, Aylin ORBAŠLI (2000).

¹⁰ Primerljive podobe podeželskih žensk je moč najti tudi v drugih turističnih središčih; npr. podobe žensk iz Provanse v obliki turističnih kipcev, razglednic ali lutk, lik kamnite ženske s košaro na glavi v Bujah ipd.

je, izkoreninjene zavoljo globalizacije (SELWYN 1996: 2). Gre za iskanje avtentičnosti, kot jo je, aplicirano na turistično situacijo, teoretiziral ameriški sociolog Dean MacCannell (1976; 1992)¹¹ ali zgolj za igranje s podobami v postmodernem svetu, kot je turistične spektakle opisal John Urry (1990).

Če sklenemo povedano in pripeljemo Šavrinko s »prizorišča na prizorišče«; s prizorišča severovzhodnega višjega dela Istre, ki je bilo prizorišče preprodaje in interakcij, do prizorišča obujanja spominov in novih interakcij, ki je sicer še vedno umeščeno v severovzhodni višji del Istre in ga obenem že presega, vidimo, da je prizorišče, ki je bilo prej zgolj preliminarno definirano, postalo spričo interakcije med specifičnimi posamezniki, kulturniki in turističnimi akterji popolna ekspozicija tega, kar se je dogajalo (preprodaja), oz. tega, kar se dogaja (proces šavrinizacije, fasaderstvo in iskanje avtentičnosti). Tako lahko na turističnem izletu po poteh Šavrink okusimo »merendo nekdanjih Šavrink«, obiskovalcu se dogodi srečanje z domačinko, ki invocira preprodajalko z jajci. Na razglednicah lahko pokukamo v prizor iz življenja Šavrink ter naposled v stvarno krajino, kjer omenimo lito-punktirano impozantno hrastoveljsko Šavrinko. Z besedami Milesa Richardsona: materialne okoliščine postanejo iz implicitne preliminarne definicije eksplicitne in dopolnjene, družbena situacija pa postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003: 85) bodisi v obliki kamnite ali (za)igrane Šavrinke. Pri tem literarna produkcija za oblikovanje simbolnih podob in kolektivnega subjekta (ACCATI 2001: 134–135) ni zgolj (iz)rabila polpreteklega življenja trgovk oz. Šavrink, ampak so tudi posamezne trgovke, v našem primeru Marija Franca, (iz)rabile priložnost upovedovanja svoje zgodbe, individualne in vstopanja v zgodovino kot posameznice. In tudi ni literarna produkcija oblikovala zgolj šavrinskih identifikacij oz. istovetenja, marveč je (pre)oblikovala tudi krajino in siceršnje materialne okoliščine istrskega podeželja.

VIRI IN LITERATURA

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepotica: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnoja-dranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen. *Sladka jesen v Kopru – prilo-ga Primorskih novic* (12. 9. 2012). 3–4.

¹¹ MacCannellov turist odhaja na počitnice zavoljo kognitivnega konstruiranja ali rekonstruiranja struktur, ki jih sodobnost uničuje (MACCANNELL 1976; 1992).

- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of intersystem. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinke zgodbe*. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinke zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinke zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinke identitete*: Diplomsko delo. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY in Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London, New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ, 1991: *Istrani*. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinke pesmi*. Ljubljana: Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK in Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of Imagined landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf. (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŞLI, 2000: *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ur. Setha M. Low in Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell readers in anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinško ljudsko izročilo. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodnoznanstvi, statistični, kulturni in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska

- zemlja: Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).
- Lidia SCIAMA, 1997: *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology. Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ur. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.
- Tom SELWYN: Introduction. *The Tourist Image: Myths and Myth Making in Tourism*. Ur. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.
- Alois SPINČIČ, 1891: Volkslebender Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–230.
- Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol*. Koper: Lipa.
- , 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1993: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- John URRY, 1990: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.
- , 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.
- , 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).
- Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce*. Koper: Fontana.
- Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

ZRC SAZU Institute of Slovene Ethnology, Research Station Nova Gorica, ZRC

SAZU Slovene Migration Institute, Ljubljana

THE ŠAVRINKA, ŠAVRIN, AND ŠAVRINIJA IN ETHNOGRAPHY AND LITERATURE

The paper is based on ethnographic fieldwork of migrant workers in Istria and an analysis of selected works of literature which directly or indirectly interpret the phenomenon of Šavrinkas, Šavrins and Šavrinija, and which played a crucial role in the »Šavrization« of the northeastern Istrian countryside. Our current understanding of Šavrinija arises from semi-recent literary production which focuses on female egg sellers, or Šavrinkas, while the ethnographic data reveal shades of overlapping, interweaving and separation among the numerous pedlars and the literary depictions of Šavrinkas, and emphasise the importance of material culture in the formation of literary and regional symbols.

Key words: Šavrization, processes of identity formation, labor migration, female labor, Istria

1 Introduction

The process of identity formation of the Šavrinka and Šavrinija at the end of the twentieth century and the literarization of the Šavrinka are mutually interconnected. Therefore it is no surprise that the majority of the explanations of the regionalization and nationalization of Istria and the formation of Šavrinian identity focus primarily on the analysis of literary, and to some extent other artistic depictions of the Šavrinka and Šavrinija (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). The figure of the Šavrinka (i.e., »woman from Šavrinija«) inspired and attracted the attention of artists, salvagers, and collectors of folk materials, as can be seen starting with Alojz Kocjančič's *Šavrinske pesmi* [Šavrinian poems 1962], and particularly with the publication Marjan Tomšič's novels, novellas, and stories at the end of the 1980s (Tomšič 1983, 1986, 1990, 1993). Explanations of the formation of Šavrinian identity have focused to a lesser extent on the material culture and lives of the individuals who played important roles in creating the literary, artistic, and folkloristic images of the Šavrinka (LEDINEK and ROGELJA 2000).

This article looks at the process of the formation of the literary image and Šavrinian identity from the opposite direction, through the focal point of ethnography,¹ the

¹ The use of the word ethnography in modern anthropological and ethnological literature is associated with both the selection of data collected through careful fieldwork and a specific method or series of specific methods, first and foremost participant observation carried out by the researcher, and the establishment of a dialogue with the observed subjects in the form of structured, semi-structured or unstructured interviews (for more on ethnography see HAMMERSLEY and ATKINSON 1995). The ethnographic research for this article was done between 1994 and 1996, based on conversations with (former) Istrian pedlars and their relatives from Boršt, Dol, Gračišče and Kubed, and their customers in Istria, Kaldir and Vrhovščina, and

particular material culture, and lives of individuals. Based, on the one hand, on the ethnography of worker migrations in Istria in the previous century, which were embedded in and conditioned by the physical and geographical characteristics of the area and socio-historical circumstances, and on the other on a review of selected literature, as well as artistic and folkloristic production which directly or indirectly interprets the Šavrinka, Šavrins, and Šavrinija, the paper first focuses on the life stories of female migrant workers from northeastern Istria who were engaged in trade between central Istria and Trst (Trieste) in the twentieth century. Using the actual life stories of Istrian female pedlars as a basis, the second part presents the complex of settings or material culture, the interactions of individuals within these settings, and the emerging images that contributed to the »Šavrinization« of the Istrian countryside. The analysis borrows from Miles Richardson's article *Being-in-the-Market versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), which presents a methodological basis for the concept of embodied space.² The author's premise in explaining the embodied market and plaza is that "being-in-the-world" is both a material-spatial and a cultural fact (Low and LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Richardson presents the process through which material culture determines a situation and how a situation reflexively affects material culture as having three components: 1) the initial definition of the material culture in a **setting**; 2) the **interactions** which occur within that setting; and 3) the **images** formed on the basis of the material culture and interactions and which complement the initial definition through a new sense and understanding of place (RICHARDSON 2003: 76). In the final stage of this otherwise mutual process, the setting becomes the depiction of the emerging situation, or in other words, the social situation becomes physically expressed (RICHARDSON 2003: 85).³ The mutual relationship between the settings, social interactions and images will be presented below on the basis of the geographical layout and the economic and political situation of the trade routes between Istria and Trst, the social interactions and emerging images on and alongside the trade routes through the twentieth century, including the awakening of memories and literary production.

2 The Life Story of Marija Franca of Gračišče⁴

Marija Franca was born on 5 February 1907 in Gračišče. She and her eight brothers and sisters grew up in a house with their grandparents, the families of three of

conversations with the writer Marjan Tomšič, the sculptor Jože Pohlen, a representative of the Šavrinini in anka Šavrinke cultural-artistic society, Marija Knez, and a representative of the Šavrinske pupe en ragaconi society, Rožana Koštial; and the personal experience of walking the circular trade route through Gračišče, Vrhovščina nad Buzetom, and Trieste from 14 to 18 July 1995.

² Embodied space is a space that is understood or conceptualized on the basis of or through actual bodily experience. For more detail, see LOW and LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) and MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Matej Vranješ conducted a comparable study of the relationship between material culture or settings and social praxis and interactions (2008: 111).

⁴ Unless otherwise stated, the excerpts are from interviews with Marija Franca, conducted as part of fieldwork between 1994 and 1996.

their father's brothers, and a bachelor uncle. Her elementary schooling was part in Slovene and part in Italian. During the autumn she would gather chestnuts on her way to school. Her parents would use the money earned from selling them to buy their children clothes and shoes for the winter. Every time they brought their chestnuts to Trst, they brought one of their children with them. Marija would count the days and nights until it was her turn (FRANCA 1992). At the end of the WW I she began earning her own keep. When she was fourteen, her father accompanied her and her older sister to Istria. Marija traded with people in the Vrhovščina region, in the villages above Buzet.

The Croatian Istrians received us graciously without exception. They were kind and hospitable, especially with us beginners. They offered us food and accommodations. If there was nowhere else, we slept in the hay barn. We were overjoyed that we too had found our own people. From then on we went to the same villages every week. [...] We didn't know that we were from »Šavrinija«. [...] They called us Šavrinkas, but they also used our names. They were respectful. When the children's mother would call and say that they had to come home, because a Šavrinka had come, they asked me: »What can we say, a Šavrinka has come?« They were afraid that I would be offended.

In 1927 Marija married Jožef Franca, from a neighboring house that her older sister Ana had already married into. She had four children with Jožef: Marija, Ivan, Jolanda, and Cvetko. Jožef worked on the family farm and worked as a day-laborer on larger farms, while Marija went to Istria. By marrying into the Franca family, Marija became the daughter-in-law of Jožef's mother, Ivana Franca, who was one of the first female pedlars from Gračišče to trade in central Istria. Marija and her sister Ana would take turns collecting eggs, chickens, meats and spirits, taking them to Trst to sell them, and helping to care for the children.

Marija was widowed during WW II. Since she owned some land, she did not receive any vouchers or other state social support, so despite the new circumstances regarding the borders, regulations and customs, she began to trade again. With a special permit she was occasionally able to cross the border between Zone A and Zone B, carrying goods for sale across the newly drawn borders. During the night she became a *kontrabantarka* (contraband carrier, or smuggler), though her work wasn't significantly different. In 1947 she was accused of participating in smuggling people across the border and spent seven months in prison in Pula. After 1947 she occasionally continued to sell goods between Vrhovščina and Trst. She rode the bus to Buzet and continued on foot to the villages around Vrh. At sales and shops in Trst and on the Ponte Rosso she purchased t-shirts, jeans, undergarments, cloth, and dishes, and brought it all to the places where decades earlier she had traded eggs for kerosene and thread. She continued to trade until she was eighty. When she had the chance she visited with people from Istria for the rest of her life. Except for her sister in Gračišče she had no friends. She found them in the teachers and students at the school in Gračišče. She had a lot of time and loved to talk about Šavrinkas. Marija died on St. Ann's day in 1996. She is buried at the cemetery in Kubed. (LEDINEK and ROGELJA 2000: 21–35)

3 The (Co)generation of the Šavrinian Identity: A Complex of Settings, Interactions and (Literary) Images

3.1 The Setting: Marija Franca's Trade Route on the Geographic, Socio-Economic and Political Map

The village of Gračišče is located in the northeastern, higher-lying part of Istria at an elevation of 300 meters above sea level. It is twenty-three kilometers from Trst, and twenty-seven kilometers from Buzet. Towards Buzet, which lies at forty meters above sea level, Marija's former trade route follows a winding side road that climbs towards Vrhovščina. The one-hour climb passes by the Maruški, Jagodičje and Marčeva njiva and reaches the summit plateau at the settlement of Čelo. The route continues along the now-paved road to the village of Sveti Donat and towards the settlement of Vrh (which means 'peak' or 'summit'), 380 meters above sea level. From there it leads towards the surrounding villages of Dol, Dobrovo, Klariči, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušiči, Luskici, Senj, Sovinjak and Sovinjaško polje, which lie on the ridges leading down from the central village of Vrh. The circular route through the settlements of Vrhovščina is around 25 kilometers long. The route from Gračišče towards Trst leads through Kubed, drops down towards Rižana, crosses the river at Mostičje and then climbs up towards Črni Kal. Before Črni Kal it drops into the Osp Valley and leads past Gabrovica and Osp along the level road towards the former small border crossing between Yugoslavia and Italy. On the Italian side it climbs up to Mačkovelje (It. *Caresana*), from where you can see Trst with the refinery in the foreground. From there it leads down towards the centre of town, to Tesi, Molino Vento and Bosco streets, where in the first half of the twentieth century there were barns for livestock in transit, and further on to the former retail area on Garibaldi Square with its statue of Our Lady atop a column.

The entire circular route, from Gračišče to Vrhovščina and back and to Trst and back, is 125 km (77 miles) long. Between 1920 and 1940, Marija Franca walked this route once a week in three or four days. In comparison, the routes of the female bread sellers from Škedenj and the milkmaids from the Koper hinterland were more urban and much shorter than Marija's route.

3.2 Interactions along the Trade Route

Once a week during the 1920s and 1930s Marija, either by herself or together with other female pedlars from Gračišče and nearby Kubed, headed for central Istria in the early morning. Near Buzet the pedlars would separate to visit their steady customers. At the crossroads they left *signade*, agreed upon signals with which they told each other which direction they had gone. The pedlars had steady and reliable suppliers and customers, and established routes. They came to the villages on the agreed day and at the agreed time, regardless of the weather and other conditions. The older relatives and friends would pass their steady customers down to younger ones, or would stand in for them if they were pregnant, caring for children or sick. Since the

customers in Vrhovščina were often even poorer than the pedlars, they frequently gave their customers goods on credit, which they gradually paid off with eggs. In the villages above Buzet the customers gave the pedlars food, drinks and accommodations. In this way a network of trust and assistance was formed in addition to the trade network. The pedlars spent a night or two in central Istria and left for home first thing in the morning, stopping off at the prearranged time in Buzet or Motovun.

The pedlars from Gračišče and Kubed left for Trst around midnight, often the same night, in order to reach the town by five in the morning. They rendezvoused at the edge of the village and continued on together towards Kubed and Rižana. The first part was dedicated to prayer, after which they sang, chatted, did business, told each other jokes, laughed, and napped. On the basis of their shared experiences and trading, bonds of support formed among the pedlars. Before arriving in Trst they were inspected by the city inspectors to make sure they were not carrying any contraband, such as spirits. They left their donkeys with the owners of the barns, with whom it paid to have good relations, since they could give them information about sales locations and employment. Some of them sold eggs and other goods to the milkmaids, who delivered milk to the bourgeois households, while others had steady customers, bakeries, and shops where they could sell larger quantities; and a third group sold at retail in various squares and markets. When they had sold the eggs their customers had ordered and bought the things they needed at home, before leaving they occasionally met in a *betola*, an inn which offered cheap fare. From Trst they brought their eagerly waiting families various treats: cookies for the children, and tobacco and cigarette papers for the men. The pedlars of Gračišče sold eggs and various other items in the towns around Buzet and Motovun and in Trst and other coastal communities until WW II, when the border cut off the route between Trst and Istria, first between Zone A and Zone B of the Julian March, from 1947 to 1954 between Yugoslavia and Zones A and B of the Free Territory of Trst, and from 1954 on between Italy and Yugoslavia. After 1954 Marija Franca bought undergarments, jeans and t-shirts in the shops in Trst, and smuggled them across the Yugoslav-Italian border, either by herself or with the help of family members living in Trst. She often brought her daughter and later her niece with her, but never her sons or nephews.

In the 1970s and 1980s trading was no longer necessary for survival, but was a habitual economic and social practice of individuals, which allowed them to make some extra income as well as maintaining an awareness and rekindling memories of life in the first half of the twentieth century, among other things of trading between Istrian villages and the coastal towns. Awakening memories of the period of egg sellers and maintaining social contacts with the people of central Istria continued in the last decades of the twentieth century through occasional visits. At Marija Franca's house this was further strengthened by conversations with teachers from the school in Gračišče, who rented a room from her, and particularly meeting and living with teacher and writer Marjan Tomšič. At first she told stories about the first half of the twentieth century, and later, encouraged by Tomšič, she recorded them in three notebooks entitled *Šavrinke zgodbe* [*Šavrinian Stories*] (FRANCA 1990; 1992; 1995). At the same time Tomšič published the novels *Šavrinke* [*Šavrinian women* 1986] and *Zrno od frmentona* [*Grain of corn* 1993], the novells *Olive in sol* [*Olives and salt* 1983] and *Kažuni*

(1990) (*kažuni* are traditional Istrian stone houses) as well as other literary works into which he weaved Marija's memories. The fruitful cohabitation between the widowed (former) tradeswoman and the writer led to a wider wave of interest in the travelling saleswomen of the recent past, including the establishing of the Šavrini inu anka Šavrinke (Šavrinian men and also Šavrinian women) cultural-artistic society, which began operating in Gračišče and the nearby villages and which incorporated and recreated in its performances both actual events from Marija Franca's and various other pedlars' memories and stories from Tomšič's literature, thus blurring the line between the material image of the pedlars and the literary image of Šavrinkas.

3.3 Images

In the first half of the twentieth century, two images of pedlars were formed among the villagers. The first was of a hard-working, courageous, physically tough, and tireless woman, who was responsible for the survival of and for contributing to the household. Pedlars were therefore sought after as brides, women who did not go to Istria envied them, while their daughters and nieces (in addition to the treats they brought) also enjoyed the occasional visits to Istria or Trst when their older relatives took them along. Transferring the business, handing over and exchanging customers primarily along the female lines, between mothers-in-law and daughters-in-law, aunts and nieces, sisters and sisters-in-law, and finally every week everyone helping at least partly to transport the sales items, strengthened the bonds among the pedlars, empowered the women and created a positive feminine (self)image. The other image was similarly an image of a strong, independent, worldly, experienced woman with excellent communications skills, who left the house every day and headed into the Istrian wilderness and the bright lights of Trst. While the first was a sought after bride, the second skirted the edge of legitimacy. The ethnography thus records that some men forbade their wives from leaving the house to trade.

Interactions with the people of central Istria also led to the formation of two images of these pedlars, who their customers in central Istria in fact called or labelled »Šavrinkas«, since they were supposed to be, as they stated, from »Šavrinija«. »Šavrinkas« were on one hand clever pedlars who, they say, »haggled hard and paid fairly«, and walked about by themselves, without being accompanied by their husbands. The ethnographic data also indicate unambiguously negative connotations associated with the labels Šavrinke and Šavrin.⁵ On the other hand the same Šavrinkas brought all sorts of items and information from Trst, and often gave them goods on credit, and thereby, as Marija Franca stated, one impoverished group supported another.

These images of the pedlars or Šavrinkas were the basis upon which writers, artists, and other creative people; collectors of folk crafts, and later also singers, cultural and folklore groups created the figure of the Šavrinke in the second half of the twentieth century. They emphasised the elements dictated by their personal inclinations and individual social circumstances—suffering (KOCJANČIČ 1962), independence,

⁵ See the life story of Marija Franca above.

refinement, courage, and eroticism (TOMŠIČ 1986), the greatness and caryatid-like qualities in the depictions of sculptor and painter Jože Pohlen and the resourcefulness emphasised in the performances of the local cultural-artistic societies.

Alojz Kocjančič⁶ in his poems »Kubejskim Šavrinkam« [To the Šavrinkas of Kubed] and »Materi« [To mother], published in his collection *Šavrinske pesmi* described Šavrinkas as mothers who sacrifice themselves for their children. Sabina Mihelj established that the metaphor of a Šavrinka is used in this sense as a figure of national/regional history or as its antithesis. Similarly to the way that the metaphor of the family offers a convenient developmental story for Slovenian national history, but is in fact devoid of historical significance and removed from the levers of power, the figure of the mother is equated with Istria (cf. the poem »Istra – mati« [Istria – mother]), and the poet is her son (MIHELJ 2006: 372). The equating of Šavrinkas, Istrian women, and mothers can also be seen in the name of the imposing statue in Hrastovlje, the work of sculptor and painter Jože Pohlen, which upon its ceremonious installation in 1990 was called Istranka (Istrian woman), but was already referred to by the locals as Šavrinka during the time we were doing our fieldwork. Kocjančič's emphasis of the motherly element is no coincidence, as his mother actually was involved in trading between Kubed, central Istria, and Trst. The point is that it was not just not-yet-wed girls and widows who were involved in trading in the higher-lying northeastern parts of Istria (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), but also married women, who with the help of their female relatives balanced their intimate family lives with their profitable activities. The writer Marjan Tomšič, in addition to the motherly and wifely images of Šavrinkas, also emphasised their autonomy and active role in (public) life (TOMŠIČ 1986). Contrary to the general beliefs and findings of various researchers who divided male and female roles along active/passive and/or public/private lines,⁷ in Tomšič's writings Šavrinkas are presented as self-reliant, independent, and active individuals whose role as breadwinners was never negligible (LEDINEK and ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). In parallel with Tomšič, in addition to Marija France, Šavrinkas, and Šavrinija are also mentioned by Rafael Vidali in his collection of poems *Čubejske žrjavce* [Coals of Kubed 1989] and Edelman Jurinčič in his prose collection *Istrani* [Istrians 1991]. All three of these writers are considered Tomšič's students, who collectively fleshed out and constructed the figure of the Šavrinka as it began to be consolidated towards the end of the twentieth century.⁸ It seems that the »literarized« image of Šavrinkas in the 1980s and 1990s, during the time of the fall of Yugoslavia, was an apposite and sufficiently attrac-

⁶ Kocjančič's use of the term Šavrinka in 1962 marked its first appearance in literature (BASKAR 2002).

⁷ Lidia Sciama has already noted the ambiguity and difficulty of such dichotomies, which are popular in structuralist analyses. On the basis of fieldwork conducted in Italy and a rereading of ethnography in which the opposition between private and public was examined, she explores such oppositions in *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* (SCIAMA 1997: 90–104).

⁸ Although the work of these artists was the most widely noted, Šavrins and Šavrinkas are mentioned in the work of various collectors of folk goods and literati even before their popularization in the nineteen-eighties and nineties. At the initiative of ethnologists Milko Matičetov and Pavel Merku, collector Nadja Rojac Orfanò wrote about the Šavrinian folk tradition in Gažon and its vicinity and in Trst (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

tive image for the Šavrinization of Istria and the discovery of the Šavrinian identity (BASKAR 2002a), which more than the national division of Slovene from Croatian Istrians (BRUMEN 2000) or the Istrian countryside from the coastal towns (BASKAR 2002a: 130) was preserved and consolidated in the twenty-first century in searching for local specialities, authenticity and fasadism (ORBAŠLI 2000) for the needs of tourism and tourism-related events (MACCANNELL 1976, 1992).

4 Conclusion

Some researchers of the Šavrinization of Istria lean towards the thesis that the geographical and political reduction of Šavrinkas to egg-sellers from the southeastern part of Istria is primarily the result of the effect of the writers and artists who created an attractive image of Šavrinkas, which grew into a symbol that became the basis for initiating the process of the discovery of the Šavrinian identity at the end of the twentieth century. Bojan Baskar, for instance, believes that the Kubed-Gračiče-Hrastovlje redefinition of Šavrinkas is not a purely literary or fictional invention (BASKAR 2002a: 127), despite the fact that his explanation is based on an analysis of literary and geographic production. The ethnography attests that in addition to literary production, the actual material culture was also crucial to such reduction, as the pedlars who worked in central Istria and in a certain period actually did trade primarily in eggs (as well as other items at that time and later), encountered the specific use of the ethnic label »Šavrini« (Šavrinians) at that very location. In contrast with the milkmaids, bread sellers, and other (re)sellers, who did not collect their goods in central Istria but were tied solely to the coastal towns, the travelling saleswomen from Gračiče, Kubed, and the surrounding villages had contacts with the inhabitants of central Istria, who called them Šavrinkas because, as they said, they were from »Šavrinija«. The long and arduous journey on foot – in the case of Marija Franca over a 125-kilometer long circular route between Istria and Trst—was a material fact on which the image of the courageous, long-suffering and heroic Šavrinka was based. While Alois Spinčić, the author of an entry on Šavrinkas in volume 9 of *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* [*The Austro-Hungarian Empire in words and pictures* 1891: 215], and Simon Rutar, the author of the book *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* [*The independent city of Trst and the border county of Istria* 1896: 175], did not emphasise mobility and trade between Istria and Trst at the end of the nineteenth century, it seems that mobility on foot and contacts with customers in central Istria were precisely the crucial elements in the formation of the image of Šavrinkas in the second half of the twentieth century.

It should also be emphasised that in the process of the formation of the figure of the Šavrinka, individuals were not merely passive receivers of the images but also played (and play) an active role in their formation. The process of regionalization is therefore not merely the invention or discovery, awakening or reappropriation of identity (BASKAR 2002a: 115), in the sense of the promotion or popularization of the Šavrinian identity by local and external artistic/cultural promoters and the specific political circumstances in the 1990s (BRUMEN 2000); the process of Šavrinization operates bilaterally, both »from above« and »from below«—through the material culture and

settings and the interactions of individuals within the settings. The Šavrinian identity was formed through the interactions or activities of individuals—specifically through trade, smuggling, walking, and knowledge of the routes between Istria and Trst, storytelling, recollections and only later through recording the stories and memories. Identifications are fluid and changeable (DRUMMOND 1980) and are (re)organized with respect to the changeable, often chaotic relationships between material culture, interactions and images. The process of regionalization and nationalization in Istria and the formation of the image of Šavrinkas is no exception.⁹ The Šavrinization of a part of Istria in the 1990s was, as Borut Brumen wrote, a process of the Slovenization or nationalization of the newly created Slovene Istria (BRUMEN 2002: 404), and later it was more connected with the affirmation of the identity of the countryside as opposed to the coastal towns (BASKAR 2002a: 130). Today it seems that the process of Šavrinization is tending towards the *fasadism*¹⁰ of tourist attractions and that the national and rural/urban distinctions are being overshadowed by romanticized images of the material culture of the lives of the pedlars. Šavrins and Šavrinija are thus once again forced into the background, while Šavrinkas come to the foreground, this time in the role of an authentic figure. The Autentica Tourism Development Agency of Koper in cooperation with writer Marjan Tomšič has recently created a special programme of excursions »following the routes of the Šavrinkas«, which, according to the author of an article in the *Primorske novice*, »pays respect to the figure of the Šavrinka in a special way« (*Primorske novice*, 31 March 2011, 65/66: 9). In the coastal towns of Slovenia you can buy ceramic sculptures of Šavrinkas, Šavrinka dolls, and postcards with a photo collage of scenes from a former trade route, all suggesting that the Šavrinka is a figure from the specific country environment of northeastern Istria, but at the same time and more explicitly works as a supra-regional¹¹ image of the nostalgic search for a lost era and an authentic life characteristic of the mythical reconstruction of the sense of tradition uprooted by globalization (SELWYN 1996: 2). It speaks to a search for authenticity, which was theorized with respect to tourism by American sociologist Dean MacCannell (1976; 1992)¹² or simply playing with images in the postmodern world, as John Urry (1990) described spectacles for tourists.

So let us summarize the above and accompany a Šavrinka from »setting to setting«—from the setting of higher-lying northeastern Istria, the setting of trade and interactions, to the setting of the awakening of memories and new interactions, which is still located in the northeastern part of Istria but is at the same time already

⁹ The process of regionalization is here merely a step in the process of the formation of the regional identity, which forms territorial borders, symbols and institutions (URBANC 2008). While on the symbolic level the formation of the regional identity has reached maturity, in terms of demarcation and in particular on the institutional level the Slovene part of Istria has not yet achieved the level of a stable region (URBANC 2007).

¹⁰ *Fasadism* describes the process of preserving an image which conforms to the tourist imagination (ORBAŠLI 2000).

¹¹ Similar images of country women can be found in other tourism centres; e.g. the images of women from Provence in the form of souvenir statuettes, postcards or puppets, the figure of the stone woman with a basket on her head in Buje etc.

¹² MacCannell's tourist goes on holiday by cognitively constructing or reconstructing structures which modernity is destroying (MACCANNELL 1976, 1992).

transcended. A setting which was previously only preliminarily defined became in the presence of interactions between specific individuals, cultural actors and proponents of tourism a perfect exposition of what had happened (trading) or what is happening (the process of Šavrinization, fasadism and the search for authenticity). Thus on a tour along the trade routes of the Šavrinkas you can sample the »merenda (It. – snack) of the Šavrinkas«, visitors can meet a local woman who plays the part of an egg seller—i.e., a Šavrinka, on postcards we can peek into scenes from the lives of Šavrinkas, and finally, view the imposing lithopuncture statue of the Šavrinka in Hrastovlje. Or, as Miles Richardson wrote, the final step in the process of incorporating the setting into the ongoing situation is the objectification of the sense of the situation upon the setting so that the setting becomes a material image of emerging situation (RICHARDSON 2003: 85), either in the form of stone or portrayed Šavrinkas. Here the literary production is not merely the utilization of the lives of the pedlars (Šavrinkas) in order to form symbolic images and a collective subject (ACCATI 2001: 134–35), but also allowed the individual pedlars, in our case Marija Franca, to take advantage of the opportunity to tell their stories and individuate themselves, and thus enter history as individuals. Furthermore, the literary production not only created Šavrinian identity, but also (re)shaped the landscape and the overall material culture of the Istrian countryside.

WORKS CITED

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepotica: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* [*The beauty and the beast: Father and mother in Catholic emotional development*]. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete [Between regionalization and nationalization: The invention of Šavrinian identity]. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju* [Studies on regional reach on the eastern Adriatic coast]. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter* [*St. Peter and his times: Social memory, time, and identities in the Istrian village of Sv. Peter*]. Ljubljana: Založba / *cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen [The Cake-woman brought us love]. *Sladka jesen v Kopru – priloga Primorskih novic*, 12. 9. 2012. 3–4.
- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of Intersystems. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinske zgodbe* [Šavrinian stories]. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinske zgodbe 2* [Šavrinian stories 2]. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinske zgodbe 3* [Šavrinian stories 3]. Koper: Fontana.

- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinske identitete: Diplomsko delo* [The role of the Šavrinka in forming Šavrinian identity: Thesis]. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY and Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London and New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ 1991. *Istrani* [The Istrians]. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinke pesmi* [Šavrinian poems]. Ljubljana: Ciril-Metodij-sko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK and Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije* [Hiking the Šavrinka Marija's paths]. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty meeting grounds: The tourist papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of imagined landscapes: Istria and Šavrinija as intercultural narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Centuries*. Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost [A new paradigm of the anthropology of space: Spatiality and human creativity]. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja* [Housewife]. Ljubljana: Založba /*cf. (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŠLI, 2000: *Tourists in historic towns: Urban conservation and heritage management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri* [Brothers, sisters, cousins: The family and kinship in the villages of Slovene Istria]. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Koper: Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market versus being-in-the-plaza: Material culture and the construction of social reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ed. Setha M. Low and Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell Readers in Anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinško ljudsko izročilo [The Šavrinian folk tradition]. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodnoznanstveni, statistični, kulturni in zgodovinski opis* [The independent city of Trst and the bordering duchy of Istria: A natural science, statistical, cultural, and historical description]. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska zemlja: Opis slovenskih

- pokrajini v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).
- Lidia SCIAMA, 1997: The problem of privacy in Mediterranean anthropology. *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ed. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.
- Tom SELWYN: Introduction. *The tourist image: Myths and myth making in tourism*. Ed. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.
- Alois SPINČIČ, 1891: Volksleben der Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Vienna: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–30.
- Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol* [*Olives and salt*]. Koper: Lipa.
- , 1986: *Šavrinke* [*Šavrinian women*]. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1993: *Zrno od frmentona* [*Grain of corn*]. Ljubljana: CZ.
- John URRY, 1990: *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.
- Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.
- , 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre [The multidimensional nature of landscape: Slovene Istria]. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.
- , 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [*Images of the landscape of Slovene Istria*]. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).
- Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce* [*Coals of Kubed*]. Koper: Fontana.
- Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči* [*Space, territory, place: Producing the sense of the local in Trenta and on the Soča*]. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

PROSTORSKI OBRAT V NARATOLOGIJI

V teoriji pripovedi se med temeljnimi razlogi za to, da so premišljevanja o pripovednem prostoru zaostajala za refleksijo časa (RYAN 2009: 420; NÜNNING 2004: 558), običajno navajata dva. Eden je Lessingova označitev pripovedne literature kot časovne umetnosti v nasprotju s prostorskostjo likovne umetnosti, zlasti slikarstva in kiparstva. Drugi pa je sama struktura pripovedne umetnosti, za katero se je pred 19. stoletjem zdelo, da tvori prostor v njej predvsem ozadje, medtem ko je tisto, čemur je treba posvetiti pozornost, v prvi vrsti časovna usmerjenost ali teleologija obdelave (*plot*), tj. zapleta in razpleta (prim. BUCHHOLZ in JAHN 2008: 551; DENNERLEIN 2009a: 4) Ta navidezna samoumevnost je bila v teoriji pripovedi že na začetku 20. stoletja omajana z interpretativnimi dognanji o »umetnosti fikcije«, ki so pokazala na to, da so v slogu, organizaciji in strukturi pripovedi vse od Henryja Jamesa naprej uporabljene mnoge podobe slikarstva in arhitekture. V desetletjih, ki so sledila, so refleksiji prostora v pripovedi utirali pot znani literarni teoretiki in fenomenologi, če omenimo samo nekatere: Joseph Frank z odkritjem spacialne forme v delih moderne literature, Mihail Bahtin s pojmom kronotopa ter Maurice Merleau-Ponty in Gaston Bachelard s teoretizacijo živega (*lived*) prostora, pojmom, ki specifično naslavlja prostor v okviru literature in človeške percepcije.

Kakor meni Katrin Dennerlein v disertaciji *Narratologie des Raumes* (2009),¹ pa ob teoriji pripovedi pred strukturalizmom, strukturalistični razvojni fazi do konca 80. let in postklasični naratološki fazi, ki so vse že prispevale nastavke k obravnavi pripovednega prostora, še vedno primanjkuje del o vseobsegajoči sistematiki prostora v pripovednem tekstu. K. Dennerlein vidi enega od razlogov za to situacijo v pomanjkanju temeljne definicije prostora, s pomočjo katere bi se dalo integrirati posamične premisleke v skupen model. Pod oznako prostor so v navezavi na pripovedne tekste lahko mišljeni zelo različni fenomeni, kot npr. spominski prostor (tj. prostor, ki ga potrebujejo informacije o tekstu v bralčevi glavi), prostor, ki ga zajemajo črke na papirju, množica vseh fizično konkretnih in semantično prenesenih prostorskih relacij, geografske oz. topografske danosti teksta ali doživljeni prostor. (DENNERLEIN 2009a: 4–5)

Čeprav naj bi bilo 20. stoletje doba prostora in 19. stoletje zgodovine (FOUCAULT [1967] 2006: 317), pa prostorski obrat (*spatial turn*), o katerem se toliko govori zadnja leta v družboslovju in humanistiki, ni direktno povezan z naratologijo prostora, kakršno razvija K. Dennerlein. Tudi koncepti, razviti v sklopu prostorskega obrata, niso vselej kompatibilni z naratologijo. Seveda je pomembno, kako sploh tolmačimo prostorski obrat. Če merimo na njegove korenine v geografiji in sociologiji, kjer so bili vse od 80. let dalje kritizirani esencialistično mišljenje in z njim povezani

¹ Za obravnavo prostorskega obrata v naratologiji je publikacija še posebej primerna, saj je po eni strani kritični pretes dosedanjih dognanj na tem področju, po drugi strani pa vsebuje tudi sistematično vpeljavo novega pojmovnega instrumentarija za obravnavo prostora v pripovedi (FRANK 2011).

determinizmi ter hegemonistične zahteve,² se moramo zavedati, da je njegova politična kritičnost pravzaprav v nasprotju z naratološkim idealom vrednostno nevtralnega opisa in analize.

Dotlej zapostavljene teoretske konceptualizacije kulturnih, družbenih in medijskih institucij prostora so skušale v 90. letih nadoknaditi novejšje publikacije. V njih je mogoče razlikovati med dvema paradigmama, in sicer med *topografskim* in *topološkim* (*topological*) obratom. Topografski pristop (npr. pri Sigrid Weigel in drugih, med katerimi je treba posebej omeniti Hartmuta Böhmeja, Roberta Stockhammerja in Jörga Dünneja) je namenjal pozornost kartam in kartografskim tehnikam in je v središče postavil tehnične in kulturne oblike reprezentacije prostorskeosti. Specifično jezikovna ali pripovedna produkcija prostora, ki naj bi bila po K. Dennerlein v središču naratologije prostora, pri tej usmeritvi ni bila poseben predmet interesa. Oznaka topološki obrat, kakor ga poznamo od Stephana Günzla, pa je upoštevala tako strukturalistično navezavo na matematično topologijo kot tudi fenomenološko navezavo na Aristotelov pojem prostora. V strukturalistični topologiji bi zaman iskali osredotočanje na konkretni prostor, fenomenološko pa, nasprotno, zanimajo posamezni pomembni kraji ter način, kako jih ljudje doživljajo.

Toda naratološko ukvarjanje s prostorom se je vendarle navdihovalo pri prostorskem obratu, kar je nenazadnje razvidno že v izhodiščni osredotočenosti dela *Narratologie des Raumes* na prostor pripovedi in v odločenosti avtorice, da se dokoplje do trdnejše sistematike prostora in pripovednega strukturiranja, kakor je bila vzpostavljena doslej. K. Dennerlein zanima konkretni prostor pripovedovanega sveta; poleg tega si prizadeva opisati, sistematizirati in terminološko precizirati ne le posredovanje prostora na leksikalni ravni, ampak tudi tehnike pripovednega posredovanja prostora. Zato se ne ukvarja z deli, ki obravnavajo prostor metaforično in kot nematerialen pojav, ampak se posveti študijam o avtorjih ali obdobjih oz. posameznim tekstnim raziskavam. Zraven jo zanima, kaj ima o konkretnem prostoru v pripovedovanem svetu povedati dosedanje pripovednoteoretsko raziskovanje. S tega vidika si ogleda niz predhodnih raziskav, razdeljenih v tri (kronološke) faze:

1 Zgodnja teorija pripovedi

Med reprezentativnimi primeri zgodnjih obravnav pripovednega prostora K. Dennerlein navede delo Käte Friedemann z naslovom *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (1910), in podrobneje obravnava razpravljanja Roberta Petscha v knjigi *Raum in der Erzählung* (1934), Hermana Meyerja v *Raumgestaltung und Raumsymbolik in der Erzählkunst* (1957), Franka C. Maatjeja v delu *Versuch einer Poetik des Raumes: Der lyrische, epische und dramatische Raum* (1968), Bruna Hillebranda v *Poetischer, philosophischer und mathematischer Raum* (1971), ponatisnjena v zborniku *Landschaft und Raum in der Erzählkunst* (1975), ki ga je uredil Alexander Ritter (1975), ter Hillebrandovo knjigo *Mensch und Raum im Roman* (1971). Pojmovnik v

² Podrobneje o prostorskem obratu, katerega začetnik je Edward Soja z deloma *Postmodern Geographies* (1989) in *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other Real-And- Imagined Places* (1996) ter o obtoku pojma v nemškem kulturnem prostoru gl. DENNERLEIN 2009a: 6).

tej fazi tematiziranja konkretnega prostora v pripovednem tekstu je usmerjen predvsem k pomenu prostora, simbolni naboj prostora, ki v realizmu prevladuje, pa je postavljen kot norma ter se po avtoričinem mnenju tako ne izogne neželeni metaforičnosti. Vidni so tudi prvi nastavki opisov tehnik prikazovanja prostora. Ideja je, da bi bilo potrebno pripovedni prostor razmejiti od koncepta prostora v naravoslovju, kar še ni uresničeno. (DENNERLEIN 2009a: 23)

2 Strukturalizem

K strukturalistični pristopu spadajo naslednje obravnave pripovednega prostora: Christian Sappok, *Die Bedeutung des Raumes für die Struktur des Erzählwerks: Aufgezeigt an Beispielen aus der polnischen Erzählliteratur* (1970), Gerhard Hoffmann, *Raum, Situation, erzählte Wirklichkeit: Poetologische und historische Studien zum englischen und amerikanischen Roman* (1978), Jurij M. Lotman z razpravo *Das problem des künstlerischen Raums in Gogols Prosa* (1968) ponatisnjeno v *Aufsätze zur Theorie und Methodologie der Literatur und Kultur* (1974), in *Struktura literarnega teksta* (1970), Jost van Baak, *The Place of Space in Narration: A Semiotic Approach to the Problem of literary Space: With an Analysis of the Role of Space in E. E. Bable's »Konarmija«* (1983), Gabriel Zoran, *Towards a Theory of Space in Narrative* (1984), in Ruth Ronen *Space in Fiction* (1986). Za to fazo so značilni poskusi, sistematizirati mnoštvo pojavov, ki so odvisni od prostora. Pomembni prispevki te faze so identifikacija in obravnava problemov, kot so jezikovna produkcija prostora, strukturiranje prostora s pripovedovanjem, semantiziranje prostorov in krajev ter prostorskih relacij, povezava z drugimi elementi pripovedovanega sveta itd. (DENNERLEIN 2009a: 36–37)

3 Uvodi in naratološke monografije

Med uvodi in naratološkimi monografijami K. Dennerlein obravnava naslednje avtorje oz. njihova dela: Cordula Kahrman, Gunther Reiss in Manfred Schluchter, *Erzähltextanalyse: Eine Einführung in Grundlagen und Verfahren: Mit Materialien zur Erzähltheorie und Übungstexten von Campe bis Ben Witter* (1977), Seymour Chatman, *Story and Discourse* (1978), Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the theory of Narrative* (1985), Hans Krah, *Räume, Grenzen, Grenzüberschreitungen – Einführende Überlegungen* (1999) in David Herman, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative* (2002). Nazadnje omeni leksikonski članek Mary-Laure Ryan, *Space* (2009). Bolj kot o posebni fazi bi bilo mogoče govoriti o skupini tekstov, saj so nekatera dela po svoji zasnovi še povsem strukturalistična in bi bolj sodila v prejšnjo fazo. Večina obravnavanih del nima niti samostojnega poglavja o prostoru, pač pa nastavke, ki so uporabni za naratologijo prostora. K. Dennerlein si v skladu s svojo izhodiščno mislijo, da so obravnave prostora v teoriji pripovedi zaostajale za analizami časa tudi zaradi odsotnosti temeljne definicije prostora (DENNERLEIN 2009a: 4–5), v tretjem poglavju svojega dela prizadeva artikulirati nosilni koncept za konkretni prostor v pripovednem svetu. V ta namen podrobneje pretrse različne

koncepte prostora iz teorije pripovedi in debate o prostorskem obratu, zlasti pojma topografije – ta je po njenem mnenju preozek –, in topologije – ta nima definicije prostora kot umestitvene kategorije (52–54).

Nato se dotakne geografije in njene delitve na fizično in družbeno geografijo (*human geography*). Slednja se ukvarja s prostorskim delovanjem ljudi in njihovim dojemanjem prostora in se je po Bennu Werlenu v 70. in 80. letih razvila v socialno, kulturno in gospodarsko geografijo. Zanimivi zanjo so postali tudi jezikovni procesi socialne konstrukcije prostora. Avtorica se opre na socialno geografinjo Anke Schlottmann (2005) in na vsakdanje razumevanje prostora v geografiji v šestih točkah, ga vzame za svoje izhodišče in predela oz. omeji (56–59). Gre za predstavo o prostoru kot kontejnerju (*container*), po kateri so za prostore značilni objektivnost in predmetnost, neodvisnost od zaznavanja, diskretnost, razlikovanje med znotraj in zunaj in pripadnost ljudi in stvari.³ Pomembna omejitev je npr. v tem, da lahko pri fikcijskih tekstih pridejo v poštev kot bivališča oseb tudi nenavadni ali vsakdanjim predstavam nasprotujoči prostori. Iz množice vseh predmetov pripovedovanega sveta, ki pridejo v poštev, naj bi bili za analizo prostorov relevantni le tisti, ki so hkrati okolje oseb⁴ ali pa bi po vsakdanjih predstavah bralcev in po pravilih pripovedovanega sveta to lahko postali (68–72). Prostor torej definira kot »množico tistih konkretnih predmetov, ki razlikujejo med znotraj in zunaj in po zakonitostih pripovednega sveta lahko postanejo okolje nekega karakterja« (239).⁵

K. Dennerlein v četrtem poglavju knjige zanima, kako v pripovednem tekstu nastopajo prostorske danosti (*Gegebenheiten*), ki so nadpomenka za prostore, kraje in topografske objekte. Možni sta dve tehniki: eksplicitna s pomočjo prostorskih referenc in implicitna (brez njih). Obe tehniki zahtevata kompleksne operacije razumevanja s strani bralca, ki jih avtorica teoretsko podkrepi s pomočjo koncepta modelnega bralca Fotisa Jannidisa; koncept modelnega bralca je tista funkcija bralca, ki je nujna za rekonstrukcijo pripovedne komunikacije.

Nato na kratko in kritično obravnava novejšo poskuse opisov mentalnih modelov pripovedovanega sveta, ki jih je prispevala kognitivna znanost.⁶ Tako npr. ugovarja predstavam, da bralec prevaja prostorske informacije v nekem tekstu v kvazikartografski pogled.⁷ Kartiranje je na ozadju prostorskega obrata po njenem pač postalo pretirano uporabljana metafora. Ta metafora ne ustreza mentalnemu modelu pripo-

³ Kot opozarja Frank, je Dennerlein v tej točki do neke mere subverzivna do aktualnih trendov v kulturnih vedah, ki obravnavajo prostor relationalno, saj je njena koncepcija prostora kot kontejnerja eksplicitno substancialistična (FRANK 2011).

⁴ Dennerlein se navezuje na definicijo pripovednega prostora, ki sta jo predlagala že Buchholz in Jahn in po kateri je »pripovedni prostor okolje, v katerem se gibljejo in živijo zgodbni karakterji« (BUCHHOLZ in JAHN 2008: 552).

⁵ Kot opozarja recenzentka knjige, v tej definiciji, ki jo najdemo v glosarju na koncu knjige, manjkata dva pomembna vidika, s katerima se avtorica sicer ukvarja v tretjem poglavju svojega dela, in bi morala biti po njenem privzeta v definicijo. (TSCHÄPE 2011)

⁶ Temu vprašanju se posveča v posebni študiji, kjer obravnava uporabnost kognitivnih pristopov za naratologijo prostora (prim. DENNERLEIN 2009b).

⁷ Ob tem je zanimiva je zlasti avtoričina polemika z Ryanovo, ki preverja stališče, da obstaja mentalni model prostora v obliki karte in se sprašuje o tem, »kako detajlirana mora biti odslkava prostora na njej in če je celovita reprezentacija iz ptičje perspektive nujna za to, da zagotovi primerno razumevanje zapleta (*plot*)« (DENNERLEIN 2009a: 103–107; RYAN 2003: 216).

vedovanega prostora. Pripovedni teksti namreč večinoma izdajo le malo o položaju prostorskih danosti. Poleg tega predpostavlja koncept mentalne karte vizualno skladiščenje prostorskih informacij, za katero je v pripovednih tekstih malo strukturalne opore. In končno karte ne morejo zajeti rangiranja prostorskih informacij, opravljenega v tekstih. (FRANK 2011)

V sozvočju s klasičnim naratološkim dvoravninskim pojmovanjem pripovedi in razlikovanjem med *discours* in *histoire* skuša avtorica nato ločevati med formo oz. tem, kako je pripovedovana neka zgodba, in vsebino oz. tem, kaj je v zgodbi prikazano (DENNERLEIN 2009a: 112–113). Zato se najprej loti obravnave tehnik prikazovanja prostora in šele potem prikazovanja prostora kot elementa pripovedovanega sveta.

Glavni tehniki, ki sta še posebej pomembni za podajanje informacij o prostoru, sta dve, in sicer *pripovedovanje* o prostoru med pripovedovanjem o dogodkih in *opisovanje*. Glavna referenca glede pripovedovanja o dogodkih je za K. Dennerlein Catherine Emmott (1997). Nanjo se naveže, ko skuša pokazati, da poteka pri branju kopičenje ali, še bolje, skladiščenje informacij, ki omogoča modelnemu bralcu navezovanje novih informacij na že shranjene. Vsako vmesno shranjevanje, do katerega pride v določeni točki pripovednega dogajanja, označi C. Emmott kot *kontekstualni okvir*, K. Dennerlein pa ta termin preimenuje v situacijo (*Situation*). V takem kontekstualnem okviru oz. situaciji so vsakokrat shranjene *epizodične* informacije »o konfiguraciji karakterjev, lokaciji in času« (116). Z izbranimi odlomki iz romana *Berlin Alexanderplatz* Alfreda Döblina ponazori pomen lokacij v situaciji in dokaže, da je spetost dogodkov s situacijami še posebej pomembna za razumevanje besedila in da je v tekstu zgodnejše situacije mogoče spominsko priklicati prav zaradi prostorskih danosti.

Zatem podrobneje obravnava prostorske komponente situacije. Dogodki, ki jih v navezavi na Petra Hühna pojmuje kot *spremembe stanja*, se vedno odvijajo v, na ali *pri* neki prostorski danosti, zato ustreza prostorska razsežnost nekega dogodka bodisi samemu mestu te danosti, kadar je dogodek umeščen v njej, bodisi v njenem predmetnem področju, če je lokaliziran *na* ali *pri* njej. Dogodek pa je lahko umeščen tudi na mejo dveh prostorskih danosti in v tem primeru je razsežnost dogodka to mejno področje. Takšna dogodkovna področja (*Ereignisregionen*) imajo torej obliko prostora, saj imajo določljivo razsežnost in razlikovanje med znotraj in zunaj, ne da bi pri tem morale biti imenovane konkretne meje.

Definicija dogodkovnega področja (področja dogodka) je tudi podlaga definiciji dogajališča (*setting*, *Schauplatz*). K. Dennerlein izhaja iz Ruth Ronen, za katero je *setting* definiran kot »actual, immediate surrounding of an object, a character or event« (RONNEN v DENNERLEIN 2009a: 129). Njeno definicijo precizira s tem, da vpelje kriterije za *immediate*, kar je področje dogodka, ter kriterije za *actual*, ki so časovna, modalna in medijska komponenta. Razlikovati je mogoče še med dogajališči, ki pripadajo različnim ravnam pripovedi (primarna, sekundarna, terciarna itd.).

Druga tehnika prikazovanja prostora je opisovanje, ki se od pripovedovanja razlikuje po tem, da pri njem ne nastajajo nova dogodkovna področja, ki bi imela formo prostora (DENNERLEIN 2009a: 132). Opisovanje je torej zanj tekstni tip, prek katerega so posredovane stabilne lastnosti prostora, ne da bi bil v istem delu stavka ali stavka ali odlomka omenjen en sam dogodek (141). Stabilne lastnosti so sicer lahko sporoče-

ne tudi v drugih tekstnih tipih, toda takoj ko so povezane z dogodkom, niso več opis. Kar zadeva tehnike prikazovanja, je opis prostora pogosto povezan s pripovedovanim *zaznavanjem* prostora, o katerem je mogoče govoriti le, kadar se da eksplicitno ali implicitno razločevati med instanco in zaznavanjem. Ostale primere pojmuje kot vednost (*Wissen*).

Proti koncu študije si avtorica postavi vprašanje po parametrih oz. vzorcih, ki presegajo tekst in ki strukturirajo prostorske informacije pripovednih tekstov. Informacije o fizičnih lastnostih je mogoče podati v skladu s konceptom prostora kot kontekstom na treh prostorskih oseh (vertikalni, horizontalni in sagitalni) in relacijah med prostori (kontakt, bližina, razmejitev). Vendar sporočenih fizičnih značilnosti prostorov samih na sebi ne kaže vzeti kot povod za odkrivanje opozicijskih struktur v tekstu, če njegove osnove tega ne omogočajo.

Vednost o materialnem izražanju prostorov ali o tipičnih sosledjih dogodkov avtorica zajame s pojmom prostorski model, prostorske komponente modela pa kot prostorsko shemo. Razlikuje tri tipe prostorskih modelov: antropološkega (npr. hiše, hribi, trgi), institucionalnega (npr. zapor, gledališče, klavnica, šola) in specialnega (npr. Atlantis iz Platonove *Države*, Polifemova votlina).

Za makrostrukture konkretnega prostora v pripovedovanem svetu predstavi predloge različnih avtorjev za strukturne elemente, in sicer *področja/regions, landmarks, paths in meje*. Pri tipih prostora upošteva dognanja Kevina Lyncha iz dela *The Image of the City* (1960).

Delo Katrin Dennerlein na ozadju prostorskega obrata interdisciplinarno sintetizira pragmatične lingvistične dosežke, dosežke kognitivne znanosti in naratologije. Vsebuje nekatere že znane, a tudi povsem samostojne predloge za naratologijo prostora, ki je v bistvu slabo poznano in komaj sistematizirano področje raziskovanja. Nekateri bi bili uporabni tudi v projektu Prostor slovenske literarne kulture, zlasti v tistem sklopu, ki predvideva prostorsko analizo dogajališč slovenskega zgodovinskega romana in kjer se pri geografski reprezentaciji povsem konkretnih pripovedi odpirajo številne dileme (prim. v tej št. HLADNIK in FRIDL 2012). Avtoričina sistemizacija in opisni instrumentarij pojmov so še posebej prepričljivi v četrtem in šestem poglavju (TSCHÄPE 2011), kjer se ukvarja z jezikovnim reprezentiranjem prostora v pripovednem tekstu, in bodo gotovo navdihovali nadaljnjo diskusijo o teh vprašanjih. Aplikacija novih tekstnih primerov v naratološko analizo pa bo lahko prispevala k večji jasnosti in uporabnosti vpeljanih konceptov.

Alenka Koron

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

VIRI IN LITERATURA

Sabine BUCHHOLZ in Manfred JAHN, 2008: Space in Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Ur. David Herman, Manfred Jahn in Marie-Laure Ryan. London, New York: Routledge. 551–555.

- Katrin DENNERLEIN, 2009a: *Narratologie des Raumes*. Berlin, New York: De Gruyter (Narratologia, 22).
- , 2009b: Über den Nutzen kognitionswissenschaftlicher Forschungsergebnisse für eine Narratologie des Raumes. *Literatur und Kognition: Bestandsaufnahmen und Perspektiven eines Arbeitsfeldes*. Ur. Martin Huber in Simone Winko. Paderborn: Mentis (Poetogenesis, 6). 185–202.
- Michel FOUCAULT [1967] 2006: Andere Räume. *Raumtheorien: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Ur. Jörg Dünne in Stephan Günzel. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp. 317–329.
- Michael C. FRANK: Der 'konkrete Raum' im Erzähltext. Neue narratologische Wege abseits des spatial turn. *IASLonline*. Tudi na spletu.
- Ansgar NÜNNING, 2004: Raum/Raumdarstellung, literarische(r). *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*. Ur. Ansgar Nünning. 3. akt. in razšir. izd. Stuttgart, Weimar: Metzler. 558–560.
- Marie-Laure RYAN, 2003: Cognitive Maps and the Construction of Narrative Space. *Narrative Theory and Cognitive Science*. Ur. David Herman. Stanford: CSLI Publications. 214–242.
- , 2009: Space. *Handbook of Narratology*. Ur. Peter Hühn idr. Berlin, New York: De Gruyter (Narratologia, 19). 420–433.
- Elsa-Maria TSCHÄPE, 2011: Der konkrete Raum der erzählten Welt: Raumkonzept, Referenzen, Darstellungstechniken und Wissenskonfigurationen. *JLTonline*. Tudi na spletu.

BARBARA PIATTI: *DIE GEOGRAPHIE DER LITERATUR: SCHAUPLÄTZE, HANDLUNGSRÄUME, RAUMPHANTASIEN.*

2. izdaja. Göttingen: Wallstein Verlag, 2009. 424 str.

Tema, ki jo monografsko obravnava Barbara Piatti, je v preseku literarne vede, geografije in kartografije. To je razvidno že iz naslova, ki zajema vse glavne probleme v knjigi in nakazuje hierarhijo med njimi. Literatura kot osrednji predmet literarne vede je v središču, vendar je omejena na literarna besedila in ne gre za literaturo kot sistem oz. polje. Jasno je, da bo šlo za nek poseben vidik literature – njeno geografijo –, kamor spada v prvi vrsti problematika literarnih prizorišč in dogajališč, ki se naslanjajo na dejanski oz. geografski prostor (*Georaum*). Literatura se na ta prostor nanaša in ga različno preoblikuje, s čimer se šele konstituirajo fiksijski svetovi, ki torej parazitirajo na realnih oz. empiričnih prostorih. Dosti manj pozornosti pa gre tistim imaginacijam prostora, ki so čisti produkt ustvarjalčeve domišljije in so od prostorskih realij večidel odvezane. Vprašanja in dileme, ki si jih zastavlja monografija, bi se dalo strniti kar pod vprašanjema: kje se odvija in kam je umeščeno literarno dogajanje.

Poudarjeno zanimanje za fiktivni prostor fabulativnosti, ki je skupaj z dogajalnim časom, književnimi osebami, pripovedovalcem oz. fokalizatorjem, fabulo in literarnim dogajanjem ena od pomembnih, če že ne vrhovnih, kategorij pripovedi, je sorazmerno novo, čeprav ne moremo pozabiti na Bahtinov kronotop. V interesu za preučevanje literarnega nanašanja (t. i. parazitiranja literature) na dejansko obstoječe prostore oz. objekte je mogoče prepoznati »staro« vprašanje o odnosu med fikcijo in realnostjo, ki je literarnovednemu strokovnjaku bržkone najbolj poznano iz debate o literarnem času v zgodovinskih pripovednih žanrih. B. Piatti v knjigi zanima, kako vse se pravzaprav izmenjujejo energije med literarno konstruiranimi svetovi in zunaj-literarno stvarnostjo. Kakor več teoretikov pred njo za izhodišče opazovanja vzame binarno opozicijo empirični/geografski vs. literarni prostor, čeprav obenem prepozna nezadostnost binarnega razlikovanja. Ker omenjena izmenjava energij poteka različno, je logično, da obstaja več vrst literarno konstruiranih prostorov, ki jih razdeli na: a) **fikcionalizirane prostore**, b) **literarizirane prostore** in c) **prostore fikcije**. Pojmi so v ožjih razmerjih; literarizirani prostori so najširši pojem in jih avtorica bolj veže na empirični prostor, saj gre za to, kaj vse književna besedila lahko »delajo« z izseki iz geografskega prostora, najsaj bodo to urbana ali podeželska območja, reke, gorovja, jezera itd. Fikcionalizirani prostori prav tako temeljijo na dejansko obstoječih prostorih (pokrajine, mesta, naravne pojavnosti itd.), ki v literaturi prevzamejo vlogo literarnih dogajališč, tako da je pojem vezan na tekstno pojavnost. Prostori fikcije pa so produkt ustvarjalne imaginacije. (PIATTI 2009: 23) Če si odnos med realnimi in literarno konstruiranimi prostori zamislimo v obliki lestvice, bi predlagane vrste imaginarnih prostorov lahko razporedili od tistih, ki so najbolj pripeti na konkretne realije (in bi bili torej na skali najbolj bližje geografskemu prostoru), do docela namišljenih prostorov, ki bi bili na skali najbolj odmaknjeni od geografskega prostora.

Kako pomembno se zdi avtorici vprašanje razmerja med realnimi in imaginarnimi prostori, je po uvodu razvidno iz neposrednega nadaljevanja, kjer se vnovič, samo da z večjo mero kritičnega revizionizma, loti pomembnejših literarnovednih teorij

prostora. Pri tem ugotavlja, da se sicer različne koncepcije v glavnem vrtijo okrog dveh skrajnih stališč. Na eni strani so zagovorniki stališča, da literatura vzpostavlja nadomestne in konkurenčne svetove (npr. Armin Ungern-Sternberg, 2003). Ti so z realnimi svetovi lahko povezani, vendar na teh podlagah med njimi nikakor ni mogoče prisilno vzpostaviti razmerij. Govor je tudi o t. i. hiperprostoru, ki deluje po svojih lastnih zakonitostih. (UNGERN STERNBERG v PIATTI in PIATTI 2009: 30–31) Literarnim prostorom je v tem primeru pripisan areferencialni značaj. Na drugi strani so zagovorniki stališča, da se literarna dela v veliki meri nanašajo na zunajliterarno stvarnost. Piattijeva pričakovano omeni Umberta Eca – od tod izhaja metafora parazita za fiktivne svetove v njihovih odnosih do realnih svetov – in se strinja, da stvarnost nujno fungira kot ozadje fiktivnih svetov (PIATTI 2009: 30–31). Sama ubere vmesno pot. Diferenciacija fiktivnih prostorov, ki jo predlaga, zadovoljivo premošča nasprotje med obema vrstama koncepcij, čeprav je pri njej vseeno poudarek na različnih načinih stikanja realnih in imaginarnih svetov. Zato bi se mi zdelo smiselno govoriti o delno avtonomnih prostorih fikcije.

Na prehodu med uvodnimi teoretskimi premisleki in pojasnitvijo temeljnih pojmov, ki so abecedno urejeni in še enkrat na kratko razloženi v zadnjem delu knjige pod naslovom *Glossar* (361 sl.), ter osrednjim delom knjige (3. in 4. poglavje), je podan kratek zgodovinski pregled kartiranja literature. Med primeri literarnih zemljevidov iz svetovne literature, ki si jih lahko ogledamo v knjigi, so zemljevid iz Morusovega dela *Utopia* s praga 16. stoletja, zemljevid otoka Liliput iz Swiftovega najpomembnejšega dela *Gulliverjeva potovanja* (1726), karta iz Tolkienovega *Gospodarja prstanov* (1954) in karta iz prve izdaje Stevensonovega *Otoka zakladov* (1883). Posebno skupino predstavljajo skeni grobo in umetelneje skiciranih zemljevidov, ki so jih naredili literarni avtorji sami; npr. Hardyjeva skica zemljevida za *Vrnitev v domači kraj* (1878), ki ji sledijo Faulknerjeve, Fontanejeve, Zolajeve, Mannove skice dogajališč (*Quitt*, 1891, *Jefferson and Yoknapatawpha County Mississippi*, 1945, *Germinal*, 1885, *Königliche Hoheit*, 1909). V pregled je vključena karta iz ene od poznejših izdaj Vergilove *Eneide* z označbo Enejeve poti (A. Peyrounin, 1705). Izmed švicarskih avtorjev in del, ki so v knjigi natančneje obdelani, se v pregledu srečamo s karto, ki jo je napravila Erica Pedretti za *Engste Heimat* (1995) in vsebuje ročno dopisane komentarje, Dürrenmattovo skico dogajalnega prostora s komentarji k literarnim motivom (*Plan von Konolfingen*, 1960) in zemljevidom iz podzemlja gotthardskega predora izpod rok Hermanna Burgerja (*Die künstliche Mutter*, 1982). Zato čudi, da poglavje zaključuje zemljevid Anglije, ki ga je ob romanih Jane Austen izdelal literarni zgodovinar Franco Moretti in je bil objavljen v njegovi knjigi *Atlas of the European Novel, 1800–1900* (1999), saj ne gre tako kot v zgornjih primerih za ilustracijo literarnega dogajanja, ki naj bi služila boljši predstavi dogajanja, ampak imamo opraviti s primerom analitične uporabe karte. Ob tej karti, ki je šele privedla v razvid radij dogajanja v romanih Austenove, je obnovljena Morettijeva misel, da naj karte na področju literarne vede ne bi imele ilustrativne, ampak predvsem spoznavno vrednost. Podani so trije koraki v postopku kartiranja: izbira prostorskega vidika literarnega dela, kartiranje ter interpretacija karte. (MORETTI v PIATTI in PIATTI 2009: 51) To pomeni, da je karta samo vmesni rezultat pri kartiranju literature in ima vlogo analitičnega orodja, ki omogoča drugačen pogled na pripovedovani svet oz. morebitna nova spoznanja o literaturi.

Od tod sledi napoved obeh osrednjih poglavij (*Literaturgeographische und -topographische Lektüren in Space calls for action – Vierwaldstättersee und Gotthard als fiktionalisierte Landschaft*),¹ vendar se bralec prej (2. poglavje) seznani z zgodovino literarne geografije.² Ker se je avtorica že v prvem delu knjige temeljito lotila geografskih in topografskih vidikov literarnih del, to ne deluje pretirano skladno z logiko knjige. Predstavitev zgodovine disciplinarnega področja bi pričakovali pred napovedjo osrednjega dela knjige, od napovedi pa bi si obetali takojšen prehod na aplikativni del. Med glavnimi predstavniki literarne geografije sta Siegfried Robert Nagel in Josef Nadler z literarnima atlasoma iz let 1907 in 1912. V namene boljše predstave o uporabi zemljevidov so podobno kot zgoraj objavljeni trije zemljevidi iz prvih nemških atlasov. Piattijeva jih komentira in pravi, da je z njimi mogoče ugotavljati, katera območja so bila v posameznih obdobjih nemške zgodovine literarno najbolj produktivna. Vendar je že Nagel na uvodnih straneh 1. izdaje sam komentiral vse karte in podčrtal literarno najproduktivnejše cone za posamezna literarnozgodovinska obdobja. Je pa res, da ni pojasnil, kaj je temu botrovalo ali zakaj so bila nekatera območja literarno mrtva. V zgodovinskem prikazu pogrešamo vsaj še atlas Gustava Könneckeja iz leta 1909, ki je nastal na podlagi njegove starejše knjige iz sredine 80. let 19. stoletja. Zemljevidov ne uporablja, vendar zgodovino nemške književnosti prav tako obravnava prostorsko (npr. prostorsko umeščanje avtorjev). Med mlajšimi dosežki literarne geografije sta poleg Hansa Dietricha Schlosserja omenjena Klaus Hermsdorf (*Literarische Zentren*, 1999) in Alfred Ebensbauer. Prvi je obravnaval potovanja in območja delovanja pisateljev ter ugotavljal, kje vse so bila diahrono (naj) večja in najpomembnejša središča ustvarjanja (veliki centri: Berlin, Dunaj, München, t. i. glavna središča: Hamburg, Leipzig, Dresden, Frankfurt ob Majni, Köln, Breslau, Stuttgart, drugi centri: Gradec, Praga, Zürich, posamezni kraji oz. centralne lokacije), drugi pa je v sredini 90. letih 20. stoletja obravnaval kulturne posredniške poti in oblikovanje umetniškega okusa v prostorskih razsežnostih. Med sodobnimi projekti, v katerih se odraža povečano zanimanje za prostorske vidike literature in so bili v 90. letih znanilci prostorskega obrata, je omenjen avstrijski projekt *Historischer Roman*, ki je potekal med letoma 1991 in 1997 na Univerzi v Innsbrucku. Na Angleškem in Francoskem se je interes za prostorske vidike literature zbudil skorajda sočasno. Pomembnejša (pionirska) imena s področja literarne geografije so Beaurepaire-Froment, Audi-Péchin, S. Gorceix, A. Ferré, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers. Med mlajšimi predstavniki prostorskega obrata v literarni vedi je poleg Franca Morettija omenjen angleški akademik Malcolm Bradbury (*Atlas of Literature*, 1996), ki ima po mnenju avtorice knjige najbolj izdelan simbolni sistem za prikaz literarnih lokalitet. Bradbury loči tri vrste lokalitet, in sicer tiste, ki vzbujajo literarne asociacije, lokacije iz življenja avtorjev in dejanske lokacije, prikazane v literarnih besedilih. Vendar zemljevidi vlogo analitičnega orodja zares dobijo šele z Morettijem, čeprav se je mogoče s Piattijevo vnovič vprašati, ali ne bi bilo pri Morettijevih grafičnih prikazih vendarle smiselneje govoriti o geometrijskih vzorcih in diagramih. (BRADBURY v PIATTI in PIATTI 2009: 100, 102)

¹ Literarnogeografska in -topografska branja, Prostor kliče po dogajanju – Jezero Lucerne in tunel Gotthard.

² Pri uporabi pojma ne vidim zadržkov, ker je jasno, za katere vede gre.

V tretjem poglavju se najprej seznanimo z izvirno shemo organizacije dogajalnega prostora v literaturi (PIATTI 2009: 128–131). Sestavljajo jo različne prostorske komponente, ki so v prikazu razvrščene koncentrično. Notranji koncentrični krog pomeni prostor delovanja oz. nahajanja književnih figur in je lahko sestavljen iz več manjših prostorskih enot, kot so hiša, dvorišče, hotel ipd. Obdaja ga krog, ki pomeni t. i. geografski horizont, h kateremu spadajo topografski markerji (npr. kraji, regije, ki so v literaturi samo omenjeni, ne da bi se osebe tam tudi fizično nahajale) in projicirani prostori (npr. lokacije spominjanja). Dogajalni prostor je v shemi v tretjem koncentričnem krogu od znotraj navzven, tako da objema celotno pripovedno strukturo oz. svet pripovedi in predstavlja nekakšno nadpomenko prostoru delovanja in geografskemu prostoru. Osveženo je vprašanje odnosa med dogajalnim in geografskim prostorom in avtorica spomni, da so vrste in stopnje nanašanja literarnih na zunajliterarne prostore različne.³ Ko naprej pojasnjuje odnose med realnim in fiktivnim prostorom, se nasloni na različne tipologije dogajalnega prostora. Po Franku Zipflu (ZIPFEL v PIATTI 2009: 131) je mogoče ločevati med fikcionaliziranimi prostori, pri katerih obstajajo tesne povezave z realnimi prostori, prostori fikcije, kjer ni (prepoznavnih) povezav z realnimi prostori, ter kombinacijami med obema vrstama prostorov. Omenjena sta Lennard Davis (DAVIS v PIATTI 2009: 134), ki govori o dejanskih, fiktivnih in preimenovanih prostorih (*actual-fictitious-renamed*), in Earl Miner (MINER v PIATTI 2009: 135), ki izhaja iz tridelne sheme *common-proper-improper*, kar je zelo podobno Davisovemu predlogu (*proper* ima vzporednico pri *actual*, *common* in *improper* pa pokrivata neimenovane oz. preimenovane in fiktivne prostore). Najustreznejša se avtorici zdi delitev, ki je kombinacija nekoliko starejšega predloga Terencea Parsonsa (1980) ter zamisli F. Zipfla in Thomasa Pavela (ZIPFEL in PAVEL v PIATTI 2009: 133–134). Po tej zamisli se kategorija *native objects*⁴ nanaša na dejansko neobstoječe oz. namišljene prostorske entitete in je torej stvar teksta, *immigrant objects* pa so tisti realni objekti, preko katerih se vzpostavljajo povezave med realnim in fiktivnim svetom (predvsem uporaba toponimov v fikcijskih besedilih in eksplicitna poimenovanja lokacij). Vmes so t. i. *surrogate objects*, ki so fikcijske različice dejansko obstoječih objektov, samo da od njih bolj ali manj odstopajo. To spominja na lestvico, ki smo si jo uvodoma zamislili za prikazovanje bližine oz. oddaljenosti med fiktivnim svetom in zunajliterarno stvarnostjo, medtem ko Piattijeva na teh podlagah revidira svojo prvotno shemo: *native objects* umesti na ravnino imaginacije, samo da je tokrat govor o fingiranih literarnih dogajališčih in conah, *surrogate objects* so pri njej literarno preoblikovana dogajališča, medtem ko so *immigrant objects* importirana oz. uvožena dogajališča (PIATTI 2009: 137), ki referirajo na dejansko obstoječe prostorske realije. Kar pri konceptu navdušuje, je predvsem prizadevanje, da se na relaciji geografski–fiktivni prostor zajame čim več

³ V čisto zunanjem, tj. obodnem krogu ima svoj prostor bralec, ki je recepcijskoestetska kategorija in ni deležen tolikšne pozornosti kot druge obravnavane kategorije. V nadaljevanju poglavja je vnovič evociran Ecov pojem Enciklopedije, ki je opredeljena kot rezultat interakcije med avtorjem, besedilom in bralcem, ki v procesu branja (na ozadju svojega horizonta pričakovanj) na podlagi prostorskih nanašanj v literarnem besedilu vzpostavi prostorsko koordinatno mrežo (147 sl.).

⁴ Pojmi niso prevedeni, saj se je izkazalo, da prevedki, kot npr. avtohtoni objekti, niso dovolj povedni. Zato sem se odločila za opisno razlago.

različnih oblik in modelov dogajalnega prostora. Po drugi plati pa med različnimi avtorskimi koncepti razen v terminologiji, ki pogosto pokriva isto vsebino, ni bistvenih razlik in vsi temeljijo na enostavni binarni opoziciji imaginarno-realno. Na ravni teorije je zato toliko zanimiveje, ko avtorica (141 sl.) premišlja o kombinacijah teh različnih konceptualnih kategorij (npr. importirana in literarno preoblikovana dogajališča, importirana in fingirana dogajališča, remodelirani dogajalni prostori, ki pripadajo relativno avtonomnemu svetu imaginacije). Najzanimiveje je, ko ob posameznih kategorijah in njihovih kombinacijah poda primere del iz nemške in svetovne književnosti (od J. Cortázarja do G. Kellerja in A. Manzoni), na katere pogledamo iz drugačnega zornega kota. V aplikativnem delu je najprej obdelanih pet avtorjev: F. Schiller z *Viljemom Tellom* (1804) – Tellova topografija je preciznejše obdelana v četrtem poglavju –, Friedrich Th. Vischer z romanom *Auch einer* (1878; gl. tudi zemljevid št. 2), Ernst Zahn (*Albin Indergand*, 1901, zemljevid št. 3), Meinrad Inglin (*Ursprung/Die Sendung*, 1933) in Christina Viragh (*Pilatus*, 2003; zemljevida 4 in 5). Odločitev, da se prostorske analize najprej lotimo samo ob izbranih delih, ki različno referirajo na Švico, se mi zdi dobra, saj se na ta način postavi na preizkus teorija in lahko se pokažejo morebitne metodološke pomanjkljivosti pristopa. Prav tako je dobro, da so dela iz različnih časovnih obdobj, saj se že iz majhnega vzorca lahko vidi, kako se diahrono spreminjata vloga in podoba Švice skozi literaturo. Kritičen bralec utegne pogrešati močnejšo povezanost med teoretičnim in aplikativnim delom, saj je vračanje k izhodiščni shemi vse redkeje na račun interpretacij posameznih del, ki se oddaljujejo od izhodiščnega koncepta, kar je spet lahko spodbudno, ker ne ostanemo na ravni samo teoretičnega razglabljanja.

Četrto poglavje lepo nadaljuje načeto tematiko; analiza se od literarnih podob Švice v izbranih delih razširi na analizo korpusa 150 del. V središču obravnave sta dve območji, in sicer jezero Lucerne in tunel Gotthard; na zemljevidu št. 6 so označena dogajališča iz besedil korpusa. Ker se literarna geografija naslanja na geografsko znanost, je skorajda nemogoče, da ne bi sočasno tekla beseda o problemih literarnega kartiranja. Piattijeva navdušenja nad kartami ne skriva, vendar se hkrati zaveda, da vseh literarno predstavljenih prostorov ni mogoče prikazati na zemljevidu. Zemljevidi ravno tako niso primerni za predstavljanje dogajalnega poteka in sukcesivne izgradnje dogajalnega prostora. (PIATTI 2009: 190) Načini kartiranja literarnih prizorišč in dogajališč so enostavni, saj največ uporablja točkasto in elipsasto označevanje. Elipsasto označevanje se mi zdi posrečeno, saj elipsa pokriva množico točk, kar je primerno takrat, ko so lokacije v literaturi podane samo približno. Ker pa ima elipsa dve gorišči, lahko z njo označimo tudi dogajališča, ki so podana natančno, in izrišemo širše območje dogajanja. Pri Piattijevi ima elipsa dejansko več funkcij in poleg predvidenih možnosti prikazuje še radij literarnega dogajanja. (PIATTI 2009: 211) Najbolj zanimiv del četrtega poglavja (234 sl.) predstavlja analiza semantike prostora, ki ne utrjuje samo spoznanja o povezanosti geografskega in fiktivnega prostora, ampak dokazuje, da je tudi empirični prostor močno literarno opomenjen, kar dokaže s primeri literarnega turizma. Obravnavane so različne vrste dogajališč, in sicer gore, različne vrste poti (ceste, ulice ipd.), razgledišča, naravne sile, vodovja, od koder se pozornost še zadnjič zoži na najmarkantnejši točki, ki sta jezero na severu in tunel na jugu. Pomembnejša ugotovitev je, da v literaturi tvorita semantični

opoziciji: prvo predstavlja svetlo cono, medtem ko je tunel v literaturi prikazan kot temno območje.

V petem poglavju (267 sl.), ki ima vlogo ekskurza, je vodilno vprašanje obrnjeno, in sicer se glasi, kako literatura oz. literarno opomenjanje prostora učinkuje na fizični prostor. Najboljši dokaz za obstoj takšnega učinkovanja je literarni turizem, kamor ne spada samo obiskovanje rojstnih in spominskih hiš, domovanj, spomenikov in grobov pisateljev, ampak tudi literarno obdelanih prostorov. Med primeri iz svetovne književnosti so Rousseaujeva *Nova Eloiza*, Yorkshire sester Brontë, Scottova Škotska oz. Wales, Grayevo in Wordsworthovo področje Lake District. Vprašanje, ki se nam ob vsem tem zastavlja, je, ali bi imele te pokrajine, regije in kraji danes dejansko takšen pomen, če ne bi našli poti v literaturo. V slovenski književnosti sta verjetno najbolj poznana primera Kosovelov Kras in slap Savica, ki je navdihnil Prešerna.

Knjigo zaključuje kratka predstavitev projekta Literarni atlas Evrope, ki je v teku od leta 2006⁵ in o katerem je več mogoče brati na spletu, seznam tujih besed in términov s področja literarne geografije, obsežna tabela z navedbo vseh obravnavanih del z navedbo vseh različnih prostorskih podatkov in seznam literature. V zavihku knjige je sedemnajst zemljevidov, na katere je bralec v knjigi napoten sproti.

Monografija Barbare Piatti izkazuje smisel za obvladovanje velikih korpusov besedil, zaradi česar bomo težko nasprotovali večini posplošitev in sintez glede organizacije in semantike prostora (npr. semantika morskih površin napram semantiki gorovja itn.). Odločitev za raziskovanje dveh modelnih regij sprva morda deluje preveč regionalno zamejeno, vendar sta jezero Lucerne in Gotthard v literaturi obdelana skrbno in z veliko natančnostjo. Dragoceni so uporabljeni načini kartiranja, kar je bilo potrebno posebej domisliti, in izkaže se, da izbrani območji in nasplohi Švica niso bili interesantni samo za domače oz. švicarske avtorje, ampak so navdušili vrsto drugih ustvarjalcev. V zvezi s tem sta pojma endogene in eksogene fikcionalizacije prostora, kar na kratko pomeni, da se na Švico enkrat nanašajo domači, drugič pa drugi/tuji avtorji (PIATTI 2009: 217). S tem ko se v prostorski perspektivi drug ob drugem znajdejo navidezno nezdružljivi avtorji in teksti, kot so Schiller, Rousseau, Manzoni, Cortázar ali Viraghova, ki so prostorsko povezani, se odpirajo možnosti za pisanje interkulturno usmerjene literarne zgodovine.

Raziskava Barbare Piatti je koristna zlasti za tretji vzporedni cilj projekta, tj. kartiranje dogajališč v slovenskem zgodovinskem romanu, čeprav prav tako ne bo mogoče zaobiti nekaterih vprašanj in dilem metodološke narave, ki si jih zastavlja avtorica. Monografija bi mogla biti zanimiva za naratologe, saj pripisuje velik pomen narativni kategoriji prostora – in jo tudi temeljito razdela –, ki na področju teorije pripovedi razen pri posameznih avtorjih doslej ni bila deležna takšne pozornosti oz. ni prišlo do sistematizacij problema. Kartografi pa bi se lahko diskusiji pridružili tam, kjer gre za načine prikazovanja literature z zemljevidi.

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL
Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

⁵ Tudi na spletu. Od 11. do 13. junija 2012 je potekala delavnica z naslovom Kartografija & pripovedi.

THE SPATIAL TURN: INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES.

Ur. Barney Warf in Santa Arias. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2009. 232 str.

Zbornik *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, ki sta ga uredila Barney Warf in Santa Arias z Univerze v Kansasu, razpira pisano pahljačo dvanajstih študij, ki obravnavajo t. i. prostorski obrat na osnovi različnih konceptualizacij prostora. Iz prispevkov avtorjev različnih disciplinarnih ozadij so razvidne razlike v razumevanju prostora v različnih disciplinah, obenem pa tudi skupne točke, ki temeljijo na poudarjenem pomenu raziskovanja prostora.

V uvodnem prispevku urednika predstavita pomen ponovne vključitve prostora v družboslovne in humanistične raziskave. Prostor je v teh raziskavah razumljen kot družbena konstrukcija, ki je pomembna za razumevanje različnih človeških zgodovin in ustvarjanja kulturnih fenomenov. Pri tem ne gre le za pogostejšo rabo tovrstnih términov (npr. prostor, kraj, kartiranje ipd.), pač pa tudi za ponoven premislek o pomenu prostora oz. prostorskosti, ki se jima s tem priznava enakovrednost, medtem ko je bila v preteklosti bolj poudarjena časovnost. Védenje o tem, *kje* se nekaj zgodi, je namreč nujno za razumevanje, *kako* in *zakaj* se je nekaj zgodilo. Teoretiki prostora zato poudarjajo, da nobeno preučevanje tega, kako ljudje ustvarjajo in poustvarjajo svoje svetove, ne more biti v polnosti razumljeno brez upoštevanja dejstva, da so družbeni, časovni, intelektualni in osebni dejavniki nujno tudi prostorski.

Prav ozaveščanje o ontološki pariteti prostora in časa, ki v samem jedru oblikujeta drug drugega, je v drugi polovici 20. stoletja postavilo temelje t. i. prostorskega obrata. Po zgledu fizikalne triadne strukture prostor-čas-energija se je tudi v družboslovju vzpostavila triadna dialektika časovno-zgodovinskega, prostorsko-geografskega in družbeno-sociološkega. Prostorski obrat s svojo prostorsko-časovno dialektiko je tako pripomogel k zatonu historizma, ki je postavljal čas nad prostor.

Na osnovi (marksistične) družbene teorije in posebej na podlagi del Davida Harveya se je začela razširjati zavest o konstruiranosti prostora, kar je v nasprotju z esencalističnim razumevanjem prostora kot danega, samo-po-sebi obstoječega. Ob tem je bil poudarjen njegov pomen v konstrukciji in transformaciji družbenega življenja. Henri Lefebvre je npr. opozoril, da prostor ne sme biti razumljen samo kot materialni prostor, pač pa tudi kot ideološki, subjektivni prostor. Michael Foucault je poudaril nujnost opazovanja prostorov kot heterotopij, tj. drugih prostorov oz. položajev, ki so zunaj krajev, a so vseeno lokalizabilni. Edward W. Soja, ki v zborniku oriše svojo pot v enega najvidnejših mislecev o prostoru, je v svojih del zagovarjal stališče, da prostorskost ne more in ne sme biti podrejena časovnosti. Humanistične in družboslovne znanosti bi morale po njegovem mnenju enakovredno upoštevati čas, prostor in družbeno strukturo, ki se vzajemno oblikujejo.

Ker so razumevanja prostora in diskurzi o njem različni, so se raziskave po eni strani osredinile na objekte v prostoru, elemente, ki se jih da kartirati, po drugi strani pa na imaginacije, reprezentacije in misli o prostoru. Različne odseve prostorskega obrata tako najdemo v najrazličnejših vedah; od vizualnih umetnosti,

arheologije, teologije, prava do literarne vede itd. Sebastián Cobarrubias in John Pickles analizirata prakse kartiranja v sodobnih družbenih gibanjih (na primeru gibanj *Bureau d'Études/Université Tangente and Hackitectura*), v katerih uporabljajo kartiranje kot poskus preoblikovanja odnosov moči in v funkciji preobražanja družbenih prostorov vsakodnevnega življenja. Na tovrstnih zemljevidih meja ni prostor separacije, ampak je oblikovan, naseljen in prehoden prostor. Meja ni nikakršna nespremenljiva entiteta, ki ločuje *nas* od *drugih*, pač pa je kompleksna mreža gibanj, ki ustvarjajo to mejno področje. S tem kartografija pridobiva nove epistemološke in politične možnosti ter destabilizira hegemonijo materialnih praks kulturne produkcije.

Barney Warf v svojem prispevku oriše zgodovino prehoda od okularcentristične perspektive, ki je temeljila na podobah površin (*surfaces*) in znotraj katere je bil prostor ontološko konstruiran in epistemološko razumljen kot izoliran, statičen in pasiven, do razumevanja prostora kot mreže. Razumevanje prostora kot mreže, ki po Foucaultu povezuje točke in prepleta niti, se je poglobilo z globalizacijo, saj različni tokovi povezujejo več prostorov, zato so kraji kot izolirane entitete v omreženem svetu le minornega pomena. Kraji tako niso razumljeni toliko kot lokalitete, marveč kot procesi različnih aktivnosti in različnih oblik medsebojnih povezav.

Pamela Gilberti postavi vprašanje povezanosti prostora in spola ter prostora in časa v literarni vedi. Sledeč Doreen Massey, poudari, da je človekovo razumevanje prostora določeno s časovnimi izkušnjami in da je celo prostor, ki je geografsko definiran kot statičen, časovno dinamičen. Pri tem izpostavi, da se čas navadno razumeva kot moški element, prostor pa, najsi bo prisoten ali odsoten, kot ženski element. Tudi ona poudari, da je bolj primerno razumevanje prostora kot odprte mreže družbenih odnosov in ne kot omejenega področja, saj imajo posamezni prostori ekonomske, politične in imaginarne odnose z drugimi prostori, ki so lahko geografsko zelo oddaljeni.

Santa Arias se osredotoča na povezavo zgodovine in geografije. Po Davidu Harveyu je geografija namreč utemeljena v zgodovini, saj družbeni procesi in prakse ustvarjajo prostor. Po drugi plati pa je kartografija »novo odkritih« Amerik zagotavljala gradivo, potrebno za ustvarjanje zgodovine, pri čemer je ponujala interperatacijo teritorija kot objekta merjenja političnih moči. Na to se navezuje tudi Mariselle Meléndez, ki analizira prehod od vizualizacije različnosti do kroženja znanja na primeru kulturne produkcije prostora v kolonialni Latinski Ameriki. V prispevku avtorica poudari razlike med geografskimi podobami kolonialnega prostora, ki so bile namenjene evropski publiki, in razumevanju in prezentiranju teh prostorov med Kreoli.

Etnografsko potovanje v Kolumbijo in srečanje s Fundación Pro Sierra Nevada predstavlja Margariti Serje iztočnico za razmislek o opisovanju in utemeljevanju pojavov v kontekstu. Umeščanje pojavov v kontekst temelji na ideji, da prostor opomenja dogodek ali raziskovani proces, vendar pa spregleda dejstvo, da oris konteksta obenem tudi predloži podobo, ki nastopi kot model oz. ideogramatični opis. S tem prispeva k iluziji o transparentnosti prostora (o čemer piše Lefebvre), ki se kaže skozi relativno objektivni opis dane realnosti in hkratno legitimizacijo in naturalizacijo družbeno-prostorskih dejavnikov.

Povezava prostora in časa v religiji je najboljše vidna v ritualih, še posebej v t. i. svetem času in svetem prostoru. John Corrigan v svojem prispevku poudari pomen spomina kot vidika časovne osi analize, ki je povezan s konstrukcijo prostora, in spomni, da ima pokrajina vedno tudi časovno razsežnost (*Landscape is timescape*). Da je vprašanje prostora zelo pomembno tudi na področju družboslovja in umetnosti, dokazujejo prispevki Jeffreya Kopsteina, ki obravnava pomene prostora v komparativnih obravnavah politik postkomunističnih dežel, Harrya F. Dahmsa, ki analizira sociološko prostorsko misel, in Joana Ramona Resine, ki na primeru Buñuelovega filma *Land Without Bread* analizira pomen in vlogo intuitivnega prostora, ki je prostor oddaljenosti, v katerem predmeti opustijo instrumentalne odnose do drugih predmetov in pridobivajo svojo identiteto prek subjekta, ki zagotavlja prehod z enega območja recepcije na drugo območje.

Iz prispevkov v zborniku je razvidno, da je prostorski obrat tesno povezan z ekonomskimi, političnimi in kulturnimi spremembami v sodobnem svetu, ki se odražajo tudi v sami produkciji prostora, na katero vplivajo globalizacija, turizem, mediji, internet, druge telekomunikacije in nenazadnje okoljski problemi. Knjiga, ki odstira vlogo prostora v sodobni antropologiji, sociologiji, religiji, političnih znanostih, filmu in kulturnih študijah, tako ni namenjena le razumevanju prostorskega obrata v literarni vedi – te pa ne zanima samo, kako literatura odseva razumevanja prostora v tematizaciji in na nivoju zgodbe in dogajališča, pač pa tudi, kako literatura oblikuje razumevanje prostora –, ampak širi pogled na pojavne oblike tega fenomena tudi v drugih vedah in nakazuje kompleksnost prostorskega obrata.

Marjeta Pisk

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

THE SPATIAL HUMANITIES – GIS AND THE FUTURE OF HUMANITIES
SCHOLARSHIP.

Ur. David J. Bodenhamer, John Corrigan, Trevor Harris. Bloomington,
Indianapolis: Indiana University Press, 2010. 203 str.

Ob živahni znanstveni dejavnosti v povezavi s prostorskim obratom v humanistiki in literaturi še vedno ostaja odprtih več osnovnih izhodišč. Če le dve od njiju strnemo v metodološki opoziciji, ugotovimo, da nekateri znanstveniki pojmujejo prostorski obrat kot obrat od časovne komponente k prostorski, medtem ko drugi opozarjajo, da je mogoče le hkratno osredotočenje na prostorsko in časovno dominantno, kakršno je pred obratom v humanistiki manjkalo. Podobno si raziskovalci niso edini v sodbi, ali je prostorski obrat univerzalen za vse vede ali pa se obrat v humanistiki in družboslovju odločilno loči od tistega v naravoslovnih znanostih. Medtem ko nekateri trdijo, da se je v humanistiki (vštevši literarno vedo) izvršil obrat od metaforičnega prostora k dejanskemu, drugi teoretiki prostorski obrat v humanistiki razumejo kot prehod iz brezbriznosti do prostora v raziskovanje *metaforičnega* prostora. Večina avtorjev zbornika *The Spatial Humanities* je do obeh stališč opredeljena enotno in tega niti ne problematizira. Avtorji prispevkov – štirje geografi, trije zgodovinarji, religiolog in arheolog – prostorski obrat razumejo kot časovno-prostorski obrat, njihovo osredotočenje na aplikacijo moderne geografske tehnologije na humanistiko pa izhaja prav iz refleksije razkoraka med obratom v eksaktnih znanostih in humanistiki.

Jasno enotno izhodišče avtorjev člankov ne preseneča, saj je zbornik nastal ob ekspertni delavnici indianapoliške univerze junija 2008, osredinjeni okrog uporabe geografskih informacijskih sistemov (GIS). Prispevki z različnimi poudarki obravnavajo prednosti in težave, s katerimi se bo v prihodnosti humanistika soočala pri uporabi GIS. Avtorji so se odločili, da v glavnem ne bodo predstavljali specifičnih primerov dozdajšnje aplikacije GIS na posamezne znanstvene discipline (nekaj uspešnih primerov je sicer upravičeno omenjenih). Namesto tega prispevki orisujejo stanje raziskav in se poglobljajo v temeljne metodološke pristope k uporabi informacijskih sistemov v humanistiki. To je monografijo napravilo za splošnejši, v več smeri odprt kompendij, vendar jo je prikrajšalo na polju znanstvene eksaktnosti, ki je bila sicer v skoraj vseh prispevkih (zaradi narave informacijskih sistemov) v ospredju zanimanja. Z mistifikacijo konkretnih podatkov se je namreč zabrisala meja med prispevki, osnovanimi na empiriji ali k njej vsaj usmerjenimi, in nepreverjeni spekulacijami.

Čeprav je mogoče obravnavane tematike knjige razporediti na več načinov, so jih uredniki zbornika v zadnjem poglavju strnili v šest sklopov: najprej gre za razkorak med empiričnim pozitivizmom, ki zaznamuje GIS, in nagnjenostjo k individualnemu, posameznemu, ki naj bi prevladovala v humanističnih znanostih. Kakor ugotavljajo avtorji, težnja k preseganju delitve ni nova, kakor je tudi dosledno vztrajanje na kvalitativno usmerjeni humanistiki in kvantitativno usmerjenih informacijskih sistemih pretirano posploševanje. Vseeno pa ne moremo mimo osnovnih metodoloških razlik med obema, ki jih vsak avtor rešuje nekoliko po svoje, bolj ali manj

prepričljivo. Tako Edward L. Ayers nekoliko nespretno govori o *globoki kontingenci* (*deep contingency*), ki jo utemelji s splošno soodvisnostjo med prav vsemi ravnmi družbenega življenja. S svojo teorijo sicer presega samoumevne binarne opozicije, kar naj bi multidisciplinarno oplemenitilo posamezna področja vednosti, vendar nikjer ustrezno ne pojasni, kaj naj bi bilo na tem, da »so vsi deli življenja medsebojno odvisni« (AYERS 2010: 6), kontingentnega in nepredvidljivega, kar je sicer njegovo metodološko izhodišče. David J. Bodenhamer govori o *globokem kartiranju* (*deep mapping*), njegove multidisciplinarne osnove pa si je sposodil kar pri situacionistični internacionali 50. let. Z globokim kartiranjem naj bi v precep vzeli (po možnosti majhne) dele ozemlja in jih raziskovali prek kolizij med zgodovinskim in sodobnim, diskurzivnim in čutnim itd., s čimer bi dobili »subtilen in večplasten pogled« (BODENHAMER 2010: 27) na ta del sveta.

Druga tema knjige je humanistična skrb glede epistemoloških in ontoloških implikacij, ki jih imajo informacijski sistemi lahko na humanistiko. Vprašanje je širše, pojavljalo pa se je že ob uvedbi GIS v geografske raziskave. V grobem gre za vprašanje konceptualizacije, ki temelji na eksaktnosti in empiriji, medtem ko je v praksi podvržena subjektivnosti uporabnika in specifikam vsakokratnega tehnološkega medija. Tretje področje zanimanja zbornika je redukcionizem, ki ga neredko predstavljajo zemljevidi s svojim slikovnim jezikom. Ta je zaradi podrejenega položaja jezikovnih pojasnil lahko nadvse manipulativen, ob tem pa GIS neredko ne prispeva k večdimenzionalnosti informacij, temveč zgolj dizajnersko vizualno olepša dvomljive podatke. Dodatno nevarnost vidijo mnogi v neizkušeni GIS-programerjev v zahtevnem jeziku, ki ga kartografija razvija že stoletja. V tem pogledu je pomemben prispevek knjige tako za humaniste kot za novepečene navdušence nad GIS članek, v katerem Karen K. Kemp razloži nekaj temeljev zemljevidne govorice in epistemoloških zank v razporejanju množstva informacij. May Yuan prav tako solidno oriše konkretne možnosti aplikacije kartografskih sistemov na humanistiko. Poda tri osnovne sistemske možnosti posredovanja besedila skozi zemljevidno govorico; poleg spacializacije (*spatialization*), ki omogoča pretvorbo negeografskih podatkov v prostorsko obliko, namenjeno vizualni analizi, omenja *georeferenco* (*geo-reference*) in *geoinferenco* (*geo-inference*). Prva deluje v območju digitalnih zemljepisnih imen (*digital gazetteers*), ki omogočajo lociranje posameznih podatkov, oblikovanih kot nadbesedilo, druga pa pomeni njeno nadgradnjo z digitalizacijo kompleksnejših podatkov, ki jih georeferenca ne more zajeti. Gre denimo za logična sklepanja, pogoje ali pričakovanja v povezavi z lociranimi podatki.

Četrta tematika knjige je iskanje geografskih alternativ GIS, ko govorimo o prostorskem obratu v humanistiki. Ena izmed njih je kombinirana uporaba GIS in *Geospatial Web*, ki jo kot *Geospatial Semantic Web* Trevor M. Harris, L. Jesse Rouse in Susan Bergeron ob koncu svojega prispevka označijo za najverjetnejši mejnik prihodnjega raziskovanja GIS. Z možnostmi povezovanja GIS in spletnih aplikacij se v svojem članku ukvarja tudi Gary Lock.

Peta problematika je povezana s središčno vlogo časa v humanističnih študijah, ki jo avtorji prispevkov pojmujejo kot nepopolno, saj naj bi bila čas in prostor za raziskavo povsem enako pomembna, kar je po njihovem mnenju tudi smisel prostor-

skega obrata. Tovrstne specifičnosti humanistike in specifičnosti prostorskega obrata v humanistiki seveda narekujejo točno določene naloge za vse, ki bodo GIS uporabljali za raziskave s področja humanistike. Zadnje področje raziskav je osredotočenje na *kraj* (*place*), ki je za humanistične raziskave večjega pomena od *prostora* (*space*), ki ga po navadi povezujemo z fizično geografijo. Kraj, ki je v humanističnih znanostih vedno kraj *nečesa*, je kot kategorija obdan s kulturnim kontekstom, zaradi česar se sicer ne izključuje *a priori* s prostorom. Vsekakor so njegove temeljne predpostavke zelo težko aplikabilne na GIS-tehnologijo, česar se zavedajo raziskovalci z obeh področij.

Omenjena področja so med seboj neločljivo povezana in med njimi prihaja do trenja, značilnega za današnje stanje v humanistiki; prostorski obrat je namreč sovpadel s pospešeno digitalizacijo humanističnih vsebin in multidisciplinarnostjo vseh področij človeške dejavnosti, načeloma navdušene predstavnike naravoslovnih ter družboslovnih in humanističnih disciplin pa je treba pripraviti na rokovanje s podatki in epistemološkimi prijemi, ki so se jim doslej morda zdeli tuji. Za specifično področje je zbornik *The Spatial Humanities* nezanemarljivega pomena, saj se doslej z uporabo GIS v humanističnih disciplinah ni ukvarjalo veliko monografij. Prepričljiva je tudi metodološka plat prispevkov, ki se osredotočajo tako na splošna vprašanja informacijskih sistemov v humanistiki kot na možnosti aplikacij. Nekateri ustrezno razlagajo žargonsko besedje geografije in informatike in ne zaobidejo niti refleksije ontoloških razmerij med prostorom in časom. Zbornik je uporaben tako za tiste, ki se ukvarjajo z geografijo, kot za tiste, ki se ukvarjajo z informacijskimi sistemi, najbolj pa seveda za raziskovalce s področja humanistike. Spodbudno je tudi, da se avtorji posameznih prispevkov posvečajo tako prednostim kot neredkim pastem tovrstnega implementiranja. Vseeno se je težko znebiti vtisa, da gre pri navedenju mnogih problematičnih mest za sekundarno težavo in da bi morali avtorji bolj suvereno argumentirati svoj splošnejši odnos do prostorskega obrata v znanostih. Pri nekaterih člankih je pogrešati tudi določeno globljo analizo konceptov. Knjigi to sicer ne odvzame niti pionirske vloge niti njene neogibnosti za vse, ki se bodo v prihodnjih nekaj letih bodisi kot humanisti bodisi kot informatiki posvečali GIS ali prostorskemu obratu nasploh.

Andraž Jež

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MAPPING SPATIAL RELATIONS, THEIR PERCEPTIONS AND DYNAMICS:
THE CITY TODAY AND IN THE PAST/KARTIRANJE PROSTORSKIH
ODNOSOV, NJIHOVEGA DOJEMANJA IN DINAMIK: MESTA DANES IN V
PRETEKLOSTI: Z DELAVNICE V ERFURTU

18. maja 2012 je na Univerzi v Erfurtu v organizaciji Oddelka za zgodovino in kulture prostorov v moderni dobi (*Geschichte und Kulturen der Räume in der Neuzeit*) tamkajšnje Filozofske fakultete potekala delavnica *Mapping Spatial Relations, their Perceptions and Dynamics: The City Today and in the Past*. Poleg obeh pobudnikov in organizatorjev, Ekkerharda Schönherra in Susanne Rau, ter še treh udeležencev iz Nemčije (Michael Dickhardt; Göttingen, Leif Scheuermann; Stuttgart, Wolfgang Spickermann; Erfurt) so na njej sodelovali predavatelji in diskutanti iz Avstrije (Georg Gartner), Francije (Bernard Gauthiez, Olivier Zeller), Španije (Manuel Guàrdia Bassols), Velike Britanije (Richard Rodger, Benjamin N. Vis) in Slovenije (Urška Perenič). Delavnica je posredno preverjala interdisciplinarno sodelovanje različnih strok pri kartiranju prostorskih odnosov in percepcij prostora. O tem pričajo že različni profili sodelujočih, med katerimi s(m)o bili kartografi, arhitekti, zgodovinarji, etnologi, teologi, literarni znanstveniki.

Po odprtju in pozdravnem nagovoru S. Rau je Manuel Guàrdia Bassols iz Barcelone predaval o razvoju urbanih struktur na primeru Barcelone, pri čemer se je osredotočil na dolgotrajnejše strukture (npr. razvoj zgodovinske četrti El Raval). V referatu je postregel z raznovrstnim slikovnim gradivom oz. kartami, kar je olajševalo sledenje tudi nearhitektom. Med bolj zanimivimi so bile karte, ki so prikazovale oblikovanje mreže ulic po stoletjih in poselitveni vzorec glede na socialni status prebivalcev, in sinoptične karte, izdelane na podlagi katastra, iz katerih je bilo razvidno, kako so se časovno spreminjali predeli mesta. Bassols je pri razlaganju razvoja Barcelone govoril o pojavu urbane spužve (*sponge effect*), ki je povezan z demografskimi spremembami, zaradi katerih je moralo mesto sprejeti več prebivalcev (na arhitekturni ravni je to ponazoril s pojavljanjem večstanovanjskih hiš). Zraven je predstavil proces suburbanizacije mesta. Zaključil je z očrtom urbane strukture mesta v 19. stoletju z ozirom na politične, ekonomske, socialne in demografske dejavnike.

Kot drugi se je namesto E. Schönherra, ki bi s svojim referatom (predstavljenem v sklepnem delu znanstvenega srečanja) lahko bolj logično nadaljeval Bassols, predstavitev urbanega razvoja katalonske prestolnice, predstavil Georg Gartner s kartografskega inštituta na Dunaju z referatom *Putting Emotions in Maps – The Wayfinding Example*. Gartner, ki je tudi predsednik mednarodnega združenja kartografov, je najprej omenil nujnost interdisciplinarnega sodelovanja različnih strok pri kartiranju prostorskih odnosov in nadaljeval s tezo, da karte vedno lažjejo, s čimer je izzval daljšo diskusijo. Pojasnil je, da je predvsem želel izpostaviti vlogo subjekta pri dojemanju prostora, zaradi česar pri prikazovanju nujno prihaja do selekcije prostorskih entitet. Glavni del referata je bil namenjen emotivnim vidikom dojemanja prostora, kar je med drugim predmet raziskovalnega projekta *EmoMap* (2011–2012). Uporabil je primer androidnega pametnega telefona in podatkovne baze, v kateri so zbrane različne percepcije oz. subjektivni odzivi na različne predele Dunaja. Upo-

rabnikov telefon iz te baze črpa in na ta način ustvarja predstavo o mestu. Referent je poudaril, da vseeno ne gre toliko za individualne percepcije, ampak prej vzorce doživljanja in obnašanja, saj uporabniki svoje odzive in doživljanja navadno posredujejo s stališča različnih vlog (npr. turista). Možnost vpliva na vzorce dojemanja prostora ima tudi uporabnik telefona, saj vsak človek urbani prostor oz. njegova območja dojema različno (npr. nekatera se mu zdijo nevarna, druga prijetna), kar je pogojeno z emocijami. G. Gartner je napovedal, da bodo vse (prostovoljno) zbrane informacije o percepcijah prostora ob koncu projekta javno dostopne. Medtem ko bo uporabna vrednost zbranih podatkov v izpopolnitvi navigacijskega sistema za pešce (npr. s pešcem prijaznimi potmi), pa bi bila za (literarnega) zgodovinarja koristnejša akumulacija in hranjenje zgodovinsko spremenljivega (literarnega) dojemanja prostora.

Bernard Gauthiez in Olivier Zeller z Univerze v Lyonu sta govorila o georeferenciranju prostorskih podatkov iz pisnih virov in možnostih za njihovo povezovanje v GIS. Med pisne vire spadajo arhivski viri, katastrski načrti, historične karte mesta, načrti posestev oz. prikazi gospodarsko-organizacijskih in pravnih enot za različna obdobja, sistem naslovov, ki v obravnavanem primeru ni obstajal in ga je bilo potrebno na podlagi obstoječih virov šele oblikovati, razni dokumenti in celo inicialke lastnikov hiš, na podlagi česar je potekala rekonstrukcija topografije Lyona. – Med viri oz. elementi zgodovinskega vedenja o urbanih prostorih je Schönherr opozoril še na pomen potopisov in mestnih vedut. – Niso bile pa ne v enem ne v drugem primeru niti omenjene literarne diskurzivne prakse, kar je nekoliko začudilo. Moje stališče, da literature v obravnavi mest prav tako ni mogoče spregledati, je naletelo na vsesplošno odobravanje, vendar s strani francoskih predavateljev ni bil podan noben odgovor; tudi ne, zakaj je bila literatura kot vir za preučevanje v primeru Lyona čisto spregledana. To si je deloma mogoče pojasniti z (njunim) nepoznavanjem literarnovednega disciplinarnega področja. Bolj navdušujoča je bila predstavitev zgodovinskega Lyona s pomočjo GIS, kar je del projekta, ki ima svoje korenine v poznih 90. letih prejšnjega stoletja. Poleg prvega katastrskega načrta (1830–1831) so pri rekonstrukciji topografije mesta uporabili več kot 300 historičnih kart, popise prebivalstva in davkoplačevalcev, saj so bili koristen vir informaciji pri ugotavljanju lastnikov hiš oz. stavb. Vsakega izmed virov so kartirali posebej, kar pomeni, da obstaja več podatkovnih baz, ki so povezane med seboj. Rezultat tega je večplastno zasnovana karta mesta, na kateri se vse naštete vrste podatkov povezujejo v kompleksno celoto. Z vidika prostorsko orientirane literarne vede je bil spet koristnejši metodološki del, saj sta referenta predstavila vrste podatkov, ki jih je mogoče in relevantno kartirati in segajo od fizično- do družbenogeografskih entitet (zemljišča; bodisi lastniška bodisi najemniška), družbene skupine in njihovi akterji (verske skupine, imigranti, družbene elite itd.), gospodarska organizacija prostora (industrijska območja, luksuzne trgovine, ustanove in institucije), oblike in načini bivanja (vrste stanovanj, oblike sobivanja, gospodinjstva), ulična omrežja itn. Tako informativne karte bi bile lahko podlaga za pojasnjevanje razvoja literarne kulture na izbranih območjih (npr. prostorska distribucija ustanov, med drugim. kulturno-literarnih, v perspektivi gospodarske, administrativne, socialne organizacije in stratifikacije urbanega prostora) in bi presegle ozkost izoliranih razlag. Vendar bo o tem morala razmisliti literarna veda sama.

V popoldanskem delu delavnice se je po skypu iz Edinburgha oglasil Richard Rodger, ki se ukvarja s socialno in ekonomsko zgodovino škotske prestolnice s poudarkom na 19. stoletju. Med njegovimi aktualnimi raziskavami omenimo raziskave javnega zdravstva na Škotskem v viktorijanski dobi ter analize pravnih in institucionalnih dejavnikov, ki so vplivali na urbani razvoj Edinburgha. Na delavnici je nameraval govoriti o problematiki meja pri kartiranju, kar bi bilo koristno tudi za namene literarnega kartiranja, a se je povezava prekinila. Zatem je Leif Scheuermann predstavil nekaj idej za vizualno predstavljanje prostorskih (in časovnih) odnosov med entitetami. Zavzel se je za podatkovno podprto digitalno kartiranje ter kombiniranje različni virov podatkov (karte, grafi, tabele, teksti, slikovno gradivo, Wikiviri itd.). Ker je sodelavec mednarodnega projekta AIDA (*Adaptiver, Interaktiver, Dynamischer Atlas zur Geschichte*) (2010–), je bil ta na kratko orisan. Cilj projekta je oblikovati podatkovno bazo za delovanje interaktivnega atlasa evropske zgodovine in posebej zgodovine sredozemske Evrope, ki naj bi prikazoval spremembe v prostorskih in časovnih dimenzijah ter na ta način seznanjal z zgodovinskimi procesi oz. razvojem v tem prostoru. Toda v debati se je izkazalo, da razen sicer interesantnih idej, ki so bile predstavljene na začetku Scheuermannovega prispevka, vendarle (še) nimamo orodja, s katerim bi se dalo prikazati npr. kompleksnost zgodovinskega dojemanja prostora in časa. Strinjali smo se, da se je vselej potrebno odločiti, kaj bomo kartirali in kdaj je sploh smiselno uporabiti karto. Podobne dileme, na katere sem npr. sama opozorila v znanstveni razpravi za madžarsko revijo *Neohelicon* (2012/2013), se porajajo pri kartiranju literarnobesedilnih svetov, kjer omenimo problem vizualizacije literarnega dogajanja v časovnih razsežnostih, mobilnosti oseb, odnosov oseb in pripovedovalca do prostora. Za te potrebe karte niso najprimernejše orodje, kar je hkrati spoznanje, da jih ni smiselno uporabljati povprek in za prikazovanje vseh različnih vrst literarnozgodovinskih podatkov. Sodeč po zanimanju prostorsko usmerjenih disciplinarnih področij za umetnostne diskurze, bo morala literarna veda oz. njena literarnogeografska usmeritev naštetih dileme po vsej verjetnosti razrešiti sama ali v posvetovanju s kartografijo – pa tudi (socialno, ekonomsko, umetnostno) zgodovino, arhitekturo, sociologijo, etnologijo, psihologijo ... Zato največji prispevek delavnice po mojem ni bil v tem, da nas je globlje vpeljala v oblike, načine in možnosti kartiranja, ampak da je nakazala interdisciplinarne povezave, tj. česa (katerih vsebin in veščin) bi se morale posamezne discipline naučiti pri sorodnih ali bolj oddaljenih disciplinah ter kaj vsaka od disciplin lahko prispeva h kartiranju preučevanih pojavov in procesov.

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL

Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami in oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESIAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (» «), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.

VSEBINA / CONTENTS

Urška Perenič: Prostor v literaturi in literatura v prostoru 259
Urška Perenič: Space in Literature and Literature in Space 265

RAZPRAVE / ARTICLES

Miran Hladnik: Prostor v slovenskih literarnovednih študijah: Kritične izdaje klasikov 271
Miran Hladnik: Space in Slovene Literary Studies: Critical Editions of the Classics 283
Mimi Urbanc, Marko Juvan: Na stičišču literature in geografije: Literatura kot predmet
geografskega preučevanja na primeru Slovenske Istre 297
Mimi Urbanc, Marko Juvan: At the Juncture of Literature and Geography: Literature as a Subject
of Geographic Inquiry in the Case of Slovene Istria 317
Marijan Dovič: Mreža spomenikov slovenske literarne kulture kot semiotično prilaščanje
(nacionalnega) prostora 339
Marijan Dovič: The Network of Memorials of Slovene Literary Culture as Semiotic Appropriation
of (National) Space 351
Urška Perenič: Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov 365
Urška Perenič: The Reading Societies Network and Socio-Geographic Dynamics 383
Marjan Dolgan: Prestolnica in središča slovenske književnosti 401
Marjan Dolgan: The Capital and Centers of Slovene Literature 415
Miran Hladnik, Jerneja Fridl: Prostor v slovenski zgodovinski povesti in njegova geografska
prezentacija 431
Miran Hladnik, Jerneja Fridl: Space and its Geographical Presentation in Slovene Historical
Narrative 443
Matija Ogrin: Anton Martin Slomšek in vprašanje enotnosti slovenskega kulturnega prostora 457
Matija Ogrin: Anton Martin Slomšek and the Question of the Unity of the Slovene Cultural Space .. 469
Marjeta Pisk: Nacionalizacija ljudske pesemske tradicije Goriških brd 483
Marjeta Pisk: Nationalizing the Folksong Tradition of Goriška brda 499
Jerneja Vrabič: Kraji zapisov in mesta v izbranih slovenskih ljudskih pesmih 517
Jerneja Vrabič: Recording Sites and Places Named in Select Slovene Folksongs 527
Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja: Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi 537
Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja: The Šavrinka, Šavrin and Šavrinija in Ethnography
and Literature 549

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO /
REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Alenka Koron: Prostorski obrat v naratologiji 561
Urška Perenič: Barbara Piatti: *Die Geographie der Literatur* 568
Marjeta Pisk: Barney Warf in Santa Arias (Ur.): *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* 574
Andraž Jež: David Bodenhamer, John Corrigan, Trevor Harris (Ur.): *The Spatial Humanities* 577
Urška Perenič: Kartiranje prostorskih odnosov, njihovega dožemanja in dinamik 580

© 2012. Slavistična revija (SRL)
http://www.srl.si

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije
Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)
Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)
Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)
Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)
Člani – Members: Urška Perenič, Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkovska (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)
Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišič, Franc Zadravec (SAZU, Ljubljana)
Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija
Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za inštitucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.
Annual subscription price: individuals 22 €; members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.
Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana
Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies
Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

Prostor v literaturi in literatura v prostoru/Space in Literature and Literature in Space
Ur. Urška Perenič/Ed. Urška Perenič

SRL 2012
3

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 60	ŠT. 3	STR. 259–582	LJUBLJANA	JULIJ–SEPTEMBER 2012
-----	-----------	-------	--------------	-----------	-------------------------

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

Prostor v literaturi in literatura v prostoru/Space in Literature and Literature in Space
Ur. Urška Perenič/Ed. Urška Perenič

SRL 2012
3

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 60	ŠT. 3	STR. 259–582	LJUBLJANA	JULIJ–SEPTEMBER 2012
-----	-----------	-------	--------------	-----------	-------------------------

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport

PROSTOR V LITERATURI IN LITERATURA V PROSTORU

Tematska številka *Slavistične revije* želi zlasti postaviti v središče zanimanja vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med (družbeno)geografskim prostorom in slovensko literaturo oz. literarno kulturo. Pri temeljnem raziskovalnem projektu Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom: Pri temeljnem raziskovalnem projektu (J6-4245 (A)),¹ v okviru katerega je nastala večina razprav iz te številke, namreč literaturo pojmuje v duhu empiričnih in sistemskih metod, kar na kratko pomeni, da poleg korpusa literarnih besedil zajema literarne dejavnosti produkcije, distribucije, recepcije in obdelave, ki so interaktivno usmerjene na besedila, ter ustanove, institucije in medije, ki so skrbeli za posredovanje in sprejemanje literature in so sčasoma omogočili polno razvitost literarnega polja. To pojmovanje bo razvidno iz posameznih prispevkov, ki že deloma uresničujejo zastavljene cilje. Vsaj minimalen konsenz je potrebno skleniti tudi, ko v zvezi z literaturo govorimo o prostoru, ki je bil od nekdaj predmet zanimanja najrazličnejših disciplin (od matematike, fizike in filozofije do sodobnih družboslovnih in humanističnih znanosti) in ga ni mogoče zvesti na eno(vito) definicijo. V pričujočem kontekstu, ki interdisciplinarno povezuje literarno vedo in geografijo, ga bomo razumeli pretežno v danostih njegove fizično-naravne, gospodarsko-ekonomske, politično-upravne in demografske strukture, in sicer z ozirom na njegov vpliv pri razvoju in dinamiki slovenske literarne kulture. To ne pomeni, da imamo opraviti s kakšnim determinističnim in ozkogledim pojmovanjem geografskega prostora, čeprav predpostavljamo, da je prostor vsekakor eden od pomembnejših dejavnikov pri razmestitvi in dinamiki literarne kulture. Ko obravnavamo odnos med prostorom in literaturo, pa ravno tako ni mogoče spregledati niti vplivov v obratni smeri, ki se nanašajo na vlogo in vpliv literarnih diskurzivnih praks na (družbeno)geografski prostor, kar je mogoče strniti pod vprašanjem, kako je literatura preko besedil, simbolnih reprezentacij in imaginacij ter preko literarnih praks vplivala na doživetje, doživljanje, spoznavanje in modeliranje (regij, pokrajin, obrobij, središč) slovenskega etničnega prostora.

Izrazu *literarna geografija* se tu namenoma izmikamo, čeprav sta na nemškem in angleškem jezikovnem področju oz. v bližnjih literarnih vedah izraza, kot sta *Literaturgeographie* ali *literary geography*, v rabi od samih začetkov literarnega kartiranja, ki sega na prag 20. stoletja.² Vendar to poimenovanje disciplinarne usmeritve ni čisto neproblematično, saj bi šlo lahko bodisi za eno od literarnovednih usmeritev, ki se osredinja na prostorske vidike literature, torej prvenstveno za literarnovedno usmeritev, bodisi za geografsko disciplino, ki kot glavni vir raziskovanja uporablja literaturo oz. literarna besedila. Po drugi plati pa ni večjih težav in se zdi smiselno upoštevati pionirske dosežke področja, ko se je pojem začel utrjevati. V prvem planu je bilo raziskovanje rojstnih krajev in prebivališč pomembnejših ustvarjalcev nacio-

¹ Okvire in cilje raziskovalnega projekta sta širši strokovni javnosti prvič predstavila vodja projekta Marko Juvan in Urška Perenič novembra 2011.

² Med pionirji in nekoliko mlajšimi imeni z obravnavanega področja, ki segajo globoko v 20. stoletje, so R. Nagel (1907), J. Nadler (1912–) – ideološki aspekti njune obravnave literature tudi niso povsem neproblematični –, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti in nekateri drugi.

nalnih literarnih kultur, kar je mogoče povezati z uveljavljanjem pozitivistične paradigme, medtem ko je raziskovanje prostora na ravni besedilnosti nekoliko mlajše datacije. Naslov *Literatura v prostoru in prostor v literaturi* v tem smislu združuje obe usmeritvi prostorsko usmerjene literarne vede in se nanaša na obe vrsti prispevkov v številki. Kar se tiče izraza *literarna kartografija*, je ta morda res nekoliko preozek, čeprav dobro zajame enega glavnih namenov projekta, ki je preizkus uporabnosti kart oz. zemljevidov ter njihove analitične in spoznavne vrednosti pri pojasnjevanju prostorskega razvoja literarne kulture.

Obravnava prostora v slovenski literarni vedi ni nekaj povsem novega, če upoštevamo ukvarjanje z biografijami v okviru pozitivistične usmeritve in zanimanje za prostorske podatke iz biografij avtorjev v povezanosti z literarnimi prostori v njihovih delih. Dogajalni prostor je poleg dogajalnega časa, pripovedovalca, književnih oseb, literarnih dogodkov temeljna sestavina pripovedi in zato od vselej predmet naratoloških študij (na Slovenskem npr. Marjan Dolgan 1983). Vendar tudi drži, da literarni prostor ni bil doslej ne tako prednostno ne tako večrazsežno problematiziran. Bralca na kontinuirano zanimanje literarne vede za prostorske razsežnosti literature spomni prispevek Mirana Hladnika na začetku revije. Avtor je prostor doslej obravnaval v svojih raziskavah kmečke povesti in zgodovinskega romana, v prispevku pa seže še bolj nazaj, in sicer k verjetno najzajetnejšemu slovenskemu literarnovednemu projektu po 2. svetovni vojni, tj. Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev. Kritične opombe v posameznih knjigah zbirke vsebujejo mnogoštevilne podatke o literarnem prostoru v delih slovenskih klasikov, kjer gre posebna pozornost literarni zgodovinariki in urednici Aškerčevih in Tavčarjevih zbranih del Marji Boršnik. V luči projekta, ki si je kot vzporedni cilj zastavil preučitev medsebojnih vplivov med stvarnim geografskim prostorom in literarno konstruiranimi prostori, se tudi avtor dotakne odnosa med izpričanimi prostori, prostori avtorjevega bivanja in njihovimi literarnimi reprezentacijami. Na splošno je mnenja, da je takó smiselno obravnavati tekste oz. avtorje, ki sami izpostavljajo prostorsko dimenzijo, in da je – podobno kot je to trdila Boršnikova – pri povezovanju geografskih realij in literarno preoblikovanih prostorov potrebna previdnost, saj je med njima dovolj prostora za ustvarjalno domišljijo.

Svojevrstno nadaljevanje iste problematike predstavlja razprava o prostoru v slovenski zgodovinski povesti s posebnim ozirom na (z)možnosti njenega geografskega predstavljanja izpod peresa Jerneje Fridl in Mirana Hladnika. Za uvod pregleda dogajališča v slovenski pokrajinski povesti, kjer se je tako glede na rojstne kraje avtorjev kot pojavljanje literarnih dogajališč za najbolj produktivno izkazala Gorenjska, ki ji sledi Primorska. Za razliko od pokrajinske kmečke povesti je realne kraje v največji meri mogoče identificirati v zgodovinski povesti/romanu, kjer izstopa žanrski podtip lokalnozgodovinske povesti. V razpravi so nato ob izbranih odlomkih besedil predstavljeni načini kartiranja literarnih prostorov, ki so označevanje s ploskvijo, ko gre za širša ali težje določljiva področja, linijski prikaz, ki je uporaben za trasiranje poti književnih oseb, in točkovni prikaz. Ta je še najenostavnejši, saj gre za sorazmerno prekrivnost fiktivnih dogajališč in dejansko obstoječih krajev/naselij. Napram temu se metodološke zagate s sodobnimi GIS-programi za kartiranje pojavijo, če so bili kraji skozi čas preimenovani, če se njihovi zapisi razlikujejo ipd.

Na stičišču literature, literarne vede in geografije se giba razprava Mimi Urbanc in Marka Juvana. Avtorja skušata premostiti prevladujočo predstavo o oddaljenosti obeh disciplinarnih področij, med katerima že nekaj časa poteka obojesmerna izmenjava, in sicer tako na konceptualni – če omenimo samo literarnoteoretska pojma medbesedilnosti in diskurza – kot na metodološki ravni. Z gledišča literarne vede je spodbudno to, da literatura poleg arhivskih, statističnih ipd. virov predstavlja resen predmet geografskega preučevanja, čeprav naj bi bilo to v interdisciplinarni komunikaciji, ki naj bi upoštevala različne znanstvene razlage, samoumevno. Ob primeru prisvajanja koncepcije pokrajine kot besedila v (humanistični) geografiji vse bolj postaja jasno, kako se pri razlaganju odnosa med človekom in življenjskim okoljem, pokrajino in populacijami poudarek prenaša na percepcije in subjektivno izkušanje prostora. Geografska in literarnovedna disciplina se najbolj povežeta preko obravnave literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, saj so analizirana skozi osrednje termine humanistične geografije, ki so občutek kraja, topofilija, identitetna razlika jaz/drugi in brezkravje.

V namene preverjanja zastavljenih hipotez o medsebojnih vplivih med literaturo in prostorom si je projekt kot enega od glavnih ciljev zadal kartirati literarnozgodovinsko relevantne biografske podatke o življenjskih poteh pomembnejših akterjev slovenske literarne kulture do leta 1940. Akterje slovenske literarne kulture predstavljajo pisatelji, prevajalci, književni kritiki, uredniki, založniki, tiskarji, bibliotekarji in literarni znanstveniki, ki so objavili glavnino svojega opusa oz. so se do tedaj uveljavili na literarnem polju,³ postaje na življenjskih poteh pa se nanašajo na vse različne lokacije; od rojstnih krajev do krajev smrti, srednjega ter višje-oz. visokošolskega izobraževanja, službovanja, literarnega objavljanja (prostorska razmestitev periodičnega tiska) in knjižnega izdajanja literarnih del (založbe). K prostorskim podatkom iz biografij spadajo tudi (ne)literarne povezave oz. osebni stiki književnikov, saj gre dejansko za njihovo prostorsko mreženje, in spominski dogodki (spominski dan, praznik, spominski pohod, literarna društva, literarne nagrade). Spomenikom je poleg tega namenjena čisto samostojna in natančneje razdelana vnosna tabela. Zbiranje podatkov za biografije in spomenike, ki je potekalo pod mentorstvom Urške Perenič pri predmetu Uvod v študij slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani od študijskega leta 2011/12 in z njim od polnih mesecev tega leta nadaljuje manjša skupina študentov (med najbolj vztrajnimi kar abecedno omenimo Anžeta Slano, Majo Vehar in Terezo Zorenč),⁴ je že dalo prve delne rezultate. Delni rezultati, ki jih bo mogoče verificirati po zajemu vseh 330 predvidenih biografij, so bili predstavljeni na 10. vileniškem kolokviju (Lipica, 2012), ki se ga je udeležilo več raziskovalcev iz projektne skupine. Urška Perenič in Marijan Dovič sta prvič predstavila tematske karte slovenske literature, izdelane na Geografskem inštitutu Antona Melika (Jerneja Fridl) in ki so zajele približno dese-

³ To je svojevrstna posebnost slovenskega projekta. Medtem ko se primerljivi in starejši poskusi kartiranja literature osredotočajo skoraj izključno na produkcijski pol literarne komunikacije oz. na avtorske osebnosti, v slovenskem projektu približno dve tretjini biografij pokrivajo literati, ena tretjina pa je predvidena za druge našete akterje, ki so skrbeli za izdajanje, razširjanje, tiskanje, ocenjevanje, hranjenje in obdelovanje literature.

⁴ Za redakcijo vnosov skrbijo člani raziskovalne skupine.

tino biografij.⁵ V tej številki je objavljena razprava Marijana Dovića, ki obravnava spomenike slovenske literarne kulture z ozirom na njihovo vlogo pri oblikovanju in prilaščanju kulturnega oz. nacionalnega prostora. Po predstavitvi dejavnikov za nastajanje omrežja spominskih obeležij avtor kritično spregovori o delnih rezultatih njihovega kartiranja. Pri tem opozarja, da pri obravnavi spominskih obeležij ni smiselno opazovati samo geografske razmestitve, ampak je potrebno upoštevati tudi časovnico njihovega nastajanja. Celostnejši vpogled v proces mreženja spominskih obeležij literarne kulture po njegovem lahko dá samo upoštevanje kanoničnih in manj poznanih akterjev literarne kulture.

Na vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med družbenogeografskimi dejavniki in slovensko literarno kulturo skuša Urška Perenič odgovoriti na primeru čitalništva s poudarkom na 60. letih 19. stoletja. V projektni skupini je bila poleg maske za biografije oblikovana tudi maska za vnašanje podatkov o medijski infrastrukturi, ustanovah in institucijah. Zbiranje podatkov se tu še ni začelo, vendar je avtorica temeljne podatke o narodnopolitičnih društvih že imela zbrane iz svojih prejšnjih raziskav. V okviru projekta pa jo je tokrat zanimalo, kako so poleg narodnopolitičnih spodbud vplivali na razvoj mreže čitalnic in njihovo prostorsko distribucijo drugi dejavniki, kot so demografska struktura, kjer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske (1869), politična, sodna organiziranost, občinsko-upravna razdelitev območij s čitalnicami in razvitost šolske infrastrukture, tako da pojasnjuje tudi povezave med njimi.

Kulturne in literarne ustanove in tiskani mediji so igrali veliko vlogo tudi pri formiranju literarne prestolnice in središč, o čemer piše Marjan Dolgan. Avtor uvede terminološko razlikovanje med glavnim mestom, prestolnico in literarnim središčem, kar poveže z različnimi primeri iz slovenske književnosti. Začne z besedili začetne slovstvene faze, ki so nastajala v manjših naseljih oz. krajih, in se med drugim sprašuje, kaj bi bilo, če bi Celje v času Celjskih grofov postalo kulturno središče in kako bi to vplivalo na uveljavljanje Ljubljane. Med pomembnimi mesti za razvoj slovenske književnosti je Dunaj, ki je bil glavno mesto Slovencev do 1918. Ljubljana se je uveljavljala postopno s pridobivanjem posvetnih in cerkvenih funkcij od 13. stoletja in je literarna prestolnica postala z izdajo *Pisanic*, čeprav spet ne smemo pozabiti na zgledovanje pri dunajskih almanahih. Poleg odnosov med Dunajem in Ljubljano, ki so se ohranili v 20. stoletje, je bil med literarnimi središči pomemben Celovec, če omenimo samo založniški fenomen Mohorjeve družbe. Na Dunaju je izhajal Stritarjev *Zvon*, od koder je kranjsko prestolnico motril tudi Cankar. Na začetku 20. stoletja je eno od slovenskih središč postajal Trst. Ljubljano avtor na vseh teh podlagah uvrsti vmes med nacionalna središča zelo in malo razvitih držav. V obravnavi odnosov med posameznimi literarnimi središči, kakršno je npr. buenosaireško, in slovensko literarno prestolnico, ki niso bila harmonična, avtor zagovarja stališče, da je politični sistem literarne prestolnice, ki ga kritično in z odporom opisuje kot komunistično diktaturo, oviral literarno dejavnost antikomu-

⁵ Pri predstavitvi GIS-kartiranja življenjskih poti slovenskih književnikov, ujetih med lokacije rojstva in smrti, je spregovorila o značilnosti prostorske mobilnosti slovenskih avtorjev in pokazala na centripetalno delujočo silo v slovenski literarni kulturi, saj so se mnogi (obdelani) avtorji ob koncu življenjskih poti vračali v središče etničnega prostora.

nističnega domobranskega središča v diaspori, ki mu pripisuje celo višje umetniške dosežke.

K literarnemu besedilu se po razpravi o prostoru v slovenskem zgodovinskem romanu vrnemo z razpravo Matije Ogrina, ki ga je zanimalo, kako sta pri Slomšku prisotna slovenski zemljepisni in kulturni prostor. Med viri za preučevanje so (pol) literarna dela in pisma, ki odražajo Slomškovo zavest o prostoru in iz katerih se vidijo prostorske razsežnosti njegovega delovanja, saj je bil v stiku z več kulturnimi delavci (npr. Metelko, Čop, Bleiweis). Pozornost je namenjena Slomškovim popotovanjem, na katerih je neposredno spoznaval ljudi in cerkvene institucije, med ključnimi dogodki pa so z vidika narodnega in geografskega prostora omenjena njegova »pogajanja« okrog lavantinske škofije. Pri obravnavi Slomškovega literarnega dela avtor članka izpostavi topos slovenskih rek, ki simbolizirajo narodno zbliževanje različnih dežel.

Razpravni lok v reviji nadaljuje članek Marjete Pisk, ki se je raziskovalni skupini pridružila spomladi in razmišlja o vlogi slovenske ljudske pesmi Goriških brd pri oblikovanju naroda. Poleg raznih oblik ljudske duhovne kulture med dejavniki, ki so vplivali na tradicije obravnavanega prostora, izpostavi obmejno lego Brd, ki pomeni posebno dinamiko v procesih nacionalizacije, in družbenopolitične strategije. Razpravni del revije zaokrožata razpravi kolegic z Glasbenonarodopisnega inštituta, Inštituta za slovensko narodopisje in Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije, ki niso sodelavke projekta, vendar sočasno obravnavajo prostorske teme in kot vir svojega raziskovanja uporabljajo literarna besedila in GIS-aplikacije. Jerneja Vrabič, za katero je to prva tovrstna razprava, se ukvarja z zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki so se zbirale od konca 19. in na začetku 20. stoletja. Slovenski prostor jo zanima z dveh vidikov, in sicer kot prostor ustvarjanja in kot dogajališče v obravnavanih besedilih. Prispevek je opremljen s kartami, ki prikazujejo kraje, kjer so bile zapisane pesmi oz. njihove variante. Razprava Nataše Rogelja in Špele Ledinek Lozej pa na podlagi raziskav delovnih migracij v Istri in ob literarnih besedilih obravnava šavrinizacijo severnoistrskega podeželja. Prikazana so razmerja med stvarnimi preprodajalkami z jajci in njihovimi (literarnimi) upodobitvami, ki so sodelovale pri oblikovanju severnoistrske identitete, vendar napram splošno uveljavljenemu mnenju beremo, da sta bili pri oblikovanju podobe Šavrinke bolj kot literarizacija odločilni mobilnost žensk in njihova srečevanja s strankami v osrednji Istri.

V drugem delu revije so štiri recenzije knjig oz. zbornikov izpod peres Alenke Koron, Marjete Pisk, Urške Perenič, ki je napisala tudi poročilo z mednarodne delavnice o kartiranju prostorskih odnosov (Erfurt 2012), in Andraža Ježa, ki so za slovenski projekt pomembne tako z vidika teorije in metodologije prostorsko usmerjene literarne vede kot z vidika načinov literarnega kartiranja, medtem ko bo bralec revije lahko dobil vpogled v prostorske obravnave literature zunaj slovenskih okvirov. Dvojezične tematske številke o slovenski literaturi in prostoru si ne bi bilo mogoče predstavljati niti brez kolega in ameriškega slavista Timothyja Pogačarja, ki je veliko člankov skrbno prevedel v angleščino in poskrbel za angleško redakcijo.

Slovenski projekt, ki prvič na Slovenskem povezuje literarno vedo, geografijo in kartografijo in je zdaj približno na tretjini svoje poti, se s tem vključuje v širše,

mednarodne znanstvene okvire in samo želimo si lahko, da bi vzbudil zanimanje na bližnjih ali bolj oddaljenih disciplinarnih področjih.

Na Dunaju, oktobra 2012

Urška Perenič

SPACE IN LITERATURE AND LITERATURE IN SPACE

This thematic issue of *Slavistična revija* is dedicated to the aim of centering interest on questions related to the development of mutual influences between (socio-) geographical space and Slovene literature, or literary culture. The majority of the articles in the issue were generated by the project The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and Spatial Analysis using the Geographic Information System: A Fundamental Research Project (J6-4245 [A]).¹ The articles examine literature based on empirical and systemic methodological models, which means that, in addition to a corpus of literary texts, they consider literary production, distribution, reception and processing that interact directly with the texts, as well as the institutions and media that have been conduits for the literature and its reception and that gradually made possible the full development of the literary field. This approach will be evident in individual articles, which contribute to realizing the stated goals. It is necessary to reach a basic consensus in our discussion of literature and space. The latter has long been of interest to various disciplines (from mathematics, physics, and philosophy to the contemporary social sciences and humanities), and it cannot be encompassed by a single definition. In the present context, which links literature and geography in an interdisciplinary research, space will be understood primarily as a complex of natural, physical, economic, political, administrative, and demographic structures. This does not imply that we are dealing with a deterministic and narrow understanding of geographic space, although we assume that space is one of chief factors in literary culture's distribution and dynamics. When considering the relation between space and literature, it is likewise impossible to overlook the reverse influences that affect the role of literature's discursive practices and its influence on (social) geographic space, which can be summed up with the question of how literature has—through texts, symbolic representations, imaging, and practices—influenced the apprehension, experience, study, and modeling (of regions, landscapes, peripheries, and centers) of the ethnically Slovene space.

We are deliberately avoiding the term *literary geography*, despite the fact that in the closest, German- and English-language literary scholarship, the terms *Literaturgeographie* and *literary geography* have been in use from the beginnings of literary mapping at the turn of the twentieth century.² This disciplinary nomenclature presents problems because it can refer to certain schools of scholarly thought that focus on spatial models of literature—that is, are properly literary scholarship—or to the discipline of geography when as its main research material it takes literary texts. On the other hand, the difficulties are not major and it is only prudent to recognize the pioneering achievements from the time when the concept began to take hold. The first research area was birthplaces and residences of the most prominent creators of

¹ Marko Juvan, the project leader, and Urška Perenič first presented the framework and goals of the project to a wide scholarly audience in November 2011.

² The pioneers and more recent names in this field, from the beginning of the twentieth century, include R. Nagel (1907) and J. Nadler (1912–), the ideological aspects of whose works are not without problems, J.G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti, and several others.

national literary cultures, which can be connected to the prevalence of a positivist paradigm, while research into space on the level of text is somewhat more recent. In this sense, the title *Space in literature and literature in space* unites both tendencies of spatially-oriented literary scholarship and refers to both kinds of contributions to this issue. As to the term *literary cartography*, it is probably in fact too narrow, although it implies one of the main goals of the project, testing the usefulness of maps and their analytic and investigative value in explaining the spatial development of literary culture.

The consideration of space in Slovene literary scholarship is not completely new if we take into account biographical work in the context of a positivist tendency and interest in spatial facts in authors' biographies as they are linked to literary spaces in their works. Spatial setting is—in addition to temporal setting, narrator, literary characters, and literary events—a fundamental component of narration and therefore has always been a subject of narratological studies (e.g., by Marjan Dolgan, 1983, in Slovenia). However, it is also true that literary space has until now not been specifically and comprehensively problematized to this degree. Miran Hladnik's article, which opens the issue, reminds the reader of literary scholarship's persistent interest in literature's spatial dimension. Hladnik has treated space in his research on the rural tale and historical novel, but in this article he reaches further back, to what is probably the most all-encompassing, post-WW II project of Slovene literary scholarship, the *Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* (*»Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev«*). The critical notes in the collections' individual volumes contain numerous facts of literary space in the works of the Slovene classics. Hladnik devotes particular attention to Marja Boršnik, a literary historian who edited Anton Aškerc and Ivan Tavčar's works. In the context of the project, a parallel goal of which is to analyze the mutual influences of physical geographical space and literarily constructed spaces, the author also touches on the relations between attested spaces and places authors lived and their literary representations. Hladnik posits that this is a sensible way of treating texts and authors that themselves highlight spatial aspects, and that—as Boršnik affirmed—it is necessary to be cautious in drawing connections between geographic *realia* and literarily depicted spaces, because there is a good deal of space between them for creative imagining.

Jerneja Fridl and Hladnik's article on space in the Slovene historical novel, with special emphasis on its potential for geographic representation, in ways continues this line of inquiry. In the introduction, the authors review the settings of Slovene rural tales, for which Gorenjska led in regard to both authorial birthplace and literary setting, followed by Primorska. Unlike in regional rural tales, actual places are for the most part identifiable in the historical tale and novel, in which the sub-genre of the local historical tale stands out. The article then presents select excerpts from texts to show kinds of spatial cartography: polygons designate wide or difficult to determine areas; lineal signs for tracing literary characters' movements; and point markers. The latter is simplest because it is a matter of the relative distribution of fictional settings and places and towns that actually exist. Despite this, methodological challenges arise with contemporary GIS programs if the places were renamed or the records entered for them differ.

Mimi Urbanc and Marko Juvan's article resides at the juncture of literature, literary criticism, and geography. The authors attempt to bridge the reigning view of the distance between the two disciplines, which have enjoyed bilateral exchanges for some time already, both on the conceptual—we have only to mention the concepts of intertextuality and discourse from literary theory—and methodological levels. From the standpoint of literary criticism, it is encouraging that besides archival, statistical, and other sources, literature has become a serious object of geographic inquiry, if only in interdisciplinary collaboration that respects, it goes without saying, differing scholarly interpretations. In the case of (humanistic) geography's assimilating the concept of landscapes as texts, it is becoming ever clearer how in explaining the relation between humans and the living environment, landscape, and populations the emphasis has shifted to perceptions and subjective experience of the landscape. The disciplines of geography and literary studies best connect in treating literary works devoted to Slovene Istria because the works are analyzed using terms central to humanistic geography, such as sense of place, topophilia, the I-others identity difference, and placelessness.

In order to test the hypotheses about literature and space mutually influencing one another, the project posed as one of its main goals the mapping the pre-1940 biographical data of literary historical relevance on the most important Slovene writers' lives. The actors of Slovene literary culture are writers, translators, book critics, editors, publishers, printers, librarians, and literary scholars who published the core part of their opuses and achieved prominence in the literary field before 1940.³ The points of their lives relate to the most varied locations, from birthplace to place of death, middle and high school or higher education, workplace, publication of literary works (the spatial distribution of periodicals), and book publications (publishing houses). Non-literary ties—writers' personal connections—and memorial events (memorial days, holidays, memorial pilgrimages, literary societies, and literary prizes) are also part of spatial biographical data, because they constitute writers' spatial networking. What is more, material memorials are reserved a completely independent and precisely detailed entry mask. Biographical and memorials' data collection, which took place under Urška Perenič's mentorship in the course Introduction to the study of Slovene Literature at Ljubljana University's Filozofska fakulteta in 2011–2012, and which, since summer 2012, a smaller group of dedicated students⁴ has continued, has already yielded partial results. These results, which can be verified after all 330 planned biographies are covered, were presented at the tenth Vilenica colloquium (Lipica 2012), in which many researchers from the project group took part. For the first time, Urška Perenič and Marijan Dovič presented the thematic maps of Slovene literature produced at the Anton Melik Institute of Geography (prepared by Jerneja Fridl). The maps covered approximately one-tenth

³ This is a unique feature of the Slovene project. Comparable and older attempts at literary mapping focus almost exclusively on the production of literary communication—that is, on authors' persons—while approximately two-thirds of the authors in the Slovene project are literati and one-third, it is estimated, are the other types of actors, who provided for the publication, printing, distribution, evaluation, preservation, and processing of literature.

⁴ Research group members edit the entries.

of the biographies.⁵ This issue contains an article by Marijan Dovič on memorials of Slovene literary culture and their role in shaping and acquiring the cultural or national space. After introducing factors related to the appearance of the network of memorial landmarks, the author remarks critically on the partial results of their mapping. He notes that when examining memorial landmarks it is imprudent simply to observe their geographic distribution; it is necessary to take into account the temporal aspect of their appearance. In his opinion, a more unified insight into literary culture's process of memorial landmark network formation can only be achieved by including both canonical and less known actors in literary culture.

Urška Perenič attempts to address the question of the development of mutual influences between socio-geographic factors and Slovene literary culture using the example of the reading society movement and focusing on the 1860s. The project includes a database mask for media infrastructure and institutions in addition to the biographical mask. While data collection has not yet begun, the author had available fundamental facts on politico-cultural societies from her previous research. In the framework of the project, she is interested in how, aside from ethnic political motivators, other factors influenced the development of a network of reading centers and their spatial distribution. Among the factors she posits and relates to one another are demographic structure, for which she relies on the first comprehensive Austro-Hungarian census (1869), political and judicial organization, the administrative divisions of communes with reading centers, and the development of the educational infrastructure.

Cultural and literary institutions and the print media played a large role as well in the formation of a literary capital and centers, as Marjan Dolgan writes. He introduces a terminological differentiation between the chief city, the capital, and the literary center, which he substantiates with examples from Slovene literature. He begins with texts from the initial phase of literature, which arose in small population centers, posing questions like what would have happened had Celje under the Celje dukes become the cultural center, and how would that have impacted Ljubljana's prominence. Among the cities important to the development of Slovene literature was Vienna, which was for Slovenes the capital until 1918. Ljubljana gradually gained prominence as it acquired secular and ecclesiastic functions starting in the thirteenth century. It became the literary capital with the publication of almanac *Pisanice* (1779–1881), though, once again, we cannot ignore the fact that Viennese almanacs were models. In addition to Ljubljana-Vienna relations, which persisted into the twentieth century, Celovec (Klagenfurt) was an important literary center—let us but recall the Mohorjeva družba publishing phenomenon. Josip Stritar's journal *Zvon* was published in Vienna, from where Ivan Cankar as well observed the Carniolan capital, Ljubljana. At the turn of the twentieth century Trieste (Trieste) was becoming one of the Slovene centers. For all of these reasons the author places Ljubljana among the national centers of well and less developed countries. In reviewing relations between individual

⁵ In presented the GIS mapping of the Slovene writers' lives from birthplace to place of death, Perenič commented on the significance of Slovene writers mobility and indicated the centripetal force in Slovene literary culture, given that many of the authors (treated) returned to the center of the ethnic space at the ends of their lives.

literary centers, such as between Buenos Aires and the Slovene literary capital, which were not harmonious, the author holds that the literary capital's political system, which he critically and persistently describes as a communist dictatorship, hindered the literary life of the anti-communist, Home Guard centers in diaspora, to which he even ascribes superior artistic accomplishments.

Following the Hladnik and Fridl's article on space in the historical novel, Matija Ogrin returns us to the literary text. She describes how Slovene geographic and cultural space figured in Anton Slomšek's works. Among her sources are Slomšek's (semi-)literary works and letters, which reflect his apprehension of the space and evidence the breadth of his activities, since he was in contact with many cultural activists (e.g., Matija Čop, Franc Metelko, and Janez Bleiweis). She devotes attention to Slomšek's travels, during which he learned directly about the people and church institutions. Among the events that were key from the standpoint of ethnic and national space are his »negotiations« on the Lavantinska (Maribor) diocese's borders. In reviewing Anton Slomšek's literary works, Ogrin highlights the topos of Slovene rivers, which symbolize the national rapprochement of the different Slovene lands.

Marjeta Pisk's article extends the research arc of this issue. Pisk joined the research group in spring 2012 and here reflects on the role of Slovene folksong in Goriška brda in the forming of the nation. Aside from the different forms of spiritual folk culture, factors that influenced traditions in this area were its border location, which led to a special dynamic in nationalization processes, and certain socio-political strategies. Colleagues from the Institute of Ethnomusicology, the Institute of Slovene Ethnology, and the Slovene Migration Institute provide the concluding articles. Although not project members, their current research into spatial themes has employed literary texts and GIS applications. Jerneja Vrabčič, for whom this is the first such article, is involved with the collection *Slovenske narodne pesmi* [*Slovene Folksongs*, 1895–1923], which was compiled at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries. Slovene space interests her in two regards—as a creative space and as a setting in the texts she is describing. The article contains maps that show places where the songs or their variants were recorded. Nataša Rogelja and Špela Ledinek Lozej's article draws on research on labor migrations in Istria and literary texts to describe how the image of the Šavrinija took hold in the north Istrian countryside. They show how the actual egg pedlars and their (literary) representations are related. These women contributed to the formation of a north Istria identity, yet contrary to generally accepted opinion, we read that their exceptional mobility and meetings with buyers in central Istria contributed more than literature to shaping the Šavrinika image.

The second part of the issue contains three book (collection) reviews by Alenka Koron, Marjeta Pisk, Andraž Jež, and Urška Perenič, who also wrote the report on the international workshop on mapping spatial relations (Erfurt 2012). The reviews are important to the Slovene project from the standpoints of theory and spatially oriented methodologies for literary studies, as well as kinds of literary mapping. They also give the reader insights into spatial treatments of literature outside the Slovene context. This bilingual issue on Slovene literature and space was facilitated

by the translating support of colleagues in Bowling Green State University's (U.S.) Language Services Group.

The Slovene project, which for the first time in Slovenia joins literary studies, geography, and cartography, and which is one-third of the way towards completion, is now entering into broader international scholarly contexts. We can only hope that the project provokes interests in cousin or even more distant disciplines.

Vienna, October 2012

Urška Perenič

UDK 821.163.6.09

Miran Hladnik

Oddelek za slovenistiko FF UL

PROSTOR V SLOVENSKIH LITERARNOVEDNIH ŠTUDIJAH: KRITIČNE IZDAJE KLASIKOV

Tematizacija prostora se je v slovenski literarni vedi dogajala v okviru naratologije, žanrskih raziskav kmečke in pokrajinske povesti ter zgodovinskega romana, tematoloških in interkulturnih literarnozgodovinskih študij. Obilico podatkov o literarnem prostoru je najti v opombah k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev, zlasti v kritični izdaji opusa Ivana Tavčarja v uredništvu Marje Boršnik. Opombe so tešile radovednost glede realnih predlog za literarna dogajališča in za prostore avtorjevega bivanja, v neskladjih med literarnim in zgodovinsko izpričanim geografskim prostorom pa so odkrивale delovanje avtorjeve kreativne domišljije.

Ključne besede: tekstologija, kritična izdaja, geneza literarnega dela, geografski prostor, prostor literarnega dogajanja

1 Historiat slovenske literarnozgodovinske tematizacije prostora

Iskanje po Cobissu s ključnimi besedami *prostor** ipd. (*dogajališče, setting, lokacija, kraj, pokrajina, gore, bela krajina, prekmurje, gorenjska, mesto, space, morje, kras, istra ...*), z omejitvijo na študije iz slovenske književnosti (*dc=821.163.6.09*) oz. ustreznimi starejšimi UDK-oznaki, je dalo preko sto relevantnih zadetkov. Seznam zadetkov pod naslovom Slovenske razprave o prostoru v literaturi je dostopen in se s paberkanjem dopolnjuje v okviru projektne strani Literatura in prostor na Wikiverzi. Čeprav bibliografija ni popolna – zapisi v Cobissu za nazaj namreč ne vsebujejo ključnih besed in so zato težko izsledljivi, manjkajo pa tudi poglavja o prostoru v literarnozgodovinskih monografijah –, ponuja uporaben historiat problematike. V naslovih razprav se prostor pojavlja tudi v sintagmah *kulturni prostor, prostor literature, literatura kot simbiotični prostor, umetniški prostor ...*, vendar so študije s prostorom v takih metaforičnih pomenih iz pregleda izpuščene. Zadetki na časovni lestvici pokažejo na kontinuirano zanimanje za prostorsko problematiko v književnosti, največ pa je bilo objav v letih 2006 (v veliki meri po zaslugi zbornika SSJLK, ki je bil posvečen temi mesta, in zbornika SDS na temo regionalizma) in 2008, sicer pa je treba naraščajoče število zadetkov pripisati tudi vedno natančnejšim bibliografskim opisom publikacij.

Prostor je kot ena izmed temeljnih ravnin v literaturi zanimal različne metodološke usmeritve. Pozitivizem se je v okviru pesniških biografij posvečal rojstnim krajem, prebivališčem in lokacijam, ki so jih obiskovali pesniki. Dediščino tega interesa s pridom uporabljajo pisci literarno- in kulturnozgodovinskih vodnikov, bodisi v serijah (Slovstveni in kulturnozgodovinski vodniki, 1991–98, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 1965-) ali posamič, in uredniki Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev (1946-) oz. uredniki drugih komentiranih kritičnih izdaj slovenskih

klasikov. Med najbolj izčrpnimi popisovalci krajev, po katerih so hodili pisatelji, in krajev, ki so jim bili predloga za tekste, je bila Marja Boršnik.

Čeprav je prostor pomembna literarna prvina, je do njene refleksije v slovenski literarni teoriji prišlo relativno pozno. Silva TRDINA (1958) nima o prostoru v literaturi nič, Matjaž KMECL (1976: 216–22) pa je »književni prostor« obravnaval v poglavju Predjezikovne prvine, podpoglavje Kompozicija, skupaj s časom. Tam piše, da v liriki prostor ni izpostavljen, pač pa v dramatiki in pripovedništvu, kjer se ločita zunanji realni (avtorjev in bralčev) in notranji oz. fiktivni čas (čas dogajanja). Kakšne izseke prostora dobi bralec pred oči, je odvisno od pripovedne perspektive, ki je po Percyju Lubbocku (*The Craft of Fiction*, 1921) bodisi panoramična bodisi scenska.

Interes za dogajališče (*setting*) se je poudarjeno artikuliral v naratologiji, ki je spodbudila vrsto diplomskih del o kronotopu v avtorskih opusih od 1981 dalje; mentorji so bili Franc Zadavec, Helga Glušič, Miran Hladnik, Jožica Čeh, Gregor Kocijan, Majda Potrata, Igor Grdina, Alojzija Zupan Sosič, Aleksander Bjelčevič, Tomo Virk in Janez Vrečko. Tipičen naslov takih študij je *Prostor in čas v ...* (npr. Alenka Glazer, *Prostor in čas v poeziji Janka Glazerja, Jezik in slovstvo* 1982). Marjan Dolgan (1983) je posvetil prostoru v Pregljevem opusu 63 strani dolgo poglavje Pripovedovani prostor, ki je po obsegu uravnoteženo s poglavjem o času (59 str.) in uveljavil tipologijo treh vrst prostora, pripovedovalčevega, naslovljenčevega in dogodkovnega. V zadnjem desetletju, po letu 2002, se je interes za prostor preselil v območje tematologije oz. motivologije (Simonek 2004, Smolej 2008). Diplomске naloge te provenience imajo naslove tipa [*Lokacija ...*] v *slovenski književnosti*.

Mirana Hladnika je prostor zanimal sprva kot abstraktna, shematična kategorija pri iskanju globinske strukture žanra. V tem smislu je na Vandotovo planinsko pripovedko apliciral Lotmanov model treh pomenskih polj: junaka, doma in nevarnega zunanjega prostora (gozda, gora) (1980). Potem se je lotil dogajališč kmečke povesti, ki jih je analiziral po pokrajinah, in dogajališč zgodovinskega romana, ki jih je popisal po krajih. Znotraj kmečke povesti je bila posebne pozornosti deležna pokrajinska ali regionalna povest s pokrajinsko prepoznavnim in poudarjenim dogajališčem, ki določa značaj in delovanje literarnih oseb (HLADNIK 1991; 1998); posebej se je posvetil podobam Kranja in Gorenjske v slovenskem pripovedništvu (HLADNIK 2012). Prostor kot literarno dogajališče je v teh objavah dopolnil s sociološkim konceptom kulturno kreativnega geografskega prostora. Sem spada spoznanje, ki še ni utegnilo doživeti pojasnila, da so se štajerski pisci dvakrat raje odločali za pisanje zgodovinskega romana kot gorenjski, ki so si nasprotno raje izbrali kmečko povest.

Čeprav so bile povesti prostorsko določljive že od samega začetka, pojem pokrajinske povesti v 19. stoletju še ni obstajal. Za Jurčičevega Sosedovega sina (1868) je npr. mogoče trditi, da se dogaja nekje na Dolenjskem, vendar si je čisto mogoče predstavljati, da bi bil lociran tudi kam drugam na Slovensko; pri pokrajinski povesti take zamenjave ne bi bile mogoče. Regionalna zavest se je najprej pojavila v poeziji (lepo jo ilustrira Jenkov vzdevek »pesnik Sorškega polja«), potem v kratki pripovedni prozi, ki je bila formalno inovativnejša od daljše (npr. Tavčarjeve Slike iz loškega pogorja, planinska povest Antona Kodra ali »pripoved iz hribov« Mateja Tonejca Samostala) in nazadnje v srednje dolgi in daljši kmečki povesti Frana Jakliča iz Suhe krajine, ki kraja dogajanja ni več skrival za kratice (npr. »neko mesto na

Slovenskem« ali »v kraju L.«), ampak ga je prostodušno poimenoval z realnim geografskim imenom. Kritika je pokrajinske poudarke vedno hitro in z veseljem opažala in jih povzemala v fraze, da so liki, kot da bi jih iz zemlje prestavil v knjigo, tipični, pristni, izklesani, plastični ...

Pokrajinska povest je časovno zamejena žanrska oznaka, saj se nanaša v glavnem na mendarodno primerljivo pokrajinsko prepoznavno pripovedništvo 20. in 30. let 20. stoletja, ko je cvetela tudi refleksija pokrajinske literature. Žanrsko zavest o pokrajinski povesti so utrjevali zlasti Miško Kranjec za Prekmurje, Primorska je stopila na slovenski literarni zemljevid najprej z Ivanom Albrehtom, potem pa s Francetom Bevkom, Andrejem Budalom, Nartejem Velikonjo in Cirilom Kosmačem, Koroško je predstavljal Prežihov Voranc, Štajersko Anton Ingolič in Janko Kač. Janez Jalen in Jan Plestenjak sta v tridesetih letih obnavljala tradicijo Finžgarjeve gorenjske povesti, slednji izključno v okolici Škofje Loke; Lojze Zupanc in Jože Dular sta skoraj sto let po Jurčiču prikazovala značaj dolenske pokrajine in človeka.

Do natančne statistične obdelave dogajališč kmečke povesti, ki bi upoštevala razliko med ravninskim in hribovskim dogajališčem, deležem dogajanja v notranjščini (gostilna, kmečka hiša) in zunaj (razmerje med poljem, gozdom, pašnikom) ipd., doslej še ni prišlo; korpus kmečke povesti je bil za ta namen namreč premalo natančno označen. Opazno veliko naslovov kmečkih povesti je iz kombinacije imena junaka in njegove lokacije (Aleš iz Razora, Fant s Kresinja, Nevesta s Korinja, Zarečani ...) ali besede dom in geografske lokacije (Dom na Slemenu, Dom med goricami, Dom v samoti, Domačija ob Temenici).

Avtorji pokrajinske povesti so v 20. in 30. letih 20. stoletja programsko upodabljali manj poznane, tj. obrobne slovenske pokrajine, da bi tako vsaj na ravni literarne fikcije izravnali različno kulturno težo pokrajin in pokazali na enotnost slovenskega kulturnega prostora. Pokrajinska zavest je bila zato daleč večja in bolj obremenjena pri redkejših pisateljih iz obrobni pokrajin kot pri avtorjih iz osrednje Kranjske, kjer je produkcija najbolj cvetela.

Prostorsko so bili v slovenski literarni zgodovini natančneje določeni še žanri planinske povesti (Hladnik 1987), potopisa oz. potopisnega romana (Zupan Sosič, Andrijan Lah), do neke mere tudi zgodovinski, biografski, vojni roman. Klasični potopisi so Mencingerjeva Moja hoja na Triglav, Levstikovo Popotovanje iz Litije do Čateža, Prežihov potopis Od Kotelj do Belih vod, Erjavčeva Pot iz Ljubljane v Šiško in Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo, mogoče tudi Izidorja Cankarja *S poti*.

Prostorsko problematiko je leta 1998 odprl zbornik SSJLK s temo Dežele in mesta, v letih 2006–2010 pa serija Zbornikov Slavističnega društva Slovenije: *Vloga meje, Preseganje meje, Živeti mejo, Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi, Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Seznam slovenskih prostorskih literarnovednih študij kaže, da so bili v povezavi s kraji najbolj raziskani avtorji France Prešeren (7 razprav), Ivan Cankar (5, Vrhnika), Ivan Pregelj (5, Tolminsko), Oton Župančič (4, Bela krajina) in, malo za temi, Josip Jurčič, Srečko Kosovel (pesnik Krasa), Drago Jančar in Ciril Kosmač. Najbolj zanimiva prostora sta bila morje in Bela krajina, sledijo Gorenjska, Kranj, Ljubljana, gore, Istra, mesto, Dunaj, Vrhnika.

Ker sem posebej zavzet za empirične literarnovedne raziskave, naj povzamem svoje razmišljanje o še nerealiziranih možnostih takega pristopa k literarnemu prostoru.

V analizo se ponuja vsaj dvoje prostorov: prostor v tekstu, tj. dogajališča oz. dogajalni prostor, in prostor zunaj teksta (rojstni kraji, prebivališča avtorjev), seveda pa tudi povezave med njima. Prostorske opredelitve so lahko zelo široke (lokalno, provincialno, globalno, evropsko ...), ožje, vendar še vedno splošne (nacionalni prostor, mesto : podeželje, vas, gozd, pot, gore, morje, reke, voda) in zelo konkretne mikrolokacije (jama, prepad, jasa, otok, most). Lahko so poimenovane (Avstro-Ogrska, Gorenjska ... Ljubljana, Gorica ... Šumi, Prešernov gaj) ali pa tudi ne, lahko gre za realna geografska imena (samo taka je mogoče označiti na zemljevidu) ali za fiktivna imena krajev.

S prostorom se je smiselno ukvarjati samo pri tistih tekstih in avtorjih, ki to dimenzijo sami izpostavljajo in jih bomo našli v antologijah krajevno prepoznavnega leposlovja, kot so *Mariborska, Ljubljanska, Kranjska, Tržaška, Goriška ... knjiga*, in v pesniških opusih avtorjev, ki so prepoznavni po pokrajini, poleg že prej naštetih še Alojza Gradnika (Istra, Goriška brda), Simona Gregorčiča (Gorica, Soča), Cvetka Golarja (Sorško polje), Janka Glazerja (Pohorje) ipd. Podatke o literarnih lokacijah in pisateljskih prebivališčih, popisane iz domoznanskega interesa, je mogoče najti tudi v krajevnih zbornikih: Kranjskem, Celjskem, Kamniškem, Loškem itd. Med bolj pobožne raziskovalne želje sodi ekscerpiranje, mapiranje in kvantitativna analiza pisateljskih korespondenčnih stikov, potovanj in selitev, kolikor jih lahko razberemo iz Zbranih del in iz zbirke Korespondence pomembnih Slovencev pri SAZU.

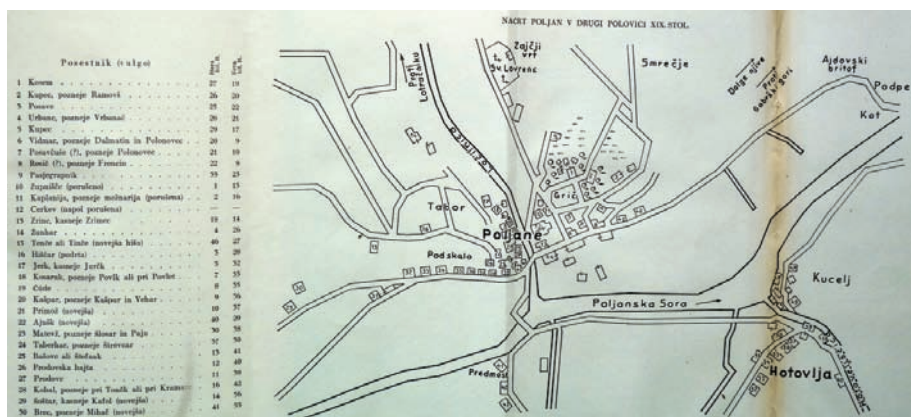
Preverjanje v Digitalni knjižnici Slovenije je pokazalo pogostnostno primerljivost konkurenčnih izrazov za prostor v književnosti, specifične pa so naslednje: *pripovedni prostor* je v strokovnem tisku v uporabi od 1969 (Kmecl, Glušič, Kocijan, Dolgan, Juvan, Katarina Bogataj Gradišnik, Gorazd Beranič, Irena Grčar, Aleksander Kustec, Julija Sozina, Barbara Zorman, Alenka Jensterle), *dogajališče* od 1972 dalje (Matjaž Kmecl, Franc Zadravec, Robert Hodel, Marko Juvan, Miran Hladnik, Aleksandra Belšak, Silvija Borovnik ...) in Bahtinov tîrmin *kronotop* od 1983 dalje, začenši z Markom Juvanom, sicer pa pod rusističnim vplivom (Miha Javornik, Ivan Verč, Aleksander Skaza, Nadežda Starikova, Galin Tihanov). Petkrat pogostejše kot naštetih je bil zapisan izraz *dogajalni prostor*, ki ga je uvedel Franc Zadravec 1974. Frekvenca gre na račun pogostejše rabe v kritiki (Marijan Zlobec, Marjan Dolgan, Igor Gedrih, Franček Bohanec). Zaradi izstopajoče frekvence bi si za enciklopedično geslo izmed naštetih izbrali prav tega. Strokovne revije se glede rabe med izrazi bistveno ne razlikujejo. Pri vseh prednjači *Jezik in slovstvo*, sledi *Slavistična revija*, *Primerjalna književnost* in *Sodobnost* pa sta jih uporabljali sporadično. Izjema je izraz *kronotop*, ki ga preferira *Primerjalna književnost*, in izraz *dogajalni prostor*, ki ga je forsirala revija *Sodobnost*. Retorični tîrmin *topos* se večinoma ne nanaša na prostor niti ne na književnost in za tole primerjavo ni uporaben.

2 Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev

Zbirko, ki izhaja od leta 1946, sestavlja okrog 250 knjig 37 slovenskih klasikov v kritični ali znanstveni redakciji. Opombe k prvim zvezkom (Mirka Rupla k Josipu Jurčiču, Janeza Logarja k Janezu Trdini, Franceta Koblarja k Dragotinu Ketteju, Antona Ocvirka k Srečku Kosovelu in Janku Kersniku, Antona Slodnjaka k Franu Levstiku) izpričujejo, da je bil interes za prostorske podatke ob klasikih standarden

in neproblematičen. Izhajal je iz podmene o avtobiografski, izkušnjski osnovano-sti leposlovja, kar je realističnemu jedru slovenskih klasikov v glavnem ustrezalo. Poznano je, da se je kot urednica dveh opusov, Antona Aškerc in Ivana Tavčarja, prostorskim informacijam najbolj predano posvečala Marja Boršnik, zato bom za ti-pologijo izjav o prostoru ekscerpiral njene komentarje. Ker pa so nezanemarljivi tudi uredniški geografski podatki v opombah k drugim klasikom, bodo selektivno dodani še nekateri drugi zgledi. Načrtovana primerjava gostote in tipa prostorskih opomb v Zbranih delih ostaja za drugo priložnost.

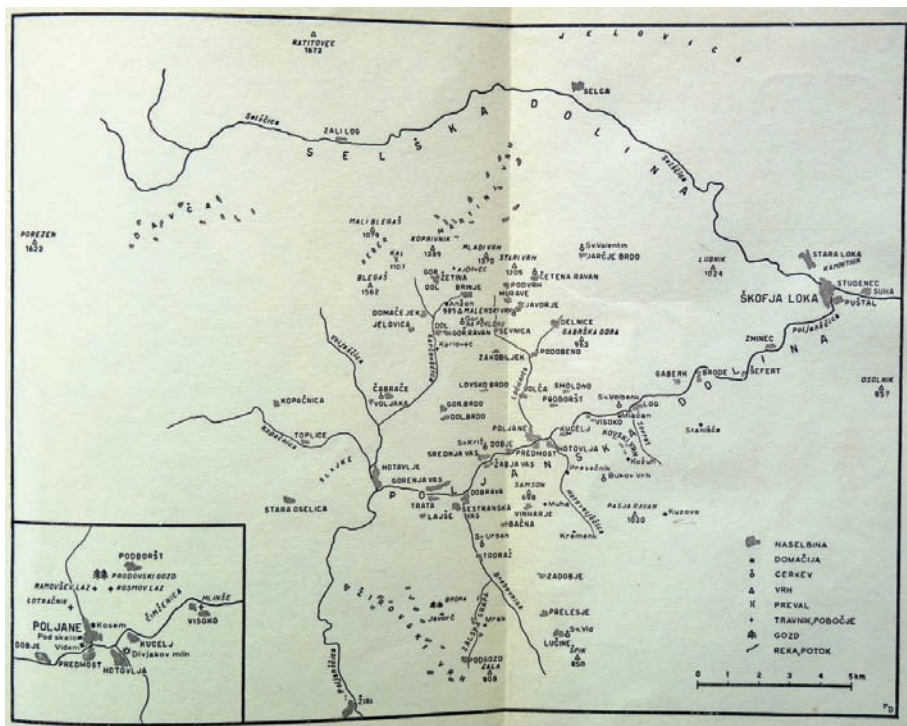
Marja Boršnik je v prvi knjigi Tavčarjevega *Zbranega dela* (1952) pokazala na pomembnost prostora z uvezanim zgibnim Načrtom Poljan v drugi polovici XIX. stol. in leto pozneje v tretji knjigi z zemljevidom Poljanske doline in Loškega pogor-ja. Na prvem je 60 domačij, »katerih prebivalci se [...] omenjajo v zvezi s Tavčarjevim delom« (BORŠNIK v Tavčarjevo *ZD 1*: 376), z nekdanjimi in novimi hišnimi številka-mi. Narisal ga je po katastrskih mapah, matičnih knjigah in podatkih s terena geome-ter Karel Kavšek, preverjali pa so ga študentje Branko Berčič,¹ France Bernik, Boris Paternu, Olga Ratej, Minca Stanovnik, Meta Valič idr. Drugi zemljevid z imeni vseh krajev, omenjenih v Tavčarjevem leposlovnem opusu, je delo Franceta Planine.



Slika 1: Načrt Poljan v drugi polovici XIX. stol (Tavčarjevo *ZD 1*).

¹ Branko BERČIČ (1955: 281–82) je o tem natančneje poročal: »Prav tesna povezanost pisatelja z rodno pokrajino je urednici in komentatorici *Zbranega dela* narekovala zamudni in težaki sistem znanstvenega raziskovanja. Kako tolmačiti številne dogodke in osebnosti v Tavčarjevih povestih, ko veš, da je pisatelj gradil na resničnih zgodbah in likih, pa jih v svoji bujni pisateljski domišljiji svobodno predeloval, in ko spoznaš, da je v ljudeh iz loških hribov poznavanje Tavčarjevih spisov tolikšno, da težko ločiš, kje se konča ljudsko izročilo ali spomin na resnične dogodke in kje se začenja iz spisov prevzeti razplet? Urednica je pravilno spoznala, da bi se en sam človek v delu izgubil, zato je za terensko delo zainteresirala krog svojih slušateljev slavistov ljubljanske univerze ter z njimi po dolgem in počez načrtno preromala okolico Rake na Dolenjskem in svet pod Blegašem. Iz zbranega gradiva so zrasle izčrpne opombe, ki so včasih že tako obilne in mnoge podrobnosti opisujoče, da se zde preveč pikolovske, čeprav so za raziskovanje ustvarjanja in sloga pisatelja Tavčarjevega kova nujno potrebne. Le tako so mogle ob pomanjkanju rokopisnega gradiva in pisateljeve literarne zapuščine zrasti geneze posameznih spisov ali vsaj dokumentirane teze o nastanku te ali one novele. Kot pomoč pri uživanju in preučevanju spisov so bili prvič v redakcijski praksi zbranih del uporabljeni tudi zemljevidi, skice naselij in rodovniki.

Pisatelj izvirni tekst in v opombah nagrađeno gradivo moreta pazljivemu bralcu že sedaj predočiti razvojno sliko ne samo Tavčarja pisatelja, marveč tudi čas in okolje, v katerem je deloval.«



Slika 2: Poljanska dolina in Loško pogorje (Tavčarjevo ZD 3).

Boršnikova je nadaljevala tip opomb, kakor jih je za prve Tavčarjeve *Zbrane spise*, 1–6 (1921–1932) sestavil že Ivan Prijatelj, ki se je v pomanjkanju gradiva za genezo dela »osredotočil na študij modelov, to je oseb in krajev, od koder je Tavčar zajemal snov«. Pri tem so mu informatorji na Visokem, zlasti vdova in sorodnik Lovro Perko, rešili pozabe mnogo spominskega gradiva, »ki ga pa kritično ni preverjal po matičnih arhivih in drugod«. (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 370)

Prostorski podatki v opombah so dveh vrst: gre za samostojna pojasnila v zvezi z omenjenimi lokacijami ali pa spremljajo podatke o osebah, ki bi bile lahko pisatelju za model, in so njihov sestavni del. Boršnikova je šla s študenti po njihovi sledi, o čemer v Tavčarjevem ZD I poroča takole: »Omalovaževati pa tudi ni terenskega dela, zlasti v zvezi s preučevanjem krajev [...] pri katerih pa mora biti človek skrajno previden, ker se v njih že meša ljudska domišljija s Tavčarjevimi izjavami in izjavami njegovih komentatorjev. Napor takšnega preciznega dela ni pozitivistično pikolo-vstvo, če služi študiju pisateljevega ustvarjanja in sloga.« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 372) Podatki o lokacijah so mestoma tako zelo povezani z ljudmi, da je oboje težko razločiti. Prostor je bil pač samo ena od komponent realnosti, do katere so se želele opredeliti besedilne opombe.

Opombe h konkretnim besedilom ne pojasnjujejo vseh splošno poznanih realnih lokacij ali omenjenih krajev, npr. Pariz, Granada, Madrid, Amerika, Evropa v no-

veli Dona Klara. Prostorsko informacijo posredujejo šele takrat, kadar jo je mogoče najti na zemljevidu v prilogi: »posestvo Gregorja Ingliča, po domače 'pri Vidmarju' (prim. načrt Poljan, št. 44)« (TAVČARJEVO ZD I: 379). Pomembno je pripomniti, da je Boršnikova od vseh krajev, ki so bili predloga za dogajališča Tavčarjevih pripovedi, priložila zemljevid samo za njegovo rodno Poljansko dolino, ne pa npr. za Ljubljano, kjer je preživel večino svojega življenja in kamor so umeščeni njegovi zgodovinski romani. To izvira iz mitizacije podeželja, ki naj bi bilo nacionalni genetski rezervoar in zatočišče.

Sicer pa tudi pripovedovalec v noveleti Mlada leta naravnost nagovarja k takemu razumevanju rodnega kraja: »Bodi ponosen na svoje rodišče! A veruj mi, ako dajem hvalo večni usodi, sem ji gotovo najbolj hvaležen za to, da sem se rodil na slovenski zemlji — sredi malega, a čilega naroda.« (TAVČARJEVO ZD I: 53) Pisateljev rojstni kraj se skratka odlikuje od drugih.

Opombe z geografskimi imeni opremijo lokacije, ki v pripovedi imena nimajo, npr. izjavo »ko sem stopal po ozki rojstni dolinici, po beli cesti mimo kipeče vode« urednica komentira takole: »T. obuja spomine na lastno vračanje v Poljansko dolino po cesti ob Poljanski Sori«. In takoj za tem »Tam v kotu ... kjer se nad cesto strmi rob dviguje, tam sem obstal in gledal ginjen na očetno vas: Tako imenovani Kot tvori strmi rob na severni strani ceste v smeri Visoko-Poljane s strugo reke Poljanščice. Ta strmi rob se dvigne ob drugem ovinku, ki ga napravi cesta, ko ostro zavije proti severozapadu, in se imenuje tudi Videmski kot. [...] (Prim. načrt Poljan v prilogi.)« (TAVČARJEVO ZD I: 381) Zgled potrjuje, da je neredko identifikacija prostora dopolnjena z dodatnimi informacijami iz drugih virov.

Poseben izziv so urednikom poskusi prikritja geografskega prostora, kar so pisatelji 19. stoletja počeli z zvezdicami: »Sredi senčnatih smrek se dviguje kvišku ličen gradič, posestvo ** grofov.« (TAVČARJEVO ZD I: 53) Boršnikova je zapisala, da je z zvezdicama v noveleti Mlada leta Tavčar »hote zabrisal tudi sled, ki bi potrjevala zamišljeni kraj dogajanja v noveleti«. Dešifrirala ga je kot Rako, kjer je »Tavčar v študijskih letih vsaj deloma preživel počitnice pri svojem stricu župniku Antonu Tavčarju«, in graščini na jugovzhodnem robu kraja posvetila celo stran opisa (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 391). Nekateri kraji so slabo zakrinkani in njihove razrešitve so trivialne (»bil sem v mestu, katerega ime naj nepovedano ostane: T. misli Ljubljano.«, BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 407), drugod gre za obsežno in naravnost detektivsko ekspertizo, npr. ob »studencu za Dolinčevo hišo« (TAVČARJEVO ZD I: 383–384).

Identifikacija literarne lokacije z geografsko predlogo je samo prvi korak, naslednji je dopolnilo skopih podatkov o prostoru v pripovedi z dodatnimi informacijami, tudi takimi, ki segajo v današnji čas in torej ne pojasnjujejo le besedila, ampak hočejo vzbuditi interes za lokacijo samo. Izjave so prepoznavne po besedi *danes*, npr. »Na levem bregu Save še danes stoji nekdanja brodnikova koč« , »Pri Podbrezju ljudje še danes pomnijo mogočne kostonje [...] Danes je tam kostonj bolj redek« (TAVČARJEVO ZD 2: 430). Izstopajoč primer je deset strani obsežna zgodba Povest v kleti, ki je pospremljena s šestimi stranmi opomb; od česar se skoraj tretjina opomb nanaša na prostor. Med njimi je cela stran z izpisanimi parcelnimi številkami, površino in dokupljenimi parcelami, ki naj ilustrirajo premoženjsko

stanje in status domnevnega modela literarni osebi.² Ob vsej natančnosti, ki se danes zdi odveč, se je Boršnikova zavedala relativne vrednosti zbranih podatkov, saj Tavčar »ni bil nikoli deskriptivni realist, marveč je elemente, ki jih je zajemal iz resničnosti, v svoji bogati in plodni domišljiji zmerom po svoje preobračal in prestavljal«, in je svarila, da jih je treba jemati previdno in kritično. (BORŠNIK v TAVČARJEVO ZD I: 372–373)

Opombe te vrste omogoča prepričanje, da so fiktivni prostor in osebe v tesni zvezi z realnim prostorom, njihova naloga pa je to pokazati, zlasti pa opozoriti na odstopanja. Konstatacija ustreznosti fiktivnega prostora realnemu – opombe te vrste so prepoznavne po besedici *res*: »Popotnik, ki pride iz Škofje Loke, res na tem mestu prvič zagleda Poljane. (Prim. načrt Poljan v prilogi.)« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 381) – je pravzaprav nujno izhodišče za naštevane razlik med njima. Kadar gre za prvoosebnega pripovedovalca, se zdi urednici skoraj samoumevno, da ga je treba identificirati z avtorjem. Ker pa je o avtorju Tavčarju marsikaj znano, se razkrijejo tudi pomenljive razlike med njima. V pripovedi Bolna ljubezen stoji npr. izjava »Sedaj poslušam anatomijo«, ki jo je komentirala takole: »V resnici je T. v času, ko je pisal to 'noveleto', poslušal pravo na Dunaju.« (TAVČARJEVO ZD I: 385) Pedantnega preverjanja so bili deležni celo drobni prostorski podatki, npr. »krog in krog obdana s cvetočimi, puhtečimi gozdi veličastnih kostanjev: Ni znano, da bi bili v tistih časih v Tavčarjevih krajih rastle divji kostanji z belimi cvetovi, na katere misli tu T. [...] pač pa so tudi takrat rastle tam domači kostanji, toda le pomešani med drugo drevje.« (BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 387)

Boršnikova je bila pri enačenju pripovedovalca oz. junaka z realnim avtorjem vendarle veliko previdnejša od Prijatelja, ki ga je sem in tja polemično popravljala, in ni na silo podrejala literature realijam iz pisateljevega življenja. Ko se je med pripovedovalcem in avtorjem pokazalo le preveč razlik, se je njuni identifikaciji odpovedala, npr. v pripovedi Povest v kleti: »Kakor hitro namreč postavimo za izhodišče razumevanja tega dela ugotovitev, da ni nujno, da misli Tavčar pri ljudeh, o katerih govori v prvi osebi, prvenstveno nase, se nam vse dokaj lepo ujema.« (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD I: 379) Pripovedovalčevo izjavo »Na vseučilišču ... poslušal sem edinole modroslovje« v pripovedi Čez osem let je ob splošni vednosti, da je Tavčar študiral pravo, pospremila s komentarjem: »To kakor vse drugo dokazuje, da kot junak te novele ni mišljen avtor sam, čeprav govori v prvi osebi.« (BORŠNIK, TAVČARJEVO ZD I: 408)

Razlike med domnevnimi realnimi predlogami dogajališč in njihovo literarno prezentacijo urednica lahko samo dokumentira (»spominek, edini na pokopališču: Tega »spominka« na poljanskem pokopališču ni in ga nikoli ni bilo«, BORŠNIK v Tavčarjevo ZD 2: 421) ali pa so ji gradivo za napovedani »študij pisateljevega ustvarjanja«, tj. za interpretacijo njegove *licentie poetice*. Ilustrativen primer je Tavčarjeva noveleta Otok in Struga, ki že v naslovu izpostavlja dve grajski dogajališči, ki pa imata glede na dejansko stanje na zemljevidu v opisu zamenjani mesti. Boršnikova je vsakemu posvetila celo stran komentarja:

² V drugi izdaji je v oklepaju dodano pojasnilo, da je mukotrno pozitivistično raziskavo zemljiške knjige opravil študent Boris Paternu (TAVČARJEVO ZD I: 465).

Struga: T. razgrinja bolj ali manj verno panoramo pokrajine ob toku Krke od Novega mesta navdol. Pri tem pa je zamenjal lego Otoka z lego Struge, ki v resnici stoji nekaj kilometrov dalj od Novega mesta, ne pa bliže kakor Otok. To je storil verjetno res le zato, da je mogel s tem doseči efektni prizor, kako naplavi Krka mrtvo baronico s Struge k Otoku, kar bi se v resnici ne moglo zgoditi, ker teče Krka v nasprotno smer (opozoril PRIJATELJ, Zbrani spisi III: 422). (BORŠNIK v Tavčarjevo ZD 2: 408)

Izmišljeno v principu ni manj verodostojno od geografsko ali zgodovinsko izpričanega, celo nasprotno naj bi bilo res. V uredniški argumentaciji pa vendarle bôde na plan vrednostni postulat ideala realistične literature, ki naj bo verna podoba življenja. Kadar se pisatelj oddalji od realnih predlog, namreč pride do napak. Izmišljeno je torej manj verodostojno: »Da si je Jurčič obliko Rojinje izmislil,³ kaže tudi to, da rabi to ime zdaj kot edninski, zdaj kot množinski samostalni, potem s predlogom *na* ali pa *v*«. In še: »Sicer bralca, ki to pokrajino dobro pozna, nekoliko moti, kako pisatelj premika svoje osebe po njej.« (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 357, 360)

Medtem ko so prostorske opombe Marje Boršnik praviloma s pomočjo preverjanja na terenu dopolnjevale skope Tavčarjeve opise dogajališča, si je Mirko Rupel ob podobno prostorsko neoprijemljivih Jurčičevih besedilih privoščil več ugibanja. Ob romanu *Cvet in sad* (RUPEL v Jurčičevo ZD 6: 367) takole:

Pokrajinsko ozadje, kamor je Jurčič postavil dejanje *Cveta in sadu*, je Dolenjska. Nekoliko bi utegnili misliti na muljasko okolico, ker so nekatere osebe odondod, n. pr. Šepec (gl. niže). Vinogradi pa nas vodijo bolj na vzhod, morda do Kostanjevice. »Grad« Zabrezje je pisatelj gotovo naslikal po kakem resničnem poslopju; manj verjetno je, da bi šlo za isti grad, ki ga je v Desetem bratu upodobil pod imenom Slemenice, kakor je trdil anonimni podlistkar v članku »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« (S. 30. januarja 1942): opis Zabrezja (gl. str. 182) in Slemenic (gl. Jurčič ZD 3: 147–148) je kaj različen. Pri poštnem poslopju se spomnimo na Hudo, vasico med Stično in Višnjo goro, kjer so Foedrnsbergi (Fedrmani) imeli pošto. Njih žago je imel v najemu neki Kabac, Jurčičev Šepec. Tudi razmerje žagarja Kabaca z žensko, ki ni bila posebno na dobrem glasu, je Jurčič porabil v svojem romanu. Gostilna, ki tako privlačuje žagarja, je Bolkova krčma na Muljavi, znana že iz Desetega brata kot Obrščakova (o Kabacu-Šepcu gl. več v op. k str. 191).

Občudovalno stališče mu je narekovalo pohvalo pisateljevega ustvarjalnega genija, ki je znal nadgraditi skromne zgodovinopisne vire, v težavah pa se je znašel, ko to nadgrajevanje ni bilo v skladu z Valvasorjem, ki ga je prav tako intenzivno preučeval, urejal za izdaje in občudoval:

Že ob skromnem zgodovinskem spomeniku, kakršen se mu je kazal v grajski razvalini [...], je znal splesti zgodovinsko povest. Tudi za našo povest [Grad Rojinje] je izkazano iz ljudske pripovedi zgolj to, da je severozahodno od Muljave nad Kravjakom stal nekoč grad Roje. Čeprav pozna Valvasor pri Muljavi samo grad Kravjak (Slava XI, 631), grad Roje pa čisto nekje drugje (pri Šmartnem pri Litiji, Slava XI, 225), vendar ni neverjetno,⁴ da ne

³ V drugi izdaji (1965: 375) je novi urednik Janez LOGAR nekoliko ublažil Ruplovo izjavo o Jurčičevem izmišljanju: »Da je Jurčič obliko Rojinje priredil« (hvala Igorju Krambergerju za opozorila na spremembe med prvo in drugo izdajo Zbranih del).

⁴ Janez LOGAR je v 2. izdaji (1965: 375) izraz »ni neverjetno, da ne bi« zamenjal z odločnejšim »je

bi bil nekoč nad Kravjakom res grad, kakor trdijo domačini (prim. Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj (S 30. I. 1942), saj je tudi drugje, v Desetem bratu, Jurčič trikrat pokazal na njegove razvaline (gl. str. 148, 227, 253). (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 357)

Lepljenje pripovedi na realne kraje in dogodke je v posameznih primerih zašlo v špekulativno smer. France Koblar, urednik Kettejevega *Zbranega dela*, navaja npr. povzetek časopisnega poročila o prihodu Čehov na Št. Peter na Krasu leta 1887, kjer piše, da »je prišlo veliko ljudstva iz pivške, košanske in bistriške doline in da je bila navdušenost velikanska«, ker se mu zdi verjetno, da je moral biti zraven tudi Kette. Podobno nedokazano je tudi pripisovanje domnevnega Kettejevega avtorstva pesmi o potresu v *Zgodnji Danici* 1897 samo zato, ker je kot avtor podpisan neki »Notranjec«. (KOBALAR v Kettejevo ZD 2: 295–96)

Pojasnjevalni komentar v Zbranih delih vsebuje tudi imena krajev, ki so pisatelja domnevno spodbudila k snovanju ali je v času nastanka besedil v njih živel. Uredniki skušajo datirati nastanek besedil s pisateljevimi biografskimi podatki. Jurčičevega Kloštrskega žolnirja spremlja npr. takale razlaga:

Prvo pobudo za to povest, se zdi, je dobil Jurčič, ko je v velikih počitnicah 1865 z očetom obiskal strica v Jablanicah nad Kostanjevico (P III, str. 1). Dasi si ne bi upal trditi kakor Prijatelj, da je Jurčič tedaj prvič videl očetov rojstni dom (prim. PRIJATELJ v Jurčičevo ZD 2: 306, 314), vendar priznam, da je ta obisk napravil na odraslega fanta globlji vtis mimo kakega prejšnjega v mlajših letih. Posebno pa ga je zamikala nenavadna lega Kostanjevice, da je tjakaj postavil prizorišče svoje zgodbe, kakor smemo sklepati iz uvodnih odstavkov v povesti. (RUPEL v Jurčičevo ZD 3: 360)

Ker se funkcije prostorskih podatkov prepletajo, jim je težko enoumno določiti značaj in jih opremiti z ustrezno nalepko, kar empirično obravnavo otežuje oz. jo onemogoča, tako da je kvantitativna razmerja med njimi, kakor so povzeta v sklepu, treba jemati z ustrezno previdnostjo.

3 Sklep

Historiat slovenske literarnozgodovinske tematizacije prostora temelji na bibliografiji razprav, ki je nastala za potrebe raziskovalnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, izkazuje trajno pozornost za vprašanja prostora. Prostorske obravnave je najti v naratologiji (Dolgan 1983), žanrskih raziskavah pokrajinske kmečke povesti in zgodovinskega romana (Hladnik 1990, 2009) ter potopisnega romana, v tematoloških razpravah in v študijah o meji v okviru interkulture literarne zgodovine.

Že pred tem so bile obravnave prostora standarden del uredniških opomb k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev (1946–). Prostorske opombe so tešile razdovednost glede realnih predlog za literarna dogajališča in glede krajev avtorjevega

vendarle gotovo, da je« in spremembo utemeljil: »to potrjujejo še danes ohranjene razvaline debelih zidov. Grad je pod imenom Weineck, tj. Vinjek, zgodovinsko izpričan od srede 13. stoletja; tedaj je bil deželno-knežja trdnjava.« Spremembi botrujeta morebitni urednikov ogled lokacije in kritika oz. dopolnila Ruplovih opomb izpod peresa Jožeta GREGORIČA (1959: 19–20).

bivanja. Zgledno jih je oblikovala zlasti Marja Boršnik ob Ivanu Tavčarju; merjeno po prvi knjigi Tavčarjevega *Zbranega dela*, podatki o prostoru ali v zvezi s prostorom zasedajo približno eno petino obsega njenih opomb.

1. Največ prostora zavzemajo dopolnilni podatki o domnevni realni geografski lokaciji, zbrani iz različnih virov (terenskega ogleda, ustnih in objavljenih pričevanj, splošne vednosti), kar govori za to, da so bili v nasprotju z izjavo Boršnikove, ki je trdila, kako so ti podatki v službi študija pisateljeve ustvarjalnosti, urednikom in literarni zgodovini samostojen cilj. Veliko bolj kot nastanek leposlovnih besedil in njihovo strukturo so pomagali razumeti življenje pesnikov in pisateljev, njihovo povezanost z okoljem, iz katerega so izšli, zavezanost temu prostoru, in pomagali utrditi njihovo mesto v kanonu. 2. Petina prostorskih opomb primerja dogajalni prostor in njegovo domnevno geografsko predlogo tako, da se potrdi njuna medsebojna povezanost in skladnost, 3. osmina pa tako, da izpostavlja neskladje med njima kot posledico avtorjeve kreativne domišljije. 4. Nadaljnja osmina prostorskih opomb pojasnjuje genezo besedil s podatkom o tem, kje je pisatelj besedilo zasnoval oz. v katerem kraju se mu je rodila ideja zanj. 5. Posamezne opombe polemizirajo z domnevami predhodnikov glede realne prostorske predloge, se ukvarjajo s pravopisno ali etimološko problematiko zapisanih krajevnih imen, razkrivajo identiteto namenoma zamolčanih lokacij ali priznavajo nezmožnost najti ustrezno realno predlogo. Posebno težo med prostori ima umetnikov rojstni kraj oz. pokrajina.

Prostorske opombe v Zbranih delih so dragocene za kulturno identifikacijo in osmišljanje krajev, na katere se nanašajo. Prav pridejo sestavljalcem literarno- in kulturnozgodovinskih vodnikov, organizatorjem in obiskovalcem literarnih ekskurzij, pisateljskih poti in rojstnih hiš. Ponujajo se za vpis v podatkovno zbirko, na spletne zemljevide in v besedila klasikov na spletu.

Metodološko je dodana vrednost ukvarjanja z literarnim prostorom, kakor se je dogajalo v temle članku, v korekturi poenostavljenih programskih predstav o avtonomnosti literarnega besedila. Nadomešča ga s kompleksnejšo, manj ekskluzivno podobo literature, ki je vpeta v različne kontekste, od avtorjevega življenja do nacionalnih strategij preživetja. Izkušnje pedantnega prizadevanja urednikov, da bi določili razmerje med zgodovinsko in geografsko izpričanim na eni strani in avtorjevo invencijo na drugi strani, navajajo k spoznanju, da umetniške prepričljivosti ni pametno določati s stopnjo oddaljenosti od realnih predlog in da torej ni identična s fiktivnostjo, ampak da literarni efekt izhaja iz stalne igre med realnostjo, iz katere dobiva spodbude in kateri je namenjen, in kreativno domišljijo, torej v izmuzljivosti tega razmerja.

VIRI IN LITERATURA

Branko BERČIČ, 1955/56: Po petih knjigah nove izdaje Tavčarja. *Jezik in slovstvo* 1. 278–282. Tudi na spletu.

Marjan DOLGAN, 1983: *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*. Koper: Lipa.

Jože GREGORIČ, 1959: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1. 18–22.

- Miran HLADNIK, 1987: Planinska povest. 23. *SSJLK*. Ur. Alenka Šivic Dular. Ljubljana: FF. 95–102. Tudi na spletu.
- , 1998: Regionalizem in slovenska književnost. 34. *SSJLK*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 103–14. Tudi na spletu.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba. 45–48. Tudi na spletu.
- , 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: FF. 218–24. Tudi na spletu.
- , 2012: Gorenjska v slovenski književnosti. 48. *SSJLK*. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.
- Josip JURČIČ, 1965: *Zbrano delo, 1–9*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1946–69. Druga izdaja, 3, ur. Janez Logar.
- Dragotin KETTE, 1949: *Zbrano delo, 1–2*. Ur. France Koblar. Ljubljana: DZS.
- Matjaž KMECL, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- Andrijan LAH, 1999: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni*. Ljubljana: Rokus.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviću. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- Slovenske razprave o prostoru v literaturi. Literatura in prostor. Wikiverza. Od 19. 3. 2011 dalje.
- Tone SMOLEJ, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.
- Ivan TAVČAR, 1951–1959: *Zbrano delo, 1–8*. Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS. Druga izdaja, 1, 3, 1966.
- Silva TRDINA, 1958: *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman. *Slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 265–274.

UDK 821.163.6.09

Miran Hladnik

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana

SPACE IN SLOVENE LITERARY STUDIES: CRITICAL EDITIONS OF THE CLASSICS

The thematization of space in Slovene literary scholarship took place in the context of narratology, genre analyses of rural and regional prose and the historical novel, thematic and intercultural literary historical research. There is a wealth of data on literary space in the notes to Slovene poets and prose writers' collected works, in particular in the critical edition of Ivan Tavčar's works that Marja Boršnik edited. The notes satisfied curiosity about the actual motivations for literary settings and about the spaces in which writers lived. Authorial creativity was discovered in the disjuncture between the literary and historically attested geographical spaces.

Key words: textology, critical edition, genesis of literary works, geographical space, space of a literary setting

1 A Historical Overview of the Literary-Historical Thematization of Space

A Cobiss search with the key words *prostor** 'space' and related words (*dogajališče* 'setting', *lokacija* 'location', *kraj* 'place', *pokrajina* 'region', 'country', *gore* 'mountains', *Bela krajina*, *Prekmurje*, *Gorenjska*, *mesto* 'city', *morje* 'sea', *kras* 'karst', *Istra*, and so forth), restricted to studies of Slovene letters yielded over a hundred relevant hits. The listing of hits for the subject Slovene studies of space in literature is accessible and after sorting is being expanded on the Wikiversity project page Literature and Space. Although the bibliography is not complete—Cobiss entries going back do not contain key words and are therefore difficult to track down; and chapters on space in literary histories are not entered—it does offer a historical outline of the topic. Space also appears in publication titles in the syntagmas *kulturni prostor* 'cultural space', *prostor literature* 'the space of literature', *literatura kot simbiotični prostor* 'literature as symbiotic space', and *umetniški prostor* 'artistic space'; however, studies with space in such metaphorical meanings are omitted from the overview. Chronologically viewed, the hits show continual interest in the topic of space in letters. The most publications were in 2006 (to a great extent because of the publication of the Seminar on Slovene Language, Literature, and Culture proceedings, devoted to the theme of the town, and the Slovene Slavic Society collection of studies on the theme of regionalism) and 2008, but the growing number of hits must also be attributed to increasingly exact bibliographical descriptions.

Different methodological approaches have engaged with space as one of the basic elements in literature. In the context of poets' biographies, positivism devoted itself to the birthplaces, residences, and locales poets visited. Authors of literary- and cultural-historical guides make good use of this heritage—some in series (Slovstveni

in kulturnozgodovinski vodniki [Literary and Cultural-Historical Guides], 1991–98; Kulturni in naravni spomeniki Slovenije [The Cultural and Natural Landmarks of Slovenia], 1965–), others individually, as do the editors of the series Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev [The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers 1946–] and the editors of critical editions of the Slovene classics. Marja Boršnik was among the most copious describers of places associated with writers and places that motivated their texts.

Although space is an important literary component, it was reflected in Slovene literary theory relatively late. Silva TRDINA (1958) has nothing on space in literature. Matjaž KMECL (1976: 216–22) treated »literary space« together with time in the chapter Prelinguistic Components, subchapter Composition. He writes that space is not emphasized in lyrics but in drama and storytelling, where real, external (the author's and reader's) and internal or fictional time (of occurrence) are distinct. The segments of space the reader witnesses depends on the narrative point of view, which is, according to Percy Lubbock (1921), either panoramic or scenic.

Interest in setting was emphatically articulated in narratology, which led after 1981 to a series of theses on chronotopes in authors' works. The mentors were Franc Zadravec, Helga Glušič, Miran Hladnik, Jožica Čeh, Gregor Kocijan, Majda Potrata, Igor Grdina, Alojzija Zupan Sosič, Aleksander Bjelčevič, Tomo Virk, and Janez Vrečko. A typical title for such studies was »Time and Place in ...« (e.g., Alenka Glazer, Time and Place in Janko Glazer's Poetry, *Jezik in slovstvo* 1982). Marjan Dolgan (1983) devoted a sixty-three-page chapter, Narrated Space, to space in Ivan Pregelj's works. It is as long as the chapter on time (fifty-nine pages). He put forth a typology of three kinds of space—the narrator's, the addressee's, and episodic. In the last decade, after 2002, interest in space migrated to thematology, or the study of motivation (Simonek 2004, Smolej 2008). Theses in this field have titles like [*The Location of...*] in Slovene Letters.

Miran Hladnik has been interested in space as an abstract, schematic category in his research of the deep structure of genre. Accordingly, he applied Lotman's (1980) model of three semiotic fields—protagonist, home, and dangerous external space (forest, mountain)—to Josip Vandot's Alpine tale. Then he took up setting in rural tales, analyzing them by region, and setting in the historical novel, which he described by places. Among rural tales, regional tales with recognizable areas and emphasis on a setting that determines the character and actions of literary protagonists received special attention (HLADNIK 1991; 1998). He focused on the images of Kranj and Gorenjska in Slovene narratives (HLADNIK 2012). He expanded space as a literary setting in these studies with the sociological concept of a culturally creative geographic space. Herein falls the discovery, as yet unexplained, that Styrian writers have been twice as likely to write historical novels than writers from Gorenjska, who, in contrast, favored the rural tale.

Although tales were spatially marked from the beginning, the concept of a regional tale did not yet exist in the nineteenth century. For instance, we can say about Josip Jurčič's »Sosedov sin« (1868) that it takes place somewhere in Dolenjsko; however, it is quite possible to imagine that it could have been located in another place in Slovenia. Such substitutions were not possible in the regional tale. Regional consciousness first appeared in poetry (Simon Jenko's epithet, »the poet of the Sorško

polje« nicely illustrates this), then in short prose, which was formally more innovative than long prose works (e.g., Ivan Tavčar's »Pictures from the Loka Highlands«, Anton Koder's »mountain tales«, or Matej Tonejec Samostal's »tale from the hills«), and finally in the mid-length and longer rural tales of Fran Jaklič, from Suha Krajina, who no longer used paraphrase to hide the places he set his works (e.g., »a certain town in Slovenia« or »in the district of L.«), but simply gave them real geographical names. Critics always quickly and happily noted the regional emphasis and captured it in phrases to the effect that the typical, pure, sculpted, plastic portraits were as if transported from the land into the book.

The regional tale is a temporally limited genre definition, because it mainly applies to internationally comparable, regionally discernable narratives in the 1920s and 1930s, when critical reflection on regional literature also flourished. Miško Kranjec in particular established awareness of the regional tale for Prekmurje; Ivan Albreht first put Primorsko on the Slovene literary map, followed by France Bevk, Andrej Budal, Narte Velikonja, and Ciril Kosmač. Prežihov Voranc presented Carinthia; Anton Ingolič and Janko Kač Styria; in the 1930s, Janez Jalen and Jan Plestenjak renewed Finžgar's tradition of the Gorenjska tale, the latter exclusively in the Škofja Loka surroundings; Lojze Zupanc and Jože Dular put on display the character of the Dolenjsko region and people almost one hundred years after Josip Jurčič.

An exact statistical analysis of the rural tale's setting, taking into account the difference between the lowlands and mountains, the role of interiors (tavern, peasant house) and exteriors (relations between the fields, forest, and pasture) has not yet been done, because the corpus of rural tales has been insufficiently marked for this purpose. It is evident that many titles of rural tales are a combination of the protagonist's name and his location (e.g., »Aleš iz Razora«, »Fant s Kresinja«, »Nevesta s Korinja«, »Zarečani«), or the word *dom* 'home' and geographical location (e.g., »Dom na Slemenuk«, »Dom med goricami«, »Dom v samoti«, and »Domačija ob Temenici«).

The authors of regional tales in the 1920s and 1930s programmatically portrayed less well known, peripheral Slovene regions in order, at least in fiction, to level the cultural balance between the different regions and show the unity of the Slovene cultural space. Regional consciousness was thus much greater and more loaded among the less numerous writers from peripheral regions than among writers from Carniola, in the center, where literary production was more prolific.

In Slovene literary history, the genres of Alpine tales (Hladnik 1987), travel accounts (Zupan Sosič, Andrijan Lah), and to some extent also historical, biographical, and war novels were more precisely defined, concerning the episodic space. Examples of classical travel accounts are Janez Mencinger's »Moja hoja na Triglav«, Fran Levstik's »Popotovanje iz Litije do Čateža«, Prežihov Voranc's »Od Kotelj do Belih vod«, Fran Erjavec's »Pot iz Ljubljane v Šiško« and »Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo«, and perhaps also Izidor Cankar's *S poti*.

The Seminar on Slovene Language, Literature, and Culture proceedings on the theme Countries and Towns opened up the topic of space in 1998, followed by the 2006–10 series Proceedings of the Slovene Slavic Society: *The Role of Borders, Crossing Borders, Living with Borders, Slovene Microcosms—Interethnic and Intercultural Relations*, and *The Role of the Center: The Convergence of Regions and*

Cultures. The list of Slovene studies on literature and space shows that the most researched authors and places were France Prešeren (seven studies), Ivan Cankar (five, Vrhnika), Ivan Pregelj (five, Tolminsko), Oton Župančič (four, Bela krajina) and, with somewhat fewer, Josip Jurčič, Srečko Kosovel the »poet of the Karst«, Drago Jančar, and Ciril Kosmač. The most interesting spaces were the sea and Bela krajina, followed by Gorenjska, Kranj, Ljubljana, and the mountains; then Istra, the city, Vienna, and Vrhnika.

Because I am particularly interested in empirical literary research, I will summarize my thinking on the yet to be realized possibilities of this approach to literary space. At least two spaces ought to be added to the analysis: space in the text—that is, settings or the place of actions—and space external to the text (e.g., birthplaces, authors' residences), as well as the connections between them. Spatial determinants may be very wide (e.g., local, provincial, global, or European) or narrower, yet still general (e.g., national space, the city or countryside, village, forest, road, mountains, sea, rivers, or water), or very specific microcosms (e.g., cave, cliff, clearing, bridge). Spaces can be named (e.g., Austria-Hungary, Gorenjska ... Ljubljana, Gorica ... Šumi bar, or Prešernov gaj) or not, and there can be real geographical names (that can be marked on a map) or fictive place names.

It only makes sense to deal with space in the texts of authors who themselves front the spatial dimension. We find them in anthologies of fiction about towns with such titles as *Mariborska knjiga*, *Ljubljanska knjiga*, *Kranjska knjiga*, *Tržaška knjiga*, and *Goriška knjiga*, as well as in the works of poets who are known by their regions, such as Alojz Gradnik (Istra, Goriška brda), Simon Gregorčič (Gorica, Soča), Cvetka Golarja (Sorško polje), Janko Glazer (Pohorje), and others. Facts about literary sites and writers' residences, collected out of local interest, can also be found in multiauthor collections devoted to regions—about Kranj, Celje, Kamniško, Škofja Loka, and other places. Some of the most careful research is devoted to excerpting, mapping, and analyzing writers' correspondence, travels, and movements, as we can see from their collected works and the series *Correspondence of Prominent Slovenes* (*Korespondence pomembnih Slovencev*) that Slovene Academy of Sciences and Arts publishes.

A check of the Digital Library of Slovenia shows the frequencies of competing terms for space in literature, with the following specificities: *pripovedni prostor* 'narrative space' has existed in scholarly parlance since 1969 (Kmecl, Glušič, Kocijan, Dolgan, Juvan, Katarina Bogataj Gradišnik, Gorazd Beranič, Irena Grčar, Aleksander Kustec, Julija Sozina, Barbara Zorman, Alenka Jensterle), *dogajališče* 'setting' since 1972 (Matjaž Kmecl, Franc Zdravec, Robert Hodel, Marko Juvan, Miran Hladnik, Aleksandra Belšak, Silvija Borovnik, and others), and the Bakhtinian *kronotop* 'chronotope' since 1983, beginning with Marko Juvan and under a Russian studies influence (of Miha Javornik, Ivan Verč, Aleksander Skaza, Nadežda Starikova, Galin Tihanov). The expression *dogajalni prostor* 'setting of the action', which Franc Zdravec introduced (1974), occurs five times more often than the former terms. Its frequency is attributable to its use in criticism (for example, by Marijan Zlobec, Marjan Dolgan, Igor Gedrih, and Franček Bohanec). Because of its marked frequency, we might select it as an blanket term. Scholarly journals differ little on the use of these terms, which occur most often in *Jezik in slovstvo*, followed by *Slavistična*

revija; they occur sporadically in *Primerjalna književnost* and *Sodobnost*. The term 'chronotope' is an exception, receiving preference in *Primerjalna književnost*, while 'setting' is favored in *Sodobnost*. The rhetorical term 'topos' seldom refers to space or even to literature and so is not included in the comparison.

2 The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers

The series, which has been in publication since 1946, comprises approximately 250 books by thirty-seven Slovene classics in critical or scholarly editions. The notes to the first books (by Mirko Rupel on Josip Jurčič, Janez Logar on Janez Trdina, France Koblar on Dragotin Kette, Anton Ocvirk on Srečko Kosovel and Janko Keršnik, and Anton Slodnjak on Fran Levstik) evidence the fact that the interest in spatial data in the classics was standard and unproblematic. It derived from the assumption of the biographical and experiential bases of fiction, which was generally suited to the realistic core of the Slovene classics. It is well known that as the editor of Anton Aškerc's and Ivan Tavčar's collected works, Marja Boršnik was exceptionally keen on spacial information; therefore, I will excerpt her commentaries for a typology of comments on space. But because editors of other classics were attentive to spacial data as well, I will selectively add some other examples. A planned comparison of the frequency and kind of spatial notes in The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers will remain for another article.

In the first volume of Ivan Tavčar's *Collected Works* (1952), Marja BORŠNIK indicated the importance of space with a foldout plan of the village of Poljane in the second half of the nineteenth century, which was sewn into the book (Figure 1). A year later, she included a map of the Poljanska Valley and the uplands around Škofja Loka in volume 3. There are sixty houses on the plan, »the residents of which [...] are named in connection with Tavčar's works« (Tavčar *I*, 1952: 376) with past and new house numbers. The surveyor Karel Kavšek drew the plan from cadastral registries, civil records, and firsthand observations. The students Branko Berčič,¹ France Bernik, Boris Paternu, Olga Ratej,

¹ Branko BERČIČ (1955: 281–82) reported on this in detail: »The writer's very close connection with his native region recommended to the editor and commentator of the collected works a copious and careful system of scholarly research. It was a question of how to interpret the numerous events and characters in Tavčar's works when you know that the writer built on actual stories and personages, freely adapting them in his lively creative fantasy, and when you know that among the people in the Loška highlands the knowledge of Tavčar's works is such that you cannot tell where the oral tradition ends and the recall of actual events begins, and how to sort it out in the writings. The editor correctly recognized that one person would be lost in the work and so she interested a circle of her students in Slavic studies at Ljubljana University in the work and walked with them in a planned fashion all over the area of Raka na Dolenjskem and the land below Blegaš. From the collected materials there grew thorough notes that were sometimes so rich and full of descriptive detail that they seemed overly pedantic, although they are absolutely necessary for researching the imagination and style of a writer of Tavčar's profile. Only in this way, given the lack of manuscript materials and the writer's literary archive, could the genesis of individual works be coaxed out, or at least theses about the origins of this or that story be documented. For the first time in editorial practice on collected works, maps, sketches of communities, and family trees were used to aid enjoyment and close study.

Even today, a careful reader should descry in the original text and the abundance of material in the notes an evolutionary picture not only of Tavčar the writer, but of the time and environs in which he worked.«

Minca Stanovnik, Meta Valič, and others checked the plan. The map, with the names of all the places mentioned in Tavčar's fiction, is the work of France Planina.

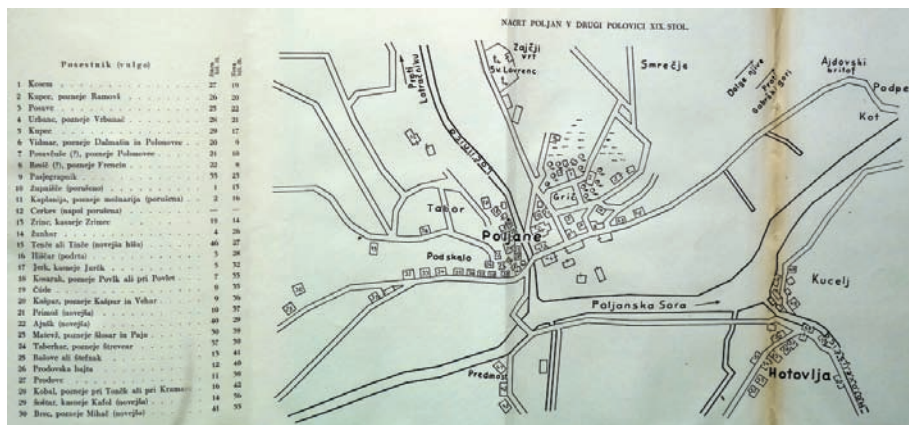


Figure 1: A plan of Poljane in the second half of the nineteenth century (Tavčar I, 1952).

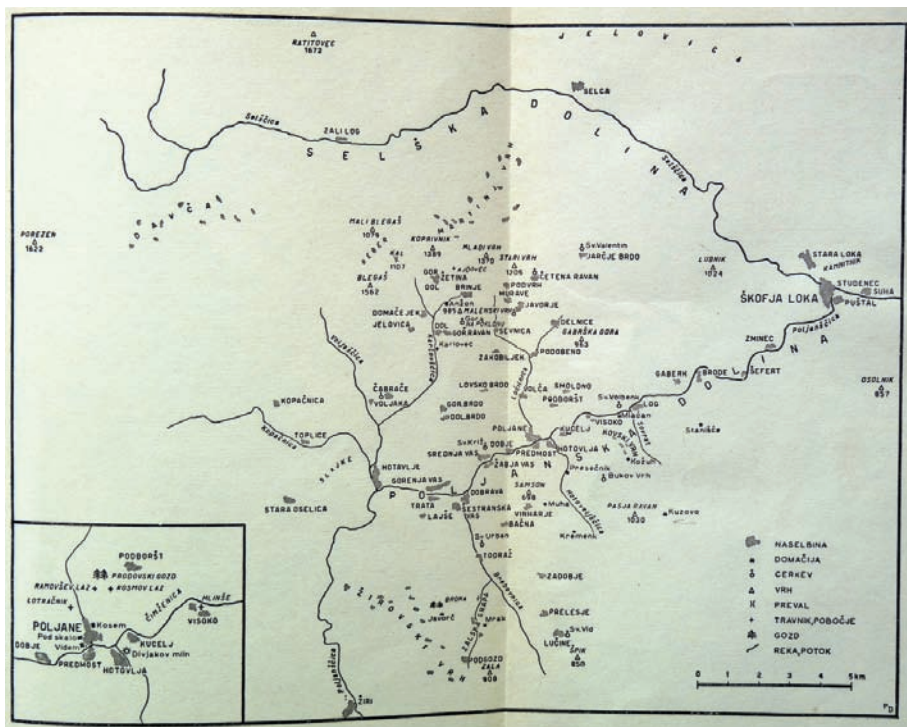


Figure 2: The Poljanska Valley and the uplands around Škofja Loka (Tavčar 3, 1953).

Boršnik was continuing the kind of notes that Ivan PRIJATELJ had assembled for TAVČAR's first *Collected Works*, in six volumes (1921–1932). In the absence of materials on the genesis of a work, »he focused on the study of models, of characters and places, that Tavčar drew upon«. In the process, his informants at Visoko, especially Tavčar's widow and his relative Lovro Perko, saved a good many reminiscences from oblivion, »which, however, he did not critically examine against civil archives and elsewhere«. (Tavčar *I*, 1952: 370)

There are two kinds of spatial data in Boršnik's notes: independent explanations of locations that are named or comments on persons who may have been constitutive models for the writer. Boršnik and the students tracked the persons, as she explains: »Field work cannot be disdained, especially when studying places [...] where a person must be extremely cautious, because they mix people's imaginations with what Tavčar says and what his commentators say. The import of such precise work is not positivist pedantry if it serves the study of the writer's creativity and style« (TAVČAR *I*, 1952: 372). Facts about locations are sometimes so closely tied with people that they are difficult to separate. Space was thus just one component of the reality that the notes to the texts were meant to define.

The notes to particular texts do not elucidate all of the recognizable actual locations or places that are mentioned; for example, Paris, Granada, Madrid, America, and Europe in the novella »Dona Klara«. Spatial information is given only when it can be found on the map that is appended: »Gregor Inglič's farmstead, locally known as 'Vidmar's' (see the plan of Poljane, number 44)« (TAVČAR *I*, 1952: 379). It is important to recall that of all the places that figured as settings in Tavčar's narratives, Boršnik appended a map only for his native Poljanska Valley, and not, for example, for Ljubljana, where he lived most of his life and where his historical novels are set. This derives from mythologizing the countryside, which was supposed to be the national genetic reservoir and refuge.

The narrator in the the novella »Mlada leta« directly urges such an understanding of native land: »Be proud of your birthplace! And believe me, when I give praise to eternal fate, I am most grateful that I was born in the Slovene land—among a small, vital people.« (TAVČAR *I*, 1952: 53) In brief, the writer's native land is differentiated from others.

The notes with geographical names are supplied for locations that are unnamed in the narrative; for example, the statement, »when I walked through my narrow, native valley, along the white road next to the rushing water«, the editor comments, »Tavčar calls up memories of his own return to the Poljanska Valley along the road by the Poljanska Sora«. And immediately thereafter: »There at the corner ... where a steep hillside rises, there I stopped and, moved, looked at my father's village: The so-called Corner is formed by a steep hillside on the north side of the road in the direction from Visoko to Poljane and the Poljanščica River channel. The steep hillside rises at the next turn the road makes, when it leads sharply northwest, and it is also called Videmski Corner. [...] (See the plan of Poljane in the appendix.)« (TAVČAR *I*, 1952: 381). This example shows that additional information from other sources often supplements spatial identification.

A special challenge for editors are attempts to conceal geographic space, which nineteenth-century writers did with asterisks: »Among the firs' shadows rises up a

fine, small castle, the dukes' ** estate« (TAVČAR *I*, 1952: 53). BORŠNIK noted that in the novella »Mlada leta« Tavčar used asterisks to »try to erase the trace that would confirm the imagined setting of the action in the novella«. She deciphered it as Raka, where »in his student years Tavčar spent at least some of his vacation at his uncle's, the pastor Anton Tavčar«, and she devoted an entire page to describing the manor house on the southwest side (TAVČAR *I*, 1952: 391). Some places are poorly hidden and their identifications are trivial—for instance, »I was in a city that can remain unnamed: T. intends Ljubljana« (BORŠNIK, TAVČAR *I*, 1952: 407). Elsewhere, extended, veritable detective expertise is applied; for example, to the »spring behind the Dolinčeva house« (TAVČAR *I*, 1952: 383–84).

Identifying a literary location with a geographic basis is only the first step. The next is adumbrating sparse data on the space in the narrative with additional information, including that which pertains to the present and thus not only elucidates the text but engenders interest in the location itself. Such statements are recognizable by the word »today«; for instance, »Even today, on the left bank of the Sava there stands the ferryman's hut«; »Even today, people remember the mighty chestnuts at Podbrezje [...] Nowadays the chestnuts are sparser there« (TAVČAR *2*, 1952: 430). A prominent example is the ten-page »Povest v kleti«, which is outfitted with six pages of notes, of which one-third pertain to space. Among them is an entire page on which lot numbers are recorded, their area, and joined lots, which is to illustrate the wealth and status of a given model for a literary character.² Even with all this exactness, which today seems excessive, BORŠNIK was aware of the relative value of the data that was collected, because after all Tavčar »was never a descriptive realist, yet there were elements that he took from reality, always turning and rearranging them in his rich and productive imagination.« She would warn that it is necessary to take them cautiously and critically (TAVČAR *I*, 1952: 372–373).

Notes of this kind support the conviction that fictional space and characters are in close contact with real space, and their purpose is to show that, and especially to point out deviations. Stating the fit of a fictional space to a real one—these kinds of notes are recognizable by the word »right«: »A traveler coming from Škofja Loka first glimpses Poljane right at this place. (See the plan of Poljane in the appendix.)« (BORŠNIK, Tavčar *I*, 1952: 381)—is in fact the necessary point of departure for listing the differences between them. When it is a case of a first-person narrator, it seems almost a given to the editor that it should be identified with the author. Since a good deal is known about Tavčar the author, significant differences arise between the two. In the narrative »Bolna ljubezen«, for example, there is the statement, »Now I am studying anatomy«, which the editor explained in this way: »In fact, at the time T. was writing this 'novella,' he was studying law in Vienna« (TAVČAR *I*, 1952: 385). Even minute spatial data were subject to pedantic checking; for instance, »surrounded all about with flowering, fragrant forests of mighty chestnuts: it is not documented that in those times in Tavčar's area there were the wild chestnuts with white flowers that T. refers to here [...] although native chestnuts grew there, only they were mixed in with other tree.« (TAVČAR *I*, 1952: 387)

² A clarification is given in the second edition that the student Boris Paternu did the tortuously positivist research of the real estate records.

However, BORŠNIK was much more cautious than Prijatelj, whom occasionally she polemically corrects, in identifying the narrator or protagonist with the author. She did not excessively subordinate literature to the realia of the writer's life. She refused to identify the narrator and author when there were too many differences between them; for example, in the narrative »Povest v kleti«: »As soon as we conclude that the point of departure for understanding this work is that Tavčar does not necessarily have himself in mind when the characters speak in the first person, everything fits fairly.« (Tavčar I, 1952: 379). To the narrator's statement in the story »Čez osem let« that »at the university... I studied only philosophy«, which contrasts with the generally known fact that Tavčar studied law, BORŠNIK attaches the comment that »like everything else, this shows that the protagonist of the novella is not intended to be the author himself, even though he speaks in the first person.« (TAVČAR I, 1952: 408)

The editor BORŠNIK can only document differences between supposedly real bases for settings and their literary representations: »a marker, the only one in the cemetery: This 'marker' in the Poljane cemetery does not exist and never did« (Tavčar 2, 1952: 421). Or the differences are material to her espoused »study of the writer's creativity«—that is, for interpreting his 'poetic license'. An illustrative example is Tavčar's novella »Otok in Struga«, which contains in its title the names of the two castle settings that in reality, on the map, have reversed locations. BORŠNIK devoted an entire page of commentary to each:

Struga: T. reveals a more or less reliable panorama of the area along the flow of the Krka from Novo mesto downstream. At the same time, he substituted the location of Otok with that of Struga, which in fact is several kilometers farther from Novo mesto, not closer than Otok. He probably did this only in order to be able to achieve an effective picture of how the Krka washes up the baroness's corpse from Struga at Otok, which in fact could not happen, because the Krka flows in the opposite direction (PRIJATELJ 3, 1929: 422). (Tavčar 2, 1952: 408)

That which is imagined is in principle no less reliable than the geographically or historically attested; in fact it could be even more true. Yet in the editor's (RUPEL) argumentation, the postulate that realistic literature, a reliable representation of life, is the ideal has high value. When the writer departs from real bases, he makes mistakes. The invented is therefore less worthy: »That Jurčič contrived the figure of Rojinje³ is also evident from the fact that he uses the name in the singular and then as a plural noun, and with the preposition *na* 'on' or *v* 'in'. Further: »For the reader who knows this area well is disturbed at how the writer moves his characters around it.« (Jurčič 3, 1949: 357, 360).

While Boršnik's spatial notes, generally supported by fieldwork, elucidated Tavčar's terse descriptions of settings, Mirko RUPEL permitted himself more latitude with Jurčič's similary spatially fluid texts. He wrote about the novel »Cvet in sad« (Jurčič 6, 1953: 367):

³ In the second edition (1965: 375), the new editor, Janez LOGAR, somewhat softened Rupel's statement about Jurčič's imagination: »That Jurčič adapted the figure of Rojinje« (Thanks to Igor Kramberger for pointing out the change between the first and second editions).

The regional backdrop for the action of Jurčič's »Cvet in sad« is Dolenjska. One is tempted to think of the Muljava area because some of the characters are from there; for example, Šepec (see below). The vineyards take us further east, perhaps to Kostanjevica. The writer surely drew »the castle« Zabrezje according to some real building; it is less probable that it could be the same castle that he depicted under the name Slemenice in *Deseti brat*, as an anonymous feuilleton writer insisted in the article »Jurčič's Slemenice and Polesek in the Past and Today« (S. 30 January 1942): the descriptions of Zabrezje (see p. 182) and Slemenice (see Jurčič 3, 1949: 147–148) are quite different. Because of the post office building we are reminded of Hudo, a hamlet between Stična and Višnja gora, where the Foedrnsbergs (Fedrmans) had a post office. A certain Kabac, Jurčič's Šepec, rented their sawmill. Jurčič also used the relations between the sawyer Kabac and his wife, which were not very good, in his novel. The tavern that so attracts the sawyer is Bolko's in Muljava, well known from *Deseti brat* as Obrščakova's. (about Kabac-Šepec, see the note to p. 191)

This curious position caused him to praise the writer's creative genius, which could improve upon modest historical sources; however, RUPEL found himself in difficult straights when these improvements did not agree with Valvasor, whom he equally intensively studied, marveled at, and edited for publication:

He could weave a historical tale from even the modest historical monument that the castle ruins [...] appeared to him to be. For our tale (»Grad Rojinje«) as well it is said in a folktale only that northwest of Muljava beyond Kravjak there was once a castle called Roje. Although Valvasor only mentions the castle Kravjak near Muljava (Slava XI, 631), and has the castle Roje somewhere else entirely (near Šmartno by Litija, Slava XI, 225), yet it is unlikely⁴ that there was not once a castle beyond Kravjak, as the locals insist (see »Jurčičeve Slemenice in Polesek nekdanj in zdaj« [S 30. I. 1942]). After all, Jurčič referred to its ruins elsewhere, three times in *Deseti brat* (see p. 148, 227, 253). (Jurčič 3, 1949: 357)

Pasting narrative onto real places and events in some cases lead to speculation. France KOBLAR, the editor of Dragotin Kette's *Zbrano delo*, gives, for example, a summary of a newspaper report about the Czechs' arrival at Št. Peter na Krasu in 1887. He writes that »many people came from the Pivka, Košana, and Bistrica valleys, and there was enormous enthusiasm«, because it seemed probable to him that Kette must have been among them. Similarly unproven is the attribution to Kette of a poem about an earthquake in *Zgodnja Danica* in 1897 simply because the author signed as »Notranjec«, a resident of the Notranjsko region (Kette 2, 1949: 295–96).

The explanatory comments in writers' collected works also contain the names of places that supposedly motivated content or where writers lived when they began their texts. Editors attempt to date the origin of texts with biographical data. Jurčič's »Kloštrski žolnir«, for example, comes with the following explanation:

4 In the second edition (1965: 375), Janez LOGAR changed the expression »it is unlikely that there was not« with the more assertive »it is however certain that there was«, and justified the change: »the preserved ruins of thick walls confirm this. The castle is historically attested under the name Weineck—that is, Vinjek—from the middle of the thirteenth century; at that time it was the fort of the prince of the land.« The change goes along with the editor's possible viewing of the location and the criticism or correction of Rupel's notes written by Jože GREGORIČ (1959: 19–20).

It seems that Jurčič's first impulse for this tale was during summer vacation in 1865, when with his uncle he visited Jablanice nad Kostanjevica (chapter III, p. 1). While I would not assert, as does PRIJATELJ, that that was the first time Jurčič saw the house where his father was born (see Jurčič 2.:1948: 306, 314), yet I admit that that visit made a deeper impression on the grown boy than any previous one in his younger years. The unusual location of Kostanjevica especially moved him, so that he made it the setting of his story, as we can conclude from the introductory sentences of the tale. (Jurčič 3, 1949: 360)

Since the functions of spatial data are interwoven, it is difficult to assign them a uniform definition and describe them with a suitable term, making an empirical treatment difficult if not impossible. Thus the quantitative relations between them that are summarized in the conclusion must be viewed with proper caution.

3 Conclusion

This outline of the Slovene literary-historical thematization of space rests on a bibliography of studies that originate for use in the research project *The Space of Slovene Literary Culture* and shows continuing attention to questions of space. Spatial approaches can be found in narratology (Dolgan 1983); genre research on the regional and rural tale and historical novel (Hladnik 1990; 2009), as well as the travel novel; in thematic studies and studies of boundaries in the context of intercultural literary history.

Even before, the treatments of space were a standard part of editorial notes to the *Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* (1946–). Notes on space satisfied curiosity about the real bases of literary settings and the places authors lived. Marja Boršnik provided a model for doing them with Ivan Tavčar; as measured by the first volume of Tavčar's collected works, the data on space or linked to space take up approximately one-fifth of all of her notes.

1. Additional data on supposed, real geographic locations, derived from different sources (fieldwork, oral and published accounts, general knowledge) are the major part. This contradicts Boršnik's assertion that the data were to serve the study of the author's creativity, the sole goal of editors and literary historians. The data helped understand poets' and prose writers' lives, the surroundings they came from, and their bonds to those spaces; it helped fix their places in the canon much more than it helped understand the origin of fictional works and their structures. 2. A fifth of the spatial notes compare the setting of the action with its supposed geographic basis, affirming their mutual connection and matching. 3. An eighth compare them, highlighting disjunction as a result of the author's creative fantasy. 4. Another eighth of the spatial notes explain the genesis of texts with a fact about where the author commenced the text or where he conceived of it. 5. Some notes are polemics with antecedents about real spatial bases, have to do with spelling or etymological problems with place names, reveal the identity of intentionally hidden locations, or admit the impossibility of finding a corresponding real basis. Artists' birthplaces or regions carry special weight among all spaces.

The spatial notes in *The Collected Works of Slovene Poets and Prose Writers* are valuable for cultural identification and the conceptualization of places. The notes are useful to compilers of literary, historical, and cultural guides; the organizers and participants of literary excursions; for hikes along writers' paths; and visits to houses where they were born. The facts can be entered into databases, Internet maps, and the on-line texts of the classics.

Methodologically, an additional value of treating literary space as has been done in this article is the corrective to simple, programmatic conceptions of literary texts' autonomy. A more complex, less exclusive image of literature is offered, which is integral to different contexts, from an author's life to national strategies of survival. The experience of editors' copious efforts to determine the relations between the historically and the geographically attested on the one hand and authorial invention on the other lead to the realization that artistic credibility ought not be defined by the degree of distance from real bases, and that it is not identical to fictiveness, but that literary affect derives from constant interplay between reality, from which it receives its impulses and for which it is intended, and imagination, or the slipperiness of that relation.

WORKS CITED

- Branko BERČIČ, 1955/56: Po petih knjigah nove izdaje Tavčarja [On the new, five-volume edition of Tavčar]. *Jezik in slovstvo* 1. 278–282. Web.
- Marjan DOLGAN, 1983: *Kompozicija Pregljevega pripovedništva* [*The composition of Pregelj's narrative style*]. Koper: Lipa.
- Jože GREGORIČ, 1959: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1 [Notes on Jurčič, vols. 2–3]. 18–22.
- Miran HLADNIK, 1987: Planinska povest [The mountaineering tale]. *23rd seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Alenka Šivic Dular. Ljubljana: FF. 95–102. Web.
- , 1998: Regionalizem in slovenska književnost [Regionalism in Slovene literature]. *34th seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF. 103–14. Web.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest* [*The Slovene rural tale*]. Ljubljana: Prešernova družba. 45–48. Web.
- , 2009: *Slovenski zgodovinski roman* [*The Slovene historical novel*]. Ljubljana: FF. 218–24. Web.
- , 2012: Gorenjska v slovenski književnosti [Gorenjska in Slovene literature]. *48th seminar on slovene language, literature, and culture*. Ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Wikisource.
- Josip JURČIČ, 1965: *Zbrano delo, 1–9* [*Collected works, vols. 1–9*]. Ed. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1946–69. 2nd edition, 3, Ed. Janez Logar.
- Dragotin KETTE, 1949: *Zbrano delo, 1–2* [*Collected works, vols. 1–2*]. Ed. France Koblar. Ljubljana: DZS.

- Matjaž KMECL, 1976: *Mala literarna teorija* [*An introduction to literary theory*]. Ljubljana: Borec.
- Andrijan LAH, 1999: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni* [*All ends of the earth: Slovene travel literature from Knoblehar to the present*]. Ljubljana: Rokus.
- Stefan SIMONEK, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviču [The world of Vienna's parks in Ivan Cankar and Ivo Vojnovič]. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- Slovenske razprave o prostoru v literaturi. Literatura in prostor [Slovene studies on space in literature. Literature and space]. Wikiversity.
- Tone SMOLEJ, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti [The image of Vienna in Slovene literature]. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.
- Ivan TAVČAR, 1951–1959: *Zbrano delo, 1–8* [*Collected works, vols. 1–8*]. Ed. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS. 2nd edition, 1, 3, 1966.
- Silva TRDINA, 1958: *Besedna umetnost, 2: Literarna teorija* [*The art of literature, vol. 2: Literary theory*]. Ljubljana: DZS.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman [Travel! Travel! The recent Slovene travel novel]. *Slovenski roman*. Ed. Miran Hladnik and Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 265–274.

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

NA STIČIŠČU LITERATURE IN GEOGRAFIJE: LITERATURA KOT PREDMET GEOGRAFSKEGA PREUČEVANJA NA PRIMERU SLOVENSKE ISTRE

Literarna dela kot diskurzivna artikulacija bivanjskega izkustva življenjskega prostora postajajo legitimen predmet geografskega preučevanja. Postmoderna geografija si je za svoje potrebe prilagodila tudi nekatere koncepcije literarne vede, kot so intertekstualnost, pokrajina kot besedilo ali geografsko zamišljanje. Kvalitativna analiza izbranih primerov literarnih besedil, ki tematizirajo prostor slovenske Istre, pokaže, kako se v njih oblikujejo topofilija, identitetna razlika jaz/drugi ter občutja kraja in brezkrayevnosti. Gre za sodobne pojme humanistične geografije, ki pretežno objektivistično, naravoslovno-družboslovno tradicijo stroke nadgrajujejo z upoštevanjem posameznikovega in skupnostnega dojemanja, zamišljanja in oblikovanja prostora. Literarna dela geografiji omogočajo preučevanje našega odnosa do življenjskega okolja in pomenov, ki jih prostoru pripisujemo ali pa se z njimi identificiramo. Naša razmerja do prostora so tudi temeljni pogoj za oblikovanje identitet in družbene odgovornosti.

Ključne besede: slovenska Istra, kvalitativna analiza besedil, literarizacija pokrajine, geografsko zamišljanje, kulturne reprezentacije

1 Uvod

Sčasoma je postala vodna gladina čudovita knjiga – knjiga, ki je bila nerazumljiva za neposvečenega potnika, ki pa je meni odpirala svojo dušo brez pridržkov in mi izročala svoje najbolj dragocene skrivnosti tako jasno, kakor bi jih pripovedovala na glas. In to ni bila knjiga, ki jo prebereš in potem vržeš proč, zakaj vsak dan je pripovedovala novo zgodbo. Vseh dolgih dvanajst tisoč milj ni bilo nikoli ene same strani, ki bi bila prazna, nobene strani, ki bi jo želel preskočiti, misleč, da boš na prihodnji strani našel kaj bolj zabavnega ali drugačnega. (TWAINE 1961: 55)

Literarna veda in geografija. Na prvi pogled se zdi, da nimata veliko skupnega. Prva se ukvarja z dosežki besedne umetnosti, družbenim življenjem in zgodovinskim razvojem književnosti, druga je vseobsegajoča, eklektična veda o prostoru in proučuje naravne pojave in družbena dogajanja v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Ne glede na prevladujočo predstavo o razkoraku med obema disciplinama pa je med njima veliko skupnih točk tako na ravni raziskovalnih postopkov in konceptualnih izhodišč kot tudi na ravni predmeta proučevanja. Čeprav je zaradi odmevnih debat o tako imenovanem »prostorskem obratu« v humanističnih in družboslovnih strokah, ki se množijo nekako od zgodnjih devetdesetih let 20. stoletja, pozornosti deležno predvsem zgledovanje literarne vede pri geografiji in kartografiji (prim. DÖRING in THIELMANN 2009), pa je izmenjava med strokama potekala tudi v obratni

smeri. Zanimanje za literaturo je sicer očitno že v zapisih Alexandra von Humboldta (1769–1859), enega od utemeljiteljev sodobne geografije, občasno pa tudi pri drugih geografi vse do sredine 20. stoletja (HENDERSON in GREGORY 2009: 420). Toda literarna veda in geografija sta se začeli zblíževati in povezovati šele nedavno, ko je geografija prerasla svoje tradicionalne okvire in se – zlasti na področju družbene geografije (*human geography*, *géographie humaine*, *Humangeographie*, *Kultur-/Sozialgeographie*) – na široko odprla novim tokovom in filozofskim koncepcijam ter se postopno preoblikovala v tako imenovano novo kulturno geografijo.¹

2 Stišišče ved: Geografija postaja tudi humanistična disciplina

Pomemben korak k zblíževanju literature in geografije je v svojem razvoju naredila tako imenovana humanistična geografija, ki poudarja, kako se odnos ljudi do njihovega življenjskega okolja oblikuje prek percepcij, ustvarjalnosti, prepričanj in izkušenj. Humanistični pristop, ki se je odzval na reifikacijo človeškega dejavnika v družboslovju, je postavil subjektivne percepcije ljudi in njihovo zavest v središče družbenih analiz. Zavest nas kot družbene člene pooseblja in nam omogoča, da v svetu prevzemamo dejavno vlogo, uveljavljamo svojo voljo in hotenje. Zavest ni samo nekaj pojmovno racionalnega, saj obsega tudi čustva, spomine, upanja, strahove, zadovoljstva, želje itn. (WARF 2009). Humanistična geografija se navdihuje pri fenomenologiji, eksistencializmu in idealizmu (mdr. pri Husserlu in Heideggerju), ko zagovarja stališče, da je svet v resnici družbeni konstrukt (HUBBARD idr. 2002) oz. da je intencionalno razmerje do predmeta za slednjega konstitutivno (prim. HUBBARD idr. 2002; PICKLES 2009). Čeprav je humanistična geografija razmeroma nova smer v družbeni geografiji, pa je humanistična misel v stroki že dolgo navzoča. Že veliki francoski geograf Vidal de la Blache (1845–1918) je na začetku 20. stoletja s preučevanjem življenjskih stilov (*genres de vie*) – kot za posamezno regijo značilnih odtisov kulturnih identitet in praks v pokrajini – dokazoval, kako tesno sta povezana zavest ljudi in njihovo življenjsko okolje. Pravi začetki humanistične geografije pa sodijo v šestdeseta in sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so jo uveljavili Edward Relph (1976) s študijami kulturnega vpliva množične proizvodnje in potrošnje, homogenizacije kapitalističnih pokrajin in posledične odtujenosti, Ann Buttimer (1976) s fenomenološko koncepcijo življenjskih svetov (*lifeworlds*), v katerih se dejanskost prepleta s človeškimi izkušnjami, in David Lowenthal, ki je pisal o pokrajinskih okusih, dojemanjih in odnosu med zgodovino in kulturno dediščino (WARF 2009). Yi-Fu Tuan, ki je skoval tîrmin »humanistična geografija«, je uvedel tudi zelo priljubljen in široko rabljen izraz *sense of place*, ki meri na subjektiven nabor občutkov in vtisov, ki jih posamezniki povezujejo z določenim krajem (TUAN 1974a). Zaradi občutka kraja na primer hiša postane dom. Isti avtor je v geografijo vpeljal še pojem »topofilija« (TUAN 1974b), ki je nadpomenka za vrsto subjektivnih občutij in pojmov, ki posameznike vežejo na določen kraj. Na splošno je humanistične geografe zanimalo, kaj daje

¹ Nova kulturna geografija kulture ne razume statično, ampak kot proces. Temelji na različnih teoretskih izhodiščih (marksistični politični ekonomiji, feministični teoriji, postkolonialni teoriji, poststrukturalizmu in psihoanalizi) in z vidika Foucaultove kritike v kulturi razkriva razmerja moči, preučuje konstruiranja identitet ipd. (HUBBARD idr. 2002).

krajem edinstveno noto, kako kraji vstopajo v človekovo zavest in kako zavest s svojo interpretacijo prostora posledično vpliva na oblikovanje krajev. To je geografijo povezovalo s krajinsko arhitekturo, kulturno antropologijo, sociologijo, umetnostno vedo in drugimi humanističnimi disciplinami (WARF 2009).

Naslednji velik korak k zblizanju geografije in literarne vede pomeni preučevanje geografskega zamišljanja, temelječe na kulturnih reprezentacijah, ki imajo tako čustveno kot tudi ideološko težo. Takšno zamišljanje sooblikuje identiteto ljudi, njihovo razumevanje sveta, pa tudi svet sam (HOELSCHER 2009a). Geografsko zamišljanje je v slovenski geografiji nov tîrmin in slovenske ustreznice za *geographical imagination* in *imagined* (tudi *imaginative*) *geographies* še niso utrjene. V tujini pa so se ti izrazi, ki se nanašajo na dojemanje prostora prek podob, besedil in diskurzov, začeli uveljavljati s postmodernimi družboslovnimi pristopi, ki so v veliki meri vplivali tudi na geografijo. V ozadju je ideja, da prostor ni stvaren, fizičen, temveč metaforičen, vzpostavljen prek kulturno in ideološko pogojenih reprezentacij. Ključen je bil prispevek literarnega teoretika Saida, ki je v svoji kritiki orientalizma *imagined geographies* razumel kot orodje moči, način za nadzorovanje in podrejanje območij (SAID 1995). Ustvarjanje podob in njihovo širjenje večinoma poteka prek tekstovnih in vizualnih gradiv, kar literaturo privede v samo jedro geografskega preučevanja.

3 Stičišče na ravni pisanja in branja

Na ravni zveze med pisanjem in branjem, ki se vzpostavlja v diskurzivnih praksah, literatura in geografija že dolgo sobivata. Če obravnavamo geografijo kot eno izmed diskurzivnih praks in je ne presoјamo v luči njene znanstvene paradigme, izoblikovane v porazsvetljenski sistematiki modernih znanosti, je geografija v najširšem pomenu besede od prvih začetkov pisanje, opisovanje in predstavljanje zemeljskih prostorov, s tem pa se stika z žanri besedne ustvarjalnosti, ki so jih v glavnem od 18. stoletja naprej začeli dojemati v luči občega pojma umetnosti, kot literaturo, leposlovje. Geografija se je vseskozi ukvarjala z vprašanji, povezanimi s prostorom, s tem, kje, kako in kdo si. Takšna vprašanja pa se obenem zastavljajo v procesu pisanja in branja. Kot je s pojmom kronotop poudaril Bahtin, je prostor oz. lokacija, prežeta z momentom časovnosti, temeljni element zgodbe, ki opredeljuje tako zgodbene akterje kot tudi strukturo, dinamiko, modaliteto in žanrski profil same zgodbe (BAHTIN 1982: 217–220). V procesu pisanja se v razmerju do geografskega izkustva in imaginacije zamišlja besedilni prostor, ki se stvarnim geografskim prostorom lahko prilikuje, se nanje referenčno nanaša, jih poljubno spaja, ustvarjalno kombinira, abstrahira in posplošuje, lahko pa od njih odstopa oz. prek njih razpira alternativne, možne, drugačne prostore, ki jih je Foucault imenoval »heterotopije« (FOUCAULT 2007). Lahko bi rekli, da je geografija neposredno ali posredno vpletena v pisanje, oblikovanje zgodbe, obenem pa je vanjo vgrajena: »Geografija deluje kot shramba za zgodbo.« (DENNIS in HOWELLS 1996: 1). Struktura fikcijskega prostora ne določa samo pomensko-vrednostne strukture besedila in njenih zunajbesedilnih vezi s kulturnim kontekstom (LOTMAN 1977: 219–234), ampak je zlasti v bolj mimetično usmerjeni literaturi tudi referencialni ključ za prepoznavanje dejanskih lokacij, s kakršnimi se sicer ukvarja tudi geografija. Da je v procesu branja literarnih del za mnoge na-

slovnike pomembno referiranje besedilnih prostorov na geografske lokacije, kažejo posledice tovrstne recepcije – obiskovanje krajev in prostorov, opisanih in interpretiranih v literarnih delih, na primer poti Byronovega grofiča Harolda, Dickensovega Londona, Prešernovega slapa Savica ali Kosovelovega Krasa. Želje mnogih bralcev po podoživljanju zgodbe *in situ* spretno izkorišča turistična industrija, to pa počnejo tudi državne ali krajevne oblasti, ki s spominskimi ploščami, spomeniki, toponimi, šolskimi ekskurzijami, imeni lokalov in podobnimi evokacijami zgodbenih lokacij s pomočjo literarnih konotacij utrjujejo prepoznavnost svojega ozemlja, ovekovečene-ga v kanoniziranih ali priljubljenih leposlovnih delih.²

Najbolj neposredna vez med geografijo in literaturo nastaja seveda v potopisni literaturi, ki združuje glavna vidika obeh diskurzov: je stvarno razlagalna, opisno informativna, obenem pa estetska, subjektivna in pripovedna. Potopisje je skozi svojo zgodovino po eni strani vir geografskega proučevanja, po drugi strani pa rezultat geografskega (profesionalnega ali laičnega) razmišljanja. Toda obravnava pomena potopisja za literaturo in geografijo bi preseгла začrtane okvire tega prispevka.³

Za sodobno humanistiko je značilno, da poudarja vlogo jezika kot sistema znakov, ki omogoča ne le komuniciranje, razpravljanje, izražanje mnenj, temveč prekrab, aktualizacij tega sistema vzpostavlja družbene vezi, pripadnosti, identitete, oblikuje modele za pojmovanje sveta, prostora. Postrukturalistični⁴ »jezikovni obrat«, ki je v humanistiki izpostavil ontološko prvenstvo teksta in diskurza ter ju povezal z razmerji moči in strukturami vednosti, se v geografiji najjasneje kaže v metafori *pokrajina je besedilo* (HOELSCHER 2009b). Razumevanje pokrajine kot besedila sicer samo na sebi ni iznajdba postmoderne geografije, saj je zaznamovalo že nemško *Landschaftsgeographie* in njeno hermenevtično razbiranje antropogenih sledi in objektivizacij družbenosti v fizičnosti pokrajine, koreninilo pa je še v starejšem izročilu krščansko-humanističnega tolmačenja prostora v stari geografiji 19. stoletja (HARD 2008: 271–272, 279–284). Toda prvotno zgolj metaforična analogija med tekstem in prostorom se je zdaj tako rekoč leksikalizirala in terminologizirala, s tem da je bila vpeljana v okviru razčlenjenega lingvo-semiotičnega pojmovnega instrumentarija, ki je preplaval postmoderno humanistiko. Na splošno lahko besedilo opredelimo kot komunikacijski pojav, ki nastane z uporabo jezikovnih znakov za predstavitev (reprezentacijo) neke vednosti, stališča in/ali uresničevanje nekega namena, cilja (JUVAN 2006: 120). Besedilo sestavljajo povedi in druge jezikovne pravine, ki so oblikovno in vsebinsko povezane ter soodvisne, tako da je besedilo zao-krožena celota. Ta celota predstavlja posebno raven pomena, to je smisel, ki ima med drugim posebno komunikacijsko vlogo. Tako besedilni smisel kakor omenjena vloga

² Dober primer je Dublin, kjer je eden pomembnih turističnih atrakcij *Dublin literary pub crawl*, lokal, v katerem recitirajo in igrajo irske avtorje (Joycea, Yeatsa, Becketta itn.). Nasprotno pa se cerkev Saint-Sulpice z napisom distancira od zgodbe Brownovega romana *Angeli in demoni*, ki naj bi se dogajala tudi v njej.

³ Tudi ekokritika, ki se je razvila znotraj literarne vede, tematizira področja, ki so delno predmet geografskega proučevanja. Pregledno je o ekokritiki pri nas pisala Jožica Čeh Steger (2012).

⁴ Poststrukturalizem kot intelektualno gibanje, ki je spodnašalo strukturalistično rigidnost in težnje po zanesljivosti, je s preseganjem tradicionalnih binarnosti vplival tudi na geografijo, npr. z reinterpretacijo parov objektivnost/subjektivnost, prostor/kraj, narava/kultura (WOODARD in JONES III 2009)

sta odvisna tudi od situacije oz. konteksta, v katerem besedilo nastane, položaja, v katerem ga naslovnik sprejema, in intenc akterjev, ki elemente materialnega sveta – z njihovim razumevanjem od okolja in vzpostavljanjem pomenotvornih razmerij med njimi – kot besedilo vzpostavijo ali dojamajo (JUVAN 2006: 120–121). Besedilo je »pojav, ki je vseskozi vpet v proces pisanja, razumevanja, interpretiranja in reinterpretiranja konvencionalnih znakov« (JUVAN 2006: 133), zato ni le kulturni izdelek, ampak tudi simbolni prostor, kjer sočasno potekata dva procesa: predstavljanje sveta in družbena interakcija. Besedilo je ne samo temeljna enota literature, ampak je, kot je opozoril Bahtin, »temeljna danost [...] vsega humanistično-filološkega mišljenja« (BAHTIN 1999: 285), kar pomeni, da je humanističnim znanstvenikom sodobna in pretekla kultura s svojimi praksami vred dostopna in pomenljiva samo prek tekstov (izjav), materializiranih v najrazličnejših oblikah; teksti kot izhodišče in glavni predmet humanistike pa so ne samo pisni ali ustni, temveč tudi nebesedni, denimo vedenje neke skupine v ritualih ali simbolna govorica arhitekture in urbanizma (prim. JUVAN 2000: 7–14). Pojem tekst, razumljen v širšem semiotičnem pomenu, je mogoče prenesti na življenjski prostor in pokrajino, kolikor v njuni fizičnosti opazovalec prepozna znakovnost (znake, indekse, sledi, simptome itn.), prek katere lahko prostoru prisodi neki pomen, sporočilnost. Geografija je pri preučevanju prostora segla še po dveh literarnoteoretskih koncepcijah, povezanih s pojmom tekst. Konstitutivna lastnost tekstov je medbesedilnost, saj vsako besedilo vsebuje sledi drugih besedil in znakovnih sistemov kulture oz. se nanje nanaša, sklicuje, te predloge pa spet predpostavljajo, evocirajo in predelujejo nove in nove tekstualne plasti sodobnega in preteklega kulturnega prostora (prim. JUVAN 2008). V luči pojma medbesedilnost lahko preučujemo slojevitost pejsaža ali mestnega tkiva, ki v sleherni sedanosti nosi v sebi sporočila ostalin iz minulih dob naravne in kulturne zgodovine, pa tudi človekovo orientacijo v prostoru ter njegovo kognitivno urejanje, členjenje in opomenjanje neposrednega življenjskega okolja prek mentalnih podob in shem, spominsko akumuliranih z recepcijo mnogovrstnih, zlasti žanrsko ponovljivih besedilnih imaginacij prostora (JUVAN 2006: 255–258). Drugi izraz, ki je pritegnil geografe, je diskurz, tj. raba jezika v konkretnih situacijah, v katere izjavljanje umešča svoje subjekte in vzpostavlja vezi z aktanti, ki so naslovniki izjave ali pa so z njo predstavljeni, predpostavljani, zlasti kot nosilci predhodnih, naknadnih ali možnih izjav (prim. JUVAN 2006: 47–51; KORON 2004/2005). V geografiji je diskurz razumljen kot niz reprezentacij, praks in predstav, ki oblikujejo pomene, jih povezujejo v omrežja in jih osmišljajo.

Metafora *pokrajina je besedilo* je na takšnih podlagah začrtala nove poti geografskega proučevanja. Pokrajina je sicer ključni geografski koncept,⁵ ki kljub navidezni enoznačnosti in jasnosti po svoji dejanski kompleksnosti, dvoumnosti, ideološko-metodološki raznorodnosti prekaša vse ostale koncepcije v geografiji. Od Carla Sauerja, ki je 1925 utemeljil pojem kulturna pokrajina (po njegovem jo iz naravnega območja kot medija svoje dejavnosti izoblikuje tam živeča kulturna skupina; SAUER 1963: 343),⁶ je târmin vseskozi spreminjal svojo pomensko vsebino

⁵ O pestrosti in raznovrstnosti geografskih konceptov, pristopov in izhodišč pri opredeljevanju pokrajine glej članek O pomenih pokrajine (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the

in dobival nove razsežnosti. Začetno sliko ali *image* pokrajine so v njej sami dopolnili procesi in funkcije, ki so takšno sliko ustvarili. Za nove, postmodernistične smeri proučevanja pokrajina ni več samo materialna, fizična stvarnost, ampak družbeni in kulturni tekst, katerega branje omogoča razkritje tistih pomenskih slojev in praks antropogenega preoblikovanja naravnih podlag, ki so pokrajino kot dokument ustvarili. Naše razumevanje pokrajine temelji na odnosu med dvema ravnema: kako je pokrajina sestavljena in oblikovana in kateri pomeni so ji bili pripisani ter kakšne izkušnje je generirala. Pokrajina zato ni nevtralna in pasivna, ni zgolj dani rezultat prežemanja naravnih in družbeno-kulturnih dejavnikov, ampak je neprestano proizvajana prek spremenljivih družbeno-prostorskih razmerij (URBANC 2012: 207).

Pokrajina je besedilo, ki ga je napisala (oblikovala) družba in ga berejo ter interpretirajo tako strokovnjaki (znanstveniki) kot tisti, ki v pokrajini živijo in jo vsakodnevno uporabljajo. Ideja v ozadju omenjene metafore je, da ljudje v pokrajino vtiskujejo tudi svoje mišljenje, predstave, ideologije in vrednote, kot da bi svoja čustva, stališča in misli prelivali na papir. Posledično je pokrajino mogoče brati podobno kot knjigo. Nova kulturna geografija tako oživlja in medbesedilno reinterpretira staro prisposodbo »knjige sveta« oz. »knjige narave«, ki je bila nekdaj priljubljeno obče mesto evropske literarne tradicije; ta metaforični topos izvira iz latinskega srednjega veka, njegove konotacije pa so bile pretežno teocentrične (CURTIUS 2002: 290–296). Dešifriranje pokrajinske simbolike pokaže, da so v pokrajino vtisnjena ideološka in politična sporočila ali pa je ta mogoče vsaj posredno razbrati iz njenih elementov (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). Bistvo tovrstnega dojemanja je, da pokrajina izgublja značaj vidne konkretnosti in postaja vse bolj subjektivna, saj se fizični in strukturni vidiki umikajo simbolnim vrednotam, percepcijam, izkustvom. Njeno branje nam odkriva številne zgodbe – podobno kakor piše Twain v našem uvodnem citatu o Misisipiju (URBANC 2011: 11).

Povezava med geografskim znanjem in literarnimi študijami se ne neha pri branju, ampak se nadgrajuje z analizo pisanja (BARNES in DUNCAN 1992), kar nakazuje etimologija izraza, ki poimenuje zemljepisno stroko. Izraz »geografija« v antični grščini (*geōgraphía*) namreč izvirno pomeni 'opisovanje zemlje', 'zemlje-pis' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literarne stvaritve in pokrajinske analize so torej medsebojno povezane še na ravni pisanja, opisovanja, o čemer je bil govor že na začetku tega poglavja: stičišče med obema diskurzivnima praksama je v njunem popisovanju razmerij med človekom in (naravnim oz. družbeno-kulturnim) prostorom, čeprav to počneta vsaka na svoj način. Tako geografija kot literatura pišeta o krajih in prostorih in jim pripisujeta pomen v določenem družbenem kontekstu; literarne pripovedi zato geografom lahko odkrijejo, kako je (je bil) neki prostor urejen in kako subjektivni odnos do prostora oblikuje družbeno delovanje (CRANG 1998:44).

agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ *Slovenski etimološki slovar* to zloženko razlaga iz gr. *gē* 'zemlja' in izpeljanke iz glagola *gráphō* 'pišem, rišem, slikam, vklešem'. Prvotni pomen *geografije* je torej 'opisovanje, risanje zemlje', tj. 'zemljepis' (SNOJ 1997: 140).

4 Stičišče preučevanja: Literatura kot geografski vir

Z rabo besedila kot vira za geografsko preučevanje so nekatere v stroki uveljavljene metode dobile nove razsežnosti. Geografska analiza besedil je že nekaj časa upoštevala stvarna, domnevno povsem faktična besedila, kot so arhivski in statistični viri. Zaradi njihove narave so jim pripisovali mimetičnost, stvarnost in s tem neposredno odslikavanje obstoječega sveta. Zdaj pa se zanimanje geografov širi tudi na tekstualno analizo leposlovja oz. fikcije, pri čemer se je meja med fikcijskimi in »faktualnimi« besedili močno zabrisala. To se ujema s težnjami sodobne literarne teorije, ki je opozicijo med fiktivnim in faktičnim že pred leti dekonstruirala in pokazala, da je v slehernem faktičnem tekstu vedno pri delu nekaj fikcijskega (na primer zgodbeni struktura) in da se tudi fikcijski teksti nanašajo na dejanskost (četudi le na dejanskost ideologije) oz. da v dejanskost kot govorni dogodki stvarno posegajo; teorija poleg tega opozarja, da premično kognitivno mejo med območjema realnega in imaginarnega določajo kulturno in zgodovinsko spremenljive družbene konvencije ter da je metodološko razlikovanje med fikcijo in dejstvenostjo razveljavljeno z logiko možnih svetov (prim. JUVAN 2006: 218–230). Ne glede na to, ali je besedilom pripisana fikcijskost ali faktičnost, ta proizvajajo pomene, ki jih ljudje uporabljajo pri svoji kognitivni navigaciji v sodobnem svetu (prim. CRANG 1998: 44). Analiza besedil je v geografiji pridobila pomen še zaradi vodilnih koncepcij postmoderne kulture, ki poudarjajo realno moč in prevlado podob, predstav, simulakrov; teoretikom postmoderne se sodobna kultura in njen prostor kažeta kot kolaž, sestavljen iz besedil v različnih medijih (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

Za geografa je besedilo medij, s katerim lahko osvetljuje sovisnosti med družbo in prostorom, ali, povedano drugače, besedilo mu razkriva zagonetnost človekove povezanosti z okoljem. Humanistično usmerjeni geografi Meinig (1979), Ann Buttimer (1976) in Tuan (1974a; 1974b), če naštejemo le nekatere, izhajajo iz predpostavke, da je svet mozaik specifičnih krajev, katerih izjemnost lahko razumemo samo iz perspektive posameznika in skupin, ki jim pripisujejo takšen pomen (URBANC 2012: 202). Pomen ni iznajdba posameznika, ampak družbeni proizvod (AITKEN 1997: 211). Če razumemo besedilo kot singularno stvaritev, izpeljano iz družbeno kodiranih pomenov in form, kulturo pa tolmačimo kot posrednika, lahko s postmoderno geografsko analizo besedil iz implicitne (prikrite) družbene produkcije vednosti ustvarjamo eksplisitno (jasno izraženo) vednost. V središče zanimanja geografov torej stopa vprašanje, kako je bil prostor opisan v literarnih delih in kako so pisatelji opredelili svojo evokativno povezanost z naravno- in družbenogeografskimi pojavi (DELYSER 2009). Leposlovje je s tem dobilo veliko pripovedno moč kot medij, ki v sebi lastnih konvencijah razpira globino dojemanja pokrajin, raznolikosti regij in tam živečih ljudi kot tudi percepcije fizičnih procesov na zemeljskem površju. Še posebej pomembno je leposlovje postalo v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je humanistična geografija usmerila pozornost v subjektivne izkušnje in pomene prostora. Leposlovje je postalo eden od ključev do ugotavljanja, kako posamezniki in družba dojemajo pokrajino in prostor, še posebej v povezavi s čustvi, vrednotami, družbenimi odnosi in pomeni (DELYSER 2009).

V najnovejših geografskih trendih se je pomen leposlovja kot kulturnega besedila spremenil. Težišče se je z razumevanja posebnosti oz. izjemnosti lokalne pokrajine (kraja) premaknilo na normativno raven, k vprašanju, kakšna naj bi pokrajina oz. prostor bila. Omenjeni premik je uporaben denimo v prostorskem načrtovanju, katerega temeljni cilj je ustvarjati ljudem prijazno, a učinkovito izraženo življenjsko okolje. To je mogoče le, če se ljudje identificirajo s prvinami, ki jih načrtovanje skuša na novo umestiti v prostor, in z njimi povezano preobrazbo pomenov pokrajine. Leposlovno govorico, ki s svojimi evokacijami krajev dobiva normativno moč, s pridom izkorišča (in včasih tudi zlorablja) literarni turizem, posebej če skuša resnično stopiti s ponarejenim (DELYSER 2009), ali kot pravi Pocock: »Resnica fikcije je resnica onkraj golih dejstev. »Fikcijska resnica lahko presega ali vsebuje več resničnosti kot vsakdanja realnost.« (POCOK 1981: 11) Tudi Moretti meni, da je edinstvenost literature ravno v njeni neizjemni vsakdanjosti (MORETTI 2006). Ideja v ozadju teh na videz nesmiselnih trditev je, da fikcija razkriva in sporoča »občutek kraja« oz. *genius loci*, vrojen v kraj (HUBBARD ET AL. 2002: 128).

To smer geografskega razmišljanja je z vidika literarne vede vendarle treba poudariti pred nevarnostjo, da literarnih predstavitev oz. evokacij krajev, pokrajin ne bi razumeli naivno mimetično – seveda ne v pomenu faktično zveste odslikave dejanskih zemeljskih prostorov, česar se geografi dobro zavedajo, temveč v pomenu zveste reprezentacije dejanske (avtorjeve) izkušnje prostora. Literarni diskurz namreč ni prosojen medij, prek katerega bi pred opazovalce (v tem primeru geografé) stopala avtentična percepcija pokrajine, kraja ali vsaj njena pristna spominska podoba, ki jo je zavest ustvarjalca že tako ali tako vrednostno (re)interpretirala. Žanrske, stilne in druge konvencije, ki prečijo literarni diskurz – ne glede na to, kdo, kdaj, kje in o čem z njegovimi sredstvi piše – namreč vplivajo na artikulacijo samega subjekta leposlovnega besedila, njegovega pogleda in vsega, kar nam ta besedilno predstavlja. Kraji in pokrajine pri tem niso izjema: žanr idile je na primer ustvaril podobnost med časovno in jezikovno oddaljenima ubeseditvama doživetij tako različnih pokrajin, kot sta otok Kos pri Teokritu ali švicarske Alpe pri Hallerju, predromantična imaginacija pa je s podobnim dramatično-viharniškim zamahom predstavila pesniški doživetji Harza (Goethe, Pot na Harz pozimi) ali škotskih višavij (Macpherson, *Ossian*).

5 Literatura kot skladišče geografskega zamišljanja in reprezentacij: primer slovenske Istre

V tem poglavju bomo ob analizi izbranih zgledov literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, poskušali opredeliti in predstaviti nekatere pojme, ki so v geografiji postali znani in aktualni šele z uvajanjem humanističnih prvin in ob zaslombi sodobnih filozofsko-teoretskih izhodišč. Te koncepcije se tudi največkrat pojavljajo v prepletih med geografijo in literaturo. Slovenska Istra je odličen primer za prikaz, kako s tekstualno analizo ugotavljamo živeti/doživeti odnos med človekom in njegovim življenjskim okoljem. Zlasti v zadnjih treh desetletjih je omenjeno območje doživelo

izjemen razcvet v svojih literarnih upodobitvah izpod peres pisateljev, uveljavljenih v osrednjih medijih in institucijah sodobne slovenske književnosti, kot tudi izpod peres laičnih piscev, katerih pomen ostaja pogosto lokalni ali regionalni. Med razlogi za nekakšen istrski *boom* (ki nekoliko spominja na latinskoameriškega) velja omeniti vplivno delo Marjana Tomšiča *Šavrinke* (1986), ki je nastalo iz pisateljevih stikov s pripovedmi in pričevanji istrskih prodajalk. K razmahu literarnih upodobitev Istre je odločilno prispeval tudi študijski krožek *Beseda slovenske Istre* (in njegovo glasilo *Brazde s trmuna*), ki »je vseskozi z ljubeznijo raziskoval ljudske običaje, narečne govorice, besedno ustvarjalnost in zgodbe iz vsakdanjega življenja istrskega Slovenca« (*Brazde s Trmuna*). Literarno ustvarjanje je bilo eden od načinov umeščanja Istre kot izjemne regije v slovenski kontekst (TUCOVIČ 2012: 54) in pomembno sredstvo oblikovanja regionalne, istrske identitete; izpostaviti velja zlasti literarizacijo lika Šavrinke (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), ki je postala simbol istrske samosvojsosti in izjemnosti.

5.1 Občutek kraja

Izraz »občutek kraja« označuje subjektivno izkušnjo kraja, ta pa zajema kompleksen sklop čustev in občutij, ki jih zbuja določen kraj/prostor. Pogosto se pojavlja kot občutek povezanosti in pripadnosti (CRESSWELL 2009). Občutek kraja je ena od podlag za oblikovanje identitet, saj omogoča poistovetenje sebstva s krajem in pokrajino. V Istri občutek kraja vzpostavljajo različne prvine.

Prvo lahko imenujemo *biografski odnos* oz. *osebna zgodovina*, ki se dojema kot neločljivi del krajevne zgodovine. V tem odnosu, običajno dolgotrajnem, se prepletata kognitivno-čustvena in fizična navezanost posameznika na kraj. Gradijo ga spomini, delo in ustvarjalnost, lastništvo nepremičnin, povezanost z življenjskim okoljem, skupnostjo, krajevnimi dogodki in izkušnjami: »Istrska zemlja, spomini na terasaste barede, na škrilaste škrle, na petkilske motike, na pregrete macole avgusta, na norenje škržatov, na modrase in gade, na ruško zapuščenih kažet, na šoje v mavrici nevihte, na reko v dolini, ki je odnesla mostove in mline!« (JURINČIČ 1996: 649) Spomini na prednike, ki so ključna sestavina kolektivnega spomina neke skupnosti (rodu, družine, krajevne srenje), s tem pa tudi posameznikove pripovedne identitete, lahko izstopajo iz zgodovinske logike linearne časovnosti in izpostavijo komponento cikličnosti. Ta ustvarja vtis večnosti življenja in dela v določeni pokrajini. Generacije se sicer menjavajo, vendar se prakse, pripadnost, posest, znanje in vedenje prenašajo iz roda v rod, kar z večnim vračanjem enakega zagotavlja kontinuiteto in stabilnost:

Nono,
je tu oral
tudi tvoj nono,
pranono?
Ja,
tudi moj nono
je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)

Veriga spominov na prednike, ki pripovedno oblikuje identiteto posameznika, je neločljivo vraščena v identiteto (skrito bistvo, duh) kraja, kar s svojimi anaforičnimi paralelizmi nakazuje pesem Alferije Bržan:

Reke korakov moje mame,
reke korakov naših non,
reke korakov do tvojega srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)

V osebni zgodovini (biografskem odnosu) igra pomembno vlogo lastništvo zemlje in drugih nepremičnin, ponos na posest. Lastnina opredeljuje socialno-razredni položaj posameznika v družbeno-gospodarski strukturi, zato odločilno sooblikuje njegov odnos do kraja – lastništvo krepi pozitivno modalnost v dojemanju domačega kraja, s tem pa tudi občutje pripadnosti. Istrana je lastništvo prav tako odvrčalo od izseljevanja (prostovoljnega ali napol prisilnega po drugi svetovni vojni): »In naj bi jaz potem bežal v Italijo! Doma sem imel majhno kmetijo, nekaj glav živine in mi ni bilo treba iti po svetu ter biti drugim hlapec.« (KOCJANČIČ in ROJAC 2003: 113)

Povezanost z naravnim življenjskim okoljem se kaže v upodabljanju sredozemske pokrajine z značilnim rastlinjem, rekami, vijugajočimi se med gričevji, milim podnebjem in morjem v daljavi. Ta pokrajina je prikazana (v etoloških registrih idile ali njihovi bližini) kot rodovitna, prijazna do ljudi in živali, takšna, ki omogoča srečno življenje. Med njo in človekom se je razvila tesna čustvena vez, izrazljiva v kodu družinsko-sorodstvenih razmerij. Kocjančič na primer istrsko deželo personificira kot mater, ki ga je rodila, hranila in vzgojila, pa tudi kot življenjsko družico: »Privila si me sina na srce že v prvi zarji mojega življenja.« (KOCJANČIČ 2001: 61) Ta metafora, ki skuša izraziti avtorjevo avtentično občutje krajevnosti in vzpostavlja posebno občutje kraja, značilno za Istro, pa po drugi strani sodi v železni repertoar retorike patriotizma; gre za primer, kako se neko obče mesto (domovina ali rodni kraj kot mati) seli iz jezika v jezik, iz literature v literaturo, iz obdobja v obdobje, iz kraja v kraj, pa vsakič in povsod zmore interpelirati individue v subjekte lokalno delujočih ideologij (če si privoščimo parafrazo Althusserjevega teorema).

Pripovedni odnos do pokrajine vzpostavlja zgodbe, ki jih domačini znajo povedati o svojem kraju: mitološke povedke o njegovem nastanku, pripovedi o družinskih zgodovinah ter razna druga lokalna izročila, anekdote in moralno poučni eksempli. Stalnica teh zgodb je v Istri njena tisočletna zgodovina, v kateri so se menjavali oblastniki in premikale politično-upravne in državne meje: »[Je] privlekel na dan tisočletno zgodovino dežele, vse osvajalce, teptalce in zavojevalce, navajal Rimljane, Franke, Oglej, Benečane. Dalje horde obeh svetovnih vojn.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

Normativni odnos temelji na zavestnih vrednotah in prepričanjih, kakšen odnos bi ljudje morali imeti do domačega kraja. Povezuje se z izkušnjo odvisnosti, je odgovor nanjo. Izoblikoval se je namreč iz kolektivnega spomina⁸ na zgodovinske dogodke in procese, zaznamuje pa ga vztrajen strah pred vsemi (zlasti tujci), ki bi domači skupnosti pokrajino lahko odtujili z zavojevanjem ali nakupom:

⁸ KOMAC (2009: 219) pravi, da je ohranjanje spomina oz. zavedanje o pomenu preteklih procesov oz. pojavov za sedanje razmere nujno za razumevanje sodobne pokrajine.

Vidiš
te hribčke,
te doline,
ta svet?
Otrok moj,
da bi kupil te kraje,
to zemljo
ne bi smel imeti
nihče
in nikoli
dovolj denarja,
za nobeno njivo,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)

5.2 Topofilija

Izraz topofilija označuje naklonjen, ljubeč odnos človeka do okolja, v katerem se združujeta lepota in edinstvenost. V leposlovnih besedilih se pogosto oblikuje kot označevanje lepote nekega kraja ali pokrajine, kar kaže, da je estetsko razmerje, sicer lastno dojo manju besedne umetnosti, ključno tudi v percepcijah življenjskega okolja. Vendar je estetsko le eden od načinov povezave. Tuan razume estetsko povezavo kot hipno, posameznik jo doživi naključno ob pogledu na izjemno, doslej neznano lepoto. Njena protiutež je dolgotrajna vez, ki postopno ustvarja topel občutek (lepote) poznanega kraja (TUAN 1974b: 94). Estetski občutek vznika tudi iz posameznikovih spominov na kraj in izkušenj z njim. Tudi Istrani dojemajo domačo pokrajino kot lepo, kar poleg estetizacije literariziranih pejsažev razkriva pogosta uporaba narečnega izraza *deštra* 'lepa', ki se pojavlja v zvezi z Istro ali njenimi kraji.

Ker je topofilija odnos med pokrajino in človekom, nanjo vplivajo ne le poteze pokrajine, ampak tudi osebnostne lastnosti ljudi. Posebnosti istrske pokrajine morajo ustrezati tudi posebnosti Istrana, saj sta živela v medsebojni soodvisnosti in si vzajemno oblikovala regionalno identiteto. Katere so glavne lastnosti Istranov? O tem bi bila potrebna primerjalna in statistično obdelana raziskava demografije, življenjskega sloga, mnenj in vrednot, ki bi zajela reprezentativni vzorec istrske populacije. Toda predstave o sebi, »teorije« o svojem regionalnem značaju imajo tudi predstavniki te populacije, ki v tem primeru niso domorodni informatorji, postvarili viri preštevnih podatkov za odtujenega, objektivističnega raziskovalca, temveč avtonomni subjekti (laičnega) »raziskovanja«, ki opazujejo svoje rojake in sebe ter o tem pišejo, med drugim v literarnih delih. Takšna je »teorija« o značaju Istrana oz. Istranke izpod peresa ene izmed njih: »Skromen je, neopazen in potrpežljiv, a trden. Tak, kakršnega je oblikovala zemlja, ki jo obdeluje, krega in blagruje, kakršnega so izbrusila sušna poletja, blage sape in neurja, leta zatajevanja in lakote, pa tudi sreče in blaginje. Tak, kakršna je njegova dežela, njegova deštra Istra.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Iz analize zbranih besedil se je izluščila še ena poteza topofilije, to je idealiziranje preteklosti: »Ampak zame je bilo takrat lepše, čeprav so vasi smrdele po hlevskem

gnoju, a dišale so po senu ali vinu in polenti« (PRIBAC 2001a: 116). Preteklost je prikazana kot čista in neomadeževana, vredna hrepenenja, spomin na minule čase pa je estetiziran, včasih prežet tudi s folklorizmom pripovedne razsežnosti topofilije:

Med škrlami
si sam s seboj.
Iščeš
včerajšnje stopinje,
poslušáš hrepenenje trav
in sanjaš,
da bo pozabljeni mlin
spet oživel.

Da bodo iz vode
vstajale vile.
Čiste,
prelepe
se bodo smehljale
tebi,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)

Topofilija je dejavnik, ki ustvarja psihološko okolje, v katerem se človek počuti dobro in ugodno. Gre za odnos, ko človek postane del pokrajine in pokrajina del njega. Ugodje okolja se kaže v občutku lepote, bogastva in mnogoterih možnosti. Možnosti, ki jih nudi okolje, so tako oprijemljivo fizične kakor tudi neoprijemljivo bivanjske:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš,
ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš,
kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš,
s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)

Občutek lepote se navezuje na omenjeno estetiko pokrajine. Človek lažje naveže stik s pokrajino, če se mu ta zdi lepa in privlačna – kot da bi skozenjo gledal prastari topos (izgubljenega) rajskega vrta:

Od morja sem pa vsa si vrt,
vinograd si prežlahtnih trt,
in vsa si nežen oljkov gaj,
drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)

Kako dobro se Istrani počutijo v okolju svoje pokrajine, je prek registra ljubezensko-erotične lirske govornice (z metaforo *pokrajina je čutna in čuteča ženska*) opisal istrski pisatelj Franjo Frančič:

V tej pokrajini,
ki ima tople oči,
svilnato kožo,
in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)

5.3 Drugi/drugačnost

Drugi označuje tisto, kar je v procesu vzpostavljanja identitete – kot zunanja norma, zakon ali pa neželeni tujek, potlačeni izvržek – mentalno izločeno iz jaza oz. sebstva; v razmerju s pozunanjenjem drugega se konstituirajo meje jaza. Dvojica jaz/drugi je našla svoje mesto tudi v geografiji, in sicer v tistih njenih panogah, ki se ukvarjajo s postkolonialnimi in feminističnimi študiji ter z geografijo podeželja (SECOR 2009: 515). Kdo je bil (so bili) drugi za Istrane na istrskem podeželju? V tej vlogi so leposlovna besedila videla predstavnike oblasti in Italijane v obdobju med obema svetovnjima vojnama, po drugi svetovni vojni pa različne prišleke iz osrednje Slovenije (na primer vikendaše), Neslovence ali predstavnike državnega aparata, na primer carinike in policiste. Takole so na primer označeni karabinjerji kot zastopniki italijanske oblasti:

Opoldne so se pod njim [drevesom, op. avt.] ustavili karabinjerji. Tujci iz neznanih dežel. Nanj so odložili mrzle karabinke, sedli na kamne, si prižgali cigarete in se razgledovali po okolici. Žlobudrali so nerazumljive besede, se prešerno smejali, si kazali strgane in porjavele fotografije ter včasih zapeli otožno in mило pesem ... Ko jim je postalo dolgčas, so vstali, si oprtali karabinke in jo mahnili naprej po svoji poti. Drevo, drevo pa je zatrepetal v vetru, kajti slutilo je, da ti moške prinašajo nesrečo. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

Zgornji navedek razkriva razloge za socialno izključenost karabinjerjev (kot »drugih«) iz skupnosti domačinov: karabinjerji so bili tujci s tujimi navadami in jezikom (hrupno in nerazumljivo žlobudranje), pripadniki represivnega aparata vladajočega naroda, služba jim je dajala premoč nad domačini, zato so izstopali iz podeželske idile, pridržane zgolj za domačine Slovence. Karabinjerji so prikazani kot znanilci črne prihodnosti. S podobami tujcev so Istrani tudi sicer radi povezovali svojo nesrečo:

Jim tujec trnja trosil je, ne cvetja:
kot skale trdni niso se uklonili,
veliki v svoji trpki bolečini. (KOCJANČIČ 2001: 45)

Podobne lastnosti kot karabinjerjem so Istrani pozneje pripisovali jugoslovanskim oz. slovenskim carinikom in policistom: bili so večinoma prišleki, pripadniki narodov iz drugih jugoslovanskih republik, poleg tega pa so utelešali državno moč meje. Ta je cepila istrsko pokrajino, s tem pa tudi samodojeti kolektivni jaz Istranov, zato so jo domačini mrzili (ne nazadnje zaradi ponižujočih izkušenj z biopolitiko na mejnih prehodih):

Včasih
je treba
v kabino...
Tuja roka
otipava moža,
ženo,
tudi otroka ...
Kot nag je človek,

ko blok zapusti,
korake zdrobijo mu
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)

Vikendaši in prišleki iz osrednje Slovenije so sicer Slovenci, vendar niso Istrani, zato so prav tako drugi. Pravi Istrani jih zavračajo, saj so zanje tujek v okolju. Po mnenju istrskega pesnika Edelmana Jurinčiča so ti slovenski prišleki ogrožajoči, nadmočni tujci, tako kot drugi nedomačini: »Z vseh strani neba, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih vdirali v Istro, si jo podjarmljali, jo izkoriščali in hujskali Istrane ene proti drugim« (nav. po BASKAR 2002b: 191). Ali kot je slišala in zapisala Marta Verginella: »So prej bili Siciljani in sedaj so pa Kraševci. Ki nas hodijo komandirati.« (VERGINELLA 1998: 207) Oba navedka kažeta na oblikovanje močnega nasprotja med kolektivnim sebstvom domačinov in drugimi. Drugi so vsi, ki nimajo istrskih korenin in so imenovani z isto besedo: *forešti* 'tujci'. Jurinčič meni, da obstajajo nevidne meje Istre, in dodaja: »Med Istrijani in priseljenci je [meja. op. avt.] bila in je še vedno aktualna.« (JURINČIČ 1994: 622) Po njegovem so meje rezultat ideološko spodbujenega priseljevanja ljudi, ki se niso mogli vključiti v istrsko življenje.

5.4 Brezkrajevnost

Po temeljni definiciji je kraj zlitje fizičnega in človeškega sveta, ki postane središče naše neposredne izkušnje in nam omogoča, da živimo avtentično in izvirno življenje, napolnjeno s pomeni. Brezkrajevnost je nasprotje tega (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) in se nanaša tako na okolje brez značilnih krajev kot tudi na odnos do okolja, ki kraju/krajem ne prizna njihovih pomenov (RELPH 1976: 143). Brezkrajevnost je v prvi vrsti povezana z uniformiranostjo in izgubo krajevnosti zaradi procesov državne integracije in globalizacije. V Istri se je ta proces v omejenem obsegu začel že s priključitvijo Jugoslaviji in se pozneje nadaljeval v osamosvojeni Sloveniji, posebej ko se je ta na vseh točkah integrirala v združeno Evropo, NATO in globalni tržno-finančni kapitalizem. Sile, ki so v Istri povzročale brezkrajevnost, so bile politične in družbenoekonomske spremembe, zaradi katerih se je regija soočila z odseljevanjem, depopulacijo in deagrarizacijo. To je vodilo v propadanje kulturne pokrajine oz. nekaterih njenih prvin, tudi tistih, ki so bile na izkustveni in pomenski ravni vtakane v življenje ljudi in so metonimično zgoščale tamkajšnji *genre de vie*:

Pergole, oreha
ne vidijo z balkona.
Kamne mojih nonotov
pokriva
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)

Nivelizacija in brisanje krajevnosti ni samo posledica globalne modernizacije (beton), ampak tudi vdora osrednjeslovenskih regionalnih tipik: »Ali če namesto baladurja zgradi pač gorenjski balkon.« (DOBRINJA 1996: 285)

Če je kraj proizveden prek izjemnosti, prepoznane v človekovih izkušnjah in interakcijah z bivanjskim okoljem, potem je brezkrajevnost tako obratno usmerjen proces kot tudi rezultat tega procesa. V slovenski Istri sodi vanjo zaraščanje obdelovalnih površin, propadanje teras in suhih zidov. S tem je namreč izginjal poznan in domač svet, nastal iz sožitja med človekom in okoljem, iz človekove sposobnosti prilagajanja, njegove iznajdljivosti in trdega dela.

Istrska edinstvenost temelji na sredozemski kulturni pokrajini, življenjskem stilu, ki iz nje izhaja, na narečju, prepletanju različnih jezikov in kulturnih izročil ter s tem povezani burni zgodovini. Istrska pokrajina je pokrajina oljk, smokev, grozdja in druge flore, posebej sredozemske. Pokrajini daje svojski značaj še njena prst, relief, bližina morja, podnebje (zlasti burja), pa tudi lokalne prakse, orodja, navade – velike motike, ki so prekopale to zemljo, pridne roke, ki so znosile kamenje z njiv in travnikov v suhe zidove, generacije, ki so zravnale strma pobočja. Zato mnoge boli, da se Istra zarašča, da propada delo prednikov in da izgublja svojo edinstvenost:

In vse je obraščeno in zaraščeno. Ni več stezic doli ob Drnici ali Derešnjaku. Sama robida in srobot in kvečjemu akacije. Čez nekaj let, če ne bomo posadili vseh teh hribov in bregov vsaj z oljkami, bo Istra podobna Notranjski. Gozdovi bodo polni srn in divjih svinj in še medvedov povrh. No, to ni tako slabo. Taka je baje bila Istra tudi v srednjem veku, zaraščena in divja. (PRIBAC 2001: 117)

6 Zaključek

Iskanje stičišč med literarno vedo in geografijo oz. preučevanjem literature in zemlje je pokazalo, da je navkljub navideznemu razkoraku med področjema obeh strok mogoče prepoznati veliko vzporednic in povezav tako na ravni konceptualnega okvira in predmeta preučevanja kakor tudi na ravni produkcije in recepcije besedilnosti. Na splošno lahko rečemo, da je zbližanje med strokama posledica vsebinskega, konceptualnega in metodološkega razvoja geografije. Od profila klasične discipline, ki je v konceptiji prostora sinkretično združevala naravoslovje in družboslovje, se je geografija v zadnjem času oddaljila in krenila v smer postmoderne humanistike. Ko razpravljamo o stičiščih med literaturo, literarno vedo in geografijo, bi nas utegnilo zamikati, da bi presek področij poimenovali z izrazom »literarna geografija«. Čeprav ta izraz sega vsaj v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja ali celo na njegov začetek,⁹ pa so z njim še vedno težave, saj ni povsem jasno, ali se v omenjeni sintagmi »geografija« nanaša na disciplino ali na predmet preučevanja; geografija (mnogokrat rabljena tudi v množinski obliki) je namreč tudi oznaka za prostor, kraj in druge fenomene fizičnega sveta. Po drugi strani tudi pridevnik »literarni« lahko meri na (literarnovedno) disciplino ali na literaturo kot primarni vir (HONES 2008: 1303). Kakor koli že, na primeru slovenske Istre in njene tematizacije v leposlovju smo poskušali pokazati sporočilno vrednost literature kot vira speci-

⁹ Izraz »literarna geografija« sta uporabila Christopher Salter in William Lloyd v delu *Landscape in literature* (1977), pred njima pa ga je že v naslov svoje knjige *Literary geography* (1904) postavil škotski pisatelj biografij William Sharp.

fičnih podatkov za geografske raziskave, posebej na področju razmerij med pokrajino in njenimi populacijami. Saunders se je ob teh virih spraševal, kaj literatura ve (SAUNDERS 2009: 439). Vednost, vpisano v literaturo, smo analizirali v luči nekaterih ključnih tîrminov sodobne humanistične geografije: občutka kraja, topofilije, identitetne razlike jaz/drugi in brezkrayevnosti.

Analiza prvih dveh fenomenov je izluščila njun skupni vidik, to je »romantično« gledanje na Istro in ustvarjanje pokrajinskega mita. »Romantično« dojemanje Istre je identično »romantičnemu« gledanju na katero koli drugo kulturno pokrajino, ki se ponaša z obdelovalno zemljo: lepoto pokrajine konstituira obdelana plodna zemlja (s svojo morfologijo, proporci, teksturo). Mit idealizira preteklo pokrajino in vanjo projicira mladost, družino, spomine na dom in druge točke v itinerariju pokrajinske pripadnosti. Preteklost se reproducira prek številnih spominov, individualnih in kolektivnih, prek avtobiografij, spominskih pripovedi, povedk, literarnih tekstov. Iz vseh veje hrepenenje po minulih časih in pokrajinah. S tem je povezan tudi odnos ljudi, ki kot svojo intimno pokrajino še vedno dojemajo zamišljeno pokrajino preteklosti. Dejanska pokrajina sodobnosti pa samo še krepi potrebo po vzdrževanju pokrajinskega mita kot zamišljenega ideala, v luči katerega je mogoče razpoznati, kaj je v sodobnosti neželeno, neestetsko, kaj ustvarja občutja odtujenosti in brezkrayevnosti.

V pričujočem prispevku smo prikazali, kako je tisto, »kar literatura ve«, mogoče prenesti v zakladnico geografskega znanja. Povezovanje obeh disciplin in predmetov preučevanja odpira področje, ki postaja vse pomembnejše ne samo s teoretičnega vidika, ampak tudi z uporabnega. Nudi možnost za preučevanje odnosa do življenjskega okolja in identificiranja s pomeni pokrajine, kar je temeljni pogoj za oblikovanje odgovornega odnosa do nje. Čut pripadnosti pokrajini, ki ji ljudje pripisujejo kulturno in zgodovinsko vrednost ter jo razumejo kot življenjski prostor svoje družine in lokalne skupnosti, je zagotovilo, da se bo skrbi za lastno dobro pridružila skrb za okolje. Preučevanje odnosa do pokrajine, katerega izsledke bi upoštevalo tudi prostorsko načrtovanje, bi lahko omogočilo uravnotežen razvoj posameznih regij in zagotovilo trajnost in stabilnost njihovih identitet. Na tem področju je v slovenski geografiji še veliko maneverskega prostora, saj se je spoznanje, da je mnenje ljudi pomembno, šele dobro začelo uveljavljati.

VIRI IN LITERATURA

- Stuart AITKEN, 1997: *Analysis of text: armchair theory and couch-potato geography. Methods in human geography: a guide for students doing research projects*. Ur. Robin Flowerdew idr. London: Sage. 197–213.
- Mihail Mihajlovič BAHTIN, 1982: *Teorija romana: izbrane razprave*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: CZ.
- , 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Helena Biffio idr. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Trevor BARNES in James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.

- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodno-jadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Brazde s trmuna*. Tudi na spletu.
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda*. Triban: Samozaložba.
- Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja*. Koper: Libris.
- Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.
- Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.
- , 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.
- , 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.
- Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.
- Tim CRESSWELL, 2009: Sense of Place. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).
- Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine. *Dela* 29. 5–19.
- Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Richard DENNIS in Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London journal of Canadian studies* 12. 1–5.
- Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo. *Primorska srečanja* 20/180. 285.
- Jörg DÖRING in Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.
- James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.
- , 2005: *The City as text: the politics of landscape interpretation in the Kandy kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN in Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and planning: Society and space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 2007: O drugih prostorih (predavanje). Prev. Vojislav Likar. M. Foucault: *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Ur. Jelica Šumič-Riha. Prev. Jelka Kernev Štrajn idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 214–223.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON in Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prispodoba trenutka. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ in Leon BERNETIČ, 1996: Drevo. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi*. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ in Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst. *Brazde s trmuna* 8. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Prev. Gail Lenhoff in Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ur. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCKOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ur. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER in William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ur. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice*. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih*. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC.
- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in geography* 6. 266–76.

--, 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.

Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur*. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.

Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. *Acta Histriae* 6. 203–214.

Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.

Keith WOODARD in John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

ZRC SAZU Anton Melik Geographical Institute, ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

AT THE JUNCTURE OF LITERATURE AND GEOGRAPHY: LITERATURE AS A SUBJECT OF GEOGRAPHIC INQUIRY IN THE CASE OF SLOVENE ISTRIA

Literary works as discursive articulation of the experience of residing in a space are becoming a legitimate subject of geographic inquiry. Postmodern geography also has adopted for its purposes some concepts from literary studies, such as intertextuality and landscape as text or geographic imagination. A qualitative analysis of selected examples of literary texts that thematize the space of Slovene Istria shows how topophilia, the Self/other identity distinction, and feelings of place and placelessness take shape in them. These are contemporary concepts of humanistic geography, which build on the predominantly objectivist, natural and social science tradition by taking into account individual and group apprehension, imagination, and formation of space. Literary works enable geography to analyze our relation to our living environs and the meanings that we attribute to the space or identify ourselves with. Our relations to space are also a fundamental condition for forming identities and societal responsibility.

Key words: Slovene Istria, qualitative textual analysis, literary representations of place, geographic imagination, cultural representations

1 Introduction

The face of the water, in time, became a wonderful book--a book that was a dead language to the uneducated passenger, but which told its mind to me without reserve, delivering its most cherished secrets as clearly as if it uttered them with a voice. And it was not a book to be read once and thrown aside, for it had a new story to tell every day. Throughout the long twelve hundred miles there was never a page that was void of interest, never one that you could leave unread without loss, never one that you would want to skip, thinking you could find higher enjoyment in some other thing. (TWAINE 1961: 55)

Literary studies and geography. At first glance it seems that the two have nothing in common. The first treats the achievements of verbal art, societal life, and the historical evolution of letters; the other is an all-encompassing, eclectic field devoted to space, which studies natural phenomena and social events in their connectedness and mutual dependency. Despite the prevalent view of disjuncture between the two disciplines, there are many shared points in the sphere of research approaches and conceptual points of departure, as well as in the sphere of objects of study. Debates about the so-called spatial turn in the humanities and social sciences, which expanded from about the early 1990s and were met with a wide response, focused attention on how literary studies could follow models of geography and cartography (DÖRING

and THIELMANN 2009); nevertheless, exchanges between the disciplines also flowed in the other direction, from literary models to geography. An interest in literature is already apparent in writings of one of the founders of modern geography, Alexander von Humboldt (1769–1859), and at times in those of other geographers, up to the middle of the twentieth century (HENDERSON and GREGORY 2009: 420). However, literary studies and geography began to draw close and develop linkages only recently, when geography outgrew its traditional boundaries—in particular social geography (human geography, *géographie humaine*, *Humangeographie*, *Kultur-/Sozialgeographie*)—and opened itself to new trends and philosophical conceptions, gradually transforming itself into the so-called new cultural geography.¹

2 A Disciplinary Juncture: Geography becomes Part of the Humanities

In the course of its development, so-called humanistic geography, which focuses on how people's relations to where they live are formed by their perceptions, creativity, convictions, and experiences, took an important step in connecting literature and geography. The humanistic approach, which was a response to the reification of the human factor in social studies, put people's perceptions and consciousness at the center of social analyses. Our consciousness makes us unique as social beings and enables us to take an active role in the world, to realize our will and desires. Consciousness is not only something conceptually rational because it also includes feelings, recollections, hopes, fears, satisfactions, and aspirations (WARF 2009). Humanistic geography is inspired by phenomenology, existentialism, and idealism (e.g., from Husserl and Heidegger) when it espouses the position that the world is actually a social construct and that any object is constituted through intentionality (HUBBARD et al. 2002; PICKLES 2009). Although humanistic geography is a comparatively new direction in social geography, humanistic thought has long been present in the field. Already at the beginning of the twentieth century, the great French geographer Vidal de la Blache (1845–1918) showed with his inquiry into *genres de vie*—an individual region's significant markers of cultural identity and practices engraved in landscape—how closely bound are people's consciousness and their physical surroundings. Yet the real beginnings of humanistic geography are in the 1970s, when Edward Relph (1976) brought it to prominence with his studies of the cultural influence of mass production and consumption, the homogenization of capitalist landscapes, and the resulting alienation; then came Ann Buttimer (1976), with the phenomenological conception of lifeworlds, in which reality is interwoven into human experiences; and David Lowenthal, who wrote on regional tastes and perceptions and the relation between history and cultural heritage (WARF 2000). Yi-Fu Tuan, who coined the term »humanistic geography«, also introduced the very popular and widely used expression »sense of place«, which pertains to the subjective batch of feelings and impressions individuals associate with a certain area (TUAN 1974a); for example, a house

¹ For new cultural geography is a process, not a static term. Cultural geography is based on various theoretical standpoints (Marxist political economy, feminist theory, postcolonial theory, post-structuralism, and psychoanalysis) and uncovers power relations and explores the construction of identity on the model of Foucauldian criticism.

becomes a home because of sense of place. The same author introduced the term »topophilia« into geography (TUAN 1974b), which is an umbrella term for a series of subjective emotions and ideas that tie individuals to a certain place. In general, humanistic geography was concerned with what gives places a peculiar colour, how places enter human consciousness, and how the way consciousness interprets space then influences the formation of places. This connected geography with landscape architecture, cultural anthropology, sociology, art history, and other humanities disciplines (WARF 2009).

The next big step in the joining of geography and literary studies was inquiry into geographic imagination, which is founded on cultural representations that have both emotional and ideological import. Such imagination helps form people's identities, their understanding of the world, and the world itself (HOELSCHER 2009a). Geographic imagination is a new term and the Slovene equivalents for *geographical imagination* and *imagined* (or *imaginative*) *geographies* are not yet fixed. However, elsewhere these expressions, which refer to the apprehension of space through images, texts, and discourses, began to gain currency with postmodern social science approaches that influenced geography to a great extent. In the background is the idea that space is not material and physical but metaphorical and manifested through culturally and ideologically negotiated representations. The literary critic Edward Said's contribution was key here. In his criticism of orientalism, he understood imagined geographies as a weapon of power, a way of controlling and subjugating territories (SAID 1995). The creation and diffusion of images takes places mainly through textual and visual materials, which brings literature into the very heart of geographic inquiry.

3 The Juncture at the Level of Writing and Reading

Literature and geography have long cohabited in their quality of discursive practices that connect writing and reading. If we treat geography as one of a number of discursive practices and bracket its scholarly paradigm, which took shape in the post-Enlightenment system of modern scholarship, then in the broadest sense geography has been from the beginning the writing, describing, and presentation of Earth's spaces, and in this way it connects with creative textual genres that since the eighteenth century have been understood in light of the general idea of art, or literature (*belles-lettres*). Throughout, geography concerned itself with questions connected with space, with where, how, and who we are. At the same time, such questions are embedded in the process of writing and reading. As Bakhtin underscored with the idea of chronotope, space or location, infused with the element of time, is the foundational element of a story, defining the actors and the structure, dynamics, modality, and genre profile of a story (BAKHTIN 1981: 217–220). Textual space is imagined in the process of writing, with reference to geographic experience and imagining. Writing can assimilate to factual geographic spaces or relate to them referentially; variously weld, creatively combine, and abstract and generalize them. It can also distance itself from them, opening alternative, possible, and other spaces that Foucault called

»heterotopias« (FOUCAULT 1986). We might say that geography is directly or indirectly woven into writing—the shaping of a story—and at the same time is built into it: »Geography functions as a container for plot« (DENNIS and HOWELLS 1996: 1). The structure of a fictional space not only determines the semantic and value structures of a text and its extra-textual bonds with the cultural context (LOTMAN 1977: 219–234), but serves, especially in literature of a mimetic orientation, as a referential key to discerning real locations, which are otherwise geography's domain. The fact that in the process of reading literature referencing textual spaces to geographic locations is important for much of the audience is evident in the results of such reception—visits to places and spaces described and interpreted in literary works; for example, the journey of Byron's Child Harold, Charles Dickens's London, France Prešeren's the Savica waterfall, or Srečko Kosovel's Karst. The tourist industry nimbly exploits many readers' desire for reexperiencing the story *in situ*. State and local governments do this as well with memorial tablets, monuments, toponyms, school excursions, pub names, and similar evocations of locations in a story, affirming the fame of their locale that has been immortalized in canonical or favorite works of literature with the help of literary connotations.²

The most direct link between geography and literature is made, of course, in travel literature, which joins the main models of both discourses: It is a material explanation, descriptively informative, and at the same time aesthetic, subjective, and narrative. Throughout its history travel writing has been a source of geographic examining as well as a result of geographic (professional or lay) reflection. However, a treatment of the meaning of travel writing for literature and geography would extend beyond the bounds of this article.³

The contemporary humanities characteristically stress the importance of the role of language as a system of signs that enables not only communications, discourse, and expressing opinions, but through the use and application of the system establishes social bonds, belonging, and identities, and forms models for apprehending the world and space. The poststructuralist⁴ »linguistic turn«, which in the humanities foregrounded the ontological supremacy of the text and discourse and linked them to power relations and structures of knowing, in geography is most clearly seen in the metaphor *landscape as text* (HOELSCHER 2009b). Understanding landscape as text is not in and of itself a discovery of postmodern geography. It characterized German *Landschaftsgeographie* and its hermeneutic parsing of anthropogenic traces and objectivization of the social in the physical of a region. The metaphor has even deeper roots in the ancient tradition of Christian and humanistic interpretation of space in old nineteenth-century geography. (HARD 2008:

² Dublin is a good example, where one of the most important tourist attractions is the Dublin Literary Pub Crawl, where they recite and play Irish authors (e.g., Joyce, Yeats, Beckett). On the contrary, in the church of Saint-Sulpice there is an inscription disclaiming any connection to Brown's novel *Angels and Demons*, which was supposed to have taken place in it.

³ Ecocriticism, which arose within literary criticism, also thematizes fields that are in part the subject of geographical study. In Slovenia, Jožica Čeh Steger (2012) has surveyed ecocriticism.

⁴ Poststructuralism as an intellectual movement that undermined structuralist rigidity and the drive for reliability also influenced geography by overcoming traditional binaries—for example, by reinterpreting the pairs objectivity-subjectivity, space-place, and nature-culture (WOODARD and JONES III 2009).

271–272, 279–284) However, the originally more metaphorical analogy between text and space has now, as it were, become part of the lexicon and terminology, being introduced in the framework of the complex linguo-semantic conceptuality that has flooded the postmodern humanities. In general, we can define text as a communicational phenomenon that stems from the use of linguistic signs for representing some knowledge, viewpoints, and/or carrying out a communication purpose or goal (JUVAN 2011: 105). Sentences and other linguistic elements that are formally and in terms of content connected and interdependent make up a text, making it a circumscribed whole. This whole presents a unique level of understanding, its significance, which has among other things a special communicative role. Both the textual significance and its communicative role depend in turn on the situation or context in which the text arises, the conditions in which the audience receives it, and the actors' intentions. A text is a »embedded in the events of juxtaposing and understanding conventional signs« (JUVAN 2011: 114), and therefore it is not only a cultural product, but also a symbolic space, where two processes take place simultaneously: the presentation of the world and social interaction. The text is not only the fundamental unit of literature, but, as Bakhtin noted, »the fundamental given [...] of all humanistic, philological thinking« (BAKHTIN 1986: 103), which means that contemporary and past culture with their practices are accessible and understandable to humanists only through texts (utterances) that are materialized in very different forms. Texts as the starting point and main subject of the humanities are not only written or oral, but also non-verbal, as, for example, the ritualistic behavior of groups or the symbolic language of architecture and urbanism (JUVAN 2000: 7–14). It is possible to apply the concept of text, understood in its broad, semiotic sense, to living space and landscape, insofar as the observer recognizes signifiers (e.g., symbols, indices, traces, and symptoms) in their physicality, signifiers by which a certain meaning and message can be attributed to space. In inquiring into space, geography touched on two other concepts from literary theory that are tied to the concept of text. A constitutive quality of texts is intertextuality, because every text contains the traces of other texts and cultural sign systems or refers to them, while these pre-texts in turn presuppose, evoke, and rewrite further textual layers of contemporary and past cultural space (JUVAN 2008). In light of the concept of intertextuality, we can inquire into the layering of a landscape or an urban tissue, which in every present bears in itself remnant messages of past ages of natural and cultural history. Further, the notion of intertextuality allows for exploring our orientation in space and cognitive ordering and semantic divisions of the actual living conditions through our mental images and memory schemas, accumulated from reading a variety of space-imagining genres (JUVAN 2011: 214–216). Another term that attracted geographers is discourse—that is, language use in a concrete situation in which the act of uttering situates its subject and establishes connections with other actors who are the addressees of the utterance or presupposed by it, in particular as speaking subjects of other (past, present, or possible) utterances (JUVAN 2011: 39–41; KORON 2004/2005). In geography, discourse is understood as a series of representations, practices, and ideas that form and connect meanings in networks, giving them significance.

On these bases, the metaphor »landscape is text« blazed new trails of inquiry. Landscape is a key geographic concept⁵ that despite its apparent simplicity and clarity surpasses all other geographical concepts in terms of actual complexity, ambiguity, and ideological and methodological variety. Since Carl Sauer, who in 1925 introduced the concept of cultural landscape (that the local group forms from the natural surroundings as a medium of its activity; SAUER 1963: 343),⁶ the term completely changed its conceptual content and obtained new applications. The original picture or image of the landscape was complemented by the very processes and functions that produced it. For new, postmodernist directions of inquiry, landscape is no longer just the material, physical reality, but the social and cultural text, the reading of which facilitates the discovery of the conceptual layers and practices of anthropogenic reshaping of the natural bases that created the landscape as text. Our understanding of landscape is based on the relation between the two levels: how a landscape is constituted and formed and which meaning were attributed to it and what experiences it generated. Landscape is thus not neutral and passive, not simply the result of the interpenetration of natural and socio-cultural factors, but of constant production throughout changing socio-spatial conditions (URBANC 2012: 2017).

Landscape is a text that a society wrote or formed and scholars, as well as those who live in the landscape and use it daily, read and interpret. The idea behind the metaphor is that people impress their way of thought, ideas, ideologies, and values upon a landscape as if spilling their feelings and viewpoints onto paper. As a result, it is possible to read a landscape like a book. The new cultural geography thus brings to life and intertextually reinterprets the old comparison with the »book of the world« or »book of nature«, a once beloved commonplace of the European literary tradition. This metaphorical topos has its origins in the Latin Middle Ages and its connotations were predominantly theocentric (CURTIUS 2002: 290–296). Deciphering landscape symbols shows that ideological and political messages are impressed into the landscape as well, or at least they can be indirectly read from its elements (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). The essence of such an understanding is that landscape loses its visual, concrete character and becomes every more subjective as physical and structural models recede before symbolic values, perceptions, and experiences. Reading it reveals numerous stories to use, just as Twain writes about the Mississippi in our introductory quotation. (URBANC 2011: 11)

The link between geographic knowledge and literary studies does not stop with reading, but grows with the analysis of writing (BARNES and DUNCAN 1992), which is indicated by the etymology of the term »geography« in ancient Greek (*geōgraphía*) originally meant 'earth description', 'earth writing' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literary crea-

⁵ On the array and variety of geographical concepts, approaches, and postulates in defining landscape, see »O pomenih pokrajine« (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ The *Slovenski etimološki slovar* explains this compound from the Greek *gē* 'earth' and a derivative of the verb *gráphō* 'I write', 'I draw', 'I paint', 'I carve'. The original meaning of »geography« was thus 'descri-

tions and landscape analyses are thus interconnected on the level of writing and describing as well, as stated at the start of this section: the juncture between the two discursive practices is in their describing of the relations between humans and (natural or socio-cultural) space, although each effects this in its own manner. Both geography and literature write about places and spaces and attribute meaning to them in a given social context. Literary narratives can therefore reveal to geographers how a certain space is or was ordered and how the subjective attitude towards the space shapes social action (CRANG 1998: 44).

4 The Juncture of Inquiry: Literature as a Source for Geography

Certain methods employed in geography gained new currency by using texts as sources of inquiry. Geographic analysis of texts has for some time taken into account evidential texts generally assumed to be factual, such as archival and statistical sources. They were ascribed mimetic, evidential qualities because of their nature—a direct picturing of the world as it exists. Now geographers' interest is spreading to textual analysis of *belles-lettres* or fiction as well, and the boundaries between fictional and »factual« texts have substantially blurred. This mirrors directions in contemporary literary theory, which for years has deconstructed the fictional-factual opposition and shown that there is fictional (e.g., story structure) in any factual text, and that fictional texts also refer to reality (if only to ideological reality)—that is, they in fact evidentially touch upon reality as speech events. In addition, theory observes that culturally and historically changing social conventions determine the shifting cognitive border between the territories of the real and imagined, and that a methodological differentiation between fiction and actuality is annulled by the logic of possible worlds (JUVAN 2006: 218–230). Whether a text is thought to be fictional or factual, it produces meanings that people use in cognitively navigating the contemporary world (CRANG 1998: 44). Textual analysis in geography has also achieved greater significance thanks to steering concepts of postmodern culture that emphasize the real power and supremacy of images, representations, and simulacra. Contemporary culture and its space seem to theorists of the postmodern a collage of texts in different media (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

To the geographer, a text is a medium that can illuminate the interdependence of society and space or, in other words, a text reveals the mystery of human connectedness to the environment. The humanistic geographers Meinig (1979), Ann Buttimer (1976), and Tuan (1974a; 1974b), to name just several, proceed from the assumption that the world is a mosaic of specific places whose uniqueness can only be understood from the perspective of the individual and groups that attributes such meaning to them (URBANC 2012: 202). Meaning is not the find of an individual, but a group product (AITKEN 1997: 211). If we understand text as a singular creation derived from socially coded meanings and forms, and interpret culture as the intermediary, then with postmodernist geographic textual analysis we can create explicit (clearly expressed) knowledge from the implicit (hidden) social production of knowledge. At

the center of geographers' attention is the question of how space was described in literary works and how writers defined their evocative ties to natural and socio-geographical phenomena (DELYSER 2009). *Belles-lettres* thus attained great narrative power as a medium that by its inherent conventions discloses a deep apprehension of landscape and peoples in their variety, as well as perceptions of physical processes on the Earth's surface. *Belles-lettres* became further important in the 1970s when humanistic geography turned its attention to subjective experiences and the meanings of space. *Belles-lettres* became one of the keys to deciding how individuals and society apprehend landscape and space, especially in connection with feelings, values, and social relations and meanings (DELYSER 2009).

The meaning of *belles-lettres* as cultural text has changed in the most recent trends in geography. The focus shifts from understanding the peculiarity or uniqueness of a given region (place) to a normative level and the question of what a landscape or space ought to be like. This shift is used, for instance, in space planning, the basic goal of which is to create a pleasant living environment for people, and one that can be exploited effectively. This is only possible if people identify with the principles that planning attempts to apply to a space afresh and the attendant transformation of the landscape meanings. Literary tourism operatively employs (and sometimes misuses) fictional speech with normative power from evoking place. This is especially true when they try to mingle the authentic with a counterfeit (DELYSER 2009), or as Pocock puts it: »The truth of fiction is a truth beyond bare facts. Fictive reality may transcend or contain more truth than the physical or everyday reality.« (POCOCK 1981: 11) Moretti also thinks that literature's singularity is precisely because it is ordinary, mundane (2006). The idea behind these apparently senseless statements is that fiction reveals and reports a »sense of place« or *genius loci*, with which the place is imbued (HUBBARD et al. 2002: 128).

However, this direction of geographic thinking must, from the standpoint of literary studies, be treated with caution lest literary images or the evocation of places and landscapes be naively, mimetically understood—of course, not in the sense of factually faithful depictions of actual spaces, which geographers are well aware of, but in the sense of faithful representations of actual (authorial) experiences of a space. That is to say, literary discourse is not a transparent medium through which an authentic perception or at minimum a pure, recollected image of a landscape or place would present itself to the observer (in this case, the geographer). One way or the other, the creator's consciousness evaluated and reinterpreted the image. Genre, stylistic, and other conventions that cross literary discourse—its means are applied in writing, regardless of who, when, where, and about what—influence the articulation of the literary text's subject, its view, and everything that it presents to us in the text. Places and landscapes are no exception: for example, the genre of the idyll created a similarity between temporally and linguistically distant textualized experiences of different regions, such as the island of Kos in Theocritus or the Swiss Alps in Haller; and the pre-Romantic imagination presented the poetic experiences of Harz (Goethe, *Harzreise im Winter*) and the Scottish Highlands (Macpherson, *Ossian*) with like stormy, dramatic flair.

5 Literature as a Storehouse of Geographic Imagination and Representation: The Case of Slovene Istria

In this section we will attempt to define certain ideas that in geography became known and topical only with the introduction of humanistic elements and with the backing of contemporary theoretical philosophical premises; we will demonstrate these notions by the analysis of select examples of literary works on Slovene Istria. These concepts most frequently appear at the interstices of geography and literature. Slovene Istria is an excellent case for showing how we use textual analysis to determine the lived, experiential relation between humans and their environment. Especially in the last three decades this territory saw an exceptional flowering of literary representations by writers who gained prominence in the central media and institutions of Slovene literature, as well as by non-professional writers of often local or regional importance. Among the reasons for this Istria boom (somewhat recalling the Latin American one) it is worth noting Marjan Tomšič's influential work, *Šavrinke* (1986), which grew out of the writer's acquaintance with female Istrian vendors' tales and accounts. The Beseda slovenske Istre study group (and its bulletin *Brazde s trmuna*) also contributed to the explosion of literary depictions of Istria. The group »thoroughly and lovingly researched customs, dialectal speech, creative writing, and stories about the everyday lives of Istrian Slovenes« (*Brazde s Trmuna*). Literary creativity was one of the ways of positing Istria as an exceptional region in the Slovene context (TUCOVIČ 2012: 54) and an important means of forming a regional, Istrian identity. It is especially worth highlighting how the figure of the Šavrinke was made literary (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), becoming a symbol of Istrian distinctiveness and exceptionality.

5.1 Sense of place

The expression »sense of place« denotes the subjective experience of place that, however, covers a complex bundle of feelings and emotions a place or space prompts. Frequently it appears as a feeling of connectedness and belonging (Cresswell 2009). A sense of place is one of the bases for identity formation, for it enables identification of self with place and landscape. In Istria, different essentials underscore the feeling of place.

The first we can call the *biographical relation* or personal history, which is understood as an indispensable part of local history. In this typically long relation are intertwined the individual's cognitive-emotional and physical attachment to the place. It is built of memories, work and creativity, ownership of real estate, connectedness to the environment, group participation, local community, events and experiences: »The Istrian land, memories of terraced wasteland [bared], slate tiles, five-kilo hoes, hot August sledge hammers, the craziness of the cicadas, adders and vipers, abandoned marl cottages, jays in the rainbow of a storm, the river in the valley that carried away the bridges and mills!« (JURINČIČ 1996: 649). Recollections of ancestors, which are a key aspect of a community's collective memory (clan,

family, local commune), along with individual narrative identities, can depart from the historical logic of linear time and highlight the cyclical component. Cyclicalness creates the impression of eternal life and work in a given landscape. Generations may pass, but customs, belonging, land holding, knowledge, and behaviors are transferred from one to the next, which given the eternal return of the same assures continuity and stability:

Nono, je tu oral tudi tvoj nono, pranono? Ja, tudi moj nono je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)	Grandpa, plowed here your grandpa, too, greatgranda? Yes, my grandpa, too plowed and dug there
--	---

The chain of memories of ancestors that narratively forms an individual's identity is inseparably bound up with a place's identity (hidden essence, spirit), as Alferija Bržan's poem with anaphoric parallels shows:

Reke korakov moje mame, reke korakov naših non, reke korakov do tvoje srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)	Rivers of steps, my mom's, rivers of steps, our grandma's, rivers of steps to your heart, the land.
---	--

Land and other real estate ownership and pride in a landholding play and important role in personal history (biographical relation). Property determines and individual's social and class standing in the socio-economic structure and so decisively helps form the individual's relation to place. Ownership strengthens a positive modality in understanding a homeland, as well as a feeling of belonging. In the same way, ownership dissuaded an Istrian from emigrating (voluntary or semi-forced after WW II): »And then I was going to run away to Italy! I had a small farm at home, a few head of cattle, and I didn't need to go out into the world and be a servant to others.« (KOCJANČIČ and ROJAC 2003: 113).

Connectedness to the natural environment in which people lived is seen in the depiction of the Mediterranean landscape with its characteristic flora and rivers winding through the hills, mild climate and sea in the distance. This landscape is shown (in the registers of an idyll or close to it) as bountiful, pleasant for people and animals, and providing a happy life. A close emotional tie developed between it and the people, one that can be expressed in a code of family relations. For instance, Kocjančič personifies the Istrian land as mother who birthed, fed, and raised it, and also as a lifelong friend: »You snuggled up to me as your son at the very dawn of my life.« (KOCJANČIČ 2001: 61). This metaphor, which attempts to express the author's authentic feeling of regional belonging and manifests a special sense of place significant for Istria, on the other hand belongs to the fixed repertoire of patriotic rhetoric; it is an example of how some commonplace (homeland or place of birth as mother) travels from language to language, from literature to literature, age to age, and place to place, every time and everywhere having to interpellate individuals into subjects

of locally relevant ideologies (if we allow ourselves to paraphrase Althusser's theorem).

Stories that locals are able to tell about their area reveal *the narrative relation* to the region. These are mythological narratives about its origin, tales of family histories and various other local traditions, and anecdotes and morally instructive examples. A constant of these stories in Istria is its thousand-year history during which rulers changed and political, administrative, and state borders moved: »He recounted the thousand-year history of the country, all the occupiers, warriors, and conquerors, cited the Romans, Franks, Aquileians, and Venetians. Further, the hordes of both World Wars.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

A *normative relation* is based on conscious values and convictions about what relation people should have to their homeland. It is bound up with the experience of dependency and is a response to it. It was formed from collective memory⁸ of historical events and processes, and it is marked by a persistent fear of others (especially foreigners) who might deprive the native group of its territory by conquest or purchase:

Vidiš	You see
te hribčke,	those low hills,
te doline,	those valleys,
ta svet?	that world?
Otrok moj,	My child,
da bi kupil te kraje,	to buy those places,
to zemljo	that land
ne bi smel imeti	no one
nihče	should have
in nikoli	never ever
dovolj denarja,	enough money
za nobeno njivo,	not for one field,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)	not for one wasteland.

5.2 Topophilia

The term topophilia denotes a persons positive, fond disposition to the environment, in which beauty and singularity are joined. In belles-letters, it is frequently formed as a denotation of a certain place or region's beauty, which shows that it is an aesthetic condition, one proper to understanding verbal art, and key to perceiving of the living environment as well. However, the aesthetic is just one of the ways of binding. Tuan understands aesthetic binding as momentary; the individual experiences it accidentally when seeing exceptional, previously unfamiliar beauty. Its counterbalance is the persistent tie that gradually creates a warm feeling (of beauty) about a familiar place (TUAN 1974b: 94). The aesthetic sense also arises from individuals' memories of a place and experiences in it. Istrians, too, apprehend their native area as

⁸ KOMAC (2209: 219) says that preserving the memory or awareness of the meaning of past processes or occurrences in present conditions is necessary for understanding the region today.

beautiful, as shown by the use of the word *deštra* 'beautiful' (standard Slovene *lepa*) in connection with Istria and places there—in addition to aestheticized landscapes in literature.

Since topophilia is a relation between landscape and humans, not only landscape features come to bear on it, but people's personal characteristics as well. The characteristics of the Istria landscape must correspond to the Istrian's characteristics, because they have lived interdependently and mutually formed the regional identity. What are the Istrians' chief qualities? Comparative, statistically based demographic, lifestyle, opinion, and values research would be needed to capture a representative model of the Istrian population. However, representatives of the population have ideas about self and »theories« of the regional character. They are not native informants, reified sources of data compiled for a detached, objective researcher, but autonomous subjects for (amateur) »research«. They observe their relatives and themselves and write about them, including in literary works. Here is a »theory« about the Istrians' character that one of them penned: »He is modest, unremarkable, and patient, but tough. He is as the earth formed him, one who works the earth, quarrels and praises, carved out by dry summers, warm breezes and bad weather, years of want and hunger, but also happiness and prosperity. He is like his land, his beautiful (»deštra«) Istria.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Yet another feature of topophilia jumped out during the analysis of collected texts, and that is the idealization of the past: »But for me it was more beautiful then, even though the villages stank of manure in the barns, and hay or wine and polenta was in the air« (PRIBAC 2001a: 116). The past is shown as a pure and unsullied, worthy of longing, and memory of times past is aestheticized, sometimes infused with topophilia's folkloric narrative expansiveness:

Med škrlami	Amid the tiled roof huts
si sam s seboj.	you are by yourself.
Iščeš	You search for
včerašnje stopinje,	yesterday's steps,
poslušaj hrepenenje trav	you listen to the grasses' yearning
in sanjaš,	and dream
da bo pozabljeni mlin	that the abandoned mill
spet oživel.	will come to life again.
Da bodo iz vode	That from the water
vstajale vile.	fairies will rise.
Čiste,	Pure,
prelepe	gorgeous
se bodo smehljale	they will laugh
tebi,	at you,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)	waiting like that.

Topophilia is what creates the psychological context in which a person feels good and satisfied. It is the kind of relation in which a person becomes a part of the landscape and the landscape part of the person. The pleasurable surroundings are evident in the feeling of beauty, riches, and plentiful possibilities. The possibilities

that the surroundings offer are both quantifiably physical and unquantifiably existential:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš, ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš, kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš, s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)	And yet I look at you: you blend with the earth, when you plow, sow, wipe your brow, mow and harvest, pick, clear the garden, you become young again with the spring.
---	--

The feeling of beauty is a function of the landscape's aesthetics. A person more easily makes contact with the landscape if it appears to be beautiful and attractive—as if viewing the prehistoric topos of a (lost) garden of paradise:

Od morja sem pa vsa si vrt, vinograd si prežlahtnih trt, in vsa si nežen oljkov gaj, drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)	From the sea to here you are all a garden, a vineyard of most noble vineyards, one lovely grove of olives, in full flower in green May.
--	--

The Istrian writer Franjo Frančič used an erotic lyrical speech register to describe how good the people feel in the surroundings of their landscape:

V tej pokrajini, ki ima tople oči, svilnato kožo, in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)	In this landscape, with its warm eyes, velvety skin, and open heart [...]
---	--

5.3 Others and Otherness

The other denotes that which in the process of establishing identity—as an exterior norm or law, or undesirable foreign body, a suppressed and rejected image—is mentally separate from I or self. The borders of self are constituted in relation to the externalization of the other. The pair self-other found a place in geography as well, in the branches that deal with postcolonial and feminist studies, as well as with rural geography (SECOR 2009: 515). Who were the others to Istrians in the Istrian countryside? Belles-lettres saw the representatives of Italian authority in this role during the inter-war period, and after WW II they were the various newcomers from central Slovenia (e.g., weekend residents), non-Slovenes, or members of the state apparatus, such as customs agents and police. Carabinieri, representing Italian power, were characterized in this way:

In the afternoon, the *carabinieri* stopped beneath it [a tree]. Foreigners from unfamiliar lands. They leaned their cold carbines against it, sat on the rocks, lit cigarettes, and looked about the surroundings. They yowled incomprehensible words, laughed raucously, showed torn and yellowed photographs, and from time to time sang a sad, sweet song... When they became bored, they stood up, hoisted on their carbines, and set off on their way. And the tree, the tree quivered in the wind because it suspected that these men were bringing woe. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

The quotation displays the reasons for the social exclusion of the *carabinieri* (as »others«) from the natives' community: the *carabinieri* were foreigners with foreign customs and language (loud and incomprehensible yowling) and members of the repressive apparatus of the ruling nation. Their service gave them power over the natives, and therefore they stood out from the rural idyll reserved only for the local Slovenes. The *carabinieri* are shown as harbingers of a dark future. The Istrians often connected their misfortunes with images of foreigners:

Jim tujec trnja trosil je,	The foreigner strew brambles before them,
ne cvetja:	not flowers:
kot skale trdni niso se uklonili,	like hard rocks they did not yield,
veliki v svoji trpki bolečini.	great in their bitter pain.

(KOCJANČIČ 2001: 45)

Later the Istrians attributed qualities similar to those of the *carabinieri* to Yugoslav or Slovene customs agents and policemen: they were predominantly newcomers and members of nations of the other Yugoslav republics. Further, they personified state power on the border, which cut the Istrian countryside and likewise the Istrians' collective I, as they understood it. Therefore they hated the border, and not least of all because of demeaning experiences with bio-politics at border crossings:

Včasih	Sometimes
je treba	it's required
v kabino...	to enter the booth...
Tuja roka	A stranger's hand
otipava moža,	feels man,
ženo,	wife,
tudi otroka ...	children, too ...
Kot nag je človek,	How naked is a person,
ko blok zapusti,	when leaving the building,
korake zdrobijo mu	footfalls puncture his
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)	back at night.

Weekend vacationers and newcomers from central Slovenia were, of course, Slovenes, but not Istrians, and therefore were just as much others. True Istrians rejected them like an infestation. In the opinion of the Istrian poet Edelman Jurinčič, these Slovene newcomers were threatening, hegemonic foreigners, just like other aliens: »From all ends of the earth in different periods of history they stormed into Istria, yoked it, exploited it, and set the Istrians one against the other« (BASKAR 2002b: 191). Or as Marta Verginella heard and recorded: »Before it was Sicilians, now it's people from the Karst. They come and command us« (VERGINELLA 1998: 207). Both citations indicate the formation of a strong opposition between the collective self of the natives and others. Others are all those who do not have Istrian roots and are called by the same name, *forešti* 'foreigners' (standard Slovene »tujci«). Jurinčič thinks that Istria has invisible borders, adding that a border »existed between Istrians and immigrants and it is still there« (JURIČNIČ 1994: 622). In his opinion, the borders

resulted from the ideologically motivated immigration of people who could not integrate into Istrian life.

5.4 Placelessness

A place is basically defined as a melding of the physical and human worlds that becomes the center of our direct experiences and enables us to live authentic and original lives full of meaning. Placelessness is the opposite (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) and applies both to environs without meaningful places and the attitude towards environs that do not admit places' meanings (RELPH 1976: 134). Placelessness is first of all connected with uniformity and the loss of a place's uniqueness due to processes of state integration and globalization. This process began in a limited fashion in Istria already with its inclusion into Yugoslavia, and later continued with Slovene independence, especially when Slovenia became fully integrated into a united Europe, NATO, and global financial markets. The forces that caused placelessness in Istria were the political and socio-economic changes that confronted the region with emigration, depopulation, and loss of agriculture. That led to the breakdown of the cultural landscape or certain of its elements, including ones that in the experiential and semiotic spheres were woven into people's lives and metonymically encapsulated their *genre de vie*:

Pergole, oreha ne vidijo z balkona.	The arbor, the walnut are unseen from the balcony.
Kamne mojih nonotov pokriva	My grandfathers' stones are covered
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)	with shards of concrete.

The leveling and erasing of regional identity is not only a result of global modernization (concrete) but also of the invasion of central Slovene regional elements: »Or if instead of an entry arbor they build a Gorenjska-style balcony. « (DOBRIŃJA 1996: 285)

If a place is the product of uniqueness recognizable in human experiences and interactions with the living environment, then placelessness is the opposite process as well as the result of the process. In Slovene Istria, this means farmland grows over, terraces and old walls tumble down, and a familiar, native world disappears, which grew out of human life in the environment, human's ability to adapt, their inventiveness, and hard work.

Istrian singularity is based on the Mediterranean cultural landscape and lifestyle that derives from it, on the dialect, and weaving of different languages and cultural traditions, with their attendant, violent histories. The Istrian landscape is one of olive trees, figs, grapes, and other flora, especially Mediterranean. The landscape's soil, relief, proximity to the sea, and climate (in particular the winds) give it its own character, as do local practices, tools, and customs—the huge hoes for working the land, busy hands that cleared rocks from the fields and pastures to make walls, the generations that evened out the steep hillsides. That is why many are pained that

Istria is growing over, their ancestors work is going to waste, and the region is losing its singularity:

And everything is grown up and grown over. There are no longer trails along the Drnica and Derešnjak rivers. Only brambles, clematis, at best acacia. In a few years, if we don't plant all these hilltops and hillsides with olives at least, Istria will look like Notronjska. The forests will be full of deer and wild boars and even bears. Well, that's not so bad. That's how Istria was supposed to have been in the Middle Ages, overgrown and wild. (PRIBAC 2001: 117)

6 Conclusion

The search for junctures between literary studies and geography, an inquiry into literature and the land, has shown that despite the apparent disjuncture between these scholarly fields, it is possible to identify many parallels and ties both in the conceptual frameworks and objects of study and in the spheres of textual production and reception. In general we can say that the two disciplines' growing closer is the result of content, conceptual, and methodological developments in geography. Geography has recently distanced itself from the classical profile of a discipline that syncretically combined the natural and social sciences in its conception of space and turned in the direction of the postmodernist humanities. When we consider the junctures between literature, literary studies, and geography, we might be tempted to name the intersection between the fields »literary geography«. Although this term goes back at least to the 1970s or even the beginning of the century,⁹ difficulties with it persist because it is not completely clear whether »geography« in the phrase refers to the discipline or to the object of analysis. Geography (often used in the plural) is, after all, also a word for space, place, and other phenomena of the physical world. On the other hand, the adjective »literary« also pertains to the discipline (literary studies) and literature as its primary source (HONES 2008: 1303). In any event, using the case of Slovene Istria and its thematization in literature, we have attempted to show the informative value of literature as a source of specific data for geographic research, especially in the area of relations between landscape and the population that lives in it. Saunders posed the question of what literature knows from these sources (SAUNDERS 2009: 439). We analyzed the knowledge embedded in literature in light of several key terms of contemporary humanistic geography: sense of place, topophilia, I-other identity differences, and placelessness.

Inquiry into the first two phenomena revealed their common outlook—that is, a »Romantic« perception of Istria and creation of a regional myth. Romantic view of Istria follows the pattern of romanticizing any other cultural landscape that is proud of the farmland: the fertile farmland defines the beauty of the landscape (through its morphology, proportions, texture). The myth idealizes the past landscape and

⁹ Christopher Salter and William Lloyd used the term »literary geography« in the work *Landscape and Literature* (1977). Before them, the Scottish biographer William Sharp used it in the title of his book *Literary Geography* (1904).

projects youth, family, memories of home, and other moments from the catalog of regional belonging onto it. The past is reproduced through numerous recollections, individual and collective, through autobiographies, tales told from memory, fairy tales, and literary texts. Yearning for times past and the landscapes wafts from all of the texts. Bound up with this is the attitude of the people, who still apprehend an imagined landscape of the past as their own, intimate landscape. The actual landscape of today only strengthens the need for perpetuating the regional myth of an imagined ideal in light of which it is possible to sort out what of the contemporary is undesirable, unaesthetic, and creates feelings of alienation and placelessness.

In this article we have given evidence of how this "what literature knows" may be transferred to the treasury of geographic knowledge. Connecting the two disciplines and objects of analysis opens up an area that is becoming ever more important not only from a theoretical standpoint, but also an applied one. There is the opportunity to analyze the relation with the living environment and identity formation together with landscape meanings, which is the fundamental condition for forming a responsible relation with the landscape. The feeling of belonging to a landscape, to which people attribute cultural and historical value and understand as their family and local group's living space, gives assurance that caring for one's own good is joined to caring for the environment. Analysis of the relation to landscape, the results of which space planners could take into account, could make possible balanced development of individual regions and ensure the continuity and stability of their identities. There is yet a good deal of room in Slovene geography to maneuver in this field. The realization that people's opinions are important has only just begun to be respected.

WORKS CITED

- Stuart AITKEN, 1997: Analysis of text: Armchair theory and couch-potato geography. *Methods in human geography: A guide for students doing research projects*. Ed. Robin Flowerdew et. al. London: Sage. 197–213.
- Mihail M. BAKHTIN, 1981: *The dialogic imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas P.
- , 1986: *Speech Genres and Other Late Essays*. Ed. Caryl Emerson and Michael Holquist. Trans. Vern W. McGee. Austin: University of Texas P.
- Trevor BARNES and James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: Discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete [Between regionalism and nationalization: The invention of the Šavrin-ka identity]. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvourni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadran-skem območju* [The ambiguous Mediterranean: Studies on regional intersections on the eastern Adriatic shore]. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Brazde s trmuna. Web.

Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter* [St. Peter and its times: Social memory, times, and identities in the Istrian village of St. Peter]. Ljubljana: Založba /*cf.

Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda* [Pure water]. Triban: Samozaložba.

Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja* [From a drop to the sea]. Koper: Libris.

Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.

Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.

--, 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.

--, 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.

Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.

Tim CRESSWELL, 2009: Sense of place. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.

Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek* [European literature in the Latin Middle Ages]. Trans. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).

Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika [The ecologicalization of literary scholarship and eco-criticism]. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.

Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine [On the meanings of landscape]. *Dela* 29. 5–19.

Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.

Richard DENNIS and Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London Journal of Canadian studies* 12. 1–5.

Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo [From Istra with love]. *Primorska srečanja* 20/180. 285.

Jörg DÖRING and Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ed. Jörg Döring and Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.

James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): Cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.

--, 2005: *The City as text: The politics of landscape interpretation in the Kandyen kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN and Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and Planning: Society and Space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 1986: Of Other Spaces. *Diacritics* 16/1. 22–27.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro [Poems for Istra]. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ed. Jörg Döring and Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ed. Ronald John et. al. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON and Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ed. Ronald John et. al. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre [Istra's invisible borders]. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prispodoba trenutka [Symbolic imaging of the moment]. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ and Leon BERNETIČ, 1996: Drevo [A tree]. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila* [Textual ties]. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2011: *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt: Peter Lang.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin [Stone, thorn, and juniper]. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva Družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi* [Poems]. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ and Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst [Across two borders to Trst]. *Brazde s trmuna* 8 [Bulletin]. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda [Theory/theories of discourse and literary scholarship]. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Trans. Gail Lenhoff and Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: Geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ed. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCKOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ed. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas [A return to the land of the Šavrin: A comparative reportage back in time]. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER and William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ed. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar* [Slovene etymological dictionary]. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice* [The Antónci in Pridvor, Istrjani on the coast: Stories and Humoresques]. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih* [My beautiful Istra: About its people, beauties, and attractions]. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [Images of the landscape of Slovene Istria]. Ljubljana: Založba ZRC.

- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri [Representations of the cultural landscape in texts about Slovene Istria]. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke* [Novel]. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in Geography* 6. 266–76.
- , 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.
- Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu [Slovene Istria – the landscape on the Slovene literary map]. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur* [Slavic studies in the regions – Koper: Koper Slovene studies at the juncture of cultures]. Ed. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.
- Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije [The Istrian countryside in the whirlwind of revolution]. *Acta Histriae* 6. 203–214.
- Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ed. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Web.
- Keith WOODARD, John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ed. Derek Gregory et. al. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dovič

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MREŽA SPOMENIKOV SLOVENSKE LITERARNE KULTURE KOT SEMIOTIČNO PRILAŠČANJE (NACIONALNEGA) PROSTORA

Razprava obravnava omrežje spomenikov oz. spominskih obeležij slovenske literarne kulture, ki se je začelo oblikovati sredi 19. stoletja in je do danes močno zaznamovalo kulturno pokrajino slovenskih ozemelj. V prvem delu so nakazani zgodovinski vidiki nastajanja takšnih mrež, ki jih je mogoče razumeti kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora, povezano s kanonizacijo peščice velike »kulturnih svetnikov« in množice manjših slovstvenih veljakov. V nadaljevanju so komentirani delni rezultati projekta GIS kartiranja slovenskih literarnih spomenikov, njegove metodološke zagate ter možni prispevki k boljšemu razumevanju prostorov slovenskega slovstva.

Ključne besede: slovenska književnost, literarna kultura, kulturni nacionalizem, kulturni svetniki, spomeniki, mnemotopi, prostor

1 Uvod

Semiotične intervencije literature v geografski prostor se ne izčrpajo zgolj na ravni besedil. Literarne kulture namreč prostor preoblikujejo tudi povsem konkretno, s pomočjo mreže spominskih obeležij (mnemotopov oz. *lieux de mémoire*). Takšne mreže so vidno zaznamovale geografski prostor evropskih kultur predvsem od konca 18. stoletja naprej, ko se je po celini naglo širil kulturni nacionalizem. Njihova obravnava v tem prispevku je motivirana z dveh razmeroma različnih plati. Po eni strani izhaja iz preučevanja kanonizacije nacionalnih pesnikov in drugih »kulturnih svetnikov« v 19. in 20. stoletju, kjer se je prostor izkazal za pomemben element. Prostorska mreža spominsko zaznamovanih lokacij namreč šele oblikuje primeren kontekst za češčenje kulturnih svetnikov, kar se simptomatično kaže na primer v komemorativnih kultih nacionalnih pesnikov (Mickiewicz, Botev, Prešeren, Petőfi, Mácha, Puškin idr.), ki so v ritualni vrtnec mobilizirali osupljive množice ljudi.¹ Prostorski dejavniki kanonizacije kulturnih svetnikov (na primer prezervacija in muzealizacija rojstnih hiš in drugih objektov, načrtovanje javnih spomenikov, plošč in nagrobnikov ter krščevanje lokacij ali institucij) so se izkazali za ključne ne le z vidika »upravljanja« kolektivnega spomina in oblikovanja (nove) skupnosti in njenega skupnega imaginarija, temveč tudi z vidika (nacionalističnega) simbolnega osvajanja in prilaščanja oz. apropiacije ozemlja.

Po drugi strani je GIS kartiranje literarnih spomenikov v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture jasno pokazalo, da osredotočenost na avtorje kanoničnega trdega jedra ne ponuja dovolj široke slike. Šele v seštevku dolgega niza

¹ Prim. razprave o nacionalnih pesnikih v 4. zvezku *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIČ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

obrobnih, pogosto le lokalno zanimivih, ter peščice »vélikih« kanoničnih avtorjev, katerih »spomin« se širi iz periferije v center in od tod v širši (nacionalni ali celo mednarodni) prostor, se oblikuje primerno gosta mreža mnemotopov, ki preprede poprej »nedolžno« pokrajino z mrežo (literarnih) asociacij in konotacij ter jo podvrže (semiotični) nacionalizaciji. V tem smislu je mogoče začrtati številne analogije med gostim omrežjem srednjeveških svetniških središč, okrog katerih se je konstituiral (enotni) prostor »krščanske Evrope« (BROWN 1982: 6), in omrežji spominskih obeležij kulturnih svetnikov, ki so redefinirala (heterogene) prostore »Evrope narodov«.

2 Prostorski vidiki kanonizacije »kulturnih svetnikov«

Koncept kulturnih svetnikov, kot ga razumemo v okviru projekta *Kulturni svetniki evropskih nacionalnih držav* (CSENS), je vezan predvsem na raziskave kulturnih nacionalizmov na evropski celini v obdobju »dolgega« devetnajstega stoletja, tj. nekje od konca 18. stoletja pa do prve svetovne vojne.² Primerjalno preučevanje kulturnih nacionalizmov je med drugim pokazalo, da so si vzorci in modeli, po katerih so se oblikovale nacionalne kulture, presenetljivo podobni. Kljub poudarjeni samopercepciji lastne singularnosti so tako rekoč vse literarne kulture, tako tiste z dolgo tradicijo kot tiste, ki so bile praktično šele v nastajanju, v tem času operirale z identičnimi razvojnimi matricami »kultiviranja nacionalne kulture«: od jezikovnega kodificiranja (pisanja slovníc in slovarjev), zbiranja ljudskih gradiv, obujanja zgodovinskih tradicij, kostumov in ljudskih festivalov, do spodbujanja nove ustvarjalnosti in živahnih dejavnosti športnih društev (LEERSSEN 2006: 570–573). Temelj takšnih dejavnosti, za katerimi so stala prizadevanja intelektualnih elit, ki so sčasoma širile svoje zaledje, je bilo v resnici razsvetljsko kultiviranje, sistematično »preroditeljsko« delo. Toda takšno racionalno jedro je imelo tudi svoj nekoliko manj racionalni, zato pa toliko bolj čustveno nabiti protipol, ki je bržkone odločilno prispeval k temu, da so nacionalna gibanja mogla prestopiti v tisto fazo, kjer so se intelektualnim elitam pridružile širše množice (HROCH 1993: 6–8). Ta protipol predstavljajo »kulturni svetniki«, narodni izbranci iz umetniških vrst, ki so postali predmet intenzivnega češčenja, kulta in kanonizacije.³

Ni težko razumeti, da so v kontekstu splošnega fokusa na jezikovno področje (kot bistveno določilnico etnične pripadnosti) vlogo kulturnih svetnikov najlažje odigrali *možje besede*: pisatelji, tu in tam jezikoslovci, v prvi vrsti pa pesniki.⁴ Paradigmatične kulturne svetnike predstavljajo ravno »nacionalni pesniki«, izbranci, ki so v nekaterih tradicijah dosegli in ohranili nedosegljiv simbolni primat ter postali produktivna referenčna in medbesedilna žarišča matičnih kultur (prim. NEUBAUER 2010a;

² Prim. tudi spletno stran projekta.

³ Omenjena pola sta pomembno presečišče našla v dejavnostih kulturnih društev in čitalnic. Kot ugotavlja Urška Perenič, je v slovenskem drušvenem kontekstu literatura predvsem sodelovala »pri prezentaciji in oblikovanju narodne zavesti, ideje narodne osvoboditve in zedinjenja« (PERENIČ 2009: 518–519). Prim. tudi PERENIČ 2010 in prispevek iste avtorice v tej številki.

⁴ Izraz »možje« je povsem korekten, saj med vélikimi izbranci žensk skorajda ni. Če so bili srednjeveški kulti svetnikov vsaj na začetku izrazito mizogini, kot ugotavlja Thomas HEAD (2001), podobno velja tudi za kulte kulturnih svetnikov v 19. stoletju.

DOVIČ 2011; JUVAN 2011a). Njihov status, pa tudi kanonizacijo, postopek pripoznanja in uveljavitve, je mogoče v marsičem primerjati s kanonizacijo in statusom verskih svetnikov.⁵ V tem prispevku seveda ne bo mogoče obravnavati načelne problematike kulturnih svetnikov (prim. HELGASON 2011b), ravno tako bo treba pustiti ob strani številne pomembne vidike njihove kanonizacije, kot so denimo skrb za opus, nenehna interpretacija in »prilaščanje« umetniških del (besedil), ali indoktrinacija, temeljni dejavnik uspešne reprodukcije kanoničnosti (prim. preglednico v DOVIČ 2012). Pač pa bodo v središču pozornosti tisti dejavniki, ki so relevantni s prostorskega vidika, oz. natančneje, tisti, ki so povezani z nastajanjem prostorske mreže spominskih obeležij literarne kulture.

Prvi prostorski dejavnik, ki je neposredno povezan z likom in delom avtorja, je seveda trasa njegove življenjske poti (*vita*) – s posebnim poudarkom na ključnih točkah, kot so rojstvo, smrt, življenjske prelomnice, ali stvarjenje velikih umetnin.⁶ Ob takšni »realni« trasi je treba upoštevati tudi »imaginarne« koordinate, ki jih poseljujejo junaki del, kadar se ta seveda poigravajo z referiranjem na konkretne fizične prostore. Tako dobljena mreža lokacij je bistvena za to, kar se dogaja pozneje v različnih fazah kanonizacije, večidel seveda po avtorjevi smrti.⁷ Izmed prostorskih kategorij, ki so ključne za utemeljitev kanoničnega statusa (*inventio*), so gotovo zanimivi že avtorjevi relikti, ki so pogosto vezani na nastajanje določenih tipov spominskih obeležij (npr. velikih nagrobnih spomenikov). Nasploh je nastajanje spomenikov na začetku praviloma povezano s prostori, ki imajo povsem otipljivo, konkretno povezavo s posameznikom. Pri vzorčnih kulturnih svetnikih tako rekoč vsi omembe vredni »dogodki« – ob tem pa še dogajališča referenčnih umetniških del – dobijo svoj prostorski korelat vsaj v obliki spominske plošče.

Po drugi strani praksa »krščevanja«, tj. poimenovanja javnih prostorov oz. njihovega posvečevanja »patronom«, ni več nujno vezana na tiste lokacije, ki imajo svojo biografsko ustreznicco. Posebno skupino torej tvorijo tista spomska obeležja, ki niso konkretno povezana s posameznikovo biografijo ali opusom: ne trobentajo »hic locus est«. Medtem ko se nacionalni pesniki z velikanskimi reprezentativnimi kipi selijo na posebej izbrane, prestižne lokacije v metropolah in večjih kulturnih središčih,⁸ se postopno njihovo ime kot ime zavetnika širi po obsežnejšem geografskem ozemlju, da bi na koncu na primer Prešeren ali Cankar imela svojo ulico skoraj

⁵ Razumevanje kulturnega nacionalizma kot nove »civilne religije« 19. stoletja (obstajajoče vzporedno s tradicionalnimi religijami), ki ga nekako implicira projekt kulturnih svetnikov, je seveda treba razumeti v nekoliko prenesenem pomenu. Kot je opozorila Mona Ozouf v odlični knjigi o francoski revoluciji, od sekularnih svetnikov v principu ne pričakujemo posmrtnih čudežnih moči (OZOUF 1991: 266–267). Toda nekatere podrobnosti v zvezi s kultu kulturnih svetnikov nakazujejo, da mimezis sakralnega ni vedno povsem metaforičen (prim. HELGASON 2011a).

⁶ Opozoriti velja, da »prelomne točke« niso nujno nekaj imanentnega; pogosto jih je v takšne povzdignil šele hagiografski diskurz.

⁷ Včasih se kanonizacija začne že v času življenja avtorja. Klasičen primer zgodnje kanonizacije predstavlja flamski pisatelj Hendrik Conscience (1812–1883), ki so mu v Antwerpnu še za življenja odkrili veličasten spomenik in pripravljali evforične množične slovesnosti. Toda tako kot v primeru nizozemskega pesnika Hendrika Tollensa (1780–1856) ali konec koncev Koseskega se je izkazalo, da zgodnji začetek kanonizacije še ni zagotovilo za njen trajni uspeh.

⁸ Mogočni Mickiewicz Cypriana Godebskega je leta 1898 tako med drugim zrasel v Varšavi, ki z življenjem poljskega nacionalnega pesnika ni imela posebne zveze. Prim. KOROPECKYJ 2010.

v vsakem slovenskem mestu in vasi, ime bolgarskega nacionalnega pesnika-heroja Hrista Boteva pa nosi »na tisoče« lokacij in ustanov, med katerimi so celo nogometna igrišča in klubi (PENČEV 2010: 117).

Opozoriti seveda velja, da golo preštevanje obeležij utegne voditi v nekatere metodološke stranpoti ali celo napake, ki bi se jim bilo treba na vsak način izogniti. Prva takšna napaka je ignoriranje časovnice nastajanja spomenikov. Če namreč opazujemo le aktualno (geografsko) razpostavitev spomenikov, iz nje ni razviden zgodovinski potek nastajanja mreže, ki je pravzaprav ključ do vsake smiselne interpretacije. Druga napaka, deloma povezana s prvo, bi utegnili biti »uravnilovka«. Poudariti je treba, da niso vsa obeležja enako pomembna. Kot ena izmed možnosti za njihovo rangiranje se kaže ocena vloge, ki so jo odigrali v komemorativnem kultu. Med kategorijami, pomembnimi z vidika reprodukcije kanoničnega statusa in njegove transmisije v prostoru in času (*cultus*), so s prostorskega vidika nedvomno najbolj zanimivi rituali.⁹ Predvsem v drugi polovici 19. stoletja se je po Evropi v zvezi s kulturnimi svetniki razvila izredno pestra paleta ritualnih dejavnosti. Podobno kot v krščanskih kultih svetnikov so bili rituali pogosto povezani z dnevom smrti, ki je seveda hkrati tudi *dies natalis*, dan prerodenja v nebeško občestvo svetnikov; še posebej množične slovesnosti pa so predvsem po letu 1850 nastajale v zvezi s »kultom stolitnice« (QUINAULT 1998). Že površen pogled pokaže, da so središča največjih ritualov ostajali grobovi oz. nagrobni spomeniki, rojstne hiše ter novi veliki spomeniki na odprtih prostorih (na trgih, parkih) v metropolah. Poleg teh osrednjih žariščnih točk so bile tudi tiste manj pomembne pogosto integrirane v kakšen širši sklop, na primer ritualno romanje »po sledeh« – pogosto tudi kot del obvezne šolske indoktrinacije v obliki komentiranih ekskurzij –, vsekakor pa kot dejavnik semantičnega kultiviranja (lokalnih) prostorov, njihove soudeležbe pri nacionalnem korpusu simbolnega kapitala, in na koncu seveda tudi turizma.¹⁰

Iz doslej povedanega je očitno, da ima spominska mreža obeležij literarne kulture precej raznovrstne širše družbene razsežnosti. Njena geneza je povezana s kopico različnih protagonistov: od lokalnih skupnosti, ki z naslanjanjem na kulturni kapital rojakov kujejo vsakršen dobiček za svoj kraj, do intelektualnih elit, ki skušajo pridobiti množično patriotsko podporo za svoje projekte, začasno pa lahko zavzamejo tudi centre politične moči. V tem smislu je treba vedno upoštevati tudi razmerje med »uradno« (*top-down*) in »spontano« (*bottom-up*) dinamiko nastajanja spomenikov: zavedati se je treba, da je urbanistično umeščanje velikih spomenikov in preimеноvanje ulic, krajev ali celo pokrajin izredno občutljiv proces, ki v prvi vrsti zadeva politično (ali tudi vojaško) obvladovanje teritorija.¹¹ *Prostorsko označevanje* namreč predstavlja enega ključnih dejavnikov apropiacije, prilaščanja geografskega prostora

⁹ Jan in Aleida Assmann, ki sodita med pionirje študija kulturnega spomina, sta med prvimi izpostavila pomen učinkovitih mehanizmov transmisije (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Pozornost do ritualne plasti komemorativnih kultov je postala še izrazitejša z nastopom »performativnega obrata« v študijah spominjanja (RIGNEY 2011: 76–79).

¹⁰ V tem smislu je mogoče interpretirati na primer »Máchovo pokrajino« na Češkem (severno od Prage). Celoten okraj je danes na gosto posejan z referencami na Mácho: od spominskih obeležij na grajskih ruševinah do ustanov, hotelov ob Máčovem jezeru in lokalnega kina.

¹¹ Na primeru imen naselij sta večplastnost (pre)imenovanja naselij predstavila URBANČEVA in GABROVEC (2005).

ra in njegove transformacije v »nacionalni« prostor; sodi torej v domeno *političnega* v resnično konstitutivnem smislu.

3 Literarni spomeniki in »prostor slovenske literarne kulture«

Kot je bilo nakazano že uvodoma, pogled na celoto spominskih obeležij neke literarne kulture pokaže precej raznovrstnejšo sliko, kot bi jo dobili, če bi se osredotočili le na tiste njene predstavnike, ki veljajo za kanonične oz. najbolj reprezentativne. Nedvomno »kulturni svetniki« prednjačijo pri gostoti obeležij, pa vendar se jim pridružuje tudi množica manj uveljavljenih zastopnikov literarne kulture, ki imajo svoje spomenike, svoje lokacije in svoje ustanove. To velja tudi za slovensko literarno kulturo. Mogoče je torej sklepati, da bi sistematičen popis in geografsko kartiranje mreže spominskih obeležij – nekaj podobnega trenutno že poteka na Geopediji¹² – ponudila možnosti novih uvidov v nastajanje slovenske literarne kulture, njeno širjenje po geografskem prostoru pa tudi njen družbeni pomen. Zato se je med snovanjem interdisciplinarnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, ki je že predvidel GIS kartiranje biografij izbranih 330 ustvarjalcev in drugih veljakov literarnega polja (prim. JUVAN 2012; PERENIČ 2012) uveljavila zamisel, da se ob kartiranju biografij popiše tudi mreža spominskih obeležij, povezanih s temi avtorji.¹³

V zvezi z omenjenim segmentom projekta je treba nanizati nekaj metodoloških pojasnil. Trenutno je analiza spomenikov še v fazi popisa, ki ga izvajajo študentke in študenti slovenistike na ljubljanski Filozofski fakulteti, medtem ko strokovni nadzor in korekcije opravljajo raziskovalci pri projektu. Seznam avtorjev, za katere se spomeniki popisujejo, je identičen s seznamom 330 avtorjev, ki so izbrani za biografije. Opomniti velja, da se pri vsakem izmed izbranih avtorjev upoštevajo tudi spomeniki, ki so nastajali po letu 1940, in tisti, ki se nahajajo izven geografskih meja Republike Slovenije. Matrica za vnos podatkov v bazo za kartiranje je sledeča (vsak spomenik je obdelan posebej, pri čemer so poševne kategorije obvezne):

Vrsta spomenika

Ime spomenika

Priimek referenčne osebnosti

Ime referenčne osebnosti

Referenčni junak

Besedilo na spomeniku

Lokacija v geografskih koordinatah (Fi/Lambda)

Lokacija v Gauß-Krügerjevih koordinatah (Y/X)

¹² Gl. sloj Literarni spomeniki na <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. O Geopediji prim. tudi razpravo Hladnika in Fridlove v tej številki.

¹³ Reprezentativnost izbora je seveda neizogibna šibka točka raziskave. Načeloma gre za predstavnike slovenske literarne kulture, ki so pomemben del svojega opusa ustvarili v obdobju 1780–1940 in ki jih kot »reprezentativne« štejejo člani projektne skupine. Razumljivo je, da je tak izbor že tudi nekako »predizbran«, saj je nasledek kompleksnih, dolgoletnih aksioloških in kanonizacijskih procesov v slovenski literarni in kulturni zgodovini. Medtem ko iz jedra kanona med 330 izbranci verjetno ne bi pogršili nikogar, obrobje nujno ostaja nekoliko bolj problematično.

Lokacija (opisno)

Pobudniki

Leto nastanka

Avtor(ji)

Referenčna literatura

Spletne povezave

Slikovno gradivo

Ime in priimek vnašalca podatkov

Datum vnosa

Do jeseni 2012 je bila zaključena prva faza vnosov za spomenike približno tretjine izbranih osebnosti, med katerimi najdemo tudi večino osrednjih kanoničnih avtorjev slovenskega slovstva. Ravno zato podatki – čeravno še delni in neverificirani (v preglednicah so nekatere napake) – že omogočajo preliminarne sklepe. Kot je bilo mogoče pričakovati, nekateri izbrani avtorji sploh nimajo obeležij, medtem ko število vnosov pri nekaterih raste v desetine ali celo čez sto (npr. pri Prešernu).

Praksa popisovanja je, kot vedno, razkrila številne zadrege. Medtem ko z georeferenciranjem, ki omogoča izdelavo tematskih zemljevidov, načeloma ni bilo zapletov, so podatki o pobudnikih, avtorjih ali letu nastanka pogosto težko dosegljivi in bi terjali prave male kulturnozgodovinske raziskave. Velik praktično metodološki izziv predstavlja tudi klasifikacija spomenikov. To je področje, ki ga bo bržkone treba še dodatno premisliti in na podlagi dosedanjih rezultatov dopolniti. Trenutno so na voljo naslednje kategorije:

javni kip avtorja na odprtem prostoru (celopostavni)

javni kip avtorja na odprtem prostoru (doprni)

javni kip na literarno temo na odprtem prostoru

spominski objekt (soba, hiša, muzej ...)

poimenovanje ustanove (šola, društvo, knjižnica, muzej ...)

poimenovanje lokacije (ulica, cesta, trg, gaj, park ...)

Zgornja klasifikacija terja nekaj pojasnil. Iz nje so izpuščeni spomeniki v zaprtih prostorih (četudi javnih) in navadne spominske plošče. Razlog za to je preprost: medtem ko so podatki o notranjih spomenikih – po vežah in hodnikih inštitucijah jih je precej, večinoma v obliki doprskih kipov – težje dosegljivi, so spominske plošče na slovenskem ozemlju kar preveč številne, da bi jih bilo mogoče obvladati v danem raziskovalnem okviru. Pač pa je ohranjeno razlikovanje med celopostavnimi in doprskimi spomeniki – očitno je namreč, da veliki celopostavni kip avtorja na odprtem (javnem) prostoru predstavlja prestižno obliko literarnega spomenika.

Že pri tej kategoriji se izkaže, da preštevanje nekoliko zavaja: utegnili bi namreč sklepati, da sta prava junaka slovenske literarne kulture Maister in Slomšek s po štirimi in Kajuh s tremi »velikimi« spomeniki; torej pred Prešernom, Cankarjem in (pogojno) Vodnikom, ki se lahko pohvalijo s po dvema, in pred kako deseterico tistih s po enim. Tu je seveda treba poudariti, da slava Maistra ali Slomška ni primarno literarne narave, temveč prej vojaško-politične in verske. Poleg tega je treba upoštevati tudi širši kontekst: kje stoji spomenik (prestižnost lokacije), kdaj je nastal in kako je

bil postavljen oz. financiran.¹⁴ S teh plati se kot paradigmatična spomenika slovenske literarne kulture izkažeta predvsem Vodnikov (1889) in Prešernov (1905) spomenik, ki sta simbolno zavojevala mestno središče Ljubljane v občutljivih okoliščinah slovensko-nemških oz. deželno-imperialnih trenj svojega časa. Prva velika slovenska literarna spomenika, ki sta s seboj potegnili množično podporo (tudi financirana sta bila pretežno s tipično nacionalno nabirko), sta namreč odločilno prispevala k transformaciji Ljubljane iz deželne prestolnice v duhovno metropolo »slovenstva«.¹⁵

Zanimivo sliko nudi tudi pogled na doslej zbrane podatke o nekoliko manj prestižnih doprskih kipih na odprtem javnem prostoru.¹⁶ Poleg Prešerna imata po štiri takšne kipe še Jurčič in Gregorčič, medtem ko imajo po tri poleg Ketteja nekoliko presenetljivo tudi Glazer, Novačan, Čufar in Trinko, sledijo pa Cankar, Aškerc, Balantič, Murn, Prijatelj, Vandot, Vilhar in Župančič s po dvema ter nekaj deset literatov s po enim takšnim spomenikom. Tako kot pri celopostavnih kipih, med katerimi se je šele pred kratkim pojavil prvi spomenik avtorici (Alma Karlin, Celje, 2010), je delež žensk tudi tu zanemarljiv: poleg presenetljivo zgodnjega obeliska Josipini Turnograjski na gradu Turn pri Preddvoru (1870), ki je bil pozneje dopolnjen še z doprskim kipom, so zaenkrat evidentirani le novejši doprsni kipi pesnic Lily Novy (1985) in Mire Mihelič (2005) v Ljubljani ter Ljubke Šorli v Tolminu (1995) – vsi omenjeni so vgrajeni v fasado – ter samostojni doprsni kip (nemške) pisateljice Ane Wambrechtsamer v Planini pri Sevnici, ki je dopolnil spominsko ploščo z reliefnim portretom, vzdano na rojstno hišo leta 1935. Pri vseh teh spomenikih je za smiselno interpretacijo treba poznati čas postavitve in njen (ideološki) kontekst.

Presenetljivo malo je doslej evidentiranih spomenikov na literarno temo, le peščica, na primer kranjskogorski Vandotov Kekec, cerkniški Krpan ali škofjeloška Agata in Jurij iz Visoške kronike; nimamo pa na primer večjih javnih kipov Bogomil ali Črtomirov, Krjavljev ali Tugomerjev, četudi sicer obstaja bogata tradicija slikarskih in kiparskih upodobitev literarnih predlog.¹⁷ Pač pa se je pri urejanju vnosov izkazala zadrega pri klasifikaciji tistih spomenikov, ki so sicer markantno pozicionirani v javni prostor, a niso figuralni. Vzorčni primeri takšnih spomenikov so Prešernova piramida-obelisk na Bledu (1883), ki pomeni prvo resno urbanistično »intervencijo« slovenske literarne kulture, Levstikov spomenik v Velikih Laščah (1889), Zoisova piramida v Ljubljani (1927) ter ljubljanski spomenik Ilirskim provincam (1929), katerega zapletena simbolika med drugim meri na Vodnika. Ti spomeniki so zaenkrat evidentirani kot »spominski objekti«, vendar takšna klasifikacija ni optimalna in bi jih bilo morda bolj smiselno zajeti s kategorijo »nefiguralni spomenik na odprtem prostoru«. Tudi sicer se je kategorija »spominski objekt« izkazala za nekoliko preveč

¹⁴ Kajuhovi spomeniki so nastajali kmalu po drugi svetovni vojni; dva stojita pred šolama, vsi trije pa ostajajo vezani na domačo regijo. Tudi Slomšek, ki tako ali tako ni tipičen junak literarne kulture, ima vse štiri spomenike na Štajerskem; spomenika v Celju in Slovenski Bistrici sta iz tridesetih let, spomenika v Mariboru in Lendavi pa iz časov po osamosvojitvi, ko je Slomšek dočakal tudi uradno beatifikacijo.

¹⁵ O postavitvi Vodnikovega spomenika prim. WIESTHALER 1889 in JEZERNIK 2010, o Prešernu pa ZBAŠNIK 1905, Kos 1997 in Dovič 2010. Pred tiskom je tudi obsežnejši angleški članek avtorja o genezi obeh spomenikov.

¹⁶ Tu se utegne slika po obravnavi vseh 330 avtorjev še nekoliko spremeniti.

¹⁷ Spomeniki, kakršen je npr. Peter Klepec ob Kolpi pri Bosljivi loki, sodijo seveda v ljudsko tradicijo oz. niso povezljivi s konkretnimi avtorji, zato jih projekt ne zajame.

ohlapno. Ni namreč vseeno, ali je npr. rojstna hiša, hiša prebivanja, ali hiša smrti, zgolj označena s ploščo ali pa je muzealizirana (v celoti ali pa le posamezne »spominske sobe«). V praksi naj bi skušali zajeti vse takšne objekte, ki so označeni s tablami, tudi če niso spremenjeni v muzeje; smiselno pa bi bilo na neki način ohraniti omenjeno razlikovanje.¹⁸

Posebno zadrego spet predstavljajo nagrobni spomeniki. Načeloma popis obeležij literarne kulture seveda ne zajema pokopaliških nagrobnikov; pa vendar bi bilo vsaj nekatere morebiti treba vključiti. Ne gre le za to, da so bili grobovi literarnih velmož pogosto cilj romarskih pohodov in prizorišče komemorativnih ritualov.¹⁹ Pogosto so bili namreč novi nagrobniki postavljeni naknadno, celo v sklopu s prekopom posmrtnih ostankov na uglednejšo pozicijo.²⁰ Pri tem so bila sredstva za takšne nagrobnike običajno zbrana z javno nabirko, ki je vključevala preplet ritualnih komemoracij ter medijsko in institucionalno zaslombo. Prvi razmeroma uspešen primer takšne nabirke pri nas je predstavljala Bleiweisova triletna kampanja za nov Prešernov nagrobnik v Kranju (1849–1852). Do konca stoletja se je ta način dela spremenil v učinkovito rutinsko produkcijo spominskih plošč, nagrobnikov in drugih spomenikov; topografsko označevanje pa je v tem času – simptomatično – postalo tako rekoč temeljna skrb Pisateljskega podpornega društva.²¹ Vsekakor bi bilo torej smiselno kot posebno kategorijo popisati pomembnejše nagrobnike, ki so nastali na tak način. V tem kontekstu velja seveda upoštevati tudi preurejanje pokopališč v spominske parke, predvsem Plečnikovo oz. Spinčičevo rekonstrukcijo ljubljanskega Navja (1937–1940) – toliko bolj zato, ker se ravno na nekdanjem pokopališču sv. Krištofa »nacionalizacija« slovenske spomeniške kulture v letih 1839–1840 pravzaprav šele zares začela.²²

Manj težav kot pri spomenikih se na splošno pojavlja pri »krščevanju«, tj. poimenovanju ustanov in lokacij.²³ Pri ustanovah seveda prednjačijo kulturne in izo-

¹⁸ Paradigmatična spominska plošča slovenske literarne kulture je seveda tista na Vodnikov rojstni hiši iz leta 1858, s katero se pri nas začneja sistematično prostorsko označevanje, obenem pa tudi množični kult komemoracije. Prim. MALAVAŠIČEVO zaneseno poročilo (1859) in MOČNIKOVE ironične komentarje (1983: 210–231).

¹⁹ To velja za večino nacionalnih pesnikov, pri čemer je primer češkega pesnika Máche še posebej zanimiv (prim. BORKO 1936: 4).

²⁰ Prekopavanje posmrtnih ostankov, ki sodi med konstitutivne poteze srednjeveških svetniških kultov, je značilno tudi za »kulturne svetnike«. Še bolj kot zgodnji Prešernov prekop leta 1852 (gl. GSPAN 1949) je značilen češki primer, ko so Máchove posmrtno ostanke leta 1939 ceremonialno preselili iz Litoměřic na praški Vyšehrad (prim. BORKO 1939: 7). »Translacija« reliktov seveda ostaja še kako živa praksa tudi v katolicizmu: tako so npr. Slomškovi ostanki leta 1941 potovali z mariborskega mestnega pokopališča v kripto frančiškanske cerkve, leta 1978 je krsta romala v grobnico stolnice, leta 1991 pa je bila prenesena v stolnično kapelo Sv. Križa.

²¹ Tudi začetki cehovskega združevanja slovenskih pisateljev so povezani s komemorativno kulturo, spomeniki in ceremonialnim romanjem k Prešernovi rojstni hiši, ki je leta 1872 dobila spominsko ploščo (prim. VOŠNJAK 1982: 398).

²² Gre seveda za nove oz. prenovljene nagrobnike Linhartu, Čopu, Vodniku in Korytku. V proces je bil vpleten tudi Prešeren. Prim. JEZERNIK 2010 in CEVC 1977.

²³ Razumljivo je, da v okviru projekta ni mogoče zajeti tistih poimenovanj, ki nimajo enoznačne geografske reference. Vrtinca Prešeren, Prešernova nagrada, plakete Mestne občine Kranj in Prešernove kroglice tako niso upoštevane, čeprav seveda poimenovanje blagovnih znamk in proizvodnja materialnih dobrin (na primer ikon ali kipcev) še zdaleč nista nepomembna vidika kanonizacije.

braževalne ustanove: kulturna društva in umetniške skupine, knjižnice, muzeji in šole; najti pa je mogoče tudi gostinske obrate ter turistične in športne organizacije. Tu izrazito izstopa Prešeren, ki svoje ime posoja prek 40 ustanovam, medtem ko prvi zasledovalci na seznamu močno zaostajajo, saj ne presežejo desetih ustanov. Med ustanovami, posvečenimi Prešernu, niso le društva in šole, temveč tudi vrtec, gospodarske družbe in gorska koča; poleg tega pa tudi največ kulturnih ustanov v tujini.²⁴ Pri poimenovanju lokacij pa se Prešernu pri izredno visokem vodstvu pridružuje Cankar (70 oz. 68 lokacij), medtem ko naslednja na lestvici, Vodnik in Jurčič, ne dosežeta 30 poimenovanj. Pri lokacijah seveda prednjačijo ulice, ceste in trgi, najdemo pa tudi gaje, parke, nabrežja in celo gorske vrhove (Trdinov vrh); razmeroma veliko pa je tudi spominskih poti.²⁵

4 Sklep

Podatki o spominskih obeležjih slovenske literarne kulture, ki so doslej zbrani v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture, jasno kažejo, da je slovensko ozemlje na *gosto* preprejeno s spomeniki literarne kulture. Dejstvo, da ima velika večina izmed izbranih 330 posameznikov vsaj kakšno spominsko obeležje, potrjuje tudi hipotezo, da literarna memorialna kultura nikakor ni omejena zgolj na avtorje trdega kanoničnega jedra, temveč zajema precej bolj na *široko*. Če ob tem upoštevamo še izrazit nacionalistični naboj, ki je zaznamoval genezo omrežja literarnih spomenikov, in ideološke pretrese, ki so spremljali njegov nadaljnji razvoj, je vsekakor mogoče ugotoviti, da slovensko etnično ozemlje s te plati predstavlja pomenljiv in kompleksen *spominski tekst*, ki zahteva skrbno in previdno dekodiranje.

Niz tematskih kart, ki bo izdelan v nadaljevanju projekta, bo nazorno vizualiziral prostorsko distribucijo različnih tipov spominskih obeležij, morebitne zgostitve ali razredčitve ter razmerja med periferijami in središči. Upošteva je časovno perspektivo nastajanja spomenikov (historične tematske karte) bo skušal prikazati, kako se je trend semantičnega kultiviranja in prilaščanja pokrajine razvijal od začetkov sredi 19. stoletja tja do današnjih dni. Videti bo mogoče, kje se kažejo morebitne prelomnice v vrednotenju in kanonizaciji posameznih avtorjev, ter vsaj deloma sklepati, na katere ideologije se je v različnih okoliščinah opiralo načrtovanje spominske mreže. Nadaljnje možnosti za interpretiranje si je mogoče obetati pri povezovanju spomeniške baze z drugih podatkovnimi bazami, najbolj neposredno seveda z bazo biografij. Tu se utegne na primer pokazati, kolikšen je širitveni potencial spomeniške mreže: predvidevamo lahko, da je to aktualno le pri velikih imenih kanona, medtem ko mali avtorji večidel ostajajo na lokalni ravni.

Ob tem se je vendarle treba zavedati, da vseh problemov ne bo mogoče rešiti s pomočjo »branja« tematskih zemljevidov. Ti namreč ne nudijo zadostnega vpogleda

²⁴ Ostali priljubljeni »patroni« so še Ivan Cankar, Lipa in Triglav.

²⁵ Praksa romarskega literarnega turizma je pri nas že dolgo prisotna. Lovro Toman, prvi ideolog slovenske komemorativne kulture, je že sredi 19. stoletja pozival rojake, naj obiščejo Vodnikov Koprivnik (TOMAN 1859: 229). Vzorčen primer sodobnega literarno-turističnega priročnika, ki prepleta interes za aktivni oddih, odkrivanje pokrajine, splošno zgodovino in književnost, predstavljajo npr. Padevčeva *Potovanja s Karlom Hynkom Mácho* (2010).

v družbena (omrežje pobudnikov, politična trenja, nadzor, financiranje, komemorativni rituali itn.) in diskurzivna (ideološka) ozadja nastajanja spomenikov, brez upoštevanja katerih interpretacija odprtih vprašanj ni mogoča. Zanimivi problemi se odpirajo tudi v primerjalnem kontekstu, kjer bi bilo smiselno raziskati, v kolikšni meri je slovenski razvoj morebiti specifičen. Vtis je, da so spomeniki literarne kulture izrazito pomemben, celo *temeljni* element slovenske spominske kulture – kar bi bilo seveda v skladu s splošno uveljavljeno samopercepcijo literarne naddoločenosti »slovenstva«.²⁶ Vprašanje je, ali imajo spomeniki literarne kulture tudi drugod primerljivo vlogo in delež pri kultiviranju nacionalnega prostora, ali pa si morda takšno vlogo – bolj kot v slovenskem primeru – delijo z drugimi načini simbolne apropiacije ozemlja (na primer z obeležji, ki poudarjajo zgodovinsko kontinuiteto, politične in vojaške dogodke ter različne herojske in uporniške tradicije), medtem ko nesmrtno slavo »mož besede« morebiti nekoliko zasenčijo bronasti in marmorni veljaki iz vrst aristokracije in visoke politike.²⁷

VIRI IN LITERATURA

- Aleida in Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ur. Aleida in Jan Assmann. München: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Emilijan CEVC, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik. *Kronika* 25/1. 29–37.
- Marijan DOVIĆ, 2010: France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.
- , 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.
- , 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom«. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ur. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.
- , 2012: *The Canonization of Cultural Saints: An Introduction*. Skopje: V tisku.
- Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

²⁶ Novejše kritične obravnave »slovenskega kulturnega sindroma« gl. pri JUVAN 2008 in DOVIĆ 2011b.

²⁷ V tem smislu je simptomatična ignoranca slovenske spomeniške kulture do političnih veljakov, zaslužnih za njeno dejansko uveljavljanje – predvsem Tomana in Bleiweisa, prva ideologa spomeniške apropiacije slovenskega ozemlja. Kot da bi ju njuna lastna ideologija »kulturnega sindroma«, ki povzdiguje literaturo v razmerah *nemožnosti* politike, za nazaj kaznovala s pozabo; komunistični *ne* »očetu slovenskega naroda« pa bi sodbo le še zapečatil.

- Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval Hagiography. An Anthology*. Ur. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii-xlii.
- Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and Rituals: The Canonization of Cultural 'Saints' from a Social Perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.
- , 2011b: The Role of Cultural Saints in European Nation States. *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Ur. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.
- Miroslav HROCH, 1993: From National Movement to the Fully-Formed Nation. The Nation-Building Process in Europe. *New Left Review* I/198. 3–20.
- Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The First Slovenian Poet«: The Politics of Interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.
- Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.
- , 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.
- , 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ur. Josef Dohnal in Miloš Zelenka. Brno : Masarykova univerzita. 115–118.
- Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish National Icon. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Zv. 4. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.
- Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Ljubljana: Kiki Keram.
- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of National Poets. Introduction. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petőfi: Self-Fashioning, Consecration, Dismantling. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou*. Praha: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the Necessity of National Icons. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.

- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane sistemske teorije. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech National Poet. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The Cult of the Centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.
- Ann RIGNEY, 2011: Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- Lovro TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANČ in Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30. junija 1889. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dović

ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

THE NETWORK OF MEMORIALS OF SLOVENE LITERARY CULTURE AS SEMIOTIC APPROPRIATION OF (NATIONAL) SPACE

This article treats the network of memorials or memorial landmarks of Slovene literary culture, which began forming in the middle of the nineteenth century and yet today powerfully marks the Slovene territories' cultural landscape. The first part of the article reviews historical models for the formation of such networks, which can be understood as the semiotic appropriation of (national) space connected with the canonization of a handful of prominent »cultural saints« and numerous men of letters of lesser stature. Then the partial results of a GIS project to map Slovene literary memorials are appraised, along with its methodological challenges and possible contributions to a better understanding of the spaces of Slovene literary culture.

Key words: Slovene literature, literary culture, cultural nationalism, cultural saints, memorials, mnemotopes, space

1 Introduction

Literature's semiotic interventions into geographic space are not limited to the textual sphere. Literary cultures reshape physical spaces by means of the network of memorial sites (mnemotopes, *lieux de mémoire*) as well. Such networks have visibly marked the geographic spaces of European cultures, especially since the late eighteenth century, when cultural nationalism started spreading rapidly over the continent. Their treatment in this article has a twofold motivation. On the one hand, it is prompted by study of canonization of national poets and other »cultural saints« that has exposed space as an important element. For the wide network of remembrance sites only enables proper veneration of cultural saints—as can be demonstrated, for example, by the commemorative cults of national poets (such as Aleksandr Pushkin, Adam Mickiewicz, Hristo Botev, France Prešeren, Sándor Petőfi, Karel Hynek Mácha, and others), which often managed to catch up immense masses in whirlwinds of ritual adoration.¹ Spatial dimensions of the canonization of cultural saints (such as preservation and museumification of houses-of-birth and other objects, the designing of public monuments, plaques, and tombstones, and the christening of locations or institutions) turned out to be crucial not only from the standpoint of the »management« of collective memory and the shaping of a (new) community and its common imaginary, but also from the perspective of the (nationalist) symbolic conquest and appropriation of the actual territory.

On the other hand, the GIS-mapping of literary monuments in the project *The Space of Slovene Literary Culture* has clearly shown that the focus on the core canon-

¹ See the section on national poets in the fourth volume of *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIĆ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

ic authors is too narrow. Only in combination with a large number of marginal, often only locally interesting authors, and a handful of canonized »greats« whose »memory«, appropriated by the center, radiates into the wider (national, and rarely international) space, a proper network of mnemotopes is formed, one that impregnates the formerly »virgin« geographic space with a dense grid of (literary) associations and connotations, subjecting it to (semiotic) nationalization. In many respects, it is possible to draw analogies between the network of medieval saintly shrines, around which the (unified) space of »Christian Europe« was constituted (BROWN 1982: 6), and the memorials to cultural saints that redefined the (heterogeneous) semiotic spaces of the »Europe of nations«.

2 Spatial Models of Canonization of »Cultural Saints«

The concept of cultural saints, as understood in the framework of the project Cultural Saints of European Nation States (CSENS), is primarily connected with research on cultural nationalisms in continental Europe during the period of the »long« nineteenth century—that is, from about the end of the eighteenth century to the beginning of WW I.² Among other things, comparative inquiry into cultural nationalisms has shown that the patterns and models on which national cultures were formed are surprisingly similar. Despite adamant self-perceptions of their proper singularity, all literary cultures—both those with long traditions and those that were practically only forming during this time—operated with identical developmental matrices for »cultivating national culture«: from language codification (dictionary and grammar writing), collecting folk materials, reinstituting historical traditions, folk costume, and festivals to engendering new creativity and exciting athletic society activities (LEERSSEN 2006: 570–573). The basis of these kinds of activities that the intellectual elites pushed (while gradually extending their sway) was in fact Enlightenment cultivation, the systematic »awakening« work. However, this rational core also had its somewhat less rational and correspondingly more emotional antipode, which no doubt led to national movements being able to pass into a phase where the broader masses joined the intellectual elites (HROCH 1993: 6–8). The »cultural saints«, the nationally anointed ones from the ranks of artists who became objects of intensive adoration, cult worship, and canonization represented this antipode.³

It is easy to understand how in the context of a general focus on language matters (as the essential determiner of ethnic affiliation) »men of letters« were best able to fill the role of cultural saints: writers, occasionally linguists, and above all poets.⁴ »National poets«, the chosen ones who in some traditions attained and held unassailable

² See the project website: <https://vefir.hi.is/culturalsaints/>.

³ The two poles found an important intersection in the activities of cultural groups and reading centers. As Urška Perenič concludes, in the context of Slovene society, literature primarily supported the »presentation and formation of national consciousness, the idea of national liberation and unification« (PERENIČ 2009: 518–519). Also see PERENIČ (2010) and her contribution in this volume.

⁴ The term »men« is entirely correct because there are almost no women among the great anointed ones. If medieval cults of saints were at least at the outset pronouncedly misogynist, as Thomas HEAD (2001) concludes, we can say the same for the nineteenth-century cults of cultural saints.

symbolic primacy and became the mother cultures' rich referential and intertextual foci, were the paradigmatic cultural saints (NEUBAUER 2010a; DOVIĆ 2011a; JUVAN 2011). It is possible in some respects to compare their status and canonization, a move of recognition and confirmation, with the canonization and status of religious saints.⁵ In this article it will not, of course, be possible to treat the principle issues related to cultural saints (HELGASON 2011b), and it will likewise be necessary to leave aside numerous important aspects of their canonization, as, for example, care for their opuses, continual interpretation and appropriation of their artistic works (texts), or indoctrination, the fundamental factor in successful reproduction of the canonical status (see the table in DOVIĆ 2012). The focus of our attention will be the factors that are relevant from a spatial standpoint or, more exactly, those that are connected with the appearance of a spatial network of memorial landmarks of literary culture.

The first spatial factor that is directly connected with the figure and work of an author is, of course, the trajectory of his life (*vita*), with special emphasis on key points, such as birth, death, critical stages of life, or the creation of great works of art.⁶ Apart from this, the »imaginary« coordinates populated by literary characters must be taken into account as well, especially when (fictional) texts refer to concrete, physical spaces. A network so derived is essential to what takes place later, in the various phases of canonization, for the most part after the author's death, of course.⁷ Among the spatial categories that are key to constituting canonical status (*inventio*), the author's relics are assuredly of interest; they are often tied to the appearance of certain kinds of memorial landmarks (e.g., large tombstones). In general, the appearance of memorials is at first, as a rule, connected with spaces that have a tangible, concrete link with the individual. With model cultural saints, all of the notable »events« —including the settings of prominent works of art—acquire as their spatial correlative at least a memorial plaque.

On the other hand, the practice of »christening« —i.e., the naming of public spaces or their dedication to »patrons« —is no longer necessarily tied to locations of biographic relevance. The memorial landmarks that are not specifically connected with a person's biography form a special group: they do not trumpet *hic locus est*. While national poets with huge representational statues occupy specially chosen, prestigious locations in large cities and sizeable cultural centers,⁸ their names gradu-

⁵ The apprehension of cultural nationalism as a new, nineteenth-century »civil religion« (existing alongside traditional religions), which the project Cultural Saints implies, must, of course, be understood in a figurative sense. As Mona Ozouf observed in her excellent book on the French revolution, we do not in principle expect miraculous works from secular saints after their deaths (OZOUF 1991: 266–267). However, certain details connected with the cults of cultural saints indicate that mimesis of the sacred is not always metaphorical (HELGASON 2011a).

⁶ It is worth stating that »critical points« are not necessarily of great note; it has often been only hagiographic discourse that made them so.

⁷ Sometimes canonization begins during the author's lifetime. A classic example of early canonization is that of the Flemish writer Hendrik Conscience (1812–1883), to whom a grand monument and euphoric mass celebrations were dedicated in Antwerp while he was yet alive. However, like the examples of the Dutch poet Hendrik Tollens (1780–1856) and the Prešeren's Slovene contemporary Jovan Koseski (1798–1884), this one also testifies that an early start to canonization does not ensure its long-term success.

⁸ Cyprian Godebski's formidable Mickiewicz was erected in Warsaw in 1898, a city that had no special connection with the life of the Polish national poet (KOROPECKYJ 2010).

ally spread over a wide geographic area. In the end, Ivan Cankar and Prešeren have a street of their own in nearly every Slovene town and village, while the name of the Bulgarian national poet and hero Hristo Botev designates »thousands« of locations and institutions, including even soccer fields and clubs (PENČEV 2010: 117).

Of course, it is worth noting that simple enumeration of landmarks might lead to methodological digressions or even mistakes that ought at all costs to be avoided. The first such mistake is ignoring the timeframe of memorials' appearances. If we take into account only the actual (geographic) distribution of memorials, we do not see the historical course of the network's formation, which is really the key to any plausible interpretation. Another mistake, partly connected with the first, is that of »leveling«. It must be emphasized that not all landmarks are equally important. One of the possible ways to rank them would seem to be by the value of the function they have played in the commemorative cult. From a spatial standpoint, among the important categories for the reproduction of canonical status and its transmission in time and space (*cultus*), the most interesting are rituals.⁹ An exceptionally colorful array of ritual activities developed across Europe in connection with cultural saints, primarily during the second half of the nineteenth century. As with Christian cults of saints, the rituals were frequently tied to the day of death, which is of course the *dies natalis* as well, the day of rebirth into the heavenly community of saints. In particular after 1850, impressive mass celebrations arose in connection with the »cult of the centenary« (QUINAULT 1998). Even a superficial glance reveals that the centers of the largest rituals remained graves or gravesite memorials, houses of birth, and the new grand memorials in open spaces (on squares, in parks) in large cities. Besides these central focal points, the less significant ones were frequently integrated into a kind of larger basket; for example, ritual pilgrimages »in the footsteps« —often, too, in the form of commentated excursions as a part of obligatory school indoctrination—but always as factors of semantic cultivation (of local) spaces, their participation in the national corpus of symbolic capital, and finally of course, tourism.¹⁰

From the foregoing it is clear that the memorial network of landmarks of literary culture has quite diverse and broad social reach. Its genesis is linked to a set of different protagonists—from local groups that make all kinds of income for their area by reliance on their countrymen's cultural capital, to intellectual elites that strive for mass patriotic support for their projects and can temporarily take over centers of political power. In this sense it is always necessary to reckon with the relations between the »official« (top-down) and »spontaneous« (bottom-up) dynamics of the appearance of memorials: it must be born in mind that the urban placement of large memorials and renaming of streets, places, and even districts is an exceptionally delicate process that in the first place effects the political (or even military) control

⁹ Jan and Aleida Assmann, who were among the pioneers in the study of cultural memory, underscored the significance of effective mechanism of transmission (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Attention to the ritual layers of commemorative cults became even more pronounced with the advent of the »performative turn« in memory studies (RIGNEY 2011: 76–70).

¹⁰ In this sense it is, for example, possible to interpret »Mácha's land« in the Czech Republic (north of Prague). An entire district is today thickly sown with references to Mácha: from memorial landmarks on castle ruins to institutions, hotels on Mácha Lake, and the local movie theater.

of a territory.¹¹ Spatial designations are one of the key factors in the acquisition and appropriation of geographic space and its transformation into »national« space; it belongs to the political domain in a truly constitutive sense.

3 Literary Memorials and »The Space of Slovene Literary Culture«

As was indicated at the outset, a look at the entirety of memorial landmarks of a literary culture reveals a considerably more diverse picture than would be obtained from focusing only on those canonized individuals who usually count as most representative. Undoubtedly the cultural saints lead in density of landmarks, yet they are joined by a large group of less known members of literary culture with their own memorials, dedicated places, and institutions. This applies to Slovene literary culture as well. Thus it is possible to conclude that systematic cataloguing and geographic mapping of the network of memorial landmarks—something like this is currently taking place on Geopedia¹²—would yield the possibility of new insights into the formation of Slovene literary culture, its spread in geographic space, and its social significance as well. Therefore, during the conceptualization of the interdisciplinary project The Space of Slovene Literary Culture, which anticipated GIS mapping of 330 creative writers and other literati's biographies, a proposal came forth to map the network of memorial landmarks connected with these writers as well.¹³

It is necessary to give certain methodological clarifications in connection with this part of the project. At present, analysis of memorials is at a descriptive stage. Students in the Slovene program at the Filozofska fakulteta in Ljubljana are carrying it out; project members are supervising and correcting the work. The list of memorials to authors that are being described is identical to the list of 330 authors selected for biographies. It is worth noting that in the case of each of the selected authors, memorials from after 1940 and ones located outside the geographic borders of the Republic of Slovenia are counted. The database matrix for mapping is presented below (each memorial is treated separately; italicized categories are obligatory):

Type of memorial

Memorial name

Surname of the person referenced

First name of the person referenced

Author referenced

Text on the memorial

Location by geographic coordinates (Phi/Lambda)

¹¹ URBANC and GABROVEC (2005) showed multilayered (re) naming of population centers.

¹² See »Literarni spomeniki« at <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. Regarding Geopedia, see HLADNIK and FRIDL in this volume.

¹³ The selection's representativeness is, of course, a questionable point of the research. Foremost these are representatives of Slovene literary culture who produced a significant portion of their works in the period 1780–1940 and whom the project members consider »representative«. It is understandable that such a selection is already a »pre-selection«, because it results from complex, longstanding axiological and canonization processes in Slovene literature and cultural history. While no authors of the core canon are likely missing among the 330, the outliers are somewhat more problematic.

Location by Gauß-Krüger coordinates (Y/X)

Location (descriptive)

Initiators

Year of installation

Creator(s)

Reference literature

Internet sources

Illustrated materials

Name and surname of the data recorder

Date of entry

By the fall of 2012, the first phase of memorial entries, for about one-third of the selected individuals, had been completed. Among them are the majority of the central, canonical authors of Slovene literature. For this reason, the data—albeit partial and unverified—already make possible some preliminary conclusions. As might be expected, some of the writers selected have no landmarks at all, while the number of entries for others reaches into the dozens or even over one hundred (e.g., for Prešeren).

As is always the case, the actual cataloguing work revealed numerous obstacles. While there were no major complications with geographic referencing of the memorials, which enables composition of thematic maps, on the other hand the data on the initiators, creators, and year of installation are frequently difficult to obtain: it would demand serious cultural-historical research work, which of course is impossible within the given framework. Another large, practical methodological challenge was the classification of memorials. This is an area that probably must be further pondered and expanded on the basis of existing results. Currently the following categories are available:

Public, exterior statue of the author (full height)

Public, exterior statue of the author (bust)

Memorial edifice (room, house, museum)

Name of an institution (school, society, library, museum etc.)

Name of a location (street, road, square etc.)

This classification requires some explanation. It leaves out interior (though public) memorials and common memorial plaques. The reason for this is simple: While data on interior memorials—there are quite a few, mostly busts, in institutions' halls and corridors—are more difficult to obtain, memorial plaques on Slovene territory are too numerous to cover in this research framework. Of course, the differentiation between statues and busts is maintained, because it is evident that a large statue of an author in a public place is a prestigious form of literary memorial.

This category already shows that numerical indicators are somewhat misleading: we might conclude that the most prominent figures of Slovene literary culture are Rudolf Maister and Anton Martin Slomšek, with four, and Karel Destovnik Kajuh with three »grand« memorials, in comparison with Prešeren, Cankar, and Valentin Vodnik, who boast two, and another dozen with one memorial. Here, of course, it must be stated that Maister and Slomšek's fame is not exactly of a literary nature,

but primarily military-political and religious, respectively. Moreover, the broader context must be taken into account: a memorial's location (its prestige), when it was installed, and how it was financed.¹⁴ From this perspective, the memorials to Vodnik (1889) and Prešeren (1905) turn out to be paradigmatic for Slovene literary culture, having symbolically conquered the Ljubljana city center in the delicate context of Slovene-German and provincial-imperial tensions of their time. These first two large Slovene literary memorials, which gained mass support (and were predominantly financed with typical nationwide collections), decisively contributed to Ljubljana's transformation from a provincial capital to the spiritual seat of »Slovenedom«.¹⁵

A look at the information thus far collected on somewhat less prestigious busts in exterior public spaces provides an interesting picture as well.¹⁶ Aside from Prešeren, Josip Jurčič and Simon Gregorčič have four such statues, while, in addition to Dragotin Kette, Karol Glazer, Anton Novačan, Tone Čufar, and Ivan Trinko have, somewhat surprisingly, three. Next, with two, come Cankar, Anton Aškerc, France Balantič, Josip Murn, Ivan Prijatelj, Josip Vandot, Miroslav Vilhar, and Oton Župančič, and about a dozen literati with one such memorial. As with statues, the first of which to a female writer (Alma Karlin, Celje, 2010) was installed only recently, the portion of these kinds of sculptures of female writers is negligible: aside from the surprisingly old (1870) obelisk dedicated to Josipina Turnograjska at Turn Castle near Preddvor, for now the only ones attested are the busts of Lily Novy (1985) and Mira Mihelič (2005) in Ljubljana and of Ljubka Šorli in Tolmin (1995)—all three are parts of facades. There is also a bust of the (German) writer Ana Wambrechtsamer in Planina pri Sevnici, which was added to the portrait in relief mounted on her house of birth in 1935. To interpret and assess the relevance of all these monuments prudently, it is absolutely necessary to consider the time of installation and its ideological context.

Surprisingly few attested memorials to literary topics and characters have been registered so far—only a handful, like to the writer Vandot's protagonist, Kekec in Kranjska Gora; Levstik's Krpan in Cerknica; and Agata and Jurij from Ivan Tavčar's novel *Visoška kronika* in Škofja Loka. There are, for example, no large public statues of Prešeren's Bogomila or Črtomir, Jurčič's Krjavelj, or Jurčič's Tugomer, even though there is a rich tradition of literary models in painting and sculpture.¹⁷ In preparing entries, a problem arose with classifying memorials that are obtrusively positioned in a public space but do not represent a human figure. Typical of such memorials are the Prešeren pyramid-obelisk in Bled (1883), which was the first real urbanistic »intervention« of Slovene literary culture; the Levstik memorial in Velike Lašče (1889), the Žiga Zois pyramid in Ljubljana (1927), and the Ljubljana memorial to the Illyrian Provinces (1929), whose complex symbolism

¹⁴ Memorials to Kajuh were installed shortly after WW II. Two stand in front of schools, and all three are connected with his home region. Likewise, all four memorials to Slomšek, an atypical figure in literary culture, are in Styria. The two memorials in Celje and Slovenska Bistrica date to the 1930s, and the two in Maribor and Lendava from after Slovene independence, when Slomšek was a candidate for beatification.

¹⁵ On the erection of the Vodnik memorial, see WIESTHALER (1889) and JEZERNIK (2010); on the Prešeren memorial see ZBAŠNIK (1905), KOS (1997), in DOVIČ (2010).

¹⁶ After all 330 writers are treated, the picture might change slightly.

¹⁷ Memorials like the one of Peter Klepec on the Kolpa River near Bosjiva loka, of course belong to folk tradition and cannot be linked to actual authors. For this reason the project does not include them.

pertains, among other things, to Vodnik. These memorials are for now recorded as »memorial edifices«, however, this classification is not optimal, and it would probably be more suitable to categorize them as »non-figural exterior memorials«. Further, the category »memorial object«, proved somewhat unwieldy—that is, it is of import whether a birth house, place of residence, or place of death is only marked with a plaque or perhaps turned into a proper museum. In practice, all of these objects marked with plaques ought to be counted, even if they have not been made into museums.¹⁸

Yet another special challenge is grave memorials. Initially, the catalog of landmarks of literary culture was not supposed to include grave markers in cemeteries; however, it may be necessary to include at least some. It is not only a matter of the graves of literary greats frequently being the object of pilgrimages and sites of commemorative rituals.¹⁹ Frequently new, monumental tombstones were installed later, when, for example, the corporeal remains were exhumed and reburied in a more prominent place.²⁰ Money for such grave markers was usually collected in a public campaign consisting of a set of ritual commemorations, supported by the media and institutions. In Slovenia, the first successful campaign of this kind was conducted by Janez Bleiweis for a new tombstone memorial for Prešeren in Kranj (1849–1852). By the end of the century this way of doing things had turned into effective, routine production of memorial plaques, grave markers, and other memorials. Symptomatically, topographic designation at the time became a fundamental concern of the Writers' Benefit Society, the predecessor of Slovene Writers' Association.²¹ It would, in any case, make sense to register the most important grave markers that were installed in this way as a separate category. In this context, it is, of course, also worth noting the remaking of cemeteries into memorial parks, especially Jože Plečnik's (Ivo Spinčič's) reconstruction of the Ljubljana Navje Cemetery (1937–1940)—the more so because it was only at the former St. Christopher (sv. Krištof) Cemetery that the »nationalization« of Slovene memorial culture really began (in 1839–1840).²²

¹⁸ The paradigmatic memorial plaque in Slovene literary culture is, of course, the one on Vodnik's birth house (1858), which at the same time introduced the systematic marking of space in Slovenia and mass commemorative cult. See Malavašič's enthusiastic report (MALAVAŠIČ 1859) and Močnik's ironic commentary (MOČNIK 1983: 210–31).

¹⁹ This is true of the majority of national poets, of which the case of the Czech poet Mácha is especially interesting (BORKO 1936: 4).

²⁰ The reburial of remains, which belongs to the constitutive features of Medieval cults of saints, is also typical of »cultural saints«. Even more indicative than the early reburial of Prešeren's remains in 1852 (GSPAN 1949) was the Czech example of when Mácha's remains were transferred from Litoměřice to Prague's Vyšehrad (BORKO 1939: 7). The »translation« of relics remains, of course, quite alive in Catholicism: Thus, for instance, in 1941 Slomšek's remains traveled from the Maribor city cemetery to a crypt in the Franciscan church; in 1978, the casket was moved to the cathedral sepulcher; in 1991, to the cathedral's Chapel of the Holy Cross.

²¹ The beginnings of the professional association of Slovene writers is also connected with commemorative culture, memorials, and a remarkable ceremonial pilgrimage to Prešeren's birth house, where a memorial plaque was placed in 1872 (VOŠNJAK 1982: 398).

²² Here I refer to the new or renovated tombstones of Linhart, Čop, Vodnik, and Korytko. Prešeren was also enmeshed in the process (JEZERNIK 2010; CEVC 1977).

In general, there have been fewer difficulties with »christenings«—that is, naming institutions and places—than with memorials.²³ Not surprisingly, cultural and educational institutions lead: cultural societies and artistic groups, libraries, museums, and schools; inns, pubs, and tourist and sporting organizations are to be found among them, too. Prešeren is exceptionally prominent in this regard, lending his name to over forty institutions; the next in number are far behind, with no more than ten institutions. The institutions dedicated to Prešeren number not only societies and schools, but also a kindergarten, business companies, a mountain lodge, and the greatest number of cultural institutions abroad.²⁴ In the category of christened places, Cankar, with sixty-eight places, draws very near Prešeren, with seventy, while the next two on the list, Vodnik and Jurčič, do not reach thirty. The leading types of locations are, of course, streets, roads, and squares, but we also find woods, parks, river embankments, and even mountaintops (e.g., Trdinov vrh); memorial paths are also quite numerous.²⁵

4 Conclusion

Data on the memorial landmarks of Slovene literary culture that have been collected so far in the context of the project The Space of Slovene Literary Culture clearly evidence that the Slovene territory is densely dotted with memorials of literary culture. The fact that the great majority of the 330 individual writers selected have at least some kind of memorial landmark confirms the hypothesis that memorial literary culture is not in the least limited to authors of the established core of the canon, but is quite a bit more inclusive. If in addition we take into account the pronounced nationalistic charge that marked the genesis of the network of literary memorials, and the ideological tremors that accompanied its further development, we can confidently conclude that the ethnic Slovene territory is a meaningful and complex memorial text that requires thoroughgoing and careful decoding.

The series of thematic maps that will be produced as the project continues will visually project the spatial distribution of different kinds of memorial landmarks, possible concentrations or sparse areas, and relations between center and periphery. Taking into account the temporal perspective of memorials' installation (historico-thematic maps), the project will attempt to show how the trend of semantic cultivation and acquisition of the land developed from its beginnings in the mid-nineteenth century to the present. It will be possible to see where potential breaks in the evalu-

²³ Obviously, it was not possible to include the instances of christenings that do not have stable geographic references. The Prešeren rose, the Prešeren Prize, the medals of the City of Kranj, and Prešeren chocolates are therefore not counted, even though branding and the production of material memorabilia are not at all unimportant in canonization.

²⁴ The other favorite »patrons« are Ivan Cankar, lipa (linden tree), and Triglav (the highest summit of Slovenia).

²⁵ Literary pilgrimage tourism has long existed in Slovenia. Lovro Toman, the first ideologist of Slovene commemorative culture, already in the middle of the nineteenth century called on his countrymen to visit Vodnik's Koprivnik (TOMAN 1859: 229). A typical example of a contemporary literary tourism handbook, which combines interest in active vacationing with exploring lands, general history, and literature is Padevč's *Cesty s Karlem Hynkem Máchou* (2010).

ation and canonization of individual writers occur, and at least partially to conclude on what ideologies the planning of the memorial network rested in different environments. Further interpretive possibilities are promised by connecting the memorial database with other segments of the project, most directly, of course, with the GIS biographies. Here it might, for example, be shown how and when the memorial network is able to reach beyond the biography-related spaces: we can surmise that this applies mostly to the canon's big names, while less known writers usually remain on the local level.

Nonetheless, we must be aware that not all the problems will be solved by "reading" thematic maps. First of all, the maps do not offer sufficient insight into social (i.e., the network of initiators, political tensions, supervision, financing, commemorative rituals, etc.) and discursive (ideological) background to the appearance of memorials, without which resolution of open questions is impossible. Problems of interest also arise in a comparative context, where it would be sensible to research to what degree Slovene developments were unique. There is the impression that memorials of literary culture are of pronounced importance, even a fundamental element of Slovene literary culture, which would, of course, correspond to the generally held self-perception of »Slovenedom's« literary anointment.²⁶ The question is whether memorials of literary culture elsewhere have played a comparable role in cultivating national space, or whether perhaps they share this role—more than in the Slovene case—with other ways of symbolically appropriating the territory (e.g., with landmarks that highlight historical continuity, political and military events, and various heroic and resistance traditions), and the bronze and marble greats from the aristocracy and high echelon politics overshadow the immortal glory of the »men of letters«.²⁷

WORKS CITED

- Aleida and Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ed. Aleida and Jan Assmann. Munich: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche [A pilgrimage to the grave of K.H. Mácha]. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche [Impressions of the poet K.H. Mácha's burial]. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The cult of the saints. Its rise and function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.

²⁶ See the recent critical treatments of the »Slovene cultural syndrome« in JUVAN (2008) and DOVIČ (2011b).

²⁷ In this respect, Slovene memorial culture's disregard for the two nineteenth-century politicians, Toman and Bleiweis, the proponents of the described appropriation of the Slovene territory, is symptomatic. It is as if the »cultural syndrome« ideology, asserting that literature is the only available vehicle of the Slovene national emancipation at the time (since the politics is impossible), to which both of them contributed, would in retrospect punish them by forgetting their astonishing *political* achievements. The communist No to Bleiweis, »the father of the Slovene people«, only sealed the judgment.

Emilijan ČEVČ, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik [Matevž Langus and Čop and Korytko's memorials]. *Kronika* 25/1. 29–37.

Marian DOVIČ, 2010: France Prešeren: A conquest of the Slovene Parnassus. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.

--, 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona [National poets and cultural saints: The canonization of France Prešeren and Jónas Hallgrímsson]. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.

--, 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom« [Pirjevec, the »Prešeren structure« and the »Slovene cultural syndrome«]. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ed. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.

--, 2012: The canonization of cultural saints: An introduction. Skopje: In press.

Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju [Prešeren's grave in Kranj]. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval hagiography. An anthology*. Ed. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii–xlii.

Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and rituals: The canonization of cultural »saints« from a social perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.

--, 2011b: The role of cultural saints in European Nation States. *Culture contacts and the making of cultures*. Ed. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.

Miroslav HROCH, 1993: From national movement to the fully-formed nation. The nation-building process in Europe. *New Left Review* 1/198. 3–20.

Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The first Slovene poet«: The politics of interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.

Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini [The »Slovene cultural syndrome« in national and comparative literary history]. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.

--, 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson [Romanticism and national poets on the European periphery: Prešeren and Hallgrímsson]. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.

--, 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ed. Josef Dohnal and Miloš Zelenka. Brno: Masarykova univerzita. 115–118.

Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish national icon. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.

Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* [Look at him, that is our Prešeren!]. Ljubljana: Kiki Keram.

- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva [The celebrations and festivities in memory of the one hundredth anniversary of the father of Slovene poetry, Valentin Vodnik's birth]. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ed. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti* [Studies in the sociology of literature]. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of national poets. Introduction. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petőfi: Self-Fashioning, consecration, dismantling. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Trans. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou* [Traveling with Karel Hynek Mácha]. Prague: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the necessity of national icons. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.
- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane systemske teorije [Literature in light of media-oriented systems theory]. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v družtvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The cultural life of societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ed. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis [Mapping the biographies of the most important (Slovene) writers: From the beginnings of literary mapping at the start of the twentieth century to contemporary spatial analyses in GIS]. Manuscript.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech national poet. *History of the literary cultures of East-Central Europe*. (Vol. 4.) Ed. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The cult of the centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.

- Ann RIGNEY, 2011: Embodied communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- Lovro TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album* [*The Vodnik memorial. The Vodnik album*]. Ed. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANC and Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete [Place names: A polygon for showing the power and reflection of local identity]. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30 junija 1889 [A celebrative speech at the opening of the Vodnik memorial in Ljubljana on 30 June 1889]. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika [The opening of the Prešeren memorial]. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.

UDK 022.5:930.85(497.4)

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL

Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

ČITALNIŠTVO V PERSPEKTIVI DRUŽBENOGEOGRAFSKIH DEJAVNIKOV

Avtorica v razpravi predstavi različne dejavnike, ki so mogli poleg narodnopolitičnih spodbud močneje vplivati na oblikovanje mreže čitalnic v 60. letih 19. stoletja, ter premišluje, kakšne so povezave med njimi in organizacijo prostorske distribucije čitalnic na slovenskem etničnem ozemlju. Ozavestiti skuša pomen součinkovanja demografskih značilnosti posameznih naselij in širših območij, kjer se je razvijalo čitalništvo, pri čemer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske, ki je bil izveden leta 1869. Med dejavniki posebno pozornost nameni politični in sodni organiziranosti območij s čitalnicami, njihovi občinsko-upravni razdelitvi in razprostranjenosti šolske infrastrukture, sestavljene iz srednjih in višjih šol. Na tej podlagi prihaja do nekaj možnih vzorcev, ki kažejo, kako so obravnavani dejavniki povezani med seboj z ozirom na vzpostavljanje in razporeditev čitalnic na različnih koncih slovenskega etničnega ozemlja.

Ključne besede: čitalnice, 19. stoletje, prebivalstvo, šolstvo, sodna in upravna organiziranost

1 Čitalništvo in demografska struktura

Obdobje čitalništva na Slovenskem se je začelo v 60. letih 19. stoletja, vendar so politično-kulturna društva, ki so bila v Trstu, Gorici, Gradcu, na Dunaju, v Ljubljani in Celovcu in so nekakšni predhodniki čitalnic, delovala že v marčni dobi. Skozi društveno življenje, ki je vključevalo spodbujanje branja, zbiranje, hranjenje in razširjanje časopisja in knjig, skrb za dramsko-gledališko dejavnost ter prevajanje in prirejanje literature za narodnokulturne in zabavne prireditve,¹ so ta društva še pred pojavom čitalnic igrala nespregledljivo vlogo za razvoj literarnega življenja in kulture. Še bolj se je društveno delovanje okrepilo po zatonu absolutizma in v ustavni dobi, kar je dodatno spodbudil februarški patent (1861), s katerim je bilo dovoljeno ustanavljanje nepolitičnih društev.² Čitalnice so se najbolj pospešeno razvijale ravno na začetku te dobe. Njihovo število in število članov je vseskozi raslo, tako da je bilo konec 60. let na Slovenskem 58 čitalnic.³ Takrat se je začelo obdobje taborov, v katerih je mogoče videti svojevrstne naslednike čitalniških društev, pri čemer so mnoge čitalnice delovale globoko v 19. stoletje in na začetku 20. stoletja.

¹ Poznejše čitalniške besede.

² Iz leta 1867 je zakon o društvih, ki je prav tako spodbudil njihov razvoj. Vendar je ogromno čitalnic nastalo že pred njegovim sprejetjem.

³ Skupaj naj bi v tem obdobju štele več kot 4000 članov. Ob koncu stoletja pa naj bi delovalo ok. 80 čitalnic. (REISP 1988: 137)

Kot prva je bila 29. januarja 1861 ustanovljena narodna čitalnica v Trstu, ki ji je bil tajnik Fran Levstik. Sledila ji je čitalnica v Mariboru, ki je po nastanku nekoliko prehitela ljubljansko čitalnico. Na Primorskem je bilo čitalništvo, vsaj kvantitativno gledano, sploh najbolj bogato, saj je v 60. letih obstajalo 26 čitalnic. Sledile so Kranjska s 17, Štajerska s 13 čitalnicami in Koroška z dvema čitalnicama. Na Primorskem so bila narodna društva na Goriškem,⁴ Tržaškem in v Istri. Z izjemo Trsta, ki je bil s 70.274⁵ prebivalci še na začetku 20. stoletja največje slovensko mesto po številu prebivalcev (v njem sta bili dve čitalnici – leta 1868 je bila odprta čitalnica pri Sv. Ivanu), so bile vse druge tržaške čitalnice, ki jih je bilo šest, na podeželju oz. v mestnem zaledju z 52.824 prebivalci. To je potrebno omeniti zato, ker je primerljivo z veliko večino naselij na Primorskem⁶ pa tudi na Štajerskem, kjer so se čitalnice pojavljale v kmečkih naseljih oz. na podeželju (med večjimi sta bila na Primorskem Štandrež in Branik oz. Rihemberk s 1544 prebivalci, na Slovenskem Štajerskem npr. Ljutomer, ki ni še imel mestnih pravic in je štel 1074 prebivalcev). Razloge za to, da so se na zahodnem in vzhodnem delu etničnega ozemlja čitalnice pojavljale v naseljih z manjšim številom prebivalstva kot na Kranjskem, bi bilo mogoče iskati v večjih potrebah lokalnega prebivalstva po ustanovah za učinkovitejše narodnokulturno delovanje na območjih, ki so bila v močnejših ali »usodnejših« stikih z italijanskim ali nemškim elementom, medtem ko so bile te potrebe v osrčju Kranjske in širše, kjer je bilo približno 90 % slovenskega prebivalstva, očitno manjše.⁷ Upošteva je podatke iz prvega popisa, ki je bil ravno konec 60. let 19. stoletja, bi naselja s čitalnicami glede na število prebivalcev lahko razdelili v tri različno velike skupine. Dobra polovica naselij, tj. 29, kjer so delovale čitalnice, je vasi in trgov oz. manjših krajev, kjer se je število prebivalcev gibalo v razponu med 262 (Benedikt v Slovenskih goricah) in 987 (Cerkno). 22 je naselij, ki so štela od 1050 (Štandrež) do 6623 (Rocol) prebivalcev. Število prebivalcev v večjih naseljih, ki so Ljubljana, Celovec, Maribor, Trst in Gorica, pa je bilo med 12.828 in 70.274. Če zdaj vzamemo seznam naselij s čitalnicami, vidimo, da je bilo največ čitalnic na podeželju na Primorskem, in sicer 15, kar je krepko čez polovico vseh čitalnic na zahodnem delu etničnega ozemlja. Sledi ji Štajerska, kjer je bilo med 13 čitalnicami trških oz. vaških 8, medtem ko sta bili na Koroškem ena čitalnica v mestu in ena na podeželju.⁸ Z ozirom na drugo skupino, v kateri so srednje velika naselja, je bilo največ čitalnic na Kranjskem, tj. 10, ki ji sledita Primorska z osmimi in Štajerska s štirimi čitalnicami. Vendar ni mogoče spregledati dejstva, da se je Primorska v drugi skupini znašla tako visoko na račun zalednih krajev (Rocol,

⁴ Goriška bo v nadaljevanju obravnavana ločeno po političnih okrajih oz. glavarstvih. Poleg mesta Gorica z najožjo okolico bodo posebej obravnavana glavarstva Gorica okolica, Tolmin in Sežana.

⁵ Vsi demografski podatki so iz prvega popisa prebivalstva 1869.

⁶ Na Goriškem so bile z izjemo mesta Gorica s 16.659 prebivalci vse čitalnice podeželske. Enako velja za istrski čitalnici.

⁷ To je nenazadnje razvidno že iz primerjave deželnih središč, saj se v Ljubljani z večjim številom prebivalcev, kar bi lahko porajalo večje potrebe po čitalništvu, tako kakor v Mariboru, ki je s predmestji štel precej manj prebivalcev, pojavi ena čitalnica. V neposredni bližini Maribora je delovala tudi čitalnica v občini oz. naselju Ruše (Maria Rast), ki je štelo le 612 prebivalcev. Med Gorico in Mariborom je po številu prebivalcev Celovec, kjer je čitalnica delovala od leta 1863.

⁸ Gre za slovensko koroško čitalnico v Železni Kapli (Bad Eisenkappel), ki je edina od čitalniških lokacij, za katero nisem mogla dobiti demografskih podatkov.

Škedenj, Kolonja, Rojan, Barkovlje in Opčine na Tržaškem ter Štandrež na Goriškem), ki so dejansko zaledne vasi in bi jih bilo ne glede na razmeroma veliko število prebivalcev smiselneje prišteti k naseljem v prvi skupini. Skupno število podeželskih čitalnic bi potem namesto 29 znašalo 36, kar predstavlja dobrih 60 % vseh čitalnic.

Tako kakor posamezna naselja, kjer so delovale čitalnice, kličejo po ločeni primerjavi zaledja deželnih središč oz. glavnih mest. Uvodoma omenjeno tržaško zaledje po vzorcu naseljenosti izkazuje nekatere podobnosti s kranjskim glavarstvom Ljubljana okolica,⁹ ki je imelo skorajda enako število prebivalcev, tj. 50.519, vendar samo eno vaško čitalnico v Šentvidu nad Ljubljano. Od tod se vidi, da je bila čitalniška dejavnost dosti živahnejša v tržaškem kot v ljubljanskem primestju, kar ima vzporednice v razmerju med Primorsko in Kranjsko. Med primestji nekoliko odstopa le mariborsko okrožje, ki je štel več kot 80.000 prebivalcev in kjer so skupaj z mestno delovale 3 čitalnice. Spodnještajerska okrožja so bila po številu prebivalcev nasploh večja od večine kranjskih in primorskih političnih okrajev, zaradi česar je pokritost Štajerske s čitalnicami po prebivalcih in napram pričakovanjem nekoliko nižja od tiste na Kranjskem, kjer so delovale štiri čitalnice več. V celovškem okrožju, ki je pokrivalo širšo okolico mesta in je štel približno 60.000 prebivalcev, ni bilo slovenske čitalnice.

Ker so med družbenogeografskimi dejavniki podatki o prebivalstveni sestavi eden izmed bolj izčrpnih virov pri preučevanju prostorske distribucije čitalnic, si bomo v nadaljevanju v njihovi perspektivi podrobneje pogledali posamezne zgodovinske dežele; začeli bomo s Primorsko. Če med seboj primerjamo demografske vzorce primorskih naselij, kjer so delovale čitalnice, najprej pade v oči širok razpon v številu prebivalcev med najmanjšim in največjim naseljem s čitalnico, ki sta v konkretnem primeru Skopo na Krasu s samo 309 in Trst z dobrimi 70.000 prebivalci. Seveda ni najbolj upravičeno primerjati urbanega središča in vasi, kjer bi bilo smiselneje vleči npr. povezave med Skopim in tržaškim Rocolom.¹⁰ Kraji tržaškega zaledja so sploh pri vrhu lestvice in si sledijo takoj za Gorico in Trstom v razponu med 6623 in 1166 prebivalci, pri čemer je med Kolonjo in Rojanom s 1570 in 1465 prebivalci še Branik, ki je kot občinsko središče povezoval več vasi in je imel 1544 prebivalcev. Za Barkovljami s 1166 prebivalci je Štandrež (St. Andrea), ki je spadal pod goriško glavarstvo in ki je kakor več čitalniških središč danes v Italiji. Na enajstem mestu je Cerkno (tolminsko glavarstvo) z 987 prebivalci, ki mu sledijo manjši, vendar po številu prebivalcev primerljivi kraji, in sicer Nabrežina (876), Tolmin (846), Prvačina (837), Komen (779), Ajdovščina (772), Volče (770), Kobarid (767), Dekani (715), Vrtojba (603), Črniče (545), Kanal (510), Solkan (466), Jelšane (428) in Skopo (309). Številčni podatki so zanimivi zato, ker se da na eni strani razbrati povprečno velikost čitalniške lokacije po številu prebivalcev v posameznem okraju in na deželni ravni ter na drugi strani, kakšna je bila gostota čitalnic v posameznih političnih okrajih oz. glavarstvih¹¹ znotraj dežele glede na celotno število prebivalcev v teh okrajih. Na tej

⁹ Ljubljana sem ni prišteta, ker jo je prav tako kot Trst ali Gorico potrebno obravnavati ločeno.

¹⁰ Vendar so razlike vnovič precejšnje, saj je bila koncentracija prebivalstva v tržaških predmestnih naseljih neprimerno večja kot v ostalih primorskih vaseh, kjer so delovale čitalnice.

¹¹ V popisu prebivalstva so to t. i. *Bezirkshauptmannschaften*. Gre za notranjepolitično razdelitev posamezne dežele.

podlagi se da nato primerjati pokritost posameznih okrajev oz. okrožij s čitalnicami na meddeželni ravni. Če izvzamemo Trst, bi kraj s čitalnico na Tržaškem štel v povprečju 2361 prebivalcev, kar je zaradi večjih naselij v okolici mesta nekoliko več od povprečja v drugih okrajih, povprečno število prebivalcev v kraju s čitalnico v goriškem glavarstvu¹² bi bilo 790, na Tolminskem, Sežanskem in v Slovenski Istri pa bi si številke sledile takole: 842,¹³ 656 ter 428 in 715.¹⁴ Če bi upoštevali vse podeželske lokacije, ne pa tudi mest Gorica in Trst, pa bi bila povprečna velikost (neurbanega) naselja s čitalnico po prebivalstvu 1173. Obojne povprečne velikosti kažejo sorazmerno majhnost naselja s čitalnico na zahodnem robu etničnega ozemlja. Kar se tiče pokritosti primorskih okrajev s čitalnicami, je bila na deželni ravni največja na Goriškem in na meddeželni v glavarstvu Postojna, ki je spadalo pod Kranjsko, vendar je bilo hkrati na zgodovinski mejni črti s Primorsko.¹⁵ Sicer je bila gostota čitalnic na Primorskem po glavarstvih takšnale. Na Goriškem (mesto, Gorica okolica, Tolmin, Sežana) je bila 1 čitalnica na 12.692 prebivalcev. Če zaradi primerljivosti demografskih podatkov spet izločimo mesto Gorica ter se omejimo samo na glavarstvo Gorica okolica, ki je po prvem popisu štel 56.082 prebivalcev in kjer je bilo 8 čitalnic, pridemo do pribl. ene čitalnice na 7010 ljudi. Sledi Trst oz. tržaško zaledje; če ga obravnavamo skupaj z mestom, bi to pomenilo eno čitalnico na 15.387 ljudi, medtem ko iz ločene obravnave podeželja pridemo do ene čitalnice na 8804 ljudi. Sledita okrajni glavarstvi Sežana (skupaj 27.142 prebivalcev) s tremi čitalnicami, kar bi pomenilo eno čitalnico na 9047 prebivalcev, in Tolmin (37.591 prebivalcev) s štirimi čitalnicami, ki se zaradi nekoliko večjega števila prebivalstva in z eno čitalnico na 9397 prebivalcev uvršča za Sežano. V Istri sta bili dve slovenski čitalnici, in sicer v Jelšanah, ki so spadale pod volosko okrajno glavarstvo, po številu prebivalcev primerljivo s Tolminom (37.265), in v Dekanih, ki so pripadali koprskemu glavarstvu, ki se z 62.149 prebivalci uvršča med Trst z zaledjem in glavarstvo Gorica okolica.¹⁶ Primerjava med najbolj in najmanj pokritim primorskim okrajem je presenetljiva, saj je bila v okraju Gorica okolica pokritost s slovenskimi čitalnicami po prebivalstvu za skoraj dvajsetkrat večja kot v Istri, kjer je bila ena slovenska čitalnica na 127.453. Vendar slovenski čitalnici nista bili osamljeni. V letih 1866 in 1869 sta bili namreč v Istri ustanovljeni čitalnici v Kastvu in Pulju, kar pomeni, da je bilo čitalništvo živahnješe, kot se zdi na prvi pogled. Da sta obe slovenski čitalnici vzniknili v manjših

¹² Ravno tako brez Gorice.

¹³ Razmeroma visoko povprečno število prebivalcev, ki tolminski okraj uvršča npr. pred sežanskega, gre pripisati sorazmerni velikosti čitalniških naselij, kot sta Tolmin in Cerkno, kjer je bil sicer največji kraj Otalež (1399). Najmanjše naselje z narodno čitalnico v tem okraju je imelo 767 prebivalcev (Kobarid).

¹⁴ Zadnji dve vrednosti se nanašata na kraja Jelšane in Dekani, ki sta spadala pod ločeni glavarstvi. Povprečna velikost kraja s slovensko čitalnico po prebivalstvu, in sicer ne glede na pripadnost okraju, bi bila 570. Toda ker smo slovenske dežele spremljali po okrajih, je tudi pokritost za Istro v neposrednem nadaljevanju podana ločeno za Volosko in Koper.

¹⁵ Na Postojnskem je bila povprečna velikost kraja po prebivalstvu nekoliko večja od tiste na Goriškem.

¹⁶ Jelšane so imele po prvem popisu 428 prebivalcev. V istoimensko občino, ki je spadala pod sodni okraj Castelnovo (Novigrad), so poleg več slovenskih vasi spadali hrvaški kraji Rupa, Šapjane in Lipa. Dekani so imeli 715 prebivalcev in so bili z več manjšimi kraji povezani v občino Rožari, ki je spadala pod največji primorski okraj Koper.

krajih s pod 1000 prebivalci (Jelšane so četrty najmanjši kraj s čitalnico), pa samo potrjuje domnevo o odpiranju čitalnic v zelo majhnih krajih na narodnostno bolj ali manj izpostavljenih področjih, kjer majhnost očitno ni predstavljala ovire v procesu narodnega osveščanja in je pomembnejšo vlogo igrala prostorska stičnost s tujim/drugim elementom. Od Jelšan je bilo na Primorskem manjše Skopo, na Štajerskem in Kranjskem sta bila manjša samo Benedikt in Šentvid.

Šentvid nad Ljubljano, kjer je vaška čitalnica delovala od leta 1866, je sicer spadal med najmanj pokrite okraje v kranjskem in širšem merilu, medtem ko je bila na Kranjskem in gledano po prebivalstvu čitalniška mreža najgostejša v že omenjenem postojnskem glavarstvu, ki je štel 41.225 prebivalcev in je imelo 6 čitalnic (na eni strani je Podnanos oz. Šembid s 438 prebivalci, na drugi trg Postojna s 1701 prebivalcem), kar da eno čitalnico na 6870 prebivalcev in ga uvršča celo pred glavarstvo Gorica okolica. Postojna je z Gorico okolico ter primorskima glavarstvoma Tolmin in Sežana najbolj primerljiva tudi po prebivalstveni sestavi, saj je čitalniško središče na Postojnskem štel v povprečju 931 prebivalcev. Razen Postojne in Vipave so imeli vsi kraji na tem območju manj kot 1000 prebivalcev, tako da so dominirale podeželske čitalnice. Bile so še v Senožecah (943) in (Ilirski) Bistrici¹⁷ (670) ter v Podragi (584) in Podnanosu. Za postojnskim glavarstvom je po številkah logaško glavarstvo, kjer je bila povprečna velikost kraja s čitalnico po prebivalcu neprimerno večja, in sicer 2502, kar pomeni, da so bile po tej plati potrebne večje spodbude kot na bližnjem Postojnskem. Vseeno je potrebno upoštevati, da sta bili na Logaškem delujoči čitalnici v Idriji, ki je bila 2. največje mesto na Kranjskem, in Planini. Nekoliko manjša je bila povprečna velikost kraja v glavarstvu Kranj, in sicer 2171 (Kranj in Škofja Loka), in v črnomaljskem 1120 (Metlika in Črnomelj). V novomeškem, kamniškem, kočevskem okraju in v okraju Ljubljana okolica, kjer je bila samo po ena čitalnica, pa 2068, 1868 in 656 ter 361. V Ljubljani s predmestji je po štetju iz leta 1869 prebivalo 22.593 ljudi. Povprečna velikost naselja s čitalnico na Kranjskem bi bila 1383; podobno kot pri Primorskem, kjer smo izvzeli Trst in Gorico, je bila iz izračuna izločena Ljubljana in so bili upoštevani trgi, vasi in srednje velika naselja, od katerih jih je nekaj dobilo mestne pravice, vendar jih po naselitvenem vzorcu nikakor ni mogoče obravnavati skupaj z deželnimi središči in so se v naši tipologiji znašla v drugi skupini naselij. Ob večini kranjskih glavarstev, ki v povprečnih velikostih naselij s čitalnicami odstopajo navzgor, sta izjemni Ljubljana okolica in Kočevje, kjer sta bili čitalnici v večkrat omenjenem Šentvidu in v trgu Sodražica s samo 361 oz. 656 prebivalci. V zadnjem primeru ne gre povsem spregledati niti dejstva, da so bili v glavarstvu Kočevje, kamor je Sodražica politično spadala, oz. na Kočevskem večinsko prebivalstvo kočevski Nemci, kar bi utegnilo posredno prispevati k narodni dejavnosti na tem koncu. Po drugi plati pa npr. vemo, da so bile v večjih mestih kazine, ki so bile večidel nemška zbirališča, vendar to ni spodbudilo kakšne čitalnice več. Iz primerjave povprečne velikosti krajev na Kranjskem in krajev na Primorskem, in sicer ne glede na to, ali vzamemo povprečja po glavarstvih ali deželno povprečje, lahko ugotovimo, da so bile na Kranjskem za osnivanje čitalnic potrebne večje spodbude kot na zahodnem robu etničnega ozemlja. Če se vrnemo k pokritosti kranjskih okrajev s čitalnicami, sta Postojni še najbližje in vendar daleč

¹⁷ Pridevek Ilirska je Bistrica dobila na začetku 20. stoletja.

od nje črnomaljsko glavarstvo, ki je imelo 29.646 prebivalcev in dve čitalnici, kar pomeni eno čitalnico na 14.823 ljudi, in glavarstvo Logatec s 35.152 prebivalci in z eno čitalnico na 17.576 ljudi. Sledi Ljubljana s predmestji in eno čitalnico na 22.593 prebivalcev. Glavarstvo Kranj s 53.804 prebivalci je imelo eno čitalnico na 26.902 ljudi in mu skupaj sledita glavarstvi Kočevje in Kamnik s po eno čitalnico na 38.106 in 38.204 ljudi. Okrajno glavarstvo Novo mesto je imelo samo eno čitalnico na 44.559 ljudi, v glavarstvu Ljubljanska okolica je bila torej ena čitalnica na 50.519 prebivalcev. Razloge za slabo pokritost naštetih glavarstev je bolj kakor v sorazmerni gostoti prebivalstva potrebno iskati v dejstvu, da je bila Kranjska v primerjavi z ostalimi zgodovinskimi deželami od vseh »najbolj« slovenska. V oči bode, da postojnsko in črnomaljsko glavarstvo, ki sta na Kranjskem najbolj pokriti s čitalnicami, rišeta kranjsko-hrvaško mejno črto.

To na Štajerskem naprej riše brežiško okrožje na jugovzhodu. Na Štajerskem je bila velikost krajev s čitalnicami v osmih krajih, ki so Benedikt (262), Vojnik (488), Žalec (553), Vransko (586), Ruše (612), Laško (613), Sevnica (670), Ormož (762), pod 1000, nad 1000 prebivalcev so imeli Celje (4224), Ptuj (2361), Slovenska Bistrica (1168), Ljutomer (1074) in Maribor (12.828). Če spet izvzamemo deželno središče ter upoštevamo primerljiva okolja, ki so podeželsko, trško in (malo)mestno, je povprečna velikost čitalniškega naselja na Štajerskem 1083, kar je manj tako od povprečja na Kranjskem kot na Primorskem, kjer povprečno velikost naselja dvigajo številčnejši zaledni kraji in ne gre za šibkejšo društveno dejavnost. Povprečne velikosti naselij s čitalnico po posameznih okrožjih se gibajo med 560 (celjsko) in 12.828 (Maribor mesto); vmes si od spodaj navzgor sledijo brežiška (670), mariborska (681), ljutomerska (1074) in ptujska enota (1561).

Pokritost je bila na Štajerskem največja v sicer najmanjšem med obravnavanimi štajerskimi okrožji, in sicer v Ljutomeru z 20.040 prebivalci in eno čitalnico. Eden od razlogov bi utegnil biti ta, da je mejil na Prekmurje, ki je spadalo pod Madžarsko (deloma pod Železno županijo, deloma pod županijo Zala). Najmanjša je bila pokritost na Brežiškem (sem je spadala Sevnica) s 45.982 prebivalci in eno čitalnico, kjer je čitalnica nastala v relativno majhnem naselju. Za Ljutomerom je Maribor z okolico, kjer je bilo 83.596 prebivalcev in kjer so delovale tri čitalnice (Slovenska Bistrica, Benedikt in Ruše), tj. ena malomestna in dve podeželski, kar pomeni eno čitalnico na 27.899 ljudi. Sledi celjski okraj, ki je bil velik, saj je vključno z mestom štel 122.281 prebivalcev in je imel pet čitalnic (poleg mestne še štiri trške oz. vaške v Laškem, Vojniku, Žalcu in na Vranskem), kar bi pomenilo eno čitalnico na 24.456 prebivalcev. Na zadnjem mestu je ptujsko glavarstvo z dvema čitalnicama in 76.835 prebivalci, kar da eno čitalnico na 38.418 ljudi. Ta politični okraj je po prebivalstvu primerljiv z mariborskim, razpon med najmanjšim krajem s čitalnico, ki je Ormož, in največjim, ki je Ptuj, znotraj Štajerske nekoliko spominja na razmerje med Benediktom in Mariborom, na Primorskem in na Kranjskem na Trst in Skopo ali Ljubljano in Šentvid, čeprav so razlike tu znatno večje.

Gledano v meddeželni perspektivi, bi se mesto Maribor po pokritosti znašlo med postojnskim in črnomaljskim okrajem, ki jima sledita Gorica-mesto ter logaški okraj, ki so v skupini najbolj pokritih okrajev, v katerih ena čitalnica pokriva med približno 6000 in 17.000 ljudi. Vanjo padejo goriški, tržaški, sežanski, tolminski okraj in sem

bi lahko dali Celovec, kar pomeni, da je največ najboljših pokritih okrajev na Primorskem, dva na Kranjskem, in sicer oba na mejnih črtah, ter po en okraj oz. okrožje na Štajerskem in Koroškem. Celjski, mariborski (Ruše, Slovenska Bistrica in Benedikt) in za las tudi Ljutomerski okraj bi se znašli ob Ljubljani in Kranju v drugi skupini, v kateri ena čitalnica pokriva od 20.000 do 30.000 prebivalcev, medtem ko bi ptujski in brežiški okraj padla v zadnjo skupino, v kateri so najslabše pokriti okraj, kjer je čitalnica s svojo dejavnostjo v povprečju pokrivala nad 30.000 prebivalcev. Spregledati ni mogoče, da je bil Ptuj med večjimi enotami z več kot 70.000 prebivalci in se je tudi zato znašel v zadnji skupini. Brežiški okraj, kjer je bilo število prebivalcev skoraj dvakrat manjše, pa je bil na stiku s hrvaškim ozemljem in stik s slovanstvom verjetno ni bil tako usoden oz. spodbuden za čitalništvo kot stik z drugimi narodi. V isti skupini so kočevski, kamniški, novomeški okraj, okraj Ljubljana okolica ter obe istrski glavarstvi, kjer sta bili slovenski čitalnici in sta Volosko in Koper. Vendar so v Istri dejansko delovale 4 slovanske čitalnice.

V zvezi s Štajersko zbuja pozornost obratno sorazmerje med povprečno velikostjo naselij po posameznih okrožjih in njihovo pokritostjo. Poleg prej omenjenega brežiškega okrožja je dober primer številčen celjski okraj, ki ni bil med najbolj pokritimi¹⁸ in v katerem je bila povprečna velikost kraja samo 560 prebivalcev. To spominja na okraja Ljubljana okolica in Volosko, ki sta bila izredno slabo pokrita, vendar sta imela čitalnice v naseljih pod 500 prebivalci. Naštetim okrajem oz. okrožjem je blizu mariborsko okrožje s povprečjem 681, ki se je znašlo med srednje pokritimi območji. Nasprotno velja za Ljutomer, ki je z malo več kot 20.000 prebivalci in z dvema čitalnicama na zgornji meji z najbolj pokritimi slovenskimi okraji, da je bila povprečna velikost naselja po prebivalstvu v tem okrožja za 40 % večja od povprečne velikosti kraja v mariborski okolici. Gledano s stališča demografske strukture, to pomeni, da je bila včasih navkljub dobri pokritosti področja za delovanje čitalnice v povprečju potrebna dosti večja populacija. Prav tako velja obratno, da so se čitalnice osnovala v majhnih krajih, ki so sicer pripadali slabo pokritim okrožjem. Od tega vzorca odstopa Ptuj, ki izkazuje šibkost v obeh smereh; najdemo ga med slabo pokritimi področji in čitalnica se pojavi šele v večjem naselju. Predvidljivosti ni tam, kjer manjkajo podatki, in sicer pri koroški Kapli. Celovec bi lahko po karakteristikah postavili ob Maribor ali Gorico.

Trinajst čitalnic na Štajerskem se morda ne zdi veliko, saj so bila štajerska okrožja med največjimi in je Štajerska štela vsega skupaj 1.131.309 prebivalcev, medtem ko sta imeli v primerjavi z njo Kranjska in Primorska (z Goriško, Tržaškim in Istro)¹⁹ 463.273 oz. 581.078 prebivalcev. Toda upoštevati je potrebno, da je bilo na Slovenskem Štajerskem šest slovenskih okrožij oz. okrajev (Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj in Slovenj Gradec), tako da je bilo število prebivalcev dejansko nižje, tj. 406.180.²⁰ Na Koroškem je bilo po podatkih iz prvega štetja 336.400 pre-

¹⁸ Med šestimi obravnavanimi štajerskimi okrožji je Celje na 4. mestu, in sicer za mestom Maribor, mariborskim okrožjem in Ljutomerom.

¹⁹ Pri seštevku so upoštevana vsa istrska okrožja: največje Koper (62.149) ter Lošinj (35.917), Poreč (39.460), Pazin (36.569), Pulj (43.545) in Volosko (37.265).

²⁰ Ljutomer (25.040), Maribor z okolico ($83.596 + 12.828 = 96.424$), Ptuj (76.835), Brežice (45.982), Slovenj Gradec (39.618), Celje z okrajem ($4224 + 118.057 = 122.281$).

bivalcev.²¹ Če bi se čitalniški standard določal po številu prebivalstva, iz katerega so izhajali potencialni društveniki in podporniki, na čitalnico, je bil ta v ustavni dobi po pričakovanju najvišji na Primorskem (ena čitalnica na 22.394 ljudi), ki ji sledita Kranjska z eno čitalnico na 27.251 in Štajerska, kjer je bilo za 25 % manj čitalnic kot na Kranjskem, z eno čitalnico na 31.245 ljudi. Na repu je Koroška z eno čitalnico na 168.200 ljudi. Dosti drugače ne bi bilo niti, če bi pritegnili povprečno velikost vaškega oz. (malo)mestnega naselja s čitalnico po prebivalstvu, ki znaša 1083 za Štajersko, 1173 za Primorsko in 1383 za Kranjsko,²² ter spremljali pokritost posameznih deželnih okrožij oz. okrajev. Po zgoraj navedenih kriterijih med najbolj pokrite pade pet primorskih, dva kranjska okraja in eno štajersko okrožje, med srednje pokrite dva kranjska okraja in tri štajerska okrožja, med najslabše pokrite pa dva primorska (istrska) okraja, štirje kranjski okraji in dve štajerski okrožji. Na prvem mestu bi bila Primorska, ki bi ji sledili Štajerska in Kranjska (kjer je bilo največ slabo pokritih okrajev), vnovič bi bila na zadnjem mestu Koroška.

2 Čitalništvo ter upravno-politična in sodna organiziranost

Med družbenogeografskimi dejavniki ni mogoče poleg naselitvenih oz. demografskih vzorcev zaobiti niti upravno-politične in sodne organiziranosti naselij in njihovih širših območij, saj je bilo za narodni in kulturni razvoj kraja gotovo pomembeno, ali so imela na teh območjih svoje sedeže glavarstva, sodišča, občinske uprave, davčni uradi ipd. Vprašanje, ki se poraja, je, ali pri razvoju čitalništva naštetih faktorji delujejo bolj vsak zase ali je med njimi mogoče zaznati tesnejšo povezanost, kar bi pomenilo, da je npr. na območju s plodovitejšo čitalniško dejavnostjo mogoče pričakovati hkratno prisotnost in medsebojni vpliv več faktorjev. Vnovični pregled čitalnic je pokazal, da v vseh krajih, kjer so odprli čitalnice, niso bili nujno sedeži sodnih okrajev. Zraven je bilo zanimivo spremljati, kateri so bili tisti sodni okraji, kjer je delovalo več čitalnic, ter v katerih političnih okrajih je bilo največ oz. najmanj sodišč in kako bi to lahko vplivalo na oblikovanje mreže čitalnic. Tržaško z zaledjem je imelo osem, sodni okraj Gorica-okolica, kamor so spadali Gorica, Solkan, Štandrež, Vrtojba in Prvačina, pet društev, v ajdovskem sodnem okraju, ki je spadal pod goriško glavarstvo, so bila tri (Ajdovščina, Branik, Črniče), v kanalskem sodnem okraju, ki je ravno tako spadal pod okrajno glavarstvo Gorica-okolica, samo eno društvo. Eno društvo je imel sodni okraj Sežana, sodni okraj Komen dve (oboje sežansko glavarstvo). V tolminskem sodnem okraju so bile 3 čitalnice v Tolminu, Volčah in Kobaridu, medtem ko je imel sodni okraj Cerkno eno čitalnico (oboje glavarstvo Tolmin). Na kratko, je bila na Primorskem avtonomno sodno upravljanih približno četrтина krajev s čitalnicami. Iz medsebojne primerjave primorskih glavarstev vidimo, da je bilo sodno nekoliko bolj razparcelirano tisto, kjer je bila čitalniška mreža po prebivalstvu najgostejša, tj. Gorica-okolica, kjer je 8 oz. 9 naselij

²¹ Poleg mesta Celovec s 15.285 prebivalci je okrožje Celovec okolica štel 59.151, kar je primerljivo s tržaškim zaledjem in okrajem Ljubljana okolica, Šmohor (Hermagor) 17.740, Spittal 43.925, Šentvid na Glini (St. Veit an der Glan) 52.982, Beljak 54.284, Velikovec, kamor je spadala Železna Kapla, 52.533 in Volšperg (Wolfsberg) 40.500.

²² Zakaj Koroška v primerjavo ni pritegnjena, ni potrebno ponavljati.

(če pritegnemo mesto) s čitalnicami pripadalo trem sodnim okrajem. Na Kranjskem je bilo takih naselij, kjer so delovale čitalnice in kjer so bili hkrati sedeži okrajnih sodišč, dve tretjini (Ljubljana, Idrija,²³ Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Kamnik, Postojna, Vipava,²⁴ Metlika, Črnomelj, Senožeče in (Ilirska) Bistrica),²⁵ kar pomeni, da sodna organiziranost še zdaleč ni zanemarljiv dejavnik pri pojasnjevanju prostorske distribucije čitalnic. Podobno je bilo na Kranjskem, saj je bilo sodno najbolj razparcelirano glavarstvo, ki velja za najbolj pokrit kranjski in slovenski okraj. Gre za Postojno, kjer je bilo vsega skupaj 6 čitalnic, ki so pripadale štirim sodnim okrajem. Sodne organizacijske enote lahko pomenijo več sodnega oz. pravniškega osebja, ki je poleg učiteljstva, duhovščine, trgovcev, obrtnikov, posestnikov in podjetnikov tvorilo pomemben del narodnobuditeljske srenje. Podobno velja za Štajersko. Naselij z delujočimi čitalnicami, kjer so imela sedeže okrajna sodišča, so dobre tri četrtine. To so Maribor,²⁶ Slovenska Bistrica, Celje,²⁷ Vransko, Vojnik, Laško, Ptuj, Ormož, Ljutomer in Sevnica.²⁸ Železna Kapla, ki je spadala pod velikovško glavarstvo, in Celovec sta pripadala ločenima sodnima okrajema.

Do podobnih ugotovitev pridemo, če obravnavamo upravno ureditev posameznih okrajev in okrožij. Rahlo od drugih dežel odstopa samo Primorska, kjer sta vseeno imeli status občin dve tretjini krajev s čitalnicami. Poleg Gorice in Trsta, ki sta upravljala okoliške kraje in zaledje, so imeli status občin, v katere je bilo običajno povezanih več vasi, kraji Jelšane, Cerklje, Kobarid, Volče, Tolmin, Nabrežina, Komen, Skopo, Črniče, Branik, Štandrež, Solkan, Ajdovščina, Kanal, Vrtojba.²⁹ To pomeni, da so čitalnice praviloma nastajale v samoupravnih lokalnih skupnostih oz. občinah. V tem smislu sta bila izjemna samo kraja Dekani in Prvačina; Prvačina je spadala pod občino Dornberk, ki je imel več prebivalcev kot Prvačina (1491 : 837), in Dekani pod občino Rožari, ki so po prebivalstvu (Rosariòl di sopra/Rožari pri Cerklvi, Rosariòl di sotto/Rožari) zaostajali za Dekani (257 : 715).³⁰ Na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem so bili vsi kraji s čitalnicami hkrati občine, tako da je upravna avtonomnost kraja eden bolj izrazitih dejavnikov pri pojasnjevanju vzpostavljanja in prostorske distribucije čitalnic.

Med spremenljivkami, ki so politična, sodna in upravna organiziranost okrajev oz. okrožij, ni mogoče preprosto konstatirati neposrednih povezav, vendar natančen pregled in obravna družtev dopušča sklep, da obstaja (naj)močnejša povezanost med sodno in upravno organiziranostjo naselij. Med skupno 58 naselji je 31 takih (53 %), ki so bila sedeži sodnih okrajev in občinskih uprav. Da so čitalnice dejansko

²³ Planina ni imela statusa sodnega okraja in je skupaj z Idrijo spadala pod sodni okraj Logatec, kjer je imel sedež glavar.

²⁴ Pod vipavski sodni okraj sta spadala tudi Podnanos in Podraga.

²⁵ Sodražica, kjer je bila čitalnica, je spadala pod sodni okraj Ribnica (glavarstvo Kočevje).

²⁶ Sem so spadale tudi Ruše.

²⁷ Pod sodni okraj Celje je spadal tudi Žalec.

²⁸ Benedikt je spadal pod sodni okraj Sv. Lenart.

²⁹ Čitalnica je bila v Spodnji Vrtojbi s 603 prebivalci. Nekaj manj jih je štela Zgornja Vrtojba (552). Občina Vrtojba je imela vsega skupaj 2223 prebivalcev.

³⁰ Podobno velja za občino Solkan, kjer je bila čitalnica v Solkanu s 466 prebivalci in ne npr. v Lokah (naselje pri Gorici) s 1399 prebivalci, in omenjeno Spodnjo Vrtojbo, saj jo je po prebivalstvu nekoliko prekašalo Vogrsko (623).

nastajale v upravnih središčih, se da posredno potrditi, ko si prikličemo razpoložljive demografske podatke iz prvega dela razprave. Središča čitalnic so bila v vseh tistih primerih, ko niso sama tvorila občine in upravno povezovala več krajev, največji kraj po številu prebivalcev v občini. Razen za mestne oz. trške občine Trst, Gorica, Ljubljana, Maribor, Celovec, Kranj, Škofja Loka, Kamnik,³¹ Ajdovščina, Črnomelj, Novo mesto, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer in tudi (Ilirska) Bistrica³² to velja za naslednja naselja, ki so bila sedeži čitalnic, okrajnih sodišč in občinske uprave: Kanal, kjer je živela dobra četrtina vsega prebivalstva v občini, Komen z dobro tretjino prebivalstva, in Tolmin, kjer je živela sicer samo petina vsega prebivalstva, pri čemer je potrebno upoštevati, da je bila občina Tolmin med bolj razdrobljenimi in je upravno povezovala 12 krajev bližnje okolice. V občini Postojna je bila čitalnica v istoimenskem trgu, kjer je živela skoraj polovica vsega prebivalstva, medtem ko je bila druga polovica v devetih okoliških vaseh (skupaj 3606). Podobno velja za občino Vipava, v občini Senožeče (sem so spadale še Gabrče) je v Senožečah živelo 90 % prebivalstva. V občini Idrija je bila čitalnica v največjem kraju, ki je seveda Idrija, v kateri je bilo skoncentrirano skoraj vse prebivalstvo (3813 od skupno 3937); preostalih nekaj občanov je živelo v Zgornji in Spodnji Kanomlji (tu so bili po prvem popisu samo 4 prebivalci v eni hiši) ter v Jeličnem Vrhu. V dosti manjši občini Metlika s 1331 prebivalci je bila čitalnica v Metliki, kjer je bilo 90 % vsega prebivalstva. Na Štajerskem so bili kraji s čitalnicami v povprečju manjši od krajev na Kranjskem, toda čitalnice so bile v občinskih središčih, ki so bila največji kraji v občini in so Vransko (z dobro tretjino vsega prebivalstva v občini), Vojnik, Laško, Ormož (sem je spadala še Dobrova) in Sevnica, v kateri je bila dobra tretjina vsega prebivalstva. V občini Vojnik, ki je bila po velikosti primerljiva s Postojno, je bila v kraju Vojnik res samo petina prebivalstva, kar gre na račun njene velike razdrobljenosti, saj je vanjo spadalo 25 vasi. V občino Laško je spadalo 23 krajev z 2969 prebivalci in v Laškem je prav tako živela ena petina prebivalstva. Na pričujočem seznamu med občinami izstopa Cerkno, saj je bila čitalnica v trgu Cerkno in ne v večjem in bližnjem naselju Otalež. Je pa bil v Cerknem sedež sodnega okraja, občine in davčnega urada.

3 Čitalništvo ter razvitost mreže srednjih in višjih šol

V nadaljevanju si bomo pogledali, kako je bilo v ustavni dobi z razvitostjo šolske mreže³³ na Slovenskem, kako se povezuje s prostorsko razmestitvijo čitalnic in ali je mogoče dognati povezave z drugimi obravnavanimi dejavniki. Obstoječo in na novo oblikujočo se šolsko mrežo so sestavljale trivialne, glavne šole in normalke, na katerih so potekali tečaji za učitelje, ki jih najdemo med društveniki, nižje in višje

³¹ Kamnik, Škofja Loka in Kranj so imeli s pred- oz. primestji primerljivo število prebivalcev. Po popisu iz leta 1869 so številke znašale 2178, 2298 in 2326.

³² Okoliški kraji, kot so Trnovo, Čelje, zemljiški gospostvi Jablanica, Prem itd., so bili samostojne občine.

³³ Glavni vir za srednje in višje šolstvo je predstavljalo delo Vlada SCHMIDTA (1963). Izvleček iz knjige je v namene raziskovalnega projekta Prostor slovenske literarne kulture pripravil Marjan Dolgan. Zato v nadaljevanju vir ne bo vsakič posebej naveden. Pri raziskovanju čitalnic sem se oprla na omenjeni izvleček, ga nekoliko izčistila in dopolnila, saj so me zanimala 60. leta.

srednje realne šole in gimnazije ter redkejšje višje (tehnične) in visoke šole (univerze) s študijem filozofije, teologije, prava in medicine. Ponekod so bile (obrtne) šole, na katerih so se izobraževali za poklice. (MEDVEŠ 1999: 86) Trgovci in obrtniki so predstavljali eno od pomembnejših plasti društvenikov, ki so se jim pridružili posestniki in gospodarstveniki, veliko je bilo intelektualcev ali polintelektualcev, kot so šolniki (učitelji, profesorji), uradniki, duhovniki, pravniki in politiki in nekateri člani so bili iz umetniških poklicev (književniki, kulturniki, slikarji). Na Primorskem je bilo v 60. letih, ki so najplodovitejše obdobje čitalniške dejavnosti, možno šolanje na meščanskih šolah, realkah in gimnazijah. Šolska dejavnost je bila v tem prostoru na več stopnjah in smereh dobro razvita že v letih pred čitalniškim obdobjem (konec 18. stoletja), kar ni bilo brez pomena za intelektualni razvoj primorskega življa. Kmalu po sprejetju splošnega šolskega reda 1774, ki je prinesel obvezno šolanje od šestega do trinajstega leta, so v tržaškem zaledju, tj. v Škednju (1780), na Katinari (1791), v Devinu (1793), na Proseku (1795) in Opčinah (1798), zrasle trivialke. Šolska mreža se je od 19. stoletja izpopolnjevala (babiška šola 1815, kmetijska šola 1842, moško učiteljsišče, realna in navtična akademija 1817). V 60. letih je v Trstu naprej delovala gimnazija,³⁴ ki je bila od 1851 osemrazredna z nemškim učnim jezikom. Leta 1852 je na njej slovenščina – za razliko od nižje realke,³⁵ kjer ni bila obvezna – postala obvezni predmet za slovenske dijake. Poleg realne in navtične akademije je bilo med šolami višje stopnje semenišče s teološkim študijem, iz katerega je izhajala duhovščina in ki je bilo ustanovljeno po letu 1849. Delovalo je do leta 1875, ko je bilo mogoče študirati na semeniščih v Ljubljani in Gorici. V Trstu je bilo tudi učiteljsišče, ki so ga 1875 preselili v Koper, tako da so bile na Primorskem šole za poklicno usposabljanje učiteljev v Kopru, Trstu in Gorici. V dobi razmaha čitalništva, v letih 1864/65, je bila v Trstu odprta moška pripravnica za učitelje. V Gorici se je slovenščina na nižji šoli oz. normalki uporabljala od začetka 19. stoletja (1808) oz. od 1815/16, ko so bili odprti slovenski oddelki in se je začel pouk odvijati v nemščini in slovenščini,³⁶ kar ni veljalo za vse šole. Na srednji in višji stopnji šolanja je vlogo pri uveljavljanju slovenščine odigrala višja realka v Gorici, na kateri slovenščina še v 50. letih ni bila obvezna in je to postala v sredini 60. let (1865), ko se je šola preoblikovala v popolno višjo osemletko.³⁷ Tačas je v Gorici že delovala čitalnica, ki je bila odprta leta 1862 in se ji je leta 1864 pridružila čitalnica v Ajdovščini. So pa vse ostale čitalnice v Gorici-okolici nastale po letu 1865, ko se je vsaj formalno izboljšal položaj slovenščine v šolah, in sicer v letu 1867 v Solkanu, Kanalu, Braniku in Črničah, 1868 v Vrtojbi, 1869 v vaseh Štandrež in Prvačina. V sežanskem in tolminskem okraju so razen v Tolminu, kjer je bila čitalnica ustanovljena leta 1862, čitalnice povečini nastajale od sredine 60 let; 1866 v vasi Skopo na Krasu, 1867 v Volčah, 1869 v Kobaridu, Cerknem in Komnu. V Trstu z okolico so čitalnice odpirale vrata od leta 1861. Z začetka ustavne dobe (1861 in pred tem 1849) je potrjen odlok o slovenskem pouku za Slovence, ki ga je gubernij izdal že 1846. Tako kakor v Trstu je med višjimi šolami v Gorici delovalo semenišče,

³⁴ Ustanovljena 1620 kot jezuitska in odpravljena po letu 1773; 1792 so jo obnovili frančiškani in je 1807 postala petrazredna.

³⁵ Ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna in je 1870 postala popolna višja osemletna.

³⁶ V Trstu celo trijezično (nemško, slovensko, italijansko).

³⁷ Realka je bila ustanovljena 1849 (nižja dvorazredna) in je postala popolna višja osemletka 1860.

katerega ustanovitev sega v leto 1757. Leta 1818 so na njem uvedli dveletni filozofski in teološki študij in je postal semenišče za vse primorske škofije. Slovensko so na njem poučevali od leta 1869, čeprav je tudi pomembno vedeti, da je bila slovenščina na modroslovnem učilišču od 1847/48 in na gimnaziji od 1849/50, ko je postala osemrazredna³⁸ in so se morali slovensko obvezno učiti vsi dijaki, katerih materni jezik je bila slovenščina. Kljub močnemu italijanskemu pritisku in dejstvu, da se je zasebno, poklicno in strokovno šolstvo na Tržaškem in Goriškem izraziteje krepilo od 80. in 90. let 19. stoletja, so torej srednje in višje šole, ki so ponujale splošno izobrazbo in so z opravljeno maturo tlakovale pot na višji študij, prispevale tako h krepitvi sloja intelektualcev kot k boljši povezanosti slovenske skupnosti na robu etničnega ozemlja in bujenju narodne zavesti, ki je bila pomembno gonilo društvene dejavnosti. Zato ne čudi, da je bilo čitalništvo na Goriškem in Tržaškem takó bogato.

Razvitost šolske mreže, pomembne za izobraževanje, krepitev narodne zavesti in utrjevanje rabe slovenščine v javnih položajih, je bila dobra na Kranjskem. Tako za Primorsko kot za Kranjsko velja, da mreža ni bila razsrediščena. V Ljubljani je bila državna gimnazija,³⁹ ki je v 60. letih⁴⁰ postala osemrazredna. Gimnazijski oz. licejski študij je obsegal teološke in filozofske študije – filozofijo so priključili gimnaziji kot 7. in 8. razred –, tako da je pravzaprav imel akademske poteze in je pripravljaj za študij na univerzi.⁴¹ Izobraževanje je na višji oz. licejski ravni ponujala realka, ki je veljala za bolj praktično usmerjeno šolo in je bila ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna šola. Od 1865 je bila to osemrazredna (nemška višja) šola.⁴² Med šolami višje stopnje je delovalo učiteljsiše, ki se je leta 1867 preoblikovalo iz nekdanje izobraževalnice za učitelje pri normalki,⁴³ kar ni nič neobičajnega, če upoštevamo, da so na normalkah oz. meščanskih šolah v deželnih središčih prej potekali kurzi za učitelje (MEDVEŠ 1999: 86). Šolniki so bili pogosto vidnejši člani (ustanovnih) odborov čitalnic. Konkretno pri Ljubljani bomo med ustanovniki izmed šolnikov našli Ivana Macuna, trgovce, obrtnike, posestnike in različne (pol)intelektualne poklice (pravniki, uradniki, zdravniki, publicisti, politiki). Bodoči bogoslovci oz. duhovniki so se v Ljubljani lahko izobraževali na semenišču (1708), na katerem so 1791 obnovili popoln štiriletni teološki študij, iz katerega se je kot škofijski zavod leta 1848 osamosvojila teološka fakulteta. Tu ima svoje korenine zasebna škofijska gimnazija (1905) v Šentvidu pri Ljubljani, v kateri je bila slovenščina učni jezik in je bila edina pov-

³⁸ Tudi ta gimnazija je bila ustanovljena 1620 kot jezuitska, med letoma 1780 in 1810 so jo upravljali pijaristi in je po 1807 postala šestrazredna. Ko so 1811 odpravili licej in gimnazijo, so ustanovili kolegij.

³⁹ Ustanovljena je bila 1597 kot jezuitska; po 1773, ko so razpustili jezuitski red, je postala državna gimnazija (do 1849), ki je obsegala filozofski in teološki študij. Po ustanovitvi generalnih semenišč v Gradcu in Innsbrucku so 1762 v Ljubljani odpravili teološki študij, 1785 oba letnika filozofije, ki so jo obnovili 1788. Gimnazija je 1807 postala šestrazredna, po 1849 osemrazredna, poslovenila se je 1918 (I. gimnazija).

⁴⁰ Od 1849 (do 1958).

⁴¹ Kdor je želel nadaljevati univerzitetni študij, je moral dokončati samo še tretje leto filozofije na univerzi.

⁴² Z državno gimnazijo sta se poslovenili 1918. 1930 se je iz nje oblikovala I. realna gimnazija.

⁴³ Od 1803 do 1810 so potekali pedagoški tečaji. Žensko učiteljsiše se je osnovalo 1870 in je postalo samostojni zavod v 20. letih 20. stoletja. Na začetku 30. let je postalo mešano učiteljsiše in študij se je podaljšal.

sem slovenska gimnazija v Avstro-Ogrski. V Šentvidu, ki velja za tretje najmanjše naselje s čitalnico, je bila čitalnica odprta leta 1866 in je med ustanovniki imela dva duhovnika: Blaža Potočnika, ki je bil župnik, literat in publicist, ter kaplana Alojzija Stareta; pridružili so se jim obrtnik oz. zlatar, podobar in dva posestnika.

V drugem največjem mestu na Kranjskem, Idriji, kjer je bila čitalnica od leta 1866, v 60. letih ni bilo gimnazije, zaradi česar sklepamo, da so bili med obravnavanimi dejavniki za razvoj čitalništva na Idrijskem pomembnejši politični, sodni, upravni faktorji in naselitveni vzorec (občina Idrija, ki je bila pod pristojnostjo logaškega glavarstva, le leta 1869 štela 3937 prebivalcev). Zgovorno je tudi to, da je bil idrijski sodni okraj na Kranjskem blizu glavarstvu Postojna, kjer je bilo čitalništvo daleč najbolj razvito, in ni mogoče izključiti niti meddeželnih vplivov. Kranjska glavarstva je na zahodu »ščitila« Goriška, ki je risala etnični rob in je imela razvito čitalniško dejavnost.

Za razliko od Idrije je Kranj imel gimnazijo. Kranjska čitalnica je delovala od leta 1863, kar je dve leti po ustanovitvi nižje klasične gimnazije z nemškim učnim jezikom, ki ga je v 70. letih 19. stoletja zamenjala slovenščina.⁴⁴ Gimnazija, ki je dajala splošno izobrazbo in je bila odskočnica za morebitni študij na univerzi, je bila na Kranjskem v Novem mestu in se je v osemrazrednico preoblikovala pred čitalniško dobo (1855).⁴⁵ V Kamniku je delovala frančiškanska gimnazija province Sv. Križa Slovenije, samo da zasebna.⁴⁶ Če osvežimo ugotovitev, da so bile v perspektivi demografije za osnivanje društev na Kranjskem potrebne večje spodbude kot na zahodnem ali vzhodnem robu etničnega prostora, je mogoče predpostavljati in vsaj deloma verificirati hipotezo, da so na Kranjskem pomembnejšo vlogo pri izobraževanju in spodbujanju narodnega življenja odigrale šole.

Kar se tiče nižjega in višjega srednjega šolanja, razen v Idriji to tačas ni bilo mogoče ne v Škofji Loki ne v belokranjskem glavarstvu Črnomelj. Vendar je Škofja Loka spadala pod glavarstvo Kranj, kjer je bila gimnazija, črnomaljsko in novomeško glavarstvo, v katerem je bila tudi srednja šola, pa sta bili bližnji glavarstvi. Podobno kot Idrija⁴⁷ zbujala nekaj več pozornosti na Kranjskem Postojna, saj ni imela mreže srednjih in višjih šol, a je imela nekaj šolske tradicije; v Napoleonovem času (1810) je v Postojni delovala gimnazija, ki je bila 1811 kolegij, odpravljen kmalu po odhodu Francozov (1813). Zato je bil za čitalništvo gotovo bolj pomemben njen mejni položaj – na Kranjskem je na jugu podoben položaj imelo črnomaljsko glavarstvo –, saj je bila na obodu Kranjske in se je zahodno stikala z Goriško, kjer predpostavljamo medsebojne vplive. Glavarstvo Postojna, ki je obsegalo sodne okraje Planina, Senožeče, Lož, Bistrica, je poleg vsega na Bistriškem mejilo na slovenski del Istre. V neposredni bližini Bistrice je bila narodna dejavnost živahna v Jelšanah, ki so

⁴⁴ Ustanovitev gimnazije (dvorazredna), ki je bila že 1811 odpravljena, sega v leto 1810. 1870 se je gimnazija iz klasične preoblikovala v realno gimnazijo; hkrati je postala prva gimnazija na Slovenskem s slovenskim učnim jezikom, nemščina pa je bila učni predmet.

⁴⁵ Nastala je kot frančiškanska gimnazija (1746). Nato je postala petrazredna (1807). 1811 jo je zamenjal kolegij, ki je v zmanjšanem obsegu opravljal nalogo gimnazij in licejev. Realna višja gimnazija je bila tako kot v Kranju ustanovljena 1870.

⁴⁶ Ustanovljena 1821 s sedežem v Gorici, do 1877 s pravico javnosti.

⁴⁷ V Idriji je (trirazredna) gimnazija delovala do prihoda Francozov (1784–1797) in nato od 1807 do 1811. Med leti 1823/24 in 1827 je bil odprt prvi razred nižje gimnazije.

spadale pod glavarstvo Volosko (sodni okraj Castelnuovo), kjer je narodno društvo svoja vrata odprlo leta 1867.

Na Spodnjem Štajerskem so bile v ustavni dobi nižje, višje srednje in višje šole v Mariboru, Celju, na Ptuj in v Ljutomeru. Maribor je imel podobno kot Ljubljana in Gorica gimnazijo, realko, semenišče in učiteljišče. Na gimnaziji v Mariboru so se slovenski razredi (nižja gimnazija) pridružili nemškim šele 1889, tako da gimnazija v 60. letih ni bila poslovenjena,⁴⁸ pač pa je imela dotlej razmeroma dolgo tradicijo. Njeni začetki segajo v leto 1758,⁴⁹ ko je bila ustanovljena kot jezuitska, in je na začetku 19. stoletja (1807) postala petrazredna. Za izobrazbo na nižji srednji stopnji je skrbela realka, ki je bila ustanovljena leta 1850 in se je po letu 1870 preoblikovala v popolno osemletno višjo realko.⁵⁰ Semenišče, ki je dajalo bogoslovce in duhovnike, je bilo v Mariboru odprto po letu 1849. Bodoči učitelji so se lahko v ustavni dobi, in sicer od 1862, izobraževali na dvoletnem učiteljišču, na katerem je bila slovenščina učni jezik. Učiteljiščna šola je imela podlage v t. i. preparandiju, trimesečnem tečaju za učitelje ljudskih šol (ustanovljenem leta 1802; do 1849), ki se je leta 1850 razširil v enoletno učiteljiščno šolo. V Mariboru-okolici, kjer so v 60. letih delovale štiri čitalnice, položaj slovenščine kot učnega jezika ni mogel biti čisto brez pomena ne pri krepitvi njegove javne vloge ne narodne zavesti, sploh če ga primerjamo s stanjem leta 1869, ko se je šola preoblikovala v triletno učiteljišče z nemškim učnim jezikom.⁵¹ Ruše, ki so bile med najmanjšimi naselji s čitalnicami, v tem času niso imele šole.⁵² V najslabšem položaju so bile med okraji oz. okrožji Brežice, kjer je bila med dejavniki narodno-kulturnega življenja bolj pomembna mejna lega. Da včasih celo tam, kjer je obstajala šolska ponudba, ne gre pripisovati prevelikega pomena šolam, priča glavarstvo Ptuj. Čitalnici na Ptuj in v Ormožu sta delovali od 1863/64 in 1868, deželna nižja realna gimnazija pa je bila npr. ustanovljena 1869. Drugače je v primeru Prlekije. Čitalnica v Ljutomeru je delovala od 1868, medtem ko je bila meščanska šola, iz katere je leta 1870 nastala nižja realna šola, tu ustanovljena že 1861. Na Celjskem, kjer je bilo pet čitalnic, sta izobraževalno poslanstvo na nižji in višji srednji stopnji izpolnjevali realka⁵³ in gimnazija (ust. 1808).⁵⁴ Leta 1895 so na njej ustanovili slovenske razrede. Celovec je imel teološki študij, obnovljen na začetku 19. stoletja (1801), gimnazijo in realko,⁵⁵ ki sta bili v dobi čitalnic popolni osemletni šoli.

Prikaz srednjega in višjega šolstva za Štajersko kaže, da so imela razen Brežic (Sevnica) vsa okrožja, kjer so bile čitalnice, šole različnih stopenj. To je pomembno

⁴⁸ To se je zgodilo 1918.

⁴⁹ Vmes je doživela več sprememb. 1773 so jo razpustili, 1775 so jo obnovili in od 1781 so jo vodili piaristi. Svetni učitelji so na njej poučevali od 1790.

⁵⁰ Podobno kot (klasična) gimnazija se je poslovenila 1918.

⁵¹ 1874 je postala štiriletna. Iz nje je prav tako 1918 nastalo moško učiteljišče, ki je delovalo do začetka 2. svetovne vojne. Tu ima korenine III. gimnazija Maribor.

⁵² Dolgo pred tem (1645–1758) je v Rušah delovala župnijska šola, ki je imela naravo gimnazije in je prenehala delovati, ko so ustanovili jezuitsko gimnazijo v Mariboru.

⁵³ Ustanovljena 1849 kot nižja dvorazredna.

⁵⁴ Šola z latinskim učnim jezikom, ki je bila od 1851 do 1919 višja nemška gimnazija.

⁵⁵ Gimnazija je postala osemletna 1849. Ustanovitev jezuitske gimnazije sega v leto 1604. 1773, ko so razpustili jezuitski red, je postala državna in 1807 šestrazredna. Realka pa je bila 1849 ustanovljena kot nižja dvorazredna.

tako z vidika razvoja slovenske kulture in oblikovanja narodne zavesti, ki je bila podlaga za snovanje čitalnic, kot z vidika izobraževanja dejavnih članov čitalnic, med katerimi je bilo veliko šolnikov. Napram temu se je pri brežiški enoti za pomembnejšo izkazala lega, saj je skupaj s Črnomljem, Metliko, Novim mestom na (jugo)vzhodu ter Ljutomerom in Ptujem na (severo)vzhodu risala slovensko-hrvaško oz. slovensko-madžarsko mejno črto. Večjo vlogo kakor šolam bi bilo mejni legi mogoče pripisati pri Ormožu. Naslednja ugotovitev je, da se na Štajerskem sorazmerna razsrediščenost šolske mreže povezuje z relativno majhnim naselitvenim vzorcem; čitalnice so bile večidel v krajih z manj kot 1000 prebivalci. Med društvenimi dejavniki sta se na Slovenskem Štajerskem izkazala za dosti relevantna sodna in upravna organiziranost območij s čitalnicami. Tri četrtine štajerskih čitalniških središč so bile hkrati sedeži sodnih okrajev in vsa čitalniška središča so bila sedeži občinskih uprav, kar pomeni, da so bile čitalnice praviloma v upravnih središčih občin.

Obravnavani dejavniki se lahko povezujejo še na drugačen način. Na Kranjskem je šolska infrastruktura segla samo v nekatera središča. Poleg Ljubljane so imeli višje srednje šole Kranj, Kamnik in Novo mesto, kar ne pomeni, da sem ni hodilo okoliško in drugo prebivalstvo. Zanimivo je, da gre v vseh treh primerih za čitalniške lokacije, kjer koncentracija prebivalstva presega deželna povprečja, tako da značilnosti šolske mreže in naselitveni vzorec – sodeč po prebivalstvu, so bile torej potrebne večje spodbude kot npr. na Štajerskem in Primorskem – konvergirata drugače kot zgoraj. Sklepamo lahko, da so tu napram narodnostno bolj izpostavljenim okrajem, kjer so bili potrebni bistveno manjši demografski vložki, več pomena za narodno dejavnost imele obstoječe vzgojnoizobraževalne ustanove. Pri obravnavi učinkovanja različnih dejavnikov je Kranjska bližje Štajerski, ko govorimo o sodni razparceliranosti političnih okrajev/okrožij in upravnem statusu naselij, kjer so bile čitalnice, saj sta bili na Kranjskem dve tretjini čitalniških središč hkrati sedeži sodnih okrajev in je imela v njih svoj sedež občinska uprava. Za Koroško, kjer je bilo šolanje v deželnem središču mogoče na vseh stopnjah, je težje prepričljivo potrditi prepletenost naštetih dejavnikov, a ni mogoče spregledati, da sta imela Celovec in Železna Kapla, ki sicer ni tvorila samostojnega sodnega okraja, ločeni občinski upravi.

Na Primorskem mreža srednjih in višjih šol ni bila tako razsrediščena kot na Štajerskem, saj so bile te samo v Gorici in Trstu, kjer pa je bilo največ čitalnic na Primorskem. To Primorsko približuje Kranjski in daje pri pojasnjevanju prostorske distribucije čitalnic večji pomen šolstvu na obeh omenjenih območjih. Obenem vemo, da so bile na Primorskem podobno kot na Štajerskem čitalnice povečini na podeželju, tj. v manjših krajih. Značilnost šolske mreže in naselitveni vzorec sta pri Primorski v bistvu kombinacija zgornjih dveh vzorcev (Štajerska: sorazmerna razsrediščenost šolske mreže in majhen naselitveni vzorec, Kranjska: sorazmerna sredotežnost šolske mreže in večji naselitveni vzorec), za katerega je značilna sredotežnost šolske mreže in majhen naselitveni vzorec. Rečeno drugače, so bili na Primorskem – napram Kranjski – potrebnejši manjši demografski vložki in gre večji pomen kot vzgojnoizobraževalnim dejavnikom pripisati strateški mejni legi na stiku z italijanskim elementom in večjim narodnointegrativnim potrebam. V prid vplivnosti mejnega položaja nasproti drugim dejavnikom govori dejstvo, da ni bila tako odločilna niti sodna organiziranost primorskih okrajev, saj so bila naselja, kjer so bile hkrati či-

talnice in sedeži sodnih okrajev, v manjšini. Tržaško, ki ni bilo ne med sodno ne med upravno najbolj razdrobljenimi območji, je imelo osem čitalnic. Drugače je pri Goriški (vsa tri glavarstva), ki je v tem smislu bližje Kranjski ali Štajerski. Tu je 16 (od skupaj 26) primorskih čitalnic pripadalo sedmim oz. osmim okrajem. Vendar se podobno kot na Tržaškem sodna ureditev spet ni izkazala za tako odločilen dejavnik, saj je bilo samo 5 (od 16) krajev s čitalnicami, tj. ena tretjina, hkrati sedežev okrajnih sodišč. V Istri ne kraj Jelšane ne kraj Dekani nista bila sedeža okrajnih sodišč. Za razliko od okrajnih sodišč je imela občinska uprava sedež v dveh tretjinah krajev s čitalnicami. V tem se Primorska, Štajerska, Koroška in Kranjska skorajda ne razlikujejo. Med obravnavanimi dejavniki, ki se pri posameznih okrajih in na deželni ravni povezujejo različno, je to najbolj prekriven dejavnik.

Ob veliki večini primerov, ki jih je sorazmerno dobro mogoče razložiti skozi delovanje in součinkovanje različnih dejavnikov, nekateri primeri ostajajo uganka. Ilustrativen primer je na (severo)vzhodnem robu Ormož, ki ni imel šole (ti sta bili na Ptuj in v Ljutomeru), in je večja vloga pripisana narodnostnem stiku (npr. slovensko-madžarski), ki je v relativno majhnih krajih spodbudno deloval na čitalniško dejavnost. Z Ormožem je po številu prebivalcev primerljiva (Ilirska) Bistrica na jugozahodu, kjer prav tako ni bilo šol, a iz lege ni mogoče dovolj prepričljivo razložiti čitalništva, saj je bila severna Istra tudi slovenska, na zahodu pa je bila tako ali tako Goriška. Razloge gre iskati v dveh smereh. Na eni strani domnevamo, da so v tovrstnih primerih pomembno vlogo igrali meddeželni oz. medokrajni vplivi, če upoštevamo, da je Bistrica spadala pod okrajno glavarstvo Postojna, ki je bilo v najbolj slovenski deželi, vendar obenem na meji z narodnostno bolj izpostavljeno Primorsko. Na drugi strani ne bi smeli pozabiti na aktivnost nekaterih posameznikov, ki jo je zaradi pomanjkanja podatkov in anonimnosti praktično nemogoče izmeriti, pa bi bilo delovanje narodnokulturnih društev brez njih nemogoče. Podobno bi veljalo za kranjsko glavarstvo Logatec, ki ni bilo strateško izpostavljeno, saj ga je na zahodu ščitila Goriška, in bi lahko govorili o nekakšnem verižnem vplivanju med bližnjimi okraji Istra-Postojna-Goriška-Logatec. Sta pa bila tako Bistrica kot Ormož in sploh večina krajev s čitalnicami sedeži sodnih okrajev in občinskih uprav. Zato bi lahko naselja, kjer so bile čitalnice brez večjih špekulacij lahko označili kot središča upravnega, političnega in kulturnega življenja.⁵⁶

VIRI IN LITERATURA

Etbin Henrik COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana: SM. 282–296.

Zdenko MEDVEŠ, 1999. Šolstvo. *Enciklopedija Slovenije*. 13. zv. Ljubljana: MK. 86.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Kärnten: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Bearbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1872. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.

⁵⁶ Bralec te razprave si lahko pomaga z literarnim zemljevidom, ki je priložen razpravi in je avtorici služil kot spoznavno orodje pri pojasnjevanju prostorskega mreženja čitalnic.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1872. 1. in 2. zv. Gradec: Grazer Zeitung.

Orts-Repertorium von Triest, und Gebiet Görz, Gradisca und Italien: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1873. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission, 1874. 1. in 2. zv. Ljubljana: Ign. von Kleinmayr & Fed. Bamberg.

Urška PERENIČ, 2010a: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.

--, 2010b: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. I. Novak Popov. 233–44.

--, 2011a: Literaturnaja žizn' v 1860-e gg. v Slovenii skoz prizmu dejatel'nosti čitalej. Prev. N. Pil'ko in Ju. Sozina. *Slovenica. I, Istorija i perspektivy rossijsko-slovenskih otnošenij*. Ur. K. V. Nikiforov. Sankt-Peterburg: Aletejja. 190–211.

--, 2011b: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.

Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895*. Ljubljana: DZS.

Branko REISP, 1988: Čitalništvo. *Enciklopedija Slovenije*. 2. zv. Ljubljana: MK. 137–138.

Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. 3. zv. Ljubljana: Delavska enotnost.

UDK 022.5:930.85(497.4)

Urška Perenič

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana

Institute of Slavic Studies, University of Vienna

THE READING SOCIETIES NETWORK AND SOCIO-GEOGRAPHIC DYNAMICS

This article presents various factors, aside from national-political impetuses, that may have significantly influenced the formation of a reading societies network in the ethnically Slovene territory in the 1860s. It speculates on the nature of the connections between these factors and the organization of reading centers' spatial distribution in the territory. The article attempts to reveal the nature of the interaction between the demographic features of specific population centers and broader administrative divisions in the context of which the reading movement developed. In so doing, it relies on the first comprehensive Austro-Hungarian census, which was completed in 1869. Among the factors, special attention is devoted to the administrative and judicial organization of regions with reading centers, their local administrative divisions, and the distribution of educational infrastructure made up of middle and high schools. On these bases, the article offers several possible models that show how the factors in question were interconnected in the rise and spread of reading centers throughout the ethnically Slovene territory.

Key words: reading centers, nineteenth century, population, schools, judicial and administrative organization

1 The Reading Societies Network from the Standpoint of Demographic Structure

The era of the reading movement in Slovenia began in the 1860s, although political-cultural societies in Trst (Trieste), Gorica (Gorizia), Gradec (Graz), Vienna, and Ljubljana were already active in the March period and in a way anticipated the reading centers. Even before the phenomenon of reading centers, these societies had a substantial role in the development of literary life and culture. The societies' activities included promoting reading; collecting, preserving, and distributing periodicals and books; organizing dramatic and theatrical undertakings;¹ and translating and adapting literature for Slovene cultural and entertainment productions. The societies' activities further gained momentum after the end of absolutism and in the constitutional period that led to the February Patent (1861), which permitted the formation of non-political organizations.² Reading centers developed most rapidly precisely at the start of this period, with continued growth in number and number of readers, so that

¹ Later, politico-cultural events (»bésede«) with different performing arts.

² The 1867 law on organizations encouraged their development, but many reading centers appeared even before it was adopted.

by the end of the 1860s there were fifty-eight reading centers in the Slovene territory.³ The end of the 1860s also saw the beginning of the Tabor movement. The *tabori* (politically orientated gatherings) can be seen as an extension, as it were, of reading societies. Many reading centers were open until the end of the nineteenth century.

The Slovene reading society in Trst was the first to be founded, on 29 January 1861. Fran Levstik was its secretary. The next was in Maribor, long before the opening of a reading center in Ljubljana. Reading activities in general, at least from a quantitative perspective, were most widespread in Primorsko, with twenty-six reading centers in the region in the 1860s. There were seventeen in Carniola, thirteen in Styria, and two in Carinthia. In Primorsko, there were Slovene societies in the Gorica area,⁴ the Trst area, and Istria. If Trst is left out, which with 70,274 residents⁵ was already at the beginning of the twentieth century the largest Slovene city (with two reading centers, including the one opened at St. Ivan's Church in 1868), all of the other Trst area reading centers were on the outskirts—that is, in the suburbs, which had 52,824 residents. This is noteworthy because it is comparable to the vast majority of population centers in Primorsko⁶ and Styria, where reading centers appeared in rural locations, in the countryside. (Among the largest in Primorsko were Štandrež (St. Andrea) and Branik (Rihemberk), with 1,544 residents; in Slovene Styria, there was, for example, Ljutomer, which was not yet incorporated and had 1,074 residents.) The reason for reading centers appearing in the western and eastern sections of the ethnically Slovene territory in towns with smaller populations than those in Carniola can be found in the local populations' comparatively greater need for institutions that more effectively promoted national cultural activities on the periphery, which was in greater or more »critical« contact with Italians or Germans. This need was markedly lesser in the central area of Carniola and nearby, where about ninety percent of the population was Slovene.⁷ Using the first census, which was taken exactly at the end of the 1860s, and considering the towns with reading centers and their populations, three large divisions can be made. A good half of the communities (i.e., twenty-nine) where there were reading centers were villages and trade centers—that is, smaller places whose populations ranged from 262 (Benedikt in Slovenske gorice) and 987 (Cerkno). There were twenty-two with from 1,050 (Štandrež) to 6,623 (Rocol) residents. The number of residents in larger towns—Ljubljana, Celovec (Klagenfurt), Maribor, Trst, and Gorica—was between 12,828 and 70,274. If we consider the list

³ Altogether there were over 4,000 members at that time. By the end of the century, eighty reading centers were still functioning. (Reisp 1988: 137)

⁴ The Gorica area will be treated on the basis of its administrative divisions or by areas under a district board—that is, besides the town of Gorica and its immediate surroundings, the area under the greater Gorica district board, of Tolmin, and of Sežana.

⁵ All demographic data are from the 1869 census.

⁶ In the Gorica area, with the exception of the city of Gorica with 16,659 residents, all of the reading centers were in rural locations. The same is true for the two Istria reading centers.

⁷ This is foremost evident from a comparison of the regional capitals—for example, in Ljubljana, with a larger population that might demand more reading centers, there was one; in greater Maribor, with a population of 12,828, there was also one, and another functioned close by, in the community of Ruše (Maria Rast), which had only 612 residents. Celovec, which had a reading center from 1863, falls between Gorica and Maribor.

of places with reading centers, we see that the majority of the fifteen reading centers in Primorsko—well over half of them in this region—were in the countryside. Styria, where eight of thirteen reading centers were in villages, followed, while in Carinthia, one was in a town and the other in a village.⁸ As regards the other half, which comprised medium-sized towns, the most reading centers were in Carniola (ten), followed by Primorsko (eight), and Styria (four). However, it should be noted that Primorsko ranked so high in this, second group because of its suburban areas (i.e., Rocol, Škedenj, Kolonja, Rojan, Barkovlje, Opčine, and Štandrež). These were actually suburban villages, and for this reason, despite their relatively large populations, it would be more sensible to count them in the first group, meaning the total number of rural reading centers would be thirty-six instead of twenty-nine, or a good sixty percent of all reading centers.

The outskirts of regional centers or capitals demand separate comparisons, just as do individual communities with reading centers. The outskirts of Trst, mentioned earlier, show some similarities with the Carniolan district board of greater Ljubljana,⁹ based on settlement patterns. Ljubljana had almost the same number of residents (i.e., 50,519) but only one village reading center, in Šentvid. Here we can see how reading center activity in the Trst area was considerably more dynamic than around Ljubljana, which paralleled the relation between Primorsko and Carniola in general. Among the exurban areas, only the Maribor districts diverged somewhat. The population was over 80,000, and there were three reading centers (one more was in the city), although the Lower Styrian districts were, in terms of population, overall larger than most Carniola and Primorsko political districts. For this reason the density of reading centers in Styria was, contrary to expectations, somewhat less than in Carniola, where there were four more reading centers. In the Celovec district, which included the wider area around the city with 60,000 residents, there were no reading centers.

Since among socio-geographic factors, population data is one of the most comprehensive sources for studying the spatial distribution of reading centers, I will now consider individual historical regions in more detail from this standpoint, starting with Primorsko. If we compare the demographic patterns of Primorsko communities, the first thing that strikes us is the broad range of populations between the smallest and largest communities with reading centers; for example, between Skopo (Karst) (309) and Trst (over 70,000). Of course, it is unjustifiable to compare urban areas and villages; it would be more sensible, for example, to draw a comparison with Rocol near Trst.¹⁰ Towns in the Trst environs were in general high on the scale and immediately followed Gorica and Trst, in the range from 6,623 to 1,166 residents, with Branik (population 1,544), a communal center encompassing many villages, falling between Kolonja (1,570) and Rojan (1,465). After Barkovlje (1,166) came Štandrež, which came under the Gorica district board and, like many centers of reading, is today in Italy. In eleventh place is Cerčno (Tolmin district board), with 987 resi-

⁸ This is the Carinthian reading center in Železna Kapla (Bad Eisenkappel), which is one of the reading center locations for which I could not obtain demographic data.

⁹ Ljubljana itself is not counted here, just as Trst and Gorica should be treated separately.

¹⁰ However, the differences here are substantial. The concentration of the population in the suburbs of Trst was far greater than in other Primorsko villages with reading centers.

dents, followed by smaller, but by population comparable places, such as Nabrežina (876), Tolmin (846), Prvačina (837), Komen (779), Ajdovščina (772), Volče (770), Kobarid (767), Dekani (715), Vrtojba (603), Črniče (545), Kanal (510), Solkan (466), Jelšane (428), and Skopo (309). These data are interesting because, on the one hand, it is possible to determine the average size of a reading center locale by number of residents in an area under a district board,¹¹ as well as on the regional level; and on the other hand, the density of reading centers in individual political districts under a district board within a region, which is a function of the total number of residents in the district. On this basis, the reading center coverage of individual districts can be compared across regions. Leaving Trst aside, a town with a reading center in the Trst region would have had an average of 2,361 residents, which due to the larger communities surrounding the city, is greater than the average in other districts. The average number of residents in a place with a reading center under the Gorica district board¹² was 790; in Tolmin, Sežana, and Slovenska Istra (Slovene Istria) the numbers were 842,¹³ 656, and 428, and 715¹⁴ The average population of a (non-urban) community with a reading center was 1,173, counting all of the rural locations, but not the cities of Gorica and Trst. Both average sizes show the relatively small size of communities with reading centers on the western periphery of the ethnic territory. As regards the coverage of reading centers in Primorsko districts, it was greatest on the regional level in the Gorica area, on the inter-regional level in the area under the Postojna district board, which was in Carniola but at the same time historically on the Primorsko border.¹⁵ Reading center density in Primorsko by area under a district board was as follows: in the Gorica area (the city of Gorica, the surrounding area, Tolmin, and Sežana), there was one reading center for every 12,692 residents. If for the sake of comparing demographic data we once again leave aside the town of Gorica and limit it to the surrounding area under a district board, which had 56,082 people in the first census and where there were eight reading centers, we get about one reading center for every 7,010 residents. The area surrounding Trst ranks next. If we treat it with the city, that would mean one reading center for every 15,387 people, while a separate calculation for the rural area yields one reading center for every 8,804 people. The Sežana district follows (27,142 people), with three reading centers, which would be one for every 9,047 residents, and then Tolmin (population 37,591), with four reading centers. Because of the latter's somewhat larger population and one reading center for every 9,397 people, it comes after Sežana. In Istria, there were two Slovene read-

¹¹ In the census, this was a so-called *Bezirkshauptmannschaft* and it applies to the internal division of regions.

¹² The same as without Gorica.

¹³ This relatively high average, which places the Tolmin district, for example, ahead of the Sežana district can be attributed to the rather large size of towns with reading center—like Tolmin and Cerkno—although the largest town in the Cerkno district was Otalež (1,399). The smallest community with a reading center in this district was Kobarid, with a population of 767.

¹⁴ The last two values apply to the towns of Jelšane and Dekani, which were under different district boards. The average size of a town with a reading center regardless of district was 570. But since we are considering the Slovene regions by districts, the coverage in Istria will be given for Volosko and Koper separately.

¹⁵ The average size of a town in the Postojna area is somewhat large than that in the Gorica area.

ing centers; in Jelšane, which came under the Volosko district board and resembled Tolmin in population (37,265), and in Dekani, under the Koper district board, which by population (62,149) comes between Trst and the surrounding area, and the Gorica district board.¹⁶ The comparison between the most and least covered Primorsko district is surprising, for the reading center coverage by population in the area surrounding Gorica was almost twenty times greater than in Istria, where there was one Slovene reading center for every 127,453 people. Moreover, the Slovene reading centers were not isolated. In 1866 and 1869, reading centers were established in Kastav and Pula in the Istria area, which shows that reading center activities were more vibrant than seems at first glance. The fact that both Slovene reading centers appeared in smaller places with under 1,000 residents (Jelšane was the fourth smallest place with a reading center) again points to the phenomenon of reading centers opening in very small towns where cultural conditions were more or less threatening. Population size decidedly did not present an obstacle in the process of national coming to consciousness; the spatial proximity to Italian territory did play an important role. Only Skopo in Primorsko, Benedikt in Styria, and Šentvid in Carniola were smaller.

Šentvid, where a village reading center opened in 1866, was among the least covered districts in Carniola and beyond, while the most dense reading center network by population in Carniola was in the area under the Postojna district board, which had 41,225 residents and six reading centers (from Podnanos or Šembid, population 438, to Postojna, population 1,701), yielding one reading center for every 6,870 people. It ranked ahead of the Gorica area district board. Postojna is most comparable to the area under the Gorica district board and the Primorsko district boards of Tolmin and Sežana because reading centers in the Postojna area had an average of 931 people. Except for Postojna and Vipava, all the places in the area had populations of under 1,000, so rural reading centers dominated. They were also located in Senožeče (population 943), (Ilirska)¹⁷ Bistrica (670), Podraga (584), and Podnanos. The area under the Logatec district board, where the average size of a place with a reading center was significantly greater (2,502), ranks after the Postojna district board. Yet it is necessary to take into account that in the Logatec district there were two reading centers—in Idrija, the second largest town in Carniola, and Planina. The average size of a place with a reading center was somewhat smaller in the district under the Kranj board—2,171 (outside of Kranj and Škofja Loka)—and in the area under the Črnomelj district board—1,120 (Metlika and Črnomelj). The numbers in the Novo mesto, Kamniško, Kočevje, and greater Ljubljana districts were 2,068, 1,1868, 656, and 361, respectively. According to the 1869 census, Ljubljana and surroundings had a population of 22,593. The average population of a place with a reading center in Carniola was 1,383, which was similar to Primorsko when we leave aside Trst and Gorica. Ljubljana is disregarded and villages, trade centers, and medium-size communities are counted. (Some of the latter were already incorporated but by popu-

¹⁶ In the first census, Jelšane had 428 residents, although the Croatian towns of Rupa, Šapjane, and Lipa, along with many Slovene towns, were in the same commune, which was under the judicial district Castelnuovo (Novigrad). Dekani had 715 residents and was with a number of smaller towns located in the Rožari commune, which was in the largest Primorsko district, Koper.

¹⁷ The adjective »Ilirska« was added at the beginning of the twentieth century.

lation cannot be treated together with regional centers. According to my typology they belong in the second tier of population centers.) Compared with the majority of Carniolan district boards, where the size of communities with reading centers tended upwards, the Ljubljana area and Kočevje were exceptions. There were, respectively, reading centers in Šentvid (population 361) and Sodražica (656). Further, it is surely worth noting the fact that in the Kočevje district board, to which Sodražica belonged, and the Kočevje area, Kočevje Germans formed the majority of the population, which probably indirectly motivated nationalist involvement in the area. On the other hand, we know, for example, that there were *Leseverein* 'reading clubs' [Slov. *kazine*] in larger towns, but they did not prompt the founding of reading centers. The average size of towns in Carniola as compared with towns in Primorsko, whether we use the average by district board area or of the entire region, indicates that somewhat greater efforts were required in Carniola than on the western periphery of the ethnic territory in order to found reading centers. To return to reading center coverage in Carniola, the closest to Postojna and most distant was the area under the Črnomelj district board, which had a population of 29,646 and two reading centers, or one center for every 14,823 people, and the Logatec district board, with a population of 35,152 and one reading center for every 17,576 people. The Ljubljana district board follows with one reading center for every 22,593 people. The Kranj district, with 53,804 residents, had one reading center for every 26,902 people, followed by the Kočevje and Kamnik board areas, with one reading center for every 38,106 and 38,204 people, respectively. The Novo mesto district board area had only one reading center per 44,559 people. The Ljubljana suburban area had one reading center per 50,519. It seems that the reasons for the poor coverage in these areas are not to be found in the comparatively more dense populations but in the fact that Carniola was the most »Slovene« of all the historical regions. At the same time it is striking that the Postojna and Črnomelj district boards, which in Carniola were the most well serviced by reading centers, form the Carniola-Croatia border.

In Styria, the Brežice district forms the southwestern part of this border. The population of eight places with reading centers in Styria was under 1,000: Benedikt (262), Vojnik (488), Žalec (553), Vransko (586), Ruše (612), Laško (613), Sevnica (670), and Ormož (762); those with over 1,000 people were Celje (4,224), Ptuj (2,361), Slovenska Bistrica (1,168), Ljutomer (1,074), and Maribor (12,828). If once again we disregard the regional capital and use comparable categories—rural, trade center, and smalltown—the average size of a center of reading activities in Styria was 1,083, which is smaller than in both Carniola and Primorsko, where we have to take into account the more populous suburban areas that raise the average size of population centers. The size of communities with reading centers in individual Styrian districts varied between 560 (Celje area) and 12,828 (city of Maribor); in between, from smallest up, are Brežice (670), Maribor area (681), Ljutomer (1,074), and Ptuj (1,561).

The density was greatest in Styria in the smallest of the Styrian districts, Ljutomer, with 20,040 people and one reading center. One of the reasons may have been that it bordered Prekmurje, which was in Hungary (partly in Železna County and partly in Zala County). The least density was in the Brežice district (where Sevnica is located), with 45,982 residents and one reading center, which was founded in a

relatively small community. After Ljutomer came Maribor and the surrounding area, where there were 83,596 residents and three reading centers (Slovenska Bistrica, Benedikt, and Ruše)—that is, one small-town and two rural reading centers, which meant one reading center for every 27,899 people. The Celje district, which was large, ranks next. Together with the city, it had 122,281 residents and five reading centers (aside from the one in the city, four trade center or village ones in Laško, Vojnik, Žalec, and Vransko), which meant one reading center for every 22,456 people. The area under the Ptuj district board was in last place, with two reading centers and a population of 76,835, which was one reading center for every 38,418 people. This district was comparable to the Maribor district; the range between the smallest place with a reading center, Ormož, and the largest, Ptuj, within Styria was like that between Benedikt and Maribor; in Primorsko and Carniola—that between Trst and Skopo and Ljubljana and Šentvid, although these differences are more considerable.

From an interregional perspective, the city of Maribor's coverage would put it between the Postojna and Črnomelj districts, which are followed by the town of Gorica and the Logatec district, in the group with the greatest coverage, where one reading center covered roughly between 6,000 and 17,000 people. Also in this group are the Gorica, Trst, Sežana, and Tolmin districts, as well as possibly Celovec, which means that the most well-covered districts were in Primorsko, two in Carniola (both on the borders), and one each in Styria and Carinthia. The Celje, Maribor (Ruše, Slovenska Bistrica, and Benedikt), and (barely) Ljutomer districts would fall into the second group, with Ljubljana and Kranj. In this group, one reading center covers 20,000 to 30,000 people. The Ptuj and Brežice districts would fall in the last group, with the poorest average—one reading center for over 30,000 people on average. It should be recalled that Ptuj was among the largest Slovene districts, with over 70,000 residents, and that was also a reason it was in the last group. The Brežice district, where there were almost half as many people, also adjoined the Croatian territory, and contacts with other Slavs were probably not as critical or »motivating« as contacts with non-Slavic peoples. In the same group are the areas under Kočevje, Kamnik, Novo mesto, the greater Ljubljana, and both Istria district boards, where there were two reading centers and where Volosko and Koper were located. Still, it should be noted that there were four Slavic reading centers in Istria.

In Styria, the reverse correlation between the average community size across individual districts and reading center coverage within them deserves some attention.¹⁸ Besides the Brežice district, a good example is the populous Celje district, which had lesser coverage and in which the average size of population centers was 560. This resembles the greater Ljubljana and Volosko districts, which had very poor coverage but had reading centers in villages with less than 500 people. The Maribor district, with an average of 681—a middle range coverage—resembled the foregoing examples. The opposite was true of Ljutomer, which had just over 20,000 residents and two reading centers and ranked with the districts with highest averages. The average community size in this district was forty percent greater than the average size of places surrounding Maribor. Viewed from a demographic perspective, this

¹⁸ Celje was in fourth place among the six Styrian districts under consideration. It ranked after the city of Maribor, greater Maribor, and Ljutomer.

means that sometimes, despite quite good coverage in an area, a significantly greater population was needed for reading centers to function. The opposite was true as well: reading centers were founded in small places that belonged to districts with poor coverage. Ptuj diverges from this pattern. It is among the areas with poor coverage, and a reading center was opened only in the large population center. Conclusions are difficult where data are scarce, as with *Železna Kapla* in Carinthia. Celovec's features make it comparable to Maribor or Gorica.

The thirteen reading centers in Styria might not seem like many since the Styrian districts were among the largest and Styria had a total population of 1,131,309. By comparison, Carniola and Primorsko (with the Gorica and Trst areas and Istria)¹⁹ had 463,273 and 581,078 residents, respectively. However, it is necessary to consider that there were six Slovene Styrian districts (Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj, and Slovenj Gradec), so that the number of residents was in fact lower (i.e., 406,180).²⁰ According to the first census, the population of Carinthia was 336,400.²¹ If the measure of reading activities was of a population from which potential cultural activists and supporters would come per reading center, then, as would be expected, in the constitutional period it was highest in Primorsko (one reading center per 22,394 people). Next came Carniola, with one reading center for 31,245 people; and Styria, where there were twenty-five percent fewer reading centers than in Carniola, or one per 31,245 people. Last was Carinthia, with one reading center per 168,200 people. It would hardly be different if we were to use the average size of villages or small towns and reading centers per number of people, which yields 1083 for Styria, 1,173 for Primorsko, and 1,383 for Carniola.²² Neither would it be different if we added the coverage of individual regional districts, of which, according to the criteria given above, five of the most well covered were in Primorsko, two in Carniola, and one in Styria. Among the moderately well covered were two Carniolan districts and three Styrian. Two Primorsko (Istria), four Carniolan, and two Styrian districts were among the most poorly covered. In first place would be Primorsko, followed by Styria and Carniola (where there was the greatest number of poorly covered districts), and Carinthia would again be last.

2 The Reading Societies Network from the Standpoint of Administrative, Political, and Judicial Organization

Among socio-geographic factors, besides demographic patterns, it is important to consider the political administrative and judicial organization of population centers

¹⁹ The calculations include all the Istrian districts: the largest, Koper (62,149), then Lošinj (35,917) Poreč (39,460, Pazin (36,569), Pula (43,545), and Volosko (37,265).

²⁰ Ljutomer (25,040), Maribor and surroundings (83,596 plus 12,828, total 96,424), Ptuj (76,835), Brežice (45,982), Slovenj Gradec (39,618), Celje and surroundings (4,224 plus 118,057, total 122,281).

²¹ In addition to the city of Celovec, with 15,285 residents, the district of Celovec had a population of 59,151, which was comparable to the Trst suburbs and the district surrounding Ljubljana. The Carinthian numbers are Šmohor (Hermagor), 17,740; Spittal, 43,925; Šentvid na Glini (St. Veit an der Glan), 52,982; Beljak, 54,284; Velikovec, including *Železna Kapla*, 52,533; Volšperg (Wolfsberg), 40,500.

²² It is unnecessary to explain again why Carinthia is not included in this comparison.

and their wider areas. The presence of a district board, a court, communal services, tax, and other offices was surely important for the development of a locale's national consciousness and culture. The question arises as to whether these factors operated independently or had a close connection with one another. If the latter is the case, then it might be expected, for example, that in an area with more intense reading activity many, mutually influencing factors would be simultaneously at work. A survey of reading centers indicates that there were not necessarily seats of judicial districts in all of the places where reading centers opened. At the same time it is interesting to note which judicial districts had many reading centers, and in which administrative districts there were the most or the fewest courts, and how that could have influenced the formation of reading center networks in those areas. Trst and its surroundings had eight. The judicial district of greater Gorica, which included Gorica, Solkan, Štandrež, Vrtojba, and Prvačina, had five Slovene societies. In the Ajdovščina judicial district, which came under the Gorica district board, there were three (in Ajdovščina, Branik, and Črniče). In the Kanal judicial district, which as well belonged to the greater Gorica district board, there was one reading society. The Sežana judicial district had one society; the Komen judicial district had two (both were under the Sežana district board). In the Tolmin judicial district, there were three reading centers—in Tolmin, Volče, and Kobarid. The Cerkno judicial district had one reading center (Tolmin district board). Thus, in Primorsko, about one-fourth of the places with reading centers had their own courts. From the survey it is also evident that areas under district boards that were more divided judicially, the reading center network was more dense, as was the case in greater Gorica, where eight or nine (including the city) communities with reading centers belonged to three judicial districts. Two-thirds of the communities in Carniola had both reading centers and courts (Ljubljana, Idrija,²³ Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Kamnik, Postojna, Vipava,²⁴ Metlika, Črnomelj, Senožeče, and (Ilirska) Bistrica),²⁵ which points to the fact that judicial organization was a not negligible factor in the spatial distribution of reading centers. In Carniola, the most judicially divided district was also the best covered in the region—in fact, in the country—by reading centers. This was Postojna, where there were altogether six reading centers located in four judicial districts. Judicial organs could have meant more people in the courts or in law, who along with teachers, clergymen, merchants, tradesmen, landholders, and entrepreneurs formed an important part of the group that supported the national awakening. The same is true of Styria, where the communities that had both reading centers and district courts were a good two-thirds. These were Maribor²⁶ (including Ruše), Slovenska Bistrica, Celje,²⁷ Vransko, Vojnik, Laško, Ptuj, Ormož, Ljutomer, and Sevnica.²⁸ Železna Kapla, which was under the Velikovec district board, and Celovec belonged to different judicial districts.

²³ Planina did not have the status of a judicial district and together with Idrija came under the Logatec judicial district. Logatec was also the seat of the district board.

²⁴ Podnanos and Podraga came under the Vipava judicial district.

²⁵ But Sodražica, where there was a reading center, fell under the Ribnica judicial district, which was under the Kočevje district board.

²⁶ Including Ruše.

²⁷ Žalec was in the Celje district.

²⁸ Benedikt came under the St. Lenart judicial district.

We come to similar conclusions if we observe the administrative organization of individual districts. Only Primorsko differs noticeably from the other regions, although two-thirds of the places with reading centers had the status of commune. Aside from Gorica and Trst, which administered the surrounding towns and suburbs, the following had the status of commune, which usually encompassed a number of villages: Jelšane, Cerklje, Kobarid, Volče, Tolmin, Naborščina, Komen, Skopje, Črncice, Branik, Štandrež, Solkan, Ajdovščina, Kanal, and Vrtojba.²⁹ This means that reading centers usually appeared in self-governing communes. In this regard, only the towns of Dekani and Prvačina were exceptions. Prvačina was in the Dornberk commune, in which more people lived than in Prvačina (1,491 vs. 837), and Dekani was in the Rožari commune, even though Rožari (Rosariöl di sopra/Rožari pri Cerklji, Rosariöl di sotto/Rožari) was smaller than Dekani (257 vs. 715).³⁰ In Carniola, Styria, and Carinthia, all of the towns with reading centers were also communes, so that the administrative autonomy of a town was one of the most prominent factors in explaining the rise and distribution of reading centers in ethnically Slovene territory.

It is not possible to identify any direct correlations between the variables of political, judicial, and administrative organization of districts, yet we may conclude from a survey of Slovene reading societies that the strongest link is between population centers' judicial and administrative organization. Of fifty-eight population centers, thirty-one (53 %) were seats of judicial districts and communal administration. We can affirm, with reference to the available demographic data, that reading centers in fact were founded in administrative centers. In all of these cases, centers of reading that were not commune seats and administratively link a number of towns were the most populous towns in the commune. Besides the urban and trade centers—Trst, Gorica, Ljubljana, Maribor, Celovec, Kranj, Škofja Loka, Kamnik,³¹ Ajdovščina, Črnomelj, Novo mesto, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer, and (Ilirska) Bistrica³²—this was also true for the following communities, which were the locations of reading centers, district courts, and communal administration: Kanal, where a good fourth of the commune population lived; Komen, with a third of the population; and Tolmin, where only a fifth of the population lived, although the Tolmin commune it should be noted, was one of the most disperse, administratively linking twelve towns in the vicinity. In the Postojna commune there was a reading center in the trade center of the same name. Half of the population lived in Postojna and half in nine surrounding villages (3,606). The situation was similar in Vipava. In the Senožeče commune (along with Gabrče), 90 % of the population lived in Senožeče. In the Idrija commune, the reading center was in the largest town, Idrija, where almost all the population was concentrated (3,813 of 3,937); the few other people lived in Zgornja Kanomlja, Spod-

²⁹ There was a reading center in Spodnja Vrtojba, population 603, while Zgornja Vrtojba's population was somewhat less (552), and that of the whole Vrtojba commune 2,223.

³⁰ Similarly the Solkan commune, where there was a reading center in Solkan, with 466 residents, but not in, for example, Loke (a community near Gorica), with 1,399 residents, and Spodnja Vrtojba, which had somewhat fewer residents than Vogrsko (623).

³¹ Kamnik, Škofja Loka, and Kranj had, with their suburbs, similar populations. The 1869 census figures were 2,178, 2,298, and 2,326, respectively.

³² Nearby towns, like Trnovo, Čelje, the plantations Jablanica and Prem, and others were independent communes.

nja Kanomlja (where the first census found only four residents in one house), and Jelični Vrh. In the much smaller Metlika commune (population 1,331), where ninety percent of the people lived in Metlika, there was a reading center. Places with reading centers in Styria were on average smaller than those in Carniola, but the reading centers were in communal centers, which were the largest towns in the commune. These were Vransko (with a good one-third of the commune's population), Vojnik, Laško, Ormož (including Dobrova), and Sevnica, in which one-third of the population lived. In the Vojnik commune, which resembled Postojna in size, actually only one-fifth of the people lived in the town of Vojnik, which is attributable to the commune's dispersed population—it encompassed twenty-five villages. Twenty-three towns with a population of 2,969 belonged to the Laško commune, and only one-fifth of the people lived in Laško itself. Cerkno stands out in this list because there was a reading center in the trade center of Cerkno and not, for example, in the larger and proximate community of Otalež; however, the seats of the judicial district and commune, and the tax office were in Cerkno.

3 Reading Societies Network from the Standpoint of the Development of the Educational System

We will now consider the development of the educational network in Slovenia during the constitutional period,³³ how it was spatially related to reading centers distribution, and whether it is possible to discern connections with other factors that have been treated here. The educational network that existed and was being reformed was made up of primary, elementary (started at the time of Maria Theresa), and vocational schools that also offered courses for teachers, some of whom were also Slovene society members. There were also lower and higher middle technical schools and high schools. Higher (technical) and university studies (including philosophy, theology, law, and medicine) were rare. In some places there were trade schools to prepare students for specific occupations (MEDVEŠ 1999: 86). It was in fact merchants and tradesmen who formed part of the Slovene societies' membership. Many intellectuals and semi-intellectuals in education (e.g., teachers, professors), office workers, clergymen, lawyers, and politicians were members, while some were in the arts (e.g., literature, cultural affairs, the visual arts). In Primorsko, in the 1860s—the liveliest period of reading activities—there were city schools, secondary technical schools, and high schools. However, education was well developed here on different levels and with different profiles already before the period of readership promotion (i.e., from the end of the eighteenth century), which was significant for the intellectual development of the people in the region. Soon after the adoption of a general school system in 1774, which introduced compulsory education from ages six to thirteen,

³³ The main source for middle and high schools, aside from those that will be cited in the discussion, is Vlado SCHMIDT (1988). Marjan Dolgan prepared an excerpt from this work for the research project *The Spatial Aspect of Slovene Literary Culture*, to which I contributed the present article. Therefore, in what follows, I will not cite the main source in every instance; it is evident that all of the relevant data on individual schools are taken from Schmidt. I also relied on Schmidt in the course of researching reading centers. I selected and added to the data because my focus is on the 1860s.

primary schools appeared in the Trst area (i.e., in Škedenj, 1780, in Katinara, 1793, in Prosek, 1795, and in Opčine, 1798). The educational network continued expanding in the nineteenth century, with the opening of a school for midwives (1815); an agricultural school (1842); a male normal technical secondary school, and a maritime academy (1817). There was a high school in Trst in the 1860s.³⁴ Since 1851, it had had eight classes, and German was the language of instruction. In 1852, Slovene became a mandatory subject. Slovene was not required in lower technical secondary schools.³⁵ In addition to the secondary and technical school and maritime academy, among institutions for more advanced education was the theological seminary, founded in 1849, which prepared Roman Catholic clergymen. It was open until 1875, when it became possible to study at seminaries in Ljubljana and Gorica. There was also a normal school in Trst, which was moved to Koper in 1875. Thus there were schools that prepared students for the teaching profession in Koper, Trst, and Gorica. It was in 1864–1865 that a male teacher preparation school opened in Trst. In Gorica, Slovene was used in the primary grades from the beginning of the nineteenth century (1808); in 1815–1816, Slovene departments were opened and instruction began in German and Slovene.³⁶ However, this was not true of all schools. The higher secondary school performed this function in Gorica. In the 1850s, Slovene was not mandatory. It became mandatory in the middle of the 1860s (1865), when the school became a full, higher eight-year institution.³⁷ There was already a reading center in Gorica at that time. It had opened in 1862. A reading center opened in Ajdovščina in 1864. However, all the other reading centers in greater Gorica were founded after 1865, when at least formally the status of Slovene in the schools improved. Reading centers opened in Solkan, Kanal, Branik, and Črniče (1867); in Vrtojba (1868); and in the villages of Štandrež and Prvačina (1869). In the Sežana and Tolmin districts, with the exception of Tolmin, where one had been founded in 1862, the majority of reading centers appeared after the mid-1860s: in 1866, in the village of Skopo; in 1867, in Volče; in 1869, in Kobarid, Cerklje, and Komen. By comparison, reading centers in greater Trst started opening in 1861. Since the beginning of the constitutional period (1861, and before that 1849), Slovene-language instruction for Slovenes was decreed by the regional authority (in 1846). As in Trst, a seminary had existed in Gorica since 1757. In 1818, a two-year course of philosophy and theology was introduced there, and it became the seminary for the entire Primorsko. Slovene was taught at the seminary from 1869, and it should be noted that there had been Slovene at the philosophy school since 1847–1848 and at the high school since 1849–1850, when it expanded to eight years³⁸ and all students were required to take Slovene if it was their first language. Despite strong pressure from the Italians and the fact that

³⁴ It was founded as a Jesuit school in 1620 and closed in 1773. The Franciscans reopened it in 1792, and in 1807 it became a five-year institution.

³⁵ It was founded in 1849 as a lower, two-year school, and after 1870 it had a full, eight years.

³⁶ In Trst, instruction was in three languages—German, Slovene, and Italian.

³⁷ The middle school was founded in 1849 as a primary, two-year school, and became a full, eight-year institution in 1860.

³⁸ This high school had also been founded by the Jesuits in 1620. Between 1780 and 1810 it was run by the Piarists, expanding to six classes in 1807. When, in 1811, the lyceum and high school were closed, a college was opened.

private, occupational, and academic track education in the Trst and Gorica areas only became markedly better in the 1880s and 1890s, we can observe that middle and higher schools that offered general education and a diploma that paved the way to higher education contributed to the strengthening of the intellectual class and to better connections between Slovene groups on the edge of the ethnic territory, as well as to the awakening of ethnic consciousness, which was an important impetus to involvement in Slovene societies. Thus it is not surprising, from this point of view, that the reading movement was most vibrant precisely in the Gorica and Trst areas.

The development of a network of schools, which was important for education, strengthening of national consciousness, and solidifying the use of Slovene in public places, was formidable in Carniola. As in Primorsko, it was centralized. In Ljubljana, there was a state high school³⁹ that offered philosophy and theology,⁴⁰ which in the 1860s already had eight grades. High school (lyceum) studies included theology and philosophy—philosophy became grades seven and eight—and the institution truly had an academic profile and prepared students for the university.⁴¹ The secondary school, which offered a higher—that is, lyceum-level—education, was a more practically oriented school. It was founded in 1849 as a lower, two-year institution. From 1865, it was also an eight-year (German high) school.⁴² Among high schools, there was the school for teachers, which was formed in 1867 from an institute for teachers at the middle technical school,⁴³ which is not unusual if we consider that in secondary technical and city schools in regional capitals there had already been courses for teachers (MEDVEŠ 1999: 86). Students were also prominent members of reading centers' (founding) boards. Specifically, in Ljubljana, we find Ivan Macun among the founders, although there were also—besides merchants, tradesmen, and landowners—a good many other semi-intellectual occupations (lawyers, office workers, physicians, journalists, and politicians) represented. Future Roman Catholic clergymen could get an education at the seminary in Ljubljana (1708–), at which, in 1791, was reinstituted a full, four-year course of theology, on the basis of which the College of Theology was formed in 1848. The private diocesan high school (1905–) in Šentvid had its origins here. Slovene was the language of instruction, and it was the only Slovene high school in Austria-Hungary. It was precisely in Šentvid, the third smallest community with a reading center, that a reading center was opened in 1866. Among its founders were two priests, Blaž Potočnik, who was a pastor, writer, and journalist, and Father Alojzij Stare. They were joined by a craftsman (a goldsmith),

³⁹ It was founded in 1597 by the Jesuits. After 1773, when the order was dispersed, the high school belonged to the state (until 1849). After the founding of general seminaries in Gradec and Innsbruck, theology was no longer offered in Ljubljana (1762–). In 1785, the two-year philosophy program was cancelled, to be reinstituted in 1788. The high school expanded to six grades in 1807 and to eight in 1849. Slovene became the language of instruction only in 1918 (Gymnasium I).

⁴⁰ 1849–1958.

⁴¹ Those who wanted a university education had only to complete one more year of philosophy.

⁴² Together with the state high school, it came under the Slovene government in 1918. In 1930, it became Technical Secondary Gymnasium I.

⁴³ There were pedagogical courses between 1803 and 1810. The women's school for teachers was founded in 1870 and became an independent institution in the 1920s. At the beginning of the 1930s, it was opened to men and women and the course of study was extended.

an artist, and two landowners.

In the second largest city in Carniola, Idrija, where there had been a reading center since 1866, there was no high school in the 1860s; therefore, we can conclude that among the factors that have been mentioned in connection with the readership movement, the political, judicial, and administrative factors—as well as the demographic pattern—were decidedly more important. We only have to recall that the Idrija commune, which was under the Logatec district board, had 3,937 residents in 1869. It is also telling that the Idrija judicial district was close to the area under the Postojna district board, where the reading movement was most developed. Inter-regional influences ought also to be considered. The area under the Gorica district board »shielded« the Carniolan districts on the western, ethnically Slovene border, and it had comprehensive readership center activities.

Unlike Idrija, Kranj did have a high school. The Kranj reading center opened in 1863, two years after the founding of a lower classical high school with German as the language of instruction. Slovene replaced German in the 1870s.⁴⁴ A high school, which offered a general education and was an entry point to university studies, was also located in the Carniolan town of Novo mesto. It became an eight-year school in 1855, before the readership movement.⁴⁵ In Kamnik, there was a Franciscan (Province of The Holy Cross of Slovenia) high school, though it was private.⁴⁶ Going back to the fact that, from a demographic perspective, more effort was required in Carniola than on the western or eastern peripheries of the ethnic territory to form reading centers, then it is possible that the schools played an important role in education and encouraging national consciousness.

As regards lower and higher middle schools, with the exception of Idrija, they did not exist at the time in Škofja Loka or in the area under the Bela Krajina district board of Črnomelj. However, Škofja Loka came under the Kranj district board, where there was a high school; the Črnomelj and Novo mesto districts, where there were secondary schools, were proximate to each other. Like Idrija in Carniola,⁴⁷ Postojna elicits more interest because it did not have a network of secondary and high schools, but it had a schooling tradition: In the Napoleonic era (1810) a high school was founded, which was made a college in 1811, and then closed soon after the French departure (1813). Therefore, its border location—in Carniola, Črnomelj was similarly situated—was probably more important as regards reading activities. It was in an outlying part of Carniola, in the west bordering the Gorica region, and we can assume mutual influences. In addition, the Postojna district board, which covered the judicial districts Planina, Senožeče, Lož, and Bistrica, bordered the Slovene part of Istria in the Bistrica area. There was a vibrant Slovene cultural life in Jelšane, in the

⁴⁴ The founding of the two-year high school in 1811 goes back to 1810. In 1870, the high school was changed from a classical to a middle school. At the same time, it became the first high school in Slovenia with Slovene as the language of instruction; German was a separate subject.

⁴⁵ It began as a Franciscan high school (1746). Then it became a five-year school (1807). A college replaced it in 1811, performing to some extent the functions of a high school and lycee. As in Kranj, a higher middle school high school was founded in 1870.

⁴⁶ It was founded in 1821, with its headquarters in Gorica, and had property rights until 1877.

⁴⁷ In Idrija, a three-year high school functioned until the French invasion (1784–1797) and then from 1807–1811. Between 1823 and 1824 and 1827, the first year of a lower high school was open.

area under the Volosko district board, Castelnuovo judicial district (a cultural society formed hier in 1867), which was very close to Bistrica.

During the constitutional period, in Lower Styria there were lower and upper secondary and high schools in Maribor, Celje (the Celje district was the largest Styrian, Slovene district), Ptuj, and Ljutomer. Like Ljubljana and Gorica, Maribor had a high school, a middle technical school, seminary, and school for teachers. The Slovene grades at the Maribor high school (lower grades) were joined to the German ones only in 1889, so that in the 1860s the high school was not Slovene,⁴⁸ but it had a quite long tradition. Its founding went back to 1758,⁴⁹ when the Jesuits founded it. At the beginning of the nineteenth century (1807) it expanded to five grades. The secondary school provided education on the lower secondary level. It opened in 1850 and in 1870 became a full, eight-year technical secondary school.⁵⁰ A seminary for training theologians and priests opened in Maribor in 1849. During the constitutional period, after 1862, future teachers could attend the two-year school for teachers, where Slovene was the language of instruction. The teachers' school had an antecedent in the so-called *preparandij*, a three-month course for grade school teachers (founded in 1802) that became a one-year school for teachers in 1850. In greater Maribor, where in the 1860s there were four reading centers, the status of Slovene as language of instruction had a great deal of importance for its public role and in the cultural awakening. This is especially true if we compare the situation in 1869, when the school was reformed as three-year normal school with German as the language of instruction.⁵¹ Ruše, which was among the smallest communities with a reading center, did not have a school at this time.⁵² The poorest schooling conditions were in the Brežice district. Here the border factor was probably more critical in cultural life. However, even in places where there were schools, it is not always possible to attribute too much importance to them. In the area under the Ptuj district board, where reading centers were organized in Ptuj (1863/1864) and Ormož (1868), a decisive factor could not have been the state lower technical high school, which was founded only in 1869. The example of Prlekija differs again. A reading center had existed in Ljutomer since 1868, while the city school was founded in 1861 (in 1870 it became a lower secondary technical school). In the Celje area, where there were five reading centers, a secondary technical school,⁵³ and a high school (founded in 1808).⁵⁴ In 1895, Slovene classes were introduced. Celovec had theological studies, which had been reinstituted at the beginning of the nineteenth century (1801), a

⁴⁸ This came about in 1918.

⁴⁹ It underwent many changes: in 1773 it was closed, it reopened in 1775, and after 1781 the Piarists ran it; after 1790 it prepared lay teachers.

⁵⁰ Like the classical high school or gymnasium, it became a Slovene institution in 1918.

⁵¹ In 1874, it became a four-year institution. The normal school for men grew out of it in 1918 and functioned until the start of WW II. It was the basis for Maribor Gymnasium III.

⁵² A church school was opened here long before (1645–1758). It had the character of a high school and was closed when the Jesuit high school in Maribor opened.

⁵³ Founded in 1849 as a two-year school.

⁵⁴ It provided lower and higher secondary education, although Latin was the language of instruction in the high school, which between 1851 and 1919 served as the superior German high school.

high school, a secondary technical school,⁵⁵ which in the reading movement period were full, eight-year schools.

This look at secondary and high schools in Styria shows that all of the districts where there were reading centers—with the exception of the Brežice (Sevnica) district—had different levels of schooling. This was important for Slovene culture and the formation of national consciousness, which was a significant factor in the formation of reading centers and of active reading center members, among whom were students. Location was the most important factor for the Brežice district, for along with Črnomelj, Metlika, and Novo mesto in the (south)east, and Ljutomer and Ptuj in the (north)east, it was part of the Slovene-Croatian or Slovene-Hungarian border. The same may be true of Ormož as regards schools versus location. The comparatively more diffuse Styrian school network was connected with a relatively sparse population pattern. Reading centers were located for the most part in places with less than 1,000 residents. The judicial and administrative organization of areas with reading centers was the most important social factor in Slovene Styria. Let us recall the fact that three-fourths of Styrian centers of reading were also the seats of judicial districts and all were administrative seats of communes. This means that reading centers were located in the administrative seats of communes.

However, this is not absolute, and the factors in question can be related in another way. In Carniola, the educational infrastructure covered only individual urban centers and a decisive role in the formation of reading centers cannot be attributed to it. In addition to Ljubljana, Kranj, Kamnik, and Novo mesto had higher secondary technical schools. In all three cases it was a matter of reading centers opening in communities where the average population density surpassed the regional average, so that the significance of the school network and settlement pattern interacted differently, suggesting that greater impetus was needed in Carniola than in Styria or Primorsko to form reading centers. It is possible to conclude that in the more culturally exposed districts, where population was less crucial, the different kinds of educational institutions had more importance for cultural activities. In analyzing the effect of different factors, Carniola was closer to Styria when it was a matter of the judicial divisions of political districts and communities' administrative status. Two-thirds of the centers of reading in Carniola were also seats of judicial districts and they were the administrative seats of communes. It is more difficult convincingly to state the relatedness of the factors in Carinthia because there were only two reading centers there. Yet all levels of schooling existed in the Carinthian regional capital. Likewise, Celovec and Železna Kapla, which was not an independent judicial district, had their own communal administrations.

In Primorsko, the network of secondary and high schools was not as diffuse as in Styria. They were located only in Gorica and Trst, where there were the most reading centers in the region. This makes Primorsko resemble Carniola, and in explaining the distribution of reading centers lends more importance to schools in the two regions. On the other hand, we know that in Primorsko, as in Styria, most reading centers

⁵⁵ The high school expanded to eight years in 1849. The founding of the Jesuit high school went back to 1604. In 1773, when the order was dispersed, it became a six-year state institution. The secondary technical school was opened in 1849 as a lower, two-year school.

were in the countryside—that is, in smaller towns not served by the educational infrastructure. The significance of the educational network and the population pattern in Primorsko was essentially a combination of the two patterns above (Styria: comparatively diffuse educational network and sparse population; Carniola: comparatively centralized educational network and more concentrated population), or centralization of the educational network and sparse population. This means that in Primorsko, as opposed to Carniola, demographics were not as crucial, and more than educational factors, the strategic location on the Italian border and greater need for cultural integration were to be credited. The influence of the situation on the border as opposed to other factors also indirectly confirms the fact that the judicial organization of Primorsko districts was not decisive. The communities with reading centers that were also seats of judicial districts were in the minority (only one-fourth). For example, the Trst area was among the least judicially and administratively divided of areas, but there were eight reading centers there. It was otherwise in the Gorica area (all three district boards), which in this sense was more like Carniola or Styria. Here, sixteen (of twenty-six total) Primorsko reading centers were in seven or eight districts. Yet just as in the Trst area, judicial organization did not prove to be an important factor. Only five (of sixteen) places with reading centers (one-third) were also seats of district courts. In Istria, neither Jelšane nor Dekani were seats of district courts. Dekani was not even the administrative seat of the commune. All the same, the factor cannot be disregarded; two-thirds of administrative seats of communes had reading centers. In this regard, Primorsko, Styria, Carinthia, and Carniola hardly differ from one another. Among the factors that interrelate differently in individual districts and regions, this one is the most constant.

Regardless of how individual factors operate and relate to one another, in some cases it is still difficult to explain the phenomenon of reading centers. A good example of this in the (north)east, it seems to me, is Ormož, which did not have a school (they were located in Ptuj and Ljutomer) and where cultural contact (Slovene-Hungarian) must have played an important role in motivating reading activities, as in other small towns. In terms of population, Ormož is comparable to Bistrica in the southwest, where there was no school, but for which location cannot convincingly explain reading activities. Northern Istria was Slovene, as well, and Gorica lays west of it. In this case, interregional or inter-district influences may have played a role, because Bistrica came under the Postojna district board, which was in the most Slovene region and not in culturally exposed Primorsko. The same was true of the Caniolan area under the Logatec district board, which was not strategically exposed, with the Gorica area to the west, so that it is possible to speak of a sort of chain influence between the proximate districts of Istria, Postojna, Gorica, and Logatec. Both Bistrica and Ormož, as the vast majority of places with reading centers, were the seats of judicial districts and commune administrations. Thus communities with reading centers can, without further speculation, be identified as centers of administrative, political and cultural-political life.⁵⁶

⁵⁶ The reader can make use of the historical-literary map (appended to my Slovene article in this issue), which was used as a cognitive tool for analyzing the spatial network of reading societies.

WORKS CITED

- Etbin Henrik COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic [A statistical overview of all Slovene reading centers]. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana: SM. 282–296.
- Zdenko MEDVEŠ, 1999. Šolstvo [History of Education]. *Enciklopedija Slovenije*. Vol. 13. Ljubljana: MK. 86.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Kärnten: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1872. Vienna: Carl Gerold's Sohn.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1872. Vol. 1, 2. Graz: Grazer Zeitung.
- Orts-Repertorium von Trst, und Gebiet Görz, Gradisca und Italien: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1873. Vienna: Carl Gerold's Sohn.
- Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Berarbeitet von der k. k. Statistischen Centralcommission*, 1874. Vol. 1, 2. Ljubljana: Ign. von Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Urška PERENIČ, 2010a: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The application of the theoretical model: The cultural life in societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2010b: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The cultural life of societies in the mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ed. Irena Novak Popov. 233–244.
- , 2011a: Literaturnaja žizn' v 1860-e gg. v Slovenii skoz prizmu dejatel'nosti čitalej. [Literary life in the 1860s in Slovenia through the prism of reading societies]. Transl. N. Pil'ko and Ju. Sozina. *Slovenica. 1, Istorija i perspektivy rossijsko-slovenskih otnošenij*. Ed. K. V. Nikiforov. Sankt-Peterburg: Aleteija. 190–211.
- , 2011b: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895* [*Slovene political, cultural, and literary history: 1848–1895*]. Ljubljana: DZS.
- Branko REISP, 1988: Čitalništvo [Reading movement]. *Enciklopedija Slovenije*. Vol. 2. Ljubljana: MK. 137–38.
- Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* [A history of education and teaching in Slovenia]. Vol. 3. Ljubljana: Delavska enotnost.

PRESTOLNICA IN SREDIŠČA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Geografske analize ugotavljajo raznovrstnost glavnih mest, njihovo premičnost in nestalnost. Za zgodovino slovenske književnosti je značilno ločeno obstajanje glavnega mesta države in glavnega mesta nacionalne književnosti, imenovano literarna prestolnica. Ta se je v zgodovini oblikovala počasi, zaradi družbenopolitičnih razmer pa so poleg nje nastala v drugih delno slovenskih ali popolnoma tujih mestih tudi manjša središča slovenske književnosti. Med prestolnico nacionalne književnosti in njenimi središči obstajajo različna literarna razmerja, ki so posledica političnih procesov.

Ključne besede: geografija, glavno mesto države, tipologija glavnih mest, prestolnica nacionalne književnosti, središče nacionalne književnosti, slovenska literarna zgodovina, Dunaj, Ljubljana, Celovec, Trst, Buenos Aires, Kirsch

1 Uvod

Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga besedo »prestolnica« kot »navadno ekspresivno« poimenovanje za »glavno mesto« in kot »publicistično« poimenovanje za »mesto, kraj, v katerem je središče kake dejavnosti«. Če pogledamo besedo po etimološki plati, pomeni kraj, v katerem oblastnik vlada s prestola prebivalcem tega kraja in okolice. Marsikateremu uporabniku jezika prihaja ob besedi »prestolnica« na misel še beseda »metropola«. Omenjeni slovar jo razlaga kot »navadno ekspresivno« poimenovanje »glavnega, najpomembnejšega mesta kake države, pokrajine«. V tem slovarju najdemo tudi razlago besede »mesto«. Njen prvi pomen: »naselje, ki je upravno, gospodarsko, kulturno središče širšega območja«; besedna zveza »glavno mesto države« pa pomeni naselje, »v katerem je sedež najvišjih državnih organov«. Beseda »središče« je med drugim razložena tudi kot »glavno mesto«, »kraj, prostor, kjer je osredotočena določena dejavnost«, »kraj, kjer se kaj pojavi v veliki meri in od koder se širi«, »kar je za kaj najvažnejše, najpomembnejše«.

(SSKJ 1997: 544, 548, 1022)

Navedene besede implicirajo pomene, ki se nanašajo na koncentracijo politične, vojaške, gospodarske in kulturne moči, podrejajočo si poleg osrednjega kraja te moči še njegovo okolico. Besedi »prestolnica« in »metropola« pa nista vrednostno nevtralni, temveč čustveni in miselni poimenovanji »glavnega mesta«.

Glede na ekspresivnost je uporaba obeh besed lahko pozitivna (če uporabnik z njo izraža naklonjeni ali slavlilni odnos do tega mesta) ali negativna (če z njo izraža podcenjevalni ali odklonilni odnos), to pa je razvidno šele iz govornega ali pisnega konteksta. Toda namen tega članka ni jezikoslovna primerjava navedenih besed, temveč opredelitev pomena, ki so si ga v zgodovini slovenske književnosti pridobili nekateri kraji kot njena glavna mesta, prestolnice, metropole ali središča; opis vzrokov, za-

kaj so ti kraji pridobili te funkcije in kakšna so bila njihova medsebojna razmerja v različnih zgodovinskih obdobjih. Zaradi literarnozgodovinske narave razpravljanja in njegove čim večje preglednosti je treba navesti še pomenska razmerja med temi besedami, ki jih slovarji ne vsebujejo, pač pa samo ta članek.

2 V članku pomeni nevtravno poimenovanje »glavno mesto« sedež politične, gospodarske in kulturne moči večje geografske celote, navadno države, dežele, pokrajine ali province. Sicer slovarsko ekspresivna sinonima za glavno mesto, »metropola« in »prestolnica«, pa imata v članku nekoliko spremenjen pomen. Avtor upošteva dejstvo, da »glavno mesto« kake države ni vedno tudi glavno mesto njene književnosti, sploh pa ne v primeru, v katerem gre za večnacionalno državo s književnostmi v različnih jezikih. Takrat je glavno mesto prvenstveno politično jedro države in književnosti večinskega naroda, glavna mesta drugih, manjših narodov in njihovih književnosti pa so manjša mesta, ki so sedeži manjše politične in gospodarske moči dežel, pokrajin ali provinc. Zaradi tega razločevanja bo odslej v tem članku »glavno mesto« pomenilo sedež države z ustreznimi političnimi, gospodarskimi in kulturnimi implikacijami; njegov sinonim pa ostaja beseda »metropola«, čeprav se odslej v članku ne bo več uporabljala, da ne bi bil po nepotrebnem preveč terminološko obtežen.

Beseda »prestolnica« pa bo pomenila mesto z največjo koncentracijo kulture in književnosti kakega naroda, tudi če ta ni politično samostojen in je zato njegovo glavno mesto v političnem smislu kje drugje. Obstajajo tudi primeri, da se glavno mesto države sklada s prestolnico kulture in književnosti. Pa tudi taki, v katerih obstaja poleg glavnega mesta in prestolnice še kak drug kraj z manjšo koncentracijo kulture in književnosti kakega naroda, vendar se po intenzivnosti ne more kosati s tisto v prestolnici nacionalne književnosti. Tak kraj z manjšo koncentracijo nacionalne književnosti se v tem članku imenuje »literarno središče«.

Temeljno razmerje med temi kraji nacionalne književnosti je zaradi njihove različne intenzitete hierarhično. Vrhovna pozicija pripada glavnemu mestu nacionalne države, kadar je to identično s prestolnico nacionalne književnosti, torej v primeru, ko je kak narod politično samostojen. Če ni, je lahko v glavnem mestu države zgolj eno od središč nacionalne književnosti, njena prestolnica pa je v drugem, navadno manjšem mestu, ki je sicer politično in posredno tudi kulturno-literarno podrejeno glavnemu mestu. Drugo oz. tretje mesto na hierarhični lestvici pripada literarnemu središču, ker je na nižji ravni kot literarna prestolnica oz. glavno mesto. Ta hierarhija mest v nacionalni književnosti in njihova medsebojna politično-literarna razmerja niso trajna, ampak se v zgodovini zaradi družbenopolitičnih sprememb spreminjajo. Poleg tega ima vsaka nacionalna književnost zaradi različnega političnega in kulturnega konteksta svoje geografske posebnosti.

Hierarhija teh treh vrst mest vzbuja vtis, da so glavna mesta njena najbolj stalna prvina, toda geografsko-zgodovinska dejstva kažejo, da je tudi položaj glavnega mesta lahko variabilen. Pariz in London imata večstoletni tradiciji francoskega in britanskega glavnega mesta, toda neprimerno starejši Rim, ki je bil od antike vedno glavno mesto kake države, je leta 1870 s težavo postal glavno mesto združene Italije. Pred dvesto leti Švica ni imela stalnega glavnega mesta, saj je »rotiralo«. Leta 1712

je car Peter I. Veliki prenesel rusko glavno mesto iz Moskve v Sankt Peterburg, kjer je ostalo približno dve stoletji, po oktobrski revoluciji pa so ga spet vrnil v Moskvo, kjer je še sedaj. Brazilija je leta 1960 prenesla glavno mesto iz Ria de Janeiro v popolnoma novo mesto Brasilia, ki so ga zgradili, da bi pospešili razvoj osrednjega predela države. Bolivija ima dve ustavno določeni glavni mesti, Južnoafriška republika pa tri. Toda obstaja tudi presenetljiva izjema: Republika Nauru v Tihem oceanu je edina država na svetu, ki zaradi premajhne urbanizacije in nobene nacionalnodržavne tradicije nima uradnega glavnega mesta (KIRSCH 2005: 9, 18).

Posebnost je tudi nemško glavno mesto. Od srednjega veka naprej je vsaka nemška država imela svoje glavno mesto, npr. Prusija Berlin, Bavarska München. Po združitvi držav leta 1871 v enotno Nemčijo je postal njeno glavno mesto pruski Berlin. Toda zavest o pripadnosti posameznih dežel, nastalih večinoma iz nekdanjih držav, njihovim glavnim mestom se je ohranila in je opazna tudi v sedanji državni zvezni ureditvi. Po 2. svetovni vojni so zavezniki Nemčijo razdelili na dve državi z dvema glavnima mestoma: na Zvezno republiko Nemčijo (Zahodno Nemčijo) z Bonnom in Nemško demokratično republiko (Vzhodno Nemčijo) z Berlinom. Toda tudi tega so razdelili na dva ločena dela, ki sta pripadala zahodni in vzhodni državi. Položaj je zapletalo še dejstvo, da je bil Zahodni Berlin enklava v Vzhodni Nemčiji. Nemci so Bonn zaradi njegove majhnosti in prvenstveno upravne funkcije pogosto porogljivo imenovali »vladna vas«; finančno glavno mesto Zahodne Nemčije, Frankfurt ob Majni, pa, spet posmehljivo, »Bankfurt«; München je za mnoge veljal in še velja za »skrivno glavno mesto Nemčije«. Pisatelj Thomas Mann se leta 1891 ni preselil v Berlin, temveč v München, kjer je ostal do leta 1933, ko se je pred nacizmom umaknil v tujino. Izbira in trajanje njegovega bivanja že samo po sebi veliko povesta o kulturni ravni bavarskega glavnega mesta. Berlin je spet v celoti postal glavno mesto po združitvi obeh nemških držav leta 1991, čeprav so nekateri tej odločitvi zaradi njegove zgodovinsko-politične obremenjenosti oporekali.

Za potrditev dejstva, da ni vsako glavno mesto države vedno tudi prestolnica njene kulture in književnosti, naj zadostujeta samo dva primera. Sedanje švicarsko glavno mesto Bern je v primerjavi z Zürichom kulturno obrobje. Enako razmerje je tudi v Združenih državah Amerike med Washingtonom in New Yorkom. Zaradi vseh premikov, statusnih sprememb in medmestne tekmovalnosti ni o glavnih mestih slišati samo pritrjevanj, odobravanj in pohval, temveč tudi pikra kritična mnenja. Za nekatere so »usoda, blagoslov ali poguba neke države«, za druge »samo še relikt, ki trapastim turistom vleče iz žepov denar« (KIRSCH 2005: 12).

3 Iz teh primerov je razvidno, da se glavna mesta po zgodovinski tradiciji, trajnosti, velikosti, gospodarski in kulturni razvitosti med seboj razlikujejo. Zato je leta 1972 nemški geograf Martin Schwind izoblikoval naslednjo hierarhično tipologijo glavnih mest: *svetovna metropola*, *večfunkcionalno glavno mesto*, *vladno mesto*, *glavno mesto z zavrtim razvojem in nerazvito glavno mesto* (SCHWIND v KIRSCH 2005: 12). Leta 2005 je nemški geograf Jens Kirsch Schwindovo tipologijo popravil. Izpustil je kategorijo nerazvito glavno mesto, ki je pred tremi desetletji veljala za glavna mesta novih afriških držav, ki so se odtlej povečala, in dodal kategorijo *nekdanje glavno mesto*. Prenovljena tipologija je takšna:

- *globalno vplivna metropola*: npr. Tokio, London, Pariz, Moskva;
- *nacionalno središče zelo razvite države*: npr. Washington, Bruselj, Seul, Berlin;
- *nacionalno središče malo razvitih držav*: npr. Adis Abeba, Damask, La Paz, Daka;
- *vladno mesto s sorazmerno majhnim gospodarskim, kulturnim in demografskim pomenom, ki je največkrat nastalo kot načrtovano mesto*: npr. Brasília, Canberra, Ottawa;
- *nekdanja glavna mesta*: Istanbul, St. Peterburg, Rio de Janeiro (KIRSCH 2005: 49).

Isti geograf je določil tudi štiri tipe izbire kakega kraja za glavno mesto:

- Če je nova država ustanovljena na ozemlju brez naselja, ki bi v preteklosti imelo tako funkcijo, potem ustanovijo popolnoma novo glavno mesto.
- Če je nova država ustanovljena na ozemlju, kjer obstaja mesto, ki je že imelo funkcijo glavnega mesta, potem mu to funkcijo obnovijo.
- Če hoče nova država preseči prejšnjo politično ureditev na tem ozemlju, potem opusti prejšnje glavno mesto in si izbere novo.
- Država ne prestavi glavnega mesta vedno iz simbolnega vzroka, temveč tudi iz pragmatično prostorskega. (prav tam: 17–18)

Poleg tega vplivajo na določanje glavnega mesta tudi tile dejavniki: »demografske oz. ekonomske prostorske strukture, zgodovinska simbolika, vojaška strategija, prostorsko načrtovanje« in »osebne preference odločevalca« (prav tam: 51). Toda isti geograf upravičeno poudarja, da za opredelitev glavnega mesta niso bistvene lastnosti niti njegova starost, velikost, razvitost niti druge posebnosti, temveč »funkcija nacionalnega simbola«, ki vedno »zastopa tudi preteklo ali sedanje razmerje moči ter kulturne ali politične dosežke države. Samo to končno razločuje glavna mesta od neglavnih« (prav tam: 12).

V luči geografskih ugotovitev o variabilnosti političnega glavnega mesta je treba shematično pregledati, kako so nastajali slovensko politično glavno mesto, slovenska literarna prestolnica in slovenska literarna središča.

4 Po naselitvi prednikov današnjih Slovencev v alpskem prostoru je bila v začetku 9. stoletja središčna pokrajina takratnega naselitvenega prostora današnja »Koroška, ki je bila že v antiki močnejše kultivirana« (POGAČNIK 1968: 10), zato je tam nastala tudi slovanska država Karantanija. Toda izguba politične samostojnosti je preprečila nastajanje predslovenskega glavnega mesta. Pokristjanjevanje iz Salzburga in Ogleja pa priča o tujih sosednjih mestih, ki so že postala politična in verska središča ter so si začela podrejati Slovence. Zato tudi poglobitna besedila začetne, slovstvene faze slovenske književnosti niso nastala v enem slovenskem naselju. Najstarejše ohranjeno slovensko slovstveno besedilo, Brižinski spomeniki, so bili okrog leta 1000 najbrž zapisani na Koroškem za potrebe freisinškega škofa, ki jih je potreboval za delovanje med tamkajšnjimi slovenskimi verniki. Toda hranili so jih v bavarskem Freisingu, kjer je bil sedež škofije, ki je imela svoje posesti na Koroškem, v Kanalski dolini in

Škofji Loki (prim. Zbornik *Brižinski spomeniki* 1996). Rokopis molitev iz zgornje Savske doline okrog Rateč iz druge polovice 14. stoletja, ki se po kraju najdbe imenuje tudi Celovski rokopis, spet priča o cerkvenoupravni pripadnosti zgornje Savske doline eni izmed koroških župnij in posredno večjemu verskemu središču zunaj današnje Slovenije. Stiški rokopis iz prve polovice 15. stoletja pa je bil zapisan v samostanu Stična; to priča o srednjeveškem dolenskem verskem in kulturnem središču.

Domnevati je mogoče, da bi Celjski grofje, ki so v 14. in 15. stoletju združili pod svojo oblastjo velik del slovenskega ozemlja, svojo ekspanzijo nadaljevali in posledično najbrž v Celju izoblikovali ne samo politično, ampak tudi kulturno središče. To bi morda pozitivno vplivalo na slovensko slovstvo oz. književnost, vendar so grofje izumrli. S tem bi morda Celje onemogočilo ali upočasnilo uveljavitev Ljubljane. Posest Celjanov je prešla v roke Habsburžanov, ki so večini Slovencev, razdeljenih na več dežel, vladali z Dunaja. Ta je bil več stoletij glavno mesto Avstrije in Slovencev, ki so večinoma živeli do konca habsburške monarhije leta 1918 v več njenih deželah.

Uveljavljanje Ljubljane kot slovenskega političnega in kulturnega kohezijskega mesta je pospešila šele njena pridobitev dveh upravnih funkcij, posvetne in cerkvene, ki sta jo povzdignili na raven lokalnega političnega in verskega središča. V 13. stoletju je postala glavno mesto dežele Kranjske, ki je v naslednjem stoletju prešla pod habsburško oblast; leta 1461 pa sedež ljubljanske škofije. Ta se je večala s postopnim pridruževanjem župnij iz drugih cerkvenih upravnih enot in tako pridobivala vedno večji pomen. Njen vpliv na emancipacijo slovenstva se je v naslednjih stoletjih večal, ker je bila Kranjska edina dežela, v kateri je bilo večinsko prebivalstvo slovensko. Zato je bilo naravno, da se je v 16. stoletju prav v Ljubljani najbolj intenzivno pojavila verska reformacija, ki je s tiskanimi slovenskimi knjigami postavila temelj slovenskega knjižnega jezika in s tem podlago za poznejši razvoj slovenske književnosti kot posebnega posvetnega estetskega pojava.

Do prelomne izločitve književnosti iz verskega slovstva je v mestu prišlo šele v razsvetljenstvu z literarnim almanahom *Pisanice*. Ta je prvi dokaz, da je Ljubljana postala slovenska literarna prestolnica. Zgledovanje pri dunajskih almanahih pa priča o vplivu enega od takratnih središč nemške književnosti na novo slovensko literarno prestolnico, ki je bila glede na Dunaj kot glavno mesto države zgolj provincialno upravno mesto. Takšno temeljno razmerje med Ljubljano in Dunajem se je kljub poznejši slovenski politični krepitvi ter količinski in kakovostni rasti slovenske književnosti ohranilo še v dvajseta leta 20. stoletja, ko je večina Slovencev že živela v Kraljevini Jugoslaviji. Primer: Slavko Grum ni šel po 1. svetovni vojni študirat niti v Ljubljano niti Zagreb ali Beograd, ampak na Dunaj, kjer je dobil zglede za modernizacijo slovenske drame.

Razsvetljenstvo ni pomembno samo zaradi nastanka slovenske literarne prestolnice, temveč tudi zato, ker se je v tem obdobju položaj Ljubljane kot upravnega mesta okrepil, saj so jo Francozi izbrali za glavno mesto Ilirskih provinc (1809–1813). To je preseglo njen dotedanji položaj deželnega glavnega mesta in pomenilo napredovanje proti položaju glavnega mesta večje državne enote, kot je dežela. Poleg tega sta si Zois in Kopitar s svojimi političnimi vplivi prizadevala doseči ustanovitev Ilirskega kraljestva kot države Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov v okviru Avstri-

je. To je bilo res ustanovljeno, vendar samo formalno in deloma, saj so ostale veljavne nekdanje deželne meje. Ljubljana ni postala glavno mesto tega kraljestva v Avstriji, pač pa le ljubljanskega gubernija (VIDMAR 2010: 276–288). Toda zamisel tega kraljestva že vsebuje zamisel o Zedinjeni Sloveniji, ki je kot slovenski politični projekt postala aktualna od sredine 19. stoletja naprej. Oba projekta sta pomembni stopnji na poti k slovenski državnosti, ki se je uresničila šele z ustanovitvijo Republike Slovenije leta 1991. Kako zelo je bila Ljubljana odvisna od Dunaja tudi v literarnem smislu, priča dejstvo, da je almanah *Kranjska čbelica* moral tudi v dunajsko cenzuro. Toda ne h kakemu Nemcu, ampak k Slovencu Jerneju Kopitarju, ki almanahu ni bil naklonjen, zato ga je oviral. Primer, da politično vplivni Slovenec zavira slovensko književnost kot kak nerazumevajoči in nenaklonjeni tujec, pa v zgodovini slovenske književnosti ni osamljen. Vrhunec je dosegel zlasti v drugi polovici 20. stoletja, v komunističnem režimu.

V 19. stoletju se je položaj Ljubljane kot nacionalne literarne prestolnice sicer čedalje bolj krepil, vendar ni bila za vse slovenske književnike niti sprejemljiv kraj prebivanja niti objavljanja literarnih del. Vzpona njene upravno-politične in literarne moči niso slabila samo nasprotja med nemškim in večinskim slovenskim prebivalstvom, temveč tudi zmeraj večja ideološka in strankarska razcepljenost Slovencev. Poleg tega so ljubljanski upravni ukrepi segali samo do meja dežele Kranjske, ne pa v druge dežele (Goriško, Koroško, Štajersko), še najmanj pa v ogrski del dualistične habsburške države (današnje Prekmurje). V teh deželah so bili Slovenci manjšina, zato so bili bolj kot na Kranjskem izpostavljeni pritiskom večinskega prebivalstva. Nekatera neresena vprašanja slovenskega knjižnega jezika, njegovega črkopisa, razlike med slovenskimi narečji, iz katerih so prihajali slovenski književniki, in hrvaški unitarizem kot ilirizem so majali položaj Ljubljane kot slovenske literarne prestolnice in od nje odvrčali nekatere književnike, ki niso bili doma na Kranjskem. Primer je štajerski pesnik Stanko Vraz, ki se je po omahovanju med Ljubljano in Zagrebom odločil za prestop v hrvaško književnost in se preselil v Zagreb.

Obstajale so tudi nasprotne tendence. Ljubljana je postala vabljiva literarna prestolnica za nekatere slovenske književnike, ki niso živeli na Kranjskem. Po težavah na Štajerskem se je vanjo preselil pesnik Anton Aškerc, pesnik Simon Gregorčič z Goriškega pa se kljub načrtom ni preselil, vendar se je z Ljubljano povezal, saj ga je v njej literarno in politično podpiral takratni slovenski liberalni tabor.

V 19. stoletju je v Celovcu, glavnem mestu dežele Koroške, nastalo ob nemškem središču tudi središče slovenske književnosti, ki je z nekaterimi institucijami prekašalo Ljubljano na Kranjskem. Začetna spodbuda so bili tečaji slovenščine za bogoslovce v celovškem semenišču leta 1830, ki jih je vodil poznejši lavantinski škof Anton Martin Slomšek, glavna pa ustanovitev Društva sv. Mohorja, iz katere je nastala največja vseslovenska založba Mohorjeva družba s knjižnim programom, ki je bil namenjen najširšemu krogu bralcev. Tudi njen pobudnik je bil Slomšek, ki je pravilno sklepal, da se bo slovenska književnost okrepila, če bo obstajala uspešna založba s knjižnim programom, ki bo upošteval literarne potrebe takratnega večinskega kmečkega prebivalstva in ga polagoma vzgajal z zabavno, vzgojno in poljudno strokovno knjigo v zahtevnejše bralce. Naklade so rasle, zbirka Slovenske večernice, ki izhaja še danes, pa je izoblikovala t. i. večerniško povest. Ta je kljub pomislekom

in občasnemu podcenjevanju literarnih kritikov in pisateljev, privrženecv elitistične književnosti, postala posebna zvrst slovenskega pripovedništva, mimo katere nista šla niti Jurčič niti Cankar, ki je bil za denar pripravljen pozabiti svoja visoka literarna načela.

Ljubljana je bila Celovcu zaradi uspešnosti zavistna, zato mu je pogosto nagajala; to je očitno tudi iz Slomškovih besed v pismu leta 1853: »[P]ozabiti ne smete, da smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselej vaša obveljala« (*Arhiv za zgodovinsko narodopisje* 1930–1932: 316). Besede vzorčno dokazujejo eno izmed temeljnih zakonitosti razmerja med literarno prestolnico in literarnim središčem: prva dopušča drugo, dokler je obrobno, ko pa s kako literarno zadevo preseže prestolnico, jo na različne načine onemogoča. Takrat prestolnica »pozabi« na nacionalne, vseslovenske interese, saj upošteva samo parcialne, zasebne, strankarske, politične, idejne ali ideološke. Ti navadno ne škodujejo samo literarnim, ampak tudi nacionalnim interesom, česar se prestolnični akterji zaradi enostranske zaslepljenosti ne zavedajo. Negativnost takšnih primerov se je posebno izrazito pokazala v 20. stoletju.

Toda Celovec ni Ljubljane prekašal samo z največjo in najbolj uspešno slovensko založbo, ampak tudi z literarno revijo *Slovenski glasnik* (1858–1868), ki jo je urejal Anton Janežič, in z nekaterimi literarnimi deli »kranjskih« književnikov uveljavil višje standarde estetsko zahtevne slovenske književnosti, kot jih je takrat premogla Ljubljana. Ta je revijo podobne zahtevnostne ravni dobila šele leta 1881 z ustanovitvijo *Ljubljanskega zvona*, ki ji celovška revija *Kres* (1881–1886) ni mogla dolgo konkurirati. Medtem se je namreč večina najboljšega slovenskega literarnega potenciala iz Kranjske in tudi sosednjih dežel (Aškerc, Gregorčič) že preusmerila in objavljala svoja dela v glavnem mestu Kranjske. Katoliško usmerjeni književniki iz vseh slovenskih dežel so leta 1888 dobili revijo *Dom in svet*. Obe reviji sta do 2. svetovne vojne oz. do njenega konca ostali glavni slovenski literarni glasili in zaradi uvajanja različnih literarnih tokov podlaga razvoja celotne slovenske književnosti. Revija *Zvon*, ki jo je v letu 1870 ter med letoma 1876 in 1880 na Dunaju izdajal Josip Stritar in ki je najboljše zapolnjevala revijalno praznino med *Slovenskim glasnikom* in *Ljubljanskim zvonom*, pa priča o težavnem uveljavljanju Ljubljane kot literarne prestolnice, saj do leta 1881 ni zmogla izdajati konkurenčnega osrednjega slovenskega literarnega glasila, ki bi konkuriralo drugim slovenskim glasilom.

V začetku 20. stoletja se je temeljno literarno razmerje med Dunajem in Ljubljano nekoliko spremenilo zaradi Ivana Cankarja. Mnogi slovenski književniki so namreč na Dunaju zaradi študija na tamkajšnji univerzi prebivali samo nekaj let, po dokončanem študiju pa so se vrnili v Ljubljano ali druge slovenske kraje in od tam s svojimi literarnimi deli sodelovali z Ljubljano kot literarno prestolnico. Cankar pa se je kljub neuspešnemu študiju na Dunaju za več let naselil in z močno literarno ustvarjalnostjo iz avstrijskega glavnega mesta določeval nove literarne standarde v nacionalni literarni prestolnici, čeprav ga je pogosto zavračala, saj je imela nižje standarde. Cankarju je dunajsko bivanje omogočalo spoznavanje tujih literarnih smeri, kulturne in boemske plati velemesta, ki ga na slovenskem etničnem ozemlju ni bilo. Z Dunaja je imel distančni pogled na ruralno-trško naravo kranjske prestolnice, provincialnost prestolnice slovenske književnosti in slovenske razmere, iz česar je nastajal njegov ambivalentni odnos do slovenstva, ki ga najbolj slikovito izražata njegovi sintagmi:

»domovina« kot »zdravje« in »domovina« kot »vlačuga« (CANKAR 1974: 253–256, 413; CANKAR 1969: 92).

Cankarja je treba omeniti tudi zato, ker spada v kategorijo književnikov, ki so prostovoljno živeli zunaj prostora svoje nacionalne književnosti, pogosto tudi v obrobem mestu kake druge nacionalne književnosti (Joyce v Trstu, Pound v Rapallu), v enklavi sredi druge nacionalne književnosti (Kafka v Pragi) ali pa so se selili po različnih krajih različnih književnosti (Rilke v Prago, München, Berlin, Pariz, Devin in v Švico).

5 Velik preobrat v razmerju med mesti slovenske književnosti je nastal po 1. svetovni vojni. Avstro-Ogrska je razpadla, Slovenci so bili prešibak politični subjekt, da bi realizirali koncept Zedinjene Slovenije, zato so ostali razdeljeni med Jugoslavijo, Avstrijo, Italijo in Madžarsko. Tudi prva država, v katero je večina Slovencev vstopila z velikimi iluzijami, jih je zaradi srbskega unitarizma, politične diktature ter razlik med srednjeevropsko in balkansko mentaliteto kmalu razočarala. Nova podrejenost se je navzven pokazala tudi v tem, da se njihovo ozemlje v Jugoslaviji upravno ni nikoli imenovalo Slovenija, ampak po različnih poimenovanjih od leta 1929 do začetka 2. svetovne vojne Dravska banovina; Ljubljana je bila njeno upravno glavno mesto in še naprej prestolnica slovenske književnosti. Načrt o avtonomni banovini Sloveniji iz leta 1939 je zaradi izbruha 2. svetovne vojne ostal neuresničen (ŠMID 1994). Med obema svetovnima vojnama je nekdanje slovensko literarno središče v Celovcu ugasnilo; Mohorjeva družba se je morala umakniti najprej na Prevalje, potem pa v Celje. Zaradi italijanskega fašizma je zamrlo tudi slovensko kulturno življenje v Gorici in Trstu. Ta je v začetku 20. stoletja kljub večnacionalnosti postajal zaradi nekaterih slovenskih časopisov in organizacij eno od slovenskih literarnih središč, kar potrjujejo tudi tamkajšnja Cankarjeva predavanja. Po 1. svetovni vojni so Slovenci, živeči v kraljevini Jugoslaviji, dobili novo glavno mesto Beograd, toda to ni nikoli pridobilo za slovensko književnost takšnega vplivnega položaja, kakršnega je imel Dunaj. Med obema svetovnima vojnama se je kljub povečani politični moči Slovencev, ki pa ni postala tolikšna, kakor so pričakovali pred vstopom v kraljevino Jugoslavijo, prostor slovenske književnosti zaradi političnih razmer v Avstriji in Italiji skrčil na slovensko ozemlje v Jugoslaviji. Kljub srbskemu unitarizmu, ki je nadomestil germanizacijo, se je Ljubljana v primerjavi s položajem v Avstro-Ogrski kulturno okrepila, saj je pridobila nepopolno univerzo in še nekatere institucije.

2. svetovna vojna, ki je na slovenskem etničnem ozemlju potekala hkrati kot tuja okupacija, protiokupatorski odpor, komunistična revolucija in državljanska vojna, je ogrozila obstoj slovenskega naroda, njegove književnosti in njene prestolnice. Ta je zaradi okupacije in cenzure delovala okrnjeno samo v t. i. Ljubljanski pokrajini, saj je izgubila zaledje na Gorenjskem in Štajerskem. Presenetljiv pa je poskus majhne skupine književnikov, ki se je znašla na okupiranem Dunaju in tam kljub vojni zasnovala ilegalno središče slovenske književnosti. Začeli so izdajati literarno glasilo *Dunajske domače vaje*, katerega urednik je bil Janez Remic, glavni pesnik pa Ivan Hribovšek (PIBERNIK 1991). Vojna je preprečila nadaljevanje, toda ohranjeno gradivo priča o trdoživosti slovenske literature in ohranjanju slovenske visoke, elitne književnosti, na začetku katere stoji Prešeren, v neugodnih družbenopolitičnih razmerah.

Na slovenskem etničnem ozemlju pa je vzporedno, v partizanskih enotah in oze-
mlju, ki so ga nadzirale (npr. Bela krajina), potekal neprimerno večji in intenzivnejši
diametralno nasprotni proces, ki se je navzven manj opazno začel s predvojnimi spo-
rom na literarni levici (JENŠTERLE 1985): načrtna degradacija slovenske književnosti
v propagandno sredstvo. Ta proces je bil zakamufliran v protiokupatorski odpor in
hkratno komunistično revolucijo (DOLGAN 1988: 34–46; 1990: 100–119, 244–246;
1993: 60–69). Med 2. svetovno vojno je mnogo slovenskih književnikov podprlo pro-
tiokupatorski odpor in v njem sodelovalo z utopičnim prepričanjem, da bodo poma-
gali vzpostaviti absolutno družbeno in politično »svobodo« in najbolj »napredni«
politični sistem na svetu, ki bo tudi slovenski književnosti omogočil največjo ustvar-
jalno »svobodo«. Dejansko se je po koncu 2. svetovne vojne nadnje zgrnilo največje
in najhujše politično nasilje v njeni zgodovini, ki je trajalo do konca komunističnega
sistema (*Temna stran meseca* 1998; GABRIČ 1995).

Po 2. svetovni vojni je večina slovenskega ozemlja pripadla »drugi« Jugosla-
viji. Ljubljana ni bila več glavno mesto banovine, temveč »Ljudske«, pozneje pa
»Socialistične republike Slovenije«, toda glavno mesto države je ostal Beograd. Ta
se kljub novi politični doktrini in ponavljanju floskule »bratstvo in enotnost naših
narodov« še vedno ni otrešel srbskega unitarizma, ampak ga je na različne načine
ohranjal (npr. med vojno je smel biti v partizanskih enotah poveljevalni jezik slo-
venščina, po vojni pa je postala obvezna za vse vojaške enote po Jugoslaviji »sr-
bohrvaščina«; v slovenskih osnovnih šolah je postala obvezna »srbohrvaščina«, v
drugih republikah pa slovenščina ni postala učni predmet; v 80. letih se je pojavil
načrt »skupnih jeder« šolskega pouka za vso Jugoslavijo). Tudi ta unitarizem je kot
ilirizem v 19. stoletju, novi ilirizem v začetku 20. stoletja in predvojni unitarizem
varianta konstantnega poskusa enega od bližnjih južnoslovanskih narodov, da bi si
Slovence podredil ne samo politično, temveč da bi jih tudi nacionalno eliminiral.
Zaradi politične naivnosti Slovencev je njihova politična podreditev v obeh južnoslo-
vanskih političnih tvorbah v 20. stoletju dobro uspevala, ovire pa so ostajale njihov
jezik, kultura in književnost, zato je politično dominantni narod v obeh političnih
tvorbah obakrat poskušal izvesti tudi kulturno asimilacijo Slovencev. Ta je v bistvu
identična s poskusi germanizacije, italijanizacije in madžarizacije Slovencev, samo
geografska smer, od koder je prihajala južnoslovanska asimilacija, se je spremenila.
Ob tem je mogoče opazovati, kako se slovenska moč ni mogla enakovredno kosati
niti z medvojnimi okupatorjem niti z drugimi tujimi povojnimi političnimi subjekti,
zato se je preoblikovala v introvertirano agresivnost, nacionalni sadomazohizem in
nacionalno samodestrukcijo.

Nasilje nad slovensko književnostjo se je kazalo v različnih oblikah: v seznamu
prepovedanih knjig takoj po vojni, obveznem socialističnem realizmu po sovjetskem
vzoru, mitologizaciji partizanstva in revolucije, prepovedanih, tabujskih temah in
preganjanju zahodnoevropskih »buržoaznih« in »dekadentnih« literarnih smeri. Po
letu 1948 je sicer prišlo do politične prekinitve s Sovjetsko zvezo, toda oblast je v
skladu s svojo totalitarno naravo (JESSE 1999; BENOIST 2001) posegala v književnost
s stalinistični ukrepi skoraj do konca političnega sistema leta 1991: zapirala je knji-
ževnike in oporečnike, ukinjala literarne revije, vodila dve gonji proti Kocbeku, več
let ni dovolila objavljajanja njegovih del, mu prisluškovala, nadzirala ideološko sporne

književnike, ovirala izhajanje spornih knjig in skrbela, da so bili na vodstvenih položajih kulturnih in literarnih zavodov preverjeni kadri.

6 Nasilje se je napovedovalo že pred koncem vojne, zato je več tisoč Slovencev, ki niso odobraval komunističnega, ob koncu vojne leta 1945 emigriralo v tujino. Med njimi je bilo tudi veliko književnikov iz Ljubljane (POGAČNIK 1972a; 1972b; *Slovenska izseljenska književnost* 1999). Približno 7000 Slovencev se je naselilo v Argentini, v Buenos Airesu, kjer je nastalo dobro organizirano središče slovenske književnosti z ustrezno infrastrukturo: osnovne šole, dopolnilna srednja šola in nekaj časa celo slovenski oddelek v okviru ukrajinske univerze; kulturni domovi; založbe; več časnikov in časopisov; med njimi literarna revija *Meddobje*, ustanovljena leta 1954. V njej so sodelovali slovenski književniki z različnih koncev sveta, razen iz Slovenije, saj bi te komunistična oblast kaznovala. Izjema je bil Stanko Majcen, ki si je kljub temu drznil objavljati v Argentini pod psevdonimom.

Za argentinsko slovensko literarno središče je značilno, da ni obnovilo modela domačijske sentimentalne književnosti, ki bi ga pričakovali zaradi politično-emigrantskega položaja tega središča, ampak je nadaljevalo model estetsko visoke književnosti. To se kaže v prevajanju takšnih pesnikov, kakršna sta Valéry in T. S. Eliot, v ponatiskovanju Balantičevih pesmi, ki so bile v »Ljudski« oz. »Socialistični republiki Sloveniji« prepovedane, v odkritju in natisu drugega vrhunskega pesnika iz 2. svetovne vojne Ivana Hribovška (Kos 2005/2007: 178–184), v pripovedništvu Zorka Simčiča, ki motivno, idejno in oblikovno prekaša sočasno raven pripovedništva v Sloveniji, posebno z romanom *Človek na obeh straneh stene* (1957). Enako velja za roman Rude Jurčeca *Ljubljanski triptih*, ki je istega leta prav tako izšel v Buenos Airesu. Takratne literarne standarde v Sloveniji presega zaradi večperspektivne pripovedi in prve obdelave povojnih ljubljanskih stalinističnih (»dachauskih«) procesov v slovenski književnosti. Ti so bili desetletja ena izmed tabujskih tem, o katerih se v Sloveniji ni smelo javno govoriti niti literarno upodabljati.

Vse argentinske slovenske publikacije so bile v Sloveniji prepovedane, vendar so jih posamezniki tihotapili iz zamejskih knjigarn. Pisatelja in dramatika Draga Jančarja so zaradi takšnega »delikta« zaprli. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani je te publikacije sicer prejemale, vendar jih je hranila v posebnem fondu »D«, ki ni bil dostopen javnosti, ampak redkim posameznikom.

Mnogi književniki slovenske literarne prestolnice zasebno niso nasprotovali dejavnosti buenosaireskega literarnega središča, saj so se zavedali neprijetnih ideoloških delitev Slovencev in njihovih povojnih posledic. Pač pa mu je nasprotovalo slovensko politično središče v Ljubljani. To se je v skladu z doktrino permanentne revolucije in zaradi paranoičnega strahu pred vsako opozicijo še vedno bojevalo proti nekdanjim ideološkim in vojaškim nasprotnikom. Ti so z dokumentarno-spominskiimi objavami demitologizirali vojno preteklost vladajoče slovenske politične garniture, ki jo je lakirala, in razkrivali njene vojne in povojne maščevalne poboje. Zato ni čudno, da je leta 1975 druga politična gonja proti Kocbeku zaradi teh pobojev segla čez meje Slovenije in odmevala tudi v tujini; vanjo je posegel tudi nemški pisatelj Heinrich Böll (Bibliografija takratnih nemških odmevov je objavljena v zborniku *Jugoslawien-Österreich* 1986: 210–211).

Drugo pomembno slovensko literarno središče je po 2. svetovni vojni nastalo v Trstu, kjer se je tudi s pomočjo emigrantov iz Ljubljane obnovilo politično, kulturno in literarno delovanje tamkajšnjih Slovencev. Hkrati sta zaradi njihove politične opredelitve in povojnega italijanskega strankarskega pluralizma nastala desni in levi politično-kulturni blok. V njiju niso diametralno gravitirale samo nekatere slovenske institucije (npr. slovenski Radio Trst A v prvega in slovensko tržaško gledališče v drugega), temveč tudi založbe in časopisje. Slovenska komunistična oblast je finančno in ideološko podpirala levi blok, ki ga je favorizirala v matici, desnega pa je onemogočala. Sodelovanje matičnih književnikov je bilo dovoljeno v tržaškem slovenskem levem bloku, v desnem pa ne. Pisatelj Vladimir Bartol je bil v desetletju po 2. svetovni vojni v Trstu predsednik jugoslovansko usmerjene Slovensko-hrvaške zveze in je v Ljubljani pogosto obiskoval svojo družino. Pisatelja Marjana Rožanca pa so čez dobro desetletje kot ljubljanskega sourednika in publicista tržaške revije *Most* v Ljubljani sodno preganjali.

Tržaško središče slovenske književnosti premore tudi pisatelja Borisa Pahorja in Alojza Rebulo, ki ju oblast v Sloveniji ni marala in ju je nadzirala, ker nista bila na njeni ideološki liniji, predvsem pa sta prijateljela s Kocbekom. Pahorju je ljubljanska oblast ob drugi politični gonji proti Kocbeku za nekaj časa celo prepovedala vstop v Slovenijo. Kocbeka je med 2. svetovno vojno odporniško gibanje pri svojem vzponu toleriralo kot koristnega zaveznika in vabo za pridobivanje katoličanov, po vojni pa ga je oblast kot odvečno in motečo politično osebo zavrгла, mu več let onemogočala objavljanje ter ga kot potencialnega nasprotnika nadzirala prav do smrti, vendar se je hinavsko slavno pokazala na njegovem pogrebu (OMERZA 2010).

Tretje, najmanjše slovensko literarno središče je po 2. svetovni vojni nastalo v Celovcu, kjer se je obnovilo delovanje Mohorjeve družbe, toda njene knjige niso smele prihajati v komunistično Slovenijo. Založba je namreč pripadala koroškemu slovenskemu desnemu bloku in gojila stike z buenosaireškim središčem in desnim tržaškim slovenskim blokom. Tudi na Koroškem je ljubljanska oblast podpirala slovenski levi politični in kulturni blok. Največje koroško literarno ime, ki se je uveljavilo na obeh straneh meje, je pisatelj Florjan Lipuš. Proti koncu Jugoslavije se je sicer pojavljala ideja o potrebnosti uresničevanja »enotnega slovenskega kulturnega prostora«, toda ljubljanska oblast je kljub temu še naprej nadzirala svoje nasprotnike in bila bolj naklonjena svojim ideološkim privržencem ne glede na to, za katero državno mejo so delovali.

Tako je bilo do leta 1991, ko je bilo konec komunističnega režima v Sloveniji in je nastala samostojna država s političnim pluralizmom. Zaradi tega so se nekdanje meje odprle, literarni pretok med prestolnico in tremi literarnimi središči se je sprostil. Ljubljana ni več samo literarna prestolnica, ampak je postala tudi glavno mesto slovenske države. Stoletni proces vzporednega, toda neenakomernega literarnega in političnega vzpona slovenstva se je končno združil v istem mestu. Kakor zgled po meri Heglove filozofije, saj je v tem mestu slovenski »duh« dosegel najvišjo uresničitev najprej v kulturnem in literarnem ter nazadnje tudi v političnem smislu. Po zgodnjem Heglu je »najvišja pojavna oblika duha« država (VORLÄNDER 1997: 79).

7 Če na Ljubljano pogledamo s Kirschevimi geografskimi merili, potem je postala glavno mesto nove nacionalne države, ker je bila že pred njenim nastankom sedež nižjih politično-upravnih enot, ker je približno v središču sedanjega slovenskega etničnega ozemlja in ker vsem Slovencem pomeni kulturno in literarno središče, torej tudi iz simbolnih razlogov. Pri uporabi Kirschevih meril za uvrstitev Ljubljane v njegovo hierarhično tipologijo glavnih mest pa nastaja težava. Nekateri slovenski kulturniki so sicer v preteklosti domnevali, da bo Ljubljana postala »nove Atene«, vendar so bile to bolj pretenciozne blodnje. Kajti tudi sedaj, ko je Ljubljana glavno mesto Republike Slovenije, samostojne države in članice Evropske unije, nima takšnega kulturnega pomena v svetu, da bi si zaslužila ta metaforični vzdevek. Prav tako se je bolje odpovedati sodobni varianti nekdanje megalomanije, in sicer morebitnemu poudarjanju, naj Ljubljana postane globalno pomembna, kajti slovensko glavno mesto najbrž ne bo nikoli doseglo te ravni, čeprav ta treznost ne pomeni, naj se ne trudi presegati provincialnosti. Slovenci sicer menijo, da živijo v sorazmerno gospodarsko razviti državi, toda Ljubljano je, glede na našeta tuja glavna mesta druge Kirscheve kategorije, težko uvrstiti vanjo. Ljubljana najverjetneje pripada vmesni, nedefinirani stopnji med drugo in tretjo kategorijo, torej med kategoriji »nacionalno središče zelo razvite države« in »nacionalno središče malo razvitih držav«. Pri tem se je treba zavedati, da gre za tipologijo, ki kot vsaka upošteva le poglobitve značilnosti pojavov, preostale pa pušča vnemar, zato nastajajo poenostavitve. Pač pa je koristno pogledati položaj slovenskega mesta v luči drugega dejstva.

Ljubljana se po političnem, gospodarskem in kulturnem potencialu res ne more kosati s tujimi večmilijonskimi glavnimi mesti. Toda v primerjavi z narodi, ki so številčno večji kot Slovenci, pa nimajo svoje države, je njen položaj glavnega mesta nacionalne države za slovensko književnost ugoden. Produkcija, distribucija in recepcija vsake nacionalne književnosti so v nacionalni državi načelno optimalne, čeprav niso in ne bodo nikoli idealne. Politična samostojnost nekega naroda v obliki nacionalne države samodejno povzroča nastajanje upravnih institucij, ki vzporedno pospešujejo koncentracijo izobraževalnih in kulturnih zavodov ter tako posredno ali neposredno pospešujejo razvoj književnosti. V Ljubljani živi največ slovenskih književnikov, v njej je tudi sedež njihovega nacionalnega stanovskega društva (Društvo slovenskih pisateljev) in slovenski sedež mednarodne zveze PEN; v njej izhaja največ literarnih revij, deluje največ slovenskih založb in največ gledališč, ki izdajajo in uprizarjajo tudi dela slovenskih dramatikov. V njej deluje največ knjižnic z osrednjo nacionalno knjižnico, ki ima največji fond in največjo zbirko rokopisov slovenskih književnikov. V njej deluje največ šolskih zavodov in tri institucije, ki najdlje in najbolj intenzivno raziskujejo slovensko književnost (slovenistika in komparativistika ljubljanske Filozofske fakultete ter ustrezni inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti). Brez natančnejšega opisovanja naštetih dejstev in brez navajanja drugih podatkov je nesporno, da je Ljubljana prestolnica slovenske književnosti, in to v pozitivnem ekspresivnem smislu. Glavno mesto slovenske države je končno postalo identično s prestolnico slovenske književnosti. Druga središča slovenske književnosti sprejema kot legitimno stanje slovenske književnosti.

Sodobna slovenska književnost je torej enoprestolnična, ni pa enosrediščna, temveč večsrediščna in hkrati hierarhična, saj vsebuje prostorsko dominantno, ki

po literarni moči presega tri prostorsko dislocirane enote in vpliva nanje. Toda hierarhičnost ni ne toga ne zaprta ne enosmerna, kajti na slovenska središča ne vpliva samo slovenska prestolnica, ampak pogostejše močnejše literarna središča in prestolnice tujih nacionalnih književnosti (italijanske, avstrijsko-nemške, argentinsko-španske). Tudi slovenska literarna prestolnica ni samozadostna, saj sprejema vplive velikih tujih literarnih prestolnic (npr. Pariza in Londona). Hierarhije vplivov med posameznimi prostorskimi enotam različnih književnosti torej obstajajo na več ravneh:

- med prestolnicami nacionalnih književnosti (npr. med Parizom in Londonom),
- med prestolnico nacionalne književnosti (npr. med Ljubljano) in njenimi manjšimi središči (npr. Trstom, Celovcem in Buenos Airesom),
- med središči dveh različnih nacionalnih književnosti, še posebno kadar dislocirano središče ene nacionalne književnosti obstaja v središču druge nacionalne književnosti (npr. v Trstu na slovensko središče vpliva tamkajšnje italijansko ali kako drugo središče italijanske književnosti, recimo Milano, ali posredno po njiu kaka prestolnica druge tuje književnosti, recimo Pariz);
- med središčem ene nacionalne književnosti in prestolnico druge nacionalne književnosti, če obstajata v istem geografskem prostoru (npr. slovensko središče v Buenos Airesu, ki je prestolnica argentinske književnosti).

Odgovor na vprašanje, ali je potrebno, da ima številčno tako majhna književnost, kakršna je slovenska, poleg literarne prestolnice še več središč, je načeloma nikalen. Vendar je analiza pokazala, da prostorsko-geografski položaj slovenske književnosti ni samo posledica njenega imanentnega razvoja, temveč tudi zunanjega, družbenopolitičnega dogajanja. Prav temu se je slovenska književnost v zgodovini na različne načine prilagajala, da si je zagotovila obstoj in razvoj. Cena, ki jo je za to plačala, ni bila majhna. Toda to je že lahko predmet novega razpravljanja.

VIRI IN LITERATURA

Alain de BENOIST, 2001: *Totalitarismus: Kommunismus und Nationalsozialismus – die andere Moderne: 1917–1989*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.

Arhiv za zgodovinsko narodopisje 1930–1932: Knjiga I. Uredil Fran Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Ivan CANKAR 1974: *Zbrano delo XVII*. Ur. in opombe napisal France Bernik. Ljubljana: DZS.

--, 1969: *Zbrano delo IV*. Ur. in opombe napisal Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.

Marjan DOLGAN, 1988: Logotehnika partizanskega tiska. France Bernik, Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: SM.

--, 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti: Fanfare in tihotapci*. Ljubljana: MK (Kondor, 256).

- , 1993: Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati. *Vitomil Zupan*. Ur. Aleš Berger. Ljubljana: Nova revija (Interpretacije, 3).
- Aleš GABRIČ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: CZ.
- Marko JENŠTERLE, 1985: *Skeptična levica*. Maribor. Obzorja (Znamenja, 81).
- Jugoslawien – Österreich, 1986: *Literarische Nachbarschaft*. Ur. Johann Holzner in Wolfgang Wiesmüller. Innsbruck: Institut für Germanistik (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, 28).
- Jens KIRSCH, 2005: *Hauptstadt: Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols*. Berlin: LIT Verlag.
- Janko Kos, 2005/2007: Hribovškova poezija včeraj in danes. *Glasnik Slovenske matice* 29–31/1–3. 178–184.
- Igor OMERZA, 2010: *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija.
- France PIBERNIK, 1991: *Slovenski dunajski krog 1941–1945*. Ljubljana: CZ.
- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor: Obzorja.
- , 1972a: *Zgodovina slovenskega slovstva VIII*. Maribor: Obzorja.
- , 1972b: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti*. Trst: Zaliv.
- Slovenska izseljenska književnost 1–3*: 1999. Več avtorjev. Ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.
- Gašper ŠMID, 1994: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939. *Arhivi* 17 1 /2. 118–119.
- Temna stran meseca*, 1998: *Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: Zbornik člankov in dokumentov*. Ur. Drago Jančar. Ljubljana: Nova revija.
- Totalitarismus im 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*, 1999. Ur. Eckhard Jesse. Bonn, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luka VIDMAR, 2010: *Zoisova literarna republika*. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Karl VORLÄNDER, 1977: *Zgodovina filozofije III/Prvi del*. Ljubljana: SM.
- Zbornik Brižinski spomeniki*, 1996. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

UDK 821.163.6.09

Marjan Dolgan

ZRC SAZU Institute of Slovene Literature and Literary Studies, Ljubljana

THE CAPITAL AND CENTERS OF SLOVENE LITERATURE

Geographical analyses reveal the diversity of capital cities, their mobility, and impermanence. Of significance to Slovene literary history is the existence of separate political and literary capitals. The latter, the seat of literature, gradually came into being in the course of history as a function of socio-political conditions. In addition, smaller centers of Slovene literature were formed in partially Slovene or completely foreign cities. Differing literary relations between the seat of literature and literary centers are the consequence of political processes.

Key words: geography, state capital, typology of political capitals, seat of national literature, Slovene literary history, Dunaj – Vienna, Ljubljana, Celovec – Klagenfurt, Trst – Trieste, Buenos Aires, Kirsch

1 Introduction

The *Slovar slovenskega literarnega jezika* [*Dictionary of the Slovene literary language*] defines the word »capital« as »stylistically unmarked« name for a »capital city« and as a »journalistic« designation for »city or town that is the center of some activity«. Etymologically, it means a town where an enthroned ruler governs citizens of the town and vicinity. Many speakers of the language associate the word »capital« with the word »metropolis«. The *Slovar slovenskega literarnega jezika* defines it as a »stylistically unmarked« designation for »the main, principal town of a state or region«. In the same dictionary, »town« is defined as »a population center that is the administrative, economic, and cultural center of a wider area«. The phrase »the capital of a state« further means a population center in which »the headquarters of the highest state bodies are located«. One of the definitions for word »center« is »capital city, town, or place where a certain activity is centered«, »place where something emerges, is concentrated, and from which it further spreads«, »whatever is the most significant, the most important for something«. (SSKJ 1997: 544, 548, 1022)

The words cited bear meanings that pertain to a concentration of political, military, economic, and cultural power that subordinate the main town and its surrounding area. The words »seat« and »metropolis« are therefore not value neutral, but are emotional and reflective designations for a »capital city«.

Regarding their expressiveness, the use of both words can be either positive (favorable or approving) or negative (critical or disapproving). The tone is only evident from the spoken or written context. However, the goal of this article is not a linguistic comparison of these terms. The aim is to define the importance of certain towns and cities that became political capitals, seats, metropolises, or centers in Slovene literary history; to describe the reasons some towns gained such a status; and to describe their mutual relationships in different historical eras. For utmost clarity, this article

on literary history also addresses conceptual relationships between words not found in the dictionary.

2 In this article, by the stylistically unmarked name »capital« is meant the headquarters of political, economic, and cultural power of a larger geographical entity, normally a state, country, region, or province. Whereas the dictionary terms »seat« and »metropolis« are normally defined as synonyms, they are used in this article with slightly different meanings. I consider the fact that the »capital city« of a given country is not always necessarily the literary capital. This is even truer for multinational states with literatures in different languages. In these cases, the capital is primarily the political center of the state and a center of literature for the national majority. The seats of national minorities and their literatures are smaller towns within the state, which at the same time are seats of provincial, regional, or county political, and economic authority. Because of this differentiation, the term »capital city« will be from here on used for the headquarters of the state with the attendant political, economic, and cultural implications. The term »metropolis« is a synonym for »capital city«, but will not be used further in order to avoid its terminological complexity.

Term »seat« will be used for a city with a nation's highest cultural and literary concentration, even when this nation is not politically independent and has a separate political capital. There are examples of political capitals doubling as cultural and literary seats, as well as cases where besides a political capital and seat of culture there also exists a smaller town with less concentrated culture and literature. In this article, the term »literary center« refers to such a town.

The fundamental relationship between sites of national literature is hierarchical due to the differences in cultural intensity. The political capital of a nation state that is at the same time the seat of a national literature occupies the highest position. In this case, the nation is politically independent. When a nation is politically dependent, the political capital may be only one of the nation's literary centers. Usually its literary seat is in a smaller town that is politically and indirectly also culturally—and in terms of literature—subordinate to the political capital. In second or third place in the hierarchy is a literary center, which is by definition on a lower level than literary seat or political capital city. This hierarchy of towns in national literature and mutual political-literary relationships is not permanent, but changes through the history as a function of socio-political changes. In addition national literatures tend also to have geographical specificities, which result from different political and cultural contexts.

This presentation of the three types of towns gives the impression that capital cities are the most permanent element in the hierarchy; however, historico-geographical facts show that the status of a capital city can vary. Paris and London have several centuries' long traditions as capital cities. Rome, which is considerably older, was the capital of a state since antiquity; however, it became the capital of Italy in 1870 only with difficulty. Two hundred years ago Switzerland had a rotating system for the capital. Peter the Great moved the capital in 1712 from Moscow to Saint Petersburg, which then remained the capital for about two hundred years. After the October revolution, Moscow again became the capital and has retained this function. Brazil's

national capital was moved in 1960 from Rio de Janeiro to the newly founded city of Brasilia, which was built to accelerate the development of the country's central region. Bolivia has two constitutionally defined capital cities. The Republic of South Africa has three capital cities. A surprising exception is The Republic of Nauru in the Pacific, the only country in the world that has no official capital city because of lack of urbanization and no nation-state tradition (KIRSCH 2005: 9, 18).

Another exception is the German capital. Each of Germany's lands had, since Medieval times, its own capital—for example, Berlin of Prussia and Munich of Bavaria. After these lands joined, in 1871, a unified federal Germany, Prussian Berlin became the German capital; however, the awareness of belonging to individual lands that were formed from past princedoms, and of their capitals persists even in current federation. After WW II, Germany was divided into two states, each with its own capital. Bonn was the capital of the Federal Republic of Germany (West Germany), and Berlin was the capital of the Democratic Republic of Germany (East Germany). However, Berlin was yet again partitioned, with one side belonging to the East and the other to the West. This situation was further complicated by the fact that West Berlin was an enclave inside East Germany. Due to its small size and primarily administrative function, Germans often referred to Bonn sarcastically as a »governmental village«, Frankfurt-am-Main, the financial capital of West Germany, was scornfully called »Bankfurt«. Munich has often been perceived as »Germany's secret capital city«. The writer Thomas Mann moved not to Berlin but to Munich in 1891, where he lived until 1933, when he moved abroad to escape the Nazis. His preference for Munich itself testifies to the level of culture in the Bavarian capital city. Berlin regained its full status capital city after the union of East and West Germany in 1991, despite some resistance due to the city's historico-political baggage.

Two examples will suffice to show that not every capital city is necessarily the cultural and literary seat of the country. The current Swiss capital, Bern, is on the cultural periphery in comparison to Zürich. A similar relationship exists between Washington and New York in the United States. Migrations, status changes, and inter-city rivalries explain why capital cities are affirmed, approved, and praised, just as they are the objects of biting criticism. For some people they are »a destiny, a blessing, or the death of the country«; others see them as »just a remnant that is a cash cow for silly tourists« (KIRSCH 2005: 12).

3 These examples demonstrate that political capitals are differentiated with respect to historical tradition, permanence, size, and their economic and cultural development. This led the German geographer Martin Schwind in 1972 to cast the following hierarchical typography of capital cities: *world metropolis*, *multifunctional capital city*, *governmental town*, *capital city with stunted development*, *undeveloped capital city* (SCHWIND in KIRSCH 2005: 12). Schwind's typology was improved upon in 2005 by another German geographer, Jens Kirsch. He omitted the category *undeveloped capital city*, which three decades ago applied to capitals of new African states that have since developed. He also added the category *former capital city*. The revised typology is:

- *Globally influential metropolis* (e.g., Tokyo, London, Paris, Moscow);
- *National center of a highly developed country* (e.g., Washington, Brussels, Seoul, Berlin);
- *National center of a less developed country*, (e.g., Addis Ababa, Damask, La Paz, Dhaka);
- *Government city of relatively low economic, cultural, and demographic importance* (e.g., Brasilia, Canberra, Ottawa);
- *Former capital city* (e.g., Istanbul, Saint Petersburg, Rio de Janeiro). (KIRSCH 2005: 49)

The same geographer also defined four ways of selecting a political capital:

- When a new state is formed on a territory without a city that previously functioned a capital, then an entirely new capital city is established.
- When a state is formed on a territory with a city that had once functioned as a capital, then its function is renewed.
- When a new state is trying to overcome a former political system on a certain territory, then the previous capital city is replaced with a new one.
- A political capital is moved not only for symbolic reasons, but also for practical, spatial ones. (ibid.: 17-18)

There are several other factors that affect the selection of a capital city: »demographic or economic spatial structures, historical symbolism, military strategy, spatial planning«, and »the personal preferences of the decision maker« (ibid.: 12). Yet the same geographer rightly emphasizes that age, size, development, and other characteristics are not essential for choosing a political capital; its »national symbolic function« is important, »persisting through past and present power relations and the country's cultural or political achievements. This is what in the end differentiates capital and non-capital cities« (ibid.: 12).

It is necessary to examine how the Slovene political capital, Slovene seat of literature, and Slovene literary centers came into being in light of geographic findings on the variability of political capitals.

4 After the ancestors of today's Slovenes settled in the Alpine region at the beginning of ninth century, the central territory of the settled space was »Carinthia, which was already in ancient times highly cultivated« (Pogačnik 1968: 10), and so it was there that the Slovene state of Karantanija was established. However, the loss of its political independence prevented formation of a pre-Slovene political capital. The Christianization of the Slovenes from the foreign cities of Salzburg and Aquileia shows that these were at the time political and religious centers, ones that began subjugating the Slovenes. Consequently, the two principal manuscripts of the initial phase of Slovene literature were not written in one area. The oldest preserved Slovene literary manuscript is the »Brižinski spomeniki« [Freising Manuscripts], written around the year 1000. Most likely it was written in Carinthia for the bishop of Freising, who required it for work with the local Slovene believers. However, the Freising Manuscripts was kept in the diocesan seat, Bavarian Freising, which controlled

estates in Carinthia, the Canale Valley, and Škofja Loka (*Brižinski spomeniki* 1996). The second, a manuscript of prayers from the vicinity of Rateče in the upper Sava valley, was written in the fourteenth century, and is also known as the »Celovški rokopis« (Celovec/Klagenfurt Manuscript) after the place where it was found. It testifies that the ecclesiastic administration of the upper Sava valley was in one of the Carinthian dioceses and, indirectly, in a larger religious center outside of what is today Slovenia. Yet another manuscript, the Stična Manuscript, written in the fifteenth century at the Stična Monastery, indicates the existence of a Medieval religious and cultural center in the Dolenjska region.

It is possible to assume that the Celje counts, who had conquered a significant amount of Slovene land in the fourteenth and fifteenth centuries, would have continued expanding their territory and founded not only a political, but a cultural center as well. This would have positively impacted Slovene literature, but the counts' line ended. Celje would probably have prevented or slowed Ljubljana's rise. The Celje estates passed to the Habsburgs, who reigned over most of the Slovenes, divided among several provinces, from Vienna, which was for several centuries, until the end of the Habsburg monarchy in 1918, the capital city of Austria and of the Slovenes living in the Austrian provinces.

Ljubljana advanced as a unifying political and cultural force in Slovenia after acquiring two administrative functions, secular and ecclesiastic, elevating the city to the level of a local political and religious center. In the thirteenth century, Ljubljana became the political capital of the Carniolan province, which in the following century came under Habsburg rule. In 1461, it became the seat of the Ljubljana diocese, which was gaining in importance by gradually incorporating parishes from other ecclesiastic administrative units. Carinthia was the only province at the time with a majority of Slovene population; therefore, it played an important role in the emancipation of Slovendom over the following centuries. It was somehow natural that the most intense manifestation of the sixteenth-century Reformation was precisely in Ljubljana. The printing of Slovene books during the Reformation set the foundation for the future development of Slovene literature as a special secular and aesthetic phenomenon.

An important turning point in literature was the separation of secular from religious literature with the release of the literary almanac *Pisanice* in the Enlightenment period. This is the first evidence that Ljubljana was the seat of Slovene literature. The modeling on Viennese almanacs evidenced the influence of one of the centers of German literature on the seat of Slovene literature, which, compared to Vienna, the political capital of a state, was only a provincial administrative city. Despite later Slovene political gains and the qualitative and quantitative development of Slovene literature, this basic relationship between Ljubljana and Vienna persisted into the 1920s, when most Slovenes lived in the Kingdom of Yugoslavia. For instance, after WW I, the playwright Slavko Grum did not attend a university in Ljubljana, Zagreb, or Belgrade but went to Vienna, where he found models for modernizing Slovene drama.

The Enlightenment was important not only because of the establishment of a seat of Slovene literature, but also because it strengthened Ljubljana's administrative role, as seen in the decision of the French to make it the political capital of the Illyr-

ian Provinces (1809–1813). Ljubljana was promoted from its position of provincial capital city and advanced towards the status of political capital of a larger state entity. Further, Zois and Kopitar attempted to exert political influence to form an Illyrian Kingdom of, which was to be a state of the Slovenes and other South Slavic peoples in Austria. The state was in fact founded, but only formally and partially, since it preserved former provincial borders. Ljubljana only became the capital of the Ljubljana district, not of a kingdom within Austria (VIDMAR 2010: 276–288). Yet the concept of the Kingdom of Illyria contained the kernel of the idea of a United Slovenia, which from the mid-nineteenth century on became the Slovene political project. Both the project of the Kingdom of Illyria and United Slovenia project were important stages towards Slovene statehood, which became a reality in 1991, when the Republic of Slovenia was founded. Beside administrative dependence, Ljubljana maintained its strong dependence on Vienna in literary sphere. Slovene dependency on Vienna, including in literature, is seen in censorship of the almanac *Krajska čbelica*, which went to the censor in Vienna. The almanac was censored not by some German, but by the Slovene Jernej Kopitar. He was not disposed to it and so impeded publication. This was not an isolated instance of a politically influential Slovene acting non-supportively and adversely affecting Slovene literature. These kinds of actions reached their climax under the communist regime in the late twentieth century.

Although Ljubljana gained ground as the national seat of literature throughout the nineteenth century, it was not a favorable place to live and publish for all Slovene literati. The rise of its administrative, political, and literary power was weakened by the German and majority Slovene populations' colliding views, as well as by ideological and party divisions among the Slovenes. In addition, administrative moves in Ljubljana applied only to the region inside the borders of Carniola and did not extend to other lands, like Gorizia, Carinthia, and Styria. Hence they had absolutely no validity in the Hungarian part of the dual Habsburg state (current Prekmurje). Slovenes were a minority in these regions and were therefore, in comparison to Carniola, much more exposed to pressures from the majority populations. The status of Ljubljana as the seat of Slovene literature was further threatened by certain unresolved questions regarding the Slovene literary language, its alphabet, and differences between Slovene dialects that were native to Slovene writer, as well as by Croatian unitarism and Illyrianism. This caused some writers who were not originally from Carniola to reject Ljubljana. For instance, Stanko Vraz weighed Ljubljana versus Zagreb and finally decided for Croatian literature and moved to Zagreb.

Opposite tendencies were present as well, since Ljubljana was appealing as a seat of literature for some Slovene writers who were not originally from Carniola. Anton Aškerc moved there after having difficulties in Styria. Even though he planned to, the poet Simon Gregorčič did not move to Ljubljana from the Gorizia region; however he was attached to Ljubljana by political support from the Slovene liberal camp.

In the nineteenth century, Celovec, the capital city of Carinthia, concurrently developed as a German and Slovene literary center. Some of the institutions there surpassed those in Ljubljana. The initial motivators were Slovene language courses for seminarians taught by Anton Martin Slomšek, later bishop of the Lavantall Diocese. The most important was the founding of the St. Hermagoras Society (»Društvo

sv. Mohorja«, later »Mohorjeva družba«), the largest Pan-Slovene publisher, which published books for wide range of readers. The initiator of this idea was Slomšek as well, who correctly anticipated that Slovene literature would be strengthened by a successful Slovene house with a program that would serve the literary needs of the predominately rural population, gradually advancing readers with entertaining, educational, and popular technical literature. Publication runs grew. The collection *Slovenske večernice* [Slovene evening tales], still published today, led to a new genre, the so-called evening tale. Even though literary critics, writers, and supporters of elite literature were hesitant and sometimes dismissed its value, the evening tale became an important genre. It was even practiced by writers like Jurčič and Cankar, the latter of whom was prepared to overlook his high literary principles for money.

Ljubljana envied Klagenfurt for its success and often caused it problems. This is evident from Slomšek's letter of 1853: »You cannot forget that we are Slovenes as well, and so do not claim always to have the last word« (*Arhiv za zgodovinsko narodopisje* 1930–1932: 316). His words demonstrate one of the fundamental laws of the relationship between the seat of literature and a literary center: the first is tolerant so long as the second is peripheral. However as soon as the seat is outshone in some literary matter, it starts hampering the other in different ways. At that point, the seat forgets about national, pan-Slovene interests, because it respects only partial, private, party, political, conceptual, or ideological interests. This has harmful effects on literary as well as national interests, which those at the seat of literature do not recognize because of their partisan blindness. The negativity in such cases has been marked in the twentieth century.

However, Celovec surpassed Ljubljana not only by having the largest and most successful Slovene publishing house, but also with its literary journal, *Slovenski glasnik* (1858–1868), edited by Anton Janežič, who used some literary works by »Carniolan« authors to enforce higher aesthetic standards for Slovene literature of the kind Ljubljana did not enforce. A journal of comparable significance was published in Ljubljana no earlier than in 1881, when *Ljubljanski zvon* was opened. The Celovec journal *Kres* (1881–1886) was not able to compete with it. By that time the majority of the best Slovene literary talents in Carniola and neighboring lands, like Aškerc and Gregorčič, had oriented themselves to the capital city of Carniola. In 1888, Catholic-oriented writers from all Slovene regions received their own journal, *Dom in svet*. Both journals continued to be the main Slovene literary channels until the end of WW II. Because they introduced various literary trends, they were also the foundation for the development of all Slovene literature. The journal *Zvon*, published in Vienna by Josip Stritar in 1870 and again between 1876 and 1880, filling a void between *Slovenski glasnik* and *Ljubljanski zvon*, indicates how difficult it was for Ljubljana to win recognition as the seat of literature, since it was incapable of bringing out a major Slovene literary periodical until 1881, one that could compete with Slovene literary journals published elsewhere.

In the beginning of the twentieth century, Ivan Cankar changed the fundamental literary relationship between Ljubljana and Vienna. At that time, many Slovene writers lived for only a few years in Vienna, while at the university. After graduation most of them returned to Ljubljana or other Slovene towns, where they continued

their literary activities and collaborated with Ljubljana, the seat of literature. Despite his unsuccessful university studies in Vienna, Cankar stayed there for many years, using his formidable literary creativeness to define new literary standards for the national seat of literature. He was often rejected in Ljubljana, which had lower literary criteria. During his stay in Vienna, Cankar was exposed to foreign literary trends, as well as the cultural and bohemian perspectives of a metropolis such as did not exist on Slovene ethnic territory. From Vienna he had an external view of the Carniola capital's rural market nature, the provincialism of the Slovene seat of literature, and Slovene conditions. This influenced the development of his ambivalent attitude towards Slovendom, which is most picturesquely presented in his syntagma: »homeland« as »health« and »homeland« as a »prostitute« (CANKAR 1974: 253–256, 413; CANKAR 1969: 92).

Cankar must also be mentioned because he belongs to the group of writers who voluntarily lived outside of their national literary space. Frequently they chose a peripheral city of some other national literature (Joyce in Trst, Pound in Rapallo), an enclave in the middle of other national literature (Kafka in Prague), or they moved around to cities of various literatures (Rilke to Prague, Munich, Berlin, Paris, Devin/Duino and Switzerland).

5 A great reversal in relationships between Slovene literary cities occurred after WW I. The Austro-Hungarian Empire had broken apart, and Slovenes were politically too weak to realize the concept of United Slovenia, and so they were divided between Yugoslavia, Austria, Italy, and Hungary. Most Slovenes entered into their first state, Yugoslavia, with great illusions. They were soon disappointed because of Serbian unitarism, political dictatorship, and differences between Central European and Balkan mentalities. Their new subordinate position was flagged by the fact that the Slovene territory in Yugoslavia never received the administrative name »Slovenia«. After having various names, it was designated as the Drava Banate from 1929 until the beginning of WW II, with Ljubljana as its administrative capital city and seat of Slovene literature. The 1939 plan for an autonomous Banate of Slovenia was never realized because of the outbreak of WW II (ŠMID 1994). The former Slovene literary center in Celovec faded between the two wars. The Mohorjeva družba moved first to Prevalje, and later to Celje. Slovene cultural life in Gorica and Trst also waned under Italian fascism. Despite its multinational character, at the beginning of twentieth century Trst was becoming one of the Slovene literary centers thanks to certain Slovene journals and organizations, as Cankar's lectures there attest. After WW I, Belgrade became the political capital for Slovenes living in the Kingdom of Yugoslavia. However, Belgrade never became as influential in Slovene literature as Vienna had been. Due to the political conditions in Austria and Italy between the wars, the Slovene literary space was reduced to the Slovene territory in Yugoslavia. This happened despite the increased political power of Slovenes, which was not actually as significant as expected before they joined the Kingdom of Yugoslavia. Despite Serbian unitarism, which replaced Germanization, Ljubljana, with the help of newly established institutions, including a partial (incomplete) university, strengthened its cultural status in comparison to the one it had in the Austrian-Hungarian Empire.

WW II threatened the existence of Slovene nation, its literature, and its seat of literature. War activities in ethnically Slovene territories were simultaneously a foreign occupation, anti-occupation resistance, communist revolution, and civil war. Because of the occupation and censorship, the seat of literature had limited functions and only in the Ljubljana district, having lost its bases in Gorenjska and Štajerska. An unforeseen development was the formation of underground center of Slovene literature in Vienna, which was established by a small group of Slovene writers that found themselves in occupied Vienna. They started publishing a literary periodical, *Dunajske domače vaje*, edited by Janez Remic. The main poet in the group was Ivan Hribovšek (PIBERNIK 1991). The war and unfavorable socio-political conditions prevented continuation of the periodical; however, it is evident from the materials that have been preserved how persistent Slovene writers were in trying to maintain the high quality, elite Slovene literature pioneered by Prešeren.

In the meantime, in ethnically Slovene territories, an incomparably greater, intensive, and diametrically opposed process was taking place in partisan units and the areas they controlled (e.g., Bela Krajina). It had appeared less noticeably in the pre-war debate on the literary left (JENŠTERLE 1985): the planned degradation of Slovene literature into a propaganda instrument. This process was camouflaged as counter-occupation resistance and communist revolution (DOLGAN 1988: 34–46; 1990: 100–119, 244–246; 1993: 60–69). Many Slovene writers supported the resistance against the occupation during the WW II. They cooperated in the utopian belief that they were helping to establish absolute social and political »freedom« and the most »progressive« political system in the world, which would in turn furnish maximum creative »freedom« for Slovene literature. In fact, after WW II the maximum, worst political violence in the literature's history befell it, lasting until the end of the communist system (*Temna stran meseca – The Dark Side of the Moon* 1998; GABRIČ 1995).

The majority of Slovene territory came under the »second« Yugoslavia after WW II. Ljubljana was no longer the capital city of a banate, but the capital of first the »People's« and later the »Socialistic Republic of Slovenia«; however, Belgrade remained the political capital of the state. Despite a new political doctrine and repetition of the cliché about »brotherhood and unity of our nations«, Belgrade did not shed Serbian unitarism, but preserved it in different ways. For example, Slovene was to be used for communications in partisan units during the war; after the war, the »Serbo-Croatian« language was mandatory in all Yugoslav military units; »Serbo-Croatian« was mandatory in Slovene elementary schools, but Slovene was not a subject in the schools of other Yugoslav republics; in the 1980s, a plan appeared for a »common core« curriculum for all Yugoslavia. Like nineteenth-century Illyrianism, the new Illyrianism at the beginning of the twentieth century, and pre-war unitarism, these unitaristic actions were variants of a constant attempt of a neighboring Yugoslav nation not only politically to subjugate, but also to eliminate Slovenes as a nation. Due to Slovenes' political naiveness, both twentieth-century political formations were successful in politically overpowering them. The obstacles to complete subjugation were the Slovene language, culture, and literature; therefore, the dominant nations in both political formations tried to achieve cultural assimilation of the Slovenes. The attempt was actually the same as Germanization, Italianization, and Magyarization,

only it came from a different geographical direction. Slovene power was no equal for WW II occupiers or other foreign political agents after the war, and thus was eventually transformed into introverted aggressiveness, national sadomasochism and national self-destruction.

Violence against Slovene literature took different forms: a list of forbidden books immediately after the war; following the Soviet pattern, socialist realism was mandatory; mythologization of the partisan movement and revolution; forbidden, taboo topics and persecution of Western European »bourgeois« and »decadent« literary movements. Though political ties with the Soviet Union were sundered in 1948, the government, in line with its totalitarian nature (JESSE 1999; BENOIST 2001), interfered with literature by applying Stalinist measures. This continued almost until the end of the political system in 1991, with actions like arrests of writers and dissidents and closings of literary journals. The government carried out two campaigns against Kocbek, prohibiting publication of his works for years and eavesdropping on him. It also watched ideologically questionable writers, hindering publication of controversial books and appointing trusted personnel to leading positions at cultural and literary institutions.

6 Even before the end of the war it was already possible to predict the forthcoming violence against Slovenes who disagreed with communism. Thus several thousand of them emigrated abroad after the war ended in 1945. Among them were several writers from Ljubljana (POGAČNIK 1972a; 1972b; *Slovenska izseljenska književnost* 1999). About 7,000 Slovenes settled in Buenos Aires, Argentina, where a well organized center of Slovene literature appeared with adequate infrastructure: primary schools, secondary high schools, and for some time even a Slovene studies department within the Ukrainian university; cultural clubs, publishing houses, and several newspapers and magazines, among which was the literary journal *Meddobje*, founded in 1954. Contributors to this journal were Slovene writers from all around the world, except from Slovenia, because contributing would have been punished by the communist regime. An exception was Stanko Majcen, who nonetheless dared to publish in Argentina under a pseudonym.

It is significant that the Slovene literary center in Argentina, as one would expect due to its political emigre status, did not revive the model of sentimental literature about the homeland, but continued the model of aesthetically high literature. This is seen in the translations of poets like Valéry and T. S. Eliot; in reprints of Balantič's poems that were forbidden in the »People's« or »Socialistic Republic of Slovenia«; in discovering and printing the second best WW II poet, Ivan Hribovšek (Kos 2005/2007: 178–184); in the narratives of Zorko Simčič, whose motifs, ideas, and style outshone contemporaneous narratives in Slovenia. This is especially noticeable in his novel *Človek na obeh straneh stene* [*The man on both sides of the wall* 1957]. The same is true of the novel *Ljubljanski triptih*, by Ruda Jurčec, which was published in Buenos Aires the same year. With a multi-perspective narration and the first literary discussion of post-war Stalinist »Dachau« trials in Slovene literature, this work exceeded prevailing literary standards in Slovenia. For several decades these trials were a taboo topic in Slovenia and were not to be discussed in public or in literature.

All Argentine-Slovene publications were forbidden in Slovenia, but individuals were smuggling them from foreign bookstores. Writer and dramatist Drago Jančar was arrested for such an »indiscretion«. The national and university libraries in Ljubljana received these publications, but they were kept in a special vault »D«, which was not accessible to the public but only to rare individuals.

A great many Slovene writers from the seat of literature personally did not oppose the activities of the Buenos Aires literary center, since they were aware of the unpleasant divisions between Slovenes and the post-war consequences. However, the Slovene political center in Ljubljana acted against it in accordance with the doctrine of permanent revolution and paranoiac fear of any opposition, fighting against former ideological and military opponents. The latter used documentary and memoir publications to demythologize the varnished war past of the governing Slovene leadership and to reveal its pre- and post-war executions. Therefore it is not surprising that the second political campaign against Kocbek, because of his writings about these massacres, resonated beyond Slovenia's borders and attracted attention abroad. The German writer Heinrich Böll also became involved (A bibliography of German responses at the time was published in the collection *Jugoslawien-Österreich* 1986: 210–11).

The other important post-WW II Slovene literary center was established in Trst, where previous Slovene political, cultural, and literary activities were renewed with the help of emigres from Ljubljana. At the same time, because of their political affiliation and party pluralism in Italy after the war, right and left political-cultural blocs formed. Some Slovene institutions, publishers and newspapers gravitated diametrically to both sides, like the Slovene Radio Trst A to the right, and the Slovene theater in Trst to the left. The Slovene communist government was financially and ideologically supporting the left bloc, which was favored by the homeland, while it was obstructing the right bloc. Writers, poets, essayists, and other artists from the homeland were allowed to cooperate with the Slovene left bloc in Trst, but not with the right. The writer Vladimir Bartol was during the first decade after the WW II the president of Yugoslav-oriented Slovene-Croatian Union in Trst and often visited his family in Ljubljana. However, the Ljubljana-based Marjan Rožanc, who was co-editor and journalist for the Trst journal *Most*, was prosecuted a decade later.

The writers Boris Pahor and Alojz Rebula, too, were members of the Slovene literary center in Trst. They both were disliked by the government in Ljubljana and were spied upon because of their ideological beliefs and friendship with Kocbek. During the second campaign against Kocbek, Pahor was even forbidden for some time to enter Slovenia. The resistance movement during its rise in WW II had tolerated Kocbek as a valuable ally and used him to attract Catholics. However, after the war the government discarded him as a needless and disruptive political character. He was prevented from publishing and viewed as a potential opponent to the government, which spied on him until his death, but then hypocritically celebrated him at his funeral (OMERZA 2010).

The third and smallest post-war Slovene literary center was established in Celovec with the restoration of the St. Hermagoras Society; however, it was not allowed to supply communistic Slovenia with their publications. The reason was that

the publisher was a part of the Carinthian Slovene right bloc that fostered contacts with the center in Buenos Aires and with the Slovene right bloc in Trst. The government in Ljubljana supported the Carinthian Slovene leftist political and cultural bloc. The most prominent Carinthian literary name on both sides of the Slovene border is the writer Florjan Lipuš. The idea of realizing a »unified Slovene cultural space« arose towards the end of Yugoslavia. However, the government in Ljubljana continued to watch their opponents and to favor their ideological supporters, regardless over which border.

It was so until 1991, when the communist regime in Slovenia ended and a new, politically pluralistic, independent state was created. This resulted in the opening of borders and facilitated the flow of literature between the seat of literature and the three literary centers abroad. Ljubljana is no longer only the seat of literature, but has become the political capital of the Slovene state. The century-long process of the parallel but unbalanced literary and political rise of Slovendom finally ended in one place. Just as in the Hegelian model, the Slovene »spirit« reached its highest fulfillment in culture and literature, and then in the political sense as well. To cite the young Hegel, the state is "the highest manifestation of spirit" (VORLÄNDER 1997: 79).

7 When viewed from the perspective of Kirsch's geographical measures, Ljubljana has become the political capital of a new state because, even before it was so in actuality, it had already been the headquarters of lower political and administrative units; it is almost in the center of the current Slovene ethnic territory; and is for all Slovenes the cultural and literary center as well, and therefore has symbolic meaning. A problem arises when trying to categorize Ljubljana in a hierarchical typology of capital cities by using Kirsch's measures. Some Slovene cultural workers anticipated that Ljubljana might become a »new Athens«; however, this turned out to be but a pretentious illusion. Even though Ljubljana is now the capital city of the independent state of the Republic of Slovenia, a member of the European Union, it still has not gained enough cultural importance to garner this metaphoric epithet. In addition, it is best to avoid emphasizing Ljubljana's possible global importance—something that can be viewed as a contemporary version of megalomania—because the Slovene capital city will probably never attain to this level. However, this prudent opinion does not imply that Ljubljana should stop trying to outgrow provincialism. Slovenes perceive that they live in a relatively well-developed state, yet Ljubljana's status is hard to compare to that of cities listed in the second of Kirsch's categories. Therefore, Ljubljana ought to be categorized in an undefined class between the second and third category, between »national center of a highly developed country« and »national center of a less developed country«. Still, we need to take into account that as with any typology, this one, too, takes into account only the main characteristics of the phenomena being examined. Details are neglected, which leads to simplifications. Nonetheless, it is beneficial to view the status of the Slovene city from the other perspective.

With respect to political, economic, and cultural potential, Ljubljana is not able to compete with foreign metropolises. However, when Slovenia is compared to other, larger nations that do not have their own state, Ljubljana as a capital of an independ-

ent state is, with respect to Slovene literature, in a favorable position. In general, production, distribution, and reception of the national literature are optimal within a nation state; however, they are not and never will be ideal. A people's political independence in the form of a nation state is reason in itself for forming governmental institutions. These simultaneously stimulate concentration of educational and cultural institutions and directly or indirectly accelerate the development of literature. Most Slovene writers live in Ljubljana, where the seat of their national professional society, the Društvo slovenskih pisateljev [Slovene Writers' Society] is located, and the seat of the international association PEN. It is also the place where most of the Slovene literary journals are published, and it has the most active publishers and theaters that stage Slovene playwrights' works. There are also the majority of libraries, including the central national library, which has the largest collection of books and of Slovene writers' manuscripts. The majority of educational institutions are there, as well as three of the most active research institutions for Slovene literature (Slovene Studies and Comparative Literature at Ljubljana University's Filozofska fakulteta, and several departments at the Research Center of the Slovene Academy of Sciences and Arts). Even without a detailed listing of facts and other data, it is obvious that Ljubljana is the seat of Slovene literature. The capital city of the Slovene state has finally become the identified with the seat of Slovene literature. It accepts other Slovene literary centers as legitimate.

Contemporary Slovene literature has, therefore, a single seat but also several centers, which makes it hierarchical. It contains a spatial dominant, which in terms of literary potential surpasses and influences the other three, spatially dislocated centers. However, this is not a rigid, closed, or one-way hierarchy, since Slovene literary centers are not influenced only by the Slovene capital, but often even more by literary centers and capitals of other foreign national literatures (e.g., Italian, Austrian-German, Argentine-Spanish). The Slovene literary seat is not self-sufficient, but is rather influenced by larger foreign literary seats, like Paris and London. Hierarchy of influences between individual spatial units of different literatures is therefore present on several levels:

- between seats of national literatures (e.g., between Paris and London);
- between a national literary seat (e.g., Ljubljana) and its smaller centers (e.g., Trst, Celovec, and Buenos Aires);
- between centers of two different national literatures, especially when a dislocated center of one literature resides within the center of a different national literature (e.g., the Slovene center in Trst is influenced by local Italian literature or some other Italian literary centers, like Milan, or indirectly by some other foreign literary center like Paris);
- between centers of one national literature and a seat of a different national literature when existing in the same geographical space (e.g., the Slovene center in Buenos Aires, which is also the seat of Argentine literature).

In general, the answer to the question of whether a small (numerically) literature like Slovene needs several centers besides the seat of literature is negative. However, this analysis showed that spati-geographical status of Slovene literature is not only a

consequence of its immanent development, but also of foreign, socio-political events. Slovene literature has taken different approaches to adapt to foreign influences, and so secured its existence and development. The price it paid was not small, but that is the subject of another article.

WORKS CITED

- Alain de BENOIST, 2001: *Totalitarismus: Kommunismus und Nationalsozialismus – die andere Moderne: 1917–1989*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.
- Arhiv za zgodovinsko narodopisje 1930–1932 [*Archive of national history*]: Book I. Ed. Fran Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.
- Ivan CANKAR 1974: *Zbrano delo XVII* [*Collected works*, vol. 17]. Ed. and commentary by France Bernik. Ljubljana: DZS.
- , 1969: *Zbrano delo IV* [*Collected works*, vol. 4]. Ed. and commentary by Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
- Marjan DOLGAN, 1988: Logotehnika partizanskega tiska [Obligatory regulations of the partisan press]. France Bernik, Marjan Dolgan: *Slovenska vojna proza*. Ljubljana: SM.
- , 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti: Fanfare in tihotapci* [*Slovene literary programs and manifestos*]. Ljubljana: MK (Kondor, 256).
- , 1993: Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati [How to write ideological kitsch and live on it]. Vitomil Zupan. Ed. Aleš Berger. Ljubljana: Nova revija (Interpretacije, 3).
- Aleš GABRIČ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–1962* [*The socialist cultural revolution: Slovene cultural politics 1953–1962*]. Ljubljana: CZ.
- Marko JENŠTERLE, 1985: *Skeptična levica* [*The skeptical left*]. Maribor. Obzorja (Znamenja, 81).
- Jugoslawien – Österreich, 1986: Literarische Nachbarschaft. Ed. Johann Holzner and Wolfgang Wiesmüller. Innsbruck: Institut für Germanistik (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, Band 28).
- Jens KIRSCH, 2005: Hauptstadt: Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols. Berlin: LIT Verlag.
- Janko KOS, 2005/2007: Hribovškova poezija včeraj in danes [Hribovšek's poetry today and yesterday]. *Glasnik Slovenske matice* 29–31/1–3. 178–184.
- Igor OMERZA, 2010: *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584* [*Edvard Kocbek – personal dossier no. 584*]. Ljubljana: Karantanija.
- France PIBERNIK, 1991: *Slovenski dunajski krog 1941–1945* [*The Slovene Vienna circle 1941–1945*]. Ljubljana: CZ.

- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I* [*A history of Slovene literature*, vol. 1]. Maribor: Obzorja.
- , 1972a: *Zgodovina slovenskega slovstva VIII* [*A history of Slovene literature*, vol. 7]. Maribor: Obzorja.
- , 1972b: *Slovensko zamejsko in zdmsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti* [*The Slovene abroad and domestic literature: An outline and consideration of values*]. Trst: Zaliv.
- Slovenska izseljenska književnost 1–3* [*Slovene emigrant literature*, vols. 1–3]: 1999. Several authors. Ed. by Janja Žitnik in collaboration with Helga Glušič. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.
- Gašper ŠMID, 1994: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939 [A summary of the organization of the Slovene Banate from 1939]. *Arhivi* 17 1 /2. 118–119.
- Temna stran meseca*, 1998: *Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: Zbornik člankov in dokumentov* [*A short history of totalitarianism in Slovenia 1945–1990: A collection of articles and documents*]. Ed. Drago Jančar. Ljubljana: Nova revija.
- Totalitarismus im 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*, 1999. Ed. Eckhard Jesse. Bonn, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Luka VIDMAR, 2010: *Zoisova literarna republika* [*Zois's literary republic*]. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).
- Karl VORLÄNDER, 1977: *Zgodovina filozofije III/Prvi del* [*The history of philosophy*, vol. 3, part 1]. Ljubljana: SM.
- Zbornik Brižinski spomeniki* [*The Freising manuscripts*], 1996. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

UDK 821.163.6.09:913(497.4)

Miran Hladnik, Jerneja Fridl

Oddelek za slovenistiko FF UL, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU,
Ljubljana

PROSTOR V SLOVENSKI ZGODOVINSKI POVESTI IN NJEGOVA GEOGRAFSKA PREZENTACIJA

Zgodovinske povesti so povečini umeščene v geografsko določljiv prostor, ki ga je mogoče kartirati na zemljevidih. Ti imajo zaradi slikovne predstavitve stvarnosti veliko sporočilno vrednost. Analize in upodobitve na zemljevidih s pomočjo geografskih informacijskih sistemov zahtevajo predhodno vzpostavitev tabelaričnih podatkov. Podatkovna zbirka slovenskega zgodovinskega romana iz leta 1999 vsebuje tudi podatke o dogajališčih, ki so bili za potrebe vzorčne predstavitve na spletnih zemljevidih dopolnjeni in poenoteni za 48 izbranih romanov od skupaj 310 vpisanih. Članek popisuje izkušnje in dileme z označevanjem dogajališč v romanih in razlaga pripravo podatkov za novo podatkovno zbirko in za njihovo prezentacijo na zemljevidu. Pripenja jih na dosedanje ugotovitve o značaju in vlogi prostora v tem žanru, poroča pa tudi o drugih postavitvah literarnih in literarnovednih podatkov na zemljevide.

Ključne besede: slovenski zgodovinski roman, dogajališče, podatkovna zbirka, GIS, kartiranje

1 Uvod

Za geografsko prezentacijo prostora in družbenih pojavov so zemljevidi zelo uporabno sredstvo in so že pred besedilnimi sporočili omogočali komunikacijo med ljudmi. Sprva so služili za orientacijo v prostoru in prikaz lastninskih odnosov, pozneje pa so pomagali oblikovati odnos do sveta in predstavili ustvarjalčev oz. kartografov pogled na svet (McKENZIE 1986; DORLING in FAIRBARN 1997; COSGROVE 1999). Zato je razvoj zemljevidov skozi zgodovino neločljivo in neposredno povezan z družbenim, kulturnim, gospodarskim, političnim in ideološkim dogajanjem v družbi. V ospredju niso le geografske prvine zemljevida, pač pa njegove simbolne vrednote, saj je tudi konstrukt določenega okolja in časa (FRIDL in URBANC 2006: 53). Zemljevide odlikuje velika sporočilna vrednost, ki sta jo v začetku 20. stoletja prepoznala pionirja literarnega kartiranja Siegfried Robert NAGEL z delom *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung* (1907) in Josef NADLER v *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1927). Najbolj ju je zanimal krajevni (regionalni, deželni, pokrajinski) izvor avtorjev, kar je poleg naslovov literarnih del najpogosteje kartirani literarnozgodovinski podatek (PERENIČ 2012).

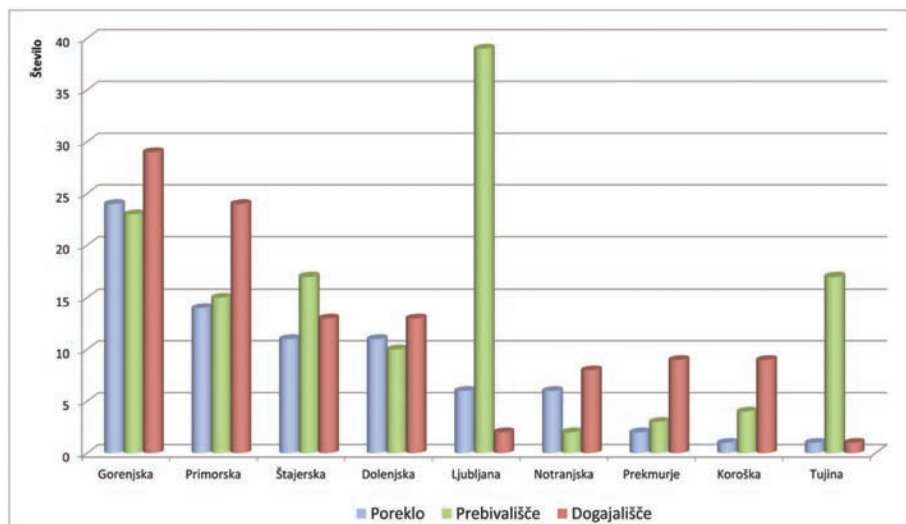
Upodabljanje literarnih prostorov je kljub uveljavljeni računalniški kartografiji časovno in vsebinsko zahtevna naloga, saj geografski informacijski sistemi omogočajo izdelavo zemljevidov in prostorskih analiz le, če imamo sistematično urejene podatkovne zbirke.

2 Dogajališča v slovenskih pokrajinskih povestih

V drugi polovici 80. let je bila za potrebe monografije o žanru slovenske kmečke povesti (HLADNIK 1990) zasnovana podatkovna zbirka, ki je med polji v zapisu vsebovala tudi samostojno kategorijo dogajališča. Leta 2000 je bila zbirka postavljena na spleto (HLADNIK in JAKOPIN 2000). Občasno jo s podatki iz diplomskih nalog dopolnjujejo demonstratorji, tako da je trenutno med 235 zapisov 130 takih, ki imajo v polju Prostor (*sp* 'space') opisne atributne podatke o lokacijah dogajanja. Včasih gre za realne kraje, npr. Hotedrščica (Notranjska) v Albrehtovi povesti *Dom na Slemenu* (1935), večinoma pa so imena krajev fiktivna oz. prenesena iz kakšne druge pokrajine. Npr. vas Kosovec v Beli Krajini, kjer se dogaja Zupančeva povest *Stari Hrki* (1934), ne obstaja, niti je ni mogoče identificirati v zgodovinskih dokumentih. *Atlas Slovenije* in Register zemljepisnih imen v Geopediji pokazeta pod tem imenom le slabo poznan vrh na jugovzhodnem robu Jelovice, daleč stran od dogajališča.

Lociranje literarnih dogajališč v realni prostor je prav zato zahtevno in večkrat tudi subjektivno dejanje, saj georeferenciranje podatkov zahteva določitev koordinat x in y za kartografske prikaze v državnem Gauss-Krügerjevem koordinatnem sistemu, ali φ (geografska širina) in λ (geografska dolžina) v svetovnem geografskem sistemu (WGS). Ker v primeru domišljjskih dogajališč koordinat ne moremo natančno določiti, si pomagamo s posploševanjem, tako da največkrat izberemo širšo umestitev v prostor, npr. namesto posameznih krajev uporabimo zgodovinske regije (Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska ipd.) ali naravnogeografske regije (Škofjeloško hribovje, Poljanska dolina, Gorjanci ipd.). Maska vsebuje še polje Žanrski tip, kamor bi se dalo vpisati npr. tudi žanrsko oznako »pokrajinska povest«, vendar do izpolnjevanja polja ni prišlo.

Primerjava med pokrajinsko distribucijo literarnih dogajališč, pisateljskimi rojstnimi kraji in pisateljskimi prebivališči (gre zlasti za pokrajinsko povest v 20. in 30. letih 20. stoletja) je pokazala, da je po številu rojstnih krajev in dogajališč na prvem mestu Gorenjska, ki je prispevala več kot četrtino (27 %) pokrajinskih povesti. Sledijo Primorska (22 %) ter Štajerska in Dolenjska z enakim odstotkom pokrajinskih povesti (12 %). Pri Gorenjski, Štajerski in Dolenjski je razmerje med številom krajev rojstev avtorjev in številom povesti, ki se dogajajo v določeni pokrajini, v korelaciji. V prid števila povesti pa to razmerje odstopa pri Primorski, Prekmurju in Koroški, predvsem na račun plodovitih pisateljev Franceta Bevka, Miška Kranjca in Prežihovega Voranca. V primerjavi med pisateljskimi prebivališči in dogajališči zelo izstopata Ljubljana (30 %), kjer je dlje časa preživela skoraj tretjina preučevanih pisateljev, in tujina (13 %); obe glede na število prebivališč pisateljev dosegata zelo nizke vrednosti v številu dogajališč (Ljubljana 2 % in tujina 1 %). Izstopajoče število prebivališč v primeru Štajerske je treba pripisati eksodusu primorskih pisateljev zaradi fašističnega pritiska med vojnama in njihovi naselitvi na Štajerskem.



Slika 1: Pokrajinsko poreklo in prebivališča avtorjev v primerjavi z dogajalnimi prostori v njihovih kmečkih povestih (HLADNIK 1990: 47).

3 Dogajališča v slovenskih zgodovinskih povestih

Po zgledu vpisnega lista kmečkih povesti je bil 1996 napravljen vpisni obrazec za zgodovinsko povest in roman, tokrat z dvema poljema za prostor: *sp* za vnos imena lokacije dogajanja in *mp* (mikroprostor) za poimenovanje tipičnih dogajališč, kot so grad, mesto, gozd, jama, gostilna itd. Zadnje polje je bilo izpolnjeno samo za 35 tekstov, polje *sp* pa za 268 od 310 tekstov. Čeprav je bila pri vprašalniku za zgodovinski roman pozornost na času kot osrednji kategoriji žanra, se je pokazalo, da je žanr enako prikladen tudi za identifikacijo realnih dogajališč, celo veliko bolj kot kmečka povest. 13,5 % prostorsko neoznačenega korpusa ne pomeni, da realnega prostora ni bilo mogoče določiti (v takem primeru stoji oznaka prostor nedoločen, zgolj fiktiven ali kaj podobnega), ampak da tolikšen del korpusa pač ni bil popisane in analiziran.

S prostorom povezana žanrska oznaka je **lokalnozgodovinska povest**. S tem žanrskim tipom je slovenski zgodovinski roman našel tematsko nišo, ki ni zanimala veliko piscev iz drugih nacionalnih literatur. Gre za bolj ali manj lokalno pomembne zgodovinske dogodke in osebe od 17. stoletja dalje. Velike vladarske osebnosti in umetniški geniji so se rojevali drugje, velike bitke so se bojevale drugje. Celo najpomembnejše zgodovinsko srečanje na Slovenskem, kongres Svete alianse v Ljubljani leta 1821, kjer se je odločala prihodnja usoda Evrope, je bil iz patriotskih razlogov leposlovno zanimiv samo Slovencem. Kakih 30 besedil se osredinja na zgodovino samostanov (Stična, Velesovo), romarskih središč (Bled, Brezje, Sveta gora, Višarje), gradov (Rebrca) ali mest (Ljubljana, Maribor, Idrija, Novo mesto, Železna Kapla itd.).

Pogostejši so popisi življenja v zgodovini Ljubljane, ki kličejo po ožjem žanrskem nazivu ljubljanska povest. Tavčarjeva »novela« *Janez Solnce* (1885–1886) je po izstopajoči količini zgodovinskega podatka (v velikem delu je povest le literarizirano zgodovinsko poročilo o ceremonialu ob obisku cesarja Leopolda I. v Ljubljani leta 1660) blizu Jurčičevemu *Tatenbahu* in poznejšim profsorskim romanom. V 19. stoletju je osamosvojitve historioografskega podatka od fiktivne zgodbe še najbolj vidna v prvi od dveh Bohinjščevih povesti, katerih dogajališče je Ljubljana. V *Najmlajšem mojstru*, »povesti iz leta 1608« (1896), Ljubljana ni le kraj dogajanja, ampak so ljubljanski meščani in njihovo življenje tudi njena glavna tema. Ljubljanska povest nima vedno zgodovinske tematike in se umešča tudi v druge žanre. Taki so Malovrhovi romani *Pod novim orlom* (1904), *V Študentovskih ulicah* (1910), *Zaljubljeni kapucin* (1910), Ilke Vašte *Umirajoče duše* (1929), Kozakov *Šentpeter* (1931).

Ljubljanski potres na velikonočno nedeljo 14. aprila leta 1895 je bil predmet reportažnih in senzacionalnih obdelav (*Grozni dnevi potresa v Ljubljani, Velikonedeljski potres v Ljubljani 14. aprila 1895 l. in cesarjev obisk*, oboje 1895) in romanov: Fran Maselj Podlimbarski, *Potresna povest* (1903) ter Katarina Marinčič, *Tereza* (1989). Iz obletniške pobude in z obetom razpisane literarne nagrade sta ljubljanski potres za ozadje ljubezenske pripovedi izbrala Jani Virk (*1895, potres*, 1995) in Kajetan Kovič (*Profesor domišljije: Ljubljanska zgodba*, 1996); slednja je nekakšna ljubljanska *Gospa Bovary*.

Zlata Vokač je v *Marpurgh* (1985) in *Knjigi senc* (1993) povezala lokalno zgodovino Maribora z ilegalno dejavnostjo Židov in alkimistov.

Franček Štefanec je z mohorjanko *Sij nad reko* (1997) predstavil Prekmurje (Turništče, Bratonce, Dokležovje, Veržej, Beltince) okoli leta 1722. Velikih zgodovinskih dogodkov v tem času ni bilo, med ljudmi pa je še živ spomin na roparske vdore Krucev, ogrskih verskih in socialnih upornikov v letih 1703–1711. Folklorno in kulturno-zgodovinsko spodbudo za tekst ilustrirajo podrobni popisi ljudskih praznovanj, odsotnost sklenjene zgodbe, slovarček prekmurskih izrazov, prevodi prekmurskih molitev, zagovora in poročenega nagovora iz narečja v standardno slovenščino, epizodno fabuliranje lokalnih zgodovinskih dejstev in fotografije opisanih lokacij. Vzgojno naj bi delovali slovenskonacionalna ideja in poučna poglavja iz lokalne zgodovine.

Drago Kuhar v *Prekmurski zgodbi* (1997) že z neologističnima podnaslovoma »zgodovinjeni roman« in »Protestantiana v Prekmurijani, Kolobarijana Reformiana« nakazuje svojo jezikovno eksperimentalno in hermetično orientacijo, ki pa je utemeljena v izrecnem nacionalnem, domovinskem in pokrajinskem ponosu, ki rojeva patetično in idilično dikcijo. Izza težko berljivega izraza je mogoče prepoznati romantične podobe dobrega in kulturno občutljivega ter ozaveščenega slovenskega ljudstva, skozi letnice in imena pa obrise avtorjevega predhodnega zgodovinskega berila. Pripovedovalec nastopa v vlogi nacionalnega preroka in dojema prekmursko protestantsko identiteto kot jedro slovenstva.

Lokalnozgodovinska pripoved je posebej živa v zadnjem času, ko se napaja še iz rodbinskih in rodovniških raziskav (Vinko Korošak, *Kmečka dinastija*, 2003, Ivanka Mestnik, *Grenki kruh*, 2003) in arheoloških izkopavanj (Rasto Božič, *Mesto situl*, 2008) in mogoče tudi turističnega interesa (Dušan Merc, *Potopljeni zvon*, 2004, Janez Švajncar, *Gostilna na ovinku*, 2002). Obilica dodane fotografske in arhivske

dokumentacije, zgodovinopisni uvodi ter spremne besede postopoma ukinjajo mejo med leposlovjem in stvarno literaturo.¹ Na lokalni status te produkcije, ki ima sem in tja bibliofske ambicije (Rudi Šimac, *Legenda o sveti Heleni in sveti Marjeti*, 2008), kažejo sezname lokalnih sponzorjev in slovarji lokalnega izrazja na koncu. Relativno visoke naklade so izraz intenzivnega novodobnega zanimanja za zgodovino domačega kraja ali vsaj močnega prepričanja avtorjev in sponzorjev, da je sklicevanje na lokalno preteklost neobhodno za osmišljanje kulturnega vsakdanjika. Zadnje podjetje te vrste je literarni razpis za literarno upodabljanje Ptuja v okviru projekta Evropska prestolnica kulture, ki je pripeljal do serije romanov različne žanrske pripadnosti v zbirki Zapisani v Ptuj: Miha Remec, *Mitrejin koder ali Časovna struna v Petovionu*, 2011, Zdenko Kodrič, *Nebotičnik Mitra*, 2011, Jani Virk, *Kar je odnesla reka, kar je odnesel dim: Zgodba iz srednjega veka*, 2012, Feri Lainšček, *Orkester za poljube*, izid napovedan za 2012.

Konkretno dogajališče implicirajo tudi nekatere druge ožje žanrske oznake znotraj zgodovinskega romana: tema celjskih grofov ne more brez Celja, tema Uskokov je povezana z Jadranom, Senjem in otoki, turške povesti se vsaj deloma odpirajo v balkanski prostor (Maglaj, Banja Luka, Sarajevo v Bosni, Ozalj, Senj, Siget, Bje-ljina, Dubrovnik na Hrvaškem, Niš, Beograd, Carigrad), antični romani kažejo na Rim ipd. Prav lociranje zgodovinskih krajev, ki so se v stoletjih tudi preimenovali, je pri kartiranju zgodovinskih dogajališč problematično. Sodobni GIS-programi sicer omogočajo, da lahko s skupnimi atributi povezujemo iste objekte iz različnih podatkovnih zbirk med seboj. Vendar pa je to zelo oteženo, če nimamo vsaj enega skupnega identifikatorja. Tako lahko s podatkovno zbirko Statističnega urada RS, v kateri so navedena vsa trenutno obstoječa uradna naselbinska imena s koordinatami, dopolnimo le tiste kraje v zbirki dogajališč zgodovinskih romanov, katerih poimenovanje se do podrobnosti ujema z današnjimi poimenovanji naselij. Problem pa nastopi, če:

- je v romanu navedeno fiktivno naselje ali pokrajina, ki je ne moremo umestiti v realni prostor;
- če so naselbinska imena ali oikonimi (imena naselij, zaselkov in delov naselij) ali nenaselbinska imena (pokrajinska zemljepisna imena in imena držav ali horonimi, vodna zemljepisna imena ali hidronimi, reliefna zemljepisna imena ali oronimi ter imena domačij, gradov, cerkva in drugih objektov) (KLADNIK 2005: 14) drugače zapisana, kot jih uradno zapišemo danes;
- so tuja imena poslovenjena (npr. Wien – Dunaj, Thessaloniki – Solun, Karlovac – Karlovec);
- se zapisi razlikujejo v velikih ali malih črkah (npr. Goriška Brda – Goriška brda, Maribor – MARIBOR);
- so se nekoč samostojna naselja priključila k večjemu naselju (npr. nekoč samostojna Spodnja Šiška, Zgornja Šiška, Vižmarje, Brod, Tacen so danes Ljubljana).

V tem primeru zahteva geolociranje dogajališč zgodovinskih povesti veliko ročnega urejanja podatkovne zbirke in je tudi sicer zamudno. Šele urejene koordinate

¹ Prim. tudi URBANC in JUVAN v tej številki revije.

naselij, gorovij, dolin, regij in podobnega omogočajo, da jih lahko prikažemo tudi na digitalnih zemljevidih.

Nekatere pokrajine in kraji so po zaslugi posameznih plodovitih pisateljev in zaradi burnejše zgodovine oz. zgodovinske pomembnosti močnejše zastopani kot drugi. Ivan Pregelj je postavil v ospredje Tolminsko 18. stoletja (kar polovica njegovih zgodovinskih pripovedi se dogaja tu), France Bevk Cerkljansko, Ožbalt Ilaunig in Metod Turnšek grad Rebrco (Rechberg) pri Železni Kapli na Koroškem, sólo Železno Kaplo tudi Florjan Lipuš, Peter Bohinjec kraje med Kranjem in Trzičem, Mimi Malenšek železarsko Kropo in okoliške kraje.

Slovenska zgodovinska povest, ki je predstavljala srednji vek, se je najraje dogajala na Primorskem, npr. France Bevk (*Umirajoči bog Triglav*, 1930) in Joža Lovrenčič (*Cesta in njen voz*, 1929), ki sta poročala o zapoznelih pokristjanjevalskih akcijah na odročnem Kobariškem, in Saša Vuga. Šlo je za del narodnega organizma, ki je bil na vrhuncu žanra med obema vojnoma pod Italijani. Zgodovinska izkušnja, ki naj bi jo bralec iz besedil razbral, je učila, kako kratka je zavojevalčeva oblast: Slovenec na Primorskem je skozi vso zgodovino menjaval gospodarje, pa je vendar preživel.

Pregelj je dogodke umeščal v različne slovenske pokrajine in knjige naslavljal na pokrajinskega bralca: *Petra Pavla Glavarja* je namenil Kranjcem, *Magistra Antona Kraševcem*, *Zgodbe zdravnika Muznika* Tolmincem; če bi hoteli med zgodovinskimi povestmi videti tudi povest *Božji mejniki*, potem bi seznamu pokrajin, ki jih je načrtno postavljaj v literaturo, lahko dodali tudi Istro.

Junaki zgodovinskih povesti in romanov so neprimerno mobilnejši od junakov kmečke povesti in so se veliko selili, od tod obilica krajevnih imen. Najpogostejše je kot dogajališče v zbirki zapisana Ljubljana (50-krat), sledijo Dolenjska (24) z Novim mestom (11) in Stično (6), Gorenjska (15) s Kranjem (10), Bledom (6) in Bohinjem (5), Koroška (14), Tolminska (14), Štajerska (11) z Mariborom (8), Celjem (7) in Ptujem (7). Primorska je zastopana z Gorico (13), Trstom (11) in Čedadom (8). Od bolj oddaljenih lokacij so pogosti Dunaj (16), Bizanc (10), Rim (10) in Oglej (8).

Prostor je izpostavljen že v naslovih zgodovinskih pripovedi – besede iz podstave *grad* (12) in *samostan* (4) kažejo na srednjeveško dogajališče, drugi pogostejši prostorski izrazi v naslovu so *svet* 'mundus' (5), *pot* (5), *cesta*, *Ljubljana*, *Emona*, *devinski*, *Krka*, *Kranj* (2); nekaj prostorskih določil je tudi v podnaslovih: Ljubljana (4: *iz ljubljanske preteklosti*, *ljubljska zgodba*, *o ljubljanski in ižanski revoluciji*, *roman iz baročne Ljubljane*), Dunaj (2), sicer pa je izrazje v podnaslovih po žanrskem pričakovanju tako, da tekste določa v prvi vrsti časovno in ne prostorsko. Naslednje prostorske informacije dobi bralec skupaj s časovnimi praviloma takoj v prvih stavkih oz. odstavkih pripovedi.

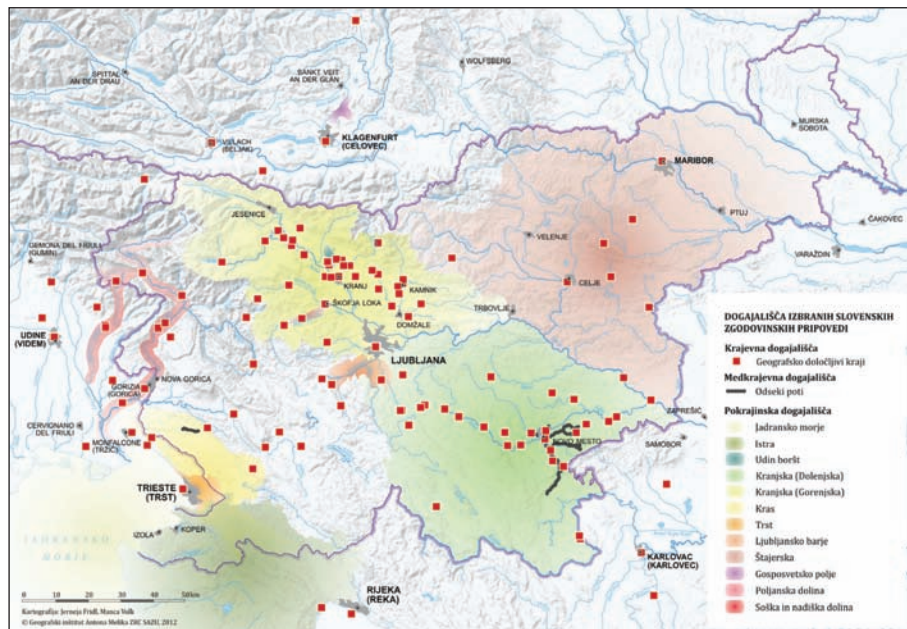
Slovenski zgodovinski roman je preokupiran z domačimi zgodovinskimi dogajališči, vendar se ne prav droben del žanrskega korpusa že od samih začetkov dogaja drugje: Radivoj Rehar je dogajanje postavil na utopično Atlantido, Finžgar *Pod svoj bodnim soncem* daleč na Balkan, Matej Prelesnik v severno Nemčijo, roman o antiki se je dogajal v Rimu, Bartolov *Alamut* v Iranu itd. Krajevno oprijemljivost dogajanja skupaj s časovno običajno pripisujemo realizmu.

4 Kartiranje literarnih prostorov

Ob prebiranju zgodovinskih povesti se nam zastavljajo vprašanja, kako na literarne opuse skozi zgodovino vplivajo fizične, antropogene in družbene značilnosti geografskega prostora, kako je literatura svoj življenjski prostor besedilno predstavljala, kako je s tem vplivala na družbeno dožemanje prostora, kako so se v literaturi na prostore vezale različne skupnostne identitete, zlasti nacionalna. Na ta in podobna vprašanja bomo poskušali odgovoriti s projektom Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z GIS, katerega glavni cilj je preučiti razvoj medsebojnih vplivov med geografskim prostorom, večinoma poseljenim s Slovenci, in slovensko literaturo v obdobju 1780–1940. Za namene kartiranja slovenske literarne kulture so bile zasnovane štiri podatkovne zbirke, za katere zbiramo podatke: literarnozgodovinski podatki iz življenja avtorjev, literarno-institucionalno omrežje, medijska infrastruktura in spomin. Za raziskavo o literarno predstavljenih prostorih, ki ima v projektu sicer obrobno vlogo, sva poskusno prilagodila že oblikovano podatkovno zbirko dogajališč slovenske zgodovinske pripovedi (HLADNIK in JAKOPIN 1999). Pri tem ne gre za ponavljanje, potrditev, zavrnitev ali modifikacijo sklepov, ki so bili na podlagi podatkovne zbirke dogajališč že zapisani, ampak za pretvorbo prostorskih podatkov iz obstoječe besedilne oblike v geografski informacijski sistem, ki omogoča prostorske analize tabelaričnih podatkov in grafično predstavitev rezultatov v obliki tematskih zemljevidov. Ker želiva na začetku le preizkusiti primernost predvidenega programa ArcGIS, sva se zadovoljila z izborom 48 zgodovinskih pripovedi. Kriterij za izbor je bila vključenost avtorjev, njihovih založb in časopisov, kjer so objavljali, ter dogajališč v druge podatkovne zbirke projekta, kar naj bi vsaj delno omogočilo povezovanje, primerljivost in prostorsko analizo podatkov; do neke mere je na izbor vplivala tudi reprezentativnost (produktivnost avtorja, zastopanost pokrajine, zastopanost žanrskega tipa).

Iz podatkovne zbirke slovenskega zgodovinskega romana, ki je v formatu EVA, sva za naše potrebe izbrala le posamezna relevantna polja, jih shranila v goli besedilni format in jih uvozila v Excel. To so bila polja za prostor in polja z osnovnimi bibliografskimi podatki: ime avtorja, naslov in podnaslov povesti, kraj in leto izida. Polju s krajevnim imenom, kot je bilo zapisano v romanu, sva dodala polje z ustreznim današnjim geografskim poimenovanjem, polje za spol avtorja ter letnico in kraj rojstva in smrti. Smiselno se je zdelo dodati še povezavo na geslo o avtorju na Wikipediji in povezavo na celo besedilo na spletu, po možnosti na Wikiviru. Poskrbeti bo treba še za polje s povezavo na geslo o romanu v Wikipediji in za polje s povezavami na wikipedijska gesla o krajih in z njimi povezanih zgodovinskih dogodkih, v perspektivi pa še za možnost virtualnega časovnega popotovanja po literarno najbolj eksploatiranih zgodovinskih dogajališčih. Tako pripravljeno Excelovo preglednico sva uvozila v program ArcGIS, kjer sva najprej z operacijo združevanja dveh podatkovnih preglednic avtomatsko dodala koordinate slovenskim krajem, ki so imeli izpolnjeno polje z današnjim geografskim imenom. Za vse ostale kraje sva morala koordinate vnesti ročno. Pri tem sva zaradi različnih koordinatnih sistemov ločila dogajališča v Sloveniji od tistih v tujini. Točkovne objekte, predvsem naselja, sva enostavno geolocirala z GIS-operacijo »Add X/Y data«, medtem ko je bilo

treba površinsko obravnavana literarna dogajališča omejiti z ročno digitalizacijo poligonov.



Slika 2: Dogajališča slovenskega zgodovinskega romana za 48 izbranih zgodovinskih pripovedi.

Pri natančnejšem pogledu v tako prečiščeno zbirko se je izkazalo, da so bili popisi dogajališč v romanih opravljeni različno natančno: ponekod so bile ekscerpirane vse krajevne oznake, drugod so bili vpisani le nadrejeni prostorski pojmi, kot so Cerkljansko, Tolminsko, Dolenjska ipd. Ker je velik del izbranih besedil dostopen na spletu, je bilo mogoče dokaj hitro pomanjkljive podatke dopolniti. Povzemajoče pokrajinske oznake so bile v primeru obstoja konkretnih dogajališč umaknjene. Nekaterih zgodovinskih krajev zaradi drugačnega zapisa ali iz drugih razlogov ni bilo mogoče identificirati in opremiti z današnjimi imeni, npr. otok Kalamas pred Korintom in otok Avgon severovzhodno od Krete v Malovrhovih *Strahovalcih dveh kron* (1907). Nedoločljiva je tudi vas B. v Mandelčevi povesti *Jela* (1858); špekulirati bi se sicer dalo, da gre za Bled ali Bodešče. Posamezna krajevna oznaka ostaja dvomljiva, npr. kraj Portis za »grad Črna skala« ob Tilmentu na začetku furlanske nižine. Odprto ostaja vprašanje, ali sploh označevati kraje, ki se v romanih samo omenjajo ali se o njih pripoveduje, dogajanje pa tja ni neposredno umeščeno, npr. Cremona, Luzzara, Torino v Italiji in Lützen, Nürnberg, Dachau, Hochstätte v Nemčiji (Ivan Tavčar, *Visoška kronika*, 1919).

Poglejmo si od blizu, kako se dogajališča konkretno pojavljajo v romanih in kako so bili oz. naj bi bili krajevni podatki vneseni na zemljevid; začetni zgledi so iz uvo-

dnih stavkov ali odstavkov zgodovinskih pripovedi Ivana Preglja, v nadaljevanju pa iz pasusa v romanu *Človek proti človeku* Franceta Bevka.²

Biló je prve dni meseca julija v letu 1712. Komaj se je bilo vzdignilo sonce iz jutra proti poldnevu, že je zalila dušeča soparica **vsó tolminsko kotlino** in kar vidno kipela *iz zrelih polj in prisojnih lazov*. (Ivan Pregelj, *Tolminci*) > Najenostavneje je lokacijo označiti s ploskvijo, ki jo izriše izbira naselja Tolmin, vendar je mišljeno verjetno nekoliko širše področje, natančneje vsekakor težko določljivo. Pisateljevi predstavi se bova najbolj približala, če bova območje omejila z očmi bralca in se ob tem oprla na številne naravnogeografske regionalizacije pokrajin (BELEC idr. 1998). Za podrobnejši prikaz lahko poleg ploskovne omejitve prikaževa tudi točke z imeni pozneje naštetih krajev v tolminski kotlini.

Ob prvi zori dne 24. maja 1498 se je dvignil mlad popotni črnošolec **raz stopnice pri samostanski cerkvi svetega Marka v Firenci**, kjer je bil v molitvi in dremcu prebil noč. (Ivan Pregelj, *Plebanus Joannes*) > Točkovno določljiva lokacija, vendar Googlov ogled ulic kaže, da pred cerkvijo sv. Marka v Firencah ni (več) nobenih stopnic.

Bilo je v kresni noči leta 1721. Svetlo so plale zvezde **nad zemljo, ki leži od Ljubljane na vzhod in sever**. (Ivan Pregelj, *Odisej iz Komende*) > Ploskovno, vendar ne natančno določljivo področje.

Poznojesenskega popoldne v letu tisoč šest sto je prispel prileten popotni človek **z Brda med pristave mesta Kranja**. (Ivan Pregelj, *Bogovec Jernej*) > Ker ne gre za pot, ampak za prihod, in ker ni jasno, za kateri del Kranja gre, sva označila kraj Kranj s točko.

Bilo je leta šestnajst sto osemdesetega že proti koncu meseca novembra. **Nad primorsko obaljo od Priluke do Reke in dalje** se je še vedno smejalo najlepše jesensko nebo. (Ivan Pregelj, *Peter Markovič*) > Ploskovno, vendar ne natančno določljivo področje, saj Priluka kot krajevno ime v Kvarnerju ne obstaja več. Spletišče Baysider.com jo umešča v najbolj severno točko Kvarnerja, kjer je obalna ulica dobila ime Preluk.

V desetem letu je bilo, za tistim, ko sem v letu sedemnajst sto petinšestdesetem, na zadnji dan Mensis Aprilis **svojo komendsko župnijo po dvajsetih letih zapustil pa se med Dolenjce preselil, kjer sem si v Lanšprežu graščino kupil [...]** (Ivan Pregelj, *Regina Roža ajdovska*) > Označevati na zemljevidu zapuščeno župnijo v Komendi ali célo Dolenjsko se ne zdi smiselno, pač pa s točko sólo lokacijo Lanšprež, ki je Register zemljepisnih imen ne pozna. Od porušenega gradu je ostala samo kapela, ki jo točkovno umestimo v dolino Lanšpreščice južno od Mirne.

Sonce, ki je bilo vzšlo v vetrovnem jutru za god svetega apostola in evangelista Mateja v letu petnajst sto štiriinpetdesetem, je našlo **na potu od kraškega Komna proti Koblji glavi** zgodnjega popotnika, ki je hodil kaj trudno in težko. (Ivan Pregelj, *Magister Anton*) > Lokacijo sva označila z linijo, ki poteka po trasi današnje ceste med krajema Komen in Kobjeglava na Krasu. Mogoče bi jo lahko označila tudi s točko, ker je razdalja samo šest kilometrov in ker dogajanje ni popisano za celo dolžino, ampak samo za geografsko nedoločljivo točko na tej poti.

² S krepkim tiskom so v citatih označeni geografsko poimenovani prostori, z ležečim pa mikrolokacije brez lastnega imena.

Zvečer pred tretjim petkom v aprilu leta sedemnajst sto štirinajstega, eno uro potem, ko je odzvonilo vernim dušam, so se oglasili kakor na dogovorjeno znamenje vsi zvonovi **na Tolminskem**. (Ivan Pregelj, *Matkova Tina*) > Tolminsko je še širše področje od Tolminske kotline, ki obsega tudi Kobariško na severu in meji na Cerkljansko, Idrijsko in Goriško. Ker so v besedilu omenjeni konkretni kraji, bomo poleg cele pokrajine označili tudi te.

Bilo je v svetem letu petnajst sto petdesetem. Strašno zgodaj se je mračilo, ob štirih popoldne, dasi je bil že čas prve pomladi, teden pred tretjo postno nedeljo. Mrak pa ni prihajal **od vzhoda**, legal je [...] **nizko v ozke doline in ceste med Kolovratom, Krnom in Mrzlim vrhom**. (Ivan Pregelj, *Sin pogubljenja*) > Našteti vrhovi zamejujejo trikotnik s 6–8 km dolgimi stranicami, ki ga zaradi nadaljnjih natančnejših krajevnih oznak ni smiselno označiti.

Vojvoda Albreht se je utaboril **v Venconu**. (France Bevk, *Človek proti človeku*: 207) > Venzona (furlansko Vençon/Venčon, slovensko Pušja vas) je točkovno določljivo mesto ob Tilmentu.

Patriarhu se **čedadski vrata** niso odprla. Prebivalci **Pordenoneja** so trepetali *za svojimi zidovi*. > Točkovno določljivi mesti Čedad in Pordenone, slednje med Vidmom in Benetkami.

Videmska vrata so našli odprta na stežaj. > Ker ne vemo, za katero stran mesta Videm (Udine) gre, točkovno označiva kar celo mesto.

Na mizi je ležal **zemljevid Frijulskega**. Na njem so bila zaznamovana **vsaj mesta in gradovi**. Poleg nekaterih mest in gradov je bilo narejeno znamenje križa. Meči in vislice. **Mesti Čedad in Pordenone. Vsi gradovi v Karniji, v Tarčentu, gradovi Melsa, Castellerija, Villalte, Socchiave, Soffumberga** [...] in še in še. (France Bevk, *Človek proti človeku*: 209) > Mesta in gradovi ali njihove ruševine so točkovno določljivi pod imeni Castello Di Villalta severovzhodno od Vidma in Castello di Soffumbergo severno od Čedada. Mesto Socchieve zahodno od Tolmezza (slov. Tumeč, furlansko Tumieç/Tumieč) nima gradu, lahko bi bil mišljen grad Lavazzo 44 km severno. Gradu Melsa nisva znala najti, Castellerio je naselje v občini Pagnacco v Videmski pokrajini, vendar brez podatkov o gradu. Tarcent (Tarcento) je kraj severno od Vidma s komaj vidnimi razvalinami gradu. Pokrajina Furlanije in Karnije, ki je del Furlanije in zajema južna pobočja Karnijskih Alp severzahodno od Vidma in spadajo vanjo tule našteti kraji, ni bilo smiselno posebej označiti.

5 Literarni podatki na spletnih zemljevidih

Umeščanje literarnih podatkov na spletni zemljevid in preučevanje medsebojnih vplivov med geografskim prostorom ter slovensko literaturo, kakor ga predvideva projekt Prostor slovenske literarne kulture, ima svojo predhodnico v treh zbirkah. Najobsežnejša je zbirka Rojstni kraji slovenskih literatov (SLUNEČKO 2010) na Geopediji s 638 slovenskimi pisateljskimi imeni. Vsebuje povezave na gesla o avtorjih na Wikipediji in tudi na njihova besedila. Manj obsežen in natančen je sloj Zgodovinski

romanopisci z označenimi rojstnimi kraji vseh 123 piscev slovenskega zgodovinskega romana in povesti s poznano biografijo (HLADNIK 2008)

Najmlajša literarna zbirka na Geopediji z naslovom Literarni spomeniki (2011) določa spominska obeležja pisateljev. Trenutno obsega 82 zapisov, ki jih sestavlja povezava na Wikipedijo, oznaka tipa spomenika (nagrobnik, rojstna hiša, kip, spominska plošča ...), besedilo na spomeniku, opis lokacije, npr. ulica in hišna številka, pri kipih ime kiparja in leto postavitve, ocena stanja (npr. zanemarjen) in fotografija spomenika. Postavili so jo študentje 4. letnika slovenistike v diplomskem seminarju leta 2011/12, v naslednjih letih jo nameravamo dopolnjevati.

6 Sklep

Pričujoča razprava je ena od študij primerov o soodvisnosti geografskega prostora in literarne imaginacije v okviru temeljnega projekta Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom. Z njo smo želeli opozoriti, da se v zgodovinskih povestih poleg domišljjskih prostorov, ki niso prostorsko določljivi, pogosto pojavljajo realni prostori, ki reprezentirajo naravne, politične in etnične meje v obdobjih, v katerih se zgodbe dogajajo. Tudi ti so lahko podvrženi zavestnim prostorskim prilagoditvam pisatelja. Izpostavili smo nekaj ključnih dilem, ki se porajajo ob umeščanju lokacij na zemljevid.

Uporabljena podatkovna zbirka Slovenskega zgodovinskega romana je bila za problematiko prostora že konzultirana, zato prelomnih novih spoznanj o prostoru v slovenski zgodovinski pripovedi, ki naj bi jih prinesla predstavitev besedilnih informacij o dogajališčih v preglednici in na zemljevidih, nismo pričakovali. Prevedba besedilnih lokacijskih podatkov v slikovni prikaz je usmerila našo pozornost na tehnično obdelavo besedil in na časovno specifične in avtorsko prepoznavne načine njene prezentacije. Ko bo po predstavljenem vzorcu s prostorskimi podatki dopolnjen in predstavljen na javno dostopnih spletnih zemljevidih cel korpus slovenskih zgodovinskih pripovedi, bo zbirka pridobila na svoji didaktični in nacionalnoreprezentativni vrednosti.

VIRI IN LITERATURA

- Borut BELEC idr., 1998: *Slovenija: Pokrajine in ljudje*. Ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič. Ljubljana: MK, 1998.
- Denis COSGROVE, 1999: *Introduction: Mapping Meaning*. London: Reaktion Books. 1–23.
- Daniel DORLING in David FAIRBAIRN, 1997: *Mapping: Ways of Representing the World*. Harlow, London: Longman. 1–184.
- Jerneja FRIDL in Mimi URBANC, 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku. *Geografski vestnik* 78/2. 53–64.
- Miran HLADNIK, 2008: Zgodovinski romanopisci: Rojstni kraji pisateljev slovenskega zgodovinskega romana in povesti. Geopedija.

- , 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Miran HLADNIK in Primož JAKOPIN, 1999: Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. Na spletu.
- , 2000: Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka. Na spletu.
- Drago KLADNIK, 2005: Zemljepisna imena v Atlantu in njihov pomen za sodobno imenoslovje. *Atlant*. Ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC. 14–15.
- Literarni spomeniki. Geopedija. 2011
- Donald Francis MCKENZIE, 1986: *Bibliography and the Sociology of Texts*. London: The British Library. 1–70.
- Josef NADLER, 1912–1927: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: J. Habel.
- Siegfried ROBERT NAGEL, 1907: *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung nebst einem Anhang von Lebenskarten der bedeutendsten Dichter auf 15 Haupt- und 30 Nebenkarten*. Dunaj, Leipzig: C. Fromme.
- Urška PERENIČ, 2012: *Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS*. Rokopis.
- Mojca SLUNEČKO, 2010: Rojstni kraji slovenskih literatov. Geopedija.

UDK 821.163.6.09:913(497.4)

Miran Hladnik, Jerneja Fridl

Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana, ZRC
SAZU Anton Melik Geographical Institute, Ljubljana

SPACE AND ITS GEOGRAPHICAL PRESENTATION IN SLOVENE HISTORICAL NARRATIVES

Historical tales are predominantly situated in geographically determinate spaces that can be cartographically represented on maps. Such illustrative maps are very valuable tools of communication. Analyzing data and presenting them on the maps by using geographic information systems requires data first to be organized in tables. Data compilation for Slovene historical novels from 1999 also contains data on setting. Data for forty-eight novels selected out the 310 recorded in this compilation were amended and standardized for trial presentation on web maps. This article presents experiences and dilemmas when specifying setting in novels. It also explains data preparation for a new data compilation and their presentation in maps. It ties them to the previous findings about spatial characteristics and its role in this genre. Presentation of other literary data on the maps is also discussed.

Key words: Slovene historical novel, setting, database, GIS, mapping

1 Introduction

Maps are very useful communication devices for geographical presentation of place and social phenomena. They were used as a communication tool earlier than written texts. Maps were first used for spatial orientation and for documentation of ownership. Later they helped to shape our relation to the world and representing the map maker's or cartographer's view of the world (McKENZIE 1986; DORLING and FAIRBARN 1997; COSGROVE 1999). Hence development of mapping through history is directly connected to social, cultural, economic, political, and ideological events in society. Maps are created in specific situations and times and have therefore, beside primary geographic elements, also important symbolic value (FRIDL and URBANC 2006: 53). Their great communicative importance was first recognized in literary circles at the beginning of twentieth century by two German pioneers of literary spatial mapping, Siegfried Robert NAGEL in *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung* (1907) and Josef NADLER in *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1927). Both Nagel and Nadler were most interested in authors' local, regional, or provincial origin, which next to the title of the literary work is the most frequently mapped literary historical information (PERENIČ 2012).

The representation of literary spaces with geographic information systems methodology is a time consuming and intellectually demanding task. There are well-es-

tablished computerized cartographic tools available. However, they require systematically formatted data compilations for map making and spatial analyses.

2 Geographical Setting of Slovene Regional Narratives

A database containing a separate field for geographical setting, which was used to produce the monograph on the Slovene rural tale, was designed in the late 1980s (HLADNIK 1990). In 2000 this database was published on the web (HLADNIK and JAKOPIN 2000). Occasionally it is updated with data collected from baccalaureate degree theses. Currently, out of 230 records in this compilation, 130 contain attribute data on the locations of settings, which are recorded in field 'sp' (space). Some of the stories are set in real locations, like Hotedrščica (Notranjska) in Albreht's tale *Dom na Slemenu* [*Home on the ridge* 1935]. However, for the most part place names are fictitious or transferred from a different region. An example is the village Kosovec in Bela Krajina, where Zupanc's tale *Stari Hrk* [*Old Hrk* 1935] takes place. This village neither exists nor is it possible to find it in historical documents. The *Atlas Slovenije* [*Atlas of Slovenia*] and Geographical Names Registry in Geopedia show only a little known peak on the south-east ridge of the Jelovica plateau, which is far away from the tale setting.

Determining literary settings in real space is for this reason a demanding and often subjective activity, because geo-referencing of data requires identification of x and y coordinates for cartographic depiction in the national Gauss-Krüger coordinate system. For mapping in the World Geographic System (WGS), latitude φ and longitude λ need to be identified. Coordinates for imaginary settings cannot be precisely determined. Therefore, generalizations, such as an identifying a location within a wider area, are used. For example, instead of individual places we use historical provinces like Primorska, Gorenjska, Notranjska, Štajerska, etc., or natural geographic regions such as Škofjeloško hribovje, Poljanska dolina, Gorjanci, etc. The database mask also contains the field »genre type«, where a genre identifier like »regional tale« could be recorded; however, no data have yet been recorded in this field.

A comparison of regional distributions of literary settings, writers' birthplaces, and writers' residences was carried out for rural tales, predominantly from the 1920s and 1930s.

This comparison has shown that Gorenjska was the most common birthplace of rural tale writers (27 %), followed by Primorska (22 %), and Štajerska and Dolenjska (both with 12%). For Gorenjska, Štajerska, and Dolenjska, the ratio between the number of authors' birthplaces and the number of stories that take place in a particular province are correlated. The number of tales set in Primorska, Prekmurje, and Koroška is larger than expected, mostly on account of the very productive writers France Bevk, Miško Kranjec, and Prežihov Voranc. When comparing writers' residences and tale settings, Ljubljana stands out (30 %), since almost one-third of the writers studied or lived there for a long period of time. The other standout is residence abroad (13 %). In comparison, Ljubljana and foreign places are seldom used as tale settings (Ljubljana 2 %, abroad 1 %). The significantly higher number of authors' residences in Štajerska is a consequence of the exodus of writers from Primorska due to Italian fascist oppression between WW I and WW II and their migration to Štajerska.

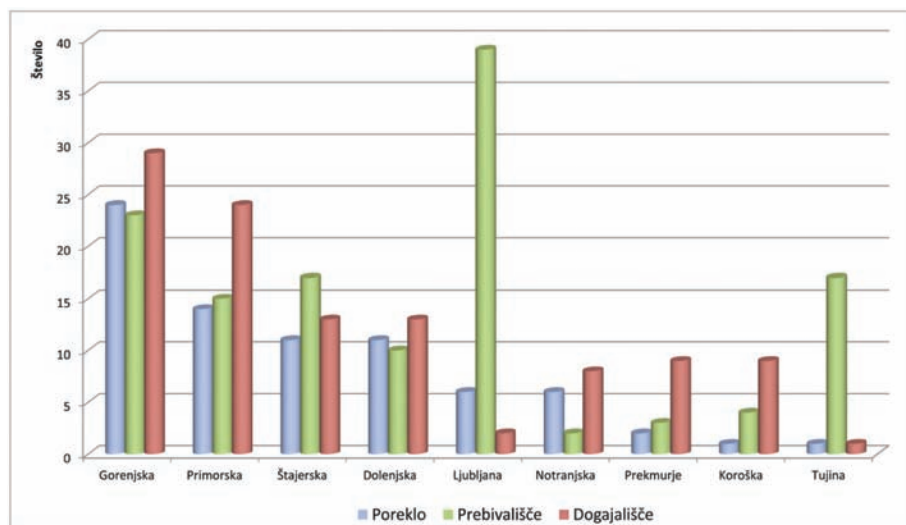


Figure 1: Comparison of authors' regional origin, residence and geographic setting of their rural tales (HLADNIK 1990: 47).

Y – axis: Število = number

X – axis: Tujina = abroad, Poreklo = origin, Prebivališče = residence, Dogajališče = setting

3 Settings of Slovene Historical Tales

The data collection form for the historical tale and novel was developed in 1996 by using the record format for the rural tale as an example. This form has two fields, *sp* and *mp* (micro-space), respectively, for entering tale setting and locations of events, such as castle, town, forest, cave, tavern, etc. This field was filled for only thirty-five texts, while field *sp* had entries for 268 out of the total 310 works. Even though the focus of the questionnaire on the historical tale was on time as the main genre category, it turned out that genre is also useful for identifying actual settings. This is even more so for the historical tale than it is for the rural tale. For 13.5% of the works with an undefined field *sp*, it is not necessarily true that geographical setting was impossible to determine. In some cases place was undefined, just imaginary or something similar. The main reason for a blank field *sp* is that this part of the corpus was not surveyed and analyzed.

Local-historical tale is a genre identifier that implies location. Slovene historical novels found a thematic niche in this genre, which did not interest writers in other national literatures. These novels depict locally important historical events and characters from the seventeenth century on. Famous rulers and artistic geniuses were born elsewhere; great battles were fought somewhere else. Even the 1821 congress of the Holy Alliance in Ljubljana, which was the most important historical event in the Slovene region and determined the future destiny of Europe, was, for patriotic reasons, of literary interest only to Slovenes. About thirty works are focused on the his-

tories of monasteries (Stična and Velesovo), pilgrimages (Bled, Brezje, Sveta Gora and Višarje), castles (Rebrca), and cities (Ljubljana, Maribor, Idrija, Novo mesto, Železna Kapla, etc.).

Descriptions of life in Ljubljana were more frequent and are known as the Ljubljana tale genre. The main content in Tavčar's »novella« *Janez Solnce* (1885–1886) is a literary representation of a historical report about the ceremony during the visit of emperor Leopold I in Ljubljana in 1660. The exceptional amount of historical data in this work cause it to resemble Jurčič's *Ivan Erazem Tatenbach* and later novels, written by professors. The nineteenth-century separation of historiographical data from fiction is most evident in two of Bohinjc's stories, both of which take place in Ljubljana. The *Najmlajši mojster*, »a tale from 1608« [*The youngest master* 1896], is not only set in Ljubljana, but its main subject is the Ljubljana residents and their life. The Ljubljana tale does not always have a historical theme and can therefore be categorized under other genres. Examples are Miroslav Malovrh's novels *Pod novim orlom* [*Under a new eagle* 1904], *V Študentskih ulicah* [*In Students Streets* 1910], and *Zaljubljeni kapucin* [*A Capuchin in love* 1910], and *Umirajoče duše* [*Dying Souls* 1929] by Ilka Vašte, as well as Juš Kozak's *Šentpeter* [*Saint Peter* 1931].

The Ljubljana earthquake of Easter Sunday (14 April) 1895 was the subject of reportages and sensational treatments. *Grozni dnevi potresa v Ljubljani* [*Terrifying days during the earthquake in Ljubljana*] and *Velikonedeljski potres v Ljubljani 14. aprila 1895 l. in cesarjev obisk* [*The Easter Sunday earthquake in Ljubljana on 14 April 1895 and the emperor's visit*] were both published in 1895. The Ljubljana earthquake was also the topic of several novels, like *Potresna povest* [*Earthquake tale* 1903] by Fran Maselj Podlimbarski and *Tereza* by Katarina Marinčič (1989). Inspired by the anniversary of earthquake and by the tender of a literary award, Jani Virk and Kajetan Kovič used the Ljubljana earthquake as a background in their love stories. Jani Virk published *1895, potres* [*1895, earthquake*] in 1995. In 1996, Kajetan Kovič's *Profesor domišljije: Ljubljanska zgodba* [*The professor of phantasy: A Ljubljana tale*], appeared. It was a kind of Ljubljana Madame Bovary.

In *Marpurgi* [*Marpurgs'* 1985] and *Knjiga senc* [*A Book of Shadows* 1993], Zlata Vokač tied local Maribor history and the illegal activities of Jews and alchemists.

In the *mohorjanka* (i.e., published by Mohorjeva družba) *Sij nad reko* [*Shining over the river* 1997], Franček Štefanec depicted the Prekmurje regions of Turnišče, Bratonci, Dokležovje, Veržej, and Beltinci around the year 1722. There were no important historical events during this time; however, people still well remember the 1703–11 invasions and robberies of the Hungarian Kruci religious and social rebels. The inspirations for this work were folklore and cultural history, which is evidenced by the detailed descriptions of folk celebrations, the absence of a linear story, the glossary of Prekmurje expressions, translations of Prekmurje prayers and a wedding address from the dialect into standard Slovene, episodic fabrication of local historical facts, and photographs of the locations described. The instructional chapters on local history and the presence of the Slovene national idea are supposed to be educational.

Drago Kuhar signals his linguistic experimentation and hermetic orientation in *Prekmurska zgodba* [*A Prekmurje tale* 1997] by using neologic subtitles: »a histori-

fied novel« and »Protestantiana in Prekmurje, Kolobarijana Reformiana«. Kuhar's linguistic experimentation and hermetic orientation is justified by explicitly nationalistic, patriotic, and regional pride, which gives birth to pathetic and idyllic diction. In between the lines of difficult to read expressions, it is possible to recognize the Romantic image of a worthy, culturally sensitive, and conscientious Slovene people. Readers can recognize the outline of the author's historical readings in the dates and names used in this work. The narrator performs the role of a national prophet and perceives Prekmurje Protestant identity as core to Slovendom.

The local-historical genre has been productive recently, being fueled by family and genealogical research, as in Vinko Korošak's *Kmečka dinastija* [*A Rural dynasty* 2003], Ivanka Mestnik's *Grenki kruh* [*Bitter bread* 2003]; archeological excavations, as in Rasto Božič's *Mesto situl* [*City of urns* 2008]; and sometimes tourist interest, like in Dušan Merc, *Potopljeni zvon* [*Drowned bell* 2004] and Janez Švajncar's *Gostilna na ovinku* [*The tavern at the turn* 2002]. The boundary between belles lettres and non-fiction has gradually diminished with the addition of a wealth of photo and archival documentation and historiographical introductions and afterwords.¹ Lists of local sponsors and dictionaries of local expressions at the end of these kind of works are an indication of local status and sometimes of the writer's bibliophilic ambitions. An example is Rudi Šimac's *Legenda o sveti Heleni in sveti Marjeti* [*A Legend about Holy Helen and Holy Margareth* 2008]. Authors and sponsors share conviction that intense contemporary interest in home town history and referring to the local past is necessary for comprehending daily cultural routine. The latest venture of this kind was the tender of a literary prize for depicting Ptuj in the framework of the European Cultural Capital project. It resulted in a series of novels in different genres in the collection *Zapisani v Ptuj* [Written in Ptuj]: Miha Remec's *Mitrejin koder ali Časovna struna v Petovionu* [*Mitrea's curl or Time string into Petoviona* 2011], Zdenko Kodrič's *Nebotičnik Mitra* [*Skyscraper Mitra* 2011], Jani Virk's *Kar je odnesla reka, kar je odnesel dim: Zgodba iz srednjega veka* [*What was taken by the river, what was taken by the smoke: A story from the Medieval era* 2012], and Feri Lainšček's *Orkester za poljube* [*The orchestra for kisses*, which is to be published in 2012].

Specific geographic setting is also implied in some other, narrower genre subgroups of the historical novel. The topic of the Celje dukes cannot exist without Celje. The subject of Uskoks is tied to the Adriatic, Senj, and nearby islands. Turkish stories are at least partially set in Balkan spaces (e.g., Maglaj, Banja Luka, Sarajevo in Bosnia; Ozalj, Senj, Siget, Bjeljina, Dubrovnik in Croatia, Niš, Beograd, and Istanbul). Novels about antiquity refer to Rome. When mapping historical geographic settings, it is challenging to locate historical places that were renamed over the centuries. Modern GIS software enables using shared attributes for connecting common objects in various databases. However, this can be difficult when a common identifier is lacking. Therefore, it is only possible to tie places with exactly matching designations in the database of the Statistical Office of the Republic of Slovenia, which contains all currently existing official settlement names and their coordinates, and a compilation of settings in historical novels. A problem can arise when:

¹ Cf. URBANC and JUVAN in this issue.

- A novel is set in an imaginary settlement or region which cannot be located as a real place;
- Settlement names and non-settlement names (e.g., geographic names of regions, country names, names of bodies of water, geographical relief names, and names of homes, castles, churches, and other objects) are designated differently from their current official naming (KLADNIK 2005: 14);
- Foreign names are translated into Slovene. Examples are Wien – Dunaj, Thessaloniki – Solun, Karlovac – Karlovec);
- Records differ in capitalization as in Goriška brda – Goriška brda, Maribor – MARIBOR);
- Historically independent settlements merged with bigger settlements, like the formerly independent Spodnja Šiška, Zgornja Šiška, Vižmarje, Brod, and Tacen, which are now all merged with Ljubljana.

In such cases, geo-locating settings of historical stories demands a great deal of manual, time consuming data compilation and editing. Only well-organized coordinates for settlements, mountains, valleys, regions, etc. permit creation of digitalized maps.

Some regions and places are more frequently represented than others because they are either used by more productive writers, had colorful histories, or were of greater historical importance. Ivan Pregelj drew attention to the Tolmin region in the eighteenth century by setting half of his historical stories there. France Bevk directed attention to the Cerkno region, Ožbalt Ilaunig and Metod Turnšek to the castle Rebrca (Rechberg) near Železna Kapla (Eissenkappel) in Carinthia. Florjan Lipuš set works in Železna Kapla itself. Peter Bohinjec used places between Kranj and Tržič, and Mimi Malenšek wrote about Kropa (known for its ironwork) and its vicinity.

Slovene historical stories that depicted Medieval times most often took place in the Primorje region; for example, France Bevk's *Umirajoči bog Triglav* [*The dying God Triglav* 1930] and Joža Lovrenčič's *Cesta in njen vozle* [*A road and its knot* 1929] were both about the belated Christianization of the remote Kobarid region. Saša Vuga wrote about this era as well. They all were a part of national body of literature that reached its genre climax under Italian rule between the world wars. The historical experience that readers should glean from these works was how brief was the conquerors' rule; throughout history the Slovenes of Primorje survived despite changing rulers.

Ivan Pregelj set the action in different Slovene regions with an intended audience of regional readers: *Peter Pavel Glavar* [*Peter Pavel Glavar*] was aimed at the Carniola region, *Magister Anton* at the Karst region, and *Zgodbe zdravnika Muznika* [*Doctor Muznik's stories*] at people in the Tolmin region. If Pregelj's story *Božji mejniki* [*Godly milestones*] is seen as a historical story, then Istra can be added to the list of regions that he intentionally selected in his writing.

The characters of historical stories and novels were considerably more mobile than characters in rural stories. Numerous settlement names were used due to characters' frequent moves. Ljubljana is recorded in the compilation most often (fifty times), followed by Dolenjska (twenty-four) with Novo Mesto (eleven) and Stična (six). Next is Gorenjska (fifteen) with Kranj (ten), Bled (six) and Bohinj (five) followed by Koroška (fourteen), Tolminska (fourteen), Štajerska (eleven) with Maribor

(eight), Celje (seven) and Ptuj (seven). Primorska is represented by Gorica (thirteen), Trst (Trieste, 11), and Čedad (8). The most often mentioned among more distant locations are Dunaj (Vienna, 16), Byzantium (10), Rome (10), and Aquileia (8).

Place is also emphasized in the titles of historical narratives. Words like *grad* – »castle« (12) and *samostan* »monastery« (4) indicate a Medieval setting. Other common spatial expressions in titles are »world« (5), »trail« (5), »road« (5), Ljubljana, Emona, at Devin, Krka, and Kranj (two). Some other spatial indicators can be found in subtitles: Ljubljana (four: from Ljubljana's past, Ljubljana story, about the Ljubljana and Ig revolution, Baroque Ljubljana novel), and Vienna (two). As one would expect in this genre, subtitle formulations designate texts temporally rather than spatially. Spatial information is as a rule conveyed to the reader together with the era in a story's very first sentences or paragraphs.

Slovene historical novels focus on domestic historical settings; however, from its inception, a substantial part of the genre corpus is set elsewhere. Radivoj Rehar sets the action in a utopian Atlantis. Fran Saleški Finžgar sets *Pod svobodnim soncem* [*Under the free sun*] far away in the Balkans; Matej Prelesnik places his works in northern Germany, and the novel about antiquity takes place in Rome; the setting of Vladimir Bartol's *Alamut* is Iran, etc. Spatial and temporal tangibility of the action is normally attributable to realism.

4 Mapping Literary Spaces

When reading historic tales, several questions may arise about how literary opuses are influenced by physical, anthropological, and social characteristics of geographical space through the history; how literature presented living spaces and in what way this influenced social perceptions of place; about how literature linked different community identities, particularly national identity, to spaces. In the project *The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and GIS Spatial Analysis*, we attempt to respond to these and similar questions. The main goal of this project is to examine the development of reciprocal influences between predominantly Slovene geographical space and Slovene literature during the period 1780–1940. Four data compilations were designed specifically for mapping Slovene literary culture: literary-historical data about authors' lives, the network of literary institutions, media infrastructure, and memorials. For research on places represented in literature, which has a marginal role in this project, we tentatively adopted an existing database of settings in the Slovene historical tale (HLADNIK and JAKOPIN 1999). This trial was not a repetition, confirmation, rejection, or modification of previous conclusions that were reached based on the compilation of settings. It was, rather, a conversion of spatial data from its existing text format into a geographical information system, which permits spatial analyses of tabulated data and graphical presentation of results in the form of thematic maps. Since the initial goal is simply to evaluate the ArcGIS software, only forty-eight historical tales were used. The criterion for their selection was the inclusion of authors, the publishing houses and journals they worked with, where they published, and story settings in other project data compilations. This will allow at least partially facilitate making connections, comparing, and spatially analyzing

data. To a certain degree, selection of works was based on their representativeness in terms of authorial productivity and areal and genre representation.

For this project, only certain relevant fields were selected from the EVA formatted data compilation for the Slovene historical novel. Data were saved in plain text format and imported into Excel. Included were fields for space, and fields with basic bibliographical data: author's name, novel title and subtitle, place of publication, and date. A new field for entering corresponding contemporary geographical names was added to the existing field for place names as they occur in the novels. Fields for authors' gender, date of birth, and date of death were added as well. It was somehow logical to add a field for link to Wikipedia page for author and a field for a link to the site with full-text Internet publications, preferably in Wiki source. Fields for entering links to Wikipedia pages for locations and related historical events will need to be added. A virtual travel over the most frequent historic settings in literature should be possible in the future as well. The Excel table prepared in this way was imported into the ArcGIS software, where a database join operation was performed to link two data tables and automatically to add coordinates for settings in Slovenia that were already entered into the field for current geographic name. For all other settings, coordinates needed to be entered manually. Settings were first separated into Slovene and foreign locations due to the use of different systems of coordinates. Point objects, mainly settlements, were simply geo-located by using the GIS »Add X/Y data« operation. Areal literary settings needed to be outlined by manual digitalization of polygons.

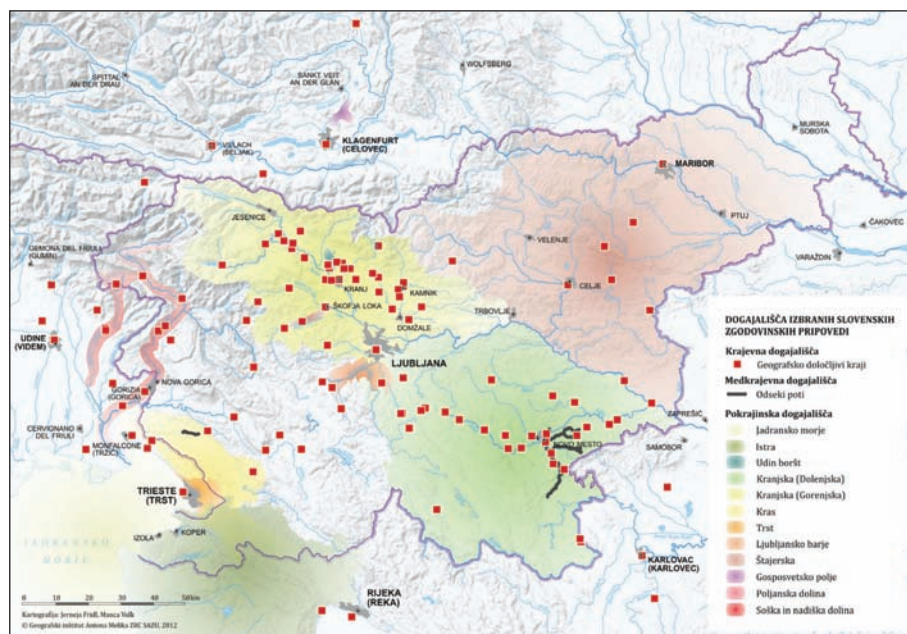


Figure 2: The settings of forty-eight selected Slovene historical novels.

A detailed inspection of the cleansed data compilation showed that entries for settings were made with varying degrees of precision. In some cases all location names were excerpted. Elsewhere only higher level areal notions, like the Cerkno region, the Tolmin region, or Dolenjsko were entered. Because the majority of the texts selected are available on the Internet, it was easy to supply missing data. Less detailed regional naming was, when possible, replaced with contemporary names of settings. Some historical places were recorded differently or there was some other reason that it was not possible to identify and designate them with current names, like island Calama by Corinth and the island Avgon northeast of Crete in Malovrh's *Strahovalci dveh kron* [*The scourges of two crowns* 1907]. The village B. in Valentin Mandelc's tale *Jela* (1858) was also unidentifiable; however, it is possible to speculate that it is Bled or Bodešče. The names of some places are suspicious; for example, the name Portis for »grad Črna skala« (Black Rock Castle) by the Tagliamento river, at the beginning of Friuli plain. It is still unclear whether to it is necessary to designate places that are only mentioned or discussed in a text, while none of the events were situated in them. Examples are Cremona, Luzzara, and Torino in Italy; Lützen, Nürnberg, Dachau, and Hochstätte in Germany (Ivan Tavčar, *Visoška kronika* [*The Visoko Chronicle* 1919]).

Let us look closely at actual novel settings and how spatial data was entered or how they should be entered on a map. The first examples are from the opening sentences or paragraphs of Ivan Pregelj's historical novels. These are followed by a passage from the novel *Človek proti človeku* [*Man against man*] by France Bevk.²

It was during the first days of July in year 1712. The sun had just risen from morning towards midday, the **entire Tolmin valley** was already filled with suffocating summer humidity that was visibly boiling from the *ripening fields and sunny clearings* (Ivan Pregelj, *Tolminci*) > The easiest thing is to designate the location with a polygon outlining the Tolmin settlement; however, the text probably refers to wider area that is harder to determine exactly. We will come closest to the writer's representation if we outline the area from the reader's point of view and at the same time take into account numerous natural-geographic regionalizations of the land (BELEC et al. 1998). For a more detailed illustration, points with the names of the settlements in the Tolmin Valley that are mentioned later can be marked in addition.

At first dawn on 24 May 1498, the young itinerant student of theology had climbed *up the stairs at the Saint Marco Monastery church in Florence*, where he had been praying and struggling, drowsing through the night (Ivan Pregelj, *Plebanus Joannes*). > Point designated location, but as seen on Google street view, the stairs are not there (anymore).

It was midsummer night in the year 1721. Stars were fluttering brightly **above the land that is east and north from Ljubljana** (Ivan Pregelj, *Odisej iz Komende* [Odysseus from Komenda]) > Polygon indicator, but not of a precisely determinable region.

On a late fall afternoon in the year one thousand six hundred, an elderly traveler arrived **from Brdo to the wealthy farms on the outskirts of Kranj** (Ivan Pregelj, *Bogovec*

² In references geographically designated places are in bold, micro locations without common name are in italic.

Jernej). > Because this is not about the path but about the destination, which does not define a part of Kranj where it took place, we marked Kranj with a point.

It was already towards the end of November of year sixteen hundred eighty. **Above the Primorska coast from Priluka to Rijeka and farther** the most beautiful fall sky was still smiling (Ivan Pregelj, *Peter Markovič*). > Polygon indicator, but not for an exactly determinable region, since Priluka does not exist any longer as locale name in Kvarner. The website Baysider.com places it at the most northern point of Kvarner, where a coastal street is named Preluk.

It was a tenth year after I **had left my Komenda parish** of the last day of Mensis Aprilis in seventeen hundred sixty five after twenty years and **moved among Dolenjci, where I bought a manor in Lanšprež** [...] (Ivan Pregelj, *Regina Roža ajdovska*). > There is no sense in designating the parish that was left or the whole Dolenjska region on the map. However, marking a point on the map for the location of Lanšprež would do, even though the location is not recognized in the Registry of Slovene Geographic Names. There is only a chapel left at the manor ruins, which we can locate as a spot in the Lanšpreščica Valley south of Mirna.

The sun, which had risen on a windy morning on the festival of the apostle and evangelist St. Matthew in the year fifteen hundred fifty four found an early traveler, walking exhausted and with difficulty, on **the way from Komen in the Karst towards Kobilja glava** (Ivan Pregelj, *Magister Anton*). > The location was marked with a line following the course of the present road between Komen and Kobjeglava on the Karst. Since the length of the road is only six kilometers, and events are not described along the entire length, but only for a geographically indeterminate point on this path, we could also mark it with a spot.

On the eve before the third Friday of April in the year seventeen hundred fourteen, an hour after the bells for the faithful souls, all the bells **in Tolminska** called out as if they were answering a pre-determined signal (Ivan Pregelj, *Matkova Tina*). > Tolminska is an even wider area than the Tolmin basin and it also includes Kobariško on the north, and borders on Cerkljansko, Idrijsko, and Goriško. Since the text does not mention exact places, we will mark the wider Tolmin basin area.

It was in the holy year fifteen hundred fifty. Even though it was a time of early spring, a week before the third Lent Sunday, dusk fell very early at four in the afternoon. Dusk was not coming from the **east**. It was lying down [...] **low into the narrow valleys and roads between Kolovrat, Krn, and Mrzli vrh** (Ivan Pregelj, *Sin pogubljenja [A Son of Destruction]*). > The peaks listed outline a triangle with six- to eight-kilometer long sides which is not reasonable to mark, because of the following, explicit listing of places.

Duke Albrecht had made camp **in Venzone** (France Bevk, *Človek proti človeku [Man against man]*: 207). > Venzone, in Friulan Vençon/Vençon, in Slovene Pušja vas, is a point determinate town by the Tagliamento river.

The Cividale doors did not open for patriarch. **Pordenone** residents were trembling *behind their walls*. > The point determinate towns of Cividale and Pordenone; the latter is between Udine and Venice.

They found the **Udine door** open wide. > Since the part of the town is not known, the whole town was marked with a point.

A map of Friulia was lying on the table. **All the towns and castles** were marked on it. Next to some of the towns and castles a cross mark was made. Sword and gallows. **The towns Cividale and Pordenone. All the castles in Carnia, Tarcento, the castles of Melsa, Castellerija, Villalte, Socchiave, Soffumberga [...] and more and more.** (France Bevk, *Človek proti človeku [Man against man]*: 209) > The towns and castles or their ruins are point determinate under the names Castello Di Villalta, northeast of Udine, and Castello di Soffumbergo, north from Cividale. There is no castle in the town Socchieve, west of Tolmezzo (Slov. Tumeč, Friulian Tumieç/Tumieč), but the castle Lavazzo forty-four kilometers north may be meant. The castle Melsa was impossible to find; Castellerio is a Pagnacco county settlement in the Udine region, but there is no record of a castle. Tarcent (Tarcento) is a place north of Udine with barely visible castle ruins. It was not reasonable to mark the Friuli and Carnia regions on the map. They both are in a part of Friuli that includes the southern mountainsides of the Carnia Alps northwest of Udine, and covers all the aforementioned locations.

5 Literary Data on Web Maps

The positioning of literary data on Internet maps and examination of mutual influences between geographical space and Slovene literature as anticipated by the project The Space of Slovene Literary Culture has precursors in three compilations. The most comprehensive is the collection *Rojstni kraji slovenskih literatov [Slovene Writers' Birthplaces]* (SLUNEČKO 2010) on Geopedia, with 638 names of Slovene writers. It contains links to authors' sites in Wikipedia, as well as authors' texts. Less comprehensive and less accurate is the layer *Zgodovinski romanopisci (Authors of Historical Novels)*, with the birthplaces of all 123 Slovene historical novel and tale writers marked and their available biographies (HLADNIK 2008).

The most recent literary compilation in Geopedia is *Literarni spomeniki (Literary Monuments 2011)*. It specifies writers' memorials. Currently it contains eighty-two records, each containing a link to Wikipedia, the memorial type (e.g., tombstone, birth house, sculpture, memorial plaque), text on the memorial, location description (e.g., street address), sculptor's name and year of installation for sculptures, condition (e.g., neglected), and a photograph of the memorial. This compilation was done by students of Slovene studies in a 2011–2012 senior seminar; it will be expanded in coming years.

6 Conclusion

This article presents but one example of the studies of the co-dependence of geographic space and literary imagination in the context of the fundamental project The Space of Slovene Literary Culture: Literary History and Spatial Analysis using the Geographic Information System. The aim of this work was to draw attention to the

fact that besides imaginary spaces, which are often not spatially determinate, real spaces frequently occur, representing the natural, political, and ethnic borders at the time a story was set. These places as well can be subjected to writers' conscious spatial adaptations. Some key dilemmas that arise when positioning locations on a map were pointed out.

The Slovene Historical Novel data compilation used in this study had been previously exploited with respect to spatial issues. Therefore, we did not anticipate that illustrated or mapped information would likely yield groundbreaking discoveries. Translating textual spatial data into graphic representations has directed attention to technical text processing as well as time-specific and author-specific representations. In the future, the sample of spatial data presented will be amended with the aim to present complete corpus of Slovene historical novels on publicly accessible Internet maps. Once this is achieved, the compiled data will have educational and nationally representative value.

WORKS CITED

- Borut BELEC et al., 1998: *Slovenija: Pokrajine in ljudje* [*Slovenia: The land and people*]. Ed. Drago Perko and Milan Orožen Adamič. Ljubljana: MK.
- Denis COSGROVE, 1999: *Introduction: Mapping meaning*. London: Reaktion Books. 1–23.
- Daniel DORLING and David FAIRBAIRN, 1997: *Mapping: Ways of representing the world*. Harlow, London: Longman. 1–184.
- Jerneja FRIDL and Mimi URBANC, 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku [The communicative capacity of maps in light of the first world atlas in Slovene]. *Geografski vestnik* 78/2. 53–64.
- Miran HLADNIK, 2008: Zgodovinski romanopisci: Rojstni kraji pisateljev slovenskega zgodovinskega romana in povesti [Historical novelists: The birthplaces of authors of Slovene historical novels and tales]. Geopedia.
- , 1990: *Slovenska kmečka povest (The Slovene rural tale)*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Miran HLADNIK and Primož JAKOPIN, 1999: Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. [The Slovene historical novel: A data compilation]. Web.
- , 2000: Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka [The Slovene rural tale: A data compilation]. Web.
- Drago KLADNIK, 2005: Zemljepisna imena v Atlantu in njihov pomen za sodobno imenoslovje [Geographic names in the first world atlas in Slovene and their relevance for contemporary nomenclature]. *Atlant*. Ed. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC. 14–15.
- Literarni spomeniki (Literary memorials). Geopedia. 2011.

Donald Francis MCKENZIE, 1986: *Bibliography and the sociology of texts*. London: The British Library. 1–70.

Josef NADLER, 1912–1927: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: J. Habel.

Siegfried ROBERT NAGEL, 1907: *Deutscher Literaturatlas: Die geographische und politische Verteilung der deutschen Dichtung in ihrer Entwicklung nebst einem Anhang von Lebenskarten der bedeutendsten Dichter auf 15 Haupt- und 30 Nebenkarten*. Vienna, Leipzig: C. Fromme.

Urška PERENIČ, 2012: *Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v* [Mapping the biographies of the most important (Slovene) writers: From the beginnings of literary mapping at the start of the twentieth century to contemporary spatial analyses in GIS]. Manuscript.

Mojca SLUNEČKO, 2010: *Rojstni kraji slovenskih literatov* [The birthplaces of authors of Slovene historical novels and tales]. Geopedia.

ANTON MARTIN SLOMŠEK IN VPRAŠANJE ENOTNOSTI SLOVENSKEGA KULTURNEGA PROSTORA

Članek predstavi Slomškova prizadevanja za jezikovno ter kulturno integracijo slovenskih dežel v desetletjih med 1821 in 1862. Navzočnost slovenskega kulturnega in zemljepisnega prostora v Slomškovem delu je predstavljena s pomočjo njegove korespondence in popisov, z gledišč Slomškovega dela za enoten slovenski knjižni jezik in Slomškove literature (pesmi).

Ključne besede: A. M. Slomšek, slovensko slovstvo, slovenski knjižni jezik, slovenski kulturni prostor

1 Uvod

Prispevek Antona Martina Slomška k slovenski kulturi je obsežen in kompleksen, saj je intenzivno deloval na raznolikih področjih, kakor so duhovniško pastoralno delo in pridižna literatura, praktično pedagoško delo in pisanje učbenikov, prevajanje in urednikovanje, kulturno organiziranje, poučevanje slovenščine, intenzivna skrb za poenotenje slovenskega knjižnega jezika ter njegovo uveljavljanje v javni rabi, pisanje pesmi, proze, verske esejistike, vzgojeslovne publicistike itn. Začetki njegove literarne dejavnosti segajo že v gimnazijski čas okrog leta 1816, intenzivno delo na več področjih, povezanih s slovenščino in slovenskim slovstvom, pa se začne z njegovim vstopom v celovško bogoslovje jeseni 1821. Čas teh začetkov je ravno čas po izidu Kopitarjeve slovnice (1809), ki je bila »normativni mejnik« med »preteklim časom obstajanja deželnih knjižnih različic« in »procesom njihovega poenotenja« v skupni jezikovni normi (OROŽEN 2010: 212) sredi 19. stoletja. Proces poenotenja slovenskega knjižnega jezika pa je mogel biti le zunanji izraz, zunanji fenomen bistvenih notranjih premikov v sočasni slovenski kulturi – premikov, ki pomenijo razmah slovenske narodne zavesti ter postopno integracijo pokrajinske, deželne pripadnosti v slovensko narodno pripadnost. Slomškov prispevek k tem integrativnim procesom je bil pomemben zlasti na Koroškem in Štajerskem, kjer je bil v času svojega delovanja tako rekoč osrednja osebnost narodnega preroda. V njegovem delu lahko opazimo številne in močne pobude za povezovanje Koroške, Štajerske, Kranjske in Primorske in s tem povezano zavest o prostoru teh dežel ter njihovi medsebojni pripadnosti v okviru slovenstva kot višje, nadrejene skupnosti. V tem članku nameravamo z izbranimi primeri orisati nekaj tistih področij Slomškovega integrativnega delovanja, kjer izraziteje prihaja do veljave njegova zavest o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru.

2 Slomšek je vse od svojega bivanja v ljubljanskem liceju, torej še izpred bogoslovnih let, vzdrževal mrežo pisemskih stikov s prijatelji in sodelavci po vseh sloven-

skih deželah. Čeprav se je ohranil le manjši del Slomškove korespondence, več kot 400 njegovih ohranjenih pisem dobro prikaže gostoto mrežo stikov, kulturnih povezav in dejavnosti, ki so segale prek vseh slovenskih dežel in vključevale domala vse vidne kulturne delavce njegovega časa. Ti stiki so bili posebej intenzivni s središči tedanjega kulturnega življenja Slovencev, ki so bili Ljubljana, Celovec, deloma Gradec, in s krogom ožjih sodelavcev na Štajerskem. Verjetno se je Slomšek že v ljubljanskem liceju (1819–1820) spoznal z Metelkom, ki je s predavanji slovenščine pomembno vplival na kvaliteto knjižnega jezika mlajše izobraženske generacije vključno s Čopom in Prešernom (KOLARIČ 2009). Slomšek je izpričano sodeloval z Metelkom že v bogoslovnih letih, saj je Metelko pošiljal Slomšku v Celovec pole svoje slovnice že med tem, ko se je dotiskovala, torej do 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Zanimiva so ohranjena Slomškova pisma Matiji Čopu iz dobe, ko je bil spiritual v Celovcu, ki poleg zaupljivega, prijateljskega odnosa kažejo na intenzivno izmenjavo knjig in na odpiranje jezikoslovnih in literarnih vprašanj. Tako je Slomšek 30. oktobra 1832 iz Celovca poslal Čopu v Ljubljano Megiserjev slovar in nekatera Jarnikova dela, pozneje Svetokriškega, prosil za posredovanje pri cenzuri zbirke t. i. Ahacelnovih pesmi (AZN 1930: 3), se zanimal za delo in izhajanje *Kranjske čbelice*, dne 5. januarja 1833 pa zapisal: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Pfehbern zu hören! Profim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovence.« (AZN 1930: 5) ter pozneje poročal, da je Ahaclova zbirka pošla, v čemer je videl uspeh slovenskih nedeljskih šol na Koroškem in Štajerskem, ki so si prizadevale za rast bralne omike (AZN 1930: 11). Še obsežnejša je bila korespondenca z Bleiweisom, v kateri je iz Št. Andraža in pozneje iz Maribora pisal uredniku *Novic* v Ljubljano; med drugim večkrat o svojih jezikoslovnih stališčih glede t. i. novih oblik. Te je podpiral, toda zagovarjal je postopno uveljavitev ter vzajemnost med slovenskimi deželami: »Meni je prav, da Kranjci zvonec nosite; pa pozabiti ne smejte, de smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselj le Vaša veljala; tudi mi vzamemo mnogo Vaših oblik, ktere niso po naše, posnemaje sv. Avguština: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN 1930: 318–321) Iz osebnih stikov je nastalo tudi več Slomškovih življenjepisnih in memoarskih esejev, tako denimo ob smrti goriškega prijatelja Valentina Staniča, ki ga je visoko cenil; ob njem je zapisal: »Naj bi rajnih spodobna pohvala mladim bralcem dobriga duha dala; zakaj mertvi nas živeti vučé.« (*Drobtince* 1848: 81) Na Tržaškem je imel Slomšek stik z Ravnikarjevim naslednikom, škofom Jernejem Legatom. Na Koroškem je bil posebej tesno povezan s šolnikom Matijem Ahacлом in slavistom Urbanom Jarnikom, pa seveda z Mihaelom Andreašem in raznimi »pohorskimi pevci«. Na Štajerskem in Koroškem je Slomšek ohranil in na novo razvil vrsto povezav s sodelavci svojih publikacij, zlasti proznih prevodov, almanaha *Drobtince* in učbenikov. Med njimi so bili Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen; Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon Rudmaš, Mihael Zagajšek idr.¹ Zdi se, da je v dobrih štirih desetletjih svoje aktivnosti, in sicer od približno

¹ Slomšek je sicer odklanjal dajnico, toda po vsem sodeč, je imel neposredne stike tudi s Petrom Dajnikom, čeravno korespondenca z njim doslej ni izpričana. Zgodnejša verzija Slomškove pesmi *Lehko noč*, prvič objavljena v omenjenih Ahacelnovih pesmah (*Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane* 1833), je bila namreč poprej v drugačni obliki že natisnjena v neki (doslej neidentificirani) Dajnkovi knjigi. Ker Slomšek te pesmi pred 1833 ni objavil, je mogoče sklepati, da Dajnko te pesmi ni mogel prejeti v obja-

1821 do 1862, Slomšek razvil sodelovanje ali vsaj povezave s skoraj vsemi vitalnimi silnicami kulturnega življenja Slovencev od Koroške in Štajerske do Primorske.

3 Slomškova skrb za skupni slovenski knjižni jezik, ki bi presegel pokrajinske razlike in bi postal izrazilo vseh Slovencev skupne omike, se še posebej izraža v njegovi novomašniški zaobljubi, da bo svoj prosti čas posvetil skrbi za materni jezik (Kovačič 1934: 45). Splošno znano je, da je takó deloval že kot bogoslovec prvoletnik, ko je jeseni 1821 v celovškem bogoslovju samoiniciativno pripravil tečaj slovenščine za bogoslovce. S tečaji je nadaljeval vsako leto do konca bogoslovja, o čemer pričajo med drugim ohranjeni uvodni govori, v katerih je zavračal tedaj že zakoreninjeno mnenje, da se slovenščine ni potrebno učiti, in poudarjal dostojanstvo materinščine ter njeno pomembnost še zlasti za duhovnika. Že od začetka je prikazoval knjižno slovenščino kot sredstvo združitve pokrajinskih govorov v višjo kulturno celoto. Leta 1829 se je Slomšek po nekaj letih kaplanske službe vrnil v Celovec, tokrat kot spiritual bogoslovnega semenišča. Takrat je svoje tečaje slovenščine obnovil še temeljiteje in deloma dosegel obveznost tega pouka.² Ker je poučeval bogoslovce iz dveh škofij, so bili med učenci tako Korošci kakor Štajerci, nekateri celo s Kranjske. Takšna pokrajinska raznolikost slovenskih govorov, zbranih v njegovem celovškem avditoriju, je Slomšku le potrjevala njegovo vizijo o potrebi po enotnem knjižnem jeziku iz leta 1821. S svojimi tečaji je opravljal podobno prerodno funkcijo kakor Metelko na ljubljanskem liceju, le da njegovo delo ni bilo tako dobro institucionalizirano, čeravno naj bi bil boljši učitelj celo od Metelka (Grafenauer 1958: 280). Pri pouku se je lahko opiral na znanstvene slovnice Kopitarja, Metelka in Murka. Toda ker te niso bile najbolj primerne za jezikovni pouk, je Slomšek napisal tudi lastno slovnico *Inbegriff der slovenischen Sprache für Ingeborne*, ki je njegovo razmeroma samostojno jezikoslovno delo (Jesenšek 2010: 672), nastalo na podlagi pedagoške prakse, zato je posebnost te slovnice, da se končuje s »preverjanji znanja« za tri zahtevnostne stopnje. Slovnico, ki je ostala v rokopisu, je začel Slomšek najverjetneje pisati že ob vstopu v bogoslovje 1821 (prav tam: 679). Ker se je zavedal nasilne germanizacije na Koroškem in Štajerskem, mu je bilo povsem jasno, da z materinščino slovenstvo stoji in pade. Zato je v omikanem knjižnem jeziku videl branik višje duhovne kulture pred procesi raznarodovanja ter izgubo slovenske identitete. Ker je gledal daljnosežno in široko, je kot pot k temu cilju že v bogoslovnih letih odklanjal deželne partikularizme, kakršnega sta razvila Dajnko za štajersko deželno in v manjši meri Metelko (v besedotvorju) za dolensko različico. Čeprav je bil Štajerec, je priznaval vlogo (ne pa prevlade) osrednjeslovenske jezikovne tradicije ter njeno prepletanje z drugimi pokrajinskimi prvinami v postopnem poenotenju knjižnega jezika (Jesenšek 2003: 673). Tako je vzgajal tudi svoje gojence, kar pri njih ni ostalo brez literarnih in publicističnih sadov. V tem duhu je Slomšek 30. maja 1833 čestital Čopu za »učeno, z vsem pogumom izpeljano črkarsko pravdo« v upanju, da bo končala »pogubonosni

vo drugače, kakor neposredno od Slomška. Prim. natisnjeno stran s Slomškovimi rokopisnimi popravki: UKM, Ms 125/7.

² Krški (celovški) škof Jurij Mayr je to Slomškovo prošnjo potrdil in naložil svojim bogoslovcem Slomškov tečaj slovenščine kot uradno obveznost, medtem ko je lavantinski škof Zimmerman poudaril prostovoljnost za lavantinske bogoslovce (Grafenauer 1958: 279–280).

razkol» (AZN 1930: 7), ob poznejših novooblikarskih trenjih po letu 1850 pa potožil Bleiweisu: »vsak piše po svoji trmi [...] Razkolnost je Slovanov bila in bo dedna pregreha.« (prav tam: 316)

4 Slomšek je poleti 1825 odpotoval iz Celovca prek Olimja v Ljubljano »v zadevah slovenskega slovstva«.³ *Kranjska čbelica* je bila sprva tesno oprta na ožji krog sodelavcev na Kranjskem, Slomšek pa kot literat tedaj še neznan, zato ga verjetno niso povabili k sodelovanju. Sam pa je *Kranjsko čbelico* intenzivno spremljal. Zaradi več razlogov je Slomšek med letoma 1829–1838, ko je bil spiritual v Celovcu, med bogoslovci organiziral, mentorsko vodil in sam razvil obširno literarno dejavnost, ki se je kazala v treh glavnih vejah. Najbolj poznana je prva slovenska posvetna pesmarica *Pesme po Koroških ino Štajarskih znane* (1833, razširjena 1838), ki je hkrati tudi prvi večji literarni dosežek širšega kroga koroških in štajerskih pesnikov. Izmed teh so Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen in Josip Hašnik primerljivi s čbeličarji (GRAFENAUER in GSPAN 2009). Celotno gibanje je bilo seveda drugačno, saj ni bilo usmerjeno k romantiki, marveč je stalo na prehodu iz razsvetljenstva v predromantiko in bilo usmerjeno bolj k posnemanju ljudskega pesnjenja, k poetični krščanski refleksiji, vzgoji in razvedrilu. Vendar je vsekakor mogoče govoriti o strnjem krogu sodelavcev, o Slomškovem krogu, ki je sodeloval pozneje pri skoraj vseh publikacijah, nastalih na njegovo pobudo.

Drugi večji rezultat Slomškovega celovškega kroga je vrsta prevodov Christopa Schmida, ki so jih pripravljali bogoslovci ob slovenskih tečajih, toda popravljali in za tisk pripravljali jih je njihov spiritual.⁴ S tem je Slomšek (GRAFENAUER in GSPAN 2009) postal začetnik slovenskega mladinskega slovstva; to se zaradi bolj elitistične usmerjenosti kroga *Kranjske čbelice* ni moglo močneje razviti na Kranjskem, marveč se je, zanimivo, razvilo na Koroškem.

Tretji pomemben rezultat Slomškovega celovškega kroga pa je pesniški almanah, ki je svojevrsten koroški pendant *Kranjske čbelice*, le da ni bil nikdar natisnjen, so Pefme za pokufhno, ohranjene le v enem izvodu iz Slomškove zapuščine. Prvotno je bil morda vsak letnik samostojen almanah, medtem ko so zdaj letniki zbrani v večji rokopisni knjigi (UKM Ms 124). Literarna zgodovina teh pesniških zbornikov, nastalih med letoma 1832 in 1835 in leta 1838, večinoma ni obravnavala obširneje kakor z enovrstičnimi omembami. In vendar so nekatere pesmi teh zvezkov prerasle raven prvih pesniških poskusov ter so v določenem pogledu močno modificirale Vodnikovo pesniško tradicijo, ki jo deklarativno izkazuje njihov naslov, ter ji dale nove, predromantične dimenzije. Videti je, da je Slomšek svojim gojencem predlagal določeno temo – v letniku 1832 je bila to pomlad – in dve od nastalih pesmi sta bili nato objavljeni v Ahacelnovi zbirki. Med izstopajočimi pesniki zbornika so

³ Prim. KOVAČIČ 1934: 48. Grafenauer in Gspan navajata v *SBL* leto 1824 (verjetno pač 1825 poleti, po končanem bogoslovju med čakanjem na namestitveni dekret), ko se je srečal v Ljubljani z Metelkom, Zalokarjem, Strelom in se zanimal za ustanovitev revije *Slavinja*, do katere pozneje ni prišlo (prim. GRAFENAUER in GSPAN 2009).

⁴ Tako so v Celovcu pod oznako »prevedli mladi duhovni v celovški duhovščini« izšle Schmidove knjige *Perjetne perpovedi za otroke* (1832 in 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenje* (1835), *Sedem novih perpovedi za otroke* (1836) in več drugih.

Janez Arlič, Jožef Hašnik, Valentin Orožen; več pesmi so napisali Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, Luka Sevšek. V najboljših pesmih (Arličevih, Hašnikovih in še nekaterih), ki oblikovno ne zaostajajo za Vodnikom, je razsvetljenska poezija tematsko razširjena, prenovljena, celo presežena; poleg naivne vzgojne in razvedrilne tendence se pojavlja bolj introspektivna, duhovno-poetična refleksija na meji med razsvetljenstvom in romantiko, npr. v Arličevi pesmi Mila folsa, ki je že prežeta z romantičnim elegičnim pesimizmom. Temu ustreza tudi opazen oblikovni odmik od kitice alpske poskočnice k bolj kompleksnim metričnim oblikam; Arlič je 1838 napisal celo oblikovno dovršen Sonet. Tako je pod neambicioznim naslovom Pefme sa pokuŕhno začela v Slomškovem celovškem krogu nastajati umetniško bolj ambiciozna duhovna literatura. Ta je v vsebinskem pogledu glede na *Kranjsko čbelico* komplementarna, saj jo večinoma preveva krščanska duhovna vsebina, v literarno-formalnem pogledu pa se na *Kranjsko čbelico* verjetno opira, saj je v pomembnejših lirskih pesmih, zlasti Arličevih in Hašnikovih, zaznati Prešernov vpliv. Tudi v tem je moč videti enega od večznačnih in kompleksnih odnosov med Kranjsko na eni ter Koroško in Štajersko na drugi strani.

5 Na bolj empiričen način izražajo Slomškovo zavest o prostoru slovenskih ter sosednjih dežel potopisi, v katerih je razmeroma podrobno opisal svoja potovanja med počitnicami v spiritualski dobi, zlasti po Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Goriškem. Ohranjeni so potopisi iz let 1833, 1834 (nepopolno) in 1837.⁵ Ohranjeni potopisi pričajo o tehle potovanjih, ki jih je Slomšek poleti večidel opravil na »apostolski način«, tj. peš.

- 1833: Potovanje iz Celovca čez visoke Ture na Solnograško, v Linz, na Dunaj (kjer je srečal Jakoba Zupana), prek Marijinega Celja v Gradec (iskal, a ne našel, Kolomona Kvasa), Sv. Peter pri Mariboru (med drugim srečanje z Antonom Murkom), Spodnja Polskava, Studenice, Sladka Gora (Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, Celovec.
- 1834: Potovanje iz Celovca na Uršljo goro, prek gore Oljke v Vojnik, Slovenske Konjice, Špitalič; odtod je potopis izgubljen. Kljub izgubljenemu rokopisu pa so z računi dokumentirani izdatki potovanja »v **Gorico in v Videm** na Furlanskem, torej je ob tej priliki obiskal primorske in najbrž tudi **Rezijanske** Slovence. Njih narečje je Slomšek poznal in se nanj večkrat oziral v svojih slovenskih predavanjih.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič razume omenjene račune kot dokumente istega potovanja, torej v letu 1834. Toda Slomšek v kar dveh poznejših spisih navaja, da je obiskal prijatelja Valentina Staniča leta 1835 in da ga je ta spremljal v Oglej, torej gre za neko potovanje v letu 1835, o katerem ni nobenega rokopisa: »Ne bom pozabil vse žive dni, kako sva v leti 1835 skuz Palmo novo v Voglej hodila, kako so mi iz visokiga stariga turna

⁵ Prim. NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, v nemščini. Prvi je iz njih objavil več daljših odlomkov Fr. Kosar v svoji nemški monografiji o Slomšku (Kosar 1863: 22–38). Bolj obširno pa je iz njih zajemal, jih prevedel in deloma povzel v svoji slovenski biografiji Frančišek Kovačič (1934: 84–133). Teh potopisov slovenska strokovna literatura o potopisu ni obravnavala; upoštevani so bili le v kontekstu Slomškove biografije.

vse kraje nekdanjega imenitnega mesta razkazali.« (*Drobtince* 1848: 89–90) Pozneje zapiše, da je v družbi »iskrenega Slovence Valentina Staniča na častitem oltarju sv. Mohorja in Fortunata sveto mašo služil, na pokopališču toljko svetih mučencov in spoznavavcov izveličanske vere naše.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: Zadnji ohranjeni potopis dokumentira potovanje iz Celovca čez Korensko sedlo na Bled in v Ljubljano (5. septembra v gledališču s Prešernom, nato pri Pavšku, Metelku), sledijo Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (iskal Ljudevita Gaja, našel družbo mlajših iliristov), hrvaško Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (Peter Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, Celovec.

Na teh potovanjih je imel Slomšek za glavni cilj, da neposredno in od blizu spozna slovenske dežele in ljudi pa tudi cerkvene ustanove, zlasti semenišča in samostane ter si z njihovimi predstojniki izmenja poglede na splošne razmere naroda, izzive Cerkev in s tem povezano vzgojo duhovnikov v bogoslovju. Vendar je bila Slomškova narava zelo občutljiva tudi za lepote narave, omenjal je zanimiva narodopisna opažanja, denimo o ziljskem štehvanju in reju pod lipo, človeške prigode pa je spremljal z globljo refleksijo človekove eksistence in usode. Vse troje (opis narave, narodopisni drobec in refleksija) se posrečeno združuje v tej sliki Bleda in okolice:

To je zelo visok grad na pečini, s katerega uživaš v najlepšem in najzanimivejšem razgledu. Naravnost proti zahodu se s svojo sivo glavo dviga kvišku Triglav kot oče vseh okrog ležečih gora; proti severu so precej oddaljene Karavanke, ob vznožju katerih se vrstijo najlepše cerkve; na vzhodu je širna ravnina proti spodnji Štajerski s številnimi župnimi vasmi in gradovi; proti jugozahodu v vrtoglavi globini jezero v prijetni kotlini obliva pečino, in naprej proti planinam, ki se vlečejo tja do Turčije [tj. Bosne], pozdravlja popotnika Sava, ki vre iz svoje bohinjske zibel. Ravno zdaj odmevajo kasni zvonovi s prijaznega otoka. Na nasprotnem obrežju zagledamo veliko ladjo s številnimi belo oblečenimi deklicami. Pogreb na jezeru! Edini sin že priletnega očeta, ki se je v pijanosti peljal ob jezeru, padel vanj in utonil, je jadral v grob. Za počasi drsečo ladjo se vleče bela proga, kaže prevoženo pot in izginja brez sledu. Ladja obstane – in mrtveca odnesejo v grob. *Ecce sortem!* – podoba našega življenja.⁶

6 Na drugačen, mnogo bolj daljnosežen in usoden način se je s slovenskim duhovnim, narodnim in geografskim prostorom ukvarjal Slomšek kot škof, ko je v več let trajajočih pogajanjih dosegel novo razmejitev lavantinske škofije (Kovačič 1934: 84–99), s katero je veliko večino štajerskih Slovencev združil v novo urejeni lavantinski škofiji in jih odtegnil nasilni germanizaciji v popolnoma nemško usmerjeni sekavski (graški) škofiji. Ta obširen ekleziastično-politični proces s pogajanjmi med cesarjem, škofi in papežem, v katerem je Slomšek zmagal, čeravno njegovo glavno načelo, da naj se meje škofije ujemajo z narodnostno mejo, ni bilo docela uresničeno, ne sodi v meje tega sestavka. Toda ob premisleku o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru ga je potrebno vsaj omeniti, saj gre predvsem temu Slomškovega

⁶ *Ecce sortem* – Glej, (kakšna) usoda! Nemški izvirnik v Kosarjevi knjigi (Kosar 1863: 27–28), tu prevod Jožeta Stabeja (Kosar 2012), v tisku.

delu ob drugem njegovem prizadevanju za slovensko kulturo poglobitna zasluga, da je Spodnja Štajerska do prve svetovne vojne sploh ostala slovenska dežela (POGAČNIK 1991: 147–148, 157).

7 Vitalna narodna zavest, ki jo je Slomšek poleg vere razumel kot bistveno prvino slovenske krščanske omike, se je izražala tudi v njegovih literarnih delih. Posamezne slovenske dežele, pravzaprav deli slovenskega naroda, so v njegovih tekstih večkrat metonimično predstavljeni s slovenskimi rekami. Že zelo zgodaj (1821) in prav ob začetku svoje bogoslovne poti je imel Slomšek slovesen govor za začetek slovenskega tečaja v družbi bogoslovcev. Ohranil se je rokopis tega govora z naslovom Napeljavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821, ki je za svoj čas ne le prvovrstno prerodno dejanje z zbranimi argumenti v prid učenja slovenščine, ampak tudi sam zase mala retorična umetnina. Ker je to prvi (pol)javni govor o slovenskem jeziku v slovenščini, ki povrh doslej ni bil objavljen, naj navedemo nekaj misli, ki ilustrirajo Slomškovo vizijo o potrebnosti učenja knjižne slovenščine kot višje enote, v kateri se združujejo govori posameznih slovenskih dežel. Govor začenja z iztočnico Jezusovih besed učencem: *Vos estis lux mundi*. – Vi ste luč sveta. V uvodu razvije misel, da duhovnik s tem, ko ljudstvu posreduje krščansko vero, obuja v njem hkrati tudi omiko in njene nasledke. Tako je rasla omika pri Nemcih, tako pri slovenskih prednikih v času Cirila in Metoda. Nato z obžalovanjem postavi primerjavo: »O kako merslo je ferze donafhnih vuzhenikov proti ferzi tih dveh bratov k Slovenfki vuzhenosti.« (NRSS, Ms 44, 3v) Na očitek, da se slovenščina v vsakem kraju drugače govori in se je zato nima smisla učiti, odgovarja, da je vzrok temu med drugim to, da duhovni pastirji sami ne znajo knjižnega jezika: »[Od] kod pride ta reslozhk, de vľaka fara drugazhi isrekuje? Sato kir njih vuzheniki enako prav govoriti ne snajo, kir se Slovenstva le malo, al fzer nizh ne vuzjijo.« (4r) Zavrne tudi druge ugovore proti učenju slovenščine, češ da slovenščino znamo že od doma, ali da naj bi Slovenci že po enem rodu izumrli ipd. Danes si težko predstavljamo, kako odločni in smeli so bili ti Slomškovi pozivi k učenju slovenščine in prerodnemu delu med ljudstvom, ki so bili izrečeni, ko je bil komaj nekaj mesecev v bogoslovju in le pol leta po cesarjevem absolutističnem govoru učiteljem ob kongresu vladarjev v Ljubljani 1821.⁷ Ne glede na to je svoje videnje kulturnega razmaha uveljavljal naprej skladno z idejo o knjižnem jeziku kot zedinjujočem počelu Slovencev, o čemer je v govoru razvil tole poetično prisposodo:

„Sestre fo fi v nafhi fofefki ,Sava, Drava ino ,Savina, ena tezhke fkus Kranfko, druga fkus Korofhko, ta treka fkus ,Stajarfko deshelo, dalezh od eden druge vftanejo, pak vender fe prijaľno fkupej snidejo, ino v drushbi v morje fvoje shlahte ftekajo.

O ke bi vunder tim potoki mi enaki poľtali; ,Slovenz je Kranjez, Korefhez, koker ,Stajarz, bratji fmo eden drugimu, ako se mi v nafhih jesikah, v nafhim govorjenju, ako fmo fhe tako dalezh narasen, senazhimo koker te vode, eden drusga po potu te vuzhenosti ,Slovenfkiga na dalej vodimo, tok se bodemo nafhim dalnim bratam priblishvali, ino,

⁷ »Ostanite pri starem redu, ki je še vedno najboljši. [...] Ne potrebujem učenjakov, temveč le pridnih državljanov, in tako mi vzgajajte mladino. Kdor meni služi, mora poučevati, kakor jaz ukazujem. Kdor pa tega ne more ali kdor se ukvarja z novotarijami, naj gre, kamor mu drago, ali pa ga dam odstraniti jaz.« (MODER 1952: 16)

o frezhni zhaŭ, kateri prideŭh, de bode v jesiku ,Slovenŭtva ena hiŭha, eden rod, eno ,Slovenŭtvo, en govor! (NRSS, Ms 44, 4r–4v)

Za leto 1821 pomeni takšna vizija izredno stopnjo artikulacije slovenske narodne in jezikovne ideje. Še dodatno je izjemna zato, ker je ohranjena v slovenščini, in še dodatno, ker jo je zapisal komaj enaindvajsetletni bogoslovec. V svojem okolju je delovala kot integralna vizija slovenstva, ki naj se harmonično razvija po poti vere in kulture. Slomšek je to videnje izrazil še enkrat v poeziji. Leta 1822 je – verjetno za slovesnost ob začetku ali koncu jezikovnega tečaja – zložil pesem *Slovenstvo*, ki jo je v spremni opombi označil kot odo, »ki so si jo gojenci celovškega semenišča peli v spodbudo, ko so se začeli v letu 1822 iz lastne potrebe medsebojno izobraževati v materinščini«; objavljena je bila šele nedavno (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ Daljša pripovedna pesem v 19 kiticah, zasnovana še v Vodnikovem duhu, s prispodobno govori o »spanju« Slovencev, o njihovi težki zgodovini, naposled pa o nujnosti narodnega prebujenja in aktivnega dela. Ideja narodnega in jezikovnega zedinjenja slovenskih dežel je med drugim izražena v tehle kiticah:

Tam Sava mi 'zvira,
kir beli se sneg,
Savina pogmira
prebistro nje tek;
prdruži se Drava,
njih sestra, in glej,
kok tečejo brzdn
v družbi naprej.

Ta potok veseli
me pejti vuči,
Slovence na beli
dan gori budi,
de b' hotli en druž'ga
za brate spoznat,
prjazno po potu
modrine pelat.

Topos slovenskih rek, ki Slomšku simbolno predstavlja ideje kulturnega sodelovanja, jezikovnega zbliževanja in narodne zedinjenosti posameznih slovenskih dežel, je bil globoko vraščen v njegovo duševnost. Ko je v približno istem času, tj. med letoma 1821 in 1824, napisal daljšo epsko-lirsko pesem, posvečeno Urbanu Jarniku,⁹ jo je zasnoval s tematiko povezanosti med »Savinjsko ravnino« in pokrajino ob koroški reki; o sebi govori pesnik alegorično kot o majhnem grozdu, ki ga je s Štajerske prinesel v dar Koroški (tj. Jarniku), pesem pa je seveda naslovil *Drava* (*Drava! ti slo-*

⁸ Vprašanje o točnem začetku jezikovnih tečajev v letih 1821 ali 1822 ostaja odprto. Po Slomškovi dataciji je mogoče sklepati, da je bil Napeljavni govor s konca leta 1821 ali je bil morda uvod v tečaj, ki se je praktično začel šele v letu 1822.

⁹ Jarnik je bil v letu 1824 star 40 let, zato je možno, da mu je Slomšek kot prijatelj in občudovalec to pesem napisal prav ob jubileju oz. godu tega leta.

venska mati, SLOMŠEK 2011: 20–23). Simbolika slovenskih rek in pokrajin se je nato v Slomšku vzbudila še potem, ko je ob koncu življenja kot škof poslednjič obiskal Solčavo in v župnijsko knjigo zapisal pesem Slovo Žolcpaškim planinam ter jo tudi podpisal »Pri svoji tretji in poslednji obiskavi 21. rožnega cveta 1861«. V petkitični pesmi se prepletata motiv strmih solčavskih planin in dolinskih slovenskih rek:

Z Bogom, hčere stare matere, mogočne Slave:

košata Radoha, visoka Ojstrica,

gorjata Rinka in zobata Olšova!

Povzdigajte Slovencom bistre glave,

naj bojo vrli sini Slave!

[...]

Deroča Drava, svetla Sava in Savinja,

mogočne vode in slovenske sestre tri,

vsaka po svoji stezi neprenehoma hiti

in te uči, slovenska rodovina!

kako se zadobi modrina. (SLOMŠEK 2007: 63–64)

Solčavske planine v pesmi alegorično konotirajo moralno neomajnost, premočrtnost, narodno zavednost; ta »vertikalni« element se dopolnjuje s »horizontalnim«, ki ga uvajajo slovenske reke, predstavnice slovenskih dežel, ki so hkrati simbol vztrajnosti, zagnanosti, dinamičnosti. Pesnik je snov pretanjeno komponiral tako, da vertikalni element zavzema prvo in četrto kitico, vmes med njima kakor v dolini tečejo reke v drugi in tretji kitici. Zadnja, peta, poveže obe prvini v prizadevanju za resnico in dobro med Slovenci s projekcijo v odprto prihodnost.

8 Slomšek se je le predobro in preveč realistično zavedal resničnega položaja Slovencev na Štajerskem in Koroškem, da bi ga ne boleli učinki germanizacije: notranja vdaja nekaterih Slovencev nemštvu, zatajevanje lastnega, slovenskega izvora ter jezika, postopen odpad družine in ponemčenje lastnih otrok. O tem je Slomšek večkrat z bolečino pisal; krivdo je videl predvsem v Slovencih samih; v premajhnem spoštovanju maternega jezika in lastnega izvora. Za to večidel ni obtoževal Nemcev, ampak rojene Slovence, ki so se pripravljali za nekaj socialnih ugodnosti odtujiti svojemu rodu. Tem je namenil oster, zelo jasen članek Graja nemškutarjev, objavljen še v zadnjih *Drobtinica*h njegovega življenja leta 1862. To antologijsko besedilo se začenja tako:

»Kaj mi hočete dati, in jaz vam ga izdam?« tako je govoril Judež Iškarjot kervoželjnim sovražnikom Kristusovim. [...] Kaj nam hočete dati, in vam hočemo prodati svoj narod, svoj materni jezik in vso narodno blago? tako govorijo naši nemškutarji, svojega naroda zatajevalci, po nemški strani Nemcom, po vogerski strani madjaroni Magjarom, lahoni po laški strani pa Italijanom. Trideset srebrnikov ravno ne iščejo; zadosti jim je nekoliko pohvale, nekaj posvetne časti. [...] Ni se potemtakem čuditi, da vbogo slovenščino od vsih krajev pokončavna povodenj zaliva ... (*Drobtince* 1862: 59)

Ti in takšni stavki so izhajali iz prejasne zavesti, kaj se dogaja po štajerskih ter koroških mestih, trgih in vaseh, še zlasti med tistimi Slovenci, ki so po novi razmeji-

tvi škofij ostali »prepuščeni na milost in nemilost« krški (celovski) oz. sekavski (graški) škofiji (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek se je zavedal, da se skokovito nadaljuje proces, ki je v počasnejših in manj nasilnih korakih spreminjal narodnostno podobo Koroške že stoletja. Iz te zavesti je nastala svojstvena, prav za Slomška značilna vizija potujčenega, izgubljenega slovenskega prostora, ki jo je s svojim poetičnim slogom opisal takole:

Kdo je ponemčil Gorotana visoke planine in doline zelene častite Koroške dežele, v koji so svoje dni mogočni Gorotanski knezi gospodovali, kakor nam priča jezer let stari kamniti prestol na starodavni ravnini poleg Gospe svete? Na grobu stare slave knezov prestol v zemljo leze na meji nemčije [tj. nemštva], in na bližnem homu častita stolica Gospa sveta že v nemčiji medlí; alj visoke gore Grebenca in Kačji verh, Golovica in Svinja ste v nebo kipeče priče, da so svoje dni Slovenci po njih košatih livadah svoje čede pasli, in z njih višin v sosedno Tirolsko, Solnogradško in Austrijansko gledali in popevali gorske popevke, kder sedaj ni slovenskega glasu več čuti. Bistrice po vsih krajih nemčije po slovensko rožljajo, se v Dravo, Muro in Murco odmevajo, pa po njih bregih ni več Slovincov, ki bi razumili, kaj jim velijo potoki in reke u starodavnih časih po slovensko keršene. Koroško Brezje in štajarski nemški Gradec nam pripovedata v množini veliko varožev, tergov in vesi po nemških krajih, da so jih nekdanji Slovenci stavili in v njih prebivali, v kojih so zdaj le Nemci doma. – Kaj so očitni sovražniki nekdanje Slovence po vsih tih krajih pobili in po kervavem boju si osvojili vse te slovenske lastnine? – Nemškutarji so jih po malem Nemcom prodali, ter so sebe in svojo deco ponemčili.« (*Drobtince* 1862: 59–60)

Značilno je, da so tudi v teh žalobnih, elegičnih stavkih omenjene tri slovenske reke; toda te tečejo skozi potujčeni prostor, ki je za slovenstvo izgubljen. V tipologiji slovenskih »literarnih prostorov« ne bi smel manjkati tudi ta prostor, iztrgan iz organske in jezikovne zveze s preostalim slovenskim kulturnim prostorom, za katerega enotnost in omiko si je Slomšek prizadeval in katerega zgodovinsko odtujitev je zato boleče občutil ter izrazil. Takšno odtujitev – tako prostora nasploh kakor tudi posamezne osebe – svojemu rodu je razumel Slomšek kot kršitev od Boga danega naravnega reda, naravnega prava. Slovenska kultura, po Slomškovo omika, je bila v njegovem pojmovanju del celostne krščanske omike in vitalno odvisna od krščanstva, ki ji je po njegovem prepričanju omogočilo nastanek ter razvoj. Zato je Slomšek tudi avtor prve teološke utemeljitve slovenske narodne individualnosti, izražene v znani pridigi na binkoštni ponedeljek 1838 (Slomšek 2004) in v drugih spisih.

9 Sklep

V štirih desetletjih slovstvenega in kulturnega delovanja Antona Martina Slomška od 1821 do 1862 je slovenski narodnostni prostor nastopal kot ena osrednjih preokupacij njegove misli in pisanja. Implicitno se to kaže že v obširni mreži pisemskih stikov s sodelavci, ki je segala s Koroške in Štajerske na Kranjsko, Tržaško in Goriško. Eksplicitno se Slomškova misel o slovenskem narodnostnem prostoru izraža v njegovih prizadevanjih za pouk slovenskega jezika, s katerim je na Koroškem in Štajerskem sredi 19. stoletja pomembno pripomogel k uveljavitvi skupne norme knjižnega jezika, v katerega se stekajo posamezne pokrajinske inačice ter narečja. Zanimiva

je tudi Slomškova percepcija prostora v potopisih, nastalih na njegovih potovanjih po slovenskih deželah v letih 1833, 1834 in 1837. Kot literarni simboli pa nastopajo elementi slovenskega prostora v Slomškovih literarnih delih, zlasti pesmih. Osrednja podoba, ki je pojavlja večkrat, je podoba slovenskih rek, ki prihajajo iz raznih slovenskih dežel, a se stekajo v enoten tok in v njegovih pesmih s tem predstavljajo vsem Slovencem skupno jezikovno ter narodnostno kulturo. Temelje tako integriranega slovenskega jezika ter slovenskega kulturnega prostora je Slomšek videl v naravnem pravu, danem od Boga, iz česar je razvil prvo teološko utemeljitev slovenske narodne individualnosti.

VIRI IN LITERATURA

AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje*, 1930–1932. Ur. Frančišek Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Drobtince za novo leto 1848: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvurčenje ino za kratek čas. Celje: Matija Vodusek.

Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvurčenje ino za kratek čas. Celovec: Jožef Rožman.

Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja*. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenfkimu sboru 1821. Tudi na spletu.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ur. Matija Ogrin in Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Tudi na spletu.

--, 2007: *Poezija: Objavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba (Zbrano delo, 1).

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba (Zbrano delo, 2).

UKM, Ms 124: *Pefme sa pokuŕhno 1832–1838*.

UKM, Ms 125/7: *Lehko noč* (pesem v dajničiči, tisk).

Ivan GRAFENAUER, 1958: *Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečajji v celovškem semenišču*. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER in Alfonz GSPAN, 2009: *Slomšek Anton. Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Marko JESENŠEK, 2003: *Slomškov jezikovni nazor in slog. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 669–682.

- , 2010: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.
- Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.
- Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.
- Franc KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Njegovo življenje in delovanje*. Prev. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba. V tisku.
- Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski I, II*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: Od sistema k besedilu*. Maribor: Zora (Zora, 74).
- Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela*. Maribor: Obzorja.

ANTON MARTIN SLOMŠEK AND THE QUESTION OF THE UNITY OF THE SLOVENE CULTURAL SPACE

This article presents Slomšek's efforts towards linguistic and cultural integration of the Slovene lands between 1821 and 1862. The prominence of the Slovene cultural and geographic space in Slomšek's works is presented by using his correspondence and travel writings, with a special view to his works on a unified Slovene literary language and his creative writing, in particular his poems.

Key words: A. M. Slomšek, Slovene literature, Slovene literary language, space of Slovenian culture

1 Introduction

Anton Martin Slomšek's work for Slovene culture is exceptionally broad and complex because he labored intensively in very different fields, such as clerical pastoral work and sermon composition, applied pedagogical work and textbook writing, translating and editing, cultural organizing, teaching Slovene, intensive advocacy for standardization of the Slovene literary language and its assertion in public life; writing poetry, prose, religious essays, and moral tracts. He became active in literature already in high school, around 1816, and his intensive involvement in all fields connected with Slovene language and literature began when he entered on theological studies in Celovec (Klagenfurt) in the fall of 1821. These beginnings correspond to the time after the publication of Jernej Kopitar's grammar (1809), which was a »normative signpost« between »the past of language variants in the different lands« and »the process of their unification« into a common linguistic norm (OROŽEN 2010: 212) in the middle of the nineteenth century. The process of unifying the Slovene literary language was surely but an external expression, an external appearance of essential internal shifts in Slovene culture of the time—shifts that meant the spread of Slovene national consciousness and gradual transformation of regional, provincial affiliation into Slovene national affiliation. Slomšek's contribution to these integrative processes was significant, especially in Carinthia and Styria, where he was, during the time he was active, the central figure in the national awakening. We can observe numerous instances of strong insistence on linkages between Carinthia, Styria, Carniola, and Primorsko in his works, which display a consciousness of these lands' spaces and their mutual belonging within the framework of Slovendom as a higher, superior community. In this article, I will outline some of the areas of Slomšek's work for integration with select examples that most clearly exhibit his consciousness of the Slovene cultural and geographic space.

2 Starting with his time at the Ljubljana lycée, even before his seminary years, Slomšek carried on correspondence with a wide network of friends and colleagues in all of the Slovene provinces. Although only a small portion of Slomšek's correspondence survives, the over 400 letters that have show very well his network of cultural connections, and activities throughout the Slovene provinces and including just about all of the cultural activists of his time. It is understandable that these contacts were especially intensive in the then centers of Slovenes' cultural life—Ljubljana, Celovec, and to some extent Gradec (Graz)—and with a narrow circle of colleagues in Styria. It is probable that already at the lycée in Ljubljana (1819–1820) Slomšek met Franc Metelko, whose lectures on Slovene were an important influence on the quality of the literary languages used by the younger generation of intellectuals, among them Matija Čop and France Prešeren (KOLARIČ 2009). Slomšek is confirmed to have collaborated with Metelko during his seminary years, when Metelko would send to him in Celovec the drafts of his grammar even as it was being printed—that is, in 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Of interest are Slomšek's letters to Čop that have been preserved from the time he was a seminary mentor in Celovec. Besides a trusting, friendly relation, they attest to an intensive exchange of books on linguistic and literary matters. Thus on 30 October 1832 he sent to Čop in Ljubljana Megiser's dictionary and some of Jarnik's works. Later he sent Svetokriški and asked him to intercede with the censor for collections of the so-called Ahacel poems (AZN 1930: 3), inquired about the work on publication of *Kranjska čbelica*, and on 5 January 1833 wrote: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Pf[er]hern zu hören! Prof[im] ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovenze.« (AZN 1930: 5) Then later he reported that the Ahacel collection has been well received, which he saw as evidence of the success of Slovene Sunday schools in Carinthia and Styria in their efforts to encourage progress in reading (AZN 1930: 11). His correspondence with Bleiweis was even larger. He wrote to the editor of *Novice* in Ljubljana from Št. Andraž and later Maribor many times, including about his linguistic positions on the so-called new forms—he supported them but advocated gradual introduction and reciprocity between Slovene lands: »I think it is right that the Carniolans are seated at the head of the table, but you must not forget that we, too, are Slovenes, and do not demand that yours is always the rule; and we take many of your forms, which are unlike ours, copying St. Augustine: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN: 318–321) Many of Slomšek's biographical writings and memoirs came from his personal connections. Thus, for instance, he wrote about his friend Valentin Stanič from Goriško, whom he highly admired: »May the fitting praise of the deceased give young readers inspiration for the dead teach us to live.« (*Drobtince* 1848: 81) In Trst (Trieste), Slomšek was in contact with Ravnika's successor, Bishop Jernej Legat. In Carinthia, he was especially closely connected with the teacher Matija Ahacel and the Slavist Urban Jarnik, and of course with Mihael Andreas and various »Pohorje poets«. Slomšek maintained and refreshed multiple connections with colleagues on his publications, especially prose translations, the almanac *Drobtince*, and textbooks. Among them were Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen, Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon

Rudmaš, Mihael Zagajšek, and others.¹ It appears that during the good four decades of his activities, from approximately 1821 to 1862, Slomšek developed co-operation or at least contacts with almost all of the vital trends of the Slovenes' cultural life, from Carinthia and Styria to Primorsko.

3 Slomšek's advocacy for a common Slovene literary language that would overcome regional differences and become an indicator to all Slovenes of their collective progress is especially pronounced in his first Mass promise to devote his free time to the mother tongue (KOVACIČ 1934: 45). It is well known that he had already been doing this as a first-year seminarian. In the fall of 1821 he took the initiative to prepare a Slovene language course for seminarians. He continued the course every year until he graduated, as his introductory speeches, which have been preserved, attest. In them, he refutes the established opinion that it was not necessary to study Slovene, and he highlighted the language's qualities and its importance, in particular for priests. From the start he held that literary Slovene was a means of combining regional dialects into a superior cultural unit. In 1829, after several years of service as an associate pastor, Slomšek returned to Celovec as a seminary mentor. It was then that he revamped his Slovene language course and partially achieved that it be required.² Since he was teaching seminarians from two dioceses, there were both Carinthians and Styrians, and even some Carniolans. Such a variety of regional dialects gathered in his Celovec classroom only convinced Slomšek, from 1821, of his vision of a unified literary language. His course performed a revival function similar to Metelko's at the Ljubljana lycée, only his work was not institutionalized, even though he was a better teacher than even Metelko (GRAFENAUER 1958: 280). In his teaching he could rely on the scholarly grammars by Kopitar, Metelko, and Murko. However, since these were not suitable for language teaching, Slomšek wrote his own grammar *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne*, which was substantively his own linguistic work (JESENŠEK 2010: 672). It flowed from his teaching experience and therefore a feature of the grammar is that it ends with »a test of knowledge« on three levels. Slomšek most likely began writing the grammar, which remains in manuscript form, already when he started his theological studies in 1821 (ibid.: 679). Since he was aware of the forced Germanization in Carinthia and Styria, it was clear to him that Slovendom would stand or fall with the language. Therefore, he saw in a cultivated, literary language a defense of higher spiritual culture against loss of national and ethnic identity. Since he took a long, broad view, already in his seminary years he rejected regional particularisms as a path to the goal, unlike Dan-

¹ Slomšek rejected Peter Danjko's alphabet but everything indicates he had direct contacts with Danjko as well, although the correspondence has not yet been attested. A very early version of Slomšek's poem »Lehko noč«, first published among the so-called Ahacel poems (*Pesme po Koroškim ino Štajarskim znanem*, 1833), was before that, in a different form printed in one of Danjko's (not yet identified) books. Since Slomšek did not publish the poem before 1833, we can conclude that Danjko could not have obtained it for publication except directly from Slomšek. The printed version can be compared with Slomšek's manuscript (UKM, Ms 125/7).

² The Celovec/Klagenfurt bishop, Georg Mayr, confirmed Slomšek's request and assigned his theology students to Slomšek's Slovene course, while the Lavanttal bishop, Zimmerman, underlined that it was optional for his students of theology (GRAFENAUER 1958: 279–80).

jko and the Styrian dialect and to a lesser degree Metelko (in word formation) and the Dolenjska dialect. Moreover, although himself a Styrian, he insisted that central Slovene linguistic traditions together with elements from other regions take the lead in the gradual formation of the literary language (JESENŠEK 2003: 673). That is how he taught his students, and it bore literary and journalistic fruits. In this spirit Slomšek congratulated Čop on 30 May 1833 for his »scholarly, courageous spelling rules« in the hope that they would put an end to the »devastating schism« (AZN 1930: 7). During later reform arguments after 1850 he complained to Bleiweis »Each stubbornly writes his own way. The proclivity to schism was and will continue to be an inherited sin of the Slavs. (ibid.: 316).

4 The summer of 1825 Slomšek left Celovec and went to Ljubljana via Olimje in »Slovene literary matters«.³ The almanac *Kranjska čbelica* was at first closely focused on a narrow circle of collaborators in Carniola. As an unknown writer at the time, Slomšek had not been invited to cooperate, but he followed the publication intensely. For a variety of reasons, from 1829–1838, while a seminary mentor in Celovec, Slomšek developed and led wide ranging literary activities among the seminarians. There were three main branches of activities, the most well known of which was the first Slovene secular songbook, *Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane* (1833, expanded in 1838), which was at the same time the first large literary achievement of a wide circle of Carinthian and Styrian poets. Among them, Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen, and Josip Hašnik were comparable to the *Kranjska čbelica* contributors (GRAFENAUER and GSPAN 2009). Of course, the group was different; they were not oriented towards Romanticism, but were part of the transition from Enlightenment to pre-Romantic literature, and thus more oriented to imitating folk poetry, to poetic Christian reflection, education, and entertainment. Nonetheless, it is still possible to speak of a tight circle of collaborators, about a Slomšek circle that cooperated on almost all later publications that he initiated.

Another significant accomplishment of the Slomšek Celovec circle was a series of translations of Christoph Schmid, which the seminarians in the Slovene course prepared, though their mentor corrected them and prepared them for print.⁴ Gspan and Grafenauer believe that Slomšek was the founder of Slovene literature for youth, which could not become well developed in Carniola because of the elitist complexion of *Kranjska čbelica*. It did, however, develop in Carinthia. (GSPAN and GRAFENAUER 2009)

The third important achievement of the Slomšek Celovec circle was an almanac of poetry, which was a kind of Carinthian offshoot of *Kranjska čbelica*, only it was not printed and remained in manuscript. It was entitled »Pefme za pokufhno« and is preserved in only one copy, in Slomšek's archive. At first, each issue was probably

³ See KOVAČIČ (1934: 48). GSPAN and GRAFENAUER (2009) refer to 1824 as the year he met Metelko, Zalokar, and Strel in Ljubljana and inquired about the founding of the journal *Slavinja*, which never took place, but it was likely the summer of 1825, after the parting blessing and while waiting for the placement decree.

⁴ Schmid's books *Perjetne perpovedi za otroke* (1832; 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenju* (1835), *Sedem novih perpovedi za otroke* (1836), and many others came out in Celovec/Klagenfurt with the subtitle »translated by young seminarians in the Celovec seminary«.

prepared as a separate almanac, but now they are sewn together in one large, bound manuscript (UKM Ms 124). Literary historians have, for the most part, not treated these poetry collections, which were assembled in 1832–1835 and 1838, giving them only passing note. However, some of the poems rise about the level of beginners' attempts and in some respects modified Vodnik's poetic tradition, which the collection cites in its title, and gave it new, pre-Romantic dimensions. It appears that Slomšek gave his students a certain theme—in 1832 it was spring—and then some of the resulting poems were published in the so-called Ahacel collection. Among the notable poets in the collection are Janez Arlič, Jožef Hašnik, and Valentin Orožen; Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, and Luka Sevšek wrote many poems. In the best poems, which not formally inferior to Vodnik's—those by Arlič, Hašnik, and a few others—Enlightenment themes are significantly expanded, refreshed, and even superseded: Besides naïve moral and entertaining tendencies, there is a more introspective, spiritual reflectiveness that is on the border between the Enlightenment and Romanticism. Certain poems, like Arlič's »Mila folsa«, are filled with Romantic elegiac pessimism. The move from the stanzas of Alpine melodies to more complex metrical forms accords with this. In 1838 Arlič even wrote a formally finished »Sonet«. Thus under the modest title »Pefme za pokuf'hno« Slomšek's Celovec circle began to write artistically more ambitious spiritual literature. This Christian spiritual content complemented the contents of *Kranjska čbelica*. From a formal standpoint, it probably relies on *Kranjska čbelica*, because the most significant lyrics, especially those of Arlič and Hašnik, display Prešeren's influence. Here, too, it is possible to see one of the most indicative and complex relations between Carniola on the one hand and Carinthia and Styria on the other.

5 His travel writings express Slomšek's awareness of the space of Slovene and neighboring lands in a more empirical way. In them, he quite precisely described his holiday travels during his time as a seminary mentor, especially in Carinthia, Styria, Carniola, and Goriško. The travel writings from 1833, 1834 (incomplete), and 1837 have been preserved.⁵ The travel writings that have been preserved tell about the trips that Slomšek made, for the most part in an »apostolic manner«—that is, on foot.

- In 1833 he traveled from Celovec over the Visoke Ture/HoheTauern mountains to Salzburg, Linz, Vienna (where he meets Jakob Zupan), via Marijino Celje/Mariazell to Graz (he searched for but did not find Kolomon Kvas), to Sv. Peter near Maribor for among other things a meeting with Anton Murko, to Spodnja Polskava, Studenice Sladka Gora (to see Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, and back to Celovec.
- In 1834 his trip was from Celovec to Uršlja gora over the mountains Oljka to Vojnik, Slovenske Konjice, and Špitalič; from there the account is lost. Despite the lost manuscript,

⁵ NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, in German. Fr. Kosar was the first to publish many longer excerpts from them, in his German-language monograph about Slomšek (KOSAR 1863: 22–38). Frančišek KOVAČIČ (1934: 84–133) took more liberally from them, translated them, and summarized some of them in his Slovene-language biography. Slovene scholarship on travel writing has not treated them; they have only been taken into account in the context of Slomšek's biography.

bills document travel expenditures »to Gorica and Videm in Friuli, so that on this occasion he probably visited the Rezija/Resia Slovenes as well. Slomšek became acquainted with their dialect and cited it many times in his lectures.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič understands these bills as documents from the same trip, in 1834. However, in two later accounts Slomšek states that he visited his friend Valentin Stanič in 1835, and that the latter accompanied him to Aquileia, meaning some trip in 1835, for which there is no manuscript: »To the end of my days I will never forget how in 1835 the two of us went via Palma nova to Aquileia, how I was shown all of the lands of the once great city from a high, old tower.« (*Drobtince* 1848: 89–90). Later he wrote that in the company of the »true Slovene Valentin Stanič he served mass on the high altar in St. Hermagoras and Fortunatus, on the grave of so many holy martyrs and witnesses to our salvific faith.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: The last travel account that is preserved is of a trip from Celovec over the Korensko sedlo to Bled and Ljubljana (on 5 September he was at the theater with Prešeren, then at Pavšek and Metelko's), then to Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (he searched for Ljudevit Gaj and found a company of young Illyrianists), Croatian Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (P. Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, and back to Celovec.

During these trips, Slomšek's main goal was to learn about the Slovene lands and people directly and close up, and also about the church institutions, especially the seminaries and monasteries, where he would exchange views with their directors on the general condition of the people, the Church's challenges, and the related theological education of priests. However, Slomšek's nature was also very open to the beauties of nature, and he frequently added interesting observations about the people; for instance, about the Ziljska equestrian sport known as *štehvjanje* and dance called *rej*, beneath the linden. He added deep reflections on human existence and fate to his stories of human events. All three—natural description, anecdotes about the people, and reflections—are happily married in this picture of Bled and surroundings:

The castle is very high on a cliff from which you can enjoy the most beautiful and interesting view. Due west Triglav raises its gray head like the father of all the mountains around it; to the north are the fairly distant Karavanke, at the foot of which is a string of pretty churches; in the east is a broad plain towards Lower Styria with its many village churches and castles; to the southwest, dizzyingly far down in a pleasant ravine a lake washes on the rocks; and further towards the mountains that extend all the way to Turkey (i.e., Bosnia), the Sava greets the traveler, rushing from its Bohinj cradle. It is just now that the late bells resound from the welcoming island. We catch sight of a large boat on the opposite bank with many maidens dressed in white. A burial on the lake! The only son of an already elderly father was boating on the lake while drunk, fell in, and drowned. He sailed into his grave. A white line extends behind the slowly gliding boat, marking its course, and disappears without a trace. The boat stops, and they carry the dead man to his grave. *Ecce sortem!*—the image of our life.⁶

⁶ *Ecce sortem* 'Look, (such) a fate!' In Kosar's book (KOSAR 1863: 27–28), is the German original; Jože Stabej's Slovene translation (KOSAR 2012) is forthcoming.

6 As a bishop, Slomšek was involved in another, more far reaching, and fateful way with the Slovene spiritual, national, and geographic space. During long years of negotiating he obtained a new division of the Lavanttal, later Maribor diocese (Kovačič 1934: 84–99), uniting the vast majority of Styrian Slovenes in a newly organized Lavantinska diocese, saving them from forced Germanization in a completely German-oriented Graz-Seckau diocese. This article cannot cover how Slomšek won in this extensive ecclesiastical-political process with negotiations between the emperor, bishops, and pope, although he did not fully realize his main goal, that the diocesan and ethnic borders correspond. Nonetheless, in considering the Slovene cultural and geographic space it is at least necessary to mention it, because it is thanks to Slomšek's work, besides his other efforts for Slovene culture, that Lower Styria remained a Slovene province at all until WW I (Pogačnik 1991: 147–148, 157).

7 The vital national consciousness, which besides faith Slomšek saw as the essential ingredient of Slovene Christian progress, was also expressed in his literary works. In his texts, individual Slovene provinces, actually pieces of the Slovene people, are often metonymically represented as Slovene rivers. Quite early—I have repeatedly cited 1821—at the very beginning of his religious path, Slomšek gave a celebratory speech in the company of seminarians for the start of the Slovene-language course. The manuscript of the speech has been preserved. It is entitled »Napelvavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821« [A commencement speech to the Slovene assembly in 1821] and is not only a top rate revival act with arguments aligned to support the study of Slovene, but also a minor piece of rhetorical art. Since this is the first (semi-) public speech about the Slovene language in Slovene, which has yet to be published, I will adduce some of the thoughts that illustrate Slomšek's vision of the need for learning literary Slovene, a higher form of the language in which the dialects of the individual Slovene provinces are joined.

The speech begins with the opening of Jesus's words to his disciples: *Vos estis lux mundi* 'You are the light of the world'. In the introduction he develops the thought that when conveying the Christian faith to the people a priest simultaneously inspires in them progress and its fruits. That is how progress took place among the Germans, and how it took place among the Slovene ancestors in the time of Sts. Cyril and Methodius. Then he makes a disappointed comparison: »And yet how cold the hearts of today's teachers compared to the hearts of these two brothers towards Slovene learning.« (NRSS, Ms 44, 3v) To the objection that Slovene is spoken differently in each place and therefore it is senseless to study it, he answers that the reason, among others, is that the spiritual pastors themselves do not know the literary language: »what is the reason for each parish to speak differently? Because their teachers do not know how to speak correctly either, for there is to little Sloveness, or they do not study it at all.« (4r) He likewise rejects other objections to learning Slovene, such as knowledge of Slovene from home or that Slovenes will die out in another generation. Today it is difficult for us to imagine how decisive and brave Slomšek's calls for the study of Slovene and revival work among the people were, having been spoken when he was at the seminary but a few months and only a half year after the emperor's absolutist speech to the teachers at the congress of rulers in Ljubljana in

1821.⁷ Despite this, he continued to state his view of cultural growth together with the idea of the literary language as uniting principle for Slovenes, one that he poetically depicted in his speech:

They are sisters in our neighborhood »Sava«, »Drava«, and »Savinja«, one flowing through Carniola, the other through Carinthia, the third through the Styrian land, staying far from one another yet warmly joining with each other and together entering the sea as a family.

Would that we become like these streams: Carniolan, Carinthian, as well as Styrian are Slovenes, we are brothers to one another; would that in our language, in our speech, even though far apart, we would unite as these waters, on this path of learning we Slovenes would recognize one another from a distance, draw closer to our distant brothers, and, oh happy time to come, when Slovenedom will have one home, one people, one speech. (NRSS Ms 44, 4r–4v)

For the year 1821, this vision was an exceptional advance in articulating Slovene national and linguistic ideas. It is the more exceptional because it has been preserved in Slovene, and moreover, because a barely twenty-one year old seminarian wrote it. In its context—and effectively—it acted as an integrating vision of Slovenedom, which was to develop harmoniously along the path of faith and culture. Slomšek expressed this view once more, in poetry. In 1822, probably for a ceremony at the start or end of the language course, he composed the poem »Slovenstvo«, in an accompanying note calling it an ode »which the students of the Celovec seminary sang for inspiration when they began, in 1822, of their own accord to educate themselves in the mother tongue«. It was published only recently (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ A longer, nineteen-stanza narrative poem composed in Vodnik's style, contains a simile of Slovenes' »sleep«, tells of their difficult history, and then of the necessity of a national awakening and active work. The idea of national and linguistic unity of the Slovene lands is one of the themes expressed in the stanzas:

There my Sava springs,
Where the snow lies white,
The Savinja slows
its racing flow;
the Drava joins,
their sister, and look,
how they race speedily
together along.

The merry river
teaches me to sing,

⁷ »You will remain with the old order, which is still the best. [...] We do not need students but dutiful citizens, and that is how you will educate the youth for me. Whoever serves me must teach as I command. Whoever cannot or is engaged in novelties may go where he pleases, or I will have him removed.« (MODER 1952: 16).

⁸ The question of the exact beginning of the language course, in 1821 or 1822, remains open. By Slomšek's dating it to 1822 it is possible to conclude that the commencement speech from the end of 1821 was an introduction to the course, which only began in 1822.

raises the Slovenes
to a new morn,
with a desire to
call each other brother,
and happily sail
a path to wisdom.

The topos of Slovene rivers, with which Slomšek symbolizes the idea of cultural cooperation, linguistic approximation, and separate Slovene lands unifying into a nation, was deeply embedded in his consciousness. When at approximately the same time, between 1821 and 1824, he wrote a longer epic-lyric poem dedicated to Urban Jarnik,⁹ he based it on the theme of linkage between the »Savinja Valley« and the area along the Carinthian river. The poet speaks allegorically about himself as a small grape brought from Styria as a gift to Carinthia (i.e., Jarnik). Of course, he called the poem "Drava" (»Drava! Slovene mother«; SLOMŠEK 2011: 20–23). The symbolism of Slovene rivers and lands appeared again later, when at the end of his life, as a bishop, he visited Solčava for the last time and wrote down in the parish book the poem »Slovo Žolcpaškim planinam«, signing it »On my third and last visit 21 June 1861«:

Farewell, daughters of the old mother, mighty Slava:
verdant Radoha, high Ojstrica,
towering Rinka and sharp Olšova!
Make the Slovenes raise their keen heads,
that they be brave sons of Slava!
[...]
The rushing Drava, clear Sava and Savinja,
Mighty waters and Slovene sisters three,
each without respite running its course
and teaching you, Slovene family!
how wisdom is gotten. (SLOMŠEK 2007: 63–64).

The Solčava mountains in the poem allegorically connote moral fortitude, principledness, and national consciousness. The »vertical« component is complemented by the »horizontal«, which the Slovene rivers introduce, the representatives of the Slovene lands, which are at the same time symbols of continuity, enthusiasm, and dynamism. The poet delicately arranged the contents so that the vertical component takes the first and fourth stanzas, between which the rivers run as if in a valley in the second and third stanzas. The final, fifth stanza ties both elements together in support of truth and good between Slovenes, projecting them into an open future.

8 Slomšek was only too realistically aware of the true condition of Slovenes in Styria and Carinthia for him not to be pained by the effects of Germanization: some Slovenes' inner surrender to German; concealment of their own, Slovene origins

⁹ In 1824 Jarnik was forty, so it is possible that Slomšek wrote this as a friend and admirer for his birthday.

and language; and finally, the breakdown of the family with the Germanization of children. Slomšek wrote about this with hurt many times. He blamed the Slovenes for this most of all—for their insufficient respect for their language and origins. For the most part he accused the Slovene born, not the Germans, because the former were prepared to distance themselves from their people for some social advantages. To them he addressed a sharp, very pointed article, »Graja nemškutarjev«, which was published in the last, 1862 issue of *Drobtinice* in his lifetime. The anthologized text begins:

»What will you give me that I hand him over to you?« is what Judas Iscariot said to the bloodthirsty enemies of Jesus Christ. [...] What will you give us that we sell our people, our mother tongue, and all the nation's possessions? That is how our German sympathizers talk, betraying their people; on the German side to the Germans; on the Hungarian side the *madjaroni* to the Hungarians; and on the Italian side, the *lahoni* to the Italians. They are not exactly looking for thirty pieces of silver; they are satisfied with a little praise, some worldly honor. [...] There is no reason, then, to be surprised that a mortal flood is drowning Slovene from all sides ... (*Drobtince* 1862: 59)

These and similar statements derived from the lucid awareness of what was happening in Styrian and Carinthian towns, squares, and villages, especially among the Slovenes who were »left to fend for themselves« in the Celovec and Gradec dioceses after the diocesan reform (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek was aware that the process was proceeding apace and that it had more slowly and with less oppressive steps changed the ethnic make up of Carinthia in preceding centuries. Based on this awareness, Slomšek developed a vision of an alienated, lost Slovene space, which he poetically described:

Who Germanized Gorotan, the high mountains and green valleys of the dear Carinthian land in which in their days the might Gorotan princes reigned, as every year the old stone throne on the ancient plain by Gospa sveta attests? The throne on the grave of the princes' ancient glory is sinking into the ground on the German (i.e., German people's) border, and on a nearby hill the honored capital Gospa sveta wanes, already in Germany; but the high peaks of Grebenec, Kačji verh, Golovica, and Svinja, you vibrantly testify that in their time the Slovenes tended their flocks on your verdant slopes, looking from your heights at neighboring Tyrolean, Salzburg, and Austria and singing mountain melodies, where today not a Slovene voice is heard. Through all the German lands flow streams that bubble in Slovene, bringing their sounds into the Drava, Mura, and Murica rivers, yet there are no more Slovenes on their banks anymore to grasp what the streams and rivers once christened with Slovene names are saying. Carinthian Brezje and Styrian German Gradec and the many towns, squares, and villages in German lands tell us that olden day Slovenes built and lived in them, where now there are only German houses. –Did obvious enemies kill all the Slovenes in all of these lands and in bloody battle conquer all of these Slovene properties? –German sympathizers little by little sold them to the Germans and made themselves and their children Germans. (*Drobtince* 1862: 59–60)

It is significant that even in these sad, eloquent sentences the three Slovene rivers are named: however, they flow through an alienated space that has been lost to

Slovenedom. In the typology of Slovene »literary space«, even the space that has been wrenched from its organic, linguistic connection with the rest of the Slovene cultural space must be present. Slomšek advocated for Slovene unity and therefore historical alienation pained him, and he expressed this. Slomšek understood such alienation—of space in general and likewise of an individual from the people—as a violation of God given natural law. Slovene culture—Slomšek used the term »cultivation«—was to him a part of Christian culture as a whole and closely dependent on Christianity, which he was convinced enabled its origin and development. For this reason Slomšek is also the author of the first theological justification for national individuality, which he voiced in a well known Monday after Pentecost sermon in 1838 (SLOMŠEK 2004) and in other writings.

9 Conclusion

The Slovene cultural space was one of the central preoccupations of Anton Slomšek's thought and writings during his four-decade literary, cultural, and ecclesiastic career (1821–1862). This is implicitly evident in the broad network of his correspondence with collaborators, which spread from Carinthia and Styria to Carniola, the Trst area, and Goriško. Slomšek's thinking on the Slovene national space is explicitly expressed in his efforts on behalf of Slovene language teaching in Carinthia and Styria in the middle of the nineteenth century, by which he significantly advanced the establishment of common norms for the literary language, which would include regional variants and dialects. Slomšek's perception of space, as expressed in his travel accounts, is also of interest. They stemmed from his travels through the Slovene lands in 1833, 1834, and 1837. Elements of the Slovene space appear as symbols in Slomšek's literary works, especially his poems. The central, repeated allegory is the image of Slovene rivers coming out of the different Slovene lands and joining in a single flow. In his poems, they represent to all Slovenes a common linguistic and national culture. Slomšek saw the foundations of such an integrated Slovene language and Slovene cultural space in God given natural law, from which he derived the first theological justification for Slovene national individuality.

WORKS CITED

- AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje* [The historical and ethnographic archive]. Ed. Frančišek Kovačič, Maribor 1930–1932.
- Drobtince za novo leto 1848*. Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvujenje ino za kratek čas. Celje: Matija Vodusek.
- Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvunenje ino za kratek čas*. Celovec: Jožef Rožman.
- Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja* [A mighty tree from good roots: On the history of the St. Mohor Society]. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja [The register of Slovene manuscripts of the seventeenth and eighteenth centuries]. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenŝkimu sboru 1821. Web.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja* [Three sermons on language: An electronic scholarly edition]. Ed. Matija Ogrin and Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inŝtitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Web.

--, 2007: *Poezija: objavljene pesmi* [Poetry: Published poems]. Ed. Matija Ogrin. Zbrano delo, 1. Celje: Celjska Mohorjeva druŝba, Druŝtvo Mohorjeva druŝba.

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi* [Poetry: Unpublished poems]. Ed. Matija Ogrin. Zbrano delo, 2. Celje: Druŝtvo Mohorjeva druŝba; Celjska Mohorjeva druŝba.

UKM, Ms 124: Pefme sa pokuŝhno 1832–1838 [Poetic attempts 1832–1838].

UKM, Ms 125/7: Lehko noč (pesem v dajničiči, tisk) [Good night (a poem printed in dajničica)].

Ivan GRAFENAUER, 1958: Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomŝkovi tečaji v celovŝkem semeniŝču [The capital of the Slovene language at the Ljubljana lycée and in Slomšek's course at the Celovec seminary]. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER and Alfonz GSPAN, 2009: Slomšek Anton. *Slovenski Biografski Leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja* [Slovene biographical dictionary 1925–1991. Electronic edition]. SAZU, ZRC SAZU. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:3074/VIEW/>.

Marko JESENŠEK, 2003: Slomŝkov jezikovni nazor in slog [Slomšek's view of language and his style]. *Slovenski knjiŝni jezik – aktualna vpraŝanja in zgodovinske izkuŝnje*. Ur. Ada Vidovič-Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 20). 669–682.

--, 2010: Slomŝkova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne [Slomšek's grammar in manuscript – A model of the Slovene language for foreigners]. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.

Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadruŝna gospodarska banka. Web.

Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.

Franz KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoŝkof lavantinski. Njegovo ŝivljenje in delovanje* [Anton Martin Slomšek, Lavantinska archbishop]. Trans. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva druŝba. In press.

Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Sluŝabnik boŝji Anton Martin Slomšek, knezoŝkof lavantinski I, II* [God's servant Anton Martin Slomšek, Lavantinska archbishop I, II]. Celje: Druŝba sv. Mohorja.

Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* [A culturalogical view of the Slovene language's development: from system to text]. Maribor: Zora.

Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela* [The cultural significance of Slomšek's work]. Maribor: Obzorja.

UDK 398.8(497.4)

Marjeta Pisk

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

NACIONALIZACIJA LJUDSKE PESEMSKE TRADICIJE GORIŠKIH BRD

Prispevek obravnava procese nacionalizacije ljudske kulture, s posebnim poudarkom na ljudski pesemski tradiciji Goriških brd. Procesi nacionalizacije in »kultivacije kulture« so namreč na obmejnih področjih jasneje razvidni in temeljijo predvsem na razločevanju na osnovi jezika in oblik ljudske duhovne kulture.

Ključne besede: folklor, narodnoidentitetna gibanja, obmejna področja

1 Uvod

Folklor (v pomenu ljudske duhovne kulture in njenih prezentacijskih oblik) je pogosto percipirana kot zrcalo preteklosti, folkloristi pa kot varuhi kolektivne identitete (prim. SILVERMAN 1989). Njihove interpretacije preteklosti se zrcalijo v oblikovanem kanonu ljudskih pesmi, ki je podobno kot nacionalna literatura razumljen kot posoda kulturnega spomina in sredstvo reprezentacije (ter celo dejavnik v procesu konstrukcije) nacionalne identitete. Vendar pa že sam pojem kanona napotuje na premislek o dejavniki reprezentacije in zastopništva, o različnih interesih in strategijah (prim. JUVAN 2011), ki vodijo do tega, da je določen korpus tekstov izbran in prezentiran kot (nacionalno) pomemben. Omenjeni procesi oblikovanja kanona in sama konstrukcija fenomena ljudske pesmi imajo svoje izvore v obnebu narodnoidentitetnih gibanj in kulturnega nacionalizma, ki se je širil po Evropi in pomembno vplival tudi na dogajanje na Slovenskem. Narodnoidentitetna gibanja so se namreč v veliki meri naslanjala na lokalne oblike kulture; po Miroslavu Hrochu (npr. 1968; 2000 idr.) zanimanje za vprašanja kulture ni bilo samo odsev političnega aktivizma, pač pa se je navadno intenziviralo pred tem. Ta preokupacija z vprašanji kulture, značilna za fazo A Hrochove opredelitve narodnoidentitetnih gibanj, je omogočila, da se je etnična skupina lahko začela samorazumevati kot politični subjekt. Temu so sledile, po Hrochu, družbene zahteve faze B in množični odziv faze C, ki je predpostavljala široko kulturno ozaveščenost (LEERSSEN 2005: 9). Ali kakor je Hrochov model povzel D. SMITH (1998: 56): »Najprej je majhen krog intelektualcev ponovno odkril »nacionalno« kulturo in zgodovino in oblikoval idejo o narodu (faza A). Nato je sledil ključni proces diseminacije narodne ideje, ki so jo izvedli politični agitatorji v rastočih mestih (faza B). Nazadnje je sledilo množično gibanje (faza C)« (LEERSSEN 2005: 10). Ta kulturna ozaveščenost je zadevala tako vprašanje jezika kot tradicij, na osnovi katerih so bile utemeljene politične zahteve za avtonomne pravice etničnih skupin. V etnično mešanih ali mejnih področjih je to vodilo do tekmujočih in nasprotujočih si teritorialno avtonomističnih zahtev (prim. LEERSSEN 2005: 16–17), kar je vidno tudi na primeru oblikovanja ljudske pesemske podobe Goriških brd.

2 Elementi ljudske kulture v procesih formiranja naroda

Oblikovanje fenomena slovenske ljudske pesmi in prezentacije ljudskega pe-semskega izročila je bilo vključeno v procese formiranja naroda, katerih cilj je bil ustvariti eno entiteto iz raznovrstnih lokalnih in regionalnih kultur in jezikov (prim. ANTTONEN 2005: 85). Ta množica nepopolnih in tekmujočih identitetnih vzorcev ni samo dobila nove simbolne funkcije, pač pa je bila filtrirana, selekcionirana in re-konfigurirana, včasih vse do transmutacij in invencij (LEERSSEN 2005: 15). »Da [...] je koncept naroda lahko deloval kot simbol integracije vaškega, lokalnega in regi-onalnega ter da je postal simbol identifikacije, je skušal preseči partikularistično mišljenje s tem, da se je navezoval na emocionalno determinirane kulturne koncep-cije in posebnosti preteklega življenja« (BAUMANN 2000: 122–125 v JUVANČIČ 2005: 211). To navezovanje je po mnenju Perttija Anttonena povzročilo, da je modernost, ki v klasičnem naziranju tradicijo uniči, v epistemološkem smislu ustvarila tradicijo (ANTTONEN 2005: 13).

Oblikovanje koncepta tradicije in folklore je bilo tako tesno povezano z idejo in izkušnjo modernosti. Koncepta imata svoje korenine v modernem zanimanju za objektifikacijo preteklosti in »ne-modernega« ter v dokumentiranju in ohranjanju določenih tipov komunikacije, odkritih v tej kulturni drugačnosti (ANTTONEN 2005: 13). Pri tem pa ni bilo jasno definirano, kdaj se je ta preteklost končala (prim. SIL-verman 1989). Folkloristi so tako zbirali tradicionalne kulturne izraze med »ljud-stvom« in jih prinesli v simboličen center družbe, v zgodovinske in etnografske inštitucije glavnih mest, ki so zasedale prominentna mesta v reprezentiranju naro-dove zgodovine in kulture (prim. ANTTONEN 2005: 88). Susan STEWARD (1991: 105) je to poimenovala artefaktualizacija ekspresivne kulture, ki iztrga tekst iz izvirnega konteksta in favorizira določene žanre in vsebine (BENDIX 1997: 48). S to artefak-tualizacijo ekspresivne kulture (npr. pesmi in pripovedk) je bila s pomočjo retorike avtentičnosti posameznikova izkušnja prenesena in prevrščena v simbol naroda in njegove enotnosti (prim. BENDIX 1997: 20); vendar pa če »folklorja pričuje za narod, pričuje za določen politični konstrukt« (ANTTONEN 2005: 91). Folklorja ne obstaja sama po sebi (*per se*), pač pa jo raziskovalec ustvari, ko določene kulturne izraze opredeli kot tradicionalne oz. folklorne (prim. ANTTONEN 2005: 57). Osnovo opre-deljevanja je na Slovenskem predstavljal razlikovalni element, na podlagi česar so bili definirani pozitivni pomeni določenih entitet. Tako so bile nekatere pesmi na podlagi izbranih kriterijev (anonimnosti avtorja, razširjenosti, ustnega prenosa, va-riantnosti) in predvsem na razlikovanju od drugih (avtorskih, drugojezičnih, novih) označene kot ljudske pesmi. Prav to pa je ustvarjalo standardizacijo in izključitev številnih elementov, ki iz različnih razlogov niso bili sprejeti kot ljudski, čeprav so imeli pomembno mesto v življenju in pevskih praksah prebivalstva. Nastajajoča folkloristika je tako s transformacijo praks v izročilo in z metonimizacijo tradicije v teku reprezentacij oblikovala »nacionalni kanon«, ki ga avtorizira »ljudstvo« in govori z glasom »naroda« (prim. ANTTONEN 2005: 88). Ta premisa herderjanskega nacionalizma, ki je pomembno vplival na oblikovanje folkloristike, vidi namreč narod utelešen (*embodied*) in uglašen (*voiced*) v tradicionalni kulturi, posebej v ljudskem pesništvu (ANTTONEN 2005: 88). Ljudska pesem in širše glasba sta tako

prešli od predstavljanja imanentnega jedra naroda k predstavljanju naroda samega (BOHLMAN 2004: 86)

Dunja Rihtman Auguštin (2001) je opozorila, da je kanonizacija ljudske kulture za potrebe nacionalne homogenizacije ljudsko kulturo osiromašila za njen družbeni kontekst. Ker so »elementi folklore in folklorni dogodki vračajoče se oblike lokalnega, dinamičnega človeškega izraza, ustvarjeni v določenem času v specifičnih okoliščinah« (TOELKEN 1996: 33–34), ne more biti noben tekst v polnosti razumljen brez razumevanja dinamik konteksta, v katerem se pojavlja (prav tam: 56). Zato folklor pogosto evocira preteklost, pri čemer so dejavniki zgodovinskega konteksta zabrisani, kar prispeva k občutku, da se preteklost ni spreminjala (SILVERMAN 1989: 152).

Ljudska pesem ima po Johannu Gottfriedu Herderju moč, da reprezentira celotno človeško kulturo in obenem kulturo v njeni specifični, zamejeni obliki; tako po njegovem mnenju ni ničesar bolj splošno specifičnega, kot je ljudska pesem (BOHLMAN 2004: 43). Vendar se slovenska folkloristika ni zadovoljila zgolj s slovenskimi pesmimi kot posebnimi entitetami, ampak je iskala značilnosti, »ki naj bi bile dokaz za izvirnost pesemskega izročila« (KUMER 1975: 97). Identificiranje določenih kulturnih izrazov za avtentične, zanesljive in legitimne obenem implicira, da so drugi neavtentični, lažni oz. nelegalni. Folkloristika je tako »nostalgizirala homogeno« (KAPCHAN 1993: 307) in zavračala nelegalne tradicije (*bastard traditions*) ter s tem neprestano vzdrževala predstavo, da je norma kulturna čistost in ne hibridnost (BENDIX 1997: 9).

Osredinjenost določenih krogov na kulturna vprašanja se je povezovala tudi s t. i. kultivacijo kulture, kakor jo je poimenoval Joep Leerssen (2005) in nacionalizacijo kulture. Le-ta je vključevala reševanje izginjajočih vzorcev (*salvage*), novo produkcijo (*fresh productivity*) in propagandistično razširjanje teh izrazov (*propagandist proclamation*) (LEERSSEN 2005: 25). Zato so si slovenski filologi oz. drugi predhodniki folkloristov prizadevali, da bi zapisali in ohranili pesmi, ki jih poje starajoče se ljudstvo, in kulturne izraze, ki so sestavni del načina življenja, ki mu grozi modernizacija (ironično modernizacijo predstavljajo kot ogrožujočo, uničujočo taisti znanstveniki, ki to modernizacijo omogočajo in pospešujejo.) Prvenstvena skrb je bila tako zapisati in opisati izginjajoče kulturne sestavine (LEERSSEN 2005: 26) in zapise uporabiti za ustvarjanje harmonizacij in priredb. Prišlo je do vzpona šol »nacionalne kompozicije«, ki naj bi temeljile na nacionalno razločujočem in na osnovi neklasičnih glasbenih tradicij (ljudske glasbe in plesov). Kmečko življenje je inspiriralo žanr kmečke »realistične« povesti, ki je bila polna krajevnega in folklornega kolorita (LEERSSEN 2005: 27), kar je omenil tudi Hladnik v *Slovenski kmečki povesti* (1990). Tako »rešene« in ohranjene elemente »nacionalne« kulture so uporabili v propagandne namene oblikovanja in zavedanja kolektivne nacionalne identitete (LEERSSEN 2005: 27).

3 Goriška brda v procesih nacionalizacije

S procesi nastajajoče nacionalne kulture sta se povezali tudi homogenizacija in stereotipizacija ljudske kulture, ki sta se opirali bolj na izjemne pojave kot na splošno prakso, pri čemer pa niso bile upoštevane strukturne in družbene razlike znotraj

same etnične skupnosti (prim. ROGELJ ŠKAFAR 2011). »Etnocentristično obarvana nacionalizacija (in z njo povezana folklorizacija) prvin ljudske duhovne kreativnosti je popolnoma uspela šele takrat, ko se je vsidrala v lokalne in regionalne kulturno-politične strukture, ki jih je na Slovenskem predstavljalo narodno buditeljsko gibanje s čitalnicami¹ in tabori« (JUVANČIČ 2005: 211). V tej C fazi nacionalizacije, po Hrochu, so poskušali mobilizirati široke množice lokalnega prebivalstva, kot lahko razberemo tudi iz časopisov, ki so izhajali na Goriškem v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja.

Vsakršno raziskovanje procesov v določen prostoru je kompleksno in nujno nepopolno, saj je prostor »družbeno konstruiran od ljudi, ki tam živijo«; je »politiziran, kulturno relativen in historično specifičen« (prim. RODMAN 1992: 641 v LOW in LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 203). Poleg tega ima prostor unikatno realnost za vsakega prebivalca, zato pogledi na prostor v praksi pogosto tekmujejo (prav tam). Pokrajina namreč ni sestavljena le iz tistega, kar se razkriva pred našimi očmi, ampak tudi iz tistega, kar je v naših glavah (WHATE 2002: 7), torej je konstrukt tistega sveta (URBANC 2011: 16). In čeprav so administrativne ali geografske meje določene, so meje medosebnih odnosov tiste, ki širijo ali ožajo nek prostor in obenem določajo meje raziskave (prim. GRI 1989: 21).

Ena izmed osnovnih značilnosti Goriških brd je njihova obmejna lega. Obmejna območja niso pasivni prostori, ampak imajo svojo lastno dinamiko; po Morehousovi delujejo kot *limen*, »vmesni« prostor, kjer družba lahko dekonstruira, preuči, spremeni in rekonstruira politike in dejanja širšega obsega (MOREHOUSE in PAVLAKOVIČ KOCHI 2004: 15–16). Večino avtohtone populacije tega področja, živče na slovenski strani meje, predstavljajo Slovenci, na italijanski strani pa Furlani. Dolga stoletja, »še preden so se začela uporabljati etnična poimenovanja za prebivalstvo« (PERUSINI 1965: 1246), so živeli v mirnem sožitju, v istih državnih tvorbah, zato so bili vsakodnevni odnosi med njimi običajni ne glede na razlike med njimi.² Območje je predstavljalo eno najbolj dinamičnih stičišč različnih izročil, saj »[n]a tamkajšnji jezikovni meji ni v skoraj poldrugem tisočletju od naselitve do danes niti za hip prenehalo medsebojno izmenjavanje duhovnih dobrin: besednega zaklada; bajnih, pravljicnih, baladnih, pripovednih snovi; muzikaličnih posebnosti, napevov itd.« (MATIČETOV 1940: 410). Milko Matičetov poudarja, da je do intertradicijskih prehodov prihajalo tam, kjer sta se srečevala slovenski in furlanski kmet, precej manj pa v Trstu in istrskih mestih, kjer so prehode ovirale prepreke zaradi socialnih razlik in občutka večvrednosti meščanov (prav tam: 410).³

Medsebojna razmerja so se na politični ravni začela zaostrovati v 19. stoletju, ko je koncept etničnosti postal osrednji organizacijski in mobilizacijski koncept družbe. Javni diskurz je izpostavil nujnost ločevanja med etničnimi skupinami, saj je etničnost postala osrednja razlikovalna lastnost. Zato so zanimivi stereotipizirani opisi

¹ Za literarno življenje v društvih in čitalnicah gl. PERENIČ 2012 v tej številki in predvsem npr. PERENIČ 2010; 2011.

² Ti stiki so se ponovno intenzivirali po liberalizaciji prehajanja meje in povečanem zaposlovanju Slovencev v Republiki Italiji.

³ Pri tem je potrebno upoštevati, da je bilo do ukrepov Marije Terezije, s katerimi je dovoljevala kmečko trgovino, tudi precej manj stikov med mesti in podeželjem.

Bricev, temelječi na razlikovanju od najbližjega Drugega, ki ga predstavljajo Furlani oz. Lah:

Noša Bricov se ne loči od noše Lahov ali Furlanov skoraj nič. V življenji pa se ločijo. Lah je varčin, in zadovoljin, da li ima svojo polento, Bric pak rad dobro jedla in dobro pije, in ne skerbi mnogo za prihodnost. Tudi je Bric sploh bolj vesel, Lah pa bolj resnoben, ljubi zavoljo tega bolj veselice kakor Lah, in posebno rad pleše. Ni je skoraj nedelje po letu, da bi v Berdih ne bilo plesa. (KOCIANČIČ 1855: 345)

Čeprav je že Arnold van Gennep opozoril, da etnografske meje v Evropi le redko sovpadajo s trenutnimi nacionalnimi mejami (prim. PERUSINI 1973: 79), podobnost v načinu življenja Bricev in Furlanov Ludvik Zorzut utemeljuje prav v pripadnosti skupni državi:

In vendar, med enim in drugimi kontrasti, med razlikami ljudi in krajev na kažipotu narodov, združujejo te obmejne prebivalce le premnoge podobnosti v miselnosti, v enakih pogledih, v izražanju, v navadah, v hrani, oblačenju, obdelovanju zemlje, v slogu zidanja hiš, to in ono, vse pod istim duhovnim podnebjem. Tostran in onstran še srečujemo sorodna naziranja največ pri starejših, saj je Avstrija v stoletjih tem in onim vtisnila svoja znamenja, ki sicer počasi tonejo v staro arijo: »nekdaj v starih časih ...« (l. z. FERVIDUS 1972: 112)

V času, ko je etničnost začela delovati kot organizatorični princip, se je vzpostavila tudi ločnica med »slovenskimi« in »furlanskimi« oz. »italijanskimi tradicijami« in širšo kulturo. Niso dejanske, »objektivne« razlike tiste, ki so odločilne za pripadnost neki etnični skupini, pač pa družbeno relevantni dejavniki. Ni pomembno, kako so si različni predstavniki neke skupine, če se označijo za A, v nasprotju s skupino B, so pripravljeni biti sprejeti in razumljeni kot A-ji in ne B-ji, in opredeljujejo svojo zvestobo *deleženi* (*shared*) kulturi A-jev (prim. BARTH 1969: 15). Ker je v obnebu poudarjene etničnosti etnična meja tista, ki definira skupino, ne pa sami kulturni elementi, ki jih vsebuje (prim. BARTH 1969: 15), je razumljivo, da so se zbiralci in raziskovalci ljudskih pesmi v Brdih osredotočali na zbiranje slovenskih pesmi, italijanskih in furlanskih pesmi, ki so jih morda slišali, pa niso zapisali. O prisotnosti petja neslovenskih pesmi tako izvemo zgolj iz poročil in opisov, npr. iz pisma Josipa Tominška, ki ga je leta 1911 poslal Odboru za nabiranje slovenskih narodnih pesmi v okviru vseavstrijske akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) in v katerem opisuje prizadevanja, da bi pridobil zbiratelje ljudskih pesmi: »Začetek je storjen, vendar nedostaje primernih moči, pa tudi bira domačih pesmi sploh ne obeta posebno mnogo, ker ljudstvo manj poje nego na Kranjskem in Štajerskem ter se vrh tega zelo oklepa nedomačih pesmi« (MURKO 1929: 42). »Nedomaćim« pesmim se slovenski zapisovalci v tej akciji večinoma niso posvetili, čeprav so bila v izdanih *Navodilih in vprašanjih*, ki naj bi usmerjala delo zapisovalcev na terenu, neslovenskim pesmim namenjena posebna vprašanja. Selekcija zapisa pesmi tako postane pomemben element konstruiranja podobe tradicije, saj »[t]akšna podoba sčasoma postane kanonizirana, v bolj ali manj verni obliki prehaja v medije, poljudne publikacije, šolske učbenike in postaja celo del uradne kulturne politike ter narodove kolektivne zavesti« (KOVAČIČ 2009: 143).

Posebno vlogo je v tem procesu nacionalizacije odigralo časopisje: »V dobi kapitalizma je tisk bralcem omogočil, da so si sami sebe lahko zamišljali kot pripadnike iste skupnosti z neznanci onkraj meja lokalne skupnosti in sorodstvene skupine« (VOGRINC 2003: 182–183). Tako v goriškem časopisju⁴ tistega časa zasledimo povedne dopise o pevskih praksah v Brdih, ki so jih (domnevno)⁵ pisali večinoma učitelji in duhovniki, torej ljudje z višjim statusnim položajem.

Jezikovna in kulturna opredelitev sta bili posebej pri narodnih skupnostih brez lastne države ali brez daljše in trdnjše državopolitične tradicije izraz procesa, ki je omogočil povezavo posameznikov v pluralno družbeno celoto in si izoblikoval nove občutke pripadnosti in nove identitete. Vse to pojasnjuje vlogo študentov in izobražencev v procesu narodnega opredeljevanja ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja, ko so se med prvimi pridružili veri v narod in med prvimi opredelili njegove narodnopolitične ideologije in cilje. (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 69)

Iz njihovih prispevkov v obravnavanih časopisih je prepoznavna vpetost v pospeševanje organiziranega kulturnega življenja in vera v napredek ljudstva prek le-tega, obenem pa tudi razkorak med vsakodnevnimi praksami briških ljudi in pogledom in usmeritvami lokalnih mnenjskih elit, kot kaže primer iz *Soče*: »Kožbanskemu društvu pa kličem: Le tako naprej! nevstrašeno in pogumno delujte. Po vašem prizadevanju se je v tem kraju že mnogo razjasnilo, zadušili ste nekdanji smešni dialekt, vrgli v kot nekdanje furlansko petje, in ljudstvo je začelo spoznavati, na čegavi zemlji da je. ...« (*Soča*, 7. 9. 1906). Meje »kulture« torej ne določa objektivizirana, »dejanska« zgodovina, tradicije, običaji in jezik, temveč notranja akterska pogajanja o skupnem pomenu, ki določajo skrajni obod imaginarne skupnosti (prim. ŠUMI 2000: 178). Časopisni članki se približujejo Smithovi konceptiji, po kateri je etnična skupnost

človeška skupnost, v kateri vsaj nekaj zunanjih posameznikov vidi od drugih ločeno kulturno in zgodovinsko grupacijo. Tako označena populacija ima lahko zelo nizko samozavest o tem, da pravzaprav tvori posebno skupnost. Vsekakor pa po Smithu obstaja zbir atributov etnične skupnosti, ki ga lahko prizna le manjši del populacije, pri čemer so v določenem obdobju lahko posamezni atributi močnejši od drugih. Ti atributi so lastno ime skupine, mit o skupnih prednikih, skupni zgodovinski spomini, eden ali več elementov skupne kulture, ki so v drugih kulturah drugačni, povezava z značilno »domovino« in občutek solidarnosti v posamičnih segmentih populacije. (SMITH 1991: 21) (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 15)

Prav na elemente skupne kulture, predvsem na tiste, ki so bili izraženi v slovenskem jeziku v nasprotju z drugojezično tradicijo, so se sklicevali avtorji omenjenih časopisnih člankov. Ker je ljudska pesem sinkretična celota besedila in melodije, je zaradi besedila, ki je navadno v določenem jeziku ali njegovi dialektalni različici (čeprav poznamo tudi dvojezične, t. i. makaronske pesmi), uporabna v etnične in nacionalne identitetne namene. Identiteta je namreč bolj rezultat označevanja raz-

⁴ Predvsem *Sloga*, *Edinost* (1876–1928), *Goriška straža*, *Soča: Organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* (1871–1915), *Gorica* in v manjši meri nekateri drugi.

⁵ Dopisi so večinoma nepodpisani, zato avtorstvo ni določljivo, vendar pa lahko iz sobesedila razberemo piščev poklic, prav tako so nekateri časopisi brez paginacije, zato v citatih ni navedena stran.

likovalnosti in izključitve kot pa znak identičnosti, naravno konstituirane enote (to je vseobsegajoče podobnosti, istosti) (prim. HALL in DE GUY 2002: 4). Identitete so namreč ustvarjene skozi razlike. Samo skozi odnos do Drugega, do tega, kar ni, česar primanjkuje, je lahko konstruiran »pozitivni« pomen katerega koli tērmina, kar velja tudi za »identiteto«, ki lahko funkcionira kot točka identifikacije in povezanosti tudi zaradi sposobnosti izključiti, pustiti zunaj. Zato je mnenjske elite motilo predvsem, da »slovenski« prebivalci pojejo pesmi v »neslovenskem« jeziku:

Naši Brici so uže začeli lupiti češplje, kakor je njih vsakoletna navada. To je tudi »ekonomično«, ker se olupljene češplje za drag denar prodajajo. V družini, kder je več hčeri pri materi, olupijo vsak dan čez 4 stote. Navadno lupijo po dnevi, po noči pa jemljejo kosti iz suhih in žveplanih češpelj. Med tem precej nadležnim delom pojejo navadno kratkočasne pesni. »Slovenske«, si bo vsakdo mislil. Nikakor ne? V katerem jeziku pa? Slovensko ne, to uže vemo, nemško še manj, ker po Brdih ne znajo kmetje čisto nič nemškega, izvzemši Kozano⁶, kder govorijo koroški »tajč«, kakor da bi kedo kruh lomil. Kar pojo, je neka furlansko-italijanska godlja brez barve, duha in okusa. Naše briške deklina pojō in same ne vedo kaj. Kder se narodno petje ptujemu umikuje, je pač žalostno, ker je to najsijajnejši dokaz narodne nezavedenosti in nemarnosti. (*Soča*, 16. 9. 1875)

Etnizacija ljudske kulture obmejnih prostorov, ki jih zaznamuje prav mešanje, zamegljevanje kulturne identitete, ki naj bi jo meje varovale (prim. MOREHOUSE 2004: 19), ni potekala po pričakovanjih predstavnikov mnenjskih elit:

Tedaj da pridem na to, o čemer sem hotel prej govoriti – moram jaz in vsak Slovenec, ki pride v naše kraje, priznati, da je tukaj narodno petje vrženo v kot. [...] Gotovo se mi bode odgovarjalo, da kako se predrznem tako ostro soditi, saj vendar fantje pojejo in prepevajo cele noči, tako da se petje razlega daleč okrog. Res je, da se vedno kriči in vriska, ali praša se sedaj, kakšno je to petje, in kaj se poje? To tedaj hočem nekoliko bolj razjasniti. Ako naše mlade fante pojoče poslušamo, kaj slišimo? – Morda kako slovensko pesem, katerih imamo na stotine? Kaj še, kako robato furlansko ali italijansko pesem, katero so uže Furlani popustili ter jo pred hišo vrgli, to so naši doljnji Brici skrbno pobrali, ter si jo obranili, kakor da bi bila pesem Bog ve kak biser. Ako si pa hočejo pesem zdaljšati pridenejo še »jolilailala, lalaliulalelie...«, itd. potem finale vsake kitice je »a doi, a doi farin l' amor« ali pa tudi »evviva l'amor.« In tako gre stvar nadalje morda do polunoči. Ali se tedaj ne sliši nikdar slovenskega petja? – O pač kadar si sami kaj skljudajo, ter besedam kakor narodno melodijo pridenejo. Sicer pa ima to slovenske petje, ako je smem tako imenovati, svoj namen, o čemer pa nočem dalje govoriti. Morda me nekateri uže razumejo. Tako tedaj se razlega po doljnjih Brdih večidel samo furlansko ali italijansko petje (osobito se sliši to petje pri narodnih plesih.) Sicer pa moram še nekaj opomniti, da se pri nas v Šlovrencu namreč, večkrat kaka slovenska pesem sliši, kakor n. pr. »Zvedel sem nekaj novega,« »Kje so moje rožice« in še nektere druge, katere pa mi niso znane. To prednosti jim moram vendar pustiti. Sicer se pa laško poje tudi v Šlovrencu in ne malo. (*Soča*, 18. 6. 1881)

Nasprotovanje petju neslovenskih pesmi je temeljilo na več ravneh. Prvo raven predstavlja vprašanje povezave etnične pripadnosti in jezika: pesmi v slovenščini so

⁶ Prebivalci Kozane so bili znani po prodaji sadja v različnih avstrijskih mestih, kjer so ženske poleti preživele tudi več mesecev in prodajale briško sadje.

edine primerne za slovensko prebivalstvo, ker so njemu lastne. Druga raven je vprašanje modernosti v nasprotju s tradicijo, pri čemer ima preteklost z izvirno slovensko »narodno« pesmijo neizpodbitno višji status kot »novejše« furlanske oz. italijanske »popevke«. Pri nekaterih piscih pa se pojavlja še vprašanje vzgojnosti: ljubezenske pesmi – predvsem v italijanskem in furlanskem jeziku – so nevzgojne in nenravne. Zato so z organizirano pevsko dejavnostjo hoteli doseči, da bi v Brdih prevladalo slovensko petje in bi »roč odgnali vso tisto laško čukanje fala–nor!« (*Soča*, 2. 9. 1881). Vendar je bilo dejansko življenje precej bolj heterogeno in pojavljale so se hibridne oblike in prakse. Vsakodnevna normalnost namreč, po Ulrichu BECKU (1993: 912), ni v izključujočih kategorijah »ali–ali«, temveč jo označuje »in« (TSCHOFEN 1999: 235). Tako so po pripovedovanju sogovornika (rojenega 1924) v njegovem otroštvu v vasi Golo Brdo na javnih prostorih vasi enakovredno govorili tri jezike: v šoli italijansko, na trgu z otroki furlansko, v cerkvi pa slovensko. Tudi poroke med Brici in Furlankami (oz. Brikami in Furlani) niso bile neobičajne.⁷

Z organizirano dejavnostjo pa so si propagatorji nacionalne ideje prizadevali tudi v Brdih doseči »ponovno obuditev« petja slovenskih pesmi:

Treba je – kar naravnost brez okolišev in ovinkov govoreč – da se vzdignejo nekateri narodni vzbuditelji, narodni orglarji, briški rodoljubi, da bi narodno petje na vso moč gojili. Kedor se čuti zmožnega, naj se nekoliko potruzi, da reši naše mejne Brice iz teme narodne nezvesti. Ker uže tako dolgo časa živijo in spijo v nezvesti, tedaj je skrajni čas, da se zdramijo. Da pa to dosežemo, nam je najboljši pripomoček narodno petje; ono jih zdrami iz dolgega spanja ter jih pripravi do zavesti, da so Slovenci. Narodno petje deluje blagodejno na narodno zavest ter pospešuje v njem najprvo ljubezen do materinega jezika in dalje tudi vname gorečo ljubezen do naše od sovražnikov obkoljene domovine. (*Soča*, 18. 6. 1881)

4 Nacionalizacija ljudske kulture in razširjanje »ljudskih pesmi«

Nacionalizacija ljudske kulture je bila večplasten proces, ki je vseboval tako zbiranje in ohranjanje »narodnega« blaga kot razširjenje le-tega med »ljudstvo« v »kulturniranih« oblikah. Anton Štritof je to v pozivu Nabirajte narodne pesmi v okviru akcije Das Volkslied in Österreich utemeljeval s praznino, ki nastaja, ko

ljudske pesmi izginevajo, ob tem pa svari pred tem, kar jih utegne nadomestiti: pravi namreč, da praznino, ki nastaja z opuščanjem domačih pesmi, nadomeščajo tuje pesmi, ki jih prinašajo ljudje od drugod, predvsem »od vojakov ali iz daljnih rudokopov«. Pisec povsem odkrito izrazi skrb ne le za ljudsko pesem, temveč tudi za jezik in za narod nasploh. Pravi namreč, da namesto »predragih domačih pesmic, ki tako pristno izražajo narodovo čuvstvovanje in mišljenje, čujejo se po mnogih krajih že po nemških poskočnicah in marših spakedrane popevke: tuje blago, odeto za sedaj še s plaščem domače besede. Kam to pelje?« (ŠTRITOF 1908: 31) (KLOBČAR 2005: 72–73)

»Varuhi« nacionalne kulture si torej niso prizadevali zgolj za reprezentacijo in ohranjanje neke izginjajoče tradicije, temveč predvsem za ustvarjanje podlage za (re)

⁷ Mati pesnika Alojza Gradnika, Lucija Godeas, je bila Furlanka, pri čemer je (večinoma) veljalo načelo virilokalnosti in uporaba jezika okolja, v katerem je družina živela.

kreacijo praks, ki naj bi pomenile nadaljevanje tradicije v novih okoliščinah. Zbiranje ljudskih pesmi naj bi pripomoglo k temu, da bi se ponovno oživilo »negovanje narodne pesmi v šoli, doma in v družbi« (Osnovna načela 1906: 2); pesmi naj bi vrnili ljudem, da jih bodo peli namesto tujih, se jih učili v šoli in da bodo navdihovale nove ustvarjalce (KLOBČAR 2005: 74). Ljudska glasba z vstopom v nacionalno sfero, kot npr. z izdajo narodne zbirke ljudskih pesmi, ni izgubila leska avtentičnosti (prim. BOHLMAN 2004: 17), saj v drugi polovici 19. stoletja, »ki je prvo poudarjalo pomen ljudskega ustvarjanja, naslonitev na folklorno izročilo paradoksalno ni pomenilo odkrepanja originalnosti. Nasprotno se je tedaj utemeljevala navidez nelogična sodba, da mora individualnost nekega dela nujno koreniniti v nacionalnem, »ljudskem« duhu« (BARBO 2003: 156). Nove pesmi naj bi tako odlikoval »slovenski duh«, zaradi katerega so po mnenju Marie Kristine Arko Klemenc zavestno zmanjševali regionalne posebnosti v svojih priredbah, kar je vodilo do glasbene homogenosti v harmonizaciji slovenskih ljudskih pesmi (ARKO KLEMENC 2004: 47–48). Vendar »[n]acionalni slog ni nekaj, kar bi bilo mogoče zanesljivo utemeljiti s pomočjo definiranja konkretnih melodičnih postopov, ritmičnih vzorcev ali denimo harmonskih postopkov. [...] Carl Dahlhaus nasprotno celo meni, da lahko nacionalno določimo predvsem kot funkcijski, ne pa kot substančni pojem« (BARBO 2003: 156). Pri tem ni bilo vedno jasno, kaj je zares ljudsko in kakšen naj bi bil »narodni« duh:

Moji principi pri zapisovanju in harmonizovanju narodnih napevov so: Napev naj se zapiše vestno in natanjko. – Pri nas, ko se še pričamo, kaj je narodni duh, in kaj je tuje, treba pokazati, kako je narod peval še v onih časih, ko je narodna pesem še živel. Iz teh napevov naj bi se oni »kričači« učili, kakšen je narodni duh, kar je edino mogoče, ako se napev popolnoma tako zapiše, kakor ga je narod pel. (KOKOŠARJEVE opazke, XIV. zvezek)

O tem, kako je Ivan Kokošar⁸ to uresničeval v praksi, izvemo iz besedila Ludvika Zorzuta, pesnika in zbiralca narodnega blaga iz Medane v Brdih:

Kokošar si je klical v farovž najstarejše ljudi iz vasi in si je zapisoval besedilo in melodije, kakor so mu zapeli naši »ti stari«. V njegovi zbirki je nabranih največ pesmi iz Baške, Idrijske in Soške doline in od drugod ter nekaj briških, ki sem mu jih prinesel še kot študent. Pri koncertih je rajni Kokošar že pričel dodajati programu nekatere narodne pesmi iz svoje zbirke, ki jih je tudi sam harmoniziral. Harmonizirati, to je napev prirediti za večglasen zbor. Kokošarjeva harmonizacija je preprosta, včasih pretirna, a zato pa nam je očuval toliko goriških napevov, ki bi drugače legli z našimi starimi za večno v grob. Dovolj bo spomina, mu pesmi pojo! [...] Moderni harmonizator mora imeti svoj zdravi in pravi umetniški okus. Očuvati mora ves bistveni značajnar. pesmi, ohraniti ji mora njeno čisto pristnost, domačo priprostost, rekel bi tako kakor jo je Bog ustvaril, da torej »non alterat naturam«: da ne spreminja in ne kvari njene nravi, njenega bistva, da iznje

⁸ Ivan (Janez) Kokošar (1860 Hudajužna–1923 Grahovo), pomemben član ceciljanskega gibanja, je kot gojenec malega semenišča obiskoval gimnazijo v Gorici med letoma 1871 in 1879, nato je tam študiral teologijo (1879–1883) in bil leta 1883 posvečen v duhovnika. Med letoma 1883 in 1888 je služboval kot kaplan v Cerknem, nato pa je bil od 1889 do 1901 župnik v Šebreljah. Leta 1901 je bil imenovan za mestnega župnika pri sv. Ignaciju na Travniku (Gorica), kjer je deloval do upokojitve leta 1914, nato pa je opravljal duhovniško službo v Grahovem do smrti 16. maja 1923.

odseva narodova duša, in jo izobličiti, da jo lahko poje priprosti, podeželski zbor, kakor tudi izvežban zbor v koncertni dvorani. Da se izrazim po Vodopivčevu: »Nar. pesem je kakor eno zdravo, življenja polno, brhko, kmečko dekle, ki je le do takrat lepo, dokler se ne lepotic z gizdavo, umetničeno, parfimirano lepoto!« (ZORZUT 1924: 3)

Skladatelji so torej želeli ljudsko pesem »izobličiti« za potrebe vedno številčnejših zborov. Zborovstvo je namreč imelo izredno mobilizacijsko moč, saj je bil zbor percipiran kot tisti, ki uglesi in utelesi narod, dá glas vsem njegovim pripadnikom in harmonizira te glasove v značilno soglasje. Transformacija zborovske prireditve v trenutek visokega nacionalizma je bila tako zelo pogosta (prim. BOHLMAN 2004: 97).

Kakšno moč ima petje do človeškega srca vidimo posebno, če se pri kakem večjem zborovanju nenadoma oglasi domoljubna pesem. Kakor električni tok prešine vsakega hipna navdušenost. Kako se zablisnejo oči, kako zažarijo lica, kako se stiskajo pesti! Ljudje, poprej mlačni in z dolgočaseni, postanejo hipoma razburjeni v navdušenju. To je čudovita moč naše pesmi (VODOPIVEC 1922: 27).

V zadnjih desetletjih 19. stoletja so množične prireditve pomenile posebno nacionalno slavo, saj je množičnost pomenila (pre)moč v kulturnem boju (CIGOJ KRSTULOVIC 2000: 101). Tovrstni angažma je bil razumljen kot še posebej pomemben v obmejnem področju, kjer naj bi zbori poleg ohranjanja tradicije »lepega petja« in kvalitetnega izrabljanja prostega časa, »oživljali in širili poznavanje slovenske besede. Pripomogli so k društvenemu duhu in dviganju samozavesti« (KOMAVEC 2001: 56). Pospeševanje petja, ki je bilo označeno kot »plamen narodnega življenja«,⁹ je bilo torej na obmejnih področjih še dodatno motivirano s prizadevanji, »da bi učil narodnih pesmi slovenskih [...] in izginila bi kmalu trivialna laška pesem iz okolice in glasila bi se mesto nje naša slovenska« (*Slovenka*, 1/19, 1897). S tem so tudi utemeljevali ustanavljanje podeželskih zborov: »Namen vaških zborov je tudi v tem, da postanejo jez potujčevanju, ki gre tudi preko pred nedavnim še precej močno udomačene laške popevke. Svoje slovenske krvi se moramo zavedati ne le v besedi, ampak tudi v petju. Petje narodnih pesmi še posebej pripomore k trebljenju laške popevke« (*Primorec*, 27. 1. 1905). Ali kakor je pisal dopisnik iz Medane v Brdih:

Posebno veselje za Slovenijo je v tem, da Medana, ki je zadnja slovenska postaja na skladovni cesti proti laškemu Karminu, tako čvrsto napreduje. Slava takemu učitelju, ki z lepim petjem slovensko ljudstvo budi in izobražuje. Slava takemu županu, ki svoj lepi glas in dragi čas za pospešanje slovenskega petja daruje! Slava Medanskemu pevskega zboru, ki na pragu Furlanije slovenske pesmi prepeva! Naj bi se mnogo takih pevskih zborov ob laški meji osnovalo! V petji je narodna moč; to je narodna vojska. (*Soča*, 28. 7. 1882)

V navodilih tedanjim briškim zborovodjem tako beremo, naj bi se

izbiral pevec take pesni, ki so, seveda po duhu narodne in navdušene, po sestavi glasbe pa razmerno lahke. V Brdih je delati, kolikor posnemamo iz naših dopisov, šele za prebujenje; to pa sedoseže samo, ako se fantje in dekleta breztežavno nauče narodnega petja, in da se to petje tudi na široko oprime ljudstva. Laško petje (fantovsko) je nam tudi zaradi tega nevarno, ker je večidel samo lalalilanje ali enakovrstno tuljenje; ker tedaj ni petje, ni

⁹ *Soča*, 18. 4. 1884, dopisnik iz Šebrelj.

težavno, in se tedaj nevednega, pa petja željnega prostaka slovenskega najlaže in v naglici oprime. (*Soča*, 9. 9. 1881)

Avtor izpostavlja zahtevnost slovenskih pesmi kot razlog, zakaj preprosti prebivalci raje pojejo »laške« pesmi. Iz vrednostne opozicije slovenske pesmi nasproti italijanskemu »tuljenju« lahko domnevamo, da so slovenske pesmi umetniško višje vrednotene, zato pa je zanje potrebno učenje in ne le prenos iz roda v rod oz. od ust do ust. Pevovodje so si torej prizadevali, da bi s slovensko »narodno« pesmijo v zborih le-to razširili med prebivalstvo in s tem izpodrinili neslovenske pesmi; tako je npr. eden najbolj priznanih briških zborovodij in organistov Anton Simoniti »preko šestdeset let požrtvovalno učil pevske zборе in se boril proti vplivom furlanske pesmi« (KOŽLIN 1995: 31). Po poročilih dopisnika *Soče* pa naj bi pevovodja J. Marinič »nemško jodljanje iz naše občine (Kozana, op. M. P.) odpravil in ga se slovenskim petjem nadomestil, da se sedaj le malokedaj nemško prepevanje sliši, bodisi v kerčmah ali pod košato lipo« (*Soča*, 11. 1. 1877).

Da ne gre za neko nacionalno posebnost, pač pa da je »nacionalizacija« kulture mednarodni proces (glej npr. LEERSSEN 2008), kažejo tudi podobni procesi, ki so se odvijali v Furlaniji, kjer so skladatelji in zborovodje prirejali ljudske pesmi, da bi s tem poudarili etnično značilnost pesmi in da bi s pesmijo spodbujali ljudstvo k etnični identifikaciji. Te nove pesmi in priredbe, ki so vsebovale furlanske avtonomistične in patriotske zahteve, so bile zelo priljubljene med »preprostim« ljudstvom v furlanskih vaseh pod avstrijsko oblastjo (npr. STAREC 2005: 72). Toda poudarjanje pomena zborovstva je skrivalo v sebi tudi pasti, kot je ugotavljal dopisnik iz Cerknega:

Ustanavljajo se čitalnice, bralna društva, napravljajo se ljudske veselice. Pevovodje se z vso močjo prizadevajo, da bi odstranili grdo popevanje in tudi pri nas vcepili in razširili kali umetnemu narodnemu petju. Narod se je pričel zanimati za to, kar je novo, kar je umetno; prejšnje se mu dozdeva nepopolno, prenavadno. [...] Veliko narodnega blaga visi tedaj nad nevarnim prepadom. (*Soča*, 1. 3. 1884)

Marija Klobčar tako ugotavlja, da je na Goriškem »[p]rav zgodnji in intenzivni razvoj zborovskega petja [...] hitro začel spreminjati vrednotenje ljudske pesmi, kar je bilo v času akcije Narodna pesem v Avstriji že močno opazno« (KLOBČAR 2007: 13). Tudi Zmaga Kumer pravi, da je »teženje za umetno zborovsko pesmijo kot boljše, lepše, vrednejše [...] mnoge pevce odvrčalo od petja navadnih ljudskih pesmi« (KUMER 1978: 353–354).

Organizirano pevsko združevanje je vplivalo tudi na to, da so se spontane pevske družbe, ki so načeloma spremenljive v številu in zasedbi, postopoma spreminjale v organizirane izvajalske skupine (ŠIVIC 2007: 30). Zborovski pevci so bili prvotno ljudski pevci, njihovo udejstvovanje v zborih pa naj bi jih usposobilo, da ponesejo ljudsko pesem v estetsko višji obliki v vsakdanje življenje. Zborovstvo je tako predstavljalo »sredstvo za omikanje ljudstva«, ali z besedami Vinka Vodopivca:

Mladeniči, ki so člani naših pevskih zborov in ki nastopajo na naših odrih, zgubijo kmalu ono robatost, ki se jih je držala v prejšnjih časih. Prava omika, ki zadeva srce in glavo se kmalu pokaže tudi v njih zunanosti in v medsebojnem občevanju. Njih misli niso več

utopljene le v krčmi in plesu in sprejemljivi postanejo tudi za višje vzore. (VODOPIVEC 1922: 27)¹⁰

Povezavo robatosti z gostilniškim miljejem v nasprotju z omikanostjo v društvih organiziranih veselic zanimivo prikazuje dopis iz Brd, v katerem bi lahko prepoznai tudi nižje vrednotenje spontanega ljudskega plesa ob zvokih harmonike:

Kožbansko društvo prireja res lepe veselice, ki so nam obmejnim Slovencem v ponos. Žal, da se nahajajo nekateri malozavedneži, ki nasprotujejo društvu, sami nevede zakaj. Opazil sem zavetišče istih malozavednežev pri »šteli benedeti« po domače pri Nježi v Kožbani. V istem brlogu je bil zbran cvet podivjanosti, ter so besno skakali okoli harmonike, da bi s tem konkurirali društveni veselici. Čudno, da se dobijo taki, da ne znajo ceniti delovanja društva, ki skrbi le za narodno povzdigo obmejnih Slovencev. (*Soča*, 7. 9. 1906)

Simbolni in identifikacijski pomen zborovske dejavnosti in »rabe« ljudske pesmi se je dodatno zaostрил, ko so bila Goriška brda in velik del zahodne Slovenije priključeni h Kraljevini Italiji. Tudi v drugih trenutkih krize se je ljudsko pesem uporabljalo v njeni kohezivni in manifestativni družbeni funkciji.¹¹ Po kapitulaciji Italije je tako prevladovala prireditvena dejavnost po čitalniškem vzoru, najbolj značilno in najbolj množično je bilo petje. »Pevski zbori so peli stare slovenske narodne pesmi, naglo pa so se širile tudi slovenske borbene pesmi, ki so prihajale iz osrednje Slovenije« (PLAHUTA 2008: 44). Po koncu druge svetovne vojne, ko se je odločalo o razmejitveni črti, je skladatelj Srečko Kumar s pomočjo hčerke Vukoslave ustanovil ženski mladinski zbor *Soča*, s katerim je nastopil pred zavezniškimi komisijami, ki so prihajale v Brda (prim. URŠIČ 2007: 23). Čeprav so v času krize slovensko pesem uporabljali kot simbol upora proti tujemu režimu, to ni pomenilo izključevanja priljubljenih furlanskih in italijanskih pesmi iz vsakodnevnega petja. Čeprav so se pevci združevali v organiziranih pevskih sestavih in so se v okvirih društvenih zborov učili priredb slovenskih ljudskih in domoljubnih pesmi, so v neformalnih situacijah še vedno peli tako furlanske kot italijanske pesmi, ki so jim bile všeč.

5 Zaključek

Procesi nacionalizacije ljudske kulture, ki so jo pospeševali snovalci in propagatorji nacionalne ideje, so v obmejnih področjih trčili na oviro, ki so jo predstavljale skupne življenjske prakse prebivalcev, ne glede na etnično pripadnost. Tako se je na primeru Goriških brd pokazalo, da so »etnično ali kulturno definirane skupnosti artefakt in orodje družbenopolitičnih interesov, z objektiviranimi in strateško uporabljenimi izraznimi oblikami« (BENDIX 2000: 42).

Vendar dejanskega življenja tradicij ni mogoče do konca nadzorovati in obvladovati. Petje ljudskih pesmi je predvsem situacijsko, zato se pojejo in ohranjajo samo tiste pesmi, ki ustrezajo in naslavljajo potrebe in zahteve pevcev in poslušalcev (prim.

¹⁰ Pri razumevanju citata ni nepomembno dejstvo, da je bil Vodopivec duhovnik.

¹¹ Omenjeni mehanizem v trenutkih krize je bil izredno močan tudi v Furlaniji v desetletju po katastrofalnem potresu: »To bi lahko razumeli kot ustrezen odmev diskografske industrije po katastrofi '76, da Furlanija premisli svoj način bitja, preteklosti, lastno kulturno specifičnost« (GRI 1985: 21).

MURŠIČ 2002: 25). Očitno je, da če neki element ostane v izročilu, mora imeti pomen za nosilce tradicije (DUNDES 1980:39); tako v tradicijah nekega prostora lahko prepoznavamo pomene, pomembne za lokalno prebivalstvo, na katere pa so vplivali širši dejavniki, tudi nacionalizacije in »kultivacije« kulture.

VIRI IN LITERATURA

- Pertti J. ANTTONEN, 2005: *Tradition through Modernity: Postmodernisem and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society (Studia Fennica, Folklorica 15).
- Maria Kristine ARKO KLEMENC, 2004: Crafting authenticity: Franc Marolt, folk song, and the concert stage. *Traditiones* 33/2. 47–70.
- Matjaž BARBO, 2003: Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor. *Slovenska zborovska stvaritev II: Ljudske pesmi*. Ur. Mitja Gobec. Ljubljana: JSKD. 155–161.
- Frederik BARTH, 1969: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Max Peter BAUMANN, 2000: The Local and the Global: Traditional Music Instruments and Modernization. *The World of Music* 42/3. 121–144.
- Regina BENDIX, 1997: *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison, Wis., London: The University of Wisconsin Press.
- , 2000: The Pleasure of the Ear: Toward an Ethnography of Listening. *Cultural Analysis* 1. 33–50.
- Philip V. BOHLMAN, 2004: *The Music of European Nationalism: Cultural Identity and Modern History*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIĆ, 2000: Glasba druge polovice 19. st. na Slovenskem: K funkciji in pomenu zborovskega petja v slovenski kulturni zgodovini. *Kronika* 48/3. 94–105.
- Alan DUNDES, 1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- I. z. FERVIDUS (Ludvik ZORZUT), 1972: Na meji dveh svetov. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1972. 112–114.
- Gian Paolo GRI, 1989: *Cultura popolare, ricerca demologica e storiografia in Friuli, La cultura popolare in Friuli: Atti del convegno di studio*. Ur. Giuseppe Fornasir. Udine: Palazzo del Torso. 9–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Miroslav HROCH, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Praga: Karlova univerza.

- , 2000: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Marko JUVAN, 2011: Self-referentiality and the formation of the Slovene literary canon: Study platform on interlocking nationalisms: SPIN. Tudi na spletu.
- Katarina JUVANČIČ, 2005: The popularization of Slovenian folk music between the local and global: Redemption or downfall of national heritage. *Traditiones* 34/1. 209–219.
- Deborah KAPCHAN, 1993: Hybridization and the Marketplace: Emerging Paradigms in Folkloristics. *Western Folklore* 52/2–4. 303–326.
- Marija KLOBČAR, 2005: The Self-Image of Slovenians in Folk Song Collecting. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkers* 53/54. Wien: Mille Tre Verlag. 70–82.
- Stepan KOCIANČIČ, 1855: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. *Prijatelj: Časopis za šolo in za dom*, XV. tečaj. Celovec.
- KOKOŠARJEVE opazke, XIV. zvezek. Arhiv GNI, GNI ZRC SAZU.
- Maša KOMAVEC, 2001: Stoletne vzporednice ljudskega in zborovskega petja na Primorskem. *Glava in srce: Zbornik ob 100-letnici pevskega in glasbenega društva 1901–2001*. Ur. Silvan Kerševan. Gorica: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel. 56–72.
- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Rosana KOŽLIN, 1995: *Briški glasbeniki in Rado Simoniti: Diplomsko delo*. Ljubljana: Rosana Kožlin.
- Zmaga KUMER, 1975: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja.
- , 1978: Ljudska pesem v sodobnosti. *Pogledi na etnologijo*. Ur. Angelos Baš. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk. 335–364.
- Joep LEERSSEN, 2005: *The Cultivation of Culture: Towards a Definition of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam: Univerza Amsterdam. Tudi na spletu.
- , 2008: *National thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Univerza Amsterdam.
- Setha M. LOW in Denise LAWRENCE ZÚNIGA, 2003: *Locating culture: The anthropology of space and place. Locating culture*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing. 1–47.
- Milko MATIČETOV, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. *Dom in svet* 52/7. 405–412.
- Barbara J. MOREHOUSE in Vera PAVLAKOVIC KOCHI, 2004: Borders, Boundaries and Border Spaces. *Challenged Borderlands: Transcending Political and Cultural Boundaries*. Ur. Vera Pavlakovich Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 15–17.

- Barbara J. MOREHOUSE, 2004: Theoretical Approaches to Border Spaces and Identities. *Challenged Borderlands. Transcending Political and Cultural Boundaries*. Ur. Vera Pavlakovich-Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 19–39.
- Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. *Etnolog* III. 5–54.
- Rajko MURŠIČ, 2002: Univerzalne vsebine Vodovnikovega pohorskega pesemskega koša na vstopu v 21. stoletje. *Etnolog* 63/12. 17–27.
- Osnovna načela, 1906: *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk*. Ljubljana.
- Urška PERENIČ, 2010: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2011: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Gaetano PERUSINI, 1965: Friulani e sloveni. *Narodno stvaralaštvo: Folklor* 4/15–16. Beograd: Savez udruženja folklorista Jugoslavije. 1246–1255.
- , 1973: Problemi etnologici di una zona di confine. *Rad 18. kongresa saveza folklorista Jugoslavije Bovec 1971*. Ur. Zmaga Kumer. Ljubljana: Slovensko entografsko društvo, Kulturna skupnost Slovenije. 79–83.
- Slavica PLAHUTA, 2008: Čas glasbe upora na Primorskem (1943–1945). *Rado Simoniti – pevec Goriških Brd*. Ur. Jonatan Vinkler. Nova Gorica: Javni zavod Kulturni dom Nova Gorica. 33–48.
- Primorec*, 1893–1915. Gorica: Andrej Gabršček.
- Questions of Cultural Identity*, 2002. Ur. Stuart Hall in Paul de Guy. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, 2001: *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.
- Bojana ROGELJ ŠKAFAR, 2011: *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Carol SILVERMAN, 1989: The Historical Shape of Folklore in Bulgaria. *Folklor and Historical Process/Folklor i povijesni proces*. Ur. Dunja Rihtman Augušin in Maja Povrzanović. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor. 149–158.
- Anthony D. SMITH, 1991: *National Identity*. London: Penguin.
- , 1998: *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Slovenka*, 1897–1902. Trst: Konzorcij Edinosti.

Soča, 1871–1915. Gorica: Viktor Dolenc.

Roberto STAREC, 2005: In search of the »Ladin song«: The project Das Volkslied in Österreich in the Ladin areas of Tyrol and east Friuli (1904–1914). *Traditiones* 34/1. 61–77.

Susan STEWART, 1991: *Crimes of Writing*. New York: Oxford University Press.

Anton ŠTRITOF, 1908: Nabirajte narodne pesmi! *Koledar Mohorjeve družbe 1908*. 33–36.

Irena ŠUMI, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.

Barre TOELKEN, 1996: *The Dynamics of Folklore: Revised and Expanded Edition*. Logan, Utah: Utah State University Press.

Bernhard TSCHOFEN, 1999: The Habit of Folklore: Remarks on Lived Volkskunde nad the everyday Practice of European Ethnology after the End of Faith. *Journal of Folklore Research* 36/2–3. 235–244. Tudi na spletu.

Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ivanka URŠIČ, 2007: Ženski mladinski zbor Soča: Odmevni koncerti so pričali, da v Brdih živijo samo Slovenci. *Briški časnik*, jesen 2007. 23.

Jože VOGRINC, 2003: Zamišljene skupnosti danes: Spremna beseda. Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis. 181–201.

Ludvik ZORZUT, 1924: Goriške slovenske narodne pesmi. *Goriška straža*, 6. 11. 1924. 3.

Vinko VODOPIVEC, 1922: Nekaj o petju. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1922*. 27–28.

Ian D. WHYTE, 2002: *Landscape and History since 1500*. London: Reaktion Books.

UDK 398.8(497.4)

Marjeta Pisk

ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology, Ljubljana

NATIONALIZING THE FOLKSONG TRADITION OF GORIŠKA BRDA

The article examines processes of nationalizing folk culture, with special emphasis on the folksong tradition of Goriška brda. Nationalizing processes and »cultivation of culture« are more clearly discernible in border areas and are primarily based on distinctions made on the grounds of the language and forms of intangible folk culture.

Key words: folklore, national identity movements, borderlands

1 Introduction

Folklore (in the sense of intangible folk culture and its representational forms) is often perceived as a mirror of the past, and folklorists as guardians of collective memory. (SILVERMAN 1989). Their interpretations of the past are reflected in the complexion of the folksong canon, which, like national literature, is understood as a vessel of collective memory and a means of representing (and even a factor in the process of constructing) national identity. However, the concept of canon itself leads to consideration of the instruments of representation, agents, interests, and strategies (JUVAN 2011) leading to selection of a certain corpus of texts that is presented as (nationally) significant. These processes of canon formation as well as the construct of the folksong phenomenon itself have their roots in the cosmos of national identity movements and cultural nationalism, which spread throughout Europe and significantly influenced events in Slovenia, too. National identity movements to a large extent relied on local forms of culture. According to Miroslav Hroch (1968; 2000), the interest in cultural questions was not only a result of political activism but usually intensified in advance of it. Preoccupation with cultural questions, significant for phase A in Hroch's definition of national identity movements, made it possible for an ethnic group to begin to understand itself as a political subject. According to Hroch, this stage was followed by the social demands of phase B and the mass resonance of phase C, which assumed widespread cultural consciousness (LEERSSEN 2005: 9). Or, as D. SMITH summarized Hroch's model (1998: 56): First, an original small circle of intellectuals rediscovers the national culture and past and formulates the idea of the nation (phase A). There follows the crucial process of dissemination of the idea of the national by agitator-professionals who politicize cultural nationalism in the growing towns (phase B). Finally the state of popular involvement in nationalism creates a mass movement (phase C). (LEERSSEN 2005: 10) Cultural consciousness had to do with the language question as well as traditions on the basis of which political demands for ethnic groups' autonomous rights were founded. In ethnically mixed or border areas, this led to competing and opposing territorial demands (LEERSSEN 2005: 16–17), which is evident in the case of how the image of the Goriška brda folksong was formed.

2 Elements of Folk Culture in the Processes of Nation Building

The formation of the phenomenon of the Slovene folksong and the presentation of a folksong heritage was integral to the processes of nation building, the goal of which was to create a single entity out of diverse local and regional cultures and languages (ANTTONEN 2005: 85). This array of not fully formed and competing identity models attained not only symbolic function but was filtered, treated selectively, and reconfigured, at times to the point of mutations and inventions (LEERSSEN 2005: 15). »In order for the concept of the nation to operate as a symbol of integration (rural, local, and regional) and identification, it had to overcome particularistic thinking and attach itself to emotionally determined cultural conceptions and particularities of pre-industrial, rural life« (BAUMANN 2000: 122–125 in JUVANČIČ 2005: 211). According to Pertti Anttonen, this fixation caused modernity, which is customarily thought to destroy tradition, in an epistemological sense to have created it. (ANTTONEN 2005: 13).

Thus the formation of the concepts of tradition and folklore were closely tied to the idea and experience of modernity. The concepts are rooted »in the modern interest in objectifying the past and the non-modern [...] define, and in documenting and conserving selected types of communication discovered in that cultural otherness« (ANTTONEN 2005: 13). At the same time, when exactly that past ended was not clearly defined (SILVERMAN 1989). Folklorists collected traditional cultural expressions among the »folk« and brought them to the society's symbolic center, into the capitals' historical and ethnographic institutions, which had prominent places in representing national histories and cultures (ANTTONEN 2005: 88). Susan STEWARD (1991: 105) called this the artifactualization of cultural expression, which uproots the text from its original context, favoring certain genres and content (BENDIX 1997: 48). »Textualized expressive culture such as songs and tales can, with the aid of the rhetoric of authenticity, be transferred from an experience of individual transcendence to a symbol of the inevitability of national unity« (BENDIX 1997: 20); however, »if folklore speaks for the nation, it speaks for a particular political construct« (ANTTONEN 2005: 91). Folklore does not exist *per se*, but the researcher creates it when defining certain cultural expressions as traditional or folkloric (ibid.: 57). In Slovenia, the basic determinant was the differentiating factor, on the basis of which positive definitions of given pieces were established. In this way some songs were designated as folksongs on the basis of selected criteria (e.g., anonymous author, commonness, oral transmittal, variations) and especially in contrast to others (e.g., authored, in other languages, new). Yet precisely this led to standardization and exclusion of numerous features that were for various reasons not accepted as folk, even though they had a significant place in the life and singing customs of a people. Thus with the transformation of practices into heritage and applying metonymy to tradition in the course of representing songs, the growing field of folklore shaped a »national canon« authored by the »folk« and spoken in the voice of the »nation« (ANTTONEN 2005: 88). This premise of Herderian nationalism, which had a significant influence on the formation of folklore, views the people as embodied and voiced in traditional culture, especially in folk poetry (ANTTONEN 2005: 88). So it was that folksong, and more generally music

passed from representations of an immanent core of a people to representations of the people themselves (BOHLMAN 2004: 86).

Dunja Rihtman Auguštin (2001) noted that the canonization of folk culture for the purposes of national homogenization impoverished folk culture by depriving it of its social context. Since »the items and events of folklore are recurrent forms of local, dynamic human expression—artifacts and performances created one at a time under particular circumstances« (TOELKEN 1996: 33–34), no text can be understood without understanding the dynamic context in which it appears (ibid.: 56). Therefore, folklore often evokes the past, and factors of historical context are erased, engendering a sense that the past was not in flux (SILVERMAN 1989: 152).

According to Johann Gottfried Herder, folksong has the potential to represent all human culture, as well as culture in its specific, delimited forms. Thus, in his opinion, there is nothing more common yet specific than folksong (BOHLMAN 2004: 43). Yet Slovene folklore studies did not limit itself to Slovene songs as unique entities, but sought their significant features, which »would be evidence of the authenticity of the songs' heritage« (KUMER 1975: 97). At the same time, identifying particular cultural expressions as authentic, attested, and legitimate implies that others are inauthentic, false, or illegitimate. Thus folklore »made homogeneous nostalgia« (KAPCHAN 1993: 307) and rejected illegitimate (or bastard) traditions, thereby constantly holding to the false idea that the norm was cultural purity and not hybridism (BENDIX 1997: 9).

The fixation in certain circles on cultural questions was also tied to the so-called cultivation of culture, as Joep Leerssen (2005) termed it, and forming national culture. Only here was there a way to salvage disappearing models, to promote fresh productivity, and propagandistic proclamation (LEERSSEN 2005: 25). Therefore, Slovene philologists and other precursors of folklorists attempted to record and preserve songs that the aging among the folk sang and other cultural expressions, which are essential to a way of life threatened by modernization (ironically, the same scholars who enable and advance modernization perceive it as threatening). The first concern was to record and describe disappearing cultural components (LEERSSEN 2005: 26) and to use them to create harmonies and adaptations. There arose a school of »national composing«, which was to be based on a nationally distinct, non-classical musical traditions (folk music and dance). Peasant life inspired the genre of the rural »realist« tale, which was replete with local and folklore color (LEERSSEN 2005: 27; HLADNIK 1990). Thus »salvaged« and preserved elements of »national« culture were used for the propagandistic purpose of forming and making conscious a collective national identity (LEERSSEN 2005: 27).

3 Goriška brda in the Processes of Nationalization

The homogenization and stereotyping of folk culture were part of the processes of building a national culture. They relied more on exceptional phenomena than on common practices, and the structural and social differences within the ethnic group were not accounted for (ROGELJ ŠKAFAR 2011). Ethnocentrically colored nationalization (and related folklorization) of the elements of folk creativity was completely

successful only when it was anchored in the local and regional cultural and political structures, which, in Slovenia, were represented by the nation-strengthening movement, which included reading rooms¹ and politically orientated gatherings referred to as »camps« (Sln. *tabori*). (JUVANČIČ 2005: 211) In this, Hroch's C stage of nation building, there was an effort to mobilize broad masses of the population, as we can see in the newspapers published in Goriško in the second half of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries.

Any research of the processes in a given space is complex and necessarily incomplete, because a space is »socially constructed by the people that live there« and is »politicized, culturally relative, and historically specific« (RODMAN 1992: 641 in LOW and LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 203). Further, a space has unique meaning for each inhabitant, and therefore views of a space in practice often compete with one another (LOW and LAWRENCE ZÚNIGA 2003: 15). This is to say that an area is not made up only of that which we see, but also of what we have in our minds (WHATE 2002: 7); it is a construct of that world (URBANC 2011: 16). And while administrative or geographical borders are fixed, the borders of interpersonal relations are such that they expand and reduce a given space, thus setting research boundaries (GRI 1989: 21).

One of the fundamental features of Goriška brda is its border location. Border areas are not passive spaces but have their own dynamics. According to Morehouse, they serve as limen or threshold spaces, where a social group can deconstruct, examine, change, and reconstruct politics and events on a wide spectrum (MOREHOUSE and PAVLAKOVIČ KOCHI 2004: 15–16). The majority autochthonous population on the Slovene side of the border is Slovene, on the Italian side, Friulian. For many centuries, »even before the names of ethnic groups were in use« (PERUSINI 1965: 1246), the people lived peacefully together in the same political constructs, and therefore day-to-day relations between them were ordinary, despite their differences.² The area was one of the most dynamic intersections of diverse traditions, for »on this linguistic border in the course of almost half a millennium not for a moment did the mutual exchange of spiritual goods cease, from the time of settlement to the present: lexical, mythological, folktale, ballad, and narrative content; musical features, refrains, etc.« (MATIČETOV 1940: 410). Matičetov underscores that inter-traditional exchanges took place where the Slovene and Friulian peasants met, and much less in Trieste and Istrian towns, where transfers were hampered by the barriers of social differences and the town dwellers' sense of superiority (ibid.: 410).³

Political relations between residents began to intensify in the nineteenth century, when the concept of ethnicity became the core organizational and mobilizing concept in the society. Public discourse highlighted the necessity of distinguishing between ethnic groups, and ethnicity became the core distinguishing feature. For this reason

¹ Regarding literary activities in societies and reading centers, see PERENIČ 2012 (in this volume) and in particular PERENIČ (2010; 2011).

² These contacts reintensified following the easing of border crossings and increased Slovene employment in Italy.

³ It is worth recalling that before Maria Tereza's reforms, which permitted peasant trade, contacts between towns and rural areas were considerably less.

the stereotypical descriptions of those from Goriška brda, founded on the distancing from the closest Other, the Friulians or Italians, are interesting:

The clothing of those from Goriška brda hardly differs from that of the Italians or Friulians. But the way they live differs. An Italian is tight and pleased if only he has polenta, while one from Goriška brda likes to eat well and drink well and is not too concerned about the past. The Italian is more serious, while a person from Goriška brda is merrier and for this reason loves festivities more than the Italian, and especially dancing. There is hardly a Sunday during the year that there isn't a dance in Goriška brda. (KOCIANČIĆ 1855: 345)

And although Arnold van Gennep noted that ethnographic borders in Europe seldom correspond to current national borders (PERUSINI 1973: 79), Ludvik Zorzut attributes the similarity of the way of life of those from Goriška brda and the Furlanians' precisely to the fact that they belong to the same state:

However, between these or those contrasts, between the differences between peoples and places on the signpost of nations, the inhabitants of the borderlands are united by many similarities of thought, views, expression, customs, food, clothing, agricultural practices, ways of building houses, and more, all under one spiritual horizon. On both sides, we meet proximate viewpoints most often among the older people, for over the centuries Austria put its stamp on people on both sides, though it is slowly sinking into the old aria: »once in the old days ...« (FERVIDUS 1972: 112)

At the time when ethnicity began to function as an organizing principle, the distinction between »Slovene«, and »Friulian« or »Italian« cultures and broader culture was foregrounded. The differences that determine belonging to a certain ethnic group are not vital and »objective«; the socially relevant factors are. It is unimportant how different members of some group are—if they say they are A, in contrast to another cognate category B, they are willing to be treated and let their own behavior be interpreted and judged as A's and not as B's; in other word, they declare their allegiance to the shared culture of A's (BARTH 1969: 15). Since under the horizon of emphatic ethnicity the ethnic border defines the group, not the components of the culture themselves (BARTH 1969: 15), it is understandable that collectors and researchers of folksongs in Goriška brda focused on collected Slovene, Italian, and Friulian songs that they probably heard did not write down. We find out about the singing of non-Slovene songs only from reports and descriptions—e.g., from a letter of Josip Tominšek, which he sent in 1911 to the Committee for Collecting Slovene Folksongs, part of the project *Das Volkslied in Österreich*. In it, he describes his efforts to get folksong collectors: »A start has been made, but there is not enough qualified help, and native song collecting is not at all promising, because people sing less than in Carniola and Styria, and on top of that they latch onto non-native songs« (MURKO 1929: 42). For the most part, Slovene recorders in this project did not pay attention to »non-native« songs, although special questions were devoted to non-Slovene songs in the publication *Navodila in vprašanja* [Guidelines and questions], which was to have directed the recorders' fieldwork. Thus the selection of a song recording becomes an important element in constructing the image of tradition, because »such an image gradually becomes canonized and in a more or less reliable form migrates into the

media, popular publications, and school textbooks and even becomes a part of official cultural politics and the nation's collective consciousness« (KOVAČIČ 2009: 143).

Newspapers played a special role in the process of nationalization: »During the era of capitalism, the press enabled readers to begin thinking of themselves as adherents to the same group, together with people beyond the borders of local communities and kinship groups they didn't know« (VOGRINC 2003: 182–83). Thus in the Goriško newspapers⁴ of the time we find correspondents' reports on singing customs in Goriška brda, which were (apparently)⁵ written for the most part by teachers and priests—that is, people of higher status.

Especially for peoples without a state or without a long and constant tradition of politics or statehood, the linguistic and cultural definitions were an expression of a process that enabled individuals to connect in a pluralistic social whole and shape for themselves new feelings of belonging and new identities. All of this explains the role of students and intellectuals in the process of defining nation at the end of the eighteenth and beginning of the nineteenth centuries. They were among the first to espouse belief in the people and they defined its national political ideology in goals. (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 69)

We can recognize their engagement in advancing the organization of cultural life and belief in the people's progress in their contributions to these newspapers. At the same time, we can see the disjuncture between the everyday customs of the Goriška brda people and the standpoint and dispositions of the local opinion makers, as an example from Soča shows: »And I call on the Kožbana Society: Keep up the good work! Continue to work fearlessly and courageously like this. Much has already been cleared out in this place thanks to your efforts, you've smothered the former funny dialect, thrown out the former Friulian singing, and made the people realize whose land they are living on« (*Soča*, 7 September 1906). Thus, objectivized, »factual« history, traditions, customs, and language do not determine »cultural« boundaries; what do are the internalized, actors' agreements, as they go about determining the extent of the imagined group, on collective meaning (ŠUMI 2000: 178). The newspaper articles approximate Smith's concept, according to which an ethnic group is

a collective of people that at least some individuals external to it see as a separate cultural and historical grouping. A population thus marked can have a very low awareness of the fact that they constitute a unique group. Nonetheless, according to Smith, there is a collection of attributes of an ethnic group that might be acknowledged only by a minority, and in a given period, individual attributes might be more pronounced than others. These attributes are the group's proper name, a myth of common ancestors, collective historical memories, one or more elements of the collective culture that differ from those in other cultures, a connection with a meaningful "homeland," and a sense of solidarity in segments of the populations. (SMITH 1991: 21) (ROGELJ ŠKAFAR 2011: 15)

⁴ In particular *Sloga*, *Edinost* (1876–1928), *Goriška straža*, *Soča: organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* (1871–1915), *Gorica*, and to a lesser extent in some others.

⁵ Most of the reports are unsigned and therefore their authorship is undetermined; however, we can discern the writers' occupations in the subtext.

The authors of these newspaper articles cited specifically the elements of shared culture, and foremost those that were expressed in Slovene as opposed to another language tradition. Since folksong is a syncretic unity of text and melody, it is because of the text, which is usually in a given language or its dialectic variant, (although bilingual or macaronic songs are known), that it is employed for ethnic or national identity purposes. Identity is thus more a result of marking differences and excluding than a sign of identity, a naturally constituted whole—that is, an all encompassing similarity, identicalness (HALL and DE GUY 2002: 4). So identities are created from differences. It is only through relations with the Other, with the one who is not, or with what is absent that it is possible to construct the »positive« meaning of any term, and this applies to »identity«, which is able to function as a point of identification and belonging thanks to its capacity to exclude and leave aside. For this reason the opinion makers were most disturbed by »Slovene« residents singing songs in »non-Slovene« languages:

Our residents of Goriška brda have already begun to peeling plums, as is their annual custom. This is also »economical« because peeled plums can be sold for a higher price. In families where there are several daughters, they peel over four hundredweights a day. They usually peel during the day and pit dried and sulfured prunes at night. While doing this fairly thankless task, they usually sing entertaining songs. »Slovene songs«, one might think. No? In what language then? Certainly not Slovene, we know that much, and German even less, because the farmers in the Goriška brda don't speak German at all, except in Kozana,⁶ where they speak the Carinthian dialect, but in a mangled fashion. What they sing is some kind of Friulian-Italian minestrone without color, smell, or taste. The local girls sing without even knowing themselves what they're singing. Where folk singing gives way to foreign songs this is sad because this is the best proof of national unawareness and negligence. (*Soča*, 16 September 1875)

The making ethnic of folk culture in border spaces, which are characterized by mixing and blurring of cultural identity that borders protect (MOREHOUSE 2004: 19), did not take place as opinion makers expected:

Getting around to what I wanted to talk about before—I and every other Slovene that comes to this area must confess that here folk singing is neglected. Surely I'll get comments asking how I dare judge so harshly because after all the young men sing all night so that their singing echoes far and wide. It's true that they always shout and whoop, but the question now is what is this singing like and what do they sing? I'd like to clarify this a bit more. What do we hear when we listen to our young men sing? Perhaps a Slovene song, of which we have hundreds? Ah, no, they prefer a coarse Friulian or Italian song, which even the Friulians have already stopped using and thrown out of their houses, but which our people in the remote Goriška brda have carefully picked up and preserved as though it were a precious gem. And when they want to make it longer, they add a »holi-lai-la-la, la-la-liu-la-le-lie«, and so on, with every stanza ending with a »doi, a doi farin l' amor«, or even »evviva l'amor«. And so they keep singing even up until midnight. So you can

⁶ Kozana residents were known for selling fruits in various Austrian cities, where the women even lived for a number of months while selling Brda fruits.

never hear a Slovene song? Sure, when they make something up themselves and add a folk melody to the words. This kind of Slovene singing, if I may even call it so, does have its purpose, although I don't want to discuss it further. Perhaps some understand me well enough. This way, it is mainly Friulian or Italian songs that echo in the remote Gorizia Hills (they are especially common at folk dances). But I must draw attention to the fact that here in Šlovrenc you can often hear Slovene songs such as »Zvedel sem nekaj novega« [I Learned Something New], »Kje so moje rožice« [Where are my Flowers?], and some others that I don't know well. I must grant them this. Otherwise Italian songs are also common in Šlovrenc, and in fairly large numbers at that. (*Soča*, 18 June 1881)

Opposition to singing non-Slovene songs was based on many factors. The first was the question of the linkage between ethnic identity and language: Slovene-language songs were the only ones suitable for the Slovene population because they were supposedly their own. Another factor was the question of modernity in opposition to tradition, with the past and its original Slovene »folk« song having an immeasurably higher status than the »newer« Friulian or Italian »tunes. Some writers also raise the appropriateness question: love songs—especially in Italian or Friulian—were inappropriate and immoral. Therefore by organizing singing activities they wanted Slovene singing to prevail in Goriška brda and to »drive out all of the Italian hooting fala—nor« (*Soča*, 2 September 1881). However, real life was a good deal more heterogeneous, and hybrid forms and practices appeared. Everyday normalcy, according to Ulrich BECK (1993: 912) is not found in either-or categories but is characterized by »and« (TSCHOFEN 1999: 235). Along these lines, as an informant born in 1924 told it, in his childhood in the village of Golo Brdo, three languages had equal currency in public places: Italian in school, Friulian with children at the market, and Slovene in church. Marriages between Goriška brda men and Friulian women (or Goriška brda women and Friulian men) were not uncommon.⁷

Proponents of the national idea strove to organize singing activities in Goriška brda as well in order to »revive afresh« Slovene folk singing:

Speaking frankly and without beating around the bush, it is necessary to raise some national prophets, national organ players, and Goriška brda patriots to nurture folk singing with all their might. Whoever feels capable should make an effort to save or Goriška brda border folk from the darkness of lack of national consciousness. Since they have long lived and slept in unconsciousness, it is high time they wake up. The best way to achieve this is folk singing. It will awaken them from their long sleep and prepare them to be conscious Slovenes. Folk singing positively influences national consciousness and fosters an ardent love for the mother tongue, and, moreover, sparks a burning love for our homeland, surrounded by enemies. (*Soča*, 18 June 1881)

4 Nationalizing Folk Culture and the Spread of Folksongs

The nationalization of folk culture was a multi-layered process that included collecting and preserving »folk« wealth as well as spreading it among the »folk« in

⁷ The poet Alojz Gradnik's mother, Lucija Godeas, was Friulian, and usually the principle of local origin and language use in the area the family lived governed.

»cultivated« forms. In his call to Collect Folksongs in the project *Das Volkslied in Österreich*, Anton Štritof justified this on the basis of the void that forms when

folk songs disappear, and then there is the danger of what might replace them: he says that foreign songs that people bring from elsewhere, especially »soldiers or from faraway mines,« fill the void caused by the abandonment of native songs. Above all the writer voices open concern not only for the folksong, but for the language and people as well. He says that in place of “priceless native songs that so purely express the folk’s sentiments and thoughts, in many places German polkas and ugly march tunes are to be heard: foreign goods updated in a cloak of native words. Where does this lead? (ŠTRITOF 1908: 31) (KLOBČAR 2005: 72–73)

The »guardians« of national culture thus attempted not only to represent and preserve some disappearing tradition, but primarily to set the groundwork for recreating practices that would mean a continuation of a tradition in new circumstances. Collecting folksongs was to aid a renewal of the »nurture of folksongs in school, at home, and in society« (*Osnovna načela* 1906: 2); songs were to be returned to the people to sing in place of foreign songs, to be taught in schools, and to inspire new composers (KLOBČAR 2005: 74). On entering the national sphere—for example, with the publication of folksong collections—folk music would not lose its sheen of authenticity (BOHLMAN 2004: 17), because in the second half of the nineteenth century, »when the significance of folk art was first emphasized, reliance on the folk heritage paradoxically did not mean rejection of originality. On the contrary, it was then that the apparently illogical position that the individuality of a work had to be rooted in the national, »folk spirit« prevailed« (BARBO 2003: 156). The »Slovene spirit« was supposed to inform new songs. In the opinion of Mari K. Arko Klemenc, »because a primary goal of 19th-century cultural advocates was Slovene cultural (and, in turn, political) unity, many composers intentionally toned down regional distinctions in their arrangements, a practice that often resulted in a certain musical homogeneity in the harmonization of Slovene folk songs« (ARKO KLEMENC 2004: 47–48). Yet »national style is not something that can be reliably constituted by defining specific melodic types, rhythmic patterns, or types of harmony ... On the contrary, Carl Dahlhaus even thinks that we can define the national as primarily a functional and not a substantive concept« (BARBO 2003: 156). At the same time, it was not always clear what was truly folk and what the »folk« spirit ought to be like.

My principles when recording and harmonizing folk melodies are: The melody should be recorded conscientiously and exactly. With us, we still argue what the folk spirit is and what is foreign; we must show how the folk sang the song in the old days, when the folksong was still alive. Those »screamers« then would learn from these melodies what the spirit is like, which is only possible when the melody is fully recorded like this, as the folk sang it. (KOKOŠAR, Vol. XIV)

We learn from the texts of Ludvik Zorzut, a poet and collector of folk art from Medana in Goriška brda, how Ivan Kokošar⁸ carried this off in practice:

⁸ Ivan Janez Kokošar (1860 Hudajužna–1923 Grahovo) attended the gymnasium in Gorica between 1871 and 1879 as a pupil of a small seminary. Then he studied theology (1879–83) and became a priest in

Kokošar would call the oldest people in the village to the rectory and write down for himself the text and melodies, as our »old timers« sang them. His collection contains mostly songs from Baška grapa, the Idrija area, Soča Valley, and elsewhere, as well as some from Goriška brda, which I brought him when I was a student. At concerts, the late Kokošar began adding to the program some folksongs from his collection, which he harmonized himself. Harmonizing is adapting a melody for a full choir. Kokošar's harmonization was simple, sometimes too sharp, but he saved for us so many Goriško melodies that would otherwise have gone to the grave with our old folk. Enough reminiscing, they sing for him! [...] The modern harmonizer must have sensible and correct artistic taste. He must save the essential character of a folksong, preserve its pure genuineness, its homey simplicity, as God created it, I would say, so that »non alterat naturam«: without changing and spoiling its features, its essence, drawing the folk soul from it, and shaping it so that a simple, country choir can sing it as well as a polished choir in a concert hall. To put it like Vodopivec: "A folksong is like a hale, fetching, peasant lass who is full of life and only beautiful as long as she doesn't prettify herself with dandified, artificial, perfumed beauty! (ZORZUT 1924: 3)

Composers wished to »shape« folksongs for use by an every growing number of choirs. Choirs were an extremely great mobilizing force, because a choir was viewed as giving voice to and embodying the people, giving a voice to each of its members and harmonizing the voices in a meaningful consonance. The transformation of a choral performance into a moment of high nationalism was thus very frequent (BOHLMAN 2004: 97).

We especially see the power that singing has over the heart when a patriotic song suddenly springs from a large gathering. Instantaneous inspiration grips everyone like an electric shock. How eyes light up, how cheeks burn, and how fists clench! People that were just limp and bored instantly become excited and inspired. This is the marvelous power of our song. (VODOPIVEC 1922: 27)

In the last decades of the nineteenth century, mass events entailed especially praise for the nation, because massiveness meant overwhelming strength in the cultural battle (CIGOJ KRSTULOVIC 2000: 101). Such engagement was understood as especially important in the border areas, where in addition to preserving the tradition of »beautiful singing« and quality use of leisure time, gatherings were to »resuscitate and spread knowledge of the Slovene tongue. They encouraged an organizing spirit and increased consciousness« (KOMAVEC 2001: 56). Promoting singing, which was called »the flame of national life«,⁹ was thus motivated in the borderlands by the desire »to teach Slovene folksongs [...] so that soon trivial Italian songs would disappear from the area and our Slovene songs will be heard in their place (*Slovenka*, 1/19, 1897). This is also how the founding of village choirs was justified: »The purpose of village choirs is also to dam foreign influence, which also flows through the up until recently quite firmly domesticated Italian tunes. We must recognize our Slovene blood not only in the words, but also in the singing. Singing folksongs especially

1883. Between 1883 and 1888 he served as a parish priest in Cerkno, then as pastor in Šebrelje from 1889 to 1891. In 1901 he was appointed pastor at Sv. Ignacij na Travniku (Gorica), where he worked until his retirement in 1914. He carried on his duties as a priest in Grahovo until his death on 16 May 1923.

⁹ *Soča*, 18 April 1884; a correspondent from Šebrelje.

helps to root out Italian tunes» (*Primorec*, 27 January 1905). Or as a correspondent from Medana in Goriška brda wrote:

The fact that Medana, the last Slovene station on the trade road to Italian Karmin, is progressing apace is a special joy for Slovenia. Praise to the teacher who awakens and educates peoples with beautiful Slovene singing. Praise to the pastor who lends his beautiful voice and precious time to the promotion of Slovene singing! Praise to the Medana choir, which sings Slovene songs on the threshold of Friuli! May there be many such choirs founded on the Italian border! There is national strength in singing; it is a national army. (*Soča*, 28 July 1882)

In guidelines for Goriška brda choirmasters of the time we read that

songs that, of course, are national and inspiring and musically comparatively easy should be chosen for singers. In Goriška brda, as we glean from reports, it is just a matter of awakening people; but that can only be done if the young men and women learn folk singing without difficulty, and that singing is widely embraced by the people. Italian singing (young men's) is also a danger to us for this reason, because it is mostly just la-la-la or some similar yelping; since it is not singing, it is not hard, and then it very easily and quickly swoops up the ignorant, simple Slovene who wants to sing. (*Soča*, 9 September 1881)

The author posits the demands of Slovene songs as a reason that simple residents prefer singing »Italian« songs. From the contrasting evaluations of Slovene songs and Italian »yelping« we can conclude that Slovene songs are artistically superior, and so they require study and not just spontaneous transfer from generation to generation or mouth to mouth. Singing leaders therefore tried to spread Slovene »folk« choir songs among the residents in order to root out non-Slovene songs: thus, for example, one of the most noted Goriška brda choir director and organist, Anton Simoniti »selflessly taught singing groups and fought against the influence of Friulian songs for over sixty years« (KOŽLIN 1995: 31). According to a *Soča* correspondent's reports, the singing leader J. Marinič »drove German yodeling from our community (Kozana —M. P.) and replaced it with Slovene singing, so that today you seldom hear German singing, whether in taverns or und beneath a leafy linden« (*Soča*, 11 January 1877).

Similar processes that developed in Friuli, where composers and choir directors arranged folk songs to emphasize their ethnic significance and motive ethnic identification, show that this was not a national peculiarity, but that »nationalizing« culture was an international process (LEERSSEN 2008). The new songs and arrangements, which expressed Friulians' patriotism and demands for autonomy, were much beloved by the »simple« folk in Friulian villages under Austrian power (STAREC 2005: 72). However, underlining the significance of choirs also concealed a trap, as a correspondent from Cerkno concluded:

Reading centers are opening and reading societies being formed, and popular celebrations are held. Singing leaders try mightily to drive out bad singing and here, too, they've widely planted the seedlings of artistic folk singing. The people have started to take an interest in what is new, what is artistic; that which was seems to them incomplete, too familiar. [...] Many folk treasures are nowadays on a dangerous cliff. (*Soča*, 1 March 1884)

Marija Klobčar thus concludes that in Goriško »a very early and intensive growth of choir singing [...] quickly began to change the valuing of folksongs, something that was already strongly observable during the Folksong in Austria project« (KLOBČAR 2007: 13). Likewise, Zmaga Kumer says that »the preference for choir art song as better, more beautiful, more valuable [...] turned many singers from customary folk-songs« (KUMER 1978: 353–54).

Organized singing societies also spawned spontaneous singing societies, at first fluid in number and composition, and gradually changing into organized performing groups (ŠIVIC 2007: 30). Choir singers were originally folksingers, and their choir activities were to enable them to bring folk songs into everyday life in an aesthetically higher form. Choir singing was thus »a means to make the people cultivated«, or in Vinko Vodopivec's words:

The young men who are members of our singing groups and who appear on our stages soon loose that coarseness that held them back in the past. Real cultivation that touches the heart and mind soon appears in their appearance and mutual interactions as well. Their thoughts are no longer drowned in the tavern and dancing, and they become open to higher visions. (VODOPIVEC 1922: 27)¹⁰

A letter from Goriška brda interestingly shows the connection between coarseness and the tavern milieu as opposed to the cultivation of festivities organized by societies. We might also recognize in it a low evaluation of spontaneous folk dance to the accordion:

The Kožbana society holds very nice festivities that we border Slovenes are proud of. It is unfortunate that there can be found some ignorant people who oppose the society, not knowing why themselves. I noticed a hideout of these ignoramus at »Štela Benedeta«, or as we call it, at Nježa's in Kožbana. The flower of wild life was gathered in this den, and they were dancing crazily to an accordion, trying to compete with the society festivity. It is a wonder there are people like that around, who can't value the society's activities, which only help improve the Slovene people living on the border. (*Soča*, 7 September 1906)

The symbolic and identity meaning of choir activities and the »use« of folk-songs further increased when Goriška brda and a large part of Western Slovenia came under the Kingdom of Italy. In other moments of crisis, too, the folksong was used in its cohesive and manifesting social function.¹¹ After Italy's capitulation, event planning on the reading center model once again took hold; the most notable and well attended was singing. »Choirs song old Slovene folksongs, and Slovene battle songs spread quickly, too, coming from central Slovenia« (PLAHUTA: 2008: 44). After the end of WW II, when the border was being determined, the composer Srečko Kumar, with the help of his daughter Vukoslava, founded a young women's choir *Soča*. It performed also for the Allied commissions that came to Goriška brda

¹⁰ In order to understand the quotation, it is important to note that Vodopivec was a priest.

¹¹ This mechanism in moments of crisis was exceptionally strong in Friuli during the decade following the catastrophic earthquake: »It could be understood as the record industry's fitting response to the catastrophe of '76, that Friuli rethought its way of life, past, and proper cultural specificity« (GRI 1985: 21).

(URŠIČ 2007: 23). Although the Slovene folksong was used in times of crisis as a symbol of resistance to foreign regimes, this did not mean the exclusion of everyday favorite Friulian and Italian songs. In informal situations, singers still sang both Friulian and Italian songs that they liked, even though they associated in organized singing groups, in the context of which they learned arrangements of Slovene folk and patriotic songs.

5 Conclusion

The processes of nationalizing folk culture, which the founders and propagators of the national idea promoted, encountered obstacles presented by the common practices in the lives of border area residents, regardless of ethnicity. Thus the example of Goriška brda showed that »ethnically or culturally defined communities are an artifact and a tool of sociopolitical interests, with expressive forms objectified and strategically employed« (BENDIX 2000: 42). Nonetheless, it is impossible completely to supervise and command the real life of traditions. The singing of folksongs is primarily situational, and therefore only the songs that meet and address the needs and requirements of singers and listeners are sung and preserved (MURŠIČ 2002: 25). It is evident that if an element remains part of the heritage, then it must have some meaning for carriers of the tradition (DUNDES 1980: 39). In this way, in the traditions of a given space we can recognize meanings that are important to the local residents but which have been influenced by larger factors, including the nationalization and »cultivation« of culture.

WORKS CITED

- Pertti J. ANTTONEN, 2005: *Tradition through modernity: Postmodernism and the nation-state in folklore scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society (Studia Fennica, Folklorica 15).
- Maria Kristine ARKO KLEMENC, 2004: Crafting authenticity: Franc Marolt, folk song, and the concert stage. *Traditiones* 33/2. 47–70.
- Matjaž BARBO, 2003: Slovenske ljudske pesmi v obdelavi za zbor [Slovene folk songs adapted for choirs]. *Slovenska zborovska stvaritev II: Ljudske pesmi*. Ed. Mitja Gobec. Ljubljana: JSKD. 155–161.
- Frederik BARTH, 1969: *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Max Peter BAUMANN, 2000: The local and the global: Traditional music instruments and modernization. *The World of Music* 42/3. 121–144.
- Regina BENDIX, 1997: *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. Madison, Wis., London: The University of Wisconsin Press.
- , 2000: The Pleasure of the ear: Toward an ethnography of listening. *Cultural Analysis* 1. 33–50.

- Philip V. BOHLMAN, 2004: *The music of European nationalism: Cultural identity and modern history*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIČ, 2000: Glasba druge polovice 19. st. na Slovenskem: K funkciji in pomenu zborovskega petja v slovenski kulturni zgodovini [Slovene music in the second half of the nineteenth century: On the function and meaning of choir singing in Slovene cultural history]. *Kronika* 48/3. 94–105.
- Alan DUNDES, 1980: *Interpreting folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- I. z. FERVIDUS (Ludvik ZORZUT), 1972: Na meji dveh svetov [On the border of two worlds]. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1972. 112–114.
- Gian Paolo GRI, 1989: *Cultura popolare, ricerca demologica e storiografia in Friuli, La cultura popolare in Friuli: Atti del convegno di studio [Folk culture, folklore research and historiography. Folk culture in Friuli: Proceedings of the conference]*. Ed. Giuseppe Fornasir. Udine: Palazzo del Torso. 9–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest [Slovene rural story]*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Miroslav HROCH, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Prague: University of Prague.
- , 2000: *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. New York: Columbia University Press.
- Marko JUVAN, 2011: Self-referentiality and the formation of the Slovene literary canon: Study platform on interlocking nationalisms: SPIN. Web.
- Katarina JUVANČIČ, 2005: The popularization of Slovene folk music between the local and global: Redemption or downfall of national heritage. *Traditiones* 34/1. 209–219.
- Deborah KAPCHAN, 1993: Hybridization and the marketplace: Emerging paradigms in folkloristics. *Western Folklore* 52/2–4. 303–326.
- Marija KLOBČAR, 2005: The self-image of Slovene in folk song collecting. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkers* 53/54. Vienna: Mille Tre Verlag. 70–82.
- Stepan KOCIANČIČ, 1855: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853 [Historical curiosities collected in Goriško in 1853]. *Prijatelj: Časopis za šolo in za dom, XV. tečaj*. Celovec.
- KOKOŠARJEVE opazke [Kokošar's remarks], XIV. zvezek. Archiv GNI, GNI ZRC SAZU.
- Maša KOMAVEC, 2001: Stoletne vzporednice ljudskega in zborovskega petja na Primorskem [One hundred years of folk and choir singing in Primorsko]. *Glava in srce: Zbornik ob 100-letnici pevskega in glasbenega društva 1901–2001*. Ed. Silvan Kerševan. Gorica: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel. 56–72.

- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija* [Bell chiming: The ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in Slovenia and Europe: Diss.]. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Rosana KOŽLIN, 1995: *Briški glasbeniki in Rado Simoniti: Diplomsko delo* [Goriška brda musicians and Rado Simoniti: Thesis]. Ljubljana: Rosana Kožlin.
- Zmaga KUMER, 1975: *Pesem slovenske dežele* [Songs of the Slovene land]. Maribor: Založba Obzorja.
- , 1978: Ljudska pesem v sodobnosti. *Pogledi na etnologijo* [Viewpoints on ethnology]. Es. Angelos Baš. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk. 335–364.
- Joep LEERSSEN, 2005: *The cultivation of culture. Towards a definition of Romantic nationalism in Europe*. Amsterdam: University of Amsterdam. Web.
- , 2008: *National thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Setha M. LOW and Denise LAWRENCE ZÚNIGA, 2003: *Locating culture: The anthropology of space and place*. Malden, MA, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publishing. 1–47.
- Milko MATIČETOV, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. [New directions in research in Slovene folk traditions and Lepa Vida]. *Dom in svet* 52/7. 405–412.
- Barbara J. MOREHOUSE and Vera PAVLAKOVIC KOCHI, 2004: Borders, boundaries and border spaces. *Challenged borderlands: Transcending political and cultural boundaries*. Ed. Vera Pavlakovich Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 15–17.
- Barbara J. MOREHOUSE, 2004: Theoretical approaches to border spaces and identities. *Challenged borderlands: Transcending political and cultural boundaries*. Ed. Vera Pavlakovich-Kochi, Barbara J. Morehouse, Doris Wastl-Walter. Aldershot, Hants, Burlington, VT.: Ashgate. 19–39.
- Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami [A large collection of Slovenian folk songs with their melodies]. *Etnolog* III. 5–54.
- Rajko MURŠIČ, 2002: Univerzalne vsebine Vodovnikovega pohorskega pesemskega koša na vstopu v 21. stoletje [The universal contents of Vodnik's Pohorje song fund at the beginning of the twenty-first century]. *Etnolog* 63/12. 17–27.
- Osnovna načela, 1906: *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk* [Basic principles for the publication of the Folk song in Austria planned by the Austro-Hungarian Ministry of Public Worship and Education]. Ljubljana.
- Urška PERENIČ, 2010: Preizkus uporabnosti modela: Kulturno življenje v društvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja [The application of the theoretical model: The cultural life in politico-cultural societies in the

- mid-nineteenth century and their role in the formation of the literary field]. *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16). 185–205.
- , 2011: The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: A systemic approach. *Slovene Studies* 33/1 (2011). 61–71.
- Gaetano PERUSINI, 1965: Friulani e sloveni. *Narodno stvaralaštvo: Folklor* 4/15–16. Belgrad: Savez udruženja folklorista Jugoslavije. 1246–1255.
- , 1973: Problemi etnologici di una zona di confine. *Rad 18. kongresa saveza folklorista Jugoslavije Bovec 1971*. Ed. Zmaga Kumer. Ljubljana: Slovensko entografsko društvo, Kulturna skupnost Slovenije. 79–83.
- Slavica PLAHUTA, 2008: Čas glasbe upora na Primorskem (1943–1945) [The time of music of resistance in Primorsko (1943–1945)]. *Rado Simoniti – pevec Goriških Brd*. Ed. Jonatan Vinkler. Nova Gorica: Javni zavod Kulturni dom Nova Gorica. 33–48.
- Primorec*, 1893–1915. Gorica: Andrej Gabršček.
- Questions of cultural identity*, 2002. Ed. Stuart Hall in Paul de Guy. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, 2001: *Etnologija i etnomit [Ethnology and the ethnomyth]*. Zagreb: ABS95.
- Bojana ROGELJ ŠKAFAR, 2011: *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju [Modeling the traces of national identity: The collection of drawing records of Oton Grebenc's pupils in the Slovene Ethnographic Museum]*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Carol SILVERMAN, 1989: The historical shape of folklore in Bulgaria. *Folklor and Historical Process/Folklor i povijesni proces*. Ed. Dunja Rihtman Augušin and Maja Povržanović. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor. 149–158.
- Anthony D. SMITH, 1991: *National identity*. London: Penguin.
- , 1998: *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Slovenka*, 1897–1902. Trst: Konzorcij Edinosti.
- Soča*, 1871–1915. Gorica: Viktor Dolenc.
- Roberto STAREC, 2005: In search of the »Ladin song«: The project Das Volkslied in Österreich in the Ladin areas of Tyrol and east Friuli (1904–1914). *Traditiones* 34/ 1. 61–77.
- Susan STEWART, 1991: *Crimes of writing*. New York: Oxford University Press.
- Anton ŠTRITOF, 1908: Nabirajte narodne pesmi! [Collect folk songs!] *Koledar Mohorjeve družbe 1908*. 33–36.

- Irena ŠUMI, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji* [Culture, ethnicity, boundary: Constructions of diversity in anthropological perspective]. Ljubljana: Založba ZRC.
- Barre TOELKEN, 1996: *The dynamics of folklore: Revised and expanded edition*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Bernhard TSCHOFEN, 1999: The habit of folklore: Remarks on lived Volkskunde and the everyday practice of European ethnology after the end of faith. *Journal of Folklore Research* 36/2–3. 235–244. Web.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [Landscape images of Slovene Istra]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ivanka URŠIČ, 2007: Ženski mladinski zbor Soča. Odmevni koncerti so pričali, da v Brdih živijo samo Slovenci [The Soča young women's choir. Their successful concerts attest that only Slovenes live in Goriška brda]. *Briški časnik*, jesen 2007. 23.
- Jože VOGRINC, 2003: Zamišljene skupnosti danes: Spremna beseda [Imagined communities today: Afterword]. Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis. 181–201.
- Ludvik ZORZUT, 1924: Goriške slovenske narodne pesmi [Goriško Slovene folk songs]. *Goriška straža*, 6. 11. 1924. 3.
- Vinko VODOPIVEC, 1922: Nekaj o petju [A note on singing]. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1922*. 27–28.
- Ian D. WHYTE, 2002: *Landscape and history since 1500*. London: Reaktion Books.

UDK 398.8:913(497.4)

Jerneja Vrabič

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

KRAJI ZAPISOV IN MESTA V IZBRANIH SLOVENSKIH LJUDSKIH PESMIH

Članek govori o fizičnem prostoru, kakor ga zasledimo ob branju dela zbirke *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923). Analiziranih je bilo 148 šaljivih in zabavljivih pesmi. Na zemljevid so umeščeni kraji zapisov pesmi in njihovih variant ter kraji, ki se v pesmih omenjajo. Uporabljeni so bili Excel, spletni zemljevid in GIS aplikacije.

Ključne besede: ljudska pesem, prostor, geografski informacijski sistem (GIS), karta

1 O zbirki, svetovih, prehajanjih in metodi dela

Karel Štrekelj je leta 1887 v *Ljubljanskem zvonu* objavil prošnjo za »narodno blago« – po svojih močeh je želel urediti in objaviti vse narodno blago, ki je že bilo kje objavljeno, in tisto, ki je bilo v rokopisnih zbirkah. Pri tem je skušal zaobjeti vse takratne dežele in kraje, kjer so živeli »ljudje našega jezika« (ŠTREKELJ 1887: 628; prim. MATIČETOV 1969: 198). Urejanje skupine šaljivih pesmi je padlo na pleča Jože Glonarja, ki je po smrti Karla Štreklja nadaljeval z delom in ga tudi dokončal z zbirko *Slovenskih narodnih pesmi*.¹ Pesmi in variante za skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je Glonar izbral iz zapisov 78 različnih zapisovalcev, pri 52 zapisih pa zapisovalec v zbirki ni znan. Glonarju se imena zapisovalcev in informatorjev niso zdela pomembna – veliko pomembnejša se mu je zdela kronologija (*SNP IV*: *51 in *66).²

Pesmi so se večinoma zbirale konec 19. in na začetku 20. stoletja. Zapisovalci niso vedno beležili kraja in časa zapisa, tudi ne imen informatorjev ali značilnosti konteksta (npr. ali se je pesem pela le ob posebnih priložnostih, v določenem času). Zapisi so s s stališča folkloristike pomanjkljivi tudi zaradi tega, ker so v zbirki večinoma predstavljena le besedila; v skupini šaljivih in zabavljivih pesmi je melodija skicirana pod črto le ob eni pesmi. V spremni besedi k izbrani skupini je zapisano, da so: »[p]esmi tega značaja [...] prvotno namenjene konkretnim osebam in krajem in so vsled tega neumljive po drugih krajih« (*SNP IV*: 683). V tej izjavi je viden preplet dveh svetov – »realni« oz. družbenogeografski prostor, v katerem pesem deluje, in imaginarni svet, ki je predstavljen v pesmi. Kljub temu, da sta svetova ontološko ločena, sta se skozi zgodovino nenehno prepletala (prim. SEARLE 1995: 144; 153–154) in medsebojno vplivala drug na drugega (prim. KOZIN 2002: 71).

¹ Del zbirke *Slovenske narodne pesmi*, ki obsega šaljive in zabavljive pesmi, je dostopen tudi na Wikiviru.

² Število neznanih zapisovalcev je nekoliko vprašljivo, saj npr. v sklopu otroških pesmi zasledimo v spremni besedi opombo, da je kot zadnja pesem predstavljena pesem »narodnega pesnika Kančnika«, medtem ko je v opombi pod zadnjo pesmijo v omenjeni skupini zapisano: »Zapisal neznanec. Iz VO. XVII. 8, 3. Pesem je umetna« (*SNP IV*: 480).

Poznani sta Ecova izjava o tem, da pripovedni svetovi³ »izkoriščajo« realne (ECO 1999: 82), ali pa Iserjeva ideja o premikajočem gledišču, ki nastopi z branjem in omogoča, da »dobimo iluzijo globine in širine prostora, od tod pa izhaja vtis, da se ob branju dejansko nahajamo v nekem resničnem svetu« (ISER 2001: 184). Učinek navzočnosti prostora, ki je v resnici navzoč le v naši glavi, je dosežen samo prek bralčevega prevzemanja diskurznihih perspektiv, prek besedilno zasnovanihih fokalizacij, tj. prek niza zoženih pogledov (s stališča pripovedovalca, literarnih likov itn.) oz. medsebojne igre posebnih oblik »dostopnosti do intendiranega stanja stvari« (ISER 2001: 181). Transgresija med njima je omogočena s semiozo, kar pomeni, da so zaznave dejanskih prostorov:

interpretirane in opomenjene (procesirane) s posredovanjem memoriziranihi ali imaginarnih prostorskih shem, po drugi strani pa se imaginarni prostori, ideacijsko konstruirani v bralčevi zavesti, s pomočjo združevanja pomenov jezikovnih enot, lahko razvijejo v predstavne podobe samo s priklicevanjem spominov na zaznave dejanskih prostorov« (JUVAN 2006: 188; prim. ŠKULJ 2005: 351).

Nakazati želim, da je prostor ključna razsežnost resničnosti – druga delujoča dejavnika sta še družba in čas.

Spremnna besedila delno vsebujejo tudi podatke, ki povedo, od kod so nekateri zapisovalci, vendar karta, ki bi lahko služila kot predloga v stilu literarnih poti, še čaka na obdelavo (prim. Sites of (re)Collection; projekt Ein literarischer Atlas Europas).⁴ Zaenkrat lahko kot vestnega zapisovalca »ljudskega blaga« izpostavimo Franca Kramarja (1890–1959). Izhajal je iz Matene pri Igu, v želji po zapisovanju ljudske pesmi pa je peš, s kolesom in v vlakom prekrizal dobršni del današnjega slovenskega ozemlja in tako med letoma 1908 in 1914 v okviru avstrijske državne akcije Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji) zapisal skoraj 5000 pesmi (z melodijo). V Štrekljevi zbirki najdemo 69 njegovih zapisov. Glonar je zbral za skupino šaljivih in zabavljivih največ pesmi (10 pesmi in 6 variant) prav iz njegovih zapisov. Skupino šaljivih in zabavljivih pesmi je doletela močna cenzura. Pesmi, ki so bile označene za šaljive, kosmate oz. okrogle, so zmotile takratno cerkveno sfero (prim. BAHTIN 2008: 10), ki je pesmi označila za nemoralne.

V nadaljevanju bodo predstavljeni trije zemljevidi, ki so bili uporabljeni na predstavitvi referata Landscape and Community in Humorous Slovenian Folksongs na mednarodni konferenci SIEF aprila 2011 v Lizboni. Pri analizi pesmi sem si pomagala z Excelom.⁵ Delala sem na več listih, na enega sem vpisovala v vzporedne stolpce zapisovalce in številke pesmi, na drugega številke pesmi in kraje zapisov ter variant, na tretjega številke pesmi in verzov, verze in potem posamezne prvine (npr. kraje, materialno kulturo, moške, ženske, živali ipd.).

³ Pripovedne svetove lahko nadomestimo z imaginarnimi.

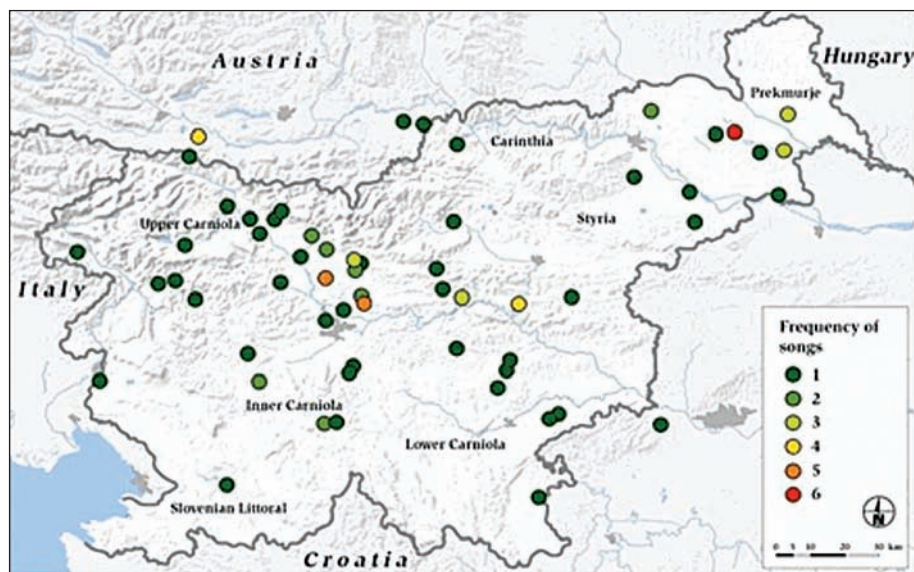
⁴ Kar nekaj povezav do projektov, ki v svoje raziskovanje vpletajo GIS, dobimo na Wikiverzi pod naslovom Literatura in prostor.

⁵ Takrat še nisem vedela za programe, kot je na primer Poliqarp ali Greenstone Digital Library, ki sta brezplačna in odprtokodna programa, ki delujeta pod okriljem GNU General Public Licence (žal sta še oba nekompatibilna s slovenščino).

2 Izbrane pesmi na zemljevidu

Na kartah bodo prikazani kraji zapisov pesmi in njihovih variant. Za določitev koordinat je bil uporabljen interaktivni spletni atlas Geopedia. Koordinate pa so bile vnesene v program ArcGIS. Geopedia zaenkrat interaktivno predstavlja le Slovenijo, zato so bili kraji izven Slovenije dodani s pomočjo ArcGIS programa. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU se za izdelavo kart oz. za zahtevnejše aplikacije in prikaze povezuje z Geografskim inštitutom Antona Melika in/ali z Inštitutom za antropološke prostorske študije,⁶ saj imajo slednji licenčni program ArcGIS. Enakovreden programu bi naj bil prostodostopni QuantumGIS, ki v začetku zahteva malo več študija. Geografski informacijski sistemi (GIS) lahko vsebujejo tako prostorske kot neprostorske podatke; v sistem je treba vnesti posamezne sloje, ki jih poljubno kombiniramo.

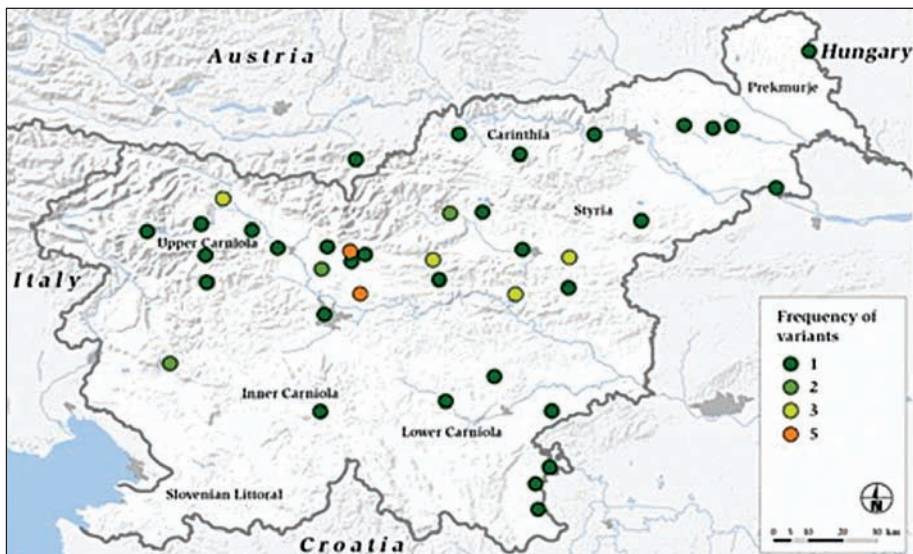
Na kartah je predstavljena današnja državna meja.⁷ Prva karta kaže, kje so bile objavljene pesmi zabeležene, druga karta prikazuje kraje, ki so omenjeni ob variantah posameznih pesmi. Tako kakor se spreminjajo meje etičnega, se spreminjajo tudi državne meje ali pa imena krajev, vendar so pri določanju krajev na kartah seveda upoštevana današnja imena krajev (npr. ime Guštanj, ki ga srečamo v zbirki, sem nadomestila z imenom Ravne na Koroškem ali zapis Marprug z Maribor).



Slika 1: Prikaz 89 % krajev, kjer so bile zapisane pesmi.

⁶ Franci Petek je izdelal zemljevide za *Slovenske ljudske pesmi V*, Peter Pehani pa interaktivno karto Pritrkavanje in tukaj uporabljene karte.

⁷ Statistični urad pozna 12 statističnih regij in 7 neformalnih pokrajin. Čeprav so imena pokrajin danes ustaljena, je meja med njimi težje določljiva, saj se ne ujemajo z upravno in geografsko razdelitvijo.



Slika 2: Prikaz 95 % vseh krajev, kjer so bile zabeležene variante.

Večina izbranih pesmi je bila zabeleženih na območju Gorenjske in Štajerske. Kot zanimivost bi izpostavila to, da so pesmi in variante s Koroške vzete le iz Scheiniggovih zapisov.⁸ Z beleženjem variant postaja karta Slovenije vedno bolj pokrita.

3 Kraji v pesmih

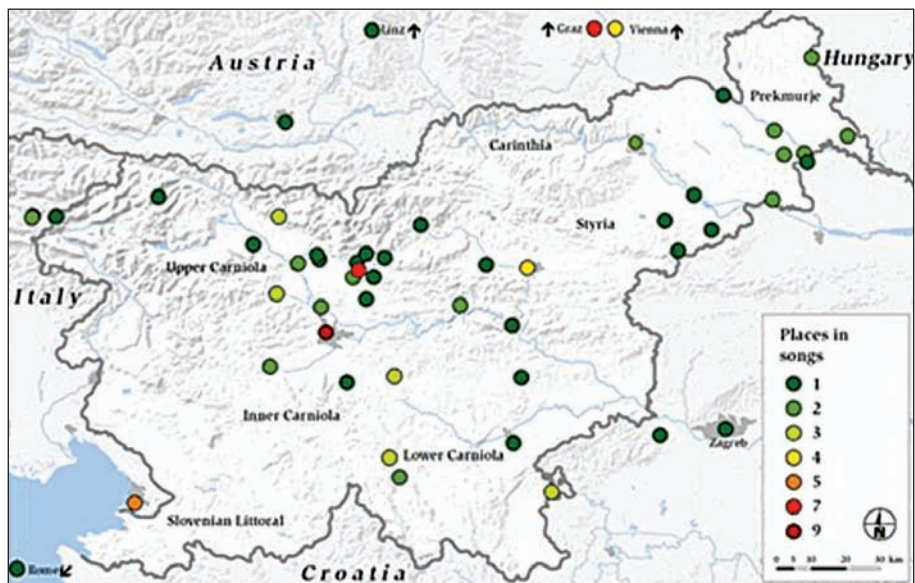
Ker literarna besedila učinkujejo tako, da njihov svet povezujemo z »realnim« svetom oz. svetom, v katerem živimo (mimogrede, tudi imaginarni prostori so realni prostori; prim. SEARLE 1995: 153–154; ECO 1999: 95–105), sem se lotila tudi priprave karte, na kateri so označeni kraji, ki so omenjeni v pesmih. Če karto primerjamo s prejšnjima dvema, opazimo, da se prostorska slika razširi. Zanimivo bi bilo še prikazati izvore posameznih pesmi in nato npr. s puščicami nakazati kraje, ki se v izbrani pesmi omenjajo.

Od krajev, ki so danes zunaj meja Slovenije, se največkrat pojavi Gradec. Drugi kraji so Dunaj, Linz, Trst, Rim, Zagreb itd. Večinoma so iz pesmi Rokodelci brez orodja; ljudje so konec 19. in v začetku 20. stoletja hodili delat v oddaljenejša kraje (prim. TUMA 1997: 12; POČKAR 2005: 352). Gradec in Dunaj se pojavita tudi v pesmih z naslovom Kamnik, Zagreb pa samo v eni pesmi iz skupine z naslovom Krajevne slike.

Že sama (pod)skupina Kamnik bi lahko kazala na to, da je Kamnik največkrat omenjeno slovensko mesto. Analiza verzov je pokazala, da se od mest res največkrat pojavi Kamnik (17krat), vendar le v 8 pesmih, medtem ko Ljubljana, ki se pojavi

⁸ Njegova zbirka *Narodne pesni koroških Slovencev* (1889) je dostopna na spletišču Archive.org.

11-krat, nastopa v desetih pesmih. Kamnik se pojavi v pesmih z naslovom Kamnik, nanj pa naletimo tudi v eni od pesmi iz skupine Dekleta. Ljubljana se pojavi v treh skupinah, in sicer v pesmih z naslovi Rokodelci brez orodja, Rezija in Kamnik.



Slika 3: 33 % krajev, ki se omenjajo v pesmih, ni bilo mogoče umestiti na karto.

O Ljubljani (in tudi o drugih krajih) v šaljivih pesmih ne izvemo veliko. Nekateri krojači, čevljarji, zidarji, tesarji in drugi so v mesto prihajali občasno ali pa so v mestu živeli le krajši čas. To sklepam po tem, ker se v pesmih z naslovom Rokodelci brez orodja omenja, da so delavci v Ljubljani pozabili katero od orodji. Med pozabljenimi orodji so v pesemskem besedilu omenjeni kroji, škarje, šila, predpasnik, zidarska žlica in žaga. Dvakrat je Ljubljana primerjana tudi z Gradcem, glavnim mestom avstrijske Štajerske (čeprav lahko Gradec pomeni tudi »malo mesto«). V skupini pesmi o Reziji pa nastopa ljubljanski beli grad, ki je primerjan z vratom Rezijanke.

4 Pokrajine

Edini omenjeni pokrajini sta Dolenjska in Štajerska, po enkrat pa se pojavita Rečiška dolina in Rezija. Slednja se omeni še štirikrat kot vas (v vsaki od štirih pesmi enkrat).

Franc Kramar je zapisal pesem o šuštarjih (Š 8645) oz. čevljarjih, kjer je omenjena Dolenjska. Pesem je iz skupine Rokodelci brez orodja. Zapeto je bilo, da je tam šuštar že predlani zapil kopita (8. kitica). V pesmi se pojavijo še Dunaj (tam ima krojač škatlo), Planina (tam je z vinom zapil šila), Reka (kjer ima na smreki smolo) in pa

Gorica (kjer ima knefter oz. jermen). To je tudi ena izmed pesmi, ki je ni bilo mogoče umestiti na prvo karto, saj je ob njej zabeleženo, da je pesem kranjska.

Štajerska se pojavi v dveh pesmih, ki sta uvrščeni v (pod)skupino Kamnik. Pesmi sta zapisala Franc Kramar (Š 8561) v Vinjah na Gorenjskem in France Francetov (Š 8562) v Torovem pri Vodica. Pesmi nimata variant. V obeh primerih nemško govoreče ljudi pošiljajo na Štajersko.⁹ Rečiška dolina oz. Rečica je, če sklepamo na podlagi pesmi, ki jo je zapisal Ivan Lavrič v Podlipovici pri Izlakah (Š 8595), in pesmi, ki jo je zapisal Makso Šnuderl v Rimskih Toplicah (Š 8596), slovela po srečnih deklinah, ki pa so tako krofasta oz. golšasta, da je moškega groza. Obe pesmi sta iz skupine Dekleta.

O Reziji je pesem, ki jo je zabeležil neznani zapisovalec. Izvemo, da ima Rezija 109 hiš, deklet pa le 5 (Š 8555). Pesem je bila objavljena v *Goriškem letniku* leta 1864 (214–215). V pesmi je zapisano, da so najbogatejše Rezijankice brez kiklje, kot njihova dota pa se tudi v drugih pesmi o Reziji omejata ovca in koza (Š 8553, 8554 – pri tej je omenjena še krava –, 8557). Bolj podrobno sta opisani podoba okolice pred hišo in dogajanje v njej: pred hišo raste majeron, bukovje in brestovje, v hiši pa so babe kot kaštron oz. skopljeni ovni, babe se tudi cukajo in treskajo oz. pretepajo. Pesmi, ki omenjajo vas Rezijo, pravijo, da je treba s seboj vzeti metlo, saj je toliko smeti. Vse pesmi, ki omenjajo Rezijo, so, podobno kot Kamnik, zbrane pod skupnim naslovom Rezija.

5 Težave pri kartiranju

Zaradi nezadostnih informacij oz. zapisov je bilo nekatere kraje nemogoče določiti na karti. Izvor štirih pesmi (Š 8608, 8610, 8612 in 8622) je zavit v arhivsko tēmo, saj ob njih ni zabeleženo ne mesto zapisa ne njihov zapisovalec. Neznanih krajev v pesemskih besedilih je veliko (33 %). Vzroka za to sta predvsem dva: prvič, pesemska besedila niso (strogo) vezana na realnost, in drugič, v Sloveniji in tudi drugod je več krajev/vasi z istimi imeni. Karel Štrekelj je sicer v uvodnem besedilu opozoril na dejstvo, da predstavljene pesmi niso zapisane ne v takratni knjižni slovenščini ne v dialektu (*SNP I: VIII–IX*), po čemer bi lažje določili dejanski kraj.

Pesem št. 8669, ob kateri je zapisano, da je Vrhovska, bi po besedilu sodila na območje hrvaškega Zagorja (*SNP IV: 735*). Ob pesmi št. 8621 pa se znajdemo pred zagato, če sklepamo zgolj na podlagi zapisovalca Matije Rodeta in njegovih poti, saj ne vemo, ali bi Javorje umestili v občino Gorenja vas-Poljane ali v občino Šmartno pri Litiji, v Javorje pri Blagovici ali Javorje pri Gabrovki (*SNP IV: 712*).

V opombi pod črto je ob eni izmed pesmi o Kamniku (Š 8558), ki je bila zapisana v Domžalah, podatek, da je v bolj ali manj okrnjeni obliki zbadljivko okrog Lemberga na Štajerskem zapisal Anton Kovačič (*SNP IV: 691*). Ne vemo, ali gre za Lemberg pri Novi Cerkvi ali za Lemberg pri Šmarju; oba ležita na Štajerskem.

Ena od variant pesmi o dekletih (Š 8578) je bila zabeležena tudi v Juršičih pri Št. Petru. Postavimo jih lahko na ozemlje današnje Avstrije, saj je v opombi pripisano, da ta varianta, ki jo je zapisal H. Sevar, govori o celovških dekletih (*SNP IV: 698*).

⁹ V pesmih se Kamnik ponaša tudi s tem, da je to mesto, kjer se lahko naučijo nemško.

Pri varianti pesmi št. 8625 (*SNP IV*: 713), ki jo je zapisal France Stele (1886–1972), je odločilo dejstvo, da je zapisovalec dodobra poznal Kamnik in njegovo okolico. Omenjeni zapis je bil torej po vsej verjetnosti zabeležen v Podgorju v občini Kamnik.

Včasih nismo gotovi, ali so imena zapisovali tako, kot so jih slišali, ali so jih spreminjali že tudi pevci, ali gre za napake v zapisu in izgovorjavi (npr. Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci ipd.). Zaradi negotovosti na kartah nisem zabeležila npr. naslednjih krajev: Krapina (na današnji slovenski ali hrvaški strani?), Križovci (Križovci v bližini Petišovcev ali so bili mišljeni Križevci pri Ljutomeru ali celo Križevci na Hrvašem?), Vildon (je mišljen morda Wildon?). Prav tako na karto niso bile uvrščene omembe pokrajin ali regij (omembe Dolenjske, Štajerske, Rečiške doline in Rezije).

Vprašljivi so tudi nekateri vneseni zapisi. Varianto pesmi št. 8673, ki je bila zabeležena v Framu, je (menda) zapisala Tereza Pošopl. Zapisano je, da je varianta iz Središča, vendar v zbirki Tereze Pošopl, ki je kot del Glonarjeve zapuščine shranjena v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta (GZ, Mapa 44), ob nobeni od pesmi ni pribeleženo, kje je bila zapisana in kdo je informator.

Glasbenonarodopisni inštitut je že nekaj časa vpet v digitalizacijo arhivskega gradiva (npr. z EtnoMuzo). Ob tem se soočamo s problemom, kako predstaviti gradivo tako, da bo uporabniku prijazno in da bo mogoče dobiti nove predstave o odnosih med zapisovalci, zbiratelji, besedili itn. GIS-tehnologija predstavlja učinkovito orodje tudi za vrednotenje oz. upravljanje kulturne dediščine. Ključnega pomena pa je kakovostna podatkovna zbirka, ki jo je treba pripraviti, dopolnjevati in vzdrževati. Priprava takšne baze je časovno precej obsežna oz. zahteva kar nekaj vpisovalcev/urejalcev.

6 Povzetek

Vizualizacija podatkov s pomočjo zemljevida oz. GIS-aplikacij nam kaže zanimivo novo sliko starih zapisov. Imena mest, vasi ter pokrajin (in far) se pojavljajo v 232 verzih. Največkrat se omenjata Kamnik, ki je primerjan z Dunajem, in Ljubljana, ki je podobna Gradcu. Kraji zunaj meja današnje Slovenije se omenjajo večinoma v pesmih Rokodelci brez orodja. O tem, kako so se ljudje različnih poklicev v 19. stoletju, iz katerega pesmi tudi izhajajo, morali seliti iz kraja v kraj, se je podrobneje razpisal Henrik Tuma, čigar oče je bil čevljar. Kraji v tej skupini pesmi so Trst, Gradec, Dunaj, Celovec, Rim in Linz. Pesmi večinoma omenjajo kraje, ki so blizu kraju zapisa. Slednje lahko služi kot dokaz, da se šalimo večkrat na račun drugih kot na svoj račun.

VIRI IN LITERATURA

Umberto Eco, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Prev. Vera Troha. Ljubljana: LUD Literatura.

Ein literarischer Atlas Europas. 2012. Tudi na spletu.

Miran HLADNIK, 2012: Gorenjska v književnosti. 48. SSJLK. Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Tudi na Wikiviru.

Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU. Tudi na spletu.

Wolfgang ISER, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Prev. Alfred Leskovec. Ljubljana: Studia humanitatis.

Marko JUVAN, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura. Tudi na spletu.

Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija*. Nova Gorica: Mojca Kovačič.

Tina KOZIN, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejša teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B*. Ljubljana: [Tina Kozin].

Literatura in prostor. Wikiverza.

Milko MATIČETOV, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi. *Sodobnost* 17/2. 197–206.

Ivanka POČKAR, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za ožvitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

Terezija POŠEPL: GZ, Mapa 44. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

Janez SCHEINIGG, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.

John R. SEARLE, 1995: Logični status fikcijskega diskurza. Prev. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija: Zbornik*. Ur. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina. 143–55.

Sites of (re)Collection: A Digital Approach to Five Storytellers in the Folklore Collection of Evald Tang Kristensen. 2007. Tudi na spletu.

Slovenske ljudske pesmi V, 2007. Ur. Marjetka Golež Kaučič idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, SM.

Slovenske narodne pesmi I, 1895. Ur. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.

Slovenske narodne pesmi IV, 1908–1923. Ur. Karel Štrekelj in Joža Glonar. Ljubljana: SM.

Stanko PREMRL, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Združna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Jola ŠKULJ, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.

Karel ŠTREKELJ, 1887: Prošnja za narodno blago. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.

Robert T. TALLY, ml., 2011: *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. New York: Palgrave Macmillan.

Henrik TUMA, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma.

UDK 398.8:913(497.4)

Jerneja Vrabič

ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology, Ljubljana

RECORDING SITES AND PLACES NAMED IN SELECT SLOVENE FOLKSONGS

This article explores the physical space encountered while reading works in the collection *Slovenske narodne pesmi* [*Slovene Folk Songs*, 1895–1923]. The analysis includes 148 humorous and mocking songs. The maps show recording sites and their variants, as well as the places mentioned in songs. The tools used were Excel, online maps and GIS applications.

Key words: folksong, space, Geographic information system (GIS), map

1 On the Collection, Worlds, Transitions and Method of Work

In 1887, Karel Štrelkelj published a call in the *Ljubljanski zvon* newspaper for people to submit materials of national value. He wished to edit and publish to the best of his ability all of the »national treasure« that had ever been published, as well as what existed in manuscript collections. He was thus trying to encompass all the lands and places where, at the time, »people of our language« lived (ŠTRELKELJ 1887: 628; MATIČETOV 1969: 198). The task of editing the body of humorous songs fell to Jože Glonar, who, following Štrelkelj's death, continued and eventually completed the collection *Slovenske narodne pesmi*.¹ Glonar gathered songs and their variants for the collection of humorous and mocking songs by seventy-eight different recorders; fifty-two records in the collection are by anonymous recorders.² Glonar considered chronology much more important than to the names of recorders and informers (*SNP IV*: *51 and *66).

For the most part, the songs were collected in late nineteenth and early twentieth centuries. Recorders did not always note the place and time, and the names of informants; neither did they make peripheral notes on the context (e.g., whether the song was being sung at special occasions, at certain times, and the like). Furthermore, the records are wanting from the folklorist's perspective since the collection mostly comprises the lyrics only—in the section of humorous and mocking songs, the melody is outlined as a footnote to only one song. The commentary to this section states that »[s]ongs of such nature [...] are primarily intended for actual persons and places and are therefore incomprehensible in other places« (*SNP IV*: 683). This claim shows how two worlds are intertwined—the »real« or socio-geographical space in

¹ Part of the collection comprising humorous and mocking songs, is also available online at Wikisource.

² The number of unknown recorders is somewhat questionable. For example, there is a footnote in the afterword to the section of children's songs claiming that the final song is one by the »national poet Kančnik«, whereas a footnote to the final song in the section reads: »Written down by an unknown person. – From VO. XVII. 8, 3. The song is of literary origin« (*SNP IV*: 480).

which the song operates, and the imaginary world presented in the song. Although the two worlds are separated ontologically, they have been intertwined constantly throughout history (SEARLE 1995: 144; 153–154), mutually influencing one another (KOZIN 2002: 71).

Umberto Eco famously said that fictional worlds³ are parasites of the real world (ECO 1994: 83), and Iser's idea of the wandering viewpoint that appears in the reading process and »gives us the illusion of depth and breadth, so that we have the impression that we are actually present in a real world« (ISER 1978: 116). The effect of the presence of space, which is in fact only in our minds, is achieved solely by the reader adopting the discursive perspectives, by textual focusing—that is, through a series of narrowed gazes (e.g., from the viewpoints of the narrator and literary characters) or the mutual interaction of specific modes of »access to the object intenden« (ISER 1978: 113). The transgression between the real and imaginary world is enabled through semiosis, meaning that the perception of actual spaces is:

interpreted and provided with meaning (processed) by delivering memorized or imagined spatial schemes, whereas imagined spaces that are constructed in the reader's consciousness on the level of ideas by combining the meanings of linguistic units, can only develop into perceptive images by recalling the memories of perceiving actual spaces (JUVAN 2006: 188; ŠKULJ 2005: 351).

Space is a key dimension of reality, the other active factors being society and time.

The commentaries at times include information about where some of the recorders are from, but the points of literary interest map that could be used as a template has yet to be made (Sites of (re)Collection; the project *Ein literarischer Atlas Europas*).⁴ One meticulous recorder of »folk treasure« was Franc Kramar (1890–1959). From Matena pri Igu, he criss-crossed a great deal of the current Slovene territory in search of folk songs, be it on foot, by bike, or by train. Between 1908 and 1914 he recorded almost 5,000 songs (together with their melodies) as part of the Austrian state project *Das Volkslied in Österreich*. Štrekelj's collection contains sixty-nine recordings by Franc Kramar. It was from his recordings that Glonar took the most songs (ten songs and six variants) for the section of humorous and mocking songs. The humorous and mocking songs section was heavily censored. The songs that were labeled humorous, obscene, or raucous disturbed Catholic circles of the time (BAKHTIN 1984: 9), which dubbed them immoral.

Presented again will be three maps that were used in the presentation *Landscape and Community in Humorous Slovene Folksongs* at the SIEF international conference in April 2011 in Lisbon. Excel was used to catalog the songs.⁵ I entered the recorders and song numbers song numbers and recording sites and their variant names, the third one to enter song and verse numbers, then verses and separate elements (e.g., places, material culture, men, women, animals, and the like).

³ Fictional worlds can be replaced by imaginary worlds.

⁴ Several links to projects, the research within which integrates GIS, can be found on Wikiversity under the heading *Literatura in prostor/Literature and Space*.

⁵ At the time I was unaware of software like Poliqarp or Greenstone Digital Library—two examples of free / open-code software working under the GNU General Public Licence (unfortunately both incompatible with Slovene as of now).

2 Chosen Songs on a Map

I started working on maps to show the places where songs and their variants were recorded. The Geopedia interactive online atlas was used to determine the coordinates, which were then entered into ArcGIS software. Currently, Geopedia interactively covers only Slovenia; therefore places outside Slovenia were added using ArcGIS software. For mapping and complex applications and requests, the Institute of Ethnomusicology cooperates with the Anton Melik Geographical Institute and/or the Institute of Anthropological and Spatial Studies,⁶ which has licensed the ArcGIS software. The freely available QuantumGIS is supposed to be equivalent to this software, yet it requires some more preliminary study. Geographic information systems (GIS) may comprise both spatial and non-spatial data—separate layers need to be incorporated in the system, which can later be combined freely.

The maps show the current state border.⁷ The first map shows where the songs published were recorded, and the second map the places mentioned in variants of certain songs. Since in the course of history place names tend to change, I used the current names to specify places on maps (e.g., I replaced the name Guštanj, which is used in the collection, with the name Ravne na Koroškem, and the name Marprug with Maribor).

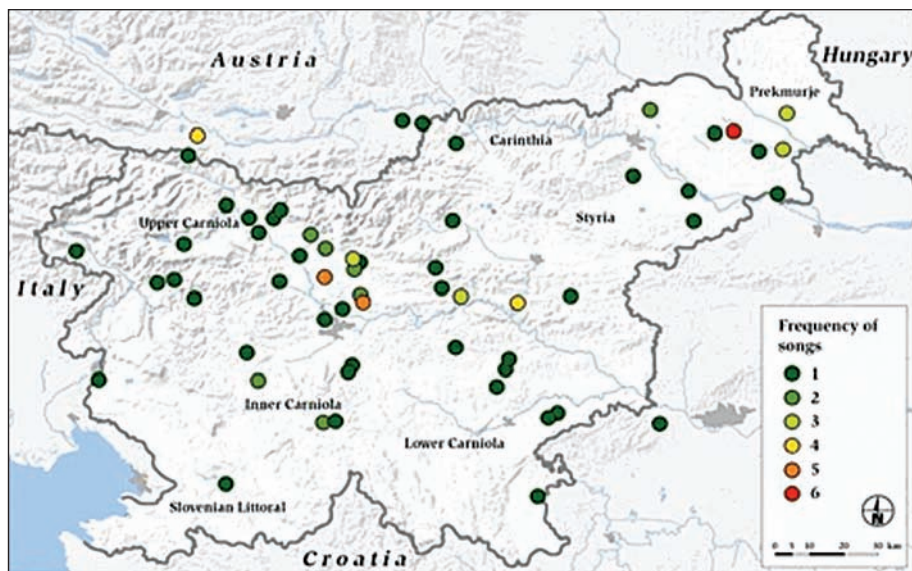


Figure 1: The map shows 89 % of places where songs were recorded.

⁶ For example, Franci Petek created maps for *Slovenske ljudske pesmi V* (*Slovene Folk Songs V*), and Peter Pehani an interactive map *Pritrkavanje* (Bell chiming ...) and the maps used here.

⁷ The Statistical office recognises twelve statistical regions and seven informal regions; although the names of regions are now settled, the borders between them are difficult to define, as they don't match the administrative and geographical division.

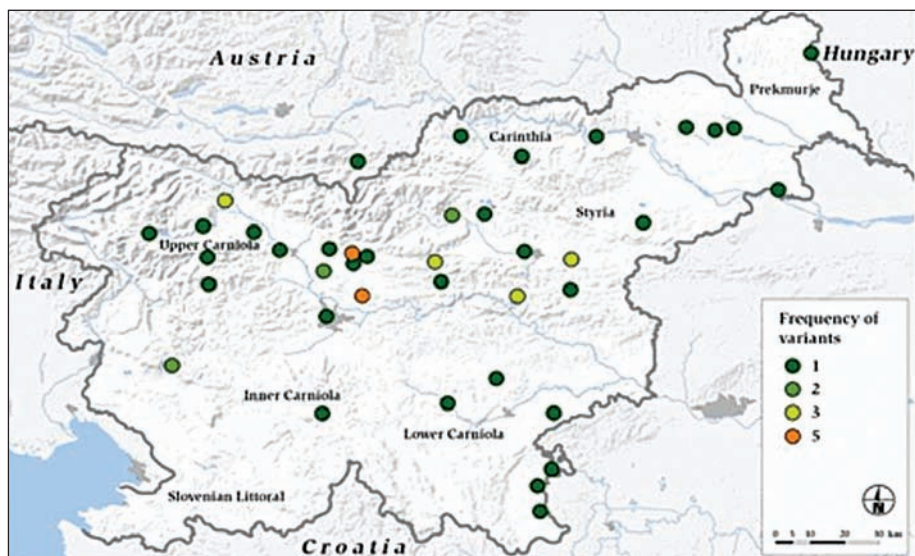


Figure 2: The map shows 95 % of places where variants were recorded.

The majority of the songs selected were recorded in Upper Carniola and Styria. It is interesting that songs and their variants from Carinthia were taken only from Scheinigg's (1889) records.⁸ As variants are being mapped, the map of Slovenia is becoming increasingly covered.

3 Places in Songs

Since literary texts make us relate their worlds automatically to the »real« world—i.e., the world we live in (incidentally, imagined spaces are real spaces as well; SEARLE 1995: 153–154; ECO 1994: 97–108), I also began mapping the places mentioned in songs. If we compare map 3 with maps 1 and 2, we see that the spatial image is widened noticeably. It would be interesting to show the origins of individual songs and then indicate the places mentioned in them.

The most frequently mentioned place outside of today's Slovenia is Graz; some other places are Linz, Rome, Trieste, Vienna, and Zagreb. For the most part they are in the series of songs »Rokodelci brez orodja« [Craftsmen Without Tools], relating to people in late nineteenth and early twentieth centuries that went working in distant places (TUMA 1997: 12; POČKAR 2005: 352). Graz and Vienna also appear in a series of songs entitled Kamnik; Zagreb is only featured in one song, from the series Krajevne slike [Local Pictures].

⁸ His collection *Narodne pesni koroških Slovencev* (*Folk Songs of Slovenes from Carinthia*, 1889) is available online at Archive.org.

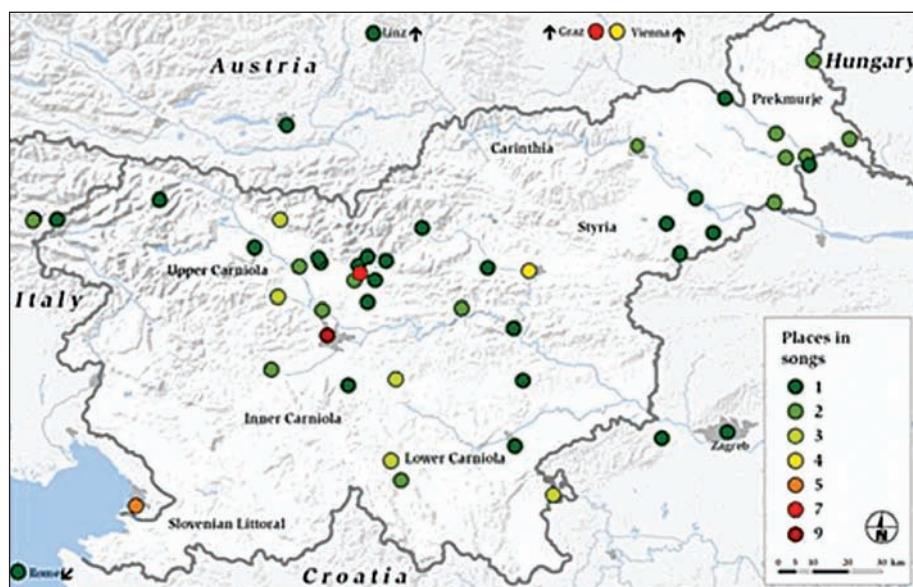


Figure 3: As many as 33% of places mentioned in songs I was unable to position on the map.

The very name of the (sub)series Kamnik could serve as an indication of the fact that Kamnik was the most mentioned Slovene town. Verse analysis has shown that Kamnik is indeed the most featured town (seventeen mentions), but only in eight songs, whereas Ljubljana which appears only eleven times, but in ten songs. Kamnik is featured in songs bearing the eponymous title, and also in a song from the series »Dekleta« [Girls]. Ljubljana, however, appears in three series: »Rokodelci brez orodja«, »Rezija« [Resia], and Kamnik.

The humorous songs do not tell much about Ljubljana as such (nor of other places). Some tailors, shoemakers, masons, carpenters, and others only visited the town from time to time, or spent a short period of time there. This can be assumed based on the songs from the series »Rokodelci brez orodja«, which mention workers who forgot some of their tools in Ljubljana, among them patterns, scissors, awls, an apron, a trowel, and a saw. Twice Ljubljana is compared to Graz (Slov. Gradec), the principal city of Austrian Styria (although Gradec could also mean a small town). The group of songs on Resia also features the white castle of Ljubljana, which is compared to the neck of a Resia girl.

4 Regions

The only regions mentioned are Lower Carniola and Styria. The Rečica Valley and Resia receive one mention each. The latter is also mentioned four times as a village (once in each of four songs).

Franc Kramar wrote down a song about cobblers (Š 8645) or shoemakers that mentions Lower Carniola and belongs to the series »Rokodelci brez orodja«. It sings of a cobbler who drank away his shoetrees there the year before last (stanza 8). The song also mentions Vienna (where the shoemaker keeps his box), Planina (where he wasted awls on wine), Rijeka (where he gets resin from a spruce tree), and Gorica (where he keeps his *knefter* or strap). This is one of the songs that could not be positioned on the first map since a note said it was recorded in Carniola.

Styria appears in two songs that belong to the Kamnik (sub)series. The songs were written down by Franc Kramar (Š 8561) in Vinje, Upper Carniola, and France Francetov (Š 8562) in Torovo pri Vodica. None of the songs have any variants. In both, German-speaking persons are sent to Styria.⁹ To judge by the song Ivan Lavrič recorded in Podlipovica pri Izlakah (Š 8595), and the song Makso Šnuderl recorded in Rimske Toplice (Š 8596), the Rečica Valley or Rečica was famed for its happy maidens, who, nevertheless, were such saucy strumpets that they terrified men. Both songs belong to the series »Dekleta«.

A song about Resia that was written down by an anonymous recorder claims that there were 109 houses in Resia, and only five girls (Š 8555). The song was published in the compendium *Goriški letnik* in 1864 (214–215). It claims that the wealthiest girls from Resia do not have a skirt to wear, and other songs mention for that their dowries are nothing but a sheep and a goat (Š 8553, 8554—this one also mentions a cow—and 8557). The surroundings in front of the house, however, are described in more detail: marjoram, beeches and elms growing in front of the house, in the house women acting like wether (i.e., castrated rams), also pushing and shoving and fighting. The songs that mention Resia claim that one needs to bring a broom to be able to sweep before oneself in order not to step into rubbish. As with Kamnik, all the songs that mention Resia are collected under the title »Rezija«.

5 Difficulties in Mapping

Due to a lack of information and records, some places were impossible to identify on a map. The origin of four songs (Š 8608, 8610, 8612, and 8622) remains shrouded in archival darkness; they have neither recording site nor the name of the recorder. Many unknown places appear in song lyrics (33 %), which is mostly due to two reasons. First, song lyrics are not (strictly) related to reality, and second, many places and villages in Slovenia and elsewhere bear the same name. Indeed, in the introductory text Karel Štrekelj emphasized the fact that the songs presented were written neither in the standard Slovene language of the time nor in a dialect (*SNP I: VIII–IX*), which would make it easier to specify the actual place.

Song 8669 is labeled Vrhovska but by its text places it in the region of Zagorje, Croatia. (*SNP IV: 735*). We encounter a problem with song 8621 if we are to make conclusions based solely on the recorder Matija Rode and his travels, as we cannot tell whether to position Javorje in the municipality Gorenja vas-Poljane or the municipality Šmartno pri Litiji, in Javorje pri Blagovici or in Javorje pri Gabrovki (*SNP IV: 712*).

⁹ In the songs, Kamnik boasts to be the place where they could learn German.

In the case of a song about Kamnik (Š 8558), which was recorded in Domžale, a footnote claims that the quip was written down in a more or less concise form by Anton Kovačič near Lemberg in Styria (*SNP IV*: 691). It is not known whether this refers to Lemberg pri Novi Cerkvi or Lemberg pri Šmarju, both of which are located in Styria.

A variant on the song about girls (Š 8578) was also recorded in Juršiči pri Št. Petru. It can be set in the territory of today's Austria as a footnote claims that the variant written down by H. Sevar refers to Klagenfurt girls (*SNP IV*: 698).

The variant of song 8625 (*SNP IV*: 713), written down by France Stele (1886–1972), was defined based on the recorder's thorough knowledge of Kamnik and its surroundings. The record mentioned was therefore most likely written down in Podgorje in the municipality of Kamnik.

Sometimes we cannot be certain whether names were written down as heard or the singers changed them—that is, whether there were »mistakes« in the record or maybe also in pronunciation (e.g., Vuptuj, mesto Bečanjsko, Hernabjci, etc.). The following places are not marked on the maps because of uncertainties: Krapina (in today's Slovenia or Croatia?), Križovci (Križovci near Petišovci or perhaps Križevci pri Ljutomeru or even Križevci in Croatia?), Vildon (should it perhaps be Wildon?). Regions and areas, such as Lower Carniola, Styria, the Rečica Valley, and Resia, are also not noted on the maps.

Some of the notes in the records inserted are also questionable. The variant of song 8673 that was recorded in Fram was (supposedly) written down by Tereza Pošekl. The record claims that the variant originated in Središče, yet in the collection of Tereza Pošekl, which is held in the archive of Institute of Ethnomusicology as part of Glonar's archive (GZ, folder 44), there are no notes for any of the songs on their recording site and the informer.

Institute of Ethnomusicology has been participating in the digitalization of archival materials for quite a while (e.g., Etno Muza). In the process, we have been challenged by the problem of how to present the materials in a user-friendly way so as to generate new perceptions of the relations between informants, collectors, and the texts. GIS technology is an efficient tool for evaluating and processing materials of significance to the cultural heritage. Of key importance, however, is a qualitative database, which must be developed, updated, and maintained. Developing such a database takes time and requires many people to enter and process data.

6 Summary

The visualization of data by mapping or GIS-applications provides us with an interesting new image of old records. The names of towns, villages, and regions (and parishes) appear in 232 verses. The most mentions relate to Kamnik, as compared to Vienna, and Ljubljana, which is similar to Graz. Places outside the current Slovene borders are mostly mentioned in songs of the series »Rokodelci brez orodja«. The issue of people of various trades having to move from place to place in the nineteenth century, when the songs originate, was covered in detail by Henrik Tuma, whose

father was a shoemaker. The places mentioned in this series are Trieste, Graz, Vienna, Klagenfurt, Rome, and Linz. Songs mostly mention places situated nearby the recording site. This can be used to prove that we more often make fun of others than of ourselves.

WORKS CITED

- Mikhail M. BAKHTIN, 1984: *Rabelais and his world*. Bloomington: Indiana University Press. Trans. Hélène Iswolsky.
- Umberto ECO, 1994: *Six Walks in the Fictional Woods*. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press.
- Ein literarischer Atlas Europas*. 2012. Web.
- Miran HLADNIK, 2012: Gorenjska v književnosti [Upper Carniola in literature]. 48th Seminar on Slovene language, literature, and culture. Ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: FF. 45–54. Wikisource.
- Interaktivna karta Slovenije z zbirkami ZRC SAZU [Interactive map of Slovenia with databases of ZRC SAZU]. Web.
- Wolfgang ISER, 1978: *The act of reading: A theory of aesthetic response*. London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Marko JUVAN, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature* [Literary studies in the reconstruction: An introduction to the contemporary study of literature]. Ljubljana: LUD Literatura. Web.
- Mojca KOVAČIČ, 2009: *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor: Disertacija* [Bell chiming: The ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in Slovenia and Europe: Diss.]. Nova Gorica: Mojca Kovačič.
- Tina KOZIN, 2002: *Fikcijskost kot posebna oblika modalnosti: Interdisciplinarni pristopi: (Semantika možnih svetov in novejša teorije fikcije v anglofonski literarni teoriji): Diplomsko delo B.* [Fiction as a special form of modality: Interdisciplinary approaches: (The semantics of possible worlds and recent theories of fiction in Anglophone literary theory): Thesis]. Ljubljana: Tina Kozin.
- Literatura in prostor [Literature and space]. Wikiversity.
- Milko MATIČETOV, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo: Pred Matičino zbirko slovenskih ljudskih pesmi [A sampler of three folksongs from Resia: Before Matica's collection of Slovene folksongs]. *Sodobnost* 17/2. 197–206.
- Ivanka POČKAR, 2005: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic* [Two streets, two policeman, a hundred craftsmen: The life of local craftsmen from the mid-nineteenth century until WW II. The case of Brežice]. Brežice; Krško; Ljubljana: Društvo za ožvitev mesta Brežice; Valvasorjev raziskovalni center; ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU.

- Terezija POŠEPL: GZ, Map 44. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.
- Janez SCHEINIGG, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev* [*The folksongs of Carinthian Slovenes*]. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.
- John R. SEARLE, 1995: Logični status fikcijskega diskurza [The logical status of fictional discourse]. Trans. Marjan Šimenc. *Sodobna literarna teorija*. Ed. Aleš Pogachnik. Ljubljana: Krtina. 143–55.
- Sites of (re)Collection: A digital approach to five storytellers in the folklore collection of Evald Tang Kristensen*, 2007. Web.
- Slovenske ljudske pesmi V*, 2007 [*Slovene folksongs V*, 2007]. Ed. Marjetka Golež Kaučič et. al. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU and SM.
- Slovenske narodne pesmi I*, 1895 [*Slovene folksongs I*, 1895]. Ed. Karel Štrekelj. Ljubljana: SM.
- Slovenske narodne pesmi IV*, 1908–1923 [*Slovene folksongs IV*, 1908–1923]. Ed. Karel Štrekelj and Joža Glonar. Ljubljana: SM.
- Stanko PREMRL, 1971: Franc Kramar. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Združna gospodarska banka. Web.
- Jola ŠKULJ, 2005: Literatura in prostor: O semiozi in semiosferi [Literature and space: On the semiotics and semiosphere]. *Slavistična revija* 53/3. 347–61.
- Karel ŠTREKELJ, 1887: Prošnja za narodno blago [A request for the nation's benefit]. *Ljubljanski zvon* 7/11. 628–32.
- Robert T. TALLY, jr., 2011: *Geocritical explorations: Space, place, and mapping in literary and cultural studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Henrik TUMA, 1997: *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi* [*From my life: Rememberances, thoughts, and confessions*]. Ljubljana: Tuma.

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica,

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana

ŠAVRINKA, ŠAVRINI IN ŠAVRINIJA V ETNOGRAFIJI IN LITERATURI

Prispevek temelji na etnografski terenski raziskavi delovnih migracij v Istri ter na analizi izbranih literarnih prispevkov, ki neposredno ali posredno interpretirajo Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo ter so imeli ključno vlogo pri šavrinizaciji severnoistrskega podeželja. Današnje razumevanje Šavrinije namreč izhaja iz polpretekle literarne produkcije, osredotočene na istrske preprodajalke z jajci – Šavrinke, etnografski podatki pa razkrivajo odtenke prekrivanja, prepletanja in razhajanja med stvarnimi preprodajalkami in literarnimi upodobitvami Šavrink ter opozarjajo na pomen materialnih okoliščin pri oblikovanju literarnih in regionalnih simbolov.

Ključne besede: šavrinizacija, identitetni procesi, delovne migracije, žensko delo, Istra

1 Uvod

Procesa oblikovanja istovetenja s Šavrinkami in Šavrinijo konec 20. stoletja ter literarizacije Šavrinke sta vzajemno prepletena. Zato ne preseneča dejstvo, da se večina razlag regionalizacije in nacionalizacije Istre ter oblikovanja šavrinske identitete osredotoča predvsem na analizo literarne, deloma pa tudi širše umetnostne upodobitve Šavrink in Šavrinije (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). Lik Šavrinke je namreč navdihoval in pritegoval pozornost umetnikov, poustvarjalcev in zbirateljev ljudskega blaga, kar je razvidno od *Šavrinskih pesmi* Alojza Kocjančiča (1962) dalje, predvsem pa ob izidu romanov, novel in pripovedi Marjana Tomšiča ob koncu osemdesetih let 20. stoletja (TOMŠIČ 1983; 1986; 1990; 1993). V manjšem obsegu so se razlage oblikovanja šavrinske istovetnosti posvečale stvarnim okoliščinam in življenjem posameznikov, ki so imeli pomembno vlogo pri oblikovanju literarnih, likovnih in folklornih podob Šavrinke (LEDINEK in ROGELJA 2000).

Pričujoči prispevek proces oblikovanja literarne podobe in šavrinske identitete osvetljuje z nasprotni strani, iz perspektive etnografije,¹ konkretnih materialnih

¹ Raba besede etnografija se v sodobni antropološki in etnološki literaturi navezuje tako na nabor podatkov, zbranih ob kvalitativni terenski raziskavi, kot na specifično metodo oz. na skupek specifičnih kvalitativnih metod; v prvi vrsti opazovanje z udeležbo, izvedeno s strani raziskovalke/raziskovalca, in vzpostavljanje dialoga z opazovanimi akterji v obliki strukturiranih, polstrukturiranih ali nestrukturiranih intervjujev. (za več o etnografiji glej HAMMERSLEY in ATKINSON 1995). Etnografija pričujočega prispevka je bila zbrana v obdobju med 1994 in 1996, in sicer na podlagi pogovorov z (nekdanjimi) istrskimi trgovkami in njihovimi sorodniki iz Boršta, Dola, Gračišča in Kubeda, njihovimi odjemalci v Istri, v Kaldirju in na Vrhovščini, v pogovorih s pisateljem Marjanom Tomšičem, kiparjem Jožetom Pohlenom, predstavnico kulturno-umetniškega društva Šavrinini in anka Šavrinke Marijo Knez, predstavnico društva Šavrinske pupe en ragaconi Rožano Koštial ter na podlagi stvarne izkušnje pešačenja po krožni trgovski poti med Gračiščem, Vrhovščino nad Buzetom in Trstom med 14. in 18. julijem 1995.

okolščin in življenj posameznikov. Izhajajoč na eni strani iz etnografije delovnih migracij v Istri v prejšnjem stoletju, vpetih in pogojenih s fizičnogeografskimi značilnostmi območja in družbenozgodovinskimi okoliščinami, ter na drugi strani iz pregleda izbrane literarne, pa tudi likovne in folkloristične produkcije, ki neposredno ali posredno interpretira Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo, se prispevek v prvem koraku osredotoča na življenjsko zgodbo delovne migrantke z območja severovzhodne Istre, ki se je v prejšnjem stoletju ukvarjala s preprodajo med osrednjo Istro in Trstom. Na podlagi konkretne življenjske zgodbe istrske preprodajalke bo v drugem koraku predstavljen preplet prizorišča oz. materialnih okoliščin, interakcij posameznikov v teh okoliščinah ter nastajajočih podob, ki so prispevale k šavrinizaciji istrskega podeželja. Analiza se naslanja na prispevek Milesa Richardsona z naslovom *Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), v katerem je postavljena metodološka podlaga za koncept (po)telešenega² prostora. Avtor je v razlagi prostorjenja trga in tržnice izhajal iz predpostavke, da je biti-v-prostoru oz. biti-tam obenem fizično-prostorsko in tudi kulturno dejstvo (LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Proces, v katerem materialne okoliščine določajo situacijo in kako le-ta povratno vpliva na materialne okoliščine, je Miles Richardson predstavil na podlagi treh komponent: 1) preliminarna definicija oz. materialne okoliščine **prizorišča**; 2) **interakcija**, ki se dogaja na prizorišču; in 3) **podobe**, ki se oblikujejo na podlagi materialnih okoliščin in interakcij ter dopolnijo preliminarno definicijo z novim občutenjem in umevanjem prostora (RICHARDSON 2003: 76). V zadnji stopnji sicer vzajemnega procesa postane prizorišče upodobitev nastajajoče situacije ali, drugače povedano, družbena situacija postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003:85).³ Vzajemno medsebojno razmerje med prizoriščem, družbenimi interakcijami in podobami, bo v prispevku predstavljeno na osnovi fizičnogeografskega orisa ter gospodarske in politične umestitve trgovske poti med Istro in Trstom, družbenih interakcij in nastajajočih podob na in ob trgovski poti skozi 20. stoletje, upošteva obujanje spominov in literarno produkcijo.

2 Življenjska zgodba Marije France iz Gračišča⁴

Marija Franca je bila rojena 5. februarja 1907 v Gračišču. Otroštvo z osmimi sorojenci je preživela pod skupno streho s starimi starši, družinami treh očetovih bratov ter samskim stricem. Osnovno šolo je obiskovala deloma v slovenskem in deloma v italijanskem jeziku. Jeseni je na poti v šolo spotoma nabirala kostanj. Z denarjem, ki so ga dobili ob prodaji, so starši kupili otrokom obleko in obutev za zimo. Vsakokrat, ko so peljali kostanj v Trst, so vzeli enega od otrok s seboj. Marija je preštevala dneve in noči, kdaj bo prvič na vrsti. (FRANCA 1992) Po koncu prve svetovne vojne je pričela

² Ang. *embodied space*. Gre za prostor, (raz)umljen na podlagi tvorne telesne izkušnje. Podrobneje prim. LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) in tudi MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Primerljivo je razmerje med materialnimi okoliščinami oz. prizoriščem ter družbenimi praksami in interakcijami povzel Matej Vranješ (VRANJEŠ 2008: 111).

⁴ Kadar ni navedeno drugače, so navedki iz intervjujev z Marijo Franco, ki so bili vodeni v okviru terenske raziskave med letoma 1994 in 1996.

sama služiti kruh. S štirinajstimi leti jo je skupaj s starejšo sestro v Istro pospremil oče. Marija je trgovala z ljudmi na Vrhovščini, v vaseh nad Buzetom.

Hrvaški Istrani so nas brez izjeme lepo sprejemali. Bili so dobri in gostoljubni, še posebej z nami začetnicami. Nudili so nam hrano in prenočišče. Če ni bilo drugega, smo spale na seniku. Presrečne smo bile, da smo tudi me našle svoje ljudi. Od takrat naprej smo hodile vsak teden po istih vaseh. [...] Mi nismo znali, da smo iz Šavrinije. [...] So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čemo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalila.

Marija se je leta 1927 omožila z Jožefom Franca iz sosednje hiše, kamor se je že prej poročila njena starejša sestra Ana. Z Jožefom sta imela štiri otroke: Marijo, Ivana, Jolando in Cvetka. Jožef je delal na domači kmetiji in hodil na *žurnade* k večjim kmetom, Marija pa je hodila v Istro. S priložitvijo v družino Franca je Marija postala snaha Jožefove mame, Ivane Franca, ki je bila ena prvih gračiških preprodajalk, ki so hodile trgovat v osrednjo Istro. Marija in njena sestra Ana sta izmenično zbirali jajca, piščance, mesnine in žganje, jih tovorili in preprodajali v Trstu ter si pomagali pri varstvu otrok.

Med drugo svetovno vojno je Marija ovdovela. Ker je imela v lasti nekaj zemlje, ni dobivala nakaznic in siceršnje državne socialne podpore, zato je kljub novonastalim okoliščinam z mejami, predpisi in carinami spet začela trgovati. S posebnim dovoljenjem je lahko občasno prečkala mejo med Cono A in Cono B ter spotoma nesla preko novonastale meje preprodajalske artikle. Postala je *kontrabartarka*, čeprav se njeno delo ni bistveno spremenilo. Leta 1947 je bila obtožena sodelovanja pri tihotapljenju ljudi prek meje in za sedem mesecev je bila zaprta v puljskem zaporu. Po letu 1947 je še vedno občasno preprodajala med Vrhovščino in Trstom. Z avtobusom se je peljala do Buzeta in nadaljevala peš do vasi okoli Vrha. Na tržaških razprodajah, v magazinih in na *Ponte Rosu* je nakupila majice, kavbojke, spodnje perilo, blago, posodo in vse to odnesla v kraje, kjer je pred desetletji petrolej in sukanec menjala za jajca. S trgovanjem je nadaljevala do svojega osemdesetega leta. Priložnostno je Istrane obiskovala do konca življenja. Razen sester v Gračišču ni imela prijateljev. Te je našla med učitelji in učenci bližnje gračiške šole. Časa je imela dovolj in zanimanje za Šavrinke jo je zabavalo. Marija je umrla na sveto Ano leta 1996 in je pokopana na kubejskem pokopališču. (LEDINEK in ROGELJA 2000: 21–35)

3 (So)ustvarjanje šavrinske identitete: Preplet prizorišča, interakcij in (literarnih) podob

3.1 Prizorišče ali trgovska pot Marije Franca na fizičnogeografski, družbenogospodarski in politični karti

Vas Gračišče se nahaja na severovzhodnem, višje ležečem območju Istre na 300 m nadmorske višine. Od Trsta je oddaljena 23 km, od Buzeta pa 27 km. Pred Buzetom, ki leži na 40 m nadmorske višine, zavije nekdanja Marijina trgovska pot na

stransko cesto, ki se vzpenja proti Vrhovščini. Enourni vzpon vodi mimo Maruškov, Jagodičja in Marčeve njive ter doseže vršno plan pri zaselku Čelo. Pot se nadaljuje po danes asfaltirani cesti do vasi Sveti Donat in proti zaselku Vrh, ki leži na 380 m nadmorske višine. Od tod vodijo poti proti okoliškim vasem Dol, Dobrovo, Klariči, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušiči, Luskiči, Senj, Sovinjak in Sovinjaško polje, ki ležijo na ramenih, spuščajočih se od središčne-ga Vrha. Krožna pot po zaselkih Vrhovščine je dolga približno 25 km. Pot iz Gračišča proti Trstu vodi mimo Kubeda, se spusti proti Rižani, preči reko pri Mostičju in se zatem vzpenja proti Črnemu Kalu. Pred Črnim Kalom se spusti proti osapski vali ter vodi mimo Gabrovice in Ospa po ravni cesti proti nekdanjemu maloobmejnemu prehodu med Jugoslavijo in Italijo. Na italijanski strani se vzpne do Mačkovelj, od koder je že moč videti Trst s tržaško rafinerijo v ospredju. Od tod se spusti proti središču mesta, do ulic Tesi, Molino Vento in Bosco, kjer so bili v prvi polovici 20. stoletja hlevi za tovarno živino, ter dalje do nekdanjega maloprodajnega mesta na Garibaldijevem trgu s stebrom, na katerem je pozlačen kip Matere Božje.

Celotna krožna pot (od Gračišča do Vrhovščine in nazaj ter do Trsta in nazaj) je dolga 125 km. Marija Franca je v obdobju med letoma 1920 in 1940 navedeno pot prepešala enkrat tedensko v treh ali štirih dnevih. V primerjavi z opisano trgovsko potjo so bile poti škedenjskih krušaric ali mlekaric iz koprškega zaledja bolj urbane in bistveno krajše.

3.2 Interakcije ob trgovski poti

Marija Franca je v 20. in 30. letih 20. stoletja sama ali skupaj z drugimi preprodajalkami iz Gračišča in bližnjega Kubeda enkrat tedensko navsezgodaj krenila proti osrednji Istri. Pred Buzetom so se preprodajalke razšle glede na mikrolokacijo stalnih strank. Na razpotjih so pustile *signade*, dogovorjena znamenja, s katerimi so ena drugi sporočile, v katero smer so šle. Preprodajalke so imele namreč stalne in zanesljive dobavitelje in odjemalce ter ustaljene poti. V vas so prihajale na dogovorjeni dan in ob dogovorjeni uri, ne glede na vremenske in siceršnje okoliščine. Stalne stranke so starejše sorodnice in znanke prepuščale mlajšim oz. so se v primeru času nosečnosti, varstva otrok in bolezni nadomeščale pri odjemu in dobavi strankam. Ker so bile stranke na Vrhovščini pogosto še revnejše kot preprodajalke, so robo večkrat pustile ljudem na up, ti pa so jo postopoma odplačevali z jajci. V krajih nad Buzetom so stranke trgovkam nudile hrano, pijačo in prenočišče. Poleg trgovske mreže se je tako vzpostavila tudi mreža zaupanja in pomoči. Preprodajalke so v osrednji Istri prespale eno ali dve noči, se navsezgodaj zjutraj odpravile proti domu ter se ob določeni uri sešle na dogovorjenem mestu pri Buzetu ali Motovunu.

V Trst so se preprodajalke iz Gračišča in Kubeda odpravile okoli polnoči, večkrat še isti večer, da so lahko do petih zjutraj dospele v mesto. Sestale so se na koncu vasi in skupaj nadaljevale pot proti Kubedu in Rižani. Prvi del je bil namenjen molitvi, zatem pa so pele, klepetale, opravljale, si pripovedovale šale, se smejale in dremale. V skupini trgovk so se tako na osnovi skupnih izkušenj hoje in trgovanja izoblikovale medsebojne podporne vezi. Pred vstopom v Trst so preprodajalke pregledali mestni tržni inšpektorji, da niso imele prepovedanega blaga, kot je bilo na primer žganje.

Osle so pustile pri lastnikih hlevov, s katerimi je veljalo biti v dobrem odnosu, saj so jim ti posredovali informacije o prodajnih mestih in zaposlitvah. Nekatere so jajca in drugo robo prodale mlekaricam, ki so jih skupaj z mlekom raznašale po meščanskih gospodinjstvih, druge so imele stalne odjemalce, pekarne in trgovine, kjer so lahko prodale večjo količino naenkrat, tretje so prodajale na drobno na različnih trgih in tržnicah. Ko so prodale jajca in nakupile, kar so jim naročile stranke in kar so potrebovali doma, so se pred odhodom včasih ustavile še v *betoli*, gostilni s cenejšo hrano. Iz Trsta so domačim, ki so jih nestrpno pričakovali, prinesle priboljške, otrokom krušno pecivo, moškim pa tobak in papir za cigarete. S preprodajo jajc in nekaterih drugih artiklov med kraji okoli Buzeta in Motovuna ter Trstom in drugimi obalnimi mesti so se gračiške preprodajalke ukvarjale do druge svetovne vojne, ko je v povezavo med Trstom in Istro zarezala meja, sprva med cono A in B Julijske krajine, od leta 1947 do 1954 med Jugoslavijo in Conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja ter od leta 1954 med Italijo in Jugoslavijo. Marija Franca je po letu 1954 v tržaških *magacinih* nakupovala spodnje perilo, kavbojke, majice in jih sama ali s pomočjo v Trstu živečih družinskih članov pretihotapila preko jugoslovansko-italijanske državne meje. Pogosto je na pot vzela tudi hčer in pozneje vnukinjo, nikoli pa sinov in vnukov.

V 70. in 80. letih 20. stoletja preprodaja ni bila več ključna za preživetje, marveč je bila habitualizirana ekonomska in socialna praksa posameznic, ki je omogočala tako dodatni zaslužek kot tudi vzdrževanje poznanstev in obujanje spominov na življenje v prvi polovici 20. stoletja, med drugim tudi na prekupčevanje med istrskimi vasmi in obalnimi mesti. Obujanje spominov na obdobje preprodaje jajc in vzdrževanje socialnih stikov z ljudmi v osrednji Istri se je preko občasnih obiskov nadaljevalo tudi v zadnja desetletja 20. stoletja. Pri Mariji Franca so slednje še okrepili pogovori z učitelji gračiške šole, ki so imeli pri njej v najemu sobo, predvsem srečanje in sobivanje z učiteljem in s pisateljem Marjanom Tomšičem. Sprva je spomine na čas prve polovice 20. stoletja pripovedovala, pozneje pa jih je na podbudo Marjana Tomšiča zapisala v treh zvezkih *Šavrinških zgodb* (FRANCA 1990; 1992; 1995). Sočasno je Marjan Tomšič izdal romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993), novele *Olive in sol* (1983) in *Kažuni* (1990) ter druga leposlovna dela, v katera je med drugim vtkal Marijine spomine. Plodno sobivanje med ovdovelo (nekdanjo) preprodajalko ter pisateljem je porodilo širši val zanimanja za (pol)pretekle potovke, med drugim je v Gračišču in bližnjih krajih pričelo delovati kulturno-umetniško društvo Šavrinke inu anka Šavrini, ki je v uprizoritvah prepletalo in poustvarjalo tako stvarne dogodke iz spominov Marije Franca in nekaterih drugih preprodajalk kot tudi prigode iz Tomšičeve literature.

3.3 Podobe

V prvi polovici 20. stoletja sta se med sovaščani oblikovali dve podobi trgovk. Prva podoba preprodajalke je bila podoba delovne, pogumne, fizično utrjene in neutrudne ženske, ki je zaslužna za preživetje in za priboljške pri hiši. Preprodajalke so bile zato zaželenе neveste. Ženske, ki niso hodile v Istro, so jih občudovalе, hčere in nečakinje pa so se poleg priboljškov veselile tudi občasnih odhodov v Istro ali

Trst, kamor so jih s seboj jemale starejše sorodnice. Prenašanje obrti, predajanje in izmenjavanje pri strankah predvsem po ženski liniji, med taščami in snahami, tetami in nečakinjami, med sestrami in svakinjami ter skupno tovorjenje prodajnih artiklov so krepili vezi med ženskami trgovkami, opolnomočili ženske in ustvarjali pozitivno žensko (samo)podobo. Druga podoba je bila podoba prav tako močne, samostojne, razgledane, izkušene in komunikacijsko vešče ženske, ki dnevno odhaja od doma sama v istrsko divjino in v tržaški blišč. Medtem ko je bila prva zaželena nevesta, se je druga gibala že na meji legitimnega. Etnografija tako priča, da so nekateri možje svojim ženam prepovedali, da bi hodile od doma preprodajat.

Tudi v interakciji z Istrani iz osrednje Istre sta se oblikovali dve podobi preprodajalke, ki so jih prav stranke v osrednji Istri (po)imenovali Šavrinke, ker naj bi bile, kot so povedali, iz Šavrinije. Šavrinke so bile po eni strani prebrisane trgovke, ki so »trdo glihale in pošteno plačale«, ter same, brez spremstva moža hodile po svetu. Etnografski podatki kažejo tudi na nedvoumno negativne konotacije, povezane s poimenovanjem Šavrinke in Šavrini. Na drugi strani so taiste Šavrinke prinašale iz Trsta različne artikle in informacije, pogosto so jim pustile blago tudi na up in je tako, kot je povedala Marija Franca, ena revščina podpirala drugo.

Orisane podobe preprodajalke oz. Šavrinke so bile osnova, na kateri so v drugi polovici 20. stoletja pisatelji, likovniki in drugi poustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga in pozneje pevske, kulturne in folklorne skupine oblikovali lik Šavrinke. Pri tem so poudarili tiste elemente, ki jih je narekovala osebna naklonjenosti in siceršnje družbene okoliščine; trpljenje (KOCJANČIČ 1962), samostojnost, prefinjenost, pogum in eroticizem (TOMŠIČ 1986), mogočnost in kariatidnost v upodobitvah kiparja in slikarja Jožeta Pohlana ter prebrisanost oz. tako imenovano *furbavost*, izpostavljeno v uprizoritvah lokalnih kulturno-umetniških društev.

Alojz Kocjančič⁵ je v pesmih Kubejskim Šavrinkam in Materi, objavljenih v zbirki *Šavrinke pesmi*, Šavrinke opisal kot matere, ki se žrtvujejo za svoje otroke (KOCJANČIČ 1962). Sabina Mihelj je ugotovila, da je metafora Šavrinke pri tem rabljena kot figura nacionalne/regionalne zgodovine oz. kot njena antiteza. Tako kakor nudi metafora družine prikladno razvojno pripoved za nacionalno zgodovino, dejansko pa je izpraznjena zgodovinskega pomena in ločena od vzvodov moči, tako je tudi lik matere izenačen z Istro (prim. pesem Istra – mati), pesnik pa je njen sin. (MIHELJ 2006: 372) Enačenje Šavrinke, Istranke in matere je razberljivo tudi iz poimenovanja mogočnega kipa v Hrastovljah, delo kiparja in slikarja Jožeta Pohlana, ki se je ob slovesni postavitvi leta 1990 imenoval Istranka in je bil v času terenske raziskave avtoric prispevka v ljudski govorici že poimenovan za Šavrinko. Poudarjanje materinskega elementa pri Alojzu Kocjančiču ni slučajno, saj se je njegova mati res ukvarjala s preprodajo med Kubedom, osrednjo Istro in Trstom. S preprodajo v severovzhodnem in višje ležečem delu Istre se namreč niso ukvarjala zgolj dekleta pred možitvijo oz. vdove (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), marveč tudi poročene ženske, ki so s pomočjo sorodnic usklajevale intimno družinsko življenje s pridobitno dejavnostjo. Pisatelj Marjan Tomšič je poleg materinske in ženstvene podobe Šavrinke poudaril tudi njeno avtonomnost in aktivno vlogo v (javnem) življenju (TOMŠIČ 1986). V na-

⁵ Poimenovanje Šavrinke vstopi v književnost prav z Alojzom Kocjančičem leta 1962 (prim. BASKAR 2002).

sprotju s splošnim prepričanjem in ugotovitvami nekaterih raziskovalcev, ki so moške in ženske družbene vloge delili po analogiji aktivno–pasivno oz. javno–zasebno,⁶ je v literaturi Marjana Tomšiča Šavrinka izpostavljena kot samozadostna, samostojna in aktivna posameznica, katere pridobitna vloga nikakor ni bila zanemarljiva (LEDINEK in ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). Vzporedno z Marjanom Tomšičem sta poleg Marije France Šavrinke in Šavrinijo omenjala še Rafael Vidali v pesniški zbirki *Čubejske žrjavce* (1989) in Edelman Jurinčič v zbirki proze *Istrani* (1991). Vse tri omenjene pisce lahko štejemo za Tomšičeve »učence«, ki so skupaj dopolnjevali in gradili lik Šavrinke, kakršen se je začel utrjevati ob koncu 20. stoletja.⁷ Zdi se, da je bila prav literarizirana podoba Šavrinke v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, v času razpada Jugoslavije, primerna in dovolj mikavna podoba za šavrinizacijo Istre oz. iznajdbo šavrinške identitete (BASKAR 2002a), ki se je bolj kot za nacionalno razločevanje slovenskih od hrvaških Istranov (BRUMEN 2000) ali istrskega podeželja od obalnih mest (BASKAR 2002a: 130) v 21. stoletje ohranila in utrdila v iskanju lokalnih tipičnosti, avtentičnosti in fasaderstva (ORBAŠLI 2000), za potrebe turizma in s turizmom povezanih prireditev (MACCANNELL 1976; 1992).

4 Zaključek

Nekateri raziskovalci šavrinizacije Istre se nagibajo k tezi, da je geografska in poklicna redukcija Šavrink na jajčarice iz jugovzhodnega kota Istre predvsem posledica učinka književnikov in likovnih umetnikov, ki so oblikovali mikavno podobo Šavrinke, ki je prerasla v simbol, na katerega se je oprl proces iznajdbe šavrinške identitete konec 90. let 20. stoletja. Bojan Baskar sicer meni, da pri kubejsko-gračiško-hrastoveljski redefiniciji Šavrink ne gre za čisto literarno oz. fikcijsko invencijo (BASKAR 2002a: 127), vendar se njegova razlaga opira na analizo literarne in geografske produkcije. Etnografija priča, da so bile za tovrstno redukcijo poleg literarne produkcije ključne neposredne materialne okoliščine, saj so se preprodajalke, ki so hodile v osrednjo Istro in v določenem obdobju res trgovale predvsem z jajci (pozneje tudi z drugimi artikli), prav tam srečevale s specifično rabo etničnega poimenovanja Šavrini. Za razliko od mlekaric, krušaric in drugih (pre)prodajalk, ki niso zbirale blaga v osrednji Istri, ampak so bile vezane le na obalna mesta, so imele potovke iz Gračišča, Kubeda in okoliških vasi stik s prebivalci osrednje Istre, ki so jih imenovali Šavrinke, ker so bile, kot so pravili, iz Šavrinije. Dolgotrajna in naporna hoja – v opisanem primeru trgovke Marije Franca po 125 km dolgi krožni poti med Istro in Trstom – je bila stvarno dejstvo, na katerem je bila osnovana podoba o pogumnih, trpečih in herojskih Šavrinkah. Medtem ko pri Aloisu Spinčiču, avtorju zapisa o

⁶ Na večpomenskost in problematičnost tovrstnih dihotomij, priljubljenih v strukturalističnih razlagah pomena, je opozorila že Lidia Sciamia. Na osnovi terenskega dela v Italiji in ponovnega branja etnografij, v katerih je bila izpostavljena opozicija med zasebnim in javnim, je v prispevku *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* postavila tovrstne opozicije pod vprašaj (SCIAMA 1997: 90–104).

⁷ Čeprav so dela navedenih umetnikov najbolj glasno odmevala, so Šavrini in Šavrinke omenjeni v delih nekaterih zbirateljev ljudskega blaga in literatov že pred popularizacijo v 80. in 90. letih. Zbirateljica Nadja Rojac Orfanò je na pobudo Milka Matičetovega in Pavla Merkušja popisovala šavrinško ljudsko izročilo v Gažonu in okolici ter v Trstu (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

Šavrinki v 9. zvezku *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* (SPINČIĆ 1891: 215), in pri Simonu Rutarju, avtorju knjige *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* (RUTAR 1896: 175), konec 19. stoletja mobilnost in posredništvo med Istro in Trstom nista bila izpostavljena, se zdi, da sta bili za oblikovanje istovetenjske podobe v drugi polovici 20. stoletja prav mobilnost s pešhojo in stik s strankami v osrednji Istri ključni prvini lika Šavrinke.

Potrebno je izpostaviti, da v procesu oblikovanja lika Šavrinke posamezniki niso bili zgolj pasivni prejemniki podob, ampak so imeli (in imajo) aktivno vlogo v oblikovanju le-teh. Proces regionalizacije ni zgolj invencija, odkrivanje, prebujanje oz. reappropriacija identitete (BASKAR 2002a: 115) v smislu promocije oz. popularizacije šavrinske identitete s strani lokalnih in zunanjih umetniško-kulturnih promotorjev ter specifičnih političnih okoliščin v 90. letih 20. stoletja (BRUMEN 2000), ampak deluje proces šavrinizacije obojestransko, tako »od zgoraj«, kot »od spodaj«, skozi materialne okoliščine in prizorišča ter interakcije posameznikov na prizorišču. Šavrinska identiteta se je oblikovala skozi interakcije oz. aktivnosti posameznikov; konkretno skozi preprodajo, tihotapljenje, pešačenje in poznavanje poti med Istro in Trstom, pripovedovanje, spominjanje ter šele zatem skozi zapisovanje pripovedi in spominov. Identifikacije so namreč fluidne in spremenljive (DRUMMOND 1980) ter se (re)organizirajo glede na spremenljiva, pogosto kaotična razmerja med materialnimi okoliščinami, interakcijami in podobami. Proces regionalizacije in nacionalizacije v Istri ter oblikovanje podobe Šavrinke pri tem ni izjema.⁸ Šavrinizacija dela Istre, je bila, kot je zapisal Borut Brumen, v 90. letih 20. stoletja proces slovenizacije oz. nacionalizacije novopečene slovenske Istre (BRUMEN 2002: 404), pozneje pa je bila bolj v povezavi z afirmacijo podeželske identitete v opoziciji z obalnimi mesti (BASKAR 2002a: 130). Dandanes se zdi, da gre proces šavrinizacije v smeri fasaderstva⁹ turistične ponudbe ter da je nacionalno in ruralno–urbano razločevanje zasenčeno z romantiziranimi podobami stvarnih materialnih okoliščin iz življenja preprodajalk. Šavrini in Šavrinija so pri tem vnovič potisnjeni v ozadje, izstopa predvsem Šavrinka, tokrat v vlogi avtentičnega lika. Nedavno je Turistična razvojna agencija Autentica iz Kopra v sodelovanju s pisateljem Marjanom Tomšičem oblikovala poseben izletniški program »po poteh Šavrink«, kjer se je, kot pravi avtor članka v *Primorskih novicah*, »na poseben način poklonila liku Šavrinke« (31. 3. 2011, 65/66, 9). V obalnih mestih Slovenije je moč kupiti skulpture glinenih Šavrink, lutke Šavrinke ter razglednice s fotomontažo prizora z nekdanje trgovske poti, ki sicer navajajo, da je Šavrinka lik iz specifičnega podeželskega okolja severovzhodne Istre, obenem in bolj izrazito pa delujejo kot nadregionalna¹⁰ podoba nostalgичnega iskanja izgubljenega časa in avtentičnega življenja, značilnega za mitično rekonstrukcijo občutja tradici-

⁸ Proces regionalizacije je pri tem zgolj korak v procesu oblikovanja regionalne identitete, ki ustvarja teritorialne meje, simbole in inštitucije (URBANC 2008). Medtem ko je na simbolni ravni oblikovanje regionalne identitete doseglo zrelost, pri raz/zamejevanju in zlasti na institucionalni ravni slovenski del Istre še ni dosegel stopnje stabilne regije (URBANC 2007).

⁹ Fasaderstvo imenuje process ohranjanja podobe, ki se prilagaja turističnemu imaginariju, Aylin ORBAŠLI (2000).

¹⁰ Primerljive podobe podeželskih žensk je moč najti tudi v drugih turističnih središčih; npr. podobe žensk iz Provanse v obliki turističnih kipcev, razglednic ali lutk, lik kamnite ženske s košaro na glavi v Bujah ipd.

je, izkoreninjene zavoljo globalizacije (SELWYN 1996: 2). Gre za iskanje avtentičnosti, kot jo je, aplicirano na turistično situacijo, teoretiziral ameriški sociolog Dean MacCannell (1976; 1992)¹¹ ali zgolj za igranje s podobami v postmodernem svetu, kot je turistične spektakle opisal John Urry (1990).

Če sklenemo povedano in pripeljemo Šavrinko s »prizorišča na prizorišče«; s prizorišča severovzhodnega višjega dela Istre, ki je bilo prizorišče preprodaje in interakcij, do prizorišča obujanja spominov in novih interakcij, ki je sicer še vedno umeščeno v severovzhodni višji del Istre in ga obenem že presega, vidimo, da je prizorišče, ki je bilo prej zgolj preliminarno definirano, postalo spričo interakcije med specifičnimi posamezniki, kulturniki in turističnimi akterji popolna ekspozicija tega, kar se je dogajalo (preprodaja), oz. tega, kar se dogaja (proces šavrinizacije, fasaderstvo in iskanje avtentičnosti). Tako lahko na turističnem izletu po poteh Šavrink okusimo »merendo nekdanjih Šavrink«, obiskovalcu se dogodi srečanje z domačinko, ki invocira preprodajalko z jajci. Na razglednicah lahko pokukamo v prizor iz življenja Šavrink ter naposled v stvarno krajino, kjer omenimo lito-punktirano impozantno hrastoveljsko Šavrinko. Z besedami Milesa Richardsona: materialne okoliščine postanejo iz implicitne preliminarne definicije eksplicitne in dopolnjene, družbena situacija pa postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003: 85) bodisi v obliki kamnite ali (za)igrane Šavrinke. Pri tem literarna produkcija za oblikovanje simbolnih podob in kolektivnega subjekta (ACCATI 2001: 134–135) ni zgolj (iz)rabila polpreteklega življenja trgovk oz. Šavrink, ampak so tudi posamezne trgovke, v našem primeru Marija Franca, (iz)rabile priložnost upovedovanja svoje zgodbe, individualne in vstopanja v zgodovino kot posameznice. In tudi ni literarna produkcija oblikovala zgolj šavrinskih identifikacij oz. istovetenja, marveč je (pre)oblikovala tudi krajino in siceršnje materialne okoliščine istrskega podeželja.

VIRI IN LITERATURA

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepotica: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinške identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnoja-dranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen. *Sladka jesen v Kopru – prilo-ga Primorskih novic* (12. 9. 2012). 3–4.

¹¹ MacCannellov turist odhaja na počitnice zavoljo kognitivnega konstruiranja ali rekonstruiranja struktur, ki jih sodobnost uničuje (MACCANNELL 1976; 1992).

- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of intersystem. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinke zgodbe*. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinke zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinke zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinke identitete*: Diplomsko delo. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY in Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London, New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ, 1991: *Istrani*. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinke pesmi*. Ljubljana: Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK in Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of Imagined landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf. (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŞLI, 2000: *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ur. Setha M. Low in Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell readers in anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinško ljudsko izročilo. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodnoznanstveni, statistični, kulturni in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska

- zemlja: Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).
- Lidia SCIAMA, 1997: *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology. Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ur. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.
- Tom SELWYN: Introduction. *The Tourist Image: Myths and Myth Making in Tourism*. Ur. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.
- Alois SPINČIČ, 1891: Volkslebender Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–230.
- Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol*. Koper: Lipa.
- , 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1993: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- John URRY, 1990: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.
- , 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.
- , 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).
- Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce*. Koper: Fontana.
- Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

ZRC SAZU Institute of Slovene Ethnology, Research Station Nova Gorica, ZRC

SAZU Slovene Migration Institute, Ljubljana

THE ŠAVRINKA, ŠAVRIN, AND ŠAVRINIJA IN ETHNOGRAPHY AND LITERATURE

The paper is based on ethnographic fieldwork of migrant workers in Istria and an analysis of selected works of literature which directly or indirectly interpret the phenomenon of Šavrinkas, Šavrins and Šavrinija, and which played a crucial role in the »Šavrization« of the northeastern Istrian countryside. Our current understanding of Šavrinija arises from semi-recent literary production which focuses on female egg sellers, or Šavrinkas, while the ethnographic data reveal shades of overlapping, interweaving and separation among the numerous pedlars and the literary depictions of Šavrinkas, and emphasise the importance of material culture in the formation of literary and regional symbols.

Key words: Šavrization, processes of identity formation, labor migration, female labor, Istria

1 Introduction

The process of identity formation of the Šavrinka and Šavrinija at the end of the twentieth century and the literarization of the Šavrinka are mutually interconnected. Therefore it is no surprise that the majority of the explanations of the regionalization and nationalization of Istria and the formation of Šavrinian identity focus primarily on the analysis of literary, and to some extent other artistic depictions of the Šavrinka and Šavrinija (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). The figure of the Šavrinka (i.e., »woman from Šavrinija«) inspired and attracted the attention of artists, salvagers, and collectors of folk materials, as can be seen starting with Alojz Kocjančič's *Šavrinske pesmi* [*Šavrinian poems* 1962], and particularly with the publication Marjan Tomšič's novels, novellas, and stories at the end of the 1980s (TOMŠIČ 1983, 1986, 1990, 1993). Explanations of the formation of Šavrinian identity have focused to a lesser extent on the material culture and lives of the individuals who played important roles in creating the literary, artistic, and folkloristic images of the Šavrinka (LEDINEK and ROGELJA 2000).

This article looks at the process of the formation of the literary image and Šavrinian identity from the opposite direction, through the focal point of ethnography,¹ the

¹ The use of the word ethnography in modern anthropological and ethnological literature is associated with both the selection of data collected through careful fieldwork and a specific method or series of specific methods, first and foremost participant observation carried out by the researcher, and the establishment of a dialogue with the observed subjects in the form of structured, semi-structured or unstructured interviews (for more on ethnography see HAMMERSLEY and ATKINSON 1995). The ethnographic research for this article was done between 1994 and 1996, based on conversations with (former) Istrian pedlars and their relatives from Boršt, Dol, Gračišče and Kubed, and their customers in Istria, Kaldir and Vrhovščina, and

particular material culture, and lives of individuals. Based, on the one hand, on the ethnography of worker migrations in Istria in the previous century, which were embedded in and conditioned by the physical and geographical characteristics of the area and socio-historical circumstances, and on the other on a review of selected literature, as well as artistic and folkloristic production which directly or indirectly interprets the Šavrinka, Šavrins, and Šavrinija, the paper first focuses on the life stories of female migrant workers from northeastern Istria who were engaged in trade between central Istria and Trst (Trieste) in the twentieth century. Using the actual life stories of Istrian female pedlars as a basis, the second part presents the complex of settings or material culture, the interactions of individuals within these settings, and the emerging images that contributed to the »Šavrinization« of the Istrian countryside. The analysis borrows from Miles Richardson's article *Being-in-the-Market versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), which presents a methodological basis for the concept of embodied space.² The author's premise in explaining the embodied market and plaza is that "being-in-the-world" is both a material-spatial and a cultural fact (Low and LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Richardson presents the process through which material culture determines a situation and how a situation reflexively affects material culture as having three components: 1) the initial definition of the material culture in a **setting**; 2) the **interactions** which occur within that setting; and 3) the **images** formed on the basis of the material culture and interactions and which complement the initial definition through a new sense and understanding of place (RICHARDSON 2003: 76). In the final stage of this otherwise mutual process, the setting becomes the depiction of the emerging situation, or in other words, the social situation becomes physically expressed (RICHARDSON 2003: 85).³ The mutual relationship between the settings, social interactions and images will be presented below on the basis of the geographical layout and the economic and political situation of the trade routes between Istria and Trst, the social interactions and emerging images on and alongside the trade routes through the twentieth century, including the awakening of memories and literary production.

2 The Life Story of Marija Franca of Gračišče⁴

Marija Franca was born on 5 February 1907 in Gračišče. She and her eight brothers and sisters grew up in a house with their grandparents, the families of three of

conversations with the writer Marjan Tomšič, the sculptor Jože Pohlen, a representative of the Šavrinini inu anka Šavrinke cultural-artistic society, Marija Knez, and a representative of the Šavrinke pupe en ragaconi society, Rožana Koštial; and the personal experience of walking the circular trade route through Gračišče, Vrhovščina nad Buzetom, and Trieste from 14 to 18 July 1995.

² Embodied space is a space that is understood or conceptualized on the basis of or through actual bodily experience. For more detail, see LOW and LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) and MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Matej Vranješ conducted a comparable study of the relationship between material culture or settings and social praxis and interactions (2008: 111).

⁴ Unless otherwise stated, the excerpts are from interviews with Marija Franca, conducted as part of fieldwork between 1994 and 1996.

their father's brothers, and a bachelor uncle. Her elementary schooling was part in Slovene and part in Italian. During the autumn she would gather chestnuts on her way to school. Her parents would use the money earned from selling them to buy their children clothes and shoes for the winter. Every time they brought their chestnuts to Trst, they brought one of their children with them. Marija would count the days and nights until it was her turn (FRANCA 1992). At the end of the WW I she began earning her own keep. When she was fourteen, her father accompanied her and her older sister to Istria. Marija traded with people in the Vrhovščina region, in the villages above Buzet.

The Croatian Istrians received us graciously without exception. They were kind and hospitable, especially with us beginners. They offered us food and accommodations. If there was nowhere else, we slept in the hay barn. We were overjoyed that we too had found our own people. From then on we went to the same villages every week. [...] We didn't know that we were from »Šavrinija«. [...] They called us Šavrinkas, but they also used our names. They were respectful. When the children's mother would call and say that they had to come home, because a Šavrinka had come, they asked me: »What can we say, a Šavrinka has come?« They were afraid that I would be offended.

In 1927 Marija married Jožef Franca, from a neighboring house that her older sister Ana had already married into. She had four children with Jožef: Marija, Ivan, Jolanda, and Cvetko. Jožef worked on the family farm and worked as a day-laborer on larger farms, while Marija went to Istria. By marrying into the Franca family, Marija became the daughter-in-law of Jožef's mother, Ivana Franca, who was one of the first female pedlars from Gračišče to trade in central Istria. Marija and her sister Ana would take turns collecting eggs, chickens, meats and spirits, taking them to Trst to sell them, and helping to care for the children.

Marija was widowed during WW II. Since she owned some land, she did not receive any vouchers or other state social support, so despite the new circumstances regarding the borders, regulations and customs, she began to trade again. With a special permit she was occasionally able to cross the border between Zone A and Zone B, carrying goods for sale across the newly drawn borders. During the night she became a *kontrabantarka* (contraband carrier, or smuggler), though her work wasn't significantly different. In 1947 she was accused of participating in smuggling people across the border and spent seven months in prison in Pula. After 1947 she occasionally continued to sell goods between Vrhovščina and Trst. She rode the bus to Buzet and continued on foot to the villages around Vrh. At sales and shops in Trst and on the Ponte Rosso she purchased t-shirts, jeans, undergarments, cloth, and dishes, and brought it all to the places where decades earlier she had traded eggs for kerosene and thread. She continued to trade until she was eighty. When she had the chance she visited with people from Istria for the rest of her life. Except for her sister in Gračišče she had no friends. She found them in the teachers and students at the school in Gračišče. She had a lot of time and loved to talk about Šavrinkas. Marija died on St. Ann's day in 1996. She is buried at the cemetery in Kubed. (LEDINEK and ROGELJA 2000: 21–35)

3 The (Co)generation of the Šavrinian Identity: A Complex of Settings, Interactions and (Literary) Images

3.1 The Setting: Marija Franca's Trade Route on the Geographic, Socio-Economic and Political Map

The village of Gračišče is located in the northeastern, higher-lying part of Istria at an elevation of 300 meters above sea level. It is twenty-three kilometers from Trst, and twenty-seven kilometers from Buzet. Towards Buzet, which lies at forty meters above sea level, Marija's former trade route follows a winding side road that climbs towards Vrhovščina. The one-hour climb passes by the Maruški, Jagodičje and Marčeva njiva and reaches the summit plateau at the settlement of Čelo. The route continues along the now-paved road to the village of Sveti Donat and towards the settlement of Vrh (which means 'peak' or 'summit'), 380 meters above sea level. From there it leads towards the surrounding villages of Dol, Dobrovo, Klariči, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušiči, Luskiči, Senj, Sovinjak and Sovinjaško polje, which lie on the ridges leading down from the central village of Vrh. The circular route through the settlements of Vrhovščina is around 25 kilometers long. The route from Gračišče towards Trst leads through Kubed, drops down towards Rižana, crosses the river at Mostičje and then climbs up towards Črni Kal. Before Črni Kal it drops into the Osp Valley and leads past Gabrovica and Osp along the level road towards the former small border crossing between Yugoslavia and Italy. On the Italian side it climbs up to Mačkovelje (It. *Caresana*), from where you can see Trst with the refinery in the foreground. From there it leads down towards the centre of town, to Tesi, Molino Vento and Bosco streets, where in the first half of the twentieth century there were barns for livestock in transit, and further on to the former retail area on Garibaldi Square with its statue of Our Lady atop a column.

The entire circular route, from Gračišče to Vrhovščina and back and to Trst and back, is 125 km (77 miles) long. Between 1920 and 1940, Marija Franca walked this route once a week in three or four days. In comparison, the routes of the female bread sellers from Škedenj and the milkmaids from the Koper hinterland were more urban and much shorter than Marija's route.

3.2 Interactions along the Trade Route

Once a week during the 1920s and 1930s Marija, either by herself or together with other female pedlars from Gračišče and nearby Kubed, headed for central Istria in the early morning. Near Buzet the pedlars would separate to visit their steady customers. At the crossroads they left *signade*, agreed upon signals with which they told each other which direction they had gone. The pedlars had steady and reliable suppliers and customers, and established routes. They came to the villages on the agreed day and at the agreed time, regardless of the weather and other conditions. The older relatives and friends would pass their steady customers down to younger ones, or would stand in for them if they were pregnant, caring for children or sick. Since the

customers in Vrhovščina were often even poorer than the pedlars, they frequently gave their customers goods on credit, which they gradually paid off with eggs. In the villages above Buzet the customers gave the pedlars food, drinks and accommodations. In this way a network of trust and assistance was formed in addition to the trade network. The pedlars spent a night or two in central Istria and left for home first thing in the morning, stopping off at the prearranged time in Buzet or Motovun.

The pedlars from Gračišče and Kubed left for Trst around midnight, often the same night, in order to reach the town by five in the morning. They rendezvoused at the edge of the village and continued on together towards Kubed and Rižana. The first part was dedicated to prayer, after which they sang, chatted, did business, told each other jokes, laughed, and napped. On the basis of their shared experiences and trading, bonds of support formed among the pedlars. Before arriving in Trst they were inspected by the city inspectors to make sure they were not carrying any contraband, such as spirits. They left their donkeys with the owners of the barns, with whom it paid to have good relations, since they could give them information about sales locations and employment. Some of them sold eggs and other goods to the milkmaids, who delivered milk to the bourgeois households, while others had steady customers, bakeries, and shops where they could sell larger quantities; and a third group sold at retail in various squares and markets. When they had sold the eggs their customers had ordered and bought the things they needed at home, before leaving they occasionally met in a *betola*, an inn which offered cheap fare. From Trst they brought their eagerly waiting families various treats: cookies for the children, and tobacco and cigarette papers for the men. The pedlars of Gračišče sold eggs and various other items in the towns around Buzet and Motovun and in Trst and other coastal communities until WW II, when the border cut off the route between Trst and Istria, first between Zone A and Zone B of the Julian March, from 1947 to 1954 between Yugoslavia and Zones A and B of the Free Territory of Trst, and from 1954 on between Italy and Yugoslavia. After 1954 Marija Franca bought undergarments, jeans and t-shirts in the shops in Trst, and smuggled them across the Yugoslav-Italian border, either by herself or with the help of family members living in Trst. She often brought her daughter and later her niece with her, but never her sons or nephews.

In the 1970s and 1980s trading was no longer necessary for survival, but was a habitual economic and social practice of individuals, which allowed them to make some extra income as well as maintaining an awareness and rekindling memories of life in the first half of the twentieth century, among other things of trading between Istrian villages and the coastal towns. Awakening memories of the period of egg sellers and maintaining social contacts with the people of central Istria continued in the last decades of the twentieth century through occasional visits. At Marija Franca's house this was further strengthened by conversations with teachers from the school in Gračišče, who rented a room from her, and particularly meeting and living with teacher and writer Marjan Tomšič. At first she told stories about the first half of the twentieth century, and later, encouraged by Tomšič, she recorded them in three notebooks entitled *Šavrinke zgodbe* [*Šavrinian Stories*] (FRANCA 1990; 1992; 1995). At the same time Tomšič published the novels *Šavrinke* [*Šavrinian women* 1986] and *Zrno od frmentona* [*Grain of corn* 1993], the novells *Olive in sol* [*Olives and salt* 1983] and *Kažuni*

(1990) (*kažuni* are traditional Istrian stone houses) as well as other literary works into which he weaved Marija's memories. The fruitful cohabitation between the widowed (former) tradeswoman and the writer led to a wider wave of interest in the travelling saleswomen of the recent past, including the establishing of the Šavrini inu anka Šavrinke (Šavrinian men and also Šavrinian women) cultural-artistic society, which began operating in Gračišče and the nearby villages and which incorporated and recreated in its performances both actual events from Marija Franca's and various other pedlars' memories and stories from Tomšič's literature, thus blurring the line between the material image of the pedlars and the literary image of Šavrinkas.

3.3 Images

In the first half of the twentieth century, two images of pedlars were formed among the villagers. The first was of a hard-working, courageous, physically tough, and tireless woman, who was responsible for the survival of and for contributing to the household. Pedlars were therefore sought after as brides, women who did not go to Istria envied them, while their daughters and nieces (in addition to the treats they brought) also enjoyed the occasional visits to Istria or Trst when their older relatives took them along. Transferring the business, handing over and exchanging customers primarily along the female lines, between mothers-in-law and daughters-in-law, aunts and nieces, sisters and sisters-in-law, and finally every week everyone helping at least partly to transport the sales items, strengthened the bonds among the pedlars, empowered the women and created a positive feminine (self)image. The other image was similarly an image of a strong, independent, worldly, experienced woman with excellent communications skills, who left the house every day and headed into the Istrian wilderness and the bright lights of Trst. While the first was a sought after bride, the second skirted the edge of legitimacy. The ethnography thus records that some men forbade their wives from leaving the house to trade.

Interactions with the people of central Istria also led to the formation of two images of these pedlars, who their customers in central Istria in fact called or labelled »Šavrinkas«, since they were supposed to be, as they stated, from »Šavrinija«. »Šavrinkas« were on one hand clever pedlars who, they say, »haggled hard and paid fairly«, and walked about by themselves, without being accompanied by their husbands. The ethnographic data also indicate unambiguously negative connotations associated with the labels Šavrinka and Šavrin.⁵ On the other hand the same Šavrinkas brought all sorts of items and information from Trst, and often gave them goods on credit, and thereby, as Marija Franca stated, one impoverished group supported another.

These images of the pedlars or Šavrinkas were the basis upon which writers, artists, and other creative people; collectors of folk crafts, and later also singers, cultural and folklore groups created the figure of the Šavrinka in the second half of the twentieth century. They emphasised the elements dictated by their personal inclinations and individual social circumstances—suffering (KOCJANČIČ 1962), independence,

⁵ See the life story of Marija Franca above.

refinement, courage, and eroticism (TOMŠIČ 1986), the greatness and caryatid-like qualities in the depictions of sculptor and painter Jože Pohlen and the resourcefulness emphasised in the performances of the local cultural-artistic societies.

Alojz Kocjančič⁶ in his poems »Kubejskim Šavrinkam« [To the Šavrinkas of Kubed] and »Materi« [To mother], published in his collection *Šavrinske pesmi* described Šavrinkas as mothers who sacrifice themselves for their children. Sabina Mihelj established that the metaphor of a Šavrinka is used in this sense as a figure of national/regional history or as its antithesis. Similarly to the way that the metaphor of the family offers a convenient developmental story for Slovenian national history, but is in fact devoid of historical significance and removed from the levers of power, the figure of the mother is equated with Istria (cf. the poem »Istra – mati« [Istria – mother]), and the poet is her son (MIHELJ 2006: 372). The equating of Šavrinkas, Istrian women, and mothers can also be seen in the name of the imposing statue in Hrastovlje, the work of sculptor and painter Jože Pohlen, which upon its ceremonious installation in 1990 was called Istranka (Istrian woman), but was already referred to by the locals as Šavrinka during the time we were doing our fieldwork. Kocjančič's emphasis of the motherly element is no coincidence, as his mother actually was involved in trading between Kubed, central Istria, and Trst. The point is that it was not just not-yet-wed girls and widows who were involved in trading in the higher-lying northeastern parts of Istria (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), but also married women, who with the help of their female relatives balanced their intimate family lives with their profitable activities. The writer Marjan Tomšič, in addition to the motherly and wifely images of Šavrinkas, also emphasised their autonomy and active role in (public) life (TOMŠIČ 1986). Contrary to the general beliefs and findings of various researchers who divided male and female roles along active/passive and/or public/private lines,⁷ in Tomšič's writings Šavrinkas are presented as self-reliant, independent, and active individuals whose role as breadwinners was never negligible (LEDINEK and ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). In parallel with Tomšič, in addition to Marija France, Šavrinkas, and Šavrinija are also mentioned by Rafael Vidali in his collection of poems *Čubejske žrjavce* [Coals of Kubed 1989] and Edelman Jurinčič in his prose collection *Istrani* [Istrians 1991]. All three of these writers are considered Tomšič's students, who collectively fleshed out and constructed the figure of the Šavrinka as it began to be consolidated towards the end of the twentieth century.⁸ It seems that the »literarized« image of Šavrinkas in the 1980s and 1990s, during the time of the fall of Yugoslavia, was an apposite and sufficiently attrac-

⁶ Kocjančič's use of the term Šavrinka in 1962 marked its first appearance in literature (BASKAR 2002).

⁷ Lidia Sciama has already noted the ambiguity and difficulty of such dichotomies, which are popular in structuralist analyses. On the basis of fieldwork conducted in Italy and a rereading of ethnography in which the opposition between private and public was examined, she explores such oppositions in *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* (SCIAMA 1997: 90–104).

⁸ Although the work of these artists was the most widely noted, Šavrins and Šavrinkas are mentioned in the work of various collectors of folk goods and literati even before their popularization in the nineteen-eighties and nineties. At the initiative of ethnologists Milko Matičetov and Pavel Merku, collector Nadja Rojac Orfanò wrote about the Šavrinian folk tradition in Gažon and its vicinity and in Trst (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

tive image for the Šavrinization of Istria and the discovery of the Šavrinian identity (BASKAR 2002a), which more than the national division of Slovene from Croatian Istrians (BRUMEN 2000) or the Istrian countryside from the coastal towns (BASKAR 2002a: 130) was preserved and consolidated in the twenty-first century in searching for local specialities, authenticity and fasadism (ORBAŠLI 2000) for the needs of tourism and tourism-related events (MACCANNELL 1976, 1992).

4 Conclusion

Some researchers of the Šavrinization of Istria lean towards the thesis that the geographical and political reduction of Šavrinkas to egg-sellers from the southeastern part of Istria is primarily the result of the effect of the writers and artists who created an attractive image of Šavrinkas, which grew into a symbol that became the basis for initiating the process of the discovery of the Šavrinian identity at the end of the twentieth century. Bojan Baskar, for instance, believes that the Kubed-Gračiče-Hrastovlje redefinition of Šavrinkas is not a purely literary or fictional invention (BASKAR 2002a: 127), despite the fact that his explanation is based on an analysis of literary and geographic production. The ethnography attests that in addition to literary production, the actual material culture was also crucial to such reduction, as the pedlars who worked in central Istria and in a certain period actually did trade primarily in eggs (as well as other items at that time and later), encountered the specific use of the ethnic label »Šavrini« (Šavrinians) at that very location. In contrast with the milkmaids, bread sellers, and other (re)sellers, who did not collect their goods in central Istria but were tied solely to the coastal towns, the travelling saleswomen from Gračiče, Kubed, and the surrounding villages had contacts with the inhabitants of central Istria, who called them Šavrinkas because, as they said, they were from »Šavrinija«. The long and arduous journey on foot – in the case of Marija Franca over a 125-kilometer long circular route between Istria and Trst—was a material fact on which the image of the courageous, long-suffering and heroic Šavrinka was based. While Alois Spinčić, the author of an entry on Šavrinkas in volume 9 of *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* [*The Austro-Hungarian Empire in words and pictures* 1891: 215], and Simon Rutar, the author of the book *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* [*The independent city of Trst and the border county of Istria* 1896: 175], did not emphasise mobility and trade between Istria and Trst at the end of the nineteenth century, it seems that mobility on foot and contacts with customers in central Istria were precisely the crucial elements in the formation of the image of Šavrinkas in the second half of the twentieth century.

It should also be emphasised that in the process of the formation of the figure of the Šavrinka, individuals were not merely passive receivers of the images but also played (and play) an active role in their formation. The process of regionalization is therefore not merely the invention or discovery, awakening or reappropriation of identity (BASKAR 2002a: 115), in the sense of the promotion or popularization of the Šavrinian identity by local and external artistic/cultural promoters and the specific political circumstances in the 1990s (BRUMEN 2000); the process of Šavrinization operates bilaterally, both »from above« and »from below«—through the material culture and

settings and the interactions of individuals within the settings. The Šavrinian identity was formed through the interactions or activities of individuals—specifically through trade, smuggling, walking, and knowledge of the routes between Istria and Trst, storytelling, recollections and only later through recording the stories and memories. Identifications are fluid and changeable (DRUMMOND 1980) and are (re)organized with respect to the changeable, often chaotic relationships between material culture, interactions and images. The process of regionalization and nationalization in Istria and the formation of the image of Šavrinkas is no exception.⁹ The Šavrinization of a part of Istria in the 1990s was, as Borut Brumen wrote, a process of the Slovenization or nationalization of the newly created Slovene Istria (BRUMEN 2002: 404), and later it was more connected with the affirmation of the identity of the countryside as opposed to the coastal towns (BASKAR 2002a: 130). Today it seems that the process of Šavrinization is tending towards the *fasadism*¹⁰ of tourist attractions and that the national and rural/urban distinctions are being overshadowed by romanticized images of the material culture of the lives of the pedlars. Šavrins and Šavrinija are thus once again forced into the background, while Šavrinkas come to the foreground, this time in the role of an authentic figure. The Autentica Tourism Development Agency of Koper in cooperation with writer Marjan Tomšič has recently created a special programme of excursions »following the routes of the Šavrinkas«, which, according to the author of an article in the *Primorske novice*, »pays respect to the figure of the Šavrinka in a special way« (*Primorske novice*, 31 March 2011, 65/66: 9). In the coastal towns of Slovenia you can buy ceramic sculptures of Šavrinkas, Šavrinka dolls, and postcards with a photo collage of scenes from a former trade route, all suggesting that the Šavrinka is a figure from the specific country environment of northeastern Istria, but at the same time and more explicitly works as a supra-regional¹¹ image of the nostalgic search for a lost era and an authentic life characteristic of the mythical reconstruction of the sense of tradition uprooted by globalization (SELWYN 1996: 2). It speaks to a search for authenticity, which was theorized with respect to tourism by American sociologist Dean MacCannell (1976; 1992)¹² or simply playing with images in the postmodern world, as John Urry (1990) described spectacles for tourists.

So let us summarize the above and accompany a Šavrinka from »setting to setting«—from the setting of higher-lying northeastern Istria, the setting of trade and interactions, to the setting of the awakening of memories and new interactions, which is still located in the northeastern part of Istria but is at the same time already

⁹ The process of regionalization is here merely a step in the process of the formation of the regional identity, which forms territorial borders, symbols and institutions (URBANC 2008). While on the symbolic level the formation of the regional identity has reached maturity, in terms of demarcation and in particular on the institutional level the Slovene part of Istria has not yet achieved the level of a stable region (URBANC 2007).

¹⁰ *Fasadism* describes the process of preserving an image which conforms to the tourist imagination (ORBAŠLI 2000).

¹¹ Similar images of country women can be found in other tourism centres; e.g. the images of women from Provence in the form of souvenir statuettes, postcards or puppets, the figure of the stone woman with a basket on her head in Buje etc.

¹² MacCannell's tourist goes on holiday by cognitively constructing or reconstructing structures which modernity is destroying (MACCANNELL 1976, 1992).

transcended. A setting which was previously only preliminarily defined became in the presence of interactions between specific individuals, cultural actors and proponents of tourism a perfect exposition of what had happened (trading) or what is happening (the process of Šavrinization, fasadism and the search for authenticity). Thus on a tour along the trade routes of the Šavrinkas you can sample the »merenda (It. – snack) of the Šavrinkas«, visitors can meet a local woman who plays the part of an egg seller—i.e., a Šavrinka, on postcards we can peek into scenes from the lives of Šavrinkas, and finally, view the imposing lithopuncture statue of the Šavrinka in Hrastovlje. Or, as Miles Richardson wrote, the final step in the process of incorporating the setting into the ongoing situation is the objectification of the sense of the situation upon the setting so that the setting becomes a material image of emerging situation (RICHARDSON 2003: 85), either in the form of stone or portrayed Šavrinkas. Here the literary production is not merely the utilization of the lives of the pedlars (Šavrinkas) in order to form symbolic images and a collective subject (ACCATI 2001: 134–35), but also allowed the individual pedlars, in our case Marija Franca, to take advantage of the opportunity to tell their stories and individuate themselves, and thus enter history as individuals. Furthermore, the literary production not only created Šavrinian identity, but also (re)shaped the landscape and the overall material culture of the Istrian countryside.

WORKS CITED

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepotica: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* [*The beauty and the beast: Father and mother in Catholic emotional development*]. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete [Between regionalization and nationalization: The invention of Šavrinian identity]. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju* [Studies on regional reach on the eastern Adriatic coast]. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter* [*St. Peter and his times: Social memory, time, and identities in the Istrian village of Sv. Peter*]. Ljubljana: Založba / *cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen [The Cake-woman brought us love]. *Sladka jesen v Kopru – priloga Primorskih novic*, 12. 9. 2012. 3–4.
- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of Intersystems. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinske zgodbe* [Šavrinian stories]. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinske zgodbe 2* [Šavrinian stories 2]. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinske zgodbe 3* [Šavrinian stories 3]. Koper: Fontana.

- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinske identitete: Diplomsko delo* [The role of the Šavrinka in forming Šavrinian identity: Thesis]. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY and Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London and New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ 1991. *Istrani* [The Istrians]. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinske pesmi* [Šavrinian poems]. Ljubljana: Ciril-Metodij-sko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK and Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije* [Hiking the Šavrinka Marija's paths]. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty meeting grounds: The tourist papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of imagined landscapes: Istria and Šavrinija as intercultural narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Centuries*. Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost [A new paradigm of the anthropology of space: Spatiality and human creativity]. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja* [Housewife]. Ljubljana: Založba /*cf. (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŠLI, 2000: *Tourists in historic towns: Urban conservation and heritage management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri* [Brothers, sisters, cousins: The family and kinship in the villages of Slovene Istria]. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Koper: Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market versus being-in-the-plaza: Material culture and the construction of social reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ed. Setha M. Low and Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell Readers in Anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinsko ljudsko izročilo [The Šavrinian folk tradition]. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodoznanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis* [The independent city of Trst and the bordering duchy of Istria: A natural science, statistical, cultural, and historical description]. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska zemlja: Opis slovenskih

- pokrajini v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).
- Lidia SCIAMA, 1997: The problem of privacy in Mediterranean anthropology. *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ed. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.
- Tom SELWYN: Introduction. *The tourist image: Myths and myth making in tourism*. Ed. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.
- Alois SPINČIČ, 1891: Volksleben der Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Vienna: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–30.
- Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol* [*Olives and salt*]. Koper: Lipa.
- , 1986: *Šavrinke* [*Šavrinian women*]. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1993: *Zrno od frmentona* [*Grain of corn*]. Ljubljana: CZ.
- John URRY, 1990: *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.
- Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.
- , 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre [The multidimensional nature of landscape: Slovene Istria]. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.
- , 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri* [*Images of the landscape of Slovene Istria*]. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).
- Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce* [*Coals of Kubed*]. Koper: Fontana.
- Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči* [*Space, territory, place: Producing the sense of the local in Trenta and on the Soča*]. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

PROSTORSKI OBRAT V NARATOLOGIJI

V teoriji pripovedi se med temeljnimi razlogi za to, da so premišljevanja o pripovednem prostoru zaostajala za refleksijo časa (RYAN 2009: 420; NÜNNING 2004: 558), običajno navajata dva. Eden je Lessingova označitev pripovedne literature kot časovne umetnosti v nasprotju s prostorskostjo likovne umetnosti, zlasti slikarstva in kiparstva. Drugi pa je sama struktura pripovedne umetnosti, za katero se je pred 19. stoletjem zdelo, da tvori prostor v njej predvsem ozadje, medtem ko je tisto, čemur je treba posvetiti pozornost, v prvi vrsti časovna usmerjenost ali teleologija obdelave (*plot*), tj. zapleta in razpleta (prim. BUCHHOLZ in JAHN 2008: 551; DENNERLEIN 2009a: 4) Ta navidezna samoumevnost je bila v teoriji pripovedi že na začetku 20. stoletja omajana z interpretativnimi dognanji o »umetnosti fikcije«, ki so pokazala na to, da so v slogu, organizaciji in strukturi pripovedi vse od Henryja Jamesa naprej uporabljene mnoge podobe slikarstva in arhitekture. V desetletjih, ki so sledila, so refleksiji prostora v pripovedi utirali pot znani literarni teoretiki in fenomenologi, če omenimo samo nekatere: Joseph Frank z odkritjem spacialne forme v delih moderne literature, Mihail Bahtin s pojmom kronotopa ter Maurice Merleau-Ponty in Gaston Bachelard s teoretizacijo živega (*lived*) prostora, pojmom, ki specifično naslavlja prostor v okviru literature in človeške percepcije.

Kakor meni Katrin Dennerlein v disertaciji *Narratologie des Raumes* (2009),¹ pa ob teoriji pripovedi pred strukturalizmom, strukturalistični razvojni fazi do konca 80. let in postklasični naratološki fazi, ki so vse že prispevale nastavke k obravnavi pripovednega prostora, še vedno primanjkuje del o vseobsegajoči sistematiki prostora v pripovednem tekstu. K. Dennerlein vidi enega od razlogov za to situacijo v pomanjkanju temeljne definicije prostora, s pomočjo katere bi se dalo integrirati posamične premisleke v skupen model. Pod oznako prostor so v navezavi na pripovedne tekste lahko mišljeni zelo različni fenomeni, kot npr. spominski prostor (tj. prostor, ki ga potrebujejo informacije o tekstu v bralčevi glavi), prostor, ki ga zajemajo črke na papirju, množica vseh fizično konkretnih in semantično prenesenih prostorskih relacij, geografske oz. topografske danosti teksta ali doživljeni prostor. (DENNERLEIN 2009a: 4–5)

Čeprav naj bi bilo 20. stoletje doba prostora in 19. stoletje zgodovine (FOUCAULT [1967] 2006: 317), pa prostorski obrat (*spatial turn*), o katerem se toliko govori zadnja leta v družboslovju in humanistiki, ni direktno povezan z naratologijo prostora, kakršno razvija K. Dennerlein. Tudi koncepti, razviti v sklopu prostorskega obrata, niso vselej kompatibilni z naratologijo. Seveda je pomembno, kako sploh tolmačimo prostorski obrat. Če merimo na njegove korenine v geografiji in sociologiji, kjer so bili vse od 80. let dalje kritizirani esencialistično mišljenje in z njim povezani

¹ Za obravnavo prostorskega obrata v naratologiji je publikacija še posebej primerna, saj je po eni strani kritični pretes dosedanjih dognanj na tem področju, po drugi strani pa vsebuje tudi sistematično vpeljavo novega pojmovnega instrumentarija za obravnavo prostora v pripovedi (FRANK 2011).

determinizmi ter hegemonistične zahteve,² se moramo zavedati, da je njegova politična kritičnost pravzaprav v nasprotju z naratološkim idealom vrednostno nevtralnega opisa in analize.

Dotlej zapostavljene teoretske konceptualizacije kulturnih, družbenih in medijskih institucij prostora so skušale v 90. letih nadoknaditi novejšje publikacije. V njih je mogoče razlikovati med dvema paradigmama, in sicer med *topografskim* in *topološkim* (*topological*) obratom. Topografski pristop (npr. pri Sigridd Weigel in drugih, med katerimi je treba posebej omeniti Hartmuta Böhmeja, Roberta Stockhammerja in Jörga Dünneja) je namenjal pozornost kartam in kartografskim tehnikam in je v središče postavil tehnične in kulturne oblike reprezentacije prostorsosti. Specifično jezikovna ali pripovedna produkcija prostora, ki naj bi bila po K. Dennerleinu v središču naratologije prostora, pri tej usmeritvi ni bila poseben predmet interesa. Oznaka topološki obrat, kakor ga poznamo od Stephana Günzla, pa je upoštevala tako strukturalistično navezavo na matematično topologijo kot tudi fenomenološko navezavo na Aristotelov pojem prostora. V strukturalistični topologiji bi zaman iskali osredotočanje na konkretni prostor, fenomenološko pa, nasprotno, zanimajo posamezni pomembni kraji ter način, kako jih ljudje doživljajo.

Toda naratološko ukvarjanje s prostorom se je vendarle navdihovalo pri prostorskem obratu, kar je nenazadnje razvidno že v izhodiščni osredotočenosti dela *Narratologie des Raumes* na prostor pripovedi in v odločenosti avtorice, da se dokoplje do trdnejše sistematike prostora in pripovednega strukturiranja, kakor je bila vzpostavljena doslej. K. Dennerlein zanima konkretni prostor pripovedovanega sveta; poleg tega si prizadeva opisati, sistematizirati in terminološko precizirati ne le posredovanje prostora na leksikalni ravni, ampak tudi tehnike pripovednega posredovanja prostora. Zato se ne ukvarja z deli, ki obravnavajo prostor metaforično in kot nematerialen pojav, ampak se posveti študijam o avtorjih ali obdobjih oz. posameznim tekstnim raziskavam. Zraven jo zanima, kaj ima o konkretnem prostoru v pripovedovanem svetu povedati dosedanje pripovednoteoretsko raziskovanje. S tega vidika si ogleda niz predhodnih raziskav, razdeljenih v tri (kronološke) faze:

1 Zgodnja teorija pripovedi

Med reprezentativnimi primeri zgodnjih obravnav pripovednega prostora K. Dennerlein navede delo Käte Friedemann z naslovom *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (1910), in podrobneje obravnava razpravljanja Roberta Petscha v knjigi *Raum in der Erzählung* (1934), Hermana Meyerja v *Raumgestaltung und Raumsymbolik in der Erzählkunst* (1957), Franka C. Maatjeja v delu *Versuch einer Poetik des Raumes: Der lyrische, epische und dramatische Raum* (1968), Bruna Hillebranda v *Poetischer, philosophischer und mathematischer Raum* (1971), ponatisnjena v zborniku *Landschaft und Raum in der Erzählkunst* (1975), ki ga je uredil Alexander Ritter (1975), ter Hillebrandovo knjigo *Mensch und Raum im Roman* (1971). Pojemovnik v

² Podrobneje o prostorskem obratu, katerega začetnik je Edward Soja z deloma *Postmodern Geographies* (1989) in *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other Real-And- Imagined Places* (1996) ter o obtoku pojma v nemškem kulturnem prostoru gl. DENNERLEIN 2009a: 6).

tej fazi tematiziranja konkretnega prostora v pripovednem tekstu je usmerjen predvsem k pomenu prostora, simbolni naboj prostora, ki v realizmu prevladuje, pa je postavljen kot norma ter se po avtoričinem mnenju tako ne izogne neželeni metaforičnosti. Vidni so tudi prvi nastavki opisov tehnik prikazovanja prostora. Ideja je, da bi bilo potrebno pripovedni prostor razmejiti od koncepta prostora v naravoslovju, kar še ni uresničeno. (DENNERLEIN 2009a: 23)

2 Strukturalizem

K strukturalistični pristopu spadajo naslednje obravnave pripovednega prostora: Christian Sappok, *Die Bedeutung des Raumes für die Struktur des Erzählwerks: Aufgezeigt an Beispielen aus der polnischen Erzählliteratur* (1970), Gerhard Hoffmann, *Raum, Situation, erzählte Wirklichkeit: Poetologische und historische Studien zum englischen und amerikanischen Roman* (1978), Jurij M. Lotman z razpravo *Das problem des künstlerischen Raums in Gogols Prosa* (1968) ponatisnjeno v *Aufsätze zur Theorie und Methodologie der Literatur und Kultur* (1974), in *Struktura literarnega teksta* (1970), Jost van Baak, *The Place of Space in Narration: A Semiotic Approach to the Problem of literary Space: With an Analysis of the Role of Space in E. E. Bable's »Konarmija«* (1983), Gabriel Zoran, *Towards a Theory of Space in Narrative* (1984), in Ruth Ronen *Space in Fiction* (1986). Za to fazo so značilni poskusi, sistematizirati mnoštvo pojavov, ki so odvisni od prostora. Pomembni prispevki te faze so identifikacija in obravnava problemov, kot so jezikovna produkcija prostora, strukturiranje prostora s pripovedovanjem, semantiziranje prostorov in krajev ter prostorskih relacij, povezava z drugimi elementi pripovedovanega sveta itd. (DENNERLEIN 2009a: 36–37)

3 Uvodi in naratološke monografije

Med uvodi in naratološkimi monografijami K. Dennerlein obravnava naslednje avtorje oz. njihova dela: Cordula Kahrman, Gunther Reiss in Manfred Schluchter, *Erzähltextanalyse: Eine Einführung in Grundlagen und Verfahren: Mit Materialien zur Erzähltheorie und Übungstexten von Campe bis Ben Witter* (1977), Seymour Chatman, *Story and Discourse* (1978), Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the theory of Narrative* (1985), Hans Krah, *Räume, Grenzen, Grenzüberschreitungen – Einführende Überlegungen* (1999) in David Herman, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative* (2002). Nazadnje omeni leksikonski članek Mary-Laure Ryan, *Space* (2009). Bolj kot o posebni fazi bi bilo mogoče govoriti o skupini tekstov, saj so nekatera dela po svoji zasnovi še povsem strukturalistična in bi bolj sodila v prejšnjo fazo. Večina obravnavanih del nima niti samostojnega poglavja o prostoru, pač pa nastavke, ki so uporabni za naratologijo prostora. K. Dennerlein si v skladu s svojo izhodiščno mislijo, da so obravnave prostora v teoriji pripovedi zaostajale za analizami časa tudi zaradi odsotnosti temeljne definicije prostora (DENNERLEIN 2009a: 4–5), v tretjem poglavju svojega dela prizadeva artikulirati nosilni koncept za konkretni prostor v pripovednem svetu. V ta namen podrobneje pretrse različne

koncepte prostora iz teorije pripovedi in debate o prostorskem obratu, zlasti pojma topografije – ta je po njenem mnenju preozek –, in topologije – ta nima definicije prostora kot umestitvene kategorije (52–54).

Nato se dotakne geografije in njene delitve na fizično in družbeno geografijo (*human geography*). Slednja se ukvarja s prostorskim delovanjem ljudi in njihovim dojemanjem prostora in se je po Bennu Werlenu v 70. in 80. letih razvila v socialno, kulturno in gospodarsko geografijo. Zanimivi zanjo so postali tudi jezikovni procesi socialne konstrukcije prostora. Avtorica se opre na socialno geografinjo Anke Schlottmann (2005) in na vsakdanje razumevanje prostora v geografiji v šestih točkah, ga vzame za svoje izhodišče in predela oz. omeji (56–59). Gre za predstavo o prostoru kot kontejnerju (*container*), po kateri so za prostore značilni objektivnost in predmetnost, neodvisnost od zaznavanja, diskretnost, razlikovanje med znotraj in zunaj in pripadnost ljudi in stvari.³ Pomembna omejitev je npr. v tem, da lahko pri fikcijskih tekstih pridejo v poštev kot bivališča oseb tudi nenavadni ali vsakdanjim predstavam nasprotujoči prostori. Iz množice vseh predmetov pripovedovanega sveta, ki pridejo v poštev, naj bi bili za analizo prostorov relevantni le tisti, ki so hkrati okolje oseb⁴ ali pa bi po vsakdanjih predstavah bralcev in po pravilih pripovedovanega sveta to lahko postali (68–72). Prostor torej definira kot »množico tistih konkretnih predmetov, ki razlikujejo med znotraj in zunaj in po zakonitostih pripovednega sveta lahko postanejo okolje nekega karakterja« (239).⁵

K. Dennerlein v četrtem poglavju knjige zanima, kako v pripovednem tekstu nastopajo prostorske danosti (*Gegebenheiten*), ki so nadpomenka za prostore, kraje in topografske objekte. Možni sta dve tehniki: eksplicitna s pomočjo prostorskih referenc in implicitna (brez njih). Obe tehniki zahtevata kompleksne operacije razumevanja s strani bralca, ki jih avtorica teoretsko podkrepi s pomočjo koncepta modelnega bralca Fotisa Jannidisa; koncept modelnega bralca je tista funkcija bralca, ki je nujna za rekonstrukcijo pripovedne komunikacije.

Nato na kratko in kritično obravnava novejšo poskuse opisov mentalnih modelov pripovedovanega sveta, ki jih je prispevala kognitivna znanost.⁶ Tako npr. ugovarja predstavam, da bralec prevaja prostorske informacije v nekem tekstu v kvazikartografski pogled.⁷ Kartiranje je na ozadju prostorskega obrata po njenem pač postalo pretirano uporabljana metafora. Ta metafora ne ustreza mentalnemu modelu pripo-

³ Kot opozarja Frank, je Dennerlein v tej točki do neke mere subverzivna do aktualnih trendov v kulturnih vedah, ki obravnavajo prostor relationalno, saj je njena koncepcija prostora kot kontejnerja eksplicitno substancialistična (FRANK 2011).

⁴ Dennerlein se navezuje na definicijo pripovednega prostora, ki sta jo predlagala že Buchholz in Jahn in po kateri je »pripovedni prostor okolje, v katerem se gibljejo in živijo zgodbni karakterji« (BUCHHOLZ in JAHN 2008: 552).

⁵ Kot opozarja recenzentka knjige, v tej definiciji, ki jo najdemo v glosarju na koncu knjige, manjkata dva pomembna vidika, s katerima se avtorica sicer ukvarja v tretjem poglavju svojega dela, in bi morala biti po njenem privzeta v definicijo. (TSCHÄPE 2011)

⁶ Temu vprašanju se posveča v posebni študiji, kjer obravnava uporabnost kognitivnih pristopov za naratologijo prostora (prim. DENNERLEIN 2009b).

⁷ Ob tem je zanimiva je zlasti avtoričina polemika z Ryanovo, ki preverja stališče, da obstaja mentalni model prostora v obliki karte in se sprašuje o tem, »kako detajlirana mora biti odslkava prostora na njej in če je celovita reprezentacija iz ptičje perspektive nujna za to, da zagotovi primerno razumevanje zapleta (*plot*)« (DENNERLEIN 2009a: 103–107; RYAN 2003: 216).

vedovanega prostora. Pripovedni teksti namreč večinoma izdajo le malo o položaju prostorskih danosti. Poleg tega predpostavlja koncept mentalne karte vizualno skladiščenje prostorskih informacij, za katero je v pripovednih tekstih malo strukturalne opore. In končno karte ne morejo zajeti rangiranja prostorskih informacij, opravljenega v tekstih. (FRANK 2011)

V sozvočju s klasičnim naratološkim dvoravninskim pojmovanjem pripovedi in razlikovanjem med *discours* in *histoire* skuša avtorica nato ločevati med formo oz. tem, kako je pripovedovana neka zgodba, in vsebino oz. tem, kaj je v zgodbi prikazano (DENNERLEIN 2009a: 112–113). Zato se najprej loti obravnave tehnik prikazovanja prostora in šele potem prikazovanja prostora kot elementa pripovedovanega sveta.

Glavni tehniki, ki sta še posebej pomembni za podajanje informacij o prostoru, sta dve, in sicer *pripovedovanje* o prostoru med pripovedovanjem o dogodkih in *opisovanje*. Glavna referenca glede pripovedovanja o dogodkih je za K. Dennerlein Catherine Emmott (1997). Nanjo se naveže, ko skuša pokazati, da poteka pri branju kopičenje ali, še bolje, skladiščenje informacij, ki omogoča modelnemu bralcu navezovanje novih informacij na že shranjene. Vsako vmesno shranjevanje, do katerega pride v določeni točki pripovednega dogajanja, označi C. Emmott kot *kontekstualni okvir*, K. Dennerlein pa ta termin preimenuje v situacijo (*Situation*). V takem kontekstualnem okviru oz. situaciji so vsakokrat shranjene *epizodične* informacije »o konfiguraciji karakterjev, lokaciji in času« (116). Z izbranimi odlomki iz romana *Berlin Alexanderplatz* Alfreda Döblina ponazori pomen lokacij v situaciji in dokaže, da je spetost dogodkov s situacijami še posebej pomembna za razumevanje besedila in da je v tekstu zgodnejše situacije mogoče spominsko priklicati prav zaradi prostorskih danosti.

Zatem podrobneje obravnava prostorske komponente situacije. Dogodki, ki jih v navezavi na Petra Hühna pojmuje kot *spremembe stanja*, se vedno odvijajo v, na ali *pri* neki prostorski danosti, zato ustreza prostorska razsežnost nekega dogodka bodisi samemu mestu te danosti, kadar je dogodek umeščen v njej, bodisi v njenem predmetnem področju, če je lokaliziran *na* ali *pri* njej. Dogodek pa je lahko umeščen tudi na mejo dveh prostorskih danosti in v tem primeru je razsežnost dogodka to mejno področje. Takšna dogodkovna področja (*Ereignisregionen*) imajo torej obliko prostora, saj imajo določljivo razsežnost in razlikovanje med znotraj in zunaj, ne da bi pri tem morale biti imenovane konkretne meje.

Definicija dogodkovnega področja (področja dogodka) je tudi podlaga definiciji dogajališča (*setting*, *Schauplatz*). K. Dennerlein izhaja iz Ruth Ronen, za katero je *setting* definiran kot »actual, immediate surrounding of an object, a character or event« (RONNEN v DENNERLEIN 2009a: 129). Njeno definicijo precizira s tem, da vpelje kriterije za *immediate*, kar je področje dogodka, ter kriterije za *actual*, ki so časovna, modalna in medijska komponenta. Razlikovati je mogoče še med dogajališči, ki pripadajo različnim ravnam pripovedi (primarna, sekundarna, terciarna itd.).

Druga tehnika prikazovanja prostora je opisovanje, ki se od pripovedovanja razlikuje po tem, da pri njem ne nastajajo nova dogodkovna področja, ki bi imela formo prostora (DENNERLEIN 2009a: 132). Opisovanje je torej zanj tekstni tip, prek katerega so posredovane stabilne lastnosti prostora, ne da bi bil v istem delu stavka ali stavka ali odlomka omenjen en sam dogodek (141). Stabilne lastnosti so sicer lahko sporoče-

ne tudi v drugih tekstnih tipih, toda takoj ko so povezane z dogodkom, niso več opis. Kar zadeva tehnike prikazovanja, je opis prostora pogosto povezan s pripovedovanim *zaznavanjem* prostora, o katerem je mogoče govoriti le, kadar se da eksplicitno ali implicitno razločevati med instanco in zaznavanjem. Ostale primere pojmuje kot vednost (*Wissen*).

Proti koncu študije si avtorica postavi vprašanje po parametrih oz. vzorcih, ki presegajo tekst in ki strukturirajo prostorske informacije pripovednih tekstov. Informacije o fizičnih lastnostih je mogoče podati v skladu s konceptom prostora kot kontejnerjem na treh prostorskih oseh (vertikalni, horizontalni in sagitalni) in relacijah med prostori (kontakt, bližina, razmejitev). Vendar sporočenih fizičnih značilnosti prostorov samih na sebi ne kaže vzeti kot povod za odkrivanje opozicijskih struktur v tekstu, če njegove osnove tega ne omogočajo.

Vednost o materialnem izražanju prostorov ali o tipičnih sosledjih dogodkov avtorica zajame s pojmom prostorski model, prostorske komponente modela pa kot prostorsko shemo. Razlikuje tri tipe prostorskih modelov: antropološkega (npr. hiše, hribi, trgi), institucionalnega (npr. zapor, gledališče, klavnica, šola) in specialnega (npr. Atlantis iz Platonove *Države*, Polifemova votlina).

Za makrostrukture konkretnega prostora v pripovedovanem svetu predstavi predloge različnih avtorjev za strukturne elemente, in sicer *področja/regions, landmarks, paths in meje*. Pri tipih prostora upošteva dognanja Kevina Lyncha iz dela *The Image of the City* (1960).

Delo Katrin Dennerlein na ozadju prostorskega obrata interdisciplinarno sintetizira pragmatične lingvistične dosežke, dosežke kognitivne znanosti in naratologije. Vsebuje nekatere že znane, a tudi povsem samostojne predloge za naratologijo prostora, ki je v bistvu slabo poznano in komaj sistematizirano področje raziskovanja. Nekateri bi bili uporabni tudi v projektu Prostor slovenske literarne kulture, zlasti v tistem sklopu, ki predvideva prostorsko analizo dogajališč slovenskega zgodovinskega romana in kjer se pri geografski reprezentaciji povsem konkretnih pripovedi odpirajo številne dileme (prim. v tej št. HLADNIK in FRIDL 2012). Avtoričina sistemizacija in opisni instrumentarij pojmov so še posebej prepričljivi v četrtem in šestem poglavju (TSCHÄPE 2011), kjer se ukvarja z jezikovnim reprezentiranjem prostora v pripovednem tekstu, in bodo gotovo navdihovali nadaljnjo diskusijo o teh vprašanjih. Aplikacija novih tekstnih primerov v naratološko analizo pa bo lahko prispevala k večji jasnosti in uporabnosti vpeljanih konceptov.

Alenka Koron

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

VIRI IN LITERATURA

Sabine BUCHHOLZ in Manfred JAHN, 2008: Space in Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Ur. David Herman, Manfred Jahn in Marie-Laure Ryan. London, New York: Routledge. 551–555.

- Katrin DENNERLEIN, 2009a: *Narratologie des Raumes*. Berlin, New York: De Gruyter (Narratologia, 22).
- , 2009b: Über den Nutzen kognitionswissenschaftlicher Forschungsergebnisse für eine Narratologie des Raumes. *Literatur und Kognition: Bestandsaufnahmen und Perspektiven eines Arbeitsfeldes*. Ur. Martin Huber in Simone Winko. Paderborn: Mentis (Poetogenesis, 6). 185–202.
- Michel FOUCAULT [1967] 2006: Andere Räume. *Raumtheorien: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Ur. Jörg Dünne in Stephan Günzel. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp. 317–329.
- Michael C. FRANK: Der 'konkrete Raum' im Erzähltext. Neue narratologische Wege abseits des spatial turn. *IASLonline*. Tudi na spletu.
- Ansgar NÜNNING, 2004: Raum/Raumdarstellung, literarische(r). *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*. Ur. Ansgar Nünning. 3. akt. in razšir. izd. Stuttgart, Weimar: Metzler. 558–560.
- Marie-Laure RYAN, 2003: Cognitive Maps and the Construction of Narrative Space. *Narrative Theory and Cognitive Science*. Ur. David Herman. Stanford: CSLI Publications. 214–242.
- , 2009: Space. *Handbook of Narratology*. Ur. Peter Hühn idr. Berlin, New York: De Gruyter (Narratologia, 19). 420–433.
- Elsa-Maria TSCHÄPE, 2011: Der konkrete Raum der erzählten Welt: Raumkonzept, Referenzen, Darstellungstechniken und Wissenskonfigurationen. *JLTonline*. Tudi na spletu.

BARBARA PIATTI: *DIE GEOGRAPHIE DER LITERATUR: SCHAUPLÄTZE, HANDLUNGSRÄUME, RAUMPHANTASIEN.*

2. izdaja. Göttingen: Wallstein Verlag, 2009. 424 str.

Tema, ki jo monografsko obravnava Barbara Piatti, je v preseku literarne vede, geografije in kartografije. To je razvidno že iz naslova, ki zajema vse glavne probleme v knjigi in nakazuje hierarhijo med njimi. Literatura kot osrednji predmet literarne vede je v središču, vendar je omejena na literarna besedila in ne gre za literaturo kot sistem oz. polje. Jasno je, da bo šlo za nek poseben vidik literature – njeno geografijo –, kamor spada v prvi vrsti problematika literarnih prizorišč in dogajališč, ki se naslanjajo na dejanski oz. geografski prostor (*Georaum*). Literatura se na ta prostor nanaša in ga različno preoblikuje, s čimer se šele konstituirajo fiktivski svetovi, ki torej parazitirajo na realnih oz. empiričnih prostorih. Dosti manj pozornosti pa gre tistim imaginacijam prostora, ki so čisti produkt ustvarjalčeve domišljije in so od prostorskih realij večidel odvezane. Vprašanja in dileme, ki si jih zastavlja monografija, bi se dalo strniti kar pod vprašanjema: kje se odvija in kam je umeščeno literarno dogajanje.

Poudarjeno zanimanje za fiktivni prostor fabulativnosti, ki je skupaj z dogajalnim časom, književnimi osebami, pripovedovalcem oz. fokalizatorjem, fabulo in literarnim dogajanjem ena od pomembnih, če že ne vrhovnih, kategorij pripovedi, je sorazmerno novo, čeprav ne moremo pozabiti na Bahtinov kronotop. V interesu za preučevanje literarnega nanašanja (t. i. parazitiranja literature) na dejansko obstoječe prostore oz. objekte je mogoče prepoznati »staro« vprašanje o odnosu med fikcijo in realnostjo, ki je literarnovednemu strokovnjaku bržkone najbolj poznano iz debate o literarnem času v zgodovinskih pripovednih žanrih. B. Piatti v knjigi zanima, kako vse se pravzaprav izmenjujejo energije med literarno konstruiranimi svetovi in zunaj-literarno stvarnostjo. Kakor več teoretikov pred njo za izhodišče opazovanja vzame binarno opozicijo empirični/geografski vs. literarni prostor, čeprav obenem prepoznava nezadostnost binarnega razlikovanja. Ker omenjena izmenjava energij poteka različno, je logično, da obstaja več vrst literarno konstruiranih prostorov, ki jih razdeli na: a) **fikcionalizirane prostore**, b) **literarizirane prostore** in c) **prostore fikcije**. Pojmi so v ožjih razmerjih; literarizirani prostori so najširši pojem in jih avtorica bolj veže na empirični prostor, saj gre za to, kaj vse književna besedila lahko »delajo« z izseki iz geografskega prostora, najsaj bodo to urbana ali podeželska območja, reke, gorovja, jezera itd. Fikcionalizirani prostori prav tako temeljijo na dejansko obstoječih prostorih (pokrajine, mesta, naravne pojavnosti itd.), ki v literaturi prevzamejo vlogo literarnih dogajališč, tako da je pojem vezan na tekstno pojavnost. Prostori fikcije pa so produkt ustvarjalne imaginacije. (PIATTI 2009: 23) Če si odnos med realnimi in literarno konstruiranimi prostori zamislimo v obliki lestvice, bi predlagane vrste imaginarnih prostorov lahko razporedili od tistih, ki so najbolj pripeti na konkretne realije (in bi bili torej na skali najboljše geografskemu prostoru), do docela namišljenih prostorov, ki bi bili na skali najbolj odmaknjeni od geografskega prostora.

Kako pomembno se zdi avtorici vprašanje razmerja med realnimi in imaginarnimi prostori, je po uvodu razvidno iz neposrednega nadaljevanja, kjer se vnovič, samo da z večjo mero kritičnega revizionizma, loti pomembnejših literarnovednih teorij

prostora. Pri tem ugotavlja, da se sicer različne koncepcije v glavnem vrtijo okrog dveh skrajnih stališč. Na eni strani so zagovorniki stališča, da literatura vzpostavlja nadomestne in konkurenčne svetove (npr. Armin Ungern-Sternberg, 2003). Ti so z realnimi svetovi lahko povezani, vendar na teh podlagah med njimi nikakor ni mogoče prisilno vzpostaviti razmerij. Govor je tudi o t. i. hiperprostoru, ki deluje po svojih lastnih zakonitostih. (UNGERN STERNBERG v PIATTI in PIATTI 2009: 30–31) Literarnim prostorom je v tem primeru pripisan areferencialni značaj. Na drugi strani so zagovorniki stališča, da se literarna dela v veliki meri nanašajo na zunajliterarno stvarnost. Piattijeva pričakovano omeni Umberta Eca – od tod izhaja metafora parazita za fiktivne svetove v njihovih odnosih do realnih svetov – in se strinja, da stvarnost nujno fungira kot ozadje fiktivnih svetov (PIATTI 2009: 30–31). Sama ubere vmesno pot. Diferenciacija fiktivnih prostorov, ki jo predlaga, zadovoljivo premošča nasprotje med obema vrstama koncepcij, čeprav je pri njej vseeno poudarek na različnih načinih stikanja realnih in imaginarnih svetov. Zato bi se mi zdelo smiselno govoriti o delno avtonomnih prostorih fikcije.

Na prehodu med uvodnimi teoretskimi premisleki in pojasnitvijo temeljnih pojmov, ki so abecedno urejeni in še enkrat na kratko razloženi v zadnjem delu knjige pod naslovom *Glossar* (361 sl.), ter osrednjim delom knjige (3. in 4. poglavje), je podan kratek zgodovinski pregled kartiranja literature. Med primeri literarnih zemljevidov iz svetovne literature, ki si jih lahko ogledamo v knjigi, so zemljevid iz Morusovega dela *Utopia* s praga 16. stoletja, zemljevid otoka Liliput iz Swiftovega najpomembnejšega dela *Gulliverjeva potovanja* (1726), karta iz Tolkienovega *Gospodarja prstanov* (1954) in karta iz prve izdaje Stevensonovega *Otoka zakladov* (1883). Posebno skupino predstavljajo skeni grobo in umetelneje skiciranih zemljevidov, ki so jih naredili literarni avtorji sami; npr. Hardyjeva skica zemljevida za *Vrnitev v domači kraj* (1878), ki ji sledijo Faulknerjeve, Fontanejeve, Zolajeve, Mannove skice dogajališč (*Quitt*, 1891, *Jefferson and Yoknapatawpha County Mississippi*, 1945, *Germinal*, 1885, *Königliche Hoheit*, 1909). V pregled je vključena karta iz ene od poznejših izdaj Vergilove *Eneide* z označbo Enejeve poti (A. Peyrounin, 1705). Izmed švicarskih avtorjev in del, ki so v knjigi natančneje obdelani, se v pregledu srečamo s karto, ki jo je napravila Erica Pedretti za *Engste Heimat* (1995) in vsebuje ročno dopisane komentarje, Dürrenmattovo skico dogajalnega prostora s komentarji k literarnim motivom (*Plan von Konolfingen*, 1960) in zemljevidom iz podzemlja gotthardskega predora izpod rok Hermanna Burgerja (*Die künstliche Mutter*, 1982). Zato čudi, da poglavje zaključuje zemljevid Anglije, ki ga je ob romanih Jane Austen izdelal literarni zgodovinar Franco Moretti in je bil objavljen v njegovi knjigi *Atlas of the European Novel, 1800–1900* (1999), saj ne gre tako kot v zgornjih primerih za ilustracijo literarnega dogajanja, ki naj bi služila boljši predstavi dogajanja, ampak imamo opraviti s primerom analitične uporabe karte. Ob tej karti, ki je šele privedla v razvid radij dogajanja v romanih Austenove, je obnovljena Morettijeva misel, da naj karte na področju literarne vede ne bi imele ilustrativne, ampak predvsem spoznavno vrednost. Podani so trije koraki v postopku kartiranja: izbira prostorskega vidika literarnega dela, kartiranje ter interpretacija karte. (MORETTI v PIATTI in PIATTI 2009: 51) To pomeni, da je karta samo vmesni rezultat pri kartiranju literature in ima vlogo analitičnega orodja, ki omogoča drugačen pogled na pripovedovani svet oz. morebitna nova spoznanja o literaturi.

Od tod sledi napoved obeh osrednjih poglavij (*Literaturgeographische und -topographische Lektüren in Space calls for action – Vierwaldstättersee und Gotthard als fiktionalisierte Landschaft*),¹ vendar se bralec prej (2. poglavje) seznani z zgodovino literarne geografije.² Ker se je avtorica že v prvem delu knjige temeljito lotila geografskih in topografskih vidikov literarnih del, to ne deluje pretirano skladno z logiko knjige. Predstavitev zgodovine disciplinarnega področja bi pričakovali pred napovedjo osrednjega dela knjige, od napovedi pa bi si obetali takojšen prehod na aplikativni del. Med glavnimi predstavniki literarne geografije sta Siegfried Robert Nagel in Josef Nadler z literarnima atlasoma iz let 1907 in 1912. V namene boljše predstave o uporabi zemljevidov so podobno kot zgoraj objavljeni trije zemljevidi iz prvih nemških atlasov. Piattijeva jih komentira in pravi, da je z njimi mogoče ugotavljati, katera območja so bila v posameznih obdobjih nemške zgodovine literarno najbolj produktivna. Vendar je že Nagel na uvodnih straneh 1. izdaje sam komentiral vse karte in podčrtal literarno najproduktivnejše cone za posamezna literarnozgodovinska obdobja. Je pa res, da ni pojasnil, kaj je temu botrovalo ali zakaj so bila nekatera območja literarno mrtva. V zgodovinskem prikazu pogrešamo vsaj še atlas Gustava Könneckeja iz leta 1909, ki je nastal na podlagi njegove starejše knjige iz sredine 80. let 19. stoletja. Zemljevidov ne uporablja, vendar zgodovino nemške književnosti prav tako obravnava prostorsko (npr. prostorsko umeščanje avtorjev). Med mlajšimi dosežki literarne geografije sta poleg Hansa Dietricha Schlosserja omenjena Klaus Hermsdorf (*Literarische Zentren*, 1999) in Alfred Ebensbauer. Prvi je obravnaval potovanja in območja delovanja pisateljev ter ugotavljal, kje vse so bila diahrono (naj) večja in najpomembnejša središča ustvarjanja (veliki centri: Berlin, Dunaj, München, t. i. glavna središča: Hamburg, Leipzig, Dresden, Frankfurt ob Majni, Köln, Breslau, Stuttgart, drugi centri: Gradec, Praga, Zürich, posamezni kraji oz. centralne lokacije), drugi pa je v sredini 90. letih 20. stoletja obravnaval kulturne posredniške poti in oblikovanje umetniškega okusa v prostorskih razsežnostih. Med sodobnimi projekti, v katerih se odraža povečano zanimanje za prostorske vidike literature in so bili v 90. letih znanilci prostorskega obrata, je omenjen avstrijski projekt *Historischer Roman*, ki je potekal med letoma 1991 in 1997 na Univerzi v Innsbrucku. Na Angleškem in Francoskem se je interes za prostorske vidike literature zbudil skorajda sočasno. Pomembnejša (pionirska) imena s področja literarne geografije so Beaurepaire-Froment, Audi-Péchin, S. Gorceix, A. Ferré, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers. Med mlajšimi predstavniki prostorskega obrata v literarni vedi je poleg Franca Morettija omenjen angleški akademik Malcolm Bradbury (*Atlas of Literature*, 1996), ki ima po mnenju avtorice knjige najbolj izdelan simbolni sistem za prikaz literarnih lokalitet. Bradbury loči tri vrste lokalitet, in sicer tiste, ki vzbujajo literarne asociacije, lokacije iz življenja avtorjev in dejanske lokacije, prikazane v literarnih besedilih. Vendar zemljevidi vlogo analitičnega orodja zares dobijo šele z Morettijem, čeprav se je mogoče s Piattijevo vnovič vprašati, ali ne bi bilo pri Morettijevih grafičnih prikazih vendarle smiselneje govoriti o geometrijskih vzorcih in diagramih. (BRADBURY v PIATTI in PIATTI 2009: 100, 102)

¹ Literarnogeografska in -topografska branja, Prostor kliče po dogajanju – Jezero Lucerne in tunel Gotthard.

² Pri uporabi pojma ne vidim zadržkov, ker je jasno, za katere vede gre.

V tretjem poglavju se najprej seznanimo z izvirno shemo organizacije dogajalnega prostora v literaturi (PIATTI 2009: 128–131). Sestavljajo jo različne prostorske komponente, ki so v prikazu razvrščene koncentrično. Notranji koncentrični krog pomeni prostor delovanja oz. nahajanja književnih figur in je lahko sestavljen iz več manjših prostorskih enot, kot so hiša, dvorišče, hotel ipd. Obdaja ga krog, ki pomeni t. i. geografski horizont, h kateremu spadajo topografski markerji (npr. kraji, regije, ki so v literaturi samo omenjeni, ne da bi se osebe tam tudi fizično nahajale) in projicirani prostori (npr. lokacije spominjanja). Dogajalni prostor je v shemi v tretjem koncentričnem krogu od znotraj navzven, tako da objema celotno pripovedno strukturo oz. svet pripovedi in predstavlja nekakšno nadpomenko prostoru delovanja in geografskemu prostoru. Osveženo je vprašanje odnosa med dogajalnim in geografskim prostorom in avtorica spomni, da so vrste in stopnje nanašanja literarnih na zunajliterarne prostore različne.³ Ko naprej pojasnjuje odnose med realnim in fiktivnim prostorom, se nasloni na različne tipologije dogajalnega prostora. Po Franku Zipflu (ZIPFEL v PIATTI 2009: 131) je mogoče ločevati med fiktionaliziranimi prostori, pri katerih obstajajo tesne povezave z realnimi prostori, prostori fikcije, kjer ni (prepoznavnih) povezav z realnimi prostori, ter kombinacijami med obema vrstama prostorov. Omenjena sta Lennard Davis (DAVIS v PIATTI 2009: 134), ki govori o dejanskih, fiktivnih in preimenovanih prostorih (*actual-fictitious-renamed*), in Earl Miner (MINER v PIATTI 2009: 135), ki izhaja iz tridelne sheme *common-proper-improper*, kar je zelo podobno Davisovemu predlogu (*proper* ima vzporednico pri *actual*, *common* in *improper* pa pokrivata neimenovane oz. preimenovane in fiktivne prostore). Najustreznejša se avtorici zdi delitev, ki je kombinacija nekoliko starejšega predloga Terencea Parsonsa (1980) ter zamisli F. Zipfla in Thomasa Pavela (ZIPFEL in PAVEL v PIATTI 2009: 133–134). Po tej zamisli se kategorija *native objects*⁴ nanaša na dejansko neobstoječe oz. namišljene prostorske entitete in je torej stvar teksta, *immigrant objects* pa so tisti realni objekti, preko katerih se vzpostavljajo povezave med realnim in fiktivnim svetom (predvsem uporaba toponimov v fiktivskih besedilih in eksplicitna poimenovanja lokacij). Vmes so t. i. *surrogate objects*, ki so fiktivske različice dejansko obstoječih objektov, samo da od njih bolj ali manj odstopajo. To spominja na lestvico, ki smo si jo uvodoma zamislili za prikazovanje bližine oz. oddaljenosti med fiktivnim svetom in zunajliterarno stvarnostjo, medtem ko Piattijeva na teh podlagah revidira svojo prvotno shemo: *native objects* umesti na ravnino imaginacije, samo da je tokrat govor o fingiranih literarnih dogajališčih in conah, *surrogate objects* so pri njej literarno preoblikovana dogajališča, medtem ko so *immigrant objects* importirana oz. uvožena dogajališča (PIATTI 2009: 137), ki referirajo na dejansko obstoječe prostorske realije. Kar pri konceptu navdušuje, je predvsem prizadevanje, da se na relaciji geografski–fiktivni prostor zajame čim več

³ V čisto zunanjem, tj. obodnem krogu ima svoj prostor bralec, ki je recepcijskoestetska kategorija in ni deležen tolikšne pozornosti kot druge obravnavane kategorije. V nadaljevanju poglavja je vnovič evociran Ecov pojem Enciklopedije, ki je opredeljena kot rezultat interakcije med avtorjem, besedilom in bralcem, ki v procesu branja (na ozadju svojega horizonta pričakovanj) na podlagi prostorskih nanašanj v literarnem besedilu vzpostavi prostorsko koordinatno mrežo (147 sl.).

⁴ Pojmi niso prevedeni, saj se je izkazalo, da prevedki, kot npr. avtohtoni objekti, niso dovolj povedni. Zato sem se odločila za opisno razlago.

različnih oblik in modelov dogajalnega prostora. Po drugi plati pa med različnimi avtorskimi koncepti razen v terminologiji, ki pogosto pokriva isto vsebino, ni bistvenih razlik in vsi temeljijo na enostavni binarni opoziciji imaginarno-realno. Na ravni teorije je zato toliko zanimiveje, ko avtorica (141 sl.) premišlja o kombinacijah teh različnih konceptualnih kategorij (npr. importirana in literarno preoblikovana dogajališča, importirana in fingirana dogajališča, remodelirani dogajalni prostori, ki pripadajo relativno avtonomnemu svetu imaginacije). Najzanimiveje je, ko ob posameznih kategorijah in njihovih kombinacijah poda primere del iz nemške in svetovne književnosti (od J. Cortázarja do G. Kellerja in A. Manzoni), na katere pogledamo iz drugačnega zornega kota. V aplikativnem delu je najprej obdelanih pet avtorjev: F. Schiller z *Viljemom Tellom* (1804) – Tellova topografija je preciznejše obdelana v četrtem poglavju –, Friedrich Th. Vischer z romanom *Auch einer* (1878; gl. tudi zemljevid št. 2), Ernst Zahn (*Albin Indergand*, 1901, zemljevid št. 3), Meinrad Inglin (*Ursprung/Die Sendung*, 1933) in Christina Viragh (*Pilatus*, 2003; zemljevida 4 in 5). Odločitev, da se prostorske analize najprej lotimo samo ob izbranih delih, ki različno referirajo na Švico, se mi zdi dobra, saj se na ta način postavi na preizkus teorija in lahko se pokažejo morebitne metodološke pomanjkljivosti pristopa. Prav tako je dobro, da so dela iz različnih časovnih obdobij, saj se že iz majhnega vzorca lahko vidi, kako se diahrono spreminjata vloga in podoba Švice skozi literaturo. Kritičen bralec utegne pogrešati močnejšo povezanost med teoretičnim in aplikativnim delom, saj je vračanje k izhodiščni shemi vse redkejša na račun interpretacij posameznih del, ki se oddaljujejo od izhodiščnega koncepta, kar je spet lahko spodbudno, ker ne ostanemo na ravni samo teoretičnega razglabljanja.

Četrto poglavje lepo nadaljuje načeto tematiko; analiza se od literarnih podob Švice v izbranih delih razširi na analizo korpusa 150 del. V središču obravnave sta dve območji, in sicer jezero Lucerne in tunel Gotthard; na zemljevidu št. 6 so označena dogajališča iz besedil korpusa. Ker se literarna geografija naslanja na geografsko znanost, je skorajda nemogoče, da ne bi sočasno tekla beseda o problemih literarnega kartiranja. Piattijeva navdušenja nad kartami ne skriva, vendar se hkrati zaveda, da vseh literarno predstavljenih prostorov ni mogoče prikazati na zemljevidu. Zemljevidi ravno tako niso primerni za predstavljanje dogajalnega poteka in sukcesivne izgradnje dogajalnega prostora. (PIATTI 2009: 190) Načini kartiranja literarnih prizorišč in dogajališč so enostavni, saj največ uporablja točkasto in elipsasto označevanje. Elipsasto označevanje se mi zdi posrečeno, saj elipsa pokriva množico točk, kar je primerno takrat, ko so lokacije v literaturi podane samo približno. Ker pa ima elipsa dve gorišči, lahko z njo označimo tudi dogajališča, ki so podana natančno, in izrišemo širše območje dogajanja. Pri Piattijevi ima elipsa dejansko več funkcij in poleg predvidenih možnosti prikazuje še radij literarnega dogajanja. (PIATTI 2009: 211) Najbolj zanimiv del četrtega poglavja (234 sl.) predstavlja analiza semantike prostora, ki ne utrjuje samo spoznanja o povezanosti geografskega in fiktivnega prostora, ampak dokazuje, da je tudi empirični prostor močno literarno opomenjen, kar dokaže s primeri literarnega turizma. Obravnavane so različne vrste dogajališč, in sicer gore, različne vrste poti (ceste, ulice ipd.), razgledišča, naravne sile, vodovja, od koder se pozornost še zadnjič zoži na najmarkantnejši točki, ki sta jezero na severu in tunel na jugu. Pomembnejša ugotovitev je, da v literaturi tvorita semantični

opoziciji: prvo predstavlja svetlo cono, medtem ko je tunel v literaturi prikazan kot temno območje.

V petem poglavju (267 sl.), ki ima vlogo ekskurza, je vodilno vprašanje obrnjeno, in sicer se glasi, kako literatura oz. literarno opomenjanje prostora učinkuje na fizični prostor. Najboljši dokaz za obstoj takšnega učinkovanja je literarni turizem, kamor ne spada samo obiskovanje rojstnih in spominskih hiš, domovanj, spomenikov in grobov pisateljev, ampak tudi literarno obdelanih prostorov. Med primeri iz svetovne književnosti so Rousseaujeva *Nova Eloiza*, Yorkshire sester Brontë, Scottova Škotska oz. Wales, Grayevo in Wordsworthovo področje Lake District. Vprašanje, ki se nam ob vsem tem zastavlja, je, ali bi imele te pokrajine, regije in kraji danes dejansko takšen pomen, če ne bi našli poti v literaturo. V slovenski književnosti sta verjetno najbolj poznana primera Kosovelov Kras in slap Savica, ki je navdihnil Prešerna.

Knjigo zaključuje kratka predstavitev projekta Literarni atlas Evrope, ki je v teku od leta 2006⁵ in o katerem je več mogoče brati na spletu, seznam tujih besed in términov s področja literarne geografije, obsežna tabela z navedbo vseh obravnavanih del z navedbo vseh različnih prostorskih podatkov in seznam literature. V zavihku knjige je sedemnajst zemljevidov, na katere je bralec v knjigi napoten sproti.

Monografija Barbare Piatti izkazuje smisel za obvladovanje velikih korpusov besedil, zaradi česar bomo težko nasprotovali večini posplošitev in sintez glede organizacije in semantike prostora (npr. semantika morskih površin napram semantiki gorovja itn.). Odločitev za raziskovanje dveh modelnih regij sprva morda deluje preveč regionalno zamejeno, vendar sta jezero Lucerne in Gotthard v literaturi obdelana skrbno in z veliko natančnostjo. Dragoceni so uporabljeni načini kartiranja, kar je bilo potrebno posebej domisliti, in izkaže se, da izbrani območji in nasplohi Švica niso bili interesantni samo za domače oz. švicarske avtorje, ampak so navdušili vrsto drugih ustvarjalcev. V zvezi s tem sta pojma endogene in eksogene fikcionalizacije prostora, kar na kratko pomeni, da se na Švico enkrat nanašajo domači, drugič pa drugi/tuji avtorji (PIATTI 2009: 217). S tem ko se v prostorski perspektivi drug ob drugem znajdejo navidezno nezdružljivi avtorji in teksti, kot so Schiller, Rousseau, Manzoni, Cortázar ali Viraghova, ki so prostorsko povezani, se odpirajo možnosti za pisanje interkulturno usmerjene literarne zgodovine.

Raziskava Barbare Piatti je koristna zlasti za tretji vzporedni cilj projekta, tj. kartiranje dogajališč v slovenskem zgodovinskem romanu, čeprav prav tako ne bo mogoče zaobiti nekaterih vprašanj in dilem metodološke narave, ki si jih zastavlja avtorica. Monografija bi mogla biti zanimiva za naratologe, saj pripisuje velik pomen narativni kategoriji prostora – in jo tudi temeljito razdela –, ki na področju teorije pripovedi razen pri posameznih avtorjih doslej ni bila deležna takšne pozornosti oz. ni prišlo do sistematizacij problema. Kartografi pa bi se lahko diskusiji pridružili tam, kjer gre za načine prikazovanja literature z zemljevidi.

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL
Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

⁵ Tudi na spletu. Od 11. do 13. junija 2012 je potekala delavnica z naslovom Kartografija & pripovedi.

THE SPATIAL TURN: INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES.

Ur. Barney Warf in Santa Arias. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2009. 232 str.

Zbornik *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, ki sta ga uredila Barney Warf in Santa Arias z Univerze v Kansasu, razpira pisano pahljačo dvanajstih študij, ki obravnavajo t. i. prostorski obrat na osnovi različnih konceptualizacij prostora. Iz prispevkov avtorjev različnih disciplinarnih ozadij so razvidne razlike v razumevanju prostora v različnih disciplinah, obenem pa tudi skupne točke, ki temeljijo na poudarjenem pomenu raziskovanja prostora.

V uvodnem prispevku urednika predstavita pomen ponovne vključitve prostora v družboslovne in humanistične raziskave. Prostor je v teh raziskavah razumljen kot družbena konstrukcija, ki je pomembna za razumevanje različnih človeških zgodovin in ustvarjanja kulturnih fenomenov. Pri tem ne gre le za pogostejšo rabo tovrstnih términov (npr. prostor, kraj, kartiranje ipd.), pač pa tudi za ponoven premislek o pomenu prostora oz. prostorskosti, ki se jima s tem priznava enakovrednost, medtem ko je bila v preteklosti bolj poudarjena časovnost. Védenje o tem, *kje* se nekaj zgodi, je namreč nujno za razumevanje, *kako* in *zakaj* se je nekaj zgodilo. Teoretiki prostora zato poudarjajo, da nobeno preučevanje tega, kako ljudje ustvarjajo in poustvarjajo svoje svetove, ne more biti v polnosti razumljeno brez upoštevanja dejstva, da so družbeni, časovni, intelektualni in osebni dejavniki nujno tudi prostorski.

Prav ozaveščanje o ontološki pariteti prostora in časa, ki v samem jedru oblikujeta drug drugega, je v drugi polovici 20. stoletja postavilo temelje t. i. prostorskega obrata. Po zgledu fizikalne triadne strukture prostor-čas-energija se je tudi v družboslovju vzpostavila triadna dialektika časovno-zgodovinskega, prostorsko-geografskega in družbeno-sociološkega. Prostorski obrat s svojo prostorsko-časovno dialektiko je tako pripomogel k zatonu historizma, ki je postavljал čas nad prostor.

Na osnovi (marksistične) družbene teorije in posebej na podlagi del Davida Harveya se je začela razširjati zavest o konstruiranosti prostora, kar je v nasprotju z esencalističnim razumevanjem prostora kot danega, samo-po-sebi obstoječega. Ob tem je bil poudarjen njegov pomen v konstrukciji in transformaciji družbenega življenja. Henri Lefebvre je npr. opozoril, da prostor ne sme biti razumljen samo kot materialni prostor, pač pa tudi kot ideološki, subjektivni prostor. Michael Foucault je poudaril nujnost opazovanja prostorov kot heterotopij, tj. drugih prostorov oz. položajev, ki so zunaj krajev, a so vseeno lokalizabilni. Edward W. Soja, ki v zborniku oriše svojo pot v enega najvidnejših mislecev o prostoru, je v svojih del zagovarjal stališče, da prostorskost ne more in ne sme biti podrejena časovnosti. Humanistične in družboslovne znanosti bi morale po njegovem mnenju enakovredno upoštevati čas, prostor in družbeno strukturo, ki se vzajemno oblikujejo.

Ker so razumevanja prostora in diskurzi o njem različni, so se raziskave po eni strani osredinile na objekte v prostoru, elemente, ki se jih da kartirati, po drugi strani pa na imaginacije, reprezentacije in misli o prostoru. Različne odseve prostorskega obrata tako najdemo v najrazličnejših vedah; od vizualnih umetnosti,

arheologije, teologije, prava do literarne vede itd. Sebastián Cobarrubias in John Pickles analizirata prakse kartiranja v sodobnih družbenih gibanjih (na primeru gibanj *Bureau d'Études/Université Tangente and Hackitectura*), v katerih uporabljajo kartiranje kot poskus preoblikovanja odnosov moči in v funkciji preobražanja družbenih prostorov vsakodnevnega življenja. Na tovrstnih zemljevidih meja ni prostor separacije, ampak je oblikovan, naseljen in prehoden prostor. Meja ni nikakršna nespremenljiva entiteta, ki ločuje *nas* od *drugih*, pač pa je kompleksna mreža gibanj, ki ustvarjajo to mejno področje. S tem kartografija pridobiva nove epistemološke in politične možnosti ter destabilizira hegemonijo materialnih praks kulturne produkcije.

Barney Warf v svojem prispevku oriše zgodovino prehoda od okularcentristične perspektive, ki je temeljila na podobah površin (*surfaces*) in znotraj katere je bil prostor ontološko konstruiran in epistemološko razumljen kot izoliran, statičen in pasiven, do razumevanja prostora kot mreže. Razumevanje prostora kot mreže, ki po Foucaultu povezuje točke in prepleta niti, se je poglobilo z globalizacijo, saj različni tokovi povezujejo več prostorov, zato so kraji kot izolirane entitete v omreženem svetu le minornega pomena. Kraji tako niso razumljeni toliko kot lokalitete, marveč kot procesi različnih aktivnosti in različnih oblik medsebojnih povezav.

Pamela Gilberti postavi vprašanje povezanosti prostora in spola ter prostora in časa v literarni vedi. Sledeč Doreen Massey, poudari, da je človekovo razumevanje prostora določeno s časovnimi izkušnjami in da je celo prostor, ki je geografsko definiran kot statičen, časovno dinamičen. Pri tem izpostavi, da se čas navadno razumeva kot moški element, prostor pa, najsi bo prisoten ali odsoten, kot ženski element. Tudi ona poudari, da je bolj primerno razumevanje prostora kot odprte mreže družbenih odnosov in ne kot omejenega področja, saj imajo posamezni prostori ekonomske, politične in imaginarne odnose z drugimi prostori, ki so lahko geografsko zelo oddaljeni.

Santa Arias se osredotoča na povezavo zgodovine in geografije. Po Davidu Harveyu je geografija namreč utemeljena v zgodovini, saj družbeni procesi in prakse ustvarjajo prostor. Po drugi plati pa je kartografija »novo odkritih« Amerik zagotavljala gradivo, potrebno za ustvarjanje zgodovine, pri čemer je ponujala interperatacijo teritorija kot objekta merjenja političnih moči. Na to se navezuje tudi Mariselle Meléndez, ki analizira prehod od vizualizacije različnosti do kroženja znanja na primeru kulturne produkcije prostora v kolonialni Latinski Ameriki. V prispevku avtorica poudari razlike med geografskimi podobami kolonialnega prostora, ki so bile namenjene evropski publiki, in razumevanju in prezentiranju teh prostorov med Kreoli.

Etnografsko potovanje v Kolumbijo in srečanje s Fundación Pro Sierra Nevada predstavlja Margariti Serje iztočnico za razmislek o opisovanju in utemeljevanju pojavov v kontekstu. Umeščanje pojavov v kontekst temelji na ideji, da prostor opomenja dogodek ali raziskovani proces, vendar pa spregleda dejstvo, da oris konteksta obenem tudi predloži podobo, ki nastopi kot model oz. ideogramatični opis. S tem prispeva k iluziji o transparentnosti prostora (o čemer piše Lefebvre), ki se kaže skozi relativno objektivni opis dane realnosti in hkratno legitimizacijo in naturalizacijo družbeno-prostorskih dejavnikov.

Povezava prostora in časa v religiji je najboljše vidna v ritualih, še posebej v t. i. svetem času in svetem prostoru. John Corrigan v svojem prispevku poudari pomen spomina kot vidika časovne osi analize, ki je povezan s konstrukcijo prostora, in spomni, da ima pokrajina vedno tudi časovno razsežnost (*Landscape is timescape*). Da je vprašanje prostora zelo pomembno tudi na področju družboslovja in umetnosti, dokazujejo prispevki Jeffreya Kopsteina, ki obravnava pomene prostora v komparativnih obravnavah politik postkomunističnih dežel, Harrya F. Dahmsa, ki analizira sociološko prostorsko misel, in Joana Ramona Resine, ki na primeru Buñuelovega filma *Land Without Bread* analizira pomen in vlogo intuitivnega prostora, ki je prostor oddaljenosti, v katerem predmeti opustijo instrumentalne odnose do drugih predmetov in pridobivajo svojo identiteto prek subjekta, ki zagotavlja prehod z enega območja recepcije na drugo območje.

Iz prispevkov v zborniku je razvidno, da je prostorski obrat tesno povezan z ekonomskimi, političnimi in kulturnimi spremembami v sodobnem svetu, ki se odražajo tudi v sami produkciji prostora, na katero vplivajo globalizacija, turizem, mediji, internet, druge telekomunikacije in nenazadnje okoljski problemi. Knjiga, ki odstira vlogo prostora v sodobni antropologiji, sociologiji, religiji, političnih znanostih, filmu in kulturnih študijah, tako ni namenjena le razumevanju prostorskega obrata v literarni vedi – te pa ne zanima samo, kako literatura odseva razumevanja prostora v tematizaciji in na nivoju zgodbe in dogajališča, pač pa tudi, kako literatura oblikuje razumevanje prostora –, ampak širi pogled na pojavne oblike tega fenomena tudi v drugih vedah in nakazuje kompleksnost prostorskega obrata.

Marjeta Pisk

Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

*THE SPATIAL HUMANITIES – GIS AND THE FUTURE OF HUMANITIES
SCHOLARSHIP.*

Ur. David J. Bodenhamer, John Corrigan, Trevor Harris. Bloomington,
Indianapolis: Indiana University Press, 2010. 203 str.

Ob živahni znanstveni dejavnosti v povezavi s prostorskim obratom v humanistiki in literaturi še vedno ostaja odprtih več osnovnih izhodišč. Če le dve od njiju strnemo v metodološki opoziciji, ugotovimo, da nekateri znanstveniki pojmujejo prostorski obrat kot obrat od časovne komponente k prostorski, medtem ko drugi opozarjajo, da je mogoče le hkratno osredotočenje na prostorsko in časovno dominantno, kakršno je pred obratom v humanistiki manjkalo. Podobno si raziskovalci niso edini v sodbi, ali je prostorski obrat univerzalen za vse vede ali pa se obrat v humanistiki in družboslovju odločilno loči od tistega v naravoslovnih znanostih. Medtem ko nekateri trdijo, da se je v humanistiki (vštevši literarno vedo) izvršil obrat od metaforičnega prostora k dejanskemu, drugi teoretiki prostorski obrat v humanistiki razumejo kot prehod iz brezbriznosti do prostora v raziskovanje *metaforičnega* prostora. Večina avtorjev zbornika *The Spatial Humanities* je do obeh stališč opredeljena enotno in tega niti ne problematizira. Avtorji prispevkov – štirje geografi, trije zgodovinarji, religiolog in arheolog – prostorski obrat razumejo kot časovno-prostorski obrat, njihovo osredotočenje na aplikacijo moderne geografske tehnologije na humanistiko pa izhaja prav iz refleksije razkoraka med obratom v eksaktnih znanostih in humanistiki.

Jasno enotno izhodišče avtorjev člankov ne preseneča, saj je zbornik nastal ob ekspertni delavnici indianapoliške univerze junija 2008, osredinjeni okrog uporabe geografskih informacijskih sistemov (GIS). Prispevki z različnimi poudarki obravnavajo prednosti in težave, s katerimi se bo v prihodnosti humanistika soočala pri uporabi GIS. Avtorji so se odločili, da v glavnem ne bodo predstavljali specifičnih primerov dozdajšnje aplikacije GIS na posamezne znanstvene discipline (nekaj uspešnih primerov je sicer upravičeno omenjenih). Namesto tega prispevki orisujejo stanje raziskav in se poglobljajo v temeljne metodološke pristope k uporabi informacijskih sistemov v humanistiki. To je monografijo napravilo za splošnejši, v več smeri odprt kompendij, vendar jo je prikrajšalo na polju znanstvene eksaktnosti, ki je bila sicer v skoraj vseh prispevkih (zaradi narave informacijskih sistemov) v ospredju zanimanja. Z mistifikacijo konkretnih podatkov se je namreč zabrisala meja med prispevki, osnovanimi na empiriji ali k njej vsaj usmerjenimi, in nepreverjeni spekulacijami.

Čeprav je mogoče obravnavane tematike knjige razporediti na več načinov, so jih uredniki zbornika v zadnjem poglavju strnili v šest sklopov: najprej gre za razkorak med empiričnim pozitivizmom, ki zaznamuje GIS, in nagnjenostjo k individualnemu, posameznemu, ki naj bi prevladovala v humanističnih znanostih. Kakor ugotavljajo avtorji, težnja k preseganju delitve ni nova, kakor je tudi dosledno vztrajanje na kvalitativno usmerjeni humanistiki in kvantitativno usmerjenih informacijskih sistemih pretirano posploševanje. Vseeno pa ne moremo mimo osnovnih metodoloških razlik med obema, ki jih vsak avtor rešuje nekoliko po svoje, bolj ali manj

prepričljivo. Tako Edward L. Ayers nekoliko nespretno govori o *globoki kontingenci* (*deep contingency*), ki jo utemelji s splošno soodvisnostjo med prav vsemi ravnmi družbenega življenja. S svojo teorijo sicer presega samoumevne binarne opozicije, kar naj bi multidisciplinarno oplemenitilo posamezna področja vednosti, vendar nikjer ustrezno ne pojasni, kaj naj bi bilo na tem, da »so vsi deli življenja medsebojno odvisni« (AYERS 2010: 6), kontingentnega in nepredvidljivega, kar je sicer njegovo metodološko izhodišče. David J. Bodenhamer govori o *globokem kartiranju* (*deep mapping*), njegove multidisciplinarne osnove pa si je sposodil kar pri situacionistični internacionali 50. let. Z globokim kartiranjem naj bi v precep vzeli (po možnosti majhne) dele ozemlja in jih raziskovali prek kolizij med zgodovinskim in sodobnim, diskurzivnim in čutnim itd., s čimer bi dobili »subtilen in večplasten pogled« (BODENHAMER 2010: 27) na ta del sveta.

Druga tema knjige je humanistična skrb glede epistemoloških in ontoloških implikacij, ki jih imajo informacijski sistemi lahko na humanistiko. Vprašanje je širše, pojavljalo pa se je že ob uvedbi GIS v geografske raziskave. V grobem gre za vprašanje konceptualizacije, ki temelji na eksaktnosti in empiriji, medtem ko je v praksi podvržena subjektivnosti uporabnika in specifikam vsakokratnega tehnološkega medija. Tretje področje zanimanja zbornika je redukcionizem, ki ga neredko predstavljajo zemljevidi s svojim slikovnim jezikom. Ta je zaradi podrejenega položaja jezikovnih pojasnil lahko nadvse manipulativen, ob tem pa GIS neredko ne prispeva k večdimenzionalnosti informacij, temveč zgolj dizajnersko vizualno olepša dvomljive podatke. Dodatno nevarnost vidijo mnogi v neizkušeni GIS-programerjev v zahtevnem jeziku, ki ga kartografija razvija že stoletja. V tem pogledu je pomemben prispevek knjige tako za humaniste kot za novepečene navdušence nad GIS članek, v katerem Karen K. Kemp razloži nekaj temeljev zemljevidne govorice in epistemoloških zank v razporejanju množstva informacij. May Yuan prav tako solidno oriše konkretne možnosti aplikacije kartografskih sistemov na humanistiko. Poda tri osnovne sistemske možnosti posredovanja besedila skozi zemljevidno govorico; poleg spacializacije (*spatialization*), ki omogoča pretvorbo negeografskih podatkov v prostorsko obliko, namenjeno vizualni analizi, omenja *georeferenco* (*geo-reference*) in *geoinferenco* (*geo-inference*). Prva deluje v območju digitalnih zemljepisnih imen (*digital gazetteers*), ki omogočajo lociranje posameznih podatkov, oblikovanih kot nadbesedilo, druga pa pomeni njeno nadgradnjo z digitalizacijo kompleksnejših podatkov, ki jih georeferenca ne more zajeti. Gre denimo za logična sklepanja, pogoje ali pričakovanja v povezavi z lociranimi podatki.

Četrta tematika knjige je iskanje geografskih alternativ GIS, ko govorimo o prostorskem obratu v humanistiki. Ena izmed njih je kombinirana uporaba GIS in *Geospatial Web*, ki jo kot *Geospatial Semantic Web* Trevor M. Harris, L. Jesse Rouse in Susan Bergeron ob koncu svojega prispevka označijo za najverjetnejši mejnik prihodnjega raziskovanja GIS. Z možnostmi povezovanja GIS in spletnih aplikacij se v svojem članku ukvarja tudi Gary Lock.

Peta problematika je povezana s središčno vlogo časa v humanističnih študijah, ki jo avtorji prispevkov pojmujejo kot nepopolno, saj naj bi bila čas in prostor za raziskavo povsem enako pomembna, kar je po njihovem mnenju tudi smisel prostor-

skega obrata. Tovrstne specifičnosti humanistike in specifičnosti prostorskega obrata v humanistiki seveda narekujejo točno določene naloge za vse, ki bodo GIS uporabljali za raziskave s področja humanistike. Zadnje področje raziskav je osredotočenje na *kraj* (*place*), ki je za humanistične raziskave večjega pomena od *prostora* (*space*), ki ga po navadi povezujemo z fizično geografijo. Kraj, ki je v humanističnih znanostih vedno kraj *nečesa*, je kot kategorija obdan s kulturnim kontekstom, zaradi česar se sicer ne izključuje *a priori* s prostorom. Vsekakor so njegove temeljne predpostavke zelo težko aplikabilne na GIS-tehnologijo, česar se zavedajo raziskovalci z obeh področij.

Omenjena področja so med seboj neločljivo povezana in med njimi prihaja do trenja, značilnega za današnje stanje v humanistiki; prostorski obrat je namreč sovpadel s pospešeno digitalizacijo humanističnih vsebin in multidisciplinarnostjo vseh področij človeške dejavnosti, načeloma navdušene predstavnike naravoslovnih ter družboslovnih in humanističnih disciplin pa je treba pripraviti na rokovanje s podatki in epistemološkimi prijemi, ki so se jim doslej morda zdeli tuji. Za specifično področje je zbornik *The Spatial Humanities* nezanemarljivega pomena, saj se doslej z uporabo GIS v humanističnih disciplinah ni ukvarjalo veliko monografij. Prepričljiva je tudi metodološka plat prispevkov, ki se osredotočajo tako na splošna vprašanja informacijskih sistemov v humanistiki kot na možnosti aplikacij. Nekateri ustrezno razlagajo žargonsko besedje geografije in informatike in ne zaobidejo niti refleksije ontoloških razmerij med prostorom in časom. Zbornik je uporaben tako za tiste, ki se ukvarjajo z geografijo, kot za tiste, ki se ukvarjajo z informacijskimi sistemi, najbolj pa seveda za raziskovalce s področja humanistike. Spodbudno je tudi, da se avtorji posameznih prispevkov posvečajo tako prednostim kot neredkim pastem tovrstnega implementiranja. Vseeno se je težko znebiti vtisa, da gre pri navedenju mnogih problematičnih mest za sekundarno težavo in da bi morali avtorji bolj suvereno argumentirati svoj splošnejši odnos do prostorskega obrata v znanostih. Pri nekaterih člankih je pogrešati tudi določeno globljo analizo konceptov. Knjigi to sicer ne odvzame niti pionirske vloge niti njene neogibnosti za vse, ki se bodo v prihodnjih nekaj letih bodisi kot humanisti bodisi kot informatiki posvečali GIS ali prostorskemu obratu nasploh.

Andraž Jež

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MAPPING SPATIAL RELATIONS, THEIR PERCEPTIONS AND DYNAMICS:
THE CITY TODAY AND IN THE PAST/KARTIRANJE PROSTORSKIH
ODNOSOV, NJIHOVEGA DOJEMANJA IN DINAMIK: MESTA DANES IN V
PRETEKLOSTI: Z DELAVNICE V ERFURTU

18. maja 2012 je na Univerzi v Erfurtu v organizaciji Oddelka za zgodovino in kulture prostorov v moderni dobi (*Geschichte und Kulturen der Räume in der Neuzeit*) tamkajšnje Filozofske fakultete potekala delavnica *Mapping Spatial Relations, their Perceptions and Dynamics: The City Today and in the Past*. Poleg obeh pobudnikov in organizatorjev, Ekkerharda Schönherra in Susanne Rau, ter še treh udeležencev iz Nemčije (Michael Dickhardt; Göttingen, Leif Scheuermann; Stuttgart, Wolfgang Spickermann; Erfurt) so na njej sodelovali predavatelji in diskutanti iz Avstrije (Georg Gartner), Francije (Bernard Gauthiez, Olivier Zeller), Španije (Manuel Guàrdia Bassols), Velike Britanije (Richard Rodger, Benjamin N. Vis) in Slovenije (Urška Perenič). Delavnica je posredno preverjala interdisciplinarno sodelovanje različnih strok pri kartiranju prostorskih odnosov in percepcij prostora. O tem pričajo že različni profili sodelujočih, med katerimi s(m)o bili kartografi, arhitekti, zgodovinarji, etnologi, teologi, literarni znanstveniki.

Po odprtju in pozdravnem nagovoru S. Rau je Manuel Guàrdia Bassols iz Barcelone predaval o razvoju urbanih struktur na primeru Barcelone, pri čemer se je osredotočil na dolgotrajnejše strukture (npr. razvoj zgodovinske četrti El Raval). V referatu je postregel z raznovrstnim slikovnim gradivom oz. kartami, kar je olajševalo sledenje tudi nearhitektom. Med bolj zanimivimi so bile karte, ki so prikazovale oblikovanje mreže ulic po stoletjih in poselitveni vzorec glede na socialni status prebivalcev, in sinoptične karte, izdelane na podlagi katastra, iz katerih je bilo razvidno, kako so se časovno spreminjali predeli mesta. Bassols je pri razlaganju razvoja Barcelone govoril o pojavu urbane spužve (*sponge effect*), ki je povezan z demografskimi spremembami, zaradi katerih je moralo mesto sprejeti več prebivalcev (na arhitekturni ravni je to ponazoril s pojavljanjem večstanovanjskih hiš). Zraven je predstavil proces suburbanizacije mesta. Zaključil je z očrtom urbane strukture mesta v 19. stoletju z ozirom na politične, ekonomske, socialne in demografske dejavnike.

Kot drugi se je namesto E. Schönherra, ki bi s svojim referatom (predstavljenem v sklepnem delu znanstvenega srečanja) lahko bolj logično nadaljeval Bassols, predstavitev urbanega razvoja katalonske prestolnice, predstavil Georg Gartner s kartografskega inštituta na Dunaju z referatom *Putting Emotions in Maps – The Wayfinding Example*. Gartner, ki je tudi predsednik mednarodnega združenja kartografov, je najprej omenil nujnost interdisciplinarnega sodelovanja različnih strok pri kartiranju prostorskih odnosov in nadaljeval s tezo, da karte vedno lažjejo, s čimer je izzval daljšo diskusijo. Pojasnil je, da je predvsem želel izpostaviti vlogo subjekta pri dojemanju prostora, zaradi česar pri prikazovanju nujno prihaja do selekcije prostorskih entitet. Glavni del referata je bil namenjen emotivnim vidikom dojemanja prostora, kar je med drugim predmet raziskovalnega projekta *EmoMap* (2011–2012). Uporabil je primer androidnega pametnega telefona in podatkovne baze, v kateri so zbrane različne percepcije oz. subjektivni odzivi na različne predele Dunaja. Upo-

rabnikov telefon iz te baze črpa in na ta način ustvarja predstavo o mestu. Referent je poudaril, da vseeno ne gre toliko za individualne percepcije, ampak prej vzorce doživljanja in obnašanja, saj uporabniki svoje odzive in doživljanja navadno posredujejo s stališča različnih vlog (npr. turista). Možnost vpliva na vzorce dojemanja prostora ima tudi uporabnik telefona, saj vsak človek urbani prostor oz. njegova območja dojema različno (npr. nekatera se mu zdijo nevarna, druga prijetna), kar je pogojeno z emocijami. G. Gartner je napovedal, da bodo vse (prostovoljno) zbrane informacije o percepcijah prostora ob koncu projekta javno dostopne. Medtem ko bo uporabna vrednost zbranih podatkov v izpopolnitvi navigacijskega sistema za pešce (npr. s pešcem prijaznimi potmi), pa bi bila za (literarnega) zgodovinarja koristnejša akumulacija in hranjenje zgodovinsko spremenljivega (literarnega) dojemanja prostora.

Bernard Gauthiez in Olivier Zeller z Univerze v Lyonu sta govorila o georeferenciranju prostorskih podatkov iz pisnih virov in možnostih za njihovo povezovanje v GIS. Med pisne vire spadajo arhivski viri, katastrski načrti, historične karte mesta, načrti posestev oz. prikazi gospodarsko-organizacijskih in pravnih enot za različna obdobja, sistem naslovov, ki v obravnavanem primeru ni obstajal in ga je bilo potrebno na podlagi obstoječih virov šele oblikovati, razni dokumenti in celo inicialke lastnikov hiš, na podlagi česar je potekala rekonstrukcija topografije Lyona. – Med viri oz. elementi zgodovinskega vedenja o urbanih prostorih je Schönherr opozoril še na pomen potopisov in mestnih vedut. – Niso bile pa ne v enem ne v drugem primeru niti omenjene literarne diskurzivne prakse, kar je nekoliko začudilo. Moje stališče, da literature v obravnavi mest prav tako ni mogoče spregledati, je naletelo na vsesplošno odobravanje, vendar s strani francoskih predavateljev ni bil podan noben odgovor; tudi ne, zakaj je bila literatura kot vir za preučevanje v primeru Lyona čisto spregledana. To si je deloma mogoče pojasniti z (njunim) nepoznavanjem literarnovednega disciplinarnega področja. Bolj navdušujoča je bila predstavitev zgodovinskega Lyona s pomočjo GIS, kar je del projekta, ki ima svoje korenine v poznih 90. letih prejšnjega stoletja. Poleg prvega katastrskega načrta (1830–1831) so pri rekonstrukciji topografije mesta uporabili več kot 300 historičnih kart, popise prebivalstva in davkoplačevalcev, saj so bili koristen vir informaciji pri ugotavljanju lastnikov hiš oz. stavb. Vsakega izmed virov so kartirali posebej, kar pomeni, da obstaja več podatkovnih baz, ki so povezane med seboj. Rezultat tega je večplastno zasnovana karta mesta, na kateri se vse naštete vrste podatkov povezujejo v kompleksno celoto. Z vidika prostorsko orientirane literarne vede je bil spet koristnejši metodološki del, saj sta referenta predstavila vrste podatkov, ki jih je mogoče in relevantno kartirati in segajo od fizično- do družbenogeografskih entitet (zemljišča; bodisi lastniška bodisi najemniška), družbene skupine in njihovi akterji (verske skupine, imigranti, družbene elite itd.), gospodarska organizacija prostora (industrijska območja, luksuzne trgovine, ustanove in institucije), oblike in načini bivanja (vrste stanovanj, oblike sobivanja, gospodinjstva), ulična omrežja itn. Tako informativne karte bi bile lahko podlaga za pojasnjevanje razvoja literarne kulture na izbranih območjih (npr. prostorska distribucija ustanov, med drugim. kulturno-literarnih, v perspektivi gospodarske, administrativne, socialne organizacije in stratifikacije urbanega prostora) in bi presegle ozkost izoliranih razlag. Vendar bo o tem morala razmisliti literarna veda sama.

V popoldanskem delu delavnice se je po skypu iz Edinburgha oglasil Richard Rodger, ki se ukvarja s socialno in ekonomsko zgodovino škotske prestolnice s poudarkom na 19. stoletju. Med njegovimi aktualnimi raziskavami omenimo raziskave javnega zdravstva na Škotskem v viktorijanski dobi ter analize pravnih in institucionalnih dejavnikov, ki so vplivali na urbani razvoj Edinburgha. Na delavnici je name-raval govoriti o problematiki meja pri kartiranju, kar bi bilo koristno tudi za namene literarnega kartiranja, a se je povezava prekinila. Zatem je Leif Scheuermann predstavil nekaj idej za vizualno predstavljanje prostorskih (in časovnih) odnosov med entitetami. Zavzel se je za podatkovno podprto digitalno kartiranje ter kombiniranje različni virov podatkov (karte, grafi, tabele, teksti, slikovno gradivo, Wikiviri itd.). Ker je sodelavec mednarodnega projekta AIDA (*Adaptiver, Interaktiver, Dynamischer Atlas zur Geschichte*) (2010–), je bil ta na kratko orisan. Cilj projekta je oblikovati podatkovno bazo za delovanje interaktivnega atlasa evropske zgodovine in posebej zgodovine sredozemske Evrope, ki naj bi prikazoval spremembe v prostorskih in časovnih dimenzijah ter na ta način seznanjal z zgodovinskimi procesi oz. razvojem v tem prostoru. Toda v debati se je izkazalo, da razen sicer interesantnih idej, ki so bile predstavljene na začetku Scheuermannovega prispevka, vendarle (še) nimamo orodja, s katerim bi se dalo prikazati npr. kompleksnost zgodovinskega dojemanja prostora in časa. Strinjali smo se, da se je vselej potrebno odločiti, kaj bomo kartirali in kdaj je sploh smiselno uporabiti karto. Podobne dileme, na katere sem npr. sama opozorila v znanstveni razpravi za madžarsko revijo *Neohelicon* (2012/2013), se porajajo pri kartiranju literarnobesedilnih svetov, kjer omenimo problem vizualizacije literarnega dogajanja v časovnih razsežnostih, mobilnosti oseb, odnosov oseb in pri-povedovalca do prostora. Za te potrebe karte niso najprimernejše orodje, kar je hkrati spoznanje, da jih ni smiselno uporabljati povprek in za prikazovanje vseh različnih vrst literarnozgodovinskih podatkov. Sodeč po zanimanju prostorsko usmerjenih di-sciplinarnih področij za umetnostne diskurze, bo morala literarna veda oz. njena literarnogeografska usmeritev naštetih dileme po vsej verjetnosti razrešiti sama ali v posvetovanju s kartografijo – pa tudi (socialno, ekonomsko, umetnostno) zgodovino, arhitekturo, sociologijo, etnologijo, psihologijo ... Zato največji prispevek delavnice po mojem ni bil v tem, da nas je globlje vpeljala v oblike, načine in možnosti karti-ranja, ampak da je nakazala interdisciplinarne povezave, tj. česa (katerih vsebin in veščin) bi se morale posamezne discipline naučiti pri sorodnih ali bolj oddaljenih di-sciplinah ter kaj vsaka od disciplin lahko prispeva h kartiranju preučevanih pojavov in procesov.

Urška Perenič

Oddelek za slovenistiko FF UL

Inštitut za slavistiko Univerze na Dunaju

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korektуре je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratčeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (» «), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.